Gorkij művei

GORKIJ

m ű v e i

GORKIJ
művei

Tizenhetedik kötet

Fordította

GELLÉRT GYÖRGY

GORKIJ
m ű v e i

Klim Szamgin élete
(Negyven év)

1925—1936

3. kötet

EURÓPA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST 1964

Harmadik rész

Odahaza Anfimjevna nehézkesen hordozta sok munkát látott testét egyik szobából a másikba.

— Eltemették? No lám — mormogta tétován, és eltűnt a hálóban, és Szamgin fülét nemsokára megütötte az öregasszony színtelen hangja: — Nem tudom, mit csináljak Jegorral: egyre csak iszik és iszik. Sajnálja a cári családot, hogy kieresztette a gyeplőt a kezéből.

Szamgin teát kért, becsukta dolgozószobája ajtaját, és hallgatózott: az ablak alatt dobogás és csoszogás hallatszott. Ez a szüntelen zaj azt az érzést keltette, mintha valamilyen gép dolgozna: egyengeti a kövezetet, megkopogtatja a házak falát, mintegy szélesíti az utcát. A szemközti utcalámpát széttörték, nem égett, s úgy rémlett, a ház is elmozdult helyéről.

„Beteljesedett" — gondolta szemét lehunyva Szamgin, s e szót egy jövendő cikk címének látta, sőt, a szónak felkiáltójel adott nyomatékot, ez azonban ferdén állt, és kérdőjelhez hasonlított. Az adott esetben a temetés szinte a normális élet feltámadását jelenti... Lustán és csüggedten töprengett, zavarta Mitrofanov, Ljutov, zavarta Nyikonova emléke. „Vajon Nyikonova jelentette fel Mitrofanovot?"

Aztán eszébe jutott, milyen kényelmetlen volt mellette feküdni az ágyban: a nő túlságosan sok helyet foglalt el, az

ágy pedig keskeny volt. Meg az a szokása, ahogy óvatosan beilleszti kebleit a melltartóba... A néhány órai járkálás megtette hatását: amikor Anfimjevna behozta a teát, Szamgin már aludt.

Varvara ébresztette fel: olyan erővel rángatta karját, mintha le akarná lökni a földre.

— Ébredj már! Hallod? Az egyetemnél sortüzet adtak le...

Rövid bundában volt, hideget és parfümillatot árasztott, a szőrmén az olvadó hó cseppjei ragyogtak, két kézzel a torkához kapott és kiabált:

— Szörnyű! Rengeteg halott! Egy kisfiú is...

— Egy kisfiú? — ismételte Szamgin. — Hát lehet...

— Mi az, hogy lehet? A fene egye meg!

Varvarának végre sikerült kigombolnia valamilyen kapcsot; a hideg bundát Klim térdére dobta, a kalapot letépte a fejéről, és hisztérikusan kiáltozva, fel-alá szaladgált a szobában.

— Egyszóval lövetnek! Ez a temetés! Valóban gondold meg, hisz nem vagyunk Franciaországban! Hát lehet ilyen tüntetéseket rendezni?

Az ebédlőben Kumov hangja csendült:

— Micsoda... őrültség!

— Ki lőtt? — kérdezte bizalmatlanul Szamgin.

— A lovardából. Katonaság. Sztratonovnak igaza van: drágán megfizetnek a zsidók ezért a temetésért! De én semmit sem értek az egészből! — kiabálta, kalapját lóbálva. — Engedélyezték, aztán lődöznek! Mit jelent ez? Miért hallgatsz?

Elfutott s megszabadította Klimet a válaszadás kötelességétől.

„Bizonyára túlzás" — érvelt magában, ült, és felesége szaggatott felkiáltásaira fülelt:

— Igen, igen... szörnyű!

Az utcán a léptek mintha meggyorsultak volna. Szamgin nyomott hangulatban átment az ebédlőbe, és e perctől fogva élete hosszú időre egyetlen lidérces álommá változott.

Kumov ütközött belé: hunyorgott, vörös tenyerével haját simogatta, és minduntalan felvetette fejét, haja pedig menten széthullott, és arcába esett.

— Ór-rültség — sziszegte foga között, a telefonhoz lépett, felvette a kagylót és arcához illesztette, a füle alá.

— A telefon nem működik — rikoltotta Varvara.

— Nem hiszem, nem hiszem, hogy Pétervárott megint Németország parancsol, mint ez március elseje után volt, III. Sándor idején — mormogta a kagylóra bámulva Kumov.

— Sehová sem engedem magát, Kumov! Miért gondolja, hogy ő is a Nyikitszkaján ment? És különben, nem mindenki, aki a Nyikitszkaján ment...

Az ebédlőbe madárként repült be Ljubasa Szomova, plédet vonszolt maga után a padlón; vakon tántorogva nekiütközött az asztalnak, és öklével verdesve, lihegve, valószínűtlen gyorsan beszélni kezdett:

— Turobojevot megölték... megsebesült, a kórházban fekszik, a Sztrasztnoj körúton. Védekezni kell, mi mást is tehetnénk? Kötözőhelyeket kell szervezni! Sok a sebesült, sok a halott. Ide hallgassatok: nektek is fel kell állítani egy kötözőhelyet! Persze hogy felkelés lesz... Az eszerek a Prohorov-gyárban...

Varvara nyersen, sőt szinte dühösen szakította félbe kérdéseivel. Belépett Anfimjevna, és némán vetkőztetni kezdte Ljubasát, az azonban kitépte magát a keze közül és sikongott:

— Hagyjon! Mindjárt megyek... Ó, istenem, hagyjon már...

— Semmiféle kötözőhely! — súgta Varvara hevesen a férje fülébe. — Szó se lehet róla! Nem tehetem, nem engedem...

Ljubasa úgy szökdécselt, mintha fel akarna ugrani az asztalra, és szaporán kiabált:

— Goginék már szervezik a kötözőhelyet! Ljutovot kell megkérni, Klim! Az ő háza üres. És olyan a kerület, hogy feltétlenül szükséges! Eredj el hozzá, Klim. Menj most tüstént...

— Igen, igen, menj csak, Klim — ismételte rábeszélően Varvara, miközben Szomova dühös kiáltása harsant:

— Adja ide a blúzomat és a plédet!

— De hová, hová mégy? — kérdezte Anfimjevna, és hangja szinte basszusban zengett; Ljubasa azonban az asztalra koppintott császárzsemléhez hasonló öklöcskéjével, és rápakodott az asszonyra:

— Maga nem ért semmit! Mafla! Alekszej Gogint üldözőbe vették... rálőttek...

Anfimjevna elvezette Ljubasát, Varvara pedig megint odasúgta férjének:

— Eredj, beszéld rá Ljutovot, ő befolyásos ember, mi pedig nem, hálistennek!

Szamgin öltözni kezdett, nem azért, mivel szükségesnek tartotta a kötözőhelyeket, hanem, hogy kimehessen a házból, összeszedhesse gondolatait. Megdöbbent és becsapottnak érezte magát, nem akarta elhinni, amit hallott. De nyilván valami csúfság történt, ami szinte személyesen őellene irányul.

„Védekezni kell. Felkelés lesz — ismételgette gondolatban Ljubasa kiáltozását, miközben kiért az utcára. — Hülye."

Leszidta Szomovát, de az jutott eszébe: ezek a szűk, zegzugos utcák bizonyára alkalmasak arra, hogy barikádokat emeljenek bennük.

És nyomban kellemetlen emlék ötlött fel benne: október nyolcadikán a munkások milyen idegen szemmel vizsgálták a várost, majd hirtelen úgy érezte, hogy ez a hatalmas, zűrzavaros város — amely neki is idegen — nem ugyanaz a Moszkva, amely néhány órával ezelőtt volt. Hideg sötétség zúdult a városra, viskójukba, házukba szorította az embereket, kioltott csaknem minden fényt az utcákon, az ablakokban. Az ablakokat ellepő bársonyos zúzmaravirágok mögött csupán itt-ott pislákolt nyomorúságosan, panaszosan néhány sárga fényfolt. A sötétben éles, szúrós hópelyhek kavarogtak, táncoltak. A város egészen valószerűtlen lett, mint ahogyan valószerűtlen volt minden a sötétben, kivéve magát a sötétséget.

S mint minden ember a sötétben, Szamgin is kellemetlen élességgel érzékelte létezését. A járókelők kis csoportokba verődve igen gyorsan haladtak, egyesek nyilván tudták, merre mennek, mások pedig csupán tévelyegtek. Szamgin már vagy kétszer észrevette, hogy bekanyarodnak egy mellékutcába, és nyomban visszafordulnak. Önkéntelenül követte példájukat. Egy kicsiny csoport, vagy öt ember megelőzte; az egyik dohányzott, és cigarettája sűrűn fel-fellobbant, mintegy a lépések ütemére, egy női hang pedig sértődötten kérdezte:

— Uram, hát komoly ez? — majd felkiáltott: — Dobja már el azt a cigarettát!

Szamgin összerezzent, és arra gondolt, hogy ezen az éjszakán Moszkva ijesztőbb, mint amilyen Pétervár volt a január tizedikére virradó éjjelen. És már feszülten figyelt, várta a puskalövések emlékezetes csattogását. De csak tompa puffanásokat hallott, mintha kapuk vagy ajtók csapódtak volna: a fagy repesztette fa ropog így. Olykor úgy rémlett, valaki egy vastetőn járkál, olykor csikorgott, és lezuhant valami, mintha hirtelen összeroskadna egy kerítés. Szamgin bolyongott az utcák és mellékutcák útvesztőjében, az egyre sűrűsödő sötétségben, és arra gondolt, hogy Ljutovval való találkozása igen kellemetlen lesz. Végképp eldöntötte magában: a kötözőhelyek — gyermekes ábránd.

„Tulajdonképpen meggondolatlan voltam, hogy elhagytam a házat — töprengett, meglassítva lépteit. — Ez a lövöldözés bizonyára félreértés."

Eszébe jutott, hogy a január kilencediki bűntényt is félreértésnek szerette volna tekinteni; elhessegette magától a találgatásokat, hogy mi történt ma, s elhatározta, hogy hazamegy. Alina természetesen már tudja, hozzá menni semmi értelme. Turobojevnak így kellett végeznie. Tulajdonképpen kalandor volt. Az ilyenek öngyilkossággal végzik, vagy börtönben, ahová bűncselekmény miatt kerülnek. Egy tönkretett társadalmi réteg maradványa. Lehet, hogy Alina még most is szereti. Valaki azt mondta, hogy a nő egész életében szereti az első férfit, de csak az emlékét, nem pedig

testileg. A sarkon befordult egy mellékutcaba, néhány lépés után egy hang rákiáltott:

— Ki az?

Egy magas férfi bukkant fel előtte, gyufát gyújtott, megvilágította Szamgin arcát, és szigorúan kérdezte:

— Ebben az utcában lakik?

— Nem.

— Itt el van zárva az átjárás.

Szamgin nem kérdezte, miért. Az utca mélyén, krákogva és halkan beszélgetve néhány ember szöszmötölt, valami súlyos tárgyat vonszoltak a földön.

„Persze, egyetemisták. Kölykök" — gondolta kényszeredett mosollyal és gyorsan otthagyta a hosszú felöltőt, szibériai kucsmát viselő férfit. A testét összeszorító hideg sötétség bágyasztó, álmosító volt. Apró gondolatok kerítették hatalmukba, valósággal nyüzsögtek agyában. Önkéntelenül arra gondolt, hogy fontos események idején majdnem mindig apró gondolatok, részletkérdések kerítették hatalmukba; úgy kavarogtak a fő érzés felszínén, mint szikrák a máglya zsarátnoka fölött.

„Művészre vall — gondolta és felhajtotta felöltője gallérját, mélyen zsebébe süllyesztette kezét, s meglassította lépteit. — Bizonyára a művészek gondolkodnak így, mikor a lényegben a legjellegzetesebbet próbálják megkeresni. Viszont az is lehet, hogy ez csupán az önvédelem sajátos megnyilvánulása, az esztelenség pusztító csapásaival szemben."

A sarkon befordult az utcába, ahol lakott, és majdnem beleütközött egy kisebb csoportba. Két előkert között szorongtak, és valaki halkan, sebesen beszélt:

— Hit — cár — haza . . .

E három szót úgy ejtette ki, mintha egy volna. Szamgin csupán hátakat és tarkókat látott, meggyorsította lépteit, és hamar elkerülte őket, de a fagyos csendességben igen jól érthető, sebes szavak mégis utolérték:

— A sztrájkolókat a zsidók bérelték fel, ez világos, és lám, kit temettek? És hogyan temették? Ilyen temetést még Keller tábornok sem kapott tavaly, ő pedig hős volt!

„Megint egy »magyarázó úriember«" — gondolta Klim, miközben háza kapujához ért és körülnézelődött.

Mikor az ebédlőben gyertyát gyújtott, megpillantotta a feleségét: az asszony felöltözve aludt a szalon pamlagján, kivicsorított foggal, egyik kezével mellét fogta, a másikat feje alá dugta.

— Ljutov volt itt — közölte felriadva, és homlokát ráncolta. — Arra kért, hogy menj a kórházba. Alina is ott van, valósággal őrjöng. Uramisten, hogy fáj a fejem! És micsoda pocsék... ez az egész! — sikoltott fel hirtelen és toppantott. — És ráadásul még te is! Mászkálsz éjnek idején... Isten tudja, merre, mikor itt... Már nem vagy egyetemista...

Idegesen gombolgatva blúzát, elment és magával vitte a gyertyát.

— Elfelejted, hogy a te engedélyeddel mentem el — szólt utána Szamgin, és ez jutott eszébe:

„Olyan kócos, akár egy..."

A szégyenletes szót lenyelte, a sötétben letelepedett a meleg díványra, rágyújtott, és a csendességre fülelt. Megint és most már fájó élességgel becsapottnak, magányosnak érezte magát, aki arra ítéltetett, hogy mindenről gondolkozzék.

„Talán ez az én funkcióm? — kérdezte önmagától. — Lamarck szerint a funkció alkotja a szervet. De milyen funkció szerve az ember, ha megfosztják a nemi ösztöntől? Igaza van Tolsztojnak, amikor gyűlöli az értelmet."

A cigaretta kialudt. A gyufának nyoma veszett. Lustán keresgette, de nem találta, és azzal az elhatározással, hogy nem megy be a hálóba, nekifogott lehúzni cipőjét; Varvara bizonyára még nem aludt el, ostobaságait pedig semmi kedve sem volt hallgatni. Míg kezében tartotta a cipőt, eszébe jutott, hogy ugyanezen a helyen ült Kutuzov is.

„Most persze a szenvedélyeket szítja valahol..." — Ekkor hirtelen úgy érezte, mintha kelés fakadna föl bensejében, és egész testében a harag hideg sugarai áradnak.

„És igaza van! — kiáltott fel gondolatban. — Hadd lángoljanak fel a szenvedélyek, hadd vigyen el az ördög mindent, ezeket a házikókat, lakásokat, melyekben csak úgy hem-

zsegnek a nép sorsán töprengők, könyvmolyok, kritikusok, elemzők . . ."

— Miért nem fekszel le? — kérdezte szigorúan Varvara, megjelent az ajtóban, gyertyával kezében, és tenyere alól pillantott férjére. — Gyere be, kérlek! Szégyellem bevallani, de félek! Az a kisfiú . . . Egy orvos fia . . . Úgy nyöszörgött . . .

A hosszú hálóingben, hálósapkában és papucsban Buschkarikatúrához hasonlított.

— Furcsán viselkedsz — állapította meg, az ágyhoz lépve. — Hiszen tudom: ez az egész bizonyára nem tetszik neked, te pedig . . .

— Hallgass! — förmedt rá halkan Szamgin, de olyan hangon, hogy az asszony hátrahőkölt. — Ne merd azt mondani: tudom! — folytatta, miközben lehányta magáról a ruhát. Most először ripakodott rá a feleségére, és ez a lázadás jólesett.

— Megőrültél — mormogta Varvara, s a férfi látta, hogy a gyertyatartó remeg a kezében, és papucsával csoszogva, az asszony mind messzebbre távolodik tőle.

— Mit tudsz te? Lehet, hogy holnap elkezdődik a mészárlás, a pogromok . . .

Varvara valahogy nehézkesen, ügyetlenül feküdt le, háttal Klim felé, a férfi eloltotta a gyertyát, és szintén lefeküdt, várva, mit mond még Varvara, és készült, hogy a fejére olvassa a sértő igazságot. A sötétben, a mennyezet alatt elmosódott füstös foltok és körök forogtak lassan. Sokáig kellett várnia, míg a csendességben felhangzottak a halk szavak:

— Nem értem, miért haragszol rám? Hiszen nem én csinálom a forradalmakat . . .

Szamgin valami mást várt. Ez túlságosan ostoba volt ahhoz, hogy feleljen rá; fejét a takaróba fúrta, és szintén hátat fordított az asszonynak.

„Ráripakodni céltalan. És ostobaság. Valaki másra kell rákiáltani. Talán önmagamra."

Önmagát azonban sajnálta, gondolatai pedig valósággal

lázálomban kavarogtak. Varvara nyilván sírt: folyton fújta az orrát, és előzte Klim álmát.

„Valószínűleg gyűlöl. De úgy rémlik, hamarosan én is meggyűlölöm önmagam." Ettől a gondolattól csak még jobban sajnálta önmagát.

Reggel felé aludt el, mikor pedig felébredt, és eszébe jutott a feleségével lezajlott jelenet, gyorsan rendbe hozta magát, felhajtotta teáját, és sietett eltávozni a kikerülhetetlen magyarázkodás elől.

„Moszkva ölbe tette a kezét" — gondolta, a furcsán elcsendesült város körútjait járva. Dél van, az utcán pedig kevés ember és javarészt kispolgár; gondterhelten, komoran, kicsiny csoportokba verődve álltak a kapuk előtt, vagy valahová igyekeztek, hármasával, ötösével, vagy még többen. Egyetemistákat nem lehetett látni, magányos járókelőket ritkán, eltűntek a konflisok, a rendőrök is, ám mindenütt ott lebzseltek és sürögtek a gyerkőcök, várva valamire.

A mellékutca bejáratát, ahová előző nap nem engedték be Szamgint, kerekek nélküli kordé, láda- és matrachalom, egy újságosbódé meg egy kapuszárny torlaszolta el. Ezen alkotmány előtt, egy cementeshordón, cigarettával foga között, rőt szakállú férfi ült, két térde közt puska meredezett, és úgy volt öltözve, mintha vadászatra készülne. A barikád mögött hárman sürgölődtek: az egyik vastag deszkát erősített dróttal a kordéhoz, a másik kettő téglákat cipelt egy udvarból. Mindez Szamginban duhaj kispolgári mulatozás képét keltette.

A Petrovszkij kórház várószobájában Ljutov mohón rávetette magát Klimre: borzas volt, gyűrött, szeme lángolt, fintorokba torzult arcán barna foltok éktelenkedtek.

— Hogy vártalak! — sistergett, megragadta Szamgint, magával cipelte a folyosóra, és egy ablakmélyedésbe állította. — Nos: meghalt, tizenegy-harminchétkor. Két golyó, mindkettő a hasába. Kínlódott. Bizony, pajtás — folytatta rekedten, miközben valósággal rámászott Szamginra, és egyenesen az arcába beszélt: — Alina pedig megmakacsolta magát: feltétlenül a Vvegyenszkij temetőben akarja eltemetni, mi-

csoda badarság! Ördög tudja, merre van ez a temető! És különben, miféle temetés lehet? A pópa nem hajlandó kikísérni. A tökfilkó. „Gyilkosság történt, mondja, bűntény." „Hogyhogy bűntény?", kérdeztem én. A katonák nem önszántukból lőttek, hanem természetesen feljebbvalójuk parancsára, tehát ezt a gyilkosságot a katonaság önvédelemből követte el a dühöngő gimnazistákkal szemben!" — Ljutov el-elcsuklott, köhögni kezdett, majd tenyerével Szamgin vállára támaszkodva, így folytatta: — Próbáld meg, pajtás, lebeszélni Alinát erről a ceremóniáról, jó? — Lába remegett, minduntalan lekuporodott, tántorgott. Szamgin némán hallgatta és tűnődött: ugyan mi sebezte meg ezt az embert? Ljutov vállával eltaszította Klimet, odatámaszkodott a falhoz, az ő helyére, és szélesen széttárta a karját: — Micsoda cirkusz, mi? Nesze neked, hihi! Én vele mentem, de a Dolgorukov utcánál megállított egy eszer, és hirtelen: katt! katt! A disznó fajzat! Még oda sem jöttek megnézni, kit puffantottak le, hányat? Tüzeltek, aztán bebújtak a lovardába. Egyszóval, csak beszélj a fejével, Szamgin! Én képtelen vagyok! Számomra, pajtás, ez olyan váratlan... érthetetlen! Azt hittem, Makarov áll közel a lelkéhez... Jön! — súgta, és még jobban behúzódott a sarokba.

A folyosón messziről, lassan suhant feléjük Alina. Kigombolt rövid bundájában, vállára vetett sállal, felborzolt hajával természetellenesen nagynak látszott. Mikor odaért, Szamgin úgy érezte, céltalan minden rábeszélés: Alina arca valósággal megdermedt, szeme belezuhant sötét gödrébe, pupillája pedig szinte forrt, őrült csillogással.

— Nos, legalább egy okos ember akadt — mondta mély hangon, a foga között. — Te elkísérsz a temetőbe, Klim. Te, Ljutov, te pedig ne gyere! Klim és Makarov jön velem. Hallod?

Ljutov megrántotta kurta szakállát, és feje engedelmesen aláhanyatlott.

— Felfogadtam hat embert, hogy vigyék a koporsót — folytatta Alina, majd hirtelen toppantott, és basszus hangon hozzátette: — Sehol egy szál virág, a gazemberek!...

Továbbment, Ljutov pedig szemrehányó fejcsóválással súgta:

— Mi az, Szamgin?! Ej, pajtás... Hát vajon el lehet őt engedni... Eh!

Lábujjhegyen lépdelve, Alina után indult.

„Megint micsoda ostoba helyzetbe kerültem" — gondolta Szamgin, és körülnézett. Ajtók nyíltak nesztelenül, sebesen futottak a fehér ruhás ápolónők, a falból orvosságszag áradt, az ablaküvegeket zörgette a szél. Az egyik kórteremből Makarov lépett ki a folyosóra, menet közben kioldotta köpenye zsinórját, rápillantott Klimre, és elgondolkozva kérdezte:

— Te vagy az?

Karon fogta és bevezette egy egyablakos sötét szobácskába, ahol a polcokon és a szekrényekben rengeteg üvegedény csillogott.

— Gyújts rá, itt szabad — mondta, és lehúzta köpenyét. — Bátran halt meg, jajszó nélkül, noha a haslövés igen fájdalmas.

Az asztal sarkára telepedett és elmosolyodott.

— Azt mondta nekem: „Elégedett volnék, ha tudnám, hogy becsülettel halok meg." Mint valami angol regényben. Mit jelent becsülettel meghalni? Mindenki becsülettel hal meg, élni viszont...

Szamgin cigarettázott, hallgatta, és azon töprengett, miért olyan különösen ellenszenves ez az idő előtt megőszült ember?

— Nos, Szamgin, hát itt a forradalom? — kérdezte Makarov, ráncba vonta szemöldökét, és cigarettája füstölgő végét nézte.

— Nyilván.

— Örülsz?

— A forradalom tragédia — felelte kis szünet után Szamgin.

— Nem válaszoltál.

— Tragédiának nem örül az ember.

— Bolsevik vagy?

— Persze hogy nem — felelte Klim, és nyomban eszébe jutott, hogy ezt túl gyorsan mondta.

— Egyszóval nem vagy forradalmár — állapította meg Makarov halkan, de igen egyszerűen és meggyőződéssel. Viselkedésében és beszédében általában volt valami új, ismeretlen vonás, ami óvatosságot ébresztett Szamginban, és arra késztette, hogy résen legyen.

— A bolsevikok a forradalmárok — jelentette ki változatlanul egyszerűen Makarov. — Ők célra törnek: fejjel rontanak a falnak. Nyilván így is kell, én azonban, úgy hiszem, nem szeretem őket. Segítettem őket, pénzzel meg másként is... rejtegettem egynéhányukat és egyet-mást. Hát te segítettél?

— Megesett — felelte óvatosan Klim.

— Miért? Minek?

Szamgin némán vállat vont: érezte, hogy a kérdések egyre kellemetlenebbek lesznek.

De Makarov folytatta:

— Mert az élcsapat nem győz, hanem elpusztul, vagy hogy is mondta Ljutov? Ő méri az első csapást az ellenség hadára, és elpusztul? Ez nincs így. Először is: nem mindig pusztul el, hanem csupán ügyetlenül előkészített támadás esetén, másodszor a csapást mégis ráméri. Egyszóval, Szamgin, az én kérdésem ez: én nem akarok polgárháborút, mégis segítettem, és úgy hiszem, továbbra is segítek azoknak, akik szítják. Valami ellentmondás van bennem. Nem értek egyet velük, de szeretem őket, és képzeld, szinte tisztelem, és valósággal... — Elmosolyodott, pattintott ujjával s folytatta... — Te jártas vagy a politikában, mondd meg hát...

Szélesre tárult az ajtó, belépett Alina, Szamgin a padlóra hajította a cigarettavéget, és megkönnyebbülten felsóhajtott, Makarov pedig kijelentette:

— Később majd visszatérünk erre a beszélgetésre...

„Aligha" — szerette volna mondani Klim, de csak bólintott.

— Miről van szó? — kérdezte Alina, és zsebkendőjével kövér izzadságcseppeket törölt le homlokáról.

— Politikáról! — mondta Makarov. — Levehetné a bundát, megfázik!

Alina leült az ajtó melletti székre, de előbb ledobott róla néhány könyvet.

— Zavarom magukat? — kérdezte, a férfiakra nézve. — Kezdem érteni a politikát, én is szívesen megölnék valamilyen... minisztert, vagy mást.

— Ki kell aludnia magát — mormogta Makarov, s nem nézett rá. Alina pedig lassan folytatta, foga közt szűrve a szavakat:

— Nos, engem küldj, Klim! Én szép vagyok, szép nőt odaengednek a miniszterhez, én meg...

Kinyújtotta a kezét, pattintott ujjaival, de arca változatlanul dermedt maradt. Makarov előregörnyedve újra rágyújtott, Szamgin pedig mosolyogva kérdezte:

— Azt gondolod, én küldöm az embereket gyilkolni?

— Valaki küldi őket — felelte hangos sóhajtással a nő. — Nyilván a hidegvérűek, te pedig az vagy. Éjszaka, ott — felfelé legyintett valamerre — eszembe jutott, hogyan meséltél Igorról, hogy amikor a katona le akarta kaszabolni... Mindent jól megfigyeltél, tehát hidegvérű vagy! — Elhallgatott, fejére borította a kendőt, majd halkabban tette hozzá, mintegy önmagának: — Különben, lehet, amiatt van, mert „a félelemnek éles a szeme", jól lát. Ó, hogy én magukat mennyire... — Makarovra pillantott és elhallgatott, majd fojtott hangon így folytatta: — Jaltában, egy átdorbézolt éjszaka után, egyszer sírva fakadtam, és panaszkodni kezdtem: „Istenem, miért ajándékoztál meg ilyen szépséggel, és taszítottál a sárba!" Valami ilyesmit kiabáltam. Akkor Igor átölelt, és olyan... csodálatos kedvesen mondta: „Lám ez igazi emberi jajszó!" Néha úgy tudott beszélni, mintha az ördög bújt volna belé...

Az utolsó szót torkára forrasztotta Ljutov, aki kinyitotta az ajtót.

— Nos, kész — közölte igen csüggedten. — Menjünk.

Egy óra múlva Szamgin mellett lépkedett a járdán, az utca közepén, a koporsó mögött pedig Alina Makarovval

karonfogva; mögöttük egy kiszolgált katonához hasonló, bajuszos férfi, borostásan, mintha bársony álarc takarná kékes orcáit; kopott volt, vastag botot szorongatott; mellette, kezét szakadt kabátja zsebébe dugva, fedetlen fejét lehajtva, jól megtermett, göndör hajú legény haladt, és testét valósággal színpadiasan ható rongyok fedték; szaporán sercintgetett foga között a lába elé. A koporsót sebesen vitte két bekecses paraszt; mindketten nemrégiben jöhettek fel faluról: az egyiken kitaposott szürke nemezcsizma, hátán tarisznya, a másikon bocskor és házisződtes nadrág, a jobb vállán fekete folt. A koporsó fejénél egy kövér, kopasz férfi két felöltőt viselt: az egyik hosszú, nyári volt, a másik pedig, fölötte, kurta, térdig érő; mellette egy jellegzetes moszkvai nyárspolgár, zekés, szikár, csapzott szakállú és tojásfejű. Siettek és mind a négyen esetlenül előrehajoltak, mintha kordét húznának, a bajuszos rekedten kiáltozott:

— Hé, lépést tarts!...

A kórházi koporsó fedelén két legyezőpálma-levél feküdt, és még néhány zöld ág, Alina bundában, vastag sállal a vállán haladt, hatalmas volt, állát mellére szegte, a szél cibálta gesztenyebarna haját; hirtelen mozdulattal gyakran megérintette a koporsót, mintha előre taszítaná, és az úttest kövein botladozva, Makarovot taszigálta; az felfelé és a messzeségbe bámulva ment, és cipője különösen élesen kopogott a kövezeten.

— Nem bírja ki végig — dünnyögte Ljutov, Alinára sandítva.

Szamgin hajlandó volt azt gondolni, hogy ez a nyomorúságos környezet Ljutov műve: a fakó októberi nap, a hideg szél, az ónszínű égbolt, a hat szánalmas alak, a hitvány koporsó.

Néhány perc múlva pedig agya már gépiesen dolgozott: „A »volt emberek«, akik a divatos író és a divatos színház révén hírnévre tettek szert, most viszik a temetőbe egy ősrégi nemesi család sarjának tetemét, akit megöltek a tehetetlen, tehetségtelen cár katonái." Ebben volt valami kárörröm, de felháborodás is.

„És mi ebben az ész műve? — kérdezte önmagától. — A káröröm vagy a felháborodás?"

Ljutov zavarta. Bizonytalanul lépdelt, akár a részeg, hol Szamgin elé szaladt, hol hátramaradt, Alinát azonban nem merte megelőzni, nyilván félt a szeme elé kerülni. Ment és szaporán szórta panaszos szavait:

— Valamennyi társadalmi réteg részvételével temetünk. Próbáltam rábeszélni egy fuvarost: szállítsd ki! „Menjenek isten hírével, a halottakkal együtt!" volt a válasz. És a pópa is: bűntény, mi? A marha. Hát igen... szép kis cirkusz! Alina persze nem bírja végig... Micsoda szív, Szamgin? Kegyetlenül becsületes szíve van ennek a nőnek. Te hidegfejű intellektuel vagy, nem tudod értékelni ezt. Nem érted meg. Intellektuel! micsoda szó! hej, ti... Tyű...

— Hagyd abba — mondta Szamgin, s azon töprengett, milyen ürügy volna legalkalmasabb arra, hogy lemondhasson a további sétáról a kietlen, néptelen utcákon.

— Brjuszov Valerij ilyen versikét farag:

...vesztemre törtök, s íme én
Üdvözlő szóval fogadlak.

Hazudik! Fél és gyűlöli az eljövendő hunokat. És nem is szózatot, hanem gyászzsolozsmát írt. Igaz?

— Nem — felelte dühösen Szamgin. — És különben, te...

— Valami sértőt akart mondani Ljutovnak, de csak annyit dünnyögött: — Úgy látszik, meghűltem. Pocsékul érzem magam. Talán jobb volna, ha...

Egy mellékutcából zajosan előrontott vagy két tucat felhevült, kapatos ember. Az elülső, egészséges piros képű legény — fülvédős sapkában, övetlen inge fölött szétcsapott rókaprém bundában — a koporsó elé állt, szélesen szétterpesztette térden felül érő, hosszú nemezcsizmába bújtatott lábát, úgy meglendítette a karját, hogy inge felszakadt, erősen kidülledt, zsírosan csillogó hasa meztelen volt, és sikongó, nőies hangon felkiáltott:

— Megállj! Kit temettek? Miféle gonosztevőt?

— No lám! — kiáltott fel bánatosan Ljutov. Egy helyben topogott, mintha ugrásra készülődne, végigtapogatta magát, és ezt mormogta: — Ó, a revolvert kivette, ó, te! Érted? — suttogta és megbökte Szamgint: — Alinánál revolver van!

Szamgin tudta, hogy mindjárt valami csúfság történik, de mégis jólesett Ljutovot a rémület görcsös remegésében látni; Ljutov annyira megijedt, hogy nyugtalan, ferde szeme kidülledt, személdöke pedig természetellenesen felkúszott a halántéka felé. Valamit mondani próbált a koporsót szorosan körülálló embereknek, de csak legyintett feléjük. Klimnek azonban nem volt ideje Ljutovot figyelni: a koporsó körül ijesztő jelenet kezdődött, amelytől hideg borzongás futott végig a hátán.

A koporsót letették a földre, majd az emberek elvegyültek a tömegben: a bajuszos felszaladt a járdára, és a botot hasához szorítva, elinalt; a göndör legény Alina előtt állt, és félretuszkolta, az pedig ököllel püfölte a két karját; Makarov megragadta Alina kezét és kiabált:

— Félre! Mit akartok?

Alina szintén kiabált, hangját azonban elfojtotta a rókaprém bundás legény sivalkodása és társainak rikoltozása. A bundás legény rázta a fejét, felcsapta a sapka fülvédőit, és sivítozott:

— Pópa nélkül, mi? Zsidót temettek, ugye? Megint zsidót? Gyalázzátok az istent? Megálljatok! Vaszja, hogy is van?

Bal karja alól bélelt női ujjasban, csupasz lábra húzott bocskorban előpattant egy ösztövér emberke, és ugrándozva, rekedten üvöltötte:

— Ugrál a zsidó, püfölni de jó! Hé, Ignasa! Segítsetek, fiúk! Szemünk fénye, Ignat Petrov! Védelmezőnk!

És még vagy öten bömböltek összevissza, elkeseredetten:

— Csak add ki a parancsot, Ignat! Segítünk! He-ej!...

Ljutov a tömegben sürgölődött; sapkáját lengette, és ő is kiáltozott, a bundás legény pedig részegen kapkodó kezével iparkodott megragadni, és az eszelős elragadtatás átható sikongásával elfojtott minden hangot.

— Úr? Herceg? Nem hiszem, hazudsz! Hol a pópa? A lel-

kész, mi? Herceget zeneszóval temetnek, te disznó! Megölték? Halljátok, testvérek? Kiket ölnek meg?

— A zsidókat, a sztrájkolókat! — felelték.

A göndör legény és Makarov a járdára hurcolták, lökdösték Alinát; a nő vergődött kezükben, és Szamgin hallotta tompa hangját:

— Eresszetek! Megütöm... agyonverem...

Hirtelen csend támadt: a tömeghez odalépett egy rövid fekete, cserzett bundát viselő, jól megtermett, kövér férfi, és majdnem mindenki feléje fordult.

— Mit garázdálkodtok? — szólalt meg. — Felesleges! Nem látjátok: nincs vörös pántlika, tehát nem sztrájkoló, mi? És egy nő kíséri... illendő, nyilván kereskedőasszony. Az úr is kereskedő, ismerem: tollal kereskedik a Kínai városban, a nevét elfelejtettem. Nos? Bizonyára tisztviselőt temetnek...

— Hazudsz! — rikoltotta a legény, a bocskoros ember pedig a segítségére sietett:

— Hazudik a kövér pofájú! Ignasa, védelmezőnk: ne higgy neki! Mind kövér, meg rabló, hogy az anyjuk...

— Ne hagyd magad, Ignat! — kiabálták a tömegből.

— Vedd le a fedelét! Biztosan zsidókölyköt temetnek, azok közül, akiket tegnap lepuffantottak...

A rövid bundás tenyerével rácsapott Ignat vállára.

— Mi vagy te? Csirkefogó, mi? Sztrájkoló? — kérdezte hangosan, korholóan.

— Testvérek, ki vagyok én? — sikongott Ignat, és átölelte a férfi nyakát. — Mondjátok már, mert különben megölöm magam! Itt nyomban! Hej, testvérek...

Meglendítette karját, ledobta magáról a bundát, öklével püfölni kezdte a fejét, Szamgin látta, hogy arcán bőségesen csorog a könny, látta, hogy a tömeg java része úgy gyönyörködik a legényben, mint valami komédiásban, és hallotta a bocskoros ember elragadtatott, gonosz kiáltozását:

— Ignasa! Ne add fel Port Arthurt, kólintsd fejbe az ördögöt! Védelmezőnk! Szemünk fénye, te!

Vagy öten szorosan körülfogták Ljutovot, hallgatták, nézték, amint lóbálja drága sapkáját, és az egyik megjegyezte:

— Megbolondult Moszkva, annyi szent!

„Vége" — gondolta Szamgin. Levette szemüvegét, és zsebébe rejtette, majd átment az utca túlsó oldalára, ahol a gondor legény és Makarov a falhoz támaszkodva tartotta Alinát, de az minduntalan eltaszította őket. Ebben a percben Ignat lehajolt, s megragadta a koporsó szélét, könnyedén felemelte, élére állította és felsivított:

— Magam viszem! A Moszkva folyóba!

Ljutov látta, amint még ketten Ignat vállára emelik a koporsót, a rövid bundás ember azonban ellökte őket; Alina ekkor Ignat előtt termett, és mindkét öklével az arcába vágott, a férfi megrázta a fejét, megtántorodott, és lassan a földre eresztette a koporsót. Egy pillanatra mindenki elcsendesedett. Szamgin mellett elfutott Makarov, jobb kezére bokszert húzott.

— Vidd el Alinát... hát nem érted! — kiáltott oda neki. Ignat elé pedig odaállt a gondor legény, és feltette a kérdést:

— Nosza, összecsapunk?

— Üssétek, fiúk! — bömbölte a rövid fekete bundás ember, és a gondor legény felé taszigálta a többieket. — Üssétek! Szaska Szudakov ez, a tolvaj! — Szamgin látta, amint Szaska a földre dönti Ignatot, hallotta, ahogy gúnyosan rikoltja:

— No te zsivány! Csak bátran, rajta!

A bocskoros emberke sürgölődött, kétségbeesetten kiáltozott:

— Ignasa, hősünk! Csak nem adod meg magad, he-ej! — és Makarovhoz futva, fejét beledöfte az oldalába, s megragadta gallérját, az orvos azonban eltaszította magától, és egyetlen rúgással a földre döntötte. Az meg felkiáltott:

— Mindenkit nem tudtok elpusztítani, gazemberek! Gyilkosok!

Makarov odapenderítette Alinát Szamginhoz, és így szólt:

— Második utca jobbra, kilences szám, Zoszimov lakás, gyorsan! Én kiszabadítom Vologykát...

Szamgin karon ragadta Alinát, és sietve elvezette. Alina engedelmesen, némán ment, hátra sem pillantott, s közben

fejére csavarta kendőjét, tántorgott, Szamgin valósággal vonszolta.

Az ijedség, melyet az undorító jelenet keltett Klimben, hideg dühvé változott Alina iránt: hiszen az ő bűne, hogy ilyen borzasztó perceket kellett átélnie. Első alkalommal fogta el ilyen heves düh: szerette volna meglökni a nőt, nekivágni a kerítéseknek, a házak falának, aztán otthagyni egy szűk, elhagyott mellékutcában, és odábbállni.

Alig tudta legyűrni ezt a vágyát, és szuszogva hallgatott, érezte, hogy ha megszólal, durva, sértő szavakat mond, és ettől mégis félt.

— Micsoda... hősök — mormogta mély sóhajtással Alina és megkérdezte: — Összeverik Vologykát?

Szamgin nem felelt. Azon sem csodálkozott, hogy a Makarov által megnevezett lakás ajtaját Dunyasa nyitotta ki.

— Ó, istenem! Micsoda vendégek! — kiáltott vidáman. — Már fel is teszem a szamovárt: a cseléd sztrájkol! Mi az... mi történt veled, drágám!

Álmélkodó kiáltását az okozta, hogy Alina bundáját a földre dobta, nekidőlt a falnak, két kezével elfödte arcát, és ujjai közt tompa, de jól érthető útszéli káromkodás tört elő. Szamgin elmosolyodott: ez tetszett neki, de szemében még jobban lealacsonyította a nőt.

— Vigyél el... valahová — kérlelte Alina.

Klim levette kabátját, és bement a világosságba, a takarítatlan szobába; az asztalon két gyertya égett, vadul forrt a szamovár, teteje alól fröcskölt a víz, és végigcsurgott rajta, mosatlan edények sorakoztak, a tányérokon hideg maradékok, palackok hevertek, meg egy nyitott könyv. Szamgin elzárta a szamovár csövét a karikával, teát töltött magának, s közben észrevette, hogy a keze remeg. Melegíteni kezdte a poháron, és fel-alá lépdelt a szobában, nézelődött. A kicsiny zongorán szétdobált kották, Dunyasa kalapja, néhány szanaszét szórt sztearin gyertya. A pamlagon összegyűrt pléd, narancshéj, minden bútordarab elmozdítva a helyéről, és az egész helyiség valami szállodai különszobára emlékeztetett,

kettesben átdorbézolt éjszaka után. Szamgin undorral vonta ráncba homlokát, és ez ötlött eszébe:

„Mit is akart mondani Makarov a kórházban?"

Megjelent Dunyasa, és noha a szeme ki volt sírva, mindjárt azzal kezdte, hogy átölelte Klim nyakát, szájon csókolta és odasúgta:

— Ó, de örülök, hogy itt vagy! — De nyomban az asztalhoz ugrott, teát töltött, és sebesen, halk hangon érdeklődni kezdett, mi történt. — Alina, mint aki kővé meredt, csak fekszik és hallgat, szörnyű!

Szamgin szárazon mesélni kezdett. Észrevette, hogy ez az egyszerű sötét ruhás, kifestetlen arcú, vörös hajfonatú, szeplős asszony most fiatalabb és kedvesebb, noha nagyon hasonlít holmi szobalányhoz. Dunyasa elszaladt, nem hallgatta végig a férfit, magával vitte teáscsészéjét, és egy palack bort.

Szamgin az ablakhoz lépett, ahonnan még látni lehetett az égen tornyosuló kékes felhőket, az utcára azonban már sötétség borult.

„Jó volna itt tölteni az éjszakát..."

Erős kopogás hallatszott, Szamgin várt, nem fut-e ki Dunyasa, amikor azonban még egyszer kopogtak, maga ment ajtót nyitni. Elsőnek Ljutov rontott be, utána Makarov és még egy harmadik férfi. Ljutov első kérdése ez volt:

— Mi van Alinával? Sír? Vagy mit csinál?

Makarov félretolta Szamgint, és bement a szobába, mögüle előbukkant a göndör hajú legény és megkérdezte:

— Hol lehet itt mosakodni?

— Jöjjön — mondta Ljutov, és megveregette a vállát, majd Szamginhoz fordult: — Nélküle agyonvertek volna. Gyerünk, testvér! Törülköző? Mindjárt, várj csak...

Eltűnt. A legény az asztalhoz ment, megemelte az egyik üveget, majd a másikat, bort töltött magának, felhajtotta, hangosan krákogott, és körülnézett, hova köpjön. Arca duzzadt volt, bal szeme majdnem teljesen bedagadt, állán és nyakán vérfoltok. Csapzott haja égnek állt, és így még göndörebbnek tetszett; ruhája rongyokban lógott, kabátját az

inggel együtt hónaljától az aljáig felhasították, és amikor a bort itta, kibukkant csupasz oldala.

— Nagyon megverték? — kérdezte halkan Szamgin, a sarokba húzódva: a legény megint töltött magának, majd nyugodtan és kissé rekedten felelt:

— Ha nagyon, akkor nem állnék a lábamon.

Dunyasa és Ljutov karonfogva lépett be: a vendég láttára az asszony hátratántorodott, az meg udvariasan meghajolt, ujjaival összehúzva a ruháján tátongó hasadást, másik kezével pedig szétszakadt gallérját szorította le.

— Bocsánatot kérek...

— Mindjárt szerzek magának fehérneműt, jöjjön — hadarta Dunyasa.

— H-hű! — mondta Ljutov, megtántorodott, és erősen összehunyorította a szemét, ugyanakkor azonban felkapta az asztalról a palackot. — Ez aztán a szép história! Bizisten... olcsón megúsztuk! Elvesztettem a sapkám, ellopták, persze! Kaptam néhányat a tarkómra, de nem nagyon erőset.

Felhajtotta a bort, a pamlagra vetette magát, és összefüggéstelenül, sebesen folytatta:

— A koporsót egy fészerbe rakták... Holnap elvisszük, ahová kell. Kerítettünk embereket. Száz rubelért. No, igen! Alina mintha magához térne. Sohasem szokott hisztériázni. Makarov... — Felugrott a pamlagon, felült, és csodálkozva vonta fel szemöldökét. — Hogy verekszik! Pompásan verekszik, vinné el az ördög! Nos, és ez a... Hát Ignat, mi? — kiáltott fel az asztalhoz iramodva. — Ugye?

Egyik kezével teát töltött, a másikkal nyakkendőjét rángigálta, hogy kioldja; s fülig húzódó mosollyal folytatta:

— Az utca megteremti a maga vezérét: lám, ez az! Felfújja, felduzzasztja, érted? Az a toprongyos meg, aki úgy kiabálta: „Védelmezőnk, szemünk fénye", hát valósággal a moszkvai lapokból való! Ördögbe... Nagyszerű, mi?

— Szörnyen lódítasz — állapította meg Szamgin.

— Te meg rosszul látsz, zavar a pápaszem! És lám, már elhitte a disznó, hogy ő a vezér! Nem ez... pompás! Parancsolhat, megverhet bárkit, mi?

Szamgin hallgatta, és azt fontolgatta:

„Ugyanazt látja, amit én, de másként. Persze, ő torzítja el a valóságot, nem én. Beleszeretett egy kokottba, ez jellemző rá. Képzelt szerelem, és minden képzelt benne."

Ljutov pedig esetlen örvendezéssel magyarázott:

— Nem látnak tisztán, nem tudják, kit verjenek.

Belépett Alina és Dunyasa. Alinának még most is dermedt volt az arca, csak még jobban megsoványodott: szeme bűnbánóan csillogott a ráncba vont szemöldök alól. Dunyasa néhány csomagot hozott, lerakta az asztalra, és a szamovár elé ült. Alina Ljutovhoz lépett, és a férfi gyér haját simogatva, halkan kérdezte:

— Megvertek?

— Ugyan! Csekélység! — kiáltott fel csengő hangon Ljutov, és lehajolt, hogy megcsókolja a kezét.

— Ó, te kis bolondom — mondta sóhajtva Alina és hozzátette: — Kis okosom — majd leült Dunyasa mellé.

Ám Ljutov fészkelődni kezdett, természetellenesen, valahogy egész testével, mintha ruhája alatt a hátán és a vállán egerek futkároznának. Szamgin undorítónak találta ezt a dicséretet, és újra, de még erősebben fellobbant benne a düh Alina ellen, és kiterjedt mindenkire ebben a két pislákoló gyertyától gyéren megvilágított, szűk, rendetlen szobában.

Kellemetlen volt Dunyasa is, aki hajlékony gunyoros hangon mesélte:

— Az én párom Pétervárra száguldott, hogy panaszt tegyen a forradalom ellen, és rávegye őket, hogy hagyják abba...

Megjelent Makarov, cigarettázva, nyomában belépett a göndör legény, fél szemén kötés, de mindjárt meg is torpant; Alina kezét nyújtotta, és így szólt:

— Tessék...

A legény meghajolt, de nem fogta meg a nő kezét.

— Alekszandr Szudakov...

— Van egy ilyen nevű fakereskedő! — rikoltotta Ljutov, mintha örülne.

— A nagybátyám — felelte kisvártatva Szudakov.

— N-nagybátyja? — kérdezte bizalmatlanul Ljutov.

— Az bizony. Nem hasonlítok hozzá?

Szudakov leült az asztalhoz, a hölgyekkel szemben; szeme nagy volt, zöldes, és semmi jót nem ígért, nyaka pedig, melyet beárnyékolt a szorosan gombolt ing fekete gallérja, túlságosan fehér. A teáspoharat, amelyet Alina tolt eléje, bal kézzel vette fel.

— Balkezes? — kérdezte fürkészőn Ljutov.

— Felsebeztem a jobbat...

Szamgin éberen figyelt; a sarokban ült a pamlagon, és egy sonkás szendvicset rágcsált. Látta, Makarov úgy viselkedik, mintha ő volna a házigazda, felvette a zongoráról a gyertyát, meggyújtotta, papírt és tintát kért Dunyasától, és kiment vele. Alina, köhécselve, mélyen sóhajtozott, mintha nehéz súlyt próbálna felemelni. Az asztalra könyökölt, arcát tenyerébe temette, és Szudakovot faggatta.

— Hogyan tudta rászánni magát?

Szudakov a pohár fölé hajolt, a teáját kavargatta, s nem felelt; az asszony azonban makacsul tovább kérdezősködött:

— Egyedül ment mindenki ellen?

— Mit kell itt rászánni? — mondta mogorván Szudakov, és felvágta a fejét; hajának a fele, melyet nem szorított le a kendő, magasra felcsapódott. — Mindig szeretném ütni az embereket.

— Miért? — kiáltotta indulatosan Ljutov.

— Az ostobaságukért. A hitványságukért.

„Henceg — állapította meg Szamgin. — Hősnek képzeli magát. Persze, szoknyavadász. Bizonyára selyemfiú, strici."

Szudakov pedig két kortyra lenyelte a teát, és kihívóan megszólalt; elnézett Alina feje fölött, és nehézkesen mozgatta duzzadt alsó ajkát.

— A verekedést ne rója fel érdememül, máshoz nem is értek...

— Hogy gondolja? — kérdezte mosolyogva Ljutov. — Az urak ellen?

Szudakov nem nézett rá, így felelt:

— Nem vagyok paraszt, az urak nem tettek semmi rosz-

szat, ha urakon a földesurakat érti. A kereskedők viszont: őket elpusztítanám. Szíves örömest.

Egy percre mindenki elhallgatott, Szamgin pedig halkan nevetett. Szudakov rávetette lángoló fél szemét.

— Hol tanult? — kérdezte halkan Alina, és szemügyre vette a legényt.

— Kereskedelmiben. Nem fejeztem be, a nagybátyám maga mellé vett segédnek a fatelepre. Sikkasztottam hatszáz rubelt. Drága konflison hajtattam. Két ízben törvény elé kerültem verekedésért.

Szudakov kihívó hangon beszélt, és bal keze ujjaival szüntelenül törte, tördelte a kenyér héját.

— Úgyhogy én nem vagyok magukhoz illő társaság — mondta végül, és felpattant, zajosan eltolta a széket. — Adjanak nekem az urak... néhány rubelt, és odábbállok...

Ljutov nyomban kabátjába dugta a kezét. Alina így szólt:

— Maradjon még. Hány éves?

— Húsz.

Átvette a pénzt Ljutovtól, nem köszönte meg: mikor azonban odajött Makarov, és átnyújtott neki egy receptet, rásandított a papirosra, és így szólt:

— Köszönöm. Fölösleges, elmúlik magától.

Szamgin is búcsút vett, és gyorsan eltávozott, azt gondolta, hogy ezzel a legénnyel biztonságosabb lesz az út. Az utcán, a sötétben a szél játszott, és lökéseitől taszítva, Szamgin hamar utolérte Szudakovot; az lassan ballagott, fél kezét ingébe dugta, a másikat nadrágzsebébe, de mégis gyorsan haladt, s közben fütyörészni próbált, de nemigen sikerült, nyilván a felsebzett ajka miatt.

— Maga forradalmár? — kérdezte hirtelen és kellemetlenül hangosan; ez arra késztette Klimet, hogy végigpillantson a zegzugos, keskeny sikátoron, és kisvártatva halkra fogott hangon, oktatóan így feleljen:

— Kit tart maga forradalmárnak? Ez tág fogalom, különösen nálunk, oroszoknál.

— Én meg azt gondoltam: amikor ott nevetett azon, amit a kereskedőkről mondtam, lám, ez biztosan forradalmár!

— Világos, hogy én...

Szudakov azonban nem hallgatott rá, és így dünnyögött:

— Rejtőztök, vinne el az ördög! Baumann temetésén detektívnek néztek. Óvatosak ám nagyon. Hát milyenek most a detektívek?

Váratlanul megtorpant, mintha beleütközött volna valamibe, és így szólt:

— No szedd a lábad, kaphatsz egypárat!...

„Gazember — gondolta felháborodottan Szamgin, miközben sietve lépkedett, és fülelt, nem követi-e a legény. — Jellegzetes aszfaltbetyár."

A mellékutcában azonban undorító csend volt, csupán a szél zizegett a földön, a vastetőkön, s ez a zizegő hang megmagyarázta, miért oly néptelen a sikátor. Az emberek begubóztak házukba.

Szamgin előregörnyedt, s majdnem futott, s úgy rémlett, egész bensője remeg, még a gondolatai is remegnek.

Nekifutásból belefúrta magát egy kapumélyedésbe; a sarok mögül négy ember sietett elő, és az egyik ezt dörmögte:

— Körmenet minden templomból: lám, ez kellene.

Egy gömbölyű kis emberke, elhaladva Szamgin mellett, kijelentette:

— A papságnak természetesen szerepe lehetne...

— Fontolgatja, hol zsírosabb a konc...

Mikor a szavak már elmosódtak, Szamgin továbbindult; fürgén lépkedett, de igyekezett minél kisebb zajt csapni. A kapuk előtt itt-ott néhány polgár állt, és a szél mindegyik csoportból riadt szavak foszlányait sodorta magával.

— Nyikolka Baranov felfegyverzi a munkásokat.

— Miféle Baranov?

— Aszaf fia.

— Mesebeszéd!

— Nos, ha az Ohotnij rjad...

Egy másik csoportban valaki meggyőződéssel hajtogatta:

— Gyújtogatni fognak, meglátjátok!

A körút egyik padjáról vidám, vigasztaló hang csendült:

— U-ugyan! Hát fellázadt valaha is Moszkva? Ellene már lázadtak, de ő maga sosem!
— Hát az egyetemisták?
— No, szép kis lázadók!
— Hová, hová, szépasszonyok?
— Először is: lányok vagyunk!
— Ó, ezer bocsánat! És merre?
— Megnézzük, hogyan építik a pékek a barikádot...
— No, ez aztán a mulatság!

A sötétségből kiszűrődő hangok ellenére a hatalmas város kietlennek, némának látszott. Az ablakok kihunytak, a kapuk csukva, a mellékutcák még keskenyebbek és zegzugosabbak lettek. Szamgin éber füle távoli puskaropogást hallott, noha tudta, hogy a lövések csupán emlékezetében dördülnek. Kiskapu retesze csörrent, Szamgin megtorpant. Ismerős hang hallatszott előtte:

— Hogy viselkednek majd a péterváriak...

A kiskapu zajosan becsapódott, egy férfi átment a túlsó oldalra.

„Pojarkov" — ismerte fel Klim, s bekanyarodott az utcába, ahol lakott. Az utca munka zajával fogadta, ugyanolyannal, amilyent előző nap hallott. Meglassította lépteit, és emlékezetében sorra vette az utca lakosait, s azon tűnődött, ki építhet közülük barikádot. A sarok mögül egy diák lépett ki, annak a szülésznőnek az unokaöccse, aki azelőtt Varvara házában, jelenleg pedig a mellette levőben lakott.

— Á, maga az — szólt az egyetemista. — Katonák vagy rendőrök nincsenek a körúton?

Szamgin megrázta a fejét és hallgatózott. Az utca mélyén vezényszó hallatszott:

— Keresztbe rakjátok! Meredekebben!
— Barikád? — kérdezte Szamgin.
— Kettő — felelte a fiú, és eltűnt a sarok mögött.

Szamgin odament a lámpaoszlophoz, nekitámaszkodott, és nézte a munkát. Az utcában sötét volt, akár a kályhacsőben, és úgy rémlett, a sötétséget a két vagy három tucat ember sürgése okozza. Valaki öblösen krákogva csákányozta

a kövezetet, és valószínűleg őt igyekezett meggyőzni a lágy basszus hang:

— Elég! Elég már, elvtárs!

Az utcát eltorlaszolta a sötét emberkupac; a sarkon túl, a mellékutcában szintén dolgoztak: valami súlyosat görgettek a kövezeten. Valamennyi ház ablakait zsaluk fedték, Varvara házának ablakait is, a két kapuszárny azonban tárva-nyitva. Fűrész horkant, puha tárgyak puffantak a földre. A hangok eléggé halkan, de vidáman csengtek, e vidámság fonáknak és hamisnak tetszett. Fáradhatatlanul csengett egy önelégült tenor:

— Minek ez? Vízzel öntitek le? Szó sem lehet róla! Belevág egy golyó a jégbe, és csak úgy röpül a szilánk! Tapasztalatból tudom. A Szent Miklós-hegyen, amikor Sipkát védtük, a törökök sok kárt okoztak nekünk a jéggel. Megállj! Minek rakod oda azt a hordót üresen? Meg kell tölteni mindenféle limlommal. Lavruska, ide hozzám!

Klim úgy vélte, hogy a rézműves vezényel, aki lábasokat, szamovárokat foltozott, és két ízben panaszkodott Anfimjevnára, mert becsapta az elszámolásnál. Az ösztövér, csontos ember horgas fogai feketéllettek ősz bajusza alatt; fecsegő volt és ostoba. Lavruska pedig tanonca és fogadott fia. A szülésznő küldönce volt, aki azelőtt Varvara házában lakott. A pajkos kölyök szeretett énekelni: „Miért nem vagy vidám, te ágrólszakadt."

Szamgin rágyújtott, és átengedte magát a gépiesen nyüzsgő, apró gondolatoknak; közben pedig ezt hallotta:

— Lőni is fogsz, nagyapó?

— Rosszul látok én már ahhoz! Jobb, ha a hordóba raknak, akkor nem viszi át a golyó.

A rézműves kellemetlenül emlékeztetett az öreg kőművesre, aki a duhaj Misát vagy Mityát biztatta, hogy törje ki a falat. Az utca túlsó oldalán ketten haladtak: egy diák és még valaki; az egyetemista elég hangosan így beszélt:

— Nem helyes, Jakov elvtárs, hogy egyedül kószál, védtelenül.

A munka zaja elcsitult, látni lehetett, hogy a barikád épí-

tői szoros csoportba verődnek, majd a csendességbe belevágott Pojarkov hangja:

— Kelepcébe kerültök. Átjárókat kell hagyni az udvarokon keresztül, visszavonulás esetére. Bontsátok le a kerítéseket...

— Helyes! — rikoltotta a rézműves.

Szamgin érezte, hogy elgémberedik a lába, és haza kell mennie, de szerette volna hallani, mit mond még Pojarkov.

„De mit akarnak elérni ezek az átkozott aggastyánok? Ők is olyan Kropotkin- vagy Tolsztoj-félék, a maguk nemében..."

Ez a hasonlat annyira megzavarta Szamgint, hogy elkönhintette magát, mintha por karcolná torkát, majd eszébe jutott még egy öregember: Kozlov történész. Tudta, hogy szeme láttára ölt testet a forradalom eszméje, és szobájának ablakai előtt esetleg már holnap gyilkolni fogják egymást az emberek, de mégsem akart hinni benne, nem tudott ilyet feltételezni. Értelme makacsul kapaszkodott a jelentéktelen, nevetséges részletekbe, mindenbe, ami ezt a halálra szánt éjszakai munkát holmi műkedvelő színielőadássá tette. Ez a hasonlat igen találónak tetszett, és kissé fel is vidította. Tudta, hogyan csinálják a forradalmakat, eleget olvasott róla. Az itt történtek azonban nem hasonlítottak ahhoz, amit a párizsi, drezdai forradalomról olvasott. Itt az emberek szinte játékból torlaszolták el magukat valami elől, ami valószínűleg be sem következik. De ha igen, akkor jönnek a a katonák, egy félszázad kozák, és elfújják ezt a kártyavárat. Ilyen félig mérges, félig megvető gondolatok közepette ért Szamgin az udvarhoz: bepillantott, a pince fölötti fészer ajtaja szintén nyitva, és mint valami harang áll előtte Anfimjevna, lámpással a kezében, s így vezényel:

— A díványt vigyétek, a matracot is lehet, de a dézsát nem adom! A ládát is lehet, vassal van borítva.

Szamgin valamiért levette sapkáját, odament a házgondnoknőhöz és megkérdezte:

— Mit csinál?

Nem kérdezte olyan szigorúan, mint szerette volna: An-

fimjevna felemelte a lámpást, az arcába világított és kijelentette:

— Kiválasztjuk a limlomot: a mi barikádunkhoz — mondta egyszerűen, mintha valami megszokott, mindennapi dologról volna szó, és elfordulva, szemrehányással tette hozzá: — Jobb volna, ha nem sétálna egyedül, Varvara nyugtalankodik...

A fészerben a sok haszontalan háztartási kacat közepette Nyikolaj matatott, a hallgatag, józan házmester és vele még egy idegen valaki.

— Mindenki ad — mondta Anfimjevna, a fészerből pedig egy idegen hang ráduplázott:

— Ha nem adnak, elvesszük!

„A mi barikádunk" — tűnődött Szamgin, miközben a konyhán keresztül bement a házba. Anfimjevna jellegzetes, ideális „másokért élő ember", ezért a típusért mindig lelkesedett, most ő is segít barikádot építeni mindenféle limlomból, mely leszolgálta már a maga idejét, akárcsak ez az öregasszony itt. Ebben Szamgin kénytelen volt valami nagyon megindítót és egyúttal kissé nevetségeset látni, ami szinte megbékítette a barikád építésének szükségességével, talán csak azért, mivel nagyon fáradt volt. Vetkőzés közben azonban ezt gondolta:

„Mégis, ez az egész amolyan szépirodalomféle, nem pedig történelem! Zlatovratszkij, Omulevszkij... »Arany szívek«, érzelgős badarság."

Abból, ahogyan az asszony az asztalra dobta a tollszárat és felugrott, Klim megértette, hogy nyomban kitör a vihar, és gúnyosan megkérdezte:

— Te engedted meg Anfimjevnának, hogy felépítsék a mi barikádunkat?

A „mi" szót megnyomta. Varvara egyik kezét a fejéhez szorította, a másikkal hadonászott, egész közel ment hozzá, és szájából sisteregtek a szavak:

— Öregségére meghibbant, de te mit akarsz tőlem, mit akarsz?

Nyilván sokat sírt: szemhéja megduzzadt, szeme fehére

kivörösödött, álla remegett, rángatta a blúzt a mellén; a borogatást letépte a fejéről, és úgy hadonászott vele, mintha Szamgin arcába akarná vágni, de nem meri.

— Embertelen vagy — szólalt meg lihegve. — Te akarsz képviselő lenni? Te sohasem fogsz karriert csinálni, mert tehetségtelen vagy, és... és...

Egyre élesebben sivalkodott. Szamgin egyetlen szót sem szólt: hátat fordított az asszonynak, bement dolgozószobájába, és bezárta az ajtót. Meggyújtotta a gyertyát az asztalon, és fontolgatni kezdte, mennyire bántotta meg Varvara őrült kirohanása. Leült az asztalhoz, két tenyerével erősen megdörzsölte arcát, s így gondolkozott:

„Elvette az eszét a rémület: nyárspolgár." — Higgadt, sőt elégedett volt: szinte jólesett ilyen szánalmasnak látnia ezt a már régóta idegen asszonyt. És kellemes volt hallani hisztérikus sikoltozását, amely áthatolt az ajtón. Még sosem gondolt arra komolyan, hogy szakítson Varvarával, de most úgy vélte, hogy az utolsó vékony fonál is elszakadt. Feltette a kérdést önmagának, hogyan valósítsa meg szándékát: költözzék szállodába mindjárt holnap? De mindenütt és mindenki sztrájkol...

Az udvaron, az utcán zajongtak, súlyos tárgyakat cipeltek. Ez nem zavarta. Mosolyogva gondolta, hogy bizonyára ezer meg ezer Varvara hallgatja rémülettel a hasonló zajt, ezren meg ezren, Moszkva sok utcájában, nagy és kicsiny kényelmes fészkében. Eszébe jutottak Makarov szavai „a nők nem terhes, de végzetes hatalmáról".

„Van benne némi igazság: a nők túlságosan sok utálatos apróságot honosítanak meg az ember életében. Nekem elég egy szoba. Én megelégszem önmagammal, nincs szükségem emberekre, vendégségre, fecsegésre könyvekről, színházról. És már annyi mindenféle őrültséget láttam, hogy megvan a jogom arra, hogy ne is hederítsek rá. Vidékre utazom..."

Úgy érezte, e gondolatok kijózanítják és megnyugtatják. A feleségével lezajlott jelenet mintha nem csupán a kapcsolatukat határozta volna meg, hanem még valami mást, sokkal fontosabbat is. Az udvaron olyan robaj hangzott, mint

amikor egy láda zuhan le és törik szét, Szamgin összerezzent, ugyanakkor dolgozószobája ajtaján szaggatott kopogás hallatszott, és Varvara tompa hangja:

— Nyisd ki! Nem bírom egyedül, félek! Hallod?

— Hallom, de nem nyitom ki — felelte nagyon hangosan Szamgin.

Varvara elhallgatott, majd megint kopogtatott.

— Hagyj békén — mondta szigorúan Szamgin, és átsietett a hálóba az ágyneműért, ezt sikerült úgy megtennie, hogy nem akadt össze feleségével, reggel pedig Anfimjevna sóhajtozva közölte:

— Varjusa azt mondta, hogy ezekre a napokra Rjahinékhoz költözik a Volhonkára, mert itt fél. Azt hiszi, a Volhonkán nyugodtabb...

E naptól kezdve a valószínűtlen eseményektől hemzsegő idő oly gyorsan pergett Szamgin számára, hogy a gimnáziumi fizikaórákra emlékeztette: minden apró és nagy történés egyforma sebesen rohant, mint ahogyan a légüres térben is ugyanazon sebességgel zuhannak a különböző súlyok. Úgy rémlett, az események mozgása napról napra gyorsul, és valamennyi szélsebesen repül valamerre, és csupán süvöltő, szinte világító szócsoportokat hagy emlékezetében, csak mondatokat, melyek rövidek, akár az újságcikkek címe. Az újságok éktelen lármát csaptak, vakmerően fröcsköltek a gúnylapok, kiabáltak a rikkancsok, és kiabált a kispolgár: minden lapnak megvolt a maga szenzációja.

„A matrózok lázadása" — hirdette az egyik, a másik pedig ünnepélyesen jelentette: „Harc a nyolcórás munkanapért."

De még mielőtt Szamgin összekapcsolhatta és átgondolhatta volna e két eseményt, már ezt hallotta: „A munkásküldöttek pétervári szovjetje abbahagyta a nyolcórás munkanapért folytatott harcot, és tiltakozó sztrájkba lépett a kronstadti matrózok kivégzése miatt; a Fekete-tengeri Flotta fellázadt." És mindennap szörnyülködve vagy elégedetten kiabált valaki arról, hogy miként dúlják fel a parasztok a földesúri gazdaságokat. Éjjelente hópelyhekkel borított téli táj képe rajzolódott Szamgin elé; a fehér földet tűzvészek

hatalmas máglyái színezték; a kavargó lángok valahonnan a föld mélyéből törtek elő, és mindenütt, a vakító fehér mezőkön, egyik vulkántól a másikig, bősz zúgással hömpölyögtek a fekete láva folyamai: a fellázadt parasztok tömege. Szamgin bizonyos volt benne, hogy ez a fantasztikus és zord, de egyúttal szép kép önmagától keletkezett, alig követelt erőfeszítést képzeletétől, és független attól a képtől, amelyet Gyakon villantott fel benne három évvel ezelőtt. E kép többet mond: egy más erő rajzolja tüzes ecsettel, nem a fellázadt muzsik ereje, amelyről naponta írnak az újságok, nyíltan gyönyörködve, titokban pedig valószínűleg félnek tőle. Nem, itt egy emberfeletti erő működik: megfertőzte az embereket a rombolás őrültségével, és most már gúnyt űz belőlük.

Olykor úgy érezte, hogy már-már felfedezte saját, új, történetfilozófiai igazságát, amely újjá teremti, szilárdan a valóság fölé helyezi, és kiszabadítja a régi, könyv-ízű igazságok hatalmából. Eddig állandóan megzavarták abban, hogy teljesen végiggondolja, átérezze önmagát és nézeteit. Valaki mindig előrerohant, és a maga szavaival öntötte formába Szamgin hangulatát. Egy liberális professzor így írt egy befolyásos újságban:

„Az emberek napról napra tehetetlenebbé válnak az általuk felébresztett elemi erőkkel szemben, és sokan már nem is értik, hogy nem ők irányítják az eseményeket, hanem azok sodorják őket magukkal."

E szavak olvastán Szamgin elkeseredett: neki kellett volna ezt kimondania. Megelégedett azzal, hogy e szavak értelme megerősítette felfogását, s igyekezett elfelejteni őket, ami ugyanolyan könnyen sikerült, mint ahogyan az ember elfelejti, ha aprópénzt veszít el.

Zavarta Kumov, akit már megszokásból tehetségtelennek tartott és őszintébben együgyűnek, mint a ravasz, becsvágyó Gyiomidovot. Kumov gyakran megjelent, de arra a kérdésre: hol volt, mit látott? — semmi értelmeset nem tudott válaszolni.

— Voltam a Sanyavszkij-egyetemen, temérdek nép! Bor-

zasztó sok! De tudja, mégsem az igazi, folyton mellébeszélnek!

Valahogy tehetetlenül rángatózott az egész teste, bólogatott, karját rázta, részvevően cuppogott, váratlanul megtorpant a szoba közepén, kővé meredten bámult a padlóra, és tompa, színtelen hangon magyarázta:

— Csupa program, vita a programokról, pedig a végső szabadsághoz vezető utat kell keresni. Az embernek meg kell mentenie magát a lét pusztító hatásaitól, bele kell merülnie a kozmikus értelem, a világmindenség elrendezőjének titkaiba. Hogy ki ez az értelem... isten vagy ördög, én nem tudom eldönteni, de érzem, hogy nem szám, nem súly és nem mérték, nem, nem! Tudom, hogy csupán a makrokozmoszban nyeri el az ember énje valódi értékét, nem pedig a mikrokozmoszban, nem olyan tárgyak, jelenségek, feltételek között, melyeket ő maga alkotott és alkot...

Ezt a filozófiát Klim nagyon ködösnek, sántítónak, kellemetlennek találta. De ebben is rejlett valami, ami megegyezett felfogásával. Némán hallgatta Kumovot, csak ritkán tett fel kurta kérdéseket, s csak még jobban bosszantotta az a tudat, hogy ennek a zilált embernek a szavai megegyeznek valamiben az ő gondolataival. Ez szinte megalázó volt.

Az események úgy egymásra halmozódtak, mint jégtáblák zajlás idején, s nem csupán magyarázatot követeltek, hanem arra kényszerítették Szamgint, hogy fizikailag részt vegyen alakulásukban. Egész sereg ok akadt, amellyel meg tudta magyarázni, miért kell feltétlenül részt vennie e napok zűrzavarában, s nem volt benne elég akarat, elég bátorság, hogy félrevonuljon. Maga is tisztában volt azzal, hogy viselkedésének indokai nem eléggé komolyak, hogy elsimítsák az ellentmondást felfogása és viselkedése között. Bebizonyította önmagának: puszta kíváncsiságának kielégítésére nem mindenki kockáztathatja önmagát önzetlenül. Ezt azonban csak később volt kénytelen bebizonyítani, miután feszélyezve érezte magát a sürgő-forgó Anfimjevna és a barikád védelmezői előtt, akiknek az öregasszony a konyhában adott hajlékot, akárcsak az utca még néhány lakója. Kényelmetlen

volt odahaza ülni, és az ablakon keresztül nézegetni a barikádokat, amelyhez a lakók már hozzászoktak, és segítettek hóval borítani, vízzel locsolni. Egyáltalán a valóság makacsul, tapintatlanul követelte, hogy részt vegyenek ügyeiben. Követeként leggyakrabban Ljubasa Szomova jelent meg, mindig örvendetes hírek szárnyán. Mókuspréммel bélelt, könnyű, kopott bundájában, tetején a szakadt köpennyel, úgy gurult be, mint egy nagy csomó vatta; hidegtől kipirult orcái duzzadtak.

— Hurrá! — kiáltotta. — Klim, lelkecském, képzeld: nálunk is megalakult a Munkásküldöttek Szovjetje! — És mindig kért, parancsolt: — Fuss el a Műszaki Főiskolára, mondd meg Goginnak, hogy Kolomnába utaztam, aztán a Sanyavszkij-egyetemre, ott megtalálod Pojarkovot: nesze, ezeket a cédulákat add át neki! Csak, kérlek, az egyetemre négy előtt érj.

Klim kezébe nyomott néhány papirost, még szorosabbra húzta a sálat a hasán, és tovább mesélt:

— Micsoda emberek bukkantak fel, Klim! Emlékszel Dunajevra? Ah...

„Butácska" — gondolta leereszkedően Szamgin. Néhány nap múlva az utcán találkozott a lánnyal. Ljubasa egy ócska szánkóban ült, amely újságkötegekkel, tarka röpiratcsomagokkal volt megrakva; felemelkedett, a kocsis vállába kapaszkodott, s odakiáltott Szamginnak:

— A Pétervári Szovjetet feloszlatták!

„Butácska."

De engedett a „butácska" óhajának, és járta a várost, felkutatott különböző egyéneket, akiknek mindenféle csomagokat kézbesített, mikor pedig megpróbált számot adni önmagának, miért teszi mindezt — úgy rémlett, hogy éppen Ljubasa megbízásainak teljesítése révén szerez bizonyosságot mindannak komolytalanságáról, amit a lány elvbarátai művelnek. Sűrűn látta Alekszej Gogint. A fiatalember már nem öltözött piperkőcen, lesoványodott, de továbbra is banktisztviselőhöz hasonlított, és változatlanul tréfálkozott:

— Meglógott Kolomnába, azt mondja? — kérdezte hunyo-

rogva. — Azt a szökevény mindenét! Oda már küldtünk valakit. No, sebaj! Pojarkovot nem kell keresnie, hanem menjen... — Megadta a címet, és Szamgin nemsokára a lovardával szemben, egy petróleumszaggal átitatott lakásban, az Oroszországi Biztosító Társaság székházában ült. Az íróasztalon angol gyújtózsinór hevert, a szomszéd szobában egy nagy orrú barna férfi néhány kaukázusinak a japán simozáról[1] beszélt; egy kiugrott paphoz hasonlító, szép, de mozdulatlan arcú ember pedig elolvasta Gogin üzenetét, és kiadta a parancsot:

— Menjen a Szamotyokára... Keresse Ördög elvtársat.

Szamgin pedig ment Ördög elvtárshoz, és mosolygott magában:

„Ördög! Játszanak, akár a gyerekek."

A Szamotyokán egy ragyás képű, vidám fiatalember vonta kérdőre:

— Hát a súlyzók hol vannak?

— A súlyzók?

— Igen, a súlyzók! Mit gondol, cigarettás dobozokból fogok bombát gyártani?

Szamgin azzal a szilárd meggyőződéssel távozott, hogy nem lehetnek hosszú életűek, nem változtathatják meg a történelem alakulását olyan események, melyeket néhány tucat efféle egyén idéz elő. Látta, hogy mindenféle szedett-vedett népség barikádokat épít, amelyek nyilván senkit sem zavarnak, mivel senki sem próbálja leromholni őket; látta, hogy a lakosok megbarátkoznak a barikádokkal, és már hozzászoktak ahhoz, hogy ügyesen kikerülik; tudta, hogy Moszkva munkásai fegyverkeznek, hallotta, hogy összetűzésekre került sor a munkások és a katonaság között, de nem hitte el; katonákkal pedig nem találkozott az utcán, mint ahogyan rendőrökkel sem. Úgy tetszett, hogy Moszkva lakosai a sors kényére vannak bízva, de ez nem nyugtalanítja őket, ellenkezőleg, valósággal vidámabbak és merészebbek lettek.

[1] *Robbanóanyag tüzérségi lövedékhez.*

Egy ismeretlen erő a legkülönfélébb embereket hajtotta az utcára a házakból; nem moszkvai módra jártak, gyorsan s fürgén, hanem meg-megálltak, csoportokba verődtek, hallgattak valakit, vitatkoztak, tapsoltak, sétáltak a körutakon, mintha valamilyen ünnepre várnának. Szamgin nézte őket, homlokát ráncolta, az emberek könnyelműségére gondolt, és azoknak a naivságára, akik megpróbálták rábeszélni őket, hogy értelmesen fogják fel az életet. Éjjelente megint felrémlett előtte a hólepte föld a tűzvészek vörös foltjaival, a parasztok fekete folyama.

— Bizony, az eszerek jól befűtöttek — közölte borúsan Pojarkov, aki oldalt felszakadt felöltőjében valóságos csontváz volt; a lyukakon vatelincsomók bújtak ki, ez csak fokozta a hasonlóságot. Arcán a csontok már szinte átszakították a szürke bőrt. Komoran, nyersen beszélt, mint mindig, tekintete azonban szelídebb volt, és valahogy különösen átható; Szamgin ezt azzal magyarázta, hogy Pojarkov szeme mélyen belezuhant gödrébe, szemöldöke pedig, mely azelőtt mindig ráncba húzódott, most felszökött, kiegyenesedett.

— A nagyobb, fejlettebb gazdaságokat mintha kevésbé pusztítaná a muzsik, és mi mégis hatalmas károkat szenvedünk — magyarázta kettétört cigarettáját nézegetve Pojarkov. — Ez elkerülhetetlen, természetesen — tette hozzá, és egy másik cigarettát húzott elő zsebéből, de ez is összegyűrődött.

Mindabban, amit mondott, Szamgint csupán a „mi" szócska fogta meg. Ki ez a „mi"? Kérdésére, hogy hol dolgozik, Pojarkov szinte csodálkozva felelte:

— A forradalomban... vagyis a Szovjetben! A száműzetésből megléptem, ördög tudja, hová akartak dugni! Nos, gondoltam, köszönöm, nekem ebből elég! És visszajöttem.

— És hol van Kutuzov? — kérdezte Klim.

— Pityerben volt. Most bizonyára Délen van.

„Mi" — ismételte gúnyosan Szamgin, távozóban Pojarkovtól. Sokáig keresett valamilyen nevetséges, megsemmisítő hasonlatot, de nem talált. „Mi szántottunk" — ez nem volt jó.

Egy este, hazatérőben, Mitrofanovba ütközött az utca sarkán, ahol lakott. Ivan Petrovics köszönés nélkül elinalt.

„Bizonyára igen rosszul érzi magát" — gondolta Szamgin, kissé megzavarva az „egészséges gondolkodású" ember udvariatlanságától. Hátrapillantott, és észrevette, hogy Mitrofanov is megáll és hátranézelődik. Szeretett volna vigasztalóan odakiáltani:

„Nem tart sokáig!"

Mitrofanov azonban hirtelen nekiiramodott, és sebesen eltávozott.

Néhányszor eljött Varvara, magasra emelt fejjel, átnézve Klim válla fölött, hidegen köszönt; bement a szobájába, és fehérneműt válogatott magának.

Első ízben Rjahin kísérte el, jó demokrata módjára bekecset és nemezcsizmát viselt, és házmesterhez hasonlított.

— Az emberek kezdik tisztábban látni az eseményeket, megalakult az „Október 17-ike szövetsége" — közölte, de nem valami határozottan, mintha kétkedne: a helyes szavakat mondja-e, és a kellő hangnemben beszél. — Itt Sztratonov került előtérbe, tudja, ig-gen ügyes ember, igen ügyes!

Elhallgatott, tenyerével gyengéden végigsimított puffadt, piros arcán, amely apró fejecskéjén igen furcsán hatott — és folytatta:

— Néhány kadet követi... bizony! Náluk ez a miljukovista forrong... ez a zsidó ügyvéd... hogy is hívják? Megvan: Preiss! Mérgező egy... hm! Tudja-e, a szemitáknak ez a hisztériája... talajtalan emberek, akiket megfertőzött a mi nihilizmusunk...

A zsidókról nagyon sokat tudott beszélni. Beszéd közben ibolyaszínű nyelvével nyaldosta ajkát, és ostoba szemében hegyes és valósággal háromélű fény villant, akár a körző hegye. Mint mindig, beszédét a szokásos módon fejezte be:

— Én azonban optimista vagyok. Tudom: kiabálunk egy sort, aztán, mihelyt megleljük a megnyugtató középutat a két véglet között, abbahagyjuk.

Ez alkalommal azonban mélyen felsóhajtott, és megkérdezte Szamgint:

— Maga mit gondol?

Szamgin örült, hogy Varvara megakadályozta a válaszolásban. Az asszony felvont vállal lépett az ebédlőbe, mintha valaki a fejére ütött volna. Ettől hosszú nyaka normális lett, rövidebb, arca azonban vörös volt, és szemében zölden szikrázott a harag.

— Te engedted meg Anfimjevnának, hogy odaadja az ágyneműt a Vöröskeresztnek? — kérdezte Klimtől baljós köhécseléssel.

— Én semmit sem engedtem meg, ő semmit sem kérdezett tőlem...

— Odaadta valamennyi lepedőt, törülközőt meg... Ördög tudja, még mit!

— Régi mind, Varja, régi meg javított, ne sajnáld! — szólt be Anfimjevna az ajtón.

Varvara hirtelen feléje fordult, de az öregasszony nagy, fonnyadt arca már eltűnt. Varvara toppantott, és kiadta a parancsot Rjahinnak:

— Menjünk!

Szamgin behívta dolgozószobájába Varvarát, és így szólt:

— Megérted, természetesen, hogy nem költözhetem el...

Az végig sem hallgatta, hanem legyintett:

— Ó, hagyd már! Kisebb dolog is nagyobb ennél most, amikor talán...

Ajkára szorította zsebkendőjét, és sietve eltávozott.

Az emberek úgy jelentek meg és tűntek el, mintha gödörbe zuhannának és megint kiugrálnának. Leggyakrabban Bragin állított be. Ellankadt, elernyedt, panaszos, korholó pillantást vetett Szamginra, és kérdő hangon kezdte:

— A „Harc" azt írja... Helyesli? Az „Orosz Közlöny" rámutat... Igaz?

Szamginnak Misa Zujevet, Hriszanf bácsi szürke vendégét juttatta eszébe, és szomorú beszámolóit: „Marjina Roscsában letartóztatások voltak. Nyizsnyij-Novgorodban is. Tverben..."

Bragin úgy rikoltozott, mint valami hidegtől és fáradságtól elgyötört rikkancs, aki már az utolsó példányokat árulja.

— Fellázadtak a rosztovi ezred katonái. Fel akarták robbantani a hidakat a Miklós-vasútvonalon.[2] Szaratovban a munkások felrobbantották a Ragyiscsev-múzeumot. Orehovo-Zujevóban gyárakat rombolnak.

Valamennyi értesülése téves volt, és Szamgin már előre tudta ezt, mivel a megdöbbentő hírek közlése után Bragin kérdezgetni kezdett:

— Hát valóban felrobbantják a hidakat? Hihetetlen, hogy elpusztították a múzeumot...

— Ne higgye — tanácsolta Szamgin. — Mindez csak kitalálás. — Ekkor Bragin Klim szemébe pillantott, és tűnődni kezdett:

— Ugyan ki találja ki?

„Bizonyára te" — gondolta Szamgin.

Megfigyelte, valahányszor ez a hórihorgas ember megdöbbentő híreket hoz, fekete haja simán fekszik koponyáján, és egy fürt jól elfödi a homlokán éktelenkedő dudort, mikor azonban kevésbé szörnyű értesüléseket közöl, haja felborzolódik, és a dudor láthatóvá válik. Ez a hórihorgas, bábjáték-figurához hasonló, szószátyár és azelőtt öntelt, jelenleg pedig csüggeteg ember mindig ellenszenves volt Szamginnak, és egyre ellenszenvesebb lett, mivel meghatározatlan gyanakvást ébresztett benne. Úgy tetszett, többet tud annál, mint amennyit mond, és tudatosan túlozza aggodalmát és ostobaságát, mintha ingerelne valakit.

— Hogyan vélekedik: a szocializmus felé haladunk?

— Nos, nincs már olyan messze.

— És a bolsevikok?

Szamgin ránézett a megnyúlt arcra, az összehunyorított szempárra, és így felelt:

— A politikában, akár a kereskedelemben: „kettőn áll a vásár".

— Igen, ez persze így van! — helyeselt bólintva Bragin, felsóhajtott, és így folytatta: — Ezt a közmondást olvastam tegnap valamilyen röpiraton. — Megszorította Szamgin ke-

[2] *A Pétervár és Moszkva közti vasútvonal régi neve*

zét, és így fejezte be: — Magától mindig megnyugodva megyek el. Tiszta, nyugodt elme, becsületszavamra!

„De hisz gúnyolódik a marha — döbbent rá Klim. — Tudja az ördög, nem besúgó-e?"

Még kellemetlenebb félórát töltött azonban Makarovval. Kora reggel állított be, mikor Szamgin kávézott, s Anfimjevna megható meséit hallgatta a barikád védelmezőiről, akik éjjelente felváltva melegedtek nála a konyhában, az öregasszony pedig teával itatta őket, és általában jó barátságban élt velük.

„Ostobaságában és unalmában teszi" — magyarázta önmagának Szamgin. Azelőtt sem tartotta magát a ház urának, noha úgy viselkedett, arra sem tartotta jogosultnak magát, hogy megjegyzéseket tegyen Anfimjevnának, de ma megfeledkezett erről. Ezen a reggelen rosszkedvű volt.

— Tudja, Anfimjevna, ez így mégsem valami kényelmes — kezdte halkan, és nem nézett az öregasszonyra, az azonban félbeszakította:

— Hát kényelmes ez: őrködni éjszaka, hidegben, pláne, akik hozzá sem szoktak...

— Nem értett meg engem, nem erről akarok beszélni...

Anfimjevna azonban nem hallgatott rá, hanem tovább folytatta gondterhesen és halkan:

— De mit tegyek Jegorral? Egyre csak iszik és iszik, főzni meg nem akar; „Vesszen éhen mindenki, mondja, ha már a cárt..."

Ebben a pillanatban lépett Makarov a konyhába, és mosolyogva kérdezte:

— Mi van nálad a konyhában, a felkelők vezérkara?

Télikabátban, sapkában állt ott, lábán magas szárú nemez hócipő, botját hóna alá szorította, s kesztyűjét húzta lefelé. Kiderült, hogy egy szülő nőnél töltötte az éjszakát, ugyanebben az utcában.

— Elvetélt az ijedség miatt, tegnap megkergette néhány csirkefogó. Nézem, barikád! Meg egy másik. Eszembe jutott, hogy itt laksz...

Beszéd közben felöltőjét egy székre dobta, botját a sarok-

ban álló díványra hajította, hócipőjét azonban elfelejtette lehúzni, és ezzel csak fokozta Szamgin ellenszenvét.

— Te védsz vagy téged védenek? — kérdezte az asztalhoz ülve Makarov.

Szamgin pedig ezt kérdezte:

— Akarsz kávét?

— Adj.

És mintha tegnap találkoztak volna, Makarov nyomban arról kezdett beszélni, amit nem tudott befejezni a kórházban.

— Emlékszel, a kórházban arról beszéltem...

— Igen — mondta türelmetlenül megrázva fejét Klim, és bosszúsan gondolt azokra az emberekre, akik azt képzelik, hogy neki emlékeznie kell minden ostobaságra, amit ők mondtak. Kedve egyre romlott; önmagával volt elfoglalva, és figyelmetlenül hallgatta Makarov nyugodt, egyenletes beszédét.

— Ha nincs ez a véletlen, mármint a szülő nő, akkor is eljövök hozzád. Az embernek ki kell öntenie a szívét, erre szükség van. Neked hiszek is, Klim... meg nem is hiszek, akárcsak önmagamnak...

E szavak igen melegen, barátian hangzottak. Szamgin felemelte fejét, és bizalmatlanul pillantott a felemás színű hajfürtökkel és sötét, de már észrevehetően őszülő, ék alakú szakállal keretezett arcra. Kellemetlen volt beismernie, hogy Makarov szépsége egyre lenyűgözőbb. Sűrű pillákkal borított szeme szép volt, de szúrós, szigorú pillantása kellemetlen. Eszébe jutott Alina különös és talán kétértelmű megállapítása: „Kosztya becsületesen szép: önmagának, nem pedig a nőknek."

— Nálam, tudod, néha bolsevikok laknak, éjszakáznak. Nos, számukra az én kérdésem egyszerűen nem létezik. Olykor eljön Borogyin elvtárs, csodálatos ember, mondhatni, matematikailag leegyszerűsített ember...

Makarov két kézzel kört rajzolt a levegőbe.

— Szferikus ember. Mint valami nagy gömb, nem fogod meg, nem ölelheted át.

— Tagbaszakadt, nagy szakállú, gúnyos szemű? — érdeklődött Klim.

— Igen, olyasfajta. De borotválkozik.

„Minden bizonnyal Kutuzov" — következtetett Szamgin, és figyelmesebben hallgatta Makarovot.

— Az ő számára... és egyáltalán az ő szemükben, morális természetű kérdések nincsenek. Nekik megvan a maguk moráljuk...

Megitta a kávét, Szamgin feje fölött kinézett az ablakon, és így folytatta:

— Tulajdonképpen, ez nem is morál, hanem, hogy úgy mondjam, bioszociális higiéniai rendszer. Talán igazuk van, amikor sokkal inkább embereknek tartják magukat, mint én, te, vagy általában a mi fajtánkbeli. De beszélni velük az emberről, az egyénről, teljesen céltalan. Borogyin azt mondta nekem: „Az ember majd később kerül sorra." „De mikor?" „Amikor a talaj fel lesz szántva a szabad fejlődéshez." Egy másik igen zord személyiség pedig így beszél: „Ember még nincs, csupán alázatos szolga." „Ezzel az ember-fogalmával, mondja, csak elfogja a fényt. Az ember, a morál, a társadalom: három fa, amelytől maga nem látja az erdőt." Tökéletes az összhang köztük, pajtás.

Szamgin elé tolta az üres csészét, rágyújtott. Lassú mozdulatai ezt sugallták Klimnek:

„Sokáig fog tartani."

Makarov hosszú füstsugarakat fújt ki, hunyorgott.

— Egyszóval én alázatos szolga vagyok — sóhajtotta. — Hát ami azt illeti... — kereste a szavakat, két könyökével az asztalra támaszkodott, és áthatóan Szamgin arcába pillantott —, én a tudományt szolgálom, pontosabban szólva, az asszonyokat. Gyógyítok, segítek szülni. De ez már nem tud teljesen lekötni. És most már segítek Borogyinnak és elvtársainak is, ismerem a kockázatot, és egy cseppet sem félek. Sőt, örömmel segítek. De abban, hogy forradalmat csinálnak, nem hiszek. És általában nem hiszem, hogy ez — kimutatott az ablakon — forradalom, és hogy valamit adhat az országnak.

Hátradőlt székén, hintáztatta magát, és mosolyogva folytatta:

— Érted, mi itt a bökkenő? Az emberekben hiszek, és nagyon tisztelem őket, az ügyben azonban, melyért dolgoznak, nem hiszek. Lehetséges, hogy csak az eszemmel nem hiszek, mi? Hát te?

— Mi? — kérdezte Szamgin, érezve, hogy a beszélgetés vallatássá változik.

— Te miért segítesz? — kérdezte a másik.

— Szükségesnek tartom — felelte Szamgin, s vállat vont.

— Hát innen kezdve nem értelek, akárcsak magamat sem — mondta halkan és elgondolkozva Makarov. — Téged talán még kevésbé értelek. Velük tartasz, de nem hasonlítasz hozzájuk — folytatta s nem nézett Klimre. — Azt hiszem, mi mindketten alázatos szolgák vagyunk, de kié? Lám, ez az, amit szeretnék megérteni. Én undorodom az alázatos szolga szerepétől. Emlékszel, amikor gimnazista korunkban eljártunk Katyinhoz, az íróhoz, a narodnyikhoz? Én már akkor megértettem, hogy nem lehetek alázatos szolga. Később azonban, fokozatosan, mégis . . .

Az ablak alatt éles fütty hallatszott.

— Rendőrsíp? — kérdezte csodálkozva Makarov.

Klim igen fürgén az ablakhoz ugrott és közölte:

— Valami történt, futnak . . .

A szobába berontott a borzas, vörös hajú Lavruska, és sapkájával hadonászva, vidáman, de némi aggodalommal kiáltotta:

— Támadnak a katonák! Anfimjevna kérdezteti: behajtsa-e a zsalukat?

Makarov szintén talpra ugrott:

— Ördög vigye . . .

— Behajtsuk? — kiabált Lavruska. Szamgin legyintett: várta, mit tesz Makarov. Az pedig gyorsan öltözött, és így dünnyögött:

— Az orvosi kötelesség . . .

Kiszaladt a rézműves-tanonc nyomában. Szamgin a megizzadt ablaküveget törülgette, és várta, hogy a lövések is-

merős zaja üti meg a fülét. Robajjal csukódtak be a zsaluk, Szamgin összerezzent és hátratántorodott. Nagyon szerette volna nyugodtnak érezni magát, akadályozta azonban az apró gondolatok nyüzsgése, amelyek fellobbantak és ki is hunytak nyomban, csupán az egyik lobbant fel ismételten:

„Ezekért, ott a konyhában még majd felelnem kell..."

A konyhában csend volt, az utcán nem hallatszott lövöldözés, de még a zsalun is áthatolt a tompa, izgatott beszéd. Szamgin teljes erejéből csillapítani igyekezett igen kellemetlen idegességét, és lassan nekifogott öltözködni. Bal keze nem találta a felöltő ujját.

„Úgy figyelem magamat, mint az ellenségemet" — háborgott, fejébe csapta sapkáját, dühösen beledugta lábát a sárcipőbe, és kiment a konyha bejárata elé, kis ideig ott állt, fülelt a kapun kívül zsibongó hangokra, majd eltökélten kilépett az utcára.

A fakó, homályos nap élettelenül kandikált ki a felhők szürke gyapja közül, s vagy tizenöt, változatosan öltözött embert világított meg a hópelyhekkel borított barikád körül, naptól fehéres fagyfoltok borultak arcukra, és valamennyien csontig dermedtnek tetszettek, amilyennek Szamgin is érezte magát. Szél kavargott, havat söpört a lábak alá, füstként hajtotta a havat a tetőkön, és az emberek fejére zúdította. Makarov ott állt Vinokurov felcser házának tornácán Lavruska mellett, és nevetve hallgatta a vörös hajú fiú elcsukló hangját. A barikád mögött szöszmötölt valaki: egy díványt fordított meg, kibújt belőle a lószőr, és ez utálatos látvány volt, mintha a díván hányna. Klim odament az emberekhez. A középen egy csuklyás férfi állt, rángatta világos bajuszát kicsiny arcán; egy szakadt szibériai kucsmát viselő legény pedig csengő hangon jelentette:

— Vegyes különítmény, mintegy negyven fő, tiszt nélkül...

— Civilek vannak? — kérdezte a világosbajuszú.

— Körülbelül hét fő.

— Pontosan kell megszámolni, nem körülbelül.

— Szétszórtan jönnek, nem egy csomóban...

— Félnek a bombáktól! — rikoltotta vidáman a rézműves.

A csuklyás ember megvakarta az orra tövét és kijelentette:

— A rosztoviak tehát nem hazudtak: önkénteseket küldenek ellenünk. Részegek vannak köztük?

— Nem vettem észre.

— Észre kell venni: nem sétára küldték magát, elvtárs.

A csuklyás férfi nyugodtan, szelíden beszélt, de valahogy különösen tagoltan.

— Lavrentyij! — kiáltotta, két kézzel megrántva a csuklya végét. — Egyszóval te fütyültél?

— Nekem, Jakov elvtárs, azt mondta az egyetemista a mellékutcából, hogy jönnek...

— Megérdemelnéd, hogy kitépjem a füledet, barátocskám. Baljasznij elvtárs, vegye el tőle a sípot. Őrségbe ne küldjék többet.

— Tehát vaklárma — állapította meg Szamginhoz lépve Makarov, és a kezében tartott óráját nézte. — Hív a munka, viszontlátásra! A napokban újra benézek. Ide hallgass — folytatta halkabban —, figyeld meg azt a vörös hajú kölyköt: bámulatosan érdekes!

Egy szakállas ember megtaszította Makarovot.

— Viszontlátásra — kiáltotta az orvos igen vidáman, nem tudni, miért.

Szamgin még csak nem is biccentett feléje, a barikád védőit szemlélte figyelmesen. Egyeseket már azelőtt is látott a konyhában: ezek köszöntek, amikor elment mellettük, ő pedig leereszkedően mosolygott. Egyikük, a pirospozsgás, pisze orrú legény, Vaszja, akit Anfimjevna befogott fahordásra és a kemence fűtésére — különösen tisztelettudóan engedett utat. Összesen vagy tíz emberrel találkozott, most pedig tizenkilencen voltak: tizenegyen szuronyos puskával és Mauserrel felfegyverezve, a többiek fegyvertelenül. Világos volt, hogy a csuklyás ember a parancsnokuk, az ösztövér, vézna Jakov elvtárs; úgy tetszett, világos bajusza oda van ragasztva keskeny orra alá, melyen alig látszott a lyuk, szúrós kék szeme pedig figyelmesen, éberen pillantott. Arca általában

szürke, öreges volt, bizonyára sokáig ült börtönben, és ott megaszalódott. Éppúgy lehetett huszonöt éves, mint negyven.

— Nos, kérem, elvtársak, most nem szabad elhagyni a barikádokat — magyarázta és mindenki némán, közbeszólás nélkül hallgatta. — A két barikádon harmincöt főnek kell lennie, ezen húsznak. Kérem, mindenki menjen a helyére.

Öten elindultak, és befordultak a mellékutcába, Jakov pedig, fel sem emelve hangját, utánuk szólt:

— Ma kapnak még két szuronyos puskát és egy Mausert. Lehet, hogy bombák is érkeznek.

A barikád mögül kilépett Nyikolaj, a házmester.

— Egy kis puska nekem is elkelne...

— Szerzünk, elvtárs, feltétlenül! — Jakov köhintett, megköszörülte a torkát és folytatta: — A fészer falát lebontották? Úgy. A sarokház tetején van létra? Pompás. A bombák a helyükön? Tehát készen vagyunk. A rendért Baljasznij és Kalityin elvtársak felelnek. Nos, kérem, értesüléseink a következők: hét vegyes különítmény indult el, katonák és feketeszázak. Létszámuk háromszázötven-négyszáz fő, lehet, hogy több is. A feketeszázak mintegy százötvenen lehetnek. Állítólag ágyúik is vannak, háromhüvelykesek. Általában nem vészes! Persze, azért megszaporodhatnak. A rosztoviak nem jönnek, ez biztos!

„Valószínűleg kereskedősegéd" — állapította meg Szamgin, miközben a szedett-vedett hadat szemlélte, akárcsak a többi háztulajdonos-lakos, Vinokurov felcser és tyúkszemvágó, Zatyoszov nyugalmazott törzskapitány — görbe orrú, szikár öregember — a süket Drogunov mérnök, pompás galambtenyészet tulajdonosa. Furcsa volt, hogy az utcán kevés az egyetemista, és szinte alig láthatók az utca házaiban lakó kisemberek, akik szamovárokat ónoztak, sárcipőket foltoztak, kerékpárokat javítottak, és általában garasos munkával keresték sovány kenyerüket.

„De kit védelmeznek?" — találgatta Szamgin. A védők között felismerte a mogorva vízvezetékszerelőt, aki gyakran dolgozott Varvaránál; Uszpenszkaja házasságközvetítőnő és

háztulajdonos egyetemista fiát; továbbá a szülésznő unokaöccsén kívül még két társát — rájuk még gimnazista korukból emlékezett.

A társaság zöme fiatal volt, nyilván mesterlegények, akadt azonban vagy öt szakállas férfi is, Nyikolaj házmestert nem számítva. Az egyik szakállasnak őszbe csavarodó fürtök kandikáltak ki homlokába húzott sapkája alól, füle pedig vattával volt bedugva.

Minden természetellenesen hatott, és éppolyan kellemetlen volt, mint ez a borús idő, fakó nap és metsző szél. Természetellenes volt a magas és a sok kiszolgált limlomból összetákolt, meglehetősen vastag fal. Különösen szembe ötlött a dívány felszakadt hasa, ahonnan rugók és lószőrcsomók ágaskodtak. A dívány támlájához egy padlókefe nyelét erősítették, rajta vörös zászló lobogott. Az utca lakói szintén tapasztalt emberek voltak. Szamgin a széltől borzongva nézte, amint Nyikolaj, a házmester csupasz kézzel tekercsel egy távíróhuzalt, amely bizonyára égetően hideg volt, és így töprengett:

„Mit keres ez itt?"

A vattával bedugott fülű ember mellette állt, és puskája csövét dörzsölve bekecse ujjával, hálásan állapította meg:

— Enyhe napunk van ma.

Szamgin bizalmatlanul pillantott rá: gúnyolódik-e?

— Ebben az utcában lakik? — érdeklődött.

— Nem, a Blagusáról rendeltek ide — felelte az ember, s egyre simogatta a puskáját, és felsóhajtott: — Töltény dolgában bizony gyengén állunk.

— Mit véd ez a barikád? — kérdezte Klim, és zavarba esett, annyira szigorúan és ostobán hangzott kérdése; a másik pedig csodálkozva pillantott arcába, és így felelt:

— A forradalmat védi, a munkásnépet, mi mást?

Hadonászva magyarázni kezdett:

— Amott a Karetnij rjad, arra meg szintén a mieink vannak, egyszóval mi olyan harmadik-vonalféle vagyunk...

— Ahá — mondta Szamgin, és odábbállt, attól tartva, hogy még valami ostobaságot mond. Fizikailag rosszul érezte ma-

gát, akárcsak két hónapja, amikor az orvos gyomorsavtúltengést állapított meg.

„Alázatos szolga... Ki is mondta ezt: »Az értelmiségi a történelem kordéjához bilincselt fegyenc« Dzsagarnaut szekere... Mindez badarság. A barikádok is badarság" — töprengett s igyekezett elfojtani Makarov emlékét, és meggyorsította lépteit. De ez sem segített.

„Az értelemtől ered vagy a szívtől? Hogy is mondta? Tehetetlenségében kitalál mindenfélét, ez az. Tehetségtelen ember..."

A Makarovra való emlékezés képeit szinte súgta önmagának; közöttük azonban utat tört valami más is:

„Persze! műkedvelők. A felkelés igazi művészei ma falun találhatók. Mindig is ott voltak: Razin, Pugacsov. Ez a Jakov elvtárs pedig tulajdonképpen micsoda?" — Észre sem vette, és kiért a körútra, megtorpant, s a csupasz fákra pillantott: olyan nyomorúságos külsejük volt, mintha soha többé már nem boríthatná őket lomb. Nem akarózott hazamenni. Különben is, Varvara sértő kirohanása után rögtön el kellett volna költöznie hazulról. Órájára pillantott, és Goginék lakása felé vette útját, hogy teljesítse Ljubasa megbízását. Hogy felmelegedjen, és ne kelljen gondolkodnia, sietett. És azt kívánta, hogy minden minél előbb véget érjen. Eszébe jutottak Kumov szólamai:

„Az ember és az élet kapcsolata a térbeli helyváltozás függvénye. A mi földi terünk olyan korlátok közé van szorítva, melyek sértik szellemünket, de még így is..." A továbbiakban Kumov valami képtelenséget magyarázott a normannok angliai, oroszországi, szicíliai szerepéről.

Ahogy a körúton az Arbathoz közeledett, fülét jobb felől, messziről puskalövés ismerős csattanása ütötte meg, majd újabb csattanás. Nem csodálkozott az igen gyéren ropogó lövéseken: ha már barikádokat emeltek, akkor világos, lövöldözni is kell. Mikor azonban feltárult előtte a tér, észrevette, hogy a gyéren mutatkozó járókelők a szélrózsa minden irányában szétszaladnak, elrejtőznek a kocsis-vendéglő udvarában, s csupán egy magas öregember, bottal a kezében,

egy fiú vállába fogózkodva, lépked lassan és méltóságosan a tér közepén, az Arbat irányában. Az öreg alakja valahogy ismerősnek tetszett: ha nincs mellette a fiú, és nem így jár, Gyakonnak véli: ő azonban súlyos léptekkel, és leszegett fejjel jár, ez meg büszkén, egyenesen tartja a fejét, akár a vak.

A Povarszkaja oldalán valaki elnyújtottan üvöltött egy érthetetlen szót, és a templom mögül testes asszony rontott elő, egyenesen Klim felé; fel-felvetette a fejét, mint a ló és sivított:

— Ó, istenem, ó...

Nyomában előugrott egy fekete bekecses férfi, s cifrán káromkodott: elkapta az asszony fejére csavart kendőjét, hátrarángigálta és ráordított:

— Állj a templom mögé, te ostoba, a templomra nem fognak lőni...

— Oszo-olj! — hallotta a panaszos kiáltást Szamgin, a templom sarka mögé ugrott, a falhoz lapult, a férfi és az asszony mellé.

— Hallgass — parancsolta fojtott hangon a férfi, s hátával a falhoz szorította az asszonyt. — Ne is mukkanj! Meg kell várni, merre mennek... Hej, ezt is megértük — s még cifrábbat káromkodott, és a hangja hevesen csengett. Szamgin óvatosan kikémlelt a templom sarka mögül: a téren még ott lábatlankodott három ember, a fiú otthagyta az öreget, és a Sándor-tanintézet felé rohant, az öreg pedig egy helyben állva, botjával döfködte a földet, és magyarázott valamit, a szakálla remegett belé. A Povarszkajáról egy hórihorgas katona fordult ki, két kézre fogva feltűzött szuronyú puskáját, mögötte pedig szétszórtan, mintegy tíz lépésre egymástól, lassan haladt a többi, csupa apró termetű katona és vagy tíz, puskás civil: az osztag közepén egy ágyúcska gurult, csöve ereszcsatorna vastagságú volt: ormánya kissé lekonyult, mintha a tér kövezetét szimatolná, melyen hópelyhek tarkálltak, akár pelyva a tojáson. Az ágyú mellett lomhán rázódott sárga lován egy ónszínű tiszt, lába fehér volt, mintha harisnyába volna bújtatva, kicsiny szakálla, akár Miklós

cáré. Fehér kesztyűs kezében szíjostort tartott, fekete sapkája alatt fehérlő arcához emelgette: cigarettázott. A katonák, az élen haladó kivételével, szintén önszínűnek tetszettek, valamennyien kopottak, felemásak voltak, akár a több csomóból összehordott kártyák.

Szamgin háta mögött rekedten felhördült az asszony, és előretaszította, halk káromkodás hallatszott, ütés puffant valami lágy testrészen, Szamgin pedig megbabonázva nézte, amint az elülső katona és két másik vállához emeli puskáját és tüzel. Elsőnek egy férfi esett el, aki a Vozdvizsenka felé szaladt, a lábát magasra felvetette, utána beroskadt térddel, súlyosan lezuhant a földre az öreg, de tovább kúszott, botjával csapkodva a köveken, és az úttestre támaszkodva: bozontos sapkája lefordult a fejéről, és Szamgin ráismert: Gyakon.

A katonák nyolc lövést adtak le, hallani lehetett, amint egy golyó valahol üveget tör. Az elülső katona elhaladt Gyakon mellett, nem hederített rekedt kiáltozására, sőt, szinte észre sem vette; hasonló egykedvűen, kínzó lassúsággal vonultak el mellette. Elhaladt az ágyú, kerekével majdhogy rá nem taposott Gyakonra. Gyakon egyre a kövezetet verte botjával, és kiabált, mikor azonban az ágyú tovagördült, egy penészes-piszkoszöld színű gúnyába öltözött apró katona puskatussal, mint valami mozsártörővel a hátára sújtott, Gyakon természetellenesen kinyúlt, térdre bukott, két kézzel megragadta botját, és meglóbálta, ekkor egy szíjöves felöltőt viselő ember odaugrott, és bádogszerűen kongó hangon ráordított:

— Ó, te gazember! No, most megvagy . . .

Lehajolt és beledöfte szuronyát Gyakon testébe, akár a péklapátot a kemencébe: az öreg hátrazuhant, botja a civil lábához esett, aki ott állt, s igyekezett kihúzni szuronyát. Az egész hihetetlenül gyorsan történt, a katonák pedig ugyanolyan tempósan vonultak, és ugyanolyan lassan gördült az ágyú is a szokatlan csendességben; a csend mintha nem akarta volna magába fogadni, elnyelni a katonaléptek szaggatott, lomha zaját, az ágyú vas zörgését, a kövezethez

ütődő lópatkók ütemes kopogását, és egy sebesült halk nyöszörgését: a kerítés tövében kúszott, és öklével verdeste a kocsiszín kapuját. Szamgin teljesen tisztán hallotta, amint a penészszínű kis katona megjegyzi:

— Nem értesz hozzá.

Szamgin háta mögött a férfi tompán mormogta:

— Egy vak koldust öltek meg a gazemberek: odanézz!

Az asszony nehezen szuszogott.

— Ó, uramisten! Menjünk innen, Jegorsa, Krisztus szerelmére! Ágyú, nézd...

A civil végül kirántotta a szuronyt, megmozdítva Gyakont; a puskát lábához eresztette, zsebéből kihalászott egy rongyot, vagy kesztyűfélét; alulról felfelé végighúzta a szuronyon, majd eldugta, és a tenyerét megtörölgette a farán. Az apró katona úgy ugrándozott, mint a gumilabda, szuronyával a levegőbe döfködött, és jól hallhatóan magyarázta:

— Lám, így kell! Egy, kettő! Most hárítsd el: hogyan hárítod el?

A civil levette sapkáját, keresztet vetett a templom felé, majd sapkájával megtörölte szakállas arcát.

— Régóta ismerjük ezt az öreget, most végre horogra került — szólalt meg, ekkor azonban néhány lövés hallatszott, a katona futásnak eredt, a civil pedig puskáját vállra vetve, szintén eliramodott a ropogás irányában. Vas csörömpölt, golyótól találva, valahol a közelben vakolat hullott.

— Talán miránk? — kérdezte suttogva a bekecses férfi, vállon ragadta Szamgint, és magához rántotta. — A Vozdvizsenka felé mennek! Gyerünk hát, uram, körben! Gyorsan!

Az asszony hátát taszigálta, másik kezével a templom mögé húzta Szamgint, és hevesen sóhajtott:

— Aj-jaj! Mire jutottunk, mi?

— Hála neked, istenem, az ágyú nem szól — jajongott szipogva az asszony.

— Koldusokra lövöldöznek, mi? Fényes nappal? Mit jelentsen ez, uram? — kérdezte szigorúan a férfi, és még szomorúbban tette hozzá: — Önnek tudnia kellene! Minek tanult akkor?

— Maga is tudja: elégedetlen a nép — vetette oda Szamgin a foga között, ez azonban nem elégítette ki a férfit.

— A nép mindig elégedetlen, ez köztudomású. Viszont most szabadságot adtak: vagyis gyűljetek össze, vitassuk meg a dolgokat... így értem én, nem igaz?

— Menjünk már, Jegorsa — kérlelte az asszony.

— Várj csak, húgocskám, várj! Elmentek...

Jegorsa levette sapkáját, és megtörülte verejtékező kerek képét, orcáján és állán puha, vöröses pihe göndörödött, megtörülte és keskeny, világos szemével várakozón pillantott Szamgin pápaszeme alá.

— Kik garázdálkodnak hát? Tavalyelőtt nálunk Szibériában a katonák garázdálkodtak, de most?

Szamgin hallgatott, a térre bámult, és félelmet érzett a nyílt térség miatt. Lába elnehezedett, valósággal odafagyott a földhöz.

Jegorsa pedig egyre csak beszélt, halkan, de hevesen, és sapkájával legyezte arcát.

— Semmire se jó ez, akár a bunda nyáron...

Szamgin egy vállmozdulattal elrugaszkodott a faltól, és összeszorított fogakkal, orrán át lélegezve, megindult az Arbat felé, ment és hallotta, amint elnehezedett lába túlságosan is kongva dobog. Háta és melle verejtékben úszott, üres palacknak érezte magát, a nyakán befúj a szél és felzúg:

„O-u-u..."

Mikor mintegy húsz lépésnyire ért Gyakontól, szemüvege alól rápillantott: az öreg behajlított lábbal feküdt a csipkés vörös vérszőnyegen, messziről a szőnyeg cafatai vastagnak, dúsnak tetszettek.

„Mennyi vér van az emberben" — ötlött Szamgin eszébe, és ez volt egyetlen világos gondolata, amíg Goginék lakásához nem ért.

A szobában ott ült Alekszej, és mintegy húsz ember állta körbe, Szamgin fülét elsőnek Kutuzov hangja ütötte meg, tompa, rekedt hang volt, de az övé. A hátak és fejek mögül Klim nem láthatta, de pontosan maga elé képzelte a nehézkes testalkatot, a széles, makacs arcot a gúnyos szempárral,

az asztalon nyugvó vaskos bal könyököt és a jobb kéz magabiztos, parancsoló mozdulatait.

— Engedelmet, elvtárs — hallotta Szamgin. — Értelmetlenség, történelemellenes felfogás a munkásmozgalom egyes kudarcait úgy tekinteni...

— Bitorló vezérek bűnös hibái! — rikoltotta Szamgin szomszédja, egy fekete szakállú, köpcös ember, csíptetővel horgas orrán.

— Helyesebb a történelem leckéjének tartani őket...

A csíptetős ember Szamgint és az előtte állókat taszigálva, sikertelenül próbált előre furakodni; senki sem engedett utat, és így a fejek fölött kiáltotta oda:

— Hány munkást fog még elpusztítani?

— Kevesebbet, mint amennyi naponta pusztul el a tőke elleni harcban — felelte sebesen és szinte félvállról Kutuzov.

— Így hát, elvtársak...

Hangját azonban elfojtotta egy hosszú nyakú, langaléta ember öblös, komor basszusa:

— A maguk két frakciója csak szétforgácsolja a társadalmi mozgalmat, a vezetést. A felkelés élére egységes pártnak kell állnia, ez a felkelés ábécéje.

— Menjen és tanítsa meg a gyermekeket erre az ábécére — vágott vissza nyomban Kutuzov.

Pojarkov nyers hangja harsant:

— A tárgyra, elvtársak!

Ez azonban nem csillapította le az embereket, és noha Szamgin igen nyomott hangulatban volt, mégis észrevette, hogy elkeseredettebben kiabálnak, mint ilyen gyűléseken általában.

„Magától értetődik, neki itt a helye" — gondolta fásultan Kutuzovról, és szükségét érezte, hogy könnyítsen terhén, és elmesélje, amit a téren látott. Kigombolta felöltőjét, valamiért levette szemüvegét, zsebébe dugta, és hangosan rikoltozni kezdett:

— Az imént az Arbat téren... — Azzal a meggyőződéssel fogott neki, hogy majd sokáig beszél, mindenkit néma hallgatásra késztet, és valami megrendítőt mond, de alig hagyta

el ajkát három tucat szó, mikor hangja elakadt, az utolsó szót már sivította, és nyomban megütötte fülét Pojarkov kiáltása:

— Kérem, hagyja abba ezt a hisztériázást! Mi az ördög, miféle diakónusról[3] beszél? Itt nem gyászmisét tartanak. A tárgyra!

Klim érezte, hogy szeme előtt minden elsötétül, lába megroggyan. Azután egy kicsiny szoba sarkában eszmélt fel: Gogin állt előtte, egyik kezében poharat tartott, a másikkal pedig egy igen hideg és nedves törülközőt szorított az arcára.

— Mi történt magával? Eleredt az orra vére? No, igya ki... Miféle diakónusról kiabált?

A jéghideg víz, amelybe valami savanyú vegyült, felfrissítette Klimet. Néhány szóval elmondta Alekszejnek, kicsoda Gyakon.

— Ahá, már emlékszem, az az öreg, hát persze! Megölték? Hm... Nem sokat teketóriáznak. Tegnap a húgocskám járta meg: elpüfölték. — Gogin sebesen, szórakozottan beszélt, hirtelen azonban dühösen tette hozzá: — Úgy kell neki, minek henceg a bátorságával, minek bolondozik!

Leült a díványra, és megint hadarva és komolyan beszélni kezdett:

— Nos, hogy van? Összeszedte magát? Hazamegy? Ide hallgasson: ott, a maguk környékén, barikádok vannak, és arrafelé kell tartózkodnia Jakov elvtársnak is, olyan...

Gogin pattintott ujjaival, ráncba vonta arcát.

— Nehéz megmondani, milyen, no de majd megtalálja. Itt ez a néhány sor, az ő számára. Rejtse a cigaretta szopókájába, gyújtson rá, aztán oltsa el. Abban az esetben, ha történik valami, például elkapják, harapja le a szopókát és rágja össze. Rendben? Nem kell idegen kézbe jutnia, érti? No lám! Szerencsés utat!

Megszorította Szamgin kezét és eltűnt.

Szamgin kilépett a bejárat elé, körülpillantott s hallgató-

[3] *Szójáték. Gyakon: diakónus*

zott, mindenütt csend volt, sehol egy lélek, csupán valahol az udvaron vágtak fát. A nap már aláhanyatlott, az eget vörös felhőcsíkok pásztázták, mint valami hatalmas lépcső a látóhatártól a zenitig. Ez a néptelen teret juttatta Szamgin eszébe és Gyakon alakját, amint ott hever a kövezeten a vértócsa vörös csipkéi közepette.

Szamgin óvatosan ment, mint ahogyan a törékeny jég kérgén halad az ember tavasz idején, lopva a bezárt ajtókra, kapukra sandított, a kicsiny, elnémult templomokra. Moszkva nagyon elcsendesedett, a körutak és utcák valósággal megrövidültek.

„Rövidebbek, mivel sietek" — okoskodott. Az járt a fejében, hogy a városban több mint egymillió ember él, köztük hatszázezer férfi, több ezred katona állomásozik; munkás pedig valószínűleg százezer sincs, és állítólag alig ötszáznak van fegyvere. És ez az ötszáz ember tartja rémületben az egész várost. Szomorúan gondolta, hogy ő, Klim Szamgin, az az ember, akinek semmi sem kell, aki senkinek nem tett rosszat, most sebesen halad az utcán, s tudja, hogy bármely percben megölhetik. Büntetlenül...

„...A munkások ölbe tették a kezüket, és az élet megállt. Igen: az életet a munkások ereje mozgatja... Pétervárott most a sztrájkolók helyettesítésére sok egyetemista és mindenféle egyéb ember dolgozik a postán."

E gondolatok ráébresztették Szamgint az államhatalom erőtlenségének borzongató tudatára, és a védtelenség nyomasztó érzésével töltötték el.

„Az állam erőtlensége abban rejlik, hogy nem érti meg az egyén jelentőségét..."

Ez a megállapítás nem az értelem kivezető útja volt az érzések zűrzavarából, hanem önmagától jelentkezett, valahogy oldalról lopózott be, és nem változtatta meg felfogását. Egyre jobban sietett, igyekezett megelőzni az alkonyatot.

„Mindjárt meglátom ezt a Jakovot... Saját akaratomból, szabad elhatározásomból veszek részt a forradalomban, minden nyerészkedési szándék nélkül... Nem úgy, mint a po-

litikusok. Tudom, Gedeon ideje elmúlt, és háromszáz harcos nem rombolhatja le a kapitalizmus Jerikóját."

A bibliai példa megint eszébe idézte Ábrahám áldozatát.

„Nos, hát persze: a munkásosztály Izsák, akit feláldoznak. Hát ezért nem tudok én határozottan azok mellé állni, akik őt feláldozzák."

Úgy tetszett, végül is megmagyarázta viselkedését önmagának, és sajnálta, hogy ez a gondolat nem jutott eszébe reggel, mikor Makarov volt nála.

„Nem: én nem vagyok alázatos szolga!"

Amikor befordult az utcába, ahol lakott, már otthon érezte magát, és lassabban haladt tovább; hamarosan egy ember meredt eléje, cigarettával a foga között, Mauserral a kezében.

— Én vagyok, Szamgin.

Az ember némán félreállt, szájába dugta ujjait, és kétszer hangosan füttyentett. A barikád fölött piroslott a levegő, és úgy hullámzott, akár a délibáb: füstszag csiklandozta az orrát. A barikád túlsó oldalán, egy kicsiny máglya előtt, Jakov elvtárs ült egy ládán, és jól érthetően magyarázta:

— Tehát nekünk, munkásoknak ezek a feladataink: megsemmisíteni az önkényuralmat... egy! Haladéktalanul kiszabadítani minden elvtársat a börtönből, száműzetésből... kettő! Megalakítani a saját, munkáskormányunkat... három! — Számolás közben tenyerével csapkodta a ládát, és nemezcsizmás lábával a havon topogott; ezek a hangok az evező munkájára emlékeztettek, amint a villához koccan, és lágyan csobban. Vagy heten hallgatták, közöttük két egyetemista, Lavruska és a kövér képű Vaszja, aki ráncba vont szemöldökkel, hunyorogva figyelt, és annyira lecsüngette alsó ajkát, hogy kivillantak összeszorított fogai.

— Nos, kérem; a cár ellen mi nem állunk egyedül, hanem mindenki velünk van, a továbbiakban azonban egyedül vagyunk, és mindenki ellenünk. Miért?

Szamgin a máglya fénykörébe lépett, és átnyújtotta Jakovnak a cigarettát.

— Belül cédula van.

Jakov hosszasan, óvatosan csavarta ki a szopókát, és a tűzhöz hajolva sokáig böngészte, majd a tűzbe dobta a cédulát, és ennyit mondott:

— Úgy.

Szamgin a tűz fölé tartotta a kezét, és dörzsölgette a meleg levegőben, noha nem gémberedett meg.

— Nem fél, hogy lőni fognak a tűz irányában?

— Éjjel ki sem dugják az orrukat — felelte meggyőződéssel Jakov. — Éjjel tilos harcolniuk — tette hozzá, és szelíd hangja gúnyosan csengett.

Beleavatkozott Lavruska, büszkén újságolta:

— Ma a Kalancsevszkaján úgy szétkergették őket, mint a kutyákat...

Szamgin letelepedett a barikád kiszögellésére, és mesélni kezdett a látottakról, Gyakonról, megemlítette Dunajev nevét is.

— Dunajev? — kérdezte felélénkülve Jakov. — Miféle?

Végighallgatta Klim személyleírását, majd mosolyogva bólintott:

— Ő az! Nálunk dolgozott Csitában.

„Nincsenek sokan, ha ismerik egymást" — állapította meg Szamgin.

Megint két halk füttyszó harsant.

— A mieink — szólt Lavruska.

Két ember jelent meg: az egyik kucsmában, ezt Kalityinnak hívták, a másik, bajuszos, vadászcsizmában és kurta bekecsben volt; ez utóbbi halkan, bűnbánóan jelentette ki:

— Elment.

— Eh — sóhajtott Jakov, beleköpött a tűzbe, majd magához szólította Lavruskát. — Ide figyelj: holnap megmondod neki, hogy nyílt helyen félsz beszélni, egyszóval félsz. Aztán majd meglátjuk, rendben van?

— Értem.

— És behívod az őrbódéba. Maguk pedig, Burundukov elvtárs és Misa, ott lesznek. Nos, én körülnézek. Panfilov és Trepacsov velem jön. Mausert hozzanak, szuronyos puska nem kell!

Panfilov, az egyetemista átadta puskáját Kalityinnak; az kézbe vette és babusgatta:

— Kicsi puska, munkás botja!

Szamgin bement a házba, olyan éhes volt, hogy valósággal görcs húzta össze a gyomrát. A konyhában, az asztalon, olcsó bádoglámpa égett, az asztal mellett ült a rézműves, szemközt a szakács, a kályha előtt a földön aludt valaki, Anfimjevna szobájából két vagy három fojtott hang szűrődött ki. A rézműves sebesen, dühösen hadart, és a kezét huzigálta az asztalon:

— Nekem, te madárijesztő, medáliám is van, meg Györgykeresztem, de azért mégis...

— Ostoba — állapította meg fojtott hangon a szakács.

Általában még részegen is tisztelettudóan meghajolt Szamgin láttára, most azonban meg sem moccant, csak ráfüggesztette eszelősen kimeresztett fehér szemét.

A lámpa gyéren világította meg a tágas konyhát, és eltorzította a tárgyak körvonalait: a polcokon sorakozó rézedények szinte fegyverhez hasonlítottak, a tűzhely fehér tömege pedig szakasztott síremlék volt. A fény homályos gömbjében úgy ült a két öreg, hogy csupán az asztal sarka választotta el őket egymástól. A rézműves lába zöldes volt, és úgy tetszett, egész teste át van itatva rézoxiddal. Állig begombolt felöltőjében a szakács, öregember létére szokatlanul egyenesen és büszkén ült, sapkája a térdén hevert, és egyik kezével leszorította, a másikkal pedig gyér bajuszát rángatta.

— Lám, Szamgin elvtárs, vitatkozom Júdással — mondta a rézműves, s mindkét tenyerével az asztalt csapkodta.

— Te magad vagy Júdás és hitvány kutya — felelte a szakács, és Szamginhoz fordult: — Parancsolja meg a vén boszorkánynak, hogy adja ki a bérem.

A rézműves talpra ugrott, és kivicsorította fekete fogcsonkjait.

— Golyót érdemelsz, ez a béred! Érti — ugrott Szamginhoz —, védi azt a gyilkost, a cárt! Hogy őneki jogai vannak, hát gyilkolni is joga van, mi?

— Ahhoz is joga van — jelentette ki a szakács, és a szeme még jobban kidülledt, az álla pedig remegni kezdett.

— Én katona vagyok! Érted? — rikoltozott vadul a rézműves; öklével döngette a mellét, mint valami deszkát, és bősz haraggal folytatta: — Dupla időt szolgáltam neki, tiszthelyettességig vittem, hallod? De majd megmutatom én...

— Takarodj — hörögte a szakács, földhöz csapta a sapkáját és rátaposott.

Szamgin hallgatott, figyelte a két öreget. Jól látta a jelenet mulatságos oldalát, de valami mást, nyomasztót is tapasztalt, érzett. A két öreg egyforma magas volt, mindkettő ösztövér, az évtizedes munkától kiaszott. A rézműves úgy hörgött lélegzés közben, mintha egész bőre csikorogna. A szakács kicsiny, mindig vörös arca pedig sötét földszínűre borult; görcs rángatta, eszelősen bámult; a rézműves összehunyorított szeme pedig gyűlöletet sugárzott, szemben állt ellenfelével, öklét szívéhez szorítva, és úgy látszott, ütésre készül.

Szamgin közéjük állt, és a lehető legnyomatékosabban mondta:

— Kérem, hagyják abba a veszekedést. Maga, Jegor, megkapja a bérét. Még ma. Hol van Anfimjevna?

A szakács elfordult, leült, felvette a földről a sapkáját, térdére csapta, majd a fejére tette. A rézműves mogorván felelte:

— Anfimjevna elvitt az úrnőnek egyet-mást, szánkón. A szamovár oda van készítve. És az ennivaló is.

— Köszönöm — mondta Szamgin. — És kérem, ne lármázzanak!

— Úgy lesz — ígérte fáradt hangon a rézműves.

„Második gyermekkorukat élik" — állapította meg Szamgin, belépve az ebédlőbe; e megállapítás nyomán ráncba vonta homlokát: a két öreg vitája nem fért bele e néhány könnyed szóba.

„Ljubasa persze kifejtené, hogy mélyebb okai vannak... s a többi. Valami effélét mondana, a mélységről..."

A szoba közepén állt és figyelte, amint a szamovárból ki-

áramló gőz beborítja a földön nyugvó teáskannát, nézte a lámpa mozdulatlan fényét, a magányos poharat és a szalvétával lefedett két tányért: állt, lepergette a nap eseményeit, alakjait, s értelmétől várt magyarázatot, döntést. Rendkívül nehéz volt a nap élményeit egyik vagy másik „érvrendszer"-be illeszteni. Nagyon éhes volt, de sehogy sem akarózott megmoccannia. A konyhában a rézműves hangja bugyogott, majd puha léptek hallatszottak; a rézműves megállt az ajtóban és beszólt:

— Ne küldje el, Szamgin elvtárs. Hová is mehetne? Ilyen időkben hol főznek? Nincs is miből. Persze, eszelős, sőt bolond, de munkásember...

— Ő kérte magát, hogy szóljon nekem? — érdeklődött halkan Szamgin, s az öreg kitaposott nemezcsizmáját nézte.

— Ő? — kiáltott gúnyosan a rézműves. — Dehogyis kér az ilyen... gazember! Inkább megdöglik, de nem adja meg magát. Mennyi ideje verekszem már vele! Nem, ő valósággal olyan, akár a réz: nem lehet egykönnyen megpuhítani!

— Jól van — mondta Szamgin, attól tartott, hogy ez az öreg még sokáig tud mesélni ellenfele rendíthetetlen szilárdságáról. Nemezcsizmájával csoszogva a rézműves eltűnt. Szamgin óvatosan felemelte fejét, és a hajlott hát után nézett. Azután ette a hideg, ízetlen borjúsültet, itta a túl forralt, kesernyés teát, és igyekezett visszaemlékezni Pimen történetíró szavaira: „Nemhiába... állított engem tanúnak az Úr" — sehogy sem jutott eszébe: minek a tanújául. Hogy is van ez ott? Hogy bemenjen a dolgozószobájába a könyvért, ebben akadályozta a fáradtság, a meleg és a szokatlan csend keltette lustaság, a csend szinte beszívódott testének valamennyi pórusába, és ma nem csupán hallásával tudta érzékelni, hanem ízlésével is: csípős, kesernyés volt. Sokáig ült e csendben, mozdulatlanul, attól félve, hogy felriasztja szunnyadó értelmét, és óvatosan figyelte, amint a nap valamennyi élménye belemerül e szunnyadásba, amely lassan elborítja az egész napot, mint ahogyan a hó ráterül a felszántott mezőre, a hepehupás útra. A két féleszű öreg azonban megzavarta e folyamatot. Szamgin felvette a lámpát,

átment a hálóba, és vetköződés közben az jutott eszébe, hogy ő agglegény-életre termett. Varvarával való kapcsolata pedig tévedés, igen kellemetlen véletlen.

„Igen valószínű, hogy máskülönben író lettem volna. Sok mindent meglátok, és kitűnően. De rosszul fejezem ki, kicsi a szókincsem. Ki is mondta ezt: »A vademberek és a festők képekben gondolkodnak«? Lám, de jó volna lefesteni ezt a két öreget..."

Az öregek nyugtalanították. Bement dolgozószobájába, találomra kihúzott egy könyvet, majd visszasétált a hálóba és lefeküdt. Kiderült, hogy tévedett: a könyv nem Puskin volt, hanem „Napóleon története". Nézegetni kezdte Horace Vernet rajzait, de szeme előtt egyre csak a két szitkozódó öreg lebegett.

„Az természetes, hogy képtelen vagyok erős érzelmekre, ez a kultúrember sajátsága" — vitatkozott valakivel Szamgin, majd Varvara ágyára dobta a könyvet, eloltotta a lámpát, és fejére húzta a takarót.

Puskaropogás lökésszerű zaja ébresztette fel: olyan közelről hangzott, hogy az ablaküvegek minden lövésre undorító, jajongó remegéssel válaszoltak, és ez a remegés végigfutott Szamgin háta bőrén és lábában. Felugrott, felkapta nadrágját, és a jégvirágos ablakhoz futott; az utcán a reggeli nap ferde sugaraiban kicsiny szürke alakok ugrándoztak.

„Elfelejtették behajtani a zsalukat" — állapította meg méltatlankodva. Szintén ugrándozni kezdett, fél lábon, igyekezett bedugni másik lábát a nadrágba, amely ijedten ki-kiugrott a kezéből; odakint pedig minden recsegett-ropogott. Az ablak jégvirágain keresztül is látni lehetett, hogy az úttesten hatalmas kecsegéhez hasonló négy ember hever, kinyújtott kezükben puska; az egyik mögül, térdeplő helyzetben tüzelt az ötödik, és a szuronyok minden lövés után felugrottak, mintha szimatolnák a levegőt, és követnék a golyó röptét. Szamgin, fél lábán a nadrággal, az ágyhoz ugrott, éjjeliszekrényéből kirántotta browningját, de ledobta az ágyra, felhúzta nadrágját, papucsát, kabátját, és megint az ablakhoz futott; a katona, aki az imént még térdepelve tüzelt, most

egyik oldaláról a másikra hengeredve gurult az úttesten a járda felé; a másik, aki előtte volt — eltűnt, a többi három továbbra is ott feküdt és tüzelt. Szamgin jól hallotta, hogy bal felől sűrűbben és erősebben lőnek, mint jobbról, a barikád irányából.

„Világos: mindet megölik."

Felkapta a revolvert, és kirohant az előszobába, lábát begyömöszölte a hócipőbe, magára kanyarította felöltőjét, kirontott a konyha bejárata elé, de nyomban meg is torpant:

„Rejtőznek... futnak..."

Az udvaron lökdösődve, egymást megelőzve Kalityin, Panfilov és még három ember futott a fészer elé, a kapu kisajtaja előtt Nyikolaj házmester állt feszítőrúddal a kezében, és a résen át kikémlelt az utcára, az udvar közepén pedig Anfimjevna hányta a keresztet a tarka égbolt felé.

— Mi az? — kérdezte halkan, Nyikolajhoz szaladva Szamgin.

— Mindjárt bekerítenek hátulról — válaszolta suttogva Nyikolaj.

Itt a szabadban a lövések hangosan ropogtak. Egy-egy lövés után Szamgin szerette volna megrázni a fejét, hogy kiűzze füléből a száraz, tolakodó zörejt. A repülő golyók sivító jajongása is jól hallatszott. Szamgin hátrapillantott, a fészer ajtaja tárva-nyitva, hátsó fala lebontva, a széles nyílás előtt, háttérben a kéklő éggel, egy csupasz fa állt — a fészerben egy lélek sem volt.

— Rajta! — rikoltotta tompán a házmester, kicsapva a kisajtót, kiugrott az utcára, ahol a közelből kusza kiáltozás hallatszott:

— Hurrá-á-á!

Szamgin is kirepült az utcára, mintha kötéllel a házmesterhez lett volna erősítve. Látta, amint Nyikolaj meglóbálja a feszítőrúdat, és a legközelebbi katona lába elé hajítja, majd ott terem mellette, megragadja a puskáját és ráordít:

— Add ide, te gazember!

Szamginnak úgy rémlett, hogy Nyikolaj felemeli a kato-

nát a földről és valósággal lerázza a puskáról, mikor pedig az háttal fordult feléje, a házmester rásújtott a puskatussal, földre döntötte és rákiáltott:

— Ide a töltényeket!

A katona arccal bukott a földre, majd oldalára dőlt, és görcsösen tapogatta a hasát. Rézsút szemközt vele, a kapuban, hasonló zöldesszínű apró katona állott, szuronyával szabdalta a levegőt, csattogott a závárzattal, puskája azonban csütörtököt mondott. Nyikolaj meglóbálta újonnan szerzett fegyverét, mint egy botot, és feléje iramodott; a katona egy lépést tett bal lábával, előre dugta a puskát, még kisebb lett és rárivallt:

— Takarodj!

Nyikolaj káromkodva kiverte a katona kezéből a fegyvert, megragadta, majd magasra emelte mind a két puskát és felordított:

— Megva-an! Add a töltényeket!

Az apró katona eltátotta a száját, és a kapuszárny mentén lassan lecsúszott a földre, leült, és köpenye ujjával arcát elfödve, szintén a hasán kotorászott. Nyikolaj belérúgott, és a barikád felé indult; mögüle többen előugrottak, feléje szaladtak, legelöl Lavruska száguldott és ordított:

— Vedd el a töltényeket!

Szamgin látta, amint a fiú a kapuban álló katonához ugrik, kiált neki valamit, az pedig megragadja a lábát, megrántja és Lavruska rázuhan; a katona azonban nyomban föléje kerül, Lavruska pedig keservesen visított.

— Mikol bácsi...

A házmester földhöz vágta az egyik puskát, és szökellve rohant a fiú felé. Szamgin lehunyta a szemét...

Nem hallotta, mikor szűnt meg a lövöldözés, fülében továbbra is ott zúgott a száraz, dühös ropogás, de tudta, hogy már az egésznek vége. A mellékutcából és a körút felől a barikád felé rohantak a védők, nagy volt a zaj és a vidámság, mindenki egyszerre beszélt.

— Jól sikerült, elvtársak!

— Lassan beletanulunk...

— Jakov jól számított!

Panfilov, az egyetemista és a rézműves az udvarra kísérték a katonát, az szipogott, a rézműves meg dühösen ráförmedt:

— Okulj belőle, testvér! Ne dugd oda az orrod, ahová nem kell!

A kapu előtt hason feküdt a másik apró katona, fejét oldalra fordítva, vértócsa közepén, melyből könnyű pára emelkedett. A barikád mögül, dülöngélve, térdét dörzsölgetve kisántikált Jakov és élesen felkiáltott:

— Csillapodjanak, kérem, elvtársak! A katonát és Vaszját vigyék a kertbe! Szaporán...

Mámorosan nevetett a házmester, Klim még sosem hallotta nevetni, és sosem hallott ilyen eszelősen sikongó férfikacajt.

— Két puskát szereztem — rikoltozott. — Ügyesen ám, testvérek, mi?

Mindenkire ráakaszkodott, és tolakodóan kiáltozott: testvérek, elvtársak.

„Mintha kérdezné: testvérek-e vagy elvtársak?"

A házmester viselkedésén Szamgin különösen csodálkozott; ez az ember minden szombaton és vasárnap a templomba járt, és íme most örül, hogy büntetlenül ölhetett. Dicsérgették Nyikolajt, a vállát veregették, ő pedig mosolygott és sivítozott:

— Nélkülem a fiúnak befellegzett!

A kapukból óvatosan kikémleltek a lakosok, néhányan beszédbe elegyedtek a barikád védőivel, ezt először tapasztalta Szamgin, és úgy rémlett, ugyanolyan bizonytalan, feszélyező örvendezéssel mosolyognak, mint amilyen őt is izgatja és melengeti.

Mellette termett Jakov, kivette kezéből a browningot, arca elé emelte, mintha megszagolná és kijelentette:

— Szét kell szedni, és petróleummal megtisztítani. Nedves helyen lehetett.

A revolvert Szamgin felöltője zsebébe süllyesztette, és elhallgatott, társait nézegette, bajuszát mozgatta.

— Megsebesült?

— Megütöttem a térdem — felelt Jakov, és mosolyogva vállon ragadta Lavruskát: — Élsz hát, kutyafülű? De kitépem ám a füled, mert nem engedelmeskedtél . . .

— Jakov elvtárs! — kezdte könyörögve Lavruska. — Adjon nekem egy puskát, Nyikolajnak kettő is van! Hisz nekem tanulnom kell. Nem emberekre lőnék vele, hanem a lámpákra a körúton, este, amikor besötétedik.

Jakov némán a fiú szemébe húzta a sapkáját, eltaszította, és szigorúan kiáltott:

— Nyugalom, elvtársak! Korai az ujjongás! Mindenki a helyére!

Szamgin mellett becipelték az udvarba a halott katonát: karjánál az az ember fogta, akinek vatta volt a fülében, a lábánál pedig Panfilov, az egyetemista.

— Éjszaka vigyék ki a körútra. Vaszját szintén — rendelkezett Jakov, miközben utat engedett nekik; halkan beszélt, orrhangon, majd bement az udvarba.

Szamgin nadrágzsebéből elővette az óráját: tizenegy óra harminckét percet mutatott. Kellemes volt az óra súlyos melegét érezni tenyerén. És egyáltalán minden valahogy szokatlan és kellemesen izgalmas volt. Az égbolton olvadozott a mézszínű, csipkés szélű nap. Az utcára kilépett Vinokurov felcser, horpadt vasvedret és horzsolókövet tartott a kezében, a vértócsát beszórta hamuval, majd ledörzsölte a követ, és a vederbe gyűjtötte a vért. Mindezt olyan gyorsan és egyszerűen végezte, amilyen egyszerűen és gyorsan játszódott le az egész szokatlan és borzalmas esemény az utcának ennek a szakaszán.

Szamgin összerezzent, és bement az udvarba. A konyha feljáratánál ott ült a nyeszlett kis katona, sárga, öreges arca volt, sötétlő kis szemét szinte teljesen kitöltötte a pupilla; ingatta piciny fejét, keskeny ajka torz mosolyra fintorodott, és halkan, gunyoros tenor hangon magyarázta Kalityinnak és a vízvezetékszerelőnek:

— Az nem tesz semmit, hogy tartalék zászlóaljból vagyok, katonára lőni nem szabad . . .

— Hát neked miránk szabad? — kérdezte tompán a mogorva vízvezetékszerelő.

Jakov a lépcső mellett ült néhány fahasábon, félrenézett a kapu felé, és némán cigarettázott.

— Nekem terád szabad, én katona vagyok, felesküdtem a belső ellenségek ellen...

A vízvezetékszerelő átlendítette a puskát a bal kezébe, és jobb tenyerével megbökte a fogoly homlokát:

— És ha én is katona vagyok?

— Na, ez hazugság.

— Hazugság?

— Hagyd, Tyimofejev, ne bántsd — mondta a foglyot nézegetve Kalityin.

Tyimofejev azonban odábbugrott, és puskafogásokat kezdett mutatni, s mindegyik után bőszen kérdezgette:

— Láttad? Láttad, te gazember? Láttad?

Szuronyrohamot intézett a katona ellen, és az arcába ordította:

— Tyengini ezred, negyedik század, Zahar...

Jakov hirtelen felugrott, vállával eltaszította a szerelőt és rászólt:

— Még csak az hiányzik, hogy a címét is közölje. — Majd a katonához fordult: — Az ilyen tökfilkók, mint te, támogatnak minden komiszságot...

A katona a fejét rázta, és sóhajtva mondta:

— A katona nem szokott tökfilkó lenni. Ti pedig eláruljátok a cárt és a hazát. Megérdemlitek, hogy...

A vízvezetékszerelő ütésre lendítette bal karját, Jakov azonban a könyöke alá húzott, és elterelte az ütést.

— Fegyelemre viszont szükség van, elvtárs.

Sapkája ellenzője alól a katona Jakovra emelte sötét szemét, és már egyszerűbben, kötekedés nélkül, sőt lenézően állapította meg:

— A puskafogást a civilek is ügyesen csinálják. Lám, az is — a válla mögé mutatott —, akit bevittek a házba... úgy megy nála, mint a karikacsapás!

— Civil? — kérdezte Kalityin, s homlokára tolta sapkáját.

— Hát persze.
— Önkéntes? — érdeklődött nyugodtan Jakov.
— Kereskedő, gombát árul.
— Azt kérdem: az osztagban önkéntes-e?
— Mi mindnyájan önkéntesek vagyunk[4] — értette meg a katona, és újabb sóhaj kíséretében hozzátette: — Jelentkezésre: aki akar.

A három ember egyszerre közelebb nyomult a katonához.

„Megölik" — állapította meg Szamgin, két ugrással felszaladt a lépcső öt fokán, s besietett a konyhába.

Ott, az asztalnál fiatal legény ült, kockás kabátban és csíkos nadrágban; feszes orcáit sűrű sárga szőrzet nőtte be, nagy, világosszürke szeméből csorgott a könny, bőségesen áztatta borostás képét; egyik kezével az asztalba fogózkodott, a másikkal a szék támlájába; és térde fölött törülközővel átkötött meztelen bal lába a széken feküdt.

— Nézze, nagyságos uram, tönkretették a lábam — mondta siránkozva Szamginnak.

— Egyre csak az egereket itatja! — rikoltotta csodálkozva és vidáman Nyikolaj, miközben késsel hosszú botot faragott. — Még egy fehérnép sem képes ennyit ríni!

— Tessék megvédeni, nagyságos uram! — rimánkodott a fiú zokogva. — Ön ügyvéd...

— Füstölt halat hordott nekünk — szólt közbe Nyikolaj, és sebesen magyarázni kezdett valamit, Szamgin azonban nem hallgatott oda.

— Ismer engem! Mikor véget ér az egész, és ha átvészeli...

Ez a feltevés nem kívánt bővebb magyarázatot, s igen nyomasztó érzést ébresztett Szamginban.

Anfimjevna szobájából kilépett Panfilov, az egyetemista, pólyát hozott, Nasztya, a szobalány pedig egy lavór vizet; a diák letérdelt, és nekilátott letekerni a kötést a fiú lábáról, az pedig erősen összehúzta a szemét, és jajveszékelni kezdett.

[4] *Az ohotnyik (önkéntes) szó vadászt is jelent*

— U-u-u! Ügyvéd úr, legyen a tanúm. Feljelentést teszek...

— Ökör! — kiáltotta az egyetemista, és elnevette magát. — Mit bömbölsz? A csont sértetlen. Hagyd abba, tökfilkó! Egy hét múlva akár táncolhatsz...

A legény azonban fáradhatatlanul jajgatott, sivított, a konyha megtelt Panfilov kiabálásával, Nasztya dühös kiáltozásával és a házmester véget nem érő locsogásával. Szamgin erősen nekitámaszkodott a falnak, és a tűzhelyen heverő puskát nézte, melynek szuronya villogott, és az alatta álló szamovár gőzében fürdött: a szurony hegyéről fényes cseppek hullottak alá.

— Adja ide a botot — mondta Nyikolajnak az egyetemista, a fiúra pedig ráparancsolt:

— Kelj fel! Ne kapaszkodj belém, fogd a botot! Állsz? No lám! És hogy ordítottál! — a fiú fintorogva állt és dünnyögött:

— Ó, istenem...

Kinyílt az udvar felőli ajtó, és egymás után lépett be Jakov, a katona, a vízvezetékszerelő; a katona végigtekintett a konyhán és kijelentette:

— Adjátok vissza a puskám: ott van!

Jakov odament a fiúhoz, és a katonára mutatva, igen szelíden kérdezte:

— Ó vezette az osztagokat?

— Ó — mondta a lábát tapogatva a fiú.

— Egyedül?

— Volt egy őrmester, de elszaladt.

— Az urak semmiképp sem bíráim — jelentette ki komolyan a katona. — Semmit sem tehetnek velem, mikor én, a parancsot végrehajtva...

— Nos, kérem, elvtárs — fordult Jakov a vízvezetékszerelőhöz.

Szamgin bement az ebédlőbe.

„Szólnom kellene Jakovnak, hogy ez a hülye ismer engem, mert..."

Okot azonban nem talált a közlésre.

„Milyen ostobaság ez az egész! — állapította meg, s leült az ablakhoz. — Reménytelenül, jóvátehetetlenül ostoba."

Lavruska behozta a szamovárt, nagy csörömpöléssel lerakta az asztalra, és füléig tátva a száját, rámeredt Szamginra, mintha várna valamit. Szamgin pápaszeme alól komoran figyelte. Minthogy hiába várt, Lavruska halkan megjegyezte:

— Okvetlenül agyonlövik a katonát, bizisten.

— Csak őt? — kérdezte teljes egykedvűséggel Szamgin.

— Én bezzeg mind a kettőt! Mi a fene! Mennyien vannak, mi meg alig maréknyian...

— Igen — válaszolta bizonytalanul Szamgin.

Lavruska az ajtóhoz futott, de hirtelen megfordult, és elragadtatással újságolta:

— Egy golyó lehasított egy deszkát, az meg úgy rázuhant Jakov elvtárs lábára, hogy csak úgy perdült tőle! Én meg fejjel be a ládába, amikor Vaszja elesett. Ijedtemben tettem. Koszarjov úgy nyöszörgött, amikor megsebesült, az egyetemista...

Eltűnt. Szamgin befőzte a teát; nézte, amint a csapból csorog a forró víz sugára, és érezte, hogy bőre alatt hideg áramlik.

„Igaza volt annak a fiúnak: a harcnak könyörtelennek kell lennie..."

A konyhából behallatszott Jakov furcsán jól érthető hangja.

Szamgin tétován felállt, és kiment a konyha előtti homályos szobába, felöltője zsebéből kihúzta a revolvert, és bepillantott a konyhába, ahol Jakov ezt magyarázta Nasztyának:

— Egyszóval, a munkásnép is a saját ostobasága miatt szenved...

— Akar teát? — kínálta Szamgin.

— Köszönöm, nem érek rá.

Akkor Szamgin megmutatta a revolverét.

— Nem tanítana meg, hogyan kell tisztítani?

Jakov elvette a browningot, és felöltője zsebébe dugta.

— Van nálunk valaki, aki mester ebben, majd megcsinálja.

Szamgin be akarta tenni az ajtót, Jakov azonban közbetette a lábát, és így szólt:

— Úgy hallom: a sebesült ismeri önt.

— Igen, képzelje...

Jakov a csuklyája két végét kötözte össze a mellén, és elgondolkozva mondta:

— Kellemetlensége támadhat emiatt...

— Lehetséges. Természetesen csak akkor, ha a felkelés nem jár sikerrel — állapította meg Szamgin, és az jutott eszébe, hogy szavainak nyilván kérdő értelmet és hangnemet adott. Jakov rápillantott, elmosolyodott és az udvarra nyíló ajtó felé indulva, nyomatékosan jelentette ki:

— Ha most nem, akkor máskor...

Klim visszatért az ebédlőbe, és csüggedten az ablakhoz lépett. A pirosló égen csókaraj húzott tova. Az utca kihalt volt. Futott az egyetemista, a kezében puska. A kapu alól kimászott egy macska. Fehér, fekete foltos. Szamgin leült az asztalhoz, és teát töltött magának. Valahol a bensejében, nagyon mélyen, mintha valami daganatot tapintott volna ki, nem volt fájó, de súlyos és egyre növekedett. Szavakkal nem akarta felnyitni...

„Ez a katona természetesen ostoba, de hű szolga. Mint a szakács. Vagy Anfimjevna. Tánya Kulikova. Ljubasa szintén. A társadalom tulajdonképpen az ilyenekre támaszkodik. Önzetlenül odaadják egész életüket, minden erejüket. Semmilyen szervezkedés nem lehetséges ilyen emberek nélkül. Nyikolaj viszont másfajta... Meg az a sebesült, füstölthal-kereskedő..."

Éppen erre az emberre nem kívánt gondolni, mivel ez a gondolkozás megalázó volt. A daganat felsajdult, hányingerhez hasonló érzést keltett. Az asztalra könyökölt, és két kezével összeszorította halántékát.

„Milyen értelmetlen az élet..."

Belépett Anfimjevna, és ki sem eresztve kezéből az ajtókilincset, lezökkent egy székre.

— Jegor eltűnt — közölte fojtott, idegen hangon, majd felhúzta kékes szemhéját, s Klimre függesztette vértől duzzadó erecskék hálójával barázdált, homályos, üvegszerű pupillát. — Eltűnt — ismételte.

„Micsoda ijesztő szem!" — állapította meg Szamgin, és halkan kérdezte:

— Hogyan végeztek ezekkel a... katonákkal?

Anfimjevna nehézkesen feltápászkodott, a pohárszékhez ment. Míg az edénnyel csörömpölt, kérdéssel felelt:

— Hát hogy is? — Majd csészével a kezében az asztalhoz lépett. — Éjszaka majd elviszik valahová messzebb és agyonlövik őket — mormogta.

Szamgin felegyenesedett a széken, várta, mit mond még az öregasszony, Anfimjevna azonban szuszogva, orrát húzogatva lassan töltötte a teát a csészébe, keze remegett, és alig tudta megfogni a kockacukrot.

— Mindenki sajnálja önmagát — jelentette ki, s leült az asztalhoz. — Már mi ilyenek vagyunk.

Szamgin megunta a várakozást, és határozottan, sőt szigorúan firtatta:

— Az egyiket is, meg a másikat is?

Anfimjevna apró darabkákra törte szét a cukrot, és ráérősen, zsörtölődve, közönyösen mesélte:

— Azt mondom Jakovnak: elvtárs, engedd el azt a katonát, hát gonosz talán? ostoba őkelme, és mire jó ostobákat ölni? Mihajlo, ez egészen más: ő ismer körös-körül mindenkit: Vinokurovot, Lizaveta Konsztantyinovna unokaöccsét, meg Zatyoszovékat, egyszóval mindenkit! Hisz a megboldogult Mitrij Petrovicsnak a fia, emlékszik talán arra a kopaszodó emberre, ott lakott Raszpopovéknál, a szárnyépületben, Borisznak hívták... Részeges volt, de eszes, jó lélek.

Beszéd közben szürcsölte a teát, mikor pedig végzett vele, körmével megkopogtatta a csészét:

— No lám: repedt, pedig egész új készlet! Ó, Nasztaszja, a te medvemancsaid...

Szamgin hallotta a súlyos szavakat, és nőtt, forrt benne melegítően a tisztelet és a hála Anfimjevna iránt; annyira

élvezte ezt az érzést, hogy kifejezésére nem is talált szavakat.

— És ráadásul Mihajlo meg is sebesült, mondom. Derék ember ez a Jakov elvtárs. Szigorú. Mindent ért. Mindent. Jegort mindenki szidja, ő meg közvetlenül beszél vele... De hová is mehetett Jegor? Nem megy a fejembe...

— Maga gyakran veszekedett vele — emlékeztette nyájasan Szamgin.

Anfimjevna egyre csak bámulta a csészét, kocogott rajta kék körmével és kijelentette:

— A férjem.

— Hogyan? — kérdezte Szamgin, azt hitte, hogy az öregasszonynak megbotlott a nyelve. De az felsóhajtott és megismételte:

— A férjem. A sorsom.

Pupillája egy pillanatra szinte fellobbant, megvilágosodott, de a szürke könny nyomban elhomályosította és elmosta. Vak szemével az asztalra meredt, reszkető kézzel tapogatott, és a csészét az alj mellé rakta le.

— Tizenegy évig éltem vele. Megesküdtünk. Harminchét évig külön éltünk. Ha összeakadtunk valahol: olyan volt, mint az idegen... Utolsó találkozásunk előtt kilenc évig nem láttam. Azt hittem, meghalt. Ő pedig piroggal táplálta a csibészeket a Szuharjovkán. Szép legény, eh!

Köténye csücskével szemét letörölgette, szipogott és feljajdult, mint egy fiatalasszony.

Szamgin felállt, és izgatottan, teljesen őszintén mondta:

— Nagyszerű asszony maga, Anfimjevna! Tulajdonképpen nagy ember! Az élet éppen a magafajta emberek szelíd és kiapadhatatlan erején nyugszik! Igen, ez így van...

Szerette volna kereszt- és apai nevén szólítani, de nem tudta a keresztnevét. Az öregasszony pedig kihasználva a szünetet, megszólalt:

— Hát bizony... Lám, Varjusa is... Úgy szeretem, akár a tulajdon lányomat, egy apáca nem buzgólkodik annyit isten kedvéért, mint amennyit én az övéért, és ő néhány vacak lepedő miatt tolvajnak tart. Kiabál, toporzékol, ott a feketeszázaknál, annál az ökörnél. Hát mit szóljak hozzá?

A lepedők a sebesültek számára kellenek. A cseléd sztrájkolt, de én dolgoztam, kedvesem! Azt hiszed, nem szégyellem? Aztán meg te is: te itt vagy, ahol a halál ólálkodik, ő meg elköltözött, bizo-ony!

Szamginnak már elment a kedve a beszédtől, és feszélyezte az öregasszony.

— Nos, jól van. — Anfimjevna felállt. — De mit adok neked enni? A házban egy falat sincs, szerezni sehol sem lehet. A fiúk is éhesek. A pénzemet már mind rájuk költöttem. Meg Nasztyenka is. Adhatnál valamicskét...

— Természetesen! — válaszolta sietve Szamgin. — Magától értetődik. Itt van...

— No, csinálok egy rántottát. A bába tyúkjai még tojnak...

Klim megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor Anfimjevna kiment. Fel-alá járkált a szobában, és arra gondolt, hogy olyan ez az élet, akár a libikóka: fel, le.

„Bámulatosan találóan jegyezte meg Szologub..."

Szeretett volna eredeti, senkitől még ki nem mondott szavakban gondolkozni, ilyenek azonban nem akadtak, és csupa régi, jól ismert szó tolult nyelvére.

„Valóban rejtélyes nép. Mindenekelőtt a morál kérdését oldja meg. A marxisták súlyosan tévednek... Milyen egyszerűen intézte el ez az öregasszony ezzel a Mihaillal..."

Megint úgy érezte, hogy a hála önti el az öreg szolga iránt. A hálába azonban most valami zavar vegyült, amely nagyon hasonlított a szégyenhez. Valahogy kellemetlen volt négyszemközt maradnia önmagával. Felöltözött és kiment az udvarra.

Nyikolaj a kapu kisajtaját nyitogatta és csukogatta, az ajtó éktelenül csikorgott, megemelte egy vasdarabbal, és a balta fokával szöget igyekezett beverni a kampó alá, szájából két másik szög lógott ki. Úgy dolgozott, mint máskor, és Szamgin emlékezni sem akart arra, hogy a házmester megölte a katonát, mintha azt hinné, hogy ez meg sem történt. Az utcán is minden a régi volt, csupán a vöröses folt új, a szemközti ház kapuja alatt: Vinokurov felcser mégsem tudta tel-

jesen levakarni. A nap is homályos-vörös, gyéren szállingóznak a hópelyhek, és vörösesre színeződnek a sugarakban, mint ez nemegyszer előfordul derűs téli naplementék idején.

A szomszéd ház tornácán Lavruska ült egy maszatos legénnyel; a legény derekát zöld öv szorította össze, oldalán Mauser himbálózott fatokban. Élvezettel szívta cigarettáját, Lavruska pedig magyarázott neki:

— Szeretek félni, mulatságos, amikor a félelemtől borzong az ember hátán a bőr.

A legény kiköpött, tenyerével elkapott egy nagy hópelyhet, mint valami legyet, kinyitotta tenyerét, s nem volt benne semmi. Elmosolyodott és megszólalt:

— A félelemre engem a gazdám nevelt, egy kéményseprőnél laktam, árva vagyok. Olykor rám ordított: „Mássz, pernahajder, kutyafülű!" Felmászni a kőfalon nem gyerekjáték. Kályhás is volt egyúttal. És nevetett rajta, hogy én félek.

— Dühös ember volt?

— Ha józan, akkor vidám. Folyton ezt kérdezgette: mi az, hékás, ép még a kobakod? Csakhogy ritkán volt józan.

A legénykének piciny, de igen csillogó szeme volt, mélykék tűzzel ragyogott.

Két nő haladt el, az egyik átlépett a vérfolton, megfordult, és így szólt a másikhoz:

— Nézd: mintha egy ló volna odamázolva!

A másik vissza sem nézve, kendőjébe burkolózott; mikor pedig megálltak a felcser házának tornáca előtt, körülpillantott és kijelentette:

— A mi utcánkban nemigen lehet ágyúzni, zegzugos, a házakba csaphat a golyó.

A barikád előtt halkan fütyörészve sétált Kalityin; együtt lépkedett vele egy ösztövér, szúrósszemű ember — szakálla, mint a borotvaecset —, s így beszélt:

— Csak úgy vaktában lövöldöznek. Ezek az önkéntes különítmények fabatkát sem érnek. A kozákocskák viszont lepuffantanak mindenkit, aki a szemük elé kerül... Mikor a Presznyán, a Schmidt-gyárnál felvonultunk...

Kalityin megállt, ingéből kihúzott egy fekete órát és felkiáltott:

— Lavrentyij, gyere! Letelt az idő. Menjünk, Mokejev.

Szamgin szeretett volna elbeszélgetni Kalityinnal, és egyáltalán közelebbről megismerkedni ezekkel az emberekkel, hogy megtudja, mennyire vannak tisztában azzal, amit cselekesznek. Érezte, hogy az egyetemisták valamiért barátságtalanul, sőt valósággal gúnyosan kezelik, a többiek pedig, azok közül, akik a konyhát használták, és Anfimjevna gondoskodását élvezték, mintha észre sem vennék. Most ráébredt, hogyha nem zavarná az egyetemisták viselkedése, már rég közelebb kerülhetne a munkásokhoz.

Lavruska és a szakállas elment. Sötétedett. A barikád túlsó oldaláról szöszmötölés és a vízvezetékszerelő ismerős morc hangja hallatszott:

— Itt van a közelben.

— Az apja veszi át?

— A fivére.

— Kár Vaszjáért.

Kalityin a barikád mentén lépdelt és rágyújtott. Szamgin csatlakozott hozzá és megkérdezte:

— Sokat szenvedett az elvtárs?

— Meg sem mukkant — jelentette ki Kalityin, s hosszú füstsugarat fújt ki. — Szemébe talált a golyó.

— Hol dolgozott?

— Pék volt.

— Megsebesült még valaki?

— Hárman. Nem súlyos.

Kalityin kurta válaszai nemigen serkentették Szamgin beszélgetési vágyát, rövid hallgatás után azonban megkérdezte:

— Mégis, mit remélnek elérni?

Kalityin megállt, és így szólt:

— Világos, mint a nap: szabadságot a munkásosztálynak!

Utána pedig ő kérdezte, szinte sajnálkozva:

— Mi az, maga talán mensevik? A kadetokkal való szövetség híve? Plehanovot vallja: Tverig[5] együtt haladunk?

[5] *Város Moszkva és Pétervár között.*

Nem szavaiból, de hangjából Szamgin megértette, hogy ez az ember tudja, mit akar. Elhatározta, hogy ellentmond, vitába száll, és neki is kezdett:

— Csak nem gondolja, hogy...

Kalityin azonban megtorpant, hallgatózott.

— Várjon csak... — dünnyögte.

Messze az utcán fürge léptek hallatszottak, és valami nehéz terhet vonszoltak. Szamgin újabb drámát sejtve a kapuhoz sietett; váratlanul felbukkant mellette Lavruska, és vidáman, meglehetősen hangosan súgta:

— Elkapták!

Szamgin a kiskapu mélyedésébe húzódott, és onnan hallgatta a lihegő hangot:

— Elkapták, Kalityin elvtárs! Hogy vergődött! Izmos fickó! Még a kesztyűjét is a szájába gyömöszöltük...

— Vigyétek a fészerbe — kiáltott Kalityin.

Klim besietett az udvarba, és megállt egy sarokban: a kiskapun két ember vonszolt be egy harmadikat, az minduntalan nekivetette lábát a földnek, a havat szántva, térdre hullott, bömbölt. Ütötték, és valaki a foga közt sziszegte:

— Lódulj...

Szamgin be akart menni a konyhába, amikor a fészerben felcsendült Ivan Petrovics Mitrofanov hangja, szipogó nevetés kíséretében.

— Hű-ű... Uram Jézus! No, jól rám ijesztettek...

Szipogott, mintha leforrázta volna az ajkát, és már szaporábban mormogta:

— Kér-rem szépen, kér... rem. Nem ellenkezem... Tessék, az okmányaim... Én is munkásember vagyok. Itt az órám. Meg a pénzem. Ez minden, higgyék el...

Kalityin meg a vízvezetékszerelő átvágott az udvaron, belépett a fészerbe, s lámpát gyújtott. Szamgin odalopózott, noha azt hajtogatta magában, hogy ilyesmit nem szabad tennie. Odaosont a fészer csukott ajtószárnya mögé, egy résen át fénycsík hullott felöltőjére és kettéosztotta. Dörzsölte ezt a sárga csíkot, benézett a résen és figyelt.

— Csak nem gondolják komolyan — mondta Mitrofanov

egyre hangosabban és sebesebben. — Mégsem lehet, uraim... elvtársak... Olyan államban élünk...

— Hallgass! — mondta tompán valaki.

— De nem! Hát hogy szabad? Mit akarnak... mit... de... istenem... — És hirtelen egészen elváltozott hangon, rémülten kiáltott fel: — Segítség... engedelmet, mit akarnak? Megálljanak!

Szokatlanul kurtán és tompán puffant a lövés, és nyomban kialudt a fény.

Szamgin úgy érezte, őrá hullott a test lágy súlya és a földhöz lapítja, a térde valósággal megroggyant.

Néhány pillanatnyi csend után újra fellobbant a fény, és Kalityin hangja harsant:

— Rosszul tetted! Ez nem járja, elvtárs.

— Micsoda? Hát itt van az igazolványa!...

— Meg kellett volna várni Jakovot... — Valaki beszélni kezdett, ugyanolyan sebesen, mint az előbb Mitrofanov.

— Lavruskát kérdezgette, kit hogy hívnak, nos? meg engem is, ugye? Az ügyvédről. Hogy mit irányít? Meg általában...

— Vigyétek ki a kertbe — szólt Kalityin. — Add ide az igazolványát, meg a többit...

Szamgin az ajtó elé állt és beszólt:

— Bűnügyi nyomozó volt...

Mokejev azonban rátámadt, és öblösen, vadul ordította:

— Titkosrendőr! Világos, mint a nap! Csak ne nyugtalankodjék...

Mondott még valamit, Szamgin azonban nem hallgatott rá, azt figyelte, amint a vízvezetékszerelő megragadja Mitrofanovot a hóna alatt és odahurcolja a fal hasadékához. Mitrofanov mellre csuklott fejjel csúszott, arca nem látszott, felöltője, kabátja kigombolva, inge kilógott a nadrágból, lába kifelé fordulva vonszolódott.

Kalityin a lámpa előtt guggolva, az iratokat nézegette és dünnyögött:

— Micsoda mozgalmas nap... Titkosrendőr-igazolvány, nyilvánvaló...

— Itt a revolvere is — forgatta Szamgin arca előtt Mokejev a fekete fémtárgyat. — Majdhogy le nem puffantott, most meg én lőttem le vele.

Szamgin lehunyt szemmel állt.

— Nos, elég a huzavonából! — szólt szigorúan Kalityin. — Menjünk Jakovhoz, Mokejev. Mégsem járja, testvér... hogy mindenki csak így egyszerűen...

— Hé, segítsetek már, ördögfajzatjai — rikoltotta a kertből a vízvezetékszerelő.

Kalityin és Mokejev azonban eltávozott az udvarról. Szamgin visszament a házba, émelyítő hányinger környékezte. A fészer és az ebédlő közötti távolság valószínűtlenül megnövekedett; még mielőtt az út végére ért, eszébe ötlött Mitrofanov alakja a vendéglőben, a munkásoknak a Kremlbe, a cár emlékművéhez vonulásának napján, az „egészséges gondolkodású" férfiú apró kereszteket hányt magára, és hevesen suttogta:

„Én hajlandó vagyok, tiszta szívemből! Becsületszavamra: szeretetből és hűségből csaltam."

„Milyen egyszerűen ölnek meg valakit. Persze besúgó, ellenség volt..."

Mitrofanovról szánalom, felháborodás nélkül gondolkozott, helyére azonban egy más ellenség lépett, ravasz, félelmetes, névtelen s megfoghatatlan.

„Ki az, aki egész életemben minduntalan kínzó, súlyos jelenetek, események tanújául állít?" — töprengett, hátával a kályha meleg csempéihez támaszkodva. És hirtelen mintha azt súgta volna valaki:

„Külföldre kell utazni. Egy kicsiny, csendes városkába."

Bámulta a gyertya színes lángját, és így beszélt magához:

„Hogy is nem jutott korábban az eszembe? Viszontláthatom anyámat."

Anyja Párizs környékén élt, ritkán írt, de bőbeszédűen és zsörtölődve: panaszkodott a télen hideg házakra, az élet különböző kényelmetlenségeire, az oroszokra, akik „képtelenek külföldön élni"; önző, kicsinyes fecsegésében egy vidéki öregasszony nevetséges patriotizmusa érződött...

Lassan kinyílt az ajtó, és még lassabban hatolt be a szobába Anfimjevna hatalmas, szinte élettelen teste, a félhomályban nehézkesen odakúszott a pohárszékhez, és kulcsaival zörögve, igen lassan, szinte énekelve közölte:

— Jegor Vasziljics felkötötte magát...

— Eh, istenem — kiáltott fel halkan, bosszúsan, majdnem kétségbeesetten Szamgin.

— A padláson lóg — folytatta az öregasszony, és töltött egy palackból. Szamgin hallotta, mint bugyborékol az üveg nyakában a folyadék.

„Bőgni fog."

Anfimjevna azonban öblösen megköszörülte a torkát, és ugyanolyan tűnődően énekelve folytatta:

— Megpróbáltam levenni, de nem bírtam. Nyikolaj nem hajlandó, fél az akasztottaktól. Pedig ő maga megölt egy katonát.

— Mit lehet tenni? — kérdezte Szamgin.

— Hogy mit lehet tenni? Hát magának semmit sem kell tennie, majd én magam... Elintézek mindent. A rézműves majd segít. De magának kellemetlen lesz, faggatni fogják, miért akasztotta fel magát a szolgája.

Elhallgatott, és megint csörrent az üveg, folyadék bugyborékolt a palack nyakában.

„Vodkát iszik" — következtetett Szamgin.

— Ennivaló pedig nincs — sóhajtott az öregasszony. — Az ám. Nem tudom, mit adjak.

— Nem kell semmi — mondta Szamgin, s alig türtőztette magát, hogy fel ne kiáltson. — Maga... csak ne nyugtalankodjék...

— Ugyan — felelte távozóban Anfimjevna; úgy ment, mintha erős széllel szemben haladna.

— Nos, leveszem, de hová tegyem? — kérdezte az ajtóból.

Szamgin a kezébe temette arcát. A kályha csempéi mindjobban átmelegedtek, égették a hátát; már kellemetlen volt, de nem volt ereje otthagyni a kályhát. Anfimjevna távozása után a szobák csendje nehezebb, sűrűbb lett, szinte csak azért, hogy tisztábban lehessen hallani Jakov hangját, amely

valami csípős, keserny és szaggal együtt áradt be a konyhából:

— Amikor nem tanulunk meg...

Szamgin megállapította:

„Beszélni nem tud, azt kellett volna mondania: ha, nem pedig: amikor."

— ...szervezetten cselekedni, akkor fenét sem érünk el. Nem sikerült, mondod? Sikerülnie kell, Kalityin elvtárs... Az ilyen kudarcok...

Szamgin elrugaszkodott a kályhától, bement dolgozószobájába, és szorosan betette maga mögött az ajtót.

A napok lassabban múltak, bár mindegyik, akárcsak azelőtt, valószínűtlen híreket, fantasztikus történeteket hozott. Az emberek azonban szemlátomást hozzászoktak már a pusztító élet izgalmaihoz és lármájához, mint ahogyan a csókák és varjak is megszokták, hogy reggeltől estig a város fölött röpködjenek. Szamgin az ablakból nézte őket, és úgy érezte, fáradtsága növekszik, súlyosabb lesz, és valósággal beszámíthatatlan állapotba sodorja. Már nem figyelt olyan éberen, és minden, amit az emberek cselekedtek vagy beszéltek, úgy tükröződött benne, mint egy tükör felszínén.

Nasztya, a nagy szemű, sovány szobalány látta el; szeme szürke volt, pupillájában arany szikra, és úgy nézett, mintha szüntelenül fülelne valamire, amit egyedül csak ő hallhat. Még Anfimjevnánál is jobban gondoskodott arról, hogy a barikád védelmezői egyenek és teázzanak. A konyhát végképp kocsmává változtatta.

Anfimjevna meghűlt, és ágynak esett. Utoljára a szakács öngyilkosságát követő napon, késő este látta Szamgin.

A konyhában senki sem volt, a barikádról a szolgálatban levők kivételével majdnem mindenki a fészerbe vonult, tanácskozásra. Szamgint idegesítette a padlásról hallatszó nehézkes szöszmötölés: fogta a lámpát, s kiment a hátsó lépcsőhöz. Látta, hogy az öregasszony hátulról a hóna alatt átölelve fogja a szakácsot, s lépcsőfokról lépcsőfokra vonszolja a férfi kicsiny testét. A szakács bal vállára szorította a fejét, és kiöltötte a nyelvét; teste nem hajlott, két lába

szorosan egymáshoz tapadt, szinte eggyé vált, s keményen kopogott a lépcső fokain, akár az élőé, valósággal rátámaszkodott, mint aki nem akar lejjebb menni. Szamgin rávilágított Anfimjevnának a szakács mellén duzzadó karjára, majd arcára, amely kerek volt, mint a dinnye, és lilára színeződött, akárcsak a keze; a szakács piciny arca pedig sötét volt, és nagy krumpliszemhez hasonlított.

— Hová viszi, hová? — kérdezte suttogva Szamgin; az öregasszony krákogva, lihegve felelte:

— Semmi baj, ne nyugtalankodjék. A szánkó vár. A rézműves elviszi. Szolgálatkész ember...

A lépcső aljára érve, átnyalábolta a szakács testét, majd megpróbálta vállára emelni, de nem bírt vele, és letette a lába elé. Szamgin otthagyta, s közben ezt gondolta:

„Máskor segítettem volna neki."

Már annyira elfásult, hogy a látottak nem is izgatták. Anfimjevna zihálva feküdt a szobájában; a borotválatlan, ősz Vinokurov felcser viselte gondját: mindig józan, igen bőbeszédű ember volt, az egész utca tisztelte.

— Igaz életéről híres, nagyszerű asszony ez — dicsérte rekedten. — De nem húzza ki. Tüdőgyulladás. Kár érte. Az öregek meghalnak, a fiatalság duhajkodik. Ó, beteg Oroszország...

Két ízben katonák jöttek, de csak messziről, gyéren lövöldöztek, nem tettek kárt, elvonultak A barikád nem viszonozta a tüzet, a rézműves még gúnyolódott is:

— Feleslegesen pocsékolják a töltényt, a gazfickók... — És dicsekedve tette hozzá: — Régen bezzeg: fiúk, szuronyt szegezz! És öt perc alatt a másvilágon lettünk volna...

Lavruska így vélekedett:

— Úgy kopognak a golyók, akár a kanál az ember homlokán.

Egyszer nappal, a körút felől igen heves és szapora lövöldözés kezdődött. Lavruskát elküldték maszatos bajtársával együtt, hogy megnézze, mi történt. Vagy húsz perc múlva a maszatos legény vérben úszva hozta vissza Lavruskát a konyhába: átlőtték a bal karját, könyök fölött. Övig mez-

telenül ült a zsámolyon, oldala vérben úszott: kiderült, hogy a golyó feltépte rajta a bőrt. Sápadt arcán könny csorgott, álla remegett, foga vacogott. Panfilov, az egyetemista bekötözte a sebet és csitította:

— Ne rángatózz! Nem szégyelled magad!

Lavruska azonban remegve, csodálkozóan kidüllesztett szemmel szipogott és dünnyögött:

— Jaj, fáj! Jaj, de fáj, istenem! Ne nyúljon hozzám... Mit csinálok kar nélkül? — kérdezgette rémülten, s egészséges kezével az egyetemista vállához kapdosott, simogatta, tapogatta a vállát, és nedves szemével sebesült karjára sandítva, mormogta: — Miféle forradalmár, akinek fél karja van? Panfilov elvtárs, levágják a karom?

Este azonban bekötözött karral már ott ült az asztalnál, itta a teát, és panaszkodott Jakovnak:

— Túl lassú ez a győzelem, elvtárs! Nem kéne várnunk, rontsunk rájuk azonnal, ahány ezren csak vagyunk, és ejtsük őket foglyul.

Jakov teljesen komolyan magyarázta:

— Így is lesz. Feltétlenül rájuk rontunk, és akkor végük lesz! Csak előbb a karodat ki kell kúrálnod, pajtás.

Klim Szamgin most látta először csuklya nélkül ezt az embert, és csodálkozott: Jakov szinte elvesztette valamilyen különös ismertetőjelét. Mindennapi arca volt, amilyen igen gyakran akad a személyvonatok kalauzai között, csupán a tekintete volt valahogy különösen átható. Kalityin és sok más munkás arca jóval jellegzetesebb.

„Miért éppen ő a parancsnok?" — tűnődött Szamgin, választ azonban nem keresett. Úgy érezte magát, mintha fogságba vetették volna egy lakatlan házban.

Most, amikor Anfimjevna — akár a zsarátnok, mely nem tud sem fellobbanni, sem kihunyni — egyre csak hörgött, forgolódott éjjel-nappal a nyikorgó faágyon, most Nasztya rossz időben szolgálta fel a teát, egyre silányabb lett az étel, nem rakta rendbe a szobákat és az ágyakat. Klim megértette, hogy a cselédlánynak nincs ideje vele foglalkozni, de ez mégis sértő és kényelmetlen volt.

Hidegebbre fordult az idő. Esténként tízen is összegyűltek a konyhában melegedni; zajosan vitáztak, veszekedtek, a vidéki eseményekről beszélgettek, szidták a pétervári munkásokat, panaszkodtak a párt nem eléggé érthető vezetésére. Szamgin nem figyelt beszédükre, nem nézett arcukra, és arra gondolt, hogy ezeket az embereket megfertőzte a lehetetlenben való hit, az a hit, melyet ő csak őrültségnek tudott tekinteni. Azok pedig továbbra is úgy bántak vele, mint akire nincs szükségük, de nem is zavarja őket.

Már régóta nem látogatta meg senki, Varvara barátai nyilván féltek olyan utcában járni, ahol barikád áll. Ljubasa Szomova is eltűnt. Klim érezte, hogy mindjobban eltompul, fáradtság gyötri. Késő este kiment az utcára, belefülelt a szokatlan, megfoghatatlan csendességbe; úgy rémlett, ez a csend napról napra sűrűsödik, mind erősebben préselődik össze, és egyszer fel kell robbannia! Mert ha nem, az ember beleőrül. Mindkét barikádot — az utcában és a mellékutcában levőt — hó borította: a rézműves tiltakozása ellenére mégis vízzel locsolták. Most valóságos jéghegyek voltak, alakjuk pedig élével felfelé fordított csónakhoz hasonlított. A lakosok locsolták; a mellékutcában két ízben szennyvizet zúdítottak a barikádra.

Egy este megjelent öt puskás ember, és halkan beszélgetni kezdett; Lavruska végighallgatta őket, majd hirtelen elkeseredetten felkiáltott:

— No, azt már nem! Ez a mi barikádunk, innen nem megyünk el! Ki hallott ilyet!

Reggel Nasztya, miközben felszolgálta a teát, közölte:

— Anfimjevnának vége... meghalt...

Szamgin némán széttárta karját, a szobalány pedig megkérdezte:

— Mit csináljak vele? Éjszaka félni fogok tőle, meg nem is szabad melegben tartani. Megengedi, hogy kivigyük a fészerbe?

— Nagyon helyes — mondta Szamgin. Úgy tetszett, hogy a lány bosszúsan beszél, de amikor az asztal fölé hajolt, halk szipogást hallott.

— No, mire való a sírás? — kezdte Szamgin, nem nézve a lányra. — Anfimjevna... igen öreg volt! Példás életet élt...

— Klim Ivanovics — ütötte meg fülét a szomorú kiáltás —, azt beszélik a mieink, hogy Pétervárról gárdaezredet vezényeltek ide nagy ágyúkkal...

Szamgin felkapta a fejét. Nasztya eltakarta köténnyével a száját, s egyre szipogott és halkan, panaszosan folytatta:

— Halomra lövik a mieinket az ágyúkkal. Most vitatkoznak: elmenjenek-e, vagy harcoljanak, egész éjszaka vitatkoztak. Jakov elvtárs azon van, hogy menjenek máshova, ahol többen vagyunk... Mondja meg nekik, hogy menjenek el: Kalityinnak, Mokejevnek, meg... mindnek!

— Persze hogy megmondom! — ígérte igen élénken Szamgin, úgyhogy maga is csodálkozott rajta. — Igen, igen, ágyúk ellen, ha igaz...

— Igaz! Tegnap a Miklós-pályaudvaron a mozdonyvezetőket lődözték le — siránkozott Nasztya.

— Nono, a mozdonyvezetőket, de miért? — tűnődött Szamgin. — Ez persze nem lehet igaz. Innen azonban el kell menni. Menjen, én majd beszélek velük...

Felhajtotta teáját, cigarettára gyújtott, és átsétált a szalonba; barátságtalan, rendetlen volt a szoba. A tükör egy harmincon túli, sápadt arcú, őszülő halántékú, gyér, hegyes szakállú férfi meglehetősen délceg alakját villantotta szemébe. Eléggé érdekes, sőt szinte új arc. Szamgin felöltözött, és kiment a konyhába: ott üldögélt Jakov elvtárs, s meztelen lába hüvelykujján nézegette az elkékült körmöt.

— Lavruska véletlenül rávágott puskatussal — felelte Klim kérdésére. A körmét tapogatta, és homlokát ráncolta: — Vendégek érkeztek. A Szemjonov-ezred — közölte halkan. — Hogy mit fogunk tenni, azt kérdi? Hát verekszünk.

— Ágyúk ellen — emlékeztette Nasztya, aki egy fagyott káposztatorzsát vagdalt az asztalon.

— Az ágyú eszköz, aki kezébe veszi, annak szolgál — mondta oktatóan Jakov; beharapta ajkát, és felhúzta csizmáját, majd felkelt, egy lépést tett előre, és rosszalló pillan-

tást vetett sérült lábára. — Egyszóval a cári gárdát küldték ellenünk, pri-vi-le-gi-zált csapatot — törte a hosszú szót, és gunyorosan pillantott Klimre. Így hát — Jakov elnyelt valamilyen szót —, így hát, kedves házigazdánk, köszönjük a vendéglátást, és ne nyugtalankodjék: még ma elmegyünk.

— Én nem nyugtalankodom — közölte Szamgin.

— Ugyan, ugyan... Mindenki nyugtalankodik.

— De hová mennek? — kérdezte Szamgin.

— Presznyába. Onnan csapunk le rájuk. Vagy ők miránk.

Egyik szemét lehunyta, a másikkal tűnődve meredt Nasztya tarkójára. Szamgin megértette, hogy nincs rá szükség, és kiment az udvarra. Nyikolaj gondosan buzgólkodott az új seprűvel; már régóta nem sepregetett. Az utca csendes volt, és a fagyos levegőben elkeseredetten csengett Lavruska hangja.

— Mondtam már: az ágyúk a Hodinka-mezőn állnak, oda kell menni, hogy elpusztítsuk, mi meg itt ülünk.

A szomszéd ház kapuján kilépett Panfilov, bekecsben és túlságosan bő sapkában.

— A címet tudod? No, jól van. Ülj csak ott veszteg. A háziasszony orvos, ő egykettőre meggyógyítja a karod. Isten veled.

Lavruska nekilódult a barikád irányába, és eltűnt mögötte; az egyetemista megigazította sapkáját, utána nézett, és fütyörészve visszament az udvarba.

A nap borús volt, hideg és néma. A házak ezüstös, csipkés ablakai hunyorogva nézték egymást: úgy rémlett, minden háznak ráncba vont, várakozó ábrázata van. Szamgin lassan lépdelt a körút felé, s közben határozatlan, de izgató gondolatokat fojtott és némított el magában.

„Lavruskát nyilván elrejtik... Különös figura ez a Jakov..."

Az utca kanyarulatához érve, egy elégedetten csengő, friss hangot hallott maga előtt:

— Csupa válogatott legény. Vannak vagy negyvenen, a tiszt lovon.

Szamgin hazaindult, már a kapu közelébe ért, amikor

meghallotta az első ágyúlövést: tompán és bizonytalanul dördült, mint ahogy a hirtelen széllökéstől becsapódó kapuszárny puffan. Szamgin még meg is állt, kételkedett: ágyú-e. De ekkor megint felhangzott a lágy és ismeretlen dörej. Felvonta vállát, s bement a konyhába. Nasztya, aki a tűzhelynél tett-vett, tátott szájjal kérdően fordult feléje.

— Igen, ágyúznak — mondta Szamgin, és bement a lakásba. Az ebédlőben kellemetlenül jajongtak a felső ablaküvegek, melyeket nem lepett be a zúzmara, a kályhacső zúgott, messze a háztetők fölött csókák és varjak keringtek, csapongva, mint az őszi falevél.

„Közvetett... és akaratlan részvételemet ebben az őrültségben szándékosnak magyarázzák majd" — gondolta Szamgin, a felhők fekete barázdáit nézegetve, és elbóbiskolt.

— Adja ki a bérem, Klim Ivanovics — riasztotta fel a házmester ismerős, tisztelettudó hangja; peckesen állt az ajtóban, mint egy katona, ünneplő kabátban, mellényén az óra kettős ezüstlánca kígyózott; gondosan fésült haja csillogott, akárcsak fényesre suvickolt csizmája.

— Hová akar menni? — kérdezte álmosan Szamgin.

— Falura.

„A birtokokat gyújtogatni" — gondolta egykedvűen Szamgin, mintha ez volna Nyikolaj mestersége, a házmester pedig szigorúan magyarázta:

— Nyomorgatják a népet. Arra — fásultan kinyújtotta karját, s az ablakra mutatott —, egy járókelőnek pontosan a szemébe lőttek. Tűrhetetlen.

„De hisz te is öltél" — akarta mondani Szamgin, de hallgatott, s figyelmesen vizsgálta Nyikolaj azelőtt telt, feszes, most pedig beesett, ám változatlanul nyájas képét; nem dús, de egykor hullámos szakállának szálai furcsán lecsüngtek és valahogy kiegyenesedtek. És Nyikolaj ugyanazon a szigorú hangon beszélt tovább:

— Anfimjevnát jó volt mielőbb kivinni a temetőbe, mert itt egészen elcsúfítják a patkányok. Az arcát úgy kirágták, hogy nézni is szörnyű. A detektívet az elvtársak már rég elvitték a kertből. Jegor Vasziljevics pedig a fészerben fek-

szik. A falát kijavítottam. Úgyhogy minden rendben van. Semmi nyom nem maradt.

Átvette az írást, meg a pénzt és elment; búcsúzóul meghajolt, s csak ennyit mondott:

— Isten vele.

„Ijesztő ember" — gondolta Szamgin, s megint az ablak előtt állt és hallgatózott. Mintha egy láthatatlan párnával verték volna az üveget. Egészen bizonyos volt benne, hogy ebben az órában ezer és ezer ember áll ugyanígy az ablaknál, akárcsak ő, és hallgatózik, várja a véget. Másként nem is lehet. Állnak és várnak. A házban hosszú idő óta szokatlan csend honolt. A ház valósággal ingott a szelíd léglökésektől, a tetőn pedig szinte zizegett a hó, mint tavasszal, amikor megolvad és lecsúszik a bádoglemezeken.

Az ágyúk nem sűrűn, lomhán és bizonyára a város különböző részein szóltak. A lövések között a szünetek nyomasztóbbak voltak, mint maga az ágyúzás; az ember azt szerette volna, hogy sűrűbben, összefüggőbben tüzeljenek, ne gyötörjék azokat, akik a véget várják. Szamgin fáradtan leült az asztalhoz, itta a kellemetlenül langyos teát, majd fel-alá járkált a szobában; azután megint átvette őrhelyét az ablaknál. Egyszerre csak a szobában termett Ljubasa Szomova, mintha csak a mennyezetről hullott volna alá, és felcsendült izgatott, felháborodott hangja, záporoztak kusza szavai:

— Mi történik nálatok? Hogy engedhettétek meg? Miért nem robbantottátok fel a Miklós-vasútvonal hídjait? — faggatta Klimet. A lány arca idegen volt, öreges, szürke, az ajka is szürke, szeme alatt sűrű árnyak... vaksin hunyorgott.

— Otthagyják a barikádokat? A végrehajtó bizottság parancsa ez, igen? Nem tudod?

Szamgin nem nagyon sajnálta ezt az elkínzott lányt, aki másról levetett, túlságosan hosszú bundát s nehéz, szürke hócipőt viselt; kendője alól borzas és nyilván rég nem mosott hajfürtök kandikáltak ki.

— Ó, ha tudnád, mi történik vidéken! Hat városban jártam. Tulában... Azt mondták: hétszáz puska van ott, meg

töltények... de nincs semmi! Kolomnában kis híján el... alig tudtam elmenekülni... Katonaság érkezett oda... Szörnyűség! Adj már valami harapnivalót...

Fogta a kenyeret, leharapott egy darabkát, majd az asztalra dobta, lehunyta szemét s fejét rázta.

— Mégis... Lehetetlen! Győzni fogunk! Galambocskám, feltétlenül találkoznom kell valakivel a bizottság tagjai közül... És azonnal el kell mennem két helyre. Az egyikre menj te: Goginékhoz, jó?

Klim nem utasíthatta vissza, bólintott, a lány pedig a kenyeret rágcsálva, mormogta:

— Miusziban ágyúznak. Szörnyen kevés az ember az utcán. Itt a sarkon megállítottak: néhány tökfilkó, lepocskondiáztak. Együtt indulunk, rendben van?

— Félsz? — kérdezte Szamgin a lánytól, és egyúttal önmagától is.

— Van egy browningom — felelte Ljubasa —, megtanultam bánni vele, de csak három töltényem maradt. Neked van browningod?

— Nem, odaadtam tisztítani...

— Menjünk, Klimusa, sötétedik...

Valóban, az ablak üvegei bíborszínbe borultak. Az utcán Ljubasa az égre pillantott, hallgatózott, majd megint eleredt a szava:

— Nem lőnek. Talán... Ó, milyen kevés fegyverünk van! De mégis a munkások győznek, Klim, meglátod! Micsoda emberek! Kutuzovval nem találkoztál?

A fejét felvetette, és Szamgin pápaszeme alá pillantott, majd mosolyogva folytatta, úgyhogy egy szempillantás alatt megfiatalodott, s megint a régi, pirospozsgás Ljubasa lett.

— Tudod, én ővele... mi valószínűleg...

Nem tudta befejezni. A sarok mögül három ember lépett elő, legelöl egy fekete felöltős, magas férfi, kezében bottal; megragadta Szamgin gallérját, és halkan parancsolta:

— Motozzátok meg.

Valamivel a szeme fölött Szamgin egy fekete bajuszos, himlőszántotta, kövér arcot látott, torzul apró, fekete szem-

párt, amely kerek volt, és úgy csillogott, mint a gomb. Látta, hogy Ljubasa éles kiáltással egy ablakhoz ugrik, és egyetlen ökölcsapással beveri az üveget.

— Fogd a lányt — vezényelt a fekete bajuszos, és megrázta Klimet.

Szamgin lihegett, hörgött; ügyes kezek kigombolták felöltőjét, kabátját, zsebeiben motoztak, letépték szemüvegét, majd egy súlyos tenyér erősen a fülére sújtott, valósággal megsüketítette.

— Fegyver nincs nála — közölte egy vidám és valamiért elégedett tenor hang; a harmadik pedig rekedten, ijedten és vadul kiáltott fel:

— Dobd el, te gyalázatos! Szasa!

A ragyásképű eltaszította Szamgint, fejjel a falnak vágta, meglendítette botját, és kétszer sebesen ráhúzott karjára, vállára.

Szamgin elesett, majdnem elveszítette eszméletét, de hirtelen lövést és tompa kiáltást hallott.

— Sza-asa, üsd!

Valaki furcsa hangon feljajdult, mintha böfögne; a ragyásképű cifrán elkáromkodta magát, belerúgott Szamgin oldalába, és elszaladt, árnyékként rohant utána még valaki.

Amikor Szamgin felnyitotta a szemét, a ködön keresztül azt látta, hogy Ljubasa szürke hócipője egy járdaszéli oszlopocskának támaszkodik, megbújva, mint valami kicsiny vad; egy tömzsi ember is ott üldögél, bolyhos kabátban, háttal nekidőlve, két kezével hasára szorítja sapkáját, és mozgatja fekete nemezcsizmás lábát; arca remeg, szinte körben forog, és tisztán, bánatosan mondja:

— Megölt az ostoba... Végem...

Oldalára dőlt, és míg fél kezével változatlanul hasára szorította a sapkáját, a másikkal megkapaszkodott az oszlopban:

— Sza-asa! Vaszil... — És átható, nőies hangon felsivított: — Ó, istenem...

Amikor megkerülte egy földszintes zöld ház sarkát, a ház valósággal megingott, és emberek hulltak ki belőle. Szamgin

megint lehunyta a szemét. Mint víz az eresz csatornájából, csorogtak a szavak:

— Kár beleavatkozni, Liza...

— Hallgasson! Reggelig nálunk fekhet a lány.

— Megsebesült?

— Tudnod kell, milyen veszélyes manapság...

— Fel tud kelni?

Szamginnak fogalma sem volt, képes-e rá, de kijelentette:

— Igen.

Csodálkozására egészen könnyen talpra állt, tántorogva, a falnak támaszkodva elindult, otthagyta a többieket, és úgy rémlett, hogy a négyablakos, földszintes, zöld házacska folyton előtte halad, s elzárja az utat. Nem emlékezett, hogyan ért haza, otthon eszmélt fel, dolgozószobája díványán; Vinokurov felcser állt előtte, és egy törülközőt csavart ki a zománcozott lavórba.

— Mi a panasza? — kérdezte, és hangja messziről, tompán hallatszott; Szamgin nem felelt, és ez járt az eszében:

„Csak nem süketültem meg?"

— Engedje, hogy megnézzem, milyen sérülések érték — szólt a felcser, leült a díványra, és tapogatni kezdte mellét, oldalát, ujjai tűrhetetlenül hidegek voltak, durvák, mint a vas, és élesek.

— Elesett vagy... ráestek a felebarátai?

— Hagyjon békén — kérte Szamgin; a felcser azonban tovább tapogatta a fejét és dünnyögött:

— Ó, ezek a felebarátok... Fáj?

Szamgin erősen összeszorította a fogát és hallgatott; legszívesebben a hasába rúgott volna a felcsernek, aki azonban felkelt és kijelentette:

— Úgy látszik, minden rendben van.

— Hagyjon békén — kérte Szamgin.

— Helyes — állt rá a felcser. — Nyugalomra van szüksége. A szobalányt elküldtem a feleségéért.

Elment, és a szobára ráborult a csend. A falnál, a dohányzó asztalkán gyertya égett, megvilágított egy képet, amely Scsedrint ábrázolta plédbe burkolva; a komor, szakállas arc

dühös ráncokba húzódott, a szemöldök mozgott, és minden, a szoba valamennyi tárgya zajtalanul mozgott, ingott. Szamgin úgy érezte, sebesen fut, és bensejében, akár a víz az edényben, minden csobog, taszítja belülről, és még erősebben himbálja.

„Szomovának a ragyásképűre kellett volna lőnie — fontolgatta. — Szörnyű volt, ahogy ez a bolyhoskabátú istenhez fohászkodott, miután az emberek nem hallgatták meg. A ragyásképű viszont megölhetett volna."

A dívány kényelmetlen, kemény volt, fájt az oldala, sajgott a vállcsontja. Elhatározta, hogy áttelepszik a hálóba, és óvatosan megpróbált felállni: éles fájdalom hasított vállába, lába megroggyant. Az ajtófélfába kapaszkodott, s megvárta, míg a fájdalom elcsitul, átbotorkált a hálóba, és belenézett a tükörbe: bal orcája undorítóan feldagadt, eltakarta szemét, arca olyan volt, mint a részegé: elveszítette valamilyen sajátságos vonását, és sértő módon hasonlított a Kerületi Bíróság egyik iktatójának az arcához, melyet gyakran csúfítottak el daganatok.

Bejött Nasztya és közölte:

— A nagyságos asszony holnap reggel itt lesz. — Majd egész más hangon tette hozzá: — Ó, hogy megnyomorították...

És nyilván vigasztalási szándékból hozzátette:

— Nekiesnek mindenkinek.

— Készítsen fürdőt — parancsolta dühösen Szamgin.

Egy óra múlva a meleg, simogató vízben ült, s azt próbálta felidézni: kiáltott-e Ljubasa, vagy nem. De csupán arra emlékezett, hogy a lány beverte a zöld falú ház ablakát. Nyilván onnan kapott segítséget.

„Ha a ragyásképűre lő, semmi baj sem lett volna. A ragyásképű persze nem csirkefogó, nem tolvaj, hanem a boszszúját tölti ki."

Úgy rontottak rá az apró gondolatok, mint valami csókaraj.

Másnap korán ébredt, és sokáig feküdt az ágyban; cigarettázott és külföldi utazásról ábrándozott. A fájdalom mar

nem volt olyan éles, talán azért, mivel megszokta; a csendesség a konyhában és az utcán azonban szokatlan, nyugtalanító maradt. Nemsokára azonban az utca felől lökések rázkódtatták meg a rózsaszínben fürdő ablaküvegeket, és mindegyik lökést hatalmas, tompa robaj követte, amely nem a mennydörgéshez hasonlított. Azt lehetett gondolni, hogy felhők helyett feszes bőrt vontak az égboltra, és egy óriási ököl veri, mint valami dobot.

„Igen nagy ágyúk lehetnek — következtetett Szamgin, és halkan, tiltakozva mondta: — Aljasság!"

Leugrott a padlóra, és az éles fájdalomtól majdnem felkiáltott: öltözködni kezdett, de megint lefeküdt, és állig betakarózott.

„Őrültség és gyávaság ágyúkból lövöldözni, szétrombolni a házakat, a várost. A százezrek nem felelősek azért, amit néhány tucat ember művel."

A bölcs gondolatok furcsa élénkséget keltettek benne, amelyen maga is csodálkozott. A gondolkozásban zavarta az ágyúzás, a vállát, oldalát hasogató fájdalom, és éhes is volt. Többször csengetett Nasztyának, míg végre a szobalány dühösen bekiáltott az ebédlőből:

— Viszem már!

Mikor kiment az ebédlőbe, Nasztya éppen kenyeret szeletelt a pohárszék tálalólapján, olyan bőszen, mint ahogyan egyszer Anfimjevna vágott le egy csirkét; a kés ugyanis tompa volt, és az állat hörgött, vergődött, és sehogy sem akart kimúlni.

„Isten neki fakereszt!" — kiáltott Anfimjevna, és levágta a csirke fejét.

— Hol lőnek? — kérdezte Szamgin.

— A Presznyán.

Nasztya kiabálva válaszolt: arca duzzadt volt, szeme vörös.

— Ölik ott a népet, itt meg az utcát söprik... Akárcsak ünnep előtt — mondta távozóban, s cipője sarkával hangosan kopogott.

Szamgin még a hálóban hallott valamilyen csikorgást;

most kipillantott az ablakon és látta, hogy Vinokurov felcser, kék sállal a fülén, vaskaparóval tisztítja a járdát, egy gimnazista-sapkás fiú pedig kupacokba sepri a havat; balra tőlük, közelebb a barikádhoz, szintén dolgozik valaki. Úgy serénykedtek, mintha nem is hallanák a jajduló lövéseket. Egyszerre azonban megszűnt az ágyúzás, a csikorgás az utcán viszont hallhatóbb lett, és élesebben sajdultak fel Szamgin vállának csontjai is.

„Vajon már véget ért?"

Az ebédlő órája delet mutatott. Még két dördülés hallatszott, de már nem olyan erős, és valahonnan más irányból.

„Vinokurov meg a többi... gazfickó persze beárulja majd a szomszédokat, akik... befogadták a munkásokat."

Mint patakba hajított gumilabda, úgy kúszott, kavargott emlékezetében a zűrzavaros gondolatok és szavak gomolyaga.

„Úgy kopognak a golyók, mint a kanál az ember homlokán" — mondta Lavruska. „Ha most nem, akkor máskor" — ígérte Jakov, Ljubasa pedig bizonygatta: „Győzni fogunk."

Háza kapuja előtt állt Ivkov, nyugalmazott pénzügyigazgatósági hivatalnok, zuguzsorás és szenvedélyes pereskedő, állt és nézte az eget, mintha a levegőt szimatolná. Ma sokkal több a varjú és a csóka az égen. Ivkov a barikádra mutat, kiált valamit és nevet: Zatyoszov törzskapitánynak kiabál, aki azt figyeli, amint a házmester, egy görnyedt kis öregember, a kerítéshez illeszt egy leszakított deszkát.

„Bizonyosak benne, hogy már vége az egésznek."

Az ágyúk hallgattak, a csend azonban gyanúsnak tetszett, és olyan feszülő érzést keltett, mint az érő kelés. És szokatlan volt a konyha csendje is.

Szamgin majdnem megörült, amikor estefelé kipirultan, élénk hangulatban beállított Varvara. Férje arcára pillantva, tartózkodón, nem bántóan elmosolyodott, és sebesen kérdezgetve, keresztet vetett.

— Ó, istenem... Micsoda szörnyűség! Elküldtél valakit érdeklődni, hogy van Szomova?

— Nincs kit küldeni.

— Megkérhetted volna a felcsert. Nos, nem baj. Majd magam. Ó, drága Klim... micsoda napok!

Úgy viselkedett, mintha nem is vesztek volna össze; még hozzá is simult a férfihoz, gyengéden és hevesen, de nyomban felugrott, és fürgén fel-alá járkált a szobában, belenézett minden zugba, és undorral összeráncolta az arcát.

— Istenem, micsoda rendetlenség, por, piszok — mormogta. — Különben Rjahinéknál ugyanez a helyzet.

Elpirult, blúza gombjait tapogatta, és csúnyán tágra meresztve zöld szemét, odalépett Szamginhoz.

— Ördög ismeri ki magát náluk! Mindnyájan annyira kivetkőztek magukból, úgy elvadultak, hogy szörnyű! Jól tudod, én nem vagyok érzelgős, de ez a... ez a...

Lélegzethez jutva, halkabbra fogta hangját, és így folytatta:

— A forradalomtól távol állok, ők azonban túlzásba viszik a dolgot! Hiszen még nem lehet tudni, melyik oldalon van az erő, ők meg már kiabálnak: ütni, agyonlőni, kényszermunkára! Olyan... bosszúállóak, tudod. Sztratonov pedig arcátlan, goromba, teljesen lehetetlen alak! Ökör...

Beleizzadt az izgalomba, a díványra vetette magát, és zsebkendőjével arcát legyezve, lehunyta a szemét. Szavaiban Szamgin észrevette a sekélyességet, felháborodásának őszinteségében nem hitt, de figyelmesen hallgatta.

— Aztán ez a Preiss, emlékszel, az a kis zsidó?

— Hogyne, hogyne — felelte Klim.

— Ó, ezek a zsidók! — kiáltott fel, ujjával fenyegetőzve az asszony. — Ezeknek aztán nem hiszek! Bosszúálló népség, képtelen elfelejteni a pogromokat! Mellékesen szólva, mégis nagyszerű hévvel beszél ez a Preiss, kitűnő szónok! „Nekünk, mondja, hálásnak kell lennünk a hatalomnak, amiért szuronyaival védelmez bennünket a nép haragjával szemben" ...érted? Aztán meg Tagilszkij, az ügyészhelyettes (nyilván cinikus és bizonyára vérbajos), szörnyen illatos, de mégis jodoformszagot áraszt... „Pojáca és hóhér keveréke", állapította meg Rjahin húga, az a kis csúnyácska...

Kutatni kezdett a zsebében, és kihalászott egy kis noteszt.

— Látod, fel is jegyeztem két-három paradoxonját, például: „A társadalmi igazságosság diadala az emberiség szellemi halálának kezdete lesz." Hogy tetszik? Vagy: „Az élet kezdete és vége az egyén, és mivel ez nem ismételhető, a történelem sem ismétlődik." Nem unod? — kérdezte hirtelen.

— Nem, épp ellenkezőleg — válaszolta Klim.

Az asszony azonban megint futkározni kezdett a szobában.

— Borzasztó, micsoda rendetlenség van mindenütt! Szegény Anfimjevna! Hát meghalt. Bár neki jobb így. Úgy elhagyta magát, és olyan mogorva lett. Nehéz lett volna itthon tartani, kórházba küldeni pedig kényelmetlen. Megyek és megnézem.

Elment.

A vállát hasogató fájdalom ellenére, Szamgin megrázta a fejét, mintha port akarna kirázni belőle.

„Nem! Lehetetlen ez az asszony! Képtelen vagyok vele élni."

Néhány perc múlva Varvara visszatért, sápadtan és fájdalmas fintorral megnyúlt arcán.

— Hogy összerágták a patkányok, uh! — mondta s a díványra ereszkedett. — Láttad? Nézd meg! Szörnyű!

Összerezzent és a fejét rázta.

— Az utcán olyasvalamit kiabálnak... — Közelebb húzódott Szamginhoz, és a térdére tette kezét. — Tudod, külföldre akarok utazni. Elfáradtam, Klim, úgy elfáradtam!

— Nem rossz gondolat — mondta hallgatózva a férfi, és közben erre gondolt: „Mégis milyen szánalmas! És hazug! Gyengédséget színlel, mert külföldre akar utazni, bizonyára a szeretőjével."

— Már nem vagyok fiatal — vallotta be sóhajtva Varvara.

— Várj csak!

Szamgin felállt, és az ablakhoz lépett: az utcán katonák vonultak, kusza rendben, az elülső pedig puskájával hadonászva kiáltozott. Szamgin fülelt és megértette:

— Bezárni az ajtókat, kapukat, szellőzőablakokat, hé, te! Zárd be: lőni fogunk!

Klim az ablakszárny mögé húzódott. A katonák vagy húszan lehettek, közöttük szoros csapatban tűzoltók haladtak, három fekete ruhás, sisakos, mintegy tíz pedig szürke zubbonyban, sapkában, övükön fejszével. Zörgött a zöld szekér, a kövér lovak fejüket ingatták.

— Hová mennek? — kérdezte suttogva Varvara, és Szamginhoz simult; az elhúzódott s figyelte, ahogy a tűzoltók leveszik a szekérről a csákányokat, s megindulnak a barikád felé. Sűrűn kopogtak az ütések, recsegett, ropogott a fa.

— Ó, nézd! — kiáltott fel Varvara.

Szamgin látta, amint a barikád vázát lemeztelenítve, lepattantak a jéggöröngyök, két tűzoltó pedig letöri a dívány támláját, s kiráncigálja belőle a háncsot, és csomókban egy harmadik felé hajigálja, aki térdepelve, egyik gyufát a másik után gyújtja meg zekéje ujján, a gyufák azonban elalszanak; de most az egyik fellobban, a tűzoltó bedugja a háncs közé, és a furfangos lángnyelvecskék sebesen, bodrosan iramodnak minden irányban, eltűnnek, majd hirtelen piros forgóban egyesülnek; az egyik tűzoltó egy hordót emel a tűz fölé és szalmát, forgácsot ráz ki belőle; sűrűn gomolyog a szürke füst, a tűzoltó beledobja a hordót, mire a füst még sűrűbb lesz, és a hordóból csakhamar sötétvörös lángnyelv csap fel. Az utca vidám és zajos, a szemközti ház valósággal kipirult, megfiatalodott; a tűzoltók és a katonák szintén megfiatalodtak, vékonyabbak, karcsúbbak lettek. Mintha olajjal öntötték volna le, úgy fénylenek a vörös szemű, bronzszínű lovak. Bámulatos könnyedén tördelik ki a jeges torlaszból és hajigálják a tűzbe a karosszékeket, a ládát, valamilyen ajtót, bérszánkót, továbbá egy távíróoszlop nagy csonkját. Öt katona átadja puskáját bajtársainak, és szintén töri, aprítja a kiszolgált bútordarabokat, a többi pedig közelebb húzódik a tűzhöz, a füstöskékre és bíborvörösre színezett levegőben úgy csillognak a szuronyok, mint a megnyúlt gyertya-lángnyelvek, s ugyanúgy hullámzanak felfelé. Néhány katona két puskát tart kezében, az egyiknek

a vöröses szurony valósággal a fejéből mered elő, egy másik, igen izmos legény pedig a tűz előtt ugrál, hadonászik és ordítozik.

A sisakos és fekete zekés tűzoltók Vinokurov házának kapuja előtt álltak, nem vettek részt a munkában; rézfejük szinte olvadozott, és valami rendkívüli méltóság volt a mozdulatlan, fekete alakokban, fejük római legionáriuséra emlékeztetett.

— Szép — állapította meg halkan Szamgin.

Varvara megbökte vállával és megkérdezte:

— Valóban? — Nyomban hátrahőkölt, és sértődötten jelentette ki: — Folyik a víz a párkányról, pfuj!

Szamgin odábbhúzódott, mosolygott, és arra gondolt, hogy ez az asszony milyen gyakran korholta őt, mert minden szép iránt közönyös volt, és most maga nem látja, milyen nagyszerű ez a kép. Meghatódott, mintha sajnálná a barikádot, és ugyanakkor hálás is volna valakinek valamiért. Bement dolgozószobájába, itt szintén sokáig állt az ablaknál, s gondolattalanul nézte, mint ég a máglya, körülötte és fölötte pedig, a nehéz szürke füsttel egybeolvadva, sűrűsödik az esti félhomály, és a tűz alól szurokfekete patakok csorognak a kövezeten. A máglya fénye lassan fakult, mire a tűzoltók a környező udvarokból fahasábokat hordtak ki, és ráhajigálták a tűzre, egy percre sűrűbb lett a füst, azután a tűz vadul felszakította, és a lángok visszfényében reszketve húzódtak össze a házak. Azután elsötétedtek a házak, megdermedtek az izzó szuronyok, sisakok, egy magas tűzoltó pedig nekifutásból átugrott a hamvadó parázs halmán, s beleveszett a sötétbe.

Reggel szabályszerű ágyúzás kezdődött. A lövések még erősebbnek tetszettek, mintha öntöttvas cölöpverő-kossal hatalmas cölöpöt döngölnének a fagyos földbe...

„Kétes módszer a cár hatalmának megszilárdítására" — gondolta igen nyugodtan Szamgin öltözködés közben, és maga is csodálkozott rajta, hogy ilyen nyugodtan gondolkozik.

Az ebédlőben erélyesen zörgött az edénnyel Varvara.

— Hihetetlen! — kiáltotta a férfi felé. — Ördög tudja, mi történik itt! Rengeteg edény összetört.

Fehér kendővel a fején, köténben, elgyűrt arcával szobalányhoz hasonlított.

— Ó, Anfimjevna — sóhajtozott, a konyha és a szoba között futkározva.

Mintha nem is hallotta volna az ablaküvegek ijedt jajongását, a falnak zúduló léglökéseket, a fojtott, nehéz sóhajtozást a kályhacsőben. Mintha előkelő, zsémbes vendégeket várna, olyan szokatlan sietséggel törölte a port, számolta az edényt, és valamiért még a bútorokat is megtapogatta. Szamgin arra gondolt, hogy talán ezzel a zajos tevékenységgel akarja palástolni a vele szemben elkövetett bűnét. Varvara bűnére és általában az asszonyra mégsem akart gondolni; világosan elképzelt ezer meg ezer háziasszonyt, akik ma bizonyára épp így sürgölődnek.

— Nasztaszja nincs és nincs! — háborgott Varvara. — Felmondok neki. Minek eresztetted el ezt a tökfilkó házmestert? Helytelenül bánunk a személyzettel, Klim, eltűrjük, hogy bizalmaskodjanak, és aztán a fejünkre nőnek. Én nem vagyok ellensége a demokratikus bánásmódnak, de mégis szükséges, hogy az emberek egy parancsoló, erős kezet érezzenek maguk fölött...

„Ezt is ezrek mondják ma" — állapította meg, sajgó vállát simogatva, Szamgin.

Estére Varvarának sikerült egy kis öregembert találnia, aki vállalkozott Anfimjevna eltemetésére. A kis öregember természetellenesen élénk és könnyű volt; rózsaszínű, hegyes pofácskáját szabályosan nyírt, ősz szakáll keretezte, apró egérszeme és madárorra volt. Keze ide-oda röpdösött, mindent megérintett, végigtapogatott: ajtót, falat, a szánkót, a vén gebe szerszámát. Vénnek álcázott kamasznak látszott, és volt benne valami visszataszító, hamis.

— Ágyúkkal térítik észre a népet — jegyezte meg kérdően Szamginnak, aki valahogy ismerősnek találta ezt a mondatot; majd az égre pillantott, mintha onnan lőnének.

Az ágyúk különösen makacsul szóltak. Úgy rémlett, a

tompa dörej rothadt szagot áraszt a levegőben, mintha hatalmas záptojások pukkannának szét.

— Kíséred el a templomig — kérlelte férjét Varvara a szánkóban fekvő széles koporsót nézve, és zsebkendőjével törülgette arcát.

— Nem hiszem, hogy szüksége volna rá — dünnyögte Szamgin és elindult.

Varvara karon fogta, Klim könnyet látott felesége szemében, látta, hogy ajkát harapdálja, de nem hitt neki. A kis öregember a szán oldalán haladt, kék tenyerével simogatta a sárga kórházi koporsót, és így beszélt a kocsishoz:

— Elpatkolunk mind, bátyó... mint a pinty!

Szamginék mögött Vinokurov felcser lépdelt, néhányszor felhívta a figyelmet jelenlétére e megjegyzéssel:

— Igazéletű öregasszony volt... Nagyszerű teremtés!

A kis öregember megállt, megvárta, amíg a felcser utoléri, és apró csirkeléptekkel tipegve, sebesen fojtott hangon rákezdte:

— Ugyan mihez kezdesz? Nem akar a nép semmit, nem kíván semmit! Maga a cár hajtott fejet előtte: bocsáss meg, aszongya, a háborút valóban elveszítettem egy kis nációval szemben, szégyellem magam! A nép viszont nem érez együtt vele...

— Kicsoda maga? — kérdezte szigorúan a felcser.

— Én? Templomszolga. De miért?

— Badarságot beszélsz, azért! — felelte bosszús hangon a felcser.

— De mégis igazat beszélek — jelentette ki hadonászva a kis öregember, és megismételte nyilván kedvenc szólamát: — Lám: ágyúkkal térítik észre a népet: maradj veszteg! Hát előfordult valaha is ilyesmi Moszkvában? Hogy ágyúkból lőjenek Moszkvában, ahol cárokat koronáznak, mi? — kiáltott fel csodálkozva. Meglengette sapkáját, majd rövid szünet után hozzátette: — Nem fér az ember fejébe!

Szamgin megfordult, és belenézett az elragadtatástól ragyogó rózsás arcocskába.

— Engedelmet — mondta az öreg, s megbiccentette vatta-

szerű csomós hajjal borított sárga koponyáját. — Azért fecsegek, mert fél a lelkem.

— Tovább nem megyek — súgta Szamgin, mikor a sarokhoz ért, ahol megverték. Varvara továbbhaladt, ő pedig megállt, hallgatta a szántalpak csikorgását a csupasz köveken, és arra gondolt, hogy be kellene menni a zöld házacskába, érdeklődni Ljubasáról, de hazaindult.

„Varvara majd érdeklődik."

Az ágyúk elnémultak. A szürkés égen két pír lángolt, az egyik ott, ahol a nap lenyugodott, a másik a Presznya felől. Csókák és varjak raja keringett, mint mindig estefelé. Egy mellékutcából ló bukkant fel: a szánkóban Ljutov ült, összegörnyedve.

— Állj! — sivított és még mielőtt a kocsis megállította volna lovát, könnyedén leugrott az úttestre, odafutott Szamginhoz, és lábára suhintott feltáruló bundája szárnyával.

— No hát, hogy megváltoztál! — kiáltotta igen furcsán, szinte tisztelettudóan. — És a kezeddel mi van?

Végighallgatta Klim rövid magyarázatát, nem szólt semmit, csupán az előszobában, miután ledobta bundáját, kérdezte meg:

— Jól aprítjuk az itthoni japánokat, mi?

Szamgin kérdéssel felelt:

— Gúny ez, vagy diadal?

Jólesett látnia Ljutovot, noha nem akarta, hogy az észre vegye; meg aztán maga sem értette: miért esik jól. Ljutov pedig kezét dörzsölve beszélt:

— Cölöpöket verünk az orosz mocsárba, hidacskát rakunk az új útnak...

Szokatlanul tekintélyes, sőt megnyerő volt, egyszerű szabású kabátjában, a fekete nyakkendőjében csillogó briliánssal, rövidre nyírt sima hajával. Még futkározó szeme is nyugodtabb lett és valahogy nagyobb is.

— Ma hallottam... egy találó megjegyzést: „Ágyúkkal térítik észre a népet" — újságolta Szamgin.

— Nem rossz! — hagyta rá Ljutov, s áthatóan vizsgálta Szamgint.

— Mit nézel úgy?

— Nem ismerek rád — felelte Ljutov, és zajosan felsóhajtva, szilárdabban elhelyezkedett a széken. — Épp az elöljáróságról jövök, pajtás, azért idéztek be, mert menhelyet rendeztem be házamban a sebesülteknek és a halottaknak. Ez persze Alina ötlete volt, ő, pajtás... — Öklére húzta hódprémes sapkáját, és forgatni kezdte. — Hát, ördög tudja, mit művelnek a házamban! Alina felszedett valami anarchistát... hogyishívják, Monahov, Inokov...[6] olyan vad, hogy közel sem mehet hozzá az ember!

— Ha Inokov, akkor ismerem — közölte egykedvűen Szamgin.

— Régi ismerőse. Aztán egy másik: Szudakov, ő is megsebesült.

Megint felsóhajtott, fejét rázta:

— Hajjaj!

— Nos, és mi újság az elöljáróságon? — kérdezte Szamgin.

— Azt kérdezik: „Menhelyet rendezett be?" „Azt." „És miért?" „Hogy palástoljam a disznóságaitokat..."

„Bizonyára hazudik" — gondolta Szamgin.

— Veszekedtünk egy kicsit. Aztán kötelezvényt írattak alá velem, hogy nem utazom el, pedig szerettem volna Alinát külföldre meneszteni.

Hirtelen ágyúlövés dördült, szinte a tető fölött, olyan erősen dörrent, hogy mindketten felugrottak, Ljutov pedig ráncba vonta arcát, földre ejtette sapkáját és felrikoltott:

— A g-gazemberek! Csak nem verte szét a tetőt?

A lövés megismétlődött. Mindketten elhallgattak, s a harmadik lövést várták. Szamgin a cigarettáját szívta, és érezte, hogy bensejében valami ugyanúgy jajong, akár az ablak üvege. Hallgattak egy percig, kettőig. Aztán Ljutov megint a térdére tette sapkáját, és halkabban, gondterhesen folytatta:

— Ott az elöljáróságon dolgozik egy aljas fráter, aki velem

[6] *Monah, inok: mindkettő szerzetest jelent.*

tisztességesen viselkedik, olykor közöl bizonyos értesüléseket, amelyek mindig igazak. Egyszóval rólad tudják, hogy barikádot építettél...

Elhallgatott, s kérdőn pillantott Szamginra; az füstfátyolba borította arcát és kijelentette:

— Ostobaság.

— Nem, beszéljünk komolyan — tanácsolta Ljutov. — Ők nem sokat teketóriáznak! Egy orvosnál, a nevét elfelejtettem, azt hiszem, Vinogradov, házkutatást tartottak, és a rendőrfelügyelő lelőtte. Tarkón. Úgy ám. És nagyon valószínű, hogy Kosztya Makarovot is elkapták, minálunk foltozta az embereket, és ott is lakott, most meg harmadik napja nyoma veszett. Schmidt bútorgyárost ismerted?

— Találkoztam vele.

— Letartóztatták, és a szeme láttára agyonlőttek vagy húsz munkást. Nohát! Kolomnában is nagy cirkusz volt, aztán Ljuberciben, hallottad? Úgy irtják a népet az utcán, mint az egeret.

Ljutov nyugodtan beszélt, tűnődő hangon, hunyorgott, és egyre vizsgálta Szamgint: ezzel nagy zavarba ejtette, és arra késztette, hogy valamilyen ostoba kitörést várjon. Így is történt. Ljutov arcán hirtelen piros foltok gyulladtak fel, földhöz csapta a sapkáját és felüvöltött:

— Ez az őrjöngő, gyáva disznó! F-fűtő... eleven emberekkel szítja a tüzet, mi?

Gúnyos, vad káromkodásba fogott, öklével verdeste a dívány karfáját, de úgy, mintha csak az egyik fele tombolna, Szamgin ugyanis látta, hogy csak az egyik szemével hunyorog, a másikkal őt figyeli.

— Nem volt még ehhez fogható gyalázatos uralkodónk! — sivítozott és sziszegett. — Rettegett Iván, Nagy Péter, nekik legalább volt céljuk, de ennek? Mire jó ez? Tehetségtelen állat...

— Az ordítozás nem segít — dünnyögte Szamgin, mikor Ljutov kifulladt.

— Ámen! — rikoltotta Ljutov, s fejébe csapta sapkáját. — Te meg oldj kereket. Dunyasa is kér rá. Utazz el, pajtás!

Agyonvernek. — Elhallgatott, megragadta Szamgin kezét, ráncigálta, és pápaszeme alá pillantva, hirtelen halkan, csípősen megkérdezte: — De hátha a Prohorov-gyári munkások kerekedtek felül, mi? Akkor mi lesz?

Szamgin mosolyogva megjegyezte:

— Nem állod meg tréfa nélkül!

— Nem, képzeld csak el, mi lenne? — suttogta Ljutov, és felvette bundáját. Nagyon forró kezével megszorította Szamgin kezét és eltűnt.

Klim azzal az érzéssel maradt magára, mint aki nem tudja megállapítani, forró vagy hideg vízzel öntötték le. Rótta a szobát, és azon igyekezett, hogy Ljutov minden szavát, kiáltozását egyetlen mondatba foglalja össze. Ez azonban nem sikerült, noha az „oldj kereket", „utazz el" szavak a legmeggyőzőbben csengtek. Az ablakhoz állt, és homlokával nekitámaszkodott a hideg üvegnek. Az utca elhagyatott volt, csupán egy asszony rótta a máglya helyén feketéllő kört, és meggörnyedve gyűjtötte a megszenesedett fát.

Különös csend volt. Szamgin régóta nem hallott ilyen szelíd csendességet. És szinte nem is öltözött szavakba a felvillanó gondolat:

„Bizonyára vége . . ."

A csend növekedett, mélyült, kellemetlen érzést keltett: süllyed a padló, kisiklik a lába alól. Mellénye zsebében lomhán ketyegett az óra, a konyhából sózott hal csípős szaga áradt. Szamgin kinyitotta a szellőztetőablakot, és a hideggel együtt beszökött a szobába az üvöltő vezényszó:

— Vi-gyázz!

A fakó levegőben meglódultak a szuronyok jégcsapjai, és az úttesten egy szakasz katona vert gyökeret: az apró, mérges kozák lovak sietség nélkül közeledtek feléjük, a középen magasra kapkodva mellső lábát, fogát vicsorítva, egy súlyos, sárga mén lépdelt: hátán kövér, bajuszos hadfi trónolt diadalmasan, feszesen duzzadt piros arca, mellén érdemrendek; fehér kesztyűvel borított öklében szíjostort szorongatott, melle előtt tartotta, akár a papok a keresztet. Ellovagolt, rá se hederített az utcában szétszórtan felfejlődő katonákra,

nyomában, nyergükben ugrándozva, megint kozákok vonultak, az utolsók közt egy szakállas, hirtelen megingott nyergében, és az egyik katona hóna alól valamilyen batyut ragadott ki, amely egy csapásra kígyó formájú, vastag szőrmeboává változott; a katona meglendítette puskáját, a szakállas kozák és még két társa azonban táncoltatni, forgatni kezdte lovát, a katonák szétszaladtak, és a házak falához lapultak. Nehéz ügetéssel rúgtatott oda a sárga mén, és még jobban kivicsorította fogát, felnyerített.

— Micsoda csürhe?! Hol a parancsnok?

A függöny mögül kikandikáló Szamgin még el is mosolyodott; szinte úgy rémlett, a ló kérdez, nem pedig a lovas.

Az ebédlőben Varvara hangja harsant:

— Gazemberek! Szép kis védelmezők!

Szamgin az ajtó résén át látta, amint a felesége ide-oda futkos az ebédlőben, ledobja válláról a bundát, letépi fejéről a kucsmát, és közben belebotlik a székekbe, akár a vak.

— Nem érted? Megfogtak, megmotoztak... el sem tudod képzelni, hogyan! Elvették a muffomat, a boámat... Hisz ez rablás!

Nekifutásból a díványra vetette magát, zokogott, és bámulatosan szaporán topogni kezdett. Szamgin az asszony blúzának kigombolt gallérjára sandított, felsóhajtott, és vízért indult.

Csodálatos csendesen és lassan pergett le néhány üres nap. Szamginnak oka volt azt hinni, hogy már megpróbált minden izgalmat, és joga van a nélkülözhetetlen pihenésre. Kiderült azonban, hogy a pihenés nem olyan nélkülözhetetlen, és hogy van még egy izgalom, amelyet nem próbált ki, és amelynek újdonsága sértően ingerli. Ez az új izgalom az emberekkel való érintkezést, eseményeket követelt, az emberek azonban nem jelentkeztek, Szamgin pedig nem merte elhagyni a házat, és kényelmetlen is volt összevert arccal sétálnia. Események persze történtek, éjjelente, sőt nappal is néha puska- és revolverlövések puffantak, de ezek már nyilvánvalóan csak utóhangok voltak. Kozák őrjáratok lovagoltak el az ablak előtt, rendőrök vonultak fel kisebb cso-

portokban, akiket már rég nem lehetett látni. Szamginra pillantva fojtottan suttogott Varvara, és tekintetében volt valami követelő.

— Ez nem forradalom, hanem csínytevés — magyarázta valakinek az ebédlőben. — Pisztolyokkal ágyúk ellen!

Szamgin érezte, hogy az asszony vitatkozni, veszekedni akar, de csak hallgatott, és dolgozószobájában üldögélt.

Mindez azonban nem töltötte ki a lassan pergő napok ürességét, és nem tudta kielégíteni az izgalom vágyát, amely már megszokottá, fárasztó, de konok megszokássá vált. Az újságok bizonytalanul, öreges zsémbelődéssel zsörtölődtek, nem jósoltak semmit, meg aztán kevés lap jelent meg. Anfimjevna helyét egy meghatározhatatlan korú, lapos mellű, ösztövér nő foglalta el; hallgatag volt, mint a porkoláb, élettelenül mozgott, zavaros, üvegszerű szemével kellemetlenül bámult az ember arcába; amikor Varvara parancsolt valamit, látható érdeklődéssel szétnyitotta szorosan egymásra tapadó, vékony ajkát, és két kurta szóval válaszolt:

— Igenis. Értem.

Szamgin értetlenül, öngúnnyal gondolt arra, hogy jólesnék megint ott látni a házban, az utcán a barikád védelmezőit, hallani Jakov elvtárs jól érthető, lágy hangját. Hiányzott Anfimjevna, és feszélyező, szégyenletes volt arra gondolni, hogy jóságos arcát összerágták a patkányok. Egyáltalán hiányoztak az emberek, még azok is, akik azelőtt kellemetlennek tetszettek. Az utcán, a háztetőkön éjjel-nappal futkározott az enyhe, de gyötrő szél, és az idegenség falát emelte a házak meg az emberek közé; a falak láthatatlanok voltak, de jelenlétükre vallott az, hogy milyen hallgatagok lettek a lakosok, milyen gyanakvóan és komoran fürkészték egymást, s ha találkoztak, gyorsan eliramodtak az ellenkező irányban. Szamgin egyszer-kétszer esténként kiment az utcára, levegőt szívni, és úgy rémlett, az ismerősök nem mind és már nem olyan tisztelettudóan üdvözlik, mint azelőtt, sőt ellenségesen fürkészik, mintha kegyetlenül megkopasztotta volna őket preferánszban.

„Ha letartóztatnak, természetesen nem fogják be a szá-

jukat" — okoskodott Szamgin, és úgy határozott, jobb, ha nem kerül a szemük elé.

Azért is mondott le ezekről a sétákról, mivel a lakosok különleges buzgalommal söpörték az utcát, vakarták vaslapáttal a járdát. Világos volt, hogy Varvara hangulata is nyomott. Naphosszat vesződött a kamrában, a fészerben, dobogott a padláson; ebédnél, teánál pedig panaszosan sziszegte a foga között:

— Jól megcsinálták ezt az életet! Retteg az ember kimenni az utcára. Nemsokára itt az ünnep, a karácsony, képzelem, milyen vidám lesz... Ha tudnád, micsoda fejetlenséget hagyott Anfimjevna a háztartásban...

Szamgin hallgatott, amikor azonban a hallgatás udvariatlansággá fajult, kényelmetlenné vált, ráhagyta:

— Igen, valóban furcsán viselkedett...

Érezte, hogy a napok üressége valósággal felszívódik testébe, felduzzasztja, gondolatait pedig alaktalanná változtatja. A reggeli tea után bezárkózott dolgozószobájába, igyekezett egyszerű szavakba önteni mindazt, amit e két hónap alatt átélt. És bosszankodva győződött meg róla, hogy a szavak nem fedik fel azt, amit látni szeretne, nem mutatják meg, miért éppoly ellenszenves a kötelességét becsülettel teljesítő, öreges külsejű katona, akárcsak Nyikolaj, a házmester; Jakov elvtárs és Kalityin viszont miért nem kelt ellenszenvet?

„Pedig bizonyára ők is öltek..."

Egy ízben, amikor éppen áthúzta, amit írt, az ebédlőből idegen hangok ütötték meg a fülét; zsebkendőjével megtörülte szemüvegét, kiment, és a díványon Bragint pillantotta meg Varvara mellett, a kályhánál pedig egy hosszú kabátos, nemezcsizmás, szikár férfi állt, és tenyerével simogatta a csempét.

— Depszamesz — közölte, Szamgin felé nyújtva vörös kezét.

Az ilyen termetű emberek rendszerint basszus hangon beszélnek, ennek azonban szinte gyerekes szopránja volt. Fején borzas, őszbe csavarodó üstök, arcának bal felét mély

forradás szántotta végig, lehúzta alsó szemhéját, és emiatt bal szeme nagyobbnak tetszett a jobbnál. Orcáiról hullámosan, két fürtben ereszkedett alá ősz szakálla, majdnem egészen csupaszon hagyta állát és vastag alsó ajkát. Bemutatkozott, majd felemás szemével áthatóan Klimre pillantott, és megint megsimogatta a csempéket. A szeme fekete volt és igen csillogó.

Bragin felháborodottan mesélte Varvarának, hogy kétszer is feltartóztatták, megmotozták Depszameszt meg őt; az asszony is méltatlankodott:

— Szörnyű napok! A hatalomnak ez az érthetetlen álnoksága...

— Akkor azt ajánlottam Zahar Boriszovicsnak, nézzünk be magukhoz...

Depszamesz előredőlt, és beszélni kezdett, az anekdotabeli zsidó hanglejtésével.

— Én mondom, nézzünk be, mivel engemet már eléggé összevertek, köszönök szépen!

Görbe orrú, színtelen, sápadt arca kipirult, és fejét jobb vállára hajtva, nyájas gúnnyal kérdezte Klimet:

— Sokáig tartanak még ezek a verekedős napok? Nem tudja? Hát ki tudja?

Ujjai sebesen morzsolták szakálla fürtjeit.

— Ajjaj, nagyon szeretik maguk a pogromokat!

Bragin segített Varvarának a pohárszékről az asztalra hordani az edényt meg az üvegeket, s oktatóan megjegyezte, hogy az értelmiség nem rendez pogromokat.

— Azt mondja, hogy nem? Hát a maguk nihilistái, Piszarev hívei nem rendeztek pogromot Puskinnak? Olyan ez, mint fütyülni a napra.

— Zahar Boriszovics túlzottan lelkesedik Puskinért — közölte Bragin, már zavartan.

— No igen, én túlzok! — hagyta rá Depszamesz, és legyintett Bragin felé. — Hadd legyen! De én azt mondom, hogy az egerek jobban szeretik az orosz irodalmat, mint maguk. Maguk a tűzvészt, a jégzajlást, a hóvihart szeretik, s ha valami botrány van, kirohannak az utcára. Nem igaz? De igaz!

Maguknak zavaros idő kell, hogy élni tudjanak. Maguk a legszörnyűbb nép a földön...

Szamginnak úgy tetszett, ez az ember szándékosan beszél feltűnő hanglejtéssel, és valóban van benne valami túlzás.

— Nézik a színházban a mezítlábasokat, és azt hiszik, hogy aranyat találnak a sárban, pedig ott nincs arany, csak kénérc, amelyből kénsavat készítenek, hogy a féltékeny asszonyok versenytársnőjük szemébe fröcsköljék...

— Vetélytársnőjük — javította ki Bragin.

— No és a maguk bolsevikjai, ez nem pogrom, mi?

Hirtelen felnevetett, halk, szelíd kacajjal, ami ezt a gondolatot keltette Szamginban:

„Sivítva kellene nevetnie."

Az, hogy Depszamesz nevetése nem illett vékony hangjához, csak fokozta Szamgin bizalmatlanságát. A vendég pedig kacsintott jobb szemével, s mosolyogva folytatta:

— A bolsevikok olyan emberek, akik száz mérfölddel a történelem előtt akarnak rohanni, értelmes emberek tehát nem rohannak utánuk. Mert kik is az értelmesek? Azok, akik nem akarják a forradalmat, akik önmaguknak élnek, márpedig senki sem akarhatja a forradalmat önmagának. Nos, amikor aztán mégis egy kis forradalmat kell csapni, hát ad egy kicsi pénzecskét, és azt mondja: „Kérem, csináljanak nekem forradalmat... negyvenöt rubelért!"

Hunyorított és váratlanul lágyan felnevetett, ami megint nem illett hozzá.

— Ön szocialista? — kérdezte Szamgin.

— Zsidó vagyok! — jelentette ki Depszamesz. — Renan szerint minden zsidó szocialista. Nos, ez nem nagy bók, mivel minden ember szocialista; ez nem rontja el őket jobban, mint más egyéb.

— Zahar Boriszovics, azt hiszem, cionista — fűzte közbe Bragin.

— Köszönök szépen! — nyugtázta Depszamesz, és már egészen világos volt, hogy szándékosan torzítja el a szavakat: ez megint nem illett elcsúfított arcához, ősz hajához. — Bragin úr csupán úgy ismeri a cionizmust, mint egy kedves viccet:

a cionizmus az, amikor az egyik zsidó Palesztinába küldi a másik zsidót, egy harmadik zsidó pénzén. Sokkal jobban szeretnek viccelni, mint gondolkodni...

Varvara asztalhoz hívta a társaságot. Szamgin a zsidóval szemben ült, és Tagilszkij szavai jutottak eszébe: „Életünk egyik legvisszataszítóbb jelensége: az orosz nihilizmustól megfertőzött zsidó." Ez azonban nem nihilista. És nem is Preiss...

Szamgin nem szenvedhette a zsidókat, de tudta, hogy ez az ellenszenv szégyenletes, és mint sokan mások, ő is a filoszemitizmusnak nevezett „érvrendszer"-rel palástolta ezt. Úgy érezte, a zsidók sokkal idegenebbek, mint a németek vagy a finnek, és mindegyikben rendkívül kifinomult, éles elmét gyanított, amely képessé teszi, hogy a másfajtájúaknál tisztábban és világosabban lássa meg az ő nyílt és titkos fogyatékosságait, az orosz ember fogyatékosságait. Megértette, mennyire tragikus a zsidóság sorsa Oroszországban, és úgy gyanította, hogy a zsidók lelki világát minden bizonnyal megfertőzte a mélyen gyökerező gyűlölet az oroszok iránt, s a bosszúvágy a megaláztatások és a szenvedések miatt. Arra várt, hogy ez a vékony hangú, nagyszájú fecsegő alak éppen ezt az érzést árulja el.

— Egy kevéske forradalmat akartak? Nos, hát lesz maguknak nagyon sok forradalom, amikor talpra állítják a parasztokat, és azok a legvadabb szélsőségekbe rohannak, és betörik a maguk fejét és önmagukét is.

— Nem hiszek a próféciákban — dünnyögte Bragin, Varvara azonban buzdítóan bólogatott s kijelentette:

— Nem, ez nagyon igaz!

Depszamesz az asszony felé fordult, egyik kezében villa csillogott, a másikban egy darab kenyeret tartott: már régóta szorongatta, mivel nem volt ideje megenni.

— Minden zsidó kissé próféta is, mert ellenzi a vért, de megérti a harc és a vérontás elkerülhetetlen voltát, bizony!

Szamgin látta, hogy a zsidó atyai nyájassággal, már minden gúny nélkül akar beszélni, ezt észre lehetett venni szo-

morú szeme szelíd, fekete ragyogásából, vékony hangja azonban nem engedelmeskedett érzelmeinek, és fülhasogató volt.

— És nagyon egyszerű prófétának lenni a maguk kétfejű sasos államában. Észre sem veszik, hogy az orosz sas hatalmas parasztfeje jobbra néz, balra pedig csak a forradalmárok kicsiny feje tekinget? No, amikor majd balra fordítják a paraszt fejét, akkor aztán meglátják, micsoda cár lesz ő maguk fölött!

„Világ okosai — gondolta Szamgin, míg a néhány gondolatával bosszantóan egyező beszédet hallgatta. — Kritizálnak, oktatnak, az idegenek jogán... Heinék, Marxok..."

Az „idegenek jogán" kifejezésre akadva, Szamgin előlépett hallgatásából:

— Ha a társadalom nem értékeli az egyént, akkor azzal a joggal ruházza fel, hogy ellenségesen viselkedhet vele szemben...

A bőbeszédűen kifejtett két szó elárulta a benne rejtőző anarchizmust. Ez kellemetlenül érintette. Depszamesz, a kenyérrel a kezében hadonászva, így magyarázott Varvarának:

— A zsidók azok az emberek, akik mindenkire dolgoznak. Rotschild, akárcsak Marx, mindenkire dolgozik, nem? Hát vajon Rotschild nem úgy söpri kupacba a pénzt az utcáról, akár a házmester, hogy ne szálljon por az ember szemébe? És azt gondolja, ha nincs Rotschild, mégis lett volna Marx, mit gondol?

Varvara ezt igen szellemesnek találta és felnevetett, Bragin viszont zavart mosollyal tekintett Szamginra, s hosszú testét nyugtalanul himbálta a széken; úgy rémlett, hunyorított is a házigazdának, és végül megkérdezte:

— Szabad egypár szóra?

Átmentek a dolgozószobába, ahol Bragin fojtott hangon sebesen magyarázni kezdett:

— Bocsásson meg, amiért magammal hoztam őt: beszélnem kell önnel, ő meg fél egyedül járni. Tulajdonképpen igen érdekes és kedves ember, de mint látja, be nem áll a szája! Bármilyen témáról, ameddig tetszik...

Szamgin már rég nem látta Bragint ilyen önelégültnek, simára fésültnek, sugárzónak.

— Azért jöttem, hogy figyelmeztessem: el kellene utaznia Moszkvából. Magunk közt mondom, mivel nem akarom felizgatni Varvara Kirillovnát: bizonyos körökben ön olyan hírben áll...

Elhallgatott s várta, hogy Szamgin érdeklődjön; ő azonban cigarettáját szívta, és nem kérdezett semmit. Akkor Bragin még halkabban folytatta:

— Depszamesz nem téved: a szocialisták a szélsőjobb kezére játszottak, ez tény!

Depszamesz az ebédlőben kiabált:

— Hát akkor fél lábon csizma lesz, fél lábon ócska bocskor...

— El sem tudja képzelni, milyen a hangulat Moszkvában — suttogta Bragin. — Moszkva és a barikádok... az ilyesmi mindenkit kihoz a sodrából! Még az egyszerű nép is, a fiákeresek például...

— Értem — mondta mosolyogva Szamgin. — A barikádok minden bizonnyal, különösen a fiákereseket hozzák ki a sodrukból...

— Ugyan már, jöjjön meg az esze — kérlelte Bragin, s himbálózott a lábán. — Akik ismerik önt, mint például Rjahin, Tagilszkij, Preiss és főleg Sztratonov, aki igen fontos személyiség, és higgye el, nagy jövő vár rá a politikában...

— Előlük kell elbújnom? — kérdezte Bragin ostoba s hirtelen elvörösödött képébe nézve Klim; a vendég felrántotta vállát, és sértődötten, kissé hangosabban kijelentette:

— Kötelességemnek tartottam, rokonszenvből, tiszteletből...

— Őszintén köszönöm — mondta sietve Szamgin, s megszorította a kezét, Bragin pedig két kézzel megragadta a tenyerét, és erősen rázogatva, izgatottan suttogta:

— El sem tudja képzelni, milyen nehéz manapság az élete egy olyan embernek, aki mindenkinek csak a javát akarja... Higgye el — tette hozzá még halkabban —, ők sejtik, hogy ön milyen fontos figura...

Apró gyíkfejével bólongatott, átsiklott az ebédlőbe, Szamgin pedig hosszú, hajlékony háta után nézett, és ezt gondolta:

„Nem tudja, kivel tartson, kinek szolgáljon."

Ez Makarovot és vele folytatott kellemetlen beszélgetését juttatta eszébe. Az ebédlőben Depszamesz lágyan nevetett, Varvara pedig elragadtatva ismételgette:

— Bámulatosan igaz, tökéletesen igaz!

Szamgin kipillantott az ablakon: a templomok harangtornyaitól szétszabdalt égbolton az alkony pírja lángolt, vadul csapongtak a madarak, fekete testükkel bonyolult mintát hímezve a vörös alapra. Szamgin nézte a madarakat, és megdönthetetlen tételek szavait próbálta leszűrni sürgésükből. Az utcán Braginnal karonfogva átvágott Varvara, mögöttük a furcsa zsidó lépkedett.

Mikor besötétedett, prémes bekecsben és nemezcsizmában beállított Alekszej Gogin, kikapcsolta bekecse csatjait, és közben így dünnyögött:

— Milyen ellenszenves a cselédjük, olyan apró a szeme, mint valami besúgónak.

Szemlátomást meg volt hűlve; köhécselve leült az asztalhoz és megkérdezte:

— Nincs vodkája?

Felhajtott egy pohárkával, majd erősen megsózott egy falat kenyeret, és újra töltött.

„Akár a kocsmában" — állapította meg Szamgin.

A kenyeret rágcsálva, Gogin beszélni kezdett:

— Arra kérjük magát, bátyuskám, utazzon le Ruszgorodba, és vegyen át egy bizonyos összeget egy asszonyságtól, mellékesen: nagyszerű asszonyság! Ritka szép, meg nem is ostoba. A pénzt bírói letétbe helyezték, s valami jogi hercehurca van vele. Megteszi?

— Semmi közelebbit nem tud? — kérdezte Szamgin. Alekszej széttárta karját.

— Közelebbit? Nem tudok. A hölgy neve Zotova, itt a címe. Úgy rémlik, barátnője vagy rokona Sztyepan Kutuzovnak.

„Jó alkalom, hogy elutazzam innen — gondolta Szamgin. — És hadd legyen ez az utolsó megbízás."

— Igaz, hogy amikor megtámadták magukat azok a csirkefogók, Ljubasa lepuffantott egyet? — kérdezte Gogin, miután Klim közölte, hogy vállalja az utazást.

Kellemetlen volt visszaemlékezni a támadásra.

— Igen, rálőtt — felelte szárazon Szamgin.

— Megölte?

— A férfi felállt és elindult. Én meg elfelejtettem revolvert vinni magammal.

Ahogy kimondta, nyomban eszébe jutott, hogy revolverét Jakov vette el, és haragudott önmagára: miért is mondta ezt.

— Nos, meglakoltak érte — állapította meg egykedvűen Gogin. — Ljubasa nálunk van, egészen feldúlt lelkiállapotban — folytatta fáradtan. — Eltört a karja, és egyáltalán... megtört. Éjszaka állított be, teljesen a hőstette hatása alatt, és azóta is hetet-havat összehord, hogy jogos-e az öntudatos és ösztönös emberek megölése. Az sül ki belőle, hogy őt, Ljubasát, meg lehet ölni, mert ő öntudatosan cselekszik, viszont őneki, mivel öntudatos ember, nincs joga megölni a rá támadó csürhét. Jó elvtárs, értékes munkaerő, de képtelen kivetni magából a narodnyikmételyt, a kereszténvi érzéseket. Olyan vitákat folytat a húgocskámmal, hogy az ember legszívesebben eliszkol! Egyszóval cirkusz, mint Kutuzov mondja.

Felállt, a tükörhöz ment, kiöltötte a nyelvét, rápillantott és felmordult:

— Beteg leszek, az ördög vinné! Lázam van, zúg a fejem. Hátha egyszerre csak összerogyok, mi?

Visszalépett az asztalhoz, felhajtott még egy pohárka pálinkát, és nekilátott bekapcsolni bekecse csatjait. Klim megkérdezte:

— És mit tesz most a párt?

— Ugyanazt, természetesen — felelte csodálkozva Gogin. — A munkások moszkvai fellépése megmutatta, hogy, mint ez várható volt, a kispolgár az erőt követi. A proletariátus-

nak új felkelésre kell készülődnie. Fegyverkezni kell, fokozni a propagandát a hadseregben. Pénz kell és fegyver, fegyver!

Felsorolta a munkásság harci megnyilvánulásait vidéken, a terrorcselekményeket, a feketeszázasokkal való összecsapásokat, az agrármozgalom fellobbanásait; úgy beszélt az egészről, mintha önmagának akarná az eszébe vésni, és közben, mintegy pontokat téve, öklével halkan verdeste az asztalt. Szamgin meg akarta kérdezni: mire vezet mindez? De hirtelen teljes világossággal döbbent rá, hogy egykedvűen kérdezné, pusztán egy egészséges gondolkodású ember kötelességéből. Más választ pedig nem lelt önmagában e kérdésre.

— Formáját tekintve, ha úgy tetszik, némiképp anarchia, lényegében azonban iskola a forradalmároknak, amire szükség is van. Pénz kell, fegyverre, erről van szó — ismételte sóhajtozva Gogin, majd elment; Szamgin kikísérte, majd róni kezdte a szobát, kinézelődött az ablakon, és faggatta önmagát:

„Vajon ezeket a Goginokat, Kutuzovokat csupán a beszajkózott elmélet hatalma mozgatja? Nem, az ő akaratukat valami más irányítja, ami nyíltan ellentmond annak a meggyőződésüknek, hogy az osztály-érzés megingathatatlan. A munkásokat meg lehet érteni, a Kutuzovok azonban érthetetlenek . . ."

A szemközti lámpát megjavították, fényesen égett, s megvilágította a házat, amelyet Szamgin a homlokzat vakolatának legapróbb részletéig ismert.

„Az ilyen házakban laknak azok a milliók, akik készek alávetni magukat bármilyen erőnek. Ez minden értékük . . ."

Harmadnap ismét szokatlan események középpontjába került. Úgy kezdődött, hogy éjszaka egy igen erős lökés ledobta a vasúti kocsi párnázott üléséről, és amikor hüledezve talpra ugrott, valaki rekedten az arcába ordított:

— Mi az? Összeütközés? — és egy váll-lökéssel megint az ülésre döntötte Szamgint s felüvöltött: — Gyufát . . . az ördögbe! Hé, maga, ki az ott? Gyufát!

A kocsi rázkódott, ingott, a mozdony szuszogott, az uta-

sok kiabáltak, a sötétségben láthatatlan szomszéd letépte a függönyt az ablakról, s kivillantott egy négyszög alakú darabkát a kék égboltból, melyen két csillag ragyogott, Szamgin gyufát gyújtott, és egy széles hátat, húsos nyakat, zsíros tarkót pillantott meg maga előtt: e kiválóságok tulajdonosa pedig az üveghez szorította homlokát, s kihívó hangon beszélt:

— No, mi az? Szemafornál állunk. No és?

A fülke ajtaja kinyílt, a kalauz világított be lámpájával és megkérdezte:

— Minden rendben? Senki nem sérült meg?

— B-barmok — mordult föl az utas, és kitépte a lámpát a kalauz kezéből, rávilágított Szamginra, néhány pillanatig áthatóan fürkészte az arcát, aztán hangosan harákolt, az asztalka alá köpött és kijelentette:

— Jól elűztétek az álmom!

A lámpás bágyadt, nyugtalan fénye kerek bagoly-szempárú kövér, sötét arcot világított meg; a széles, vastag orr alatt sűrű szürke bajusz meredezett, a szabályos kerek koponyát sűrűn benőtte a mosómedve-szőrzet. A férfi két kezével az ülésre, hátával a falnak támaszkodott, a fülke mennyezetére bámult, és ütemesen szipogott. Vastag gyapjúujjast viselt, lovaglónadrágot, csíkos zoknit: a fülke sarkában szürke köpeny, zubbony lógott, valamint kardkötő, tiszti kard, revolver és egy szalmafonatú kulacs.

— Mi az ördögöt vesztegelünk még? — kérdezte és meg sem mozdult. — Élünk, tehát tovább kell menni. Jó volna, ha lenézne és megérdeklődné . . .

— Önnek egyszerűbb volna, hiszen katona — mondta Szamgin.

— Katona! — ismételte mérgesen a tiszt. — Fel kellene húznom a csizmámat, és fáj a lábam. Udvariasnak kell lenni . . .

Levette a kulacsot, kicsavarta a dugót, húzott belőle, aztán mélyet sóhajtott. Szamgin attól tartott, hogy a tiszt valami gorombaságot vág a fejéhez, ezért fürgén felöltözött, és kilépett a kocsiból az égszínkék hidegbe. Az éjszaka áttet-

szően világos volt; igen magasan, a csillag-szegény égboltnak majdnem a zenitjén hidegen és fényesen csillogott a szokatlanul kicsiny hold, körös-körül pompás látványt nyújtott: a hóból gyúrt fák tömör fala, az apró, fekete emberkék tömege a mozdony előtt, a testesebb emberek nehézkesen huppantak a kocsikból a hóba, a távolban pedig az állomás aranyos pókhoz hasonlító, bolyhos fényei villóztak.

Szamgin a mozdony felé indult. Útközben több utas megelőzte, elrohant mellette öt vidám katona; a mozdony előtt, a tömeg közepén egy szemüveges, hórihorgas csendőr állt, meg két feltűzött szuronyú katona; a szerkocsiról lehajolt hozzájuk a kucsmás mozdonyvezető. Halkan beszéltek, és noha a szavak tisztán csengtek, Szamgin mégis úgy érezte, hogy mindenki fél valamitől.

— Elvergődsz az állomásig? — kérdezte a csendőr.

— Nem lehet — felelt a mozdonyvezető.

Valaki felsóhajtott.

— Az ördögök! Megölik az embert, mukkanni sincs ideje.

Szamgin halkan kérdezte az egyik katonától:

— Mi történt?

— A mozdonnyal van valami — felelte az kelletlenül, a másik pedig vitába szállt vele.

— Dehogy! Elrepedt a sín a váltón.

Öles termetű katona bukkant elő Szamgin háta mögül, belepillantott az arcába, és meglehetős hangosan jelentette ki:

— Minket, akik lecsendesítjük a népet, akartak eltenni láb alól egynémely gazfickók! — És rövid szünet után hozzátette: — A szemüvegesek.

Az első katona békéltetően avatkozott bele:

— Semmit sem lehet tudni.

Az öles termetű azonban nem engedett:

— A csendőr mondta: merénylet...

Az öles termetű katona mindjobban tűzbe jött, kissé orrhangon beszélt, és szavai maróan csengtek.

„Az ilyen hangok szítják a botrányt" — állapította meg Szamgin, és továbbindult az állomás felé, a sínek mellett az

ösvényen, amelyre ráborult a hó terhe alatt roskadozó fenyők sátra. Előtte egy férfi cammogott, rókaprém galléros bundában, fülvédős szőrmesapkában, a talpfákon is utasok igyekeztek előre. A sapkás ember fojtott hangon jegyezte meg:

— Felbomlott nálunk a rend.

— Megháborodtak — helyeselt erre valaki Szamgin háta mögül.

— Senki nem fél senkitől — mondta a bundás ember, megfordult, belenézett Klim arcába, és fellépett a talpfákra, hogy utat engedjen.

A mozdonynál bosszús kiáltozás hallatszott:

— Hol a parancsnokotok?

— Mi közöd hozzá? Te nem parancsolsz nekünk.

— Vigyázz, megkaphatod a magadét!

Az orrhangú felsivított:

— Mire vigyázzak? Köpök a szemüvegedre!

„A csendőrnek mondja" — következtetett Szamgin, levette szemüvegét, és felöltője zsebébe dugta.

— Felbomlik a rend — állapította meg a rókaprém bundás ember, és elnyújtva ásított.

Szamgin szinte úgy érezte, álmodik; a messzeségbe nézett, ahol a kékes hóbuckák között fekete faházikók kuporogtak, máglya égett, megvilágította egy templom fehér falát, az ablakok vörös foltjait, és fényében ingott a harangtorony aranyos hagymája. Az állomás peronján vagy két tucat utas tolongott három feltűzött szuronyú katona körül, és halkan faggatta őket:

— No, és elpüföltétek őket?

— De még mennyire!

— Ha megparancsolják, titeket is elpüfölünk...

— Hát fehérnép nem akadt? — kérdezte a fülvédős sapkát viselő ember, és meg sem várva a választ, oktatóan, magabiztosan magyarázni kezdett: — A fehérnépre alaposan rá kell ijeszteni, mivel a férfiembernél mohóbban vágyik a máséra...

Újabb utascsoport érkezett a peronra; legelöl sántikálva

a tiszt lépkedett: tábori egyenruhájában még kövérebbnek és gömbölyűbbnek látszott.

— Nos, mi történt? — kiáltotta élesen, a sapkás férfi hirtelen összecsapta bundáját, kihúzta magát, és szolgálatkészen közölte:

— Az a gyanú, ki akarták siklatni a vonatot...

— Nem magát kérdezem — mordult rá vadul a tiszt. — Hol az állomásfőnök?

Odafutott a szemüveges csendőr, szétlökdöste az embereket, és lihegve jelentette, hogy a kitérő-állomás főnöke táviratban jelentette a pálya megrongálódását és munkaerőt kér.

— Szándékosságot gyanítok, nagyságos uram, a sínek a váltón...

— Hát te hová tetted a szemed, ökör? — kérdezte a tiszt, és míg egyik kezével bajuszát simította le, a másikkal az oldalán lógó revolverhez nyúlt: az emberek hátrahőköltek, néhányan fürgén visszaindultak a vonathoz; a csendőr pedig sértődötten magyarázta:

— Engem csak tegnap vezényeltek ide, nagyságos uram...

— Ide vezényeltek, hát akkor ne tátsd a szád! — A tiszt hátat fordított és megkérdezte: — Hát ezek miféle katonák?

— A buzuluki tartalék-zászlóaljnak a lázongó faluba beszállásolt szakaszából — jelentette egy szelíd, nőies arcú, jól megtermett katona.

— Lázongó, te ostoba! Takarodj...

A tiszt cigarettásdobozt húzott elő zsebéből, s a katonák után nézett.

— Úgy jártok, akár a pulykák... — rikoltotta. Cifra káromkodással fejezte be, majd körülpillantott, és Szamgin felé indult: — Engedelmet... — Rágyújtott Klim cigarettáján és bemutatkozott: — Trifonov főhadnagy.

— Szamgin.

— Tanító?

— Jogász.

— Ügyvéd — állapította meg a főhadnagy rövid gondolkozás után és bólintott. — A kisebbek közül — folytatta moso-

lyogva. — A nagyok kövérek, ön pedig azok közül való, akik a forradalmakat, alkotmányokat élesztgetik, nemde?

Szamgin megpróbált odábbállni, a főhadnagy azonban karon ragadta és magával vonta; kényelmetlenül hosszúkat lépett, bal lábára sántított, és maga után vonszolta a földön. Rekedtes hangon beszélt, szaporán zihált, és ilyenkor szájából hosszú sugarakban tört elő a szesz- és dohányszagtól átitatott pára.

— A szerencsétlen flótások közül való — jelentette ki és tuszkolta Szamgint. — De felkopik ám az álluk, bátyuskám, szétmorzsoljuk az effajtákat, széttörjük, akár a tojást...

„Barom" — szidta gondolatban Szamgin, és dühösen megkérdezte:

— Miből gondolja, hogy én...

— Nem gondolom, csak tréfálok — mondta a főhadnagy és kiköpött. Ekkor utolérte az állomásfőnök:

— Hívatott?

A főhadnagy megtorpant, rápillantott, kis ideig hallgatott, majd legyintett.

— Nem kell.

Könyökével erősen leszorítva Szamgin karját, tovább beszélt, zsörtölődve, elharapott szavakkal, félmondatokkal.

— Magam is szerencsétlen flótás vagyok. Háromszor sebesültem meg, keresztet kaptam, de nincs miből élnem. Egy mormotánál lakom... aki rókaprémes bundát visel. Másfélszáz rubelt követel tőlem, bírói úton. A pályaudvaron ellopták az arany cigarettatárcámat, amelyet bajtársaimtól kaptam ajándékba...

Odaértek a vonathoz: a tiszt megállt a kocsi lépcsője előtt, és áthatóan vizsgálva Szamgin arcát, feldünnyögött:

— Különben zálogba csaptam a tárcát. A nővéremnek azt fogom mondani: ellopták!

Kidüllesztett rákszeme valósággal karikatúraszerűvé torzította feszesen felfújt arcát. Kesztyűs kezével megragadta a rézfogantyút és megkérdezte:

— Akar konyakot? Francia...

Szamgin visszautasította. Trifonov főhadnagy fél lábát a

lépcsőre tette, s mozdulatlanná dermedt. Nagy volt a csend, csupán a hó csikorgott az emberek lába alatt, a távíródrót zúgott, és a főhadnagy szuszogott. Ekkor hirtelen felrázta, szétszaggatta a csendet egy magas, öblös hang, mely tisztán véste bele a dal keserű szövegét.

Barátaim, utoljára
Mulatok én ma veletek . . .

— Gyenyiszov, a gazfickó — jelentette ki a főhadnagy, és lehunyta a szemét. — Operett-kardalos. Mint katona fabatkát sem ér! Naplopó, részeges. De hogy énekel, hallja?

Két hang nótázott; a második basszusban, komoran zengett, az első azonban mind magasabban szárnyalt.

— No, azt már nem! Őt nem szárnyalod túl — dünnyögte a főhadnagy és eltűnt.

Az égen, a hold közelében, erős fényű csillag tündökölt, mintha le akarna zuhanni a földre. Szamgin a vonat vége felé ballagott, s először érezte teljes élességgel az együgyű orosz dal gyötrő sóvárgását. Valami teljesen természetes dolognak tetszett ebben az égszínkék, hideg csendességben, mely olyan mély volt, amilyen csupán álomban fordul elő. A csendőr utolérte, de ő is, meg fekete árnyéka és minden ugyanolyan unott volt, akár a hóból gyúrt fák, a teáscsésze nagyságú hold, mellette a nagy csillag és a jégkék égbolt, mely a fehér dombok, a falusi templom előtt égő máglya vörös foltja fölé borult; hihetetlennek látszott, hogy ott lázadók élnek.

Az ének azonban hirtelen félbeszakadt, és nyomban hangos pörlekedés hallatszott, élesen harsant egy parancsoló kiáltás:

— Hát te ki vagy?

Ütemes, hangos kacaj csendült, és dühös kiáltás tört át rajta.

— Ú-úgy?

Valaki hangosan füttyentett, a távolból a mozdony tompa füttye válaszolt. Szamgin megállt, hallgatózott, elöl azonban

mind hangosabban nevetgéltek, fütyültek, és valaki rikoltozott:

— Lódulj, vidd már, vidd mindet...

Felbukkant a csendőr, és megindult Szamgin felé; szemüvege csillogott, egyik kezében iratokat tartott, másik kezének ujjai pedig a revolver zsinórját ráncigálták a mellén; oldalán, egy lépéssel előtte, két kézzel borzas fejébe húzva sapkáját Szudakov haladt; a hold jól megvilágította száraz, hetyke arcát és szíjának rézcsatját a hasán. Szamgin hallotta mogorva hangját:

— Ne bolondozz, öregapám!

— Menj csak, menj! — kiáltotta szigorúan a csendőr.

Szamgin nem óhajtotta, hogy Szudakov felismerje, ezért felugrott a kocsi lépcsőjére, és lopva visszasandított a közeledő Szudakovra; amaz két kézzel hirtelen a csendőr vállához s oldalához nyúlt és eltaszította; a csendőr félreugrott, hangosan feljajdult, kiáltását azonban elfojtotta a mozdony fütyülése és sistergése: nehézkesen áttolatott a szomszéd vágányra, és két lámpájának vöröses fénynyalábja elvágta a csendőrt Szudakovtól, aki hirtelen felugrott a lépcsőre, és valami kemény tárgyat bökött Szamgin oldalába.

Szamgin, elvesztve egyensúlyát, leugrott a kocsik közé a keskeny folyosóba, és munkások tömegébe került: a mozdonyról meg a szerkocsiról ugráltak le, lökdösték; a mozdony túlsó oldalán pedig a csendőr kiabált, és fiatal hangok pörlekedtek:

— Ne zavarj, bátyuska!

— Ne lázíts, öregapám, nem szabad!

— Ki oldott kereket?

Prüszkölt a hátrafelé tolató mozdony, lángoló parazsat szórva a vágányra, csengőn kopogott a kalapács a kerekek abroncsán, csörömpölt a kapcsolólánc vasa; Szamgin az oldalát dörzsölgetve a kocsija felé sétált, és közben Szudakovra emlékezett, ahogyan Moszkvában látta, a pályaudvaron: a falhoz támaszkodva, lehajtott fejjel állt, és ezüstpénzt számolt tenyerében; fekete télikabátja rézcsatos szíjjal összeszorítva lógott, hóna alatt kicsiny batyu, sapkája nem tudja

elfedni haját, amely összevissza lógott, és a fürtök úgy csüngtek le arcára, mint a bab hüvelye.

„Otromba fickó — gondolta akkor Szamgin, most pedig a legény vadállati ügyessége jutott eszébe: — Ha néhány másodperccel később löki le a csendőrt, az bizony a mozdony kerekei alá kerül..."

— Hé, nagyságos úr, szedd a lábad! — rikoltotta valaki a háta mögött. Szamgin vissza sem nézett és nekiiramodott. A kis állomáson nagy volt a lárma, mégis úgy tetszett, hogy a vas robaja belevész a mindent elnyelő hideg csendességbe. A kocsi folyosóján a főkalauz állt a csendőrrel, a fülke ajtaját Trifonov főhadnagy állta el.

— Egy civil? — kérdezte fojtott hangon, álmélkodva és rekedten. — Levágta a revolverét?

— Igenis — felelte halkan a csendőr; nem úgy állt, ahogy tiszt előtt illik, hanem görnyedten, lecsüggesztett fejjel, két keze azonban a nadrágja varrására tapadt.

— Lefegyverzett? És meglépett, mi?

— Igenis. A vonatban kell lennie.

— A katonák keresik — fűzte hozzá a főkalauz.

A főhadnagy csendesen és tagoltan felkacagott:

— Hahaha! Ez aztán a cirkusz! — hahotázott, pilláit rebegtetve és cuppantott. — Ó, te ökör! No, megmossák majd a fejed érte! És meg is érdemled! Mit tátod még a szád, mi?

— Nagyságos uram...

— Az én embereimet hajszolni? No, még mit nem! Köszönd meg, hogy nem röpítettek golyót a pofádba... Hahaha! Lódulj! Indulás!...

A csendőr nehézkesen felemelte kezét, és tisztelgett, majd dülöngélve elindult, a főkalauz követte, a főhadnagy pedig karon ragadta Szamgint, és bevonszolta a fülkébe, az ülésre lökte, becsukta az ajtót, és hahotázva letelepedett Klimmel szemközt: térdük összeért.

— Érti: egy csirkefogó letépte a csendőr revolverét, és kereket oldott! Nem, értse meg: ez kiváltságos alakulat, rendfenntartó, hogy az anyátok... Inkább egerekre vadásszatok, ne a forradalmárokra! Komédia! Ó...

Fuldoklott a nevetéstől, berekedt, kerek szeme még erősebben kidülledt, arca bíborszínbe borult, felfúvódott; egyik öklével térdét verdeste, másik kezével megragadta a kulacsot, húzott belőle, majd Szamgin kezébe nyomta. Klim, mivel átfázott, szintén élvezettel kortyolt belőle.

— Pompás anekdota! F-forradalom, mi? Ez a csirkefogó eladja a revolvert, vagy pedig lepuffant valakit... puszta kíváncsiságból is lepuffanthat. Bizisten! Érdekes ám ledurrantani egy embert...

„Berúgott" — állapította meg Szamgin, s pápaszemén keresztül vizsgálta a főhadnagyot: az pedig halkabban, szinte suttogva és igen sebesen folytatta:

— Megyek védeni egy birtokot, gyárat... valamilyen szenátoré vagy hivatalnoké, egyszóval nagykutyáé! Már negyedszer ebben az évben. Kis senki vagyok, hát oda dugnak, ahová mást nem lehet. A Szemjonov-ezred katonái csupa Mien, meg Riemann, egyszóval németek. Oroszország megrablásáért megkapják a maguk sápját, egyszóval derekasan megfizetik őket! Én meg bizonyára botot kapok a kobakomra. Vagy téglát... Igyon, francia...

Zajosan felsóhajtott, szemére borította nehéz, kékes szemhéját, és megrázta a fejét.

— Ez az álmatlanság! Már vagy másfél hónapja. Mintha sörét volna elszórva a fejemben, valósággal látom: kis golyócskák gurulnak ide-oda, bizisten! Mit hallgat? Ne féljen, csendes ember vagyok! Tiszta sor: maguk lázítanak, én meg csendesítek. „Azért adatott az élet, hogy éljünk", mondta valamilyen Makarij, a költő. Nem szeretem a költőket, írókat és a maguk egész fajtáját, nem szeretem!

Megint húzott a kulacsból, tenyerét fülére tapasztotta, és sokáig öblögette száját a konyakkal. Majd kidüllesztett szemmel, tarkóra kulcsolt kézzel, hangosabban folytatta:

— Én csendesítek, és engem is csendesítenek. Előttem áll egy amolyan pompás öregember, a pofája okos, becsületes, igazi hős! Megragadtam a szakállát, az orra alá böktem a pisztolyom. „Érted?" mondom. „Igenis értem, nagyságos uram, feleli, magam is katona voltam a török háborúban,

keresztet, medáliát is kaptam, én is jártam csendesíteni a népet, püföltem a parasztot, lőjön le, megérdemlem! Csakhogy, folytatja, ez nem segít a dolgon, nagyságos úr, lehetetlen az élete a muzsiknak, tovább lázong, mind meg csak nem lőheti le." Hát igen... Micsoda pofa, mi?

Beszéd közben fel-felvetette a fejét, mintha a mosómedveszőrzet alatt légy mászna fején. Elhallgatott és miközben áthatóan vizsgálta Szamgin arcát, egyik kezével a kulacsot kereste az ülésen, a másikkal nyakát simogatta; végül megragadta a kulacsot, és Szamgin térdére dobta.

— Igyon már, vigye el az ördög...

„Lehet, hogy nem épeszű" — okoskodott Szamgin; húzott a konyakból, és a kulacsot maga mellé téve, a sarokban heverő revolverre sandított.

— Nagyszerű öregember! Sztaroszta. Gránátos. Rávett az ördög, hogy megigyam nála egy köcsög tejet, érthető: nagy a hőség, elfáradtam! Az altiszt pedig, a gazfickó, elfecsegte a segédtisztnek; a segédtiszt Vogel, az ezredparancsnok meg Zille báró: hát ezt kaptam azért a köcsögért!

Trifonov főhadnagy tenyerével megveregette a nyakát. A kocsi meglódult, a tiszt hátratántorodott és felrikoltott.

— Disznók! Nosza, igyunk egyet! Minek hallgat?

— Az ön tragédiájáról gondolkozom — mondta Szamgin.

— Tragédia — ismételte a főhadnagy, miközben rázogatta a kulacsot a szíjon. — Nem tragédia ez, hanem szolgálat! Utálom a színházat. A cirkusz más, ott van ügyesség, erő. Azt gondolja, nem tudom, mi az a forradalmár? — kérdezte váratlanul, öklével térdére sújtva, és arca valósággal belekékült az erőlködésbe. — Menjetek a pokolba mind, ahányan vagytok, eleget szolgáltam én nektek, hát ez a forradalmár, érti? Sztráj-ko-ló...

— Természetes — mondta békéltetően Szamgin, ez azonban nem nyugtatta meg a főhadnagyot; megragadta Klim térdét, és rekedten suttogta:

— Maga mint civil azt gondolja, hogy ez egyszerű: elpüfölök tizenhetet vagy kilencet, vagy négyet, egykutya, és kész... Lefekszem aludni, és alszom a következő kivezény-

lésig, mi? Hát nem, engedelmet, ez nem olyan egyszerű. Előtte inni kell, és utána is, inni! És sokáig, sokat! Miennek, Riemann-nak, Rennenkampfnak egyszerű, ők hogyis mondják? Pretoriánusok, Nérónak szolgálnak, meg egyáltalán Napóleonnak is, nekünk, gyalogosoknak viszont... Tatarnyikov kapitány, nem olvasta? lelődözte a parasztokat, megtette a jelentést, és utána nyomban golyót röpített a fejébe! Szép kis botrány! Feltették a kérdést: zeneszóval temessék, vagy anélkül? Pedig a japán háborúban zászlóaljparancsnok volt, két György-keresztet kapott, eszes fickó, nagy kópé, istenien biliárdozott...

A kocsi megint megrázkódott, a főhadnagy nehézkesen oldalára dőlt és megkérdezte: — Elindultunk?

Mikor pedig a vonat elhaladt az állomás előtt, kipillantott az ablakon, és leplezetlen elégedettséggel jelentette ki:

— Ni, hogy áll ott a csendőr, a barom! Ellátják ám a baját a revolverért.

A vonat zakatolása közepette rekedt hangja most még halkabban csengett, szavai érthetetlenek lettek. Cigarettára gyújtott, hátára feküdt, kerek hasa puhán ugrándozott, s úgy rémlett, a szavak a hasában bugyognak.

— A gyalogság... igavonó barom, de egyszer majd megmutatja maguknak, akár Spanyolországban, hogy mi az a pronunciamento...[6a] — Szamgin nem hallgatta, mivel úgy vélte, a főhadnagy már mindent elmondott.

„Az önkényuralom támasza" — gondolta félálomban, s arra figyelt, amint a főhadnagy jobb szemében megcsillan a gyertya fénye és szeme egy bogár szárnyához hasonlít.

„Bizonyára nemcsak ő ilyen. És természetesen tovább ütlegel, lövöldöz. Lám: így teljesíti kötelességét a legtöbb ember, hogy nem is hisz értelmében."

Ez igen kellemetlen gondolat volt. Szamgin beburkolózott a takaróba, és testét átengedte a lökések és rázások megnyugtató tehetetlenségének. A kalauz ébresztette fel, aki kinyitotta a fülke ajtaját.

[6a] *Fegyveres felkelés, puccs.*

— Ruszgorod.

A főhadnagy már nem volt a fülkében; csak a konyhaszag és az asztalka alatt heverő függöny a meghajlott rézrúddal emlékeztetett rá.

Az ablakon bekandikált az ezüstszínű nap, az ég ugyanolyan megnyugtatóan szomorú, mint tegnap, csupán enyhébb színű. Messze, a halmon, melyre dúsan borult az ezüstös bársony, rózsás füst szállt fel a házak kéményéből, a hófödte háztetőkön a füst árnyékai kúsztak, az égen a templomok keresztjei és kupolái csillogtak, a fehér mezőn szekérsor cammogott, az apró sötét lovak bóklásztak; ködmönös, vaskos muzsikok haladtak, az egész játékszerűen kicsiny volt és kellemes a szemnek.

A fürge, sárga lovacska sebesen és könnyedén vitte be Szamgint a pályaudvarról a városba; az utcákon szapora téli járással igyekeztek egymás felé a szintén kövérkés és néma emberek; a hó dunnáitól a földhöz szorított, kerítésekkel egybekötött házak szilárdan összefagytak, erősen állottak, a kerítésekre ragasztott rózsaszín színházi plakátokról fekete szavak ötlöttek szemébe: „Az ész bajjal jár"; a fehér plakátok pedig hasonlóképp fekete betűkkel hirdették Jevdokija Sztresnyeva második hangversenyét.

E név semmit sem mondott Szamginnak, mikor azonban végigment a szálloda folyosóján, az egyik szoba ajtaja felpattant, és egy harangszabású bundát, szőrmekucsmát viselő kicsiny nő örömmel, de halkan kiáltotta:

— Istenkém! Maga itt?

Szamgin egy lépést hátrált, és megpillantotta Dunyasa hegyes róka-pofácskáját, erősen alápfestett, kifürkészhetetlen szemét, csillogó, apró fogait; az asszony lecsüggesztett karral állt előtte, mintha ölelésre akarná lendíteni. Szamgin sietve megcsókolta a kezét, Dunyasa csókot cuppantott a homlokára, és mulatságosan feljajdult:

— Ke-edves...

És sebesen, vidáman hadarni kezdett:

— Hát igaz, hogy madárról álmodni váratlan találkozást jelent! Mindjárt visszajövök...

Szamginnak nagyon hízelgett, hogy Dunyasa úgy fogadta, mint egy régóta és forrón várt szeretőt. Egy óra múlva a szamovár előtt ültek, s az asszony, miközben kitöltötte a teát, szaporán így beszélt:

— Hogy miért vagyok Sztresnyeva? Hát ez a lányuevem, az apám Pavel Sztresnyev, színházi asztalos. A hites uramtól elváltam. Nem is ember volt, hanem valóságos hittérítő, és nem is ügyvéd, hanem orvos, folyton az egészségről magyarázott még éjszaka is, ó jaj! Remekül megélek a torkomból...

Szamgin gyönyörűséggel és vágyakozva nézte, s a lehető legnyájasabban mosolygott. Az asszony, hamuszínű bársonyruhájában, gömbölyű, puha volt. Simára fésült, vörös haja úgy csillogott, akár a vöröses színarany, fagytól pirosra csípett arca, apró, rózsaszín füle, aláfestett csillogó szeme és ügyes, könnyed mozdulatai — mindez pajkos lánykává változtatta, aki nagyon tetszik önmagának, és őszintén örül a férfinak.

— Tudod, Klimcsik, sikerem van! Sikerem, nagy sikerem! — ismételte csodálkozva és szinte félelemmel Dunyasa. — És mindez Alina műve, áldja meg az Isten, ő nyúlt a hónom alá! Ő meg Ljutov sok mindenre megtanított. „No, Dunyka, mondta, ebből elég; utazz le vidékre, jó kritikákat szerezni." Alina nem tehetséges, de mindenhez ért, tudja a csínját-bínját, hogyan kell öltözködni és vetkőzni. Szereti a tehetséget, Ljutovval is a tehetsége miatt él.

A takaros szoba meleg és kényelmes volt; nyájasan duruzsolt a szamovár, a tea és Dunyasa parfümjének kellemes illata jólesően csiklandozta Klim orrát. Beszéd közben az asszony kétszersültet rágcsált, és egy nehéz, zöld pohárból portóit szürcsölt.

— Van itt egy kereskedőasszony ismerősöm. Ő is nagy segítségemre volt: az ám a szép asszony, Klim, Alinánál is szebb! Az egész város szerelmes belé. — Felemelte karját, összeszorította kicsiny öklét, és megrázta aranyszínű fejecskéje fölött: — Hej, ha én szép volnék! Akkor aztán kitombolnám magam...

Felugrott Klim térdére, átölelte a nyakát és megkérdezte:
— Együtt maradunk itt, jó?
— Természetes — felelte nagylelkűen Szamgin.
Kopogtattak.
— Bizonyára az újságíró — súgta bosszúsan Dunyasa, és kissé kinyitva az ajtót, dühösen kérdezte: — Ki az? Ó, megyek már...
Csókot dobott Klim felé, és eltűnt, a férfi felállt, kezét zsebre dugta, végigsétált a szobán, és megnézte magát a tükörben; majd rágyújtott és elmosolyodott: arra gondolt, milyen könnyen elfeledtette vele ez az asszony a lidérces álomba illő tisztet. Trifonov főhadnagyra emlékeztetett II. Sándor cár bronzalakja, amely az ablakon túl, a kicsiny tér közepén magaslott; az uralkodó sapkáját, bajuszát és vállát belepte a hó, bal felől megvilágította a nap, s a fagyos, dülledt szem kellemetlenül csillogott. Az emlékművet láncokkal összekötött ágyúk övezték, úgy fúródtak a földbe, mint az oszlopocskák, továbbá az egyformára nyírt középmagas fák, amelyek fehér virágcsokorhoz hasonlítottak.
— Mi az, nagyapó? — kérdezte halkan Szamgin; összerezzent, s elcsodálkozva szokatlan hevületén, elfordította tekintetét a cár halott szeméről.
„Az idegeim..."
A folyosóról zaj hallatszott, kinyílt az ajtó, és belépett Dunyasa egy fekete ruhás, termetes nővel, a vendég megállt a világossággal szemben, és öblösen, ízesen odaszólt Dunyasának:
— Nem ismer meg.
Klim azonban megismerte: Marina Premirova volt, éppolyan termetes, mint lánykorában, de nyúlánkabb, karcsúbb lett.
— A kelleténél jobban megöregedtél — mondta éneklően s lomhán húzva a szavakat Marina; gyűrűkkel borított ujjaival erősen megszorította Szamgin kezét, majd eltolta magától a férfit, tetőtől talpig végigmérte és kijelentette: — Nos, azért megjárja! Hány éve nem láttuk egymást? Ó, jobb nem is számolni!

Mosolya már nem volt olyan érzéki és ijesztően széles, mint Pétervárott, lágyan és zajtalanul mozgott, azzal a kecsességgel, melyet csupán az erő ad.

„Jellegzetes kereskedőasszony" — sietett megállapítani Szamgin, miközben válaszolgatott Marina kérdéseire.

— No, és mi van Dmitrijjel? — érdeklődött Marina. — Nem tudod? Lám. Bizony, bizony, Turobojevot lelőtték. Addig sürgött-forgott, míg megjárta — tette hozzá egykedvűen. — Nyehajevára emlékszel?

Pillái szépen megremegtek, ami feszülten töprengővé tette a szemét. Szamgin úgy érezte, hogy Marina őt méregeti, latolgatja. Majd sóhajtva kérdezte az asszony:

— Kik is voltak még az ismerőseink?

— Kutuzov — emlékeztette Klim.

— Őt ritkán látom. Te miért hallgatsz? — kérdezte Dunyasát Marina, miközben barátnője szorosan fésült haját simogatta, Dunyasa úgy tapadt hozzá, mint süldő lány az anyjához.

Marina megint faggatni kezdte Klimet:

— Bátyádtól a politika miatt távolodtál el?

Szamginnak nem tetszett, hogy Marina tegezi, szárazon felelte:

— Nem, csupán az, hogy... Messze élünk egymástól, ritkán találkozunk.

— No és te szociáldemokrata vagy?

— Igen.

— Talán bolsevik is?

— Nem vagyok párttag.

— Nos, így már jobb. Nős vagy?

— Voltam — felelte kisvártatva Szamgin. — Hát te hogyan élsz?

— Negyedik éve özvegysorban.

Összevonta sűrű szemöldökét, és úgy magyarázta, mint egy parasztasszony.

— A párom gyermeket nem hagyott rám, csupán bánatot...

Lehajtott fejjel gondolkozott kis ideig, majd felkelt.

— Jöjjetek át hozzám, kérlek, öt óra felé teára, elbeszélgetünk...

A két nő eltávozott, Sztresnyeva elöl, Marina mögötte, s teljesen eltakarta.

Szamgin cigarettával a foga között, szemüvegét dörzsölgetve fel-alá járt a szobában, és Marináról gondolkozott. Telt testének mozdulatai, szépen rezgő hangja, aranyszínű szemének szelíd, de súlyos pillantása, minden összhangban volt ebben az asszonyban, és természetesnek látszott.

„Tiszteletet kelt... Bizonyára tiszteletet kelt."

Megszokta, sőt valósággal kötelességének tartotta, hogy ellentmondásokat keressen, ez már csapongó agyának követelménye volt. Szeretett volna valami színlelést, hamisságot találni Marinában.

„Politikáról érdeklődött. Kutuzovval találkozik" — latolgatta.

Kutuzov határozott mederbe terelte Szamgin valamennyi gondolatát, vele mindig némán kellett vitatkozni.

„Leegyszerűsített, korlátolt ember, mint a hasonló nézetűek valamennyien. Ők hasogatták mindjárt tíz pártra az ország politikusan gondolkodó erőit. Tegyük fel, csupán ők működnek, nem az önvédelem ösztönére, hanem a munkástömegek osztályösztönére támaszkodva. Az európai szocialisták azonban kételyt ébresztenek az emberben afelől, hogy ilyen ösztön egyáltalán van. Osztályöntudat csupán a burzsoázia felső rétegében él... Minálunk talán ötszáz vagy ezer ilyen akad, mint az a Jakov elvtárs... Magától értetődik, ez romboló erő... De mit is akarok?" — tette fel a kérdést hirtelen önmagának, s elhessegette e gondolatokat, amelyeken már annyit rágódott, és eszébe ötlött, hogy arról a magaslatról, amelyről megszokta önmagát nézni, az utóbbi időben egyre gyakrabban siklik le önkéntelenül e kérdéshez.

„Nem vagyok kötve senkihez, semmihez — emlékeztette önmagát. — A valóság ellenszenves. Úgy járok fölötte, mint a kötélen." A kötéltáncossal való összehasonlítás váratlanul és sértően érte.

„Nincs miért sajnálkoznom" — ismételte félig kérdőn, és egy még szavakba nem formált új gondolat szemszögéből, szinte távolból, kívülállóként szemlélte saját gondolatait. És mivel régi gondolatai mögött még egy gondolat élt és figyelt, s ha nem is egészen világosan, de talán a legerősebben valamennyi között: azt a kellemes tudatot ébresztette Szamginban, hogy ő bonyolult, eredeti lény, s úgy érezte, lelkileg is gazdag. A szoba közepén állt, cigarettázott, lába elé nézett a rózsaszínű fényfoltba, s hirtelen eszébe jutott egy keleti példabeszéd. A tűző napon két út kereszteződésénél ül egy ember, és keservesen sír; mikor pedig egy vándor megkérdezi, hogy mért ömlik a könnye, így felel: „Elrejtőzött az árnyékom, és csupán ő tudta, merre kell mennem." A siránkozó embert a példabeszéd ostobának nevezte. Szamgin a sarokba hajította a cigarettavéget, és órájára pillantott: négyet mutatott. A nap lenyugvóban volt, a cár szobrán úgy csillogott a hó, mint megannyi rubin, gimnazista fiúk és lányok siettek korcsolyával kezükben, tovasiklott egy szán, két szürke ló húzta, a lovakat kék háló borította, a szánban egy termetes katonaember ült; két rendőr vágtatott mögötte, és fekete lovuk úgy csillogott, mintha viasszal volna kifényesítve. Az ablak kettős üvegén keresztül egyetlen hang sem szűrődött be az utcáról, s úgy rémlett, mindez a téren nem is valóságos történés, csupán az emlékezet játéka.

Beszaladt Dunyasa és nógatta.

— Menjünk, menjünk, Zotova már vár...

— Zotova? — kérdezte Szamgin. Dunyasa, miközben ajkát rúzsozta, bólintott, a férfi pedig ráncba vonta homlokát; nyilván Marina az a nő, akit Gogin említett neki. Ez egyszerűbbé tette a megbízatást, de volt benne valami kellemetlen is.

„Hát valóban összeesküvősdivel szórakozik ez a kereskedőasszony?"

Az utcák képe gyermekkora óta ismerős és nyugodt volt, s mintha szintén nem létezne, hanem csupán a múltról való emlékeiben támadna fel.

Dunyasa szorosan az oldalához simult, s így beszélt:

— Itt már vége az egésznek, csupán arról vitáznak, ki kerüljön be a Dumába. Itt igen derék emberek laknak, majd meglátod, hogy fogadnak engem! Háromszor is ismételnem kell. Úgy szeretek énekelni...

Megállt egy fényesen kivilágított kirakat előtt. Az üveg mögött, az aranykötésű és drágakövekkel ékesített, zománcozott evangéliumok között fekete bársonyon egy püspöksüveg magaslott, üvegburával fedve, oltári keresztek feküdtek, két- és háromkarú gyertyatartók állottak.

— Ez az övé! — mondta Dunyasa. — Nagyon gazdag asszony — súgta és kinyitotta a kegyszerekkel zsúfolásig megtömött üzlet ajtaját. Vakítóan csillogott a gyertyatartók ezüstje, a szekrény üvege mögött ragyogtak az aranyozott szentségtartók, a mennyezetről tömjénfüstölők csüngtek alá; a fehér és sárga ragyogás közepette feszes, fekete selyemruhában ott állt a hatalmas, termetes asszony.

— Erre tessék — szólt s ügyesen átkígyózott a gyertyatartók és keresztelőmedencék között. — Zárd be az üzletet, és eredj haza! — parancsolta a szoborszerű, göndör fürtös suhancnak, aki Gyiomodovra emlékeztette Szamgint.

Az üzlet mögött kicsiny szobácskában, rózsás félhomályt árasztva, két lámpa égett; a padlón vastag szőnyeg feküdt, a falakat is szőnyegek borították, magasan a falon ezüstös levelekkel díszítve feketekeretes arckép, a sarokban egy patkó alakú, széles dívány bújt meg, előtte az asztalon vörösréz-szamovár duruzsolt, szelíden csillogott az üveg és a porcelán. Úgy rémlett, hogy a rikítóan tündöklő ezüst- és aranytárgyakkal tele üzlet messze-messze van innen.

— Reggeltől estig itt vagyok, nemegyszer az éjszakát is itt töltöm; otthon nálam meglehetősen barátságtalan, meg sok a bánat is — magyarázta Marina a régi, bizalmas barát hangján, Szamginnak azonban eszébe jutott, valamikor milyen nyers és indulatos volt ez a nő, és nem hitt neki.

— Nos, mesélj, hogyan éltél, mit csinálsz most? — ajánlotta. Klim így felelt:

— Hosszú és unalmas történet.

— Ne szerénykedjél, tudok rólad egyet-mást. Hallottam,

hogy éppen olyan makacs vagy az emberekkel, mint régen. A képet nézed? A férjem.

Marina megszabadította az ernyőtől az egyik lámpát, és a kép elé emelte.

Az ügyes mesterre valló, széles ecsetvonásokkal festett kép aránytalanul keskeny vállakon nyugvó, kopaszodó, nagy fejet ábrázolt, karvalyorrú, sárga arcot, amelyben élénk kék szempár, vastag piros ajak virított: egy betegeskedő és minden bizonnyal nehéz jellemű ember arca volt ez.

— Érdekes arc — állapította meg Szamgin, de mivel érezte, hogy ez kevés, hozzátette: — Rendkívül eredeti arc.

— A Lordugin családból származott — mondta Marina és elmosolyodott: — Nem hallottad ezt a nevet? Hát persze! Hogy egy-egy irodalmár, szlavofil, dekabrista kinek az atyjafia volt, ezt ti, értelmiségiek, persze töviről hegyire tudjátok, de az olyan szellemi vezéreket, akiket maga a nép emelt fel az életben, ezeket nem ismeritek.

— Lordugin? — kérdezte Klim; felkeltette érdeklődését az asszony iróniája.

— Ne próbálj arra emlékezni, amit nem tudsz — felelte Marina, és Dunyasához fordult: — Unod magad, Dunya?

Az asszony szálfa-egyenesen ült a karosszékben, mint valami szegény rokon, és a sarokba bámult, ahol a fogason lógó bundák szinte lefejezett strázsának tetszettek.

— Ugyan, dehogy — riadt fel. — Nem értek én az unatkozáshoz...

— Sebaj, azért unatkozhatsz egy kicsit — engedélyezte Marina, és megsimogatta, mint valami macskát. — Dmitrijt bizonyára teljesen felemésztették a könyvek? — kérdezte s kivillantotta nagy, fehér fogait. Jól emlékszem, hogyan udvarolt nekem. Most mulatok rajta, akkor azonban bosszantott: a lány csupa tűz, férjhez kívánkozik, Dmitrij meg folyton mindenféle sosem hallott népekről szaval, tveriekről meg holicsiakról, és a Kelet hatásáról a nyugat-európai eposzra! Olykor legszívesebben a homlokára koppintottam volna, a szeme közé...

Olyan gyönyörűséggel ejtette ki az ízes orosz szavakat,

hogy Szamgin már-már azt gyanította: a szavak értelmüktől függetlenül kellemesek ennek az asszonynak, és szeret játszani velük. Tetszik neki a kereskedőasszony, a jóllakott, egészséges parasztasszony szerepe. Természetesen szeretőket tart, és bizonyára gyakran váltogatja őket.

Marina pedig átölelte Dunyasát, s így beszélt:

— Akkoriban úgy tekintettem a férfiakra, mint valami kettős természetű, ijesztő lényekre; hol test, hol lélek. Mint mindenki, én is közhelyeket mondtam, de gondolataim szokatlanok voltak, és szavakkal nem tudtam igazában kifejezni...

„Hazudik — állapította meg Szamgin a csodálatosan ízletes süteményt rágcsálva, és eszébe jutott a Marina s Kuturzov közti jelenet. — És iparkodik eredetinek látszani."

A félhomályban, a szőnyegek és kárpitozott bútorok között Marina valamilyen francia festő dús ecsetje nyomán készült odaliszkra emlékeztetett. A körülötte lebegő illat is keleti: ciprus, tömjén, szőnyeg szaga.

— Emlékszel Liza Szpivakra? Olyan nyugodt, szárnyaszegett lélek. Azt tanácsolta, tanuljak énekelni. Látom, a nők minden dalban a természetükre panaszkodnak...

— A természetükre panaszkodnak, és a zene is erről szól — jelentette ki sóhajtva Dunyasa, de nyomban elmosolyodott. — Viszont a férfiak ezt éneklik szívesen: „Túl a messzi viharon van egy boldog ország..."

Marina is mosolygott, és lustán mondta:

— Ezt a politikusok éneklik, olyanok, mint Szamgin. Ők, akárcsak az óhitűek, mesebeli paradicsomot agyaltak ki maguknak, mivel rettegnek az élettől.

— Milyen különösen beszélsz — jegyezte meg Szamgin, s kíváncsian fürkészte az asszonyt. Úgy hiszem, eléggé rettenthetetlen napokat élünk, azaz eléggé rettenthetetlenül élünk.

Marina legyintett, mintha szúnyogot akarna elhessegetni.

— Férjem első feleségének egyik rokona két György-keresztet kapott a japán háborúban; részeges, de jó koponya. Azt szokta mondani: „A gyávaságomért adták: féltem hátrafelé futni, mert agyonlőnek! Hát másztam tovább előre!"

Kortyolt a boros pohárból, teát ivott rá, majd sietség nélkül, nyelve hegyével ajkát nyaldosva, így folytatta:

— Lám, ti, értelmiségiek, szakadárok, szintén félelemből vetitek magatokat a politika karjába. Állítólag meg akárjátok menteni a népet, de mi az a nép? A nép nektek igen távoli rokon, nem is lát meg titeket, kicsinyeket. És bárhogy iparkodjatok is megmenteni, az ateizmuson kitöritek a nyakatokat. A narodnyikságnak vallásosnak kell lennie. A föld föld marad, azt a nép is kiharcolja, ezenkívül azonban csodákra vágyik a földön, fényességes Sion városára áhítozik...

Mindezt halkan mondta, nem tekintett Szamginra, és közben apró kendőjével legyezte kihevült arcát. Klim érezte: ez az asszony nem reméli, hogy szavai megértésre találnak. Észrevette, hogy Marina háta mögül Dunyasa könyörgő pillantással néz rá: unatkozik.

— Hát így vélekedsz te? — szólt mosolyogva Szamgin. — És Kutuzov ismeri ezeket a gondolataidat?

— Sztyepan nem fogékony az ilyen gondolatok iránt — felelte lustán Marina, és kissé összehúzta szemöldökét. — De azért közelebb áll hozzájuk, mint mások. Neki nem kell az alkotmány.

Elhallgatott. Szamgin sem kívánkozott szólani. Marina oktatásában gúnyt gyanított, azt a szándékát, hogy felingerelje őt, és megoldja a nyelvét. Azt lehetetlennek tartotta, hogy Dunyasa jelenlétében szóba hozza Gogin megbízását. Félóra múlva a holdfényben fürdő, széles utcán karonfogva sétált Dunyasával, s hallgatta sebes beszédét.

— Tudod, én nem szeretem Marinát, de valahogy vonzódom hozzá, mint hidegből a melegre, vagy az árnyékba, ha nagy a forróság. Furcsa, nem? Van benne valami férfias, nem gondolod?

— Közhelyeket mond — állapította meg dühösen Szamgin. — Bizonyára az a kalmár férje tömte meg a fejét ezzel a sok ostobasággal... Hol ismerkedtél meg vele?

Dunyasa elmondta, hogy a férje képviselte Marina valamilyen ügyét a törvényszéken, és az asszony többször megfordult náluk Moszkvában.

— A férjem rajongott érte, és úgy körülugrálta, mint valami kakas...

Elölről nevetés hallatszott, kusza hurrá-kiáltások harsantak, egy ház kapuján kisebb csoport lépett ki, s egy lágy bariton rázendített:

A cár, akár Scaevola,
A Mucius Scaevola...

— a kar meglehetős összhangban folytatta, s így zengett:

Alkotmányt adott nekünk,
S ez nem a mi érdemünk.

— De miért? — kérdezte a bariton, a kórus pedig megfelelt:

Azért, mert így most a nép
Egyetért s előrelép!

— Pompásan énekelnek — állapította meg Dunyasa, meglassítva lépteit.

Csökkentette hatalmát...

— zengte a bariton, és a kar belevágott:

Hát ne zúgolódjatok!
Bőven méri italát,
Csak az övé ez a jog.

— De m-miért? — kérdezte ismét a bariton, a kórus pedig így válaszolt:

De csak azért, hogy a nép
Igya el keresetét!

— Ó, milyen érdekes! — kiáltott fel halkan Dunyasa, még lassabbra fogva lépteit, a bariton pedig ismét rázendített.

Ezért szednek össze most
A mi iszákosaink...

— a kar folytatta:

Minden derék italost,
S asztal mellé ülnek mind.

— De miért?

Hadd szóljon az áldomás:
Ital, nép és haladás!

Dunyasa nevetett. Az énekesek szoros csoportban haladtak a járdán, elöl egy báránybőr sapkás, égimeszelő egyetemista lépdelt, mellette egy apró emberke ugrándozott táncolásban, mint a labda, amikor Dunyasa és Klim mellé ért, ujjaival ádámcsutkáját rángatva, mekegő hangon elkezdte:

A szerelemnek hódol öreg, fiatal...

Nyomban felharsant néhány férfi- és női hang:
— Csendesítsétek le!
— Miska, ne bomolj!
— Micsoda disznóság!
Egy gömbölyű leányzó pedig, kicsiny sapkával göndör fürtjein, örömmel, sőt szinte ijedten közölte:
— Uraim, Sztresnyeva van itt, becsületszavamra!
A hórihorgas egyetemista levette sapkáját, és mentegetőzni kezdett:
— Jámbor fiú, bocsásson meg neki...
A jámbor fiú hanyatt vágta magát Dunyasa lába előtt, öklével a mellét csépelte, és így dünnyögött:
— Így áll bosszút Mihajlo Krilovon a tulajdon komisszása.

A lányok felajánlották Dunyasának, hogy elkísérik, az nyájas mosolygással szabódott; akkor egy hosszú, vastag hajfonatos leány így kiáltott:

— Polgártársak! Azt ajánlom, térjünk észre!

Dunyasa kisiklott az ifjúság gyűrűjéből, magával vonva Klimet, körülpillantott és vidáman állapította meg:

— Milyen kedvesek, nem? És milyen szellemesen mondta az a fekete szemű lány: „Ajánlom, térjünk észre!" Nem hallottad?

— Időszerű ajánlat — felelte zsörtölődve Szamgin.

A hórihorgas egyetemista megint rázendített:

Ez ok miatt tehát
Liberálisaink . . .

— és az egész kar kísérte.

Ez a nóta azt a jelenetet juttatta Szamgin eszébe, amikor az ifjúság gyászzsolozsma dallamára énekelte a költemény sorait: „Vesszen a jogfosztottság! Éljen a szabadság!"

— Úgy örülök, hogy szeret a fiatalság az együgyű kis dalaimért. Tudod, olyan volt az én életem . . .

— Forradalmasdit játszanak, és közben kigúnyolják — dünnyögte Szamgin.

— Abban az időben nagyon nehéz volt az életem, de egyszerűbb, mint most, és a bánat meg az öröm is egyszerűbb volt.

— Ne beszélj, megfázik a torkod — tanácsolta Dunyasának Szamgin, miközben az énekre figyelt.

De szerintük az a szép,
Ha hátra halad a nép . . .

Újságíróink . . .

— zengte a bariton, de a szálloda ajtaja becsapódott, és elvágta az éneket.

Dunyasa azt ajánlotta, vacsorázzanak meg az étterem-

ben; a férfi ráállott, de úgy érezte, hogy Marina süteményei megfeküdték a gyomrát, és ezért keveset evett, az asszony aggódva kérdezte:

— Rosszul érzed magad?

Vacsora után Dunyasa meglátogatta, és egy óra múlva már forrón suttogta:

— Azért szeretlek, mert mindent tudsz, de hallgatsz.

Szamginnak eszébe jutott, hogy nem ez az asszony mondja először ezeket a szavakat: Varvara is effélét emlegetett. Feküdt az ágyban, Dunyasa pedig félmeztelenül föléje hajolt, és könnyű, meleg tenyerével simogatta homlokát s orcáit. A felső ablaküveg négyzetében a hold fakó ábrázata fénylett, az asztalon álló gyertya sárga lángnyelvecskéje valósággal megdermedt.

— Milyen sokat és milyen kegyetlenül beszélnek a művelt emberek — mondta Dunyasa. — Isten nincs, cár nem kell, az emberek ellenségei egymásnak, semmi sincs úgy, ahogy kell! De hát mi van mégis, és mi a helyes?

Szamgin bágyadtan nevetgélt, szórakoztatta az asszony fecsegése, noha zavarta a pihenésben.

— Mi hát a lényeg? — faggatta Dunyasa.

— A nőnek a gyermek — jelentette ki lustán Klim, és csupán azért, hogy mondjon valamit.

— A gyermek? — ismételte ijedten Dunyasa. — Hát én el sem tudom képzelni, hogy nekem gyermekeim legyenek! Szörnyű kényelmetlen lenne. Nagyon jól emlékszem, milyen voltam kiskoromban. Szégyenkeznem kellene... önmagamról nem is tudnék mesélni nekik, pedig a gyerekek megkérdezik!

„Ő is filozofál" — állapította meg egykedvűen Szamgin.

Dunyasa pedig változtatva testtartásán, folytatta, a holdfény ráhullott fejére, arcára, aranyos szikrákat gyújtott kifürkészhetetlen szemében, és szeme Marináéhoz hasonlított.

— Nem, a gyermek: nehéz és rettenetes! Nem nekem való. Én nem húzom sokáig! Valami történik velem, valami ostobaság... szörnyű ostobaság...

Szamgin lehunyta a szemét, és azon tűnődött, kicsoda tulajdonképpen Marina.

— Szerintem minden igazi, ami tetszik, amit szeretsz. Az Isten is, a cár, és minden. Ma ez, holnap más. Aludni akarsz? No, aludj!

Megcsókolta a férfit, leugrott az ágyról, elfújta a gyertyát és eltűnt. Parfümillat maradt utána, és egy vörös köves karperec az éjjeliszekrényen. Szamgin egy ujjal a szekrény fiókjába fricskázta a karperecet, majd próbálta elrendezni magában a nap élményeit, s nyomban meggyőződött róla, hogy Dunyasa jelentéktelenül kis helyet foglal el köztük. Sőt, kényelmetlen volt meggyőződni erről, és szükségét érezte, hogy kimagyarázkodjék önmaga előtt.

„Egy üres és hóbortos nőcske szeszélye . . ."

Saját tapasztalatából és az ismert regények tanulságából már régen és szinte észrevétlenül leszűrte a nőkre egyáltalán nem hízelgő következtetést: a hálószobán kívül mindenütt zavarják az életet, sőt a hálóban sem sokáig kellemesek. Olvasta Schopenhauert, Nietzschét, Weiningert, és tudta, hogy nem szokás elfogadni a nőkről vallott nézetüket. Makarov ezeknek a németeknek a nők iránti viszonyát „az indogermán pesszimizmus legsúlyosabb elfajulásai" egyikének nevezte. De ugyanennek a Makarovnak az „érvrendszere" szerint a nő a divatáruüzlet segédjének tekinti a férfit, az a kötelessége, hogy megmutogassa a legszebb érzéseit és gondolatait, ő pedig mindenért mindig ugyanazzal fizet: gyermekekkel.

Ezen az éjszakán, az ismeretlen város egy hitvány szállodai szobácskájában, Szamgin úgy érezte, hogy szokatlan makacssággal gyötri a nőkről való töprengés. Felkelt, az ajtóhoz ment, s ráfordította a kulcsot; majd a holdra pillantott; megvilágította a szobát, és teljesen felesleges volt, szerette volna eloltani. Félmeztelenül, s azzal az érzéssel vetkőzött le, amelyet egyszer az orvosi rendelőben tapasztalt, amikor attól rettegett, hogy a doktor komoly betegséget állapít meg. Úgy rendezte át a párnákat, hogy ne lássa a hold szemtelenül fénylő képét, majd cigarettára gyújtott, és belemerült

a sejtések, önigazolások, ellentmondások, szemrehányások kék ködébe.

„Makarov azt állítja, hogy a nővel való kapcsolat korlátlan őszinteséget követel a férfitól" — tűnődött a fal felé fordulva, behunyt szemmel, és nem tudta elképzelni, hogyan lehetséges korlátlanul őszintének lenni Dunyasával, Varvarával. Az egyetlen nő, akivel őszintébb volt mint a többivel — Nyikonova, de vele is azért, mivel ő sosem faggatta semmiről.

„A titkosrendőrségnek természetesen kényszerből dolgozik, erőszakkal vették rá. A csendőrök mindenkinek felajánlják, hogy lépjen a szolgálatukba, nekem is felajánlották."

Igen elevenen, minden idegszálával emlékezett Nyikonovára, összehasonlította Dunyasával, és úgy találta, hogy amaz kényelmesebb volt, ez viszont mindenkinél jobban ismeri a test élvezésének művészetét.

„Kissé romlott vagyok" — ismerte el.

Elismerte tulajdon érzékiségét, sőt a teljes őszinteség pillanataiban arra is gyanakodott, hogy elég sok hideg nemi kíváncsiság rejtőzik benne. Ez magyarázatot követelt, és ő azt bizonygatta önmagának, hogy ez mégis becsületesebb, szellemibb vágy, mint az állatian pőre vonzalom a nőstényhez. Ezen az éjszakán pedig egy más, kevésbé hamis, de sokkal szomorúbb magyarázatot lelt.

„Az életkor lehűti az érzékeket. Túl sok erőt fecséreltem el az idegen gondolatok, közhelyek elleni harcban" — gondolta és gyufát sercentett, hogy új cigarettára gyújtson. Az utóbbi időben mind gyakrabban észlelte, hogy majdnem minden gondolatának megvan a maga árnyéka, visszhangja, de ez is, az is szinte ellenséges iránta. Így történt ez alkalommal is.

„A gondolatokról töprengeni könnyebb és egyszerűbb, mint a tényekről."

Ez a kellemetlen helyreigazítás magyarázatot követelt, amit nyomban meg is talált:

„Ez már általában az értelmiség sajátsága. Helyesebben az

intellektuel tulajdonsága ... akit nem árnyékolnak be, nem nyomasztanak a lét élményei."

Ugyanakkor pedig ezt gondolta:

„Elfáradtam és tehetetlenül vergődöm mindenféle gyarlóság hálójában. Milyen jelentősége lehet számomra egy véletlen találkozás egy részeg tiszttel, Dunyasával, Marinával?"

Marina óriási alakja hirtelen megváltoztatta töprengései irányát.

„Vajon vallásos ez az asszony? Nem hiszem, hogy egy ilyen hatalmas testnek őszinte szüksége volna az istenre."

Sürgető vágy támadt benne, hogy korlátok közé szorítsa Marinát. Sokáig, feszült figyelemmel vizsgálgatta, összehasonlította azzal, amilyen Pétervárott volt lánykorában — és hirtelen Leszkov hőse, Ahill Gyesznyicin jutott eszébe, ahogy felüvölt:

„Megsebzett, megsebzett ..."

A hívatlan emlékezés bosszantotta.

„Öregkorára ugyanolyan szörnyű lesz, mint Anfimjevna ... És éppolyan szánalmas is ..."

Ezzel azonban nem sikerült megsemmisítenie a kegyszerkereskedés tulajdonosnőjét. Mintha valamilyen aranyszemű ősi bálvány kelt volna életre az arany és ezüst csillogása, a gyertyatartók, tömjénezők és keresztelőmedencék tömkelege közepette. És az asszony mellett a kerubszerű fiú, aki úgy hasonlított Gyiomidovhoz, mint a tulajdon fia.

„A legfurcsább és legképtelenebb álarcos menet valamennyi között, amit csak láttam" — igyekezett megnyugtatni önmagát Szamgin; de hirtelen felötlött benne Gyiomidov eszelős kiáltása:

„Semmiben sem hisztek, de miért nem hisztek? Féltek hinni, a félelem miatt nem hisztek! Mindenből gúnyt űztök, mezítelenek, rongyosak lettetek, akár a részeg koldusok ..."

Az emlékek éjszakai felvonulása nyomasztó lidércképpé fajult. Csak álomban lehetséges szédületes sebességgel egy vén nyírek szegélyezte, néptelen, kitaposott úton ocsúdott fel, és mellette még egy Klim Szamgin lépdelt. Derült idő

volt, a nap forrón sütött az ember hátára, de sem Klimnek, sem hasonmásának, sem a fáknak nem volt árnyéka, és ez nagyon aggasztotta. A hasonmás hallgatott, és vállával beletaszigálta Szamgint az út gödreibe, árkaiba, nekilökte a fáknak, annyira akadályozta a járásban, hogy Klim szintén megtaszította: ekkor lába elé rogyott, átölelte és vadul felordított. Szamgin érezte, hogy ő is elesik, megragadta útitársát, felemelte, és akkor érezte, hogy súlytalan, akár az árnyék. De pontosan úgy volt öltözve, mint a valódi, eleven Szamgin, és ezért kellett, hogy súlya legyen! Ő magasra emelte és elhajította, le a földre, a hasonmás darabokra tört, és Szamgin körül nyomban tucatjával rajzottak a teljesen hasonló alakok, körülvették, sebes futásnak eredtek mellette, és noha valamennyien súlytalanok, áttetszőek voltak, mint az árnyék, mégis szörnyen szorongatták, lökdösték, letaszították az útról, vagy előrekergették, egyre szaporodtak, mind forróak voltak, és Szamgin fuldoklott néma, zajtalan tömegük közepette. Hessegette, két kézzel tépte őket, az alakok szappanbuborékként pukkantak szét ujjai közt; az egyik pillanatban már győztesnek képzelte magát, de a hasonmások nyomban mérhetetlenül megszaporodtak, megint körülfogták, és tovább kergették az árnyéktalan síkságon a füstös ég felé, amely felhőinek sűrű, sötétkék tömegével ránehezedett a földre: közöttük egy másik nap lángol, sugártalan, hatalmas, szabálytalan, lapos, akár a kemence torka, és ezen a napon feketés gömböcskék ugrándoztak.

Amikor a heves kopogásra felriadt, a fekete gömböcskék továbbra is a szeme előtt ugráltak, és a szobát a téli nappal tűrhetetlenül vakító hideg fénye töltötte meg; oly bőséges volt a fény, hogy valósággal kitágította az ablakot, és széttolta a falakat.

Szamgin vállára vetette a takarót, kinyitotta az ajtót, és Dunyasa üdvözlésére válaszolva, így szólt:

— Úgy látszik, beteg vagyok...

— Már harmadszor kopogok... Mi történt veled?

— Verejtékben ébredtem.

Az asszony kérdezte, ne hívjon-e orvost, Szamgin szagga-

tottan, fölényesen válaszolgatott, mint Varvarának. Úgy érezte, fizikailag kimerítette a hasonmásai seregével vívott küzdelem, tompán fájt a dereka, s úgy sajogtak lábának izmai, mintha valóban sokáig futott volna. Dunyasa elsietett aszpirinért, ő pedig a tükörhöz lépett, és hosszasan nézegette benne a szinte ismeretlen, sárga bőrű, száraz, hosszú arcot, a zavaros szempárt, amelyben zavar vagy talán ijedség barátságtalan, bizonytalan kifejezése dermedt meg. Megtapogatta halántékán őszbe csavarodó fürtjeit, megérintette a szeme gödrében rejtőző árnyakat, és elolvasta a gyémánttal üvegbe vésett kétsoros verset:

Innokentyij Kablukov
Valamikor itt lakott.

„Inokentyijt egy n-nel kell írni. De hátha kettővel? Mindegy: giccses."

Odakint vakítóan tündökölt a milliónyi szikrázó hópehely, valahol a közelben katonazenekar pufogott és harsogott, gyalogszerrel vagy kocsin tódultak oda a polgárok, egymást megelőzve szaladtak a gyerkőcök, és mindez idegen volt s nem kellett Dunyasa sem. Az asszony úgy röpült be a szobába, mint a madár, belediktálta az aszpirint, majd harapnivalót, bort, édességet, virágot cipelt át a szobájából, szépen feldíszítette az asztalt; Szamginnal szemközt ült tarka kimonójában, sűrűn rázogatta simára fésült fejét, rángatta vállát s halkan, de igen elevenen, váratlan és mulatságos hangsúlyozással beszélt:

— Ma éneklek! Ó, Klim, félek! Eljössz? Mondd,. szónokoltál már te? Ez is olyan rémes? Bizonyára még rémesebb, mint az éneklés! Mikor kilépek a közönség elé, nem is érzem a lábam, csak hideg fut végig a hátamon, és a szívem elszorul! Csupa szem, szem, szem — magyarázta a levegőbe bökdösve. — Az asszonyoké gonosz, úgy rémlik, elátkoznak, azt szeretnék, ha elcsuklana a hangom, és úgy kukorékolnék, mint a kakas, ezt azért kívánják, mivel minden férfi szeretne megerőszakolni, és ők irigyelnek!

Halkan, idegesen nevetett:

— Ostobaságot beszélek?

— Azt — erősítette meg Szamgin, s az asszony kihívóan dús keblét és mohó ajkát bámulta.

— Nehéz megokosodni — sóhajtott Dunyasa. — Azelőtt, kórista koromban okosabb voltam, becsületszavamra! A férjem miatt butultam el. Lehetetlen alak volt! Ha három szót mond neki az ember... háromszázzal felel! Egy ízben, éjjel annyira nekieresztette a nyelvét, hogy elküldtem az anyjába...

Dunyasa elpirult, és olyan fergetes kacajra fakadt, hogy nevetésében máskülönben fukar Szamgin is felvidult kissé, elképzelve, mennyire elámult a férj.

— Bizisten, képzeld: az ágyban fekszik egy férfi a feleségével, és korholja, miért nem érdekli a francia forradalom! Élt akkor valamilyen madame, azt érdekelte, hát le is vágták a fejét... Pompás karrier, mi? Abban az időben az volt a párizsi divat: fejeket vagdosni, ő meg összeszámolta mind... És mesélt, csak mesélt... Úgy véltem, rám akart ijeszteni ezzel... a nyaktilóval, hogy is hívják?

— Guillotine — segítette ki Klim.

— És az sült ki elbeszéléséből, hogy a forradalom azért tört ki, mivel a francia nők szemérmetlenül viselkedtek.

Az asztalra hajította a szalvétát, talpra ugrott, és fejét jobb vállára hajtva, kezét háta mögé rejtve, katonás léptekkel róni kezdte a szobát, és vontatott, szomorú hangon prüszkölve magyarázta:

— „Ezek után világosan kell látnod, mennyire elősegítette Marie Antoinette a monarchia bukását..."

Nagyon mulatságos volt, vidám dévajkodása szórakoztatta Szamgint; a szétnyíló kimonó kivillantotta fekete harisnyás, karcsú lábát, és a kurta kék kombinét, amely majdnem egészen szabadon hagyta keblét. Mindez felkeltette Szamginban a nagylelkű vágyat, hogy köszönetet mondjon Dunyasának, amikor azonban magához vonta, az asszony ügyesen kisiklott karja közül.

— Hangverseny előtt nem lehet — jelentette ki határozot-

tan. — Ott, a közönség előtt, olyannak kell lennem, mint az üveg!

— Micsoda badarság — vitatkozott Szamgin, bosszúság nélkül, inkább csodálkozva.

— Nem lehet — ismételte Dunyasa, és széttárta karját. — Így van ez...

A mennyezetre bámult és elgondolkozott.

— Felfuvalkodott asszonyok, szemtelen férfiak, ez igaz, de ezek csupán az első sorok. Számukra talán éppenséggel sértő lenne, ha valami kornyikálást kellene hallgatniuk, vigye el az ördög. De mindig vannak másféle emberek is, akik előtt szépen, becsületesen kell énekelni. Érted?

— Nem egészen — mondta Szamgin. — Mit jelent: becsületesen énekelni?

Az asszony megint gondolkodóba esett, tenyerével simogatta arcát, majd sebesen elmesélte:

— Apámnak nem volt szerencséje a kártyában, és amikor néha leégett, megparancsolta anyámnak, hogy hígítsa a tejet vízzel, ugyanis két tehenünk volt. Anya eladta a tejet, és nagyon becsületes volt, mindenki szerette, és hitt neki. Ha tudnád, mennyire gyötrődött, amikor hígítania kellett a tejet. Hát én is szégyellem magam, amikor rosszul éneklek, érted?

Szamgin helyeslőn megveregette a vállát, sőt még ki is jelentette:

— Ez nagyon gyerekes volt...

— Igen butácska vagyok, butácska — ismerte el az asszony sietve, és homlokon csókolta Klimet. — Látjuk egymást a hangverseny után, ugye?

Kissé felvidámította a férfit.

De alighogy eltűnt, Szamgin megfeledkezett róla: önmagát figyelte, és úgy érezte, homályos aggodalom növekszik benne.

„Kifáradtam. Beteg leszek."

Fogta az újságot, és ledőlt a díványra. A „Szavunk" című újság kövér, de töredezett betűkkel szedett, temérdek kérdő- és felkiáltójellel tarkított vezércikke dühösen kiabált

azokról, akikben „nincs felelősségérzet a haza, a történelem iránt".

„Mi őszinte demokraták vagyunk, ezt bizonyítja az abszolutizmus ellen vívott sok esztendős, lankadatlan harcunk, kulturális munkánk. Mi ellenezzük az anarchia burkolt magasztalását, s »a kényszer birodalmából a szabadság birodalmába való ugrás« tébolyát, mi a kulturális evolúció hívei vagyunk! És hogyan lehet kibékíthetetlen, ellentmondás nélkül tagadni az akarat szabadságát, és egyúttal arra biztatni a tudatlan embereket: csak ugráljatok!"

„Vidéken mindig jóval egyszerűbben gondolkodnak; ez számunkra nemritkán nevetséges is lehet, a vidékieknek azonban éppen így kell írni" — állapította meg Szamgin, majd megkérdezte: — „Ki ez a számunkra?" — és a papír zizegésével elfojtotta a kérdést. A lap túlsó oldalán nekrológ volt valakiről, aki erre a különös névre hallgatott: Upovajev.

Ezt olvasta róla: „Igazi kultúrember lévén, Ivan Kalisztratovicsban megvolt az őszinte humanista tárgyilagosság ama ritka érzéke, mely képessé tette arra, hogy behatoljon az élet ellentmondásainak lényegébe, és ez erőt adott neki ahhoz, hogy elsimítsa a valósággal elsimíthatatlanoknak tetsző ellentmondásokat."

A „Színház" rovatban egy bizonyos Idron így írt:

„Ma ismét alkalmunk lesz népdalokat hallani J. V. Sztresnyeva ideális előadásában. A művésznő megint bőkezűen telehinti a Kereskedők Klubjának termét a hangok színpompás virágaival, ismét felajzza idegeinket lírai jajongásával és szilaj kurjantásával, melyet jó érzékkel lesett el a valóságos népi alkotás kimeríthetetlen forrásánál."

Szamgin földhöz csapta az újságot, lehunyta a szemét, és nyomban felrémlett előtte az éjszakai lidérces látomás: felkavargott hasonmásainak kartánca, most azonban már nem puszta árnyalakok voltak, hanem hozzá hasonlóan öltözött emberek, lassan keringtek, de nem érintették meg; igen kellemetlen volt, hogy nincs arcuk, csak valami tenyérhez hasonló van a helyén, úgyhogy háromkezűnek rémlettek. Ez

az álomkép megijesztette: felnyitotta szemét, felállt és körülnézett.

„Betegesen csapong a képzeletem."

Megállapította, hogy felfrissülésre van szüksége, és lement az utcára; messziről halottas menet közeledett.

„Nyilván Upovajevet temetik" — következtetett; bekanyarodott egy mellékutcába, és megindult vaktában lefelé, ahol az utcácskát egy háromkupolás templom púpos zöld teteje torlaszolta el. Vastag hósapkával borított, zömök, hasas házikók ereszkedtek lefelé két sorban a templom irányában. Szamgin némi hasonlóságot fedezett fel bennük a bundás emberekkel, a házak ablakai és ajtajai pedig zsebhez hasonlítottak. Vastag rétegben csüngött a város fölött a szürke, hideg unalom. Messziről templomi kórus panaszos éneke szállt.

„Milyen ismerős, egyhangú ez az egész. És tartós. Szilárdan gyökeret vert a földben."

Ugyanilyen egykedvűen azt is végiggondolta, hogy ha irodalomra adta volna a fejét, akkor e maró unalom csendes diadaláról nem írna rosszabbul, mint Csehov, és természetesen élesebben fogalmazna Leonyid Andrejevnél.

A templom mögötti kicsiny tér sarkán, egy földszintes ház bejárata fölött, sárgászöld cégtábla ingadozott: „Peking étterem." Bement a kicsiny, meleg szobába, letelepedett a sarokban, az ajtó mellett, a hatalmas vén fikusz alatt, és a tükör hét embert villantott szemébe, két asztalt ültek körül a söntésben, és beszédjük behallatszott.

— Bizony, Ivan Vasziljevics, én amondó vagyok, hogy bátrabban leránthattad volna a leplet ezekről a zsiványokról, mert így még megelőznek minket a választásokon!

A hang zsíros, zsörtölődő volt, vele együtt csengett egy vékony, mérges hangocska is:

— Az ördögbe is, miféle eszer ő, ha fiatalkora óta, egész életében citrommal kereskedik?

— Most egyszerre mind proletárrá vedlik át — állapította meg egy harmadik.

Szamgin jobban szemügyre vette a vendégek homályos

tükörképét, és megpillantotta köztük Ivan Dronov nagyfülű koponyáját. Fel akart állni, és távozni, a pincér azonban behozta a kávét, Szamgin a csésze fölé hajolt, és figyelni kezdett.

— Éltek-éldegéltek, és most egy csapásra kiderült, hogy valamennyi eszer, no nézze meg az ember!

— Nagy jezsuita volt a megboldogult Upovajev, de azért jól odamondott nekik! Emlékeztek, a városi parkban, mi?

— Hogyne! „Nem elég a világosság? Nem ideje már, uraim, hogy eloltsák a jól felszerelt birtokokat perzselő tüzeket? Világos itt minden! Mindenki látja a mohóság, irigység, gyűlölet elemi erőinek pusztító munkáját, amely erőket önök szították fel!"

— De jó az emlékezőtehetséged, Grisa!

— A szép szóra...

— De hisz nagy lókötő volt a megboldogult!

— Mindnyájan isten útját járjuk.

A társaság egy emberként kacagott fel, Szamgin pedig e nevetés közben megkocogtatta kanalával a csészealjat, mivel sietett távozni: nem kívánt Dronovval találkozni. Ekkor azonban Dronov kijelentette:

— No kérem, ideje, hogy bemenjek a szerkesztőségbe — és apró léptekkel Szamgin asztala felé indult, ahol a pincér éppen az aprópénzt számolta le.

— Bah! Hogyan kerülsz ide?

Nem adott kezet Szamginnak, bizonyára azért, mert már kapatos volt. Mindkét kezével rátámaszkodott az asztalra, és összehunyorított szemmel, fesztelenül vizsgálta Klimet, orrán át fújta a levegőt, és közben csengő hangon kérdezősködött, mesélt:

— A „Volgá"-ban laksz? Benézek hozzád. Ott lakik Sztresnyeva is, pompás énekesnő! Én meg, pajtás, a „Szavunk" szerkesztőjét helyettesítem. „Vidékünk", „Szavunk", mind a mienk, pajtás!

Vadonatúj öltözékében egy ruhaüzlet segédjéhez hasonlított. Meghízott, jóllakott arca fénylett, kicsiny orra szétfolyt pirospozsgás orcái felé, orrlyukai megszélesedtek.

— Agitálni jöttél, mi? A szocdemeknek?

Szamgin szárazon kijelentette, hogy a bíróságon van dolga; Dronov azonban elmosolyodott, hunyorított, majd hirtelen eliramodott, de visszaszólt:

— Felugrok hozzád.

Szamgin utána nézett szemüvegén keresztül, és fájdalmasan összeráncolva arcát, ezt gondolta:

„Milyen gyakoriak ezek a szükségtelen és kellemetlen találkozások a múlttal..."

Gyalog ment a hangversenyre, de elkésett, és kénytelen volt a terem ajtajában várakozni. A két sorban húzódó, vastag oszlopoktól közrefogott hosszú termet zsúfolásig megtöltötte a közönség, sűrű tömege szinte összepréselődött, megnyúlt a dobogó felé, azoknak a nyomására, akik az oszlopok, székek mögött, sőt még az ajtó nagyságú ablakok párkányain is szorongtak. A karzatról fürtökben csüngtek alá a fiatal fejek, az oszlopokon levő kandeláberek fényében fürdő arcokon szokatlanul nagy szemek csillogtak. Dunyasa úgy imbolygott a dobogón, mintha a levegőben lebegne, háta mögött II. Sándor cár magaslott aranykeretben, és borotvált álla valósággal rátámaszkodott Dunyasa aranyszínű fejére. A zongoránál egy kövér, kopaszodó férfi ült, és lomhán, fukarul csalta elő a billentyűkből a halk akkordokat.

Csipkegalléros, szerény fekete ruhájában, piros rózsával övében Dunyasa oly kicsiny volt, mint egy serdülő lány, és önmagához hasonló, egyszerű szavakkal töltötte meg a termet. Halk, de tiszta hangocskája fáradhatatlanul csengett, és feszült csendet teremtett. Szamgin nem figyelt az ének egyhangú trilláira, e csendességben valami kellemeset érzett, és keresni kezdte, mi lehet az. És könnyen meg is találta: néhány száz ember némán, sőt talán hálásan hallgatja egy asszony hangját, aki az övé, Szamginé, s azt tehet vele, amit akar. Elmosolyodott, levette szemüvegét, és miközben megtörülte, némi büszkeséggel gondolta, hogy Dunyasa tehetséges. A csendet hirtelen ütemes taps, és kiáltozás szakította szét és semmisítette meg; különösen vadul kiáltozott

a fiatalság a karzatról, valahol a közelben pedig erejét fitogtatva egy öblös basszus harsogott:

— Kö-szön-jük!

Dunyasa nevetségesen hajladozott, hadonászott, rézvörös fejével bólogatott; foltos arca örömtől sugárzott; ujjait ökölbe szorította, egyik öklöcskéjét arca előtt rázogatta, csókot lehelt rá, majd széttárta karját, és szétszórta a csókot a közönség között. Ez a mozdulata még szilajabb kiáltozásokat, vidám nevetést keltett a teremben és a karzaton. Szamgin is elmosolyodott, és szomszédait nézegette, különösen pedig egy kövér férfit, aki a közlekedési minisztérium tisztviselőinek egyenruháját viselte: látcsövön keresztül szemlélte Dunyasát, és cuppantva, hangosan jelentette ki:

— Milyen bájos a kis cicus! Végzetesen bájos...

Sokáig nem engedték énekelni Dunyasát. Azután mondott valamit a közönségnek, és a hirtelen csendességben csodálatos könnyedén ismét rázendített. Szamgin hirtelen úgy érezte, hogy mindez sértő. Félrevonult a közönségtől, a márványlépcső pihenőjére, kizárta magát a sokszázfőnyi tömegből.

Élénken elképzelte Dunyasát meztelenül, az ágyban, borzas hajjal, amint mohón vicsorítja a fogát. És e féktelen, érzéki kis nő most arra kényszerít sok száz embert, hogy hallgassa őt, gyönyörködjék benne, csupán azért, mert ostoba dalokat tud énekelni, s megvan az a képessége, hogy utánozza az asszonyok és lányok jajongását, a nőstények vágyódását a hímekre.

„Vannak emberek, akik egész életükben — akár a malomkő a magot — fáradhatatlanul őrlik a lét sokféle, nehéz élményeit, azért, hogy felfedezzenek bennük valamit vagy semmivé változtassák őket. Az ilyen embereket azonban ez a félkegyelmű tömeg nem veszi észre. Csak Dunyasát."

Ilyen tűnődés közepette hallgatta a szomorkás dal csapongó melódiáját, és közben egyre jobban gyűlt benne a harag Dunyasával szemben. Mikor a csend megint szétfoszlott, felrezzent és megismételte:

„Félkegyelműek!"

A teremben mintha sok száz tyúk verdesett volna szárnyaival.

A karzatról kiabált valaki:

— Az ukrán dalt!

A lépcsőn két fiatalember szaladt felfelé virágkosarat cipelve, a tömeg feléjük nyomult; egy bekecses, széles ősz szakállú ember pedig így szólt:

— Elbűvölő! Hát ez a mienk! Ez Oroszhon!

Szamginhoz odalépett Marina; sötétpiros ruha volt rajta, mellén tarka sál.

— Menjünk le, ott lehet teát kapni — ajánlotta, és miközben lefelé haladt a lépcsőn, zajosan felsóhajtott: — Hogy megszépül, ha énekel, és micsoda tiszta hang! Valósággal fényt áraszt!

Beszéd közben remegett a szemöldöke, a tisztelettudó meghajlásokra fenségesen bólogatott.

— Nem tudom kellően értékelni a népdalokat — jelentette ki szárazon Szamgin.

— Más a dal, és más az éneklés.

Kellemetlen volt Marina mellett menni: a város polgárai fesztelenül kíváncsi pillantásokkal tapogatták Szamgint, lökdösték, és nem is kértek bocsánatot. Lent a nagy teremben úgy tolongtak, akár a pályaudvaron, sűrű tömegben nyomultak a büfé felé, amely csak úgy csillogott a színes üvegektől; a palackok tömegében, a két szekrény közötti kicsiny ajtó fölött, arany szőlőfürttel díszített, nehéz szentképtartó magaslott, benne sötét arcú ikon; előtte kristályüveg-mécs lángja röpdösött, és így a büfé furcsa módon egy kápolna ikonokkal borított falához hasonlított. Mikor pedig az emberek felemelték poharukat, úgy tetszett, keresztet vetnek.

Valahol a közelben biliárdgolyók koccantak, mintegy pontot téve a bekecses, nagy szakállú ember oktató szavai végére:

— Emlékeztetni napjainkban a múlt kedves bájára: ez érdem!

Balra, a nyitott ajtón túl három asztalnál tekintélyes pol-

gárok kártyáztak. Lehet, hogy beszélgettek is, a zaj azonban elfojtotta hangjukat, kézmozdulataik pedig oly egyformák voltak, mintha mind a tizenketten automata figurák volnának.

Marina halkan magasztalta az énekesnőt, s tűnődve letelepedett egy sarokasztalka mellé, teát kért, majd ujjaival megérintette Szamgin könyökét.

— Miért vagy ilyen borús?

— Nézek, hallgatok.

— Ahá: ezt az alakot? A helybeli Don Juan...

Két lépésre Szamgintól frakkos, vékony, karcsú férfi állt, háttal feléje, és mintegy önmagának vezényelve széles hajtókájú kabátujjával, csengő hangon magyarázta két kövér társának:

— Bizony, a forradalomnak vége! De ne panaszkodjunk rá, nekünk, az értelmiségnek nagy hasznot hajtott. Letisztogatta, leszórta rólunk mindazt, ami felesleges, könnyvízű, ami zavarta az életünket, mint ahogyan zavarja a hajót a haladásban a gerincére tapadó kagyló és moszat...

— Megtette a magáét, és most jön a nagy leleplezés — fűzte közbe csendesen elmosolyodva Marina.

— Most azonban egy eleven, gyakorlati ügy áll előttünk...

— A nemesség kerületi marsalljának csemetéje — súgta.

— Az állam rendje...

— Csend legyen! — rivallt egy rekedtes hang. Szamgin összerezzent, és kissé felemelkedett; minden fej a büfé felé fordult, a kusza beszéd elcsitult, hangosabban koccantak össze a biliárdgolyók, mikor pedig egész csend lett, valaki csüggedten így szólt:

— No, mi lesz? Treffet játszunk.

A büfénél ott állt Trifonov főhadnagy, jobb kezével kardja markolatába kapaszkodott, a ballal pedig egy kopasz ember gallérját fogta, aki fejjel magasabb volt nála; hol maga feléráncigálta a kopaszt, hol meg eltaszította, és így hörgött:

— Védeni egy ilyen cafatot, aki...

A kopasz dülöngélt, kezét nadrágja varrására szorította és hörgött.

— Hívják az ügyeletes őrmestert! — rikoltotta a frakkos férfi, és beszaladt a kártyaszobába.

— Hű, micsoda pofikája van — jegyezte meg eléggé egykedvűen Marina.

Szamgin le nem vette a szemét a főhadnagy torzul felpuffadt, bíborvörös arcáról és melléről; a tiszt olyan hevesen és sűrűn lélegzett, hogy mellén a fehér kereszt valósággal ugrált.

A közönség hamar szétoszlott; a főhadnagyhoz széles léptekkel odament egy bekecses férfi, és kezét a füstölgő cigarettával háta mögé rejtve, megkérdezte:

— Engedelmet, miről van szó?

— Hordd el magad — mondta fáradtan a főhadnagy, és eltaszította a kopaszt; majd megpróbált felvenni egy pohárkát a tálcáról, de feldöntötte, akkor öklével rásújtott a pultra és felhördült:

— Mi az, parasztnak öltöztél, tökfilkó? — förmedt a bekecses emberre. — Én a parasztokat csépelem! Érted? Dalocskákat hallgattok, kártyáztok, biliárdoztok, az én embereim pedig megfagynak, hogy vinne el benneteket az ördög! És én vagyok felelős értük!

A főhadnagy szélesen meglendítette két karját, a mellére sújtott, és útszéli káromkodásra fakadt.

— Telefonáljanak a parancsnoknak — rikoltotta a szakállas, megragadott egy széket, és azzal bástyázta el magát a főhadnagytól, miközben az kardja markolatát ráncigálta, de bal kezével nem szorította le a hüvelyt.

— Nos, menjünk — ajánlotta Marina. Szamgin megrázta a fejét, az asszony azonban karon fogta és elvezette. A biliárdteremből, kezét zsebkendőjével törölgetve, egy vékony lábú, magas tiszt rontott ki; olyan apró léptekkel szaladt a büféhez, hogy Marina megjegyezte:

— Fut, de nem siet.

— Forradalmat csinálnak a gazemberek, aztán azt ordítják: védj meg! — kiabált a főhadnagy, a tiszt egészen közel

lépett hozzá, és fenyegetően kifújta az orrát, mintha el akarná fojtani a vad ordítást.

— Szörnyű az arcod, mi lelt? — suttogta Szamgin fülébe Marina; a férfi ezt dünnyögte:

— Egy fülkében utaztam vele. A lázongókat lecsendesíteni jött ide. Nem épeszű ...

— Ó, de rosszmájú vagy, de rosszmájú — állapította meg Marina, felfelé menet a lépcsőn.

Szaggatottan szólt a csengő, valaki pedig elkeseredetten rimánkodott:

— Uraim! Kezdődik a hangverseny második része ...

A lépcsőn Marina elereszteti Szamgin kezét; a férfi nyomban lesietett a ruhatárba, felöltözött és hazament. Sűrű pelyhekben hullott a hó, halkan zizegett a szél, és csak tömörebbé tette a nagy csendességet.

„Mitől ijedtem meg? — töprengett Szamgin, lassan lépkedve. — Rosszmájú, azt mondta ... Mit jelent ez? Micsoda közönyös tehén" — korholta Marinát, de nyomban érezte, hogy ingerültségének semmi köze ehhez az asszonyhoz.

„A főhadnagy részeg, vagy meghibbant, de igaza van! Lehet, hogy én is ordítani fogok. Minden értelmes embernek ezt kell ordítania: »Ne merjetek erőszakoskodni velem!«"

A főhadnagy részeg üvöltésével együtt ott csengtek emlékezetében a múlt kedves bájáról, a hajó gerincére tapadó kagylókról és moszatról mondott szavak, meg a megállapítás, hogy a forradalom véget ért.

„Hazugság! — kiáltott fel gondolatban. — Nincs vége. Nem lehet vége, amíg nem hagyják abba énem gyötrését ..."

Érezte, milyen nyersen naivak a gondolatai, és ez még jobban felingerelte, még jobban sértette. Neheztelt önmagára és az emberekre, keserű bánat emésztette, az okoskodás nem tudta kioltani vagy megszüntetni ezt a hangulatát, így ért haza, meggyújtotta a lámpát, leült egy karosszékbe, távol a sarokban, és sokáig ült a félhomályban, készülve valamire. Ült és szokás szerint lepergette emlékezetében mindazt, ami mellett elhaladt, és ami — így vagy amúgy — ellenségesen érintette. Emlékeztette önmagát, hogy az ilyen egye-

düllétre kárhoztatott emberek száma bizonyára sokezer lehet, és közöttük talán ő szenved a legmélyebben. Az emlékek súlyos terhe alatt az idő csigalassúsággal múlt, az óra már rég elütötte az éjfélt, és Szamginban felvillant a futó gondolat:

„A kedves múlt hódolói most bizonyára valamelyik vendéglőben tömik Dunyasát."

Kellemetlen volt beismernie, hogy várja az asszonyt.

„Nem őt várom. Nem vagyok szerelmes. Nem vagyok szolga."

Mikor azonban a folyosóról zizegés hallatszott, mint a tovafutó szellő, és beszaladt Dunyasa, hideg kacsóival megfogta arcát, és homlokon csókolta, a férfi kissé megörült.

— Vártál? — faggatta sebes suttogással az asszony. — Drágám! Gondoltam: bizonyára vár! Hamar, menjünk át hozzám. Valami undok alak költözött a szomszédodba, úgy rémlik, ismerős is. Nem alszik, az imént kidugta a fejét az ajtón — suttogta Dunyasa, és magával vonta Klimet, az pedig ment, és úgy érezte, hogy a furcsa, keserűen hideg öröm növekszik benne.

— Ne dobogj — kérte a folyosón Dunyasa. — Persze, elvittek vacsorázni, ez már elmaradhatatlan! Nagyon kedvesek voltak, és egyáltalán... Mégis szemét népség — jelentette ki sóhajtva, miközben bement szobájába, és ledobta magáról a felsőruhát. — Hiszen érzem én: ezeknek az énekesnő, ápolónővér, szobalány... egyformán csak cseléd.

— Tegnap másképpen beszéltél — emlékeztette Szamgin.

— Hát mindennap ugyanazt kell mondani? Így megutáltatná magát az ember önmagával és másokkal is.

Az asztalon duruzsolt a szamovár, kormozott az esetlen lámpa, Szamgin gyakorlatiasan lejjebb csavarta.

— Ó, olyan vacak — mondta Dunyasa, és legyintett a lámpára. — Nos, mondd meg: hogy éneklek? Várj csak, megmosom a kezem, összecsókolták, összekenték ezek az ördögök...

Eltűnt a spanyolfal mögött, csörömpölt a vasmosdóval és szitkozódott:

— Az ördögbe...

A lámpa megint kormozott. Szamgin meggyújtott két gyertyát, a lámpát pedig eloltotta.

— Így barátságosabb — helyeselt Dunyasa, amikor szőrmeszegélyes pongyolában kilépett a spanyolfal mögül, hajfonatát kibontotta, és vörös haja dúsan omlott hátára, vállára; arca hegyesebb lett, és egy róka pofácskájához hasonlított. Noha nem mosolygott, kifürkészhetetlen, csapongó szeme örömtől égett, és szinte kétakkorára nőtt. Leült a díványra, és fejét Szamgin vállához szorította.

— Örülök, drágám! Úgy örülök, mint a részeg, és szeretnék sírva fakadni! Ó, Klim, milyen csodálatos ez, amikor érzi az ember, hogy jól ért a dolgához! Gondold csak el, ki vagyok én? Kóristalány, az anyám fejőasszony volt, az apám asztalos, és én énekelek! Micsoda pofák meg hasak merednek előttem, én pedig éneklek, és már-már úgy érzem, meghasad a szívem, meghalok! Ez olyan... nagyszerű!

Bor szaga nem áradt az asszonyból, csupán a parfümé. Elragadtatása Klimnek eszébe juttatta saját elkeseredését, mellyel róla és önmagáról gondolkozott a hangversenyen. Dunyasa lelkesedése kellemetlen volt. Klim ölébe ült, levette szemüvegét, az asztalra dobta, és belenézett a szemébe.

Szamgin a szemüvegért nyúlt, és közben annyira előrehajolt, hogy az asszony lecsúszott a térdéről: akkor felállt és fel-alá járkálva a szobában, egy pohár bort tartva a kezében, beszélni kezdett, noha nem is tudta, mit fog mondani.

— Elkéstem, az ajtóban kellett várnom, s onnan rosszul hallani, a szünetben pedig...

Részletesen beszámolt a főhadnaggyal való akaratlan megismerkedéséről, arról, hogy milyen durván bánt a tiszt az öreg csendőrrel. Dunyasát azonban nem hatotta meg a csendőr szerencsétlensége, amikor pedig Szamgin elmesélte, hogyan tépte le az a csirkefogó a revolvert, hallotta, hogy ezt suttogja:

— Bátor legény...

Szamgin bosszúsan sandított az asszonyra, és közben a botrányról beszélt, melyet a főhadnagy az imént rendezett a

klubban. Dunyasa gyerekesen eltátott szájjal, hunyorogva hallgatta, és marokra fogott hajfürtjeivel lassan simogatta arcát.

— A botrány után elmentem és elgondolkoztam rólad — mondta halkan Szamgin, miközben cigarettája füstjét nézte, mellyel nyolcasokat rajzolt a levegőbe. — Te ott fent énekelsz, és azt képzeled, hogy a hangod megnemesíti a barmokat, a barmok pedig odalent...

— De miért barom ez a tiszt? — csodálkozott ráncba vont szemöldökkel Dunyasa. — Egyszerűen ostoba és határozatlan. Inkább odament volna a forradalmárokhoz, és így szólt volna hozzájuk: „Veletek érzek!" És kész.

Töltött magának egy pohárka madeirát és hozzátette:

— Én ugyan egyáltalán nem képzelek semmit.

— Magától értetődik, engem nem érdekel a főhadnagy, viszont a te jövőd...

Megállt Dunyasa előtt, és ecsetelni kezdte a jövőjét.

— A hangod kis terjedelmű, és nem futja sokáig. A művészek társasága: a közönségtől elkényeztetett, tudatlan, primitív erkölcsű, féktelen emberek környezete. Egy és más belőlük, például Alinából, talán már meg is fertőzött.

Látta, hogy Dunyasa arca megnyúlik, elveszíti élénk színeit, és tarka lesz: kiütköznek a szeplők, és az asszony összehunyorítja a szemét.

— Mindenki bohócai, a jóllakottak mulattatásáért élnek...

— Ó, istenem! — kiáltotta Dunyasa, és csodálkozva összecsapta kezét —, hát ezt nem vártam! Éppen úgy beszélsz, mint a férjem...

— Ha így beszélt, akkor nem beszélt ostobán — mondta Szamgin, és félrehúzódott az asszonytól: ez pedig fülig elvörösödött, haját hátára vetette, s így folytatta:

— Nem, ostobán beszélt! Üres ember volt. Csupa paragrafus, könyvszerű, a szívében pedig semmi, teljesen üres volt a szíve! Várj! — kiáltott fel, nem hagyva szóhoz jutni Szamgint. — Fukar, mint egy koldus. Nem szeret senkit, sem embert, sem kutyát, sem macskát, csak a borjúvelőt. Én

viszont ilyen vagyok: van valamid, ami örömet szerezhet? Nosza, add ide, osszuk meg! Én az örömért élek... Tudom, hogy ehhez értek!

Könny buggyant ki az asszony szeméből, és Szamginnak az jutott eszébe, hogy Dunyasa nem ért a síráshoz: a szeme nyitva és fényesen csillog, szája mosolyog, öklével a térdét veri, és az egész asszony harciasan megélénkült. A könnye hamis, felesleges, nem a fájdalom, nem a sérelem könnye. Mély hangon így beszél:

— Ostoba volt. Mindig ostoba: állva, ülve, fekve. Az ilyeneket kell elverni... sőt lelőni... ne rontsd a levegőt, ostoba!

Szamgin hallgatta, és érezte, hogy növekszik benne a harag. Belenyomta cigarettáját egy citromszeletkébe, és a fogai közt sziszegte:

— Várj, ne bomolj...

Az asszony azonban nem várt. Hátradőlt a dívány támlájára, két kezével rátámaszkodott az ülésre, és míg csodálkozva fürkészte Szamgint, így beszélt:

— Sehogy sem értem, hogyan fújhatod az ő nótáját? Hisz nem is ismered. És egyszerre csak te, aki olyan okos vagy... ördög tudja, hogy lehet!

Szamgin vállat vont, és így szólt:

— Te émelygős dalocskákat énekelsz, és a sok félkegyelmű azt hiszi, hogy minden úgy megy, mint a karikacsapás...

Tudta, hogy rosszul beszél, és szavai nem hatnak az asszonyra. Szeretett volna rárikoltani, dobbantani, egyszóval megijeszteni ezt a kicsiny asszonyt, hogy könnyekre fakadjon. Ellenszenve valósággal megrészegítette, felkeltette érzékiségét, és bosszúvágyat ébresztett benne. Elhaladt Dunyasa mellett, s közben maga elé képzelte a cinikus leszámolás jelenetét, arra készült, hogy megragadja, gyömöszölje, fájdalmat okozzon neki, sírásra, nyögésre kényszerítse; már nem is hallotta, mit beszél Dunyasa, csak nézte majdnem egészen fedetlen keblét, és tudta, hogy most mindjárt...

Ekkor azonban az asszony megragadta Klim kezét, s ma-

ga mellé ültette, erősen átölelte a fejét, és sebes, aggódó suttogással kérdezte:

— Mi van veled, drágám? Ki bántott? No, mondd meg! Istenem, olyan őrült, olyan szánalmas a szemed...

Ostoba, nevetséges és megalázó jelenet volt. Szamgin semmiképp sem várhatta ezt, sőt el sem tudta képzelni, hogy Dunyasa vagy egy másik nő ilyen hangnemben beszéljen vele.

Kábultan, mint akit fejbe vágtak valamilyen puha, de súlyos tárggyal, igyekezett kiszabadulni az asszony erős keze közül, az azonban ellenállt, még szorosabban hozzá simult, és forrón súgta a fülébe:

— Tudom, hogy nehéz neked, de hisz nem tart sokáig, eljön a forradalom, eljön!

— Már megengedj — mormogta a férfi, és valami dühöset, gyilkolóan gúnyosat készült mondani, de csupán ennyit mormogott: — Kényelmetlen így.

Valóban kényelmetlen volt így ülnie: Dunyasa himbálta Klim fejét, a kemény gallér csípte nyakán a bőrt, és az asszony gyűrűje fájón szorította a fülét.

— Te okos vagy — suttogta az asszony. — Én sokat tudok rólad, hallottam, amit Alina mesélt Ljutovnak, és Makarov is beszélt rólad, meg maga Ljutov is jót mondott...

Klimnek végül sikerült kitépnie a fejét, megigazította a haját, és talpra ugrott:

— Ljutov nem mondhatott jót rólam és egyáltalán senkiről sem.

Érezte, hogy nem ezt kellene mondania, nem így kellene viselkednie, és bizonyára nevetséges is.

— Nem, nem, ez nem igaz! — kiáltott fel sietve, meggyőzően Dunyasa. — Előttem mondta Makarovnak: „Szamgin a padlásról néz le az utcára, és várja, hogy eljöjjön az ő napja, erőt gyűjt, mikor pedig kivárta, a színre lép, és akkor mindnyájan elámulnak." Csakhogy, azt mondják, nagyon önérzetes és zárkózott vagy.

Az asszony előtte állt, s kezét vállára tette: keze nehéz volt, szeme pedig vakítóan csillogott.

„Ocsmány jelenet" — bizonygatta Szamgin önmagának, de tovább hallgatta.

— Ljutov nagyszerű ember! Szakasztott olyan, mint Akim Alekszandrovics Nyikityin, a cirkuszigazgató, aki keresztüllát minden művészen, vadállaton és az embereken. Ismered?

Klim átölelte az asszony derekát, Dunyasa karja azonban valahogy egyre nehezebb lett, és megszüntette a férfi kegyetlen szándékait, lehűtötte bosszúvágyóan felszított érzékiségét. De mégis az őt megillető helyre kellett állítania az asszonyt.

— Nos, elég! — jelentette ki, és szándékosan erősen, durván megragadta Dunyasát, kissé felemelte, az azonban kitépte magát karja közül, és az asztal mögé ugrott.

— Megállj csak! Azt hiszed: féleszű vagyok, olyan kis utcai bolond? Azt hiszed, nem ismerem az embereket? Tegnap egy helybeli firkász, pisze orrú, hájas malac... No, szóra sem érdemes! — Összehúzta pongyoláját a mellén, és hangosan kijelentette: — Nem a csúfságot kell megosztani, hanem az örömöt...

— Elég — ismételte Szamgin, és az asszonyhoz lépett.

— Hagyj, elrontottad a kedvem, és fáradt vagyok!

Felsóhajtott, unottan pillantott át a férfi vállán, arca mellett.

— Azt reméltem, nagy ünneplést csapok veled! De nem sikerült... Menj. Egyáltalán nincs hozzá kedvem! Meg késő is van. Menj, kérlek!

Szamgin szó nélkül eltávozott: azt remélte, ezzel megsérti az asszonyt, vagy megérteti vele, hogy ő megsértődött. Valójában önmagára neheztelt azért, mert ostoba szerepet játszott ebben a furcsa jelenetben.

„Mi az ördögnek kellett beszélgetnem vele! Egyáltalán nem beszélgetésre termett. Utolsó kis nő" — gondolta dühösen vetkőzés közben, s azzal a szilárd elhatározással feküdt le, hogy holnap tárgyal Marinával a pénz dolgában, és rögtön elutazik a Krímbe.

Reggel azonban teázás közben beállított Dronov.

Egész lénye örömtől sugárzott: széles mosolyra derült, kivillantva arannyal foltozott fogait, sebesen jártatta szemgolyóit Szamgin arcán és alakján, táncoltatta lábát, akár a légy, és olyan erősen dörzsölte a kezét, hogy a bőr csikorgott belé. Elmosódott arca az álomkép alakjait juttatta Klim eszébe, akiknek arcuk helyén tenyér volt.

— Megöregedtél, Szamgin, őszülsz, és ritkul a hajad — állapította meg Dronov, s baráti szemrehányással tette hozzá: — Kissé korai! Noha olyan idők járnak, hogy bele is lehet zöldülni.

Szamgin teával kínálta, Dronov azonban bort kért.

— Van itt egy fehér fajta, „Graves"; nagyon könnyű és kellemes! Sajtot is kérj, aztán majd kávét rendelünk — biztatta fürgén. — Bocsáss meg, de alig aludtam valamit az éjszaka; a hangverseny után vacsora, majd botrány: egy katonatiszt megháborodott, és összeszabdalta a rendőrt, megsebesítette a kocsist, az éjjeliőrt, egyszóval derekasan vagdalkozott!

— Vidám dolgokat mesélsz — állapította meg elmosolyodva Szamgin; összehunyorított fél szemével Dronov rásandított, és borotvált állát vakarva, igen egyszerűen jelentette ki:

— Én, pajtás, cinikus leszek. Az élet a cinizmusra tanít legeredményesebben.

Szippantott, és szintén mosolyogva tette hozzá:

— Most, hogy felkavarták, rothadásszagot áraszt. Nem érzed?

— Nem — felelte Szamgin, s arra gondolt, hogy ha most elmondaná, hogyan viselkedett, és mit beszélt a főhadnagy a vonaton, Dronov bizonyára megírná, és elsekélyesítené az egészet.

— Nem érzed? — ismételte Dronov, szolgálatkészen megrendelte a bort, a sajtot és kávét a pincérnél, majd ásított.

— Tudod, itt lakik Ligyija Varavka, házat vásárolt. Kiderült, férjnél volt, de megözvegyült, és képzeld! valóságos erénycsősz lett, a nép valláserkölcsi átnevelésére adta a fejét, a cigányasszony és Varavka lánya! Valóságos anekdota,

pajtás, nem? Gazdag hölgy. Most egy Zotova nevű kereskedőasszony gyúrja, aki kegyszereket árul, és állítólag szintén szektás, de gyönyörű teremtés...

Szamginnak kellemetlen volt a hír, hogy Ligyija ebben a városban él, és Marináról akart kérdezősködni.

— Milyen értelemben gyúrja? Mint szektás?

— Tudja az ördög! Nos: megvétette Ligyijával a házát — mondta kelletlenül Dronov, és megint ásított, majd kinyújtóztatta a lábát, kezét nadrágzsebébe süllyesztette, és sebesen firtatta:

— Nos, mi újság nálatok, a központban? A lapokból nem érti az ember: ez még forradalom, vagy már reakció? Természetesen nem az érdekel, amit beszélnek és írnak, hanem amit gondolnak. Amit írnak, attól csak elbutul az ember. Egyesek így vezényelnek: szítsd a tüzet, mások viszont: oltsd el! Megint mások pedig azt ajánlják, hogy szalmával oltsák...

— Hát neked mi a véleményed? — kérdezte Klim, nem akart politikáról beszélni és azon töprengett, Marina miért nem említette Ligyiját, amikor az ismerősöket sorolta el.

— Mi a véleményem? — felelt kérdéssel Dronov, bort töltött, felhajtotta, majd zsebkendőjével megtörölte ajkát, és lapos arcáról az öröm minden jele eltűnt: mogorván nézett Klimre, ajkát harapdálta, és úgy nyeldekelt, mintha hányingere volna. Szamgin kihasználta a szünetet s megkérdezte:

— De mégis: kicsoda ez a nő? Zotova?

— És... miért érdekel?

Klim közölte, hogy megbízója és Zotova ügyének elintézése végett érkezett ide.

— Phű — bökte ki Dronov. — Jó időt választott a megbízód a pereskedésre! Koccintsunk!

Kéjesen lehunyta a szemét, kiszopta a bort és felsóhajtott:

— Zotova? Szép, gazdag, azt mondják, okos is, és állítólag érzéketlen a test vágyaival szemben. Nagy tiszteletnek örvend a városban, de általában sötét nőszemély! A férje,

mint mondják, működtető filozófus volt, szektás és uzsorás, tönkrejuttatott valakit, és az agyonlőtte magát. Ligyijától kérdezősködjél róla — mondta és összehúzta magát, mint aki fázik. — Bizonyára jól megkopasztja Ligyiját. Hiszen Ligyija gazdag, hű, de gazdag! Tőle kaptam pénzt könyvkiadásra! Ez az álmom: könyveket kiadni! Bele is egyezett, megígérte, ez a Zotova azonban nyilván megtiltotta neki. No, menjenek a pokolba mind a ketten! Szerzek én pénzt. Nem, azt mondd meg nekem: lesz-e alkotmányunk?

— Lesz — ígérte Szamgin, s nem nézett rá.

— Úgy...

Dronov kissé felemelkedett, maga alá hajlította lábát, ránehezedett, és néhány másodpercig fürkészte Szamgin arcát, ajkát harapdálta, óraláncával játszadozott, majd megkérdezte:

— Hát neked szükséged van rá? Az alkotmányra?

— Furcsa kérdés.

— Komolyan beszélek.

— Egy lépés előre — mondta kelletlenül Szamgin, és vállat vont.

— És messze előre? — faggatta makacsul Dronov. Klim bort töltött a két pohárba, és nem felelt mindjárt.

— Majd meglátjuk.

— Óvatos kijelentés — sóhajtott fel Dronov. — Én meg, pajtás, valahogy nem hiszem, hogy szerencsésen végződik. Oroszország sze-ren-csét-len ország — tagolta, Turgenyev Pigaszovjára emlékeztetve. — Keresztül-kasul szerencsétlen. És nem Romanovok, hanem Karamazovok irányítják. Az ördögök irányítják. „Kavarog a sok-sok ördög".

„Fejébe szállt a szesz" — állapította meg Szamgin.

Dronov szuszogott, arca szétfolyt, orrlyukai remegtek, füle megtelt vérrel és felduzzadt.

— Tomilinra emlékszel? Látnoki elme. A városba érkezett, s előadást tartott „Az ideál, a valóság és Dosztojevszkij »Ördögök«-je" címmel. Egyhangúan kifütyülték. Tulában vagy Orjolban pedig éppenséggel meg akarták verni. Mit fintorogsz?

— Fáj a fejem.

— Bolsi vagy, avagy mensi?

— Már nem foglalkozom politikával.

Szamgin válasza vagy válaszának közönye mintha kijózanította volna Dronovot; elővette aranyóráját, rápillantott, s igen egyszerűen és józanul mondta:

— Igen, te nem vagy olyan hal, amelyik ráharap a csalétekre! Én sem vagyok ilyen. Tomilin persze valóságos katalógus, olyan könyveké, amelyeket senki sem olvas, és öntelt idióta. Jövendöl puszta félelemből, mint minden próféta. Nos, menjen a pokolba!

Himbálta az órát a láncon, elgondolkozva Szamgin arcába nézett, és így folytatta:

— Viszont melyik árral ússzunk? Ez a kérdésem, őszintén szólva. Senkinek sem hiszek, pajtás. Neked sem. Te politikával foglalkozol, minden szemüveges politikával foglalkozik. Azonfelül ügyvéd is vagy, és minden ügyvéd Gambetta vagy Jules Favre szeretne lenni.

— Szellemes — állapította meg Szamgin; úgy találta, hogy mégis mondania kell valamit.

Dronov felállt, és sárcipős lábára pillantott.

— Látom, nincs kedved őszinte beszédhez — jelentette ki mosolyogva. — Nekem pedig nincs időm felrázni téged. Persze értem: a konspiráció! Tegnapelőtt Inokovval találkoztam az utcán, még rá is kiáltottam, de meg sem ismert, legalábbis úgy tett. Hát igen. Köztünk maradjon: Vasziljev ezredest ő puffantotta le, szentigaz! Nos, ég áldjon, Klim Ivanovics! Sok sikert kívánok.

Úgy rémlett, Dronov nem elment, hanem szétfoszlott a levegőben, mint valami zsíros, szürke füstgomoly.

„A kis csirkefogó, szeretne nagy lenni, de retteg valamitől" — állapította meg Szamgin, és térdével meglökte a széket, amelyen Dronov ült.

Azután gondosan öltözködni kezdett: Marinához készült.

„Ez az asszony is beszélt arról, hogy fél az élettől" — jutott eszébe, miközben az ezüstszínű nap tüzében

lépdelt. A város, az éjszaka hullott hó díszében, csodálatosan tiszta és szokatlanul, kedvesen borongó volt.

Marina üzletét még vakítóbb ragyogás töltötte el: mintha valamennyi kegyszert buzgón kifényesítették volna krétaporral. Különösen szembeötlött egy kacérul a fekete márványkeresztre feszített, aranyozott Krisztus, amelyre bőségesen áradt a vidám napfény. Marina éppen nyakbavaló kis arany kereszteket adott el egy bekecses öregembernek, aki elgondolkozva szórta őket egyik markából a másikba; az asszony pedig nyájasan és meggyőzően unszolta:

— Szent tárgyakra sokáig alkudozni nem jó!

— De hát énvelem majd alkuszik a vevő? — kérdezte az öreg fejét csóválva. — Ő is szeretné minél olcsóbban megvenni a szent tárgyat...

Marina ugyanolyan nyájas hangon, mint ahogyan a vevővel beszélt, odaszólt Szamginnak:

— Menjen be, kérem, arra!

Klim úgy érezte, hogy az üzlet mögötti szobát régóta, a legapróbb részletekig ismeri. Ez olyan különös volt, hogy magyarázatot követelt, de nem találta meg.

„Nem olyan jó a vizuális memóriám" — gondolta. A szoborszerű ifjú szorosan betette az üzletbe nyíló ajtót, ez még kellemetlenebb titokzatosságot adott a szobának. A meleg, fülledt félhomály is feszélyezte.

„Sötét nőszemély — jutott eszébe Dronov megállapítása, és megvetően gondolta: — Mint a légy, mindenen rajta hagyja mocskos nyomát."

Kulcsaival zörögve megjelent Marina. Szamgin rögtön elmondta, miért jött, az asszony figyelmesen végighallgatta, majd lustán mondta:

— Aljosa Gogin bizonyára nem tudja, hogy én Kutuzov kérésére vétettem zár alá azt az összeget. Jól van, elintézem, majd segítesz nekem, nem akarok az ügyvédemhez fordulni ezzel az üggyel. Hát te talán együtt haladsz Sztyepannal?

— Nem egészen — mondta Szamgin. — Segítek, amiben tudok.

— Együtt érzel — állapította meg Marina, s úgy mondta,

mintha nagy betűkkel írná fel valahová e szót, majd megmagyarázta önmagának: — Együtt érezni annyi, mint félig érezni. Iszol teát?

Megtapogatta a szamovár oldalát, majd megbökte a csengő gombját, és amikor az ifjú benézett az ajtón, odaszólt:

— Melegítsd meg, Miska!

Majd megint Szamginhoz fordult:

— Egyszóval melyik igazság körül melegszel? Mégis marxista vagy?

— Gazdasági tanítását elfogadom...

— Sztyepan azt állítja, hogy Marxot teljes egészében kell elfogadni, vagy jobb nem is háborgatni.

Szamgin mosolyogva kérdezte:

— Te nem háborgatod?

Marinának nem volt ideje válaszolni: az üzletben hevesen felcsörömpölt a csengő. Szamgin még jobban befészkelte magát a karosszékbe és eltűnődött.

„Gyóntatni akar. Asszonyi kíváncsiság..."

Megint eszébe idézte Marinát, mint erélyes fiatal lányt, sárga jersey ruhában, és ostoba szavait: „Azért hordok jersey-t, mert nem állhatom Tolsztoj prédikációit." Kutuzov „Ostromágyú"-nak nevezte. És kívánsága ellenére, Szamginnak el kellett ismernie, hogy ebben az asszonyban van valami kellemesen nyomasztó, meleg nehézkesség.

„Együgyűség? Őszinteség? Érdekes típus. Furcsa, hogy most is jó a kapcsolata Kutuzovval."

Az üzletben behízelgően zengte egy lágy basszus:

— Minő ragyogó napot küldött az Úr, s micsoda összhangban van a természet a polgárok vidámságával, kiket felélénkített a szabadság lehelete...

Majd a basszus halkabbra fogta a szót, Marina pedig határozottan jelentette ki:

— Százharmincöt, olcsóbban nem adhatom.

— Kicsiny a városkánk, tisztelt asszonyom, a hívek szegények, körös-körül csupa pogány mordvin.

— Nem adhatom — ismételte Marina.

— Ó, mekkora pénz száz rubel!

Szamgin hallgatta és mosolygott. Misa, a szép fiú behozta a szamovárt, amelyben szilajul forrt a víz, és fekete szemöldökkel árnyékolt szemével dühösen pillantott a vendégre; úgy rémlett, kérdezni akar vagy káromkodni; de megjelent Marina és kijelentette:

— Átkozottul alkusznak a pópák! Már negyedszer jön el, pedig egy távoli kerületből való. Mennyi pénzt megehet, amíg itt tartózkodik.

Befőzte a teát, és közben folytatta:

— Nagy kedvem volna elbeszélgetni veled, amúgy őszintén, tudod, minden kertelés nélkül, nagy szükségem van rá, de látod, folyton zavarnak! Válassz ki egy estét, és keress fel itt vagy otthon.

— Szívesen — mondta Szamgin.

— Például holnap. Vasárnap van, kettőig árulok. Úgy emlékszem rád, mint meg nem alkuvó emberre, és az ilyenek a legérdekesebbek.

Szamgin szükségesnek tartotta figyelmeztetni az asszonyt, hogy aligha fogja érdekelni őt.

— Ugyan már, miért ne? — ellenkezett nyájasan Marina. — Leélte az ember a fél életét...

— Az élet tulajdonképpen csupán az ember viaskodása önmagával — jelentette ki szinte haraggal Szamgin, önmaga számára is váratlanul, és ez még jobban bosszantotta.

— Ez igaz — hagyta rá könnyen és egyszerűen Marina, mintha a legközönségesebb szavakat hallaná.

„Nem értette meg" — gondolta homlokát ráncolva a férfi; szakállát tépdeste, és elégedettséget érzett, hogy az asszony ilyen egyszerűen tudomásul vette önkéntelen vallomását. Marina azonban folytatta:

— „Nyolcvanezer verszta önmaga körül", mint ahogyan Gleb Ivanovics Uszpenszkij mondta Lev Tolsztojról. Hiszen ez talán így is rendeltetett mindörökre, hogy a föld a nap körül forogjon, az ember pedig saját szelleme körül.

Szamgin kérdően pillantott rá, és valamilyen cselt várt; az asszony azonban eléje tolta a teáscsészét és felsóhajtott:

— Pompás ember volt Gleb Ivanovics! Amikor én láttam,

szellemileg már teljesen kiégett, a férjem azonban jól ismerte, együtt iddogáltak, megküldte neki az elbeszéléseit, de később szétváltak útjaik.

Az asszony mosolygott, és tenyerével simogatta szoknyáját a térdén.

— „Eszébe ötlött" című elbeszélése levonatára ezt írta a férjemnek: „Egyensúlyért kutattál, butításra bukkantál."

— Mit jelent ez: szétváltak útjaik? — kérdezte Szamgin, amikor az asszony elhallgatott és nekilátott teájának.

— Nos, a gondolkodás módját, irányát illetően — mondta Marina, és szemöldöke megrezzent, szemén árnyék suhant át. — Uszpenszkij, mint tudod, mártír volt, és a világ áldozatának érezte magát, férjem pedig hedonista, de nem az élet fizikai élvezetének, hanem a szellemi élvezetnek értelmében.

Klim belenézett az asszony elsötétült szemébe, és követelően kijelentette:

— Ezt nem értem...

— Igen, neked nehéz megértened — ismerte el Marina. — Nemhiába hasonlítasz arcra is egy kissé Uszpenszkijhoz.

— Én? — kérdezte csodálkozva Szamgin. — Arcra is? Miért is? Talán azt gondolod, hogy én is a világ áldozata vagyok?

— Hát ki nem az? — kérdezte Marina, és hirtelen ízesen felkacagott, s annyira hátravetette a fejét, hogy dús gesztenyeszínű haja füstként hullámzott. Nevetés közben így szólt:

— Mondd, mitől ijedtél meg úgy? Ne tarts olyan kis ostobának, amilyennek Pétervárott ismertél: most másképp vagyok ostoba.

— Nem ijedtem meg — dünnyögte a férfi elhúzódva —, de hidd el, hogy...

Marina felállt, és kezét nyújtotta:

— Tehát holnap? Két órakor. No, isten veled!

Kikísérte s az üzletben így szólt hozzá:

— Hallottad, hogy egy tiszt összeszabdalt több embert? Szörnyű!

— Igen — hagyta rá Szamgin.

„Valóban sötét nőszemély" — töprengett, az utcán lépkedve az est hideg félhomályában. Mérgesen töprengett, és érezte, hogy az ellenséges kíváncsiság komoly és izgató érdeklődéssé alakul az asszony iránt. Mentegetni próbálta magát valaki előtt:

„Mindenkiben érdeklődést keltene. Hedonizmus. Micsoda badarság! Nyilván sokat olvasott. Leszkov hősnőinek modorában beszél. A főhadnagyot a legvégén és egészen közömbösen említette. Más nő sokáig szörnyülködött volna. És érzelgősen... Az értelmiségiek szörnyülködése általában mindig érzelgős... Én, úgy hiszem, nem vagyok hajlamos a szörnyülködésre. Nem értek hozzá. Vajon érdem ez, vagy fogyatékosság?"

Minthogy nem kívánta látni Dunyasát, az étteremben megebédelt, aztán sokáig ült a kávé mellett, cigarettázott, és közben vizsgálgatta, latolgatta Marinát, de az asszony nem lett érthetőbb.

Otthon Dunyasa levele várta: arról értesítette, hogy egy edénygyárba megy énekelni, másnap tér vissza. A levél sarkában igen piciny betűkkel ez állott: „Melletted egy gyanús egyén lakik, és Szudakov jár hozzá. Emlékszel Szudakovra?"

Szamgin apró darabkákra tépte a levelet, és elégette a hamutartóban, majd a falhoz ment, és hallgatózott: a szomszéd szobában csend volt. Szudakov és a „gyanús egyén" zavarta Marina boncolgatásában, csengetett, belépett a szolga, egy ősz hajú, kicsiny öregember, talpig fehérben.

„Milyen... valószínűtlen" — állapította meg Szamgin.

— Szamovárt és egy üveg vörös bort, kérem! Lakik valaki mellettem?

— Délben ki méltóztatott hajtatni a pályaudvarra — felelte udvariasan a kis öregember. Ezt Szamginnak kellemes volt hallania, és gondolatai nyomban visszatértek Marinához.

„Buta, de másképpen. Hisz istenben. És úgy látszik, gúnyolódik önmagán. Talán a templomi istenben hisz? Terjedelme ellenére, tulajdonképpen ez az asszony is valósze-

rűtlen. Szokatlan" — állapította meg, mintegy engedve valakinek, aki ellent akart mondani.

Az égett papír szaga arra kényszerítette, hogy kinyissa a szellőzőablakot. A város különböző pontjain kutyák vonítottak, és ugatták a holdat. A hold a tűzoltó torony fölött állott. „Mint pont az i fölött" — jutott eszébe Musset verse, és nyomban egészen világosan maga elé képzelte, ahogyan ez a csillogó golyó a föld körül kering, a föld pedig spirális pályán forog a nap körül, amely szédületes gyorsasággal és szintén spirális pályán zuhan a feneketlen űrbe, a földön pedig, a parányi kis pontocskán, ebben a kicsiny városban, ahol a kutyák vonítanak, egy néptelen utcán, kicsiny faketrecben, áll és nézi a hold halott ábrázatát egy bizonyos Klim Szamgin.

Hideg lett. Összerezzent és becsukta a szellőztetőt. A kozmologikus kép eltűnt, de ottmaradt, és tökéletesen világos volt, hogy ő is valószerűtlen ember, igen kellemetlen, sőt szinte teljesen idegen annak, aki róla gondolkozott ebben az ismeretlen, fából épült városban, a kutyák csüggeteg, ijedt vonítása közepette.

„A lényeg az, hogy nem tudok olyan pontot találni az életben, amely teljes valómat vonzaná."

Megsajnálta önmagát, és ezt gondolta:

„Ez a kivételes adottságú, sokrétűen tehetséges emberek sajátsága."

„Vagy talán azoknak a sajátsága is... akiket szétzúztak a valóság csapásai."

„A tehetségteleneké? Nem. A tehetségtelenség egyenlő az alaktalansággal, határozatlansággal. Én eléggé határozott vagyok."

A másik Szamgin szintén mogorván, de szigorúan és valósággal durván vitatkozott:

„Nem kellett volna ilyen ostobaságot művelned, mint ez az ideutazás. Egy olyan csoport megbízását hajtod végre, amelynek tagjai társadalmi forradalomról ábrándoznak. Neked viszont semmiféle forradalomra nincs szükséged, és nem hiszel a társadalmi forradalom szükségszerűségében. Mi

képtelenebb, nevetségesebb, mint az az ateista, aki templomba és áldozni jár?"

A vita hamarosan kiéleződött, beleavatkozott egy harmadik Szamgin is: az apró gondolatok Szamginja.

„Az áldozásról Dunyasa is beszélt..."

Az első Szamgin mélyebben próbált gondolkozni.

„Áldozni — ez annyit jelent, hogy az ember elismeri és érzi, hogy része[7] valamilyen egésznek, hogy lemond önmagáról. Ezt el lehet képzelni, de érezni aligha. Egyike az olyan öncsalásoknak, mint a »nép iránti szeretet«, az »osztályszolidaritás«."

„De hát Sztyepan Kutuzov?"

„Ő maga bizonygatta, hogy a kapitalista társadalom elpusztítja a társadalmi ösztönt."

„Ő cselekszik. »Cselekedni annyi, mint — hinni.«"

„Ő nem úgy cselekszik, mint a többiek, hanem mindenki ellen. Te hit nélkül cselekszel. Talán még te sem keresel feledést. Töprengéseid zűrzavara mögött titokban ott rejlik az élettől való rémület, a gyermekes rettegés a sötétségtől, melyet nem tudsz, képtelen vagy megvilágítani. És a gondolataid — azok sem a tieid. Találj, nevezz meg egyet is, amely a tied, amelyet előtted még senki sem öntött formába."

Ez az új Szamgin szemlátomást felülkerekedett benne, és az, aki az előbb valódinak, reálisnak vélte magát, már alig ellenkezett, csupán ezt gondolta fáradtan:

„Beteg leszek, vagy gyógyulok?"

Tovább folyt a néma vita. Háborítatlan volt a csend, és ez a csendesség szinte követelte, hogy az ember önmagáról gondolkozzék. És Szamgin gondolkozott. Itta a bort, a teát, egyik cigarettát a másik után szívta, fel-alá járkált a szobában, leült az asztalhoz, majd megint felpattant, és tovább sétált, közben levetkőzött: levette zakóját, mellényét, kioldotta nyakkendőjét, kigombolta inge gallérját, lehúzta cipőjét.

Gondolatai egyhangúan ismétlődtek, mind bágyadtabbak

[7] *A pricsasztyityszja (áldozni) ige a csaszty (rész) főnévből származtatható.*

lettek, úgy nyüzsögtek, akár a muslincák, játékuk számára valamiféle üres teret választva ki, amely azonban nem volt szabad, és szűk határok szorították össze. Azután eloltotta a lámpát, lefeküdt, és csak fokozódott körülötte a csend, az ürességg s a sérelem. A sérelem növekedett, s más érzéssé alakult át, amely valami ismeretlentől való félelemhez hasonlított. Kellemetlenül, hullámokban tört rá az álmosság, elaludnia azonban nem sikerült: zavarták a bensejét rázó lökések, melyek remegést keltettek testében. Végtelenül hosszúra nyúlt ez a kifosztott, néma éjszaka, majd felzúgott a hajnali misére hívó harangszó, a harangok rézteste oly öblösen zengett, hogy az ablaküvegek jajongva válaszoltak, és ez a hang kezdődő fogfájásra emlékeztetett.

„Ha kettőig várok, az még hét óra" — számolta dühösen Szamgin. Még sötét volt, amikor felkelt, és mosakodni, öltözködni kezdett; igyekezett mindent sietség nélkül végezni, rajta kapta magát, hogy siet. Ez nagyon bosszantotta. Majd felingerelte a túl forró tea is, de minden bosszúságának volt egy fő oka; nem akarta megnevezni, de amikor leforrázta az ujját, önkéntelenül és keserűen ráébredt:

„Úgy viselkedem, mint aki vizsga előtt áll. Vagy szerelmes."

Délig nagy nehezen agyonütötte az időt, akkor felöltözött, és kiment az utcára.

Ezüstszínű, szelíd nap fogadta. Csillogott a porzó hó, amely rátelepedett zúzmarájával a távíró- és telefondrótokra, e poron keresztül világított a homályos nap. Azután megelőzte egy vadonatúj világosszürke télikabátot viselő ember, akinek szürke puhakalapja oly mélyen a fejébe volt húzva, hogy ettől csúnyán elállt a füle.

Nagyon sietett, lehajtott fejjel, zsebre dugott kézzel. Járásáról Szamginnak eszébe jutott, hogy ezt az embert már látta a szálloda folyosóján, látta hajlott hátát és simára lenyalt fekete hajjal borított, meredeken lefaragott tarkóját.

„Bizonyára ez a Dunyasa »gyanús egyéne«. Besúgóhoz nem hasonlít. De hisz a gyanús alak tegnap elutazott..."

A férfi, amint a sarokra ért, megállt, lehajolt és kissé fel-

emelve lábát, igazgatni kezdte sárcipőjét; megigazította, még jobban lehúzta kalapját, és befordult a sarkon.

A néptelen utca a főutcára vitte ki Szamgint: mindkettő egy térbe torkollt, derékszögben; a tér felől egy pár, égszínkék takaróval borított szürke ló vágtatott elő; úgy csillogtak a napon, mintha olajjal volnának bekenve, és oly büszkén, szépen hányták lábukat, hogy Szamgin megállt, és elnézte sebes, látványos futásukat. A bakon kinyújtott karral hatalmas kocsis ült, fején négyszögletes tetejű, prémes sapka, a szánkóban pedig egy tábornok igen bő köpenyben; kerek kék sapkával fedett fejét hódprém gallérjába rejtette, és ólomból öntött haranghoz hasonlított. A szán mögött nehézkesen rázódott sárga lován két fekete köpenyes, fehér kesztyűs rendőr.

Szamgin hirtelen azt látta, hogy a szán mögött seprű alakú tűznyelv lobban fel, kurta, mennydörgésszerű robaj hasít a levegőbe, felhőként szökik fel a hó meg a zöldes füst, körös-körül minden megremeg, üvegek csörömpölnek; Szamgin megtántorodott a mellére, arcába zúduló légnyomástól, és erősen a falhoz tapadt a sarkon. Látta, amint a hó és a füst átlátszó felhőjében bukdácsol a sapka; ez elsőként esett le a földre, utána pedig egymással versenyezve fadarabkák, szürke és piros rongycafatok hulltak alá; kettő különösen magasra röppent, és mivel könnyű volt, szörnyű lassan hullott alá, szinte azért, hogy örökre emlékezetébe véssődjék. Látta, amint a havon itt-ott piros cseppek tűnnek fel, az egyik a közelében hullt le, egy útszéli oszlopocska tetejére, és ez olyan kellemetlen látvány volt, hogy még jobban a falhoz simult.

Észre sem vette, honnan rontott elő és torpant meg nagy sebesen egy karcsú lábú, fekete ló: Szudakov állította meg, mereven kinyújtott karral hátradőlt a bakon, a sarok mögül előugrott a szürke felöltős férfi, belevetette magát a szánba, s elszáguldottak Szamgin mellett: ő pedig látta, hogy a szürke férfi bundát vet a vállára, és prémes sapkát húz a fejére.

A két szürke ló már messze futott, a kocsis mögöttük hempergett a havon: az egyik sárga mén furcsán kinyújtott

nyakkal, három lábon sántikált és hörgött, negyedik lába helyén vastag vérsugár lövellt a földre; a másik ló a két szürke után vágtatott — lovasa átölelte a nyakát és ordított: amikor az állat oldalával nekiütközött egy hirdetőoszlopnak, a rendőr lezuhant, a ló pedig az oszlophoz simult, és recsegve felnyerített.

A másik rendőr, fedetlen kopasz fejű, a hóban ült; lábán keresztben hevert a szán egyik léce, hadonászott a karjával, hiányzott a kesztyűs kézfej és fröcskölt belőle a vér, a másik kezével pedig elfedte arcát, és báránybégetéshez hasonló, nem emberi hangon ordított.

Szamgin kábultan állt, lába remegett; legszívesebben elfutott volna, de nem tudott: télikabátjának háta valósággal odafagyott a falhoz, és moccanni sem engedte. Le sem tudta hunyni a szemét, egyre hullottak a gyapjúcsomók, a robbanástól felkavart fehér por: a sebesült rendőr feltárta arcát, és magára húzta a medvebőrt, emberek sürögtek, és nem tudni miért, mind kicsinyek voltak, a házak kapujából, ajtajából ugrottak elő, és félkörben helyezkedtek el: néhányan Szamgin mellett álltak, az egyik halkan így szólt:

— Hát már nálunk is...

Senki sem mert odamenni a szürke és piros rongycafatok alaktalan halmazához: vér szivárgott belőle, és a vérből pára szállt fel. Szörnyű látvány volt a szétmarcangolt és kicsiny valami, ami egyáltalán nem hasonlított emberhez. A szemek erőlködve kerestek valami emberit a rongycafatok halmazában, és Szamgin csak akkor hunyta le a szemét, amikor a medveprém alatt megpillantotta a sárga arcot, a fület és mellette a kifordított tenyeret. A nézők szava egyszerre hangosabb lett; ketten odaléptek a rendőrhöz, és föléje hajoltak. Egy magas lány, korcsolyával a kezében, megkérdezte Szamgint:

— Megsebesült?

Szamgin megrázta a fejét, elrugaszkodott a faltól és megindult: nehezére esett a járás, mintha homokban lépdelne, zavarták az emberek: mellette egy kötényes férfi jelent meg, a fején szíj, szintén szemüveget hordott, de füstszínűt.

— No, megjárta a kegyelmes úr — mondta halkan: könyökön ragadta Szamgint és odasúgta: — Törölje le a vért az arcáról, mert még beráncigálják tanúnak.

Szamgin előrántotta zsebkendőjét, s jobb arcára szorította: éles, szúró fájdalmat érzett, és ijedten feltűrte gallérját. Az arcát hasogató fájdalom nem volt erős, de elömlött egész testén és elbágyasztotta. Megállt a sarkon, és körülnézelődött: a hirdetőoszlopnál ott hevert a letépett lábú ló, mellette állt a rendőr, és kesztyűjével leveregette a havat köpenyéről, a másik rendőrt karonfogva vezették, az utca közepén pedig a szétzúzott szán és egy vörös-szürke rongyhalmaz, a nap fényében fürödve, melynek sugarai mind bőven sajtolták ki belőle a vért, úgyhogy valósággal olvadozott; Szamginnak úgy rémlett, az ég, a hó, pápaszemének üvege és minden fényesebb lett: vakítóan, sőt szemérmetlenül fényes.

Óvatosan haladt, akár a jégen; úgy hitte, ha siet, beszakadhat. Bizonyára túl is ment volna Marina üzletén, az asszony azonban kint állt a járdán.

— A kormányzó? — kérdezte halkan, majd megragadta Szamgint felöltője ujjánál, és belökte az ajtón. — Ó, mi van veled, mi történt az arcoddal? Klim; csak nem te? . . .

Öblös suttogásából, taszigálásából Szamgin kitalálta, hogy az asszony megijedt, és úgy látszik, gyanakszik is rá. Dünnyögve odavetett néhány szót; Marina pedig betuszkolta a szobába, majd hangosabban, gyakorlatiasan folytatta:

— No, mutasd már! Van valami a sebben . . . Ülj le! — A szoba sarkába futott, és közben megkérdezte: — Elfogták a merénylőt? Nem?

Aztán kölnivízzel égette Klim arcát, éles körmével fájóan turkált benne, majd egészen nyugodtan közölte:

— Egy vasszilánk fúródott bele; csekélység! Bezzeg ha a szemedbe talált volna. No, mesélj!

A férfi azonban nem tudott beszélni; torkában forró, száraz csomó forgott, és akadályozta a lélegzésben, zavarta Marina is, aki egy kerek tapaszdarabbal ragasztotta le a sebet. Szamgin ellökte, és talpra ugrott: szeretett volna kiabálni,

de félt, hogy felzokog, mint egy nő. Fel-alá járt a szobában, és közben hallotta az asszony beszédét:

— Ó, milyen dúlt vagy! No, idd már ki... És szedd össze magad... Jó, hogy ez a tökfilkó Miska nincs itt, odarohant, mert különben... Túlságosan csapongó a képzelete. No, elég már, Klim, ülj le!

Szamgin engedelmesen leült, lehunyta a szemét, kifújta magát, és mesélni kezdett, miközben fogához verdesve a poharat, görcsösen hörpintgette a teát. Sietve, összefüggéstelenül mesélt, érezte, hogy felesleges, amit mond: meg-megállította magát, de mindig későn.

„Szudakovot nem kellett volna megneveznem."

Marina felvont szemöldökkel hallgatta, a férfira függesztette tágra nyitott szeme borostyánszínű pupilláját, s közben nyelve csücskével ajkát nyaldosta: pirospozsgás arcára hideg árny borult, szinte belülről.

— Ha megjön a kölyök, hagyd abba ezt a témát — figyelmeztette Klimet.

Le nem vette szemét a férfi arcáról, két kezével igazgatta nehéz, gesztenyeszínű hajkoronáját, és halkan így folytatta:

— De mennyire kihozott a sodrodból! Hát ezt nem vártam! Te, aki annyira... kiegyensúlyozott voltál. Mi lesz veled, ha ilyen vagy?

Szamgin vállat vont: az asszony hangja kellemetlen volt. Marina szigorúan faggatta, mint az idősebb nővér.

— A feleségeddel végképp szakítottál? Dunyasával komoly a dolog, mi? Hogyan és hol szándékozol élni? — A férfi kurtán, de őszintén válaszolgatott, kissé maga is csodálkozott őszinteségén, de lassanként megnyugodott.

— A magad útját járod-e? — kérdezte eltűnődve Marina, de nyomban elmosolyodott, és így folytatta: — Tehát egy halom rongy maradt belőle? Pedig nagy... zsivány volt. Hárman: ő, a kerületi nemesi marsall meg a hitbizományok kormányzója a növendék lányok megrontásában lelték kedvüket. A püspök feljelentést küldött ellenük Pétervárra, ugyanis elütöttek a kezéről egy líceumi növendéket, akit ő

magának tartogatott. Most ez a lány a város legdrágább szajhája. No, megjött végre a semmirekellő.

Felállt, kiment az üzletbe, és nyomban súlyosan záporoztak szigorú kérdései:

— Hát te tökfilkó, elfelejtetted talán, hogy be kellene zárni az üzletet? És neked mi közöd az egészhez? Nos, nem fogták el, hát mi dolgod vele?

Visszatérve, halkan közölte:

— Senkit sem fogtak el. Te meg, Klim Ivanovics, menj haza a szállodába, mutatkozzál ott...

Szamgin talpra állt, és álmélkodva kérdezte:

— Csak nem gondolod?...

— Semmit sem gondolok, de nem akarom, hogy mások gondoljanak! No várj csak, bepúderezem a sebedet...

Forró ujjával púdert rakott Klim arcára, és így szólt:

— Ha elunod magad, jöjj át hozzám hat felé. Jó?

És felsóhajtott.

— Fenekestül felfordult a mi kicsiny világunk.

Kis ideig hallgatott, mintha fülelne valamire, s közben az óraláncot babrálta a mellén, majd keményen így folytatta:

— No, sebaj! Ha majd megunnak rosszul élni, hát jól fogunk élni! Csak lázongjanak, tomboljanak a szenvedélyek! Tudod, hogy szokták mondani az öregek? „Ha nem vétkezel, nem tudsz bűnbánatot tartani, és nem üdvözülsz." Ebben, barátom, mélységes bölcsesség rejlik. És olyan emberiesség, hogy talán párját sem találni... Egyszóval jössz este?

Szamgin ráérősen ment haza, mint aki sétál, és közben gondolatai az asszony körül rajzottak.

„Lehetetlen, hogy részesnek tartson ebben a terrorcselekményben. Ez csupán rólam való gondoskodása, vagy pedig félelem, hogy kompromittálhatja magát, s ezt a félelmet az okozta, amit én mondtam Szudakovról. De milyen nyugodtan fogadta a gyilkosságot!" — vélekedett csodálkozva, és érezte, hogy Marina nyugalma rá is átragad.

A városban ünnepnaphoz képest szokatlan csend honolt, nem szólt a zene a korcsolyapályán, gyalogjárók ritkán tűn-

tek fel, jóval több volt a konflis és magánfogat, tekintélyes, gondterhelt embereket szállítottak a szélrózsa minden irányába, és Szamgin észrevette, hogy majdnem minden utas összehúzózkodva ül, arcát eltakarja bundája vagy felöltője gallérjával, noha nincs is hideg. A ház egyik ablakát, amely előtt a bomba felrobbantotta a kormányzót, két vánkos tömte be, a kertből hiányzott egy darab, és szemet szúróan kivillant a tégla csupasz, vörös húsa; az utca közepén azonban már nyoma sem látszott a robbanásnak, csupán a hótakaró lett frissebb, fehérebb, és kicsiny kupacban dudorodott ki, Szamgin rásandított erre a kupacra, és meggyorsította lépteit.

A szálló halljában alma és szárított gomba otthonias, megnyugtató szaga fogadta; a tulajdonosnő pedig, egy barátságos, kellemes kis öregasszony, panaszosan, bűnbánóan mesélte:

— Hallotta, micsoda szörnyűség történt? Mit kell megérnünk? Olyan csendes volt a mi városunk, békésen éltünk, nem bántottunk senkit...

— Bizony, nehéz idők — hagyta rá Szamgin. Szobájába érve, ledőlt a díványra, rágyújtott, és ismét Marinára terelődtek gondolatai. Igen furcsán érezte magát, úgy rémlett, fejét meleg köd lepi el, és e köd bágyadtsággal mérgezi a testét, mint forró fürdő után. Marinát olyan világosan látta maga előtt, mintha itt ült volna a karosszékben, az asztalnál.

„Miért nincsenek gyermekei? Egy cseppet sem hasonlít olyan nőhöz, akinek érzelmeit elfojthatja az értelem, de vannak-e egyáltalán ilyenek? Vagy nem akarja elrontani az alakját, a fájdalomtól fél? Eredetien beszél, ez azonban nem jelenti, hogy így is gondolkodik. Elmondhatom, nem hasonlít egyetlen nőhöz sem, akit ismerek."

Mindattól, amit gondolt, Marina nem lett érthetőbb, de legérthetetlenebb továbbra is az maradt benne, hogy milyen nyugodtan fogadta a merénylet hírét.

A holdfényes estében felfelé haladt a meredek utcán, melyet kétoldalt hosszú kerítésekkel elválasztott, földszintes

házacskák sora szegélyezett; a hó terhe alatt roskadó sűrű facsoportok még jobban szétválasztották ezeket a házacskákat, amelyek valósággal elrejtőztek a hóbuckák között. Zotova háza szintén földszintes volt, öt ablakát zsalu fedte, kettőn fénycsík szivárgott ki, és szalagként vágta át a ház sötét árnyékát. Verandája nem volt. Szamgin megrántotta a csengő fogantyúját a kapuban és összerezzent: a kolomp nagy volt és érzékeny, négyszer kondult, és a fagyos csendhez képest túlságosan hangosan. A kisajtót egy mellényes, dús fekete hajú, széles vállú paraszt nyitotta ki; arcát sűrű, széles szakáll borította, és az egész ember füstszagot árasztott. Némán félreállt, és utat engedett a vendégnek a fapalló felé, amely a házfal mellé állított szekrényhez hasonló feljárat két lépcsőfokáig vezetett. Láncát csörgetve, felugatott egy fekete kutya: akkora volt, mint egy nagy bárány. A ládákkal telezsúfolt előszobában Szamginnak egy nagy szemű, magas és sovány nő segített a vetköződésben.

— Pontos vagy — állapította meg Marina, aki úgy pillantott ki az ajtó megvilágított négyszögéből, mint valami kertből. — Hozd be a szamovárt, Glafiruska.

A nagy szoba festett padlóján kereszt alakban sötét futószőnyegek húzódtak, ferde lábú ódon székek álltak, valamint két egyforma asztal; az egyiken egy bronzmedve lámparudat tartott mancsai közt, a másikon fekete zenélődoboz tornyosult, a fal mellett, az ajtónál harmónium húzódott meg, a sarokban Kuznyecov-csempékkel kirakott tarka kályha, mellette fehér ajtó; Szamgin arra gondolt, hogy bizonyára a hidegbe, a hóborította teraszra nyílik. Az aranyozott, sötétpiros tapétával beragasztott szoba ünnepélyesnek, de üresnek hatott, a falak csupaszok voltak, csupán az elülső sarokban csillámlott egy kicsiny szentkép ezüstkerete, és az ablakok közötti faldarabon meredeztek bántóan a háromágú bronz falikarok.

— Mi az, nem tetszik a szoba? — kérdezte Marina, aki besuhant az előszobából, és megállt a futószőnyegek kereszteződésénél; kasmír kendőkből varrt pongyolájában még nagyobbnak, magasabbnak és szélesebbnek látszott, mellén

két vastag hajfonat hevert. — A férjem ízlése: a tágasságot szerette, nem pedig a bútorokat — magyarázta, a falakat nézegetve. — A zenét is szerette: hét ilyen zenélődoboza volt, mint ez, olykor még éjszaka is felkelt és felhúzta. Harmóniumon játszott. A gramofont és a harmonikát azonban ki nem állhatta. Rajongott a Hovanscsináért, felutazott a fővárosba csupán azért, hogy meghallgassa.

Szamgin megállapította, hogy a férjéről Marina egy tehetős polgárcsaládból származó lány hangján beszél, aki a házassága előtt valami isten háta mögötti kerületben éldegélt, és szerencsés véletlen folytán férjhez ment egy gazdag, érdekes kereskedőhöz, aki a kormányzósági székhelyen lakott; és most hálásan, büszkeséggel emlékezik sikerére. Szamgin figyelmesen fülelt: nem csendül-e ki rejtett irónia az asszony szavaiból?

A fehér ajtó egy kicsiny szobába nyílt, melynek ablakai az utcára és a kertre néztek. Itt élt az asszony. A sarokban, virágok között, egy állványon keret nélküli nagy tükör állt, melyet felülről barna mancsaival egy fából faragott sárkány ölelt át. Az asztal körül három mély karosszék, az ajtó mögött széles pamlag temérdek tarka párnával, fölötte, a falon drága selyemszőnyeg; messzebb zsúfolásig megtömött könyvszekrény, mellette Nyesztyerov „A varázslónál" című festményének jól sikerült másolata.

A kicsiny ovális asztalon fürgén duruzsolt a nikkelezett szamovár, a széles, piros lámpaernyő alatt porcelán edények, üvegvázák és kancsók sorakoztak.

— Ez a nappali odúm, az meg a háló — és Marina egy alig észrevehető, keskeny ajtóra mutatott, a szekrény mellett. — Üzleti ügyeimet a boltban intézem, itt pedig úrinő módjára élek. Mint egy kultúrember. — Lustán elmosolyodott, és nyugodt hangon folytatta: — A társadalmi elfoglaltságom is a városhoz köt, itt csupán újévkor, húsvétkor vannak vendégeim, meg persze a nevem napján.

Szamgin megérdeklődte: mit nevez társadalmi elfoglaltságnak?

— Tudod: alelnöknője vagyok az „Árvalányokat Pártoló

Társaság"-nak; az iskolánk megjárja, eredményes iskola, kézimunkára tanítjuk a lányokat, férjhez adjuk őket, megóvjuk a csábítástól. Tagja vagyok a börtönügyi bizottságnak is, a női épülettömb teljesen az én kezemben van. — Felvonta sűrű szemöldökét, és megint elmosolyodott, de már kissé élénkebben.

— Lám, az ilyenek, mint te meg Kutuzov, meg Aljosa Gogin, azon iparkodnak, hogy szétrombolják az államot, én viszont betömöm a réseit; kiderül, hogy mi ellenfelek vagyunk, és különböző utakon járunk.

Szamgin, hogy mondjon valamit, figyelmeztette az asszonyt:

— Minden út Rómába vezet. Rágyújthatok?

— Gyújts rá. Olvasás közben én is szívok.

Rövid hallgatás után, miközben kitöltötte a teát, Marina váratlanul ezt kérdezte:

— De milyen Rómába?

— A jövőbe — felelte vállat vonva Szamgin.

— Nos, ez nem valami határozott! Azt gondoltam, azt mondod majd, a temetőbe. Szemedből ítélve, pesszimista vagy.

Szamgin várta, az asszony mikor kezdi faggatni, de akkor ő is megkérdezi majd, mi tölti be az életét.

„Én harmincöt esztendős vagyok, ő három, talán négy évvel fiatalabb nálam — számítgatta. Marina leplezetlen gyönyörűséggel itta az igen illatos teát, rágcsálta a házi süteményt, a szalvétával sűrűn törölgette fényes ajkát, amely szinte még fényesebb lett, és szeme is erősen csillogott.

— Nem félsz egyedül élni a város peremén?

— Hogyhogy a város peremén? Mellettem a nemeslányok intézete, távolabb a hegyen katonai raktárak, ott őrszemek állnak. Meg aztán nem is vagyok egyedül: itt a házmester, a szobalány, a szakácsnő. A szárnyépületben ezüstművesek laknak, két fivér, az egyik nős, felesége a szobalányom. Viszont női értelemben valóban egyedül vagyok — tette hozzá váratlanul és igen egyszerűen.

— Unalmas? — kérdezte Szamgin, s nem nézett rá.

— Még nem. Sok kérő ajánlkozik, minthogy pénzem van és néhány más erényem is. Hát az ajánlkozás, az unalmas! Különben pedig az élet megjárja! Olvasok. Angolul tanulok, szeretnék Angliába menni...

— Miért éppen Angliába?

Marina elmosolyodott, megcsillantak sűrű, nagy fogai, és szemében humoros szikrák villóztak.

— Hát tudod, a férjem két ízben is járt ott, több mint öt évet töltött Angliában, és igen érdekes dolgokat mesélt az angolokról. Az a vélemény alakult ki bennem, hogy ők a legnevetségesebb, legnaivabb és leghiszékenyebb náció. Hittek Blavatszkajának és Annie Besantnak, de a Rurik-ivadék Pjotr Kropotkin herceg, meg Friedrich Nietzsche nem ámították el a briteket, noha nálunk még Dosztojevszkij után is prófétának tartották ezt a Frigyest. A tudósaik pedig, Crookes például, meg Oliver Lodge (de vajon csak ők ketten?) eléldegélnek hatvan esztendőt, mint ateisták... aztán egyszerre csak hinni kezdenek az istenben. Ámbár itt bizonyára a rendszeretet is szerepet játszik, márpedig hol nagyobb a rend, mint istennél a templomban. Igaz?

— Furcsa tréfáid vannak — jegyezte meg bosszankodva Szamgin, egyúttal azonban önkéntelenül gyönyörködött az asszony kacérságában, olvasottságában.

— Miért furcsa? — vágott vissza nyomban Marina, s felvonta szemöldökét. — Aztán nem is tréfálok, ilyen a stílusom: megtanultam, hogy a mélységes bölcsességekről olyan egyszerűen kell beszélni, mint a háztartásról. Igen komolyan foglalkoztatnak azok az emberek, akik egyre csak keresték a szellem szabadságát, és állítólag meg is találták; kiderült azonban, hogy a szabadság csupán céltalanság, olyan világűrféle. Üresség és az ember számára, saját fantáziáján kívül nincs benne semmilyen támpont.

— Te talán... én azt hittem, te hivő vagy — mondta Szamgin, s bizalmatlanul pillantott az asszony arcára, elsötétült szemére, az pedig folytatta, könnyedén fűzve szavait.

— Szomorú dolog az, ha az ember teljesen fizikai lényére vagy értelmére támaszkodik, és elveti vagy elnyomja szel-

lemét, a világmindenség alapját. Arisztotelész a „Politiká"-ban azt mondta, hogy a társadalmon kívüli ember vagy isten, vagy állat. Istenhez hasonlatos emberekkel nem találkoztam, az állat meg közöttük csupa apró rágcsáló vagy borz, amely védi a maga bűzös életét és odúját.

A könnyedségből, ahogyan beszélt, Szamgin arra következtetett, hogy ez az asszony gyakran tarthat efféle beszédeket, és szavaiban valami olyasmit érzett, ami gyanakvó óvakodásra késztette.

— Sokat olvasol? — kérdezte.

— Sokat — felelte Marina, és széles mosolyra derült, borostyánszínű pupillái fényesebben lángoltak. — De akárcsak Arisztotelésszel, Marxszal sem értek egyet: nem tagadom, a társadalom nyomást gyakorol az értelemre és a lét a tudatra, az én szellemem azonban nincs korlátok közé szorítva, a szellem nem földi erő, hanem, úgyszólván kozmikus.

Nyugodtan beszélt, nem prédikálósan, hanem olyan barátian, mint aki tapasztaltabbnak tartja magát hallgatójánál, és nem érdekli, hogy az egyetért-e vele. Szép, de kissé nagy arcának vonásai finomabbak, tisztábbak lettek.

— A mi szerkesztőségbeli Arisztotelészeink, az apró zsarnokok és akarnokok valósággal istenítik a társadalmat, és azt követelik, hogy feltétel nélkül ismerjem el jogos hatalmát magam fölött — hallotta Szamgin.

Ezt már régóta ismerte, és sok minden eszébe juthatott volna, de elhessegette az emlékeket és hallgatott, arra várva, Marina mikor árulja el beszédének végső értelmét. Az asszony egyenletes, ízes hangja könnyű szendergéshez hasonló állapotba ringatta, amely a mély alvás, a kellemes álom előhírnöke, olykor azonban mégis a kétkedés tűszúrásait érezte. És furcsa volt, hogy Marina szinte siet elmesélni önmagát.

„Szeret és tud beszélni" — gondolta Szamgin, mikor az asszony elhallgatott, és lábát kinyújtva, összefonta karját a mellén. Klim is hallgatott s töprengett:

„Mit is mondott? Tulajdonképpen semmi eredetit."

És megkérdezte:

— Mit értesz a „szellem" szón?

— Ezt nem lehet megmagyarázni annak, akiben még nem támadt fel — mondta Marina, és leeresztette szemhéját. — Ha pedig feltámad, akkor már nincs szükség magyarázatra.

A férfinak ideje sem volt további kérdésre, amikor Marina újra rákezdett:

— Tudod, hogy Ligyija Varavka itt él? Nem? Hiszen emlékszel? Pétervárott ő is a nagynénémnél lakott, együtt jártunk a filozófiai társaság előadásaira, ahol püspökök és pópák oktatták az irodalmárokat a cezaro-papizmusra, volt egy ilyen vallásos-humoros társaság. Ott ismerkedtem meg a férjemmel, Mihail Sztyepanoviccsal is...

Első ízben említette férje keresztnevét, és visszazökkent a vidéki kereskedőasszony szerepébe.

— No, és mit csinál Ligyija? — érdeklődött Szamgin.

— Ma érkezett meg Pétervárról, és majdhogy bele nem ütközött a bombába: azt mondja, látta a terroristát, bundát viselt, kucsmát, és egy szürke ló húzta a szánkóját. No, ez biztosan puszta képzelődés, nem pedig terrorista. Meg aztán időben sem lehetséges, hogy épp a robbanásra ért volna oda. A kormányzó nagybátyja volt a férjének. Benéztem Ligyijához: fekszik, gyengélkedik, fáradt.

Marina felvette a portóival teli pohárkát, hörpintett belőle, majd körmeivel dobolva az üvegen, így folytatta:

— Nem rossz ember, csak össze van törve, és reszket minden porcikája. Búsan él és bánatában a nép valláserkölcsi nevelésével foglalkozik, egy kisebb kört szervezett. Becsapják. Férjhez kellene mennie. Egy szomorú órában elmesélte, hogy szerettétek egymást.

— Képzelem, mit mesélhetett — dünnyögte Szamgin.

— Tévedsz: nagyon szépet — vágott vissza szigorúan Marina. — Megindító regény, és nincsenek benne bűnösök. Senki sem bűnös, a fiatalságtokat kivéve, ezt ő jól tudja.

— Furcsa, hogy sem neki, sem neked nincsenek gyermekeitek — állapította meg kihívóan, és önmagának is váratlanul Szamgin. Marina azonban nyomban hozzátette:

— Neked sincsenek.

Kis ideig hallgattak. Azután az asszony megkérdezte:

— Nem gondolod, Klim Ivanovics, hogy a gyermekek a legidegenebb lények saját szüleiknek?

Ligyijáról az együttérzés legcsekélyebb jele nélkül beszélt, és ugyanolyan részvétlenül ejtette ki a gyermekekről szóló mondatot, márpedig ez valamilyen érzést követelt: csodálkozást, szomorúságot vagy akár gúnyt.

— Lám: szomszédaim és ismerőseim nem mondják nekem, hogy nem élek helyesen, de a gyermekeim bizonyára mondanák. Hallod, hogyan kiabálják manapság a gyermekek apjuknak: nem jó, folyton csak: nem jó! És a marxisták hogy lehurrogták a narodnyikokat?! Nos, ez a politika! Hát a dekadensek? Ez aztán az életmód, a dekadenseké! Ők már így kiabálnak az atyákra: nem jó házban laktok, nem jó széken ültök, nem jó könyvet olvastok! És megfigyelhető, hogy az ateista szülők gyermekei bősz klerikálisok...

Szamgin arra gondolt, hogy az asszonynak mindezt némi hetykeséggel vagy sértődötten, izgatottan kellett volna mondania, mégis úgy beszélt, mintha kelletlenül évődne valakivel, befejezésül pedig ásított:

— Ó, bocsáss meg!

Szamgin felkelt, idegesen dörzsölgette kezét, ropogtatta ujjait.

— Érdekes ember vagy...

— Köszönöm — mondta mosolyogva az asszony.

— De nem értelek...

— Ha majd többet beszélgetünk, megértesz!... Nézz el Ligyijához, megmondtam, hogy itt vagy. Isten veled...

Az áthatóan hideg holdfényben, a hó ropogó csendességében úgy recsegett a kerítések és falak fája, mintha az apró, csendes házacskák erősebben megvetnék lábukat a földön, szorosabban hozzásimulnának.

A fagy csípte Klim arcát, elakasztotta lélegzetét, összehúzta, megkurtította testét. Szamgin fürgén lépkedett, és közben összegezte élményeit.

„Kegyszerekkel kereskedik és szabadgondolkodó. Fitogtatja olvasottságát. Kéjesen eszik és iszik. Egy kissé nyers. Ha-

zudik, hogy »női értelemben egyedül van«: bizonyára van szeretője . . ."

Ez volt minden, talán azért, mivel sietve kereste a jellemző vonásokat. De ez nem kisebbítette az asszonyt, és nem csillapította bosszúságát, egyre nőtt, és ezt súgta: „Húsz esztendő alatt hatalmas életutat gondoltál végig, temérdek és sokféle élményt éltél át, természetesen több emberrel találkoztál, és több könyvet olvastál, mint ez az asszony, és mégsem jutottál el az ítélőképesség olyan biztosságához, akkora belső kiegyensúlyozottságához, mint ami nyilván megvan ebben a nagy darab, jól táplált némberben.

Még ha nem is azokat a könyveket olvasta, mint én, ez sem magyaráz meg semmit. Amit a szellemről mondott, naiv badarság . . ."

Végeredményben el kellett ismernie, hogy Marina olyan érdeklődést kelt benne, amilyent még egyetlen nő sem, és ez az érdeklődés kellemetlenül ingerli.

Másnap felkereste Ligyiját.

Egyemeletes sarokházban lakott, melynek sarkát ódon, kopott kápolna vágta le; bent, egy imazsámoly előtt, apáca imbolygott — a szinte fából kifaragott fekete alakocska fölött ezüst mécsesbe rejtett, piciny, rőtbarna láng reszketett. A kápolna Ligyija házának falához tapadt; a földszintet az „Írószerek és háziipari készítmények boltja" foglalta el; a járdán, az üzlet ajtaja mellett három kőlépcsőfok emelkedett, fölöttük kemény tölgyfa ajtó, kilincs és fogantyú nélkül, közepén réztáblácska fekete betűkkel: „L. T. Muromszkaja."

Szamgin csengetett, s közben ezt kérdezte önmagától:

„Vajon minek tömöm tele a fejem mindenféle haszontalansággal?"

Az ajtót egy fehér pártás, kikeményített köténves, meglett korú szobalány nyitotta ki, arca sárga és hosszú volt, ajka pedig olyan vékony, mintha szája be volna varrva, amikor azonban megkérdezte: „kit keres?" — kiderült, hogy szája óriási és tele van nagy fogakkal.

A lépcsőház meglehetősen sötét volt, a szobalány minden

lépéssel magasabbnak tetszett, és Szamginnak úgy rémlett, nem is fel, hanem lefelé megy.

„Akár a Darjal-szorosban . . ."

Az előszobában még sűrűbb volt a félhomály, a szobalány lesegítette róla a felöltőt, és szigorúan mondta:

— Jobbra tessék.

Szamgin egyablakos kicsiny szobába lépett; az ablak kárpitjában elmerült, szétfolyt a sötét málnaszínű nap; a sarokban két aranyozott amorett kerek tükröt tartott, melyben homályosan visszatükröződött Szamgin arca.

„Talán igaz is: hasonlítok Gleb Uszpenszkijhoz" — ötlött eszébe, levette szemüvegét, és végigsimította az arcát. Az Uszpenszkijjal való hasonlóság komor gondolatot keltett benne.

„Ilyen emberek között könnyen meg lehet őrülni."

Baloldalt szétvált a kárpit, melyet eddig észre sem vett, és nesztelenül belépett egy nő, apácaköntöshöz hasonló fekete ruhában, fehér csipkegallérban, füstszínű szemüvegben; göndör hajkoszorúját gyöngyháló fedte, vállához képest feje mégis aránytalanul nagy volt. Szamgin csak a hangjából eszmélt rá, hogy ez Ligyija.

— Istenem, ez aztán meglepetés! Marina ugyan mondta, hogy itt vagy . . .

Egy székre dobta kesztyűjét, és vékony, forró ujjaival erősen megszorította Szamgin kezét.

— Éppen a kormányzó gyászmiséjére készültem. De még van idő. Üljünk le. Ide hallgass, Klim: én semmit sem értek! Hiszen megadták az alkotmányt, hát mi kell még? Egy kissé megöregedtél, a halántékod fehér, és az arcod csupa szenvedés. Érthető: micsoda idők! Persze, kegyetlenül büntette a munkásokat, de hát mit lehet tenni, mit?

Szüntelenül beszélt, halkan és orrán át, egyes szavak azonban három aranyfoga közül törtek elő, rikoltozóan és kissé orrhangon. Szamgin arra gondolt: úgy beszél, mint egy vidéki színésznő a nagyvilági dáma szerepében.

Az asszony szemüvege mögött Klim nem látta a szemét, de úgy találta, hogy arca még feltűnőbben cigányos lett,

bőre napszítta-papír színű; a szeme körül sűrűsödő, tollrajz finomságú ráncocskák mosolygóssá és ravasszá tették arcát, és ez nem volt összhangban panaszos beszédével.

— Liberális volt, sőt még több, mártírhaláláért azonban megbocsátja neki isten, hogy elárulta a monarchizmust.

Szamgin kivette cigarettatárcáját, kissé előrehajolt, és elfojtotta önkéntelen mosolyát. A padlón vastag málnaszínű szőnyeg, körös-körül sok bútor, karéliai nyírfából, fakón csillogott a bronz, a falakon régi kőnyomatok, a szobában kellemetlen, édeskés szag terjengett. Ligyija olyan vékony volt, mintha az egész környezet összeszorítaná, s arra kényszerítené, hogy felnyúljon a mennyezet felé.

— Te persze szintén az alkotmány hívei közé tartozol?

Szamgin bólintott, s várta, mikor apad már el az asszony szavainak patakja.

— Értem, te ateista vagy! Csupán hivő lehet monarchista. A nép erkölcsi irányítása: valóságos vallási szertartás...

Nem, Ligyijának nem volt szándéka elhallgatni. Szamgin rágyújtott, s körülpillantott: hol a hamutálca. Tenyerére tette a gyufaszálat, hogy Ligyija észrevegye. Az azonban még erre sem figyelt fel, és tovább regélt a monarchizmusról. Szamgin tüntetően lerázta cigarettája hamuját a szőnyegre, és majdnem dühösen kérdezte:

— Miért sietsz annyira kifejteni előttem politikai nézeteidet?

— Világosságra van szükség, Klim! — vágta rá az asszony, majd levett egy polcról egy ezüsttel kivert gyöngyházkagylót, és az asztalra tette: — Itt a hamutartó.

— Feltartalak?

— Dehogy! Azért említettem a gyászmisét, mert ez izgat. Sokan lesznek jelen, akik gyűlölték őt. Pedig olyan vidám, szellemes ember volt és olyan...

Nem találta meg a megfelelő szót, ujjaival pattintott, majd levette szemüvegét, hogy megigazítsa a hálót a fején; sötét pupillái tágra meredtek, tekintete nyugtalan volt, ez azonban megfiatalította. Szamgin kihasználta a szünetet s megkérdezte:

— Jó barátságban vagy Zotovával?

— Éppen az ő kedvéért határoztam el, hogy itt fogok élni, s ez mindent megold! — felelte ünnepélyesen Ligyija. — Ó szemelte ki számomra ezt a házat is: kényelmes, nem? És az egész berendezés is olyan komoly, nyugodt. Nem állhatom az új bútorokat, éjjelente recsegnek. Szeretem a csendet. Emlékszel Gyiomidovra? „Az ember csupán tökéletes csendben közeledhet önmagához." Semmit sem tudsz róla?

— Nem — felelte szárazon Szamgin, és minthogy szeretett volna még valamit hallani Marinárol, ismét ráterelte a szót.

— De hiszen te majdnem egy időben ismerted velem — mondta szinte csodálkozva Ligyija, és feltette szemüvegét. — Szerintem nem sokat változott azóta.

Szavai hamisan csengtek; de Ligyija úgy kihúzta magát, mintha vitatkozni készülne vagy valamit megcáfolni.

„Ostobán kiagyalta és idegen gondolatokba erőszakolta önmagát" — állapította meg Szamgin.

Ligyija pedig sóhajtva mondta:

— Igen, ugyanolyan, mint lánykorában: okos, őszinte, teljesen önmagáért él. A belső szabadságáról beszélek — tette hozzá sietve, mivel nyilván észrevette a férfi kétkedő mosolyát, majd megkérdezte: — Nem vennéd magadhoz apám könyveit? Nem tudom, mit kezdjek velük. Gyönyörű kötésűek, sajnálom a városi könyvtárnak adni, és nem is lehet. Az volt a szokása, hogy megjegyzéseket írt a lap szélére, márpedig ő olyan könyörtelen nézeteket vallott Oroszországról, a vallásról... meg általában. Gyermeki szeretetem arra késztetett, hogy több feljegyzést kiradírozzak...

— No de ilyet! — kiáltott fel gúnyosan Szamgin.

— Te is kétkedő vagy, téged az ilyesmi nem zavarhat — felelte az asszony. Klim szeretett volna élesen válaszolni, de amíg a szavakat keresgélte, Ligyija megint beszélni kezdett:

— A Krímen összetalálkoztam Ljubov Szomovával egy fogorvosnőnél, persze zsidó az illető. Olyan szánalmas, beteges Ljubasa: bizonyára sok abortusza lehetett.

— Még Moszkvában megverte néhány csirkefogó — mondta dühösen Szamgin.

— Igen? Hát ezért olyan mérges mindenre. Meglátogatott a nyaralóban, de majdnem összevesztünk.

Szamgin is úgy érezte, hogy ha nem megy el, összevész a háziasszonnyal. Felkelt.

— Nos, ideje, hogy elindulj a gyászmisére.

— Bizony, sajnos. De eljössz még?

— Ha nem utazom el.

— Gyere csak, gyere csak — mondta az asszony, és erősen megrázta Klim kezét.

Klim heves ingerültséggel lépett ki az utcára, és ezen maga is csodálkozott.

„Minek teszek ilyesmit, miért? Nos: ellenszenves, ostoba, hamis, de nekem mi közöm hozzá?"

Ingerültsége okát kutatva, ráérősen lépkedett, és arra kényszerítette magát, hogy egyenesen a szemébe nézzen minden szembejövőnek, és gondolatban veszekedjen mindegyikkel.

Sok ember járt az utcán, és legtöbben gyalogszerrel vagy kocsin, a tér felé siettek, ahol a kormányzó palotája állt.

„Felrázta őket a gyilkosság" — ötlöttek eszébe Mitrofanov, az „egészséges gondolkodású" ember szavai; így jellemezte Moszkva örömét, amellyel Pleve miniszter halálát fogadta. És megint elgondolkozott Ligyijáról.

„Nem akart Zotováról beszélni, világos! De miért nem?"

Otthon, alighogy levette a kabátját, beszaladt Dunyasa, átölelte a nyakát, és arcát szótlanul a mellébe fúrta; a férfi megtántorodott, kezét fejére, vállára tette, igyekezve óvatosan eltolni magától, és mosolyogva gondolta:

„Micsoda nők napja!"

De kellemes volt látnia Dunyasát, és majdnem nyájasan kérdezte:

— No, mi újság, sikerült megszelídítened a nyakasokat?

Dunyasa felugrott, a díványra vetette magát, és foltos arcát nyomban elöntötte a könny; lihegve, szipogva lóbálta zsebkendőjét, a másik kezével pedig mellét verte, és ajkát harapdálva bőgött.

„Részeg?" — töprengett Szamgin, hátat fordított az asszonynak és vizet töltött a kancsóból egy pohárba; Dunyasa pedig fojtott hangon, sietve és kuszán beszélni kezdett:

— Nincs jogod gúnyolódni. Szégyelld magad, te lángész! Hisz nem tudtam...

Szamgin válla fölött az asszonyra pillantott: nem, józan — könnyben úszó szeme fényesen csillog, szavai pedig már keményen csengenek.

— És ha tudom is, egyre megy, mit tehettem volna?

— Nem értem — mondta Szamgin, és odaadta a vizespoharat. — Mi történt?

— Szörnyű, mit műveltek ott — kezdte Dunyasa, s eltaszította a férfi kezét. — Egy kovácsnak eltörték a gerincét, úgyhogy megbénult a lába, négy embert lelőttek, kilencet megsebesítettek. Én meg a bolond fejemmel énekelek! Ho-ogy fütyültek! — mesélte rémülten, tágra meresztett szemmel, majd összeráncolta homlokát, és megrázta a fejét. — Tudod, mintha megnyílt volna alattam a föld, semmit sem értettem! Igazad volt akkor: mind gazember! Megjósoltad nekem! Katonák voltak ott, valamilyen kapitány. A munkáslaktanyában kitörték az üvegeket, vánkosok meredeznek az ablakokból... Piros huzatban, akár a hús. Este érkeztem, semmit sem láttam...

Szamgin cigarettázott, homlokát ráncolta, és hirtelen olyan vékonynak és hosszúnak képzelte magát, mint egy cérnaszál, amely ide-oda kanyarog a földön, és egy láthatatlan, gonosz kéz szoros csomókat köt rajta.

— Nyugodj meg — mormogta, önmagát kímélve; Dunyasa azonban nedves zsebkendőjével legyezte kipirult arcát, és öklét rázogatva, ismét rákezdte:

— Megmutatom én ennek a dülledt szemű baromnak! Hogy is hívják?... A részeg pofája!... „Mi az, mondom, kihirdették a gyülekezési szabadságot, és most lövöldöznek?" Ő meg, a gazfickó, a fogát vicsorítja: „Azért hirdették ki, hogy kényelmesebben lehessen lövöldözni!" Érted? Sztratonov, így hívják. A felesége ostoba tehén, ekkora emlői vannak!

Kissé egymáshoz szorítva ujjai hegyét, kinyújtott karral kört rajzolt, így ábrázolta az emlők terjedelmét.

— „Az én apám, mondta, bocskoros parasztfiú volt, de mint kereskedelmi tanácsos halt meg, és a tulajdon kezével verte a munkásokat, s azok tisztelték." „Ó, te, gondoltam, hogy az anyád...", bocsáss meg, kérlek, Klim!

Megint halkan sírdogált, Szamgin pedig komor figyelemmel észlelte, hogyan bogozódik az élmények újabb csomója. Meglepő valószerűséggel bukkant fel előtte Marina és Ligyija háza, a moszkvai utca, a barikád, a fészer, ahol agyonlőtték Mitrofanovot, a levegőben a kormányzó sapkája bukdácsolt, csillogott a kegyszerüzlet.

— No hagyd már, hagyd már — csitította gépiesen az asszonyt, bár az nem zavarta; különben is a dohányfüst felhőjén túl, igen messzire látta önmagától. Nem jól érezte magát, fáradt volt, összetört, és megint ez jutott eszébe:

„Meg lehet őrülni..."

Dunyasa evvel a kijelentéssel vetett véget bősz panaszainak:

— Enni akarok, be akarok rúgni!

Szamgin engedelmesen a csengőhöz indult, és elhaladva Dunyasa mellett, könnyedén megsimogatta a vállát, ez megint felszította az asszony haragját:

— Leitták magukat, hurráztak, akár a japánok, úgy viselkedtek, tudod, mint megannyi győztes Napóleon, a fészerben pedig huszonhét ember volt bezárva; szörnyű fagy, recseg-ropog minden, s odabent a fészerben még sebesültek is fetrengenek. Az egészet Alina egy ismerőse mesélte nekem: Inokov.

— Inokov? Mit keresett ott? — kérdezte Szamgin, és megállt a szoba közepén.

— Nem tudom. Azt hiszem, ott szolgál. Olyan kellemetlen fráter. Talán ismered?

— Nem ő az — mondta Szamgin.

— A városban volt, amikor a kormányzót megölték...

— Halkabban — figyelmeztette Szamgin. — Hát Szudakovot nem láttad odalent?

— Nem.

Szamgin elhallgatott; megállapította, hogy Inokovról és Szudakovról mintha nem is ő kérdezősködött volna, hiszen őt nem érdeklik ezek az emberek.

— Miért hallgatsz? — kérdezte követelően Dunyasa; ebben a pillanatban azonban beszólt a szolga, hogy „az ételt felszolgálták az úrnő szobájában", és Szamgin megmenekült a válaszolástól.

— Ide hozzák! — rendelkezett dühösen Dunyasa; mikor pedig felszolgálták az ételt és az italt, nyomban felhajtott egy pohárka vodkát, ráncba vont homlokkal körülpillantott, és zsörtölődve jelentette ki:

— Az ördög ismeri ki magát! Talán jobb volna, ha ingeket meg szemfedőt varrnék a kórházaknak... Mondd: jobb volna?

— Egyél — mondta Szamgin. — Panaszkodni céltalan. Minden előre elrendeltetett.

— Elrendeltetett — ismételte fintorral az asszony. — Milyen csúf szó.

Megint könny szökött a szemébe, ujjaival leseperte arcáról, majd hetykén ajánlotta:

— Koccintsunk! És igyuk le magunkat!

Szamgin ránézett és elmosolyodott.

— No? Mi lesz? — kérdezte Dunyasa, a szalvétával legyintett a férfira, és szinte kiabálva mondta: — Vedd már le a szemüvegedet! Mintha a lelkedre volna ráhúzva, igazán! Nézegetsz, mosolyogsz... Vigyázz, nehogy aztán rajtad mosolyogjanak egyszer! Legalább a mai napra vesd le az álarcod! Holnap elutazom, és mikor találkozunk megint, igen: találkozunk-e valaha? Moszkvában feleséged van, ott én felesleges vagyok.

„Botrányt akar csapni — állapította meg Szamgin, és levette szemüvegét. — Nem gondoltam, hogy ilyen hisztérika."

Nyájas mosolyt erőltetett arcára, s aggódva vizsgálgatta Dunyasát. Látta, hogy az asszony orcái elsápadnak, szemöldöke ráncba húzódik; ajkát beharapva, összehunyorított szemmel nézi a lámpa fényét, és szeméből apró könnycsep-

pek csorognak. Teáskanalával görcsösen csörömpöl a palackon.

„Milyen gonosz az arca" — gondolta sóhajtva Szamgin, és bort töltött a poharakba. Reszkető, kurta ujjaival Dunyasa elkezdte kigombolni blúzát, a férfi segíteni akart, de az asszony eltolta a kezét.

— Fulladozom.

Klim arcába pillantott, és halkan mondta:

— Megsértettél akkor, a hangverseny után.

Szamgin elhúzódott az asszonytól és megkérdezte:

— Mivel?

— Nem, nem sértettél meg, hanem csodálkozásra késztettél. Te, aki nem hasonlítasz senkihez, egyszerre úgy beszéltél, akár a férjem.

Ezt valóban csodálkozással mondta, és megrántotta a vállát, mint aki fázik, ökölbe szorította két kezét, és egymáson dobolt vele.

— Amikor Zotovának a férjemről meséltem, ő rögtön megértette őt, és helyesen magyarázta. „Forradalmár, mondta, ... a melankóliától", nem? Igen. Vagy valami mástól... hogy is hívják? Mikor az ember mindenkit gyűlöl?

Most már Szamgin vállán dobolt fájón öklével; a férfi kisegítette:

— Mizantrópia?

— No lám! Ettől. Én megértem, ha valaki gyűlöli a rendőrséget, a papokat, mondjuk a hivatalnokokat is; de hogy mindenkit gyűlöl?! Még Motyát, a szobalányt is gyűlölte; én úgy bántam vele, mint a barátnőmmel, ő meg ezt hajtogatta: „A szobalány zavar, gépekkel kell helyettesíteni." Szerintem pedig csak az zavar, amit nem ért az ember, és ha megérti, akkor már nem zavar.

Talpra ugrott, sebesen futkározott a szobában, kissé mérgesen mosolygott, s így folytatta:

— Motyának volt egy barátja, lakatos, a Sanyavszkij-egyetemen tanult, mogorva, nyers legény, megvetéssel nézett rám. És egyszerre felfedeztem, hogy ő... valósággal gyengéd lélek, csupán szégyelli. Mondom neki: „Hiába tetteti magát

vadállatnak, Pahomov, én keresztüllátok magán!" Először megharagudott: „Maga semmit sem lát, és nem is láthat!" Utána azonban elismerte: „Igaz, a szívem szelíd, és sehogy sincs összhangban az eszemmel, amely másra tanít." Valóban eszes volt, képzett, és most forradalmár, mivel szereti munkatársait! Verekedett a Kalancsevszkaja téren és a Karetnij rjadon, ott egy tiszt átlőtte a vállát, Motya elrejtette nálam, de a férjem...

Megállt, összehunyorított szemmel a sarokba nézett, majd az asztalhoz lépve, hörpintett a borból, s végigsimított arcán.

— No, vigye el az ördög a férjemet! Belekóstoltam, de kiköptem.

Sietve és összefüggéstelenül mesélt tovább a lakatos egyik vidám pajtásáról, aki szintén forradalmár volt, és elvitte valahová sebesült barátját; Szamgin hallgatta, és újabb kirohanást várt; teljesen világos volt, hogy az asszony azért beszél egyre gyorsabban, mivel valami fontos dologhoz igyekszik kilyukadni, amit el akar mondani. A feszült figyelemtől verejték lepte el Szamgin halántékát.

— Szerintem az ember addig él, amíg szeret, de ha nem szereti az embereket, akkor minek van rá szükség?

Szamginhoz hajolt, két kezével megragadta a fejét, himbálta és közben forrón súgta az arcába:

— Te is mindenkit szeretsz, szép csendben, de szégyelled, és szigorúnak, elégedetlennek tetteted magad, hallgatsz, és némán sajnálsz mindenkit, hát ilyen vagy! Bizony...

Szamgin nem ezt várta, Dunyasa már másodízben szinte fejbe kólintotta, földre terítette. Nagyon fényes, forró szempár nézett a szemébe, az asszony megcsókolta a homlokát, és tovább beszélt, ő pedig átölelte a derekát, és nem figyelt a szavaira. Érezte, hogy keze az asszony testének fizikai melegével együtt még valamilyen más meleget is magába szív. Ez is melegítette, de zavarta is, és szégyenhez hasonló érzést keltett: talán bűnbánatot? Arra kényszerítette, hogy odasúgja neki:

— Elég, tévedsz...

— Nem, én legalább olyan jól tudom, mint a kutya, hogy ki kicsoda! Nem vagyok okos, de tudom.

Egy óra múlva Szamgin bágyadtan ült a karosszékben, és borát kortyolva cigarettázott. A sok ostobaság közül, amivel Dunyasa telebeszélte a fejét ez alatt az óra alatt, csupán egy maradt meg emlékezetében:

— Most lettem igazán asszonnyá — mondta Dunyasa, miután vagy öt percig félálomban vagy szinte ájultan hevert. Néhányszor a férfi is érezte magában a feltörő vágyat, hogy valami nem mindennapit mondjon neki, de nem találta meg a kellő szavakat.

Most Dunyasa meztelen vállát és a párnán szétterülő vöröses haját vizsgálgatta, és azon tűnődött, hogyan tud ez az asszony simára fésülni ilyen rengeteg hajat? Egyébként a haja csodálatosan finom szálú.

„Valóban sok benne az egyszerű, nőies. Kedvesen, barátian nőies — talált rá a megfelelő szavakra. — Holnap elutazik..." — gondolta unottan, s kihörpintette borát, felkelt, az ablakhoz sétált. A város fölött vörösréz színű felhők csüngtek, igen bánatosan és súlyosan. El kellett ismernie, hogy egyetlen nő sem keltett benne ilyen izgalmat, mint ez a vörös. Volt valami sértő abban, hogy ezt a még nem tapasztalt izgalmat ez az asszony ébresztette fel, akiről nem valami hízelgően vélekedett.

„Nők napja — ismételte. — Nevetséges."

Dunyasa felnyögött, és másik oldalára fordult, Szamgin pedig halkan megkérdezte:

— Nem mennél inkább haza?

— Én otthon vagyok — felelte félálomban az asszony.

Szamgin mosolygott, és megint töltött magának.

„Így is van: mindenütt otthon van, minden ágyban."

Ez is sértő gondolat volt, Szamgin fontolóra vette, de nem tudta eldönteni: kettőjük közül melyikre nézve sértőbb. Ledőlt a rövid és keskeny díványra; nagyon kényelmetlen volt, és ez a kényelmetlenség fokozta sajnálkozását önmaga iránt.

„Ő mindenütt otthon van, önmagánál, én meg mindenütt

szemben állok önmagammal, ez a helyzet. De miért? »Nyolcvanezer mérföld önmagam körül?« Szórakoztató, de nem igaz. »Az ember úgy forog a szellem körül, mint a föld a nap körül« ... Ha Marina csak félig olyan őszinte volna, mint ez a ..."

Elszunnyadt, majd zajra ébredt: Dunyasa a cipőjét húzta, és a széket tologatta. Szemhéja alól figyelte, amint az asszony egy csomóba gyűjti holmiját, hóna alá szorítja, aztán elfújja a gyertyát, és megindul az ajtó felé. Egy pillanatra megtorpant, és Szamgin kitalálta, hogy őrá néz, s bizonyára odajön hozzá. De nem közeledett, hanem zajtalanul kinyitotta az ajtót és eltűnt.

Ez jó volt, mivel a kényelmetlen fekvéstől minden izma fájt. Megvárta, míg kattan az asszony ajtajának zárja, aztán átköltözött az ágyba, élvezettel kinyújtózott, majd meggyújtotta a gyertyát, s órájára pillantott: már éjfélre járt az idő. Az éjjeliszekrényen kicsiny bőrtáska hevert, cédula ágaskodott ki belőle: Szamgin gépiesen elvette, és a következő, kerek és nagy gyermekes betűkkel írott sorokat olvasta:

„... ó, Alinocska, olyan disznó mind, és én épp a legsűrűjébe kerültem, a legundokabb pedig egy nagy darab, szemtelen tökfilkó volt."

Szamgin nem olvasta tovább, visszatette a levelet a táskába, elfújta a gyertyát, és ezt gondolta:

„Még belekeveredik valamilyen botrányba. Együgyű teremtés. Végeredményben: egészen kedves ..."

Mosakodás közben belépett Dunyasa — útiruhában.

— Én már becsomagoltam.

Arca zárkózott volt, szemöldöke ráncba vont, szeme sötét.

— Nos ... ha találkozni akarsz velem, Ljutovék mindig tudni fogják, hol vagyok ...

— Persze hogy akarok!

— Teázni már nincs idő, későn ébredtél — mondta sóhajtva, ajkát harapdálva Dunyasa, majd dühösen ezt kérdezte:

— Nem félsz, hogy letartóztatnak?

— Engem? Miért? — kérdezte csodálkozva Szamgin.

— Ugyan: miért! Csak ne tettesd magad. Szerintem valamennyiőtöket le fognak puffantani.

— No, elég — mondta Szamgin, és megcsókolta az asszony kezét, majd önmagának is váratlanul megkérdezte: — Mindent elmondtál magadról Zotovának?

— Neki mindent elmond az ember, amit tudni kíván, ő már olyan... akár a szivattyú!

A férfihoz lépett, levette a szemüvegét, belenézett a szemébe, és durcásan, halkan így szólt:

— Ne sértődj meg, hogy sajnállak, igazán, nem sértő ez! Nem is tudom, mit mondjak! Egyedül vagy, ugye? Nagyon egyedül?

Szamgin zavarba esett: most először beszél hozzá valaki ilyen érzéssel. Önkéntelen kézmozdulattal erősen átölelte az asszonyt és feldünnyögött:

— No, mit képzelsz? Minek?

Elhallgatott, mivel nem tudta, mitévő legyen: hagyja beszélni, vagy pedig csókolja és ezzel hallgatásra kényszerítse. Dunyasa pedig forrón suttogott:

— Ne gondold, hogy tíz esztendőre a nyakadba akarom varrni magam, egyszerűen csak a lelkem szavára hallgatok... gondolod, nem tudom, mit jelent hallgatni? Az egyik azért hallgat, mert nincs mit mondania, a másik meg, mert nincs kinek elmondania.

Erősen két tenyere közé szorította a férfi halántékát, és még halkabban folytatta:

— És még egy: Zotovával ne nagyon...

„Féltékeny?" — villant át Szamgin agyán a sejtés, és minden egyszerűbb, érthetőbb lett.

— Ne bizalmaskodj vele.

A férfi mosolyogva simogatta az asszony fejét és megkérdezte:

— Miért?

— Nem jót beszélnek róla a városban.

— Kik?

— Sokan.

Kopogtattak, bedugta a fejét az öreg szolga, és így szólt:

— Itt vannak a kísérők!

— No, isten veled — búcsúzott Dunyasa. Szamgin úgy érezte, hogy az asszony nem úgy csókolja meg, mint máskor, hanem valahogy gyengédebben... Ő is suttogva mondta:

— Köszönöm! Ezt nem felejtem el.

Zsebkendőivel törölgetve könnyeit, az asszony elment. Szamgin odalépett a kormos ablakhoz, megtörölte az üveget, odatapasztotta homlokát, s azon tűnődött, mikor volt ilyen izgatott. Amikor Varvara az abortuszt csinálta?

„Akkor azonban féltem, de most?"

Világos volt: sajnálta, hogy Dunyasa elutazott.

„»Féltékeny«, ez a gondolat ostobaság volt tőlem."

A szálló feljárója előtt két trojka állt. Dunyasát egy ősz bajuszos katona ültette be a szánba, s még vagy öt tekintélyes polgár tolongott körülöttük. Szürke méntől vont szánkóban megérkezett Marina. Szamgin megvárta, amíg a trojkák elhajtanak, aztán elhatározta, hogy szintén kimegy a pályaudvarra, és egyúttal megreggelizik ott.

A büfé ablaka előtt állva, a keretfa mögül kikémlelt a peronra, Dunyasát nem lehetett látni a körülötte tolongó tömeg miatt. Gépiesen összeszámolta a kísérőket: harmincheten voltak, férfiak és asszonyok. Valamennyi közt Marina a legfeltűnőbb.

„Harminchét — ismételte magában. — Diadal!"

Az ősz katona ügyesen feltette Dunyasát a kocsi lépcsőjére, és egyúttal mintha meg is taszította volna a vagont; a kísérők tapsoltak, és Dunyasa virágokat dobált feléjük.

Míg tekintetével elkísérte, a szokásos frázis jutott eszébe: „Az élet könyvében ismét lapoztunk egyet." Nagyon elszomorodott, és kénytelen volt szemrehányást tenni önmagának:

„Mégis egy kissé érzelgős vagyok!"

Szemben a tükörrel leült kávézni, és annak kifürkészhetetlen mélységében meglátta saját elkínzott arcát, válla mögött pedig egy nagy, széles homlokú fejet, lencsomóhoz ha-

sonló, világos hajfürtök keretében: a fej mélyen az asztal fölé hajolt, és egy duzzadt, vörös kéz működött a villával a tányérban, nagy darabokban gyömöszölte a szájba a sült húst. Igen undorító volt a kéz.

Amikor a büfé ajtajában öblösen felcsendült Marina hangja, a borzas fej gyorsan fellendült, s megmutatta a nevetséges, lapos arcot, a széles orrot és a szokatlan szempárt: igen nagy volt a fehérje, és kicsiny az égszínkék pupilla. Az arc tulajdonosa sietve felemelkedett, a tükörbe pillantott, egyik kezével megpróbálta lesimítani a haját, a másikban szalvétát tartott, s mintha zsebkendő volna, megtörölte vele az arcát — mindkét orcáját, homlokát, halántékát. Aztán leült, s nyugtalanul hunyorgott: szemöldöke kese volt, akárcsak kicsiny bajusza, és ez a szőrzet alig látszott lapos, püffedt arca sárgás bőrén.

Odalépett hozzá Marina, az ember talpra állt, és ügyetlenül feléje lökött egy széket; az asszony megragadta a feldűlő széket, és tenyerével dobolva támláján, mondott valamit a borzas embernek, de nem lehetett hallani; az válaszul megrázta a fejét, s rekedten köhécselt, Marina pedig Szamginhoz lépett.

— Elkéstél Dunyasa búcsúztatásáról? — kérdezte, miközben figyelmesen vizsgálta a férfit. — Fagy, de te olvadozol. Nézz be hozzám a pénz ügyében.

— Mikor mehetek?

Az asszony közölte, hogy félóra múlva az üzletben lesz, majd eltávozott. Szamginnak úgy tetszett, hogy Marina meglehetősen szárazon beszélt vele, és a tekintete rideg volt.

A tükörben látta, hogy a borzas ember is barátságtalanul figyeli, és úgy látszik, oda akar menni hozzá. Az egész dolog nagyon untatta.

„Még egy-két nap, és elutazom innen — határozta el, de nyomban maga elé képzelte Varvarát. — A Krímbe utazom."

Mikor belépett Marina üzletébe, a csinos Misa mélyen meghajolt, s némán a szobába nyíló ajtóra mutatott. Marina a díványon ült, a szamovár előtt, kezében ezüst feszület volt, s egy hajtűvel piszkálta, szarvasbőrrel dörzsölte. Teát

töltött, meg sem kérdezte Klimtől, akar-e, majd megérdeklődte:

— A kormányzó földi maradékainak elhantolásán nem voltál jelen?

— Nem. Azt hiszem, úgy mondják: földi maradványainak, nem?

— Igaz, maradványainak! Fenyegető beszédet mondott az ügyész rólatok. Mondd csak, te titokban helyesled a terrort?

— Sem a vöröset, sem a fehéret.

— Tegnap agyonlőtte magát egy gimnazista, egy gazdag kereskedő egyetlen fia. Az apa jámbor lélek, egyszerű orosz ember, az anya német, és állítólag a fiú volt a bombamerénylő. Ez történt — mesélte, s nem nézett Klimre, csak buzgón piszkálta a feszületet. A férfi megkérdezte:

— Mit csinálsz?

— Egy pópa adta el ezt a keresztet, szép jószág, régi német öntés. Azt mondja: a földben találta. Hazudik, azt hiszem. Bizonyára a parasztok akasztották le a falról valamilyen kúriában.

— Voltam Ligyijánál — mondta Szamgin, és szavai kihívóan csengtek.

— Tudom. Rólam kérdezősködtél.

Szamgin észrevette, hogy Marina füle elvörösödik, és szelídebben folytatta:

— Hidd el, ez nem egyszerű kíváncsiság.

— Elhiszem. Rendkívül hízelgő rám nézve.

Elhallgatott. Szamgin kis ideig várt, majd már egészen békéltetően mondta:

— Ne haragudjál, magad vagy a hibás! Titokzatosságba burkolózol.

— Hagyd abba, mert még összehordasz egy csomó ostobaságot, és szégyellni fogod magad — figyelmeztette az asszony, a keresztet nézegetve. — Nem haragszom, értem: érdekes! Énekesnőnek készült a lány, esztétikával kacérkodott, s egyszerre férjhez ment valamilyen kereskedőhöz, és most kegyszereket árul. Talán kissé nevetséges...

— Nem mindennapi — vetette közbe Szamgin, az asszony pedig lustán és egykedvűen folytatta:

— El tudom hinni, hogy lelki szükségből kíváncsiskodol... De mégis egyszerűbb volna nyíltan megkérdezni: miben hiszel?

Kihúzta magát, hallgatózott, majd a díványra dobta a keresztet, nesztelenül az ajtóhoz ment, és szigorú hangon kiszólt:

— Mit csinálsz? Mi? Zárd be az üzletet, és eredj haza. Mi az?

Eltűnt az üzletben, és míg a szoborszerű ifjút korholta, Szamgin felállt és faggatni kezdte önmagát:

„Mit akarok tőle?"

A sarokban, a kicsiny polcon vagy két tucat könyv sorakozott, egyforma bőrkötésben. Bulwer-Lytton: Kenelm Chillingly, Musset: A század fiának vallomása, Sienkiewicz: Dogma nélkül, Bourget: A tanítvány, Lichtenberger: Nietzsche filozófiája, Csehov: Unalmas történet — olvasta a könyvek gerincén. Vállat vont: különös!

— A könyveket nézegeted? — kérdezte Marina, és hangjában leplezetlen gúny csengett: — Érdekesek? Valamennyi ugyanabba a témakörbe vág: a szellem koldusairól szól, azokról, akiknél „az elszántság természetes színét a gondolat halványra betegíti", mint Shakespeare írja. Férjem különösen kedvelte Bulwert és az „Unalmas történet"-et.

— Te pedig, úgy hiszem, vallási és filozófiai kérdésekről olvasol?

— Olvastam egyet-mást, de szomorú mind — felelte az asszony, és visszaült a díványra; majd megint felfegyverkezett a hajtűvel és hozzátette: — Az írók világosabban bölcselkednek, mint a teológusok és a filozófusok, az ő gondolataik személyekben öltenek testet, és szegénységük jobban kiviláglik.

Forgatta a hajtűt, és könnyű sóhajtással folytatta:

— Szeretnéd tudni, hiszek-e istenben? Hiszek. De abban, akit réges-régen Propatornak, Proarchosznak, Eonnak neveztek, ismered a gnosztikusokat?

— Nem, azaz...

— Nem ismered? Nos, egyszóval... Azt tanították, hogy Eon lényeg nélküli, egyesek azonban azt állították, hogy lényege a róla való gondolkodásban, a megismerésére irányuló törekvésben rejlik, és ebből a törekvésből keletkezett a vele egylényegű gondolat: Ennoia... Ez nem értelem, hanem erő, amely a földtől és a testtől elszakadt, legtisztább szellem mélységéből irányítja az értelmet...

A szamovárban mintha szúnyogok zümmögtek volna. Marina halkan beszélt, mintegy önmagának, nem nézett Szamginra, és buzgón piszkálta a feszületet, a férfi értetlenkedve, hitetlenül hallgatta: igen egyszerű, komoly szavakat várt, és arra gondolt, hogy Marina szép, sudár alakjához nem illik a szerény, sötét kereskedőasszony-ruha. Eretnek tanok megalapozóinak, ortodoxoknak, keresztény hitvédőknek, filozófusoknak neve pergett ajkáról — Szamgin alig vagy egyáltalán nem ismerte őket, és vitáik nem érdekelték. Marina sokáig beszélt, Szamgin azonban figyelmetlenül hallgatta, és a szellemről mondott bölcs szavak elsiklottak mellette, elenyésztek a cigarettafüsttel együtt, és emlékezete csupán egyes mondatokat fogadott be.

A lélek részes a test szenvedélyeiben, a szellem viszont szenvtelen és célja: a lélek megtisztítása, átszellemítése, mivel a világ teli van átszellemítetlen lelkekkel...

A dívány sarkába dugta a feszületet, a szalvétával megtörölte ujjait, és még lassabban, egykedvűbben folytatta, s ez az egykedvűség bosszantotta Szamgint.

„Miért rejtőzik ez az egészséges, telt keblű és bizonyára érzéki asszony épp ilyen szavak palástjába? — töprengett Szamgin. — Természetesebb és hitelesebb volna, ha ízes hangján a templomi istenről, a pópák, szerzetesek, parasztasszonyok istenéről mesélne..."

Látta, hogy a feszület fejjel lefelé, a dívány sarkában meredezik, és Marina, elhallgatva, gondosan keni a lekvárt a kétszersültre. Ezek az apróságok kiábrándították, mintha Marina valami homályos reménytől fosztotta volna meg.

— Mindez túlságosan bölcs és... távol áll tőlem — jelen-

tette ki, és mosolyogni akart, de nem sikerült. Marina pedig leereszkedően elmosolyodott.

— Látom, untat.

— Tulajdonképpen mit is mondtál önmagadról?

— Mindent, amit el kellett mondanom...

Klim megvetően, gúnyosan tette fel a kérdést, hogy bosszantsa az asszonyt, az viszont úgy válaszolt, mint aki nem kíván vitatkozni és meggyőzni, mivel lusta rá. Szamgin úgy érezte, hogy Marina szavaiban több megvetés cseng, mint az ő kérdésében, és az asszonyé természetesebb is. Marina elfogyasztotta a kétszersültet, megnyalta ajkát, és megint felgomolygott beszédjének füstje.

— Ti, értelmiségiek, a statisztikában hisztek: szám, mérték, súly! Ez ugyanaz, mint hódolni az ördögfiókáknak, megfeledkezve a sátánról...

— És ki a sátán?

— Az értelem, természetesen.

— Eh, Marina, mennyire elavult és lapos ez az egész — mondta sóhajtva Szamgin.

— Tősgyökeres, orosz, népi. Hát ti mit agyaltatok ki? Az alkotmányt, mivel és hogyan segít az alkotmány a te halálos unalmadon?

— Én a halálra nem gondolok.

— Az unalom maga a halál. Azért is nem gondolsz rá, mert már nem is élsz.

Ezzel fogta a feszületet, és kiment az üzletbe.

„Persze, nem ez a badarság élteti" — állapította meg dühösen Szamgin, elkísérve tekintetével az asszony sudár alakját. Végigpillantott Marina kényelmes odúján, az udvarra nyíló, vaspántos ajtón, és elevenen elképzelte, amint Marina itt tölti az éjszakát, és kinyitja az ajtót szeretője előtt.

„Lám, ez aztán a hiteles!"

Majd elhatározta, hogy másnap Moszkvába utazik és utána a Krímbe.

— Ide hallgass, mit mondok neked — kezdte Marina, és kulcsaival csörögve, megállt előtte. Minden szavával egyre mélyebb csodálatba ejtette a férfit, s végül gyakorlatiasan

felajánlotta: nem volna-e kedve letelepedni a városban. Ő, Marina bizonyos benne, hogy Klimnek mindegy, hol él...

— Miért gondolod?

— A városka csendes, nyugodt — folytatta Marina, nem válaszolva. — Az élet olcsó. Rád bízom néhány ügyemet a bíróságon, praxist teremtenék neked, lakást szereznék. Nos, mit szólsz hozzá?

— Váratlan ajánlat és... meg kell fontolni — mondta Szamgin, s érezte, hogy csodálkozása lassan félénkséghez kezd hasonlítani.

— Fontold meg; most azonban engedj el, a kormányzónét megyek vigasztalni. A mi kormányzónénk tulajdonképpen nővére a kormányzónak. A meggyilkolt özvegy ember volt, és úgy táncolt, ahogy a nővére fütyült.

Beszéd közben felöltözött. Kimentek az udvarra. Marina egy nagy, öreg kulccsal bezárta a vasajtót, majd a kulcsot muffjába rejtette. Az udvar kicsiny volt, szűk, mindenünnen ablakok néztek rá, furcsán zavarba ejtették Szamgint.

— Egyszóval fontold meg! Itt élnél, kipihennéd magad, megváltozna a felfogásod.

Elváltak. Szamgin lassan lépdelt, Marina ajánlatát mérlegelte, és elismerte, hogy nem is lenne rossz.

„Csendben fogok élni, egyedül önmagammal..."

Eszébe jutott azonban, hogy egyetlen társa mindig önmaga volt, és így elejtette a magányosság gondolatát.

„Dunyasa meglátogatna. Néha. Parázna gyermek. Milyen érdekes alakokat teremt az élet. Itt van ez a Zotova a Propatorával. Furcsán fejezte be a hosszú előadást! Kár volt bosszankodnom."

Másnap közölte döntését.

— Ez derék — mondta nyájasan Marina. — Vedd át a pénzt, utazz el, add át üdvözletem Aljosa Goginnak.

— Ismered?

— Hát persze! Itt élt vagy két hónapig, itt működött. Hisz a városunk eszer-fészek, és Aljosát elmarták.

— Érdekes ember vagy! — csodálkozott őszintén Klim. — Hogy tudod összekötni a misztikát és a...

— Először a gnoszticizmus egyáltalán nem misztika, másodszor van egy közmondás: „Bő a nagy zsák öble... nem ám agyagbögre, bármit tégy belé szépen... mind megmarad ott épen, csak aztán vigyed ésszel... ne rázd ügyetlen kézzel."

— Mi ez, Éva kíváncsisága?

Marina gúnyosan felelte:

— Évát csupán egy bűn érdekelte, engem viszont talán valamennyi.

— Kíváncsisággal nem mégy sokra — mondta sóhajtva Szamgin. Marina megkérdezte:

— Próbáltad?

És mindketten nevettek egy darabig.

Moszkvában minden igen egyszerűen játszódott le. Varvara úgy fogadta, mint egy régi ismerőst, aki akár el sem jött volna, de akit látni mégis érdekes. A két hét alatt megsoványodott, megfonnyadt, szeme karikás lett, izgatottan és kérdően csillogott. Dísztelen fekete ruhájában bánatos özvegynek látszott. Mikor Szamgin közölte vele, hogy vidéken szándékozik letelepedni, lehajtotta a fejét, és nem válaszolt rögtön; ezzel ezt a gondolatot ébresztette a férfiban: „Mindjárt valami kellemetlen, hamis jelenet kezdődik!" De tévedett. Varvara felsóhajtott, és így szólt:

— Megértelek. Nincs már semmi értelme, hogy együtt éljünk. Én különben sem tudnék vidéken élni, oly erősen összeforrtam Moszkvával! Most pedig, amikor ilyen tragédiát élt át, még jobban szeretem.

Sokáig beszélt Moszkvához való ragaszkodásáról, líraian, könyv-ízűen; Szamgin nem figyelt rá, és ezt gondolta:

„Öröm nélküli volt ez a szerelem, de nem vártam, hogy szomorúság nélküli lesz a válás."

Úgy érezte, hogy a „szomorúság nélküli" elválás mégis kissé sértő, annál is inkább, mivel Varvara már egészen tárgyilagosan beszél, és tekintete nyugodt.

— Külföldre szándékozom utazni, tavaszig ott maradok, kezeltetem magam, és általában rendbe akarok jönni. Hiszem, hogy a Duma széleskörű lehetőségeket teremt a kul-

turális munkához. Ha nem emeljük a nép kulturális színvonalát, hiába fecséreljük intellektuális erőinket, erre tanított az elmúlt esztendő, és én, megbocsátva minden szörnyűségét, köszönetet mondok ezért.

Szamgin gúnyosan állapította meg:

„Hogy pereg a nyelve. Kitanították, de ostobább lett."

Szerette volna, ha az asszony beszéde, mely oly egyhangú volt, akár az őszi eső, végre elapad; Varvara azonban még jó húsz percig ékesítette magát a szavak virágaival és Szamgin egyetlen ismeretlen gondolatot sem talált bennük. Végül az asszony eltávozott, az asztalon hagyva zsebkendőjét, amelyből csípős parfümillat áradt; Klim pedig bement dolgozószobájába, hogy kiválogassa könyveit, egyetlen vagyonát.

Megtalálta az illegális képeslapok, epigrammák, a cenzúra által betiltott versek gyűjteményét tartalmazó mappát, és homlokát ráncolva, lapozgatni kezdte az írásokat. Kellemetlen volt meggyőződnie arról, hogy valamennyi émelygős, jelentéktelen és tehetségtelen azokhoz képest, amilyeneket manapság közölnek a humoros újságok.

„A múlt" — gondolta és nem fogalmazta meg: „az én" múltam; majd lassan apró darabokra tépte szabadgondolkodásának és ifjúkori kedvtelésének emlékeit.

Nyikolaj cárevics!
Cár leszel majd egyszer,
De vigyázz: a rendőrpuska
Se nem bot, se kegyszer!

— olvasta Szamgin, és összeráncolta homlokát: manapság az ilyesmit, akár az elhordott ruhát, az ember még egy koldusnak is szégyelli odaajándékozni.

„Századok és századok lelték kedvüket benne" — próbálta vigasztalni magát, miközben egyre sebesebben és mind apróbb darabkákra tépdeste a papirosokat; mikor pedig egészen elszakította a múltnak ezt a kötelékét, beletaposta a foszlányokat a papírkosárba, és élvezettel cigarettára gyújtott.

Egy óra múlva Goginék lakásában ült, Tatyánával szemben. Szamgin ritkán találkozott vele, és úgy emlékezett rá, mint vidám, kelekótya beszédű lányra, akinek hetyke kék szeme szúrósan csillog. Gunyoros volt, ellenszenves és sosem ébresztett vágyat a férfiban, hogy közelebbről megismerje. Most pillái fáradtan borultak szemére, arca lesoványodott, megnyúlt, orcáin beteges pír égett; a pamlagon feküdt, kinyújtotta kockás plédbe takart lábát, és köhécselt. Jó tíz évvel öregebbnek látszott. Tompa, színtelen, tüdőbajos hangon magyarázta:

— A pénz elkésett. Alekszejt letartóztatták Rosztovban, Ljubasa Szomovával együtt. Ismerte Jelizaveta Szpivakot? Őt is lefogták, a nyomdával együtt, amelyet nem is tudott üzembe helyezni. Fia, Arkagyij, nálunk van.

— Maga beteg? — kérdezte Szamgin.

— Mint látja. Aztán volt egy Pjotr Uszov nevű vak ember, felszólalt egy gyűlésen, és hazafelé menet megölték, a szó szoros értelmében agyontaposták. Feltétlenül harci osztagot kell szervezni, és „szemet szemért, fogat fogért". Az eszereknél szakadás lesz a terror kérdése miatt?

Összefüggéstelenül beszélt, szeme csillogása valósággal elviselhetetlen volt.

— Magának láza van.

— Nem tesz semmit, csak maradjon!

Szamgin közölte, hogy nincs több ideje; Tatyána kezet nyújtott és megkérdezte:

— Mit szándékozik tenni?

— Még nem határoztam — felelte szárazon Szamgin, és sietett távozni.

„Kívül maradt a valóságon, a múlt álmaiban révedezik" — gondolta, kilépve az utcára. Csodálkozással és önmaga iránti bizalmatlansággal hirtelen úgy érezte, hogy a Moszkván kívül eltöltött tíz nap igen messzire eltávolította ettől a várostól és a Tatyánához hasonló emberektől. Ez különös volt és alapos vizsgálatot követelt. Szinte arra célzott, hogy némi akaraterővel ki lehet kerülni a valóság zsákutcájából.

„Az apró kényszerek birodalmából a szabadság birodalmába" — mosolyodott el gondolatban, és eszébe jutott, hogy egyáltalán nem volt szüksége akaraterőre ehhez az ugráshoz.

Ez még különösebb volt. Izgatta a bizalmatlanság, mellyel e hangulata tartóssága iránt viseltetett.

„Minden a világon a többé-kevésbé szilárd egyensúly felé törekszik — emlékeztette önmagát. — A valóság forradalmi lökést kapott, megingott, előrelendült, és most..."

— Jó napot, Szamgin elvtárs!

Lavruska üdvözölte halkan, melléje szegődött, és mosolyogva pillantgatott arcába; termetéhez képest bő, hosszú, kékes színű felöltő volt rajta, egészen simára kopott karakülprémes sapka és halina csizma.

Szamgin kétszer végigmérte, majd feltűrte kabátja gallérját, körülpillantott és meggyorsította lépteit, Lavruska azonban, mintha beszámolót tartana, sebesen, fojtott hangon, vidáman magyarázta:

— A kezem meggyógyult, csak egy kis folt maradt, akár a himlőoltás. Most tanulok. Pavel Mihajlovics azonban meghalt.

— Ki az? — kérdezte Szamgin.

— Hát a rézműves! Már elfelejtette?

— Ahá...

— Meghűlt, és vége!

— Nos, minden jót! — búcsúzott Szamgin, s egy bérszán felé indult, közben azonban megállt, és hirtelen, halkan ezt kérdezte: — És Jakov?

— Kutya baja! — válaszolta szintén halkan és sugárzó örömmel Lavruska. — Épségben van. Csak most nem Jakovnak hívják. Hát ő aztán igazán...

— No, isten veled...

A szánba ülve, Szamgin így töprengett:

„Miért érdeklődtem Jakovról? Az emlékezet furcsa szeszélye... Világos, más nem is lehet, csak szeszély." És nyomban ez ötlött eszébe: „Talán meg akarom győzni önmagam?"

Majd lehajtotta felöltője gallérját, és szigorúan odaszólt a kocsisnak:

— Gyorsabban!

Szeretett volna még aznap, tüstént elutazni Moszkvából. Olvadt, és az úttest barnás színbe öltözött, a nyirkos levegőben trágyaszag terjengett, a házak valósággal izzadtak; az emberek hangja mogorván csengett, a csupasz kövezeten fülsértően csikorogtak a szántalpak. Szamgin kerülte a Varvarával való beszélgetést és a találkozást barátaival; nappal a múzeumokat járta, este színházba ment; végre könyvei, egyéb holmija be voltak csomagolva a megrendelt ládákba. Majdnem hálásan csókolta meg Varvara kezét, az asszony elfordult, és zsebkendőjét szemére szorította.

És most, miután fájdalom nélkül elszakította az ehhez az asszonyhoz fűző köteléket, szabadnak érezve magát, líraian szelíd hangulatban — immár hányadszor? — egy második osztályú vasúti kocsiban ül, régóta ismerős, mindennapi emberek között; ma azonban valami új érződik bennük, és nem egészen mindennapi gondolatokat ébresztenek. Mellette, az ablaknál, rózsás arcú, pisze orrú emberke olvas egy élclapot, kerek és igen kék szemecskéje akkora, mint valami mellénygomb. Gallértól a cipőig minden vadonatúj rajta, és amikor mozog, valami ropog, nyilván a kikeményített ing vagy kék kabátjának bélése. Másik oldalán egy gyapjas hajú, kövér asszony kerek szemüveggel és furnérból készült kerek kalapdobozzal, melyben macskakölykök hancúroznak és nyávognak. Szemben vörös hajú férfi, himlőmarta arcán borzas szakáll, sötét szeme vidáman pillant és szinte idegenül csillog száraz és meglehetősen piszkos képén; mellette nyilván a felesége: bársonyruhás, nagy darab, viselős asszony, hosszú aranylánccal nyakán és keblén, arca széles, jóságos, szeme szürke, nyájas. A sarokban zsebre dugott kézzel, lehunyt szemmel egy szilszkinsapkás, hegyes orrú ember gunnyaszt, akin nincs semmi érdekes.

Szamgin arra gondolt, hogy már nem először lát ilyen embereket, akik épp olyan megszokottak a vasúti kocsiban, mint amilyen elmaradhatatlanok az ablakon túl tovatűnő

távíróoszlopok, a drótokkal televonalazott ég, a hótakaróval borított föld suhanása, és a havon szemölcsként dudorodó falusi házikók. Minden ismerős volt, megszokott, és szokás szerint, az utasok sokat dohányoztak, folyton rágcsáltak.

„Tulajdonképpen sok indok van azt feltételezni, hogy éppen ezek az emberek a történelem alapanyaga, a nyersanyag, amelyből kimunkálódik minden más emberi, kulturális. Ők és a parasztság. Ez a demokrácia, az igazi demosz, pompásan eleven, kiapadhatatlan erő. Túlél minden társadalmi és elemi katasztrófát, s engedelmesen, fáradhatatlanul szövi az élet pókhálóját. A szocialisták nem értékelik kellőképp a demokrácia jelentőségét."

Ezek az új gondolatok igen könnyen és egyszerűen alakultak ki benne, mintha már régen átérezte volna őket. Csábítóan könnyen. Zavarta azonban a gondolkozásban a körülötte zsongó moraj. Háta mögött, a szomszéd szakaszban, már elkezdődött a szokásos úti eszmecsere, egyszerre több hang beszélt, és valamennyi mintha el akart volna fojtani egy kajánul édeskés, visítozó hangocskát, amely vjatkai kiejtéssel, sebesen hadart:

— Nos és mi lesz, mit várhatunk? A hatalom-megosztás, mit jelent ez? Annyit jelent, hogy többen parancsolnak. De hát vajon ezek a zsidó ügyvédek, a mi jövendő uraink, okosabbak-e a tősgyökeres nemességnél és a kereskedő osztálynál, amely tegnap még bocskorban pompázott, ma pedig milliókat forgat?

Vagy két percig senki sem tudta elfojtani ezt a hangot, amely csengettyűként pergett, de aztán elnémította egy öblös, nedves basszus:

— A hatalom valóban meggyengült, és ennek az az oka, hogy a papságot megfosztották az igehirdetés szabadságától. Antonyin püspök őszentsége helyesen és bátran kinyilvánította: „Nem hallatszik isten szava az újságok őrült, idegen szavú lármájában, és ez a legfőbb rossz..."

— Úgy van! Megrendítik, megingatják Oroszországot!

— Igaz! — kiáltotta a ragyás képű ember igen vidáman, összehunyorított szemmel, s fejét rázogatta, majd tágra nyi-

totta szemét, és ugyanolyan vidáman Szamgin arcába pillantva, így szólt:

— Mellékesen szólva: szerfölött nekibátorodott a nép... Amit gondol, mindjárt ki is mondja...

Az asszony egyik kezével hóna alját vakargatta, a másikkal pedig előhúzott egy élénk színű cukorkás zacskót, és odaadta a férjének.

— Nesze, szopogasd! Biztosan már megint szívni akarsz?! Nézd, micsoda füst van ott, mint a kocsmában!

— Nem kocsma, hanem szita — harsogta bele a fülébe a hegyes orrú utas. — Emberek vannak beleszórva, és kiszitálják belőlük az ostobaságot.

Beszéd közben ő is Szamginra nézett, szomszédnője pedig a maga szájába is dugott egy szem cukorkát, és békéltetően jegyezte meg:

— Ostobaság nélkül meg sem lehet az ember...

— Azon kezdjük — helyeselt a férje.

A szomszéd szakaszban egyre zajosabban, egyre sebesebben csengtek a hangok, mintha át akarnák venni a vonat zakatolásának és robajának ütemét. A hegyesorrú felkeltette Szamgin érdeklődését. Sárgás arcát apró ráncok barázdálták, mint valami vékony cérnaszálakból szőtt háló, arca igen mozgékony volt, hol epés és gunyoros, hol mogorva. Szája ferde, száraz ajka jobboldalt kissé szétnyitva, mintha láthatatlan cigaretta fityegne köztük. Kékes szeme barátságtalanul csillogott csontos gödrében, a sötét szemöldök alatt.

„Akinek ilyen arca van, hallgatnia kellene" — állapította meg Szamgin. Ez az ember azonban nem tudott vagy nem akart hallgatni. Hívatlanul és hetykén válaszolt minden szóra, amely elhangzott a zajos kocsiban. Színtelen, száraz hangja, a szomszédos fülkében csengő kajánul édeskés hangocska és a basszus minden mást túlharsogott. A folyosón valaki megjegyezte:

— Rövid az élet, még fel sem építed a házad, és máris koporsóra van szükség!

A hegyesorrú nyomban visszavágott:

— Maga, kalmár, ne a koporsókról ábrándozzon, hanem

inkább a Németországgal kötött kereskedelmi szerződésről, amely sérelmes és hátrányos ránk nézve, ez a maguk koporsója!

Klim háta mögött sértetten zúgott a basszus:

— Olyanok a mi gondolkodóink, akár az egyszeri kisaszszony: lábára taposott valaki a körmenet alatt, erre nyomban hisztériázni kezd: Ó, micsoda neveletlenség! Akárcsak hírneves írónk, Leonyid Andrejev: az orosz nép a Csendes-óceánhoz akar kijutni, ő pedig oda kiáltja ország-világnak: Jaj, elvitte a tiszt lábát a golyó!...

A hegyesorrú felállt, és átrikoltott Szamgin feje fölött:

— Sok pénzt adnak „A vörös kacaj"-ért. Andrejev még a papot is istentagadóvá változtatja...

A mozdony füttyentett, rándult egyet, megrántotta a kocsikat, előredöntötte az utasokat, majd felsistergett és megtorpant a sűrű hótakaró közepette; a hegyesorrú hangja pedig még hallhatóbban recsegett. Levette sapkáját, és a hóna alá szorította, nyilván azért, hogy ne hadonásszon bal karjával, de hadonászott a jobbal, és szavai úgy hulltak, mint szögek a faládába.

— Odafent, a két fővárosban, a sok író, éhenkórász, nyomortanya-lakó, alkoholista, vérbajos, meg általában az efféle értelmiség, üledék, penész, a szabadságra vágyik: kicsikarta az alkotmányt, és most irányítani fogja a sorsunkat, mi pedig szavakkal játszunk, bölcs mondásokat faragunk, teázgatunk, bizony! Hiszen, mint mondják — és a macskakölykös asszonyhoz fordult —, hallgatni kellemes, amit más beszél! Beszélnek is mindenről, de tenni semmit sem tudnak!

A szónok kitépte hóna alól a sapkát, öklére húzta, és a mellére sújtott vele.

— Beutaztam egész Oroszországot, széltében-hosszában, keresztül-kasul, és nem is egyszer, külföldön is jártam, több országban...

A mozdony újra füttyentett, megrántotta a kocsit és tovább vonszolta a hóban; a vonat zakatolása azonban valahogy gyengébb, tompább lett, és a hegyesorrú diadalmasko-

dott: az utasok némán figyelték az ülések támlái fölött, vagy a folyosón álltak és cigarettáztak. Szamgin látta, amint a ráncok szövevénye kitágulva, összébbhúzódva, elváltoztatja a hegyes orrú ábrázatot, ugrál a kicsiny, kerek koponyán a kemény szálú, őszes sörte, táncol a két szemöldök. Arcbőre nem pirult ki, homloka és halántéka azonban bőséges verejtékben fürdött, sapkájával letörölte, és beszélt, beszélt.

— Kibeszélnek, lepocskondiáznak mindent! Szurokkal kenték be a firkászok Oroszországot, mint valami kaput...

— R-rágalom! — rikoltotta dadogva az élclapot olvasó, kicsiny emberke.

A szónok feléje intett bolyhos öklével.

— Gondolatszabadság! Hát gondolkozz csak, ördög, de aztán hallgass, ne csábíts...

— Úgy van! — kurjantott valaki a folyosón, de váratlanul nevetés, füttyszó hallatszott, a kis pisze pedig elfödte arcát az újságokkal, és felháborodottan bökte ki:

— M-mics-csoda b-badarság!

— Becsületesen beszél — szólt Szamginhoz a ragyásképű. — Légy olyan, mint a szamovár: belül forrhatsz, de kifelé ne fröcsköljl! Lám, én bizony fröcsköltem...

— És a bolondokházába is kerültél, három hónapra — tette hozzá élete párja, és kedvesen újabb cukorkát nyomott a férfi kinyújtott tenyerébe; a szónok pedig nagy hévvel folytatta, egyre sűrűbben törölgetve sapkájával izzadó, de ki nem piruló arcát.

— A nép nem követeli a szabadságot, a mi népünk a paraszt, neki csak egy szabadság kell, hogy tollasodhasson...

— H-hogy aztán megko-kopasszák? — kérdezte az élclapok olvasója; akkor a hegyesorrú odahajolt hozzá, és bőszen, sikoltozva kiabálta:

— Úgy, úgy, épp ezért! Mit gondol, a magukféle népség sok hasznot hajt? Maguk csak tönkreeszik és tönkreisszák az államot! Hát mennyibe kerül megtanítani magukat a betűre? Tíz esztendeig tanulnak, aztán kincstári pénzen felkeléseket szítanak, kormányzókat, minisztereket puffantanak le...

— No, ez is jót sajnál — jegyezték meg hangosan a folyosón, és valaki megint füttyentett.

— Én nem sajnálom őket, csak azt mondom, mennyire haszontalan ez az egész. Nekünk feladatunk van, ki kell köszörülnünk a japán háború csorbáját, és mit csinálunk?

Szamgin arra gondolt, hogy mintegy két évvel ezelőtt ezek az emberek még nem mertek ilyen nyíltan beszélni hasonló témákról. Megállapította, hogy sok közhelyet pufogtatnak, de ez a formával magyarázható, nem pedig a lényeggel.

„Persze, a lényeg is... torz, itt azonban az a fontos, hogy az emberek már politikusan gondolkodnak, egyre jobban érdekli őket az élet. Az élet a maga idejében majd kijavítja a hibáikat..."

A mozdony újra és már szinte elkeseredetten füttyentett, és mintha beleütközött volna valamibe: felcsikorogtak a fékek, összecsattantak az ütközők tányérjai, az álló utasok megtántorodtak, egymásba kapaszkodtak; a Szamginnal szemben ülő asszony felugrott, és két kézzel Szamgin térdére támaszkodva, felkiáltott:

— Ó, mi történt?

— Részeg a mozdonyvezető — magyarázta zordul a hegyesorrú, és levette kosarát a csomagtartóból.

Láthatatlan kezek sűrű fehér hálót szőttek az ablakon kívül, mintha el akarnák rejteni az állomás peronját ellepő katonák sorfalát.

— Fogadnak valakit — állapította meg a hegyesorrú, az utána haladó kalauz azonban helyreigazította:

— Senkit sem fogadnak: foglyokat fogunk szállítani...

Az asszony megnyugodva felsóhajtott és elmosolyodott:

— Nézd, a sok szurony, akár a fésű fogai! Kivakarják ám a mi katonáink a lázongás tetvét belőlük, ki ám, hála neked, istenem! — Keresztet vetett, és ezt ajánlotta férjének: — Szálljunk le, itt van büfé!

A hallgatag nő, a macskakölykök tulajdonosa, mélyen sóhajtott, és szintén kiszállt.

— Sz-szörnyű emberek — sziszegte a dadogó; nyilván ő is

szeretett volna beszélni, de csak nyugtalanul fészkelődött az ülésen, majd összecsavarta az újságokat és lóbálni kezdte az arca előtt, ajka mérgesen lebiggyedt, kék szeme pedig sértődötten csillogott.

— Legszívesebben k-kolostorba vonulna az ember az i-ilyenek elől — panaszkodott.

Szamgin bólintott, méltányolva a roppant erőlködést, amellyel a dadogó kiejtette a szavakat; az pedig széthúzta rózsaszínű ajkát, s mosolyogva hozzátette:

— Vagy pedig, akár a borz, élj magányosan a lyukban...

Az ülés támlája mögül fölemelkedett egy bajuszos, borostás arc, és átszólt a bajuszon keresztül:

— A borzzal gyakran róka él együtt a lyukban.

E szemrehányó megállapítás után az arc eltűnt, a dadogó pedig ijedten összébbhúzta magát.

A vonat gyötrően sokáig vesztegelt, a pályaudvarról megjött a ragyásképű a feleségével, az asszonynak letépték az óráját, és most dühösen prüszkölt, ujjával gyér könnyeket csalt elő kivörösödött szeméből.

— Régi óra volt, nem sokat ért: a nagyanyámtól kaptam ajándékba, még menyasszony koromban.

Majd amikor kiderült, hogy a kocsi másik végében eltűnt egy bőrönd, s egy klarinét tokkal együtt, akkor Szamgin háta mögött diadalmasan felzendült a basszus:

— Higgyenek a szónak: ez a nagyszájú közönséges tolvaj, és cinkosai is voltak, és amíg szóval tartotta a társaságot, ők nyugodtan dolgozhattak.

— Ismert fogás — helyeselt vidáman a ragyásképű, s e megállapítása felbőszítette a basszus hangú utast.

— Hát mondja meg: miért hordott össze hetet-havat az az alak, minden ok nélkül?

— De hisz maga is beszélt, bátyuska!

— Én papi személy vagyok!

Szamgin szakaszába nagy üggyel-bajjal benyomakodott egy tagbaszakadt férfi; egyik kezében fekete bőrönd, a másikban egy köteg könyv és a mellén, a nyakán átvetett szíjon még két köteg csüngött. Krákogva fellendítette a bőrön-

döt a hálóba, ugyanoda helyezte a két köteget is, a harmadik azonban széthullott, és két bekötött könyv a kis dadogó térdére hullott.

— Ó-óvatosabban! — kiáltotta és a sarokba húzódva, lerázta magáról a könyveket.

Az új utas magasra vonta bozontos ősz szemöldökét, és néhány másodpercig nézte a dadogót, majd az „o" betűket megnyomva, furcsán csengő hangon kérdezte:

— Miért szórja le a földre? No, emelje csak fel!

— N-nem vagyok a sz-szolgája magának...

— Ez helytelen: az egyik ember mindig szolgája a másiknak, így vagy amúgy. Emelje fel hát!

A dadogó még jobban befészkelte magát a sarokba, a könyvtulajdonos azonban vállára tette a kezét, és igen nyugodtan, harmadszor is mondta:

— Emelje fel.

A szomszédos szakaszokban mindenki felállt, és botrányra várva, némán figyelt az ülések támlája fölött.

— M-meghajlok az e-erőszak előtt — mondta a dadogó elsápadva és hunyorogva; lehajolt, felvette a könyveket, és az ülésre dobta.

— Úgy-úgy — szólt elégedetten az ősz szemöldökű, és melléje telepedett. — Hát szabad könyvet lábbal tiporni? Annál is kevésbé, minthogy ez Mill könyve: „A logika rendszere", ezernyolcszázhatvanötös Wolf-kiadás. Olvasni nem olvasta, de azért lábbal tiporja!

Kerek arcát rövidre nyírt, ősz sörte borította, felső ajkán a sörte hosszabb volt, mint két orcáján; ajka vastag és hasonlóképp vastag a ránehezedő sapkától elálló füle. Sűrű szemöldöke alatt zavaros szürke szempár. Figyelmesen belenézett Szamgin arcába, szemügyre vette a ragyásképűt, a feleségét, majd vastag felöltője zsebéből papírzacskót húzott elő, kibontotta, homlokát ráncolva megtapogatta a szendvicset, és így szólt:

— Az ostoba! Sonkásat kértem, ő meg kolbászosat adott!

Vastag ujjaival összegyűrte a kenyeret a papírral együtt, és a hálóba dobta.

Az utasok még egyre hallgattak, és fürkészték a jövevényt. Elsőnek a ragyásképű unta meg a várakozást.

— Könyvekkel kereskedik?

— Vásárolok.

— Olvasás céljából?

— Nem, tetőt fedni.

A ragyásképű elpirult, és mosolyra derült.

— De hisz könyvekkel is kereskednek!

— Valóban.

— Mennyire eldurvultak az emberek — állapította meg sóhajtva az asszony. — Azelőtt milyen kedvesen beszélgettek...

A könyves ember rá sem nézve az asszonyra egy fadobozt húzott elő ingéből, és nekifogott a cigarettasodrásnak. Az unatkozó utasok egyre ellenségesebben szemlélték, a ragyásképű pedig hetykén megjegyezte:

— Itt nem szabad mahorkát szívni!

— Ki tiltotta meg? — érdeklődött a könyvtulajdonos. — Gyenge dohányt nem szívok, a füst pedig füst! A mahorkáé egészségesebb, kevesebb benne a nikotin... Az ám...

— Maga viszont nem orvos — erősködött a ragyásképű, a felesége cukorkát nyomott kezébe, és így szólt.

— Hagyd el, ne vitatkozzál! Nesze, szopogasd inkább!

Az utasok komor arcából ítélve, Szamgin bizonyos volt a botrányban. A kis dadogó csípősen mosolygott, hunyorgott, és mozgatta ajkát, nyilván készült beavatkozni a szópárbajba. A könyves ember zöldes füstfelleggel árnyékolta be arcát, s így felelt a ragyásképűnek:

— Igaz, nem az emberek orvosa vagyok, hanem a marháké: állatorvos vagyok.

— Meg is látszik, hogy a marháké! — zengett a basszus Szamgin feje fölött, és nagy csendesség támadt, néhány pillanat múlva pedig az állatorvos mély sóhajtással mondta:

— Tüzes seprűvel szántották végig a parasztok a kerületet...

Olyan csengő hangon és olyan meggyőződéssel jelentette ki ezt, mintha a legnagyobb bizonyossággal tudná, hogy ezek

az emberek valamennyien éppen a parasztokról szeretnének hírt kapni tőle.

— Szojmonovék udvarházából csupán üszök és hamu maradt, meg a szétdúlt kályhák, pedig micsoda pompás kúria volt, és a gazdaság is rendkívül fejlett.

Harag nélkül, tűnődve beszélt, és csengő hangja lassan csendet teremtett.

— Ez a fejlettség azonban elérhetetlen volt a muzsik számára, és persze csupán felbőszítette, ámbár a muzsik errefelé derék, eszes fajta, ismerem én alaposan, hiszen nyolc évig dolgoztam itt. Ilyen a muzsik: minél okosabb, annál gonoszabb! Ez az élet törvénye.

— Keveset verik — állapította meg halkan valaki.

— Nem őt kell verni, hanem magát, polgártárs — felelte nyugodtan az állatorvos, rá se tekintve a közbeszólóra, de különben sem nézett senkire. — Egyszóval: addig fokozódott az elkeseredés a parasztság között, hogy nem volna csoda, ha paraszthábor törne ki nálunk is, mint Németországban.

— Ugyan, kérem, hogyisne! — rikoltozta sebesen, éles hangon a ragyásképű. — Engedelmet, mire való ingerelni és nyugtalanítani az embereket? És az egész nem igaz, nálunk nem lehetséges ilyesmi! A háborúhoz puska kell, kérem, falun pedig puska nincs, kérem!

— Hassal ront az ellenségnek a paraszt, akár Alekszej Tolsztoj írásában Mityka — mondta széles mosollyal az állatorvos, és szemlátomást örült, hogy vitatkozhat.

— Tolsztoj műveinek senki sem hisz, nem Brjuszov kalendáriuma ez, hanem regény, bizony, kérem — hadarta sípoló hangon a ragyásképű, és arcát sűrűn elborították az apró, bíborvörös foltok.

— Nem Lev Tolsztojról beszélek...

— Egykutya az nekünk, kérem! És engedje megjegyeznem, hogy semmiféle paraszthábor nem volt Németországban, és nem is lehet, mivel a németek fegyelmezett emberek, mi ismerjük őket, kérem, és ezt az egész háborút maguk eszelték ki az elmék megháborítására, hogy megrémítsenek bennünket, akik nem könyvön nevelkedtünk, kérem...

Már hisztérikusan visítozott, öklét a melléhez szorította, és egyre jobban előredőlt, mintha fel akarná öklelni az állatorvost, az pedig felvetett fejjel, borostás ádámcsutkáját kidüllesztve hahotázott, és kerek szája fülsiketítően, csengőn szórta ki magából:

— O-ho-o-ho-o-ó!

— Hagyd már abba, istenem-uram! — csitította izgatottan az asszony, öklével bökdösve férje vállát és oldalát. — Hagyjon már békét neki, uram, minek kötekedik vele! — kiabálta az állatorvos felé fordulva, aki könnyező szemét törülgetve szüntelenül kacagott.

Szamgin kiment a folyosóra, de ide is elkísérte az asszony panasza:

— Maguk, urak, egymásnak uszították a kakasokat, és most gyönyörködnek bennük, hogy nem szégyellik magukat!

A folyosón szintén vitatkoztak, valaki így beszélt:

— A mi nemzedékünk hitt a haladás eszméjében... A materialisták azonban kiforgatták, a technikai haladás gondolatává süllyesztették.

Szamgin a peron ajtajában álldogált, hallgatta az elmefuttatást arról, hogy a gyárak miként rombolják szét a falu patriarkális életmódját, majd valaki vészjóslóan a Gogol-féle trojkára hivatkozott; azután kiment a peronra, a vonat hideg csikorgása és zakatolása közé. Messze, a hóborította pusztaság fölött bántóan narancssszínű hajnalpír lángolt, és a vonat feléje kanyarodott. A kocsiban zsongó beszédek kifárasztották, kedvét szegték, elrontottak benne valamit. Úgy rémlett, a vonat visszakanyarodik vele a messzi múltba, apja, Varavka és a zord Marja Romanovna vitáihoz.

„Szörnyűek az idegeim..."

Azután váratlanul arra gondolt, hogy minden embert ebben a kocsiban, a vonatban, az egész világon, bezártak az anyagi, tulajdonképpen állati érdekek szűk ketrecébe; a ketrec rácsán keresztül mindegyik szabályosan vonalozottnak látja a világot, s amikor valamilyen külső erő meghajlítja a rácsok vonalát, a világot torzul fogják fel. És innen szárma-

zik a tragédia. Ez a gondolat azonban idegen volt: „Csízek a kalitkában" — ötlöttek eszébe Marina szavai, és kellemetlenül érintette, hogy a kalitka nem őneki jutott eszébe.

A hajnalpír sebesen változtatva színeit, most valami régi, olcsó olajlenyomat árnyalataira festette az eget, a hóra valósággal hamu borult, és már nem csillogott.

„De hiszen öngyilkos is lehetnék" — hibázott rá hirtelen Klim, de ez is úgy ötlött fel benne, mintha egy idegen súgná.

„Marina természetesen szintén ketrecben él — gondolta sietve. — Szintén korlátozott. De én nem vagyok az..."

Nem tudta azonban, kérdi-e ezt vagy állítja. Nagyon fázott, de mégsem volt kedve visszamenni a füstös kocsiba, ahol mindenki vitatkozott. A következő állomáson megkérte a kalauzt, hogy helyezze el az első osztályon. Ott ledőlt a puha ülésre, és hogy ne kelljen gondolkoznia, a sínek illeszkedésén csattogó kerekek ütemére verssorokat próbált kieszelni. Ez kezdetben nem sikerült mindjárt, de aztán mégis elég gyorsan összeszedte a szavakat:

Lovátmeg — fékezi — vágtában
Azégő — kunyhóba — be-e-lép...

„És talán Avvakum esperes felesége is lehetne" — gondolta, cigarettára gyújtva.

Marina városa szintén olvadással fogadta, a levegőben, mintha savó ömlött volna szét, a tetőkről kövér cseppek potyogtak alá lomhán, és úgy tetszett, hogy mindegyik rá akar hullani a nedves távíródrótra, és ez bosszantotta, mint ahogyan a gallér vagy a ruha gombja bosszantja, amely sehogy sem akar bebújni a gomblyukba. Az ablak előtt ült, ugyanabban a hitvány szállodai szobában, és figyelte, mint hullanak a párás levegőben az üvegszerű cseppek, és Marinával való találkozására emlékezett. Volt ebben a találkozásban valami túlságosan üzletszerű és sértő.

— Visszajöttél? — kérdezte szinte csodálkozva az asszony, és nyomban a leggyakorlatiasabban arra tért rá, hogy azon-

nal lakást kell keresnie, és ő tud is egyet, amely véleménye szerint elég kényelmes lesz számára.

— Két óra felé eljövök érted, és megnézzük, jó?

Egyáltalán olyan kimérten kezelte, mint úrinő a cseléd-jét, és még az üzlet mögötti szobácskába sem hívta be.

Most már fél háromra jár az idő, és még most sincs itt az asszony. Ebben a percben azonban a szolga kinyitotta az ajtót és beszólt:

— Marina Petrovna Zotova kéreti az urat a kocsiba.

Szamgin megfigyelte, hogy az asszony nem is kért bocsánatot a késésért.

— Végképp szakítottál Moszkvával?

— Igen.

— Hát ez pompás.

Óvatosan és lassan haladtak a ködben, majd megálltak egy négyablakos, földszintes ház főbejárata előtt, a meglehetősen új bádogtető alatt, az ablakok közötti pajzsokban különös alakú gipszmadarak díszelegtek, és az egész homlokzatot ízléstelen gipszfigurák, virágfüzérek ékesítették. Beléptek az udvarba: itt egy háromablakos, padlásos fa-épületszárny tapadt a házhoz, a hóbuckákkal borított udvar mélyében a kert havas fái magaslottak. A szárnyépület ajtaját egy barna ruhás, szemüveges, töpörödött öregasszony nyitotta ki.

— Adjisten, Felicata Nazarovna! Íme, elhoztam a lakót. Hol van Valentyin? — kiabált hangosan Marina: az öregasszony pedig szürke ujjával szótlanul, titokzatosan felfelé mutatott.

— Hívd elő. Süket — magyarázta halkan Marina, s bevezette Szamgint egy nem nagy, de igen világos szobába. Három ilyen szoba volt, Marina közölte, hogy az egyik a fogadó, a másik a dolgozószoba lesz, a harmadik pedig a háló.

— Az ablakok a kertre nyílnak, mint látod. Egy orvos lakott itt, most pedig egy ügyvéd fog itt lakni.

„Már el is döntötte" — gondolta Szamgin. Nem tetszett a ház külseje, nem tetszettek a túlságosan világos szobák,

felháborította Marina. És már egészen rosszul érezte magát, amikor leszegett fejjel, mint valami bika, berohant egy tagbaszakadt férfi, széles szíjjal leszorított, meleg kabátban és nemezcsizmában, tetőtől talpig tollakkal és szénaszálakkal borítva. Megragadta Marina mindkét kezét, bozontos fejét az asszony tenyereibe dugta, csókolgatta és elbődült.

— Bezbedov, Valentyin Vasziljevics — mutatta be Marina, bámulatos könnyedén eltaszítva magától a férfit. Bezbedov felegyenesedett, és Szamgin széles homlokú arcot, bántóan csupasz szemfehérjét és kicsiny, jégdarabszerű, igen kék pupillát látott maga előtt. Marina meggyőzően arról kezdett magyarázni, hogy Bezbedov bútort is adhat, étkezni is lehet nála, nem fog sokat számítani.

— Ingyen! — jelentette ki egy gégehurutos ember hangján Bezbedov. — Akarja, hogy ingyen?

— De miért? — kérdezte szárazon Szamgin, az pedig, megvillantva pupilláit, szélesen széttárta két karját, és így felelt:

— Csak úgy. Az eredetiség kedvéért.

— Ne bomolj, Valentyin — tanácsolta szigorúan Marina, és néhány perc múlva így szólt Bezbedovhoz: — Holnap elküldöm hozzád Misutkát, vele rendezz el mindent, két nap elég lesz? — Bezbedov megint elkapta az asszony kezét, megcsókolta és felhördült:

— Már holnap estére is megtehetem . . .

Olyan erősen megszorította Szamgin kezét, hogy az fájdalmában toppantott. Marina magával vitte az üzletbe; itt, szokás szerint duruzsolt a szamovár, és szokás szerint kényelmes volt, akár az ágyban, erős, de könnyű álom előtt.

— Valentyin megzavart? — kérdezte mosolyogva Marina. — Kissé hóbortos, de ez ne aggasszon. Van egy szenvedélye: a galambok. Miattuk veszítette el a feleségét: megszökött a lakóval, az orvossal. Egy kissé boldogtalan, egy kissé meg henceg ezzel: az ő társadalmi körében az asszonyok nemigen hagyják ott a férjüket, és a botrány nagy tekintélyt szerez az embernek.

Rövid hallgatás után Marina megkérte Klimet, hogy már holnap vegye át ügyeit az ügyvédtől, majd egészen közel

lépett hozzá, lehajolt, meleg tenyerei közé szorította a férfi **arcát**, és a szemébe nézve, halkan, igen nyájasan, de határozottan kérdezte:

— No, mi az? Mit szomorkodol? Fáj? Kiabálj: megkönnyebbülsz tőle.

Klim nem akarta kiszabadítani arcát az asszony izmos tenyerei közül, noha kellemetlen volt így ülnie, meghajlított nyakkal, és furcsán megzavarta Marina szemének csillogása. Egyetlen nő sem bánt vele még így, és nem emlékezett arra, nézett-e rá valaha is Varvara ilyen izgató pillantással. Marina elvonta kezét a férfi arcától, melléje ült, és megigazítva a haját, megismételte:

— No, beszélj már! Hiszen magadról akarsz mesélni, minek hallgatsz hát?

Klim egyáltalán nem akart „magáról mesélni"; sőt arra gondolt, hogy még ha kívánná is, talán akkor sem tudná ezt úgy megtenni, hogy az asszony megértse: ami neki is homályos. És izgalmát gúnyos mosollyal leplezve, ezt kérdezte:

— Azt kívánod, hogy meggyónjak? Különös kívánság. Minek van szükséged rá?

Vállat vont, Marina pedig rátette kezét a férfi vállára, és halk sóhajjal mondta:

— Ha nem akarod, nem kell. De mi, asszonyok, segítünk olykor ledobni a terhet az emberek válláról...

— Hogy újat rakjatok rá — fűzte közbe Klim, de Marina a szemébe pillantott, és mosolyogva felelte:

— Nem szándékozom hozzád menni, szeretőnek sem ajánlkozom.

Igézően csengett lágy, mély hangja, nyájas volt a szép arcán fénylő mosoly, és melegen sugárzott aranyló szeme.

— Nehéz az embernek önmagáról beszélni — figyelmeztette Szamgin.

— Hát akkor miről beszélünk? — kérdezte az asszony. — Hiszen amikor az időjárásról beszélünk, akkor is magunkról beszélünk.

— Túlságosan leegyszerűsíted a dolgokat...

— Valóban?

Szamgin lopva az asszony arcába pillantott, és óvatosan nekifogott.

— Beszélni csupán tényekről, epizódokról lehet, ezek összessége azonban még nem vagyok én — kezdte halkan és óvatosan. — Az élet ostoba, elcsépelt, végeredményben mégis drámai epizódok végtelen láncolata; és az epizódok erőszakkal tolakszanak be, izgatnak, szükségtelen terhükkel ránehezednek az emlékezetre, és az ember súlyuk alatt nyögve, nem érzi önmagát, saját lényét, és úgy érzékeli az életet, mint valami fájdalmat...

Marina némán megsimogatta a férfi vállát, az azonban már nem nézett rá, és tovább beszélt:

— Azt hiszem, így érzi magát az értelmiségiek többsége, s én természetesen jellegzetesen értelmiséginek tartom magam, de képtelennek arra, hogy erőszakot kövessek el önmagamon. Nem tudom arra kényszeríteni magam, hogy higgyek a szocializmus üdvözítő voltában és... más egyebekben. Nincs bennem becsvágy, tisztelem a saját belső szabadságomat...

Hallgatott néhány pillanatig, a „belső szabadság" kifejezést fontolgatva, majd felállt, és a szoba egyik sarkából a másik felé lépkedve, sebesebben folytatta:

— Ezért vagyok én idegen azok között, akik pártokba, csoportokba zárják magukat, egyáltalán becsukják, bezárják magukat... — Úgy érezte, szokatlanul, sőt kellemetlenül könnyedén beszél, mintha valamilyen többször elolvasott és már megunt könyvre emlékezne vissza.

— Végeredményben mindennek ilyen vagy olyan érvrendszer az alapja, a tények azonban egyikbe sem szoríthatók bele. És mi mást mondhat az ember önmagáról, mint: „Láttam ezt, láttam azt?"

Megállt a szoba közepén, és cigarettája füstjébe bámulva, egész sor epizódot vonultatott el maga előtt: Borisz Varavka pusztulását, Makarov öngyilkossági kísérletét, a parasztokat, akik „faluközösségben" húzták fel a harangot, meg azokat, akik leverték a lakatot a magtár ajtajáról, január ki-

lencedikét, a moszkvai barikádokat, mindazt, amit átélt, egészen a kormányzó meggyilkolásáig. És ráeszmélt: van valami vigasztaló abban, hogy emlékezete mindezeket a tényeket egy jelentéktelenül kicsiny időegységbe szorítja, vigasztaló, sőt szinte ironikus. Önkéntelen mozdulattal elővette óráját, de mindjárt el is rejtette, nem is pillantva a számlapra. Észrevette, hogy Marina követelően várakozó pillantással néz rá, s gépiesen, kelletlenül folytatta:

— A Kutuzov-fajta embereket jobban tisztelem... mint például a sebészeket. Az én csontjaim azonban nincsenek eltörve, és rosszindulatú daganataim sincsenek...

Tovább lépdelt a lágy, meleg félhomályban, és visszaemlékezve éjszakai lidérces álmára, megpróbálta hasonmásai között elosztani mindazt, amit átélt: csak mintha megint felgomolyogtak volna körülötte. Az egyik azt figyelte, amint a dragonyos kardjával Turobojevra igyekszik lesújtani, viszont egy egészen más ember volt Nyikonova szeretője; és egy harmadik, aki egyáltalán nem hasonlított az első kettőhöz, és figyelmesen, élvezettel hallgatta Kozlov történetíró magyarázatát. Még sok hasonmás volt, és ebben az órában Klim Szamgin valamennyitől egyformán idegenkedett. Tolakodónak nevezhette volna őket.

„Agyrém — gondolta, Marinára nézve szemüvege fölött. — Miért beszélek én ilyen őszintén ezzel az asszonnyal? Nem értem meg, valami kellemetlent érzek benne. De miért?" — Elhallgatott, Marina pedig összefonta karját magas keblén, és halkan így szólt:

— Sztyepanról helytelenül vélekedsz, én jobban ismerem nálad. És nem azért, mert vele éltem, hanem...

De nem fejezte be a mondatot, nyilván nem találta meg a kellő szót, és más hangnemben folytatta:

— Te viszont, úgy látszik, teletömted a fejed a sok könyvvel, megpenészedtél a töprengéstől...

— Nem olvasok sokat.

— Megakadtál egy helyben. El kell vonulni egy másik zugba...

— Miért éppen zugba?

— Egyszerű emberek között kell élned.

— Munkásokra, parasztokra gondolsz?

Marina figyelmet sem fordított a férfi kérdésére, és szintén kérdezett:

— A feleségeddel végképp szakítottál?

— Igen.

— No, ez derék! Egyszóval egy időre szabad vagy.

„Úgy beszél velem, mint... valami nővér."

Marina nyelve hegyével ajkát nyaldosta, és hunyorogva bámult a mennyezetre, Klim feléje hajolt, hogy Kutuzovról kérdezősködjék, az asszony azonban felrezzent, és így szólt:

— Egyszóval mindjárt holnap fogjunk a dologhoz! Menj át a megbízottamhoz, beszélj vele, már értesítettem.

Szelíden mondta ezt, de úgy, hogy Szamgin megértette: távoznia kell. El is ment. Némán megszorította az asszony erős, igen meleg kezét.

„Ravasz némber. Nem könnyű leleplezni. De egyáltalán le kell-e leplezni?" — kérdezte.

Nehezen tudta eldönteni, mit érez Marina iránt. Bosszantotta kellemetlen magabiztossága és parancsoló modora, bosszantotta az is, hogy vallomásra bírta. Ez utóbbi különösen dühítette. Szamgin tudta, hogy még soha senkivel nem beszélt így, mint ezzel az asszonnyal.

Másnap reggel egy fekete bútorral berendezett nagy, világos dolgozószobában ült; a hatalmas szekrényekben díszesen csillogott a könyvek aranyozott gerince, Klim és a szoba tulajdonosa között egy asztal állt, lába vastag és hajlított, mint a zongoraláb. A szoba gazdája — fekete szemöldökű, kopasz férfi, sárgás, kerek arca duzzadt, akár az úszóleckékhez használt marhahólyag, és őszbe csavarodó fekete, hegyes szakállban végződik, kékes árnyalatú szeme fehérjében áthatóan csillog a feketés pupilla. Hangja csengő, makacs, a szavakat nem oroszosan tisztán ejti, és igen szorosan fűzi az egyiket a másikhoz.

— Megbízóm — mondja tisztelettudóan, és nem nevezi nevén a megbízót. — Figyelembe véve... E tényből kiindulva... A kifejtettek alapján... — Szinte készakarva egy fel-

lebbezési kérelem fordulatait használja, tisztelettudó magyarázatát vastag ajkának könnyed remegése és átható pillantású szemének csípős mosolya kíséri. Bal keze kurta mozdulatával mintha ellökne magától valamit. Fintorai azt az érzést keltették Szamginban, hogy Marina megsértette ezt az embert, és ő gyűlöli az asszonyt, de tart tőle. Ez a magatartás átragadt Szamginra is.

— Kol-légám — mondta az ügyvéd, mintha vesszőt tenne a két „l" közé.

— Továbbá: a korbácsosok szektájához tartozása miatt száműzetésre ítélt Potapov kereskedő rokonának keresete. Az elítélt vagyona részben elkoboztatott a kincstár javára. Tisztelt megbízómnak a vagyonra emelt jogigénye nincs kellően megalapozva, kilátásba helyezte azonban egy újabb okmány bemutatását. Ebben az ügyben, véleményem szerint, megbízómat nem anyagi, hanem, hogy úgy mondjam, emberbaráti érdek vezeti, s ha nem tévedek, célja az ügy újrafelvételének kieszközlése. Egyébként majd meglátja ön is...

Marina emberbaráti érdekét leplezetlen sajnálkozással említette, és egyáltalán mind kajánabbul ecsetelte az asszony peres ügyeit, és Szamgin már úgy érezte, hogy Voltz kartársa nem az ügyekkel ismerteti meg, hanem tisztelt megbízójával óhajtja megismertetni. A fekete dolgozószobában kellemetlen szag terjengett, tüsszentésre ingerelte; odakint zúgott, jajongott a szél, hófelhők kergetőztek. Vagy két órát elüldögélt az ügyvédnél, majd szinte gyönyörűséggel merült belé az utcán kavargó fehér hóforgetegbe, amely taszigálta, himbálta; a fehér orkánból fekete alakok szakadtak ki, rárontottak, megelőzték; ő csak ment, és úgy érezte: igen, most új fejezet kezdődik életében. Marinával óvatosnak kell lennie, és feltétlenül erőt kell vennie magán. „A megingathatatlan végkövetkeztetések középpontjába állítani önmagát" — ötlött eszébe Bragin szóvirága, s felháborodott azon, hogy mennyi minden szennyezi be emlékezetét.

Néhány nap múlva Bezbedov kíséretében lakása szobáit rótta. A berendezést, régi, komoly bútorokat bizonyára valamilyen földesúri kastélyból vásárolták. Valentyin Bezbe-

dov beiktatta Klimet mindezen javak birtokába, majd fitymálóan hörögte:

— Ha kevés, nézzen be a fészerbe, akad ott még teméntelen limlom! Könyvszekrény, clavecin. Akar virágot? Nálam a szárnyépületben rengeteg van, olyan földszag terjeng, akár a temetőben.

Német porcelán pipát szívott, orra lyukából, szájából áradt a füst, a pipa a mellén csüngött, divatos, vastag kabátja két hajtókája között, ahonnan szintén füst szivárgott elő. Bezbedov azonban nem német férfihoz hasonlított, hanem egy hirtelen meggazdagodott orosz fuvaroshoz, aki még nem szokta meg a divatos ruhák viselését. A puffadt, vörös képű, borzas ember Klim mellett térdelt, pillátlan szemével fesztelenül belebámult arcába; cipője undorítóan csikorgott; köhögött, szuszogott, füstölt, könyökével bökdöste Szamgint, és váratlanul megkérdezte:

— Olvasta az anekdotát?

— Melyiket?

— Felkereste a cárt az iránta hűséges ivanovo-voznyeszenszki munkások küldöttsége, ő pedig szó szerint ezt mondta nekik: „Az én egyeduralmam ugyanolyan marad, amilyen régen volt." Nos, talán megháborodott?

— Valóban különös — felelt Szamgin.

Bezbedov erősen megszorította a könyökét.

— Nos, érezze magát otthon!

És füstölve, csikorogva elment, de alighogy becsukta az ajtót, nyomban ki is tárta és felhördült:

— Moszkvába utazik ám a cár!

Szamgin elhessegette a sűrű füstöt, és ezt kérdezte önmagától:

„Hát már ez az állat is politizál?"

Mint minden furcsa ember, Bezbedov is kíváncsiságot ébresztett Szamginban; és ez esetben még valamilyen meghatározhatatlan, de kellemetlen érzés is fokozta kíváncsiságát. Szamgin Bezbedovnál ebédelt a szárnyépületben, egy különböző növényekkel és könyvespolcokkal telezsúfolt szobában; a könyvek majdnem mind fordítások voltak: száznegyven-

négy kötet külföldi szerző, Pantyelejev kiadásában, Mayne Reid, Brehm, Gustave Aimard, Cooper, Dickens, valamint Élisée Reclus „Világföldrajz"-a; legtöbbről hiányzott a kötés, ronggyá olvasott volt, összevissza hevert a polcokon.

„Egy gimnazista könyvtára" — állapította meg gondolatban Szamgin. Bezbedov nem is késlekedett megerősíteni állítását.

— Gimnazista korom óta gyűjtöm — jelentette ki, és barátságtalanul a könyvekre pillantott. — Ostobaság. Miattuk nem fejeztem be a gimnáziumot.

Körülötte minden rendetlen volt, akárcsak ő maga: mindig madárpiszok-foltok éktelenkedtek rajta, és bozontos üstöke meg ruhája tele volt tollakkal. Sokat evett és sietve; ráncolta homlokát, mintha az étel túl sós, savanyú és keserű volna, noha a süket Feliciata igen ízletesen főzött. Amint Bezbedov jóllakott, Szamgin szájába bámult, és mindenféle képtelen újságot közölt; úgy tetszett, ő maga találta ki őket.

— Szergij, a pétervári vikárius gyászmisét mondott Schmidt hadnagy lelki üdvéért, a papnövendékek kényszerítették rá: mondj misét! És mondott is.

— Honnan tudja ezt?

— Muromszkaja mondta, Ligyija Tyimofejevna. Ő mindent tud, összeköttetései vannak Pétervárott.

Beharapta alsó ajkát, és kérdően, szinte várakozóan hallgatott egy ideig, aztán bűnbánó hangon közölte:

— Én kezelem az erdőit. Ismeri?

— Igen.

— Unalmas asszony. Nem baj, hogy így beszélek róla?

— Csak tessék.

— Nem is nő, hanem valóságos városi szabályrendelet. Nem veszi észre, hogy az emberek egyre unalmasabbak lesznek?

— Az ember általában nem vidám lény — jegyezte meg bölcselkedően Szamgin. Bezbedov pedig úgy találta, hogy ez:

— Helyes!

Politikai hírei és csip-csup városi pletykái elvették Szamgin étvágyát. De igen hamar felfedezte, hogy ez az embei

puszta szívességből beszél politikáról, kötelességének tartja, hogy szórakoztassa kosztosát. Egy ízben, vacsoránál, komoran közölte:

— Moszkvában a forradalmárok megrohantak egy bankot, vagy egy milliót zsákmányoltak. — Majd kifújta magát, és leplezetlen bosszúsággal, rekedten mondta: — Átkozottul unom! Mindenki politikáról beszél, akárcsak a palacsintáról farsang utolján.

Szamgin bizalmatlanul pillantott rá, és látta, hogy Bezbedov sértődötten elbiggyesztve ajkát, dohányt gyömöszöl a pipájába. Két-három ilyen panasz után Szamgin megállapította, hogy házigazdája ostoba, és ezt maga is tudja, de egy cseppet sem zavarja saját ostobasága, sőt szinte dicsekszik vele.

„Tökfilkó, amúgy orosz módra, igazában, ostobaságában kissé tolakodó, de nem szemtelen és jóindulatú" — állapította meg Szamgin, és majdnem mindennap meggyőződött arról, hogy nem tévedett.

Egyszer az ebédnél Bezbedov torkig lakott az ízletes ételekkel, felhajtott néhány pohárka borókapálinkát, kivörösödött, bőszen fújta a füstöt német pipájából, s hirtelen elkeseredetten így kiáltott fel:

— Bolond idő, vinné el az ördög! — Tenyerével fülére csapott, és megrázta borzas fejét. Szamgin nyugodtan várta, hogy valami politikai újsággal hozakodik elő, Bezbedov azonban felháborodottan jelentette ki:

— Márciust írunk már, és mi történik, mi?

— Miről beszél?

— Hát az időjárásról! Elhájasodtak a galambjaim — hörögte panaszosan, és sárgarépaszínű ujjával a mennyezet felé mutatott. — A legjobb versenygalambom volt az egész városban, kétszer díjat nyert, még a moszkvaiak elől is elvitte a pálmát. Van itt egy aljas fickó, Blinov, a vendéglős, esküdt ellenségem: hát lelőtte az én Kerubomat, Oroszország legjobb pergőgalambját. De visszakapja még ezt a sörétet, a pofájába, a gyilkos . . .

Szamgin látta, hogy a házigazda arcába fut a vér, szeme

fehérje kidülled, vörös ujjai bőszen markolásszák az asztalkendőt, és az jutott eszébe, hogy az ilyesmi könnyen végződhet részeg kitöréssel, sőt gutaütéssel is. Érdeklődést színlelt és megkérdezte:

— Nagyon szórakoztató az ilyen verseny?

Bezbedov torkából elkergette a feltörő káromkodást, remegő kézzel kvaszt töltött magának, két kortyra felhajtotta, és a levegősugárral együtt törtek ki szájából a szavak:

— El sem képzeli, mennyire!

Felugrott az asztaltól, mintha készülődne valahová, megállt a virágos ablak előtt, arcáról letörölte a verejtéket a szalvétával, majd a földre dobta, és szélesre tárva két karját, felhördült:

— Elképzelhetetlenül!

Csapkodott kitárt karjával, mint valami szárnnyal, lehunyta a szemét, és fejét csóválva dünnyögte:

— Érti: a magasságos egek! Kékség, kék tisztaság, világosság! És a nap! És itt vagyok én, nos, mi vagyok én? Porszem, tökfilkó! És íme elereszt em a galambokat. Szállnak, köröznek, mind feljebb, feljebb a kékségben. És az én nyomorult lelkem utánuk száll, érti? A lelkem! Azok meg odafönt, már alig látom őket. Micsoda feszült izgalom... akár az ájulás. És a rettegés: hátha nem térnek vissza. De értse meg, azt kívánja az ember, hogy ne térjenek vissza, érti?

Hatalmas, puha teste úgy rázkódott, mintha hangtalanul nevetne, arca ellágyult, elernyedt, izzadságban fürdött, mámoros szemében pedig Szamgin valóban rettegést és örömet látott. Miután felfedezte Bezbedov nevetséges és ostoba vonásait, már-már rokonszenvet érzett iránta. Bezbedov belefáradt a hadonászásba, és zihálva, szuszogva egy székre zökkent, és a pohár mellé öntve a kvaszt, feldünnyögött:

— A nagy pillanat! És becsületszavamra: nem zavar senkit, nem függ senkitől, az ördögbe az egész hülyeséggel! Tessék, igyunk egyet!

Szamgin koccintott, és ezt gondolta:

„A költészetté magasztosult ostobaság."

Bezbedov a pálinkát a pohárkából áttöltötte a kvaszos

pohárba, és tovább beszélt. Egyre ziláltabb lett, ledobta kabátját, kigombolta kék szatén inge nyakát, az asztalkendővel legyezte magát, és fején mulatságosan ágaskodtak a szürkés hajcsomók. Kellemes volt, hogy Bezbedov ilyen könnyen érthető, nem kell óvatosan bánni vele, teljesen nyílt, és nem faggat semmiről, mint ezt rendkívül érdekes nagynénje teszi, akit ő, úgy látszik, nem nagyon kedvel. Ezen az estén Szamgin, mikor aludni tért, különösképpen erősen szorította meg Bezbedov kezét, sőt azt gondolta, hogy a kelleténél tartózkodóbban viselkedett. Kellett volna mondani neki valamit, együttérzését nyilvánítani. Természetesen nem azért, hogy további fecsegésre buzdítsa. Magányos és nyilván szerencsétlen fickó. És a fecsegése nem kötelez semmire.

Bezbedov azonban nem szorult együttérzésre és buzdításra: majdnem minden este szívesen és fáradhatatlanul mesélt a városról, önmagáról. Szamgin hallgatta, és várta, mikor tereli a szót Marinára. Szamgin nemegyszer túlzottan, szertelenül őszintének tartotta meséit, és nagyon csodálkozott azon, hogy ámbár Bezbedov nem kímélte önmagát, szavaiban a legkisebb jelét sem lehetett felfedezni annak, hogy sajnálkozik sikertelen élete miatt. Mesélése nem gyónás volt, hanem úgy beszélt önmagáról, mint egy szomszédról, akit egy kissé ugyan már megunt, de minden fogyatékossága ellenére sem rossz ember.

Egy ízben, egy szomorú, szeles és esős estén, a feleségére terelte a szót.

— A galambok miatt veszítettem el — jelentette ki az asztalra könyökölve, és borzas hajába túrt, amitől feje torzul hatalmasnak tetszett, arca pedig kisebbnek. — Derék asszony volt, el kell ismerni, de tudja, megvoltak benne ezek a... társadalmi ösztönök meg miegymás, engem pedig az ilyesmi nem szédít el...

A „társadalmi ösztönök"-et orrhangon ejtette ki, fintorgott, majd tarkójára kulcsolta kezét, és méltatlankodva kérdezte:

— Mi az ördögnek törődjem én azzal, hogy a sok tökfilkó okosabban, vagy mit tudom én, jobban éljen? Az okosak

pedig nélkülem is meglesznek. Ön természetesen más nézeten van, szerintem viszont a tökfilkónak így is jó. Hát ebben nem értettem egyet vele. Meg a galambok miatt! Csirkékkel talán még megbékült volna, de a galambok! Ezt már sérelmesnek tartotta. Egyáltalán, becsapottnak érezte magát. Úgy látszik, nem én tetszettem neki, hanem a nevem: Valentyin, nyilván azt képzelte, hogy e név mögött valami rendkívüli rejlik. Gimnazista korában teletömte a fejét a sok regénnyel, verssel, falta a könyveket... meg miegymást!

Szamgin hallgatta és mosolygott. Tetszett neki, hogy Valentyin szomorúság nélkül beszél, mintha a távoli múltra emlékezne, jóllehet a felesége tavaly ősszel hagyta el.

— Talán nem is hagy el, ha eszembe jut, hogy lekössem az érdeklődését valami élő dologgal: baromfival, tehénnel, kutyával vagy más effélével! — magyarázta Bezbedov, majd hevesen így folytatta: — Hisz én megtaláltam önmagamat a galambversenyben, megtaláltam azt a dalt, amelyet énekelnem rendeltetett. Az élet lényege éppen ebben a dalban rejlik, és hogy az ember őszinte szívből énekelje. Puskin, Csajkovszkij, Mikluho-Maklaj... mind azért éltek, hogy kedvelt foglalkozásukra fordítsák minden erejüket, nem igaz?

Szamgin bólintott, és figyelmesebben hallgatta a rekedt szavakat, mivel új hangokat hallott megcsendülni Bezbedov elbeszélésében...

— Önt az ügyvédség vonzza, mást a kártyajáték, engem a galambok! Valószínűleg a háztetőn fogok meghalni, elakad a lélegzetem a gyönyörűségtől, és zsupsz! lezuhanok a földre — ecsetelte Bezbedov, és kellemetlenül bugyogó, nyálas nevetésre fakadt. — Gyermekkoromban a tehetség csírái rejtőztek bennem — folytatta, a teáspohárba rázva a hamut pipájából, noha az asztalon hamutartó is állt. — Helyesen szólva, semmiféle tehetségem nem volt, csak az anyám és a keresztapám beszélte be nekem: „Valentyin, te tehetséges vagy!" Ez persze arra kötelezett, hogy mindenféle bűvészmutatványokat csináljanak. Valami rendkívülit várnak az

embertől, hát akkor költ, hazudik, mi mást tehet? Igazolni kellett a bizalmat.

Hunyorított Szamginra, és ezt a gondolatot ébresztette benne:

„Én sosem költöttem."

— A hazugság szokása mindmáig megmaradt bennem, kieszelek valami valószínűtlen dolgot, és nagy titokban tovább adom. Csak egyvalakinek kell elmesélnem, a többi már magától megy! Minél valószínűtlenebb, annál könnyebben hiszik el.

Elmosolyodott, erősen lehunyta szemét, és hallgatott, gondolkozott egy ideig, majd felsóhajtott:

— Ámbár manapság a valószínűtlen egészen megszokottá válik. Én nem azért lódítok, hogy szórakoztassam önmagam vagy az embereket, hanem csak úgy, ördög tudja, miért! Unalmas a földön, amikor a legszebb perceket a tetőn éli az ember. A gimnáziumban is tehetséges fiúcska hírében álltam, a keresztapám költötte. Hogy méltó legyek a reményekre, elkanászodtam. Kicsaptak az ötödikből. Azután képtelen ruhákban díszelegtem, mindenféle bolond kalapokat hordtam. A kisasszonyoknak persze tetszett ez. Bebeszéltem magamnak, hogy pompásan biliárdozom. Egyáltalán, teljesen tehetségtelen ember vagyok.

Ez utóbbi szavakat leplezetlen elégedettséggel ejtette ki, majd felsóhajtott, és arca eltűnt a dohányfüst felhőjében. Szamgin is cigarettázott, és hallgatott, úgy vélekedett, hogy bizonyára kissé elhamarkodottan állapította meg, hogy van valami rokonszenves ebben az emberben.

„Igen valószínű, hogy csak játssza az együgyű szerepét, és én tévedtem."

Tévedésének elismerése nyomban azután alakult ki benne, hogy Bezbedov a tehetségéről és bűvészkedéséről beszélt. Szavaiban észrevétlenül valami kellemetlen vonás jelent meg. Különösen zavarta Szamgint az, amit önmagáról gondolt:

„Én nem költöttem."

A puszta gondolat is sértette, hogy bármilyen hasonlóság

lehet közte és Bezbedov között. Szemüvegén keresztül rápillantott a lapos, kissé püffedt arcra, a porcelánszerű szemfehérre, és a pupilla égszínkék gyöngyszemére, a fonnyadt, nehéz alsó ajakra, és a kese szőrszálakra a felsőn, a széles orr alatt. Igen ostoba arc volt.

Bezbedov pedig vadul füstölt és megkérdezte:

— Mondja, nincs kedve lányokhoz? Itt lakik nem messzire két kis nővér, igen szívesek és vidámak, nem akarja?

Szamgin szárazon visszautasította, de eszébe jutott, hogy meg kellett volna nézni, hogyan viselkedik nők között ez a hájtömeg. Azután a savanykás vörös bort kortyolva, így szólt:

— Természetesen nem hiszek önnek, amikor azt bizonyítgatja, hogy semmiféle tehetsége nincs...

— Szentigaz! — kiáltott fel Bezbedov, két kezét arca elé emelve, mintha védekezne, s el akarna taszítani valamit. — Én vagyontalan, szegény ember vagyok, semmivel nem lehetek segítségére senkinek és semminek! — E szavakat leplezetlenül komédiázva rikoltotta, egy zsugori kalmár szánalmas fintorával.

Szamgin pedig makacsul folytatta:

— De igen különös hallanom, hogy ön ezt szinte élvezettel mondja...

— Igen, hát persze hogy élvezettel! — kiáltotta esetlenül hadonászva Bezbedov. — Hogy is mondjam önnek? Ó, az ördög...

Tenyerével érdes homlokát dörzsölgette és kimeresztett szemmel néhány pillanatig Szamgin arcába bámult, aki látta, amint Bezbedov vastag ajka, verejtékes arca diadalmas mosolyra húzódik, szinte olvadozik.

— Süketnéma vagyok! — jelentette ki józanul és hangosan. — Süketnémát nem lehet prédikálásra bírni. Érti?

— De elismeri, hogy színlelt — jegyezte meg dühösen Szamgin.

— Miért színlelnék? Nem, ez az én meggyőződésem. Önnek az a meggyőződése, hogy szükség van alkotmányra, forradalomra s általában sürgés-forgásra, én viszont semmi ef-

félét nem akarok! Nem akarok! De prédikálni, hogy miért nem akarok, szintén nem állok oda, nem akarok! És nem fogom tagadni, hogy a forradalom hasznos, sőt talán elengedhetetlen a munkásoknak! Elengedhetetlen? Nosza, lóduljatok, csináljatok forradalmat, nekem bizony nem kell, én tovább hajkurászom a galambjaimat. Süketnéma vagyok! — S tenyerével nagy lendülettel belecsapott széles, hájas mellébe, és rekedten gyöngyöző kacajjal diadalmasan felkacagott.

„Barom" — szidta gondolatban Szamgin, sebesen és dühösen válogatva emlékezetében az ellenérveket, melyeket szembe lehetne szegezni Bezbedovval. De teljesen világos volt, hogy az ellenvetések céltalanok, Bezbedov mindegyiket elhessegeti e két szóval: „Nem akarok!"

Lehetséges, hogy megvan benne az erő a nemakaráshoz. Szamgin mégis ezt mormogta:

— Anarchizmus. Régi dolog ez.

— Akár a világ — helyeselt mosolyogva Bezbedov. — Akár a civilizáció — tette hozzá, s hunyorított porcelánszerű szemével. — Hiszen a civilizáció szüli az anarchistákat. A civilizáció vezérei, vagy hogyishívjákjai birkanyájnak tekintik az embereket, én viszont a magam birkája vagyok, és nem akarom, hogy levágjanak a civilizáció érdekében, és megsüssenek valamilyen filozófia mártásában.

Szamgin vagy két percig hallgatta a régóta ismerős, elcsépelt frázisokat, majd önkéntelenül olyan szavak hagyták el ajkát, melyeket nem akart hangosan kimondani.

— A legerősebb, amit mondani tud és mondott: nem akarok!

— Természetesen — ismerte el Bezbedov, és vaskos, vörös tenyerét dörzsölgette. — Ezrek gondolkoznak, de csak egy beszél — tette hozzá fogát vicsorítva, és megint a lányokról dünnyögött valamit. Szamgin hallgatta még egy percig, aztán elment, úgy érezte, megmérgezték.

Dolgozószobájában meggyújtotta a lámpát, papucsot húzott, és az asztalhoz ült, mivel dolgozni szándékozott. De rápillantott az „M. P. Zotova ügyei Pozsog falu parasztjai-

val" feliratú vastag mappa kék borítólapjára, és lehunyta a szemét, és sokáig úgy ült, mintha sötétségbe merülne, és egy bozontos, szürke fejű, porcelános szemű, zsíros testet látna benne, és rekedt, bugyogó nevetést hallana.

„Undorító dög..."

Rágyújtott és átment a szomszéd, sötét szobába. A félhomályban járkált a két fakószürke ablak előtt, és gondolkozott. Bezbedov beszédében kétségtelenül van valami Marinából. Ő is kívül áll a „sürgés-forgáson", még akkor is, amikor fizikailag olyan emberek között van, akiket magával ragadott e „sürgés-forgás" forgószele. Emlékezetébe idézte az „Új Jeruzsálem Keresői" körének gyűlését, amelyre Ligyija Varavka hívta meg.

A „Divatüzlet" cégtáblával ellátott helyiségbe óvatosan és némán lépnek be a különféle, de egyformán békés emberek, levetik felső kabátjukat, összehajtogatják a pulton, és bedugdossák az üres polcokra; majd libasorban leereszkednek a négy lépcsőfokon egy nagy, keskeny és hosszú szobába, melynek hátsó falába két ablak van vágva; a falak csupaszok, az egyik sarokban, a bejáratnál, kályha és tűzhely: nyilván műhely lehetett itt. A szoba félhomályos, a falak enyv- és nyirkosságszagot árasztanak. A fekete és a sárga székeken mozdulatlanul és némán ülnek az emberek, mintegy harminc-negyven férfi és nő, arcuk elmosódik a félhomályban. Némelyek összegörnyednek, a térdükre könyökölnek, az egyik pedig annyira előrehajol, hogy szinte érthetetlen, miért nem esik el? Úgy tetszik, mintha soknak nem volna feje. Elöl, a két ablak között elhelyezett, zöld viaszosvászonnal borított asztalnál Ligyija ül, sovány és lapos; fehér ruhát visel, göndör fején hálót és kék szemüveget. Előtte fehér ernyős lámpa, két sztearin gyertya és egy sárga kötésű, vastag könyv; Ligyija arca zöldes, visszatükröződik rajta a viaszosvászon színe; a pápaszemen a gyertyák lángja reszket, úgy tetszik, Ligyija valósággal az emberek rémítésére termett. Alakjában van valami színpadias, eltaszító. Bele-belepillant a könyvbe, lehajtja s felveti a fejét, és orrhangon olvassa:

— „Ki a lélek nevében beszél, ne ítéljétek el, mivel nem a test szól hozzátok, hanem a lélek, s a lelket elítélni halálos bűn. Minden bűn megbocsáttatik, de emez sosem."

Hosszú papírcsíkot húz ki a könyvből, a lámpa elé tartja, és némán mozgatja ajkát. A sarokban, nem messze tőle, Marina ül, mellén összefont karral, felvetett fejjel; élénk színű arcát igen előnyösen kiemeli a fal hamuszürke háttere.

— Kezdd el, Szofija nővér, az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében — beszél Ligyija, és tekercsbe sodorja a papirost.

Marina mellett Kormilicin ül, a szekták szakértő írója, puha, asszonyos arcán nagy, őszbe csavarodó szakáll, arcán állandóan egy magányos, boldogtalan özvegy kétségbeesése tükröződik, domború melle miatt még inkább nőhöz hasonlít.

Szamgin sűrűn találkozott vele Moszkvában, sőt egy időben irigyelte is, mivel tudta, hogy Kormilicin elérte azt a célt, amely valamikor őt is csábította: az írónak szintén gazdag gyűjteménye volt illegális versekből, képeslapokból, a cenzúra által betiltott cikkekből; arról volt híres, hogy elsőként tudta meg a miniszterek, püspökök, kormányzók, írók életéből ellesett történetkéket, és általában egy vizsgálóbíró makacsságával gyűjtött mindent, ami hitványnak, ostobának, kegyetlennek, bűnösnek rajzolta az embereket.

Történeteit hallgatva, Szamgin olykor úgy érezte, hogy ez az ember olyan büszke ismereteire, mint valami tudós kutató, de mindig aggodalommal mesél. Ettől nyilván meg szeretne szabadulni, és félelmét áthárítja hallgatóira. Ligyija asztalához odalépett egy fekete ruhás, éltesebb asszony — kicsiny fejű, hegyes orrú — kezébe vette a sárga bibliát, és meglepően öblös, komor hangon hirdette.

— Ésaiás próféta könyvéből, a huszonnegyedik fejezet!

Kinyitotta a nehéz könyvet, beledugta hegyes orrát; felzizegtek a lapok, fészkelődtek a szektások, székek nyikorogtak, lábak csoszogtak, óvatosan köhögtek; az asszony felve-

tette fekete kendős fejét, és ünnepélyesen, bosszúvágyóan olvasta:

— „Ímé az Úr megüresíti a földet, és elpusztítja azt, és elpusztítja színét, és elszéleszti lakóit!"

A tűzhelynél, a sarokban valaki tompán felzokogott.

— „Megüresíttetvén megüresíttetik a föld és elpusztíttatván elpusztíttatik" — s az asszony még nagyobb erővel s egyre bosszúvágyóbban olvasta:

— „Gyászol és megromol a föld..."

A kályha körül nőtt a zsibongás; Marina Ligyijához hajolt, és mondott valamit, mire az, kulcsával az asztalra koppintva, szigorúan felkiáltott:

— Csend legyen!

A széksorok között egy ember nyomult előre, és ukrán kiejtéssel hangosan, csökönyösen magyarázta.

— Hát egy szót sem értek az egészből! Először megüresíti, azután elpusztítja... És mindezt, engedelmet! tudjuk már: hisz sír a föld a gazdasági eszközök szétrombolása miatt...

Az ember kicsiny és cingár volt, zekét meg fényesre suvickolt csizmát viselt, alacsony homloka fölött kurtára nyírt, sörteszerű, fekete haj meredezett, kerek, borotvált képén bajusz ágaskodott, mely túlságosan nagy volt arcához; csengő hangon, izgágán beszélt.

— És sehogy sem lehet megérteni, ki engedi meg a munka gyümölcseinek elpusztítását, és miért mond le a cár a nép vezetéséről...

A természetellenesen meggörnyedt férfi ekkor kiegyenesedett, felállt, kinyújtotta hosszú karját, és vállon ragadta a fekete hajút, mérgesen felkiáltott:

— Mit ráncigál!

— Itt azért gyűltek össze az emberek...

— Hisz látom, hogy az emberek...

— Hogy beszélgessenek, de nem arról, amiről te magyarázol, testvér...

— Hogyhogy nem arról?

Valaki felkacagott, a hallgatóság mérgesen morgott, Ligyija rázogatta a bágyadtan szóló csengőt; az az ember pe-

dig, aki torkára forrasztotta a szót az izgága feketehajúnak, a sarokba pillantott, Marinára: az asszony ugyanolyan mozdulatlanul ült, mint azelőtt.

„Bálvány" — gondolta Szamgin.

Az elülső sarokban felállt egy nő, és vidám hangon rikoltotta:

— Lukin ez, a rendőrségi írnok: álcázza magát, bajuszt is ragasztott...

— Vezessék ki — sivította eszelősen Ligyija.

Szamginnak úgy rémlett, Marina szeme nevet. Megfigyelte, hogy sok férfi és nő bámulja, ráfüggesztett szemmel, alázatosan, sőt valóságos elragadtatással. A férfiakat csábíthatta Marina fenséges szépsége, de a nőket vajon mivel vonzotta? Csak nem prédikál ő is itt? Szamgin türelmetlenül várt. A férfi, aki kivezette az írnokot, visszatért, az asztalhoz ment, és föléje hajolt, s magyarázott valamit Ligyijának; az asszony bólintott, és úgy tetszett, hogy szemüvegéből kék lángok szakadnak ki...

— Jól van, Zaharij testvér — mondta. Zaharij kiegyenesedett: keskeny vállú, kissé hajlott hátú, magas férfi volt, arca mozdulatlan, igen sápadt és sűrű, fekete szakáll keretezte.

— Vaszilij testvér — szólt Ligyija.

A félhomályból előugrott, s az asztalhoz sietett egy gyér, vöröses szakállú, kopasz ember, karjánál fogva húzott maga után egy kockás szoknyás, piros blúzos asszonyt, akinek vállát tarka kendő borította.

— Gyere, gyere, ne félj! — mondta az asszony karját rángatva, noha az épp olyan gyorsan lépkedett, mint ő. — Íme, fivéreim és nővéreim: az újonc! — szórta jobbra-balra a sziszegő, forró szavakat. — De micsoda mártírja a testnek, ó! Hát ő majd beszél a szenvedélyekről, elmondja, hová juttat a test, az ördög játékszere...

Az asztalhoz vezette az asszonyt és megfenyegette:

— Becsületesen mondj el mindent, Taiszja, ahogy történt, ne szégyenkezz: itt istennek akarnak szolgálni, és őelőtte nincsen szégyen.

Félreugrott, kis arca izgatottan s örömmel remegett, hadonászott, topogott, mintha táncra akarna perdülni, kabátja úgy röpködött, mint egy liba szárnya, és száraz hangocskája sebesen ropogott:

— Olyasmire derül most fény, fivéreim és nővéreim... — Nem találta a kellő szót, s elrikoltotta magát: — No, kezdd már, mesélj, beszélj, Taiszja...

A nő egyik kezével az asztalra támaszkodott, a másikkal állát, torkát simogatta, és kurta, vastag hajfonatát ráncigálta; arca napbarnította, püffedt és leányos volt, szeme kerek macskaszem, ajka élesen metszett. Aztán hátat fordított Ligyijának, és kezét hátrakulcsolva, az asztal szélére támaszkodott, úgy rémlett, már-már elesik; melle és hasa dülledten, kihívóan meredezett, és Szamgin megfigyelte, hogy ebben a testtartásban van valami természetellenes, kényelmetlen és mesterkélt.

— Apám révkalauz volt a Volgán! — kiáltotta az asszony, és ez az éles kiáltás nyilván őt magát is megzavarta; lehunyta a szemét, és sebesen, érthetetlenül kezdett hadarni.

— Semmit sem érteni — jelentette ki szigorúan a hegyes orrú Szofja nővér, a sürgő-forgó Vaszilij testvér pedig bánatosan rikoltotta:

— Ejnye, Taiszja, elrontod a dolgodat! Elrontod!

Kormilicin felállt, és óvatosan Taiszja elé helyezte a széket; az kézzel megragadta a támláját, és egyetlen fejrándítással vállára vetette copfját.

— Tizenkét éves koromban kolostorba adott mostohám, kézimunkát és betűvetést tanulni — közölte lassan és hangosan. — A részeg élet után tetszett nekem a kolostor, ott is maradtam öt évig.

Napbarnította arca mozdulatlanná dermedt, csupán gyermekesen duzzadt szép ajka mozgott. Mérgesen beszélt, elakadó hangon, váratlanul fel-felrikoltott. Ujjai görcsösen markolászták a szék ív alakú támláját, teste kiegyenesedett, szinte megnőtt.

— Vőlegényem volt, csúnya, vörös, szemtelen legény... Közönséges alak! — rikoltott fel hirtelen.

— No lám! — kiáltotta gyönyörrel és leplezetlen elragadtatással Vaszilij testvér.

A többiek békésen, némán ültek, Szamginnak már úgy rémlett, hogy szomszédaiból is enyves nedvességszag árad. A bosszantó unalom azonban, melyet Taiszja mesélése előtt érzett, eltűnt. Úgy találta, hogy ez az asszony Dunyasára emlékeztet: ugyanolyan erős, határozott, épp oly kicsiny és szép a szája. Marinára pillantva, észrevette, hogy az író valamit súg neki, ő pedig ugyanolyan fenségesen ül.

„Tökéletes bálvány" — gondolta megint, és bosszantotta, hogy nem tudja felfedezni, mi köti Marinát mindehhez, ami itt történik.

— Nem sokkal az esküvő után unszolni kezdett: „Ha ostromol a gazda, ne utasítsd vissza, én nem sértődöm meg, ez lendít a sorsunkon" — mesélte Taiszja, nem panaszosan, hanem szinte gúnyolódva: — Ők meg mind a ketten zaklattak: a gazda is, a veje is. No és mi történt? — rikoltotta felvetett fejjel, és macskaszeme bőszen fellobbant. — A gazdával férjem parancsára henteregtem, a vejével meg, hogy bosszút álljak a férjemen...

— Hehe! — hallatszott a gunyoros kacaj a félhomályból; az emberek morogtak, fészkelődtek. Ligyija kissé felemelkedett, meglendítette kezét a kulccsal, a fekete szakállú Zaharij pedig a hang felé indult és pisszegett; ekkor Szamginnak úgy tetszett, hogy Marina mosolyog. Az óvatos nesz azonban elmerült Taiszja rikoltozó és már szinte eszelős mondókájának sebes áradatában.

— Vele, a vővel rajtakapott a felesége, a gazda lánya, a kerti lugasban. Ők maguk fosztottak meg szemérmemtől, az ördögök, és mégis úgy határoztak, hogy megszégyenítenek.

Kifulladt, elhallgatott, tologatta a széket, topogott a padlón, szeme foszforeszkálva csillogott, kétszer kitátotta a száját, de nyilván nem volt ereje a beszédhez, csak rángatta a fejét, oly magasra felvetve, mintha valami láthatatlan kéz mérne ütéseket a homlokára. Azután összeszedte magát, és rekedt hangon, sípolva folytatta, szinte a foga közt sziszegve.

— Kivittek az erdőbe, pucérra vetkőztettek, kezem-lábam egy nyírfához kötötték, közel egy hangyabolyhoz, egész testem bekenték melasszal, maguk pedig letelepedtek szemközt, mind a hárman: a férjem, meg a gazda a vejével; vodkáztak, füstöltek, gúnyolódtak meztelenségemen, ó, a szörnyetegek! Engem meg darazsak, méhek szúrtak, hangyák, legyek csiklandoztak, itták a vérem, a könnyem. A hangyák meg, képzeljék! bemásztak az orrlyukamba és mindenüvé, én pedig a lábam sem tudtam erősen összeszorítani, mert úgy volt megkötve, hogy nem lehetett összeszorítani, bizony!

Szamgin közelében valaki halkan megjegyezte:

— Ó, a szemérmetlen...

Szamgin látta, hogy Taiszja ujjai elfehéredtek, kifutott belőlük a vér, arca természetellenesen megnyúlt. A szobában nagy volt a csend, mintha mindenki elaludt volna, és csak erre az asszonyra bámulna, noha undorító volt hallgatni elbeszélését, és sípoló szavai utálatot keltettek.

— Eleinte némán sírtam, nem akartam örömet szerezni a gazembereknek, de ahogy ez a sok bogár rámászott az arcomra, a szememre... akkor aztán már sajnáltam a szemem: megvakítanak, gondolom, megvakulok mindörökre! Felordítottam keservesen, szidtam az embereket, az úristent, minden őrzőangyalával; kiabáltam, a bogarak meg haraptak, marták a belsőm, csiklandoztak, a könnyem itták... itták a könnyem. Nem fájdalmamban ordítottam, nem szégyenemben, ugyan minek is szégyelljem magam előttük? Kacagtak rajtam. A sérelem miatt ordítottam, hogy szabad valakit kínozni. Ők maguk kergettek a gyalázatba, és most kínoznak... Úgy üvöltöttem, hogy magam sem tudom, mint maradtam életben. Nos, akkor elordította magát a férjecském is, és nekilódult, hogy kioldozzon, részeg fejjel. Én meg valósággal tüzes felhőben kavarogtam...

Taiszja megtántorodott, a fekete szakállas azonban idejében felfogta, és a székre ültette. Az asszony hajfonatával megtörölte a száját, mélyet sóhajtott, és elhessegette magától a fekete szakállast.

— Eldöngették a férjem — folytatta és végigsimított arcán, tenyerére pillantott, s görcsösen elmosolyodott. — Reggel felé azt mondja nekem: „Bocsáss meg, gazemberek mind, ha nem bocsátasz meg, felakasztom magam ugyanarra a nyírfára." „Nem, mondom, ne szennyezd be azt a fát, ne merd! Én ennél a fánál szenvedtem kínokat, te Júdás. És senkinek, sem neked, sem a többi embernek, sem az istennek sosem bocsátom meg a sérelmemet." Ó, nem bocsátom meg, nem én! Tizenhét hónapig tartóztatott még, folyton csitított, aztán ivásra adta a fejét, egy téli napon meghűlt és...

Megkönnyebbült sóhajjal, hangosan, keményen mondta ki:

— Elpatkolt.

Az emberek nem mozdultak, hallgattak. A csend bizonyára csak néhány pillanatig tartott, de minden másodperccel valahogy egyre súlyosabb, tömörebb lett.

Akkor felugrott Vaszilij testvér, és hadonászva recsegte:

— Hallottátok, fivéreim és nővéreim? Ez az asszony nem bűnbánatot tartott, hanem tanított minket! Megperzselt minket a test fekete lángja, az ördög lehelete, valamenynyiünket agyongyötör...

Felállt Ligyija, és kulcsával kopogva, dühösen összeráncolva szemöldökét, éles hangon közbeszólt:

— Megálljon, Vaszilij testvér! Nővéreim és fivéreim, ez a szerencsétlen asszony véletlenül van közöttünk, Vaszilij testvér nem figyelmeztetett, miről fog beszélni...

Taiszja is felállt, de megtántorodott, és megint a székre roskadt, onnan pedig lágyan a földre omlott. Két-három hang halkan hüledezett, sokan a szektások közül felemelkedtek székükről; Zaharij derékszögben előrehajolt, könynyedén karjába emelte Taiszját, mint egy párnát, s megindult vele az ajtó felé; ekkor hirtelen kiáltás harsant:

— Jól megjárta az asszonyka — de nyomban mérges válasz hangzott:

— Hát ne paráználkodj, ne engedelmeskedj a sátánnak!

Férfiak és asszonyok léptek Ligyijához, mély főhajtással, kezet csókoltak; ő halkan mondott nekik valamit, vállát

rángatva, arca és füle erősen kipirult. Marina a sarokban állt, és Kormilicint hallgatta; a férfi topogott, és cigarettatárcájával játszadozott; Szamgin odalépett, és meghallotta lágy, tétova szavait:

— Az agrárzavargásokban a szektás mozgalom alig vesz részt.

— Erről nem tudok — szólt Marina. — Dohányozni akar? Most lehet, azt hiszem. Ismerik egymást?

— Találkoztunk már néhányszor — mondta Szamgin. Az író Szamgin arcába nézett, majd a lábára, aztán ráhagyta:

— Ó, igen, hát persze! — Azután meggyújtotta cigarettáját a gyufaszálon, és szemlátomást óvakodva, hogy meg ne perzselje a szakállát, így kezdte: — Úgy vélem, ezek együtt haladnak a korbácsosokkal.

— Korbácsosok, ezt a papok eszelték ki, ilyen szekta nincs — jelentette ki egykedvűen Marina, és együtt érző mosollyal, nyájasan megkérdezte Ligyijától: — Nem sikerült a mai gyűlés?

— Ez a... Tyerentyev! — suttogta bőszen Ligyija, és elharapott egy szót. — És mindig, mindig kiagyal valami váratlan és mocskos dolgot.

— Csirkefogó — állapította meg szelíden Marina, és ugyanolyan szelíden, nyájasan hozzátette: — Gazember.

— De micsoda szörnyű volt ez a nő!

— Nem rokonszenves — helyeselt Marina, tüntetően elhessegetve a cigarettafüstöt; az író bocsánatot kért, és háta mögé rejtette a cigarettát.

Ligyija sóhajtva megjegyezte:

— De jól mesélt.

— Borzalmakról mindig jól mesélnek — állapította meg lustán Marina; átölelte Ligyija vállát, és az ajtó felé vezette.

— Nagyon is igaz! — helyeselt Kormilicin, és sajnálkozott, hogy a szépirodalom nem foglalkozik a szektás mozgalommal, mellőzi.

— Nem egészen mellőzi, egyesek foglalkoznak vele — mondta Marina, a „foglalkoznak" szót leplezetlen gúnnyal

ejtve ki; Szamgin pedig arra gondolt, hogy ez az asszony minden szavát a legapróbb részletekig megfontolja, mérlegeli. Kormilicinnak azt akarja bebizonyítani, hogy e szánalmas emberek gyűlésén ő éppolyan vendég, akár a férfi. Amíg az író és Ligyija felvette kabátját az üzletben, Kormilicin felajánlotta Szamginnak, hogy hazaviszi kocsin, majd Zaharijjal sugdolózott, aki szolgálatkészen hajlongott előtte.

Az utcán Marina meghagyta a kocsisnak:

— Hajts utánam.

„Úgy kellett volna mondania: utánunk" — állapította meg Szamgin.

Gyalog indultak el. Marina beszélni kezdett:

— Nem szeretem ezt az irodalmárt. Mindenbe beledugja az orrát, mindent tudni akar, pedig tudatlan. Cikkecskéket ír, halott nyelven. Hiszékeny ember volt a férjem, heves természete révén összeismerkedett mindenféle... Nos, mit szólsz az „Új Jeruzsálem Keresői"-hez?

Szamgin kijelentette, hogy semmit sem értett az egészből.

— Igen, zavaros! A lehető legborzalmasabb prófétákat olvassák és hallgatják. Vakaróznak. A lelküket vakarják. Soknak a hóna alatt van a lelke. — Könyökével megbökte Klimet, és cinikus mosollyal hozzátette:

— Az asszonyoknak meg jóval lejjebb.

A férfi komoran kijelentette, hogy egyre kevésbé érti őt.

— És Ligyiját megértetted? — faggatta Marina.

— Természetesen nem. Nehéz megérteni, hogyan változhat egy légvárakat építő férfi és egy cigánylány gyermeke, egy degenerált nemesember felesége holmi angol-módi álszentté?

— Ejnye, de mérges vagy — állapította meg vidám hangon Marina. — Előfordulnak ám ilyen metamorfózisok, kedves barátom! Lev Tyihomirov milyen buzgón segédkezett a papa meggyilkolásában, azután pedig bevallotta a fiúnak, hogy ifjúkori tévedés volt, a fiú pedig arany tintatartót ajándékozott neki. Ezt Ligyija mesélte nekem.

Hazakísérte Klimet, és betért Bezbedovhoz teázni. Az

unokaöcs egy úrnőjébe szerelmes szolga viharos, de tisztelettudó rajongásával udvarolt Marinának, mint aki boldog, hogy asszonya meglátogatta. Ebben a boldog lelkesedésében Szamgin valami hamisat érzett, Marina pedig nyájasan kigúnyolta unokaöccsét, és igen különösnek hatott, hogy ez az igen okos asszony nem veszi észre a férfi színlelését.

Marina szerette volna megnézni, hogyan rendezkedett be Szamgin, és végigjárta a szobákat, aztán megszólalt:

— Nos? Van minden, csak az asszony hiányzik. Valentyin nem zavar?

— Egy cseppet sem.

— Úgy-úgy. De ha zavar, csak szólj, én majd lecsendesítem. Unatkozol?

Marina gondoskodó, nyájas kérdezősködése jólesett Szamginnak. Azt mondta, hogy ámbár nem unatkozik, de még nem szokott bele az új környezetbe.

— Nos, ez természetes — bólintott Marina. — Sokáig éltél más környezetben, ahol mindent megszoktál, és már észre sem vetted a tárgyakat, most pedig minden tárgy egyszerre feltűnővé válik, szemedbe ötlik és faggat: hogyan fogsz minket elrendezni?

— Ez képletesen értendő? — kérdezte mosolyogva a férfi.

— Ahogy akarod — felelte szintén mosollyal Marina.

Nyugodt arca, magabiztos beszéde könnyűszerrel kiszorította és eltávolította Szamginból mindazt, amit egy órával ezelőtt látott és hallott.

— Mindenütt sötétség és zsúfoltság, barátom — mondta sóhajtva az asszony, de nyomban hozzátette: — Csupán önmagadban világos és tágas.

Szamgin ekkor panaszkodni kezdett: az élet valósággal hemzseg az olyan epizódoktól, mint például Taiszja elbeszélése, hogyan kínozták meg, mindegyik belevési magát a lélekbe, az emlékezetbe és felébreszti...

— Az olyan kérdéseket, melyekre nincs más válaszunk, mint a könyveké — fejezte be hanyagul Marina a férfi mondatát. — Te azonban hárítsd el a kérdéseket, hallgatással üsd agyon őket — tanácsolta mosolyogva és hunyorított. —

A magadfajta értelmiségi megszokta, hogy problémákkal ékesítse önmagát, hogy tetszelegjen, hisz a ti célotok a bonyolultság: ki bonyolultabb a másiknál. És összezavarjátok egymást. A problémákat nem az értelem oldja meg, hanem az akarat... Lám, a franciák repülni tanulnak, az nagyon jó! De itt az akarat a döntő, az értelem csupán segít. És szabadon járkálni a földön, erre is csak az akarat tanít meg. — Halkan felnevetett és kijelentette: — Én például igen egyszerűen oldottam volna meg ennek a mártírasszonynak a problémáját: kolostorba küldtem volna, lehető legmesszebbre az emberektől, ahol minél szigorúbb a rendtartás.

— Rideg, de igazságos megoldás — helyeselt Szamgin; eszébe ötlött Szofja nővér bosszúvágyó hangja, és megkérdezte, ki ez a nő.

— Egy szikvízgyáros lánya. Sötét ügyben került törvény elé: azzal gyanúsították, hogy megmérgezte a férjét és a sógorát. Jó egy évet ült a börtönben, de felmentették, kiderült, hogy férje korhely bátyja volt a tettes.

Marina ott ült Szamgin íróasztalánál, s egy másik, szintén igen sötét históriába fogott; a férfi gyönyörködött benne, és figyelmetlenül hallgatta; igen kellemetlenül meglepődött, amikor Marina felállt, és gyakorlatiasan kijelentette:

— A váltók júniusban járnak le, addigra tehát megvásárolod ezeket a váltókat Ligyija Muromszkaja nevében. Rendben? Nos, most búcsúznunk kell, holnap elutazom vagy tíz napra.

Amikor Klim lehajolt, hogy megcsókolja a kezét, Marina homlokon csókolta, majd megveregette a vállát, és úgy mondta, mint asszony a férjének:

— Ne búslakodj!

Marina ajka valahogy különösen lágy és forró volt, és érintését Klim sokáig érezte homlokának bőrén.

Most mindezt emlékezetébe idézte, s közben lassan lépdelt a szobában, bőszen cigarettázott. Az ablakokon fényesen besütött a hold, odakint olvadt, a távíródróton egymástól szabályos távolságra aranyos csöppek kúsztak, és valamilyen észrevétlen határhoz érve, leváltak, lehulltak. Sokáig üres

fejjel figyelte őket, összeszámlált negyvenhét cseppet, majd szemrehányóan mondta valakinek:

„Minden a régi."

Átment a hálóba, levetkőzött, lefeküdt, elfelejtette eloltani a lámpát, s félig ülő testtartásban, mint a beteg, mereven bámult az aranyszínű fénynyelvre, s arra gondolt, hogy Marinának igaza van, amikor az értelem féktelenségéről beszél.

„Az irodalmárokon, publicistákon nevelkedett »kritikai észjárású egyén« már eljátszotta a szerepét, túlérett, kiöregedett. Felfogása mindent beszennyez, befed a kriticizmus egyhangú rozsdarétegével. Teljesen konkrét tényekből nem nyílt következtetéseket von le, hanem utópisztikusokat, mint például a szociális, azaz tulajdonképpen szocialista forradalom Oroszországban, olyan félvad emberek országában, mint például az »Új Jeruzsálem Keresői«." Félvadaknak nevezte az embereket, majd szemrehányást tett magának:

„Túlságosan sokat követelek az emberektől, történelmi szemlélet nélkül vizsgálom őket. A történelmi szemlélet hiánya az ítéletekben: az értelmiség általános hibája. Beszél és ír a történelemről, de nem érzi."

Azután arra gondolt, hogy helytelenül bánik Dunyasával, nem becsüli kellően közvetlenségét. Rossz, hogy még nő oldalán sem tud megfeledkezni önmagáról, nem tudja elfojtani azt a képességét, hogy megfigyelje őt és önmagát. Egy francia író keserűen panaszkodott a szinte hivatásszerű analizálás túltengésére... De ki? Nem jutott eszébe a neve és elaludt.

Marina vagy három hétig volt távol, az üzletben ezalatt a fekete szakállú Zaharij árult, halvány-sápadt, mozdulatlan arcú hallgatag férfi: sötét szeme szomorú volt, kurtán, halkan válaszolt a kérdésekre, sűrű, nehéz haját korai dér szőtte át. Szamgin úgy találta, hogy Zaharij igen hasonlít egy átöltözött baráthoz, és túlságosan bágyadt, vértelen ahhoz, hogy Marina szeretőjéül szolgáljon.

„Éppen ez megfelelő szó: szolgálni. A férje is bizonyára szolgálta."

Ekkor felvillant benne a gondolat, hogy Marina talán őt is arra kényszeríti majd, hogy ne csupán jogtanácsosként szolgálja, de ezt nyomban el is vetette, nem tudta elképzelni magát Marina szeretőjeként. Az asszony felcsigázta kortól és tapasztalatoktól már meglehetősen lehiggadt férfikíváncsiságát, de nem ébresztett benne szexuális vágyakat Tartós rokonszenvet sem érzett iránta, de majdnem minden találkozás után azt észlelte, hogy egyre jobban érdekli ez az asszony, s hogy valami különös erő rejlik benne, amely egyszerre vonzza és taszítja, és valami nem mindennapi felfedezés homályos reményeit kelti benne.

Végeredményben azonban elégedett volt, hogy találkozott ezzel az asszonnyal, aki kissé elvonja az önmagával való vesződéstől, elégedett volt, hogy sikerült meglehetősen kényelmesen és függetlenül letelepednie, és kipihenheti az átélteket. És mind gyakrabban rémlett fel, hogy életének e csendes fejezetében éppen valami fontos felfedezés előestéjén áll, amely kigyógyítja belső zűrzavarából, és segíti abban, hogy gyökeret verjen szilárd talajon.

Amikor Marina megjött, Szamgin olyan örömmel fogadta, hogy maga is csodálkozott.

Az asszony szemlátomást igen fáradt volt, de a sűrű árnyék miatt szeme még mélyebb, még szebb lett. Látszott, hogy valami izgatja: ízes hangja újszerűen, élesen csengett, mosolygós tekintete szúrósabb és gúnyosabb volt, mint azelőtt.

— Nos miféle újságokat meséljek? — kezdte mosolyogva, s nyelve hegyével ajkát nyaldosta. — Az újságokból tudod, hogy a kadetocskák kerülnek felül, tehát örvendj és vigadj! Az Állami Dumába a te kollégáid, az ügyvédek telepszenek be. Tverben szintén lepuffantották a kormányzót, olvastad? Hallottam, megtiltották, hogy a parasztküldöttségeket a cár elé bocsássák. Durnovo azt ajánlja a kormányzóknak, hogy csínján bánjanak az agyonlövetésekkel. No, mi van még? Találkoztam egy püspökkel, aki nemrég beszélt a cárral: azt mondja, hogy a cár Oroszország legnyugodtabb embere. Ezt sóhajtozva, bánatosan mondta a püspök ...

Egy pillanatra elgondolkozott, homlokát ráncolta, aztán így szólt:

— Adj egy cigarettát.

Rágyújtott, de zsebkendőjével elhessegette a füstöt, hunyorgott, és tovább beszélt:

— Nagyon mozgolódnak az óhitűek. Úgy látszik, hogy két egyházunk lesz: az egyik ugat, a másik vonít hozzá. Tehetségtelenek vagyunk mi a vallásos gondolkozáshoz, és az egyházunk is tehetségtelen...

Szamgin óvatosan megjegyezte:

— Nem értem, hogy egy ilyen erős és szép asszonyt, mint te, miért érdekel ilyesmi...

— Te talán azt gondolod, hogy a vallás a tüdővészesek ügye? Helytelenül gondolkodol. Éppen az egészséges test kívánja a szent életet. A görögök kitűnően tudták ezt.

Az öblögető edénybe dobta cigarettáját, és szemöldökét ráncolva így folytatta:

— Nézetem szerint a vallás az asszonyok dolga. Minden vallásban az isten szülője nő. Bizony. Azután valahogy úgy fordult, hogy majdnem minden vallás a nőt nyilvánította a bűn forrásának, meggyalázta, lealacsonyította, a pravoszlávok pedig még a gyermekszülést is paráznaságnak tartják, és a fiatal anyát másfél hónapra száműzik a templomból. Gondolkoztál valaha is rajta, miért van ez így?

— Nem — felelte Szamgin, és Makarovra terelte a szót. Marina hörpintett a madeirából, hosszasan öblögette vele a száját, majd kiköpte az öblogető edénybe.

— Bocsáss meg, már második napja valami vas-íz ülepedett le a számban — mentegetőzött.

Zsebkendőjével megtörölte az ajkát, és hanyagul legyintett.

— A feminizmus, szüffrazizmus, mindez, kedves barátom, a szellemi szegények szüleménye.

Szamgin megint elhallgatott, az asszony pedig peres ügyeire, előbbi ügyvédjére fordította a szót.

— Sült bolond, de csirkefogó akar lenni. Liberális, és mire törekszenek a liberálisok? Arra, hogy konzervatívok le-

hessenek. Azt hiszik, hogy ezt nem lehet észrevenni rajtuk! De elérik a céljukat, nem gondolod?

— Lehetséges — hagyta rá Szamgin.

Marina felnevetett. Szamgin minden beszélgetés alkalmával irigyelte az asszonynak azt a képességét, hogy ura a szavainak, és alakítani tudja gondolatait; beszélgetésük után azonban mindig úgy érezte, hogy Marina nem lett érthetőbb, és gondolatainak magja most is rejtett maradt.

A vallásról szóló elmefuttatásainak nem tulajdonított jelentőséget, egyszerű „érvrendszer"-nek tartotta; mikor Marina ezekkel az érvekkel ékesíti magát, szokatlanságukkal valami sokkal fontosabbat leplez, valódi önvédelmi fegyverét, e fegyver erejében hisz, és e hitével magyarázható nyugodt kapcsolata a valósággal és parancsoló modora az emberekkel.

De miféle fegyver lehet ez?

Marina peres ügyeiből Szamgin látta, hogy férje okosan és könyörtelenül szaporította vagyonát: földet, erdőt, házakat vásárolt össze és adott el, zálogkölcsönöket folyósított birtokokra, nem egy pénzügyi művelete leplezetlenül uzsora jellegű volt.

„Hedonista!" — mosolygott Szamgin, míg az aktákat olvasta.

Marinát nemhogy nem zavarta ez a harácsolás, hanem sikeresen tovább folytatta.

„Mi a fenének kell a pénz ennek az asszonynak? — tűnődött Szamgin. — Vagyonos és mégis szerényen él. Jótékonyságra pedig nem költ túl sokat..."

A rábízott ügyek között volt egy zálogkölcsön behajtása is egy zemsztvofőnöktől, akinek birtokát a parasztok elpusztították és felégették. Marina kijelentette:

— Fizetni nem tud, kártyás és dorbézol; kapott valami segélyt Pétervárott, de már a nyakára hágott. A földje rám száll, és a parasztjai fogják megvenni.

Ujjával dobolt Szamgin vállán és felnevetett:

— Látod: a paraszt hajba kap az úrral, és a kereskedőasszony nyer rajta! Mindig így volt.

Szavaiban Szamgin nem érzett cinizmust, és ezen nagyon csodálkozott.

Az asszony gyakran beszélt arról, hogy „mindig a kereskedő nyer", s mindig tréfásan mondta, mintha kötekednék Klimmel.

— Bizony, ha kereskedők meg papok ülnek be a képviselőházba, akkor jaj nektek, értelmiségieknek!

— Munkások is vannak — emlékeztette a férfi.

— Vannak? Lesznek. De addig még alszunk néhányat!

Klim megfigyelte, hogy Marina, mióta visszatért útjáról, nyájasabb, barátságosabb, és levetette azt a gúnyt, amely nemegyszer sértette önérzetét. És ez az új viselkedés csak fokozta Klim határozatlan reményeit, érdeklődését Marina iránt.

Néhány nap múlva egy Volga menti városba kellett utaznia, hogy megerősítse Marina jogait egy birtokra, melyet végrendeletben hagyott rá valamilyen vénlány.

— Erről jut eszembe, Klim Ivanovics — mondta Marina —, vagy tíz évvel ezelőtt elítéltek ott egy Potapov nevű kereskedőt, mivel valamilyen szektához tartozott. A bíróságon felolvasták egy Klavgyija Zvjagina nevű penzai lakos leveleit, aki két évvel a per előtt halt meg, valamint egy bizonyos Jakov Tobolszkij kéziratát is. Nos hát „nem muszájból, hanem barátságból" szerezd meg nekem ezeket az okmányokat. Persze az irattárban pihennek, és neked Szerafim Ponomarjov iktatóhoz kell fordulnod, háláld meg a szívességét: adhatsz neki ötven rubelt, esetleg többet is. Nagyon érdekelnek ezek az okmányok, gyűjtök valamit, egyszer majd megmutatom. Vannak leveleim Vlagyimir Szolojovtól, egy optyini remetétől, Süderheimtől, egy és más a „menekvők" szektájáról; ezt még a férjem kezdte gyűjteni. Nagyon érdekes. Szerafimnak mondd azt, hogy tudományos munkához kellenek az okmányok.

Marina ízes hangja és ismeretlen témáról szóló beszéde, mint mindig, most is megigézte Szamgint, a férfi nem is gondolkozott a kérés jelentőségéről, melyet Marina úgy említett, mintha puszta kedvtelésről, szeszélyről volna szó.

Csupán a helyszínen, az ismeretlen és barátságtalan kereskedővárosban, mikor a törvényszékre készülődött, eszmélt rá, hogy okiratlopásban vállalt tettestársi szerepet. Ez felháborította.

„Eh, vigye az ördög! Micsoda baklövés!"

Amikor azonban belépett a piszkos, félhomályos iktatóhelyiségbe, egy rózsás arcú, kis öregembert látott maga előtt, aki vidáman mosolygott, lábujjhegyen járkált, és rokonszenvesen magyarázott lágy tenorján. Szamgin meg sem tudta volna magyarázni, mi késztette arra, hogy próbára tegye az öreg állhatatosságát. Marina tanácsát követve, azt mondta, hogy a szektákat tanulmányozza. A kis öregember nem volt kemény dió, figyelmesen végighallgatta az üzleti ajánlatot, majd szívélyesen így szólt:

— Persze hogy lehetséges, kérem, mivel az okmányok nem pénzről szólnak. És ha a papok nem használták fel, megkereshetem. Az efféle okmányokat rendszerint a legszentebb szinódushoz juttatják el, a könyvtárba.

Két nap múlva pedig egy levélköteget és egy bőrkötéses füzetkét mutatott Szamginnak, és kihívóan az arcába nézve, így szólt:

— A mű címecskéje is milyen csábító, nézze csak: „Iakov" ... nem egyszerűen Jakov, hanem Iakov, bizony kérem! „Iakov Tobolszkij elmélkedései a szellemről, a testről és a Sátánról." Bizonyára szerfölött érdekes, kérem!

Az asztalra rakta a füzetkét, rátette rózsás, püffedt kacsóját, s ellentmondást nem tűrő hangon követelte:

— Toldja meg huszonöttel.

Szamgin megtoldotta, és nyomban elhatározta, hogy kis jelenetet rendez Marinának, hogy a jövőben megkímélje magát az efféle megbízásoktól. Utána azonban józanul így gondolkozott:

„Vajon feljogosít-e ez az eset arra a feltevésre, hogy az efféle megbízások megismétlődhetnek?"

Útközben, a vasúti kocsiban, elővette a füzetet, és kékes színű lapjain ezeket a rozsdavörös tintával írt szavakat olvasta:

„Tévhit, hogy az Úristen, megszeretvén az embert, egyúttal a szülést és a testét is megszerette, mert a mi Urunk lélek, aki nem táplál szeretetet a test iránt, hanem elveti azt. Mit említhetünk ennek bizonyítására? Először: testünk szennyes és ocsmány, és betegségek, halál meg rothadás martaléka . . ."

Szamgin átlapozott néhány oldalt, amelyen egyhangú, kerek betűk sorakoztak, és szemébe ötlött egy mondat, amely kivált a sűrű sorok közül:

„Tehát a Lelket kell az első helyre állítani, az Atya és a Fiú elé, mivel az Atyát és a Fiút a Lélek szülte, nem pedig az Atya a Lelket."

„Micsoda zagyvaság — gondolta Szamgin, és irattáskájába rejtette a füzetet. — Lehetetlen, hogy ez komolyan érdekelje Marinát. Az egész művelet jogi célja pedig egyszerűen érthetetlen."

Visszaérkezve a városba, a Bezbedov ház közelében mulatságos csoportosulást vett észre az utca közepén: kézbesítőkönyvvel a hóna alatt egy rendőr, mellette egy kockás szoknyás öregasszony bottal a kezében, egy nagy szakállú szerzetes, mellén a persely, három toprongyos süvölvény, egy fehér zubbonyos tanító — valamennyien szótlanul bámultak a szárnyépület tetejére. Odafent, a kémény közelében, Bezbedov ágaskodott, övetlen kék ing, csíkos nadrág volt rajta, dülöngélt; mezítelen lába fejével erősen kapaszkodott a tető zsindelyébe, mint a majom. Mocskos rongyokból varrt kályhaseprűvel hadonászott, fütyült, bömbölt, köhögött; borzas feje fölött az enyhén párás, kéklő égbolton pedig galambraj szállt, libegett, mint megannyi hófehér virág, mely a tetőre hull.

— Ellustultak a dögök, elhájasodtak! — üvöltötte Bezbedov, amikor Szamgin befordult az udvarba. — Nos, én felrázom őket. Felröpítem! Meglátjátok! Nevetni fogtok . . .

Szamgin meglendítette kalapját feléje, és ezt gondolta:

„Mégis igazuk van az embereknek: szörnyen nevetséges."

Az esteli tea előtt Bezbedov lement a folyóra és megfürdött; most ott ült az asztalnál — nedves haja úgy borult

fejére, mint valami gyűrött, örege sapka, köhögött, izzadt, a szalvétával törülgette arcát s dörmögött.

— Megjött Muromszkaja. Azt meséli, a cár Londonba akart menekülni, megijedt a kadétoktól, azok viszont a baloldaliaktól félnek, és egyáltalán, ördög tudja, mi lesz!

Pufogó köhögés rázta, arca és nyaka kidagadt a vértolulástól, szeme fehére elvörösödött, kidülledt, elálló füle remegett. Szamgin még sohasem látta ilyen ijesztően felhevültnek.

— Az új miniszter, Sztolipin pedig, azt mondja, gyáva és ostoba.

Szamgin, aki figyelmetlenül hallgatta, megkérdezte:

— Kinek mondja?

— Senkinek sem mondja — felelte dühösen Bezbedov. — Nem ő mondja, hanem Muromszkaja. Hisztérika, az ördög vinné... Tombol, mint az orkán.

Kiköhögte magát, majd beleköpött a zsebkendőjébe, s az asztalra tette, de nyomban undorodva leseperte a földre, egy ujjal: majd az asztalkendővel megint görcsösen törülgetni kezdte homlokát, halántékát, és ingerülten dünnyögött:

— Azt kiabálja: adja el az erdőt, külföldre utazom! De ki az ördögnek adjam el, amikor senki nem tud semmit, az erdőket felperzselik a muzsikok, mindenki retteg... Én meg Blinovtól félek, ő bizonyára forral valamit ellenem, talán fel akarja gyújtani a galambdúcaimat. A minap gyűlést tartott a lovardában „Az Orosz Nép Szövetsége", ő is ott volt és bömbölt: „Elég!" Még az orra vére is eleredt a hülyének...

Pipára gyújtott, kissé megnyugodott, és szélesen kivicsorította egyenetlen, nagy fogait.

— Ezt harsogta: „Finnország el akar szakadni, a svédek háborút üzennek nekünk", egyszóval: forró a levegő!

Világos volt, hogy emlékezetéből igyekszik minél gyorsabban kivetni minden nyomasztó újságot. Szamgin elmosolyodott.

— Bizony, nevetséges — folytatta Bezbedov. — A cár palástban, koronával a fején nyitotta meg a Dumát, a képvi-

selők meg mind frakkban voltak. Frakkban vagy zekében, nem tudja?

— Nem tudom.

— Meg lehet pukkadni a nevetéstől! Mi az ördög, hát ezt kellett megélnünk, mi? Akárcsak Angliában. Ő palástban, a többi meg frakkban! A frakkos ember fecskére emlékeztet. Bezzeg nekik is inkább valami köntöst kellett volna ölteniük. A jól öltözött ember kevésbé hasonlít tökfilkóra.

Szamgin megigazította szemüvegét, és rápillantott: valahányszor ilyen aforizmákat hallott Bezbedov szájából, kételkedni kezdett ennek az embernek az ostobaságában, és fokozódott ellenszenve. Bezbedov híreit gépiesen hallgatta, mint a szél zúgását, nem gondolkozott rajta, mint ahogyan nem gondolkozik az ember egy és ugyanazon festő képeiről, ha sok van belőlük, és színeik, technikájuk egyhangúsága fárasztó. Megállapította, hogy ezek az anekdotaszerű újságok nem serkentik arra, hogy kihámozza értelmüket. Ez kissé különös volt, de nyomban megtalálta a magyarázatot:

„Bezbedov úgy beszél, mintha saját galambdúca tetején állna, olyan hangon, mint aki kényszerűségből cseveg mindenféle csip-csup apróságról, amely egyáltalán nem érdekli. Ezrek és ezrek teszik tönkre életüket, és karrierjüket e kérdések miatt, ez a tökfilkó pedig..."

Szamgin haragra gyúlt és elment. Marina nem tartózkodott a városban, nyolc nap múlva kellett megérkeznie, és Szamgin kellemetlenül meglepődött azon, hogy számolja a napokat. Mikor átadta az asszonynak a levélcsomót, és az „Elmélkedések" című füzetet, Marina hanyagul a díványra dobta, s a legközömbösebb hangon mondta:

— Köszönöm.

Ez meggyőzte Klimet, hogy a kereskedőasszonynak valóban fogalma sincs az ő kívánságára végrehajtott cselekedet jogi jelentőségéről. Megmagyarázni viszont nem volt alkalma, mivel Marina is mesélni kezdte az újságokat, miközben fáradt testtartásban, tarkóra font kézzel ült a díványon.

— Hát, barátocskám, Pétervár végképp meghibbant. Ligyija elvitt egynéhány politikai szalonba...

— Együtt voltatok?
— Hát persze.
Szamgin megállapította, hogy Bezbedov ezt nem említette.
Marina a szemöldökét rángatva, mosolygó szemmel mesélte, hogy a cár szeszélyeskedik: amikor a Duma elnökét fogadta, és értesült róla, hogy a matrózok megöltek valamilyen admirálist, illetlenül viselkedett, topogni kezdett, és azt kiabálta, hogy a liberálisok ne merjenek amnesztiát követelni a politikai foglyok számára, ha nem tudnak véget vetni a gyilkosságoknak; a keleci kormányzó pedig agyonlőtte szeretőjét, és büntetlenül úszta meg a dolgot. Sztolipinnal elégedetlenek, mert nem meri feloszlatni a Dumát, a gyűléseken a baloldaliak verik a kadetokat, emezek meg, sértődésből, jobb felé kanyarodnak.
— Láttam azt a híres ügyvédet is, aki verseket ír, ő jó véleménnyel van Sztolipinről, védelmébe veszi, azt mondja, hogy Sztolipin mintegy szándékosan uszítja a baloldaliakat az alkotmánypártiakra, rájuk akar ijeszteni, hogy még inkább jobbra taszítsa őket. Az ügyvéd kellemes ember, udvarias, mint valami borbély, csakhogy már túlságosan hozzászokott a bűnözők védelmezéséhez.
Marina majdnem ugyanazt mesélte, mint unokaöccse. Olyan hangon beszélt, mint aki egy ideig külföldön tartózkodott, és most a külföldiek élete felől szintén holmi galambdúc tetejéről elmélkedik.
— Úgy beszélsz erről, mint valami gyerekes csínyről — jegyezte meg Szamgin.
Marina elmosolyodott:
— Valóban? Mint egy vénasszony? Vagy egy öreg tanítónő? Lehűtöm lángoló forradalmár szíved? Adj egy cigarettát.
Szamgin átnyújtotta cigarettatárcáját, és megfigyelte, hogy a keze remeg. Nőttön-nőtt haragja az asszony ellen, aki oly érthetetlenül álcázza magát. De mindjárt megmondja a véleményét, az ostoba „Elmélkedések"-ről meg erről az okmányszerzési históriáról! Marina azonban megelőzte. Rá-

gyújtott, a mennyezet felé fújta a füstsugarat, utána nézett, és fojtott hangon, lassan beszélni kezdett:

— Hiába játszod a sündisznót előttem, Klim Ivanovics: a te tüskéid nem ijesztőek, nem szúrnak. És hasztalan szítod szívedben az értelem tüzét; a te szíved nem ég, hanem szikkad. Agyongyötörted magad a sok analízissel... vagy isten tudja, mivel! De egyet tudok: a Dmitrij Piszarev-féle kritikai észjárású egyéniség már régóta felesleges az életben, divatját múlta: a kritika az elme tolakodó megszokásává fajzott el, semmi több.

Így beszélt két-három percig. Szamgin türelmesen hallgatta, az asszony majdnem minden gondolatát ismerte, ez alkalommal azonban tömörebben és lágyabban, barátiabban hangzottak, mint azelőtt. A beszéd lassú folyamában felesleges szavakat keresett: nagyon szeretett volna ilyenre bukkanni, de nem talált, és azt kellett látnia, hogy néhány gondolatát az asszony önti formába. Elismerte, hogy ő maga sem tudná ilyen egyszerűen és nyomatékosan kifejezni őket.

„Valóban: amikor ez az asszony beszél, idősebbnek látszik a koránál" — gondolta Klim, a csillogó barnásvörös szempárt figyelve. Marina a szemére borította pilláit, és jobb tenyerét nézegette. Szamgin úgy érezte, hogy Marina lefegyverzi, az asszony pedig összefonta karját a mellén, kinyújtotta lábát, mélyet sóhajtott, és így szólt:

— Elfáradtam, és talán nyersen, kuszán beszélek, de jóindulattal vagyok irántad. Nem te vagy az első ebből a fajtából, akivel dolgom akadt, sok ilyen emberrel találkoztam. Férjem nagyon tisztelte azokat, akik az élet átformálására törekszenek, és én sem vagyok közömbös irántuk. Én egyszerű asszony vagyok, emlékszel, amikor a vallások istenanyjáról beszéltem? Én szeretem a hivőket, még ha vallásuk isten nélkül való is.

Szamgin apró gondolatok forgatagában érezte magát; úgy száguldottak, mint a porfelhő a szobán keresztül, ahol nyitva van ajtó-ablak. Arra gondolt, hogy Marina arca milyen kevéssé mozgékony, élénk színű ajka állandóan leereszkedően és gúnyosan mosolyog; legfontosabb pedig ezen az ar-

con a szemöldök játéka, felvonja és leereszti, hol egyszerre mindkettőt, hol csupán a jobbat, és ilyenkor bal szeme ravaszul csillog. Amit mond, nem annyira lenyűgöző, mint inkább az indok: vajon miért beszél így.

— Kedves barátom, a forradalmár világgyűlölő, de nem mizantróp, az embereket szereti, értük él — hallotta Szamgin.

— Ez romantika — felelte.

— Valóban?

— Romantika. És te nem értesz hozzá.

Az asszony csodálkozva kérdezte:

— Hát talán én forradalmárnak mondtam magam?

— Én sem úgy mutatkoztam be neked mint forradalmár — mondta meggondolatlanul Szamgin és érezte, hogy elpirul.

— Igaz — helyeselt az asszony. — Nem mondtad, de... Ne sértődj meg: szerintem az értelmiségiek zöme ideiglenesen elkötelezett forradalmár: az alkotmány, a köztársaság kivívásáig. Nem sértődsz meg?

— Nem — felelte Szamgin, de tudta, hogy nem mond igazat: gondolatai sértődöttek voltak, és elkalandoztak az asszony szavaitól. Érezte azonban, hogy ingerültsége eltűnik, és ellentmondani sem kíván, nyilván azért, mivel érdekesebb hallgatnia az asszonyt, mint vitázni vele. Eszébe jutott, hogy Varvara, majd pedig Makarov is valami hasonlót emlegetett, mint most Zotova az „ideiglenesen elkötelezett forradalmárokról". Ez viszont kellemetlen volt, mintha csökkentette volna Marina beszédének fontosságát.

— Miért beszélsz velem erről a témáról és miért ilyen... furcsán? És miért gyanúsítasz azzal, hogy nem vagyok őszinte? — kérdezte.

— Nem értettél meg — mondta sóhajtva az asszony. — Azt szeretném, ha messzebb látnál az orrod hegyénél. Neked, Klim Ivanovics, más tűzhelynél kell melegedned, ez az, amit mondok.

— Pihennem kell — állapította meg a férfi.

— Ezt mondom én is. De mi zavar ebben? — kérdezte Ma-

rina, Klim elé állt, és a haját igazgatta: sima volt és hajlékony, mint egy nagy hal.

Szamgin alig állta meg, hogy ki ne mondja:

„Te zavarsz!"

Elment és hangulatát maga sem értette teljesen: ez a beszélgetés sokkal jobban felizgatta, mint a többi, amit valaha is Marinával folytatott, ma az asszony feljogosította, hogy megsértődjék, de Szamgin mégsem érzett sértődést.

„Okos asszony — gondolta, miközben az utca árnyékos oldalán haladt, és átnézegetett a napos oldalra, ahol ragyogtak és hunyorogtak a boldogságban fürdő házak ablakai. — Okos és éles szemű. Vitázzam vele? Céltalan. És miről? A szív fiziológiai fogalom, melyet a köznapi nyelv különböző tragikus és lírai tulajdonságokkal ruház fel, ebben az értelemben ez az asszony bizonyára szívtelen."

Szeme előtt, a domb alján, ifjú zöld hársak koronái emelkedtek, ügyetlenül próbált elbújni közöttük a zárda harangtornyának aranyló, de már kissé kopott csúcsa, távolabb pedig minden belezuhant az égszínkék szakadékba, zöld mélyén, messzire a várostól, a sötét erdő felé kékes folyó kígyózott. Minden nagyon lágy és csendes volt, esti bánatba burkolózott a táj.

„Voltaképpen semmi sértőt nem mondott nekem. És én egyáltalán nem vagyok olyan, amilyennek ő lát."

Gondolatai nem tudták megragadni a beszélgetés lényegét. Nem is sietett meghatározni ezt az élményt: hadd erősödjön meg, alakuljon ki önmagától. Egy szép, földszintes ház előkertjéből előkelő megjelenésű, kövér hölgy lépett ki, mögötte pedig egy magas ifjú, akin panamakalapjától barna amerikai cipőjéig minden vadonatúj volt; hóna alatt nádpálcát tartott, és éppen sárga kesztyűjét húzta fel jobb kezére. Kissé nevetséges volt, de boldog, és a boldogság szemlátomást zavarba ejtette. Szamginnak az jutott eszébe, hogy milyen kényelmetlenül, de mégis jól érezte magát, amikor levetette a gimnazista kabátot, és új, világosszürke ruhába bújt.

„Lírai hangulatom támad" — állapította meg és elmosolyodott.

Az udvaron Bezbedov fogadta, vadászpuskával a kezében. Meghökkenve pillantott rá és felhördült:

— Nevet? Jó magának, engem meg Muromszkaja épp az imént kényszerített be a „Mihály Arkangyal Szövetség"-be, hogy megmentsem Oroszországot, vinné el az ördög! Ez a Mihály arkangyal a rendőrség védszentje, tudja? Engem viszont a rendőrség folyton megbírságol a galambjaimért, egészségügyi kihágásért, meg miegymásért.

Kopogott a puskatussal a veranda lépcsőjén, Szamgin útját állta; rongyseprűhöz hasonló fejét rázogatta és hörgött:

— Ha nem volna a néném, bezzeg a szemébe köpnék ennek a boszorkának minden politikájával, szövetségével, arkangyalával együtt...

Ugyanolyan volt, mint máskor, de Szamginban most nem keltett ellenszenvet.

— Ki ellen fegyverkezett így fel?

— Patkány ellen. Vagy lehet, hogy görény ellen — mondta Bezbedov, és a padlásra indult.

A lakásban hűvös és szinte várakozó csend fogadta Klimet. Még légy sem zümmögött.

„Azért, mert nem eszem itt" — állapította meg. Kis ideig álldogált fogadószobája közepén, figyelte, mint világítja meg poros cipőjét a napfény csíkja, és elhatározta:

„Beszélnem kell Bezbedovval Marináról, feltétlenül."

Kimért mozdulatokkal, óvatosan előhúzta cigarettatárcáját, és kivett egy cigarettát; gyufa nem volt a zsebében, az asztalon feküdt. Eltette a tárcát, a cigarettát az asztalra dobta, és kezét zsebre dugta. A szoba közepén álldogálni ostobaság volt, de nem akarózott mozdulnia: csak állt, és a bensejében szétáradó szomorú, de szokatlanul kellemes és könnyű érzést figyelte.

„Éreztem-e valaha is ilyen furcsán magam? Azt hiszem, sosem."

Azután eszébe jutott, hogy ilyenféle érzése volt egyszer, amikor a bíróságon elveszített egy kellemetlen polgári pert,

amelyet főnöke bízott rá. Jobb hasonlat nem akadt. Az asztalhoz ment, felvette a cigarettát, ledőlt a díványra, s várta, mikor hívja teázni az öreg Felicata.

Mintegy két hétig a szelíd nyugalom szokatlan állapotában élt, és ez olykor nem csupán csodálatba ejtette, hanem aggasztó gondolatot is ébresztett benne: valahol már gyűlnek a kellemetlenségek. A reggeli teánál hanyagul átfutotta a két helyi újságot; az egyik napról napra hisztérikusan rikoltozott az idegenek önkényéről, a baloldali pártok őrültségéről, és felhívta Oroszországot, hogy „térjen vissza a nemzeti igazsághoz"; a másik viszont, az előbbi cikkeire hivatkozva, arra biztatott, hogy „óvjuk a Dumát, a szabad, értelmes szó szentélyét", s azt bizonygatta, hogy a „baloldaliak" oktalanul érvelnek a Dumában. Végeredményben mindkét újság egyforma véleményt keltett Szamginban: igen fakó, unalmas visszhangjai a fővárosi sajtónak, és utánzó életmódjuk folytán egyik sem kavarja fel a tehetős városka megállapodott életét. Ilyen város pedig sok van, félszáznál is több. Vasárnaponként a liberális újság „Egy vidéki lakos élményei"-t közölte, Idron aláírással. Szamgin hitt Ivan Dronov szemének, és szemfüles tárcáit éppoly figyelmesen olvasta, ahogyan a bíróságon hallgatta azoknak a tanúknak a vallomását, akiket semmi más érdek nem vezetett a perben, csak az, hogy eszükkel, jó megfigyelőképességükkel feltűnést keltsenek. Dronov egyformán kigúnyolta a jobb- és baloldaliakat, és hangsúlyozta az alkotmányos demokraták politikájának „realizmus"-át.

„Dronovnak feltétlenül éreznie kell, hol az erő" – gondolta mosolyogva Szamgin.

Általában pedig önmaga számára is észrevétlenül mindinkább igen furcsán vélekedett a politikai élet eseményeiről: úgy rémlett neki, hogy mindaz, amiről olyan izgatottan cikkeznek az újságok, már megtörtént a múltban. Meg sem kísérelte megmagyarázni önmagának, miért érzi ezt. Marina azonban megingatta ezt a hitet. Egy ízben, üzleti beszélgetés után így szólt:

– Ide hallgass: az emberkerülésed már szemet szúr, és

valószínűleg árt is neked. Tudod, olyan titokzatos személyiségnek tartanak, aki nem mintha rejtőzni akarna, hanem az alkalmas pillanatot várja. Az a hír járja, hogy nem egy hőstett fűződik nevedhez, állítólag vezetője voltál a moszkvai felkelésnek, és továbbra is vezetsz valamit.

Ez váratlan volt és kellemetlen. Szamgin mosolyogva mondta:

— Így születnek a hősök!

Az asszony pedig, kesztyűjével játszva, folytatta:

— Mérsékelhetnéd az embergyűlöletedet, te Athéni Timon! Vigyázz: a csendőrök kitűnően emlékeznek a múltra, és hogyan tudjanak lecsendesíteni, ha nem irtanak ki gyökerestül? Bizony gyakrabban kellene mutatkoznod az emberek között.

Tréfálkozó hangon beszélt, Szamgin megkérdezte:

— Nyugtalanít ez? Kompromittállak?

Marina csodálkozva vonta fel szemöldökét.

— Engem? Hát felelős vagyok én az ügyvédem viselkedéséért? A te érdekedben beszélek. És még egy — tette hozzá, s felhúzta a kesztyűt bal kezére —: vedd magad mellé Miskát, kitakarítja a lakásodat, meg a könyveidet is rendben tartja, ha pedig nem akarsz Valentyinnal étkezni, az ebédet is felszolgálhatja. Másolásra is foghatod: jó az írása. Különben pedig szerény legényke, csupán ábrándkergető.

Fenségesen kisuhant a szobából, az udvaron pedig felcsendült ízes hangja:

— Valentyin! Felsöpörhetnéd az udvart, micsoda disznóól ez?! Muromszkaja panaszkodik rád, oda sem dugod az orrod. Mi a-az? No, még mit nem! Hát, nagyon kérlek, ne makacskodjál. Igen, igen!... A saját fejed után mégy? Te? Ó, ne tréfálj...

Erősen becsapta a kiskaput és elment.

„Nem szereti az unokaöccsét — állapította meg Szamgin. — Különben is, a férjének az unokaöccse." És rövid gondolkozás után így szólt önmagához:

„De bizony még soha senki sem törődött veled ennyire, ugye, barátom?"

És megbocsátotta Marinának, hogy a múltra emlékeztette. Az asszony gondoskodása révén lassanként praxist teremtett: már volt néhány polgári pere és egy védői megbízatása, gyújtogatási ügyben. Néhány nap múlva azonban megint előtolakodott a múlt, mégpedig igen tapintatlanul. Késő este beállított hozzá két látogató; igen szívesen fogadta őket, mivel ügyfelet remélt bennük; az egyik jól megtermett, pirospozsgás nő volt, sötét szemű, meglehetősen durva arcú, egyszerű komoly ruhában, a másik éltesebb korú, kopaszodó komor férfi, hegyes koponyáján kemény szálú fekete fürtök maradványai ágaskodtak, füstszínű szemüveget és gyűrött, piszkos vitorlavászon-felöltőt viselt. Szamgin megállapította:

„Tulajdonosnő és alkalmazottja. Bizonyára bűnügy."

A nő azonban leült az asztalhoz, majd szoknyája zsebéből cigarettás dobozt vett elő, és halkan így szólt:

— Nevem Muravjova, másként Pása. Tatyána Gogina említette, hogy szükség esetén önhöz fordulhatok.

Szamgin már tüzet akart adni, de hirtelen meggondolta magát: körmével rákoppintott a gyufásdobozra, majd odaadta a nőnek és megkérdezte:

— Mivel szolgálhatok?

A nő sötét szeme rámeredt; kísérője leült egy székre, a fal mellett, a félhomályban, és érthetetlenül dünnyögött valamit.

„Úgy rémlik, már láttam valamikor ezt az embert" — tűnődött Szamgin.

Muravjova lassú mozdulatokkal meggyújtotta a cigarettát a saját gyufájával, és közölte, hogy jövő vasárnap a mensevikek előadást rendeznek az Iparfelügyelőségen az időszerű kérdésekről.

— Nekünk pedig nincs kit állítsunk ellenük: az az elvtárs, aki alkalmas volna rá, megbetegedett.

Követelően beszélt, elcsukló magas hangon, és szúrós pillantása kellemetlen volt. Szamgin kijelentette:

— A nevezett személy nem tett említést nekem Muravjováról, és különben sem levelezek vele.

— Különös — mondta a nő vállat vonva, útitársa pedig mogorván felmordult:

— Menjünk a másikhoz.

— Gyűléseken sosem léptem fel — tette hozzá Szamgin, és elégedettséget érzett, hogy igazat mondhat.

— Nem is kell, menjünk a másikhoz — ismételte a férfi és felállt. Szamginnak megint úgy rémlett, hogy valahol már látta a férfit, hallotta mogorva, súlyos hangját. A nő is felállt, és cigarettáját a hamutartóba nyomva, hangosan így szólt:

— Azért megpróbálhatná.

Miközben felállt, meglökte az asztalt, és a lámpaernyő megzörrent. Szamgin leszorította tenyerével, a nő pedig hanyagul csak ennyit mondott:

— Bocsánat — és búcsúzás nélkül elment.

„Udvariatlanul csináltam azzal a gyufával — gondolta Szamgin. — De ezzel az emberrel már találkoztam."

Felsóhajtott és kirázta a cigarettavéget a papírkosárba. Vagy két nap múlva azután „mutatkozott" az emberek között: elment a klubba — ahol Dunyasa énekelt — Gyekapolitov helybeli ügyvédnek, a „Háziiparokat Pártoló Egylet" elnökének előadására. A dobogón, eltakarva II. Sándor cár piros arcképét, magányosan állt a szónok, a széles vállú, de szikár és csontos, hosszú karú férfi; haja ősz volt, kurtára nyírt szemöldöke viszont fekete, horgas orra alatt pedig vastag bajusz és hegyes kecskeszakáll díszelgett. Úgy tetszett, valami történelmi alaknak maszkírozta magát, szemöldökét pedig szándékosan festette feketére, szinte azért, hogy az emberek ne gondolják, mintha ő féltve őrizné a történelmi alakhoz fűzött hasonlóságát. Kellemes, hajlékony bariton hangon beszélt, ráérős, unott szavakat hintett a gyéren megvilágított terem félhomályába:

— Napjaink helyzete megköveteli, hogy az egyén kategorikusan leszögezze: mit akar.

— Hogy Sztolipint küldjék a fészkes fenébe — dörmögte szomszédjának egy kövér ember Szamgin előtt, a szomszéd pedig bóbiskolva felelt:

— Az otrub[8] ügyes húzás.

A terem széksoraiban mintegy hatvan ember ült szétszórtan.

A nyári zivatar zajosan csapkodta az ablakot, mennydörgés recsegett, robajlott, villámok cikáztak, megvilágították az eső üvegszerű permetét; e permetben valósággal ugrándozott egy fekete háztető két kéményével, amelyek kézfej nélküli, égnek emelt karokhoz hasonlítottak. Kellemetlenül fülledt meleg töltötte be a termet. Szamgin háta mögött valakinek korgott a gyomra, bal oldali szomszédja pedig minden mennydörgés után keresztet vetett, s könyökével meglökve Szamgint, odasúgta:

— Pardon...

— Több politikai párt programja áll előttünk — közölte a szónok.

Szamgin sokáig kereste: kihez hasonlít ez a szónok? De nem találta ki, és az ötlött eszébe, hogy ha beállítana Dunyasa, örömmel fogadná.

Rézsút előtte Marina régi jogtanácsosa ült, és vigasztaló mosollyal sugdosott valamit a szomszédjának, egy hájas nyakú, szakállas, kövér férfinak.

— Van olyan vélemény is, hogy politika és erkölcs összeegyeztethetetlen — csevegett a szónok, miközben elővette zsebkendőjét és meglobogtatta —, ez azonban teljesen helytelen állítás, a tárcaírók felfogása, a politika a jog normáin épül...

Egy mennydörgés megtántorította, oldalra hőkölt, zsebkendőjével a halántékát törülgette, hunyorgott; a termet robaj s ablaküvegek jajongó rezgése töltötte meg; Marina volt jogtanácsosa felugrott, és eléggé érthetően mormogta:

— Ez nem ok a semmisségi panaszra...

Megint beszélni kezdett a szónok, de már gyorsabban és mintha haragudott volna valakire. Egyik furcsa mondata megütötte Szamgin fülét:

[8] *A kozségi földtulajdonból kihasított és magántulajdonba adott földdarab Az 1906-os Sztolipin-féle agrárreform célja az volt, hogy a cári rendszer hű támaszául erős kulákgazdaságokat létesítsen.*

— Nem minden fiatalember iratkozik be a gimnázium befejezése után az egyetemre, nem minden Afrika-utazó törekszik a kontinens közepe felé...

— Igaz — jegyezte meg Szamgin mögött valaki, és tompán nevetett.

Szamgin nem tudta figyelmét a szónokra összpontosítani, beszéde különben is már rég ismerősnek tetszett. És nagyon örült, amikor Gyekapolitov előrehajolva ezt mondta:

— Végül eljutottunk a lehetséges határáig, és itt meg kell állnunk, hogy megerősítsük elfoglalt pozícióinkat, megvalósíthassuk, véghezvigyük a lehetségeset, a történelem pedig útmutatással szolgál, merre és hogyan haladjunk tovább. Végeztem.

Az első sorban felemelkedett egy nagy fejű, kopasz ember és felkiáltott:

— Negyedóra szünet! Aki részt óhajt venni a vitában, kérem, iratkozzék fel.

És ugyanolyan rikoltozó hangon odaszólt valakinek:

— Mi az, bátyuska, a dobogó elé állította az asztalt? A dobogóra kellett volna állítani, a dobogóra, kérem...

Szamgin átment a büfébe. Figyelte, mit beszélnek a megfontolt, tekintélyes városi polgárok, akik kényelmesen haladtak lefelé a márványlépcsőn.

— Gyekapolitov józanul érvelt...

— No igen! Rájuk úgy hat a paraszt, mint a szalmiákszesz a részegre.

— Ők maguk kavarták fel, most meg hogy felbolydult minden...

— Jaj, mama! Kergesd ki a macskát a házból, mert engem is megkarmol...

Az ismerős ügyvédek kimérten üdvözölték Klimet, némán és sietve szorítottak kezet vele, Marina volt jogtanácsosa, szaporán szedve kurta lábát odafutott hozzá és megkérdezte:

— Nos? Mit szól hozzá? — De rögtön folytatta is: — Micsoda pompás eső! — és ezzel tovagördült egy kicsiny, bajuszos emberhez, és dühösen rászólt: — Ide hallgasson, Onufrijenko úr, már két hete múlt...

— Hát két hete, na és?

Szamgin nem akart ottmaradni a vitán és hazament. Az utca csodálatosan kellemes, jószagú volt, a mélykék égen ezüstösen olvadozott a hold, a kocsiúton pocsolyák csillogtag, a fák sötétzöld lombsátrából kék vízcseppek hulltak alá, kitárulkoztak a házak ablakai. A keskeny utca túlsó oldalán két ember haladt, s az egyik ezt mondta:

— Megijedtek az öregek...

Egy nyitott ablakból lágyan és simán áradt egy sóvár, szép hang:

Szerettem volna egyetlen szóval
Szívemnek bánatát kiönteni...

— Reakció! — kiáltott be az ablakon az egyik járókelő, majd felnevettek, és meggyorsították lépteiket.

„Nagyon vidékies tréfa" — gondolta Szamgin, és élvezettel szívta be a friss levegőt, a virágok illatát.

Néhány nap múlva a kormány szétkergette a Dumát, a kadetok pedig kiáltványban arra biztatták a parasztokat, hogy ne adjanak újoncokat, ne fizessenek adót. Bezbedov az újságot lobogtatva hörgött:

— Mi az ördög! Ha alkotmány, akkor legyen alkotmány, különben mintha egy ingatag széken ülnél... Hülyék! Most megint várhatják az általános sztrájkot...

— És hogyan fogadja a város? — kérdezte Szamgin.

— Ugyan mit számít a város? Sok a bárány, kos meg nincs, hát a bárányoknak nincs kit követniük.

Szamgin bizonyos volt benne, hogy Bezbedov felfogását sokszázezren vallják, akik jóval okosabbak ennél a galambtenyésztőnél; és szándékosan, puszta ellenszenvből, hogy még egyszer bizonyosságot szerezzen a másik ostobaságáról, faggatni kezdte.

Bezbedov azonban rákvörös lett, arca felduzzadt, fehér szeme vadul kidülledt, fejét rázta, tenyerével a torkát dörzsölgette és megkérdezte:

— Mi az, vizsgáztatni akar? Azért hülye nem vagyok! A Duma: mustártapasz a nyakon, az a feladata, hogy elvonja

az agy felé toluló vért, hát ezért ragasztották rá a mi zűrzavaros életünkre! A kadetok viszont felkelésre spekulálnak. Hogy ne fizessünk adót! Hát ne vásároljak gyufát, a szememből kipattanó szikrával gyújtsak tüzet, mi?

Öklével az asztalra sújtott és felüvöltött:

— Én azért fizetek adót, hogy biztosítsák a nyugodt életemet; így van vagy nem? Kötelessége-e a hatalomnak oltalmazni az életemet?

Himbálózott a széken, tologatta az edényt az asztalon, s a szék recsegett, az edény csörömpölt. Szamgin először látta ilyen dühödtnek, és nem tudta elhinni, hogy bősz haragját csupán a Duma feloszlatása okozta.

— Bal kézzel nem ütsz erőset! Viszont: akár tetszik, akár nem, ütnöd kell! Nem akarom, hogy valami suszter felhasítsa a gyomrom. Vagy hogy felgyújtsák a házam, azt sem kívánom! Lám, tegnap is: a külvárosi mesterlegények eltettek láb alól egy állítólagos titkosrendőrt, a házát meg felgyújtották. Ez persze nem jelenti, hogy én pártolom a feketeszázasokat, az önkényuralmat meg mindenféle badarságot. De ha egyszer vezetni akarjátok az államot, hát akkor vezessétek is, az ördög vigyen el titeket! Jogom van nyugalmat követelni...

Szamgin az értelmiség fő erényének tartotta, hogy képtelen heves érzelmi kitörésre, de most mégis úgy érezte, Bezbedov iránti ellenszenve gyűlöletté fokozódik: heves vágya támadt, hogy rákvörös, verejtékező képébe, őrülten kimeresztett szemébe sújtson, és durva szavakkal ráförmedjen. Ebben csak az ámulat zavarta: csodálkozott, hogy ilyen megalázó, vad vágy ébredhet benne. Bezbedov pedig fáradhatatlanul tombolt, hörgött, zihált.

— És ne neveljetek engem anarchistává, az anarchizmust éppen a hatalom erőtlensége szítja, bizony, kérem! Csak a gimnazisták hiszik, hogy az eszmények nevelnek. Badarság! Az egyház kétezer éve prédikálja: „szeresd felebarátodat", meg „egyetértésben éljünk", hogy is éneklik? Megette a fene az egyetértést, mikor az én házam földszintes, a szomszédé meg kétemeletes! — fejezte be váratlan fordulattal.

— Magának árt az izgalom — jegyezte meg erőltetett mosollyal Szamgin, és kiment a kert zugába, melyet beárnyékolt a szomszéd ház tégla-tűzfala. Itt, a földbe ásott asztal előtt, gyeppel borított, félkör alakú ülőalkalmatosság emelkedett, az egész zug nyirkos, szomorú, sötét volt. Szamgin cigarettára gyújtott, és észrevette, hogy remeg a keze.

„Mennyire eldurvítja az ember agyát és érzéseit egy ilyen hülye" — gondolta és eszébe ötlött, hogy már jó néhány effajta embert látott. Például: Tagilszkij, Sztratonov, Rjahin. De egyikük sem volt olyan ellenszenves, mint ez.

Ma azonban Bezbedov még aggodalmat, nyomasztó érzést is keltett. Néhány perc múlva Szamgin ráeszmélt, hogy megalázó dolog Bezbedovról töprengenie: ez teljesen lehetetlen, furcsa gondolatokhoz vezet. Saját méltóságának érzése határozottan tiltakozik az efféle gondolatok ellen.

Marina gúnyosan fogadta a kadetpárt felhívását.

— Túllőttek a célon — jelentette ki, felrántva szempilláját és szemöldökét. — Elhamarkodták. Hebehurgyán vágtak neki. Akkor kellett volna ezt megtenni, amikor a cár kijelentette, hogy nem nyúl a földesúri birtokokhoz. Akkor talán a parasztság is megmozdult volna.

Csipkés zsebkendőjével az arcát legyezgette, és elgondolkozva mondta:

— Ligyijára annyira ráijesztettek a kadetok, hogy már az erdejét is el akarta adni, tegnap viszont arról tanakodott velem, hogy ne vegye-e meg Turcsanyinovék „Gondűző"-jét. Unatkozik a hölgy. A „Gondűző" szép birtok! Záloglevelem van rá... Az öreg Turcsanyinov meghalt Nizzában, az örököse pedig tekereg valahol... — Felsóhajtott, elhallgatott, s úgy összeszorította az ajkát, mintha füttyenteni akarna. Majd, mintha valamilyen döntést hagyna jóvá, kijelentette:

— Úgy van.

Szamgin életébe zajtalanul belépett Misa. Szolgálatkész inas volt, az iratokat lassan, de tisztán és hibátlanul másolta, hallgatagon viselkedett, és szép lányszemével alázatosan, sőt szinte imádattal nézett Szamgin arcába. A simára fésült, tiszta legényke ott ült kis asztalánál a fogadószoba sarkában,

az udvarra néző ablak előtt, és jobb vállát felhúzva, szabályos, kerek betűket hintett a papirosra. Engedélyt kért, hogy könyvet olvashasson, és amikor megkapta, halkan mondta:

— Hálásan köszönöm!

Ha olvasott, még észrevehetetlenebb lett. Sohasem kérdezősködött semmiről, ami nem vonatkozott kötelességére, és csupán egy ízben, két vagy három nappal azután, hogy elhelyezkedett a sarokban, érdeklődött félénken:

— Klim Ivanovics, szabad tudnom: a forradalom véget ért?

A kérdés oly váratlanul érte Szamgint, hogy csodálkozva pillantott az ifjúra, és megismételte az utolsó szavakat:

— Véget ért.

De utána megkérdezte:

— Miért érdekel ez téged?

— Csak... úgy — felelte kis szünet után Misa, s lehajtva fejét, halkabban, mentegetőzve tette hozzá: — Mindenkit érdekel.

Szamgin azt gondolta, hogy a fiú ostoba, és megfeledkezett erről az esetről, mivel túlságosan jelentéktelen volt ahhoz, hogy emlékezzen rá. A valóság buzgón kiépítette azt a megszokását, hogy összehasonlíthatatlanul fontosabb eseményeket is elfelejtsen. Az események végtelen láncként követték egymást, mind erősebben taszították előre az időt, s az idő gyorsan, észrevétlenül pergett, mintha lefelé gördülne.

Az újságok majdnem mindennap „kisajátításokról",[9] letartóztatásokról, haditörvényszékekről, fosztogatók felakasztásáról adtak hírt. A kormány megszüntette az élclapokat, több újságot betiltott; a monarchista szervezetek működése egyre határozottabban terrorrá fajult, a reakció bosszúvágyó, esztelen őrjöngéssé vált, és nem kevésbé vad, de már szemlátomást gyengülő ellenállást keltett. Szamgin mindezt látta, megértette és — amikor hallott, olvasott róla — nyo-

[9] *Kisajátításnak nevezték az állami raktárak vagy szállítmányok elleni támadásokat is, melyeket a forradalmárok pénz és fegyver szerzése céljából hajtottak végre.*

masztóan hatott rá. Észrevétlenül azonban meggyőzte önmagát, hogy az események már elveszítették forradalmi értelmüket, és a tehetetlenségi erőnek köszönhetik létüket. Száraz zivatarhoz hasonlítottak: sok villám és égzengés, de eső nem esik. Ugyanakkor, a város életét figyelve, észrevette, hogy a „lecsendesítés" folyamata, mint a köd, alulról, a földtől emelkedik fölfelé, és hogy ez a köd mind sűrűbbé, tömörebbé válik. Különösen könnyen megfeledkezett a valóságról, amikor Marinával beszélgetett. Mikor megkérdezte az asszonyt, mi a véleménye a „kisajátításokról", az a körmeit vizsgálva, így felelt:

— Nem értem. Talán annak a jele, hogy „a harc véget ért", és a martalócok állnak munkába, vagy az is lehetséges, hogy a forradalom még nem pazarolta el minden erejét. Neked jobban kellene tudnod — állapította meg mosolyogva.

— Mintha sajnálnád, hogy a harc véget ért — jegyezte meg Szamgin. Marina azonban nem felelt, s egészen másra terelte a beszélgetést.

— Ide figyelj: megkerült a fiatal Turcsanyinov, meg kell erősíteni a „Gondűző"-höz fűződő örökségi jogában, és birtokába kell iktatni, érted? Én kijárom, hogy a bíróságon szaporábban mozogjanak. Ligyija, úgy látszik, elhatározta, hogy megveszi a birtokot.

Kuncogott és miközben levágta a bőrt kisujja körméről, Ligyiját utánozva, enyhe orrhangon magyarázta:

— Új ötlete támadt: fejlett gazdaságokat kell létesíteni, tudod, kisgazdákat kell telepíteni, összhangban Sztolipin politikájával.

Megkopogtatta homlokát, mint amikor az ember szavak nélkül akarja közölni valakiről, hogy ostoba, majd már a saját hangján, ízesen és lustán folytatta:

— A nőknek, mondja ő, háziasszonyként, nem pedig forradalmárként kell részt venniük az ország életében. Az orosz asszonyoknak különösen konzervatívnak kell lenniük, mivel Oroszországban a férfiak fantaszták, ábrándkergetők.

Ez a beszélgetés Marina otthonában folyt le, kicsiny, kényelmes szobájában. A terasz ajtaja tárva volt, a langyos

szél lassan rezegtette a kerti lombokat; apró fehér felhők legeltek az égen, cirógatták a holdat, az asztalon álló szamovár nikkelteste is égszínkéknek tetszett, szürke lepkék röpdöstek és pusztultak el a fényben, zizegtek a lámpa rózsaszín ernyőjén. Marina igen bő, fehér pongyolát viselt, a bő ujjban csillogott meztelen, erős karja. Mikor a férfi belépett, így mentegetőzött:

— Bocsáss meg, hogy ilyen otthoni öltözetben fogadlak, nagyon melegem van! Egy kicsit kövér vagyok... — Végigsimított keblén, csípőjén, és ez a leplezetlenül kacér mozdulat önkéntelen elragadtatást keltett Szamginban:

— Milyen szép vagy!

— Valóban? Vigyázz, nehogy belém szeress!

— Miért? Nem szabad?

— Szabad, de nem kell — mondta bámulatos egyszerűen Marina, s ezzel lírai hangulatot ébresztett a férfiban; Szamgin így hallgatta az asszonyt.

— Nemrég azt mondom neki: „Elepedsz így, Ligyija, mire való ez? Miért nem mégy férjhez, például Szamginhoz." „Én csak nemesemberhez mehetek, mondja, és nem akad megfelelő." A megfelelő pedig az, tudod, aki nem felejtette el a nemesség történelmi szerepét és hű a pravoszlávizmus, az egyeduralom és a népiség hármas elvéhez. No meg is mondtam neki: „Kedvesem, az ilyen legalább százéves!" Erre megharagudott.

Szamgin sok mindenről szeretett volna kérdezősködni, de csak ezt kérdezte:

— Miféle szerzet Bezbedov?

Marina éppen egy süteményt vett ki a tálból; kissé összehunyorított szemmel rápillantott a férfira, és lassan, kellemetlenül válaszolta:

— Magad is látod: a világnak szolgálni nem akar, önmagának pedig nem tud. — És rögtön folytatta, de már sietve, mintha el akarná feledtetni előbbi szavait:

— Nevetséges alak. Fejébe vette, hogy az ő galambjai a legjobbak az egész városban; azt hazudja, hogy mindenféle díjakat nyert velük, pedig a díjakat Blinov vendéglős kapta.

A régi tenyésztők szerint nem ért hozzá, és csak elrontja a madarakat. Szabad embernek tartja magát. Ez talán igaz is, ha a szabadságon céltalanságot értünk. Általában azonban nem ostoba. De azt hiszem, rosszul fogja végezni...

Az asszony simán csörgedező beszéde hallatán Szamgin a szokásos irigységet érezte: Marina jól beszél, egyszerűen, világosan. Az ő szavai viszont szürkék és izgágák, akár ezek a lepkék a lámpaernyő alatt. Marina pedig már megint Ligyijáról beszélt, de már kicsinyesen, kötekedőn: elmondta, hogy ízléstelenül öltözködik, nemigen érti olvasmányait, és ügyetlenül vezeti az „Új Jeruzsálem Keresői"-nek körét. Váratlanul kijelentette:

— Az értelmiségi rangú emberek két fajtára oszlanak: egyesek ide-oda ingadoznak, akár az inga, mások viszont körbe járnak, mint az óramutató, mintha ők jeleznék a reggelt, delet, estét, éjfélt. Az idő pedig nem tőlük függ! A képzelet erejével meg lehet változtatni a világról szóló elképzelést, de a lényeget sosem.

Szamgin nem tudta felfedezni az összefüggést e szavak és a között, amit az asszony Ligyijáról mondott, Marina szavai azonban szinte egy ajtó elé állították, amelyet nem tudott kinyitni, és íme, most magától feltárult. Hallgatott, s várta, hogy Marina önmagára, hitére, világfelfogására fordítja a szót.

— A munkások el akarják kobozni a gyárakat, a parasztok a földet, az értelmiségiek hatalomra vágynak — beszélt Marina, és csipkés mellfodrát babrálta. — Mindez persze szükséges, és meg is lesz, de a magadfajtát vajon kielégíti-e?

Szamgin nem válaszolt, az antik kristálypohárban gyöngyöző bort nézte, melyre ráesett a fény: a bor aranyszínű volt, akár az asszony szeme. Marina kérdésében veszélyt érzett, és azon töprengett: mi lehet az? S hirtelen rádöbbent, hogy ha ő most, itt önmagáról beszélne, akkor valami ahhoz hasonlót mondana, mint Marina Bezbedovról. Ezen igen kellemetlenül elcsodálkozott, és a bort kortyolgatva, megismételte önmagában: „A világnak szolgálni nem akar, önmagának pedig nem tud", „a szabadság céltalanság". Meg-

igazította szemüvegét, és figyelmesen, bizalmatlanul pillantott az asszonyra, az azonban egyre a csipkefodrot igazgatta, és arca nyugodt maradt, szeme tűnődve meredt a lepkékre, majd egy szalvétával megpróbálta elhessegetni őket.

— Csak úgy hemzsegnek, ha meg becsukom az ajtót, fülledt lesz!

Szamgin lírai hangulata szétfoszlott. Nincs mire várnia: önmagáról semmit sem mond ez az asszony. Felállt. Amikor búcsúzóul Marina kezet nyújtott, mellén feltárult a pongyola, kivillant az átlátszó, rózsaszín selyeming, és furcsán, harciasan feszülő keble.

— Jaj — mondta Marina, és összerántotta pongyoláját, Szamgin ekkor térdig meglátta fehér harisnyás lábát. Ez emlékezetébe véső dött, de nem izgatta, sőt ellenséges gondolatot ébresztett benne:

„Akár egy kőszobor. Bizonyára a testével is éppoly fukar, mint a pénzével."

Klimtől azonban Marina nem sajnálta a pénzt. Egy ízben, amikor nála volt, a postával érkezett könyvcsomagok láttán megjegyezte:

— Sokat költesz könyvekre! — és barátian megkérdezte: — Ne emeljem a járandóságodat?

A férfi visszautasította, Marina azonban mégis kétszeresére emelte a fizetését. Most, amikor Klim visszaemlékezett erre, eszébe jutott, hogy a visszautasításra felnőtt emberhez nem méltó zavara késztette: ugyanis többnyire orosz és idegenből fordított szépirodalmi könyveket hozatott és olvasott, és valamiért nem akarta, hogy Marina tudja ezt. A komoly könyvek kifárasztották, a sok politikai irat meg a sajtó bosszantotta. A liberális sajtóról Marina így vélekedett:

— Kiabál, mint valami hisztérika, akit elhagyott a szeretője, ámbár már réges-rég megunta!

Két nap múlva Szamgin a kertben ült: engedett Bezbedov unszolásának, hogy nézze meg az új galambjait. Bezbedov a tetőn ágaskodott, egyik kezével a kéménybe kapaszkodott, a másikban pedig a kéménytisztító seprűt szorongatta,

s egyensúlyozott vele, esetlen alakja, az övetlen ingben s a bő nadrágban, fej formájú, kerek dugós palackhoz hasonlított. A párás, forró ég alatt alacsonyan és lustán szállt tucatnyi galamb. Bezbedov ordított és fütyült. Hirtelen azonban lehajolt, mintha le akarna ugrani a tetőről, és komoran kérdezte:

— Hozzám? — majd lekiáltott: — Vendégei jöttek, Klim Ivanovics!

Marina volt és vele egy fehér ruhás, görnyedt hátú, középmagas férfi, bal kabátujján széles fekete szalag, hóna alatt sétapálca, kezén szürke kesztyű, panamakalapja tarkójára csúszott. Arca napbarnított, apró vonásai kellemesek, görbe orra, világosszínű hegyes kis szakálla és kipödört bajusza a „három testőr" egyikére emlékeztette Szamgint.

— Bemutatom önöket — szólt Marina. — Turcsanyinov, Szamgin.

Turcsanyinov szórakozottan nyújtotta hosszú, hideg kezét, világoskék szemével futó pillantást vetett Szamginra, majd fojtott hangon, csodálkozva kérdezte:

— Mit keres az az ember a tetőn?

Marina megmagyarázta Bezbedov foglalatosságát, majd felkiáltott:

— Valentyin, hozass teát!

Szamgin fogadószobájában Marina közölte, hogy Vszevolod Pavlovics arra kéri, vállalja el örökségi joga megerősítésének ügyét.

— Igen, kérem szépen, nagyon kérem — mondta túlságosan hangosan Turcsanyinov, és szorosan koponyájához tapadó, cimpa nélküli, apró füle elvörösödött. — Egészen elveszítettem a térérzékemet — mormolta zavartan, Marinához fordulva. — Itt minden igen távolinak tetszik, ezért is beszélek hangosan. Nyolc évig voltam távol.

Flanellnadrágját felhúzta, lábát az asztal alá rejtette, és nyájas mosollyal mondta:

— Boldog vagyok, hogy megint itt lehetek.

Marina kijelentette:

— De jó volna elmenni Párizsba!

— Ez igen egyszerű — közölte Turcsanyinov. — Párizs valóban a világ legszebb városa, Franciaország pedig Párizs.

Turcsanyinov teljesen komolyan, igen kedvesen beszélt, és olyan hangnemben, ahogyan a fiatal tanárok magyaráznak, amikor első alkalommal beszélnek felsőosztályos diákokkal. Többek között megjegyezte, hogy Párizsban vannak a legjobb szabók és a legvidámabb színházak.

— Láttam Berlinben Sztanyiszlavszkij színházát. Igen eredeti. De tudják, színháznak túl komoly, és már nem is annyira színház, mint inkább... — Felvonta vállát, széttárta karját, és megtalálta a szót: — „Üdvhadsereg." Tudják: Booth generális és egy sereg vénlány zsoltárokat zeng, bűnbánatra szólít... Hát nem igaz? — fordult megint Marinához, s az élénken, jóindulatúan felelte:

— De, persze! Nagyon érdekes.

Szamgin nem hitt az asszony jóindulatában, és nyájas, biztató mosolyában, Turcsanyinov pedig egyre jobban belemelegedve folytatta, s gyenge, fakó tenorján valósággal panaszkodott:

— És ez a sok mezítlábas, vagabond! Én természetesen demokrata vagyok (Franciaországban mindenki demokrata), itt azonban narodnyiknak érzem magam, noha anyám francia nő. De minek ezek a mezítlábasok? Azt hiszem, ez már valósággal káros. A művészetnek... esztétikusnak kell lennie. Sztanyiszlavszkij mocskos rongyokban ágál, valamilyen csodabogár Ványa bácsi belelő a professzor hátába, mire való ez? Lehetetlen megérteni! És elhibázza két lépésről! Egy bánatos korhely Béranger-t szaval, ó, milyen szörnyen régi ez... Béranger! Franciaországban már rég elfeledték. A franciák különben sohasem fogják megérteni ezt. Tudják, hogy már mindent elmondtak, és csupán az a feladat, hogy szépen ismételjük az ismert dolgokat. A forma! — kiáltott, kezét felemelve, a mennyezetre mutatott, s közben Marina arcába pillantott. — A gondolatok olyanok, pardon! mint az asszonyok: nem nagyon változatosak, és varázsuk titka a ruhájuk...

Megkönnyebbülten felsóhajtott és elhallgatott, szemlátó-

mást elégedett volt, hogy kimondott mindent, ami a szívét nyomta.

Misa teához hívta a vendégeket, Marina és a párizsi kiment, Szamgin pedig ott maradt, és néhány percig fel-alá járkált a szobában, a párizsi vendég könnyű szavait fontolgatva. Amikor átment Bezbedovhoz, Marina éppen a teát töltötte, Turcsanyinov pedig Valentyinnal beszélgetett:

— Moszkva és Párizs szövetsége III. Sándor legnagyobb érdeme a világ előtt, Franciaországban ezt jobban megértik, mint nálunk.

— Nekünk nincs időnk megérteni, mi folyton forradalmakat csinálunk — válaszolt fejét rázva Bezbedov, fehér szeme olajosan csillogott, bekent haja fénylett, puha galléros ing volt rajta, és álláról a verejték rácsöpögött kockás nyakkendőjére.

— A forradalom: a franciák dicső múltja – jelentette ki Turcsanyinov, és megnyalta ajkát, amely halványrózsaszínű volt, mint valami vérszegény leányé.

Marina közölte Szamginnal, hogy holnapután délelőtt ő, Ligyija és Vszevolod Pavlovics kirándulnak a „Gondűző"-be: tartson velük Szamgin is. Szamgin némán meghajolt. Az asszony felkelt. Turcsanyinov is távozni készült. Valentyin azonban váratlan hevességgel marasztalni kezdte:

— A város üres, nincs benne néznivaló, inkább meséljen nekem Párizsról, maradjon! Eliszogatunk...

Turcsanyinov kezet csókolt Marinának, és maradt, az asszony pedig kilépett a verandára, és így szólt Szamginhoz, aki kikísérte:

— Mulatságos kölyök! Figyeld csak, mit mond Valentyinnak, aztán majd elmeséled nekem, nevetni fogunk rajta! Nos, viszontlátásra, komor férfiú! Pfuj, micsoda hőség!...

Elment. Szamgin kis ideig ott állt a verandán és hallgatózott; a nyitott ablakon kihallatszott a vendég sebes tenorja, szavai azonban érthetetlenek voltak. Klimnek nem volt kedve bemenni Bezbedovhoz. Kint maradni azonban udvariatlanság lett volna, így hát cigarettára gyújtott és visszasétált. Rá sem hederítettek. Turcsanyinov háttal ült az aj-

tónak, Bezbedov oldalt. Az asztalra könyökölt, ujjait borzas sörényébe mélyesztette, másik kezével szárított fügét rakosgatott a szájába, lassan rágcsálta, madeirát kortyolt rá, és közben, olajosan fénylő mosollyal Turcsanyinovot nézte, aki feléje hajolt, és pohárral a kezében, így beszélt:

— Pogány egyszerűség! Ülök a vendéglőben, újságot olvasok, a szemközti asztalnál pedig egy igen csinos lány. Hirtelen odaszól nekem: „Úgy látom, maga nem is olvas, hanem a nadrágomban gyönyörködik..." Ugyanis keresztbe tett lábbal ült...

— Mi az ördög — dünnyögte Bezbedov. — Erről mondják, hogy: felhívás keringőre!

— Ó, dehogy, téved! — kiáltott fel vidáman Turcsanyinov. — Nem utcalány volt, hanem a Sorbonne hallgatója, igen tiszteletre méltó polgári család leánya, később megismerkedtem a fivérével is, egy katonatiszttel.

Bezbedov halkan, csodálkozva füttyentett. Himbálózott a széken, fintorgott, hörgött és verejtékezett. Nyilvánvalóan nehezére esett folytatni a beszélgetést, mivel „nincs mit kérdeznie", és ez igen zavarja, s a fügét is azért eszi, hogy ne kelljen beszélnie.

Turcsanyinov pedig hévvel mesélt:

— Megy a bulváron egy úr meg egy hölgy, a férfi betér a vizeldébe, és ez cseppet sem feszélyezi a hölgyet: áll és vár.

Bezbedov prüszkölt.

— Bizony, oroszul ez nevetségesen hangzik, és kissé disznóság is, náluk azonban a legtermészetesebb. A franciákra különben egyáltalán nem jellemző az álszenteskedés.

Az udvari ablakon betűztek a lenyugvó nap sugarai, és vörös por borult szinte mindenre az asztalon, és a virágállványon sorakozó növények zöldje kellemetlenül elfeketedett. A kristályüveg tálban, a házisüteményen legyek másztak.

— Hát bizony, hogy élnek az emberek! — sóhajtott fel rekedten Bezbedov. — Nálunk pedig hol háború, hol forradalom.

— Szörnyű! — ismerte el együttérzéssel a párizsi. — És minden amiatt, mert kevés a pénz. Madame Muromszkaja pedig azt mondja, hogy a liberálisok ellenzik a francia kölcsönt. Hát ez miféle politika, kérem? Az emberek koldusok akarnak lenni... Franciaországban a forradalmat a gazdag polgárok csinálták, a nemesek ellen, akik már tönkrementek, de azért a kezükben tartották a királyt, de önöknél, azaz nálunk, igen nehéz megérteni, ki csinálja a forradalmat?

Bezbedov felvetette fejét, és felkacagott, tenyerével térdét csapkodta és hörgött:

— Ez az, ki csinálja?

Turcsanyinov megvárta, amíg Valentyin megelégeli a nevetést, aztán szinte sértődötten mondta:

— Az én véleményem: a forradalmakat mindig a gazdagok csinálják...

— Világos! — rikoltotta Bezbedov.

Szamgin észrevétlenül kiment a szobából, és mérgesen gondolta:

„Tetteti magát a hájas disznó! Kitűnően látja: a fiatalembernek öröme telik benne, hogy oktathatja. Nem csupán ő maga mulatságos figura, hanem azzá tesz mindenkit, aki szóba áll vele."

Azok után, amit Marina mondott Bezbedovról, Szamgin úgy érezte, hogy egyre kevésbé szíveli a galambtenyésztőt, de mégsem távolodott el tőle, hanem valósággal vonzódott feléje. Ez kellemetlen és egyúttal érthetetlen volt.

Harmadnap reggel egy fonott bricskában rázódott a „Gondűző" felé. A füvön még harmat csillogott, de a levegő már fülledt volt: a két kövér pej lába alól meleg, csípős por szállt, az állati veríték erős szaga és a részegítő szénaillat összevegyült, s nehéz bódulattal töltötte el Klimet. A dűlőút két oldalán, a földeken, kertekben, parasztemberek és asszonyok hajladoztak; távolabb, a délibáb ködében, Kolostorliget egyszerű, csipkés körvonalai hullámzottak. A bricska kényelmetlen volt, rugói kemények, kellemetlenül rázták Szamgint, aki nem aludta ki magát, és mérgelődött, hogy

egyedül kell utaznia: helyét Marina hintójában Bezbedov foglalta el. Kocsis helyett Marina ijesztő külsejű, szakállas házmestere ült a bakon, és szinte szüntelenül társalgott a lovakkal, hangja a torkából jött, és szavai úgy süvöltöttek, mint a száraz, hideg őszi szél. Ezenkívül arca természetellenesen kivörösödött, mintha homlokáról, orcáiról letépték volna a bőrt. Sűrű, sötét szakállát mintha odaragasztották volna. Még a városban, mikor beült a bricskába, Szamgin ezt gondolta:

„Micsoda kegyetlen arc."

Mikor pedig kiértek a városból, megkérdezte:

— Hová valósi?

— Gurjevba. Az Urál folyó mellett van ez a város. Azelőtt Jaicknak hívták.

— Kozák?

— Az. De már rég elszakadtam a seregtől.

— Miért?

— Csak . . . elment a kedvem.

Szamginnak nem akarózott tovább kérdezősködni, a kozák pedig rövid hallgatás után feldünnyögött:

— Bármit szeret is az ember, minden tovasiklik az ujjai között. Nem tudja megfogni.

„Ezt már hallottam, vagy olvastam valahol" — gondolta Szamgin. Azután rátört az unalom: ezt a napot, a forróságot, az utat, ezeket a szántókat, lovakat, ezt a kocsit és mindent körös-körül már sokszor látta, mindezt már száz meg százszor ábrázolták az írók, a festők. Távolabb az úttól hatalmas szénakazal füstölgött, szürke hamu hullott róla, egy-egy pillanatra görcsös remegéssel aranyos-vörös lángnyelvecskék lobbantak fel, és a feketésszürke halomból mindenfelől bodor kék füstsugarak törtek elő, a kazal fölött pedig fehér felhővé sűrűsödött a füst.

— Gyújtogatás? — kérdezte Szamgin.

— Feltétlenül.

— No és tavaly erős volt a lázongás?

A kozák csak kis szünet után felelt:

— Errefelé gazdag a paraszt, nincs ki lázongjon.

Szamginnak Turcsanyinov szavai jutottak eszébe és elmosolyodott.

„Már minden volt, mindent elmondtak." És mindig él majd a földön olyan ember, akinek a vég nélküli ismétlés közepette nehéz és unalmas lesz a sora. Az a gondolat, hogy milyen tragikus lesz a helyzete ennek az emberi lénynek, szomorú volt, de büszkeség is rejlett benne; Szamginnak eszébe jutott, hogy ezt a büszkeséget Marina bizonyára ismeri.

Az idő már délfelé járt, a hőség nyomasztóbb lett, a por forróbb, és keleten sötét felhők gomolyogtak, az égő szénakazalra emlékeztetve.

— Már látni a „Gondűző"-t — mondta a kocsis, és az ostornyéllel a messzeségbe mutatott, egy dombra, ahol kicsiny nyírfaligethez bújva, oszlopos, sárga ház állt; Szamgin legalább egy tucat ilyen házat látott Moszkva környékén, és sok tucat ilyen házról olvasott.

Negyedóra múlva az izzadó lovak felkapaszkodtak az esőtől feláztatott úton a halom tetejére, bekanyarodtak egy nyírfasor meleg árnyékába, majd megálltak egy faragásokkal díszített, földszintes, új faházacska tornáca előtt. A tornác fölött ívként meghajlított, nagy cifra tábla lógott, melyen fehér mezőben vörös és kék festékkel a következő alakok voltak: egy különös testtartású paraszt — fél lábon állt, másik lábát fél karjával együtt egy hám fölé nyújtotta, a hám fölött két cséphadaró, az egész fölött pedig nagy kalapács, odább meg valami kivehetetlen, továbbá egy leány és egy legény, akik egymás kezét szorongatták és csókolóztak. Az alakok alatt kicsiny betűkkel ez állt: „Iroda" — és Szamgin kitalálta, hogy az alakok a betűket magyarázzák.

Az iroda ablakán Zaharij fekete szakállas, sápadt arca bukkant ki, majd tűnt el; a sarok mögül négy paraszt lépett elő, kettő közülük lassan levette sapkáját, a harmadik — bajuszos, magas ember — egy ujjal csupán odabökött arcába húzott szalmakalapjához, a negyedik pedig — kopasz, szakállas férfi — boldog mosollyal, csengő hangon így szólt:

— Isten hozta!

„Ezt is hallottam már" — állapította meg Szamgin, és biccentett a parasztoknak, s levetette porköpenyét.

A tornácról leszaladt Zaharij, övvel fűzte össze fehér ingét, és szemrehányóan kérdezte a parasztoktól:

— No mi az, mindjárt nekiestek? Hadd fújja ki magát! — Könyökön ragadta Szamgint. — Fáradjon be a házba, már várja az étel... — Elhaladva a kozák mellett, halkan odaszólt: — Tartsd nyitva a szemed, Danyilo, mindjárt küldöm Vaszját. — És halk szavakkal megmagyarázta előbbi rendelkezését: — Szörnyű erre a nép, Klim Ivanovics, akár a dögvész!

A konyhán keresztül bementek a házba. A tűzhelynél egy kicsiny, kövér öregasszony sürgölődött, sötét arcán sebesen futkározott igen világos szeme. Majd egy nyirkos és félhomályos terembe értek, ahová pedig két hatalmas ablakon és a teraszra vezető, nyitott ajtón áradt be a világosság. A nagy, ovális asztal edényekkel, palackokkal, virágokkal volt megrakva, körben szürkehuzatos székek sorakoztak, a sarokban zongora állt, rajta kitömött bagoly és egy gitár tokja; egy másik sarokban két széles dívány, fölötte fekete képek aranykeretben. Belépett egy vékony, karcsú lányka — haja vastag varkocsba volt fonva — letett egy tejjel teli üvegkancsót és gyorsan eltűnt; elment Zaharij is, de előbb odaszólt:

— Csak pihenjen. A konyhában megmosakodhat.

Szamgin élvezettel megivott egy pohár sűrű, hideg tejet, majd kiment a konyhába, vizes törülközővel felfrissítette arcát és nyakát, azután kilépett a teraszra. Cigarettára gyújtott, és fel-alá járkálva figyelte önmagát, de semmilyen gondolatot sem lelt; mégis az volt az érzése, hogy itt valami új, ismeretlen dolog vár rá. Lába alatt csikorogtak a padlódeszkák, a réseikből nedves föld szaga szállt fel; nagy volt a csend. A terasz lépcsője félkör alakú tisztásra vezetett, amelyet sűrűn benőtt a fű, öreg hársak, zelnicebokrok árnyéka borított; a törzsek között kiirtott cserjék kicsiny tönkjei meredeztek, és egy letört vaspad húzódott meg. Egy keskeny ösvény a park mélyébe vezetett. Szamgin leült a lépcső legfelső fokára.

A ház sarka mögül libasorban, egymás után, előjöttek a parasztok, a kopasz letelepedett egy lépcsőfokkal lejjebb, mint Szamgin, rámosolygott, és csengő hangon így szólt:

— A városi ember még a dohányról is megismerszik.

Középtermetű volt, de olyan széles vállú, hogy alacsonynak látszott. Meghatározhatatlan színű, szakadt kabátja alatt mocskos vászoninget viselt, lábán foltozott, szürke, kockás nadrág volt és széttaposott sárcipő. Kiugró pofacsontú, széles arca, apró szúrós szeme és csapzott szakálla miatt Lev Tolsztoj képéhez hasonlított.

Szamgin cigarettával kínálta.

— *Az nye pisem* — mondta a paraszt, és a széles, önelégült mosolytól szeme úgy kivilágosodott, mint egy gyermeknek. Észrevette, hogy az úr kérdően néz rá, s változatlan mosollyal megkérdezte: — Nem érti? Ez bolgárul lenne, cigányul. A bolgárok az én-t így mondják: *az*. Dohányozni pedig az ő nyelvükön: *pihaty*.

A borotvált képű, bajuszos, magas paraszt kinyújtotta a kezét, és így szólt:

— Adja nekem az úr: én dohányzom!

Szamgin megkérdezte:

— Járt Bulgáriában?

— Minek? Miért járjunk idegen földeken, a magunkén is alig mászunk...

— A japánokhoz is odadugtuk az orrunk, bele is vágtak a pofánkba — fűzte közbe mogorván a bajuszos.

— Egy cigány lódoktor tanított meg erre a nyelvre.

Letelepedett a lépcsőre a másik kettő is, az egyik ősz szakállú kövér, tekintélyesen öltözött ember volt, semmitmondó széles, sárga arccal s hosszú fehér orral; a másik pedig kicsiny és csontos férfi, bekecset viselt, lába csupasz volt és vasszínű, sapkáját olyan mélyen a szemébe húzta, hogy csupán vörös, tompa orrát, gyér bajuszát, vastag, fonnyadt ajkát és rozsdaszínű, ritkás szakállát lehetett látni. Mind a négyen olyan figyelmesen fürkészték Szamgint, hogy az egyre kellemetlenebbül érezte magát, és legszívesebben odébbállt volna.

A bajuszos azonban lefújta a hamut a cigarettáról, és szigorúan megkérdezte:

— Azt mondja meg az úr, igaz-e, hogy elhatározták: ezután nem szednek adót tőlünk, és háborúba sem hajtják a magunkfajtát, hanem csak a kozákok fognak harcolni, nekünk pedig csak egy kötelességünk lesz, vetni a gabonát.

A vasszín-lábú paraszt, aki a korhadt lépcsőfokot piszkálta, felmordult:

— Azt lesheted!

Szamgin röviden elmagyarázta a kadet párt kiáltványát, a parasztok némán végighallgatták, a kopasz pedig elégedetten felkiáltott:

— Megmondtam: proklamáció!

— Egyszóval csalás — sóhajtott a szakállas, a bajuszos pedig rásandított, és egy nagyot sercintett a foga között.

— Nehéz a sorunk — panaszkodott csengő hangon a kopasz —; roppant sanyargatnak minket, gyarló bűnösöket, az adókkal! A tönkremenés mindennapos, a gyarapodás meg elérhetetlen. Ha összeszedsz tizenöt kopejkát, hát nyomban a zsebedbe nyúlnak, ide vele! És búcsút mondhatsz a pénznek. A pénzednek is, a nadrágodnak is. Nyakadra ül a zemsztvo, meg a többi....

Ízesen és ügyesen beszélt, mint egy jobbfajta színész „A felvilágosodás gyümölcse" parasztjának szerepében, aki így panaszkodik: „Úgyszólván a csirkét sincs hová kihajtanunk."

Mikor Szamgin ezt a megállapítást tette, úgy rémlett neki, hogy a többi paraszt is színészkedik, szívesen játssza a megsértettet és elnyomottat.

Nagy megelégedésére a bajuszos paraszt igazolta ezt a feltevést: nyállal bal keze hüvelykujjának körmére ragasztotta a cigarettavéget, felállítva, azt nézegette és így szólt:

— Ne higgyen neki az úr: őkelme gazdag ám, öt lova, három tehene, húsz juha van, pompás kertje. Mind a hárman gazdagok, otrubra fáj a foguk, meg akarják vásárolni ezt a földet.

Lefricskázta a cigarettacsutkát, utána köpött és toppan-

tott; a kopasz pedig ráncba vonta arcát, elrejtette a szemét, majd felvetette a fejét, és halkan nevetett, az ég felé.

— Mit beszél ez az ember, Úristen, mit beszél! Hogy mi gazdagok vagyunk? Kedves Pjotr Vasziljev, hát éltek-e valaha gazdagok is falun? Eh, bizony nem láttak még falun gazdag embert, bezzeg a városban, a könnyű kenyéren...

A bajuszos Pjotr összehúzott szemöldökkel az égre nézett, arcán csomók dudorodtak ki.

Szamgin attól tartott, hogy hajba kapnak, és megkérdezte, voltak-e lázongások a járásban

— Erről nem tudunk — mondta a fehér orrú paraszt, a bajuszos pedig öblös hangon kijelentette:

— Annyi cserkeszt tereltek össze körös-körül, hogy próbáljon csak valaki lázongani!

— A lázongás nem ér el mihozzánk, uram! — kezdte sebesen a kopasz. — Persze, volna okunk lázongani, de nincs értelme!

Lelkesen szaporázta a szót, hadonászott, hosszasan és érthetetlenül magyarázta a különbséget az értelem meg az ok között, közben szúrós kis szemének kifejezése hihetetlen gyorsan változott: panaszosan, majd mérgesen vagy nyájasan, ravaszul csillogott. Az ősz szakállú paraszt orra tövét ráncolta, kitátotta száját, de nyomban be is csukta: nyilván mondani kívánt valamit, de zavarta egy darázs, amely széles képe előtt szálldosott. A harmadik paraszt letört a lépcsőfokból egy nagy, korhadt darabot, és figyelmesen nézegette.

— Egyszóval: az ok a lustaság, az lázong! Az értelem viszont mást követel! A tetűt nem fogod be az ekébe, mondja az értelem...

— Micsoda zagyvaságot hordasz össze, Mitrij bátya — mondta a bajuszos Pjotr, és Szamginhoz fordult: — Csak azért beszél így, hogy ne mondjon semmit. Ne hallgasson rá az úr, ne nézzen a szakadt ruhájára: szándékosan öltözött szegénynek...

— Eh, Pjotr, rosszul beszélsz — szólt csüggedten az ősz szakállú —, közös ügyben jöttünk, te meg...

A kopasz félbeszakította:

— Ismerünk téged, Petruha! Nagyon jól ismerünk! Csak ne sopánkodjál...

— Én is tudom, hogy ti egy húron pendültök! De majd sírtok még — és cifrán káromkodva felkelt, és zsebre dugott kézzel odábbállt. A vasszín-lábú paraszt elhajította a korhadt fadarabot és felsziszegett:

— Nagy lókötő a katona, ő az egyik legnagyobb bajkeverő minálunk, a gazfickó! Itt van a főfészkük! Nem hisznek sem istenben, sem ördögben, csak a maguk érdekét nézik. A cserkeszeket is miattuk ültették a nyakunkra.

— A cserkesz meg nem képes megállapítani, ki miben vétkes — tette hozzá a kopasz; két kezével a térdén éktelenkedő foltokra csapott, és csengő hangon feljajdult:

— Nincs nálunk rend, nincs bizony!

Az őszfejű felpillantott a szinte fehéren izzó égre és megjegyezte:

— Vihar készülődik. — Majd ezt kérdezte Szamgintól: — Hát az úr kicsoda: ügyvéd vagy csupán vendég?

A kopasz nevetett:

— Furcsa kérdés, bizisten!

Szamgin felállt, és az ösvényen megindult a park belsejébe. Arra gondolt, hogy íme, az idealisták, romantikusok ilyen emberek kedvéért ültek évekig börtönben, mentek száműzetésbe, kényszermunkára, halálba... Ez azonban csak átfutott agyán, és mintha nem is a saját gondolata lett volna. Más izgatta: miért nem jön Marina? Olyan hőség volt, akár a fürdőben, nehéz, kellemetlen fáradtság bágyasztotta. Az ösvény végén, a bokrok között, egy lugasra bukkant; lépcsőin egy magas sarkú cipő és valamilyen könyv hevert, a lugasban két fonott szék állt, a földön széthasogatott sakkasztalka hevert. A dombról a bozóton keresztül mező látszott, a folyó higanyszála csillámlott, távolabb, a láthatáron kék esőfelhő duzzadt, s a láthatatlan út fölött por gomolygott.

És megint minden olyan ismerős, korlátolt, megszokott volt, minden unalmas, olyan unalmas...

Szamginnak ekkor eszébe jutott, hogy télen felötlött benne az öngyilkosság gondolata. Sértő gondolat.

A távolban sűrűsödött a por: bizonyára Marina érkezik. Szamgin eltűnődött: kihez hasonlít Marina? Az ismerős regények hősnői között egyetlen nő sem hasonlított hozzá. Háta mögött megcsikordultak a lépcsőfokok: a bajuszos Pjotr katona jött. Fesztelenül letelepedett az egyik karosszékbe, s miközben késével egy diófavesszőt hántott le, halkan, de szigorúan kérdezte:

— Egyszóval a cár maga nem képes uralkodni, másokat meg nem enged? Hát akkor mire várjunk?

— Januárban újra megnyitják a Dumát — mondta Szamgin, és rásandított az emberre.

— Úgy. Hát az úr melyik párthoz tartozik?

Szamgin rágyújtott, és nem felelt, a katona pedig nem várt sokáig a válaszra: csavarmenet alakban lehúzta a kérget a vesszőről, és gondterhesen beszélni kezdett, nem is nézett Szamginra.

— Mit mond az úr: vásároljunk földet, telepedjünk le az otrubokon, vagy pedig várjunk? Ha várunk, a zsíros parasztok mindent összeharácsolnak. Jár erre egy ember, és arra biztat: söpörjétek el az urakat a földről, pusztítsátok őket! Én anarchista vagyok, mondja. Pusztítani egyszerű. Majdanban felperzselték Cserkaszovék birtokát, levagdosták a jószágot, egyszóval alapos munkát végeztek! De jött a katonaság, negyven gyalogos egy tartalék zászlóaljból, három parasztot lepuffantottak, tizennégyet eldöngettek, asszonyokat is. Ennek nincs értelme.

A katona önmagával beszélgetett, Klim pedig arra gondolt, milyen különös az ő helyzete: valamiért minden kérdésre válaszolnia kell.

— Maguk ott fent a dombon, a házban iszogatják a teát, közben meg a téglagyár mögött, a gödrökben, gyűlésre csődültek össze az emberek, egy idegen viszi a szót. Felingerelték a muzsikot, és egyre csak ingerlik. Rend so-okáig nem lesz itt — jelentette ki leplezetlen elégedettséggel Pjotr, majd oktatóan így folytatta: — Azon iparkodjék, hogy nekünk ad-

ják el ezt a birtokot. A saját tulajdonát nem fogja feldúlni a muzsik. Ha meg nem adják el, akkor bizony csúffá tesszük, megmondom én, nem félek. A kopasz, meg a szalmakalapos: a Tabakov fivérek, nagy zsiványok! Ujjukat sem mozdítják, de azért elérik, amit akarnak! Ők kormányozzák a falut. Úgy vezetik, akár a nyájat.

— Vihar jön — mondta Szamgin, és kilépett a lugasból, a katona pedig visszavágott:

— Hadd jöjjön — és botjával süvítve hasította a levegőt. — Nem kíván beszélgetni? Nem erőszak — dünnyögte sértődés nélkül.

Szamgin visszament a házba, evett néhány falatot, ivott két pohárka vodkát, majd ledőlt a díványra, és nyomban elszunnyadt. Mennydörgés fülsiketítő robajára ébredt: a parkban szüntelenül cikáztak a villámok, az asztalon minden remegett, a szoba sötétségbe borult: sűrű eső ostorozta az ablaküvegeket, kékesen fénylett az edény az asztalon, közben szél süvöltött, és valahonnan Zaharij zsörtölődő hangja hallatszott be:

— Olga, vidd ki a tejet, megsavanyodik! Már úgysem jönnek. Ó, istenem...

Aztán az ablakon jégeső kopogott szaggatottan. Szamgin a fal felé fordult, és megpróbált megint elaludni, de csakhamar Marina dühös kiáltása harsant:

— Van itt valaki? Teát hamar. Kérdezd meg Olgát: nincs-e női fehérneműje, ruhája? Hát valamilyen köpeny csak akad...

Szamgin épp abban a pillanatban lépett az asszonyhoz, amikor egy villám felrázta, lángra lobbantotta a kicsiny szoba félhomályát, és Marina alakja felvillant a feszesen rátapadó selyemruhában.

— Szép vagyok? — kérdezte Marina. — Ligyija szeszélye miatt történt, kellett is betérni a kolostorba, ó... No, eredj, le akarok vetkőzni!

Telt alakja imbolygott, és mintha ő oszlatta volna szét a félhomályt. Szamgin visszament a terembe, és eszébe jutott, hogy csendes szerelmi regénye Nyikonovával egy ugyan-

ilyen esős estén kezdődött, s ez az emlék nyomban ünnepélyes szomorúságot ébresztett benne. A kicsiny szobában nedves rongyok huppantak a földre, majd felháborodott kiáltás hallatszott:

— Vigyázz, Olga, megszúrtál...

Biztosítótűkkel összetűzött szürke kötösben belépett Marina, nyakán törülköző volt, kibontott haja a hátára omlott; a Flavickij képén látható Tarakanova hercegnőhöz hasonlított, és egy közönséges bűnözőhöz. Leült az asztal mellé, kinyújtotta bársonycsizmás lábát, és így szólt Szamginhoz:

— Nos, légy a házigazda, kínálj!

Zaharij örvendező és bűnbánó mosollyal behozta a nagy szamovárt, kis ideig az asztal körül topogott, majd eltűnt. Marina felhajtott egy nagy pohár portóit, megnyalta ajkát, és beszélni kezdett:

— Egy okos kis öregember élt ebben a házban, kicsapongó és kegyetlenül zsugori. Ocsmányul fösvény volt, de évente háromszor átutalt ezer rubelt Franciaországba, egy kis breton városkába, egy közjegyző özvegyének és leányának. Az átutalást olykor rám bízta. Megkérdeztem: „Szerelem?" „Nem, mondta, csupán rokonszenv." Talán nem is hazudott.

Nedves haját törülgette, és így folytatta:

— Filozofálgatott, írt egy munkát „Történelem és sors" címen: igen zavaros és homályos dolog. Tavaly nyáron lakott nála egy... baromfipusztító, Tomilin nevű: csakis csirkével és főzelékkel táplálkozott. Kövér, gonosz, öntelt állat. Erőszakoskodni próbált a szakácsnő lányával, aki különben okos lány, és úgy hiszem, ez a Turcsanyinov az apja. Az öreg botránnyt csapott, és elkergette Tomilint. Ő is filozofált.

— Ismerem, házitanítóm volt — közölte Szamgin.

— Valóban?

Marina mosolyogva nézett a férfira, mondani akart valamit, de belépett Bezbedov és Turcsanyinov; Bezbedov nemesi zubbonyt viselt és térdnadrágot, meztelen lábán papucsot, borzas haját sikerült majdnem simára fésülnie, kevésbé volt esetlen, s valósággal tekintélyesnek, komolynak hatott. Tur-

csanyinov a bekecsben és a sárcipőben alacsonyabb, vékonyabb lett, arca boldogtalannak látszott. Csoszogott a sárcipővel, és közben nem nagy meggyőződéssel magyarázta:

— Az embernek magasztos célokat kell maga elé tűznie...

— Nagyon helyes — válaszolt Marina. — De milyeneket?

A férfi leült Marina mellé, és így folytatta:

— Egyáltalán: valami nagy eszme zászlaja alatt kell élni... mint például a keresztesek vagy az alkimisták.

Bezbedov állva, bort töltött poharába, és így dünnyögött:

— Régi zászlók nem felelnek meg nekünk, mi afféle botcsinálta emberek vagyunk.

— Mit jelent ez? — kérdezte Turcsanyinov: ez a szó szemlátomást őszinte érdeklődést keltett benne.

— Nos, hát hogy is mondjam? — mormogta a pohárba bámulva Bezbedov. — Az értelmiség... botcsinálta. Nekünk hám, zabla meg egy csomó széna kell a szemünk elé, hogy a ló előre menjen okvetlenül!

Turcsanyinov némán, kérdően nézett rá, aztán megkérdezte:

— Egy csomó széna?

— Az bizony — mondta nyersen Bezbedov —, zászló helyett.

— Hagyd abba, Valentyin — tanácsolta Marina.

Az eső apróbb szemű lett, szaggatottan és egyre sebesebben verte az ablakokat, mintha veszítene erejéből, és el akarna állni. Süvöltött a szél, tompán zúgtak a fák.

Az ajtóban megjelent a lány, és valamiért dühös hangon közölte:

— Ligyija Tyimofejevna nem jön, kéri, hogy vigyek neki teát és egy pohár bort.

— Szép kis patkány — szólt Bezbedov, a lány után nézve, amikor az kivitte a teát. — Kis patkánypofa.

Turcsanyinov összerezzent, homlokát ráncolta, és sietve kortyolta a borral vegyített forró teát.

Szamgin a házigazda szerepében láthatatlannak érezte magát ezek között az emberek között. Csupán Marinát látta,

aki teáskanalával játszott, emelgette a tenyerén, egyikből a másikba rakosgatta, és tűnődőn összehunyorította szemét.

A kanál leesett, Szamgin lehajolt érte, és az asztal alatt megpillantotta Marina térdig meztelen lábát. Bezbedov a zongorához ment, felnyitotta a gitártokot és közölte:

— Üres. Különben sem tudok gitározni.

— Megyek és megnézem, mi van vele — szólt Marina és felállt. Bezbedov megkérdezte:

— A gitárral?

Turcsanyinov csodálkozva pillantott Bezbedovra, és ismét nekilátott boros teájának; amaz pedig fel-alá járt a csikorgó padlón, szuszogott, s éktelen hangon szavalta:

Én vagyok a hős Namik kán,
Ki itt uralkodni szokott,
S egytől egyig mind ismerik
A félelmetes Namikot.

Megállt, kis ideig hallgatott, aztán bevallotta:

— Elfelejtettem a folytatását.

Szamgin hirtelen ráeszmélt: Bezbedov részeg, és ez óvatosságra késztette. Bezbedov a mennyezetre bámult, és lassan emlékezetébe idézte a verset:

Száznegyven a feleségem
Remek! ... Ennyi feleség!
A minap rájöttem, hogy
Nekem még ez sem elég.

— Igen mulatságos — jelentette ki Turcsanyinov, s kérdően pillantott Szamginra, aki elmosolyodott, Bezbedov pedig az asztalhoz ment, és Szamgin mögött állva, rekedt hangon tovább szónokolt:

Ha valaki panaszkodik,
Nyomban karóba húzatom.
Igazságos vagyok, s ezért
A nép szeret engem nagyon!

— Megint elfelejtettem — ismerte be s megragadta Szamgin székének támláját. Turcsanyinov megismételte kijelentését, hogy a vers mulatságos, majd erősen megdörzsölte homlokát, és körülpillantott, Bezbedov pedig megrázta a széket, és azt kérdezte:

— Hát önnek tetszik?

— Szellemes — szólt Szamgin.

Bezbedov megint járkálni kezdett a szobában, és köhögve magyarázta:

— A szerzője Szavva Mamontov, milliomos, vasutakat építtetett, művészeket istápolt, operetteket írt. Vannak ilyenek a franciák között? Nincsenek. Nem is lehetnek — tette hozzá bosszúsan. — Ez csak nálunk lehetséges. Nálunk, Vszevolod pajtás, mindenki... rangján felül cifrálkodik. És erején felül. Mindenki idegen tollakkal ékeskedik. Nem azért, mert a másé szebb, hanem... ördög tudja, miért! Egy csapásra forradalmár lesz, de miért? — odament az asztalhoz, felvette a borosüveget, töltött és feldünnyögött:

— Igyunk hát, Szamgin, a...

A szobát hirtelen kék fény öntötte el, kurtán és szárazon reccsent a mennydörgés; Bezbedov egy székre ereszkedett és legyintett:

— Nono, rákezdett...

Mindhárman hallgattak egy percig, azután Turcsanyinov felállt, s a sarokban álló díványhoz ment.

— Pompásan tud beszélni...

— Én? Én ostobán beszélek. Mivel semmi sem marad meg a lelkemben... mint a légüres térben. Kimondok mindent, ami eszembe jut, önmagamnak játszom a paprikajancsit — hörögte ingerülten Bezbedov; haja már megszáradt, és égnek állt. Kiitta borát, elfelejtett koccintani Klimmel, belebámult a kezében szorongatott üres pohárba, és így szólt: — Attól

félek, hogy hirtelen rám ront valahonnan a szörnyű rettegés, mint valami vadállat.

— Ideges a vihar miatt — magyarázta megnyugtatóan Turcsanyinov, aki a díványon feküdt.

Bezbedov Szamginhoz hajolt és megkérdezte:

— Maga mit gondol?

Szamgint bosszantotta Bezbedov szónoklása, látta, hogy mindjobban fejébe száll az ital, és botránytól tartott; de képtelen volt elfojtani bosszúságát, és szárazon így felelt:

— Volt egy ismerősöm, aki ezt a nótát fújta:

Üres lelket gyógyítani lehet-e?
Tetézd meg a hit terhével . . .

Bezbedov rekedten szavalt, a széket himbálta:

Belefáradt már Namik.
A sírba kívánkozik.

Belépett Marina: már megfésülködött, hajfonatát turbánként a feje köré csavarta, így még magasabbnak látszott.

— Vszevolod Pavlovics: kész a szobája. Valentyin, kísérd el! A félemeleten van. Neked itt ágyaznak, Klim Ivanovics.

Turcsanyinovhoz szívélyes szavakkal fordult, Bezbedovnak szigorúan parancsolt, Klimhez intézett szavai pedig különösen nyájasan csengtek — Szamgin legalábbis így hallotta.

— Ligyija, úgy látszik, meghűlt — mondta homlokát ráncolva Marina, és nézte, milyen keményen lépked Bezbedov. — Micsoda ijesztő éjszaka! Alváshoz még korán van, de mit lehet csinálni? Holnap alapos sétát kell tennem, ha meg akarom nézni a birtokot. Szép álmokat . . .

Szamgin felkelt, és az ajtóhoz kísérte az asszonyt; kis ideig hallgatta, amint Marina felfelé halad a láthatatlan lépcsőn, majd visszament a terembe, megállt a teraszra nyíló ajtó előtt, és dobolni kezdett az üvegen.

Szél himbálta a fák csúcsát, sűrű sötétség úszott fölöttük

valamerre, most átdöfte egy erős fényű csillag, de a szél kioltotta a fényét. A szobában csend volt, ám úgy rémlett, a csend hullámzik, akár a sötétség odakint. Szamgin háta mögött mezítelen lábak dobogtak óvatosan, ágynemű zizegett, valaki erős ütésekkel párnát vert fel, edény csörömpölt, Szamgin pedig csak egyre nézte, amint a terasz sötétjében hullanak a világos esőcseppek, és Maupassant „A mi szívünk" című regénye jutott eszébe: az a jelenet, amikor Madame de Burne éjszaka nagylelkűen beoson Mariol szobájába. Eszébe jutott Csehov mázolójának kedvenc szólása is: „Minden lehetséges..." Igen kellemes más szavaival gondolkozni, az ember nem felel értük, ha tévesnek bizonyulnak.

„Madame de Burne temperamentum nélküli asszony volt, és mégis... Úgy kímélte a testét, mint egy nagyon drága ruhát. Ostobaság. Marina kevésbé nyárspolgár. Voltaképpen alig mondható nyárspolgárnak. Pénzimádó? Hát persze. De nem ez az ő fő..."

Szamgin kellemes szédülést érzett, és az üveghez tapasztotta homlokát.

„Túl sokat ittam. Ő többet iszik nálam... Micsoda nyelvtankönyvbe illő mondatok..."

Azután arra gondolt, hogy körös-körül már túl nagy a csend. Jó volna, ha falióra ingája ketyegne, szú őrölné a fát, és érződne „az élet egér-sürgés-forgása". Szamgin feszülten figyelt, de csak a park fáinak a lombja zizegett, és eszébe ötlött, hogy valamilyen író azzal magyarázta ezt a zizegést, hogy a föld forog az űrben.

„Ostobaság. Emlékezni azonban nem annyi, mint kiagyalni. A könyv valóság, agyon lehet csapni vele egy legyet, vagy a szerzője fejéhez vágni. Megrészegítheti az embert, akár a bor vagy az asszony."

Belefáradt az állásba és megfordult: a szobában sötét volt, a sarokban, a dívány előtt kicsiny éjjelilámpa égett, az egyik dívány üresen ásított, a másik fehér párnáján azonban Zaharij fekete szakálla meredezett. Szamgin megsértődött: hát neki nem akadt volna külön szoba? Megragadta a kilincset

nagy zajjal kinyitotta a terasz ajtaját, ekkor a sötétben valaki megmoccant és krákogott.

— Ki az? — kérdezte Szamgin.

A kocsis ismerős hangja válaszolt, de nem mindjárt.

— Őrködünk.

Lassan kiegyenesedett egy igen magas alak.

— Én meg Vaszja — tette hozzá a kocsis. — Amott, az a Vaszja!

Szamgin gyufát gyújtott: a sötétből jóindulatú, szakálltalan, széles arc mosolygott feléje. Szamgin egy ideig álldogált, és beszívta a nyirkos, hűs levegőt, majd az ajtót nyitva hagyva, visszament a díványhoz; közben észrevette, hogy Zaharij nem alszik, levetkőzött, lefeküdt, eloltotta a lámpát, és ezt gondolta:

„Talán még ez is megszólal."

Zaharij azonban hallgatott, nem mozdult, mintha ott se lett volna. Szamgin ezt gondolta:

„Nem mer megszólalni. És mintha hallgatózna."

Várt még két-három percig, azután halkan megkérdezte:

— Régóta szolgál Zotovánál?

— Nyolcadik éve — felelte csendesen Zaharij.

— És azelőtt mivel foglalkozott?

Zaharij nem válaszolt mindjárt, és ez udvariatlanság volt.

— Szerzetes vagyok, kolostorban éltem. Kilenc évig. Onnan vett ki Marina Petrovna férjeura . . .

„Vett ki. Mint valami tárgyat" — állapította meg Szamgin; egy percig mozdulatlanul feküdt, majd rágyújtott, és a gyufa fényénél észrevette, hogy Zaharij a takaróba burkolózva ül.

— Nem álmos?

— Rosszul alszom — mondta suttogva és tétován Zaharij. — Ha fekszem, elakad a szívem, ki-kihagy. Mintha zuhannék valahová. Így hát éjszaka többnyire csak ülök.

— Nehéz a kolostorban?

Zaharij mielőtt válaszolt, fojtottan beleköhögött a takaróba.

— Akik hiszik, hogy megmenekedhetnek a világtól . . .

nos, azoknak megjárja, könnyű! Akik nem tépelődnek. Eleinte nekem is könnyű volt, de utána én is ...

— Mi után?

— Sok mindent láttam. A szerzetesek is emberek. Tévelygenek. Egyesek nem tudják legyőzni a testüket, mások a becsvágytól senyvednek. No meg a tépelődéstől ...

Igen különös volt hallgatni a láthatatlan ember suttogó beszédét: lassan beszélt, mintha a sötétben tapogatná a szavakat, és helytelenül fűzné őket egymáshoz. Szamgin megkérdezte:

— És mondja: önszántából csapott fel barátnak?

— A börtönlelkész tanácsolta. Fogoly koromban segédkeztem neki a börtön kápolnájában, megtetszettem, és ő azt mondta: „Ha felmentenek, állj be barátnak." Felmentettek. Ő pedig elintézte. Az apát édesnagybátyja. Részeges, de igazságos ember. Szereti a világi könyveket: Seherezáde meséit, „Gil Blas kalandjai"-t, a „Dekameron"-t. Tizenhét hónapig voltam nála szolgáló barát.

Szamgin megállapította: Marina házmestere, a kozák, szökött fegyenchez hasonlít, ez az intéző pedig börtönben ült; és gondolatban elmosolyodott:

„Sűrűsödnek a titkok"

— Ön persze kíváncsi, hogy miért kerültem börtönbe? — ütötte meg Szamgin fülét a tűnődő, lassú suttogás. — Tudja, árva vagyok, tizenegy éves korom óta keresztapámnál éltem, akinek bőrcserzőműhelye volt. Először inaskodtam, azután az irodában ültem és írnokoskodtam; később megharagudott rám a keresztapám, és lefokozott munkásnak, több mint három esztendeig csereztem a bőröket. Ő pedig a második feleségével élt, az asszony arzénnel mérgezte lassanként, mivel volt egy szeretője, egy földmérő. Hát meghalt a keresztapám, a lánya meg, Jevgenya, a bíróság elé vitte a dolgot, s engem is bűnösnek találtak: mivel állítólag tudtam a dologról, de nem jelentettem fel. Jevgenya gyönyörű szép lány volt és szörnyen okos, kileste, amikor levélkéket vittem a mostohájától a földmérőnek. Tőle pedig az asszonynak. Nos, több sem kellett. Mind a hármunkat letartóztat-

tak, nyolc hónapig ültem börtönben. A földmérőt felmentették és engem szintén, Vaszilisza Alekszandrovnát pedig templomi vezeklésre ítélték: elhitték, hogy tévedett. Tizenhét éves voltam akkor.

„Most sem vagy több" — gondolta Szamgin, és Marinárol akart kérdezősködni. Zaharij azonban maga kérdezett:

— Engedelmet, Klim Ivanovics, olvasta az „Edward Young siráma életről, halálról és halhatatlanságról" című könyvet?

— Nem olvastam.

— Ó, be sajnálom — sóhajtott Zaharij.

— Engem? — kérdezte Szamgin.

— Nem, önmagamról beszélek. Lesújtó gondolatok vannak ebben a könyvecskében — sóhajtott újra, még mélyebben Zaharij. — Megháborítja az embert. Az áll benne, hogy az idő az isten, és csodákat teremt javunkra vagy ellenünk. Ki az isten, ezt én nem értem, és bizonyára nem is értem meg sosem; de hogy lehetséges ilyesmi, hogy az idő legyen az isten, és még csodákat is műveljen ellenünk? Kiderül, hogy isten ellenünk van, de hát miért?

„Micsoda zagyvaság" — vélte Szamgin; a sötétségben kicsiny, alaktalan és homályos foltnak látta Zaharij arcát, s elképzelte, hogy ezt az arcot bizonyára rémület torzítja el. Igen, rémület, Szamgin érezte, hogy másként nem is lehet. A sötétben pedig fantasztikus szavak hullottak:

— Ugyanott áll az is, hogy az ember önmagában hordozza a halál csíráját, és az élet tulajdon gyilkosát táplálja: mire való ez, ha tudjuk, hogy az életet a halhatatlan szellem teremtette?

„Úgy látszik, Marina ellen szól" — okoskodott Szamgin.

— A halál sebez, hogy aztán gyógyítson, némely ember pedig örülne, ha a földön lehetne halhatatlan. Ebből az derül ki, Klim Ivanovics, hogy az élet valakinek a tévedése, és emiatt tökéletlen, viszont a tökéletes szellem teremtette, hát akkor hogy származhat a tökéletestől tökéletlen?

Szamgin messzire elhajította cigarettája csutkáját, tekintetével nyomon követte, mint röppen tova a sötétségben a

vörös fényecske, és a padlóba ütközve, szikrákra hull szét, majd így szólt:

— Marina Petrovnától kérdezze meg ezt.

— Kérdeztem már. Ő ismer minden emberi érvelést, a „Sirám"-ot azonban elveti, sőt kigúnyolja, üres fecsegésnek nevezi. Kérem, ne említse neki, hogy a „Sirám"-ról kérdeztem önt.

— Rendben van — ígérte Szamgin. — És Marina Petrovna... nagyon okos asszony?

Zaharij halkan feljajdult.

— Ó! — Majd sebes suttogástól elcsukló hangon magyarázta: — Páratlanul bölcs. Elkápráztatja a lelket. Rettenthetetlenül bátor... — Hirtelen abbahagyta beszédét, nyugtalanul fészkelődni kezdett, csapkodta a párnát:

— Bocsásson meg, nem hagyom aludni — mormogta és elhallgatott. Szamgin azt gondolta, hogy Zaharij bizonyára fejére húzta a takarót. A csend sűrűbb lett, és sokáig egyetlen hang sem hallatszott, azután kint a parkban valaki nehézkesen belehuppant egy tócsába. Szamgin fülelt; és Jakov prédikátor jutott eszébe, a háromujjú ember: „A kő ostoba, a fa ostoba." Eszébe jutott Gyiomidov, Gyakon, az „Új Jeruzsálem Keresői". Szektás akad milliószám, szocialista viszont csak néhány ezer. Talán Marinának van igaza: az értelmiség nem ismeri a nép valódi szellemi életét. Csupán saját materialista hitvallásának tükröződését keresi benne. Marina természetesen nem lehet szektás...

Valahol igen messze eb csaholt, éhségtől vagy rémülettől: mintha farkas üvöltene. Ilyen éjszaka aligha lehetséges Európa kulturált államaiban, ilyen éjszaka, amikor az ember negyven versztányira van a várostól, és a pusztaság kellős közepén érzi magát.

Csak hajnaltájt aludt el. Zaharij és Olga ébresztették fel, akik reggelihez terítettek. Zaharij ugyanolyan csendes és tisztelettudó volt, mint máskor, és fehér arca is ugyanolyan lárvaszerűen mozdulatlan, mint máskor. A hegyes orrú, fürge Olga félvállról, sőt valósággal durván beszélt vele.

A reggelinél elsőnek Marina jelent meg, gyűrött, rosszul

vasalt ruhában, dús hajkoronáját varkocsba fonta; nyájasan biccentett Szamginnak és megkérdezte:

— Nem faltak fel az egerek? Szörnyű, mennyi az egér!

Zaharijhoz pedig szigorúan így szólt:

— Szétlopkodtak itt mindent.

— Vaszja! — felelte az, s bűnbánóan széttárta a karját. — Bármit kérnek tőle, mindent odaad. Tegnapelőtt megengedte, hogy lehántsák a kérget a fiatal hársakról, pedig egyáltalán nincs itt az ideje kérget hántani, de törődik is vele a paraszt...

— Pompás házőrző — mosolyodott el Marina. — No, Klim Ivanovics, meg kell ismerkedned Vaszjával: él nálunk egy ilyen nevű óriás. A parasztok féleszűnek tartják. Lelenc, valószínűleg úri huncutság gyümölcse. Talán rokona a párizsinak.

Belépett Ligyija, szintén gyűrötten, savanyú arccal, ajkát szeszélyesen elbiggyesztette; Marina még nyájasabban fogadta, mint Szamgint, s ez nyilván őszintén meghatotta Ligyiját: átölelte Marina vállát, megcsókolta a fejét, és így szólt:

— Veled mindig, mindenütt jó!

— Hát ilyenek vagyunk mi — állapította meg Marina, maga mellé ültette Ligyiját, és így folytatta: — Én pedig már bejártam a házat, a parkot, megjárja, a ház rendben van, a parkot ugyan benőtte a gaz, de szép!

A cigányképű, vékony Ligyija szürke ruhájában, göndör fekete hajkoronájával Marina mellett még kevésbé látszott orosznak, mint bármikor. A parkban madarak csiviteltek, gerle búgott, távolabb egy lágy basszus zengett, Ligyija szavai pedig bádogszerűen kongtak.

— Igen naiv ember. A tudomány egyáltalán nem tagadja, hogy minden látható a láthatatlanból keletkezett. Milyen elmésen állapította meg Joseph de Maistre: „Az ember valamennyi hibája közül a fiatalság a legkellemesebb."

Talpig fehérben, mint valami szanitéc, mezítlen lábára húzott szandálban belépett Bezbedov, az asztal végéhez ült, úgy, hogy Marina ne láthassa a szamovártól. Az asszony azonban mindent látott:

— Neked, Valentyin, meg kellene borotválkoznod: nő valami az ábrázatodon — és könyörtelenül hozzáfűzte: — Penészféle.

Majd rámosolygott a közeledő Turcsanyinovra, s elhalmozta kedvességével. Feleletül a férfi közölte, hogy pompásan aludt, és általában minden elragadó itt, de rosszul értett a színleléshez, és látni lehetett, hogy nem mond igazat. Szamgin némán itta teáját, és Marinát figyelte: észrevette, milyen ügyesen, alkalmazkodóan bánik az emberekkel, ugyanakkor elégedetlen is volt vele. Bezbedov komorsága azonban felkeltette érdeklődését.

„Benne is van valami bűnözőszerű" — gondolta váratlanul.

A reggeli fárasztóan hosszúra nyúlt, azután elindultak megtekinteni a birtokot.

Marina és Ligyija ment elöl, Bezbedov kísérte őket, és a jelenet egy angol festmény másolatát juttatta Szamgin eszébe: egy középkori normandiai vár kapuján fenségesen kilép az úrnő, egy vékony lábú agár és egy pohos bohóc kíséretében.

A reggel tarka volt, langyos szél cirógatta a nedves földet, cibálta a fákat, kelet felől apró felhők úsztak elő, szürkék, akár a juh gyapja, a halványkék ég kibukkanó foltjain hunyorgott és foszladozott az ősz eleji nap, a nyírekről hullott a sárga levél; szárazon zizegtek a fenyők tűi, és még maróbb unalom áradt, mint tegnap.

Turcsanyinov a házban maradt, vagy öt perc múlva azonban utolérte Szamgint, és csatlakozott hozzá; hadonászott sétabotjával, nézelődött és panaszkodott:

— Nem, akármit mond is, én nem tudnék itt élni! — Botjával lefelé bökött a szántás fekete csíkjaival barázdált tar földek felé, a bozótban elvesző, zavaros folyócska partjain húzódó viskók irányába.

— Jó két óra hosszat ültem az ablak előtt, odafent, és úgy vélem, mindez valahogy ügyetlenül kezdődött el, és sosem fejeződik be, nem kapja meg a megfelelő formát.

Szamgin őszintén kérdezte:

— Unalmas?

— Több mint unalmas! Van valami reménytelen ebben a kietlenségben. Teljesen érthetetlen, miért panaszkodnak a földhiányra. Franciaországban, Németországban sosem láttam ennyi kihasználatlan területet.

Rövid hallgatás után cigarettával kínálta Szamgint, hosszasan, ügyetlenül próbált rágyújtani a szélben, végül sikerült, majd sóhajtva mondta:

— Hogy hortyogott a szomszédom... szörnyű! Beteg?

— Azt hiszem, igen.

— Fura szerzet! Olyan... vad. Komoran dühödt. A dühnek is vidámnak kell lennie. A franciák tudnak vidáman haragudni. Bocsásson meg, hogy így csapongok... nagyon fogékony vagyok. De a nénje: felséges! Micsoda alak, járás! És az aranyszeme! Valóságos walkür, Brünhilde...

A nagynéni megállt, Turcsanyinovot szólította. A férfi előreiramodott, Szamgin pedig, feleslegesnek érezve magát, lekanyarodott a fasor egyik mellékösvényére, amely valamerre felfelé vezetett, fiatal fenyők között. Lassan lépkedett, lába elé nézett, és arra gondolt, milyen különös emberek veszik körül Marinát: ez a kocsis, Zaharij, Bezbedov...

— Sétálgatsz?

Szamgin összerezzent: a fenyők között egy széles vállú, hórihorgas legény állt, hajadonfőtt, haja hosszú volt, mint valami diakónusé, az ő kerek, szakálltalan képét látta Szamgin az éjszaka. Most az arc széles mosolyra derült, a szép sötét szempár nyájasan csillogott, a nagy orr cimpája reszketett, a duzzadt ajak is remegett: mindjárt felnevet.

„Vaszja" — állapította meg Szamgin.

— Nem baj, csak sétálj! — mondta Vaszja, kellemes, lágy basszus hangon. Széles vállán barna parasztköpeny volt, madzag övezte, barna nyaka kék sálba bugyolálva, lábán vörösbarna katonacsizma; két kezével egy vastag, görcsös botra támaszkodott, tetőtől talpig végigmérte Szamgint, és így szólt:

— Én ismerlek téged, láttalak az éjszaka. Nem baj, eredj csak, ne félj!

— Maga őr? — kérdezte Szamgin.
— Én-e? Én várok.
— Mind arra mentek, lefelé — mutatta Szamgin.
— Tudom. Én mindent látok, ki, hová . . .
Vaszja most büszkén mosolygott, és e mosolytól arca nyersebb lett, megfeszült, szeme élénkebben lobogott.
— Ott lakom, fönt. A kunyhóban. Ha ott a hideg, lemegyek a konyhába. No, eredj, sétálj. Énekelj!

Hej, leszállt egy fehér galamb
A szent Jordán folyóra . . .

— zendített rá, botját hóna alá dugta, és másik karjával megrázta az egyik fiatal fenyő törzsét. — Rakj tüzet, csak el ne fusson ám a láng. Meggyullad a rőzse, hamu lesz belőle, ráfúj a szél, se híre, se hamva! Minden a lélek. Mindenütt. Vele járj . . .
Megrázta a fejét, és elindult, oldalvást; Szamgin pedig emlékeztette önmagát: „Hiszen gyengeelméjű" — majd visszafordult a ház felé. Valami valószerűtlent érzett ebben a találkozásban, és megint eszébe jutott, milyen különös emberek veszik körül Marinát. Odalent, az iroda előtt, a tegnapi muzsikok fogadták, de a kopasz és a vasszín-lábú is jó minőségű kabátot viselt, s mindkettőjükön csizma volt.
A kopasz levette új barna sapkáját, és udvariasan köszöntötte Szamgint:
— Jó egészséget! — Majd megkérdezte: — Az úr talán az örökös?
Az ablakból kibukkant Zaharij sápadt arca, és elkeseredetten kiáltotta:
— Dehogy! Hiszen megmondtam nektek . . .
A katona kiköpte a szalmaszálat, amelyet rágcsált, és túlharsogta Zaharijt:
— Mondtad, de mi nem hittük el! Dugd el a pofád!
Zaharij eltűnt. A parasztok némán végighallgatták Szamgin magyarázatát, összesúgtak, majd a kopasz sóhajtva így szólt:

— Úgy. No, az úrnak lehet hinni, mert különben itt... — csüggedten legyintett.

A katona dohányzacskót húzott elő zsebéből, megrázta, majd visszadugta, és Szamginhoz fordult.

— Adna egy cigarettát?

Amikor megkapta, szigorúan végigfürkészte Klim alakját és kijelentette:

— Magukat, urakat bizony nem ártana jó három esztendőre parasztnak adni, mint ahogyan a magunkfajtát katonának viszik. Kitanultál, ahogy dukál, aztán gyerünk falura, dolgozz ott, mint béres, tapasztald ki az életet töviről hegyire.

— Zagyván beszélsz — avatkozott közbe a kopasz —, meg különben is ostobaság! Falun az urak nélkül sincs hova tenni a sok felesleges népet, a gazdáknak viszont nincs szabad kezük a faluban! Ez itt a baj!...

— Nézzétek: jönnek! — szólt halkan az ősz szakállú paraszt. A katona lefelé pillantott tenyere alól, és ugyancsak halkan füttyentett, majd homlokát ráncolva mormogta:

— Zotova is itt van, ahá!

A muzsikok hátat fordítottak Szamginnak, ő pedig befordult az iroda mögé, leült a padra, és arra gondolt, hogy a parasztok sem valószerűek, megfoghatók: tegnap még színésznek tetszettek, ma pedig egyáltalán nem hasonlítanak olyan emberhez, aki képes kastélyokat felgyújtani, kárt tesz a jószágban. Csak a katona látszik nagyon elkeseredettnek. Általában idegen emberek ezek, s igen kényelmetlen, nehéz velük bánni. A sarok mögül felharsant Bezbedov rekedt hangja:

— Hát mi az ördögöt akartok még? — Nem hallottátok: nem adják el, hát akkor?

Szamgin nem kívánt találkozni Bezbedovval, és kiment a parkba, néhány perc múlva pedig, amikor a teraszhoz közeledett, Turcsanyinov értetlenkedő beszéde ütötte meg a fülét:

— Lázonganak és közben földet vásárolnak! Egyszóval azért van pénzük? Hát akkor miért lázonganak?

— Indulás! — kiáltotta Marina, kilépve a teraszra.

Szamgin beült a hintóba, Turcsanyinov mellé, Bezbedov komoran szuszogva állt Ligyija előtt, az asszony így szólt hozzá:

— Gondoskodjon róla, hogy a katonákat kényelmesen szállásolják el. Viszontlátásra! Gyerünk, Pavel.

A kocsis — álruhás tábornokhoz hasonló, nyájas képű, nagy bajuszos öregember — megrántotta a gyeplőt, és a két izmos ló óvatosan lefelé ereszkedett a kocsival az esőáztatta úton, a fasor végén megelőzték a parasztokat: libasorban haladtak, és egyikük sem vette le sapkáját, a katona pedig megállt, dohányzacskóját bontogatta, és mogorva, dühös tekintettel kísérte el a hintót. Marina hunyorogva, ajkát harapdálva nézelődött körül, a szántókat méregette; jobb szemöldökét magasabbra húzta a balnál, és úgy tetszett, két szemének a nézése is különböző.

Szamgin érthetetlen sértődéssel, szomorúan gondolta, hogy ennek az asszonynak kétségtelenül van esze, de teljesen szétforgácsolódik, és engedelmesen alá van rendelve a haszonlesésnek. Turcsanyinov sétabotját görgette a térdén, és a hölgyekkel csevegett:

— Párizsban különösen érezhető, hogy a férfi végzete a nő...

Ligyija pedig oktatóan bizonygatta neki, hogy a Madonna-kultuszban túlságosan szembeötlenek a pogány elemek, a katolicizmus pedig érzéki, esztétikus...

— Nincs meg benne az üdvözítő rettegés a legfőbb erőtől...

Szamginnak Bezbedov szavai jutottak eszébe a rettegésről, és elhatározta, lakást változtat: ennek az embernek a szomszédsága teljesen elviselhetetlen.

Marina kesztyűjével Klim térdére csapott, és így szólt:

— Milyen fáradt, bosszús az arcod. Egy-két hetet itt tölthetnél a „Gondűző"-ben, kipihennéd magad...

— A parasztokkal beszélgetve a politikáról meg az otrubról — fűzte tovább borúsan Szamgin.

Az asszony elmosolyodott:

— Ugyan miért? Ha nem akarsz beszélgetni, hát ne beszélgess, tartsd meg magadnak a bölcsességedet. Megharagudtak ám a parasztok! Ligyija igen elővigyázatosan cselekszik: katonákat kér.

— Te tanácsoltad — emlékeztette Ligyija, de Zotova letagadta:

— Ugyan, mit beszélsz: megvan neked a magadhoz való eszed, nem vagy gyerek!

A lovak sebesen ügettek, az út a városig azonban fárasztóan hosszúnak tetszett.

Szamgin mindjárt másnap nekilátott, hogy megerősítse Turcsanyinovot az örökségben; bizonyos titokzatos erők is segítségére siettek, s igen gyorsan elintézte az ügyet, és jól keresett rajta. Azelőtt szinte közömbös volt a pénz iránt, de most elégedetten vette át a bankjegyeket; függetlenséget ígértek, s megerősítették azt a vágyát, hogy külföldre utazzék. Sőt, nyugodtabb, szilárdabb hangulat vett erőt rajta. Már Bezbedov sem ingerelte annyira, és lakást sem akart változtatni. Ekkor azonban egymás után viharos erővel két epizód tört be életébe.

Egy szürke napon hazafelé tartott a kerületi bíróságról; a szél oktalanul, dühösen kavargott az utcán, mintha búvóhelyet keresne: Klimnek az arcába, fülébe, tarkójába fújt, letépte a fákról az utolsó leveleket, és a hideg porral együtt végigkergette az utcán, s a kapuk alá sodorta. Ez az értelmetlen játék kellemetlen összehasonlításokra adott alkalmat, és Szamgin lehajtott fejjel továbbsietett.

A város lakói már betették az ablakokba a téli kereteket, s ez, szokás szerint, még sűrűbbé, némábbá tette a csendet. Szamgin befordult egy kurta sikátorba, amely két utcát kötött össze, arcába eső fröccsent, apró szemű volt, akár a por, és arra késztette, hogy megálljon, szemébe húzza kalapját, feltűrje felöltője gallérját. Ekkor a sarok mögül éles kiáltás harsant:

— Segítség...

Konflis zörgése verte fel a csendet, a sarok mögül bóklászó lófej bukkant elő. A két mellső lába szinte táncolt, a károgó

kiáltás még kétszer megismétlődött, majd előrontott egy szürke felöltős férfi, sapkája szakállas arcába volt húzva: egyik kezében valami fémtárgy csillogott, a másikban kicsiny útitáska lóbálózott; a férfi valószínűtlen gyorsasággal Szamgin mellett termett, meglökte, és beugrott egy pinceszerű helyiség ajtaján, mely fölött új cégtábla hirdette:

„Varrógépek és kerékpárok javítása."

„Inokov — állapította meg Szamgin, amikor a sapka ellenzője alól rávillant az igen ismerős szempár. — Inokov. Revolverrel. Kisajátítás."

A sarok mögül zaj hallatszott, és noha nem volt erős, megszédült tőle a feje. Az eső sűrűbben hullott, az előbukkanó lófej csüggedten ingott.

Szamgin azt fontolgatta, hogy előre menjen-e vagy visszaforduljon. Ekkor azonban a varrógépjavító műhely ajtaján lassan kilépett egy mogorva arcú, kopaszodó, magas ember, meglehetősen piszkos kék ingben, kötényben; jobb kezét zsebébe dugta, a ballal pedig szorosan betette az ajtót, és oly zajosan zárta be, mintha lőtt volna egyet a kulccsal. Szamgin őt is felismerte: ez az ember járt nála Muravjova kíséretében.

— Nem ismer engem? — kérdezte halkan, de igen határozottan a férfi, és megfogta Szamgin kabátja ujját, amikor az egy lépést tett előre. — Emlékszik Marakujev egyetemistára? Dunajevra? Én Varakszin vagyok.

— Ó, igen, hogyne — mormogta Szamgin, Varakszin jobb kezét figyelve, az pedig megkérdezte:

— Mi az? Nem jól érzi magát?

— Ott történt valami — mondta Szamgin, s előremutatott; Varakszin nyugodtan így szólt:

— Menjünk, nézzük meg.

Szamgin háta mögött haladt, nehézkesen csoszogott a járda tégláin, Szamgin pedig puhán lépkedett, azzal a szomorú tudattal, hogy ördög tudja, mit képzelhet róla Varakszin, meg le is puffanthatja.

Vállán keresztül hátrapillantott rá, és így szólt:

— Felismerhetetlenül megváltozott...

— Maga viszont alig — hallotta az egykedvű választ Klim.

A sarkon túl, egy útszéli kerékvetőn, vörös szakállú, kis kövér ember ült. Egész testében remegett, dülöngélt, és halkan szipogott, felöltőjén sárfoltok éktelenkedtek, kétoldalt a rendőrőrszem, és tarkójára csúszott köcsögkalapban egy férfi támogatta, a férfinak bosszús volt az arca, szeme ámultan kimeredt, megpróbálta az öreg fejére illeszteni a vizes, gyűrött sapkát, és közben sziszegett, sivított:

— Negyvenkétezret, azt a mindenét! Fényes nappal! Forgalmas utcán!

Már összegyűlt vagy másfél tucat néző, férfi és nő vegyesen, a házak kapuin és ajtóin kíváncsi polgárok ugráltak ki, és óvatosan odaszállingóztak. A konflis lépcsőjén kese szemöldökű fiatal kocsis ült, és panaszosan, akadozva magyarázta magas hangján:

— Egyszóval megragadta a zablát, és befordította a lovat a mellékutcába...

— Hazudsz te! — rikoltotta a tömegből egy ember, aki karosszéket vitt a fején.

— Isten bizony: nem hazudok! Ostorral akartam elkergetni, mire ő revolvert fogott rám...

— Jól megválasztották a pillanatot: ebédidő!

A nézők zajosan kérdezgették:

— Hányan voltak? Hová menekültek?

Klim mellett pedig valaki halkan találgatta:

— A kocsis minden bizonnyal tetteti magát.

Az eső egyre sűrűbben hullott, a tér összezsugorodott, a zsivaj bágyadtabb lett, az ereszcsatornákból ömlő víz sírós cuppogása kísérte, s a lármát túlharsogta a karosszéket cipelő ember fürge, sebes beszéde, fél arca, melyet belapított a teher, láthatatlan volt. Csupán orra és álla látszott, amelyen göndör fekete szakáll remegett.

— Amott mentem, azok ketten meg szembe jöttek, az egyiken sapka volt, a másikon kalap, mindkettőn felöltő. Az egyik beugrott a kocsiba, kirántotta a kis bőröndöt.

— Útitáska, úgy mondta az öreg...

— Egyre megy! Kirántotta, és berohant a mellékutcába, a

másik pedig megragadta a lovat, a kocsis meg leugrott, és futásnak eredt.

— Én? Otthagytam a lovakat?

— Nem is én! Inadba szállt a bátorság, tökfilkó . . .

— A mellékutcába szaladt be, azt mondod? — kérdezte hirtelen és igen hangosan Varakszin. — Én viszont ott álltam a mellékutcában, ez az úr a mellékutcán át jött ide, és egyikünk sem látott senkit; hogy lehetséges ez? Hiába fecsegsz, bátyuskám. Lám, a károsult artyeltag azt mondja: útitáska volt, szerinted meg bőrönd! Tönkreteszi az eső a bútorod . . .

Varakszin hatásosan kezdte, és gúnyosan fejezte be. Arca csontos, kimerült volt, sötét szeme komoran csillogott bozontos szemöldöke alatt. Figyelmesen végighallgatták, és egy éltesebb korú asszony nyomban megjegyezte:

— Lám, mit össze nem fecsegnek, még az ártatlant is megrágalmazzák.

Szamgin a falnál állt, figyelt; néhányszor már távozni készült, Varakszin azonban megakadályozta, hol oldalával, hol hátával állt elébe, két ízben pedig zordan az arcába pillantott. Amikor aztán Szamgin határozottabb mozdulatot tett a távozásra, hangosan így szólt:

— Ne menjen el az úr; tanú lesz — és nyugodtan faggatni kezdte a kocsist: — Hányan voltak?

— Ketten. Az egyik az öreg körül forgolódott, a másik pedig a lovat fogta meg.

Szamgin bizonytalanul érezte magát, fel kellett volna háborodnia Varakszin erőszakosságán, de mégsem háborodott fel. Horgas körmű, veszélyes markával a múlt megint durván belékapott, de ez sem izgatta.

Varakszin kihúzta kezét a zsebéből, és két karját összefonta a mellén: köténye alól egy sapka ellenzője bukkant ki.

Szamgin szokása szerint most is megállapította, hogy a nézők három csoportra oszlanak: egyesek felháborodottak és rémültek, mások elégedettek valami miatt és kárörvendeznek, legtöbben pedig óvatosan hallgatnak, és már sokan sietnek odábbállni, mivel megérkeztek a rendőrök: egy he-

gyes orrú, apró termetű felügyelő, fekete bajusszal beteges arcán, továbbá két körzeti rendőrparancsnok és egy kerek szemüveges, köcsögkalapos kövér civilruhás; négy lovasrendőr is odavágtatott, még két kocsi közeledett, a felügyelő pedig szétlökdöste a nézőket, s így kiáltozott:

— Van szemtanú? Ez? Tartóztassák fel.

A civil pedig sebesen faggatta a karosszékes embert:

— A mellékutcába? Hogyan volt öltözve?

Szamginnak igen kellemetlen volt látnia, hogy Varakszin szép lassan újra zsebre dugja a kezét.

— Viszont az emberek senkit sem láttak a mellékutcában — jegyezte meg valaki.

— Miféle emberek?

— Én — szólalt meg Varakszin, és megrázta nedves haját. — Meg ez az úr itt. — Jobb kezével Szamginra mutatott, a ballal pedig végigsimított esőcseppekkel telifröcskölt, őszbe csavarodó szakállán.

„Milyen nyugodtan viselkedik" — gondolta Klim, és amikor a felügyelő a civillel együtt őt is faggatni kezdte, szintén nyugodtan válaszolta, hogy látott egy lófejet a sarkon túl, valamint egy mesterembert, aki éppen bezárta műhelye ajtaját, de senki más nem volt a mellékutcában. A felügyelő tisztelgett, a civil pedig megkérdezte Varakszin vezeték- és keresztnevét.

— Nyikolaj Jeremejev — felelte hangosan Varakszin; köténye alól kivette a sapkát, és lassú mozdulatokkal nedves fejére húzta.

— Oszoljanak, oszoljanak — kiáltozott az egyik körzeti rendőrparancsnok. Szamgin belepillantott Varakszin zord arcába, és nem tudta elfojtani mosolyát: úgy rémlett, a lakatos mély szemgödréből helyeslő mosoly csillog válaszul.

„Lelőhetett volna — gondolta Szamgin, miközben sietősen hazafelé lépdelt az apró szemű, de gyér és lomhán cseperésző esőben. — Ez ugyan nem mentette volna meg... de megtehette volna!"

Elégedett volt önmagával, de egyúttal zavart érzett.

„Lám, úgy fordult, hogy közvetve részt vettem egy

»kisajátítás«-ban — gondolta és elmosolyodott magában. — De ez az Inokov! Kétségtelenül ő küldte utánam Varakszint... Ez a... tevékenység tökéletesen illik Inokov jelleméhez."

Szamgin emelkedett hangulatban volt, mint mindenki, akinek sikerült megúszni valamilyen veszélyt. Amikor otthon Bezbedovnak elmesélte a rablótámadást, komikus elemeket szőtt elbeszélésébe, hangsúlyozva, mennyire nem szavahihetőek a szemtanúk vallomásai, és nagy érdeklődéssel hallgatta saját szavait.

— Anarchisták — mormogta részvétlenül Bezbedov, s a szalvétát csavargatta, Szamgin pedig így oktatta:

— A tanúvallomások hitelességének kétes voltára már régen felfigyelt a joggyakorlat, és ez lényegében bármi másnál jobban leleplezi az élet jelenségeiről mondott ítéleteink szubjektivitását...

— Menjenek a pokolba a tanúk — mondta dühösen Bezbedov. — Nekem meg ez a gaz Blinov elorozta két pár galambomat; a legjobb repülők voltak. Váltságdíjat ajánlottam értük, de nem fogadja el...

Másnap reggel Szamgin ezt olvasta a helyi újságban: „Joggal feltehető, hogy a támadás alkalomszerű volt, előkészület nélkül történt, s nem egyéb puszta rablásnál." A monarchisták újsága azt állította, hogy a rablás a „politikai féktelenség megnyilvánulása" volt; mindkét lap közölte, hogy a szemtanúk vallomásai a támadók számáról élesen ellentmondóak; az egyik szerint ketten támadtak, mások csupán egy embert láttak, s egy tanú állítása szerint a kocsis is cinkos. A kocsison kívül még két embert tartóztattak le: az artyeltagot, akit kiraboltak, és az asztalost, az egyik szemtanút. Az újságok e megállapításai semmi különösebb gondolatot nem ültettek Szamginban. A lapok egyre sűrűbben adtak hírt az efféle „kisajátítások"-ról, és Szamgin jól emlékezett Marina szavaira: „munkába álltak a martalócok". Ez az epizód különben hamarosan megfakult, és nemsokára teljesen kihullt Szamgin emlékezetéből: egy másik esemény kiszorította.

Egyik este, amikor Szamgin éppen teázott, s egy folyóiratot lapozgatott, hirtelen hevesen csapódott az előszoba ajtaja, és Bezbedov nyitott be. Nehézkesen lépdelt, esetlenül odatelepedett az asztalhoz, és rekedten köhögni kezdett; püffedt, kerek arca undorítóan rángatózott, bőre alatt szinte olvadt és hullámzott a zsír, vaksin hunyorgott, keze remegett, mintha pókhálót szedne le homlokáról és arcáról.

Szemüvege fölött Szamgin szótlanul rápillantott és várt.

— Nos hát — kezdte Bezbedov, leeresztette karját, tenyerére támaszkodott, s közben dülöngélt —, úgy látszik, önnek védenie kell engem a bíróságon. A vád: gyilkossági kísérlet és testi sértés... egyáltalán, az ördög tudja, micsoda. Adjon már valami innivalót...

Szamgin sietség nélkül bement a hálószobába, fogta a vizeskancsót, s hanyagul Bezbedov elé állította; mindezt szándékosan közönyösen végezte, és közönyösen kérdezte is:

— Mi történt?

— Csak annyi, hogy belepuffantottam Blinov pofájába! — közölte Bezbedov. Felvette a kancsót az asztalról, térdére állította, fejét rázta és sípolva magyarázta: — Gúnyt űzött belőlem a gazfickó! „Hagyd abba, mondta, fogalmad sincs a galambokról." Nekem, aki Mensbier-t olvastam! Ő meg, a hülye, oktatott: „Te nem kedvtelésből tenyészted a galambokat, mondta, hanem irigységből, hogy versenyezz velem, neked azonban a saját lustaságoddal kell versenyre kelned, nem pedig velem..."

Valósággal félrebeszélt, hörgött, sípolva fújta ki a szavakat, szorongatta a kancsó nyakát, rázogatta a térdével, és a víz bugyborékolását figyelte.

Ijesztő volt hallani nehéz zihálását és szavait, amelyektől szinte fuldokolt. Jobb kezével fél arcát szorongatta, vörös ujjai haját cibálták; arca felduzzadt, majd elernyedt, kékes pupillája szinte olvadozott tejszínű szeme fehérében. Szánalmas volt, undorító, de sokkal inkább ijesztő.

Szamgin csak nagy sokára tudhatta meg: mi történt és hogyan.

Bezbedov nem válaszolt kérdéseire, s ezzel arra kényszerítette, hogy néhány perc alatt a legkülönbözőbb érzések váltakozását tapasztalja önmagában: először kellemes volt ijedtnek és szánalmasnak látnia Bezbedovot, azután úgy vélte, hogy ez az ember nem amiatt búsul, mert rálőtt valakire, hanem mert nem ölte meg; s ekkor rádöbbent, hogy Bezbedov ebben az állapotában még valami őrültségre ragadtatja magát.

Szamgin veszélyben érezte magát, és szigorúan, gyakorlatias hangon csitítgatta.

— Ha azt akarja, hogy a védője legyek, akkor összefüggően el kell mesélnie...

Bezbedov az asztalra tette a kancsót, kis ideig hallgatott, körülnézelődött, majd elkezdte:

— Nos... A városon kívül akadtunk össze. Ki akarta próbálni az új puskáját. Együtt folytattuk utunkat. Én megkérdeztem: miért nem fogadja el a váltságot a galambokért. Ő leckéztetni kezdett, mire én fültövön sóztam, ekkor rávette az ördög, hogy felém csapjon a puskával, én kitéptem a kezéből, rá akartam sújtani a tusával...

Elhallgatott, sőt fel is emelte a kezét, mintha szájára akarná tapasztani, és ez a görcsös, naiv mozdulat feljogosította Szamgint, hogy határozottan megállapítsa:

— Maga tudta, hogy a puska meg van töltve.

— Tudtam. Blinov mondta, amikor a kezemben volt... amikor nézegettem — ismerte el komoran Bezbedov; borzas fejéhez kapott s felhördült: — A néném, az lesz csak a nemulass! Ha Blinov feljelent, akkor ő... Márpedig feljelent, annyi szent! Maga persze teszi a szépet a némémnek...

— Ne beszéljen ostobaságokat — figyelmeztette Szamgin, és egy szakmabeli kérdést tett fel: — Tanúk voltak?

— Nem, senki — mondta Bezbedov, és olyan feszesre fújta fel arcát, hogy füle, nyaka megtelt vérrel; majd erősen szuszogva kifújta a levegőt, és csökönyösen, nyersen kérdezte: — Bora nincs?

Felállt és kiment, dülöngélt, csoszogott, mint valami aggastyán. Mielőtt visszatért a borosüveggel, Szamgin megál-

lapította, hogy nyomban valami rendkívül fontosat fog hallani Marinárol. Bezbedov, állva, .teletöltött egy teáspoharat, kiitta a felét, és csüggedten, komor dühvel ismételte:

— Feljelent a hülye! Azelőtt félt volna a némétől, de most, amikor senki sem fér a bőrébe, és mindennap akasztanak, bizony feljelent...

Szamginnak nemcsak hogy le kellett csillapítania, hanem bizalomra is kellett hangolnia, majd néhány kérdést feltennie Marinárol. Mindezt végiggondolta, majd hozzáértően arról kezdett beszélni, hogyan lehet felépíteni a védelmet.

— Ön nyilván beszámíthatatlan állapotban cselekedett: ezt a törvény felhevültség és felindultság állapotának nevezi. Az ilyen állapot nem véletlen: sértés okozza, vagy pedig az egyénre jellemző könnyű, de nem egészen normális ingerlékenység. Ez utóbbi eset orvosi szakvéleményt igényel. Tanúk nincsenek. A sértett vallomása? A lövés az ő puskájából dördült el. Véletlenül is történhetett, a fegyver megszemlélése során, önnek nem kellett tudnia, hogy meg van töltve. Végül, ha ön határozottan emlékszik, hogy a sértett valóban meglóbálta a puskát, akkor ön birokra kelhetett vele, és ez esetben a lövés szintén véletlennek tulajdonítható. Az önvédelem indoka sem lehetetlen. Egyszóval: nem is rossz anyag a védelemhez...

Bezbedov oldalt fordult, vállára csüggesztett fejjel hallgatta az ügyvéd szakmai érvelését, és közben borospoharát álla előtt tartotta.

— Ügyes — helyeselt halkan, és szemlátomást nagyon örült. — Igen ügyes! — s fejét hátravetve, szájába öntötte a bort, majd megköszörülte a torkát.

— De mégsem szeretném, hogy bíróság elé kerüljön az ügy. Legyen segítségemre, hogy szép csendesen elsimuljon. Már el is küldtem a maga Miskáját, hogy kiszimatolja: mi újság ott? És ha... nincs nagy baj, akkor holnap magam megyek át Blinovhoz, vigye el az ördög! Maga pedig békítse meg a némét, meséljen neki valamit... mint az előbb — magyarázta fesztelenül és meglehetősen erőszakosan Bezbedov, miközben Szamginhoz lépett, és könnyedén a vál-

lára tette nehéz, vörös tenyerét. Klim az érintéstől kissé megborzongott, és mosolyogva jelentette ki:

— Mennyire fél maga Marina Petrovnától!

— Félek — mondta Bezbedov, hátrált egy lépést, és kezét háta mögé rejtve, figyelmesen, bosszúsan Szamgin arcára függesztette fehér szemét. Moszkvát, a zöld falú házat juttatta eszébe, Ljubasát, a csirkefogók támadását. — Nevetséges? — kérdezte Bezbedov.

— Nem nevetséges, hanem furcsa — mondta vállat vonva Szamgin, és megigazította a szemüvegét.

Bezbedov nem szólt, csak kékes pupilláit forgatta, arca fintorba torzult, lecsüngött; látszott, hogy mondani akar valamit, de nem tudja rászánni magát. Szamgin segítségére sietett.

— Úgy hiszem, Marina Petrovna nagyon parancsoló természetű ember...

— Ember? — ismételte értetlenül Bezbedov. — Igen, ez igaz... Nos, köszönöm! — mondta váratlanul, és az ajtó felé indult; Szamgin pedig elkísérte dühös pillantásával, s ezt gondolta:

„Határozottan bűnöző típus. Marinától nem csupán fél, hanem úgy látszik, gyűlöli is. De miért?"

Másnap azonban Bezbedov különös gyanút ébresztett benne: talán csak azért mesélte az egész históriát, hogy érdeklődést keltsen maga iránt; hőstettének jelentőségét jócskán eltúlozta: ugyanis nem az arcába lőtt a galambtenyésztőnek, hanem a hasába, és egyetlen szem sörét sem ütötte át a vastag felöltőt. Bezbedov nyugodtan simogatta borotvált állát és arcát, és kijelentette:

— Kibékültünk: adtam neki két pár versenygalambot, meg húsz rubelt, menjen a pokolba!

Szamginnak úgy rémlett, hogy ez is hazugság, lövés egyáltalán nem is dördült el: az egész puszta kitalálás. De nem akarta elárulni Bezbedovnak, hogy nem hisz neki, csupán ennyit állapított meg gúnyosan:

— Megborotválkozott.

— Engedelmeskedem feljebbvalóimnak — felelte Bezbe-

dov, és gömböcképén apró ráncok futottak végig, s feszes, kövér arcát néhány pillanatra öregesen fonnyadttá változtatták. Ez az eset csak fokozta Szamgin ellenszenvét, s nem ingatta meg azt a meggyőződését, hogy Valentyin fél a nagynénjétől, és egyúttal felszította érdeklődését: a vagyonszerzés szenvedélyén kívül, vajon mi köti le ezt az asszonyt? Ezt a szenvedélyét Marina nem is leplezte semmivel.

Vagy két nap múlva az üzletben váratlan hírrel fogadta Szamgint, de szavaiban a férfi sem sajnálkozást, sem haragot nem vett észre.

— Képzeld, felperzselték a „Gondűző"-t! Felgyújtották, noha katonaság állomásozik ott. Zaharijt kissé elkalapálták, alig tudta elhordani az irháját. A ház egész bal oldala leégett, meg az iroda, a fészer és az istállók is. Még jó, hogy a gabonát idejében eladtam.

Természetellenes hangon beszélt, kivillantotta fogait, és jobb kezét úgy lóbálta, mintha rá akarna ütni Szamginra.

— Ligyijának nem tetszett a ház, át akarta építtetni. Én nem veszítek semmit, a zálogkölcsönt visszakaptam. De mégis meg kell nyugtatni Ligyiját: menj át hozzá, és nézd meg, hogy van. Én ott voltam, de nem találtam otthon: folyton a képviselő-választásokkal vesződik, ebben az „Orosz Nép Szövetségé"-ben... Cselekedj hát!

Szamgin elindult, és útközben arra gondolt, hogy tulajdonképpen nem Turcsanyinovot, az ifjú és naiv külföldit erősíti meg az örökségben, hanem Marina Petrovna Zotovát, egy első céhbeli kereskedő özvegyét.

„Ragadozó madár — gondolta. — És egyre nyíltabb, sőt valósággal cinikus lesz."

Az asszony kegyetlen szenvedélyén azonban hidegen és az eszével háborodott fel; bizonyos volt benne, hogy ez a szenvedély még nem jellemzi tökéletesen Marinát. Kellemetlen is volt leegyszerűsítenie az asszonyt: úgy érezte, ha leegyszerűsíti, egyúttal durva céljai engedelmes szolgájává alacsonyítja önmagát. De lehetetlen, hogy eszét csupán ilyen célok töltsék ki. Bizonyára nem pénzszerzés céljából gyűjti a pénzt, hanem valami másért. De ugyan miért? Nem tudta

volna megmagyarázni, hogyan alakult ki és erősödött meg benne ez a meggyőződés, de erősen befészkelődött. Végeredményben önmagával szemben is kötelessége tudnia: mit is szolgál?

Ligyija a dolgozószobában fogadta, az asztalnál. Füstszínű szemüveg volt rajta, fekete sárkányokkal kihímzett, sárga kínai köntös, göndör haján az elmaradhatatlan háló; újságot vágott fel ollóval. Napbarnította arca megnyúlt és haragos volt.

— Ó, tudom, tudom! — mondta és legyintett. — Leégett az öreg, korhadt ház, no és? Ezért büntetés jár. Már megtelefonálták nekem, hogy letartóztattak valamilyen katonát, meg a szakácsnő lányát: biztosan azt a szemtelen, hegyes orrú fruskát.

Két kézzel rácsapott az asztalon heverő újságcsomóra és gyorsan, izgatottan, hisztérikus rikoltozással folytatta:

— De mit fog tenni a düledező Oroszország, mondd, mit tesz? A cár mindennel szemben közömbös, így írják nekem, másvalaki pedig, aki közel áll a magas körökhöz, ezt közli: a cár gyűlöli azt, amit saját maga adott: ezt a Dumát, az alkotmányt és mindent. Diktatúráról beszélnek, képzeld! Diktatúráról, mikor egyeduralom van! Hát volt valaha is ilyesmi? — Lehajtotta fejét, s összeráncolt szemöldöke alól Szamginra pillantott, szemüvege majdnem az orra hegyéig lecsúszott, és úgy tetszett, két különböző színű szempár csillog az arcán. — Egybehangzó értesülések szerint a Dumába megint bekerülnek a baloldaliak, mégpedig tömegestül. Ezt a kalandor Sztolipinnak köszönhetjük, aki azt terveli, hogy szétrombolja a faluközösséget, és erős parasztgazdaságokat hasít ki belőle, tanyákra ...

Szamgin megszólalt:

— Úgy rémlik, te helyeselted ezt a reformot, ugye?

— Nem — mondta élesen az asszony —, azaz igen, helyeseltem, amikor még nem ismertem fel forradalmi értelmét. Kitelepíteni a faluból a módos parasztokat; ez azt jelenti, hogy a falu meggyengül, és a tanyás gazdák éppoly védtelenek lesznek, akár a földbirtokosok. — Hátradőlt a karosszék-

ben, levetette szemüvegét, és szemrehányóan csóválta a fejét, miközben lángvörös szemhéjak keretezte sötét szemével Szamgint nézte.

— Különben hiába beszélek, jól tudom: téged közömbösen hagy minden, ami nem rombolás. Marina mondta rólad: „Önkéntelen néző..."

— Valóban? — kérdezte kellemetlen csodálkozással Szamgin. — De mit jelent ez?

— Ez szörnyű, Klim! — kiáltott fel az asszony, megigazítva a hálót a fején, és köpenye ujjáról a fekete sárkányok felkúsztak vállára, arcára. — Képzeld: elpusztul az országod, és nekünk mindnyájunknak kötelességünk menteni, hogy megmentsük önmagunkat. Sztolipin becsvágyó és ostoba. Én láttam ezt az embert; nem: ő nem vezér! És íme, ez az ostoba ember oktatja a cárt! A cárt...

Szamgin hallotta a rikoltozást, de a fantasztikus, bő köntösű asszony már el is tűnt a szobából, és hangja is messziről érkezett, mintha telefonon beszélne. A férfi ezen tűnődött:

„Lám, hogy nyilatkozik rólam Marina..."

Hallotta: Pétervárott a terroristák meggyilkolták Mien ezredest, a moszkvai felkelés megfékezőjét, Interlakenben pedig valaki rálőtt egy németre, mivel összetévesztette Durnovo miniszterrel; a haditörvényszék sem csökkenti az anarchisták terrorcselekményeit — és a sárga ruhás asszony fáradhatatlanul, tolakodóan kiabált, de mindaz, amiről kiáltozott, a múltban történt, egy másik Szamgin életében. Az bizonyára másként fogadta volna mindezeket az eseményeket, emez azonban már csak önmagára és Marinára tudott gondolni.

„Önkéntelen néző? Ez igaz, én is nemegyszer mondtam magamnak ugyanezt."

Csupán egy percre ötlött eszébe a cár, a kicsiny emberke önszürke figurája, égszínkék szeme és közömbösen nyájas mosolya.

„Közönyös és gyűlöl... Összeegyeztethetetlen. Inkább: megvet. Hát én: gyűlölök vagy megvetek?"

Önkéntelenül elmosolyodott. Ligyijából kirobbant a felháborodás.

— Hát te csak mulatsz az egészen? Gondolkozz csak! Élén állni egy egész országnak, az élén állni! — kiáltotta s ijedten tágra meresztette beteg szemét. — A kétfejű sas, hisz ez egy emberfölötti hatalom szent szimbóluma...

Szamgin észre sem vette, az asszony mikor és miért terelte a szót megint a cárra.

— Mi valamennyien kétfejűek vagyunk — jelentette ki és felállt. — Zotova, te, én...

— Hogy érted ezt? — kérdezte Ligyija, és szintén felállt.

Saját szavait figyelve a férfi beszélni kezdett, s azt remélte, hogy megsérti Ligyiját.

— A cár bizonyára belefáradt ebbe a huzavonába, és mindenkit megvet...

— Ő? Isten felkentje, hogy ő megveti az embereket? — kiáltotta felháborodva Ligyija. — Térj észre! Így csak egy ateista, anarchista gondolkozhat! Egyébként te természettől fogva ilyen vagy.

Csüggedten megcsóválta fejét. Azután, mikor Szamgin megszorította a kezét, ezt kérdezte:

— Itt mindenkinek szörnyen izzad a keze, észrevetted?

„Ostoba. Terméketlen fügefa — gondolta egykedvűen Szamgin, mintha feliratokat készítene. — Mennyivel okosabb, érdekesebb Marina..."

Marina mellé állította a cár kékesszürke kis alakját és elmosolyodott.

A város zsibongott, készült a képviselőválasztásokra, az utcákon gondterhelten, komoran jártak vagy hajtattak az emberek, a kerítéseken a pártok felhívásai tarkállottak. Az „Orosz Nép Szövetségé"-nek tagjai pedig letépdesték, és sajátjukat ragasztották rá.

Mindez elsiklott Szamgin mellett, de kényelmetlen, feszélyező volt félrevonulnia, és kétszer-háromszor ellátogatott a helyi politikusok gyűléseire. Minden, amit hallott, amit a szónokok mondtak, ismerős volt; megfigyelte, hogy a baloldaliak hangosan szónokolnak, de szavaik valahogy meg-

fakultak és úgy tetszett, túlságosan feszülten beszélnek, mintegy erejük végső megfeszítésével. Elismerte, hogy a legfontosabb megnyilatkozás a városi duma épületében hangzott el, a kadetpárt gyűlésén, a helyi bizottság egyik tagjának szájából, aki nem volt más, mint Marina előző jogtanácsosa.

Kicsiny pocakjával a zöld posztós asztal szélének támaszkodva, a sárga arcú emberke játszott órája vékony aranyláncával, másik kezének ujjaival pedig szinte sót hintett a levegőbe, közben mesterien megformált, csengő mondatok peregtek ajkáról. Kékes szeme fehérében fel-fellobbant a pupilla fekete parazsa, s messziről úgy tetszett, hogy kerek arca sértődött, haragos. Figyelmesen, némán hallgatták, és ez a hallgatás oly tisztelettudóan unott volt, mint az érdemdús közéleti férfiak elhunytának első vagy tizedik évfordulóján tartott ünnepi üléseken.

A szónok azt fejtegette, hogy a háború megingatta Oroszország nemzetközi tekintélyét, és hátrányos, sőt szégyenletes békefeltételek, valamint a gabonakereskedelemre hátrányos német kereskedelmi szerződés aláírására kényszerítette. A forradalom hatalmas károkat okozott az ország gazdaságának, de ha drága áron is, mégis korlátozta az egyeduralmat. Az Állami Dumának az a feladata, hogy nyugodt munkával, fokozatosan kibővítse a nép által kivívott jogokat, európaisítsa és demokratizálja Oroszországot.

Elhallgatott, ajkához emelte a vizespoharat, jobb kezével azonban olyan mozdulatot tett, mintha egyik ujját a vízbe akarná mártani, és visszatette a poharat a helyére, s még feszültebben, sőt valósággal dühösen, de egyúttal csüggedten folytatta:

— A mensevikek, a realista szocialisták megértették, hogy a forradalom önmagában képtelen alkotni: csupán rombol, megsemmisíti az időszerűvé vált társadalmi reform útjában álló akadályokat. Felismerték, hogy az osztályok együttműködése híján elképzelhetetlen a kultúra. Az utópista szocialisták vereséget szenvedtek a munkásosztály erejébe vetett misztikus hitükkel, letűntek a történelem színpadáról. Min-

denki tudja, hogy az országnak nyugodt, hétköznapi munkára van szüksége, a politikában és a kultúrában. Végeredményben mindenkinek nyugalomra van szüksége az átélt vihar kegyetlen megrázkódtatásai után. Hatalmas feladat áll előttünk: talpra állítani a sokmilliós parasztságot. És még egyszer: az evolúció lehetetlen az osztályok együttműködése nélkül, ezt az igazságot bizonyítja Európa kulturális fejlődésének egész története, és csupán azok tagadhatják, akikből teljesen hiányzik a történelem színe előtt érzett felelősség...

Szamginnak nem esett különösebben nehezére, hogy egyetértsen ezekkel az eszmékkel. E gondolatok már régen, önmaguktól felötlöttek és benne éltek, de nem kívánkoztak szavakba. A szónok azonban felháborította: durván lemeztelenítette és elszíntelenítette ezeket az eszméket, melyeket a „történelem értelme dolgozott ki".

Szamgin szükségesnek érezte, hogy felfrissítse és elmélyítse önmagában a „történelem értelmé"-nek eredményeit, hogy megerősítse őket saját személyes tapasztalatából. Túlságosan sok mindent tapasztalt eddig, és noha értelme meglehetősen belefáradt a „tények rögzítésé"-be, az „érvrendszerek" felismerésébe, mégsem veszítette el ezt a már gépiessé vált, tolakodó és meddő szokását. A tapasztalatgyűjtés céltalansága nyomasztotta és zavarta. Nem akarta elismerni, hogy elsajátította Marina szkeptikus magatartását az értelemmel szemben, de már érezte, hogy az asszony beszéde meggyőzőbben hat rá a könyveknél. És végül voltak pillanatok, amikor Szamgin kellemetlen világossággal döbbent rá, hogy bár a „jelen pillanat" arculatát sűrűn elborítja a megnyugtató szavak pora, ez az arc azonban vörösen és bőszen bukkan eléje, akárcsak Marina házmesterének arca.

Eszébe ötlött bátyja: nemrég egy vaskos folyóiratban rendkívül hízelgő kritika jelent meg Dimitrijnek az Északi-vidék etnográfiájáról szóló könyvéről.

„Nekem is összegeznem kellene megfigyelésem eredményeit" — határozta el Szamgin, és szabad idejében nekilátott átolvasni régi feljegyzéseit. Szabad ideje volt elég, jóllehet

Marina ügyei mindjobban terebélyesedtek, de különös módon majdnem valamennyi egy kaptafára készült: meghalt valamilyen özvegy, vénlány vagy gyermektelen kereskedő, és Marinára hagyta nemegyszer egészen tekintélyes vagyonát.

— Férjem távoli rokona — magyarázta az asszony.

Az ügyfélforgalom egyre növekedett: Szamgint már más kerületekből, sőt a szomszédos kormányzóságból is felkeresték tisztelettudó, szakállas kereskedők.

— Zotyiha, Marina Petrovna ajánlotta nekünk — kezdték, és érezni lehetett, hogy Marinát nagy embernek tartják. Azzal magyarázta ezt, hogy az isten háta mögötti sárfészekben élő, félvad emberek az asszony gyakorlati észjárását, életismeretét becsülik.

Téli estéken, a szoba meleg csendjében, az asztalnál ült, és cigarettázva, szép lassan papírra vetette élményeit és olvasmányait: jövendő könyvének anyagául szánta. Először ezt a címet adta neki: „Az orosz élet, az orosz irodalom és az értelem viszonya", de ez a cím túlságosan súlyosnak tetszett, úgyhogy felcserélte egy másikkal: „Művészet és intellektus"; majd ráeszmélt, hogy ez a téma túlságosan széleskörű, s a „művészet" szóhoz hozzáfűzte: „orosz" — végül pedig még jobban korlátozta a tárgyat: „Gogol, Dosztojevszkij, Tolsztoj és az értelem viszonya." Ezután ceruzával kezében, nekilátott a három író művei átolvasásának, és ez igen kellemes, igen megnyugtató volt, s ferdén emelkedő pályán valahogy a jelen valóság fölé emelte.

Gogol és Dosztojevszkij rendkívüli bőségben szolgáltatott olyan tényeket, melyek valósággal vegyi rokonságban álltak Szamgin jellemének alapvonásával: ezt pontosan érezte és kellemesnek találta. A lét fonáksága és az emberi lélek szeszélyes féktelensége megmagyarázta, miért hadakozik a valóság ellen. Az a gyötrődés pedig, ahogyan Dosztojevszkij hősei a megdönthetetlen igazságot és a belső szabadságot kutatták, újra felemelte és kivezette a mindennapi emberek tömegéből, és az író nyughatatlan hőseivel rokonította.

Nemegyszer azonban az asztalra dobta a ceruzát, és így szólt önmagához:

„Én nem vagyok olyan, mint ezek az emberek, egészségesebb vagyok náluk, nyugodtabb a kapcsolatom az élettel."

A valóság azonban továbbra is hajszolta, riogatta; érthetően nem engedelmeskedett az elméleteknek, amelyek igyekeztek megfékezni, s a szavak sűrű poraként ülepedtek le felületére.

Tél utóján Moszkvába utazott, és a törvényszéken megnyert egy pert. Utána elégedett hangulatban a szállodába sietett ebédelni, s miközben ott üldögélt, az jutott eszébe, hogy alig két éve ugyanebben a teremben ült Ljutovval meg Alinával, és Saljapin előadásában hallgatta a „Dubinuská"-t. Megint valószínűtlennek tetszett, hogy ennyi rengeteg esemény és élmény beleférjen egy ilyen jelentéktelen időszakaszba...

„S az idő feneketlen zsákjában kering a földgolyó" — ötlött fel benne egy nemrég olvasott mondat, és arra gondolt, hogy Dosztojevszkijhez és Gogolhoz kell sorolnia Leonyid Andrejevet és Szologubot is. Majd az étlapot nézegette, a zsibongó hangzavarra figyelt, s az jutott eszébe, hogy bizonyára sehol sem esznek olyan örömmel és lármásan, mint Moszkvában. Különösen fesztelenül zajongtak balra tőle, a fal mellett egy nagy asztalnál, ahol heten ültek, és az egyik vendég — apró fejű, magas, sovány férfi, gyér bajusszal vörös arcán — hetyke tenor hangon, maró gúnnyal hasított bele az öblös morajba:

— Európában a nagyiparosok sugallják a miniszteréknek a vezető eszméket, nálunk pedig éppen fordítva: Kokovcov miniszter már tavaly rámutatott, mennyire szükséges a gyáriparosok szervezkedése, bizony kérem!

Szamgin háta mögött, egy pálmafa alatt, zsörtölődve beszélgetett két vendég, és az egyik kapatos hang ismerősnek tetszett.

— Badarság! Katonák nem csinálnak forradalmat!

— Halkabban!

— Lepuffantani, mint a négereket...

— Gondold csak el: gárdisták, a Preobrazsenszkij-ezred katonái...

— Annál inkább: lepuffantani! Mit ér, ha száműzik őket valahová az isten háta mögé? Megsemmisíteni, mint az angolok tették a szipojokkal...

— Ezt nem mondhatod komolyan.

— Többet tudok nálad — rikoltotta részeg hangon a bősz vendég, és Szamgin nyomban ráeszmélt:

„Tagilszkij. Kellemetlen volna, ha felismerne."

Kissé felemelkedett, és körülnézett, nem akad-e máshol szabad asztal.

Szabad asztal nem volt, az apró fejű tenor pedig tenyerével az asztalra sújtott, és tovább szavalt:

— So-ha, kérem! Csak akkor engedhető meg, hogy a munkások részt vegyenek az árak megállapításában, ha egyúttal a cég veszteségeiért is vállalják a felelősséget, kérem!

Felállt és sorjában sebesen kezet rázott asztaltársaival, sima fejecskéje egyformán biccentett mindegyiküknek; majd fejét felvetette, és egyik kezét háta mögé rejtette, a másikban pedig óráját szorongatta, és számlapját nézegetve, hosszú léptekkel az ajtó felé indult, mint aki teljesen bizonyos benne, hogy az emberek tudják, hová megy, és gondosan utat engednek neki.

Szamgin az újságokból értesült, hogy Pétervárott megalakult az „Üzem- és Gyártulajdonosok Társasága", s ugyanerre törekszenek Moszkva nagyiparosai is; ez a hórihorgas nyilván a szervezők egyike. Tagilszkij jól érthetően dünnyögte:

— A Szemjonov-ezredben egy mákvirágnak eljárt a szája, hogy Moszkvában az ezred nem azokat püfölte, akiket kellett volna, érted? Nem azokat! A katonák nyomban beárulták a fickót...

Szamgintól jobbra három vendég ült, és méltóságosan táplálkozott: egy zsírpárnás, tömzsi nyakú, széles vállú hölgy, egy pompásan fésült, kipödört bajszú, csíptetős diák, aki rendkívül hasonlított valamilyen átöltözött borbélymesterhez, valamint egy kerek képű úriember, érdemrenddel a

nyakán, nagy szemét kékes zacskók keretezték; az úr lassan és sértődötten mesélte:

— Magam is tanúja voltam, hiszen Bompard[10] mellett hajtattam. Valóban munkások voltak. Képzeld, micsoda vakmerőség! Megállították a francia nagykövet hintóját, és az arcába kiáltották: „Miért adnak pénzt a mi cárunknak, hogy minket üssön? Erre futja a sajátjából is."

— Szörnyű! — mondta nyugodt basszus hangon az asszony, miközben a tányérokra rakosgatta a hegyes császármadarakat. — De igaz-e, hogy Launitzot azért ölték meg, mert le akarta tartóztatni Wittét? — kérdezte.

— Ugyan, mama — szólalt meg a diák, s homlokát ráncolta —, megállapították, hogy Launitzot a szociálforradalmárok ölték meg.

A hölgy változatlan basszus hangon és nyugalommal válaszolt:

— Nem azt kérdem, ki, hanem hogy miért? És remélem, Borisz, hogy te nem tudod, mi fán teremnek a forradalmárok, szocialisták, és kinek a szolgálatában állnak. Vegyél még áfonyát, Matvej!

Az érdemrendes férfiú vett az áfonyából, és mély sóhajjal közölte:

— Az öreg Szuvorin azt állítja, hogy Goremikin azt mondta neki: „Nem baj, ha gyújtogatják a birtokokat, meg kell tépázni a nemességet, hogy ne hajtsa többé a forradalom malmára a vizet." Hát, istenem, mikor hajtottuk mi a forradalom malmára a vizet?

— Szörnyű — mondta a hölgy, és bort töltött. — És Goremikin ráadásul pederaszta.

A diák elmosolyodott, és így szólt:

— Megfeledkeztél a dekabristákról, bácsikám...

„Vígjátékba illő figurák — gondolta Szamgin. — Hogy nevet majd Marina, amikor elmesélem neki."

Nagyon mulatott ezen a három emberen. Este színházba akart menni, a vonat ugyanis éjféltájt indult. Hirtelen azon-

[10] *Louis Maurice Bompard (1854–1935) francia diplomata, orosz követ Péterváron, 1902–1907-ig.*

ban Ljutov kancsal képe hajolt föléje, őt aztán egyáltalán nem kívánta látni. Ljutov pedig már kelepelt is:

— Micsoda előre nem látott véletlen! Ostobaság: mintha a véletlent előre lehetne látni! De hát így mondják! Hallottam, hogy Vologdához vagy láncolva három esztendőre, igaz?

Vastag, bolyhos anyagból varrott, szokatlanul tarka ruhájában alacsonyabbnak látszott, de szinte még ziláltabbnak, mint azelőtt.

— Ámbátor Vologdában is isznak. Te még nem kaptál rá? Érdekes, miféle szerzet lehetsz?

Halkan beszélt, de mégis kellemetlen volt, hogy a kese szemöldökű, szúrós szemű pincér jelenlétében ilyen hangnemben beszél. Most megbökte a pincér vállát:

— Van különszoba, Vaszja?

— Parancsára. Előételeket?

— Feltétlenül.

— És utána?

— Találd ki magad, angyalom.

„Fitogtatja a régimódi moszkvai demokratizmust" — állapította meg Szamgin, s közben a vendégeket figyelte szemüvege mögül. Néhányan már gúnyosan nézegették társát, Szamgin azonban érezte, hogy Ljutov őszintén örül találkozásuknak. A folyosón, a különszoba felé menet, Szamgin megérdeklődte, hol van Alina.

— Alina? — kérdezte feleslegesen Ljutov. — Alina Lutetiában, a francia fővárosban időzik, és hosszú, bősz leveleket írogat: a franciák nem tetszenek neki. Kosztya Makarov vele utazott, Dunyasa is készülődik...

Belökte Szamgint a különszoba ajtaján, a díványra ültette, ő maga szemközt vele egy karosszékbe telepedett, és így szólt:

— Nos, mesélj, mi újság?

Kificamodott szeme mintha megnyugodott volna, nem igyekezett annyira elbújni, mint azelőtt. Puffadt arcán élesen kirajzolódott a vörös erecskék hálózata: a májbetegség ismertetőjele.

— Meghíztál — jelentette ki, Szamgint vizsgálva. — Nos, hogyan vélekedsz, mi?

— Miről? — kérdezte Szamgin.

— Például a pópákról? Miért gyömöszöltek a parasztok annyi pópát a parlamentbe? Talán jó gazdák? Eszereknek adták ki magukat? Vagy valami másért?

Valósággal égették a szavak, hol kifújta, hol magába szívta őket.

„Kezdődik a bűvészkedés" — állapította meg Szamgin, Ljutov pedig szaporán hadarta:

— A muzsik nem szereti a pópát, nem hisz neki, a pópa szintén népnyúzó, és lám, egyszerre mi történt?

— Úgy hiszem, nincs is olyan sok pópa a Dumában. Különben pedig nem értem tisztán, mi izgat téged? — kérdezte Szamgin.

Ljutov hunyorogva pillantott rá, és ujjaival pattintott.

— Nem hiszek, érted! A pópa fölött a püspök áll, a püspök fölött a szinódus, aztán a pátriárka, az az Izidor, tudod, uniátus.[11] Az egyházunk Róma módjára, katolikus módra szervezkedik, és torkon ragadja a parasztot, akár Spanyolországban, Olaszországban, nemde?

— Különös fantáziád van — mondta Szamgin, s vállat vont.

— Fantázia? — ismételte kérdően Ljutov, majd ráhagyta: — Nos, legyen, tegyük fel! Ha pedig a pópa a legtisztább orosz vérből való, akkor ebben az értelemben a papság a nemességnél is oroszabb, igaz? Nem tudod elképzelni, hogy a pópa kieszelhet valami igazán orosz, váratlan dolgot?

— Inkvizíciót talán? — kérdezte bosszúsan Szamgin. Ljutov komolyan felelte:

— Az inkvizíció más lapra tartozik, hanem valami még sötétebbet, az egész orosz parasztság nevében?

— A parasztról te... mi nem hallunk semmit, csak ezt: adjatok nekem földet — válaszolta kelletlenül és zsörtölődve Szamgin. Ljutov összeráncolta foltos arcát, dülöngélt, szakál-

[11] *Görög katolikus.*

lát cibálta, és fogorvosi rendelőben ülő, fájdalomtól gyötrődő beteghez hasonlított.

— Úgy — mondta. — Igen egyszerű. Én viszont, pajtás, mindig valami rendkívülire várok...

„Nem fáradtál még bele a rendkívülibe?" — akarta kérdezni Szamgin, ekkor azonban belépett a kese szemöldökű pincér, és vele egy kamasz pincérfiú: hideg ételeket hoztak tálcákon. Ljutov megkérdezte:

— Mi újság, Vaszja: a munkaadók nem ismerik el a szervezeteteket, ugye?

— Nem óhajtják — felelte mosolyogva Vaszja.

— És mit szándékoztok tenni?

A pincér összesodorta a szalvétát, tenyerére csapott vele, és sóhajtva mondta:

— Nem tudom. A sztrájk nem segít, kiéheztünk, elfáradtunk. A pityeri munkások megakadályozzák ugyan az áruk kihordását a gyári raktárakból, de mi mit tehetünk? Törjük össze az edényeket? Tessék, jót étvágyat kívánok — tette hozzá és kiment.

Szamgin ismét megállapította, hogy Ljutov viselkedését mesterkélt demokratizmus jellemzi.

A pincér nem tetszett: hanyagul beszélt, világos kis bajusza kellemetlenül meredezett, amikor pedig felhúzta rövid felső ajkát, elővillantak apró, hegyes fogai.

— Nem buta a fickó — jelentette ki Vaszilij után bökve a fejével Ljutov, miközben vodkát töltött. — A „Kommunista kiáltvány"-t bemagolta, egyszóval olvasgat! Te persze tudod, hogy ez a brosúra több százezer példányban kelt el? Mi lesz majd, ha megemésztik! Igyunk...

Koccintás közben Szamgin megkérdezte:

— Örülsz ennek?

— Ügyes kérdés! — kiáltotta elragadtatással Ljutov. — Hidegen hagy, mintha idegen ügyről volna szó! Még most is a közömböst játszod, barikádok mestere? Velem felesleges összeesküvősdit játszanod.

Szamgin felhajtott egy nagy pohár hideg narancspálinkát, belekóstolt a lazacba, s hihetetlenkedve sandított Ljutovra,

aki nyakába kötötte az asztalkendőt, és úgy beszélt, mint akit égetnek a szavak:

— Kereskedő vagyok, de azért nyitva tartom a szemem! Én, pajtás, fehér holló vagyok a magam osztályában, és megmondom neked nyíltan: nem érzem a belső kapcsolatot a fajtámmal, olykor sajnálom... sőt fáj is... Bizony! Előfordul, hogy azt gondolom: jobb felakasztva lenni, mint ürességben lebegni. De képtelen vagyok beilleszkedni környezetembe, talán azért, mert nincs hozzá erőm, hiányzik belőlem a nyájszellem. A napokban Csetverikov kijelentette: a munkásszövetségekben terroristák, anarchisták és egyéb szörnyetegek rejtőznek, s a tulajdonosoknak mindent el kell követniük a szövetségek feloszlatására. Természetesen ő is tulajdonos, s az üzlet harcra kényszeríti a munkások ellen, de láttad volna, micsoda undorító pofát vágott, amikor ezt mondta! Egyébként is olyan a hangulat, pajtás, hogy ha kezükbe ragadják a hatalmat...

Vlagyimir Ljutov arca elsötétült, szeme igyekezett megállapodni, s még egyre remegett, vakon bökdösött villájával a tányérba, hogy elcsípje a csúszós halat, és nyomasztó, feszélyező érzést keltett Szamginban. Még sohasem hallotta, sohasem tapasztalta, hogy ez az ember ilyen komolyan beszéljen, minden bűvészkedés, kellemetlen csűrés-csavarás nélkül. Némán újra töltött vodkát, Ljutov pedig letépte nyakáról az asztalkendőt, és így folytatta:

— Te aligha érted meg az én... érzéseimet, téged eltölt az eszme, a konspiratív munka, te úgyszólván hegycsúcson élsz, toronyban, hozzáférhetetlenül. Én viszont már rég megszoktam, hogy úgy gondolkozzam magamról, mint teljesen haszontalan emberről. A forradalom végképp meggyőzött erről. Alina, Makarov és ezer meg ezer velük egyívású: szintén mind semmirekellő, hasznavehetetlen ember, különös fajzat, nem rossz, csak felesleges. Talajtalan egyének. Még akkor is, ha forradalmárok, mint például Inokov, őt ismered. Le tud rombolni egy házat, templomot, de képtelen akár egy csirkeólat is építeni. Rombolni pedig csak annak van joga, aki tudja, hogyan kell építeni, és tud is építeni.

Szamgin érezte, hogy ez a váratlan szónoklat felháborítja. Megivott még egy pohárka vodkát és megszólalt:

— Így beszéltek, Nyekraszovval az élükön, a bűnbánó nemesek, a hetvenes években. Éppen Nyekraszov sugallta nekik ezeket a sirámokat, és mindez tulajdonképpen verseinek a prózai tolmácsolása volt.

Megint belépett a pincér. Szamgin észrevette, hogy Vaszja rajta felejti szúrós pillantását, szeretett volna valami éles megjegyzést megereszteni, de csak ennyit mondott:

— Nem lehet történelmet csinálni csupán azért, mivel az ember semmi mást nem tud csinálni.

— Úgy van — helyeselt Ljutov, és Szamgin rádöbbent, hogy nem azt mondta, amit kellett volna, és Sztyepan Kutozov szavait ismételte. Mégis folytatta:

— Nálunk sokan cselekszenek puszta unalomból, mivel nem tudnak mást csinálni.

— Tolsztoj gondolata — állapította meg helyeslően biccentve Ljutov, miközben egy kenyérgalacsint görgetett.

Szamgin elhallgatott, s várta, hogy a pincér kilépjen. Majd zsémbesen, nehézkesen kezdett beszélni, ami pedig nem volt szokása, de dühös volt Ljutovra és önmagára is.

— Egyébként az értelmiség soha nem csinál forradalmat, még ha lelkileg deklasszálódott is. Az értelmiség nem forradalmár, hanem újító, tudományban, művészetben, vallásban. És a politikában is, persze. Értelmetlen, céltalan, hogy az ember erőszakot kövessen el önmagán, mesterségesen csináljon magából hőst...

— Nem értem — mondta a levesestányérba bámulva Ljutov. Szamgin sem értette teljesen világosan, milyen céllal beszél. De folytatta:

— Te, aki a forradalmat személyes kérdésednek tekinted: az értelmiségi kérdésének...

— Én? — csodálkozott Ljutov. — Honnan veszed ezt?

— Abból, amit mondtál.

— Úgy rémlik, te nem engem, hanem önmagad akarod meggyőzni valamiről — mondta halkan és tűnődve Ljutov, majd megkérdezte: — Bolsevik vagy, avagy...?

— Ugyan hagyd már — vágott vissza dühösen Szamgin. Egy-két percig mindketten hallgattak, mozdulatlanul ülve egymással szemben. Szamgin cigarettázott, és kinézett az ablakon, ahol a selymes égbolt ragyogott, s a hold megvilágította a márványfehér háztetőket: a kép nagyon ismerős volt.

„Igaza van — gondolta Szamgin —, valóban önmagam akartam meggyőzni."

— Reakció — mormogta Ljutov. — Úgy hiszem, Lenin az egyetlen ember, akit a reakció nem zavar...

Összehúzódzkodott, elszürkült, s még kevésbé hasonlított önmagára. De hirtelen játékba csapott át, s a régi, jól ismert Ljutovvá változott: apró kortyokkal szürcsölte a bort, és fürgén beszélt:

— Azt hallottam, hogy a legyeknek kitűnő a látásuk. És lám: nem tudják megkülönböztetni az üveget a levegőtől!

— Hogy jutnak eszedbe a legyek télen? — kérdezte Szamgin, s gyanakvóan pillantott rá.

— Nem tudom. Viszont, úgy látszik, már nem óhajtunk enni. Nos, akkor igyunk.

Ittak. Ljutov felvetette a fejét, egy ujjal megdörzsölte halántékát, majd felsóhajtott és elmosolyodott.

— Nem sikerült a beszélgetésünk, Szamgin! Én pedig vártam valamit. Én, pajtás, mindig várok valamit. Most például a pópáktól: hiszen komolyan azt várom, hogy a pópák mondanak valamit. Meglehet, ezt mondják majd: „Legyen rosszabb, csak ne ilyen!" Tehetséges fajta! Mennyi nagyszerű embert adott a tudománynak, az irodalomnak: Belinszkij, Csernisevszkij, Szecsenov...

Ljutov élénksége azonban hirtelen eltűnt, hallgatásba merült, összekuporodott, és a tányéron megint görgetni kezdte a kenyérgalacsint. Szamgin megkérdezte: merre van Sztresnyeva.

— Dunyasa? Valahol a Volga mellett, énekel. Lám, Dunyasa szintén... nincs formában, ahogy a birkózókról mondják. Egy olajkereskedő lakást ajánlott neki, havi háromszáz rubelt, de ő visszautasította! Bizony, egészen el-

hagyta magát. Semmi sem tetszik neki. „Bolondság az éneklés", mondja. Operetthez is hívták, de nem ment.

Kinézett az ablakon és felsóhajtott.

— Attól félek, belekeveredik valamilyen cifra históriába. Megismerkedett ezzel az Inokovval, amikor az nálunk feküdt betegen, sebesülten. Megjárja, érdekes legény, kissé tuskó ugyan. Aztán akadt még egy: emlékszel arra a fickóra, aki úgy hősködött Turobojev temetésén? Ribakov...

— Szudakov — javította ki Szamgin.

— Jó emlékezőtehetséged van... Hm... Nos, hát ők a barátai, ő ellátja őket pénzmaggal, azok meg kiművelik. Anarchista mind a kettő.

Ljutov elővette az óráját, és az asztal fölött tartva, felkattintotta a fedelét: Szamgin órájára pillantott, de nyomban eszébe jutott, hogy udvariasabb lett volna, ha megkérdezi Ljutovtól az időt.

Ljutov igen egyszerűen, sőt valósággal szomorúan s elmés szójáték nélkül búcsúzott.

„Megfakult — állapította meg Szamgin, amikor kilépett a szállodából a tér kékes hidegébe. — Jellegzetesen orosz naplopó. A pópákról szándékosan beszélt, éppen az én számomra agyalta ki. Különcséggel álcázza belső ürességét. Marina ezt mondaná róla: terméketlen agyú ember."

A jóllakottságtól és a vodkától kellemesen kóválygott a feje, az ízesen fagyos levegő mély lélegzésre ösztökélte, éles frisseséggel töltötte meg tüdejét, és bizakodást keltett benne. Emlékezetében egy ostoba dalocska dallama zsongott.

A cár, akár Scaevola...

„Lám, Dunyasa! Visszautasította. De miért?"

Szamgin kocsit fogadott, és az operettszínházba hajtatott. A pénztáros közölte, hogy minden jegy elkelt, de van két szabad páholy, ahol kaphat helyet.

Az első emelet magasságából a kis színház nézőtere lapos fenekű veremnek látszott, majd egy gyümölcskereskedés vízszintesre döntött kirakatához hasonlított: a forgács habja

közepette szép sorokban pihennek a narancsok, almák, citromok. Szamginnak eszébe jutott, Turobojev hogyan mentegette Aumont-nál az anarchista Ravachole-t, és feltette a kérdést önmagának:

„Hát képes volnék én bombát dobni? Semmiképp sem. És Ljutov sem. Valami... eredetiséget gyanítottam benne. De semmi sincs benne... Úgy rémlik, féltem is valamiért ettől a... korcstól." Szamgin érezte, hogy kis híján hangosan felkacag és beismerte: „Kissé többet ittam a kelleténél."

A zenekar fölött görcsösen hajladozott a nagy fejű, kopasz, fekete karmester, kurta karjával, és frakkja szárnyaival hadonászott, a rivalda előtt elkeseredetten táncolt a két király meg a pap, a görbe lábú, ösztövér Kalkhász, aki Pobedonoszcevhez hasonlított.

„Offenbach valóban igen szellemesen cselekedett, amikor az »Iliász« előszavát vígjátékká gyúrta át. Könnyű vígjátékok sorozatává kellene feldolgozni a művelődéstörténet valamennyi fontosabb eseményét, hogy az emberek ne hajbókoljanak annyira a saját múltjuk előtt, mint holmi kegyelmes úr előtt..."

Igen könnyen és fürgén peregtek gondolatai, feje azonban erősebben kóválygott nyilván azért, mert a fülledt levegőt sűrű parfümillat itatta át. A közönség zajosan tapsolt, a két király és a pap vigyorogva, hálásan hajlongott a terem sötétségében izzadó tömeg teste felé, amely nehézkesen hullámzott és bömbölt: — Bravó, bravó!

A kép nem volt sem vidám, sem mulatságos, Szamgin összeráncolta homlokát, s egy verssor jutott eszébe:

Örvény, melyben elvész minden, ami él.

„Miből van ez?"

Rövid gondolkodás után eszébe jutott: Johannes Scherr német demokrata könyvéből. Ez a professzor tanácsolta ugyanis, hogy a világtörténelmet komédiának kell tekinteni, egyúttal azonban egyetértett Goethével abban, hogy: „Embernek lenni annyi, mint harcolni."

„Hogy a komédiát drámai jelleggel ruházzuk fel, ugye? Fejembe szállt az ital" — állapította meg, homlokát dörzsölve Szamgin. Nagyon szeretett volna valami eredetit kieszelni, hogy mosolyogjon önmagában, de zavarták a színészek. A rivalda előtt Priamosz király vállas, telt leánya állt, és feldobálta csípőig meztelen lábát; Kalkhász csodálatos könnyedén ropta a táncot, mintha belül üres volna, és kettesben énekelték:

Nézd csak: ez itt Witte,
A szép Portsmouth grófja,
Bajkeverés, áskálódás
Az ő kedvenc sportja.

„Ostobaság" — állapította meg Szamgin, és kétszer összeverte a tenyerét.

— Bravó! — rikoltotta az örvény mélyéből egy hang.

— Pardon — mondta valaki, Klim mellé telepedve, és nyomban felkiáltott fojtott hangon: — Istenem, ön az? Mennyire örülök!

Bragin volt. Frakkot és fehér nyakkendőt viselt, mintha esküvőre készülne; kicsiny fejét simára fésült haj borította, a halántékától orra nyerge felé húzódó tincs a homlokán éktelenkedő dudort még mesteriebben leplezte, mint valaha, haját erős szagú pomádé ragasztotta össze, arca örömtől ragyogott. Jogosan nevezte a találkozást váratlannak, és egy perc alatt máris Szamgin tudtára adta, hogy „társulati tagja" e vállalkozásnak.

— Észrevette, hogy időszerű betoldásokat iktatunk a régi szövegbe? Ez nagyon tetszik a közönségnek. Én is költögetek egyet-mást, Kalkhász dalait például én írtam. — Állva beszélt, kesztyűjét szívére szorította, és tisztelettudóan meghajolt valaki felé, az egyik páholyban. — Egyszóval: vidám felüdülést szándékozunk nyújtani a közönségnek, de azért nem vonjuk el az időszerű témáktól. Lám: kigúnyoljuk Wittét meg a többieket, és ez, úgy vélem, hasznosabb a bombáknál — mondta halkan.

— Igen — helyeselt Szamgin —, hadd... mosolyogjon mindenki! Hadd mosolyogjon az ember önmagában.

— Pompás megállapítás! — suttogta Bragin. — Ez az: önmagában!

— Hadd mosolyogjon! — ismételte szigorúan Szamgin.

— A Dumát is kifiguráztam! Volt a Dumában?

— Nem. A Dumában nem voltam...

— Egyszerű gyűlés, nincs semmi országos jelentősége! Meglátja: megint bezárják.

— Nem kell: hadd beszéljenek — mondta Szamgin.

— Igen, világos, jobb tető alatt, mint kint az utcán! De a lapok! Mindent megszellőztetnek az utcán.

— De viszont az utca okos! Nevet — mondta Szamgin, és tudatának el nem homályosult arányával ráébredt, hogy botrányosan részeg, s ostobaságokat fecseg. Hátradőlt szé-kén, lehunyta a szemét, összeszorította fogát, és egy-két percig hallgatta a dob pergését, a nagybőgő búgását, a hegedűk vidám jajongását: amikor pedig felemelte szemhéját, Bragin már nem volt ott, és egy pincér állt előtte, aki hideg szódavízzel kínálta, és baráti hangon érdeklődött:

— Egy csepp szalmiákszeszt nem parancsol?

A szünet alatt Szamgin a páholy mélyébe húzódott, mikor pedig kialudtak a lámpák, csendesen eltávozott, és a szállodába hajtatott a holmijáért. Mámora elszállt, s fásult szánalmat érzett önmaga iránt.

„Tulajdonképpen jelentéktelen eset, mindössze annyi történt, hogy túl sokat ittam" — vigasztalta magát, de hiába.

Másnap este mérgesen mesélte Marinának:

— Moszkva sekélyes, dühös. Egyesek sietve, hitványul szórakoznak, mások viszont bosszúra fenik a fogukat az átélt izgalmakért...

— Fenik a fogukat! — kiáltott Marina. — Már el is kezdték, lám, hogy siet Sztolipin az akasztásokkal.

Nagyon örült, hogy megnyerték a pert, és vidáman társalgott. Szamgin úgy találta, hogy Sztolipin működéséről vidám hangnemben csevegni legalábbis illetlenség, és gúnyosan megkérdezte:

— Hát szerinted sietség nélkül kell akasztani?

Marina mosolygott, megnyalta ajkát, és a szoba sötét sarka felé nézett.

— A maximalistákat? Az ő helyében én is felakasztanám őket. Hiszen ők emelték el a pénzt a Fonarnij utcában. Aztán Sztolipinnak is borsot törtek az orra alá: megsebesítették a lányát, felrobbantották a nyaralóját.

— Szörnyű... egyszerűen fogod fel ezeket a tragikus dolgokat — jelentette ki Szamgin, és észrevette, hogy csodálkozva beszél, noha felháborodással akarta mondani.

— Nem vagyok miniszter, és semmi kedvem különösebben belemélyedni ezekbe a családi ügyekbe — jegyezte meg Marina.

Szamginnak eszébe jutott, hogy az asszony már másodízben nevezi „családi ügynek" a terrort: ugyanezt mondta, amikor Tamara Prinz merényletet követett el Kaulbars tábornok ellen Odesszában. Szamgin adta oda az asszonynak az újságot, amely beszámolt a merényletről.

— Igen, tudom — mondta Marina. — Ligyija részleteket is tud róla. — Megrázta az újságot, mintha por ülepedett volna rá, és lassan, értetlenkedve beszélni kezdett.

— Micsoda gyerekes csíny! Beállít a tábornokhoz egy másik tábornok leánya, és sírva fakad, a butácska: ó, nekem le kell önt lőnöm, de képtelen vagyok rá, ön atyám barátja! Tatyána Leontyeva, aki Durnovo miniszter helyett valami vigécre puffantott rá, azt hiszem, szintén tábornok-lány, nem? Ezek már holmi családi ügyek...

Szamgin felháborodott Marina rendíthetetlen nyugalmán, ahogyan tudomásul vette a valóságot. De hallgatott, mivel tudta, hogy felháborodása nem eszéből fakad, hanem irigységből. Az események szinte elsuhantak az asszony fölött, mint a felhők, úgy súrolták, akár a felhők árnyékai, és nem változtatták borússá hangulatát. Marina a legnagyobb nyugalommal közölte: „Ligyija azt meséli, állítólag fel akarták robbantani az Államtanácsot. De nem sikerült" — s utána elgondolkozva kérdezte:

— Mi az oka, hogy olykor nem sikerül nekik?

Szamgin elmosolyodott, és arra gondolt, hogy ha ez az asszony terrorista lenne, akkor neki bizonyára az Államtanácsot is sikerülne felrobbantania.

„Neki minden idegen" — gondolta. — Mint valami külföldi. Vagy mintha olyan ember volna, aki rendíthetetlenül bízik benne, hogy „minden jóra fordul a világok e legjobbikában". De honnan ered ez az... állati optimizmusa?

A „világok legjobbikában" céltalanul gyötrődik egy bizonyos Klim Szamgin. Noha már nem érezte olyan élesen kutatásainak, izgalmainak és aggodalmainak céltalanságát, mint azelőtt, időnként mégis úgy rémlett, a valóság egyre ellenségesebb és valahová félretaszítja, leszorítja, kitörli az életből. Különösen meglepte Tomilin váratlan és éles kirohanása az értelmiség ellen. A helyi liberális újság részletes tudósítást közölt arról az előadásról, melyet Tomilin tartott Szamgin szülővárosában. Az előadás címe ez volt: „Intellektus és sors." Tomilin azt bizonygatta benne, hogy az intellektus egyúttal a sors akaratát is kifejezi, mivel „az intellektus valójában Prométheusz, a sátán álarca"; „Prométheusz oltotta bele először a tudatlanság paradicsomában élő emberbe a megismerés szenvedélyét, és azóta az Isten képmására alkotott ember hitre szomjazó, szűzi lelke Prométheusz tüzében ég: a materializmus csupán a lélek szürke hamuja". Tomilin „könyörtelenül, maró gúnnyal figurázta ki a finoman megalkotott emberi egyéniséget: olyan az, mint a kristály, mely állítólag visszatükrözi az élet valamennyi tüzének színképét, de teljesen hiányzik belőle a világ legegyszerűbb egyetlen bölcsességébe vetett hit erőt adó tüze, amely bölcsesség e titokzatos szóban foglaltatik: isten".

A cikk végén a tudósító azt a reményét hangoztatta, hogy „tisztelt munkatársunk, a merész és eredeti gondolkozó meglátogatja városunkat, és nálunk is megtartja e mélyenszántó, izgalmas előadását. Szerfelett hasznos volna számunkra, ha felemelkedhetnénk alapvető fontosságú eszméinek magaslatára, hogy nyugodtan tekinthessünk le onnan tragikus tévedéseinkre".

Tomilin ismerős gondolatainak e merész fordulata nem-

csak váratlanságával háborította fel Szamgint, hanem még azért is, mivel Tomilin éles formában fejezett ki néhány még nem eléggé világos gondolatot, amelyekre Szamgin az értelemről írandó könyvét akarta építeni. Nem először történt, hogy Szamgin óvatos gondolatait megelőzte és előbb fejtette ki valaki, mintsem ő rászánta volna magát erre. Úgy érezte, a rőt hajú filozófus megrabolta.

„Marinának bizonyára tetszik majd Tomilin filozófiája" – gondolta és este, amikor az üzlet mögötti szobácskában üldögélt, megkérdezte tőle, olvasta-e az előadásról szóló tudósítást.

– Szélhámos – jelentette ki Marina, miközben lekvárt evett. – Nem a filozófus, hanem aki a tudósítást írta. Emlékszel arra a ficsúrra, aki Dunyasa hangversenyén szónokolt, a kerületi nemesi marsall csemetéjére? Ő az. Átvedlett októbristának. Ők veszik meg a lapot, úgy látszik, már meg is vették. A liberálisoknak nincs pénzük. Most a Sztolipin-féle filozófiát fogják hirdetni: „Először a lecsendesítés, azután a reformok."

Az asszony lomhán hulló szavai sértették Szamgint: ha ilyen kérdésekről beszél valaki, nem kell feltétlenül lekvárt majszolni. Nem tudta türtőztetni magát és megkérdezte:

– Úgy látom, téged nem izgatnak a „tragikus tévedések", igaz?

Marina ujjait törölgette a papírszalvétával, és így felelt:

– Nem szeretek izgulni. Nem vagyok eléggé intelligens ahhoz, hogy hüledezzem és sopánkodjam. És bizonyára nem vagyok eléggé asszony sem.

Szamgin óvatosan hallgatott, mivel tudta, hogy Marina ezt is mondhatná:

„Hiszen te sem nagyon izgulsz, amikor naponta azt olvasod, hogyan fojtja meg az embereket a miniszter a »kendernyakravalóval«."

E szavakra nem tudott volna mit válaszolni. Felháborodás nélkül olvasott a kivégzésekről, olyan megszokottá váltak, akár a városi napihír-rovat jelentéktelen eseményei, vagy amilyen megszokottak voltak annak idején a zsidópogro-

mok: az első erős felháborodást keltett, utána azonban már nem volt elég ereje a méltatlankodásra. Szamgin lankadatlanul figyelte önmagát, s többször feltette a kérdést: miért nem háborítják fel a kivégzések. A gyilkosság iránt érzett biológiai undor szunnyadt benne. Ezt azzal mentegette, hogy néhányszor már tanúja volt tömeges gyilkosságnak, és eszébe jutott egy vigasztaló szólás: „Csak a fejét, hogy meg ne sántuljon." Hát a fejeket valóban nem sajnálják.

Marina a teáját szürcsölte, és közben nyugodtan beszélt:

— Ez a nagyfejű, Tomilin két éve nálunk is tartott előadást, én ott voltam. Akkor kissé másképp érvelt, de azért már sejteni lehetett, hogy ide fog kilyukadni. Most a pravoszlavizmust kell majd magasztalnia. Az értelmiségből származó vallásos gondolkodóink feltétlenül az államegyház pilléreire támaszkodnak, az egyszerű, romlatlan nép sokkal önállóbb, eredetibb. — És hunyorogva, mosolyogva tette hozzá: — A tanultság sem válik mindenkinek a javára.

Szamgin cigarettázott, hallgatta Marinát, és szokása szerint azt latolgatta, hányadán áll ezzel az asszonnyal, aki bizalmatlanságot és tiszteletet keltett benne, s egyúttal homályos sejtést és kusza reményt ébresztett, hogy felfedez, megért valamit, valamilyen ismeretlen bölcsességet. Amikor Szamgin erre a bölcsességre gondolt, kétkedően mosolygott, de mégis foglalkozott vele. És mindjobban irigyelte Marina magabiztosságát.

„Honnan nézi ez az asszony az életet?" — tűnődött.

Marina ritkán vallási kérdésekről is beszélt vele, s éppen olyan nyugodt és magabiztos hangon, mint bármi másról. Szamgin tudta, hogy a pravoszlavizmusról vallott eretnek felfogása az asszonyt nem zavarja abban, hogy templomba ne járjon: ezt azzal magyarázta, hogy ha valaki kegyszerekkel kereskedik, nem kerülheti a templomot. A vallás iránt táplált érdeklődését nem tartotta komolyabbnak és mélyebbnek, mint amit az irodalom iránt tanúsított, melyet az asszony figyelemmel követett. A vallást mindig „mellékesen szólva", váratlanul hozta szóba: valami megszokott, köznapi témáról beszélt, és hirtelen azt mondta:

— Tudod, nekem úgy rémlik, hogy a körülmetélés szertartása és a szkopecség között kapcsolat van: ez a szertartás nyilván a kasztrálást váltotta fel, akárcsak a „bűnbak" az istennek bemutatott élő áldozatot.

— Sosem gondolkoztam erről, és nem értem, miért érdekes ez? — mondta Szamgin, az asszony pedig mosolyogva, leplezetlen, sértő sajnálkozással felsóhajtott:

— Eh, te...

Más alkalommal hosszasan és ködösen magyarázott a férfinak Íziszről, Szetről, Oziriszről. Szamgin arra gondolt, hogy Marinát, úgy látszik, különösen érdeklik a vallás szexuális vonatkozásai, és ez nyilván csupán egy egészséges asszony fiziológiai vágya kényes témáról fecsegni. Általában úgy találta, hogy Marinát nem szépítik meg vallásos elmélkedései, hanem ellenkezően: megbontják a róla alkotott kép egységét.

Szamgint sokkal jobban érdekelte Marina véleménye az irodalomról.

— Mivel a realizmus forradalmi volt, már eljátszotta a maga szerepét — mondta az asszony. — A sziporkázó szavak elvégezték a magukét: fellobbant a máglya és kihunyt! Viharmadarakra és egyéb madárkákra nincs többé szükség. Az írók szemlátomást megértik: elkövetkeztek az új kulturális erők lassú gyülekezésének és fejlődésének évei. A megalázottakról és megszomorítottakról való írás hagyománya már elavult, és a megszomorítottak nem bizonyultak valami rokonszenvesnek, inkább kissé rémítőnek! És ki tudja? Hátha egyszerre csak megint felkavarják az életet? Az író helyzete nehéz: új hősöket kell alkotnia, egyszerűbben, gyakorlatiasabban, ez pedig nem nagyon könnyű olyan időben, amikor a régi hősök még nem jutottak mind kényszermunkára, vagy akasztófára.

Szamgin hallgatta és azon tűnődött, cinizmus-e ez, vagy irónia.

Máskor pedig ujjaival egy folyóiraton dobolva, így magyarázott Marina:

— Arcibasev idejében mutatott rá, mire használódik az

ifjúság felesleges energiája. Igen őszinte író! Szanyinjából természetesen bálványkép lesz.

Ez nyilvánvaló irónia volt, utána azonban szokásos hangján folytatta:

— Próféta hosszú ideig kettő lesz: Leonyid Andrejev meg Szologub, és mások is követni fogják őket, meglátod! Andrejev párját ritkítja a merészségével, és hogy kissé durva, nem baj! Így csak közérthetőbb. Kár a homlokod ráncolnod, Klim Ivanovics: Andrejev igen eredeti és igen meggyőző. Persze, a gondolatai egyszerűbbek, mint Dosztojevszkijé, de talán azért, mivel egységesebb. Mindig nagyon érdekes olvasmány, noha az ember előre tudja, hogy megint azt fogja mondani: nem! — Marina mosolyogva hunyorított: — Mégis ismerd el, úgy ábrázolni Júdást, mint egyedül valódi forradalmárt a tizenkettő közül, mint aki őszintén imádja Krisztust, ez merész tréfa! És talán van benne valami igazság: az áruló valóban hőssé válik. Híre jár, hogy az eszerek között ügyes provokátor működik.

Az asszony hangneme sokkal jobban megriasztotta Szamgint, mint gondolatai.

Marina kérdően beszélt, nyilván ellentmondást várt. Szamgin cigarettázás közben óvatosan felelgetett, indulatszavakkal és kérdésekkel; úgy vélte, Marina ez alkalommal elhatározta, hogy meggyóntatja, kikérdezi, végig kifaggatja, viszont azt is tudta, hogy a vég: egy pont, amelyben minden gondolatot a meggyőződés erős csomója fűz egybe. Úgy látszik, éppen ezt a pontot keresi benne az asszony. A bizalmatlanság azonban már régen kioltotta Klimben a vágyat, hogy őszintén beszéljen Marinával önmagáról, azonkívül pedig elismerte: eddigi kísérletei, hogy mindent elmeséljen önmagáról, kudarcba fulladtak.

Elismerte, hogy Marina a legfontosabb helyet foglalja el életében, mindjobban érdekli, s ez az érdeklődése egyre szilárdabbá, mélyebbé válik, az asszonyt pedig egyre kevésbé érti: irodalmi nézetei is érthetetlenek voltak. Miért becsüli ilyen nagyra Andrejevet? Szamgint kellemetlenül bosszantotta az író unalmas, egyhangú nyelve és az a szándéka,

hogy hipnotizálja az olvasót egyformán fakó szavaival, úgy tetszett, elbeszélései túlságosan sűrű fekete tintával és olyan nagy betűkkel íródtak, mintha gyengült látású embereknek szólnának. Nem tetszett Szamginnak a „Homály" hisztérikus és gyanús pesszimizmusa; felháborító volt hősének pohárköszöntője arra, hogy „minden fény kialudjon", és még jobban felháborította ez a kiáltás: „Szégyen jónak lenni!" Ezt az elbeszélést általában az irodalmi humanizmus szatírájaként lehetett értelmezni. Szamginnak olykor úgy tetszett, hogy Leonyid Andrejev az ő néhány gondolatát fejezi be, eldurvítva, leegyszerűsítve, és az író gúnyosan, bosszúvágyóan gorombáskodik. Különösen bosszankodott a „Gondolat" olvastán: ebben az elbeszélésében már észrevette a szerző leplezetlen ellenszenvét az értelemmel szemben, és elkeseredéssel gondolta, hogy íme, Andrejev is megelőzte, akárcsak Tomilin. De nem csupán megelőzte, hanem még valami különös, félelemmel rokon érzést lobbantott fel benne. Ezzel az érzéssel — noha igyekezett palástolni — kérdezte Marinától, mi a véleménye a „Gondolat"-ról.

— Hát mi legyen? — mondta mosolyogva az asszony, s élénk színű ajkát harapdálta. — Szokása szerint fejszével vagdalkozik, de hisz már mondtam neked, szerintem ez nem bűn. Püspöknek kellene lennie: pompás műveket írna a sátán ellen!

— Folyton tréfálsz — korholta komoran Szamgin. Marina csodálkozva vonta fel szemöldökét.

— Legkomolyabban ez a véleményem! Ő is prédikátor, mint íróink többsége, de sokuknál teljesebb, mivel nem értelemből, hanem természettől fogva prédikátor. És forradalmár is; érzi, hogy a világnak először az alapjait, hagyományait, dogmáit, normáit kell szétrombolni. — Halkan felnevetett, Szamgin arcába nézett, hunyorgott, majd fejét csóválva mondta: — Nem hiszel te nekem! És elfelejtetted, hogy én mégiscsak Sztyepan Kutuzov tanítványa vagyok, és nem szolgálok ennek a világnak.

— Ez már teljesen érthetetlen — jelentette ki dühösen Szamgin, és vállat vont.

— Nos, mit tegyek, ha nem érted? — kérdezte az asszony, és mintha egy kissé szintén bosszankodott volna. — Én viszont úgy gondolom, hogy minden igen egyszerű: az értelmiségi urak ráeszméltek, hogy bizonyos dédelgetett hagyományok már kényelmetlenek, terhesek, és hogy nem lehet élni az államot tagadva, az állam pedig nem szilárd az egyház nélkül, egyház viszont lehetetlen Isten nélkül, értelem és hit azonban összeegyeztethetetlen. Nos, a restauráció lázas sietségéből olykor ellentmondásokkal teli kicsiny badarság születik.

Felvett a díványról egy könyvet és felnyitotta:

— „A kis démon"-t olvastad?

— Még nem.

— No, nézd csak, milyen szigorú realizmussal beszél egy szimbolista.

— „Az emberek szeretik, ha szeretik őket — olvasta élvezettel Marina. — Tetszik nekik, ha a lélek magasztos és nemes vonásait ábrázolják. Nem hiszik el, ha az igaz, a pontos, a sötét, a rossz áll előttük. Legszívesebben ezt mondanák: »Önmagáról szól.« Nem, kedves kortársaim: én rólatok írtam a kis démonról meg nyugtalanító kényeskedéseiről szóló regényemet. Rólatok."

Térdére csapta a könyvet, és így folytatta:

— Ezen érdemes elgondolkozni! Nem az a lényeg, hogy Szologub ördögei sokkal torzabbak és kisebbek Dosztojevszkij ördögeinél, hanem mit gondolsz, micsoda? Ó, persze, te nem olvastad! Vidd el, érdekes.

Szamgin fogta a könyvet, és nem nézve Marinára, lapozgatni kezdte.

— És mégis homályos, mit akartál mondani — mormogta.

Marina nem válaszolt. Klim rápillantott: az asszony tarkóra kulcsolt kézzel ült; a nap beragyogta fejét, megaranyozta hajszálait, rózsás fülét, pirospozsgás arcát; szemét pillái ernyőzték, ajka szorosan zárva volt. Arcán, alakján Szamgin önkéntelenül is rajtafelejtette a tekintetét. És megint értetlenül, szinte dühösen gondolta: „Hát mi tölti be ennek az asszonynak az életét?"

Egyre határozottabban érezte, hogy Marina életében van valami titokzatos, vagy legalábbis furcsa. A furcsaság nem csupán a politikai és vallási nézetei és üzleti élete között levő ellentmondásban jelentkezett: ez az ellentmondás nem zavarta Szamgint, csak jobban kételkedett a különböző „érvrendszerek"-ben. De az asszony üzleti ügyeiben is akadtak sötét foltok.

Télen Szamgin megnyert a törvényszéken egy pert Koptyev kereskedő — „pénzváltó" és uzsorás — rokonai ellen; ez az ember halála előtt a végrendeletében harmincötezer rubelt hagyott Marinára, házát és többi vagyonát pedig szakácsnője s annak béna fia örökölte. Koptyev gyermektelen özvegyember volt, távoli rokonai azonban keresetet indítottak annak megállapítása érdekében, hogy az örökhagyó nem volt épelméjű; azt állították, hogy Koptyevnak semmi oka sem volt pénzt ajándékozni egy asszonynak, akit, értesüléseik szerint, csupán két ízben látott, a szakácsnőt pedig „vagyonrejtegetéssel" vádolták. Marina hangoztatta, hogy Koptyev férjének jó barátja volt, és a felperesek hazudnak, amikor azt állítják, hogy az örökhagyó mindössze kétszer találkozott vele.

— Micsoda ostobaság! — jelentette ki fölényesen. — Ugyan már: talán a találkáit is számon tartották?

E szavaiból cinizmus csendült ki. A végrendelet jogi szempontból kifogástalannak bizonyult, két tekintélyes tanú írta alá, a kereset pedig ostoba volt. Szamginnak mégis valami szokatlan érzése maradt e per után. Marina nemrégiben átadott neki egy saját nevére szóló ajándékozási okiratot: egy Anna Oboimova nevű hajadon ajándékozott neki egy házat a szomszéd kormányzóság székvárosában. Amikor Marina átnyújtotta az okmányt, szokásos lusta hangján, amely különösen tetszett Szamginnak, megjegyezte:

— Úgy rémlik, ebben a házban valami iskola vagy algimnázium van: tudd meg, nem vásárolná-e meg a város, olcsón számítom!

— Mi ez: folyton ajándékoznak neked vagy rád hagynak? — kérdezte tréfásan a férfi. Marina fölényesen felelte·

— Mert szeretnek. — Rövid gondolkodás után azonban így szólt: — Nem, az eladással nem kell törődnöd. Zahart küldöm.

Anna Oboimova sárga arcú, kicsiny, kövérkés nőszemély volt. Leplezetlen elragadtatás sugárzott róla: színtelen szemében szelíd, örvendező mosoly dermedt meg kitörölhetetlenül, fonnyadt ajka unalmasan húzódott szét és szorult össze, mint valami szalagcsokor; mindenről fojtott hangon beszélt, mint valami kellemes titokról; a meghatódott mosoly akkor sem tűnt el arcáról, amikor közölte Szamginnal:

— Tudja, Szasa öcsém, akit én neveltem, önként vonult a háborúba, útközben pedig kiesett a vagonból és meghalt.

Ötven felé járhatott; az egérszínű gyapjúruhába bújtatott, simára fésült teremtés puha cipőjében óvatosan, zajtalanul mozgott, és Szamgin teljesen határozottan megállapította róla, hogy gyengeelméjű.

Egy bársonykabátos, ösztövér, kopaszodó férfi kerülgette és turbékolt körülötte, akár a gerle; szintén nyájas és csendes volt, kellemes arcú, gyermekszemű, állán sötét kis szakáll sötétlett.

— Ez pedig az unokaöcsém — mondta a hajadon.

— Donat Jasztrebov, festőművész, volt rajztanár, jelenleg naplopó, járadékos, de nem szégyellem! — magyarázta vidáman az unokaöcs; alig látszott fiatalabbnak nagynénjénél, kezében gumi végű, vaskos és szemlátomást súlyos botot szorongatott, de könnyen járt. Ilyen emberekkel Szamgin még nem találkozott, kényelmetlenül érezte magát köztük, és nem tudta elhinni, hogy olyanok, mint amilyennek látszanak. Melegen érdeklődtek Marina hogyléte iránt, titokzatosan és szerelmesen kérdezgettek róla, s úgy néztek Szamginra, mint akik tudják, hogy ő is mindent tud és ért. A néptelen Malaja Dvorjanszkaja utcában laktak, egy sűrű előkert mögött rejtőző villában; a nagy szoba, amelyben Szamgint fogadták, zsúfolásig tele volt bútorral, akár egy régiségkereskedő boltja.

Belépett Zaharij: gondterhes volt és izzadt. Jasztrebov odafutott hozzá és sietve kérdezte:

— Nos, mi van, mi van?

— Baksist kell adni — mondta fáradtan Zaharij.

— Baksist, hallja, Annuska? Baksist kérnek — kiáltotta vidáman Jasztrebov. — Egyszóval tiszta ügy! — Pattintott ujjaival, és zavartan, kissé csipogva felnevetett. Zaharij karon fogta, és kivezette valahová, Oboimova pedig változatlan mosollyal megrázta fejét, és így szólt Szamginhoz:

— Mindenki olyan mohó, hogy az ember valósággal szégyelli, hogy van valamije...

Szamgin azért ment el hozzá, hogy átadja Marina levelét és csomagját.

A hajadon átvette a levelet, megcsókolta, és amíg Szamgin ott ült, állandóan a keblén tartotta, tenyerével a szívére szorítva.

„Mit jelentenek ezeknek a gyengeelméjű embereknek az ajándékai?" — töprengett Szamgin.

Különben sem volt nagyon biztos saját hivatásbeli ügyességében és éleslátásában, e látogatás után azonban aggodalmaskodott, hogy Marina netalán kompromittálja, belekeveri valamilyen sötét ügybe. Észrevette, hogy az asszony egyre barátságosabb, de fokozatosan valósággal cselédjévé alacsonyítja, és alig tanácskozik vele ügyeiről. Végül is elhatározta, hogy komolyan beszél vele mindenről, ami zavarta.

E kellemetlen feladathoz Marina lakásában, a kicsiny, lakályos szobában fogott hozzá. Az őszi este komoran pillantott be az utcáról az ablakon, és a terasz ajtaján, a kertben, a vöröses égbolt alatt, mozdulatlanul álltak a fák, amelyeket már színesre csípett a reggeli fagy. Az asztalon, szokás szerint, szamovár duruzsolt, Marina csipkés pongyolában, a teát főzte be, és szokása szerint nyugodtan, gunyorosan beszélt.

— Ha a Sztolipin-féle reformocskát hatvanegyben bevezetik, nos, akkor persze messze volnánk attól, ahol most vagyunk, de így mi lesz? A módos gazdának szabad kezet adnak, kivonul a faluközösségből, és onnan még kényelmesebben fogja szipolyozni a falut, a falu pedig szegényedik,

garázdálkodik. Egyszóval, kedves barátom, a sok millió olcsó munkáskézre számítva, ki kell bővíteni a gyári olvasztókemencét. Erre tanít a forradalom! Levelezek egy angollal, Kanadában él, férjem egyik barátjának a fia, ő nagyon jól látja, mit kell tenni nálunk...

— Messzire látó — állapította meg Szamgin.

Marina eléje tolta a teáspoharat, és csengő kacajra fakadt.

— Ligyija milyen nevetséges! Azelőtt átkozta Sztolipint, most pedig áldja. Azt mondja: „Átrendeződünk angol módra: a középpontban a nagybirtokos jól fejlett gazdasága, körülötte pedig a tanyások gyűrűje." Pompás! Angliában nem járt, csak regényekből, képekből ítél.

Szamgin már hozzászokott, hogy higgyen az asszony valóságérzetében, politikai elmefuttatásait mindig figyelmesen hallgatta. Most azonban zavarta a politika.

— Bocsáss meg, hogy félbeszakítlak — szólalt meg.

— Mire való ez az udvariaskodás?

— Mondd: ki ez a kis vénlány, ez az Oboimova?

Marina felvonta szemöldökét, a szeme nevetett.

— Mivel keltette fel az érdeklődésedet?

— Komolyan beszélek! — mondta Szamgin. — Ő meg az a...

— Jasztrebov?

— Azt hiszem, gyengeelméjűek...

— No, ez túlzás! — ellenkezett Marina, s lehunyta a szemét. — Oboimova érzelgős vénlány, nagyon boldogtalan, imád engem, a férfi pedig semmirekellő, naplopó. Ráadásul hazug is: kieszelte, hogy festő, tanár és gazdag ember, pedig valójában becsüs volt, de megvesztegetés miatt elbocsátották, törvény elé is került. Képeket pingál, ez igaz.

Hirtelen elhallgatott, majd felvetette fejét, farkasszemet nézett Szamginnal és szeme villogott.

— Különben, érzem én, hogy megzavart valami, és azt hiszem, tudom is, micsoda.

Pillái remegtek, és úgy rémlett, pupillája valósággal szikrázik, hangja mélyebb, meggyőzőbb lett, a teát kavargatta, s közben fölényesen kellemetlenül elmosolyodott.

— Nos hát? Világos: elérkezett a titkok és rejtélyek leleplezésének órája. — Kis ideig hallgatott, majd, átnézve Szamgin feje fölött, megkérdezte:

— Nem olvastad „Jakov Tobolszkij elmélkedései"-t, akit másként „Uralec"-nak hívnak? Emlékszel arra a kéziratra, amelyet Szamarában vásároltál? Nem olvastad? Nos, persze. Vidd el, olvasd el! Maga Uralec rosszul érvel, de kifejtette Tatarinova tanítását: volt egy ilyen nevű montanista, a cupidonista szekta alapítója...

— Nem értem, mi köze ennek az én kérdésemhez — kezdte dühösen Szamgin, de Marina így szólt:

— Mindjárt megérted.

— Mit?

— Hogy én is montanista vagyok.

Szamgin sokáig, gondosan válogatott a cigaretták között, és míg rágyújtott, azon tűnődött, minek nevezze az érzést, amely most eltölti. Marina pedig ugyanolyan fölényesen és kelletlenül folytatta:

— Montanista, nem egészen találó elnevezés. Montanusnak semmi köze ehhez; az én hitemet vallók duhovnijnak[12] nevezik magukat...

„Szektás? — töprengett Szamgin. — Ez valószínűnek látszik. Valami effélét kellett várnom tőle." De ráeszmélt, hogy bosszúság, kiábrándultság fogja el, és Marinától egészen mást várt. Némi erőlködésre volt szüksége, hogy megkérdezze:

— Eszerint te... egy szekta tagja vagy?

— Egy hajó kormányosnője vagyok.

Ezt igen egyszerűen mondta, mintha nem is volna büszke rangjára, majd sértő egykedvűséggel folytatta:

— A pópák tudatlanságukban a kormányosokat Krisztusnak, a kormányosnőket istenanyának nevezik. A szervezet pedig, ahogyan te említetted, egyház, és nem is kicsiny, vagy négy tucat kormányzóságban működik, szétszórtan, ideig-óráig, egyelőre...

[12] *Duh: lélek, szellem.*

Szamgin elé tolta a lekváros tálkát, másik kezével leszorította pongyolája gallérját, és széles mosolyra derült:

— Ó, milyen mulatságosan pislogsz! És hogy megnyúlt az arcod. Csodálkozol? De hát mit gondoltál rólam, kedves barátom?

Jobb karja könyökig meztelen volt, a bal majdnem vállig. Pongyolája szinte lecsúszott róla. Szamgin cigarettájának füstjét bámulta, s leplezetlen sajnálkozással mondta:

— Engedd meg, de ez váratlanul ért. És egyáltalán rendkívül különös!

— Nos, magától értetődik! — felelt az asszony. — Egyszerűbb volna, ha kiderülne, hogy titkos találkahelyet tartok fenn...

— Érthetőbb nem lettél számomra — mormogta bosszúsan, de egyúttal szomorúan is Szamgin. — Ilyen okos, szép asszony. Ilyen nyomasztóan szép...

Beszéd közben nem nézett Marinára, de tudta, hogy az asszony szeme gúnyosan csillog.

— Már nyomasztó is vagyok? — kérdezte. — Ejha!... — És meggyőzően jelentette ki: — „A Szókratészek, Zenónok és Diogenészek lehetnek korcsok, de a kultusz szolgálóihoz szépség és nagyság illik"... tudod, ki mondta ezt?

— Nem — felelte Szamgin, és körülpillantott: körülötte minden valósággal elváltozott, elsötétült, összébb szorult, Marina pedig megnőtt. Mint a tanítványát, úgy faggatta az asszony, hogy mit olvasott a misztikus szekták, az egyház történetéről. Klim tagadó válaszain nevetett.

— Bizonyosan olvastad Melnyikovnak a „Hegyek világa" című regényét?

— Az „Erdők világá"-t olvastam.

— No, jó is, hogy a „Hegyek világá"-t nem olvassák: abban arról ír, amit nem látott, és badarságokat hord össze. Mégis olvasd el.

— A badarságot? — kérdezte Szamgin.

— Mindent ismerni kell, akkor talán valamit megismertünk — mondta nevetve Marina.

Ez az oktalan nevetés nem sértette Szamgin méltóságér-

zetét, hanem vágyat ébresztett benne, hogy vitatkozzék az asszonnyal, élesen vitatkozzék vele, az ellenkezés szándékát azonban szomorú gondolatok zavarták meg:

„Túlságosan fesztelenül tárja fel magát előttem. Én viszont semmit sem mondhatok neki magamról, mivel nem állítok semmit. Ő mégiscsak állít valamit. Igaz, hogy képtelenséget. Talán tudatosan áltatja önmagát, hogy ne kelljen értelmetlenséget látnia. Önvédelemből a kis démon ellen..." Marinának kibomlott a haja, egy fürt lecsüngött vállára és keblére. Közben pedig fojtott hangon beszélt:

— Akkor Zebaoth bánatában és kétségbeesésében fellázadt a Lélek ellen, és az anyag posványára fordítva tekintetét, belé irányította gonosz vágyát, melyből fiu született, sárkány képére. Ez az Értelem, egyúttal a Hazugság és Krisztus, tőle ered minden rossz a világon és a halál. Így tanították ők...

„Ez persze amolyan misztikus badarság — gondolta Szamgin, és a szeme sarkából, pápaszeme alól fürkészte Marinát. — Lehetetlen, hogy higgyen ebben."

— És az örömöt, a Lélekért való rajongását, megölte az értelem...

— Rajongás?[13] — kérdezte Szamgin. — Ez, úgy rémlik, valami olyasmi lehet, mint az athéni éjszakák vagy a fekete mise?

— A papok ocsmány kitalálása — felelte nyugodtan Marina, de kissé megvetően, élesen nyomban így folytatta:

— Mennyire tudatlanok és hiszékenyek vagytok ti, értelmiségiek, mindenben, ami a nép lelkére vonatkozik! És mennyi egyházi mételyt szívtatok magatokba... és te is, Klim Ivanovics! Magad panaszkodtál, hogy idegen gondolatok közepette élsz, szorongatnak...

Szamgin homlokát ráncolva mondta:

— Nem emlékszem... kétlem, hogy panaszkodtam! De ha így van: hiszen te sem mondhatod, hogy a saját gondolataid éltetnek...

[13] *Szójáték: az orosz ragyenyije szó (rajongás, igyekezet) szektás szertartást is jelent*

— Miért nem mondhatom? — kérdezte mosolyogva Marina. — Milyen jogon állítod azt, hogy én nem mondhatom? Talán tudod, hogy mit olvastam, és mit találtam ki magam? Azonkívül: elolvasni valamit, ez még nem jelenti azt, hogy az ember hiszi és elfogadja ...

Szinte harciasan rázta meg magát, haját vállára vetette, és igen határozottan kijelentette:

— Nos, elég! Meggyóntam neked, kitártam a lelkem: most már tudod, ki vagyok. De engedd meg, hogy arra kérjelek: mindez maradjon köztünk. Természetesen bízva tartózkodásodban, óvatosságodban, tudom, hogy konspirálsz, tudsz hallgatni magadról és másokról. De valahogy véletlenül el ne szóld magad Valentyin vagy Ligyija előtt.

Néhány pillanatig hallgatott, lehunyt szemmel.

— Figyelmeztetésed teljesen felesleges... — mormogta Szamgin.

— Mindenesetre szükséges — válaszolta szárazon az asszony. — Most térjünk a Koptyev- és az Oboimova-ügyre. Figyelmeztetlek: az ilyen ügyek ismétlődni fognak. Közösségünk minden tagja köteles (halála után vagy életében, ez tőle függ) a közösségre hagyni vagyonát. Oboimova öccse a mi közösségünk tagja volt, ő egy másiké, hajója azonban nemrégiben egyesült az enyémmel. Ennyi az egész...

Szamgin rövid gondolkodás után így szólt:

— Nincs más hátra, mint hogy köszönetet mondjak a bizalmadért. — És önmagának is váratlanul, hozzátette: — Valóban felvillantak bennem egyes... zavaros gondolatok!

— Ha eltűntek, akkor jó — állapította meg Marina.

— Igen, eltűntek — erősítette meg a férfi, és mivel Marina hallgatott, s teáját szürcsölte, tanácstalanul így folytatta: — Ne sértődj meg, ha azt mondom... ha megismétlem, hogy mégis nehéz megérteni, hogy te, okos asszony létedre...

Marina nem hagyta befejezni. Csészéjét letette a csészealjra, kezét ökölbe szorította, arca sötét pírba borult, és öklét rázva, tompán kongó hangon beszélni kezdett:

— Gyűlölöm a pópák pravoszlavizmusát. Az értelmem arra törekszik, hogy valamennyi közösségünk, és a velük roko-

nok is, egyesüljön. Nem szeretem a kereszténységet, ennyi az egész! Ha a te... kasztodbeliek meg tudnák érteni, mi a kereszténység, ha felfognák hogyan hat az akaraterőre...

Szamgin nem figyelt az asszony szavaira, hanem az arcát nézte: nem halványodott a szépsége, de ismeretlen és szinte félelmetes vonás jelent meg rajta: szeme vakítóan ragyogott, ajka fojtott szavakat szórva remegett, és elfehéredett keze is reszketett. Így tartott ez néhány pillanatig. Akkor Marina széttárta karját, és már mosolygott, noha ajka még egyre remegett.

— Lám, hogy feldühösítettél! — mondta s megigazította mellén a csipkét.

Szamgin együttérzően mosolygott, s nem tudta, mit mondjon. Néhány perc múlva, búcsúzkodás közben kedve támadt, hogy amit még sosem tett, megcsókolja az asszony kezét.

Nem tudta elképzelni, hogy ez a valóság iránt oly közömbös asszony gyűlölni tudjon valamit.

„Hát így vagyunk? — gondolta kábultan hazafelé menet, miközben egyik lámpától a másikig óvatosan botorkált lefelé a gyéren megvilágított, sötét utcán. — De ha gyűlöl, akkor hisz is, nem csupán játszik a szavakkal, nem áltatja magát szándékosan. Észrevettem-e valaha is benne bármi mesterkéltséget?" — kérdezte önmagától és tagadóan válaszolt:

Mindez, amit hallott, teljesen jelentéktelen volt ahhoz képest, amit látott. Ismerte a szavak értékét, és Marina szavait nem tudta többre becsülni másokénál, emlékezetébe azonban mélyen belevéződött az asszony ijesztő arckifejezése és aranyszínű szemének perzselő, szenvedélyes csillogása.

„Igen, ő megmagyarázta önmagát, de nem lett érthetőbb, nem! Megmagyarázta viselkedését, de nem magyarázta meg azt az ellentmondást, amely értelme és... hitvallása között van."

Vagy két hétig állandóan e váratlan felfedezésre gondolt. Úgy látta, Marina kimértebb, tartózkodóbb, egyúttal azonban szinte még gondoskodóbb, mint azelőtt. Tolakodás nélkül, csak úgy mellékesen, érdeklődött, elégedett-e Misa

munkájával, pompás könyvszekrényt ajándékozott a férfinak, újra megkérdezte: nem zavarja-e Bezbedov.

Nem, Bezbedov nem zavarta: valamiért elcsüggedt, szótlanabb lett, ritkábban bukkant elő, és már nem hajkurászta olyan gyakran a galambokat. Blinov megint elragadott két párat, nemrég pedig, egy sötét éjszakán, valaki a kertből felmászott a tetőre, hogy kilopja a galambokat, és letörte a dúc lakatját. Bezbedov bősz haragra gerjedt emiatt: reggel hálóingben futkározott az udvaron, noha hideg volt, és éktelenül szidta a házmestert, elkergette a szobalányt, majd beállított Szamginhoz kávézni, és dühtől sárgán, kijelentette:

— Felgyújtom a szárnyépületet, vigye el az ördög!

— Figyelmeztessen egy nappal előbb, hogy kiköltözhessem — mondta komolyan Szamgin, és nem nézett Bezbedovra; a galambtenyésztő kis ideig hallgatott, majd ugyanolyan komolyan hörögte:

— Rendben van.

Majd kirobbant:

— A pokolba Oroszországgal! — hörögte lihegve. — Mindenütt tolvajok meg csinovnyikok! Hivatalnokok. De kinek szolgálnak? A sátánnak, mi? A sátán is csinovnyik.

Szamgin a kávéját itta, újságot olvasott, és nem figyelt a kellemetlen vendég ostobaságaira. Bezbedov azonban hirtelen halkabban és mintha értelmesebben kezdett volna beszélni:

— Helyesen mondta ez a párizsi ficsúr, Turcsanyinov: „Az embernek kikapcsolódásra van szüksége." Istenre, zenére, kártyára . . .

Szamgin rápillantott az újság fölött és megkérdezte:

— És a galambok?

— A galamboknak kitekerem a nyakát. Megsütöm őket. Nem, komolyan beszélek — folytatta zordan Bezbedov. — Az ember legszívesebben öngyilkos lenne. Megy az erdőben, vagy akár a mezőn, éjszaka van, sötétség, a földön, a lába alatt pedig göröngyök. Körös-körül pokoli zűrzavar: forradalmak, „kisajátítások", akasztások . . . egyszóval nincs hová menekülni! Kell, hogy valami világítson előtte. Ne is világít-

son, de legalább legyen. Vagy, vigye el az ördög, ne is legyen, hanem csak úgy agyalják ki, lám az ördögöket is kiagyalták, és hiszik, hogy vannak.

Zajosan felkelt és elment. Fecsegése semmi nyomot sem hagyott Szamgin emlékezetében.

Misa viszont lassanként ellenszenvet ébresztett benne. A szótlan, szerény ifjú nem adott rá nyílt okot: gyorsan és rendesen kitakarította a szobákat, letörülgette a port, nem roszszabbul, mint egy gyakorlott, rendszerető szobalány, majdnem hibátlanul lemásolta az iratokat, elszaladt a bíróságra, boltba, postára; minden kérdésre a legnagyobb pontossággal válaszolt. Szabad perceiben az előszobában ült, az ablak előtti asztalnál, könyv fölé hajolva.

— Mit olvasol? — kérdezgette Szamgin.

— A „Szovremennij Mir" folyóirat harmadik számát, Arcibasev „Szanyin" című regényét.

Szamgin kioktatta:

— Ha válaszolsz, nem kell felállnod, nem vagy katona, én meg nem vagyok tiszt.

— Igenis — mondta Misa, és többé nem állt fel. Ezzel megfosztotta Szamgint a korholás egyetlen lehetőségétől, noha kedve támadt rá, nem is ritkán. Szamgin tudta, hogy ez a vágya alaptalan, mégis makacsul fel-felbukkant. Sokszor kérdezte önmagától:

„Mi nem tetszik nekem ebben a fiúban?"

És rádöbbent, hogy Misa nyílt, átható pillantása nem tetszik, szeme szép volt, de üresen tiszta, tekintete mintha faggatta volna, tisztelettudóan ugyan, de követelőzően. Egyre gyakrabban fordult elő, hogy amikor Misa a várószoba sarkában ült, és iratokat másolt, Szamginnak úgy tetszett, hogy tiszta, áttetsző szeme őt figyeli.

— Zárd be a dolgozószobám ajtaját — parancsolta.

Még kellemetlenebb volt megállapítania, hogy éppen úgy bánik Misával, mint Bezbedov, aki vadul kidüllesztett szemmel, leplezetlen dühvel bámulja az ifjút, és megvető, morgó hangon beszél vele.

„Rá sem kell hederítenem" — biztatta önmagát Szamgin.

Az efféle gondolatait s általában mindenfajta jelentéktelen gondolatát legsikeresebben a Marináról való töprengés űzte el. Igyekezett megállapítani: egyszerűbb vagy bonyolultabb lett kapcsolata az asszonnyal? Az, ami a józan észjárásra vallott: gyakorlatiassága, független, sőt befolyásos helyzete a városban, olvasottsága, mindez szinte elfeledtette, hogy Marina szektás, holmi „kormányosnő", „istenanya", Klim megállapította, hogy ez bizonyára a hatalomvágy játéka, a parancsolási óhaj megnyilvánulása, vagy talán valamilyen perverz kéjelgés: egy szép test időtöltése.

„Bálvány" — emlékeztette önmagát. Ennek azonban ellentmondott a haragos kitörés, amellyel Marina úgy meglepte. „Szilárd és mozdulatlan, mint a szikla a patakban: az élet izgalmai elfolynak mellette, nem ingatják meg. De mit is gyűlöl? A kereszténységet, ezt mondta."

Egyre gyakrabban úgy érezte, hogy Marina ismeretsége igen mély és döntő jelentőségű, de nem tudta vagy nem merte megállapítani: éppenséggel milyen jelentősége van?

„Túlságosan sokat gondolkozom róla, és úgy látszik, eltúlozom, felnagyítom őt" — fékezte önmagát, de már sikertelenül.

Egyik nap így szólt hozzá az asszony:

— Csendesülnek a viszonyok, külföldre utazom, körülnézek, milyen ott? Angliába megyek...

Szamginnak nagyon nehéz volt elképzelnie, hogy Marina nincs a városban. Egy alkonyi órán asztalánál ült, és fellebbezési beadványt fogalmazott egy igen bonyolult ügyben, s tollával egy telt női test körvonalait rajzolgatta a papirosra és eltűnődött:

„Ha regényíró volnék..."

Először kicsinynek rajzolta Marina alakját, azután fokozatosan, észrevétlenül mind jobban nagyította, szélesítette, és mire telefirkálta az egész ívet, egy sereg női testet látott maga előtt, melyek szinte egymásba illettek, és egyetlen torz idomú, hatalmas alakban olvadtak össze.

„Igen! Ha író volnék, úgy ábrázolnám őt, mint az új burzsoázia jellegzetes asszonyát."

Megfordította az összefirkált lapot, és megint lerajzolta Marinát, képzelete szerint kezébe adta Mercur kígyós pálcáját, lábára apró szárnyakat rajzolt és hirtelen Bezbedov szavai jutottak eszébe a „kikapcsolódásról". Félredobta a tollat, levette szemüvegét, és sétálni kezdett a szobában, cigarettára gyújtott, s lefeküdt a díványra. Igen, Marina magára tereli riadt gondolatait: életében ő a leglényegesebb, és míg azelőtt haladt valamerre, most megállt az asszony előtt vagy mellett. Jobb szerette volna, ha nem fedezi fel ezt, de miután megtette, elismerte, hogy igaz: valóban nyugodtabban tűri az életet, és egyszerűbb, türelmesebb önmagához. Kétségtelenül ez Marina hatása. Szamgin felsóhajtott, és megigazította feje alatt a párnát. A falnál, egy széken megfakult arany keretben közepes nagyságú ovális tükör állt: Marina ajándéka, egyszerű és szép darab; Misának még nem volt ideje felakasztani a hálóban. Az alkonyi homály ködén át Szamgin látta a tükörben a szárnyépület tetejét, a kémény körül a galambok polcait, a tetőn túl pedig a csupasz faágakat.

Visszaverődött a tükörben egy hegyes szakállú, megnyúlt, szemüveges arc is, fölötte cigarettafüst kékes csíkjai kígyóztak; igen mulatságosan kúsztak végig a tetőn, s elenyésztek a fekete faágak között.

„Mivel zavarja ezt az asszonyt a kereszténység? — fontolgatta tovább Marina szavait Szamgin. — Nem, ezt a kijelentést nem az értelem diktálta, hanem bizonyára megharagudott rám... Jövőre én is külföldre utazom..."

A füst a tükörben sűrűbb lett, és érthetetlenül szürkévé színeződött. A cigaretta alig füstölgött. A füst pirosodni kezdett, majd a galambok egyik polca alatt élénkvörös tűz lobbant fel: a napsugarak visszfénye is lehetett.

Szamgin azonban már tudta, hogy tűz van: a lángnyelvek boszorkányos gyorsasággal körülfonták a polcot, és végigiramodtak a tető oromzatán, szaporodtak, növekedtek: a hegyes fejű sárga, kárminpiros lángocskák átdöfték a tetőt, mind messzebb futottak gerincén, és vidáman hajladoztak ide-oda. Szamgin látta, hogy arca a tükörben elkomorodik,

a feje fölött lógó telefon felé nyúl, de nem emeli le a kagylót, hanem mellére ereszti kezét.

„Tűz van — magyarázta szigorúan önmagának. — Felgyújtotta a házat ez a csirkefogó."

Nem vette le tekintetét a tűz játékáról, de nem érezte az ilyenkor természetes izgalmat; ez csodálatba ejtette, s magyarázatot követelt.

„Először látom, hogyan támad tűzvész — magyarázta. — Telefonálnom kell."

De nem mozdult. Kellemes volt a tudat, hogy telefonálnia kell a tűzoltóságra, ki kell rohannia az udvarra, az utcára, hogy lármát csapjon: kell, de megteheti, hogy nem csinál semmit.

„Megtehetem — mondta önmagának, és rámosolygott a tükörben visszaverődő képmására. — Az ügyiratokat és a könyveket még ráérek kihajigálni az ablakon."

Mégis telefonált; a tűzoltóságról kurtán és mérgesen felelt valaki:

— Tudjuk.

A tükör sötétvörös színbe borult, mintha olvadna: majdnem a fél tetőgerinc lángnyelvekben pompázott, amelyekről vörös cafatok szakadtak le, és eltűntek a levegőben.

Mikor Szamgin kiszaladt az udvarra, már jó néhányan sürögtek ott: Panfil házmester és egy rendőr nehéz létrát cipelt, a tetőn, a kéménynél Bezbedov trónolt lovaglóülésben, és a deszkákat szabdalta. Egy szál zokniban volt, fekete nadrágban, kikeményített mellű ingben, kézelőit nem gombolta be, csúszkáltak a karján, csuklójától könyökéig, és zavarták; Bezbedov belevágta baltáját a tetőbe, letépte a kézelőket és felüvöltött:

— Vize-et!

„Megijedt az agyalágyult — gondolta Szamgin. — Vagy talán megsajnálta?"

Bezbedovhoz felmászott egy vörösbarna zekés, hosszú, ösztövér ember, valahogy természetellenes helyzetben megvetette lábát a tetőn: két kézzel szaggatta a deszkákat, lehajigálta őket, közben átható hangon rikoltozott:

— Vigyá-ázz, vigyá-ázz!

Klim mellett egy göndör hajú legény állt, feszítővasat tartott a kezében, és prüszkölt, tüsszentett egyet, rámosolygott Szamginra, és pislogva a kövezethez verdeste a vasat, várta a következő tüsszentést. Az udvar kékes füstfüggönyébe hirtelen berontottak a tűzoltók, rézfullánkú, hosszú kígyót vonszoltak maguk után. Kopogtak a szekercék, recsegtek a deszkák, a földre hulltak füstölögve és aranyos szikrákat szórva, Egge rendőrfelügyelő pedig a nézőket unszolta:

— Oszoljanak, uraim!

Az ezüstszínű vízsugár sűrű, bársonyos füstfellegeket kergetett elő a tető alól, minden szokatlanul élénk és vidám volt, s Szamgin pompásan érezte magát. Amikor övig mezítelenül, tetőtől talpig csuromvizesen odalépett hozzá Bezbedov, Szamgin megkérdezte:

— A galambok elpusztultak?

Bezbedov legyintett.

— Elvitte őket az ördög! Én meg vendégségbe készültem névnapra, éppen öltözködtem, no tessék... Mind megfulladt, egy sem tudott kirepülni.

Arca nedves volt, egész bőre szinte piszkos könnyeket sírt, szélesre tátott szájjal, nehezen zihált, kivillantotta aranykoronás fogait.

— Hogyan történt? — kérdezte Szamgin, és hangja váratlanul szigorúan csengett.

Bezbedov ismét felkapaszkodott a tetőre, s közben dünnyögte:

— Nem tudom. A tűz olyan, mint a tolvaj.

Kiköpött és megismételte:

— Tolvaj.

Szemlátomást Bezbedov őszintén el volt keseredve, és nem színészkedett. Félóra alatt eloltották a tüzet, az udvar kiürült, a házmester becsukta a kaput, a sikertelen tűzvészre csupán a maró füstszag, a tócsák, a megszenesedett deszkák emlékeztettek, meg Bezbedov ingének fehér kézelője, amely az udvar egyik sarkában hevert. Újabb félóra múlva pedig Bezbedov megmosakodva, nedves fejjel és bosz-

szúsan, csüggedten ült Szamginnál, mohón kortyolta a sört, kipillantott az ablakon, a fekete égbolton feltünedező első csillagokra, s így dünnyögött:

— Meglátja, Blinov holnap már kora reggel hajkurászni kezdi a galambokat, hogy belém kössön...

Szamgin már rég nem beszélgetett vele, és ellenszenve kissé feloldódott a közönyben. Ezen az estén Bezbedov nevetségesnek és szánalmasnak tetszett, sőt valami gyermekes is volt benne. A kövér ember kigombolt gallérú kék inge, mezítelen, duzzadt fehér nyaka, szakálltalan arca nagyon emlékeztetett „A siheder"-re,[14] egy tehetségtelen színész alakításában. Csüggeteg zsörtölődéséből nyűgösség csendült ki.

„Nem, ő nem gyújthatta fel, képtelen rá" — állapította meg Szamgin, miközben Bezbedovot hallgatta.

— Irigylem magát: a maga fejében minden átgondolt, elhatározott, él, mint hal a vízben, nyugodtan. Nekem meg vihar dúl a lelkemben...

Szamgin mosolygott, de udvariasan ügyelt rá, hogy mosolya ne lássék túlságosan sértőnek. Bezbedov felsóhajtott:

— Elkelne néhány rák ehhez a sörhöz... Bizony, vihar dúl bennem! Füst és por. Maga embereket véd, az újságokban dicsérték a beszédét. Én viszont nem szeretem az embereket. Valamennyi szemét, egyet sem érdemes védeni.

— Ugyan hagyja már abba! — mondta Szamgin. — Maga egyáltalán nem olyan bősz...

— De olyan! — ellenkezett Bezbedov, s tenyerével az ablakpárkányra sújtott, majd ráncba vonta homlokát, és rázogatni kezdte tenyerét, hogy lehűtse. — Nekem, tudja, terroristának kellett volna lennem, anarchistának, de lusta vagyok, ez a baj! És nálunk kaszárnyai fegyelem van...

Poharába beleölte magát egy kései légy, Bezbedov kisujjával kihalászta a sör habjából, s egyre jobban nekihevülve bizonygatta:

— Jó embereket sosem láttam. És nem is várom, nem aka-

[14] *Fonvizin XVIII. századbeli orosz drámaíró közismert vígjátékának főhőse.*

rom, hogy lássak. Nem hiszem, hogy léteznek. A jó embereket a haláluk után csinálják. Ámításul.

— Felzaklatta magát a galambjai elvesztése miatt, azért zsörtölődik — jegyezte meg Szamgin, s érezte, hogy lassacskán már unja a vadembert.

Bezbedov pedig kiitta a sört, és az üres pohárba bámulva, makacsul folytatta:

— Markovics ékszerész és uzsorás, teleszórta a kirakatát különböző színű, apró, silány kövecskékkel, és a közepére tett öt nagyot. A nagyok hamisak, én tudom, Ljovka mondta, a fia. Hát ilyenek a jó emberek! Leckéztetésül eszelik ki őket, az én számomra: „Szégyelld magad, Valentyin Bezbedov!" Én viszont egy cseppet sem szégyenkezem.

Megrázta fejét, és mereven Szamginra bámult, és kihívóan hörögte:

— Nem szégyenkezem.

— Nos, ha nem szégyellné magát, akkor nem beszélne erről a témáról — állapította meg Szamgin. És oktatóan hozzátette: — Az ember azért háborog, mert önmagát keresi. Önmaga akar lenni, mindenkor hű önmagához. Belső harmóniára törekszik.

— A harmónia az harmónia, no de ki játszik rajta?[15] — kérdezte széles, torz mosollyal Bezbedov.

Szamgin homlokát ráncolva mondta:

— Rossz szójáték.

— És ha én nem akarok önmagam lenni? — kérdezte Bezbedov. Három száraz szót kapott válaszul:

— A maga dolga.

Bezbedov néhány pillanatig hallgatott, Klimet fürkészte, s égszínkék, üvegszerű pupillája valahogy kisebb, szúrósabb lett: vastag ajkát lassan mosolyra húzta, és így szólt:

— Nos, magát nem lehet becsapni! Igaz, szégyellem magam, úgy élek, mint a barom. Azt gondolja, nem tudom, hogy a galambok badarság? Meg a lányok is, szintén badarság. Kivéve egyet, de az, csak általt, annyi szent! Mert szép!

[15] *Szójáték: garmonyija harmonikát is jelent.*

Ráncba szedhet. A feleségem is szép volt és okos, de a nénim nem szereti az okosakat...

Félbeszakította beszédét: akkorát cuppantott, mintha dugót akarna kihúzni egy palackból. Sebesen Klimre pillantott, és sört töltött a poharába.

— Veszekedtek. A nénim és a feleségem... — morogta.

„Fejébe szállt a szesz" — állapította meg Szamgin, és figyelt: várta, hogy Bezbedov Marinára tereli a szót. Az pedig felhajtotta sörét, és ajkáról fröcskölve a habot, így beszélt:

— Meglehet, a szégyenkezésről feleslegesen beszélek, csak az illem kedvéért. Olvassa Arcibasevet? Lám, ő becsületes író, páratlanul becsületes! Szerintem, a föld alatt bujkáló embert, a Dosztojevszkij-féle embert, végképp kivezette a napfényre. Nyíltan kimondja: az embernek joga van gazembernek lennie, ez a természetes rendeltetése. Az élet célja: minden vágy kielégítése, legyen akár rossz, ártalmas másokra. Fütyülünk a többiekre! Verekedés lesz belőle? Sebaj: hát verekszünk! Az általános elfogadott nézet szerint az őszinte, az erős mindig gazember. Ezt a nézetet a nyápic tökfilkók eszelték ki, önvédelemből. Ezt mondja ő!

Szokatlanul sebesen hadarta. Szamgin ráeszmélt, hogy Bezbedov nyilván megijedt attól, amit Marináról mondott.

— Nem olvastam a „Szanyin"-t — szólalt meg, és szigorúan Bezbedovra pillantott. — A maga előadása szerint a regény durva irónia, szatírája Nietzsche individualizmusának...

— Nos, ördög tudja, lehet, hogy szatíra! — állott rá Bezbedov, de nyomban kijelentette: — Potapenkónak van egy „Szerelem" című regénye, abban a nő szintén jobban szereti a gazembert, mint a... becsületes közéleti férfiakat. A nő, szerintem, jobban ismeri az élet ízét, mint a férfi. Vagy talán az élet igazságát...

„Mindjárt rátér Marinára" — figyelmeztette magát Szamgin, s érezte, hogy Bezbedov mámoros fecsegése feléleszti ellenszenvét. Lerázni azonban nehéz lett volna, és különben is csábította a remény, hogy hall valamit Marináról.

Felállt, végigsétált a szobán, megtorpant a könyvszekrény

előtt, és cigarettára gyújtott. Bezbedov dülöngélt a széken, és tovább dünnyögött:

— Szatíra, karikatúra... Hm? Nos, rendben van, nem ez a lényeg, hanem az, hogy lám én nem tudom megérteni önmagamat. Megérteni annyi, mint megfogni.[16] — Rekedten felnevetett. — Megszoktam: hol ilyennek képzelem magam, hol olyannak, ám hogy valójában milyen vagyok?... Bizonyára jelentéktelen senki, de erről meg kell győződni. Legyen bár bántó, de határozottan meg kell mondani önmagamnak: te senki vagy, és maradj veszteg!

Szamgin önkéntelenül erősen beharapta cigarettája szopókáját, lopva rásandított Bezbedov karikatúrába illő alakjára, és ujjaival a szekrény üvegén dobolva, gondolatban káromkodott egyet:

„Barom."

— Még bűnt is szívesen elkövetnék, csak hogy megállapodjam valaminél, becsületszavamra!

— No lám — mondta határozatlanul és halkan Szamgin; érezte, hogy nem képes tovább tűrni ennek az embernek a jelenlétét.

— Higgye el — válaszolt Bezbedov. — Nagyon nehéz nekem, különösen most...

— Miért épp most?

— Oka van. Valahogy zugban élek, zsákutcában. Az emberektől félek: kiráncigálnak, és arra kényszerítenek, hogy valami... felelősségteljes dolgot csináljak. Én meg nem hiszek, nem akarok. Lám, ezt művelik, ezt művelték sok ezer esztendőn keresztül. No és az eredmény? Akasztás jár érte... Csak az marad hátra, hogy önmagammal kínlódjam.

Szamgin köhintett, és a szekrény mellől így szólt:

— Megfájdult a fejem...

— A füsttől — magyarázta Bezbedov, és megcsóválta a fejét.

— Megyek, sétálok egyet.

— Rajta — engedélyezte Bezbedov, felállt és megtántoro-

[16] *Szójáték a ponyimaty és pojmaty igékkel.*

dott. — Nos megyek én is. Odaát, a szobámba, befolyt a víz... A lányoknál hálok, sebaj...

Az ajtóhoz ment, de hirtelen megfordult, Szamgin felé indult, és rekedt suttogásig fojtott hangon mondta:

— Maga, Klim Ivanovics, jó barátságban van a néném-mel, de én maga iránt... valami... rokonszenvet érzek.

Egészen közel lépett Szamginhoz, rádőlt, a szekrényhez szorította, és megpróbálta átölelni, miközben még halkabban, szinte a foga közt sziszegve folytatta:

— Ő mindenkivel jó barátságban van, a legravaszabb színésznő, hogy az ördög... Kifacsarja az embert, aztán fel is út, le is út! Magát is...

— Én más véleménnyel vagyok róla — jelentette ki sietve és hangosan, Szamgin. Elhúzódott a részegtől, az pedig lecsüngette karját, és csodálkozva, józanul kérdezte:

— Minek kiabál? Én nem félek. Más véleménnyel? No, jól van...

Elindult, de az ajtófélfába kapaszkodva megállt, és bal karjával hadonászva, visszaszólt:

— Ez a szép Misa gyerek meg besúgó! Az a feladata, hogy figyeljen engem. Meg magát. Szentigaz...

Szamgin elkísérte tekintetével, majd elhűlve leereszkedett egy székre.

„Micsoda... hitványság!"

A „hitványság" szót nem lelte meg mindjárt, és a szó nem volt elég a lejátszódott jelenetre. Bezbedov váratlan, részeg vallomásában volt valami kétértelműség, gyanúsan paródiaszerű, és ez a kétértelműség különösen felháborította, felizgatta Szamgint. Kisietett az előszobába, felvette felöltőjét, szinte kiszaladt az udvarra, és míg a sötétben lépdelt a tócsák, a megszenesedett deszkák között, eltökélten jelentette ki önmagának:

„Lakást kell változtatnom."

Néhány perc múlva azonban hirtelen rádöbbent, hogy tulajdonképpen milyen sértő és megalázó, hogy felháborodott a részeg beszédén.

„Min háborodom fel? Azon, amit Marináról mondott?

Féleszű hazudozás, Marina minden inkább, mint színésznő."

Önkéntelenül meglassította lépteit: Bezbedov szavaiban volt valami, ami rendkívül hasonlított ahhoz, amit ő, Szamgin mondott Marinának önmagáról.

„Lehetetlen, hogy Marina beszélt neki erről!"

Gyorsan, de igen rosszmájúan végiggondolta, hogyan viselkedik Marina vele és Bezbedovval.

„Lehet, sőt valószínű, hogy könyörtelen az emberekkel szemben és ravaszkodik. Határozott célkitűzés lebeg előtte. Van egy mestersége: szektás, és az a vágya, hogy valamiféle új egyházat alapítson. De semmi sem vall arra, hogy hozzám nem őszinte. Szavaiban olykor nyers velem, de általában is eléggé nyers."

Érezte, hogy igazolnia kell Marinát a gyanúsításokkal szemben, és azt is érezte, hogy ezt szeretné mielőbb megtenni. Az éjszaka nem volt alkalmas sétára: a sarok mögül nyirkos, hideg széllökések törtek elő, a fekete felhők letörölték az égről a csillagokat, a levegő megtelt az ősz szomorú neszével.

Végül is elhatározta, hogy beszél Marinával Bezbedovról, és hazament. Kényszerítette önmagát, hogy figyelmet szenteljen Bezbedov Misáról tett megállapításának.

Elhatározásában rejlett valami kényelmesség, de feltétlenül szükséges volt. Magától értetődik, Marinának nem lehet szüksége besúgóra, de van egy állami intézmény, amely igénybe veszi a besúgók szolgálatait. Misa túlságosan kíváncsi. Az a papírlap, melyre Szamgin Marina alakját rajzolta, majd széttépte és a kosárba dobta, Misa asztalán bukkant fel, a piszkozatok között.

— Minek vetted ki? — kérdezte Szamgin.

— Megtetszett — volt a válasz.

— És mi tetszett meg benne?

— Mercur. Ön nőnek rajzolta — mondta egyenesen Szamgin szemébe nézve Misa.

„Becsületes tekintet" — állapította meg Szamgin, és még egy kérdést tett fel:

— De honnan tudsz te Mercurról?

— Olvastam a görög mitológiát.

— Ahá — mondta Szamgin, és ezután, önmaga számára is észrevétlenül, magázni kezdte az ifjút. Ámbár a mitológia persze érdekelheti, de mégis kellemetlen jelenség, és az új lakásban más írnokot kell fogadnia. Amit Bezbedov mondott Marináról, Szamgin nem akarta megjegyezni, de mégsem felejtette el. Óvatosabban viselkedett az asszonnyal, bizalmatlanul figyelte nyugodt, gúnyos beszédét, gondosabban mérlegelte és kevesebb együttérzéssel fogadta a jelen viszonyokról mondott gúnyos ítéleteit; ezek önmagukban korántsem keltették fel együttérzését, leggyakrabban csupán csodálatba ejtették. Úgy tetszett, hogy Marina egyre bizonyosabb lesz valamiben, még diadalmasabbnak, még vidámabbnak érzi magát.

A valóság olykor kellemetlenül jelentkezett, a felakasztottak névsorában Szudakov nevét olvasta, a városban letartóztatott anarchisták között pedig Varakszinét, aki a Loszev és Jefrenov nevet használta. Igen, ez kellemetlenül érintette, de más személyekhez képest csupán jelentéktelen dolgok voltak, és emlékezete nem őrizte meg sokáig. Marina így vélekedett a kivégzésekről:

— Legalább valaki figyelmeztetné ezeket a hülyéket, hogy ezzel csak a bosszút szítják.

— A Dumában a szájukba rágják — mondta Szamgin. Az asszony azonban élesen felelt:

— Figyelmeztetésen nem szavakat értek...

És szeme dühösen fellobbant. Az ilyen éles kitörések és fellobbanások, amelyek mindig váratlanul jöttek, s nem egyeztek Szamginnak Marináról kialakított elképzelésével, különösen ámulatba ejtették a férfit.

Az asszony körül felbukkant egy Mr. Lionel Crayton nevű ember. Izmos, karcsú, piros arcú férfi, bizonytalan korú, de nem látszott többnek negyvennél; magas homlokú, szürkés koponyáját sűrű, hullámos haj borította, amelyet mintha hidrogénhiperoxiddal fakított volna, szeme is szürke, és a nézése olykor erőlködő, mint a rövidlátóké, amikor nem

akarják feltenni szemüvegüket. Szeme szelíd, szabályos, sárgás fogait kivillantva, szívesen és kedvesen mosolygott, ettől a teliszájú mosolytól kellemes, borotvált arca még kellemesebb lett. Marina így mutatta be Klimnek:

— Mérnök, geológus, Kanadában járt, látta a mi duhoborjainkat.

— Ó, igen! — erősítette meg Crayton. — Ezek az emberek nagyon... hogy is mondják?... jobbágyok?. .

— Erősek[17] — segített Szamgin.

— Igen, köszönöm! A fiatalok azonban már amerikaiak.

Egyes szótagokat lenyelve, másokat elnyújtva, lassan beszélt oroszul: érezni lehetett, hogy becsületesen iparkodik helyesen beszélni. Majdnem minden mondatát kérdés formájába öltöztette:

— Ennyi egyház, és mind ortodox? És mind elveti Lev Tolsztojt? Smaragdot az Urálban csak a franciák bányásznak?

De keveset kérdezett, inkább Marinát hallgatta, szinte megkülönböztetett tisztelettel nézte. Szabályos, könnyed katonaléptekkel járt az utcán, kezét bolyhos fekete felöltője zsebébe dugta, ellenzős hódprémes sapkát hordott, és szeme az ellenző alól egyenesen, mozdulatlanul, hunyorgás nélkül meredt előre. Gyakran látogatta az istentiszteleteket, rajongott az énekért, és mély bariton hangján lelkendezett:

— Ou! Pogányul szép, nemde?

Ugyanúgy rajongott a fagyért:

— Ilyenné teszi az embert — mondta és felmutatta erősen összeszorított öklét.

Volt benne valami állhatatos unalom és makacsság. Valahányszor Marinánál járt Szamgin, mindig ott találta, és ennek nem nagyon örült; azonkívül észrevette, hogy az angol úgy vallatja őt, akár orvos a beteget. Vagy háromheti itttartózkodás után Crayton eltűnt a városból.

Craytonra vonatkozó kérdéseire Marina kelletlenül és barátságtalanul válaszolt Szamginnak:

[17] *Szójáték a kreposztnoj (jobbágy) és krepkij (erős) szavakkal*

— Hogy mit tudok róla? Most először látom, hibás beszédű, apja kvéker, barátja volt a férjemnek, segített a duhoboroknak letelepedni Kanadában. Ez a Lionel (a neve valami virágra emlékeztet) szintén érdeklődik a szakadárok, szektások iránt, könyvet akar írni róluk. Én nem nagyon szeretem az efféle megfigyelőket, szimatolókat. Meg aztán nem is elég világos: mi érdekli jobban, a szektásság vagy az arany? Most Szibériába utazott. A leveleiből érdekesebb volt, mint a valóságban.

Szamginnak nem sikerült Bezbedovról beszélnie az asszonnyal, noha minden alkalommal megpróbálta ráterelni a szót. Meg aztán Bezbedov is alig volt látható: kora reggel eltűnt, és késő éjszakáig nem került elő. Egy ízben, séta alkalmával, Szamgin betért Marina üzletébe, és az asszonyt az asztalnál találta, egy halom számla előtt, vaskos kereskedelmi könyvvel a térdén.

— A pénzt szeretem, de számolni nem szeretem, sőt utálom — jelentette ki dühösen Marina. — Amerikai milliomosnénak kellene lennem, azok bizonyára nem számolják a pénzt. Zaharij sem mestere ennek a dolognak. Segédet kell fogadnom, egy kis öregembert.

— Miért öreget? — kérdezte tréfálkozva Szamgin.

— Mert vele nyugodtabb az élet — felelte a papirosokkal zizegve az asszony. — Nem rabol ki. Nem gyilkol meg.

— És miben mester Zaharij?

— Zaharij? Semmiben. Közönséges ábrándkergető, szeret veszélyes helyeken kószálni, igaz, nem a földön, hanem a könyvekben. — Hanyagul leseperte a számlákat a díványra, felkönyökölt az asztalra, és arcát két tenyere közé szorítva, mosolyogva mondta:

— Neheztel rád Zaharij, panaszkodott, hogy büszke vagy, nem voltál hajlandó megmagyarázni neki valamit a „Gondűző"-ben, és a parasztokkal is gőgös voltál.

Szamgin vállat vont, és így felelt:

— Én nem vagyok a magyarázgatások mestere. Magamnak sem világos sok minden. A parasztokkal pedig egyáltalán nem tudok beszélni.

Marina kérdéssel szakította félbe Klim szavait:

— Hát Valentyin nem panaszkodott rám?

Szamgin összerezzent, mivel valami gyanúsat érzett az asszony figyelmeztetésében.

Marina szeme ismerősen mosolygott, de szúrósabban mint máskor, és csípős mosolya a pópák elleni kirohanását juttatta eszébe a férfinak. Óvatosan így felelt:

— Szeret panaszkodni önmagára. Általában szószátyár.

— Fecsegő — fűzte közbe Marina. — De azért szid engem is, ugye?

— Nem. Különben: ravasznak nevezett.

— Csak?

Marina halkan, kellemetlenül nevetett, s olyan pillantással nézett Szamginra, hogy az megértette: az asszony nem hisz neki. Akkor önmaga számára is egészen váratlanul, miközben zsebkendőjével szemüvegét törülgette, tompa hangon beszélni kezdett:

— Este a tűz után... furcsán beszélt! Mintha arról próbált volna meggyőzni, hogy te szándékosan költöztettél engem őhozzá, jellemünk bizonyos rokonsága miatt, és mintegy kölcsönös nevelésünk céljából...

Kimondta és zavarba esett, érezte, hogy arcába szökik a vér. Azelőtt még sohasem ötlött fel benne ez a gondolat, s most meglepte. Látta, hogy Marina is elpirul. Lassan levette kezét az asztalról, hátradőlt a dívány támlájára, és szemöldökét összevonva, szigorúan kijelentette:

— Nos, ezt te magad eszelted ki!

— Nem volt józan — mormogta Szamgin, s leejtette szemüvegét a szőnyegre, és amikor lehajolt, hogy felemelje, az asszony hangját hallotta a feje fölött:

— Figyelmeztetni akarsz? „Ami a józannak a fejében, a részegnek a nyelvén?" Nem, Valentyin fantaszta, ez azonban meghaladja az ő képességeit. A te ötleted, Klim Ivanovics. Az arcodon is látom: a tiéd!

Mellén összefonta a karját, pilláival ernyőzte szemét, és így folytatta:

— Nem tudom, megköszönjem-e, hogy ilyen kiváló véle-

ménnyel vagy ravaszságomról, vagy pedig megszidjalak, hogy szégyelld magad? De úgy látom, már szégyenkezel is.

Szamgin pocsékul érezte magát.

„Olyan ostobán viselkedem, akár egy kölyök" — gondolta.

Marina hallgatott, ajkát harapdálta, és nyilván arra várt, mit mond a férfi.

Szamgin pedig így szólt:

— Tudod: beszédében volt valami ahhoz hasonló, amit én meséltem neked magamról...

— Még jobb! — kiáltott fel Marina, s széttárva karját; felkacagott és dülöngélve, nevető szájjal kérdezte: — Mit beszélsz, gondolkozzál. Hogy én ővele, egy ilyen alakkal rólad csevegek! Milyen véleménnyel lehetsz te önmagadról? Ez mind az embergyűlöleted eredménye. No hát: ámulok rajtad! Pedig, hidd el, ez rossz!

Szamgin kissé összeszedte magát, és így szólt:

— Kénytelen voltam észrevenni valamelyes, szinte parodisztikus egyezést...

— Hagyd abba — mondta legyintve Marina —, hagyd abba és felejtsd el. — Majd fejét rázva, halkan, elgondolkozva folytatta: — Mennyire különös ember vagy te! És milyen bűnt követtél el önmagaddal szemben, miért bünteted magad?

Ez nagyon szépen hangzott, meleg, őszinte csodálkozással. Mondott még egyet-mást ugyanebben a hangnemben, és Szamgin hálásan állapította meg:

„Így még senki sem beszélt velem." Felvillant emlékezetében Dunyasa foltos arca, kifürkészhetetlen szeme, de őt nem lehet összehasonlítani ezzel az asszonnyal! Kötelességének érezte, hogy nem mindennapi, szintén őszinte szavakat mondjon Marinának, de nem talált méltó szavakat. Az asszony pedig megint az asztalra könyökölt, állával rátámaszkodott szép kezére, és már gyakorlatias, noha lágy hangon magyarázta:

— A következő dolog miatt kérdezgetlek Valentyinról. Sikerült elválnia a feleségétől, és szerelmes egy lányba, aki már gyermeket vár. Hogy tőle-e, ez nem biztos. A lány finom mákvirág, és az egész históriából világosan látszik,

hogy be akarja fonni szegény bolondot. Egy Radomiszlov nevű földbirtokos lánya; az öreg nagy lábon élt: vadászott, kártyázott, tivornyázott, végül tönkrement, és öngyilkos lett. Két lány maradt utána, amolyan „félszüzek", tudod, ahogy Marcel Prévost mondja, vagy még rosszabbak: „örömlányok", énekelnek, gitároznak és a többi.

Rövid szünetet tartott, hogy elfojtsa ideges ásítását, majd változatlanul könnyed hangon folytatta:

— Valentyinnak van valamicskéje, és nem is kevés, de gondnokság alatt áll. Szerintetek, jogi nyelven, ha nem tévedek, ezt cselekvőképtelenségnek nevezik. Apja végrendelete helyezte gondnokság alá, tékozlása miatt, a gondnok a keresztapja, Loginov üveggyáros, öreg, beteg ember, úgyhogy a gondnokság valójában az én kezemben van. Vagy három évvel ezelőtt, amikor Valentyin betöltötte huszonkettedik évét, tudtomon kívül kérvényt nyújtott be a legmagasabb helyre a gondnokság megszüntetése érdekében, de elutasították. Első házassága nem volt teljesen törvényes, felesége azonban okos, becsületes ember volt... egyébként ez nem fontos.

Marina fáradtan felsóhajtott, majd körülpillantott, és halkabbra fogta hangját.

— Most Valentyin újabb cirkuszt eszelt ki, orránál fogva vezetik a Radomiszlov lányok és a körükbe tartozó vidám kópék. Céljuk világos: megkopasztani a tökfilkót, ezt már mondtam. Hát így fest ez a história. Említette neked?

— Soha, egyetlen szóval sem — mondta Szamgin, s örült, hogy határozottan állíthatja ezt.

Marina az orrát vakargatta kisujjával és megkérdezte:

— Hát a szárnyépületet ő maga gyújtotta fel?

— Nem, nem hiszem.

— Fenyegetőzött, hogy felgyújtja.

— Fenyegetőzött? Kit fenyegetett?

— Engem. De miért kérded?

— Ezt én is hallottam tőle — ismerte el Szamgin.

Marina felsóhajtott:

— No látod! Ez persze disznóság. Meguntam a vesződést

vele, de a gondnokságot nem szüntetem meg harmincéves koráig, erre szavamat adtam! Foglalkoznod kell majd ezzel az üggyel...

Szamgin lehajtotta fejét.

Az asszony fáradtan kinyújtózott, és mosolyogva mondta:

— Biliárdművésznek képzelte magát, de ötszáz rubelokat veszített rajta. Játszott lóversenyen, kakasviadalon, egyáltalán mindent megtett, hogy koldusbotra jusson. Különben magad is látod, miféle...

— Igen — mondta Szamgin.

Azzal az érzéssel távozott Marinától, hogy kapcsolatuk határozottabb lett.

„Milyen esetlenül tudok viselkedni" — gondolta majdnem szégyenkezve, azután megkérdezte önmagától: hitt-e valakinek annyira, mint most ennek az asszonynak. Erre a kérdésre nem talált választ, és eltöprengett azon, ami azelőtt is zavarta: lám, többfajta érvrendszert ismer, de egyikkel sincs belső rokonságban. Marina érvrendszere szintén nem érinti mélyebben, nem érdekli, különösen távol áll tőle. De bármiről beszél Marina, határozott hangneme, bizonyossága valami megfoghatatlanban, jótékonyan hat rá, ezt el kell ismernie. De csupán ezzel nem lehet megmagyarázni az asszony varázsát. Egy cseppet sem függ tőle, mint nőtől, szép teste nem ébreszt benne természetes férfivágyat, ezzel Szamgin már majdnem dicsekedett is önmaga előtt. És mégis: mivel igézi meg Marina? Kereste a feleletet erre a kérdésre, mivel először ismerte el őszintén az asszony hatalmát, és zavarba esett. Az átélt jelenet szelídségre hangolta, s különösen lágyan simogatták a halk szavak: „Miért bünteted magad?"

Az élményt kissé elhomályosította a Bezbedovról szóló történet és az, hogy az unokaöcs rovására a gondnokság kellemetlen ügyével kell foglalkoznia.

„Furcsa ügy" — gondolta Szamgin, s eszébe jutott két sor valamilyen versből:

Életemben sohasem ízleltem
Boldogságot, melyben nincs üröm!

Vagy tíz nap múlva, melyet azzal töltött, hogy vigyázva őrizte új, lírai hangulatát, reggel beállított Marina.

— Misa, eredj, mondd meg a kocsisnak: hajtson Ligyija Tyimofejevnához, és várjon meg ott.

Mikor pedig a fiatalember elment, az asszony élénken felkiáltott:

— Hát mit szólsz Valentyinhoz? Pétervárra szökött. Kibocsátott egy váltót ezer rubelről, felvett érte hétszáznegyvenet, és levelet írt nekem: szánja-bánja a bűneit, szakít a lánnyal, s az a szándéka, hogy felcsap matróznak, és a tengereket járja. Persze hazudik: a gondnokság megszüntetése ügyében utazott fel, Radomiszlovék kioktatták.

— Mit akarsz tenni? — kérdezte Szamgin.

— Semmit! — mondta az asszony. — Megveszem a váltót, Zaharijt pedig beköltöztetem a házba, hogy rendet tartson. Meglépett a kis zsivány! — kiáltott fel vidáman és megkérdezte: — Hát nem vetted észre, hogy eltűnt?

— Ritkán látjuk egymást — mondta Szamgin.

— Már tegnapelőtt Moszkvában volt, a levél onnan érkezett.

Átment a szárnyépületbe, és Szamgin azzal az elégedett érzéssel maradt magára, hogy a gondnokság ügye bizonytalan időre elhalasztódik. Így is történt: eltelt két hónap, Marina egyetlen szóval sem említette unokaöccsét.

Tavasz előtt eltűnt Misa, éppen amikor sok munka gyűlt össze számára, és Szamgin már majdnem megbékült létezésével. Szamgin haragra gerjedt, és megállapította, hogy ez elég nyomós ok arra, hogy lemondjon a fiatalember további szolgálatairól. A negyedik nap reggelén azonban felhívta a városi kórház orvosa, és közölte, hogy egy Mihail Loktyev nevű beteg kéri, látogassa meg. Szamgin meg sem tudta kérdezni, mi baja van Misának, mert a doktor már letette a kagylót. Amikor Klim megérkezett a kórházba, először az orvost kereste fel.

A fehér köpenyes, testes, lomha, kopasz férfi vörös arcán kerek szem csillogott.

— Összeverték, de nincs veszély, a csontjai épek — közölte. — Titkolja, ki verte meg és hol: bizonyára a nyilvánosházban, a lányoknál. Két napig a nevét sem mondta meg, tegnap azonban megfenyegettem, hogy feljelentem, hiszen kötelességem! Beállít a fiú, szinte az eszméletlenségig agybafőbe verve, nos hát... A mai idők, tudja... tiszta helyzetet követelnek!

Szamgin még dühösebben lépett be a láda alakú, nagy fehér terembe, ahol az egyforma ágyakon sárga köpenyes, egyforma emberek ültek vagy feküdtek: az egyik Szamgin elé indult, és ismerős, egyenletes hangján, igen halkan mondta:

— Bocsásson meg, hogy zavarom, Klim Ivanovics, de a doktor nem hajlandó elbocsátani, és a rendőrséggel fenyegetőzik, erre pedig semmi szükség nincs!

Feje és fél arca be volt pólyálva, mélyen beesett jobb szemével Szamgin arcába pillantott, sápadt orcája remegett, és reszketett dagadt ajka is.

„Fél tőlem" — állapította meg Szamgin.

— Nem tettem semmi rosszat, higgye el, bizonyíthatja a tanárom is.

— Tanár? — kérdezte Szamgin.

— Igen, Vaszilij Nyikolajevics Szamojlov, aki az érettségire készít elő. Teljesen munkaképes vagyok...

Fülelve odaszállingóztak, odalopóztak a betegek, fojtó orvosságszag terjengett, valaki olyan változatosan és óvatosan nyöszörgött, mintha most tanulná: Misa fél szeme nyíltan és követelően szegeződött Szamginra.

— El akarja hagyni a kórházat? Rendben van — mondta Szamgin. Misa óvatosan egy lépést tett oldalt.

„Tanul. Egyetemre pályázik, és botránynyt csapott valahol" — gondolta Szamgin, miután megbeszélte a dolgot az orvossal és a kórházkert ösvényén a kapu felé haladt. A kiskapuban összeütközött egy emberrel, aki az évszakhoz képest túlságosan könnyű felöltőt és fülvédős sapkát hordott.

— Szamgin úr, nemde? — kérdezte megerősítést sem várva, így szólt: — Szenteljen nekem öt percet.

Szamgin rápillantott a sápadt, puffadt arcot keretező rendetlen, szürke szakállra, és kijelentette, hogy nem ér rá, s kéri, keresse fel a hivatalos órák alatt. Az ember egy ujjal megbökte sapkáját, és a kórház kapuja felé indult, Szamgin pedig hazafelé menet arra gondolt, hogy bizonyára valami kisebb bűnügyben akar hozzá fordulni. Az ismeretlen pontosan négy órakor megjelent, s ezt a gondolatot keltette Szamginban:

„Egy naplopó pontossága."

Hosszasan, óvatosan húzta le széles válláról az ócska felöltőt. Gyűrött kabát volt rajta, mellén zsebek, derekán széles posztóöv; kifújta az orrát, zsebkendőjével gondosan megtörölte szakállát, majd ujjaival elrendezte gyér, őszes fürtjeit, végül pedig lassú léptekkel bement a fogadószobába, leült az asztalhoz és nekifogott:

— Nevem Szamojlov. Az ön írnoka, Loktyev, a tanítványom és tagja csoportomnak. Nem vagyok pártember, hanem úgynevezett kultúrmunkás: egész életemben az ifjúsággal vesződtem, és most, amikor a forradalmár értelmiséget egytől egyig kiirtják, különösen szükséges feladatnak tartom a veszteség pótlását. Ez magától értetődik, teljesen természetes, és nem róható fel érdememül.

Szamgin már kialakította véleményét látogatójáról, a sánta molnár szavaival:

„A magyarázó úriember."

Szamojlov sietség nélkül, fáradt, tompán csengő hangon beszélt és olyan könnyedén, mint aki megszokta a sok beszédet. Szeme sötét, szomorú volt, alatta kékes zacskók húzódtak. Szamgin hallgatás közben ujjaival dobolt az asztalon, mintegy e zajjal kívánta jelezni látogatójának, hogy gyorsabban beszéljen. Dobolt s ezt gondolta:

„Igen, éppen ő a magyarázó úriember, azok közül, akik társadalmi kötelezettségeket rónak ki." Valami nevetségeset várt ettől az embertől, és a következő percben meg is kapta.

— Ön természetesen tudja, hogy Loktyev igen tehetséges ifjú, és a lelke ritka tiszta. Tudásszomja folytán azonban belesodródott egy körbe, ahol gazdag családból származó gimnazisták, fiúk és lányok, a modern irodalom tanulmányozásának ürügyén... micsoda irodalom, mondhatom! — magyarázta szinte kiabálva, és arcát undorodva ráncba vonta. — Valójában néhány ostoba kölyök és buta liba, akikben idő előtt kifejlődött a nemi érdeklődés, egyszóval... — Szamojlov sebesen megforgatta kezét a feje fölött. — Egyszóval, meztelenre vetkőznek, érintkeznek, és... ördög tudja, mit művelnek!

Széttárta karját, és szeme alatt a kékes zacskók hirtelen megnedvesedtek, nadrágzsebéből kirántotta zsebkendőjét, és a szürke könnyeket törölgetve, reszkető hangon folytatta, mintha a szavak karcolnák a torkát.

— Hát várta ezt valaki, mi? Hát mondja meg: várta ezt valaki? Tegnap barikádok, ma pedig d-disznóságok, mi? És megint ezek a költők... a kecskével... a „Merész akarok lenni", hogy is van tovább? „Le akarom tépni rólad a ruhát." Egyszóval: onanizálnak, disznólkodnak!

Szitkozódása is szelíd volt, és szemlátomást sajnálta, hogy szitkozódnia kell. Szamgin a homlokát ráncolta, és hallgatott, várta, mi következik. Szamojlov pedig előhúzott kabátzsebéből egy karéliai nyírfából készült dobozkát, egy csomag cigarettapapírt, valamint cseresznyefa szopókát, gyufásdoboz felét, mindezt szétrakosgatta az asztal szélén, és miközben a cigarettát sodorta — ujjai reszkettek, mint egy alkoholistáé —, így folytatta:

— Nos hát, egyszóval: Loktyev két ízben járt ott, és először csupán zavarba esett, másodszor azonban már tiltakozott, ami teljesen természetes is volt részéről. Ezek a... nudisták viszont megdühödtek rá, és amikor éppen hazafelé tartott tőlem a Kitajev lánnyal (szintén gimnazista), jól eldöngették. Kitajeva elfutott, azt gondolta, hogy a fiú meghalt és micsoda butaság! az egészet csak tegnap este mesélte el nekem. Hát igen. Persze megijedt, és fél, hogy kicsapják a gimnáziumból, de azért... mégsem válik dicséretére!

Kisebb szivar nagyságú cigarettát sodort, és nagyon pöfékelte a mérges illatú, erős, kék füstöt; úgy tetszett, a füst nem csupán szájából és orrlyukaiból árad, hanem a füléből is. Szamgin a szeme sarkából figyelte, és türelmetlenül várt. Ez az ember a távoli múltat juttatta eszébe, Hriszanf bácsit, a kis „Misa bácsit", Ljubasa Szomovát és még néhány özönvíz előtti figurát. De el kellett ismernie, hogy Szamojlov szeme rokonszenves és tekintete figyelmesen elmélyedő, mint akit teljesen leköt valamilyen eszme.

— Természetesen érti, hogy egy ilyen kör működése teljesen megengedhetetlen: a fertő melegágya. Nem az a lényeg, hogy Mihail Loktyevot elpáholták. Én azért kerestem fel önt, mivel Misa úgy beszélt önről, mint kulturált emberről... Nos, ön általában imponál neki erkölcsileg, szellemileg... Manapság mindenkit leköt a csip-csup politika, a Duma ügye, különben nem is erről van szó! — Megköszörülte a torkát, és tagoltan, meggyőzően folytatta: — Nem szabad megengedni, hogy a lapok kikürtöljék ezt a botrányos társaságot, szárnyra keljen a nyárspolgári pletyka, s aztán a fiatalokat kicsapják a gimnáziumból, meg más efféle. De mit lehet tenni? Ezt kérdem én.

— Legelőször is: meg kell állapítani, mennyi az igazság Loktyev elbeszélésében — felelte meggyőzően Szamgin. Szamojlov azonban a szeme sarkából rápillantott és megkérdezte:

— Hát mit mondott önnek?

— Ő nem nekem mesélte el, hanem önnek — jegyezte meg bosszúsan Szamgin. Szamojlov élénk csodálkozással nézett Szamginra és kijelentette:

— Nekem Kitajeva mesélte el, nem a fiú, ő nem volt hajlandó: fájt a feje. De nem is erről van szó. Nekem az a véleményem: önnek be kell avatkoznia ebbe a históriába, mivel Misa önnél dolgozik; ön ügyvéd, meghívja magához e kör két-három tagját, és a semmirekellőknek megmagyarázza ostoba szórakozásuk társadalmi és fiziológiai következményeit. Úgy! Én nem tehetem meg, nincs hozzá elég tekintélyem, különben is rendőri felügyelet alatt állok: ha

meglátogatnak, kompromittálhatják magukat. Különben sem szoktam fiatalokat fogadni.

„Lám, kötelezettséget rótt rám" – gondolta Szamgin, s magában mosolygott; bosszúsága fokozódott, Szamojlov egyre naivabb, nevetségesebb lett, és Szamgin nagyon szerette volna meggyőzni erről; de felülkerekedett benne a veszély tudata: „Beleránt ebbe a botrányba, vinné el az ördög!"

Szamgin el sem tudta képzelni, hogyan is történik ez. Eljön hozzá néhány tökfilkó, neki pedig illemszabályokra kell oktatni őket. Bizonyos szempontból érdekes lehet, sőt szórakoztató, viszont nem annyira, hogy a nemi erkölcs prédikátorának nevetséges szerepére kárhoztassa magát.

– Ezt meg kell gondolnom – jelentette ki megfontoltan. – Adjon időt. Ki kell kérdeznem Loktyevet. Ő majd közli önnel, hogyan döntöttem.

– Jól van – egyezett bele Szamojlov, felállt, és dohányzó kellékeit kabátzsebébe rakosgatta. Csak egy cigarettát szívott el, de akkora füstöt csinált, mintha legalább öten dohányoztak volna. – Egyszóval várom. Örülök, hogy megismerhettem!

Puhán megszorította Szamgin kezét, majd fáradt léptekkel kiment az előszobába, óvatosan felhúzta felöltőjét, figyelmesen megvizsgálta sapkáját, fejére tette, és tompán mondta:

– Micsoda hitvány idők, mi? Figyeli az irodalmat? Mit szól hozzá? Évszázados tradíciókat rombolnak szét...

Szamgin felé fordította széles hátát, amely kicsit hajlott volt, mint azoké, akik könyv fölé görnyedve töltik életüket. Ezt gondolta róla Szamgin, miközben kinyitotta az ablak és a kályha szellőztetőjét.

„Elvakult könyvmoly. Nem farizeus, ám a legnaivabb könyvmoly. De mit tegyek?"

Bizonyos volt benne, hogy a botrány nem kerüli el az újságok figyelmét. Rendkívül kellemetlen lenne, ha ő is belekeveredne. Ez a Misa pedig bámulatosan kellemetlen személy. Megállapította, hogy a fiú már bizonyára otthon van, és érte küldte a házmestert. Misa azonnal átjött, és megállt az ajtóban: bepólyált fejét valahogy különösen mozdulatla-

nul, mereven tartotta. Fél szeme megint rá sandított, nyílt tekintete ma különösen feszélyezte.

— Jöjjön be. Üljön le — mondta nem valami kedvesen Szamgin. — Nos: nálam járt Szamojlov, és megismertetett a maga kalandjaival... élményeivel. De részletesen tudnom kell, mit műveltek abban a körben. Kik azok a fiúk?

Misa óvatosan megköszörülte a torkát, összeráncolta homlokát, s izgatottság nélkül belefogott, mintha egy iratot olvasna fel:

— Markovics ékszerész házában szoktak összegyűlni, a fiánál, Levnél, maga Markovics külföldön tartózkodik. Eloltották a lámpát, és a sötétben... szemérmetlen verseket szavaltak, világosban nem is lehetne elmondani őket. Párosával ültek a széles heverőn meg a pamlagon, és csókolóztak. Azután, amikor meggyulladt a lámpa, kiderült, hogy némelyik lány jóformán meztelen. Nem mind gyerek, Markovics húsz felé jár, Permjakov szintén...

— Permjakov, a csemegekereskedés tulajdonosának a fia? — kérdezte Szamgin.

— Igen — mondta Misa, és tovább sorolta a neveket.

Nagyon kellemetlen volt megtudnia, hogy egy ügyfelének fia is belekeveredett a históriába.

Szamgin idegesen cigarettára gyújtott, és erre gondolt:

„Ha ezt a fiút valamikor letartóztatják, a csendőrnek is éppilyen pontosan fog felelgetni."

— Hányszor volt ott? — kérdezte.

— Háromszor.

— Magát nem érdekelte ez a szórakozás?

— Nem.

— Valóban?

— Nem. Az igazat mondom.

Szamgint kellemetlenül érintette, de meg kellett állapítania: „Igen, nem hazudik."

És ezt kérdezte:

— De hiszen ez titkos kör, nem? Miként lehetséges, hogy magát mindjárt megismertették mindenkivel név szerint?

— Permjakovot és Markovicsot ismertem az üzletükből,

amikor még Marina Petrovnánál szolgáltam; a két gimnazista lány, Kitajeva és Voronova tanított, az egyik algebrára, a másik történelemre; ők velem egy időben léptek be a körbe, ők hívtak engem, mert féltek. Kétszer voltak ott, és nem vetkőztek le, sőt, Kitajeva arcul ütötte Markovicsot, és mellen rúgta, amikor letérdelt előtte.

A nyugodt hang, a szilárd hangnem és a rendületlenül rászegeződő szempár bosszantotta Szamgint: nem állta meg, hogy meg ne jegyezze:

— Úgy felel nekem, mint... a vizsgálóbírónak. Viselkedjen egyszerűbben!

— Én mindig így beszélek — felelte csodálkozva Misa.

„Igaza van" — állapította meg Szamgin, ingerültsége azonban fokozódott, még a foga is belesajdult.

Igen feszélyezte ez a beszélgetés. És semmi kedve sem volt kikérdezni. De mégis feltett egy kérdést:

— Ki verte meg?

— Permjakov és még két ismeretlen felnőtt, aki nem járt a körbe. Permjakov a legdurvább és... a leghitványabb. Azt mondta nekik: „Verjétek agyon!"

— No, azt hiszem, túloz — jegyezte meg Szamgin, s cigarettára gyújtott.

Misa határozottan felelte:

— Nem, Kitajeva is hallotta: a házuk kapuja előtt történt, és ő a kapu mögött állt. Nagyon megijedt...

— Mért nem mesélte el ezt a tanárjának? — jutott eszébe Szamginnak.

— Nem volt rá alkalmam.

Misa csak kisvártatva felelt, és kissé elpirult.

„Nyilván hazudik" — gondolta Szamgin.

Misa azonban nyomban hozzátette:

— Vaszilij Nyikolajevics nagyon... szigorúan veszi a dolgot...

„Vagy úgy?" — gondolta Szamgin, s valami újat érzett az ifjú szavaiban. — No és az a szándéka, hogy feljelenti Permjakovot, igen?

— Nem! — kiáltotta gyorsan és izgatottan Misa. — Csak el

akartam mondani önnek, nehogy valami... mást gondoljon. Nagyon kérem, ne beszéljen erről senkinek! Permjakovval majd én magam... — Fél szeme elvörösödött, valahogy furcsán kikerekedett, kidülledt, és sietősen, kitartóan folytatta: — Ha híre terjed, Kitajevát és Voronovát kicsapják a gimnáziumból, pedig mind a ketten szegények, Voronova a szivattyútelep gépészének a lánya, Kitajeva anyja szabónő, igen derék asszony! Mindketten hetedikesek. És van még egy reálgimnazista is, zsidógyerek, aki szintén véletlenül keveredett bele. Klim Ivanovics, nagyon kérem...

— Értem — mondta megkönnyebbült sóhajjal Szamgin. — Érvelése tökéletesen helyes, és ez... becsületére válik, igen! a lányokat nem szabad hírbe hozni, tönkretenni a karrierjüket. Maga megszenvedett érte, de...

Nem tudta, hogyan fejezze be legalkalmasabban a mondatot. Vállat vont, elmosolyodott és felállt:

— Nos, menjen, pihenjen, kezeltesse magát. Bizonyára szüksége van pénzre, ugye? Adhatok előre egy hónapra, kettőre.

— Köszönöm szépen: egy hónapra — mondta Misa, és óvatosan lehajtotta a fejét. Szamgin most először szorította meg a kezét: a fiú keze forró és kemény volt.

Kikísérte Misát, majd kis ideig az előszoba ajtaja előtt álldogált, s véleményét összegezte: nagyon elégedett volt, hogy ez az utálatos história ilyen egyszerűen oldódott meg.

„A fiú... nem ostoba! Óvatos. Kellemesen csalódtam. Támogatni kell, hadd tanuljon. Szerény, pontos hivatalnok lesz belőle, tanító vagy valami efféle. Harminc-harmincöt éves korában megnősül, és megfontoltan utódokat nemz, nem többet háromnál. És haláláig zokszó nélkül szolgál, mint Anfimjevna."

Halkan fütyörészte a „Lakmé"-ból a főpap áriáját, s az asztalhoz ült, felnyitotta a soron következő „behajtási ügy"-et. De lehunyta a szemét, és belemerült tarka múltja emlékeinek áradatába. Az emlékek mintha e szavakból hajtottak volna ki: „Mivel vétkeztem önmagam ellen, miért büntetem magam?"

Kissé szomorú volt, és megint az a szelíd hangulat fogta el, amelyet azután érzett, hogy Marinával Bezbedovról beszélgetett.

Másnap ott ült az asztalnál, és Misáról beszélt. Marina gondterheltnek látszott, de amikor Klim közölte, hogy a fiatalember érettségire készül, Marina csodálkozva, vontatottan kiáltotta:

— Ó, a kis titkolózó! Milyen ravasz kópé! Én meg egész másra gyanakodtam. Szamojlov tanítja? Vaszilij Nyikolajevics pompás ember! — mondta melegen. — Egész életét börtönben, száműzetésben, rendőri felügyelet alatt töltötte, egyszóval hős. Férjem nagyon tisztelte, és tréfásan forradalmár-gyárosnak nevezte. Engem nem nagyon kedvelt, és férjem halála után már nem járt hozzánk. Az apja esperes, a nagybátyja vikárius . . .

„Miért rokonszenvezik egy forradalmár-gyárossal?" — kérdezte önmagától Szamgin, fennhangon pedig mosolyogva mondta:

— Nagyon tárgyilagos tudsz lenni.

Marina nem válaszolt, ceruzával valamit feljegyzett egy kicsiny noteszba. Szamgin elbeszélése a Permjakov-féle körről nem érdekelte, végighallgatta, majd egykedvűen megjegyezte:

— Volt valami ehhez hasonló Pétervárott ezerkilencszázháromban, úgy rémlik. Az itteniről is hallottam egyet-mást Ligyijától.

Halkan nevetett, és így folytatta:

— Lám, neki illenék ilyesmivel szórakoznia, ugyanis hasztalanul bajlódik az „Új Jeruzsálem Keresői"-vel: csupa szélhámos és disznó. Az egyik nővérről kiderült, hogy nyilvánosházat tart fenn, és azért járt a gyűlésekre, hogy lányokkal ismerkedjen meg. Nos, viszontlátásra, bezárom a boltot!

Szamgin elment, s örült, hogy az asszony ilyen közönyösen fogadja a Permjakov-kör históriáját. Ezek az apró izgalmak nem sokáig és nem mélyen nyugtalanították; az ár, melyben úszott, egyre keskenyebb lett, de nyugodtabb, az események mind egyhangúbbá váltak, a valóság belefáradt

a váratlan meglepetésekbe, s kevésbé tragikussá csendesedett. A helybeli élet olyan egyenletesen folyt, mintha soha semmi sem háborgatta volna.

Tavasszal újra megjelent Lionel Crayton; kiderült, hogy nem Szibériában járt, hanem a Kaukázuson túl.

— Igen gazdag vidék, de gazdátlan — felelte meggyőződéssel Klimnek arra a kérdésére, hogy tetszett-e a táj. — És megkérdezte: — Ön járt arra?

— Nem — mondta Szamgin.

— Azt hiszem, ez nagyon is oroszos dolog — mosolygott teli szájjal Crayton. — Mi, britek, jól tudjuk, hogy hol élünk, és mit akarunk. Ebben különbözünk az európaiaktól. Ezért lehetséges nálunk egy Cromwell, de nem volt és sosem lesz nálunk Napóleon, a maguk Péter cárja és általában olyan emberek, akik torkon ragadják a nemzetet, és arra kényszerítik, hogy zajos ostobaságokat műveljen.

Marina éppen egy vastag borítékot vágott fel ollóval, és megkérdezte:

— Olyan ostobaságot, mint az indiai hadjáratok?

— Ez is az — ismerte el Crayton. — De nem csupán ez.

Szamgin megállapította, hogy az angol fesztelenebb, sokkal könnyedébben, de fölényesebben is beszél, gátlás nélkül forgatja ki a szavakat. Amikor elment, Szamgin közölte véleményét Marinával.

— Igen, mintha szemtelenebb volna — hagyta rá az asszony, és lesimította az asztalon heverő iratokat, amelyeket a borítékból vett ki. Rövid hallgatás után így szólt: — Panaszkodik, hogy nálunk senki sem tud semmit, és jó „Útikalauz" sincs. Ide hallgass, Klim Ivanovics: ő mégiscsak elutazik az Urálba, és orosz kísérőre van szüksége, én természetesen téged ajánlottalak. Hogy miért, azt kérdezed? Mert nagyon szeretném tudni, mit fog csinálni ott. Azt mondja, az út mintegy három hétig tart, megtéríti az útiköltséget, az ellátást, és heti száz rubelt fizet. Mit szólsz hozzá?

— Unalmas társaság — mondta Szamgin.

— Visszautasítod?

— Nem, gondolkoznom kell rajta.

— Ne gondolkozzál, inkább szánd rá magad az unatkozásra.

Szamginnak nem volt ellenére, hogy szívességet tegyen az asszonynak, sőt kötelességének tartotta.

És negyednap ott ült Craytonnal szemben egy első osztályú fülkében, és hallgatta lassan folyó beszédét.

— Még a barátaikkal is veszekszenek, ha a közelükben élnek. Németország nem barátja önöknek, igen irigy szomszéd, és önök verekedni fognak vele. Velünk, angolokkal, önök helytelenül viselkednek. Jól megférhetnének velünk Perzsiában, Törökországban.

Szamgin hallgatta a szárazkás baritont, és sajnálta, hogy az angolt nem érdekli a táj. A táj egyébként szintén unalmas volt: tavaszian fiatal-zöld, sík szamarai sztyepp, szántás fekete barázdái, apró parasztok és lovak keringnek lassan az elsikló földön, új faházak sárga foltjaival szürke falvak suhannak tova.

— Alexandretta, kijárat a Földközi-tengerre — hallotta Szamgin a vonat egyhangú zakatolása közben. Crayton hosszú ujja magabiztosan rajzolta az egyenes és ferde vonalakat az asztalkán, és hangja is magabiztosan csengett.

„Teljesen bizonyos benne, hogy nekem ismernem kell az ő érvrendszerét. Bizonyára sok tízezer hozzá hasonló ember gondolkozik így. Kényelmes a ruhája, cipője, csodálatosan kényelmesek a bőröndjei, s egyáltalán nagyon kényelmesen érzi magát a földön" — gondolta bosszúság és lenézés vegyes érzésével Szamgin.

— Önök túl sok erőt és időt fordítanak az elvont fogalmakra — magyarázta Crayton, és egy leleményes kis kefével a körmét tisztogatta. — Minden tudásunk azon alapszik, amit sosem fogunk megtudni. Meg kell állapodnunk egy bizonyos elvont fogalmon. Tegyük fel ez az isten, és bízzuk a színes fajokra, a vademberekre, hogy külsejüknek, tulajdonságaiknak és szándékaiknak különböző, többé-kevésbé naiv értelmezésére fecséreljék képzelőerejüket. Ideje hozzászoknunk a gondolathoz, hogy mi keresztények vagyunk, és valóban keresztények, még akkor is, ha ateisták.

„Marinának nem tetszhet ez az ember" — állapította meg elégedetten Szamgin és megkérdezte:

— Marina Petrovna említette, hogy az ön apja kvéker.

— Igen — felelte Crayton és bólintott. — Meghalt. De mindenekelőtt gyáros volt... hogyishívják... Köteleket készített, vastagot, vékonyat... Most a bátyám csinálja.

Kivillantotta vidám fogait, és ujjával hurkot kötött a levegőben s tréfásan megjegyezte:

— Igen hasznos jószág a kötél!

„Végeredményben boldog ember, mert korlátolt" — állapította meg lenézően Szamgin, Crayton pedig igen nyájasan kérdezte:

— Fárasztom?

— Ó, dehogy, ugyan! — tiltakozott Szamgin. — Azért nem beszélek, mert figyelmesen hallgatom.

— Ön kevéssé orosz, önöknél mindenki nagyon szívesen és sokat beszél.

„Nem többet tenálad" — gondolta Szamgin. Korábban feküdt le, mint az angol, noha nem volt kedve aludni. Félig lehunyt szemmel figyelte, amint az angol gondosan levetkőzik, felakasztja ruháját: revolvert húz elő nadrágzsebéből, megszemléli, aztán párnája alá rejti.

Szamgin gondolatban elmosolyodott, és eszébe jutott, hogy az ő revolvere a felöltője zsebében van.

Éjszaka felébredt, és ki akart menni a mosdóba, de amikor kilépett a folyosóra, valaki erősen mellbe taszította, és halkan rászólt:

— Vissza, ostoba!

Szamgin vállával nekizuhant az ajtó élének és felkiáltott:

— Mi az? — s válaszul megismétlődött:

— Eredj, ostoba!

A folyosón nem égett a lámpa, és Szamgin a sötétben inkább érezte, mint látta egy revolvert szorongató kéz foltját. Még mielőtt bármit tehetett volna, a lazán odaerősített függöny mögül fénycsík tört elő, s elvakította Szamgint. Álmélkodó suttogás hallatszott:

— Ördögbe, megint maga az!

— Nem ismerem magát — mondta eléggé hangosan Szamgin azt, ami először ötlött eszébe, noha már tudta, hogy Inokovval beszél.

— Takarodjon — suttogta Inokov, belökte Szamgint a fülkébe, és rázárta az ajtót.

Szamgin kitapogatta felöltőjét, keresgélni kezdte a zsebet, s végül kirántotta a revolvert, ebben a pillanatban azonban a vonat erősen megrándult, a fékek élesen felcsikorogtak, bőszen sistergett a gőz. Szamgin megtántorodott, és Crayton lábára zuhant, az felriadt, kirántotta lábát, és rúgkapálni kezdett, közben angolul mormogott, majd bőszen felüvöltött:

— Ki az?

— Halkabban — intette Szamgin, s nehézkesen lehuppant a helyére. — Hallja?

Elöl, a mozdony körül, lövöldöztek. Szamgin gépiesen számolta az ismerős ropogást: kettő, egy, kettő, három, egy, egy. Az első lövésnél Crayton gyufát gyújtott, rávilágított Szamginra, majd nyomban eloltotta a lángot, és fojtott hangon mondta:

— Csövével lefelé tartsa a revolvert, remeg a keze.

Szamgin leeresztette kezét, és a revolverrel együtt térde közé szorította.

— Banditák? — találgatta Crayton. — Lám, ez Amerika! — dünnyögte, majd szigorúan mondta: — Amikor kinyitják az ajtót, egyszerre lövünk, rendben?

— Igen, igen — felelte Szamgin, és a folyosón hallatszó neszre fülelt, majd az ablakon kívül felharsanó hangra, amely ezt parancsolta:

— Kalauz, oltsd el a lámpát! Kinek beszélek, te ostoba? Ne lóbáld a lámpát, mert lövök!

„Inokov... Ez Inokov. Másodszor! — gondolta elhűlve Szamgin.

— Eh, ostoba!

Lövés csattant, üveg csörömpölt, az üvegcserépre valami fémtárgy hullott, és rekedt kiáltás hallatszott:

— Hé, ti! Ne dugjátok ki a kobakotokat az ablakon, kiszállni tilos!

Különös volt hallani, hogy a hang szinte nem is dühösen, hanem megvetően cseng. A kocsiban csattogott a zárak nyelve, valaki kopogott a fülke ajtaján.

— Ne nyissa ki! — mondta szigorúan Crayton.

— Megtámadták a vonatot! — rikoltott a folyosón egy hisztérikus hang. Szamginnak úgy rémlett, hogy továbbra is lövöldöznek. Nem volt bizonyos benne, agyában azonban szüntelenül visszhangoztak a lövések, és zárak kattanásához hasonlítottak.

Szokatlanul lassan telt az idő, bár a kocsiban zajosabb, szaporább lett a mozgás. Odakint valaki szaladt, talpa üvegcserepekben csikorgott, és hangosan felkiáltott:

— Gyorsan!

Szamgin olyan erősen térde közt szorította revolverét, hogy a keze megfájdult; a fegyvert combja alá dugta, és szorosan a puha ülésre nyomta.

— Furcsa — állapította meg Crayton. — Nem sietnek ezek a maguk banditái.

Görcsösen zihált és sistergett a gőz a kocsi alatt. Néhány különösen hosszú pillanatig Szamgin e sistergésen kívül semmi neszt sem hallott, majd a kocsi közelében hirtelen több hang csendült, és az egyik különösen hangosan kijelentette:

— Itt, ebben!

— Ne engedjetek ki senkit!

A kocsi óvatosan megrándult, a láncok megcsörrentek; Crayton kissé felemelte az ablak függönyét: odakint hullámzottak a fák, mintha letörölnék a sötétséget az üvegről, homályosan tovasuhant egy irtássáv foltja: út a világosság felé.

— Mi az, foglyul ejtettek? — kérdezte durván Crayton. — Hiszen megyünk!

Igen, a vonat majdnem a szokásos sebességgel haladt, a folyosón azonban léptek dobogtak. Szamgin felemelte a függönyt, Crayton pedig háta mögé rejtve a revolvert, gyorsan kinyitotta a fülke ajtaját és megkérdezte:

— Mi történik?

Az ajtó előtt a kalauz állt, kezében sztearin gyertyát tar-

tott; mellette egy fehér bajuszos, magas, kövér ember, két katona feltűzött szuronnyal és még néhányan, akiket nem lehetett látni a sötétben.

— Kirabolták a postakocsit — mondta a kalauz, arca előtt tartva a gyertyát és mosolygott. — Innen fékezték le a vonatot, lám: az ólomzár le van szakítva a vészfékről...

— És hányan voltak? — kérdezte öblös basszussal a kövér ember.

— Azt mondják, négyen.

— Ki mondja?

— Egy társunk.

— Miféle társ, kié?

— A mienk, a brigádból.

— Mindenütt csupa társ, elvtárs!

Egy női hang izgatottan kiáltotta:

— És hány halott van?

Dühösen felelték:

— Halott nincs!

— Titkolják! Hiszen lövöldöztek.

— Az őrség egyik katonájának átlőtték a karját, ennyi az egész — mondta a kalauz. Szüntelenül mosolygott, borotvált katonaarca szinte olvadozott a gyertya fényében. — Láttam az egyiket: a vonat megállt, én leugrottam a vágányok közé, ő meg ott megy kalapban. Mi lehet ez? Ő meg rám kiált: „Oltsd el a lámpát, lelőlek!" és durr! bele a lámpába! Hát akkor elestem....

— Négyen? — dörmögte Szamgin füle mellett Crayton. — Bátor fickók.

Szamgin pedig ezt gondolta:

„Hogy megvethetik az embereket, ha négyen meg mernek támadni egy egész vonatot."

Állandóan Inokov járt az eszében: nem gondolkozott róla, hanem szinte látta Ljubasa mellett, önmaga mellett, kint a mezőn, amikor leomlott a kaszárnya, Jelizaveta Szpivak társaságában.

„Verseket írt."

Hallotta, hogy valaki azt suttogja:

— Odanézzenek: a szemüveges úrnál revolver van.

Szamgin akaratlan sietséggel az ülésre hajította a revolvert. A suttogásra pedig hangosan válaszolta valaki:

— No és, hát aztán? Nálam is van revolver, és bizonyára még másoknál is. Viszont, hogy halott nincs, ez gyanús! Ez, tudják . . .

— Valóban, különös . . .

— Katonák jelenlétében . . .

— A katona nem bagoly, éjjel ő is alszik. Náluk pedig bomba volt. Fel a kezeket, egy moccanást se! — mondta csüggedten az egyik katona.

— Mégis lőni kellett volna!

— Feltartott kézzel? Hagyja, uram. Feletteseinknek majd felelni fogunk, önt nem ismerjük.

— Helyesen beszél — szólalt meg Crayton.

Szamginra úgy hatott a sötétben láthatatlan emberek hangja, mint valami nehéz álom.

„Bizonyára elfogják Inokovot . . ."

Elégedetlen volt önmagával, úgy érezte, nem viselkedett eléggé bátran, és Crayton észrevette ezt.

„Hiszen Inokov nem tett volna kárt bennem" — korholta önmagát. De nyomban felötlött benne a kérdés: „De mit tehettem volna?"

Szamgin belépett a fülkébe. Elhatározta, hogy nem töpreng tovább erről, és a folyosóról hallatszó élénk beszélgetésre figyelt.

— Tíz perc alatt elintézték!

— Hét alatt.

— Számolta?

— Jól felvágták a nyelvét annak a bakának, ez nem illik katonához. Magam is katonaember vagyok.

— Kalauz, miért nem ég a lámpa?

— Elszakadtak a vezetékek, nagyságos uram.

Belépett Crayton, leült, és fejét csóválva mondta:

— Fatalisták az ön honfitársai.

Szamgin nem felelt, az ágyneműt igazgatta. A folyosón békéltetően zúgott a magas ember basszusa:

— Ugyan már, uraim: adjunk hálát istennek, hogy életben, épségben maradtunk...

— Ufa következik.

Crayton ásított és megszólalt:

— Nem jó a revolvert úgy dobálni. Az önműködő revolver óvatosságot kíván.

— Puhára dobtam — felelte dühösen Szamgin, lefeküdt, és azon tűnődött, hogy némelyik ember milyen megvetően bánik másokkal. Például Inokov. Mit számít neki jog, erkölcs és más egyéb, amiben a többség él, amit az állam, a kultúra hirdet az embernek. „Az osztályállam korhadt fával javítja ki a régi házat", ötlöttek eszébe hirtelen Sztyepan Kutuzov szavai. Kellemetlen volt emlékezni rá, akárcsak valamilyen perbeli ellenfelének jól sikerült mondatára. A folyosón még tovább beszélgettek, s a basszus meggyőzően bizonygatta:

— Hiszen látják: a Duma képtelen lecsendesíteni az országot. Nekünk diktatúra kell, szükséges, hogy valaki a nagyhercegek közül...

— Kicsiket adjon inkább nekünk, de okosakat!

— Uraim! Akkora izgalom ért bennünket, és most nem hagyjuk aludni a többieket.

— Igen okos megjegyzés — dünnyögte Crayton, és bezárta az ajtót.

Szamgin elaludt, és Crayton bősz kiáltozására riadt fel:

— Nincs joga, feltart engem — ordította, nemcsak nem törődött a helyes beszéddel, hanem szinte szándékosan hangsúlyozta az eltorzított szavakat. A fülke ajtajában, mintha odacövekelték volna, egy fiatal csendőr állt, és így szólt:

— Tilos.

— De nekem feladni néhány távirat, érti?

— Tilos bárkit is kiengedni — mondta a csendőr, és Szamginhoz fordult: — Magyarázza meg az úrnak: a vonat szemafornál áll, az állomás messze van.

— Hallja? Nem engednek táviratot feladni! Futottam, ugrottam, lehet, hogy törtem a lábam, ők meg megragadta, ide hurcolta, és ide dugták ajtóba ni!

Kalapjával hadonászva a csendőrre mutatott; arca szürke volt, halántékán kiütött a veríték, álla remegett, és vérben úszó szeme bőszen csillogott. Kényelmetlen testtartásban ült fekhelyén: egyik lábát kinyújtotta, a másikkal a padlóra támaszkodott és üvöltött:

— Tudni kell, ki tartóztat le! Ez barbárság! Panaszt teszek! Tiltakozom a nagykövetnél Pétervár!

— Nyugodjék meg! — tanácsolta Szamgin. — Mindjárt kiderítjük, mi történt.

Crayton a lábát simogatta, s elhallgatott, a kocsiban gyanús csend támadt. Szamgin a csendőr karja alatt kikémlelt a folyosóra: valamennyi fülke ajtaja zárva volt, csupán az egyiken kukucskált ki egy harcias, ősz bajuszos, borzas fej; barátságtalan pillantást vetett Szamginra, majd eltűnt.

„Micsoda cirkusz" — gondolta Szamgin, és megkérdezte a csendőrt, miről van szó.

— Igazoltatás — felelte az udvariasan és halkan. — A vonatot ebből a kocsiból állították meg az automata fékkel. Az ön szomszédja azt hitte, hogy állomásra értek, leugrott, megütötte a lábát, és most haragszik.

— Eltörtem a lábam! — üvöltött fel újra Crayton. — Ezt is tiltakozni fogom. Már kicsit eltört egy éve, de ez semmi se volt!

A csendőr félrehúzódott, helyét egy fekete szakállas tiszt és egy görbe orrú, csíptetős, csontos, gúnyos arcú bírósági hivatalnok foglalta el. A tiszt az iratokat kérte. Crayton kabátja oldalzsebéből kirántotta levéltárcáját, krákogott, fogát csikorgatta, és okmányait Szamgin ölébe dobta. Szamgin a saját irataival együtt átadta a tisztnek, az átolvasta, majd válla fölött továbbadta a bíróságinak. Mindez némán folyt, csupán Crayton mormogott dohogva forrón sistergő angol szavakat, miközben zsebkendőjével a verítéket törölgette arcáról. Szamgin sejtette, hogy ebben a hallgatásban komoly kellemetlenség gyülemlik számára: felsóhajtott, és cigarettára gyújtott. A bírósági hivatalnok elolvasta az iratokat, összeráncolta homlokát, valamit suttogott a tiszt fülébe, majd így szólt:

— Engedjék meg, uraim, hogy őszinte sajnálkozásunkat fejezzük ki az önöknek okozott háborgatásért...

Crayton legyintett feléje a kalapjával, és foga közt sziszegte:

— Ó, nem! Ez engem nem... elégít ki. Én eltörtem a lábam. Ez anyagi kár, igen! És nem mozdulok itt. Orvost követelek... — A tiszt közelebb lépett, és csitítani kezdte, a bírósági hivatalnok pedig megkérdezte Szamgintól, nem vett-e észre a kocsiban valakit, aki külsejére nézve valamiben különbözött egy első osztályú utastól.

— Nem — mondta Szamgin.

— És az éjjel, mielőtt a vonat megállt a nyílt pályán, nem hallott valami zajt az ajtajuknál?

— Amikor felébredtem, a vonat már állt — felelte Szamgin.

Crayton pedig felüvöltött:

— És én is aludtam, igen! Egészséges ember voltam, és jól aludtam. Most maguk csinálták, hogy én rosszul fogok aludni. Orvost követelek.

A tiszt igen kedvesen közölte, hogy a vonat mindjárt befut az állomásra.

— A vasúti orvos majd a szolgálatára áll.

— Ó, köszönöm! De inkább magának volna szükség az ő szolgálatára! Van itt nekünk konzul? Nem tudja? De remélem, azt tudja, hogy angol mindenütt van. Azt akarom, hogy angolt hívjanak. Nem megyek.

A bírósági tisztviselő még néhány lényegtelen kérdést tett fel Szamginnak, majd halkan megkérte:

— Nyugtassa meg a szomszédját, mert a hisztériájával felkeltheti az utasok figyelmét, és ez aligha lesz kellemes neki, s önnek sem.

Szamgin azt akarta mondani, hogy nincs szüksége ilyen gondoskodásra, de csak némán bólintott. A hivatalnok és a tiszt átment a másik fülkébe, és ez némiképp megnyugtatta Craytont; kinyújtózott, lehunyta a szemét, és bizonyára erősen összeszorította a fogát. Pofacsontján dudorok duzzadtak ki, s ellenszenvesen elváltoztatták arcát.

Néhány perc múlva a vonat befutott az állomásra; megjelent egy öregecske orvos, felvágta Crayton cipőjét, nyílt csonttörést állapított meg, és vigasztalásul közölte, hogy két angolt is ismer a városban: egy mérnököt és egy gyapjúnagykereskedőt. Crayton elővette noteszát, két levélkét írt, és megkérte, hogy azonnal juttassa el honfitársaihoz. Megérkeztek a betegszállítók, és átvitték a pályaudvar betegszobájába; az angol utálkozva pillantott körül, és leplezetlen undorral szimatolta a furcsa meleg, sűrű levegőt, így szólt Szamginhoz:

— Kellemes utazásunk derékba tört, igen szomorú, bánatos vagyok miatta. Utazik haza, mi? Mindent mondjon el Marina Petrovna, hadd nevet. Ez mégiscsak nevetséges!

Felsóhajtott és bölcselkedve állapította meg:

— Sok minden végződik így az életben. Egy ember Liverpoolban átölelte menyasszonyát, és gombostűvel kiszúrta a saját szeme, de nem nagyon keseredett el. „Jól megélek fél szemből is", mondta, mert órás volt. A menyasszony azonban úgy találta, hogy egy szemmel egyik felét tudja becsülni, és nem ment hozzá. — Még egyszer felsóhajtott és csettintett: — Oroszul ez jól hangzik, de azt hiszem, nem érdekes...

Szamgin megvárta, amíg megérkezett egy futkározó szemű, flanellruhás apró, sovány emberke, aki beszédbe elegyedett Craytonnal, és úgy mosolyogtak egymásra, mint régi ismerősök. Akkor Szamgin elbúcsúzott, és bement a büfébe, élvezettel megreggelizett, felhajtotta kávéját, és sétálni indult; arra gondolt, hogy az utóbbi időben életének minden eseménye gyorsan és könnyen oldódik meg.

Vakmerő gondolata támadt: érdekes lenne megint találkozni Inokovval, de természetesen nem akkor, amikor a mesterségét űzi.

„Két ízben megmentettem az akasztófától, vajon mit szól ehhez?... Crayton viszont nagyon tipikus jelenség. Arisztokrata faj ivadéka. Az a meggyőződése, hogy fölötte áll mindenkinek."

A város valahogy alacsony volt, mintha ülne és nem állna

a földön. A sztyeppről széles hullámban hömpölygött elő a szél, feketés, meleg, átlátszó porfellegeket kavart fel. A templomkupolák között Szamgin két minaretet pillantott meg, és csak azután vette észre az utcákon a mongol arcú embereket. A Belaja folyó zavaros-sárgának bizonyult, az Ufa pedig kékesebbnek és átlátszóbbnak. A szemetes parton rengeteg szálfa hevert, és majdnem ugyanannyi napbarnította, rongyos baskír. Az egész képből változhatatlanság, örökkévaló tespedtség áradt, és Klimnek az a gondolata támadt, hogy az Inokovok, Kutuzovok és a velük egyívásúak hasztalanul kockáztatják szabadságukat és életüket: nem győzhetnek, nem tudják szétfoszlatni ezt a meleg, poros unalmat. A csüggedtség nem annyira nyomasztó, mint inkább megnyugtató volt. Szamginnak Shelley „Ozymandias"-a jutott eszébe.

Kietlen puszta ez, s az ég ragyog felette . . .

Két nap múlva, este, Marina üldögélt nála, oxidálódott-ezüst-színű ruhában. Crayton helyesen jósolta: az asszony nevetve hallgatta a vonat megtámadásának, az angol viszontagságainak és tombolásának történetét.

— Mi tűrés-tagadás, mégis bátor legények! Ügyesen kitervelték!

„Megemlítsem neki Inokovot?" — kérdezte önmagától Szamgin.

— Ó, Lionel, micsoda fura szerzet! — kacagott az asszony, hogy majdnem a könnye is kicsordult, majd hirtelen komolyan, leplezetlen elégedettséggel folytatta:

— Úgy kell neki! Hadd ízlelje meg az orosz élet savát-borsát. Hiszen tudod, azért jött, hogy kiszimatolja, hol mi eladó. Ő persze hallgat róla. De én megérzem!

Kis ideig hallgatott, ajkát nyaldosta, majd felvonta egyik szemöldökét, és mosolyogva folytatta:

— Manapság a kereskedő van hatalmon, a tőkéje meg nem valami nagy, hát hívogatja az idegeneket: „Vásároljátok meg Oroszországot!"

— Tréfálsz, folyton csak tréfálsz — szólalt meg Szamgin, csak azért, hogy mondjon valamit, de az asszony így felelt:

— Látom: unatkozol, hát tréfálok. És mi mást tennék? Mindenem megvan, egészséges vagyok...

Elhallgatott, felvett az asztalról egy könyvet, hanyagul belelapozott, és szemöldökét ráncolta, mintha fontolgatna valamit. Szamgin megvárta, amíg az asszony befejezi a mondókáját, akkor aztán Inokovról kezdett mesélni, két utolsó találkozásukról: beszéd közben is azon tűnődött, mit szól majd hozzá az asszony. Marina az ölébe ejtette a könyvet, és némán végighallgatta, közben olykor kipillantott az ablakon, vagy átnézett Szamgin vállán, amikor pedig az befejezte, halkan megjegyezte:

— Érdekes ember! Természetesen akasztófán végzi. Ott bizony... Neked bizonyára szörnyű ilyesmit hallani, én viszont elfogult vagyok az ilyenek iránt.

— Tudod, hogy sok mindent nem értek benned — mondta Szamgin.

— Tudom — hagyta rá az asszony, s ez a szó igen egyszerűen csengett ajkán.

— Pedig szeretném megérteni — tette hozzá Szamgin. — Köztünk olyan kapcsolat alakult ki, amely... tiszta helyzetet követel...

Marina nevetve kérdezte:

— Csak nem akarod megkérni a kezemet? — De nyomban hozzátette: — Megint tréfálok. Tudom, hogy nem szándékod ilyesmi. Viszont nem tudok mindent elmesélni magamról: már elmondtam egyet-mást, de te nem hiszel. — Felállt, kezet nyújtott a férfinak az asztal fölött, és kissé halkabban mondta:

— Ide hallgass: néhány nap múlva összegyűlik a hajóm népe, hogy örvendezzen a léleknek. Ha akarod, szólok Zaharijnak, hogy mutassa meg neked az ünnepséget, jó? Egy kis résen keresztül — tette hozzá és elmosolyodott.

Szamgin nem csodálkozott az ajánlaton, és nem örült neki, viszont zavarba esett, mivel váratlanul érte, és értelme nem volt világos. Látta, hogy Marina szeme szokatlanul mo-

solyog, mintha akarata ellenére mondott volna valami meggondolatlan, kockázatos dolgot, és most elégedetlen önmagával, haragszik.

— Roppant hálás leszek — hadarta Szamgin, Marina pedig megismételte:

— Egy kis résen keresztül, messziről. Nos, minden jót!

Szamgin kikísérte, majd beszaladt a szobába, az ablakhoz ment, és figyelte, milyen könnyedén és méltósággal hordozza testét az asszony az utca napos oldalán; feje fölé lila napernyőt tartott, ruhája fémesen csillogott, bronzszínű cipője kecsesen suhant a járda kövén.

„Bálvány. Aranyszemű bálvány" — gondolta elragadtatással a férfi, de nyomban eltűnt ez az érzése, és Szamgin sajnálkozni kezdett, önmagát sajnálta-e vagy az asszonyt? Maga sem tudta. Ahogyan az asszony távolodott, benne egyre nőtt a homályos aggodalom. Azelőtt ritkán jutott eszébe, hogy Marina valamiféle szekta tagja. Most viszont különösen kellemetlen volt erre emlékeznie, gondolnia.

„Nos, végül feltárul a titok kapuja" — mondta önmagának, és leült egy székre, miközben ujjaival a térdén dobolt, és szakállát csavargatta. Nem volt kedve tréfálni.

Megszállta a félelem, hogy elveszít valakit. Sietve végigpillantott Marinához fűződő kapcsolatán. Mindaz, amit tudott róla, semmiképp sem egyezett a vallásos emberről alkotott elképzelésével, noha nem állíthatta, hogy teljesen pontos elképzelése van erről a típusról; mindenesetre azonban olyan ember, akit korlátok közé szorít a misztika és metafizika.

„Túlságosan okos ahhoz, hogy higgyen. De hiszen nem lehetséges olyan szekta, amely nem hisz istenben vagy az ördögben!" — töprengett.

Az, amit Marina az értelemről mondott, homlokegyenest ellentétben állt életmódjával. A lélekről tett kijelentések, és egyáltalán mindaz, amit egyszer-másszor a vallásról, az egyházról mondott — érthetetlen, érdektelen volt, és nem maradt meg Klim emlékezetében. Csupán a pópák elleni dühkitörésre emlékezett, de ez sem magyarázott meg semmit,

sőt Klim ezt gondolta: „Úgy látszik, valamit eltúloztam, vagy nem értettem meg. Sosem vitatkoztam vele erről a témáról, nem tudok, nem akarok vitatkozni, de mi az oka, hogy szinte félek, hátha összeveszem vele?"

Aggodalma nőttön-nőtt. És végül hirtelen rádöbbent: nem a veszekedéstől fél, hanem attól, hogy valami ostoba, hitvány véletlen szétrombolhatja kapcsolatát az asszonnyal. Ez igen szomorú volna, s éppen ez a veszély aggasztja.

„De hiszen voltaképpen igen egyszerűen meg lehet oldani ezt a kérdést: nem megyek el" — gondolta.

Ez azonban nem volt megoldás. Pünkösd másnapján — a Lélek napján — Szamgin megint az ablaknál ült, és a virágok mögül kikémlelt az utcára. Az ablak előtt nehézkesen hömpölygött a körmenet: a város lakói, élükön valamennyi templom pópáival, a városon kívül elterülő mezőre vonultak, hogy elkísérjék a Szűzanya ikonját a távoli kolostorba, ahol őrizték, s ahonnan minden esztendőben húsvét szombatján elhozták, hogy sorjában „vendégeskedjék" a város valamennyi templomában, a templomokból pedig sietve és nem nagy „pompával" hordták végig minden egyházkerület valamennyi házán, tízezer rubelnyi szent adományt gyűjtve a „hívektől" a kolostor javára.

Szamgin nézte az ünnepien öltözött, sűrű tömeget. Éppolyan sűrűn, tömören lepte el az ifjú nyírekkel ékesített utcát, akár az a másik, moszkvai, amely vörös zászlók alatt vonult Baumann szalagokkal és virágokkal elborított koporsója mögött. Ugyanúgy, mint akkor, az úttest kövezetén most is fülsiketítően csoszogott a soktízezernyi talp. A lábak száraz dobogása valósággal csiszolta a köveket, szürkés porfelhőket kavart a fedetlen fejek fölé, a porban pedig fakón csillogott a sok száz templomi zászló aranya. Szél cibálta a zászlókat, borzolta a hívők haját, fehér felhőket kergetett, s az emberekre árnyak hulltak, szinte letörölték a port meg az izzadságot a vörös, tar koponyákról. Az égen szüntelenül zúgott a rézharangok basszusa, és elfojtotta a népes kórus énekét. Bősz, vakító csillogással haladt a tömeg élén egy magasra emelt, négyszög alakú aranykeretes ikon,

benne két folt, az egyik nagyobb, a másik kisebb. A hátradöntött, büszkén imbolygó ikon hosszú rudakon nyugodott, amelyek szorosan egymáshoz simuló emberek vállára támaszkodtak: Szamgin látta, hogy könnyedén viszik nehéz terhüket.

Az ikon után lassan siklottak a lomha, aranytaláros pópák, lábuk szinte nem is volt; legelöl az ősz szakállas, termetes püspök haladt, fején drágakövek éles sugaraiban pompázó aranygömb, kezében hosszú bot, szintén aranyból. Úgy rémlett, minél jobban eltávolodik a püspök és a néhány tucat, esetlen, taláros alak, annál sűrűbbé válik ez az eleven aranyfolyam, szinte magával vonja a nap minden erejét, sugarainak csillogását. A tömeg áradata lenyűgöző volt, és általában minden sajátosan szép. Szamgin érezte ezt.

Mégis jobban örült volna egy szürke napnak, erősebb szélnek, több pornak, zápornak, jégesőnek: kevesebb fényt s öblös harangzúgást, kevesebb ünneplést kívánt. Nem először látott körmenetet, és a papság díszfelvonulásait mindig éppolyan egykedvűen szemlélte, akár a katonai díszszemléket. Ez alkalommal azonban erőnek erejével valami nevetségeset, ostobát, elcsépeltet keresett a vég nélkül hömpölygő tömegben. Eszébe jutott, hogy Lev Tolsztoj a „Feltámadás"-ban a papi talárt aranyos gyékénynek nevezte, s emiatt egy Jaszinszkij nevű silány író azt állította bírálatában, hogy Tolsztoj gimnazista.

Bosszantó volt, hogy a szentképtartó nehéz keretébe foglalt ikont oly könnyedén viszik.

„Marina nem volna nehezebb, de szebb, fenségesebb . . ."

Reggel az újságban elolvasta, mit mondott előző nap a székesegyházban az ünnepi istentiszteleten a főpap: „Örömmel és ujjongással kísérjük el oltalmazónkat." Hát ez ostobaság: miért kell az embereknek örülniük, amikor elhagyja őket az, ami — hitük szerint — csodákra képes? Azután eszébe jutott, Baumann temetésén mit kérdezett az a kövér asszonyság:

— „Kit temetnek?"

— „A forradalmat, nénémasszony" — felelte valaki.

Ez kissé felhevítette Szamgin elméjét, és már felháborodva gondolta:

„E nyáj kedvéért, hogy torkig lakjon, az Ábrahám-politikusok Izsákokat áldoznak fel, holmi Szamojlovok pedig forradalmárokat gyártanak kölykökből..."

Ekkor eszébe ötlött:

„De hátha nem is volt ott fiú?..."

Már nem titkolta önmaga előtt, hogy mesterségesen szítja felháborodását, és azért van rá szüksége, hogy az, amit ma látni fog, ne bizonyuljon ostobábbnak annál, amit már most lát.

„Gyerekség — korholta önmagát; és elmosolyodott, s azt gondolta: — Nyilván sokat jelent számomra ez az asszony, ha így félek attól, hogy ostoba helyzetben lássam."

A tömeg elvonult, az utcán azonban fokozódott a lárma: hintók gördültek, lovak patkói kocogtak a kövezeten, szürke aggastyánok és vénasszonyok csoszogtak a járdán, és kopogtak botjukkal, gyerkőcök futkároztak. Hamarosan azonban ezek is eltűntek; akkor egy ház kapuja alól fekete kutya bújt elő, és szélesre tátva vörös torkát, vontatottan ásított, majd leheveredett az árnyékba. És szinte vele egy időben fürgén elsuhant az ablak előtt egy fonott bricskába fogott, jól táplált tarka ló: a bakon Zaharij ült, gyűrött, szürke porköpenyben. „Tehát messzire megyünk" — következtetett Szamgin; sietve felöltözött, és kiment a kapu elé.

Zaharij némán biccentett, megvárta, amíg Szamgin elhelyezkedik a kocsiban, majd sebesen hajszolni kezdte a lovat, s úgy ugrándozott a bakon, mint egy fabábu. A város kihalt volt, és úgy kongott benne a zaj, mint valami hordóban. Az út nem tartott sokáig, a város szélén elterülő kertek között Zaharij bekanyarodott egy keskeny utcácskába, amelyet kerítések és fonott sövények szegélyeztek, s egy emeletes faházhoz hajtott: a földszinti ablakokat részint téglával tömték be, részint deszkákkal szegezték be, az emeleti ablakokban egyetlen ép üveg sem akadt, a kapu fölött ív alakúra hajlott, rozsdás cégér lógott, amelyen azonban még jól látszott a felírás: „Szikvízgyár."

Szamgin felsóhajtott, és megigazította szemüvegét. Tágas udvarra fordultak be; sűrű gaz borította, amelyből megszenesedett gerendák meredeztek elő, egy félig beomlott kályha magasodott, a gyom között mindenütt palackcserepek csillogtak. Szamginnak eszébe jutott, hogy amikor nagyanyja megmutatta régi omladozó házát, annak udvara is tele volt szórva törött üvegekkel, és ezt gondolta:

„Visszatérek a gyermekkorba."

A ló óvatosan befordult egy nagy fészer nyitott kapuján, a félhomályban valaki megfogta a kötőféket, Zaharij pedig a padló ugráló deszkáin a fészer hátsó falához szaladt, kinyitott egy ajtót, és halkan hívta Szamgint:

— Erre tessék!

Szamgin hunyorogva kilépett a cserjéssel benőtt, sűrű kertbe; a bozót kellős közepén a hársak alatt, hosszú földszintes ház húzódott, homlokzatán három oszlop, fölötte háromablakos manzárd; a házhoz kisebb melléképületek tapadtak: kétoldalt támogatták, felkapaszkodtak a tetőig. A házban valaki lakott; a manzárd ablakokban virág virított. Befordultak a sarkon; és ekkor kiderült, hogy a ház egy kisebb halmon áll, és hátsó homlokzata emeletes. Zaharij kinyitott egy kis ajtót, és figyelmeztette Szamgint:

— Óvatosan.

A sötétben lépcsőfokok csikordultak meg lábuk alatt, még egy ajtó tárult ki, és Szamgint valósággal megvakította a ragyogó napsugár.

— Várjon egy percet, mindjárt jövök! — mondta halkan Zaharij, behajtotta az ajtót és eltűnt.

Szamgin levette kalapját, megigazította szemüvegét és körülpillantott: a napfény hevítette ablaknál széles bőrdívány állt, előtte a földön összetaposott, ócska jegesmedvebőr, a sarokban ruhásszekrény, egész ajtaján tükör, a falnál két bőrkarosszék és egy kicsiny kerek asztal, rajta vizeskancsó, pohár. A szobában fülledt volt a levegő, csupasz falai kékesre voltak festve, és mintha láthatatlan, de maró por hintett volna be minden tárgyat. Szamgin leült az egyik karosszékbe, rágyújtott, vizet töltött a pohárba és megkóstolta: a

víz meleg, poshadt volt. Hallgatózott: a házban természetellenes csend honolt, és e csendben, akárcsak az egész környezetben, valami sértőt érzett. Zajtalanul kinyílt az ajtó, belépett Zaharij. Szamginnak feltűnt, hogy a haja sokkal dúsabb, mint máskor, és hullámosabb is, mintha megmosta és kisütötte volna.

— Erre tessék — hívta suttogva Klimet. — Csakhogy dobja el a cigarettát, és bent ne szívjon, gyufát se gyújtson! Tartózkodjék a köhögéstől és a tüsszentéstől, kérem! És ha már nem tudja türtőztetni magát, zsebkendőbe köhögjön.

Megfogta Szamgin kabátujját, levezette hat lépcsőfokon, óvatosan betuszkolta valami puhára, és így suttogott:

— Ide üljön, innen mindent láthat. Csak arra kérem, maradjon csendben. A falon van egy rongydarab, meg fogja találni...

A sötétben Szamgin egy bútor támlájába ütközött, kitapogatta érdes lapját, és óvatosan leült. Itt hűvösebb volt, mint odafent, de szintén erős porszag terjengett.

„Megnézzük, hogyan csinálják a vallást a szikvízgyárban! De hogyan fogom látni?" Egyik lábát előretolta a padlót borító puha holmira, nekivetette a falnak, majd kutatni kezdett a falon.

Megtalálta a rongyot, megrántotta — és szeme előtt ujjnyi széles, hosszúkás fénycsík villant fel.

Leszorította szemüvegét, belepillantott a résbe, és úgy érezte, feneketlen homályba zuhan, melyben lapos, szabályos kör alakú, halvány fényfolt lebeg. Nem fedezte fel mindjárt, hogy a fény egy dézsa víz felületéről verődik vissza: színültig tele volt vízzel, és a fény széles gyűrű alakjában hullott rá, egy másik, keskenyebb és kevésbé fényes gyűrű pedig a padlót borította, mely fekete volt, akár a föld. A vízen csillogó gyűrű közepén alaktalan árnyék sötétlett, mint valami mélyedés, és megint csak nehéz volt megérteni, honnan eredhet.

„Bűvészkedés."

Kimeresztette szemét, és magasan fent, a mennyezet alatt, fekete burás lámpát pillantott meg; lejjebb, a lámpa alatt,

kiterjesztett szárnyú, lebegő madárhoz hasonlító, alaktalan tárgy lógott, ennek árnyéka borult a vízre.

„Nem valami szellemes" — gondolta Szamgin, kifújta magát, és lehunyta a szemét. Kényelmetlenül ült, a csendesség kellemetlen volt, és az a gondolata támadt, hogy ezt az egész együgyű titokzatosságot szándékosan rendezték, csupán azért, hogy ő megdöbbenjen.

A padló alatt, ott ahol ült, valami halkan megcsikordult, a homály megmozdult, oszladozni kezdett, és miután szétfoszlott, egy hosszúkás alakú, nagy szoba fala bukkant elő. Égő gyertyát hozó emberek léptek be egymás után, mezítláb, bokáig érő, hosszú ingben, melyet láthatatlan öv fűzött össze. Párosával jelentek meg, egy férfi és egy nő, kézen fogva, s gyertyát csak a nők tartottak; Szamgin megszámolt tizenegy párt, aztán abbahagyta. A két utolsó párban felismerte Marina vörös képű, bősz házmesterét és a féleszű Vaszja őrt, akit a „Gondűző"-ben látott. A hosszú ingben Vaszja szinte hatalmasnak rémlett, és fejjel kimagaslott a férfiak közül, noha legtöbbjük átlagos termetű volt. Félkörben a dézsa köré sorakoztak, háttal Szamgin felé; de Vaszja ünnepélyes lépteiből Szamgin arra következtetett, hogy a legény bizonyára mosolyog, jellegzetes büszke, ostoba mosolyával.

A gyertyák fényében a szoba megnőtt: az igen tágas helyiség valamikor raktár lehetett; ablak ugyan nem volt benne, és bútor sem, csupán az egyik sarokban állt egy kád, és a szélén csöbör lógott. Elöl, sötét szőnyeggel borított, négyszögölnyi nagyságú dobogó magaslott; a szőnyeg olyan széles volt, hogy szélei lecsüngtek, és még egy ölnyire nyúltak a padlón. A dobogó közepén fekete anyaggal takart szék vagy fotel állt. „Marina trónja" — gondolta Szamgin, és továbbra is azt érezte, hogy rászedik.

Összeszámolta a gyertyafényeket: huszonhét volt. A férfiak közül négy kopasz, hét ősz; úgy látszik, javarészt meglett korúak, akárcsak az asszonyok. Mind hallgattak, még csak nem is sugdolóztak. Klim nem vette észre, honnan bukkant elő és állt oda a dobogó mellé Zaharij; mint min-

denki, ő is bokáig érő ingben volt, mezítláb, és vastag gyertyát tartott kezében, egyedül a férfiak közül; a dobogó másik sarkához fürgén odaszaladt egy őszes rövid hajú nő; kicsiny volt, mint egy süldő lány, és szintén vastag gyertyát tartott.

„Mindjárt megjelenik ő: a kellékek elkészültek" — állapította meg Szamgin.

Marina nem valami hatásosan jelent meg: először a keze tűnt fel a falon, a szék mögött, félrelökte a fekete függönyt, majd előbukkant egész alakja, de féloldalt; haja beleakadt valamibe, és oly erősen megrántotta az anyagot, hogy letépte, és kivillant az ajtó sarka. Majd előre lépett, meghajolt, és így szólt:

— Üdvözöllek benneteket, nővéreim és fivéreim a Lélekben!

A mintegy félszáz főnyi tömeg kusza morajjal felelt, a hangok tompán kongtak, akár a pincében, és ugyanolyan tompán csengett Marina üdvözlése is; a válaszul felzúgó morajban Szamgin ezeket a többször ismétlődő szavakat hallotta:

— Drága anyácskánk, lelkünk fejedelemasszonya...

Mindegyik hívő meghajolt Marina előtt, azután a többi testvér felé, majd megint Marina irányában. Az asszony inge bizonyára selyemből volt, fehérebb, világosabb a többinél. Akárcsak Vaszját, őt is magasabbnak látta Szamgin. Zaharij magasra emelte a gyertyát, majd leengedte és eloltotta. Ugyanezt tette a kicsiny nő és mindenki. Nem bontották meg a félkört, hátuk mögé hajigálták gyertyájukat, a sarokba. Ekkor Marina hangosan és szigorúan így szólt:

— Így múlik el minden hamis fény! Zengjük dicséretét minden látható láthatatlan alkotójának, a nagy Léleknek!

A félhomályban megmozdult a szürke félkör, és körré zárult össze. Kuszán, összevissza, sőt zordan énekeltek, egyházi dallamra:

Minden létnek alkotója,
Szent, egyetlen teremtője,

Ó, egyetlen Lény,
Nem volt és nem lesz örökké
Hozzád fogható;
Lélekben köszöntünk Téged!
Semmit sem kérünk,
Semmit sem kívánunk,
Csak a Lélek tüzét kérjük,
Sötét földi életünkre . . .

Szamgin látta Marina alakját, feszült figyelemmel fürkészte arcát, de az elmosódott a félhomályban.

„Ezt bizonyára ő költötte" — gondolta. A hívők köre egész tömegével lassan jobbról bal felé húzódott, és szinte zajtalanul hömpölygött, alig hallatszott a talpak csoszogása a fapadlón. Mikor befejezték az éneklést, Marina így szólt:

— Gyújtsátok meg a lélek tüzét!

Zaharij a vizes dézsához lépett, föléje nyújtotta a bő ingujjban szinte elvesző karját, és beszélni kezdett. De nem a saját, megszokott hangján, hanem természetellenesen magas, remegő hangon.

— Nővéreim és fivéreim, negyedízben gyűltünk össze, hogy köszöntsük a Szent Lelket: szálljon alá és öltsön testet legtisztább fénye! Sötétségben és szennyben élünk, és szomjúhozzuk minden erők erejének eljövetelét.

A kör egyre gyorsabban forgott, a lábak mind hangosabban csoszogtak, és elfojtották Zaharij hangját.

— Megtagadjuk a földi javakat és megtisztulunk — kiáltotta. — Felebaráti szeretettel gyújtjuk lángra a szíveket!

A tömör szürke embergyűrű forgása valósággal széthessegette, szétfoszlatta a félhomályt, Szamgin világosabban látta Marinát: az asszony mellén összefont karral, magasra emelt fejjel ült. Szamginnak úgy rémlett, arcát is látja: szigorú és mozdulatlan.

„Hozzászokott a szemem. Valóban bálványszoborhoz hasonlít."

— Elhamvad a test, az ördög bilincse, és kiszabadítja lelkünket kísértéseinek börtönéből! — rikoltott Zaharij. Meg-

ragadták és belevonták a kartáncba, de ő egyre csak kiáltozott, és már egy vékony, eszelős női hang is kontrázott:

— Ó, Lélek! Ó, szent...

— Korai még! — förmedt rá fülsiketítően egy öblös basszus. — Hová tolakszol? Te oktondi!

Zaharij helyére egy kopasz, szakállas férfi szökkent.

— Vannak közöttünk olyan nővéreink és fivéreink — harsogta —, akik első ízben örvendeznek velünk a Léleknek. És egy férfiúban kétely támadt: helyes-e, hogy mi tagadjuk Krisztust? S talán követik mások is. Ezért engedd meg, bölcs kormányosnőnk, hogy megmagyarázzam.

Marina meg sem mozdult, az élő gyűrű pedig egyre lassabban forgott; de a kopasz legyintett, és így szólt:

— Járjátok, járjátok csak kedvetekre! Az én hangom messzire elhallatszik!

Öblösen megköszörülte torkát, és még harsányabban folytatta:

— Mi Krisztusban tagadjuk az istent, az embert azonban elismerjük. És ő, Krisztus, a Lélek embere volt, de elcsábította a sátán, és ő isten fiának és az igazság királyának nevezte magát. Számunkra viszont nincs más isten, mint a Lélek! Mi nem vagyunk bölcsek, mi egyszerű emberek vagyunk. Mi úgy véljük: igazi bölcs az, akit az emberek őrültnek tartanak, aki elvet minden hitet, kivéve a Lélekben valót. Mivel csupán a Lélek önmagától való, és minden más isten az értelemtől s annak mesterkedéseitől ered. Krisztus nevében pedig értelem rejlik: az egyház és a hatalom értelme.

Szamgin valami effélét hallott Marinától is, és az öreg szavai könnyen bevésődtek emlékezetébe; de hosszasan beszélt, ünnepélyes haraggal, és unalmasan.

„Bizonyára valamilyen boltos, mészáros" — állapította meg Szamgin, amikor a kopasz szónok beállt a hívők füzérébe, és felzúgott trombitahangja:

— Sebesebben! Ó, Lélek, ó, szent!

— Ó, szent, ó, Lélek — ismételte kuszán, és nem nagyon hangosan a sok tucatnyi száj, s a női hangok visítozva, in-

gerlően csengtek. Amikor a kopasz befurakodott a füzérbe, szinte megtántorodott, felemelte a földről az embereket, és olyan sebes forgásba hozta a kört, hogy az egyes alakokat már el sem lehetett választani, s egyetlen alaktalan, kar nélküli test keletkezett; a gerincén bozontos fejek ugráltak, dülöngéltek, hangosabb, öblösebb lett a mezítelen lábak lágy dobogása, még szilajabbul rikoltoztak a nők, a kusza kiáltások ütemesebbé váltak, és a jajongás túlharsogta a zsivajt:

— Ó, Lélek, ah, Lélek!

— Ah, ah — hangzott komoran a férfiak tompa sóhajtozása. Szamgin e hatalmas, tomboló testen, a kartánc szürke forgatagán keresztül hunyorogva figyelte Marina alakját, és várta, mikor és hogyan avatkozik be az asszony.

Határozottan nem kívánta, hogy Marina szerepeljen. Az asszony félrehúzódott az emberek őrült kavargásától, akik elszakíthatatlan, szoros gyűrűbe forrtak össze, és vad összevisszaságban keringtek — s ez a félrehúzódás illik hozzá. Szamginnak úgy rémlett, hogy amint a hivők keringése mind gyorsabb lett, kiáltozásuk pedig harsányabb, az asszony valósággal föléjük nőtt, mint valami felhő vagy fényfolt: egyre növekedett, és elnyelte a félhomályt. Fárasztóan sokáig tartott.

Szamgin levette szemüvegét, és zsebkendőjével megdörzsölte szemét, odalent még alaktalanabbnak, még tombolóbbnak és még szilajabbnak rémlett minden. Úgy érezte, ez a zúgó forgószél őt is magával ragadja, teste önkéntelen mozdulatokat tesz, lába remeg, válla táncol, ide-oda dülöngél, és csikorognak alatta a karosszék rugói.

„Képzelődöm — mondta önmagának, és úgy rémlett, valahonnan igen távolról beszél magával. — Ostobaság!"

A résen keresztül undorítóan meleg, izzadság- és porszaggal teli légáram csapódott szemébe, és megzizegtetett egy tapétafoszlányt a feje fölött. Tekintete megbabonázva csüngött a dézsában csillámló víz fényes körén: a víz felszíne lágyan fodrozódott, a visszaverődött fénygyűrű reszketett, a középen sötétlő folt pedig mozdulatlannak látszott, már

nem homorúnak, hanem domborúnak. Szamgin a foltot nézte, várt valamit, és így okoskodott:

„A vizet a levegő mozgása fodrozza, a sötét folt pedig a lámpa tartályának árnyéka."

Ez volt az utolsó, amiről számot tudott adni magának; ekkor hirtelen úgy rémlett, hogy a sötét folt felduzzad, és a dézsa közepén kicsiny örvény keletkezik. Ez csupán rövid ideig, két-három pillanatig látszott, és ugyanakkor fokozódott a lábdobogás; a kusza kiáltozás is erősbödött, s a nehéz siránkozó felkiáltások közül egy eszelősen ujjongó, de szinte rémült jajszó szakadt ki:

— Zu-udu-ul, zu-udu-ul...

Valaki elbődült, akár a medve:

— Uh, uh!

A gyűrű alakú, szürkés gyurma mind bőszebben forrt, a táncolók teljesen elveszítették emberi alakjukat, jóformán még a fejek is alig látszottak a kusza gyűrű fölött, s úgy rémlett, az örvénylő mozgás hol a levegőbe emeli őket, a homályos fény felé, hol pedig leszorítja a lábak alatt sötétlő tömeghez. A lebegő, hosszú köntösben a lábak is láthatatlanok voltak, alattuk pedig szinte hullámszerűen emelkedett és süllyedt a talaj, mint egy hajó fedélzete. A víz a dézsában egyre szaporábban és hevesebben fodrozódott, a ráboruló fényfolt is mindjobban csillogott, és darabokra hasadozott; Szamgin megint látta a kicsiny örvényt a víz sötét foltjának közepén, és már nem is próbálta meggyőzni magát arról, hogy csak képzelődik, és nem látja a két szemével. Fizikai kapcsolatban érezte magát az odalent kavargó fej és kar nélküli lénnyel; érezte, hogy a homályos, szűk térségben tomboló emberforgatag búsan fojtogatja, de csak bámult, és nem tudta lehunyni a szemét.

— Sebesebben, fivéreim és nővéreim, sebesebben! — sivított egy női hang, és egy másik még élesebben rikoltott kétszer egy ismeretlen szót:

— Dharma! Dharma!

A füzérben zavar támadt: összegabalyodott, szétszakadt, néhány test kivált belőle, ketten-hárman a földre hulltak, a

dézsához odaugrott a rövid hajú, kicsiny nő, s bő ingujját mint valami szárnyat lengetve, hihetetlen sebességgel keringeni kezdett körülötte, és közben úgy vijjogott, mint egy sirály:

Ó, Aodahia!
Ó, legyőzhetetlen!

Zaharij kézen fogta a hivőket, helyreállította a kört, és ismét őrült forgásba hozta: az emberek már halkabban jajongtak és sivítoztak; az ősz hajú, kicsiny nő pedig tapsolva szökdécselt, s úgy hajladozott, mintha a vízbe akarna bukni, majd megint ugrándozni kezdett és sikongott:

Dharma! Dharma!
Ó, Csudomani,
Nap madara,
Örökkévaló láng!

Az emberek görcsösen vonaglottak, szinte szét akarták tépni az egybefonódó kezek láncát; úgy rémlett, pillanatról pillanatra sebesebben keringenek, és e sebességnek nincs határa, megint őrjöngve kiáltoztak, felhőgomollyá folytak ösz-sze, amely tágult és szűkült, világosabbá vagy sötétebbé változtatva a homályt, egyesek sikongva és üvöltve hátravetették magukat, mintha hanyatt vágódnának, az örvénylő körforgás azonban felrántotta, kiegyenesítette őket — és megint belevegyültek a szürke testbe, amely úgy rémlett, egyre följebb és följebb emelkedik, mint az örvény. A hörgést, üvöltést, jajongást és sikoltozást éles, vékony kiáltás hasította, szelte ketté:

Dharma-i-i-a . . .

A kör mind gyakrabban szétszakadt, egyesek elestek, a földön vonszolódtak, a szürke tömeg forgásától elragadva, mások kitépték magukat, és odábbkúsztak a félhomályba; a kör egyre szűkült, némelyek markukkal merték a dézsa fel-

kavart vizét, és egymás arcába fröcskölték, majd megtántorodva, elvágódtak. Földre zuhant a furcsán könnyű, kicsiny öregasszony is, valaki karjára emelte, kivitte a körből, és beledobta a sötétségbe, mint egy feneketlen tóba.

Szamgin már semmire sem gondolt, szinte nem is érezte önmagát. Úgy rémlett, szakadék szélén ül, és valami húzza, hogy levesse magát. Marinára nem nézett, de emlékezett rá a szemével, hogy az asszony mozdulatlanul, a többiek fölé magasodva ül. Szeme hozzászokott a félhomályhoz, már meg tudta különböztetni azoknak az arcát, akik kiszakították magukat a körből, elestek, és most a vizes dézsának támaszkodva ülnek. Látta, amint Zaharij kiragadja, kituszkolja a körből Vaszját; az öles termetű legény szélesen szétlendítette két karját, mintha üdvözülne, és át akarna ölelni valakit, amikor a körben keringett, arca mosolygott, ragyogott, nagyon szép és büszke arca volt. Sima mozdulattal széttárta két karját, s szaggatottan, csengő hangon beszélni kezdett, túlharsogva a nehéz morajt, és mintha rég elfeledett szavakra emlékezett volna:

— Röpül a lélek... Kering a fehér szárnyú sas. Tűzmadár. Énekel, halljátok? Azt énekli: minden elhamvad! Váljon hamuvá... Forr a nap. Az egek sasmadara. Örvendezzetek! Ledönt. Ki a pokol ura? Az ember.

Ketten rázendítettek, szép összhangban:

A mi fegyverünk a Lélek,
Lángpallossal őriz minket,
Hogy hajónk előre ússzék,
S az ég legyen vitorlája...

A füzér lassabban keringett, a moraj alábbhagyott, a hívők azonban mind sűrűbben vágódtak a földre, és végül alig húszan maradtak talpon; egy magas, ősz férfi tántorogva letérdelt, megrázta borzas fejét, és vadul, bőszen ordított:

— Istenek istennője, hallgass meg, ideje már! Pusztul az emberi nem. És elpusztul! Te vagy a... Vigasztalj meg, te vagy minden üdvünk! Szállj le...

Kiáltozott és marékkal merte a vizet, Marina felé loccsantotta s a saját arcára, ősz fejére. Az emberek feltápászkodtak, kezüknél, hónuk alatt fogva támogatták fel egymást, és megint körbe álltak, Zaharij sebesen taszigálta, rendezgette őket, kiáltott valamit, majd tenyerével elfedte az arcát, és hirtelen a földre vetette magát: ekkor Marina belépett a körbe, és az emberek megint őrjöngve, sivítva, jajongva, nyöszörögve keringeni, ugrándozni kezdtek, mintha el akarnának szakadni a földtől.

Szamgin látta, hogy Marina megáll a dézsa előtt, a keblén széttárja ingét, vizet merít, és meglocsolja előbb az egyik, majd a másik mellét.

Ekkor felugrott Zaharij, és a magas, ősz férfival együtt különösen könnyedén felemelte az asszonyt, és belemerítette a dézsába. A víz kiloccsant, és szinte megperzselte a hivők lábát: feljajdultak, még szilajabb keringésbe fogtak, megint elvágódtak, sikoltoztak, vonszolták magukat a földön, Marina pedig mozdulatlanul állt a vízben, s arca szintén mozdulatlan, kővé dermedt volt. Szamginnak úgy rémlett, hogy látja az asszony rézszínű szemét, erősen összeszorított ajkát, a víz térdén fölül ért, feje fölé emelte két karját, amely nem remegett. Most megszólalt, a dobogás és zsivaj azonban elfojtotta a hangját; a kör pedig újra szétszakadt, és a hivők félrelendülve, lágy puffanással huppantak a földre, mint megannyi párna, és mozdulatlanul hevertek; egyesek félreugorva, magánosan vagy párosával keringtek, de valamennyien elestek, egymás után, vagy pedig kezüket előrenyújtva, mint a vakok, támolyogva félrevonultak, és ott szintén erőtlenül elvágódtak, mintha ledöntötték volna őket a lábukról. Egy kibontott hajú nő körbetáncolta a dézsát és rikoltozott:

— Dicsőség! Dicsőség!

Szamgin úgy érezte, ájulás környékezi. Két kézzel a falnak támaszkodva feltápászkodott, egy lépést tett, és nekiütközött valaminek, ami úgy kongott, mint egy üres szekrény. Szeme előtt fehér felhők gomolyogtak, és a szeme fájt, mintha forró por lepné el. Gyufát gyújtott, megtalálta az

ajtót, eloltotta a lángocskát, és kibotorkált az ajtón, de alig állt a lábán, körülötte minden hullámzott, zúgott, lába pedig rogyadozott, mint a részegé.

„Agyrém" — gondolta, miközben a falba fogózott, s lábával a lépcsőfokokat tapogatta. Megint gyufát kellett gyújtania. Nem törődve azzal, hogy eleshet, lerohant a lépcsőn, és abban a szobában találta magát, ahová Zaharij először vezette, az asztalhoz lépett, és mohón felhajtott egy pohár undorítóan meleg vizet.

„Miért mutatta meg nekem ezt Marina? Talán azt hiszi, hogy én is képes vagyok keringeni, ugrándozni?" Tudta, hogy ugyanolyan gépiesen gondolkozik, mint ahogyan a gyötrő álomból ébredő ember tapogatja végig magát.

Valahol lent még egyre dobogtak, kiáltoztak, a szobában fojtó volt a levegő, odakint, a kék égen pedig piros felhők égtek és foszladoztak. Szamgin elhatározta, hogy kimegy a kertbe, és elrejtőzik, hogy friss esti levegőt szívjon; lesietett a lépcsőn, a kertbe vezető ajtót azonban zárva találta, egy ideig álldogált előtte, majd megint felment a szobába. A tükör előtt Marina állt: egyik kezében gyertyát tartott, a másikkal leeresztette az inget válláról. A férfi látta a tükörben visszaverődő piros arcát, tágra meresztett szemét, beharapott ajkát: Marina dülöngélt, tántorgott. Ekkor Szamgin odalépett hozzá, Marina meglendítette karját, hogy elfödje mellét, mire a nedves selyeming lecsúszott lábához, a földre dobta a gyertyát, és halkan felnyöszörgött:

— Jaj, mit akarsz? Eredj . . .

Szamgin még egy lépést tett, rátaposott az égő gyertyára, és a tükörben a fehér, sudár asszonyi test mellett egy szürke ruhás, pápaszemes, hegyes szakállú férfit pillantott meg, akinek ijedség ült megnyúlt, sárga arcán, és eltátotta a száját.

— Eredj — ismételte Marina, oldalt fordult feléje s intett. Klimnek nem volt ereje, hogy elmenjen, nem tudta levenni a szemét a kerek vállról, a feszülő magas kebelről, a dús barna hajjal elborított hátról, és az üvegszemű, lapos, szürke kis férfifiguráról. Látta, hogy Marina borostyánszínű szeme szintén erre a kis alakra mered, s keze arcához emelkedik,

két tenyerével elfödi az arcát, furcsán megrázza a fejét, a pamlagra veti magát, és meztelen lábával topogva, mámoros hangon kiáltja:

— Ó, eredj már, nem hallod!...

Akkor Szamgin, hátrálva, és az asszonyt meg topogó lábát bámulva, kiment az ajtón, és behajtotta maga mögött. Nekivetette hátát, és sokáig állt ott a sötétben, lehunyt szemmel, és világosan, élesen elébe rajzolódott az izmos női test, a valósággal megsebzett, feszülő kebel, a széles rózsaszín csípő, mellette pedig önmaga, zilált haja, tátott szája, izzadó, szürke arca.

Arra eszmélt, hogy valaki megtaszítja a vállát, s egy suttogó hang hallatszott:

— Uramisten, ki ez? Hogy lehet ez? Zaharij, Zaharij!...

A nő száraz csontváz-arcából ráismert Marina szobalányára; a cseléd rávilágított a lámpával, keze reszketett, és szeme ijedten remegett sötét gödrében.

Berontott Zaharij, eltaszította a nőt, és zihálva, dühösen mormogta:

— Mi az, minek... sétálgat? Nem szabad! Én meg már kerestem, megijedtem! Rosszul lett?

Kézen ragadta Szamgint, gyorsan levezette a lépcsőn, szinte futva vonszolta maga után vagy harminc lépést, majd leültette egy rőzsehalomra a kertben, elébe állt, és legyezni kezdte bekecse fekete szárnyával, feltárta nedves ingét, meztelen lábát. Zaharij vékonyabb és hosszabb lett, fehér arca megnyúlt, mámoros, zavaros szeme kidülledt, úgy rémlett, a szakálla is hosszabb. Nedves arca fénylett és fintorgott, mosolygott, kivillantva fogait; mondott valamit, Szamgin pedig, mintegy védekezve, bizonygatta önmagának:

„Közönséges kocsmai táncos."

Kellemetlen volt, hogy ez a hallgatag, csendes ember ilyen sokat beszél.

— Mind elaléltak a Lélek miatti örvendezés fáradalmaitól. Hiszen a mi szertartásunk öröm.

— Megyek — mondta Szamgin és felállt. Zaharij karon ragadta, és elvezette a kert mélyébe, s közben halkan beszélt:

— Igen, menjen már! Kocsin nem vihetem, a kocsi őneki kell.

A kerítés egy réséhez vezette, meglendítette hosszú karját, és így szólt:

— Balra tartson, a kertek mellett, a kápolnáig, ott aztán már megtalálja az utat.

Szamgin elindult, a kerítések és sövények mentén haladt, és sajnálta, hogy nincs nála bot vagy pálca. Tántorgott, feje még kóválygott, keserű szárazság marta a száját, éles fájdalom a szemét.

A konyhakertészek házai messze voltak egymástól, a kövezetlen úton sehol egy lélek; szél szántott végig a poron, könnyű szürke felhőket kavart fel, zúgtak a fák, a kertekben ugattak és vonítottak a kutyák. A város másik végén, amerre az ikont vitték, rakéták kúsztak fel lustán az üres égboltra, a hold ezüstös tányérja felé; a pukkanások, mint megannyi mély sóhaj, alig-alig hallatszottak, s hullottak az aranyos, tarka szikrák.

„Vásár van" — emlékeztette magát Szamgin. Fáradtan lépkedett, és a saját árnyékát nézegette: az árnyék siklott, hullámzott a felbarázdált, puha úton, mintha be akarna vájódni a porba, és könnyedén alakult át egy ámulattól sújtott szánalmas, szürke kis emberi figurává. Szamgin egyre roszszabbul érezte magát. Voltak pillanatok az életében, amikor a valóság megalázta és megpróbálta szétzúzni: eszébe jutott január 9-ének éjszakája a sötét pétervári utcákon, a moszkvai felkelés első pár napja, az az este, amikor őt és Ljubasát megverték; mindezen alkalmakkor leteperte a rémület, s kirobbantotta az önfenntartás természetes érzését, ma persze szintén egy biológiai érzés nyomasztja, de nem csupán az. Ma is ijedség tölti el, de mitől fél? Ez érthetetlen volt.

Úgy rémlett, egész testét por lepi be, nyálkás pókháló mocskolja; megrázta magát, végigtapogatta ruháját, képzelt porszemek után kapdosott, majd eszébe jutott, hogy a néphit szerint haláluk előtt „teszik rendbe" magukat így az emberek, a kezét mélyen nadrágzsebébe süllyesztette, ez akadályozta a járásban, mintha megkötözte volna magát.

Egy idegen szemében bizonyára nevetségesnek tetszik ez a kicsiny, lapos, szürke, pápaszemes ember, aki magányosan lépked a kihalt városszélen, zsebre dugott kézzel, és figyeli tulajdon árnyéka görcsös remegését.

Levette szemüvegét, zsebébe dugta, majd kihúzta óráját, rápillantott és megállapította:

„Több mint két óráig tartott ez a... lidérces álom."

De élt benne a gondolkodás gépies megszokása, és homályos vágyat érzett, hogy lebecsülje, jelentéktelennek tartsa a látottakat.

„Úgy lehet értelmezni, mint az élet értelmének jelképes keresését. Hiúságok hiúsága. A vadak metafizikája. Lehetséges, hogy csupán jóllakott emberek időtöltése."

Eszébe jutott a tomboló kis öregasszony, furcsa szavaival.

„Bizonyára vénlány, és éppolyan féleszű, mint ez a hülye Vaszja."

Tudta azonban: azért töpreng erőnek erejével róluk, hogy ne kelljen Marinára gondolnia. Az ő részvétele ebben az őrültségben teljesen érthetetlen volt.

Ha nem végződik azzal az ízetlen fürdéssel a dézsában, ha Marina végig mozdulatlanul ül e félkegyelműek kétórás szilaj tánca alatt, mint valami bálvány — jobb lett volna. Igen, érthetőbb lett volna. Bizonyára érthetőbb.

Már népes utcán lépdelt, takarosan öltözött polgárok jöttek vele szemben, részegek kurjongattak, bérkocsik suhantak, zajjal, robajjal töltve meg a levegőt. Mindez kissé kijózanította.

Amikor azonban otthon megmosakodott, átöltözött, és cigarettával a foga között teához ült, mintha felhő ereszkedett volna rá, nehéz, izgató szomorúságba burkolta, és azt sem engedte, hogy gondolatait szavakba öltöztesse. Ketten álltak előtte: ő maga és a mezítelen, pompás asszony. Okos asszony, ez vitathatatlan. Okos és parancsoló.

Ebben az izgalomban élt néhány napig. Érezte, hogy fásultság, búskomorság vesz rajta erőt, és fél a Marinával való találkozástól. Az asszony nem látogatta meg, és nem is hívta, Klim pedig nem tudta rászánni magát, hogy felkeresse.

Rosszul aludt, nem volt étvágya, és szüntelenül makacs emlékei lassú folyamára, egyhangú gondolatai és érzései kusza váltakozására figyelt.

Váratlanul, mintha agya valamilyen sötét zugából lopózott volna elő, egy kérdés ötlött fel benne. Mit akart Marina, amikor ezt kiáltotta neki: „Ó, eredj már, nem hallod!" Azt akarta, hogy elmenjen, vagy hogy vele maradjon? Őszinte választ erre a kérdésre nem keresett, mivel tudta, hogy ha Marina úgy kívánja, a szeretőjévé teheti őt. Akár holnap. És ekkor megalázóan megint ott látta magát mellette a tükörben.

Több mint egy hét telt el. Akkor Zaharij telefonált, és az üzletbe hívta. Szamgin felvette új flanellruháját, és összpontosított, éber figyelemmel elindult Marinához. Ilyen hangulatban ment a bírósága, ha bonyolult, nehéz pere volt. Az üzletben zavartan és barátságosan mosolygott feléje Zaharij, s ez kellemetlen gyanakvást keltett Szamginban.

„Ez a bolond, úgy látszik, engem is hajlandó őrültnek tartani."

Marina szokása szerint nyugodtan és jóindulattal fogadta. Az asztalnál ült és írt, előtte zavarossárga színű folyadékkal és jégdarabkákkal teli kancsó állt. Egyszerű, fehér batisztruhájában nem látszott olyan magasnak és teltnek, mint máskor.

— Kóstold meg — ajánlotta. — Narancslé, víz és egy kevés fehér bor. Nagyon üdítő.

Először az üzleti ügyekről beszélgettek, azután az asszony kisujja körmét nézegetve, megkérdezte:

— Nos, mit szólsz a szertartáshoz?

— Ámulok — felelte óvatosan Szamgin.

— Zaharij azt állítja, hogy nyomasztó hatással volt rád, igaz?

— Igen, tudod...

— De min ámulsz annyira?

— Hisz ez őrültség — mondta kisvártatva a férfi.

— Ez hit!

Marina felvetette fejét, és átható, szigorú tekintettel né-

zett rá. Szemében Szamgin ismeretlen, hideg szemrehányást vett észre.

— Igazabb, mélyebb hit ez, mint bármi más, amit az aranytól csillogó, színpadias, állami pénzen működő templomok mutogatnak énekeseikkel, orgonáikkal, az eucharisztia szentségével és minden bűvészkedésükkel együtt. Ősrégi, népi, világszerte vallott hit ez, az élet lelkébe vetett hit...

— Tőlem távol áll — mondta Szamgin, s azon igyekezett hogy szavai ne csengjenek bűnbánóan.

— Ez a te szerencsétlenséged és a hozzád hasonlóké — felelte nyugodtan az asszony, miközben az ollóval lecsípte törött körmét. Szamgin figyelte ujjai mozdulatait, és halkan így szólt:

— Nem fér a fejembe, hogyan tehetsz ilyet...

Marina azonban nem hagyta befejezni, s megint igen szigorú pillantást vetett a férfira.

— Ne kérdezz tőlem semmit, amit tudnod kell, magamtól megmondom. Ne sértődj meg. Gondolhatod, hogy csak játszom... puszta unalomból, vagy amit akarsz. Ehhez jogod van.

Klim hallgatott, és Marina keblét nézte, melyen megfeszült a batiszt, majd sóhajtva ismerte be:

— Sajnálom, hogy... láttalak ott...

Nem arra célzott, hogy meztelenül látta, de Marina bizonyára így értette.

— Semmiség — mondta fölényesen az asszony. — De láttad, mi élteti ősidők óta az egyszerű emberek millióit.

Felállt, lerázta ruháját, és a sarokba ment. Onnan kérdezte:

— Hát Szerafima Nyehajevát felismerted?

— Nyehajeva? — ismételte a régen elfeledett nevet Szamgin. — Ott?

— Persze! Őrjöngött a kis őszhajú, hegyesorrú, károgott, mint a varjú: „Dharma! Dharma!" És bizonyára nem is tudja pontosan, mi az a Dharma, Aodahia.

— Milyen... különös — mondta Szamgin, az asszony pedig az asztalhoz lépett, s fölényesen folytatta:

— Mint mindenütt, nálunk is akadnak véletlen és felesleges emberek. Ő a kaukázusontúli ugrándozók szektájából való, és nem is a mi hitünket vallja. Könyvet ír a jógáról, állítólag ismeri a keleti rózsakereszteseket. Gazdag. A férje amerikai, hajói vannak. Lám, hát ez lett Fimocskából. Haldoklott, haldoklott, és egyszerre csak gazdag lett...

Szamgin hallgatta, és elégedetten gondolta:

„Nem, Marina nem veheti komolyan ezt a szikvízgyári táncolást! Nem veheti komolyan!"

Valami hálával határos érzés fogta el, és elmosolyodott, Marina pedig, miközben kanalával egy jégdarabot halászott ki a kancsóból, rásandított a férfira és megkérdezte:

— Min nevetsz?

Klim azonban hallgatott, nem merte megismételni, hogy nem hisz neki, és hogy örül ennek.

— Gyógyíthatatlan világokosa vagy te, Klim Ivanovics, barátom! — mondta Marina elgondolkozva, és hörpintett poharából. — A magadfajták miatt beteg a világ!

Poharát letette az asztalra, és könnyedén meglegyintette Szamgin homlokát; forró tenyere kellemesen égette a férfi bőrét. Klim elkapta a kezét, és megcsókolta, először, mióta ismerték egymást.

— Gyógyíthatatlan — ismételte Marina, s leeresztette kezét. — Hit után sóvárogsz, de félsz hinni.

Szamgin úgy érezte, hogy az asszony az ölébe akar ülni; fészkelődni kezdett a karosszékben, szilárdabban elhelyezkedett, ekkor azonban az üzletben felcsörömpölt a csengő. Marina kiment a szobából, és egy perc múlva leveleket hozott vissza, az egyik, meglehetősen vaskos levelet megemelgette, majd hanyagul a díványra dobta, s így szólt:

— Crayton egyre az orosz helyesírást gyakorolja. Eltörte a lábát, de úgy látszik, a fejére esett. Megkérte a kezem.

— Micsoda? Megkérte a kezed? — kérdezte csodálkozva Szamgin, de nyomban ráeszmélt, hogy a csodálkozás nem helyénvaló, és így szólt: — Nem csodálkozom rajta.

— Igen — mondta Marina, miközben nesztelenül lépkedett a szőnyegen. — Ajánlkoznak. És nem ő egyedül. Ők

ajánlkoznak, én meg bújok előlük — mondta unottan; megállt, és fojtott hangon megkérdezte:

— Láttál engem meztelenül, ugye?

Szamginnak ideje sem volt válaszolni; az asszony kifeszítette mellét, végigsimított csípőjén, és halkan, de szigorúan mondta:

— Micsoda férfi kell ahhoz, hogy én gyermeket foganjak tőle! Az ám!

Majd megrázta fejét, és tompán, kissé rekedten mondta:

— Férjemnek mindhalálig hálás leszek, hogy szeretett engem, kényeztetett, becézett, de a szépségem kímélte.

Szamginnak úgy rémlett, az asszony szeme nedves. Mélyen lehajtotta a fejét, ezt gondolta:

„Úgy beszél, mint valami falusi parasztasszony . . ." — Ekkor azonban úgy érezte, hogy feltétlenül el kell mennie, azonnal: utolsó szavaival az asszony valósággal kiszorított, kiűzött belőle minden más gondolatot, vágyat. Egy perc múlva sebesen elbúcsúzott, s azzal magyarázta sietségét, hogy megfeledkezett egy halaszthatatlan fontos ügyéről.

„Cinizmus és könnyek" — gondolta, miközben gyorsan lépdelt a hőségtől izzó utcán.

„Van benne valami természetellenes, valami sötét . . . Óvakodnom kell tőle . . ."

Néhány nap múlva teljesen határozottan tudta: azért taszítja el magát az asszonytól, mivel az mind erősebben vonzza, és el kell hagynia őt, sőt talán el is költözik a városból.

És nyár derekán külföldre utazott.

Negyedik rész

Berlin barátságtalanul fogadta Szamgint: hullott a már Pétervárról ismert, apró szemű, szürke eső, és sztrájkoltak a pályaudvari hordárok. Kénytelen-kelletlen maga cipelte két nehéz bőröndjét, végigment egy föld alatti folyosón, mérges utasok tömegében, majd felkapaszkodott a lépcsőn. A javarészt jól megtermett testes emberek szüntelenül zsörtölődtek, kiabáltak, fesztelenül lökdösték egymást poggyászukkal, és szemlátomást még csak nem is mentegetőztek. Szamgin előtt két katonás külsejű, vadászruhás férfi lépkedett, és akadályozta a menésben; kerek kalapot viseltek, a szalag alatt valamilyen madár tollai díszelegtek. A két tollas férfiú kis kosarat vitt boton, és nyilván a hordárokra nehezteló utazóközönség mulattatására úgy tett, mintha összeroskadna a súlyos teher alatt. De csupán egy magas, sovány hölgy nevetett, aki válltól térdéig teli volt aggatva csomagokkal, s egyik kezében bőröndöt, a másikban útitáskát cipelt; sikongva, éles hangon nevetett, puszta kedvességből; ugyanis igen kényelmetlen volt mennie, még jobban taszigálták, mint a többieket, és félbeszakítva a nevetést, izgatottan kiáltotta oda a két jópofának:

— Istenem! Üveg van benne! Ó, Richard, a váza . . .

A pályaudvar előtti téren egyetlen konflis sem akadt. Az úttest nedves kövein, az eső sűrű függönyében komoran,

szótlanul lépkedtek a jól öltözött járókelők. Az eső valahogy lágy volt, teljesen zajtalanul hullott a kövekre, ám igen tisztán hallatszott az ereszcsatornákból kiömlő víz egyhangú csobogása és a léptek mérges puffanása. Komor épületek húzódtak tömött sorban, és a nedvesség szinte egyforma rozsdásvas-színbe öltöztette a házakat.

Szamgin érezte, amint ruháján és bőrén keresztül testébe szivárog a nyirkos csüggedtség; lerakta bőröndjeit, levette kalapját, megtörölte verejtékes homlokát, majd figyelmeztette önmagát:

„Reménytelen helyzet nincs."

Háta mögül felbukkant egy ősz bajuszos, tagbaszakadt ember; bőrsapka, térdig érő kék ing, ormótlan bakancs volt rajta, mellén réz-számtábla.

— Két márka a legközelebbi szállodáig — ajánlotta Szamgin.

— Nem — mondta a hordár, rá sem nézve, és rándított a vállán, mintha el akarná taszítani Szamgint.

„Proletár-szolidaritás — avagy félelem, hogy a társai eldöngetik?" — töprengett Szamgin gúnyosan, a hordár pedig fél szemmel arcába pillantott, és egy állrándítással az egyik házra mutatva, hangosan így szólt:

— Baltz Pension.

Szamgin megköszönni is elfelejtette: fogta bőröndjeit, és belevetette magát az esőbe; egy óra múlva pedig, miután megfürdött, és megitta kávéját, egy kis szoba ablaka előtt ült, és emlékezetében lepergette a penzió tulajdonosnőjével való megismerkedésének jelenetét. A vörösbarna ruhás, szürke kötényes, szinte gömb alakú, kövér hölgy, akinek két piros orcája közé préselt orrán pápaszem ült, legelőször is ezt kérdezte:

— Nem zsidó, ugye?

Maga készítette el a fürdőt, gyorsan és ügyesen, ő szolgálta fel a kávét, s megmagyarázta, hogy el kellett bocsátania a szobaasszonyt, mert egy sztrájkoló unokahúga. Majd, pápaszeme üvegén keresztül fesztelenül vizsgálva a vendéget, megkérdezte: mi történik Oroszországban? Szamgin, né-

met nyelvtudását ellenőrizve, kurtán, de szívesen felelgetett, és arra gondolt, hogy jó volna, ha a határ átlépésével együtt be lehetne zárni valamilyen ajtót, oly szorosan, hogy ha csak rövid időre is, ne hallja hazája bágyasztó zsivaját, sőt meg is feledkezzék róla. A háziasszony pedig csengő hangon, határozottan beszélt, mintha nem is egy emberhez szólna, hanem többhöz:

— Bebel helye nem a Reichstagban van, hanem a börtönben, ahol már ült is. Bár azt állítják, hogy nem zsidó, de azért ő is szocialista.

Szamgin mosolyogva kérdezte:

— Úgy gondolja talán, hogy minden zsidó szocialista, a gazdagok is?

— Ó, igen! — kiáltotta dühösen az asszony. — Olvassa csak el Eugen Richter beszédeit. A szocialisták olyan emberek, akik ki akarják fosztani és el akarják kergetni Németország jogos birtokosait, ezt pedig csak a zsidók kívánhatják. Igen, igen, olvassa csak Richtert, ő egészséges német elme!

Torkában már bugyborékolt a szó, úgy folytatta, s közben hadonászott könyökével, mint valami tyúk a szárnyával:

— Németország nem enged meg forradalmat, nem vesz példát a maguk szerencsétlen Oroszországáról. Németország példakép egész Európa számára. A mi császárunk zseniális ember, akárcsak Nagy Frigyes, ő az a császár, akire régóta várt a történelem. Férjem, Moritz Baltz mindig azt magyarázta nekem: Lisbeth, hálát kell adnod istennek, hogy a császár uralma alatt élsz, aki egész Európát térdre fogja kényszeríteni a németek előtt...

Olyan kövér és puha volt, hogy farának jobb fele lecsüngött a székről, mint valami hólyag, és hasonló hólyagként duzzadt keble és hasa. Amikor azonban felállt — a hólyagok eltűntek, egyetlen, majdnem szabályos gömböccé olvadtak össze. Tetején vöröses kelevény éktelenkedett, rajta hasadék: ebből folytak a szavak. Rút külseje mögött azonban Szamgin valami figyelemre méltót vett észre, és mikor az asszony kigurult a szobából, ezt gondolta:

„Hasonló foglalkozású orosz asszony bizony nem okoskodik ilyen kérdésekről..."

Az eső elállt, szürkés félhomály borult az utcára, mozdonyfütty, vasrobaj hallatszott, úgyhogy belerázkódtak az ablaküvegek; egy háromemeletes ház körül eltávolították az állványzatot: csupa izmos, kékinges munkás, mulatságos sipkában — szakasztott olyanok, mint amilyennek a „Simplizissimus" ábrázolja őket.

Szamgin kinézett az ablakon, cigarettázott, és még az apró gondolatok tolakodó zsibongására fülelt, lírai hangulat fogta el.

„Az én életem monológ, magam pedig dialógusban gondolkozom, mindig bizonygatok valakinek valamit. Mintha egy idegen, ellenséges lény élne bensőmben, aki minden gondolatomra figyel, én pedig félek tőle. Léteznek-e olyan emberek, akik képesek szavak nélkül gondolkozni? Talán a zenészek... Elfáradtam. A túlságosan fejlett megfigyelőképesség terhes. Az ember rendkívül sok sekélyes, értelmetlen dolgot nyel magába gépiesen."

Lehunyta a szemét, és a sötétben felbukkant egy sudár, meztelen, rózsás női test.

„Ha szerelmes volnék belé, akkor kiszorítana belőlem mindent... Hogyhogy mindent? Gyógyíthatatlan világokosának nevezett, azt mondta, hogy a magamfélék miatt beteg a világ. Ez nincs így. Nem igaz. Én nem vagyok könyvmoly, sem dogmatikus, sem moralista. Sokat tudok, de nem igyekszem oktatni. Nem eszelek ki elméleteket, amelyek mindig korlátok közé szorítják a gondolat és képzelet szabad fejlődését?"

Ekkor mint az őszi légy, úgy szállt rá néhány nemrég olvasott, idegen szólam: „az utolsó, végső szabadság", „a vélt mindentudás tragikuma", „a tudás naivsága, mely Narcissusként gyönyörködik önmagában". Emlékezete mind több ilyen szólamot idézett fel, úgy rémlett, valósággal kiléptek belőle, és ott zizegnek a szobában.

Bőröndjéből kivett néhány könyvet, és az egyiknek az előszavában szeme erre a mondatra esett: „Elfogadunk min-

den vallást, minden misztikus tant, csak hogy ne maradjunk a valóságban."

„Ha ez nem póz, akkor valósággal kétségbeesés" — gondolta.

Az ablakot megint eső ostorozta, hallani lehetett a szél zúgását.

Szamgin belefogott Miropolszkij egyik elbeszélő költeményének olvasásába.

A szépirodalmi művek létfontosságúak lettek számára, akár a dohányzás. A könyvek gazdagították szókincsét, értékelni tudta az ügyes, jól csengő szóképeket, gyönyörködött abban, hogy egy és ugyanaz a gondolat különböző íróknál milyen változatos köntösbe öltözhet és különösen örült, ha közös vonásokat találhatott összeegyeztethetetleneknek látszó egyéniségeknél.

Leonyid Andrejev macskadorombolásának olvastán, amely csaknem mindig bánatos farkasvonításba csapott át, Szamgin elégedetten emlékezett Goncsarov basszus hangú zsörtölődésére:

„Mire való a vadság és a nagyszerűség? Például a tenger. Csupán szomorúságot ébreszt az emberben, láttára legszívesebben sírva fakadna. A hullámok bömbölése és bősz robaja nem kényezteti a gyenge fület, folyton a maga komor és kifürkészhetetlen értelmű, a világ kezdete óta egy és ugyanazon dalát zengi!"

E szavak Tyutcsev izgatott kérdését juttatták eszébe: „Miről süvöltsz, éjszakai szél?" és fohászát:

Ne énekeld a szörnyű éneket
Az őskáoszról . . .

És megint Goncsarov ötlött eszébe: „Erőtlen a vadállat üvöltése a természet jajongásához képest, hitvány az emberi hang is, és maga az ember is oly kicsiny és gyenge . . ."

Majd emlékezete szolgálatkészen felidézte Byron „Sötétség"-ét, Shelley „Ozymandias"-át, Edgar Poe, Musset, Baudelaire verseit, Szologub „Tüzes korong"-ját és még sok

mást, ugyanebben a hangnemben — mindazt, amit valamikor olvasott, és ami megmaradt emlékezetében, azért, hogy olykor felvillanjon.

De kedvét nem rontották el ezek a sorok, amelyek arról tanúskodtak, hogy az ember tehetetlen a természet erőivel és a halál törvényszerűségével szemben; tudta, e szavak legkevésbé sem zavarják szerzőik életét, feltéve, hogy testileg egészségesek. Tudta: Arthur Schopenhauer, aki hetvenkét évet élt, és bebizonyította, hogy a vallási felfogás alapja a pesszimizmus, abban a boldog meggyőződésben halt meg, hogy nem valami vidám filozófiája, mely a világot „agyrém"-nek fogja fel — „a XIX. század legkiválóbb alkotása".

Vallási és metafizikai természetű kérdések sosem izgatták Szamgint; azonfelül látta is, milyen gyorsan veszíti el élességét a Dosztojevszkij- és Lev Tolsztoj-féle vallásos gondolat, és csapongó, üres szócsépléssé sekélyesedik Merezskovszkijnál, szenvtelenné változik a félig nihilista Vlagyimir Szolovjov hűvösen csengő szavaiban, semmivé válik az érzéki Vaszilij Rozanov csűrés-csavarásában, s elmerül, eltűnik a szimbolisták ködében.

Dosztojevszkijt kevéssé és némi erőfeszítéssel olvasta, s úgy találta, hogy ez az igen eredeti művész a leghozzáértőbben, legmeggyőzőbben és legbölcsebben alacsonyítja le az embereket. Tetszett Csehov bús és alázatos gúnyolódása az élet hitványságán.

A könyvek legtöbbször szánalmasnak rajzolták az embereket, akik belegabalyodtak az élet apróságaiba, az értelem és az érzelem ellentmondásaiba, a hiúság gyarló küzdelmeibe.

Végeredményben a szépirodalmat valami nem is ostoba társalkodónak, sőt olykor igen érdekes társnak tartotta: lehet vele szavak nélkül vitatkozni, lehet rajta némán nevetni, és nem kell hinni neki.

Odakint a nedves házfalakon a nap sárgás foltjai kúsztak. Szamgin az asztalra dobta a furcsa könyvecskét, sietve felöltözött, s kiment az utcára. Miközben a valahogy különö-

sen kemény járdákon lépdelt, hamarosan észrevette, menynyire hasonlít Berlin és Pétervár a sok katona miatt, majd megállapította, hogy Berlinben a tisztek még jobban fel vannak cicomázva, mint Pétervárott; s eszébe jutott, hogy ezt már többen szóvá tették. Úgy haladt az üzleti negyed utcáin, mint valami mély árok fenekén; a két komor épületsor feléje nyomult, a nyitott boltajtók bőr-, vaj-, dohány-, hús-, fűszerszagot leheltek, mindenből sok volt, és minden bosszantóan egyforma.

Eszébe jutottak Ljutov szavai:

„Németország mindenekelőtt Poroszország. A mértéktelen sörfogyasztók kultúrájának apoteózisa. Párizsban, ha egymás mellé állítod a Notre-Dame-ot és az Eiffel-tornyot, megérted a történelem iróniáját, Maupassant bánkódását, Baudelaire undorát, Anatole France előkelő szarkazmusát. Berlinben semmit sem kell megérteni: teljesen világosan megmond mindent a Reichstag épülete és a Siegesallee. Poroszország fővárosa homokon épült, olyan daganatféle Németország oldalában, kő az epéjében . . .

A szürke felhőkből megint permetezni kezdett az eső. Szamgin kocsit fogadott, és visszatért a szállodába. Este a színházban unatkozott, egy Wedekind-darabon, másnap reggeltől estig a várost járta gyalogszerrel és kocsin, megnézte töviről hegyire. A következő napot pedig egy potsdami kirándulásnak szentelte. A Berlinről szóló, jól ismert kedvezőtlen véleményekhez semmi újat nem tudott hozzátenni saját tapasztalatából. Igen: nehéz, unalmas város, és van benne — az épületekben és az emberekben egyaránt — valami nyomasztóan feszült. A tagbaszakadt, izmos kőművesek némán, mogorván, gépiesen dolgoznak. Ugyanolyan domború mellük és faarcuk van, akár a katonáknak. Nagyon sok a kövér ember. Szamgin elhatározta, hogy megnézi a múzeumokat, azután elutazik.

El is ment a szépművészeti múzeumba.

Az utcák nehéz, fülledt nyirkossága után igen kellemes volt a néptelen, hűvös termekben járkálni. A festészet nem nagyon érdekelte. A múzeumok és kiállítások látogatását a

művelt ember kötelességének tekintette, olyan kötelességnek, amely alkalmas beszédtémát nyújt. A képeket rendszerint úgy olvasta, akár a könyveket, és maga is látta, hogy ezáltal elszínteleníti őket.

Néhány másodpercre megállt egy-egy női testet ábrázoló kép előtt, és Marina jutott eszébe:

„Ő szebb."

Valamiért ellenségesen gondolt rá, talán az bosszantotta, hogy ebben az esetben a művészet nem emelkedik a valóság fölé. Tájképen a művészet majdnem mindig felülmúlja a természetet. Szamgin az életképnél jobban kedvelte azokat a nyugodt, szelíd képecskéket, melyek a természetet jóindulatú, romantikus hamisítással ábrázolják. Nem ezek ébresztik benne ezt az ismeretlen, kellemes, bánatos hangulatot? Leült a díványra a nagy teremben, lehunyta fáradt szemét, és azon tűnődött, mihez lehetne hasonlítani a múlt e sok száz, színpompás emlékét? Emlékezete felvillantotta Tyutcsev egy elégikus versét:

... Elysiumban bolygó szótalan
Árnyak — sötét titkok között repülnek:
Vad esztendőnk előttük rejtve van,
S örömben-búban ők nem részesülnek.

Felállt, továbbindult, izgatottan ismételgetve a vers sorait, majd megállt egy sötét tónusú négyszög előtt, melyen fantasztikusan zagyva alakú, furcsa figurák voltak szanaszét szórva, kaotikus zűrzavarban: emberi, állati és madáridomok kapcsolódtak egymásba, egy háromszög, beléje rajzolt arccal, két lábon járt. A művész önkénye részekre szaggatta, bontotta az ismert létezőket, s e részeket komikus merészséggel öntötte lehetetlen, torz alakba. Szamgin vagy három percig állt a kép előtt, s hirtelen úgy érezte, vágyat ébreszt benne, hogy megismételje alkotója munkáját — ismét darabokra törje figuráit, és megint egyesítse őket, de már úgy, ahogyan ő, Szamgin kívánja. Tiltakozott e vágy ellen, és értetlenül továbbindult, de nyomban visszafordult, hogy

megtudja a festő nevét. „Hieronymus Bosch" — olvasta a fakó réztáblácskán, és észrevett még két kicsiny, de hasonlóan furcsa képet. Leült egy karosszékbe, bámulta a vásznat, mely valahogy nem fért bele a festmény fogalmába, és sokáig töprengett: mire gondolhatott ez a Bosch nevű festő, amikor a valóság apróra szaggatott darabkáiból ezt a fantasztikus világot alkotta? És minél jobban belemerült az összevegyíthetetlen állati, madár- és mértani idomok vegyülékének vizsgálásába, annál követelőbben ébredt fel benne a vágy, hogy szétzúzza mindezeket a figurákat, és meglelje a zord fantasztikumukban rejlő értelmet. A Hieronymus Bosch név semmire sem emlékeztette a festészet történetéből. Furcsa, hogy ez a bosszantó kép helyet kapott a német főváros legszebb múzeumában.

Lement a katalógus- és fénykép-árushoz. A selyemsipkás, sárga arcú emberke, fel sem emelve jobb szemét újságjáról, közölte, hogy nincs Bosch-tanulmánya, de könyvkereskedésben talán kapható. Egy könyvüzletben akadt is egy francia nyelvű monográfia. Odahaza, miután Baltz asszonyság megvendégelte sült libával, krumplisalátával és ponttyal, Szamgin cigarettára gyújtott, ledőlt a díványra, mellére állította a nehéz könyvet, és nézegetni kezdte a reprodukciókat.

Szárnyas majmok, vadállatfejű madarak, bogár, hal és madár formájú ördögök. Félig romba dőlt kunyhó előtt Szent Antal kuporog, és egy nőnek öltözött disznó meg egy mulatságos sipkát viselő majom haladt feléje; mindenütt csúszómászók tekerőznek; egy — nem tudni, miért — pusztaságban álló asztal alatt meztelen nő rejtőzik; boszorkányok repkednek; valamilyen állatcsontváz hárfán játszik; a levegőben harang repül vagy lóg; egy vadkanfejű és kecskebak-szarvú király közeledik. „Az ember teremtése" című képen Zebaoth mint szakálltalan ifjú látható, és a paradicsomban egy malom áll — mindengyik kép teli zord, de mégis mulatságos anakronizmussal.

„Agyrém" — állapította meg Szamgin, és bosszúsan gondolt arra, hogy ezt bárki más is mondhatta volna.

A tanulmány utalt arra, hogy Bosch képeit igen szívesen vásárolta II. Fülöp, Spanyolország gonosz és zord királya.

„A vadkanfejű király talán Fülöp — vélte Szamgin. — Ez a Bosch úgy bánt a valósággal, mint gyermek a játékszerével: széttörte, azután összeragasztotta a darabkákat, kényekedve szerint. Badarság. Valamilyen vidéki lapocska tárcaírójának tollára illenék. Mit mondana Boschról Kutuzov?"

Az átnedvesedett cigaretta rosszul szelelt, a füst nem volt ízletes.

„»A hazának még a füstje is édes és kellemes.« A hazának pocsék szaga van. Túl sok vért ontanak ott, és túl gyakran. »A bátrak tébolya . . .« Kísérlet »a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába« való átugrásra . . . Mit ígér a szocializmus a magamfajta embernek? Ugyanazt a magányt, és valószínűleg még élesebben fogom érezni, hogy »a puszta« — sajnos! — »nem lakatlan . . .« Természetesen én nem fogom megérni »a szabadság birodalmát . . .« Azért élni, hogy meghaljunk — rosszul eszelték ki ezt."

Gondolatainak keserű volt az íze, de ez a keserűség kellemes volt. Gondolatai szakadatlanul csorogtak, akár a hideg víz patakjai ősz idején.

„Nem vagyok tehetségtelen. Olyasmit is meg tudok látni, amit mások nem látnak. Agyam eredetiségére már gyermekkoromban felfigyeltek . . ."

Úgy tetszett, valami új hangulat támad benne, de nem tudta megérteni, mi is az az új? A gondolatok önmaguktól öltöztek szabályos köntösbe, régi ismerősnek rémlettek, már többször találkozott velük a könyvekben. Félálomban szunyókált, de nem sikerült elaludnia, mert minduntalan felriasztották valamilyen érthetetlen izgalom lökései.

„Mi tetszhetett a spanyol királynak Bosch képein?" — tűnődött.

Este a Wintergarten otromba hodályában gyanakvóan figyelte, amint a dobogón két bohóc komikus iparkodással azon iparkodik, hogy valami nem mindennapit mutasson. A két ügyes ember gunyoros mutatványaiban volt valami leplezetlen kétértelműség; a közönség nem nevetett, és azt

lehetett hinni, hogy a komolyság, ahogyan a két artista a megszokott dolgokat kiforgatja — sérti a nézőket.

„Bosch is bohóc volt" — állapította meg Szamgin.

Előtte, jobbra tőle egy szürke ruhás, csapzott hajú ember ült, újságját lóbálta, és minduntalan nyugtalanul hátrapillantott; hosszúkás, csontos arca, hegyes szakálla és nagy szeme volt.

„Orosz. Valahol már láttam" — állapította meg Szamgin, és valahányszor ez az ember hátranézett, lehajtotta a fejét. A szünetben azonban a férfi hozzá lépett, s tompa, érdes hangon így szólt:

— Szamgin, ugye? Dolganov vagyok. Emlékszik: Finnország, Viborg? Olvasta a lapokat? Nem?

Vállával a falhoz taszította Szamgint, és hangját rekedt suttogássá halkítva, sebesen mormogta:

— Felrobbantották Sztolipin nyaralóját. Ő megúszta. Vagy húsz embert lemészároltak. Egy ismerősöm, Ljubimova, szintén lebukott..

— Hogyhogy lebukott? Letartóztatták? — kérdezte Szamgin összerezzenve.

— Megölték. A gyermekével együtt.

— Ljubimova?

— Mi az, ismerte talán? Én is. Ifjúkoromban. A narodopravecek ügyében bíróság elé került... Mark Natanszon, Romasz, Andrej Lezsava. Csúnyán viselkedett... Ide hallgasson, vigye az ördög ezeket a csepűrágókat! Menjünk egy kocsmába. Nagy esemény. Megbeszéljük.

Rángatta Szamgin karját, lihegett, szárazon köhécselt, hörgött. Szamgin észrevette, hogy néhány vörösképű, nyugodt ember meredt szemmel, fesztelenül bámulja kettőjüket. A kijárathoz indult.

„Ljubimova... Csak nem ő?"

Szerette volna részletesen kikérdezni Dolganovot, az azonban nem adott alkalmat a kérdezősködésre: hosszú lábán tántorogva, vállával taszigálta Szamgint, és szaggatottan hörögte:

— Hát megkaptuk. Tűzijáték. Politikai tévedés. Terror

képviseleti kormányforma alatt. Az ördögbe... Én a trudovikokkal[18] tartok. A kétkezi dolgozókkal. Hát maga szocdem? Nem értem. Lenin meghibbant. A bolsik nem tanultak a moszkvai felkelésből. Ideje, hogy észre térjenek. A józan észjárású emberek feladata: a demokratikus tömegek megszervezése.

Szamgin belökte egy kis vendéglő ajtaját. A sarokban, a másik terembe nyíló ajtó mellett, ahonnan biliárdgolyók kopogása hallatszott, találtak egy üres asztalt.

— Nekem barna sört — jelentette ki Dolganov. — A sör hasznos. Davosból jövök. Tuberkulózis. Pneumothorax, Totymában szedtem fel, a száműzetésben. Az is fura zug, akár Davos. Nagyon vágytam már emberekre. Maga emigráns?

— Nem. Utazgatom.

— Ahá. És mit gondol: a kadetok féken tudják tartani az egész csürhét: oktobristákat, monarchistákat, meg a többit? Az egész értelmiséget beszervezték...

A fel-felhorkanó német beszéd öblös morajában Dolganov fakó, tompa hangja rosszul hallatszott, szaggatott szavai érthetetlenül csengtek. Szamgin várta, mikor fárad bele. Dolganov mohón kortyolta a sört, mellében csobogott és csikorgott valami, összehunyorított, izzó szeme valósággal csípte Szamgin arcának bőrét. A sörhab lecsüngött Dolganov szakálláról és csüggedten álla alá konyuló bajuszáról — azt lehetett képzelni, hogy a szavai habzanak így. Bajusza alól kellemetlenül világított két aranyfog. Beszélt, beszélt, szeme pedig egyre izzóbban, lázasabban lobogott. Szamgin hirtelen elképzelte halottnak: a földszínű szürke arc fehér párnán nyugszik, a kihunyt szempár belehullt mély gödrébe, az orr kihegyesedett, a száj kissé nyitva és benne ez a két arany szemfog. Legszívesebben minél hamarább otthagyta volna.

— Ljubimova, ez a leányneve? — kérdezte mikor Dolganov kifulladt.

— Asszonyneve. A leányneve Isztomina. Igen — mondta

[18] *A bolsevikok és a kadetok között ingadozó kispolgári demokraták 1905-től 1917-ig.*

Dolganov, miközben egy ujjal jobbra-balra ráncigálta bajusza nedves csomóit. — Sötét alak volt ez a nő. Ámbár, ki tudja? Szavelij Ljubimov, a barátom, nem hitte el, megsajnálta, feleségül vette. Bizonyára a nevét akarta megváltoztatni az asszony. Hogy megfeledkezzenek róla. Noch einmal[19] — parancsolta az elsuhanó pincérnek.

Szamgin szerette volna megkérdezni: milyen volt, hány éves. Dolganov azonban hátradőlt a szék támlájára, lehunyta a szemét, s ezzel arra késztette Szamgint, hogy gyorsan felugorjon.

— Mennem kell, minden jót!

— Mit csinál holnap? Elmegyünk a Reichstagba? Nincs ülés? Mi a fene! Hol szállt meg?

Szamgin kijelentette, hogy másnap Drezdába kell utaznia, és nem valami udvariasan kirántotta ujjait Dolganov nedves, forró tenyeréből. Sebesen lépkedett a gyengén megvilágított, néptelen utcán, kezét zsebkendőjébe csavarta, úgy érezte, hogy vigasztalásra van szüksége, vagy mentegetőznie kell önmaga előtt.

„Ljubimova . . ."

Már rég elhamvadt emlékezetében, s ez a tüdőbajos valósággal halottaiból támasztotta fel. Eszébe jutott az óvatos mozdulat, ahogy a nő a fűzőbe illesztette keblét, eszébe jutott néma ölelése. Mi maradt meg emlékezetében még róla? . . . Semmi.

Úgy érezte, hogy a Dolganovval való találkozás megbontotta, megszakította gondolatainak még nem teljesen világos, de igen fontos új irányát, mely ebben a városban alakult ki. Bosszúsan kopogott sétabotjával a járda kövén, s ezt gondolta:

„Dögrováson van. Meghalhat a vasúti kocsiban, útban Oroszország felé. A németek elföldelik, iratait annak rendjemódja szerint eljuttatják az orosz konzulhoz, a konzul elküldi a szülőföldjére, de ott nincs neki senkije. Egy lélek sem."

[19] *Még egyet.*

Összerezzent, hóna alá dugta a sétabotot, könyökét oldalához szorította, és meglassította lépteit, mintha érezné, hogy veszélyes helyhez közeledik.

„Megszületik az ember, tanul valamit hosszú ideig, átesik sok mindenféle kellemetlenségen, meg kell oldania egy csomó társadalmi kérdést, mivel a valóság ellensége, arra fecsérli erejét, hogy lelki kapcsolatot keres egy nővel — a legmeddőbb erőfecsérlés. Negyvenéves korára magános lesz..."

Ráeszmélt, hogy önmagáról gondolkozik, és ismét, most már dühösen megpróbált visszatérni Dolganovhoz.

„Lényegében — jelentéktelen senki."

Mégis nehéz volt már elterelnie gondolatait a magányos ember sorsáról; vele ért haza a szállóba, vele tért nyugovóra és sokáig nem tudott elaludni; elképzelte magát az élet különböző útjain, fülelt a rendező pályaudvarról felhallatszó csörömpölésre és fürge mozdonyfüttyre. Tíz percig erősen verte az eső az ablakot, majd hirtelen elállt, mintha elnyelte volna a sötétség.

Reggel, kelletlenül teljesítve a turista feladatait, piros kötésű bedekkerrel felszerelve rótta a kőrengeteg utcáit, és ez a precíz, barátságtalan város nyomasztó unalmat keltett benne. A nyirkos szél minden irányban szétkergette az embereket, a bolyhos lábú, hatalmas lovak patkói csattogtak, katonák vonultak, dob pergett, olykor egy-egy automobil kúszott tova s trombitált, akár az elefánt — a németek ilyenkor megálltak, tisztelettudóan utat engedtek, és elkísérték nyájas pillantásukkal. Szamgin egy téren találta magát, amelyen szabályosan elhelyezett, súlyos épületek álltak, s majdnem mindegyik fölött, az acélszínű felhők közül kikandikált az ég egy kék darabkája: mindenütt múzeum. Még mielőtt kiválasztotta volna, melyikbe menjen be, megdördült az ég, ömleni kezdett az eső, és bekergette a legközelebb eső múzeumba. Itt fegyvereket állítottak ki, a falakat unalmas, tarka festmények borították: megannyi epizód az osztrák—porosz és a francia—porosz háborúból. Az állványokon különböző rendszerű puskák, tőrkardok, szablyák, számszeríjak, kardok, lándzsák, török sorakoztak, páncéllal borított, kitö-

mött lovak álltak, hátukon lovagok vasváza magaslott. A különbözőképp megmunkált vas-sokaságból émelyítő, hideg olajszag áradt. Szamgin undorral gondolt arra, hogy a katonai kötelességteljesítés e szerszámai közül nem egy, bizonyára koponyákat hasított szét, karokat vagdalt le, melleket, hasakat döfött át, s bőségesen áztatta vérrel a föld piszkát és porát.

„Hülyeség — állapította meg. — Télen írni kezdek. Az emberekről. Először portrékat írok. Ljutovval kezdem."

Valahányszor Ljutovra gondolt — eszébe jutott mint halásztak a nem létező harcsára, és felötlött a kérdés: miért nevetett Ljutov, mikor tudta, hogy a molnár becsapta? Volt ebben a jelenetben valami jelképes és sértő. És általában Ljutov mindig ravaszkodik. Talán önmagával is? Lehetetlen megérteni: mit akar tulajdonképpen?

„Olyannak fogom ábrázolni az embereket, amilyennek látom, becsületesen, nem engedek szabad teret az ellenszenvnek. És a rokonszenvnek sem" — tette hozzá, mivel ráeszmélt, hogy ilyen is lehetséges.

Emlékezete önkényesen előtérbe helyezte Sztyepan Kutuzov alakját, de magától kitalálta, hogy helytelen valamenynyi más elébe állítani ezt az embert, és csupán az ő agya számára lehetséges, utolérhetetlen gyorsasággal félretolta a bolsevikot, s kevésbé ellenszenves emberek füzérével helyettesítette. Dunajev, Pojarkov, Inokov, Jakov elvtárs, a száraz Jelizaveta Szpivak hideg arcával és nyugodtan pillantó, égszínkék szemével, Sztratonov, Tagilszkij, Gyakon, Gyiomidov, Bezbedov, a bátyja, Dmitrij ... Ljubasa ... Margarita, Marina ...

Jókora erőfeszítésre volt szüksége, hogy véget vessen ennek a díszfelvonulásnak, amelyben semmi kellemes nem volt.

„Az emberek legtöbbje — csupán része az egésznek, akárcsak Hieronymus Bosch képein. A művész fantáziája által szétrombolt világ töredékei" — gondolta és felsóhajtott; érezte: olyasvalamire bukkant, ami megmagyarázhatja az emberekhez fűződő kapcsolatát. Majd kutatni kezdett: kit tart rokonszenvesnek? És gúnyosan elmosolyodott, amikor

rátalált: „Anfimjevna. A rabnő. A szent rabszolganő. Élete végén részese lett a felkelésnek, de akkor is, mint rabszolganő..."

Az ablakon bekandikált a nap, a múzeum rozsdaszínű félhomálya megvilágosodott, a rengeteg szurony taraja még hidegebben csillogott, és különösen jegesen fénylett a lovagok vasváza.

Megpróbálta eszébe idézni a rege verssorait arról, „hogy pusztultak el a vitézek Oroszhonban", de váratlanul az a lidérces álom ötlött fel benne, melyet azon az éjjelen élt át, amikor sok tucat, egész tömegnyi Szamginra hasadva látta magát. Igen kelemetlen emlék...

Este elutazott Drezdába; sokáig ült a Madonnával szemben, és azon tűnődött: mit is mondhatna róla Klim Ivanovics Szamgin. Semmi eredetit nem talált, a közhelyeket pedig már elmondták. Münchenben megállapította, hogy a bajorok kövérebbek a poroszoknál; kép nyilván itt sincs kevesebb, mint Berlinben, az idő azonban még pocsékabb. Elfáradt a képektől, a múzeumoktól, és elhatározta: a higgadt német unalom elől Svájcba utazik — ott élt az anyja. Az „anya" szó azt követelte, hogy megtöltse tartalommal.

„Szép, tudott öltözködni, elkényeztette a férfiak figyelme. Könyvek bölcsességével nemigen fárasztotta magát. Csak ésszerűen. Helyesen értékelte apát, és jól megválasztotta barátját: Varavka volt a legérdekesebb ember a városban. És könnyen kereste a pénzt..."

Azután eszébe jutott Tomilin, a vörös hajú bölcs, amint anyja előtt térdel a kertben.

„Neki is voltak eredeti gondolatai — állapította meg és felsóhajtott. — Igen »a megismerés: a harmadik ösztön«. Kiderült, hogy ez a gondolat az istenhez vezet... Együgyű. Együgyűség.[20] »A földi, reális tapasztalatnak igazságként való állítása hódolást vagy ellenállást követel ezen igazsággal szemben, egy idő múlva azonban hazugságnak bizonyul. És ekként fáradozik, kering meddőn az értelem, mígnem rá-

[20] *Szójáték: ubogij = együgyű, bog = Isten.*

ébred, hogy a kör középpontjában titok rejlik, melynek isten a neve.«"

Arra kényszerítette emlékezetét, hogy megtalálja az idézet szerzőjét, de amíg olvasmányaiban kutatott, a vonat betört egy alagútba, elkábította robajával, és úgy nekilódult, mintha valami szakadékba, áthatolhatatlan sötétségbe zuhanna.

Reggel Genfbe ért, déltájban pedig elindult anyjához. Az anya a tó partján lakott, egy gipszfigurákkal túlságosan dúsan ékesített, kicsiny házikóban, mely holmi cukrásztortához hasonlított. A házikó otthonosan bújt meg a gyümölcsfák félkörében, a nap nyájasan tűzött a pirospozsgás almákra, és az egyik almafa alatt, egy márványpadon, ott ült Vera Petrovna; kezében könyv, égszínkék ruha volt rajta, és testtartása a Monceau-park Maupassant-szobrának fényképmásolatát juttatta a fiú eszébe.

— Ó, drágám, mennyire örülök — szólalt meg az anya franciául, és szemlátomást attól félve, hogy Klim megöleli, megcsókolja, határozott, szinte taszító mozdulattal fia arcához emelte kezét.

Az megcsókolta a kezet, amely hideg volt és sima, akár az illatszerekkel átitatott glaszékesztyű, majd anyja arcába pillantott, és helyeslőn gondolta:

„Pompásan tartja magát."

— Lábon jöttél? — kérdezte az anya, franciából fordítva szavait. — Maradjunk itt, ez a kedvenc helyem. Félóra múlva kész az ebéd, addig elbeszélgethetünk.

Felállt, helyet adott fiának a padon, majd egy bőrpárnát téve maga alá, megint leült.

— Nagyon jó színben vagy. De kissé már őszülsz. Ilyen korán . . .

Szamgin közbeszólásokkal, mosolyokkal, vállvonogatásokkal válaszolt: nehéz volt megtalálnia a megfelelő szavakat. Anyja valahogy idegen hangon beszélt, öblösebben, halkabban és nem olyan magabiztosan, mint azelőtt. Arcát vastag púderréteg takarta, a púderen keresztül azonban átlátszott az ibolyaszínű bőr. Klim nem tudta megállapítani az ügyesen meghosszabbított pillákkal borított, aláfestett szem-

pár kifejezését. Az anya élénk színű ajkáról sebesen ömlöttek az apró, felesleges szavak.

— Mi történik ott, Oroszországban? Még most is bombákat dobálnak? Miért nem tiltja be a Duma az ilyen kilengéseket? Ah, el sem tudod képzelni, mekkorát estünk Európa szemében! Nagyon félek, hogy nem adnak nekünk többé pénzt: kölcsönöket, érted?

Szamgin mosolyogva mondta:

— Adnak.

Aggódást érzett ki anyja szavaiból, mégis úgy tetszett, hogy ezt az aggódást nem a kölcsönről való töprengés okozza, hanem valami más. Így is volt:

— Sokan azt jósolják, hogy Oroszország csődbe jut — jelentette ki sietve, majd fia kezéhez ért s megkérdezte: — Remélem, hogy csupán utazgatsz... és nem emigráltál, ugye? Ah, mennyire örülök. Különben mindig biztos voltam a józanságodban.

Felsóhajtott és nyugodtabban folytatta:

— Nem értem: mit jelent ez? Tiltakoztunk, hát alkotmányt adtak nekünk. És lám: megint emigránsok, bombák. Dmitrij persze szintén ellenzéki, ugye?

— Nem hiszem. Különben nem tudom, rég nem írt nekem.

Az anya bólintott dúsan felfésült frizurájú fejével, és kijelentette:

— Ó, bizonyára, bizonyára! A forradalmakat tehetségtelen és... makacs emberek csinálják. Ő ezek közé tartozik. Ez nem az én gondolatom, de igen találó. Nem igaz?

Szamgin helyeselni akart, de türtőztette magát. Az anya szánalmat keltett benne, s ez megbénította a nyelvét. Minden szavában mesterkélt feszültséget, hamisságot érzett Klim, s ez nyilván őt magát is nyomasztotta. Egy alma leszakadt az ágról, a fűbe hullott — és mintha rózsaszínű virág nyílt volna ki hirtelen a fűben.

— Itt igen sok az orosz, és... képzeld!... a minap, úgy rémlett, Alinát láttam a kereskedőjével. De már nem kívánom a véget nem érő orosz szóáradatokat. Túl sok olyan

embert láttam már, aki mindent tud, de nem tud élni. Balkezesek, mind balkezes. És igen el vannak keseredve emiatt. De menjünk be a házba.

Bevezette fiát egy kis szobába, ahol huzattal borított bútorok álltak. A két ablakot tearózsaszínű muszlinfüggöny takarta, kívülről beárnyékolta a fák zöldje. A nehéz félhomályban erős almaszag terjengett, a nap fénycsíkja a levegőben csüngött, és a kis kerek asztalkára verődve, megvilágította a rajta sorakozó hét csont- és kéküveg-elefántot. Vera Petrovna halkan, sebesen magyarázta:

— Sikerült nagyon olcsón hozzájutnom ehhez a házhoz. A felét bérbe adom Hippolyte Donadieu doktornak...

„Adomány istennek?" — fordította le gondolatban Klim; anyja arcát most profilban látta, és úgy tetszett neki, hogy a füle remeg.

— Igen kulturált ember, zeneértő és nagyszerű szónok. Az egészségvédő társaság alelnöke. Hiszen tudod: itt annyi a beteg, hogy óvni kell az egészségesek egészségét.

Szamgin hangulata egyre nyomasztóbb lett. Anyjával unatkozott, feszengett, és valami szégyenkezésféle érzése támadt az unalom miatt. A kertre nyíló ajtóban felbukkant egy világos ruhás, magas férfi, és panamakalapjával hadonászva, érdes basszussal harsogta:

— Lám, ma chère, hát nem megmondtam, hogyan intettelek...

Vera Petrovna meglendítette mindkét karját, mintha át akarná ölelni a férfit, vagy eltaszítaná, és nem engedné be a szobába — és erőltetetten hangosan mondta:

— A fiam, Klim.

Donadieu doktor élénken örvendezett, megszorította, megrázta Szamgin kezét, majd a raccsoló szavak özönét zúdította rá. Klim az elfogott egyes szavakból és mondatokból megértette, hogy az oroszokkal való ismeretség mindig nagy örömet szerzett a doktornak; 1903-ban pedig a doktor Odesszában járt — pompás, majdnem európai város, és nagy kár, hogy a forradalom elpusztította. Talán ő, Donadieu, nem ért meg mindent, de úgy vélekedik, nemcsak ő, hanem

valamennyi francia, hogy Oroszországban korai a forradalom. És hunyorítva, mosolyogva tette hozzá:

— Ehhez a franciák értenek valamicskét, nem igaz?

A görbe orrú, hosszú, ösztövér ember dinnye alakú, sárga koponyáját őszbe csavarodó, fekete, göndör s nyilván kemény szálú haj maradványai borították, szakálla ékalakban meredezett; fáradhatatlanul beszélt, közben rángatta sűrű szemöldökét, s hasonlóképp sűrű bajusza sebesen mozgott igen vastag alsó ajka fölött; ragyogott és olvadozott sötét szeme, mely olyan nedves volt, mintha olajjal kenték volna be. Az anyja észrevette, hogy fia nem valami könnyedén beszéli Franciaország nyelvét és gondoskodón szájába adta a szavakat, lefordította a mondatokat, s ezzel csak még jobban feszélyezte Klimet.

— Az egész világ lelkesedik Franciaországért — jelentette ki a doktor, bal kezével hadonászott, a jobbal pedig mellényzsebéből előhúzta óráját, és odamutatta Vera Petrovnának.

— Rögtön — mondta az anya, lakója és kosztosa pedig sebesen tovább zengte Franciaország dicséretét, amivel arra kényszerítette Vera Petrovnát, hogy megemlítse: Turgenyev híres francia írókkal barátkozott, az orosz dekadensek a franciák tanítványai, és sehol sem szeretik Franciaországot olyan forrón, mint Oroszországban.

— A németeket kivéve mindenki szeret minket: a törökök, a japánok — szónokolt a doktor. — A törökök megőrülnek Farrère-ért, a japánok Lotiért. Olvasta „Az állatok paradicsomá"-t Francis Jammes-tól? Ó, pompás könyv!

Nem nagyon érdekelte, figyelnek-e rá, és noha sűrűn kérdezgette: nemde? — választ mégsem várt. Az anya asztalhoz hívta őket; a doktor karon fogta Klimet, és miközben himbálózó járással lépdelt, mint valami osztrák katonakarmester, elérzékenyülve magyarázta:

— Én optimista vagyok. Hiszek benne, hogy minden ember többé-kevésbé, de mindig sikerült alkotása a legnagyobb művésznek, akit Istennek nevezünk!

„Donadieu" — jutott Szamgin eszébe, és kedve támadt,

hogy valami szójátékot eszeljen ki, anyja azonban könyörtelenül megkérdezte:

– Érted?

Az ebédlőben a doktor ékesszólása alábbhagyott, beszéde azonban még oktatóbb jellegű lett.

– Esztéta vagyok – magyarázta, a szalvétát szakálla alá erősítve. – Számomra a forradalom szintén művészet, néhány erős ember művészete, a hősök művészete. De nem a tömegeké, mint a német szocialisták vélik, ó nem, nem a tömegeké! A tömeg anyag, amelyből a hősök teremtődnek, matéria, de nem tárgy!

Majd nekilátott az evésnek: mélyen kivillantotta nagy fogait, hunyorgott a táplálkozás gyönyörűségétől, kéjesen sóhajtozott, morgott, és mozgatta szabályos kilences alakú fülét. Az anya ugyanolyan gyönyörűséggel, ugyanolyan sokat evett, de szótlanul, és csupán bólintásokkal bizonyította a doktor magyarázatát.

„Minden pénzét elherdálja ezzel az egészségügy-őrrel" – gondolta durván Szamgin, és az anyja iránti szánalom hirtelen ellenszenvbe csapott át. A doktor kínálta:

– Kóstolja meg ezt a bort. Nagybátyám küldi Provence-ból. A mi délvidéki napunk legtisztább vére. Franciaországnak mindene megvan, sőt még feleslege is: az Eiffel-torony. Ezt Maupassant mondta. Szegény! Venus nem volt kegyes hozzá.

Ebéd után Donadieu elbágyadt, visszautasította a kávét, rágyújtott egy rövid szivarra, és nehéz sóhajjal közölte:

– Sajnos, egy óra múlva ülésem van. De persze még találkozunk...

– Igen – mondta az anya, de olyan bizonytalanul, hogy Klim Ivanovics megértette: ez kérdés.

– Még ma Párizsba utazom – közölte.

A doktor élénken búcsúzkodott, az anya kis ideig hallgatott, kávéját kevergette, majd megérdeklődte:

– Nagyon sietsz?

– Igen, vár egy ügyfelem.

– Jól állnak az ügyeid?

— Pompásan. Nem sértődsz meg, ha már megyek? Körül szeretnék nézni a városban. Te pedig bizonyára pihenni szoktál ilyenkor, nem?

Vera Petrovna felállt. Klim az arcába pillantott, s megállapította: anyjának remeg az álla, szeme pedig panaszosan tágra mered. Ez valósággal megrémítette.

„Mindjárt következik a magyarázkodás."

— Megérted, Klim, olyan egyedül állok a világban — kezdte; Szamgin megfogta a kezét, megcsókolta, és olyan nyájasan mondta, ahogy csak tudta:

— Ő pedig igen érdekes ember.

Szerette volna hozzátenni:

„Kifoszt téged" — de ezt mondta:

— Isten veled, anya! Látom, igen kényelmes otthont találtál itt magadnak.

Vera Petrovna hallgatott, félrenézett, és az arcát legyezte csipkés zsebkendőjével. Ugyanilyen némán kísérte fiát a kert rácsáig. Tíz lépés után Klim visszafordult: az anya még ott állt a rácsnál, két kézzel belekapaszkodott, és arcát keze közé fektette. Szamgin kellemetlen lökést érzett a mellében, akkorát sóhajtott, mintha az egész idő alatt visszafojtotta volna a lélegzést. Továbbindult és így tűnődött:

„Mit gondolhat rólam?"

Majd szemrehányást tett önmagának:

„Mondanom kellett volna neki valami... lírait."

A szemrehányás azonban nyomban anyja ellen fordult.

„Az ő pénzével, másképp is berendezhette volna az életét... nem ilyen sablonosan. Donadieu! Lódoktor."

Sokáig rótta a város tiszta utcáit, míg csak el nem fáradt, és nyomában árnyékként kúsztak csapongó gondolatai. Nem zavarták abban, hogy megállapítsa, milyen sok az órásüzlet, valamint az öregember és asszony, s mind valahogy különösen unalmas, tartós ruhát viselnek — mint akik hosszú, nyugalmas életre készülnek. Eszébe jutottak az otthoni öregek; és legelőször is Kozlov történetíró óveretű frázisa: „Mint igazi teakedvelő, minden pótlék nélkül iszom a teát..." Majd ugyanaz a Kozlov a monarchista tüntetés

élén, amint eltátja kicsiny száját, és üvölt, kezében pedig botot tart. Gyakon. Az ősz szakállú narodnyik-irodalmár...

„Kevés öregembert ismertem."

Este egy városszéli kis vendéglő teraszán ült, várta a sörét, cigarettázott, nézelődött. Balra a Rhône csillogott zöld völgyében, jobbra a tó tükre verte vissza a lenyugvó nap lángját. A hegyekre kékes köd borult, tompította vonalaikat, s a mélykék égboltba mélyen belehasított a Dent du Midi orma. A tó partjára fehér házikók tapadtak szép rendben, távolabb sűrű tömegük kicsiny várossá tömörült, de ott csüngtek fölötte is, elszórtan a hegyek lankáin, a hófödte csúcsok ezüstös tarajainak kopár, kéklő magassága felé kúszva. A város felől a kék csendességen át zene árad, a távolság tompítja a trombiták rézharsogását, és ábrándos, szomorú tónust ad a muzsikának. A tó fölött ferdeszárnyú fehér sirályok röpdösnek a zenében, tükörképük a vízben azonban rózsásnak tetszik. Általában minden olyan, mint egy kép, és a természet a legnagyobb pontossággal utánozza a színpompás képes levelezőlapokat.

„Alig van légy — állapította meg Szamgin. — Különben is kevés a rovar. De mire jó nekem ez a hegyes-völgyes világ?"

Az ízletes és enyhén hideg sört egy széles csípőjű, dús keblű leányzó szolgálta fel, pirospozsgás, nagy arcán nyájas szempár fénylett. Duzzadt ajka valósággal gyengéden, vagy talán bágyadtan mosolygott. Lehetséges, hogy ennek a bágyadtságnak talán a boldogság volt az oka, hogy itt élhet, semmire sem gondolva, ebben a tiszta, csendes országban, él és várja a házasság elkerülhetetlenül bekövetkező boldogságát...

„Koldusnak is kevés, amit a nők adtak nekem az életben."

Négy jól megtermett férfi megfontoltan issza sörét, szivarfüstbe burkolóznak, nyugodtan beszélgetnek, bizonyára eldöntöttek már minden vitás kérdést. Az ablaknál két öregember ül, akik jobban hasonlítanak egymáshoz, mint az édestestvérek, és némán kártyáznak. Az emberek errefelé

szögletesek, akár a táj. Mosoly közben kivillantják hófehér fogsorukat, ez a mosoly azonban alig változtatja meg higgadt, megállapodott arckifejezésüket.

„A természettel összhangban és a tüdőbajos külföldiek pénzéből élnek" – gondolta gúnyosan Klim Ivanovics Szamgin, és megharagudott valakire.

„Miért öltöznek az én gondolataim idegen, elcsépelt formákba? Gyakran észreveszem ezt, de miért nem tudom elkerülni?"

A terasz mellett elsietett két férfi, az egyik hajadonfőtt volt, és narancsot tisztított, a másik pedig zsebkendőjével vagy valami papirossal hadonászott, és így szólt oroszul:

– Plehanovnak igaza van.

– Tehát akkor a kadetokkal tartsunk? – kérdezte csengő hangon a fedetlen fejű ember s kezéből kicsúszott a narancshéj, lehajolt érte, de ekkor orráról lecsúszott a csíptető, gyorsan felegyenesedett, elkapta a csíptető zsinórját, és megfeledkezett a narancshéjról. Amíg ezzel foglalatoskodott, a papirost lóbáló ember ennyit mondott:

– A szocializmus demokrácia nélkül: képtelenség, a demokrácia pedig ővelük van.

Továbbmentek. Tíz lépésnyire mögöttük egy magas öregember haladt, undorral felvonta dús fehér bajuszát, sétabotjával maga előtt seperte a narancshéjat, amely azonban engedetlenül minduntalan elugrott a bot elől, lesiklott a kocsiútra; az öreg ismét felzavarta a járdára, végül pedig begyömöszölte egy vízlevezető csatorna rácsába, és diadalmasan meglóbálta botját.

„A tulajdonos" – állapította meg Szamgin.

Sötétedett, a hegyekről illatos frisseség áradt, fények lobbantak fel, a tó fekete tükrén rézszínű hasadékok jelentek meg. A kéklő ködös ég igen közelinek látszott a földhöz, a borostyánrögökhöz hasonló, sugártalan csillagok nem mélyítették el boltozatát. Szamgin most először gondolt arra, hogy az ég igen szegény és szomorú is lehet. Órájára pillantott: a párizsi vonatig még több mint három órája volt. Kifizette sörét, szép borravalóval örvendeztette meg a festményszerű

leányzót, majd sietség nélkül hazafelé indult, és eltűnődött: az öregemberről, a narancshéjról.

„A csapongó orosz természet rendszerint kigúnyolja Európa fegyelmezett életmódját, de..."

Egy mellékutcából kifordult egy nő, mintha hegyről zúdulna alá, erősen meglökte Szamgint, a falhoz ugrott, és oroszul dünnyögte:

— Az ördögbe is... bocsásson meg...

De nyomban megragadta a férfi vállát, másik kezével pedig kabátja ujját, és zihálva így folytatta:

— Te vagy az? Ó, gyerünk gyorsan. Ljutov agyonlőtte magát... Gyere már! Mi van veled? Nem ismersz meg?

— Dunyasa — bökte ki Szamgin elképedve, és belepillantott az asszony könnyben úszó, hunyorgó szemébe; Dunyasa taszigálta, ráncigálta, és száraz szipogással, sebesen mesélte:

— Tegnap még vidám volt, mulatságos, mint máskor. Odamegyek, hát ott csörtet a rendőrség, be sem engednek. Alina elment, Makarov sincs ott, én pedig nem beszélem a nyelvet. Széttaszigáltam mindenkit, utat törtem a szobába, hát... ott fekszik és mellette a földön revolver. Hű, az ördögit! Elrohantam Inokovért, és hirtelen beléd botlottam. No, siess már!...

— De hiszen nem hagysz menni — panaszkodott Klim Ivanovics.

— Ah, ostobaság! Erre, erre...

Egy vaskerítés kapuján át betaszigálta Szamgint egy kertbe, ahol némán állott vagy tíz ember, férfi és nő vegyesen; a bejárat kőlépcsőjén rendőr ült; felállt, és igen magas termetűnek, szélesnek látszott, testével elfedte a ház ajtaját, és halkan s érthetetlenül mondott valamit.

— Eressz, te ostoba — mormogta Dunyasa szintén halkan, meglökte a vállával. — Semmit sem értenek — tette hozzá, és betuszkolta Szamgint az ajtón. A szobában, az ablak előtt egy fehér ruhás férfi állt, szivarral foga között, egy másik pedig paszományos fekete mundérban, lovaglóülésben trónolt a széken, és szigorúan kérdezte:

— Ön rokon?

Klim Ivanovics némán bólintott, Dunyasa pedig mérgesen mondta:

— Menj már, menj! Nem érdemes teketóriázni velük. Ők sem teketóriáznak velünk.

Belökte a férfit a másik szobába, maga pedig vállával nekitámaszkodott az ajtónak, tenyerével megtörülte arcát, majd előhúzta zsebkendőjét, csomóba gyűrte, és erősen szájához szorította. Klim Ivanovics megértette, hogy nem Dunyasára kell nézni, hanem jobb felé, ahol a lámpa ég. Oda azonban nem fordította mindjárt az arcát. A pamlagon, arccal felfelé Ljutov feküdt, puha nyakú fehér ingben. Az asztalon kicsiny lámpa égett, zöld ernyő alatt, és Ljutov arcát kellemetlen, felemás színűre festette: homloka zöldes volt, arcának alsó része pedig, szemtől szakállig ijesztően sötét. Szamginnak úgy rémlett, hogy most is az ismerős, torz mosolyt, az összehunyorított szempárt látja. Legszívesebben elment volna, az ajtóban azonban ott állt a paszományos rendőr, egy négyszög alakú papirost lóbált Dunyasa arca előtt, s fojtott hangon kiabált. Majd Szamginhoz lépett, és egyszerre négy kérdést tett fel:

— Ön orosz? Rokona önnek? Ezt ő írta? Mi áll rajta?

Szamgin kivette kezéből a borítékot; a cím helyén ez állt vastag, egyenes betűkkel:

„Bocsáss meg, drága barátom, Alja, hogy ilyen botrányt csapok, de lásd be, nem bírom tovább. Vlagy. L."

Gépiesen lefordította a rendőrnek az írás szavait, és az ajtó felé indult, mivel nagyon szeretett volna már elmenni — a rendőr azonban az ajtóban állt, s egyre hangosabban, mérgesebben kiabált.

Dunyasa pedig csitította:

— Hordd el már magad!

Az idő lassan, egyre lassabban múlt. Szamgin úgy érezte, hogy valami hideg ürességbe, a gondolatnélküliség állapotába merül, akkor azonban eltűnt Dunyasa aranyszínű feje, és helyén Alina bukkant fel fenségesen, talpig fehérben, mint a márvány. Néhány másodpercig Klim mellett állt — zihálva lélegzett, és úgy tetszett, szinte még magasabb lett.

Szamgin látta, amint festeni való, szép arca elfehéredik, szeme csúnyán kidülled, és Alina halk hangon így szólt:

— Ó, nem, ez nem lehet... Vologyka!

Térdre hullott, kesztyűs kezével fogdosta Ljutov arcát, kezét, mellét, fejét ide-oda rángatta a tarka párnán, rázogatta — majd elbőgte magát, ahogyan a falusi parasztasszonyok rínak.

Bőgött Dunyasa is: Szamgin látta, amint könnye Alina vállára hull. Makarov lépett melléje, és így dünnyögött:

— Hát meglógott Vologya...

Ljutov jobb keze lecsüngött a pamlagról, ujjai csúnyán meggörbítve, szétterpesztve, mintha meg akarna ragadni valamit, mutatóujja pedig kinyújtva a padlóra mutat, majdnem érinti. Alina letépte kesztyűjét, és jajveszékelni kezdett:

— Ó, kedvesem, lelkecském... Kis okosom...

A zokogó Dunyasa levette a kalapot Alina dús hajáról, ekkor Alina felállt, és olyan borzasnak tetszett, mintha sokáig ment volna erős széllel szemben.

— Félvállról bántam vele — nyöszörgött. — Belefáradtam az örökös aggódásába. Vologya, hogy tehettél ilyet? Mi lesz velem?

Hangja egyre erősebben csengett, s növekvő düh érződött benne. Arca kalap nélkül, a lecsüngő hajfürtökkel, kicsiny és szánalmas lett, nedves szeme is kisebbnek látszott.

— Nem szerette önmagát — hallotta Szamgin. — De az embereket: akár egy dajka. Mindenkit megértett. Mindenki helyett szégyenkezett. Pojácát csinált önmagából, csak hogy ne találják ki, hogy ő mindent megért...

Makarov megfogta Alina vállát.

— No, elég már! Hagyd abba. Itt nem szeretik a lármát.

— Elhallgass, te! — rikoltotta Alina; kigombolta blúza nyakát, és szétszakított valamilyen szalagot.

— A rendőrség kéri, hogy mielőbb szállítsák el a holttestet. Moszkvában temetjük el.

— Szó sincs róla! — kiáltott fel Alina bőszen. — Itt. És én is itt maradok. Örökre. Átkozott légy Moszkva, és ti is, mind!

Dunyasa Ljutov kezét a mellére fektette, a kéz azonban megint lecsúszott, és a mutatóujj a padlóhoz ért. A halott kéz csökönyössége nem tetszett Szamginnak, sőt, összerezzent. Makarov némán a szoba sarkába tuszkolta Alinát, egy rúgással kinyitotta az ajtót, és odaszólt Dunyasának: „Menj be hozzá!" Majd Szamginhoz fordult:

— Vigyázz, nehogy valami ostobaságot csináljanak a nők; én átmegyek a rendőrségre, egy félórára.

Szamgin vállat vont, és Makarov után kiment a kertbe, ott leült egy öntöttvas-padra, s cigarettát vett elő. Nyomban odalépett hozzá egy kövér úriember, köcsögkalapban, mint amilyent a berlini bérkocsisok viselnek, és közölte, hogy a „Temetkezési Intézet" megbízottja.

„Milyen felesleges ez mind: Ljutov, Dunyasa, Makarov... — gondolta Szamgin, elhessegetve az ügynököt. — Nevetségesen összezsúfolódik minden a földön. És egyformák az emberek útjai."

Rágyújtott. Órájára pillantott: a párizsi vonatig még több mint két órája volt. A hold fakó korongja megtelt fénnyel, a tó fölött is világosodott a köd, a hegyekről felhők kúsztak alá, s árnyak vonszolódtak utánuk. A város két pontján zene harsogott, az egyik helyen a billentyűs kürt vált ki élesen, a másikon a bőgő. A zene nem idézte fel emlékezetében az alkalomhoz illő, szomorú aforizmát, és az üresség csak fokozódott ettől. Annyi mégis eszébe jutott, hogy amikor Szpivak haldoklott, és a szárnyépület kéménye fölött hullámzott az átmelegített levegő, Varvara észrevette az átlátszó levegőnek ezt a szemmel alig látható remegését, és olyanféle érzést ébresztett benne, amit szavakkal szintén nem lehet kifejezni. Szeme előtt ott táncolt a szürke arc, a keskeny, sötét ajak torz mosolya, a földet érintő mutatóujj. Gyors egymásutánban ötlöttek fel benne a Ljutovval való találkozások, nyugtalanul futkározó szeme, játékos, kétértelmű szólásai. Mi rejlett mindez mögött? Talán Alina találta el az igazságot: „Mindenki helyett szégyenkezett, pojácát csinált önmagából, csak hogy ne találják ki, hogy ő mindent megért?" Eszébe jutott Peter Altenberg szomorú tréfája: „Akár

az utolsó sorig végigolvasott, jó könyv — olykor az ember is csupán halála után engedi megértetni magát."

Kijött Dunyasa, hunyorgott kisírt szemével, ránézett Szamginra, leült melléje, és fojtott hangon mondta:

— Kikergetett! Ó, félek miatta! Mit fog csinálni? Vologya apja és barátja volt egy személyben...

— És Makarov a szeretője? — kérdezte Szamgin és felállt.

— Nem, nem, mit beszélsz! Ő? Aki olyan... fagyos... Hová mész? Kérlek, ne menj el! Makarovnak a rendőrségre kell mennie, én a számat sem tudom kinyitni, Alinát meg nem lehet egyedül hagyni, nem lehet!

Karon ragadta Szamgint, és leültette maga mellé.

— Emigráltál?

— Nem.

— Inokov viszont emigrált.

— Itt van?

— Igen. Vele élek.

— Ejha! Mióta?

— Már több mint egy éve. Derék fiú.

— Gratulálok — mondta Szamgin, és önmagának is váratlanul hozzátette: — Vigyázz, nehogy börtönbe juttasson.

— Ó, mit beszélsz? Féltékeny vagy? — kérdezte az asszony csodálkozva. Szamgin is csodálkozott, mivel érezte, hogy Dunyasa és Inokov kapcsolata sérti. Sietve válaszolta:

— Ugyan, dehogy!... Talán egy kicsit.

Kilépett Makarov, és cigarettájával az ablakra mutatva, így szólt Szamginhoz:

— Beszélni akar veled...

Szamgin tiltakozott magában, de azért bement a házba. Alina egy karosszékben ült, kigombolt blúza alól kilátszott meztelen nyaka és válla; szájára zsebkendőt szorított, ádámcsutkája görcsösen hullámzott. Jobb kezében fésű, keze átvetve a szék támláján; és enyhén reszket, s úgy tetszik, egész teste remeg, csupán a szeme függ mozdulatlanul Ljutov arcán. Ljutov csomós haját valamivel bekenték, simára fésülték, és arca megnyerőbb lett. Szamgin vagy egy percig néma állt, valami eredetit készült mondani, de nem jutott

hozzá: megszólalt Alina, s öblös, mély hangja tompán, kifejezéstelenül csengett, el-elakadt.

— Mégis önzés, elszakítani a köteléket az emberekkel... ilyen szörnyű módon!

— Igen — hagyta rá Szamgin.

— Téged nem szeretett.

— Valóban?

— Azt mondogatta, hogy számodra mindenki közömbös, lenézed az embereket. Mint a homokot, úgy tartod a zsebedben a másodrendű eszecskédet, és időnként egy csipetnyit az emberek szemébe szórsz belőle, az igazi eszed azonban elrejted, addig, míg meg nem tesznek miniszternek...

— Szellemes — állapította meg Szamgin fojtott hangon, s megkérdezte önmagától: „Mi az, félrebeszél?"

Majd agyában sebesen felrázta mindazt, amit Alina mondott, és Ljutov szavaiban semmi sértőt nem érzett.

— Az emberekről mindig komolyan beszélt, önmagáról viszont tréfálkozva — jelentette ki Alina, és hirtelen mozdulattal felállt, a padlóra hajította az összegyűrt zsebkendőt, és átment a szomszéd szobába; csikorogva nyílt ki egy fiók, kulcscsomó hullt a földre; Szamginnak úgy rémlett, hogy Ljutov összerezzent, sőt kinyitotta a szemét.

„Én rezzentem össze" — nyugtatta meg önmagát, majd meg-megigazította szemüvegét, és benézett a másik szobába Alina után. Az asszony a komód előtt térdepelt, és mindenféle rongyokat, skatulyákat, tokokat dobált ki az egyik fiókból.

„Csak nem revolvert keres?"

Alina azonban talpra állt, megrázott valami fekete tárgyat, majd megtántorodott, s leült az ágyra.

— Milyen szörnyű — mormogta az asszony, Szamgin arcába nézve; nedves szeme tágra meredt, szája félig nyitva, arca azonban nem rémületet, hanem inkább zavart, csodálkozást árult el. — Folyton az ő szavait hallom.

Szamgin megkérdezte: ne hozzon-e vizet. Alina a fejét rázta.

— Szerettem volna megkérdezni tőle... de már elfelej-

tettem, hogy mit. Majd eszembe jut. Menj, át kell öltöznöm.

Szamgin nehezen szánta rá magát a távozásra.

„Elmegyek, ő pedig szintén... Beszámíthatatlan:.."

Visszaemlékezett, amikor Alina, még mint szép kislány, Brjuszov-verset szavalt, majd később, amikor panaszkodott szépsége nyomasztó terhére, eszébe jutott Alina diadala Aumont bálvány-templomában, hisztérikus viselkedése Turobojev temetésén.

— Eredj, küldd be Dunyasát — ismételte Alina makacsul, és nekifogott, hogy lehúzza blúzát.

Klim kilépett a bejárat felé, Dunyasa felugrott a padról, és feléje indult.

— Engem hív?

A padon ott maradt egy szalmakalapos ember, a pad támlájára könyökölve, kinyújtott lábbal ült, kalapjára ráesett a holdfény, és úgy ragyogott, mint a réz, s az ösvényre rávetülő fej nélküli árnyéka.

— Jó estét — mondta halkan, és nem állt fel, csupán kezét nyújtotta, s magához húzva Szamgint, megkérdezte: — Furcsa körülmények között találkozunk, ugye?

Vadonatúj, gyűretlen szürke ruhája fémesen csillogott. Oly erősen szorította meg Szamgin kezét, hogy szinte fájt.

„Mindjárt felhánytorgatja a hőstetteit, és biztosan hálálkodni fog" — gondolta Szamgin dühösen, Inokov pedig fojtott hangon, tűnődve mondta:

— Becsukta a boltot a kalmár. Furcsa: tegnap még vidám, érdekes volt, mint máskor, rokonszenves kópé...

Klim Ivanovics lopva szemügyre vette Inokovot, s úgy találta, hogy megöregedett, lesoványodott, pofacsontjai élesen kidomborodnak, szemgödrében fekete árnyak ülnek.

— Betegeskedett?

— Igen, összevertek. Buzgón akasztanak nálunk, mi? Nekivadultak a disznók. Én is majdnem az akasztófáról ugrottam le. Harc árán: az egyik őr ketté akart hasítani a kardjával. Most itt pihenek, hallgatózom, nézelődöm. Szép számmal gyűlnek az oroszok errefelé. Mindenféle hangnemben

beszélnek: egyesek... vezekelnek, mások... habognak, s általában... mulatoznak.[21]

Hangosabban és szinte vidámabban kezdett beszélni, a szójáték után pedig még fel is nevetett, de nyomban szájára tapasztotta tenyerét; s magába fojtotta nevetését, mivel az ablakon kihajolt Dunyasa, és szemrehányóan csóválta a fejét.

— Bocsánat, bocsánat — suttogta Inokov, és még a kalapját is levette; haja alól bíborvörös forradás húzódott ferdén bal szemöldöke felé; megsimogatta ujjával.

„Fitogtatja a hadi kitüntetést" — gondolta Szamgin, és könnyűszerrel talált új és kellemetlen vonásokat a régi ismerősben. Elképzelte Dunyasát ennek az embernek a karja között.

„Bizonyára kemény, durva keze van."

Ljutovról ezt gondolta:

„Éles szemű volt, jól kiismerte az embereket."

Az ablakból füstként áradt ki Dunyasa könyörgő mormogása, Inokov is mesélt valamit halkan, odalentről, a város felől pedig súlyos, de lágy s különösen pufogó nesz hallatszott, mintha hatalmas talpak csoszognának az úttest kövezetén. Szamgin elővette óráját, rápillantott a számlapra; az idő lassan múlt.

— Maga anarchista? — kérdezte puszta udvariasságból.

— Olvastam Kropotkint, Stirnert és e felekezet többi egyházatyáját is — felelte Inokov halkan és szinte kelletlenül. — De én nem vagyok teoretikus, nincs bizalmam a szavak iránt. Emlékszik, Tomilin tanította nekünk: a megismerés: harmadik ösztön? Ez talán áll is egyes magamfajtájúakra, akik az életet emocionálisan fogják fel.

„Akár a vadember" — fűzte közbe gondolatban Szamgin, és cigarettára gyújtott.

— Tomilin ösztönösen istenre támaszkodott: gyáva őkelme, a rőt vadkan. Én pedig eltűnődtem: hát én miféle indokból cselekszem? Kiderült, hogy a sorsra való személyes

[21] *Szójáték: oroszul e szavak végződései összecsengenek.*

neheztelésből, meg aztán hősködésből. Van egy ilyen elméletecske: színház önmagunk számára, hát én bizonyára eljátszottam magamat önmagam előtt. Unalmas. És felelőtlen.

— Kivel szemben? — szakadt ki önkéntelenül Szamginból.

— Nos, hogyhogy kivel szemben? Tréfál...

Szintén cigarettára gyújtott, majd néhány másodpercig a hold megfogyatkozott tányérját nézte, s újra beszélni kezdett:

— Az Urálban egy csapat legény kisajátító portyákra járt, és egy sikeres fogás után megbízták az egyik társukat, hogy juttasson el néhány tízezer rubelt Ufába, vagy a szürkéknek, vagy az őszeknek, így nevezték ők az eszereket és a szocdemeket.[22] A legénynek pedig ásítozott a csizmája, hát a sok ezerből elvett három rubelt, és új csizmát vásárolt. A pénzt eljuttatta rendeltetési helyére és közölte, hogy három rubelt eltulajdonított; majd visszatért övéihez, és ezek a három rubel eltulajdonítása miatt agyonlőtték. Barbárság? Helyes! Pompás fickók. Megértették, hogy a forradalom becsületes ügy.

Szamgin élesen ellenkezni akart: elhajította félig szívott cigarettáját, rátaposott és talpával szétlapította.

— A forradalom a felelőtlenek ellen irányul — beszélt halkan, de határozottan Inokov. Szamginnak nem volt módja vitába szállni vele: odalépett Makarov, és dühösen olyasmit mormogott, hogy a rendőrség minden országban egyformán ostoba, majd cigarettát kért. Az elegánsan öltözött ősz hajú, karcsú férfi meggyújtott egy gyufaszálat, lángjával felfelé tartotta mint valami gyertyát, de nem gyújtott rá, hanem eloltotta a gyufaszálat, és egy másikat gyújtott meg; közben a két nő halk hangjára figyelt.

— Mit szólsz ehhez? — kérdezte Szamgin, és fejével az ablakra mutatott. Makarov leült, talpával csoszogott, felsóhajtott.

— Egyik levelében, amelyet nekem küldött, Ljutov így írta

[22] *Szójáték: a szerij (szürke) és az eszer, valamint a szedoj (ősz) és az eszdek (szocdem) szavak hasonló csengése alapján.*

magát alá: „Egy első céhbeli felesleges moszkvai." Oroszország, mint tudod, bővelkedik felesleges emberekben. Voltak feleslegesek a nemesek között, azok vezekeltek, s íme megjelentek a vezeklő kereskedők is. Agyonlődözik magukat. Nemrégiben Moszkvában egyszerre hárman: két férfi és egy Gribova nevű lány. Valamennyi gazdag kereskedőcsalád sarja. Az egyik, Taraszov, igen tehetséges volt. Burzsoáziánk nagy tömegében tudatlan, és mintha nem bízna létének tartósságában. Sok az idegbeteg...

Makarov lassan és szinte kelletlenül beszélt. Szamgin futó pillantást vetett élesen kirajzolódó arcélére. Nem is olyan régen ez az ember csupán kérdezgetett, faggatott, most pedig lám, magyarázni, oktatni merészkedik. És szépsége lényegében kellemetlen, szinte giccses.

— Nem rokonszenves, de érdekes ember — szólalt meg halkan Inokov. — Mikor ránéztem, olykor ez jutott eszembe: mitől csapong az agya ilyen képtelenül? Retteg az élettől, vagy szégyelli? Most úgy vélem, hogy szégyellte a gazdagságát, szerencsétlenségét, regényét ezzel a bolond nővel... Okos ember volt.

— Bizony... Vannak nálunk ilyen elmék: munkaszerető, de meddő — mondta Makarov, és Szamginhoz fordult: — Emlékszel, amikor a harcsát fogtuk? Nemrég, Párizsban, Ljutov váratlanul kijelentette nekem, hogy semmiféle harcsa nem is volt, és ő előre megbeszélte a molnárral, hogy megtréfáljon bennünket. És képzeld, ezt a tréfát valamiért igen csúnyának tartja. Talán jelképes értelme volt? Megmagyarázni nem tudta.

Szamgin úgy érezte, hogy e két ember ítélkezése felháborítja. Parancsoló vágy ébredt benne, hogy valami jóra is emlékezzék Ljutovval kapcsolatban, de csupán egy elcsépelt latin közmondás jutott eszébe, ami sajgó bosszúságot keltett. Mégis belefogott:

— Nekem nem volt rokonszenves, de meg kell mondanom, hogy eredeti, talán páratlan ember. Az élet zajába beleszőtte a maga sajátos hangját...

Makarov elhajította cigarettáját, és így dünnyögött:

— Hát igen: köztudomású, hogy vannak gyakorlatilag haszontalan tárgyak, amelyek azonban leleményesen vannak megszerkesztve, és utánozzák a szépet.

— Nem tárgyakról beszélek...

— Emberek között is akadnak a rendkívüliség utánzatai...

Kijött a házból Dunyasa.

— Menjenek le a konyhába, teát és bort kaphatnak.

— Mi van Alinával? — kérdezte Makarov.

— Fekszik, suttog valamit... Micsoda gyönyörű éjszaka — mondta Dunyasa Szamginnak és felsóhajtott. A másik két férfi lement, az asszony pedig áthatóan belenézett Klim arcába, és suttogva mondta:

— Lám, hogy pusztulnak el az emberek. Menjünk?

Szamginnak eszébe jutott, hogy lekési a vonatot, mégis követte. Úgy tetszett neki, hogy Makarov sértő hangnemben beszél vele, Ljutovról pedig valahogy áruló módon vélekedik. És bizonyára szerelmi regénye van Alinával, s Ljutov féltékenységből lett öngyilkos.

A konyhában savanykás gázszag terjeng, a tűzhelyen zajosan forr a víz a nagy teáskannában, a fehér csempés falakon nyugodtan csillog a lábasok rézteste, a sarokban, szárított virágok között egy élénk színűre mázolt Madonnaszobrocska rejtőzik. Makarov leült az asztalhoz, rákönyökölt; és fejét két tenyere közé szorította, Inokov pedig bort töltött a poharakba, és fojtott hangon beszélt:

— Ez igaz: ő nem fanatikus, hanem matematikus. Ha Moszkvában Dubaszov kormányzó azt parancsolja: „Pusztítsátok a lázadókat fegyveres erővel, mivel ezreket nem lehet törvény elé állítani", ha Pétervárott Trepov kiadja a parancsot: „Vaktöltéssel ne lőjetek, a töltényt ne kíméljétek"... ez annyit jelent, hogy a kormány hadat üzent a népnek. Lenin is átszól a munkásokhoz a liberálisok, mensevikek és egyéb tökfejek fölött: fegyverkezzetek, szervezkedjetek harcra a cár, a kormányzók, a gyárosok ellen, hogy kivívjátok a hatalmat, ragadjátok magatokkal a szegényparasztságot, különben megsemmisítenek benneteket. Egyszerű és világos.

Dunyasa teát töltött magának, végighallgatta Inokovot majd elment, de visszaszólt:

— Ne nagyon zajongjatok.

Inokov egy pohár bort adott Szamginnak, koccintott vele, mondani akart valamit, de Klim Szamgin szólalt meg:

— Nincs-e túlságosan leegyszerűsítve az, ami magának egyszerű és világos.

És kihívóan Makarovhoz fordult:

— Lebecsülöd a burzsoázia erejét...

Makarov kortyolt borából, és másik kezét változatlanul fejéhez szorítva, a pohárba bámult, s kelletlenül így felelt:

— Én gyógyítom őt. Azt hiszem, ismerem. Igen. Gyógyítom. Írtam egy tanulmányt: „A nők hisztériájának társadalmi okai." Megmutattam Forelnak, dicséri, kiadásra ajánlja, a kéziratot egyik kollégám lefordította németre. Nekem azonban nincs kedvem kiadni. Tegyük fel, kiadom, elolvassa hét vagy hetven ember, és aztán? Gyógyítani sincs kedvem.

Valahol a ház közelében lódobogás hallatszott a kövezeten. Egy basszus hang így szólt németül:

— Erre.

A lovát mintha a föld nyelte volna el; s egy percre kellemetlen csendesség támadt a házban, ahol öt élő ember volt, és a ház körül is, majd valami fémtárgy csörömpölt.

— A koporsót hozták — állapította meg feleslegesen Inokov, és erősen belefújva szipkájába, a konyha sarkába lövellt egy kis vörös tűzcsomót.

Makarov pedig komoran mondta:

— Ez csak horganyláda, koporsóba majd a temetkezési intézetben helyezik. A rendőrség követelte, hogy hajnalig szállítsuk el a holttestet. Alina kiabálni fog. Menj be hozzá, Inokov, rád hallgat...

Az ablak előtt elhaladt két egyformán kövér, fekete ruhás ember.

— Az orvosoknak népszerű brosúrákat kell írniuk a mai életforma visszásságairól. Ők különös élességgel látják ezeket a visszásságokat. A közgazdaságtan egymagában kevés

ahhoz, hogy a munkásokban undort és gyűlöletet ébresszen az élet iránt. A munkások igényei kezdetlegesen alacsonyak. Az asszonyok megelégszenek tíz kopejka béremeléssel. Nálunk kevesen ismerik fel a szociális forradalom mélységes értelmét, valamennyien csak úgy ... gépiesen sodródtak bele ...

Makarov szaggatottan és egyre mérgesebben, hangosabban beszélt.

„Kutuzov gondolatai" — állapította meg Szamgin, miközben önkéntelenül is a fentről lehallatszó sürgés-forgásra és hangokra figyelt.

— Hol, miben látod te a szociális ... — kezdte, ebben a pillanatban azonban Alina bősz, velőtrázó kiáltása harsant odafent.

— Nahát — dünnyögte Makarov, és kiszaladt a konyhából; Szamgin követte, és megállt a bejárat előtt.

— Nem adom, nem engedem! — üvöltötte teli torokból, rekedten Alina. Fentről lejött a kertbe a két kövér, fekete ember, s egybekötötte őket Ljutov teste: az egyik a lábát szorította hóna alá, a másik a holttest vállát ragadta meg, Ljutov feje pedig természetellenesen oldalra csavarodva, ide-oda lóbálózott, bólogatott. A hatalmas, csapzott hajú Alina ide-oda kígyózva, fél kezével Ljutov feje után kapott, másik karján pedig a zokogó Dunyasa csüngött. Makarov és Inokov igyekezett megragadni Alinát, ő azonban kézzel-lábbal kapálózott, tarkójával belebökött Inokovba, és haja magasan lobogott fehér arca fölött.

— Ne merészeljétek — hörögte zihálva, szája nyitva volt, és a szempár két sötét foltjával együtt arca úgy festett, mintha összeverték volna.

— Hagyd abba — mondta Makarov hangosan. — Na, hová mégy, hová?

Alina nagyokat horkantott, mint egy ló, minduntalan kitépte magát a férfi keze közül, Inokov pedig mögöttük ment, prüszkölt, orrát fújta, állát törölgette zsebkendőjével. A négy ember egyetlen testté olvadt, s tántorogva, csoszogva, kilépett a kerítés kapuján. Szamgin követte őket, de amikor

észrevette, hogy lefelé fordulnak, felfelé indult. Vas-robaj, hisztérikus kiáltozás csapta meg a fülét:

— Láda... micsoda hitványság... Egy ládába... Takarodjatok!

Szamgin sebesen haladt, és botladozott a sötétben.

„Sétabotot kell vennem" — gondolta, miközben hallgatózott. Odalent ismét súlyosan feldobogott a lópata a kövezeten, kerekek zöreje azonban nem hallatszott.

„Gumiabroncsok."

Azután eszébe jutott, hogy amikor a temetkezési intézet emberei vitték Ljutovot, hárman egy H-betűhöz hasonlítottak.

Úgy érezte, hogy az apró gondolatok ez alkalommal nem segítenek eloszlatni az imént átélt élményt. Óvatosan, lassan lépdelt felfelé, és arra figyelt, hogy valami ismeretlen növekszik benne. Nem az agy szokásos tevékenysége volt, mely gépiesen ismerős mondatokká egyesíti a szavakat, hanem egy igen furcsa érzés ébredezett benne: valahol mélyen a bőre alatt kelésként ért, lüktetett egy szó:

„Halál."

Az öt kellemetlen hangzó egyesüléséből keletkezett szó mintegy követelte, hogy suttogva ejtsék ki. Klim Ivanovics Szamgin úgy érezte, hogy egész testén valami panaszos, szomorú izgalom ömlik el, és megfosztja erejétől. Megállt, zsebkendőjével letörülte az izzadságot homlokáról, körülnézelődött. Elöl, a hold félhomályában a fekete fák dombokra hasonlítottak, a fehér villák egy gazdag temető kápolnáira emlékeztettek. Az út a villák között kígyózik, és valahová felfelé kúszik...

„Udvariatlanság, hogy el sem búcsúztam tőlük" — emlékeztette magát Szamgin, s gyorsan megindult visszafelé. Már úgy vélte, hogy lejjebb jutott a háznál, ahol Alina és barátai tartózkodnak, ekkor azonban egy kert rácsa mögött, a bokrok sűrű fala mögül, a csendességben tisztán csendült Makarov hangja:

— Hülyék, ragaszkodnak az emberek fölötti hatalmukhoz, de gyermeket szülni félnek. Miért? Kérdezd meg.

Szamgin megállt, zsebkendőjével legyezte arcát, és a kert ajtaját keresgélte.

— Nem, sohasem — mondta Makarov. — Szülni nem tud, tönkretette magát az abortuszokkal. A férfi nem férjnek kell neki, hanem csupán szolgának.

— Hogy eltartsa — fűzte közbe Inokov.

Szamgin nem találta meg az ajtót, és ráeszmélt, hogy a másik oldalról ért a házhoz. A ház elbújt a fák között, Inokov és Makarov pedig messze volt tőle s igen közel a kerítéshez. Már kiáltani akart nekik, Inokov azonban ekkor ezt kérdezte:

— És mit tartasz Szamginról?

Makarov valami érthetetlent felelt. Inokov pedig nyilván elmosolyodott, mivel hangja vidáman csengett, amikor megszólalt:

— Ez az! Nem annyira gondolkodó, mint inkább okoskodó szerkezet...

Szamgin sietve megindult lefelé, és eszébe idézte:

„Két ízben segítségére voltam. Különben vigye el őket az ördög. Óvnom kell a lelkemet attól, hogy beszennyezze a kis sérelmek és szomorúságok csúfsága."

Ez a mondat megnyerte tetszését, de mégis visszatért a nagy szomorúság, amelyet odafönt érzett.

Igen nehéz éjszakája volt: nem jött álom a szemére, ismeretlen, homályos és összefüggéstelen gondolatok izgatták, előtte imbolygott Vlagyimir Ljutov feje, lóbálózott a karja, és az egyik sokkal rövidebb volt a másiknál. Reggel, félig betegen, elment a postára, átvett egy köteg Berlinből érkezett levelet, majd visszatért a szállodába; kibontotta a köteget, és a többi levél és irat között egy kicsiny, könnyű borítékot talált Marina írásával megcímezve. Az orgonaszínű vékony levélpapíron arról értesítette az asszony, hogy két nap múlva Párizsba utazik, a „Terminus"-ban száll meg, és mintegy tíz napot tölt ott. Ez a hír annyira felizgatta, hogy zavarba esett, miután pedig képmására pillantott a tükörben, még jobban és már aggasztóan megzavarodott.

„Gyerekesség — korholta önmagát, szemöldökét ráncolva,

szeme azonban mosolygott. — Csak a kíváncsiság vonz hozzá — igyekezett meggyőzni önmagát, miközben a tükörbe nézett, és kurta szakállát csavargatta. — Nos, lehet hogy némi romantika is van benne, és az irónia sem hiányzik teljesen. Kicsoda ez a nő? Korunk burzsoá asszonyának jellegzetes típusa, természettől fogva nem ostoba, olvasott..."

Öröme azonban nem csitult. Akkor megkérdezte önmagától:

„De hát, mi zavar engem és miért?"

Nem volt ideje választ találni erre a kérdésre; azt kellett megállapítani: hol van most Marina. Kiszámította, hogy Marina már harmadik napja Párizsban tartózkodik — és rakosgatni kezdte holmiját a bőröndbe.

Párizsban ugyanabban a szállóban vett szobát, ahol Marina lakott, gondosan rendbe hozta külsejét, és most — boszszankodva izgalmáért — Marina szobájának ajtaja előtt állt, s az ajtó mögött jól érthetően zeng az ismerős, erős hang:

— Nem, nem, Zahar Petrovics, én ebbe nem megyek bele.

Vékony, sivító hangocska válaszolt:

— Megbánja még! Minden jót.

Kicsapódott az ajtó, és egy zömök, kurta lábú, pocakos ember rontott ki rajta, puffadt, sárga arcán szúrós szempár csillogott. Nehezen lélegzett, dühös pillantása beledöfött Szamginba, megtaszította hasával, és puhán topogva, szinte fenyegetően énekelte:

— Azt tanácsolom, gondolja meg, kérem! Ó, gondolja meg!

Könnyedén előrerúgta kurta lábacskáját, és nesztelenül tovasiklott a folyosó szőnyegén.

— Á-á, megjöttél — mondta Marina felesleges hangossággal, bal kezében iratokat rázott, a jobbat pedig gyorsan Klim állához lendítette. Még sosem nyújtotta kezét csókra, és Szamgin valami jelentőséget tulajdonított ennek a gesztusnak. — Nos, szép Marisa? — kérdezte s az asztalra dobta az írásokat.

— Nagyon.
— Fukar vagy a dicsérettel.
— Túl szép.
— Nos, a szépből soha sincs túl sok — jegyezte meg Marina hanyagul. — Ülj le, mesélj merre jártál, mit láttál...
„Izgatott" — állapította meg Szamgin. Az asszony még fiatalabbnak és szebbnek tetszett, mint Oroszországban. Az egyszerű, világos szürke ruha kiemelte sudár alakját, feltornyozott haja magasabbnak mutatta, szinte megkoronázta parancsoló, sugárzó arcát.
„Túlságosan nagy, és olyan egészséges, mint egy igazi kereskedő — állapította meg Szamgin bosszúsan. Bosszúságát elégedettség váltotta fel, hogy fogyatékosságot is lát ebben az asszonyban. — A ruhája is ízléstelen" — tette hozzá magában, fennhangon pedig így szólt:
— Pompásan felfegyverkeztél, hogy meghódítsd a franciákat.
— Itt csupán megfésültettem magam, a ruhám Moszkvában varrták, és rosszul, ha tudni akarod — mondta Marina, miközben az írásokat egy kis fekete bőröndbe rakosgatta.
Majd az asztal alá dugta a bőröndöt, utána rúgott és megkérdezte:
— Figyeled, hogyan szaporodnak nálunk a bankok és szerveződik a tőke? Már megalakult a „Vasérc-értékesítő Társaság". Aztán a „Réz" szindikátus.
— Miféle madárijesztő járt itt nálad?
— Zahar Berdnyikov.
Ízes hangjában szüntelenül valami bosszús árnyalat csengett.
Cigarettára gyújtott, elhajította a gyufát, de nem talált bele a hamutartóba, s megvárta, amíg Szamgin, megégetve ujjait, felveszi az égő gyufaszálat a terítőről.
— Ma többek között azt a kijelentést tette, hogy jó kamatért egy bankár akár földrengés előkészítésére is ad kölcsönt. A bankárt nem ismerem, Zahar azonban képes adni. Reggelizni még korai — mondta órájára pillantva. — Akarsz teát? Még nem teáztál? Én már rég...

Csengetett és így folytatta:

— Csavarogtam Moszkvában, Pétervárott. Egy kereskedő házában alkalmam volt látni és hallani egy újonnan felbukkant prófétát és lelki kalauzt. Emlékszem, te meséltél nekem róla; Tomilin, hájas, vörös hajú alak, csupa vajszínű foltokkal, mint valami palacsinta. Költők, ügyvédek, mindenféle rangú és rendű kisasszonyok, kificamodott elmék, zilált lelkek voltak a hallgatói. Művelt, de igen nekidühödött fickó: bizonyára a kielégítetlen becsvágy fűti.

Lent, az ablakok alatt, valahogy különös változatossággal és vidámsággal kiáltozott, zúgott a hatalmas város, zavarta Szamgint az asszony dühös beszédének hallgatásában; de zavarta a kikeményített ruhájú szobalány is, madárarcával és tágra meresztett, fekete szemének csodálkozó pillantásával.

— Arról beszélt, hogy az emberek gazdasági tevékenysége tulajdonképpen vallási és áldozatszerű, hogy Krisztusban Ábel lelke ragyogott, aki a föld gyümölcseiből élt, Káin utódai pedig a kárhozottak, haszonlesők, az ördögtől elcsábított mérnökök, vegyészek. Ez a badarság valamiért fellelkesítette Tugan-Baranovszkijt; hajladozott hosszú lábán, és így csikorgott: agrárország vagyunk, igen, igen! Majd egy pisze orrú versfaragó valami mulatságosat szavalt: „Az ábránd sajkáján vigaszra lelünk, az álmok csitítják bánatunkat" ... valami effélét.

Elmosolyodott, de mosolya csupán kisimította a ráncba vont szemöldök közti redőket, szeme azonban nem mosolygósan, dühösen csillogott. Ápolt keze mintha elveszítette volna lágyságát, hevesen, szögletesen mozgott, lökdöste az edényt az asztalon.

— Általában unalmas az egész. Folyik az ünnep utáni nagytakarítás, az emberkék mámorban élnek, tisztálkodnak, és zavartan elrejtenek minden szépet, amit az ünnep tiszteletére kiráncigáltak magukból. Ráébredtek, hogy tegnap rangjuknak és helyzetüknek nem megfelelően viselkedtek. A hatóságok pedig folyton a lecsendesítésen fáradoznak, felkötik a gonosztevőket. Pedig ráérnének az akasztással, hisz

maguktól is kifakadnak. Általában, ha az ember vidéken él, úgy képzeli a fővárosi embereket... nos, gazdagabbnak, érdekesebb tartalommal...

„Mit akarhat?" — tűnődött Szamgin, és érezte, hogy nyomasztóan hat rá Marina hangulata.

Megpróbálta más témára terelni a beszélgetést, és ezt kérdezte: — Mi van Bezbedovval?

— Levelet küldött Nyizsnyijből, a vásáron dorbézol. Káromkodik, pénzt és bocsánatot kér. Azt válaszoltam: megbocsátani megbocsátok, de pénzt nem adok. Úgy látszik, én húzom a rövidebbet ebben az ügyben.

Szamgin száján önkéntelenül kicsúszott a megjegyzés:

— Azt hiszem, te aligha vagy képes megbocsátani.

Azt várta, hogy az asszony élesen visszavágjon, de Marina csak vállat vont, és hanyagul mondta:

— Miért volnék képtelen? Megbocsátani annyi, mint köpni rá, én pedig nagyon is képes vagyok beleköpni bárkinek a pofájába.

„Még sosem beszélt ilyen durván" — állapította meg Szamgin, s érezte, hogy nő benne az aggodalom, és valami kellemetlenséget várt. Marina mozdulatai és gesztusai hevesek, szögletesek voltak, ami pedig egyáltalán nem volt jellemző rá.

„Felizgatta valami..."

Sietve megkérdezte: merre volt, mit látott. Marina kétszer ellátogatott a Louvre-ba, holnapután a parlamentbe megy, hogy meghallgassa Briand-t.

— Tegnap a Bois de Boulogne-ban voltam, végignéztem a kokottok felvonulását. Természetesen nem mind kokott, de mind hasonlítanak rájuk. Igazi „article de Paris" — az örömért vannak.

Pajkosan összehunyorította jobb szemét, és így szólt:

— Kaparj össze egy kis pénzecskét! Neked szórakozásra van szükséged, mint látam, komor hangulatban vagy!

— Én pedig azt hiszem, hogy te csak...

— Én? Igen! Dühöngök. Dühöngök, miért is nem vagyok férfi.

Cigarettára gyújtott, felállt, rápillantott tükörbeli képmására, és füstsugarat fújt rá.

— Voltam Bogdanovics tábornoknénál, már beszéltem neked róla: a férje, a tábornok, az Izsák-székesegyház elöljárója, kissé agyalágyult, de nagy zsivány. Ő pedig nem buta nőcske, jó szeme van, pénzügyekben pedig egyforma emberszeretettel segít minden felebarátján, nemzetiségre való tekintet nélkül. Azelőtt is jártam nála, ez alkalommal azonban ő hívott meg, hogy Berdnyikovval beszéljünk, erről a beszélgetésről majd később mesélek.

Beszéd közben fel-alá járkált egyik sarokból a másikba, cigarettázott, szemöldökét mozgatta, és nem nézett Klimre.

— Naiv vidéki asszonyság vagyok, és imádom, ha értelemre tanítanak, a tábornokné pedig szereti ezt a meddő mesterséget. Most már tudom, hogy Oroszországnak igen rosszul áll a szénája, senki sem szereti, a cár és a cárné sem. Becsületes hazafiak Oroszországban nincsenek, csupán becstelenek. Sztolipin kétkulacsos, titokban liberális, kész eladni a cárt bárkinek, és diktátor akar lenni, a marha! Erről jut eszembe: Sztolipin villáját nem az eszerek tették tönkre, hanem a maximalisták, egy kis csoport, amely elszakadt az igazhitűektől, ezeknél ugyanis állítólag nincs minden rendben; a központban az egyik vezetőjüket azzal gyanúsítják, hogy jóban van a rendőrséggel.

Miután csak úgy hanyagul közbevetette mindezt, visszatért a tábornoknéra:

— Csupa magas rangú, érdemrendekkel vagy biblia vastagságú pénztárcával felszerelt ember jár oda. Mind hisznek istenben, de azért a másét akarják egymásra rásózni.

Szamgin elnézte az asszony élesen kirajzolódó arcélét, kicsiny, rózsás fülét, háta szép ívét, elnézte és szerette volna erősen lehunyni a szemét.

Az asszony megállt előtte, és aranyszínű szemebogara szikrákat szórt.

— Ha kedvem támadna férjhez menni, akkor száz-kétszázezer rubelért szereznének nekem egy nagyon gazdag kis öregembert...

Klim Ivanovics Szamgin úgy érezte, valósággal megvakítja egy hirtelen felvillanó, aggasztó sejtés — és egy pillanatra lehunyta a szemét.

„Vajon mi gátolhatná abban, hogy a rendőrség szolgálatában álljon? Nem találok semmit..."

Levetette szemüvegét, és dörzsölgetni kezdte a szarvasbőrrel — ez mindig segítségére volt nehéz esetekben.

— Mit gunnyasztasz úgy, mintha hascsikarásod volna? — kérdezte Marina, és Szamginnak úgy tetszett, hogy az asszony hangja fülsiketítően cseng.

— Nyomasztó gondolatokat ébresztesz — mormogta.

Marina megint róni kezdte a szobát, miközben halkan, de már szelídebben beszélt:

— Igen. Nincs sok ok a vidámságra. Most, amikor a mohó tökfilkók és naplopók veszik kezükbe a gyeplőt, elkótyavetyélik Oroszországot. Már Közép-Ázsia felé törtetnek, ami pedig a mi csupasz oldalunk! És az angolok pompásan tudják, mennyire csupasz...

Fárasztóan sokáig érvelt erről a témáról, valamilyen összegeket számítgatott, ismert nagyiparosokat, földbirtokosokat, minisztereket emlegetett. Szamgin alig figyelt rá, mert saját gondolatai zsongtak a fejében:

„A szektásság ideig-óráig tartó játék. A hazafiság? Kereskedő-ízű. Talán szintén játék. Cimborálás Kutuzovval... Ezt a legnehezebb megmagyarázni. A politikai rendőrség... Minden lehetséges. Vajon miféle eszmék szoríthatják korlátok közé? Nem ostoba, olvasott. Kalandornő. Csupán a pénz hatalmában hisz, minden más csak arra való, hogy kritizálja, cáfolja..."

Klim Ivanovics Szamgin szinte örült annak, hogy ellenséges érzülettel gondolhat erre az asszonyra.

— Viszont ideje, hogy reggelizzünk! — szólt Marina. — Itt ebben az időben ebédelni szoktak. Menjünk.

Átment a kicsiny hálószobába, és Szamgin észrevette, hogy járás közben ringatja csípőjét, amit azelőtt nem tett. Eltűnt a férfi szeme elől, és míg zárakat kattantgatott, így beszélt:

— Láttam Sztyepant: feleségét a Kresztibe csukták. Olyan apró kis baba, színtelen és valamilyen halneve van...

— Szomova.[23]

— Azt hiszem, ez az. Sztyepan egyszer elküldte hozzám. Ő viszont rendíthetetlen. Makacs. Tisztelem a makacs embereket.

Marina kilépett. Vállát kékrókaszőrmével szegélyezett, égszínkék belépő borította, haját aranyos csipke fedte, nyakán igézően csillogtak a smaragdok.

— Szép Marisa? — kérdezte.

— Igen.

— Az ám.

Megreggeliztek a szálloda éttermében, majd végigkocsiztak a boulevard-okon, megfordultak a Place de la Concorde-on, megnézték a Notre-Dame-ot — itt a mulatságos viaszosvászon kalapot viselő, ősz bajuszos, kövér kocsis oktatóan és némi büszkeséggel jegyezte meg:

— Ezt holdfényben kell látni.

— Moszkvai kocsis nem adna tanácsot, mikor jobb megnézni a Kremlt — jegyezte meg Szamgin halkan. Marina nem válaszolt, a férfinak pedig hirtelen az jutott eszébe, hogy valami effélét vett észre a berlini penzió tulajdonosnőjének viselkedésében is. „Bennünk oroszokban nincs hazafiság, szolidaritás saját nemzetünkkel szemben, tisztelet iránta és az emberiség szemében kivívott érdemei iránt" — ezt Katkov mondta. Eszébe jutott, hogy Katkov temetésére eljött Paul Deroulède, és nagy orosz hazafinak nevezte az elhunytat. Apró, tarka gondolatok zsibongtak agyában. Szamgin bosszúsan elhessegette őket, és türelmetlenül várta, mit mond Marina Párizsról; az asszony azonban fukar kézzel, csupa jelentéktelen megjegyzést szórt.

— Vidám kis város, nézd, mennyi nép van az utcán. A férfiak pedig aprócskák, nem vetted észre? Akár nálunk a vjatkaiak...

Szamgin lopva rásandított, és azt gondolta, hogy Marina

[23] *Szom: harcsa*

szándékosan, nem pedig őszintén használja a közhelyeket, és leplez valamit.

Az asszony azt ajánlotta, nézzék meg a revüt a Folies-Bergère-ben. Elmentek, a földszintre vettek jegyet, Marina azonban nemsokára így szólt mosolyogva:

— Páholyt kellett volna vennünk.

Igen, a közönség túlságosan tapintatlanul bámulta az asszonyt, a nézők felálltak helyükről, összesúgtak. Szamgin úgy találta, hogy az asszonyok szeme irigyen vagy megvetően csillog, a férfiak édeskés fintorokat vágnak, egy cigánykép, dús bajuszú, deresedő, göndör fürtös szépfiú pedig olyan feszült figyelemmel meresztette a szemét, mintha már látta volna valahol Marinát, és most találgatná: mikor és hol?

— Mit gondolsz: márki vagy borbélylegény? — suttogta Marina.

— Aszfaltbetyár. És azt hiszem, részeg is — felelte Szamgin dühösen.

A színpadon valami érthetetlen jelenet folyt: egy kicsiny, ügyes színész bokszolót alakított, karikatúrába illő, hatalmas karizmokkal, kamasz-arcát kurtára nyírt, ősz álszakáll keretezte, bukfencet hányt a szőnyegen, és sebesen hadarva próbált meggyőzni valamiről egy vörös képű, frakkos óriást.

— Ez Lépine, azt hiszem, Párizs polgármestere vagy rendőrfőnöke — mondta Marina. — Nem érdekes: valamilyen házi ügyekről van szó.

Énekesnők, bűvészek, néger táncosok bukkantak fel és tűntek el. Marina zsörtölődve jegyezte meg, hogy Nyizsnyij-Novgorodban, a vásárban mindezt „elsőrendű kivitelben" kínálják. Ekkor azonban, a hangszerek bősz dübörgése és nyivákolása közepette mintegy harminc, művészien levetkőzött lány ugrott elő a kulisszák mögül, és a pajzán zene ütemeire dobálni kezdték meztelen lábukat, a tarka szalagok és a csipke halmaza közül: mindegyik óriási, dús szirmú virágra hasonlított, lábuk úgy verdesett, mint bibeszál a szirmok között, és a lányok olyan sebesen siklottak a színpadon, hogy úgy rémlett, mintha mindegyiknek egyforma rikítóra festett,

csábítóan mosolygó arca volna, és vad szél kergetné őket a színpadon. Majd, dübörgő tapsvihar közepette, egy hajlékony, magas nő suhant a rivalda elé, szétszakítva a lányok füzérét, és egy vörös nadrágos katonát vonszolt magával, akinek gyűrött sapkája és ostoba, vörös orrú képe volt. Száz és száz tenyér verődött össze, éljeneztek, rikoltoztak; a hajlékony, karcsú nő, akin térdig érő, kurta szoknyácska volt, szintén kiabált valamit, nevetett, kacsingatott az oldalpáholy felé; a katona csoszogott, hajlongott, csókokat röpített valaki felé — ekkor a nő áthatóan felsivított, megragadta a férfit, oldalt fordult a közönség felé, és ív alakban meghajolva, vadul ropni kezdték a matchist.

— Ejha! Mutatós — jegyezte meg Marina halkan, és Szamgin látta, hogy az asszony arca bíborvörös lesz és füle is megtelik vérrel. Maga elé képzelte meztelenül, ahogyan a szikvízgyárban látta, s értetlenül gondolta:

„Az ilyen cinikus látványnak nem kellene zavarba ejtenie."

A táncosnő sikongott, a katona hahotázott, harminc félmeztelen nő egymásba fonódva ringott a zene ütemére, és a szakadatlan taps, dobpergés, trombitaharsogás, húrpengés és a fényszóró tarka sugara, amely végigkísérte a táncolókat — mindez együttvéve azt az érzést keltette, mintha az egész terem kavarogna, ugrándozna és hátradőlne, alázuhanna valahová.

— Bizony, értenek hozzá — állapította meg Marina lassan, elgondolkozva, mikor lehullt a függöny. — Szépen tálalják fel ezt az... áldozati húst.

A mondat váratlan befejezése felháborodást keltett Szamginban: azt akarta mondani, hogy az erénykedés nem mindig helyénvaló; ehelyett azonban megkérdezte:

— Voltál Moszkvában Aumont-nál?

— Voltam. Egyszer. Miért kérded?

— Ott minden érdekesebb, gazdagabb volt.

— Nem emlékszem.

Gyalog indultak haza. A nagyszerű város ünnepien zsibongott, ragyogott fényeivel, az üzletek fitogtatták a szép

árucikkek dús tömegét, a boulevard-okat vidám zsivaj, nevetés töltötte be, a gesztenyefákról tenyér formájú levelek hulltak, szelet pedig alig lehetett érezni, és a leveleket valósággal a zsivaj, nevetgélés, zene vidám ereje tépte le.

— Kellemesen rendezték be életüket a forradalom hajdani mesterei — mondta Marina, és néhány másodperc múlva hozzátette: — Jelenleg pedig a hitelezőink.

Az előttük haladó emberekre ráhullott a gesztenyefák csipkés árnyéka.

— Odanézz: mintha rongyos volna minden — jegyezte meg Marina.

Kényelmetlen volt karonfogva menni az asszonnyal: Szamginnak nehéz volt hozzá alkalmazni lépteit, Marina lökdöste csípőjével. A férfiak minduntalan visszanéztek Marinára, és ez bosszantotta Szamgint. Eszébe jutott az izgalom, amellyel tegnap olvasta az asszony levelét, s ezt gondolta:

„Miért örültem meg annyira? És hogyan ötlött fel bennem a gondolat, hogy a politikai rendőrség szolgálatában állhat? Milyen furcsa az egész..."

Marina kijelentette, hogy enni akar. Betértek egy vendéglőbe; az erős, de kellemes fénnyel megvilágított, kerek alakú teremben, kicsiny dobogón vonósnégyes játszott, s a zene igen jól festette alá a raccsoló beszédet, asszonyi nevetést, üvegcsörömpölést; igen sokan voltak, és szinte valamenynyien régi ismerősök; az asztalok szintén úgy voltak elhelyezve, hogy kényelmesen lehessen gyönyörködni a hölgyek öltözékében; a kör közepén egy frakkos, magas szőke férfi keringőzött egy piros ruhás, sovány hölggyel, akinek fején, mint valami egzotikus madár bóbitája, nagy fésű tornyosult, sziporkázó színes kövekkel. Szamgintól balra tekintélyes külsejű ember ült egyedül, és leveleket olvasott: csillogó koponyáján haja gyér maradványai göndörödtek, arca nyájas, szelíd volt; felemelte szemét a papírlapról, Marinára pillantott, elmosolyodott, és megmozgatta ajkát, fekete szeme pedig mozdulatlanul csüngött Marina arcán. Ennek a férfinak az arcképét Szamgin látta már folyóiratokban, de nem tudott

visszaemlékezni, hogy kicsoda. Megmondta Marinának, hogy Franciaország egyik híressége néz rá.

— Nem tudod, ki?

Fesztelenül végigmérte a franciát, és közömbösen jelentette ki:

— A testi-lelki jóllakottság megtestesülése.

Szamgin erősen összeszorította ajkát. Egyre kevésbé tetszett neki az asszony viselkedése. Marina aranyos szeme bogara elsötétült, homlokát ráncolta, szemöldökét összevonta, és az asztalkendővel oly erősen törölte meg az ajkát, mintha azt akarná, hogy mindenki megértse: az ő ajka nem festett... Három pár egy kellemetlenül modoros táncot lejtett, Marinához közel kakasként lépkedett egy kancsal, görbe lábú emberke, mellén temérdek rendjel, sárga arcán halott-dermedt mosoly volt valahányszor Marina asztalához ért, az asszony undorral odábbhajolt, és felvonta ruhája alját.

— A menüettet forgatják ki — állapította meg Marina. — Emlékszel Maupassant-ra? „Táncok királya és királyok tánca."

Szamginnak úgy rémlett, minden férfi és hölgy Marinára néz, s mintegy várja, mikor kezd táncolni. Úgy találta, hogy Marina túlságosan hanyagul viszonozza ezeket a pillantásokat. Most körtét tisztít, vastag rétegben vágja le a héját; szomszédja pedig, egy vörös hajú hölgy, akinek nyakát és ujjait briliánsok borítják, ügyesen hámozza a körtét, papírvékony rétegeket hánt le róla.

„Mi ez, csak nem az orosz nihilista szerepét játssza? Talán benne van is némi nihilizmus..."

Szamgin megint az előbbi kényes kérdésre bukkant: miként ötlött fel benne a gondolat, hogy Marina kapcsolatban állhat a rendőrséggel?

„Ha nekik szolgálna, akkor egy ilyen nőt bizonyára nem tartanának vidéken, hanem Pétervárott, Moszkvában..."

Aztán igyekezett megállapítani, milyen érzést keltett benne ez a különös gondolat.

„Aggodalmak? Nincs okom önmagamért aggódni."

Rövid gondolkozás után úgy találta, hogy Marinának a politikai rendőrséggel való esetleges kapcsolata csodálkozáson kívül semmi mást nem ébresztett benne. Kellemetlen, bosszantó volt ilyesmin töprengeni a zeneszó, nevetés közben, de nem tudta elfojtani ezeket a gondolatokat. Azonfelül a szokásosnál többet is ivott, és úgy érezte, hogy a mámor lírai hangulatba ringatja, márpedig a líra és Marina — összeegyeztethetetlen.

— A franciák bizonyára azt képzelik, hogy házasok vagyunk és összevesztünk — jelentette ki Marina fitymálón, miközben a gyümölcsös késsel szétlökte a visszajáró frankokat a tányéron s nem vett ki egyet sem; még csak nem is biccentett a halk „Merci, madame!" suttogásra és a pincér mély meghajlására. — Nem vagyok összhangban önmagammal — folytatta, miután karon fogta Klimet és kiléptek a vendéglőből. — Tudod, ilyen hirtelen átugrani az egyik országból, ahol akasztanak, a másikba, ahonnan az akasztófákat pénzelik, és ahol így táncolnak...

Szamgin szeretett volna rákiáltani:

„Nem hiszek neked, nem hiszek!"

De nem merte, s halkan csak ennyit mondott:

— Nem értelek egészen.

Az asszony folytatta:

— Valahogy... furcsán érzem magam. Szinte boldogtalanul. Én pedig nem szeretem a boldogtalanságot... Gyűlölöm a szenvedést, a mi kedvenc orosz mesterségünket...

Elhallgatott. A szálloda közel volt, gyalog öt perc alatt odaértek.

Szamgin a szobájába ment, és úgy, ahogy volt, kabátban, kalapban, az ablakhoz lépett, dühösen kitárta mindkét szárnyát és lenézett...

„A legérthetetlenebb, legsötétebb ebben a nőben a forradalmár beszéde. Persze a szó még nem meggyőződés, nem rokonszenv, de már..." — Nem tudta meghatározni, mi az, amit eredetinek talál ennek a nőnek a szavaiban. Könnyű szédüléssel nézte, amint odalent, a gyengén világított kis téren zajtalanul siklanak a sötét emberi alakocskák; tompán

recsegtek a kocsik kerekei. Azt lehetett gondolni, hogy odalent minden elfáradt e nap alatt, és meg akar állni, hogy pihenjen — megállni a következő pillanatban, azon a ponton, amelyen épp van. Szamgin egy karosszékbe dobta kabátját, kalapját, leült, és cigarettára gyújtott.

Agyának az a zuga, ahol a Marináról való gondolatok zsúfolódtak össze, még sötétebb lett, de valahogy könnyebb is.

„Mit találtam, és mit veszítettem? — kérdezte önmagától, és így felelt: — Nyertem azon, hogy megszabadultam vonzásától, de eltűnt valamilyen reménység. Miben is reménykedtem? Hogy a szeretője leszek?"

Még egyszer elképzelte Marinát meztelenül és elhatározta: „Nem. Persze hogy nem. Mégis úgy rémlett, hogy ez az asszony egy más világból való ember, s van benne valami erős, megingathatatlan tulajdonság. Pedig szintén alaposan megfertőzte a kriticizmus. Az élet iránti kritikai magatartás túltengése, amely mindenkinél tapasztalható. Minden, a hit érzését nem ismerő dogmatikusnál, aki semmit sem védelmez a szó és a gondolat szabadságán kívül. Nem, szükség van eszmékre, amelyek korlátozzák ezt a szabadságot... a gondolkozásnak ezt az anarchiáját."

Azután az jutott eszébe, hogy Marina mégis eredeti jellem. „A tősgyökeres orosz nő típusa.

Megfékezi lovát vágtában,
Az égő kunyhóba belép ...

Végeredményben ördög tudja, mi van benne — gondolta fáradtan és majdnem mérgesen. — Lehetetlen, hogy ez az asszony a rendőrségnek... Ezt én eszeltem ki, hogy eltaszítsam magam tőle. Mert szóba hozta Sztolipin villájának felrobbantását, és nekem Ljubimova jutott eszembe..."

Néhány pillanatig sikerült elhessegetnie gondolatait, azután pedig beismerte:

„Sok nőt láttál, és most nőt kívánsz, ez a helyzet, barátom! De jobb bort inni. Késő van, nem fognak hozni..."

Mégis csengetett, megjelent az ügyeletes pincér, és mintegy öt perc múlva, miután megivott egy pohár ízletes bort, Szamgin olyan ember szemével mérte végig a szobát, aki csak az imént lépett be. A lágy plüssbútor, a vastag szőnyeg, az ablakokat, ajtókat borító kárpit — mindez furcsán bolyhossá tette a szobát. Mihez lehetne hasonlítani? Hasonlat nem akadt. Lassan levetkőzött éjszakára, megivott még egy pohár bort, és miközben az ágyon ült, úgy érezte, megint feltámad benne az érő kelés érzése, amelyet Genfben tapasztalt. Most azonban nem volt kellemetlen érzés: ellenkezőleg — úgy rémlett neki, hogy valami igen komoly érlelődik benne, s egy fontos benső felfedezés mezsgyéjén áll. Elfelejtette behajtani az ablakot, és a térről hirtelen viharos kacaj, majd éles füttyszó, kiabálás tört be a szobába.

— Hülyék — káromkodott Szamgin, az ablakhoz lépve. — Nevetnek... s azután meghalnak...

Úgy rémlett neki, hogy az utolsó négy szót suttogva gondolta.

„Ostobaság. Suttogva nem gondolkoznak. Gondolkoznak hangtalanul, szavak nélkül, vagy pedig egyszerűen... a szavak árnyékaival."

Ekkor úgy érezte, mintha megpattant volna benne valami, és gondolatai csökönyösen, önszántukból, elkeseredetten harsogták:

„Magányosság. Egyedül vagyok a világon. Beszorítva valamilyen hülye odúba. Egyedül, képekben és vonalakban kikristályosodott érzéseim világában, agyam gonosz játékának világában. Igaza van Leonyid Andrejevnek: a gondolat talán az anyag betegsége..."

Szamgin előrehajolva ült, tenyerével térdére támaszkodott, és úgy rémlett neki, hogy a bensejében forrongó gondolat úgy rázza, akár a harang réztestét a nyelv csapásai.

„Prométheusz: a sátán álarca, ez igaz... Hieronymus Bosch olyan merészen öntötte formába világképét, mint előtte még senki..."

A bolyhos szobában minden imbolygott, keringett; Szam-

gin fel akart állni, de nem tudott, és nem emelve fel lábát a padlóról, a párnába fúrta fejét. Későn ébredt, csengetett és átküldte a szobalányt, hogy megkérdezze Madame Zotovától, elmegy-e a parlamentbe. Kiderült, hogy igen. Ez nem volt ínyére: nem vágyódott látni, hogyan működik Franciaország törvényhozó testülete, nem szerette a népes gyülekezeteket, és még amiatt sem akarózott elmennie, mert meggyőződött róla, hogy igen rosszul értik a franciák nyelvét. De valamiért látni kellett, hogyan viselkedik Marina; és most ott ült szorosan mellette, a közönség páholyában.

— Nos, így kormányoz a demokrácia — mondja Marina félig suttogva.

Szamgin figyelmesen nézte a kopasz, fekete vagy ősz hajú fejek sorait: föntről ezek a fejek aránytalanul nagyoknak tetszettek a karosszékbe tapadó törzsekhez képest. Gépiesen eszébe jutott, hogy e nagyfejűek dédapái és nagyapái csinálták a „Nagy forradalmat", teremtették Napóleont. Visszaemlékezett arra, amit az 1830-as, 1848-as, 1871-es év franciaországi eseményeiről olvasott.

— Liberté, égalité, de nők nem lehetnek képviselők — jegyezte meg Marina zsörtölődve.

Egy férfi, aki arcra Mazarin kardinálishoz hasonlított, édeskés tenor hangon, erősen raccsolva olvasott fel valamilyen írást; némán hallgatták, csupán a bal oldali padsorokból röppent fel egy-egy zsörtölődő felkiáltás.

— Lám, az áruló Aristide — mondta Marina.

A szónoki emelvényen egy vidám ember állt, nagy fejű, akár a többi, gondatlanul összeborzolt, gesztenyeszínű hajú, zömök, nehézkes termetű, s a háta mintha kissé hajlott lett volna. Széles arca volt; kövér orcája duzzadt, és igen élénk, mosolygó szempár világított rajta. Hunyorgott, nyakát előre nyújtotta, fogait kivillantva jóváhagyóan bólintott az első sorban ülő képviselők egyike felé, és meghitt baráti hangon beszélni kezdett, miközben bal kezével kabátja hajtókáját, a szónoki emelvény szélét simogatta, jobb keze pedig lassan úszott a levegőben, mintha láthatatlan füstgomolyt oszlatna szét. Könnyedén, erős, kissé rekedtes hangon beszélt, csi-

szolt szavai tréfásan és nyájasan kergették egymást, vagy pedig pátosszal és szomorúsággal, amelyben mintha némi irónia csengett volna. Igen figyelmesen hallgatták, sok fej helyeslően bólintott, kurta, halk felkiáltások hallatszottak, és úgy tetszett, hogy a szónok nyájas mosolyát a hallgatóság is mosollyal viszonozza, egy teljesen kopasz képviselő pedig úgy mozgatta szürke fülét, akár a nyúl. Azután Briand emeltebb hangon kezdett beszélni, felvonta szemöldökét, szeme kitágult, arca kipirult, és Szamgin fülét megütötte egy különös hévvel kiejtett mondat.

— A mi hazánk, a mi rajongásig szeretett Franciaországunk, az emberiség felszabadításának ügyét szolgálja. Viszont emlékezni kell arra, hogy a szabadságot csak harc árán lehet elérni...

— Ezért adjatok pénzt a fegyverkezésre — szólt Marina, és órájára pillantott.

Briand-t éljenezték, de tiltakozó kiáltások is hallatszottak.

— Nos, nekem ebből elég! Negyven percem van, hogy megreggelizzem, velem tartasz?

— Örömmel.

— Hát bizony — kezdte Marina, amikor kiértek az utcára. — Egy kis vendéglős fia, szocialista volt, akárcsak barátja, Millerand, ezerkilencszázhat őszén pedig kiadta a parancsot, hogy tüzeljenek a sztrájkolókra.

A parlamenttel szemközti kicsiny vendéglőben, miután megrendelte a reggelit, így folytatta:

— Hajlékony emberek. Úgy tornásznak az eszméken, mint a létrán. Lehet, hogy Briand-ból elnök lesz.

Felsóhajtott, elgondolkozott, s pálinkát töltött a poharakba.

— Bámulatosan életrevaló, ügyes fajta. Egyszer még megverik a kövér, esetlen németeket. Nosza, igyunk Franciaországra.

Ittak; majd az asszony szótlanul táplálkozni kezdett, a reggeli befejeztével pedig, távozóban, így szólt:

— Este a Montmartre-on, valamilyen vidám kiskocsmában, jó?

— Pompás.

Este azonban, mikor Szamgin bekopogtatott Marinához, az ajtót egy tagbaszakadt, széles vállú férfi nyitotta ki, hátat fordított Szamginnak, s így szólt rekedtes tenor hangon:

— Ő meg, a gazember gúnyolódik...

— Gyere be, csak gyere — hívta Marina mosolyogva. — Ez itt Grigorij Mihajlovics Popov.

— Igen — hagyta jóvá Popov, és hanyagul odadugta hosszú kezét Szamginnak, megragadta tenyerét hosszú, forró ujjaival, és szorítás nélkül eltaszította; ezzel egy csapásra eldöntötte Szamgin véleményét róla. Marina bemutatta Klim Ivanovicsot.

— Ahá — mondta Popov egykedvűen, és úgy topogott és csoszogott, mintha sárcipőt húzna fel.

— Folytasd — ajánlotta Marina. Már estére volt öltözve: kalap, bal kezén könyökig érő kesztyű, a jobban pedig cső alakúra összecsavart bőrtáska; Popov előtte állt, s ujjaival különböző ábrákat rajzolt a levegőbe, mintha süketnémával beszélgetne.

— „Ha a fővárosban, mondta ő, ahol gárdahadtest állomásozik, rendőrség van, és még miegymás, lehetséges volt a munkásküldöttek forradalmi szovjetjének hatheti fennállása, ha lehetségesek Moszkvában barikádok, a hajóhadnál lázadások, az egész országban pedig pokoli zűrzavar, akkor mindezt úgy kell érteni, mint a forradalom főpróbáját..."

— Milyen leleményes — mondta Marina órájára pillantva.

— Én azt mondom neki: „Maga pénzt ad, mi tudást", de ő egyre csak ezt hajtogatja: „Garantálja, hogy nem lesz forradalom!"

— Nos igen, érthető! Pénzzel kereskedni könnyebb, nyugodtabb, mint üzemeket, gyárakat építeni, munkásokkal bajlódni — jelentette ki Marina, miközben felállt, és térdére csapott a táskával. — Nem, Grisa, ehhez kevés egy bankár, valami magas rangú hivatalnok vagy befolyásos ember szükséges... Nos, mennem kell, ha egy óra múlva nem tudok visszajönni, telefonálok... és akkor nem tartóztatlak tovább benneteket.

Popov elkísérte az ajtóig, visszajött, ügyetlenül belepréselte magát egy karosszékbe, bőr-dohányzacskót, pipát húzott elő és miközben megtömte, nem nézve Szamginra, hanyagul kérdezte:

— Nem találkoztunk mi már?

— Nem — felete Szamgin határozottan.

— Hm... Akkor hát tévedtem. Rossz az arcmemóriám, viszont egy ugyanilyen nevű embert ismertem. Együtt mentünk száműzetésbe. Valamilyen etnográfus.

„A bátyám" — akarta mondani Szamgin, de türtőztette magát, és csak ennyit mondott:

— Nem gyakori családnév.

Popov, aki pipája meggyújtásán fáradozva, egyik gyufaszálat a másik után törte el, ellentmondott:

— Az Okán van egy „Kacskov és Szamgin" hajózási vállalat, és volt egy Szofron Szamgin nevű bányatulajdonos is.

Sűrű füstfelhő mögé rejtőző arca kellemetlen volt: széles homlokú, mozdulatlan, akár a kő, feszült rajta a napbarnította bőr. Orcáján kék foltokat hagyott a leborotvált szakáll, tömött fekete bajusza kurtára nyírva, ajka vastag, nyershússzínű, orra nagy, gyűrött, szemöldöke bozontos, fölötte őszbe csavarodó fekete haj sűrű sörtéje. Mozdulatai, taglejtései nehézkesek, ügyetlenek, körülötte minden rázkódik, nyikorog.

Vadászzekéhez hasonló, különös szabású, sötétkét kabátot viselt. Rekedtes tenorja is kellemetlen, valami dühös feszültség érződik benne, mintha mindjárt felkiáltana, és valami gorombaságot vágna az ember fejéhez; különösen kellemetlen pedig kicsiny, sötét, dülledt cseresznye szeme.

„Arcátlan fickó, és úgy látszik, ostoba is" — állapította meg Szamgin, s felállt, szobájába akart menni; de ismét leült, mivel arra gondolt, hogy ez az ember talán valami érdekeset mondhat Marináról.

— Nagyszerű fickó ez a Szofron. Barnaulban találkoztam össze vele, és felajánlottam a szolgálataimat mint geológus. „Én, mondja ő, tudósokban nem bízom, magam gyártom őket. Vállalatomat egy volt tomszki pincér irányítja. Jó har-

minc esztendeje történt: ülök a vendéglőben, gondolkozom valamin, a pincér meg, egy szúrós szemű, fiatal legény, egyre csak zaklat: »Mit parancsol?« »Egy pohár kakastejet!« »Engedelmet, feleli, a kakastej éppen kifogyott!« Tisztelettudóan mondta, nem mosolyodott el. Hát mondtam is neki: »Hagyj fel a pincérséggel, öcskös, szegődj el hozzám.« Tizenegy év alatt igazgatót csináltam belőle: háztulajdonos, városi tanácsnok, csinos tőkét gyűjtött össze, bizonyára van vagy százezrecskéje. Még három ilyen emberem van. Hűséges szolgáim. Tudóssal viszont nem lehet üzletet kötni: nem ismeri a rubel értékét. Beszélgetni velük azonban érdekes, olykor még hasznos is."

Popov lomhán kezdett beszélni, de heves horkanással és olyan hangon fejezte be, mintha maga is nagyszerű fickó volna.

— Ami a kakastejet illeti, ez régi anekdota — jegyezte meg Szamgin.

— Az egész régi, az egész! — vágott vissza Popov zordan, és így folytatta: — Ez a Szofron hetvenhárom éves korában húsz-harminc mérföldeket lovagolt, és mértéktelenül nyakalta a vodkát.

Szamgin egykedvűen hallgatta, s az alkalmas pillanatot várta, amikor Marináról kérdezhet. Gondolatai szüntelenül az asszony körül forogtak, egyre makacsabbul és nyugtalanabbul. Mit csinál Párizsban? Hová ment most? Mit jelent ez az ember számára?

„Mi ez, féltékenység?" — kérdezte mosolyogva önmagától; nem felelt, s hirtelen úgy érezte, hogy valami nagyon szépet, rendkívülit szeretne hallani Marináról.

— Mi, értelmiségiek, nehéz helyzetben vagyunk posványos hazánkban: a nagypolgárság, a gyártulajdonos fejébe kell vernünk a tudomány értékének elemi igazságait — magyarázta Popov. — Mi pedig rosszul fogtunk hozzá. Maga szocialista?

Szamgin némán lehajtotta a fejét.

— Én is meghoztam a magam áldozatát — folytatta Popov, miközben pipájából a hamutartóba kotorta a hamut. — Öt

hónap börtön, három év száműzetés. Nem panaszkodom: a száműzetés jól kiegészíti a tanulás éveit.

Zsebébe dugta a pipát, felállt, nyújtózkodott, valami megreccsent rajta, mire gondterhesen megtapogatta a hóna alját, majd orra nyerge felé húzta bozontos fekete szemöldökét, és dühösen beszélni kezdett:

— Lenin összezavarta, elrontotta a játékot, kompromittálta a szociáldemokráciát Oroszországban. Ez nem politika, hanem szemfényvesztés, az ám! A németekről kell példát venni: nálunk a szocializmus fejlődése normálisan folyik, a munkásosztály legjobbjainak kiválasztása és az uralkodó osztályba való bekapcsolása által — mondta Popov; egy lépést tett, lábával beleütközött az egyik karosszék lábába, ellökte térdével, végül pedig támlájánál fogva odábbtolta. — Rosszul ismerjük mi a saját országunkat, ezért ugrunk át a fantasztikum területére. Zavaros ország! Lakosai csupa nihilista, szimbolista, maximalista, általában ábrándkergetők, pedig kulturált, iskolázott burzsoáziára és technikailag magas képzettségű értelmiségre van szükség, különben felfalnak a németek, úgy bizony! Ráadásul az angolok ránk uszítják a japánokat, ők maguk pedig beférkőznek hozzánk Közép-Ázsiába, a Kaukázusba...

Szamginnak elfogyott a türelme, és megkérdezte, hová ment Marina.

— Nem tudom — mondta Popov. — Valaki telefonált neki, valami konzulféle.

— Régóta ismeri?

— Egyetemista kora óta. Miért?

Szamginnak úgy tetszett, hogy Popov rákszeme megváltoztatta színét.

Popov előredőlt és megkérdezte:

— Feleségül akarja venni?

— Másról talán nem lehet szó?... — kezdte Szamgin, Popov azonban félbeszakította, és süvöltve folytatta:

— Még lánykorából ismerem, ugyanabban a körben szívtuk magunkba a bölcsességet, most pedig vagy másfél éve ismét összetalálkoztunk. Érdekes hölgy. Bizonyára még ér-

dekesebb volt, de kissé megháborította egy... fantaszta. Első szerelem, meg miegymás...

Elhallgatott és megint kivette a pipát zsebéből. Szamgin sértőnek találta ezt a hangot Marinára nézve, és fokozódott ellenszenve a mérnök iránt: mégis újabb kérdést igyekezett kieszelni Marináról.

— Egyáltalán Marina mesterkélten kiagyalt figura — jelentette ki Popov hirtelen, miközben hosszú ujjaival simogatta, cirógatta pipáját. — Mint az értelmiségiek többsége. Képtelenek vagyunk a történelmileg megadott egyenes vonalban gondolkozni, folyton bal felé csúszunk. Ha pedig jobbra kanyarodunk, akkor a szocializmus vallási jelentőségéről szóló könyvek írásához, sőt éppenséggel az egyházzal való összekapcsolásához jutunk el... Úgy vélem, Plehanovnak van igaza: a szociáldemokraták bizonyos pontig egy kocsiban utazhatnak a liberálisokkal. Lenin viszont Pugacsov-felkelést proklamál.

Pipáját tömte és elmosolyodott, úgyhogy foltos arca furcsán megnagyobbodott, szeme pedig eltűnt a szemöldök alatt.

— Igen érdekes esetet mesélhetek el arról, hogyan agyalják ki magukat az emberek. Egyszer egy diáktársaság tagjai sorban elmesélték, ki milyen körülmények között ismerte meg a nőt. Az egyik henceg, a másik sajnálkozik, a harmadik hazudik, a negyedik pedig kijelenti: „Én a tulajdon nővéremmel kezdtem ki." És olyan históriát tálalt fel, amely képtelenségével csodálatba ejtett mindenkit. A fiú gazdag kereskedőcsaládból származik, igen szerény, eszes, kitűnő muzsikus, a nővérét szintén ismertem, nagyon kedves, szigorú erkölcsű leány. Gerje előadásait hallgatta, és komolyan kutatta a francia reneszánsz történetét. Mondom a fiúnak: „Hazudsz!" „Hazudtam", ismerte be. „De miért?" „Szégyelltem magam a pajtásaim előtt, mert én még ártatlan vagyok!" Mit szól hozzá?

— Mulatságos — nyugtázta Szamgin.

Popov felugrott, és bőszen sziszegte:

— Mi az, nem érti az anekdota értelmét? Mulatságos. .

— Kérem, bocsásson meg — mondta Szamgin —, másutt jártak a gondolataim. Zotováról szeretnék kérdezni valamit...

Popov háttal állt az ajtónak, a kis előszobában sötét volt, és Szamgin csupán akkor pillantotta meg Popov válla mögött Marina fejét, amikor az asszony megkérdezte:

— Miért hagyjátok nyitva az ajtót?

— Milyen hamar visszajöttél — csodálkozott Popov.

Marina szó nélkül átment a hálószobába, kulcsaival csörömpölt, zár pattant, majd beszólt:

— Grigorij! Segíts már...

Popov bement, és hallani lehetett, amint szíjak csattannak, csikorog a bőrönd, és majdnem suttogásig tompított, sebes beszéd szűrődött át. Azután Marina határozottan így szólt:

— Ezt mondd meg.

Majd kilépett Popov előtt, ugyanúgy, kalapban, és közölte:

— Nos, most nem megyek veletek sehová, hanem egyenesen a pályaudvarra hajtatok, és irány London! Legfeljebb egy hétig maradok ott, azután visszajövök, és csapunk egy görbe estét.

Popov meglehetősen nyersen kijelentette, hogy senkit sem szeret kikísérni, azonkívül éhes, és elnézést kér. Kezét odadugta Szamginnak, de közben rá sem nézett, s eltávozott. Szamgin felállt és megkérdezte:

— Kikísérhetlek?

— Nem, nem kell.

— Akkor viszontlátásra!

Marina nem fogta meg a férfi feléje nyújtott kezét, és mosolyogva, csípősen kérdezte:

— Az előbb kifaggattad Popovot, hogy kiféle vagyok, ugye?

— Csak azt kérdeztem tőle, régóta ismeritek-e egymást?

Marina zsebkendőjével letörölte a mosolyt ajkáról és felsóhajtott.

— Ez természetesen olyan kérdés, amelyet több más szo-

kott követni. Miért nem teszed fel őket nekem? Mindenesetre figyelmeztetlek: Grigorij Popov csak azért nem gazember egyelőre, mert lusta és ostoba...

— Ide figyelj — szakította félbe Szamgin, és halkan, sebesen beszélni kezdett, nagy gonddal válogatva meg szavait: — Te rendkívül érdekes, nem mindennapi asszony vagy, ezt magad is tudod. Még nem találkoztam senkivel, aki ilyen heves vágyat ébresztett volna bennem, hogy megértsem... Ne haragudj, de...

— Cseppet sem haragszom, nagyon megértelek — mondta Marina nyugodtan, s mintha saját szavaira figyelt volna. — Valóban: egészséges nő, és szerető nélkül él... ez természetellenes. Nem veti meg a pénzszerzést, s közben a lélek felsőbbrendűségéről szónokol. A forradalomról némi kétkedéssel vélekedik, viszont jóakaratúan, s ez már valóban ördöngösség!

Kezét nyújtotta a férfinak.

— Indulnom kell a pályaudvarra. Legközelebbi találkozásunkkor majd fesztelenül elbeszélgetünk itt... Ha kedved tartja. Viszontlátásra, menj!

Szamgin kezében tartotta az asszony kezét, mondani akart valamit, de nem talált szavakat; Marina pedig mosolyogva kérdezte:

— Nem gondolod, hogy belém szerettél?

Megrázta Klim kezét, és sietve mondta:

— Minden nagyon egyszerű, barátom: mi érdekeljük egymást, és ezért szükségünk van egymásra. A mi korunkban becsülni kell az érdeklődést az ember iránt. Ó, menj már!

Megjelent a szolga a számlával, Szamgin megcsókolta az asszony kezét és elment; majd szobája közepén állva, cigarettára gyújtott, s elhatározta, hogy végigsétál a boulevardokon. De nem mozdult, csak kibámult az ablakon túli homályos, szürke ürességbe, a háztetők fölé; elszívta a cigarettát, majd az jutott eszébe, hogy bizonyára esni fog; csengetett, egy üveg bort rendelt, és kezébe vette Merezskovszkij új könyvét.

Reggel megitta kávéját, majd az ablak előtt, mint valami

mély verem szélén állva, elnézte, milyen gyorsan kúsznak a felhők árnyai, és a nap homályos foltjai a házak falain, a tér kövezetén. Odalent, mintegy engedelmeskedve a fény és az árnyék játékának, sebesen futkostak a kurta emberkék; fentről szinte kocka alakúnak tetszettek, és valósággal odatapadtak a földhöz, amelyet szorosan borított a piszkos kő.

Klim Szamgin úgy érezte magát, mint aki ledobta válláról megszokott terhét, s most testének egész mozgását meg kell változtatnia. Szakállát csavargatta, és a sietős magyarázkodás káros voltáról töprengett. Erősen kívánta, hogy Marináról való elképzelése megint ugyanazokban az élénk színekben, ugyanolyan lenyűgöző erővel pompázzék, mint Oroszországban.

„Mi aggaszt? — töprengett. — Félek, hogy üresség re bukkanok ott, ahol érzelmeim és képzeletem eredeti képet alkottak?"

Háta mögött kattant az ajtó kilincse. Szamgin összerezzent és visszanézett: az ajtón egy kövér ember furakodott be, kifújta magát, az asztalra rakta kalapját, kigombolta felső gombját, majd kidüllesztve jókora hordó nagyságú pocakját, könnyedén megindult Szamgin felé, s úgy lengette hosszú jobb karját, mintha ütésre készülne.

— Berdnyikov, Zaharij Petrov — szólalt meg magas, szinte nőies hangon. Párnás, igen meleg keze erősen megszorította Szamgin kezét, és lefelé rántotta, azután Berdnyikov kissé felemelte kabátja szárnyát, és szilárdan elhelyezkedett egy karosszékben, előhúzta zsebkendőjét, s erősen megtörülte nagy, puha arcát, szinte azért, hogy jobban látható legyen.

— Bocsásson meg, hogy így berontottam — jelentette ki, és orcáit felfújva, erős légsugarat lövellt Szamgin mellének.

Dudoros koponyájához gyér világosvörös hajfürtök simultak, arca teljesen sima volt, mint valami szkopecé, csupán a szemöldök helyén ágaskodott itt-ott némi sárga sörte; alatta kékes színű, hideg, dülledt pókszem, pillantása kifürkészhetetlen, de mintha vidáman csillogott volna. Szeme alól kékes barázdákban húzódtak a ráncok búzaliszt-tészta színű, püffedt arcára, zsíros orcáinak párnái közt porcos,

hegyes orr meredezett, s idegenül hatott a széles arcon. Szája nagy, akár a békáé, felső ajka szorosan fogaihoz tapadt, az alsó pedig aránytalanul vastag, duzzadt, mintha légy csípte volna meg, és undorral lecsüngött.

„Komikus színész" — állapította meg Szamgin, és valami rokonszenveset talált a kövér vendég arcában és alakjában.

— Tanulmányoz? — kérdezte Berdnyikov, és könnyedén megrázva fejét, hozzátette: — Bizony, nem vagyok elbűvölő látvány. A múltkor éppen Marina ajtaja előtt ütköztünk össze, emlékszik?

Olyan szigorúan emlékeztette erre, hogy Szamgin nem felelt, hanem ezt gondolta:

„Szemtelen fráternek látszik."

— Ma is hozzá készültem — folytatta a vendég, és felsóhajtott. — De nem találtam itthon. Így hát átjöttem önhöz.

— Mivel szolgálhatok? — kérdezte Szamgin.

Berdnyikov lehunyta jobb szemét, fejét csóválgatta, a szobát nézegetve, majd zajosan felsóhajtott úgy, hogy az asztalon meglebbent az újság.

— Egy pohárka apollinarisszal[24] — mondta. Szúrós szeme vidám mosolyra derült.

„Érdekes állat" — fűzte tovább megállapításait a vendégről Szamgin.

Berdnyikov a kellemetlen időjárásra, kimerült szívére panaszkodott, majd ráérősen, tárgyilagosan, de kissé félvállról beszélni kezdett.

— Nos kérem, ne veszítsük hiába az időt. Kereskedőember vagyok, tehát egyenesen nekivágok a dolognak. Ajánlattal jöttem, amely mindkét félnek előnyös. Szépen kereshet, ha egy komoly ügyben segítségemre lesz. És nem csupán nekem, hanem ügyfelének is, az én szívbéli jó barátom tiszteletre méltó özvegyének . . .

„Lám, kitől fogok Marináról hallani" — gondolta Szamgin, a vendég pedig előredöntötte puha testét, és sóhajtozva mondta:

[24] *Ásványvíz.*

— Micsoda asszony, mi? Költő tollára kívánkozik.

— Ritka szépség — erősítette meg Szamgin.

— Ez az: ritka! — hagyta rá Berdnyikov, és kétszer bólintott. Különös látvány volt, hogy egy ilyen kövér, kurta nyakon milyen könnyedén hajladozik a fej. Azután a karosszékkel együtt odábbhúzódott Szamgintól, és megint felcsendült magas, nőies hangja: fölényesen és erőszakosan, nyájasan és szinte csüggedten. — Nos kérem, térjünk a tárgyra! Egy kis figyelmet kérek. A dolog úgy áll: Marinuska belepottyant néhány szélhámos hálójába. Ön természetesen tudja, hogy az Állami Duma széles lehetőségeket nyújt az ilyen szélhámosoknak, s a többi. Arra akarják rávenni Marinuskát, hogy szerződést kössön bizonyos angol egyénekkel egyes uráli földbirtokok eladásáról... Ön természetesen tud erről?

— Nem — mondta Szamgin.

— Micsoda? — kiáltott fel vidáman Berdnyikov; kezét összekulcsolta hasán, és szertelenül csapongó hangulatával s cikornyás beszéde könnyedségével csodálatba ejtve Szamgint, így folytatta: — Ön a jogtanácsos, és nem tud róla? Tréfál...

Égszínkék mosolyú, hűvös, kicsiny kerek szempár szegeződött Szamgin arcára, fitymálón mozgott a vastag alsó ajak, kivillantak a sárga csillogó arany szemfogak; a vendég jobb kezének püffedt ujjai a hasán csüngő platinaláncocskával játszadoztak, bal mutatóujja pedig hangtalanul az asztalra bökött. Ennek az embernek egész viselkedésében, szavaiban, hangjának hajlékony játékában volt valami sértő komolytalanság.

Szamgin szárazon megkérdezte:

— Tegyük fel, hogy ismerem az önt érdeklő szerződést. Mi következik akkor?

— Akkor engedje meg közölnöm, hogy ebben az ügyben nagy összegek forognak kockán, és nekem a szerződés minden részletét ismernem kell. Ezért azt ajánlom önnek, hogy tájékoztasson...

Szamgin felugrott a székről, és sebesen kiabálta:

— Kérem, hagyja abba... ezt! Hogy merészel ilyen ajánlatot tenni?

Öntudatlanul rikoltott még néhány szót, de érezte, hogy idő előtt haragudott meg, s túlságosan hangosan dühöng; főként pedig ennek a kövér alaknak az ajánlata nem is annyira sértette, mint inkább megijesztette vagy csodálatba ejtette. Berdnyikov előtt állt, és mérgesen faggatta:

— Miért tart engem képesnek ilyen... hát ismer ön engem?

— Nem, éppenséggel nem ismerem — mondta Berdnyikov szelíden és szinte csüggedten, a fotel karfájába fogózva, és rázta a puha, alaktalan testét. — De ehhez nincs szükség különösebb merészségre. Én előnyös ügyet ajánlok önnek, mint ahogy felajánlottam volna akárkinek, bármilyen más ügyvédnek...

— Én önnek nem vagyok akárki! — rikoltotta Szamgin.

— Hát kicsoda? — kérdezte Bednyikov kíváncsian, s ez az ostoba kérdés még jobban lehűtötte Szamgint.

„Már komikus az arcátlansága" — állapította meg, cigarettára gyújtott, és szigorúan így szólt:

— Ismétlem: az önt érdeklő szerződésről semmit sem tudok. — „Kár volt ezt mondanom, nem azt, nem úgy mondtam, ahogy kellett volna!", kapott észbe; remegett a gyufaszál kezében, és ezt bosszantó volt látni.

Berdnyikov tenyerével a fotel karfájára támaszkodva, lassan felemelte szétfolyó testét, megtámasztotta vastag lábával, madárszeme pislogott, és kékes szikrákat szórt. Feldünnyögött:

— Ma nem tud róla semmit, de holnapra megtudhatja. Marina bizonyára filléreket fizet magának, itt meg...

— Elég ebből — mondta Szamgin már szinte kérő hangon.

— Jó, jó, ne lármázzon — válaszolt Berdnyikov, miközben könnyedén táncoltatta a lábát, hogy leeressze a felcsúszott nadrágszárat, majd csüggedten felsivított: — Miféle ördögnek szolgál ez az asszony! Egy férfi bezzeg kordában tarthatná, de hát férfit nem látni körülötte — mondta Berdnyikov sírósan visongva, miközben farkasszemet nézett Szam-

ginnal, és begombolta a kabátját. — Milliók után kapdos, sok millió után — folytatta s fenyegetően meglóbálta hosszú karját. — Micsoda idők, Szamgin úr! Olyan semmiségért, mint az italmérések bevétele, ölnek, bombákat dobnak, akasztófára jutnak az emberek, mi?

Berdnyikov furcsán bugyborékoló nevetéssel felkacagott: — Bu-bu-bu!

Dülöngélt, ajkát biggyesztette, szuszogott, és ajka orrával összefolyva, mulatságos dudort alkotott az arcán.

— Nem mondja meg neki, hogy itt jártam, és miért jöttem. Talán egyszer még találkoznak útjaink — mondta Berdnyikov, miközben az ajtó felé suhant. Könnyedén, nesztelenül tűnt el, akár a füst. Utolsó szavai igen bizonytalanul hangzottak, fenyegetésnek és baráti figyelmeztetésnek is lehetett tekinteni.

„Baráti — mosolyodott el magában Klim, miközben a szobát rótta, s órájára pillantott. — Mennyi ideig ült itt ez az ember: tíz percig, félóráig? Arcátlan és ostoba ajánlata nem sértett meg, mert hiszen nem gyanúsíthatom magam azzal, hogy képes volnék saját becsületem ellen cselekedni..."

Megnyugtatta önmagát, és az jutott eszébe, hogy tartóztatnia kellett volna Berdnyikovot, kikérdezni Marináról.

„Ostobán teszem, hogy nem jegyzem fel az ilyen találkozásokat és beszélgetéseket. Feljegyezni annyi, mint elhessegetni, elfelejteni; mindenképp azonban formába önteni, vagyis tompítani a hatást. Agyam túl van terhelve a sok társadalmi limlommal."

Nagyon tetszettek ezek a szavak: társadalmi limlom. Megállt, lehunyta szemét, és csupán az agy munkája számára lehetséges gyorsasággal felkavargott előtte az élmények tarka forgószele, az összeegyeztethetetlen egyéniségek fárasztó kartánca. Különösen kitűnt Varavka és Kutuzov, akikről már rég meg kellett volna feledkeznie, továbbá Ljutov és Marina — nincs-e bennük valami rokon vonás? Valamint Mitrofanov és Ljubimova, a vörös hajú Tomilin, zöldes árnyként felvillant Varvara, és ugyanúgy, egy másodperc tört részére, megelevenedett a sorsában alázatosan meg-

nyugvó Kulikova és Anfimjevna, s újabb és újabb, ismerős alakok. Létezésük értelme megfoghatatlan.

A múltba való visszatérés e pillanatában Szamgin először érzett valami újat: mintha mindaz, amit emlékezete eléje vetített, rajta kívül, egy távoli, de mégis ellenséges homályban öltött volna testet. Ő pedig egyedül áll az árnyékok szoros füzérében, melyeket az ő agya, emlékezete világít meg. A temérdek ember között egyetlenegy sem akadt, akivel hajlandó lett volna fesztelenül elbeszélgetni a legfontosabbról: önmagáról. Egyetlenegy sem, Marinát kivéve. Lehunyta szemét, s a cigaretta füstjén keresztül megpillantotta arcának képmását a tükör üvegjén; bosszantóan együgyű, csüggedt arckifejezése nem volt összhangban a pillanat komolyságával: itt áll egy ember, felvont vállal, mintha el akarná rejteni a fejét, és hunyorogva, ijedten nézi önmagát pápaszemén keresztül, mint valami idegent. Dühösen megrázta magát, összeráncolta homlokát, s megint róni kezdte a szobát, miközben ezt gondolta:

„Azoké az igazság, akik azt állítják, hogy a valóság személytelenné teszi az embert, erőszakot követ el rajta. Van valami... megengedhetetlen a valósághoz fűződő kapcsolatomban. Minden kapcsolat kölcsönhatást tételez fel, de hát tudok én... illetve: akarok-e én hatni a környezetemre másként, mint a korlátozó és rothasztó befolyása elleni önvédelem jegyében?"

Eszébe ötlöttek Marina szavai: „A világ korlátok közé szorítja az embert, ha az embernek nincs támasza a lélekben."

Valami effélét bizonygatott Tomilin is, amikor a megismerésről mint ösztönről beszélt.

„Igen, a megismerés gépies és majdnem értelmetlen, akár a nemi ösztön" — mondta Szamgin szigorúan önmagának, s megint Marina jutott eszébe, amint mosolyogva mondja:

„Szabad polgárrá nem az alkotmányok, nem a forradalmak teszik az embert, barátom, hanem önmagának megismerése. Vedd Schopenhauert, olvasgasd szorgalmasan, utána pedig Sextus Empiricus művét »Pyrrhon tételei«-ről. Azt

hiszem, oroszra nincs lefordítva, én angolul olvastam, franciául is megjelent. A pesszimizmusnál és kétkedésnél magasabbra nem szárnyalt az emberi gondolat, s ha nem ismered e kettőnek a röptét, semmit sem tudsz megoldani, hidd el!"

Szamgin megállt, a falhoz támaszkodott, rágyújtott. Úgy rémlett neki, még sohasem gondolkozott ilyen feszülten, és még sohasem állt ilyen közel valami fontoshoz, ami a következő pillanatban feltárul előtte, kirobban, szétszór mindent, ami ránehezedik és zavarja abban, hogy meglelje a lényeget önmagában, ebben a „társadalmi limlom"-mal túlterhelt emberben. Lassan szívta cigarettáját, sokáig állt a falnál, de semmi sem történt, semmi sem robbant, csupán fáradt volt, s úgy érezte, el kell mennie valahová. El is indult, megnézte a Luxembourg-múzeum képeit, megebédelt egy kicsiny, otthonos vendéglőben; estig gyalogszerrel és kocsival Párizs utcáit járta, s elraktározta agyában mindazt, amiről idővel mesélni lehet valakinek. A díszbe öltözött város körútjain, a gesztenyefák hívogató árnyéka alatt, a gazdagságukkal hivalkodó kirakatok és vendéglők mellett, ahonnan kacagás és zene áradt ki a járdára, vidáman zsibongó férfiak és nők, fiatal emberek és lányok haladtak egymással szemközt, úgy tetszett, mindnyájan ugyanazt keresik — azt a lehetőséget, hogy ártatlanul nevessenek, kiabáljanak, fitogtassák életművészetüket. Az életörömtől duzzadó zsivaj kellemesen hevítette Szamgint, mint a nemes óbor. Belevetette magát a tömeg hullámzásába, s arra gondolt, hogy a franciák jóval kevesebbet filozofálnak, mint az angolok és a németek. Nehéz volna elképzelni Párizs utcáin Immanuel Kantot és Schopenhauert vagy Hobbest. Nehezen feltételezhető, hogy ebben a városban egy Dosztojevszkijhez hasonló ember születhet. Nem ülhetne Jonathan Swift kanonok sem egy vendéglő asztala mellett. Igen érthető viszont a szerzetes Rabelais mennydörgő, öblös kacagása, Voltaire kimeríthetetlen elméskedése és teljesen helyénvaló a XIX. század Anakreonja, a kopasz, kövér Béranger. Lehetséges-e fanatikus francia? Szamgin gyorsan keresgélni kez-

dett emlékezetében, de nem talált ilyet. Felötlött Polezsajev verse:

A francia, mint egy gyerek
Tréfálkozik veled, nevet.
S a lerombolt trónok felett
Épit fel uj törvényeket...

E sorok teljes összhangban voltak lépéseinek ütemével. Agyában felvillant Baudelaire neve és kihunyt, nem szült semmilyen gondolatot.

Azután ez jutott eszébe:

„A francia burzsoázia igazolta a forradalom vérontását és szörnyűségeit: megmutatta, hogy tud könnyen és okosan élni, és e gyönyörű, régi várost valóban a világ Athénjává tette..."

Este színházban ült, és gyönyörködött a híres La Vallière játékában, aki egy szocialista képviselő, komikus polgár feleségének szerepében szilajul rótta a táncot, kivillantva a közönség felé fekete csipkés nadrágját, és mesterien mulattatott valamilyen egzotikus királyt, Párizs vendégét. Szamgin gyalog ment haza; nagy kedve volt hozzá, hogy egy nőt fogjon, de nem tudta rászánni magát.

„Unom titokzatos ügyeit és különös ismeretségeit" — gondolta lefekvéskor dühösen Marináról, mintha a felesége volna az asszony. Önmagára is haragudott; tegnapi gondolatai naivnak, meddőnek tűntek fel, nem változtatták meg szokott hangulatát, ámbár felbukkantak bizonyos testetlen gondolatok, amelyek elvontságukkal kellemesen hatottak.

„»A világ hipotézis« — mondta egy »magyarázó úriember«, úgy rémlik, Petrazsickij, nem? Helyesen mondta: számomra a világ ellentmondó jelenségek szakadatlan folyama, melyek örvényként áramlanak felfelé vagy lefelé valamerre, spirális pályán, ami lehetővé teszi az események hasonlóságáról, ismétlődéséről való gondolkozást. Egy pillantás a múltból, alulról felfelé, vagy az óhajtott jövőből, a spirális hipotetikus felső végéből, lefelé, a jelenbe: ez lényegében játék, amely dogmatizálja a gondolatokat. Nem több. A gon-

dolat mindig dogmatizál, mást nem tehet. Formula, forma, ez már dogma, körülhatárolás. A gondolat a világ egyik jelensége, rész, amely arra törekszik, hogy magába foglalja az egészet. A lélek? Egy félvad falusi paraszt lelke, Marina »szelleme«. Kérdés, van-e jogunk végiggondolni a dolgokat, dogmákat, hipotéziseket, teóriákat alkotni és állítani. A »magyarázó úriemberek« nem teszik fel maguknak ezt a kérdést. Nem lehet megtagadni ezt a jogot a szellem arisztokratáitól, a szépség lovagjaitól, itt teljesen megengedhető az esztétikai igazolás. De mikor ezt a jogot Kutuzov, a falusi molnár fia, a félbemaradt egyetemistának, Uljanovnak a tanítványa bitorolja .... És felelősséget kell vállalni a gondolatokért. Ki állította ezt? Úgy rémlik, Joseph de Maistre. Nálunk pedig Konsztantyin Pobedonoszcev ..."

Elmélkedése észrevétlenül és erőszakosan egy zugba vezette, ahol a legkellemetlenebb valóság sűrűsödött össze. Szamgin homlokát ráncolta, cigarettázott, és igyekezett kisiklani a meddő töprengés szűk köréből, bosszúsan dobolt ujjaival egy Maupassant-novellás köteten.

Olvasmányainál egyre gyakrabban érezte úgy magát, mint egy készruha-üzletben, ahol nem talál termetére illő ruhát. S önérzete mind makacsabbul unszolta, hogy neki magának kell egy ilyen kényelmes, könnyű és tartós ruhát szabnia és varrnia.

Három óra tájt egy vendéglő teraszán ült a Bois de Boulogne-ban, és az étlap tanulmányozásába mélyedt.

— Ide hallgasson, Szamgin — harsant feje fölött Popov halkra fogott, rekedtes hangja —, itt az apósom, érdekes figura, igen gazdag ember! Mondtam neki, hogy maga Zotova jogtanácsosa, az asszony pedig neki régi ismerőse. Szeretne megismerkedni magával ...

Popov kérő hangon beszélt, arcára zavart fintor dermedt, felvonta vállát, mintha fázna, és általában különösképp nem hasonlított arra a széles taglejtésű emberre, amilyennek Szamgin Marinánál láthatta.

— Éppen ebédelni készültem — mondta Klim, akiben érdeklődést keltett Popov fintorgása, s ezt gondolta: „Bizo-

nyára nem nagyon kívánja, hogy az apósa megismerkedjék velem."

— Együtt is ebédelhetünk — dünnyögte Popov, és Szamgin elhatározta, hogy enged az élet e kicsiny erőszakának.

A terasz sarkába mentek; a viráglugas mögött, egy babérfa alatt nagy darab, testes ember ült egy asztalnál. Rövidlátó szeme miatt Szamgin csak akkor ismerte fel Berdnyikovot, amikor egészen közel ért a kövér férfihoz. Berdnyikov az asztalra könyökölve ült, és fejét annyira előre nyújtotta, amennyire csak kövér nyaka engedte. Ebben a pózban nagyon emlékeztetett a varangyos békára. Szamginnak úgy tetszett, hogy Berdnyikov madárszemecskéje faggatóan csillog, mintha ezt kérdezné:

„Nos, kérem: hogy fogja magát viselni?"

Homályos gyanú döfött bele Szamginba: dühösen Popovra pillantott, a mérnök pedig közelebb húzta székét, és fájón megütötte Szamgin lábát; bocsánatot sem kért, s így szólt:

— Szamgin... Klim Ivanovics, ugye?

— Zahar Petrov — felelt Berdnyikov vidáman és ültében odanyújtotta Szamginnak puha markát. — Foglaljon helyet, kérem szépen.

„Ha előhozakodik a szerződéssel, torkára forrasztom a szót!" — határozta el Szamgin.

— Vőmmel egy kicsit vitáztunk, étvágygerjesztés céljából éppen, amikor egyszerre csak látom: jön egy orosz, vagyis szintén jó társalgó, kiderült, hogy Grigorij ismeri önt. — Jóindulatú mosolyától szeme elfátyolosodott, és nyájas, olajos fényben úszott. — Nos, kérem, rendeljen! Nekem, Grigorij, sok spárgát és svájci sajtot, ez a legtisztább és legegészségesebb sajt. Én ugyanis nagy hódolója vagyok a növényi és a tejes ételeknek, és a gyümölcsöt is imádom. Amihez a franciák művészi tökéllyel értenek, az a nő és a zöldségféle. A nőt oly mesterien nevelték, hogy maga tálalja fel önmagát, szinte zenekísérettel, zöldfőzelékeik pedig a világon a legjobbak, ezt mindenki elismeri. Járt már reggel tájt a Központi Vásárcsarnokban? Menjen el. Van olyan bámulatos, mint a Louvre.

Szamgin szótlanul hallgatta, és résen állt. Nőttön-nőtt benne a gyanú, hogy az após meg Popov bizonyára megpróbálja kikérdezni Marina ügyeiről, azért hívták asztalukhoz. Tulajdonképpen sértő, hogy az asszony titkolja előle ügyeit...

Berdnyikov beszéd közben nyakkendőjét igazgatta, amelybe nagy fekete gyöngyszem volt tűzve, a nyakkendő alatt nagy briliáns inggomb ragyogott, vastag platinagyűrűjén smaragd lángolt gonosz, zöld tűzzel. A kövér ember szúrós szeme bogara ma szintén zöldes fényben csillogott.

— A papa női téren nagy kópé — mormogta Popov, félbeszakítva a pincérrel folytatott szakszerű tárgyalását.

— Ne higgyen neki — mondta Berdnyikov, megmozdítva lomha testét, és beharapta, megnyalta alsó ajkát; majd sóhajtott, s változatlanul éneklő, nyájas hangon folytatta: — Olyan képet fest rólam önnek, hogy elszörnyed.

„Bizonyára olyasféle csodabogár, mint Ljutov" — gondolta Szamgin, a kövér ember simán folyó beszédét hallgatva, amely eloszlatta gyanakvását. Popov azonban, míg figyelmesen szemlélte a felszolgált előételeket, váratlanul s meglehetősen nyersen megkérdezte:

— Zotova Angliába utazott?

Szamgin felegyenesedett, és szemüvegén keresztül szigorú pillantást vetett Berdnyikovra: arca szétfolyt, szinte olvadozott a kedélyes mosolytól. Úgy látszott, a kövér ember eleresztette füle mellett Popov kérdését; Szamgin felé dőlt, s vidáman mondta:

— Papának nevez engem, ezt a jogát viszont elveszítette: a felesége otthagyta, meg különben sem a lányom volt, hanem az unokahúgom. Saját gyermekeim nincsenek: a nagy választék ellenére sem találtam az anyaságra alkalmas nőt, így hát váltott lovakon nyargaltam... — Majd váratlanul megkérdezte: — Tagja valamilyen politikai pártnak?

— Nem foglalkozom politikával — felelte Szamgin meglehetősen szárazon.

— Nagy ritkaság napjainkban, amikor még a kölykök és a csitrik is beleütik az orrukat a politikába — mondta Berd-

nyikov mély sóhajtással, s komikus bánattal így folytatta: — Főként a lányokat sajnálom, egészen ehetetlenek lettek, mint például a lekvár ecettel. Lám, Popovot is megsebezte a politika: a marxizmus híve, és azzal fenyegeti a parasztot, hogy szocialistát farag belőle, noha a paraszt, még ha ágrólszakadt koldus is, akkor sem proletár...

Popov, aki pálinkát töltött a poharakba, bozontos szemöldökét zordan összevonta az orra tövére, cuppantott, megnyalta ajkát, és fojtott hangon sziszegte:

— Mit akar? A magához hasonló gömbölyű alakok nevelik át proletárra, hisz éppen ez a feladatuk...

— No jól van, nem vitatkozom, hadd legyen igazad! — felelte Berdnyikov élénken, és Szamginra kacsintott: — Ami az én életemben nem történik meg, az nem izgat, a Csehov által ígért jólét koráig pedig sehogy sem húzom ki. Nos, kérem, igyunk a rózsás jövőre!

Orra elé emelte poharát, megszagolta, és arca mulatságos, szinte alaktalan puha csomóvá ráncosodott össze, zsíros bőre ferde redőkbe futott, kerek szeme elbújt, kihunyt. Szamgin másodszor látta ezt a fintort Berdnyikov petyhüdt, nőies arcán, és ez a gondolat ébredt benne:

„Mulatságos fecsegő. És úgy látszik, nem ostoba."

Különösen csodálatba ejtette a kövér ember mozdulatainak és beszédének könnyedsége. Annyira, hogy megpróbált visszaemlékezni: szerepel-e valahol az orosz irodalomban ilyen életörömtől duzzadó, komikus típus?

Berdnyikov pedig különleges művészettel vajat kent a retekre, falatozott, arca előtt lóbálta a szalvétát, és vékony hangján zengte:

— Szeretem köszörülni a nyelvem különféle bölcsességeken! Nekünk, oroszoknak, szemrehányást tesznek, hogy sokat beszélünk: nos, én éppenséggel nem tartom bűnnek. Az egyház óva int: „A sok beszéd nem nyújt üdvöt", viszont ő maga fáradhatatlanul szónokol, bár ideje volna belátnia, hogy a magamfajta tarka népet az ő igéi nem változtatják egyszínűvé, hanem éppen ellenkezőleg. Nekünk, Szamgin úr, van miről beszélnünk. Az európaiak maguk között nem

beszélgetnek a mi témáinkról, ők már szépen berendezkedtek: isznak, esznek, szeretnek, felhasználják nyersanyagunkat, eszik a kenyerünket, szép kényelmesen éldegélnek, beszéd céljából pedig beválasztják a parlamentbe a lehető legbecsvágyóbb és legostobább szomszédjaikat. A szocialistákat erre a szerepre nevelik, ők nyilvánosan is az evés, ivás, a családi élet kereteinek kitágításáról szónokolnak. A lélekről nem csevegnek a parlamentekben, ez illetlen volna, sőt nevetséges. Mi pedig mind éppenséggel a lélekről csevegünk. Nomád nép vagyunk: a gondolat mezein még nem is olyan régen Lavrovnál és Mihajlovszkijnál legelésztünk, tegnap Friedrich Nietzschénél, ma pedig, lám Karl Marx füvecskéjét legeljük, és azon kérődzünk.

Popov ügyetlenül és kegyetlenül szabdalta a kacsát, ropogtak a csontok, a kés alól kicsúsztak a húsdarabok.

— Ó, az ördögit... — morgott Popov.

Szamgin, miközben táplálkozott és figyelmesen hallgatott, látta, amint a távolban, a fák törzsei mögött, lassan vonult a fogatok vég nélküli füzére, rajtuk kiöltözött nők élénk figurái, mellettük lovasok táncoltak szép paripákon; az alacsony bokrok fölött, az acélkék levegőben sétálók szalmakalapos, keménykalapos feje suhant, valahol messze egy zenekar jól hallhatóan játszotta a „Carmen"-t; a hetyke, vidám zene illett a hangok morajához, minden kellemesen tarka volt, de nem rikító, minden ünnepies és szép, mint egy jól rendezett operaelőadás. S az ünnep fölött, könnyedén túlharsogva zsivaján, Berdnyikov vékony hangú, csípős mondókája kígyózott; a kövér ember szopogatta a spárgát, és így beszélt:

— Mi nem akaraterős, hanem gondolkozó nép vagyunk, mi nem annyira tenni igyekszünk, mint inkább kitalálni valamit az általános jólét érdekében. A messianizmus éppenséggel puszta szájtátás. Bocsánatot kérek. Az akaratot minálunk nem fejlesztették, hanem elfojtották, kívülről az állam, belülről pedig a szabadgondolkozás bomlasztotta. Buzgón törődtek a néppel, s folyton ezt kérdezgették: „Ébredsz-e már, erőtől duzzadó?" S most felébredt, ahogyan kí-

vántuk, és hatalmas károkat okozott az államnak azzal, hogy szétzúzta, porrá és hamuvá változtatta a legfejlettebb földesúri gazdaságokat.

— Felperzselték a birtokocskáját — jelentette ki Popov egykedvűen, és pezsgőt töltött.

— És levágták a jószágaimat — tette hozzá Berdnyikov. — Nos, én azonban nem panaszkodom. Sztoikus lévén, ezt mondom: „Üss, de okulj!" Úgy ám! Nosza, igyunk egy kis pezsgőt az egészségünkre! Én ezen az ártalmatlan italon kívül semmi mást nem engedek meg magamnak, korlátolt ember vagyok. — Egy pohárka konyakot öntött a talpas pohárba, koccintott Szamginnal, és nyájasan kérdezte: — Nem untatja a fecsegésem?

— A legnagyobb érdeklődéssel hallgatom — felelte Szamgin teljesen őszintén.

— De nem szól egy szót sem.

— Nem vagyok bőbeszédű.

— Az óvatosság jó tulajdonság — jegyezte meg Berdnyikov, és Szamgin megint azt látta, hogy arca komikusráncokba húzódik. Majd a kövér ember váratlanul és valahogy ok nélkül elnevette magát. Egész testével kacagott, a nevetés hullámokban futott végig rajta, felduzzasztotta nyakát, orcáit, rázogatta kövér, nőies vállát, de csaknem teljesen zajtalan volt, valahol a hasában szortyogott, s tompa, bugyborékoló hangokban tört elő duzzadt orcája és ajka közül:

— Bu-bu-bu . . .

Szamgin ezt gondolta:

„Visítozva kellene nevetnie."

— A szószaporítás nagymestere — jelentette ki Popov lustán, de leplezetlen bosszúsággal, miközben vörös bort töltött Klimnek. — Tartsa szeme előtt: neki nem az a fontos, mit mond, hanem hogyan!

— Hallja? — kapott a szón Berdnyikov. — Esztétává léptetett elő. Különben pedig nihilistának szid. De hát mi az én bűnöm, ha nálunk a gondolatszabadság éppen szószaporításra vezet és semmi másra? Nos, mondja meg, kicsoda nálunk a szabadgondolkozás példaszerű kifejezője? Csaada-

jev? Bakunyin és Kropotkin? Herzen, Kirejevszkij, Danyilevszkij s a többi hasonszőrű?

— Hogy fitogtatja magát a kis hamis: lám, milyen olvasott vagyok — mondta Popov ugyanolyan lustán, de már kötekedve. Berdnyikov teste megingott, valósággal hullámzott, az asztalra dőlt; kerek szemecskéjében bősz, zöldes láng lobbant fel, és sivítva, visongva hadarta:

— Megállj csak! Mutass nekem a Bakunyinok és Kropotkinok helyett egy orosz Owent, Fourier-t, Saint-Simont, mutass, nos? Lelkecském: minálunk az együgyű Szjutajevek, Bondarjovok helyettesítik őket, meg az a csodabogár gróf, akit értelmi szegénysége folytán elcsábítottak. Ó, csúnyán, vakmerően beszélek — kiáltott fel, s ügyetlenül ijedséget színlelt. — Ön azonban, Szamgin úr, ne gondoljon rosszat rólam: én ugyanis nem tagadom a zsenit, mindenkivel együtt magasztalom a világhírű művészt. Úgy vélem, viszont jogom van ezt mondani: ostoba, mint egy zseni! És ez nem csupán egyvalakire vonatkozik, hanem általában a zsenire a művészetben...

— Csernisevszkij... — kezdte Popov, és dühösen összevonta szemöldökét.

Az após leintette:

— Hagyd abba! Ez a papnövendék szorgalmas tudós volt, csodatevőt azonban az irodalmárok faragtak belőle, mivel szerette a parasztot. Azt mondom neked, hogy a burját Scsapov jóval tömörebb elme volt nála, bizony! Van még egy gondolkozó: Fjodorov, az ő „Általános filozófiá"-ját azonban senki sem ismeri.

Egész testével Szamgin felé dőlt, mosolygott, s tövig kivillantotta arany szemfogait.

— Drága... Kirill Ivanics, óhitűek vagyunk mi, megpenészedtünk, benőtt a moha! Ezek a mi szlavofiljeink, mindenféle narodnyikaink: mind óhitűek. És mihelyt Európa felé fordít bennünket valamilyen Péter, nagy vagy kicsi, mindjárt felüvöltünk: „Antikrisztus! Boldogok a szelídek..."

— Úgy hiszem, ön lebecsül bizonyos eseményeket, ame-

lyek az imént... — kezdte Szamgin, Berdnyikov azonban megragadta Klim kabátja ujját, s már mérgesen folytatta:

— Nem állhatom a szelídeket! Ha az egész világ Heródesévé tennének, én éppenséggel nyomban kihirdetném, hogy mind egy szálig kiirtom a szelídeket, boldogtalanokat és mártírokat. Nem tisztelem a szelídeket! Rossz társaság, tehetetlenek, nincs mit kezdeni velük. Én nem vagyok humánus ember, én éppenséggel vasat gyártok, hát mire az a szelídnek? Emlékszik Tolsztoj „Három fivér" című meséjére? Mire való a vas az ostobának, ha nem akarja védeni magát? Házát szalmával fedi, a földet faekével szántja, kordéja fakerekű, évente fél font szöget használ el.

Szamginnak kissé fejébe szállt az ital, belefáradt a vékony, éles hang hallgatásába. Érdekes, de túl sok... Lám, milyen gondolatokat hordoz magában egy ilyen ember.

„Miféle ember?" — kérdezte Klim önmagától, de nem volt kedve választ keresni, gyanakvása Berdnyikov iránt pedig lassanként eltűnt. Szokatlanul nyájas hangulatban érezte magát, mintha hosszadalmas, bonyolult vitát pihenne ki, amelyet polgári perben egy makacs ellenféllel folytatott.

Kellemes volt a fák mögött a sétányon hullámzó tömeg nyugodt, díszes felvonulását figyelni. A ferdén tűző napsugarakban az emberek úgy mentek egymással szemközt, mintha hencegve mutogatnák önmagukat, gyönyörködnének egymásban. A hangok zsivajától tompított zene lírai lágysággal kísért. Gyakran hallatszott vidám nevetés, lónyerítés, a vendéglő mögött fürgén szólt a hegedű, bársonyosan zengett a cselló, egy női hang macsicsot énekelt, és Popov, bőszen ráncolva homlokát, szőrös ujjával verte a taktust poharán; s halkan, de jól érhetően dúdolta:

Sous votre jupe blanche
Brillait la hanche...[25]

[25] *Fehér szoknyája alól*
Kivillant csípője.

Berdnyikov szüntelenül ivott, konyakot töltve a pezsgőhöz, de nem részegedett le, csupán a hangja halkult el, fakóbb lett, mintha átnedvesedett volna, s a kövér ember egyre szaporábban, nehezebben lélegzett. Tovább fitogtatta szavainak tarka tollruháját, de már kevésbé vidáman, és túlságosan nyíltan iparkodott megnevettetni hallgatóit.

Szamgin úgy vélte, eljött a pillanat, amikor Marinára terelheti a szót, de zavarta Popov — magatartásában volt valami feszült óvakodás; úgy festett, hogy valami üzleti beszélgetésre készül, Berdnyikov azonban nem akarja ezt, és azért beszél ilyen sokat, szinte szakadatlanul.

Most Popov mogorván dünnyögött valamit a felelőtlenségről; a kövér ember pedig tenyerével végigsimított csont nélküli arcán, és csengőbb hangon, szinte kajánul kezdett beszélni:

— Hát kinek legyünk felelősek? Magad is tudod: lehet, hogy pocsékul csinálom a történelmet, de mégis csinálom, és az értelmiségieknek szabad kezet adok, hogy ítéletet mondjanak rólam és megrójanak. De hogy beleártsák magukat az ügyeimbe, másként, mint szóval!... Neked a történelem a marxista szakács szerepét adta, nekem a Vaszka kandúrét, a proletár viszont még Németországban sem jutott el a történelemformálásig. Értem én: a forradalmat nem lehet egy gallyra felakasztani, Sztolipin pedig vidéki eszű tökfilkó: eleinte engedett volna, később pedig lassanként visszakozott, mint az okos gazda. Most pedig az otrubokkal szét akarja morzsolni a falut: azt képzeli, az orosz mezőkön amerikai farmereket fog teremteni, de csak sok millió nyomorult lázadó terem majd. Farmerek gyártásához bizony kevés a mezőgazdasági felszerelés, még ha fél Oroszországot is elzálogosítja a francia bankároknak.

— A fürge nyelv párosulása a felületes gondolkozás naivságával: nem nagy bölcsesség — kezdte Popov oktatón, sőt dühösen, apósa azonban félbeszakította:

— Ezt rólam mondod? Köszönöm.

Kiitta a konyakkal kevert pezsgőt, és Szamgin felé fordulva, így folytatta:

— A felkelés leleplezte a hatalom gyengeségét, az igazi forradalom lehetségességét; a kadetocskák pedig a viborgi gyűlésükkel éppenséggel kompromittálták magukat a józan észjárású emberek szemében, életük végéig. Most már, kérem szépen, ha a mi proletárunk elhatározza, hogy Lenint követi, és magával tudja ragadni a parasztot, a játék leghatalmasabb figuráját, akkor Oroszország szétpukkan, mint a hólyag.

Felnevetett:

— Bu-bu-bu.

Simogatta csaknem álláig tornyosuló pocakját, verdeste tenyerével, csillogott a smaragd az ujján és a mosoly a szemében.

— Egyetlen megmentőnk, Kirill Ivanovics — fejezte be —, az arany, a külföldi arany! Sok milliárd frankot, márkát, fontot kell szórni a mi országunkba, hogy veszélyes pillanatban gazdái az arany védelmére keljenek, íme, ez az én ötletem!

— Badarság — mondta Popov, egyik válláról a másikra ejtve fejét, és erősen lehunyta a szemét.

— A hazafi! — vágott vissza Berdnyikov, és Szamginra kacsintott. — Hazafi és szocialista az élet kudarcai miatt. Felfedezett valamit, ellopták, felesége otthagyta, kártyában nincs szerencséje.

— Elég már! Menjünk kocsikázni — ajánlotta Popov fáradtan, Berdnyikov azonban különös nyájassággal pillantott Szamgin arcába, s így beszélt:

— Szeretek kötekedni! Kölyökkoromban apámmal kötekedtem, apám aknász volt, azután megtalálta a szerencséjét, és dúsgazdag lett. Kegyetlenül püfölt engem, de mint látja, nem tett kárt bennem. Csehovnak igaza van: ha verjük a nyulat, még gyufát gyújtani is megtanul. Ön hogy vélekedik Csehovról?

— Kiváló és igazmondó művész — állapította meg Szamgin, és érezte, hogy helytelenül szigorú hangnemben mondta, s nevetségesen hat. Ránézett Popovra, a mérnök azonban nagy figyelemmel válogatott a szivarok között. Berdnyikov

pedig megigazította nyakkendőjét, és helyeslőn előredugta a fejét: nyilván így szokott köszönni is.

— A legelegánsabb író — jelentette ki. — Egyesek panaszkodnak: szomorú. Hiszen nem ésszerű panaszkodni az októberre amiatt, mert ilyenkor rossz az idő. Pompás napok is vannak viszont októberben...

— Amikor az októbristák születnek — fűzte közbe Popov mogorván.

— Gratulálok, szellemes volt! — mondta Berdnyikov helyeslőn, és békaajkа széles mosolyra húzódott. — Szépek az októberi naplementék. Meg a hajnalok. Hiszen negyvenéves koromig vadásztam, tizenegy medvét ejtettem el...

Popov kocsit szerzett, a kövér ember rávette Szamgint, hogy „ne bontsa meg a társaságot", Szamginnak pedig nem is ez volt a szándéka. Berdnyikov kedvesen maga mellé invitálta, Popov pedig, szivarral a foga között szélesen szétterpesztve lábát, az elülső ülésre telepedett. Szemlátomást fejébe szállt a szesz, szivarozás közben mulatságosan felfújta orcáját, homlokát ráncolta, szemöldökét táncoltatta, a füstöt Szamgin arcába eregette, aki egyre határozottabban érezte, hogy a mérnök feszélyezi. A kocsi kiért egy széles fasorba, és láncszemként bekapcsolódott a változatos, tarka fogatok vég nélküli láncolatába. Szamgin úgy érezte, kellemes izgalommal tölti el az ünnepien vidám, takarosan öltözött embertömeg díszes felvonulása, a sokszínű lakk tükörfényes ragyogása, a fogatok fémdíszítése, meg az ápolt paripa szerszáma; az állatok lassan és ünnepélyesen lépkedtek, s az emberek kedvükre gyönyörködhettek erőtől duzzadó, kecses mozgásukban. Vakítóan csillogott a bálványszerűen mozdulatlan kocsisok és inasok aranyos libériája, lakk-kalapos fejük szinte fémből volt, arcukon zord méltóság ült, mintha nem csupán a lovakat irányítanák, hanem ezt az egész körforgást, a kicsiny tó partján s a nap sugaraiban még rózsaszínű, nyugodt víztükrön, a felhők tükörképei között, hattyúk úsztak, kérdőn s büszkén meghajlítva nyakukat, a parton pedig színpompás ruházatú gyerekek zajongtak, kenyeret hajigáltak a madaraknak. Felvillant egy-egy bronz-

színű néger arc, melyet még jobban kiemelt a villogó fehér mosoly, a fogak csillogása és a vidám szempár márványszerű kéksége, úgy rémlett, ezek a halvány szemek foszforeszkálva füstölögnek. A fogatok nyomában és szemközt velük férfiak sűrű tömege hömpölygött, fölöttük játékbábuszerűen szép lovaskatonák dülöngéltek, ugrándoztak nyergükben, valamint cilinderes civilek, fantasztikus kalapú amazonok, s a karcsú lábú paripák büszkén vetették fel fejüket. A lovak ütemes dobogása alig hallatszott a tarka, öblös hangzavar, szüntelen nevetés közepette, olykor váratlanul és igen különösen fütty harsant, de mégis úgy tetszett, hogy a gyalogosok tömege alkalmazkodik a földhöz verődő paták kopogásának tompa ritmusához. Egy helyütt szoros csapatba verődött férfiak ütemesen tapsoltak: a középen fekete szakállas, bronzarcú, fehér turbános és burnuszos katonák vonultak méltóságosan, bő, vörös nadrágos zuávok követték őket. Állandóan szólt a katonazene, és hol túlharsogta a tömeg zsivaját, hol beleveszett. A nap megvilágította a levegőben lebegő port, és rózsásra színezte, a tó rózsaszínű tükrén két sor csipkés felhő jelent meg, s úgy szétterültek az égen, mint valami láthatatlan madár óriás szárnyai, és a felhők tükörképeibe sikló hattyúk valósággal láthatatlanná váltak. Ez nagyon szép és szomorú volt, és Szamgint hattyúkról szóló mesékre, versekre, egy bánatos Grieg-románcra emlékeztette. Szerette volna átengedni magát a szunnyadó gondolatnélküliség igézetének, megfeledkezni önmagáról e színpompás élet szemlélése közepette. De zavarta Popov komor arca, szemének tompa, mámoros pillantása, zavarta Berdnyikov édeskésen nyájas hangja:

— Micsoda festeni való kis világ, ugye? — mondta, mintegy befejezve Szamgin kusza gondolatait. — Az élet könnyűsége, öröme, valóban demokratikus és igénytelen formában.

— Igen — mondta Szamgin, önmagának is váratlanul. — Értenek hozzá, hogyan kell kipihenni a hétköznapi gondokat és az élet erőszakosságait.

Szavai nagyon megörvendeztették Berdnyikovot.

— Ez az! Éppen ez! Európa legokosabb burzsoáziája él itt.

Nálunk pedig, Pétervárott, a Sztrelkán monumentális unalom, dagályosság, úgy hajtanak, mintha valami előkelő halottat búcsúztatnának...

Dülöngélt és taszigálta Szamgint meleg, puha vállával. Szamgin lopva rásandított és bólingatott. Gyönyörködött a nőkben, és nem akarta, hogy észrevegyék, sőt önmagának sem akarta bevallani, hogy gyönyörködik bennük. Elnézte, amint rikító kelmékkel, csipkével, virággal, strucctollakkal borítva, szeszélyes formájú fogatuk párnázott ülésére dőlve közömbösen vagy gőgösen nézik az embereket, nyájas vagy kihívó mosollyal, és Zola komor regényei, Maupassant borsos elbeszélései jutottak eszébe, s igyekezett megállapítani, hogy e nők közül melyik rokona Nanának vagy Renée Saccard-nak, Mme de Burne-nek vagy Octave Feuillet, Georges Ohnet hősnőinek, a divatos Bernstein-darabok hősnőinek? Teljesen világos volt, hogy ezek a bámulatosan elegáns nők, akik fenségesen suhannak tova fogatukkal, varázsuk teljes tudatában vannak, s a szépségükben gyönyörködő sok száz férfi meg a gazdagságukat irigylő sok száz nő — ha egyáltalán lehetséges — még csak fokozza az erő és a hatalom érzését e szépasszonyokban, akik ilyen diadalmasan és szemérmetlenül mutogatják magukat.

— Igen — mondta Szamgin, válaszul egy még meg nem formált gondolatára. — Igen, igen. — És Alina jutott eszébe, Ljutov holtteste előtt.

A tömeg lármája mintha kissé elcsitult volna, amikor néhány különösen eredeti fogat tűnt fel. Konflisukat Berdnyikov oldalán megelőzte egy kocsi; a kicsiny fehér ló táncolt, zablájával játszott, dús sörénye majdnem patájáig ért; két magas kereken nyugvó, játékdobozkát húzott, amelyet lila színű, csillogó lakk borított; a dobozkában egy napbarnított arcú, sötét szemű, rikítón kifestett szájú, kicsiny, telt nő ült, s erősen megfeszítve tartotta a gyeplőt. Nyájasan és kihívón mosolygott, miközben a lovat irányította, biztatta; ezüsttel hímzett, égszínkék kabátocska volt rajta, a kerekek küllői szintén ezüstösek voltak és forgás közben szinte fehér szikrákat szórtak, s hasonlóképp szikrázott az ezüstös hím-

zés a kabát ujjain. A kocsi farában, egy keskeny, magas ülésen kis néger rázódott, talpig fehérben; göndör fején mulatságos sapka volt, arcocskája gyermekes, és fontoskodón vagy sértődötten biggyesztette ajkát. Berdnyikov tiszteletteljesen megemelte kalapját, és mosolyra ráncolva arcát, fejével előre bökött; a nő rápillantott, kissé felvonta fekete szemöldökét, és rácsapott a gyeplőszárral a lóra. Berdnyikov kalapjával eltakarta száját, felsóhajtott:

— D-dög — jelentette ki sziszegve. — Felkapták... Magas ára van. Jelenleg egy pénzember tartja ki, aki a kereskedelmi miniszterségre pályázik...

Csónak formájú, fekete hintóban, melyet egy pár inas, szürke ló vont, egy hosszú lábú nő hevert hátradőlve; a fekete csipkével borított dús, vöröses hajkorona keretében arca kicsinek látszott, mint valami csitrié. Aranyszínű szemöldöke ráncba vonva, szemére ráborultak a pillák, erősen összeszorított, élénk színű ajka fáradtságot és undort rajzolt arcára. A csipke fekete habja alatt jól kirajzolódtak hosszú haltestének körvonalai, amelyre feszesen tapadt a gyöngyházszínű selyem; a hintó ringott a lágy rugókon, s a nő teste lassan emelkedett és süllyedt, mintha olvadozna. A lovakat egy kékes arcú, vastag fekete bajuszos, jól megtermett kocsis irányította, mellette meztelen lábikrájú, borotvált képű ember ült skót ruhában; zekéjén a temérdek aranygomb úgy hatott, mint a kövér testébe vert szögek kiálló feje.

— Mi ez? Valami allegória talán? — kérdezte Popov mosolyogva.

Berdnyikov nyomban megfelelt:

— A csúfot használják fel kedves barátom a szépség kiemelésére, érted? Ők tudják, kit mivel lehet megfogni. Ezért az angyalkáért már két párbaj volt...

— Gombostűvel párbajoztak?

Berdnyikov mondani akart valamit, de csak füttyentett foga között: kocsijukat egy kicsiny, fonott homokfutó előzte meg; vörös ruhás nő ült benne; mellette pedig sima szőrű, tarka, nagy kutya ingatta a fejét, kiöltve hosszú nyelvét,

körülvágott füle figyelőn meredezett, tátott torka fölött öregesen csüngött a véres szemhéj, homályosan csillogott a kőszerű, vörös szempár.

— Kutyák, négerek, kár, hogy ördögök nincsenek, mert még azokat is fuvaroznák — állapította meg Berdnyikov, s felnevetett furcsa, prüszkölő nevetésével. — Egyesek ijesztőnek ábrázolják magukat, nos, az ijedelemért meg kell toldani a bért. Ezen a téren itt akkora a *liberté*, hogy a *moralité*-nak már nem jut hely!

Popov arcát barnára festette a vértolulás, szeme kidülledt, és látszott, igyekszik erőt venni magán, hogy el ne bóbiskoljon; szőrös ujjai azonban idegesen doboltak térdén, feje pedig olyan sebesen forgott, mintha keresne valakit a tömegben, és attól félne, hogy nem veszi észre. Apósára dühös pillantásokat vetett, nyilván nem helyeselte fecsegését, és Szamgin azt várta, hogy ez a kellemetlen ember most mindjárt vitába száll az apóssal, és pattogni kezd a szépasszonyok felvonulásán oly humorosan kirívó, véget nem érő, meddő dialógus, két orosz párbeszéde, aki mindent tud és ismer.

„Mindent, kivéve önmagát — gondolta Szamgin. — Én jobban kedvelem a monológot, azt ellenvetés nélkül lehet hallgatni, akár a szél zúgását. Nem kötelez arra, hogy holmi igazságokat tartogassak, és erőnek erejével védelmezzem kétes sérthetetlenségüket..."

Egy pár sötét-bronzszínű, hatalmas növésű paripa méltóságosan vont egy takaros, négyüléses hintót; fekete selyemruhás öregasszony ült benne, ősz fején fekete csipke, arca hosszú, száraz; fejét egyenesen, gőgösen tartotta, szemének szürkés foltja a kocsis széles, kék hátára szegeződött, kesztyűs keze aranylornyettet tartott. Mellette nyájasan mosolygott és biccentgetett egy kövér hölgy, szemben velük két kisfiú ült, szintén mozdulatlanok és személytelenek, akár a bábuk.

— De La Rochefoucauld — magyarázta Berdnyikov, miközben levette kalapját, és elfödte vele arcát. — Márki felesége vagy grófné... valami efféle. Erénycsősz. Álszent. Az

öregasszony szintén arisztokrata, hogy is hívják? Elfelejtettem a nevét... Bouillon, Cotillon... Crillon? Fürge, hegyes fogú, éles karmú, ipari körökben nagy befolyása van, az ördög vinné... Jótékonykodik... Koldusokat istápol... Ön is erénycsősz, Szamgin úr? — kérdezte Szamginra dőlve.

— Inkább türtőztetem magam — felelte Klim, és szemrehányást tett magának ezért a meggondolatlan válaszért.

— Jólesik hallanom — ütötte meg fülét a helyeslő felkiáltás. — Én éppenséggel nem ítélem el ezeket a nőket. Sőt, mi több: ha kiszámítjuk, mekkora jövedelmet hajtanak a kokottok Párizsnak, akkor valósággal tiszteletet lehet érezni irántuk. Nem tréfálok! Textil, ékszer, szabóipar, lakberendezés és sok más efféle article de Paris, mindezt a kokottok mozgatják, higgye el nekem! Először a kokottok, és utánuk következik a többi nő. S figyelje meg, hogy a kokottok többnyire nem a franciákat kopasztják meg, hanem az idegeneket. Hogy az itteni bankárok kölcsönt folyósítottak nekünk a zavargások elfojtására, ebben a kölcsönben jelentős része van a kokottok jövedelmének...

— Mit össze nem zagyvál — dünnyögte Popov.

— Az igazat mondom, Grigorij — förmedt rá a kövér, és puha szarvasbőr-cipős lábával megbökte vejét. — Itt némelyik nő egy év alatt nem kevesebb értékű árucikket használ el, mint nálunk egy egész kerület lakossága ugyanannyi idő alatt, ezt meg kell érteni! És nálunk az irodalomtól megfertőzött dáma úgy igyekszik alakítani életét, hogy az ábránd köntösébe öltözik, hol Anna Kareninának képzeli magát, hol egy Dosztojevszkij-regény őrültjének, vagy Madame Roland-nak, vagy pedig Szofja Perovszkajának. Nyomasztó jelenség az orosz hölgy!

Szamgin szórakozottan hallgatta, és igyekezett végleges véleményt kialakítani Berdnyikovról. „Popovnak nyilván igaza van: ennek az embernek mindegy, miről beszél." Nem szívesen ismerte el, hogy Berdnyikov néhány gondolata új és irigylésre méltóan eredeti, ő azonban érezte ezt. Furcsa volt arra emlékezni, hogy ez az ember megpróbálta megvesztegetni; de bűnére már enyhítő indokokat is talált.

„Megszokta, hogy megvásárolható hivatalnokok körében forgolódjék..." Eleresztette füle mellett Popov megjegyzését, Berdnyikov pedig hanyagul kiáltotta oda vejének:

— Mit magyarázod nekem folyton, hogy kié ez, kié amaz? Én mindenünnen elveszem azt, ami tetszik. Szuvorin nem esett a feje lágyára. Kinek filozofálnak az emberek? A muzsiknak talán? Énnekem!

Fellángolt a vita, mint Szamgin várta. A fogatok és a szép nők pedig valahogy egyre szaporodtak. Megelőzte őket egy pár nagy sárga ló, a hintóban két hölgy ült és nevetett, szemközt velük egy vörös hajú, ősz bajuszos, testes férfi; cilinderét feje fölé emelve, a tömeg felé fordulva mondott valamit, felfújta piros orcáját, mulatságosan mozgatta bajuszát, és megtapsolták. Egy széllökés összekuszálta a beszédet, nevetést, éljenzést, lónyerítést, és a zsivajt valósággal kóruserejűvé fokozta.

„Boschnál kétszerte zseniálisabb festőre van szükség, hogy ezt a valóságot lidérces, groteszk képpé változtassa" — gondolta Szamgin, vitatkozva valakivel, aki még semmit sem tudott mondani, ami ellenvetést követelt volna. A szomorúság, bár igyekezett elfojtani, egyre jobban elhatalmasodott rajta, és valamiért hirtelen eszébe ötlöttek a nők, akiket ismert. „Ezekért a viszonyokért bizony nem adhatsz hálát a sorsnak... És általában elmondhatom, hogy az én életem..."

Meghatározást keresett, de nem talált. Popov egy ujjal megérintette térdét, s így szólt:

— Én itt kiszállok. Viszontlátásra.

— Mi még kocsizunk egyet a városban — kiáltott fel vidáman, vékony hangon Berdnyikov. — Utána elmegyünk valamilyen vidám helyre, nincs ellenére?

— Pompás — mondta Szamgin. Végre lehetőség nyílt, hogy Marináról beszéljen. Berdnyikovra pillantott, az elmosolyodott, elfintorította arcát, megbökte vállával Szamgint és megkérdezte:

— Elfáradt?

— Egy cseppet sem.

— Türelmes ember. De sápadt. Tudja: él-éldegél az ember, beszél-beszél, és valahogy mégsem tud kimondani valami nem nagy, de igen fontos szót. Igaz?

— Igen — hagyta rá Szamgin készségesen —, ez igaz.

Berdnyikov mosolyogva cuppantott, mintha a levegőt csókolná.

— És így hal meg, hogy nem mondja ki ezt a szót — folytatta és felsóhajtott. — Nem fárasztom a fecsegésemmel? — kérdezte, de válaszra nem várt. — Öreg vagyok, és öregkorban a beszélgetés az egyetlen vigaszunk: úgy beszél az ember, mintha lelkében felrázná az élmények porát. Meg aztán ritkán is van alkalom amúgy őszintén elcsevegni, figyelmetlenül hallgatjuk egymást...

Szamgin megfigyelte: ez az ember komolyabban és rokonszenvesebben beszél, miután Popov eltűnt.

„Bizonyára igen magányos, s belefáradt a magányba" — gondolta és figyelmesebben hallgatta Berdnyikovot.

— Azonkívül az igazi őszinteség mindig cinikus, más nem is lehet, hiszen az ember szemét, álnok, azzal tölti ki életét, hogy kellemes bűvészmutatványokat végez a szavakkal, önnön szórakoztatására, a szerencsétlen gyermek.

Berdnyikov puha teste egészen előredőlt, és halkra fogott, szinte nyirkos hangon így kiáltott fel:

— Mennyire szerencsétlenek vagyunk mi emberek, drága Ivan Kirillovics... bocsánat! Klim Ivanovics... igen, igen... Ezt csak ilyenkor, a vég kezdetén értjük meg, amikor szép csendben odalopózik valami betegség, és éjjelente sugdos, mint a kerítőnő: „Ah, Zahar, micsoda hölgyecskével hozlak én össze!" Ezt a halálra érti...

Berdnyikov felnevetett különös nevetésével, Szamgin pedig egyáltalán nem találta helyénvalónak ezt a kacagást, és kellemetlenül elcsodálkozva gondolta:

„Micsoda... kaméleon..." A „kaméleon" szót meg nem érdemelten sértőnek tartotta. „Micsoda rugalmasság... Féktelenség talán?"

De ezek a szavak sem határozták meg Berdnyikovot. A kocsi igen szép utcán gördült, kétoldalt lassan suhantak to-

va a pompás magánvillák, melyeket vaskerítések füzére kötött egybe. A vason dús aranyozás csillogott, a járdán gyalogjárók lépdeltek, megelőzve a nehézkesen suhanó épületeket. Szamgin szomjas volt, mozdulatlanságra és csendre vágyott, hogy a csendben figyelmesen fontolóra vehesse, átgondolhassa Berdnyikov fürge, tarka gondolatait, megértse őt, Marináról beszéljen vele. Úgy tetszett neki, még soha senki nem beszélt vele ilyen fesztelenül, ilyen korlátlan bizalommal, s el kellett ismernie, hogy a kövér ember egyes frázisai tetszenek neki. „Nem: ő mélyebb, eredetibb Ljutovnál..."

— Jó volna teázni — ajánlotta.

— Teázni? Éppen ideje!

— Valamilyen csendes helyen...

— Éppen hogy ilyen helyen! — kiáltott fel Berdnyikov, felfújta orcáit, és elégedetten, vastag sugárban fújta ki a levegőt. — Orosz módra, szamovárocska mellett! Kérem, jöjjön el hozzám! Penzióban lakom: pompás menedéke az élet számkivetettjeinek, egy orosz hölgy tartja fenn, de nagykövetségünkről is szívesen látogatják...

Meg sem várva Szamgin beleegyezését, megadta a címet a kocsisnak, s kérte, hajtson gyorsabban. A menedék a közelben volt; és Berdnyikov már a lépcsőn igyekezett felfelé, úgy suhant fokról fokra, mintha gumiból volna, és megint ámulatba ejtette Szamgint gömb formájú teste könnyedségével. A szűk lépcsőházban három ajtó volt; Berdnyikov nekivetette hasát a középsőnek, majd félreállt, és Szamgint tessékelte.

— Parancsoljon, kérem.

Azután elgurult valahová a vöröses félhomályban, s felkiáltott:

— Anna Gyenyiszovna! Anyetocska-a!

Szamgin megtörölte szemüvegét, és körülnézelődött: az ablaktalan, kicsiny szoba fogorvos várószobájához hasonlított, szürke vitorlavászon-huzattal borított fotelokkal volt bebútorozva, a középen kerek asztal, rajta albumok, a falon metszetek szürke négyszögei. A szomszéd szobába nyíló aj-

tót borító bordó színű kárpiton keresztül vöröses félhomály és parfümszag szűrődött be, és valahol messze, a csendességben, Berdnyikov fojtott hangja cseng:

— Szamovárocskát és egyebeket. Igen. Igen. Verocska és Georgette? Ne menjenek el. Világos! No igen, éppen ez az... Bu-bu-bu...

Egy perc múlva begördült a kárpit mögül, s vidáman kiáltotta:

— Tessék, Klim Ivanovics!

Klim mellé lépett, és halkan odaszólt:

— Bordélyházhoz hasonlít, de igen kényelmes és „távol a város zajától".

A csendben átmentek három szobán, az egyik nagy és üres volt, mint egy táncterem, a másik kettő — kisebb, és teli mindenféle bútorral és szobanövénnyel; majd egy folyosóra értek, amely derékszögben megtörve, egy ajtónak vezetett: Berdnyikov egyetlen rúgással kinyitotta.

— Révbe jutottunk! Ha melege van, helyezze magát kényelembe — mondta, miközben fesztelenül ledobta szárnyas kabátját. Kabát nélkül még kövérebbnek hatott, és puha ingén még vakítóbban csillogott a briliáns gomb. Letépte nyakkendőjét is, hanyagul a tükör aljára hajította, ahol egy virágos váza állt; zsebkendőjével legyezgetve arcát, kihajolt az ablakon, és elégedetten mondta:

— Mennyei boldogság!

Házigazdai fesztelensége kissé kellemetlen volt Szamginnak. Ráncba vonta homlokát, de amint a tükörben megpillantotta komikusan cingár alakját Berdnyikov kerek hústömege mellett, önkéntelenül is elmosolyodott, és elkerülhetetlen hasonlat ötlött eszébe:

„Don Quijote és Sancho..."

Majd tréfás szavak ütötték meg a fülét:

— Úgy festünk ebben a szobácskában, mint az egyrubeles és a tízkopejkás a bugyellárisban...

De nyomban szinte ijedten csendültek fel Berdnyikov szavai:

— Ó, bocsásson meg, buta tréfát űztem, mikor önt tíz-

kopejkáshoz hasonlítottam! Higgyen a szónak, Klim Ivanovics: én teljesen tisztában vagyok az ön értékével! Örül a lelkem, hogy személyében nem üres fejű szószátyárt, nem amolyan vőm-fajta gazfickót ismertem meg, hanem fegyelmezett agyú férfit, aki filozófiailag átgondolja a látottakat és a történteket. Az ilyen ember olyan ritka, mint például... a kétfejű hal, ami egyáltalán nincs is. Ismeretségem önnel szerencse, ünnep...

„Úgy látszik, versben is tud beszélni" — gondolta Szamgin, és mindjobban megbékülve a kövér házigazdával, mosolyogva mondta:

— Már megengedjen: hiszen jogom van azt is gondolni, hogy ön nem engem, hanem önmagát hasonlította aprópénzhez...

Berdnyikov előredugta fejét, zajosan cuppantott, mintha valamilyen kellemetlen, idő előtti szót zárna be szájába; csodálkozva nézett Szamginra, és néhány másodpercig hallgatott, majd hangocskája sivítva felharsant:

— Uramisten, hát persze! Éppenséggel teljes joga van hozzá. Lám milyen a tréfa. Hisz én a köztünk levő terebélyes testi különbségre akartam célozni. Ön azonban tudja: a tréfa nem számol az igazsággal...

Fekete szemöldökű, telt asszony lépett be, félig átlátszó fehér blúzban, keble akkora volt, mint két kis görögdinnye, festett arcán túlságosan nyájas mosoly fénylett; különösen feltűnt a méregpiros ajka. Karja könyökig meztelen; tálcán teáskészletet, palackokat, tálakat hozott, egy göndör, bajuszos emberke követte, akinek olyan vastag volt az ajka, mint valami négernek; barna arca valamikor nagyon sötét lehetett, de megfakult. A férfi kicsiny ezüstszamovárt cipelt. Berdnyikov franciául osztogatta parancsait:

— A bénédictine-t vigye ki, cointreau-t hozzon... Lámpát!

Szamgin körülnézett. A szoba berendezése olyan, mint valami drága szállodában, egyharmadát sötétkék kárpit választotta el, mögötte széles ágy, onnan erős parfümszag áradt. A két nyitott ablakon át egy repkény borította fallal kö-

rülvett, régi kis kertre lehetett látni, a fák csúcsai az ablakok magasságáig emelkedtek, édeskésen illatozó nedvesség áradt a szobába, ahol homály és fülledtség volt. S ebben a fülledtségben fürgén szárnyalt a vékony, nőies hang, cifrázva a szavak díszét:

— Bizony, a tréfa nem számol az igazsággal, így van ez, szentigaz! Kilencszázháromban Moszkvában véletlenül, úgy futólag, tudja, összeismerkedtem egy ismert íróemberrel; pesszimista, de humora is volt. Persze tudja, kiről beszélek? Iddogáltunk. Kérdem: miért ír ilyen sötéten? Ő pedig így felel: „Úgy írok, hogy nem kímélem az igazságot." Nagyon sokat nevettünk, és az igazság könyörtelen feltárására ürítgettük a konyakos poharakat. Érdekes ember: idealista, sőt misztikára hajlamos, a gyakorlati életben viszont kegyetlen, agyafúrt fráter. Én abban az időben papírral foglalkoztam, és mellékesen összeköttetésbe kerültem a kiadókkal. Hát ez a misztikus hibátlanul kereskedett lelkének hányási termékeivel. Ó — bugyborékolt fel benne a nevetés. — Csúnyán eljárt a szám! A „hányás" szócskát értelmezze úgy, mint a lélek ömlengését, csapongását a valóság határain túl...

Szamgin egykedvűen hallgatta, és az alkalmas pillanatra várt, hogy feltegye a maga kérdését. A spirituszlámpától megvilágított asztalon öntelten, hencegőn ragyogott a szamovár, csillogott a porcelán edény, a kristály tálak fehéres szikrákat szórtak, a poharakban konyak aranylott.

„Jó hallani, mit mond Marináról" — gondolta Szamgin. Közben néhány szót elszalasztott.

— Akár a cirkuszban: gyakorolják magukat a fejtörésben, csábítja őket Dosztojevszkij — beszélt Berdnyikov. — Itt pedig az értelmiségi jóllakott: ízletesen táplálja a burzsoázia. Maupassant-nak jachtja van, Anatole France-nak házacskája, Lotinak múzeuma. Remélnünk kell tehát, hogy tíz-húsz esztendő múlva az értelmiségi nálunk is hozzájut a normális táplálékhoz, és akkor ráeszmél, hogy útja nem azonos a proletáréval...

— Régóta ismeri Zotovát? — kérdezte Szamgin, s hörpintett konyakjából.

Berdnyikov nem felelt mindjárt. Levette a teáskannát a szamovár égőjéről, elzárta a csövet a koronggal, felnyitotta a kannát, megszagolta a teát, és hozzáfogott a töltéshez.

— Szénszaga van — magyarázta buzgalmát. Azután megkérdezte: — Nagyszerű teremtés, mi? Bizony, én ismerem. Meg is kértem a kezét. De kikosarazott. Azt hiszem: nemes ember számára tartogatja magát. Lehet, hogy rangról ábrándozik. Pompás kormányzóné lenne belőle!

Kis ideig hallgatott, a csészébe bámult, kanalával szétlapította benne a citromot, majd tűnődve, sietség nélkül folytatta:

— Vagy hét éve ismerem. A férjével Londonban találkoztam. Benne is eredeti tulajdonságok buzogtak. Eszményei voltak. Kenderrel kereskedett, de valami finomabb dologgal szeretett volna foglalkozni a lelke vigasztalására. Az a fajta volt, akinek olyan a lelke, akár a daganat, és állandóan viszket. Folyton a kvékerekkel meg mindenféle angol papokkal vesződött. Engem is belevontak a dologba, de én úgy láttam, hogy az angol papok a portóin kívül semmihez nem értenek, Istenről pedig kötelességből, illendőség kedvéért szónokolnak.

Szamginra kacsintott, majd a poharára; konyakját a teába öntötte, megint töltött, felhajtotta, s egy korty teát hörpintett utána. Szamgin figyelte könnyű és biztos mozdulatait, s közben türelmetlenül várt.

— Ez a Zotov tiszta életű ember volt, akad ebből a fajtából a mi kereskedőink között. Akárcsak Pilátus: folyton keresik, miféle vizecskével mossák tisztára nem csupán a kezüket, hanem egész testüket a bűnöktől. Én pedig éppenséggel nem szeretem azokat, akik szent életre vágynak. Magam nagy bűnös vagyok, ifjú korom óta megrögződtem a bűnben, bizonyára mélységesen tisztel a pokol valamennyi ördöge. Az emberek viszont nem tisztelnek. Igaz, én sem őket...

Szamgin észrevette, hogy Berdnyikov püffedt, csaknem alaktalan arca hirtelen határozott formát ölt, szinte kisebb, szögletesebb lesz, pofacsontjain dudorok ütköznek ki, orra

kihegyesedik, álla felemelkedik, ajka szorosan összezárul, eltűnik, szemében pedig valami barnászöld fény jelenik meg. A karosszék támláján átvetett jobb kezét elöntötte a feltoluló vér.

„Úgy látszik, fejébe szállt az ital" — állapította meg Szamgin, társa azonban folytatta, halkra fogott, nyálkás hangon.

— Én üzletember vagyok, ez ugyanannyi, mint a katona. Bűn nélkül nincs üzlet a világon. A Proudhonok és a Marxok sokkal alaposabban bebizonyították ezt, mint a sok egyházatya, humanista meg egyéb... tanulatlan lélek. Lenin teljesen helyesen állítja, hogy a mi osztályunkat mind egy szálig ki kell irtani. Azt mondtam, kell, de nem hiszem, hogy lehetséges. Valószínűleg Lenin sem hiszi, csak rémisztget. Ön hogyan vélekedik Leninről?

— Komolytalan gondolkodó — mondta Szamgin.

Berdnyikov mintha csodálkozott volna, és néhány másodpercig némán, pislogva nézett Szamgin arcába.

— Őszintén mondja?

— Igen. Mindaz, amit olvastam tőle, rendkívül primitív.

— Úgy-úgy — húzta a szót bizonytalanul Berdnyikov és elmosolyodott. — Viszont Szavva Morozov... hallott róla? Lenint rendkívül... komoly személyiségnek tartja, sőt állítólag anyagilag is támogatja romboló munkájukat.

— Szintén Pilátus? — kérdezte Szamgin gúnyosan.

— N-nem tudom. Talán túl okos ahhoz, hogy Pilátus legyen. Azt gondolja, a primitívségben nincs veszedelem? A kereszténység, történetének hajnalán, szintén primitív volt, és mégis több mint ezer évre elvakította az embereket. Lám, én is primitíven okoskodom, de azért veszedelmes ember vagyok — mondta unottan, s megint konyakot töltött a poharakba.

Hallgattak. Az ablakon kívül elhalványult a rózsás-piros égbolt, szürke felhők tűntek fel. A szamovár szaggatottan, finoman duruzsolt.

„Nem akar Marináról beszélni — gondolta Szamgin —, lerészegedett. Úgy érzem, nekem is fejembe száll az ital. Mennem kell..."

Berdnyikov azonban kelletlenül, gunyoros mosollyal beszélni kezdett; arca megint elmosódott.

— Szóval Zotova érdekli önt? Megértem. Ízes falat. De őszintén megmondom, mivel nem akarom valamiképp megsérteni, csak akkor beszélhetek róla, ha megtudtam, hogy csupán előnyös ügyfél-e az ön számára, vagy más is?

— Csupán ügyfél, és nem is állíthatom, hogy előnyös — felelte Szamgin igen határozottan.

— Ahá! — kiáltott fel élénken Berdnyikov. — Igen, igen, fukar, kapzsi, üzleti ügyekben hóhér. Okos. A legdurvább paraszti ész, könyvek köntösébe öltözve. Nekem ő ellenségem — mondta három ütemben, s háromszor térdére csapott tenyerével. — Az orosz ipar fejlődésének szintén ellensége. Behívja a varégokat, ért engem? Hatalmas vállalatot ad el az angoloknak. Uzsorás. Moszkvában van egy embere, valami ostoros vagy szkopec szektás, aki váltók leszámítolásával foglalkozik az ő pénzén, fondorlatos rabló! Rabszolgája az asszonynak, a gazfickó...

Csúnyán felhevült. Válla rázkódott, fejét előre nyújtotta, petyhüdt, sárgás arca újra megdermedt, szeme vaksin hunyorgott, ajka pirosra duzzadt, mozgott s kellemetlenül nedves volt. Vékony hangja visítozott, akadozott, szavaiban tomboló harag forrt. Szamgin pocsékul érezte magát, s még a fejét is lehajtotta, hogy ne lássa maga előtt ezt az undorítóan reszkető, puha testet.

— Bűnöző típus — hallotta. — Börtönben végzi, meglátja! És még önt is belerántja valamilyen bűnügybe ez a nő. Felbujtó: megmutatja az utat a tolvajoknak.

Hihetetlen fürgeséggel felugrott, s közben meglökte az asztalt, úgyhogy minden felcsörömpölt rajta, és amíg Szamgin a lámpát fogta, Berdnyikov hassal nekidőlt a vállának, feje fölött pedig felvisítottak sebes szavai:

— Ide hallgasson... Megismétlem az ajánlatomat. Szerezze meg nekem a szerződéstervezetet. Elmegyek ötezerig, érti?

Szamgin megpróbált felállni, Berdnyikov egyik keze azonban súlyosan a vállára nehezedett, másik kezét pedig fel-

emelte, mintha esküt tenne, vagy Szamgin fejére készülne ütni.

— Megálljon! — mondta Berdnyikov nyugodtabban és józanabbul; arcát apró izzadságcseppek borították, mint a könny, és valósággal olvadozott. — Ön, ha becsületes orosz ember, nem helyeselheti hazánk kiárusítását. Mi magunk fogjuk talpra állítani, mi, erős, tehetséges és rettenthetetlen...

— Már megmondtam: semmit sem tudok erről a szerződésről. Zotova nem avat be ügyeibe — vágott közbe Szamgin, miközben sikertelenül próbált kisiklani a súlyos kéz alól.

— Nem hi-szem — rikoltotta Berdnyikov. — Akkor miért van mellette, mi? Nem tudja, titkolja-e ön elől ezt az ügyletet? Hát tudja meg! Hiszen nem kisgyerek. Én megalapozom a karrierjét. Ne bolondozzék. Pokolba a finnyáskodással! Hiszen láthatja: az élet a rossz felől a még rosszabb felé halad. Mit tehet maga ezellen, épp maga? — Utolsó szavait Berdnyikov leplezetlen megvetéssel mondta, s ezzel erőt adott Szamginnak arra, hogy eltaszítsa magától, felálljon, és felkapja kalapját a tükörasztalról.

— Nem kívánom tovább hallgatni — kiáltotta, a felháborodástól dadogva. — Megőrült...

Berdnyikov megtaszította hasával, a falhoz szorította, és arcába visongott:

— Te meg okos vagy! Mi a fenére jó a te eszed? Miféle rést lehet betömni vele? Na! Tanultok az egyetemen, de kié az egyetem? Hordd el magad! Menj a pokolba! Takarodj...

És Berdnyikov trágár káromkodásra fakadt. Szamgin nem emlékezett rá, hogyan rohant ki az utcára. Reszketve, lihegve lépkedett, kalapját a kezében tartotta, és gondolatban hisztérikusan sopánkodott, jajgatott:

„Kötelességem lett volna a pofájába vágni. Bele kellett volna vágni."

Csak később vette észre, hogy az emberek túlságosan gyorsan engednek utat, egyesek pedig megtorpannak, és úgy néz-

nek rá, mintha ki akarnák találni: mit fog most tenni? Feltette kalapját, meglassította lépteit, s befordult egy gyéren megvilágított, szűk utcába.

„Hitvány dög! Nem is olyan részeg a disznó! Az ilyeneket ki kell irtani, könyörtelenül ki kell irtani."

Az utcát kellemetlen szagú meleg töltötte el, majdnem minden kapu előtt csoportokban álldogáltak vagy ültek az emberek, szakadatlan beszédük elkísérte Szamgint. Nevettek, kiáltoztak, s lehet hogy mindez nem rá vonatkozott, de mégis egyre fokozta a sérelem mérgének émelyítő érzését. Szeretett volna a szabadba menni, valami térre, mezőre; üresség re és magányra vágyott. Jó ideig rótta az utcákat, mikor végül egy ócska batárra akadt: a torzan hosszú testű, ösztövér lovat egy vidám, bőbeszédű kis öregember hajtotta, a kocsi lassan gördült, recsegett és valósággal fizikai fájdalmat, szédülést keltve, felrázta Szamgin agyában a tomboló kövér ember gömbölyű alakját, sivító szólamait.

Otthon szódavizet rendelt, levetkőzött — úgy dobta le ruháját, mintha sár szennyezte volna be, majd cigarettára gyújtott, és ledőlt a díványra. A mérgezés érzése egyre fojtogatóbbá vált, a szürke füstfelhőben hólyagként lebegett Berdnyikov bőszen felfújt arca; agya rendetlenül, kuszán működött, ellentmondó döntéseket sugallt és cáfolt meg.

„Igen, kiirtani, kiirtani az ilyeneket... Micsoda undorító, cinikus elme. El kell utaznom. Már holnap. Tévesen választottam meg a foglalkozásomat. Mit, kit védhetek én őszintén? Hiszen magam is védtelen vagyok az ilyenekkel szemben, mint ez a csirkefogó. És itt van Marina. Lemondok a szolgálatáról, Moszkvába vagy Pétervárra költözöm. Ott észrevétlenebbül lehet élni, mint vidéken..."

Úgy vélte, szilárd elhatározásra jutott, és ez némiképp megnyugtatta. Felállt, megivott még egy pohárral a hideg, sistergő vízből. Megint cigarettára gyújtott, és megállt az ablak előtt. Odalent, a házfalak közé szorított, a sárga lámpák homályos foltjaival megvilágított kicsiny téren úgy kúsztak az apró, sötét emberek, mint a folyékony zsírban.

„Hát észrevétlenül akarok én élni? Függetlenül akarok él-

ni. Ez a... bandita meglelte a gondolat függetlenségét a cinizmusban."

Gépiesen eszébe ötlött, hogy a cinikus Diogenészt a görögök kutyának nevezték.

„Igazuk van a görögöknek: hordóban élni, mérsékelni az igényeket: ez nem illik az emberi méltósághoz. A cinizmusban van valami rokon vonás a keresztény aszkézissel..."

Dühösen elhessegette a rázúduló könyv-emlékeket. Berdnyikov szintén sokat olvasott, benne az olvasottak nyilván erősen összeforrtak az átéltekkel, a közvetlen tapasztalattal.

„Tagadhatatlan, hogy ez az állat igen eredetien tud gondolkozni és beszélni. Számára a világ nem csupán »érvrendszer«, ami Ljutov számára volt. A gondolkodást, mint az önvédelem fegyverét, nálam ügyesebben kezeli. Hitvány? Aligha. Szenvedélyes ember, szenvedélyek viszont nem szoktak hitványak lenni, hanem tragikusak... Úgy fest, mintha mentegetni próbálnám. Én viszont csak tárgyilagos akarok lenni. Egy olyan osztály tagjával akadtam össze, amely a versengésből él. Helyesen nevezte magát katonának: élete az emberek elleni támadásban és a saját maga ellen irányuló támadások kivédésében telik el. Szövetségest keresett bennem..."

„Talán arról akarom meggyőzni magam, hogy egy óriással vívott párviadalban a vereség nem szégyen? De hát levert-e? Megértem az okát ocsmány kirohanásának, de nem mentegetem, nem bocsátom meg..."

Kóválygott a feje. Levetkőzött, lefeküdt az ágyba, s megkísérelte összegezni mindazt, amit átélt és végiggondolt ezen a rendkívül tartalmas napon. Nagyon szerette volna, hogy az eredmény vigasztaló legyen.

„Okosodom..."

Agya, noha már bágyadtan, továbbra is a hetyke frázisok között válogatott:

„Az ember szemét, álnok, azzal tölti be életét, hogy önmaga számára kellemes szójátékokat sütöget el, a szerencsétlen gyermek..."

És felharsant a nedves, bugyborékoló nevetés.

Későn ébredt, szájában savanyú, rozsdás ízt érzett, fejét nehéz homály ülte meg, a szoba levegője szintén homályosszürke volt, mint hajnal előtt; a szél zajtalanul hintette az üvegre az eső permetét, acélkék felhők gomolyogtak a háztetők fölött. Akárcsak tegnap, mint mindig, a téren emberek zajongtak, sürögtek. Igen nehéz volt a saját egyéni hangját hallatni ebben a mindent elnyelő zsivajban. Magányos kocsik gördülnek minden irányban, és könnyen elképzelhető, hogy egy és ugyanaz a kocsi sürög ide-oda, kivezető utat keresve az apró emberi alakokkal tarkított szűk, kicsiny térről.

A város tompán, ingerülten zúgott, az egyik utcáról fakó réztrombitákkal teleaggatott kékesszürke zenészek kanyarodtak ki a térre, két lovas is megjelent, az egyik kövér volt, a másik kicsiny, mint valami kamasz, és feltűnő büszkeséggel ült karcsú lábú, bronzszínű lován. Szorosan egymáshoz lapított, apró, ólomszínű katonák suhantak elő, gépies léptekkel.

„A halálba indulók köszöntenek téged" — ötlött Szamgin eszébe a latin frázis; bosszúsan hátralépett az ablaktól, és ezt fontolgatta:

„Szóljak Marinának erről a... tegnapiról?"

A kérdés válasz nélkül maradt. Csengetett, kávét kért, orosz lapokat, majd mosakodni kezdett, agyában pedig csökönyösen ez zsongott:

„Morituri te salutant!"

Miközben hátát dörzsölte az összecsavart, nedves törülközővel, ez jutott eszébe:

„Lehetséges, hogy valaki a caesarok közül, Tiberius, Claudius, Vitellius, Berdnyikovhoz hasonlított"; és Szamgin csodálkozott, hogy sértődés nélkül, közömbösen tud gondolni rá.

Kávézás közben újságot olvasott. Mértéktartóan zsörtölődött a „Russzkije Vedomosztyi", óvatosan ujjongott a „Novoje Vremja", a „Russzkoje Szlovó"-ban pedig egy híres tárcaíró csipkelődött unottan és szaggatottan, mint a vén kutya ugatása; a második hasában pedig a haditörvényszé-

kek ítéletei alapján felakasztottak számának összegezése állt. Naponta és buzgón akasztottak.

„Morituri..."

Az újságolvasás hamarosan unalmassá vált, és következtetés levonását követelte. Szamgin sok limlommal teleszórt és megterhelt agya, szokás szerint, most is aforizmákat, verseket sugallt. A legalkalmasabbnak Zsemcsuzsnyikov másfél verssora tetszett:

... mert napjainkban
Becsületes csak az, ki gyűlöli hazáját

Majd eszébe ötlött Jakubovics-Melsin korholása:

Téged miért szeressünk? Miféle anyánk vagy?

Már délutánra járt az idő. Szamgin fogta a Merezskovszkij-kötetet, és ledőlt a díványra; de csakhamar meggyőződött róla, hogy bár a szerző az ő néhány gondolatát is kifejti, ám ásatag, torz formába öltözteti. Ez bosszantó volt. Az asztalra dobta a könyvet, s felidézte emlékezetében a nők parádés felvonulását a Bois de Boulogne-ban.

„Micsoda festeni való kis világ" — csengett emlékezetében Berdnyikov szólama.

Belépett a szobalány, és megkérdezte: nem zavarja-e mszjőt, ha takarítani fog. Nem, nem zavarja.

— Merci — mondta a szobalány. A sovány, karcsú lányon nevetséges főkötő volt, amely alól előkunkorodtak vöröses fürtjei, hegyes orrú arcából vidáman és nyájasan mosolygott a kékes szempár.

Miközben az ágyat rendbe tette, pajkos szándékot ébresztett Szamginban.

— Maga olyan, akár egy angol nő — szólt.

— Ó, nem! Elzászi vagyok, mszjő.

Olyan magabiztosan tekintett Szamginra, mintha már kitalálta volna a gondolatát. Ez zavarba ejtette a férfit, s figyelmeztette önmagát:

„Néhány garasért persze, mindenre kapható, de az ember szerezhet tőle valamit."

Felállt és kiment a folyosóra, s közben ez járt az eszében: „Berdnyikovnak ott bizonyára egy kis háreme van."

Zsebre dugott kézzel, zajtalanul lépdelt a puha szőnyegen, felidézte gondolatainak ma reggel megtett zegzugos útját, és elégedett volt csapongásával. Könnyedén felötlött Fjodor Szologub verse:

Titkok világában isten vagyok,
Ábrándjaimban él a helyes élet.

... Szamgin leült az asztalhoz, és írni kezdett, miután egy üveg bort rendelt. Nem hallotta Popov kopogását, és csak akkor emelte fel fejét, amikor az ajtó kinyílt. Popov nagy lendülettel egy székre hajította kalapját, és zsebkendőjével törölgetve izzadt arcát, az asztal felé közeledett; szeme kidülledt, fogai villogtak.

— Hajba kapott Berdnyikovval? — kérdezte a régi ismerős hangján, miközben elhelyezkedett a karosszékben, és meg sem várva a választ, mintegy mentegetőzve beszélni kezdett: — Úgy fest, mintha cserbenhagytam volna magát. De hát ostoba helyzetben voltam: nem térhettem ki azelől, hogy összeismertessem ezzel a banditával, aztán meg kiderült, hogy már járt magánál, az ördög cimborája ...

Szamgint kissé meghökkentette a vendég váratlan megjelenése és fesztelen viselkedése, ám felkeltette érdeklődését, és megállapította magában:

„Bocsánatot kérni küldték. De én nem bocsátok meg" — határozta el. És megkérdezte:

— Ő mondta magának, hogy nálam járt?

— Hát persze! Miért: talán hazudik?

— Nem.

— Nem hazudik. Hm ...

Popov dünnyögött néhány szót, és valamin örvendezve, szivart húzott elő mellényzsebéből, kimeresztette szemét, s így szólt:

— Figyelte, hogyan viselkedtem tegnap? No látja. Beszélhetek őszintén?

— Másként nem is érdemes — felelte Szamgin szárazon.

Popov feszes arca elváltozott, drótszálú, sötét sörte haja alól két mély ránc kúszott alá sima homlokára, és szemöldökét összébb húzta, elfödve a szemét; a mérnök leharapta a szivar végét, a padlóra köpte, és letompított, rekedtes hangján megkérdezte:

— Engedelmet a szóért, meg akarta vesztegetni?

— Tegyük fel. No és, kérem?

A vendég, kezében a meggyújtott gyufával, legyintett, és sietve, hevesen sziszegte:

— Egyforma helyzetben vagyunk: engem is meg akarnak vásárolni, érti? A pokolba ezekkel a szoknyás és nadrágos Berdnyikovokkal, de akarva, nem akarva, mégis áruba kell bocsátanunk a tudásunkat.

— De nem a becsületünket — emlékeztette Szamgin. Popov felvonta szemöldökét, és csodálkozva kacsintott:

— Nos... ez magától értetődik!

Rágyújtott a szivarra, eregette a füstöt, s tűnődve mondta:

— A tudást külön kell választani a becsülettől... ha lehetséges.

„Ostobaságot mondtam" — állapította meg Szamgin boszszúsan, s elhatározta, hogy óvatosabban fog viselkedni ezzel az emberrel.

— Maga a sziklaszilárdak fajtájához tartozik? — kérdezte Popov.

A pincér behozta a bort, és megmentette Szamgint a válaszadástól. Popov azonban nem várt feleletet, hanem így folytatta:

— Ez a kifejezés egyébként, úgy látszik, már kiment a használatból. Úgy vélem, Plehanovnak van igaza: a szociáldemokraták kényelmesen utazhatnak egy kocsiban a liberálisokkal. Az európai kapitalizmus eléggé egészséges, és minden baj nélkül elél még jó száz évig. A mi orosz sihederünknek a varégoktól kell megtanulnia, hogyan éljen és hogyan dolgozzon. Nagy és gazdag a mi földünk, de be van szeny-

nyezve a koldus muzsikkal, kispénzű fogyasztóval, és ha nem térünk át más rendszerre, Kína sorsa fenyeget bennünket. A maguk Leninje pedig Pugacsov-felkelést akar szervezni, hogy hamarább beteljesedjék ez a sors.

Szamgin borát szürcsölgette, és várta, mikor kezd mentegetőzni a mérnök Berdnyikov viselkedése miatt. Természetesen a kövér megbízásából jött, ezzel a céllal. Popov megint ugyanolyan hevesen beszélt, mint első találkozásuk alkalmával. Egyik kezében szivarját, a másikban boros poharát tartotta, és Szamginra nézve, szemrehányón magyarázta:

— Magukat, jogászokat, ezek a kérdések nem érintik úgy, mint bennünket, mérnököket. Durván szólva: maguk egyaránt védelmezik a rabló és megrablott jogait, nem változtatva meg a kialakult viszonyokat. A mi feladatunk viszont: építeni, érccel, fűtőanyaggal gazdagítani az országot, technikailag felfegyverezni. A varégok behívása ügyében pedig a kereskedőnél jobban tudjuk, hogy melyik varég hasznos az országra, a kereskedő viszont az olcsó varégot keresi. Ha pedig nekünk adnának pénzt, meglehetnénk a varégok nélkül is.

Felhajtotta a teli boros poharat, és egyre hevesebben folytatta:

— Nekünk zsidó típusú gyárosra van szükségünk, szervezőre, aki alkalmas volna a miniszteri állásra, olyanra, mint például Franciaországban, vagy a németeknél. És „nem baj, ha szenved a paraszt", vagy a félig-paraszt munkás. Történelmi szükségszerűség, hogy szenvedjenek, ne késlekedj hát! A mi gyárosunk pedig tanulatlan állat, ragadozó, krajcároskodó. Csak nemrég szabadult ki a jobbágyrendszer ketrecéből, és még most is rabszolga . . .

— Régóta ismeri Zotovát? — szakadt ki váratlanul a kérdés Szamginból.

Popov összezárta ajkát, felfújta orcáját, a kendővel megtörülgette foltos arcát, és így dörmögött:

— Feleségül akarja venni?

Szamginnak úgy rémlett, a vendég szemében mosoly csillan . . .

— ... Berdnyikov ismeri. Ő cinikus, hazug, megveti az embereket, mint a rézpénzt, mégis keresztüllát mindegyiken. Nincs valami nagy... különben, talán éppen nagy véleménnyel van a maga főnöknőjéről. Úgy hívja: a sötét hölgy. Nyilván komoly számadása van vele, bizonyára jól megnyúzta a hölgy... Énszerintem: kiagyalt személy...

A szobában világosabb lett. Szamgin a füstfüggönyre pillantott, felállt és kinyitotta az ablakot.

Háta mögött az asztalon dobolt ujjaival a mérnök, Szamgin pedig ezt gondolta:

„Mikor kezd már mentegetőzni az apósa miatt?"

És mivel szeretett volna még Marináról hallani, megkérdezte:

— Kutuzovot ismeri?

— Ismertem. Ismerem. Egyetemista koromban tagja voltam a körének, később összehozott a munkásokkal. Kitűnően adta elő Marxot, ő maga azonban fantaszta. Ez különben nem gátolja abban, hogy olyan faragatlan legyen az emberekkel, mint valami tuskó. Általában rámenős legény.

— Popov sebesen és szinte fáradtan dünnyögte el ezt a jellemzést, majd előrehajolt a karosszékben, mintha tarkójára sújtottak volna s megkérdezte:

— Ide hallgasson: mennyit ajánlott magának Berdnyikov, ha elárulja a szerződés feltételeit?

Szamginnak valami önmaga számára is homályos dolgon járt az esze, s mosolyogva felelte:

— Azt hiszem: ötezret, a disznó.

Popov a padlóra bámult, és pattintott ujjaival.

— No igen... az ördög cimborája! Bizonyára többet is adna.

Hátradőlt a karosszékben, kisimította ráncait, kidüllesztette kerek madárszemét és dicsérően jegyezte meg:

— Alaposan megnyúzta Zotova! De bőkezű is tud lenni az öreg. Igazi sportember!

Popov tekintete és hangneme eléggé sokatmondó volt. Szamgin valami ijedségfélét érzett.

— Nem kívánok erről a témáról beszélni — mondta, és rá-

döbbent, hogy nem olyan szigorúan mondta, mint kellett volna.

A mérnök esetlenül kikászolódott a székből, körülpillantott, fogta a kalapját, és oldalt fordulva Szamgin felé, hangos sóhajtással megkérdezte:

— Nem kíván? Ez az utolsó szava?

— Menjen a pokolba! — kiáltotta Szamgin, és letépte szemüvegét az orráról, sőt még toppantott is; Popov pedig széles hátát fordította feléje, és az ajtó felé lépdelve, valami kusza, de bizonyára sértő dolgot dünnyögött.

Szamginnak remegett a térde; leült a díványra, és hunyorogva nézegette a pápaszeme rugóját.

— Gazemberek. Csirkefogók.

Még sosem érezte ilyen fájdalmasan a saját védtelenségét, erőtlenségét. Volt egy pillanat, amikor ideges görcs húzta össze torkát, és a negyven felé járó, felnőtt férfi alig tudta elfojtani csüggeteg vágyát, hogy a sérelemtől sírva ne fakadjon. Sokáig feküdt, egyik cigarettát a másik után szívta, gondolatban tarka élményei között bolyongott, és már fellobbantak az esti fények, amikor páratlan élességgel elébe döbbent a kérdés: hogyan szakítsa ki magát a posványosság, cinizmus szakadatlan áradatából és a szüntelenül fortyogó, furfangos szócséplésből, amely nem kímél semmilyen eszmét és „fennkölt igé"-t, hanem lélekmérgező, maró porrá változtatja.

De nem kellett sokáig töprengenie ezen. Igen könnyen felötlött benne az egyszerű gondolat, hogy az adásvétel e világában csupán a pénz, sok pénz biztosíthatja a szabadságot, csupán ez teszi lehetővé, hogy az ember félrevonuljon társai nyájából, akik mind őrülten törtettek a függetlenség után — mások rovására.

„Ha van pénz támadásra, akkor lennie kell önvédelemre is. Németország munkásai pártjuk személyében nagy vagyon tulajdonosai."

Elképzelte, hogy gazdag ember, és valamilyen kényelmes kis országban él, talán az egyik dél-amerikai köztársaságban, vagy — mint Roussel doktor — Haiti szigetén. Tud any-

nyi idegen szót, amennyi a bennszülöttekkel való elkerülhetetlen érintkezéshez szükséges. Nem kell mindenről és olyan sokat beszélni, mint Oroszországban szokás. Gazdag könyvtára lesz, meghozatja a legérdekesebb orosz könyveket, és megírja a maga könyvét.

„Nem vagyok Peter Schlemil, s nem fogok szenvedni, ha elveszítem az árnyékomat. Én nem veszítettem el, hanem önként lemondtam a kínzó szükségszerűségről, hogy magam után vonszoljam árnyékomat, amely egyre súlyosabb lesz. Leéltem már a fél életemet, jogom van a pihenésre. Mi értelme ennek a szüntelen tapasztalatgyűjtésnek? Már eléggé gazdag vagyok. És mi az élet értelme?... Az én koromban nevetséges gyermekes kérdéseket feltenni."

De egy gyakorlati kérdést fel kellett tennie:

„Azt jelenti ez, hogy engedhetek Berdnyikovnak?"

Határozottan felelt rá:

„Nem, nem tehetem."

Olyan határozottan felelt, mintha tudott volna a szerződésről, és másolatot készíthetett volna róla.

Ebben a hangulatban töltött néhány esős napot, múzeumokba, a Montparnasse vidám kocsmáiba járt; valamelyik este pedig egy kis vendéglőben ült, és háta mögül orosz beszéd ütötte meg a fülét:

— Azt beszélik, hogy Lev Tolsztoj felesége is ingusokat fogadott fel Jasznaja Poljana védelmére.

„Makarov" — állapította meg Szamgin.

— Egyszóval a földesurak már nem bíznak a kozákokban, és hogy úgy mondjam, gyarmati csapatokat hívnak be? Érdekes. De talán a kozákok olcsóbban vállalnák?

Ezt Kutuzov hangja mondta. Szamgin nem kívánta, hogy felismerjék, s ezért még mélyebben tányérja fölé hajtotta fejét, honfitársai azonban már fizettek, és az ajtó felé indultak. Szamgin lopva utánuk nézett, s megpillantotta Makarov sudár alakját és göndör fejét, Kutuzov meredeken lefaragott tarkóját, rakodómunkáshoz illő vállát, és egy boszszantó, savanyú élc ötlött eszébe: „Bár epizódfigura, de azért kellemetlen."

Otthon antwerpeni távirat várta. „Párizst nem érintem Pétervárra utazom Zotova." Apró darabokra tépte a papirost, a hamutartóba tette, majd meggyújtotta, és ceruzájával forgatva, megvárta, amíg a papír hamuvá változik. Utána olyan unalom fogta el, mintha hirtelen eltűnt volna a cél, amelyért ebben a hatalmas városban élt. Voltaképpen kellemetlen s a gazdag idegenektől elkényeztetett város, hivalkodva él, s minden lakóját erre kötelezi.

„A kokottok felvonulása a Bois de Boulogne-ban szintén ocsmányság, akár a Folies-Bergère. A kocsis úgy néz rám, mintha megtisztelne azzal, hogy végigráz az úton hitvány batárjában. A pincérek olyan leereszkedően szolgálnak ki, mint valami vadembert. Valószínűleg ugyanilyen leereszkedőek a lányok is."

Mégis úgy határozott: marad, amíg a pénzéből futja, megnézi a Moulin Rouge-t, a Chat Noirt, kirándul Versaillesba. Egy Szajna-parti antikváriusnál megvásárolta Maxime du Camp-nak, Flaubert barátjának „Párizs" című régi, megbízható könyvét, reggelente olvasgatta, majd útnak indult, hogy megnézze a „régi Párizs"-t. Volt olyan perce, amikor elátkozta ezt a várost, de nagyon szívesen bolyongott a történelmi levegőjű utcákon, és úgy érezte, hogy Párizs megtanítja valamire. A levegőnél is áttetszőbb kirakatüvegek, a tömör aranytárgyak, drágakövek, szőrmék bőségével, őszi kelmék kimeríthetetlen választékával, csábítóan lenge női fehérneműkkel hivalkodtak; a párizsiak rikoltoztak, nevetgéltek, a vendéglők ajtaján zene foszlányai röppentek ki, és mindez együtt örvénylő hangzavarba olvadt, s ritmusokat, melódiákat súgott, versekre, aforizmákra, anekdotákra emlékeztetett. Nyugtalanították az „örömlányok"; Moszkva, Pétervár utcáin kérni szoktak, itt azonban valósággal bizonyosak abban, hogy joguk van figyelemre, és gyors elhatározást követelnek.

— Jöjjön, öregem — mondják és merészen belenéznek az arcába, s választ sem várva, továbbsuhannak.

„A rendőrségtől félnek — gondolta Szamgin. — De mégis túlságosan harciasak. Amazonok. Bizony, itt a nők hatalma

sokkal határozottabban, szemléltetőbben megnyilvánul. Igazolja ezt az irodalom is."

Eszébe ötlött egy régen olvasott cikk az 1889-es párizsi kiállításról, Ny. Fjodorov filozófus tollából, és hozzáfűzte:

„Meg az ipar is."

Egyre erősebben vágyott nőre, és emiatt egy olyan kalandba sodródott, amelyet mulatságosnak tartott. Egy ízben, késő este, zegzugos, szűk utcák közé tévedt, amelyeket sűrűn magas házak szegélyeztek. Az ablakok vonala megtört, és úgy rémlett, mintha az egyik ház a földbe bújnék a nagy zsúfoltság elől, a szomszédos pedig a magasba préselődnék. A nehéz szagokkal átitatott félhomályban a járdákon, az ajtók előtt egyszerű emberek ültek vagy álltak, halk beszéd, fojtott nevetés, sípoló ásítozás zsongott. Fáradtság hangulata érződött.

Szamginnak úgy rémlett, hogy megjelenése feszült hallgatást vagy ellenséges felkiáltásokat okoz. Egy nagy fejű, ősz, borostás kövér ember kifeszítette nadrágtartóját, és hirtelen elengedte, s olyan hangosan csattant, hogy Szamgin összerezzent a férfi pedig megnyugtatóan mondta:

— Ugyan, ugyan, monsieur: nem revolver ez!

„Biztosan a helybeli tréfamester" — állapította meg Szamgin, meggyorsította lépteit, és kiért a Szajna partjára. A folyó fölött sűrűbb volt a város moraja, és a víz oly lassan folyt, mintha nehezére esnék magával ragadni ezt a morajt a kőházak halmazába hasított sötét résbe. A fekete víz tükrén az ablakok homályos fényei reszkettek, mintha el akarnának olvadni. Közvetlenül a part mellett fekete bárka siklott, fedélzetén egy ember állt, és hosszú rúddal méregette a vizet, a folyó felől pedig tompa hangon irányította egy láthatatlan valaki:

— Jobbra, André. Jobbra. Még jobbra. Elég. Reménytelen.

Az ember bedobta a rudat a bárkába, és öblös hangon, mérgesen mondta:

— Ördög vinné! Ez az ökör még bírságot varr a nyakunkba!

Az egyik ház kapuján kisietett egy kalap nélküli, fehér ru-

hás nő, s majdnem nekiütközött Szamginnak, azután végigmérte, és ráérősen megindult. Közepes termetű volt, igen karcsú és könnyed járású.

„Na most" — határozta el magát hirtelen Szamgin, és nyomába szegődött. A nő egy kis vendéglőhöz ért, amely előtt gázlámpa égett, s az ajtó két oldalán asztalkák sorakoztak; az egyiknél nevetséges külsejű kis katona kártyázott egy kopasz férfival, akinek olyan volt az orra, mint a ragadozó madáré, a harmadik széken pedig egy kövér nő ült, széles arcán szemüveg villogott, kezében csillogott a kötőtű és fején az ezüstös haj.

— Későn jöttél ma, Lise! — mondta. A fehér ruhás nő leült egy szabad asztalhoz, és csengő hangon felelte:

— A tulajdonosok saját órájuk szerint mérik az időt.

— Az ő órájuk pedig mindig késik — fűzte tovább kellemes hangján a katona.

Szamgin egy pohár bort rendelt, és Lise-zel szemben telepedett le, a kövér hölgy pedig bement a vendéglőbe, de előbb szemrehányón odaszólt az egyik játékosnak:

— Szörnyű vakmerően játszol! Összeszámoltam: már majdnem egy frankot veszítettél.

Lise egészen csinos. Arcát nagyon megszépíti a kecsesen ívelő sötét szemöldök, a merész, vidám s nyílt barna szempár, a hetykén felfelé hajló, kicsiny orr és a határozott rajzú száj. Formás, eléggé magas keble van.

„Ukrán nőhöz hasonlít" — állapította meg Szamgin, miközben az első mondaton törte a fejét, amellyel megszólíthatja. Lise azonban maga fordult hozzá:

— Monsieur idegen? Ó, orosz? Mi van a forradalmakkal? A parasztok nem követik a munkásokat?

— Mennyi kérdés — mondta Szamgin mosolyogva, a nő pedig még kettővel toldotta meg:

— Forradalmár? Emigráns?

— Miért gondolja?

— Ó, a külföldi burzsoák nem látogatják a mi negyedünket — felelte megvetően a nő. A katona és a kopasz abbahagyta a kártyázást, s mindketten elhallgattak. Szamgin nem

nézett rájuk, de érezte, hogy várják, mit mond. És mint ez nemegyszer előfordult, így szólt:

— Igen, részt vettem a moszkvai felkelésben.

Alig állta meg, hogy ne mondja magát emigránsnak. Az ismeretség könnyen, egyszerűen alakult, megerősített Szamginban bizonyos szándékot, és sietésre ösztönözte. A kövér hölgy egy üveg bort tett eléje, Lise elé pedig egy tányér karfiolt, meg egy cipót.

— Üljön át hozzám — ajánlotta Lise, mikor pedig Szamgin megtette, a nő ezt kérdezte: — Nos hát? Mi történik maguknál mostanában?

Szamgin mesélni kezdte, amit aznap reggel a moszkvai és pétervári lapokban olvasott. Lise azonban követelően jelentette ki:

— Ez még annál is kevesebb, amit a mi burzsoá lapjaink írnak, nem beszélve az Humanité-ről. Talán zavarják az idegenek?

A kopasz férfira mutatott, és gyorsan, szabatosan közölte:

— Ez a nagybátyám. Talán hallotta a nevét? Róla írt a napokban Jaurès elvtárs. A fivérem — mutatott a katonára. — Nem katona, ez csak kosztüm rajta, fellépéshez. Sanzonokat ír és énekel, én pedig segítek neki a zeneszerzésben és kísérem.

A két férfi derekasan megszorította Szamgin kezét, Lise azonban még erősebben összeszorította ujjait, s ki sem engedve kezéből így szólt:

— Tíz perc múlva meg kell kezdenünk a munkánkat. Közel van, néhány perc innen. Félóráig tart...

— Egy óráig — mondta a katona.

— Hallgass! Ha végeztünk, visszajövünk ide, és elmeséli nekünk...

Ekkor beavatkozott a kopasz. Elakadó, rekedt hangon így szólt:

— Visszajönni nincs értelme. Egyszerűbb lesz, ha én felmegyek a dobogóra, és megkérem a közönséget, hallgassa meg egy elvtárs beszámolóját az Oroszországban folyó eseményekről.

„Micsoda anekdotába, bohózatba keveredtem" — állapította meg Szamgin. Keserűen pillantott Lise nyájas szemébe, magas keblére, és közölte, hogy egy óra múlva sajnos Svájcba utazik. Lise eleresztette a kezét, és leplezetlen boszszúsággal mondta:

— Ezt meg tudom érteni, ott sokan vannak maguk közül. Mégis különös: Párizsban jócskán akadnak orosz emigránsok, de... nem eléggé közlékenyek. Mintha nem érdekelné magukat a francia munkás...

Szamgin nyomban azt ajánlotta, igyanak a francia munkásra; ittak, majd elköszönt, és olyan gyorsan távozott, mintha attól félne, hogy visszatartják. Nem szeretett önmagán nevetni, és ritkán engedte ezt meg magának, most azonban, a sötét, csendes utcán lépkedve, elmosolyodott.

„Ilyen esetről nem mesél az ember a barátainak. Jó, hogy nincsenek barátaim."

Még sok mindenről töprengett, igyekezett elfojtani kudarcának, ügyetlenségének kellemetlen, fanyar tudatát, s úgy érezte, nem annyira a bortól mámoros, mint inkább a nőtől. Végigmenve a szálloda folyosóján, benézett a napos szobalányhoz, de a szoba üres volt, tehát a lány még nem aludt. Csengetett, s mikor a szobalány belépett, Szamgin a vállára tette kezét, és mosolyogva kérdezte:

— Ajándékozhat nekem gyönyörűséget, igen?

A lány összehunyorította szúrós szemét; nem értette meg mindjárt a kérdést, de amikor megértette, a férfihoz simult, és válaszát Szamgin így fordította le:

„Ó, mszjő, ez mindig kellemes, annak, aki ért hozzá!"

Gyors csókjai szintén szúrósak voltak, valahogy szokatlanul csiklandozták Szamgin ajkát, s ez nagyon felizgatta. Csókolózás közben a lány suttogva kérdezte:

— Egy kicsit később, mszjő, amikor végzek, jó? Huszonöt frank, mszjő! — kisiklott Szamgin keze közül és eltűnt.

„Üzletszerűen, egyszerűen, hazudozás nélkül" — dicsérte gondolatban Szamgin. Nem sokáig, de nagyon türelmetlenül várt rá. A lány megjelent, és vetkőzés közben fojtott hangon mondta:

— Nagyon hízelgő, hogy Párizsban, ahol olyan sok szép nő akad, aki mindenféle ízlésnek megfelel, mszjő nem talált nálam méltóbb partnert. Nagyon fogok örülni, ha bebizonyíthatom, hogy választása dicséretére válik mszjő ízlésének!

A hajlékony, erős teremtés a bizonyításhoz egy bűvész fáradhatatlanságával és buzgóságával fogott hozzá, aki még rajong művészetéért, s önmagáért értékeli, nem csupán megélhetési forrásnak tekinti.

Szamgin még vagy tíz napot töltött Párizsban, olyan hangulatban, mint aki nem tudja eldönteni, mitévő legyen. Most visszautazik Oroszországba, a csendes nyárspolgári és kereskedővárosba, ahol a forradalom által felrázott emberek megint a jól ismert, unalmas módon rendezik el szokásaikat, gondolataikat, kapcsolataikat; és ahol Marina Zotova fejtegeti majd előtte kétes, sötét bölcsességét.

„Bizonyára én vagyok az egyetlen, akin kipróbálja ezt a bölcsességet, hogy gyönyörködjék benne. Csábító, akár az élet, és éppoly érthetetlen."

Arra gondolt, hogy ha anyagi helyzete megengedné, jó volna itt maradni, ebben az országban, ahol az élet szilárd alapokon nyugszik, ebben a városban, amely a világ legszebb városának hírében áll, s végtelenül gazdag kísértésekben...

„A vadak és félvadak számára, akiknek a pénzéből él és szépíti magát" — idézte fel saját maga véleményét; amelyet nemrég Párizsról vallott.

„Nem, itt az emberek egyszerűbbek, közelebb állnak az élet egyszerű, reális értelméhez. Itt nincsenek Ljutovok, Kutuzovok, nincsenek Berdnyikov-, Popov-fajta filozofáló haramiák. Itt a szocialisták is józan gondolkozású emberek, akiknek feladata reális ügyre szorítkozik: megakadályozni a dolgozók munkakörülményeinek rosszabbodását." Az effajta gondolatok kellemes könnyedséggel, szinte maguktól támadtak fel benne. Emlékezete szolgálatkészen súgott tucatnyi aforizmát: „Az igazi szabadság az élmények megválogatásának szabadsága." „A világban, ahol minden szüntelenül

változik, a következtetésekre való törekvés: ostobaság." „Sokan törekszenek az igazság megismerésére, de ki érte el a valóság eltorzítása nélkül?"

Agyában valamilyen mozdulatlan pont, egy kicsiny tükör képződött, amely kívánságára mindig megmutatott mindent, amiről töprengett, gondolkodásmódját, meg azt is, hogy gondolatai miben mondanak ellent egymásnak. Értelmének e sajátsága olykor nagyon kifárasztotta, megzavarta életét, de mind gyakrabban gyönyörködött e cenzor munkájában, és megszokta, hogy működését lelki alkata legeredetibb tulajdonságának tartsa.

Utolsó napjait töltötte Párizsban, s kora reggeltől járta gyalogszerrel, kocsin a várost és környékét, este visszatért a szállodába, pihent; tíz óra után pedig megjelent Blanche, és munka közben, a szünetekben kérdezgette a férfit: kicsoda, nős-e vagy agglegény, milyen Oroszország, megkérdezte, miért van ott forradalom, mit akarnak a forradalmárok. Önmagáról Szamgin badarságokat mondott, a forradalomra vonatkozó kérdésre pedig szigorúan azt válaszolta, hogy ilyesmiről nem beszél az ember nővel az ágyban; s úgy rémlett, hogy válasza még jobban emeli őt Blanche szemében. A lány üzletszerű, naiv szemérmetlensége, és ahogyan pontosan átvette a pénzt, mint ismeretlen orvos a látogatás díját, megvetést keltett Szamginban. Egyszer azonban, amikor Blanche a férfi hóna alá dugva borzas fürtű fejét, fáradtan elaludt, Szamgin valami szánalomfélét érzett iránta. Szintén aludni szeretett volna, Blanche mellett azonban kevés volt a hely. Könyökére támaszkodva felemelkedett, és a lány arcába pillantott: szája félig nyitva volt, szemgödrében fekete árnyak ültek, szabálytalanul, zihálva lélegzett, és valami nagyon szomorú volt ebben a kicsiny arcban, amelyet nappal kellemesen kiszínezett a könnyű pír, most pedig felismerhetetlenül megfakult. Szamgin cigarettára gyújtott, és ezt gondolta:

„Voltaképpen mégsem rossz lány. Talán összegyűjt majd némi pénzt, férjet talál, és egy kis vendéglőt nyit, mint az a másik, a szemüveges."

Azután eszébe jutott, hogy Maupassant „Szívünk"-jének

elegáns hőse egy szobalányt tett a kedvesévé. Felébresztette Blanche-t, és a lány kénytelen volt bocsánatot kérni. Mikor elutazott, százötven frank értékű karkötőt ajándékozott Blanche-nak, és ráadásul még ötvenet adott. A lány nagyon meghatódott, arca lángba borult, szeme boldogan csillogott, és halkan, nevetve, boldogan mormogta:

— Ó, milyen nagylelkű! Egész életemben emlékezni fogok az orosz úrra, aki ilyen...

Nem talált más szót és megismételte:

— Nagylelkű.

Szamgin kegyesen megveregette a vállát.

Negyedik nap reggel a pályaudvarról lakására hajtatott. A város fölött, az apróra szaggatott felhők közepette a halványkék égbolt ragyogott, a fagyos földön a nap hideg sugarai kúsztak, szél kószált, letépve a fák utolsó leveleit: a régóta ismerős látvány. És jól ismertek voltak az ősziesen, melegen öltözött orosz emberek, akik úgy hasonlítottak egymáshoz, mint megannyi gyufaszál, sietve lépdeltek a pénzügyi kamara, a kerületi bíróság, a zemsztvohivatal és egyéb intézmények felé, valamint a szürke ruhás gimnazisták, a zöld zubbonyos reáliskolások, a csokoládébarna gimnazista lányok, a városi iskolák gézengúz növendékei. Minden ismerős volt, de minden még apróbb, jelentéktelenebb lett; az épületeket mintha széttolta volna a szél, eltávolodtak egymástól, és az áttetsző őszi levegő könyörtelenül leleplezte a faházak roskatagságát és a kőépületek nyomasztó csúfságát.

„Az első alkalommal Moszkvába vagy Pétervárra költözöm — gondolta búsan Szamgin. — Marina? Ma vagy holnap találkozom vele, hallani fogom fölényes szentenciáit. Elég! Hol lehet Bezbedov?"

Lakásának mind a négy ablakát zsalu födte, és ez csak fokozta kellemetlen hangulatát. Az ajtót Felicata nyitotta ki; a száraz, sötét öregasszony még hajlottabbnak, földhöz görnyedtebbnek tetszett, mint azelőtt; mindig hallgatag volt, és most is némán üdvözölte, fakó szeme azonban úgy pillantott Szamginra, mint az ismeretlenre; fonnyadt ajka mozgott; Felicata széttárta karját, mintha nyomban ezt kérdezné:

„Kit keres?"

Mikor pedig Szamgin Bezbedovról érdeklődött, Felicata hangtalanul motyogta:

— Börtönbe zárták.

— No lám? És miért?

— Megölte Marina Petrovnát.

Szamgin csupán egyik karját tudta kiszabadítani a felöltőből, a másik erőtlenül aláhanyatlott, mintha kificamodott volna, s a kabát lecsúszott a földre. A homályos előszoba még sötétebbé, fojtogatóbbá vált; Szamgin nekivetette hátát a falnak, és ezt dünnyögte:

— De engedelmet... Micsoda? Mikor?

— A megérkezése utáni napon. Pisztollyal lőtte le.

Az öregasszony bement a szobába, felcsörömpölt a zsaluk vasreteszeivel, és a szobába sorjában két vékony fénycsík hatolt be.

— Behozzam a szamovárt? — kérdezte Felicata.

Szamgin bólintott, majd bement az utálatosan üres szobába: minden bútor az egyik sarokba volt tolva. Leült a poros díványra, tenyerével végigsimított az arcán; keze remegett, szeme előtt a levegőben pedig egy szépségével hivalkodó, meztelen női test lebegett. Nehéz volt elképzelni, hogy nincs többé.

„Megölték. Egy féleszű..."

Marina képét kiszorította egy fehér arcú, esetlen, szétfolyó ember, akinek orcáit és állát sárga csirkepihe borította, s égszínkék, üveges szeme, vastag ajka és ostoba, mohó szája volt.

De hamar megindult agyának kijózanító működése, és szokása szerint arra törekedett, hogy megvédelmezze a veszélyektől és felesleges izgalmaktól.

„Tanúi minőségben részt kell majd vennem az előzetes nyomozásban, meg a tárgyaláson is."

Fellobbant benne a felháborodás, és vagy századszor ötlött fel a jól ismert kérdés:

„Hát miért kell nekem ilyen undorító dolgokban részt vennem?"

Az ajtóban megjelent Felicata: karja mellén összefonva, mint a halotté, akit már koporsóba fektettek.

— Megparancsolták, hogy értesítsem a rendőrséget, amikor az úr megérkezik, szóljak hát?

— Természetesen.

— Szasa majd behozza a szamovárt.

A szomszéd szobában nehéz léptek huppantak, réztálca csengése hallatszott, edény csörömpölt. Szamgin átment, s egy pirospozsgás arcú, kék szemű, telt idomú leányzó üdvözölte, boldog mosollyal; világosszőke hajfonata derékon alul ért. Szamgin kijelentette, maga vigyáz majd a szamovárra, és elküldte a lányt, hogy vegye meg az utolsó tizenöt nap alatt megjelent helyi újságokat. Azután eszébe jutott, hogy a vasúti kocsiban nem tudott megmosakodni, kiment a fürdőszobába, hosszasan mosakodott, megfeledkezett a szamovárról, s amikor aztán bevitte az ebédlőbe, már vadul forrt és csíkokban száradt rá a kicsorgó víz. Majdnem egy óráig ült az asztalnál, türelmetlenül várva az újságokat, a szamovár pedig egyre forrt, bosszantotta duruzsolása és sípolása, s gőzzel töltötte meg a szobát.

„Hová az ördögbe dughatták a fedő-korongot?" — méltatlankodott Szamgin, s mivel attól félt, hogy a víz elforr, és a szamovár szétolvad, le akarta venni a fedőt, és megnézni, sok víz van-e benne? A fedőn azonban hiányzott az egyik bütyök, a másik lötyögött, Szamgin megégette ujjait, és az jutott eszébe, milyen barbár hanyagsággal bánik a személyzet gazdái holmijával... Végül kitalálta, hogy vizet kell öntenie a csőbe, s az eloltja a szenet. Ez a vesződség zavarta a gondolkodásban, a forró kenyér és a hársméz ízes illata pedig felkeltette étvágyát, s csupán egy dolog járt eszében:

„El kell költöznöm innen."

Csodálkozására a lapok csupán két jelentést közöltek; az egyik így szólt:

„Tegnap egész városunkat megrendítette az ismert és köztiszteletnek örvendő M. P. Zotova meggyilkolásának híre. A bűntényt a következő körülmények között fedezték fel: va-

sárnap M. P. Zotova rendszerint két órakor szokta bezárni kegyszerüzletét, tegnap azonban a Nagy Kereskedő utca kereskedői csodálkozva állapították meg, hogy a bolt a szokásos időben nem zárt be, noha sem vevők, sem a tulajdonosnő nem láthatók. Az első, aki elhatározta, hogy utánajár a dolognak, K. F. Hrapov pénzváltóüzlet-tulajdonos volt. Bement a boltba, és a tulajdonosnőt szólította, de nem kapott választ, ekkor belépett a hátsó kis szobába, és Zotovát a földön fekvén találta."

„Hülyék, még helyesen írni sem tudnak" — állapította meg Szamgin.

„Abban a hitben, hogy Zotova elájult, kiment az üzletből, és közölte a látottakat J. P. Percev rövidárukereskedővel, s azt ajánlotta, hogy telefonáljon lakójának, Jevgenyev doktornak. Éppen ekkor haladt azonban arra K. G. Bekman, a városi rendőrség orvosa; megállapította, hogy Zotova halálát tarkólövés okozta, és a halál beállta óta legalább két óra telt el. E megrendítő dráma további részleteinek közlését, a késői időre való tekintettel, holnapi számunkban folytatjuk."

Az újság következő száma azonban csupán „a meggyilkolt unokaöccsének, Bezbedovnak, ittas állapotban való letartóztatásáról" adott hírt. Két nap múlva pedig rövid közlemény számolt be a meggyilkolt díszes temetéséről, „kinek koporsóját az egész város elkísérte végső nyugvóhelyére".

Szamgin kiereszttette kezéből az újságot, a lap a térdére hullt; undorral az asztal alá seperte, és gondolataiba merült. Noha Bezbedov letartóztatása magyarázatot adott a gyilkosság okára — mégis homályos sejtések támadtak fel benne.

„Disznó. Féleszű. Hogy tudta... rászánni magát? Hiszen félt tőle..."

Nem sokkal dél után a vizsgálóbíró szobájában ült, amelynek udvari ablaka egy nyírfarakásra nézett. A szobát széngázra emlékeztető dohányfüst- és száraz korhadásszag ülte meg. A széles, de nem magas szekrény fölött olajnyomat ló-

gott: III. Sándor cár arcképe, fején rendőrsapka, mely pompásan illett sűrű, dús szakállához. Az ócska íróasztal mögött a magas támlájú, bőr-karosszékben egy tisztára kimosakodott, szürke szemű öregember ült, cigarettával foga között, szoros fekete zubbonya takarosan feszült rajta. Sárga orcáit sűrűn barázdálták a piros erecskék, hegyes, ősz szakálla nemesen megnyújtotta arcát, kipödört bajusza kissé harciassá tette külsejét, tar koponyáján, a fül fölött szarvként ágaskodott néhány ősz hajfürt... Gugyim-Csarnovickij vizsgálóbíró általában holmi francia melodrámahőshöz hasonlított. A városban a legvakmerőbb vintjátékos hírében állt, és Szamginnak eszébe jutott egy történet, amelyet a kerületi bíróságon, az ügyvédek szobájában meséltek: egy ízben Gugyim és társai huszonhét órán át kártyáztak egyfolytában, a huszonnyolcadik órában pedig egyikük, miután megcsinálta a nagy szlemet, belehalt boldogságába, amivel módot nyújtott Leonyid Andrejevnek egy jó novella megírására.

— Nos, kérem — kezdte a vizsgálóbíró halkan duruzsoló, lágy basszusán —, ügyfele titokzatos meggyilkolásának ügyében bátorkodtam háborgatni önt, tisztelt Klim Ivanovics...

— Miért titokzatos? — kérdezte Szamgin. — Hiszen a gyilkost letartóztatták, nem?

A vizsgálóbíró felsóhajtott, egy ujjal végigsimított baiuszán, és sajnálkozva mondta:

— Minthogy nem ismerte be a bűncselekmény elkövetését, az ítélet meghozataláig, mint ön is tudja, csak gyanúsítottnak tekinthető.

A vizsgálóbíró szeme savószínű volt, szeme fehére zavaros, szürke pupillája vizenyős. Szamginnak azonban úgy rémlett, hogy mögötte egy másik szempár rejtőzik. Feszült izgalmat érzett, s emiatt dühös volt önmagára.

— Nem látom az írnokát — mondta.

— Teljesen helyesen méltóztatott megjegyezni — válaszolta Gugyim, fejét lehajtva, és megint cigarettára gyújtott; szüntelenül füstölt. — Ennek az az oka, tisztelt Klim Ivanovics, hogy nem szándékozom a törvény által előírt tanúval-

lomást kérni öntől. Ha gyengélkedésem nem zavarna – a lábam fáj, s nem tudok járni –, személyesen mentem volna a lakására, erre a beszélgetésre. Kihallgatása természetesen a legnagyobb szigorral fog megtörténni, amï elengedhetetlen ez esetben, s a törvény is előírja. Bezbedov vallomásának egyes mozzanatai parancsolóan követelik ezt. A jelenlegi körülmények folytán erre az egyénre rendkívül súlyos büntetés vár, ő érzi ezt, és miközben megpróbálja tisztára mosni magát, természetesen nemigen kímél másokat.

Szamginnak úgy rémlett, hogy hátratántorodott alatta a szék.

A bíró ceruzáját szakállába döfte, állát vakargatta, és valahová a sarokba, a szekrény mögé bámult, s közben tovább zümmögött:

— Én önt, hogy úgy mondjam... tájékoztatás céljából kérettem ide.

— Vagyis? – kérdezte Szamgin sietve, csodálkozással, és izgalma még jobban fokozódott.

— Vagyis... bizonyos tekintetben mintegy tájékoztatni szeretném önt... az ügy állásáról.

A vizsgálóbíró beszéd közben meg-megállt, és Szamgin undorítónak találta ezeket a szüneteket.

— Őszintén, világosan fogok beszélni – folytatta a bíró, és halkabbra fogta hangját. – Arról van szó, hogy Pétervár is érdekelt az ügyben, leküldtek egy ügyészhelyettest az előzetes nyomozás megfigyelésére. Szerencsém volt találkozni vele: magunk között szólva, szemtelen fráter, s mint minden fővárosi karrierista, nem kíméli még a tulajdon anyját sem. A mi ügyészünk, mint tudja, veje a kormányzónak, és a törvényszéki ügyészségre pályázik. Magától értetődik, elkeseríti a megfigyelő jelenléte. De ez még nem minden... Így hát ebben az ügyben, tudja, egyszóval lehetséges, hogy...

Felcsörömpölt a telefon, a vizsgálóbíró szürke, porcos fülére szorította a kagylót.

— Halló. Van szerencsém. Igen. Az ügyész parancsa. Megszakítani? Igen, de az indok... Igenis. Azonnal? Igenis...

A vörös erecskék még élesebben kirajzolódtak a vizsgáló-

bíró arcán, szeme is elvörösödött, bajusza megremegett. Szamgin határozottan érezte, hogy valami nincs rendjén.

— Azonnal a bíróságra hívnak — közölte a bíró, és szárazon köhintett. — Ön, úgy hiszem, ma érkezett külföldről?

— Párizsból.

— Hej, Párizs! Bizo-ony! — s a vizsgálóbíró sajnálkozva csóválta a fejét. — Jártam ott egyetemista koromban, azután az esküvőm után a feleségemmel, egész hónapig éltünk ott. Látja, milyen az élet, Klim Ivanovics? Először Párizs, Firenze, Velence, utána pedig huszonhét esztendő itt! Unalmas városka, mi?

— Az.

— Nyomasztó város — jelentette ki Gugyim-Csarnovickij meggyőződéssel. — Zotova is ott volt?

— Néhány napig. Azután Londonba utazott.

— Úgy. Londonban nem volt. De szabad megkérdeznem: tud arról, hogy miféle kapcsolatai voltak Zotovának Pétervárott?

— Említette, hogy Bogdanovics tábornokékhoz szokott járni — felelte Szamgin gondolkodás nélkül.

— Ó-ó! — mondta a vizsgálóbíró, az asztalra támaszkodva, és felvonta szemöldökét. — Ez valaki! Azt is mondják, hogy bizonyos értelemben ... fontos személyiség! Bocsásson meg — tette hozzá —, nem tudok felállni: a lábam!

„És akkor a bíróságra hogy mész?" — gondolta Szamgin csüggedten, s megszorította az öregember hideg kezét, az pedig, míg a könnyű mosoly még jobban elszíntelenítette szemét, félig suttogva, tanácsoló hangnemben mondta:

— Az ön iránt érzett tiszteletem és rokonszenvem miatt, Klim Ivanovics, engedje meg arra emlékeztetnem, hogy jogászi gyakorlatunkban, különösképp napjainkban, előfordulnak olyan esetek, amelyeket rendkívül ... károsan felfújnak.

Beszélt még valamit az emberek ijedt fantáziájáról, a vidéki tudósítók meggondolatlanságáról és a sajtó önző bőbeszédűségéről, Szamgin azonban már nem hallotta, s alig tudta elfojtani vágyát, hogy kitépje kezét a hideg ujjak közül.

Odakint verőfényes, hideg idő volt, a nap közben megolvadt tócsákra megint jégkéreg borult, szél kószált, tyúktollakat, bőrszerű őszi leveleket, hagymahéjat kergetett a vízbe, cibálta Szamgin felöltőjét, és duzzasztotta aggodalmát. S mintegy válaszul minden egyes széllökésre, fel-felötlött benne a kérdés:

„Mit hordhatott össze rólam Bezbedov? Képes-e gyilkosságra? És ha nem ő, akkor ki?"

Ekkor eszébe jutott, hogy az újsághír egyetlen szóval sem tett említést a gyilkosság okáról. Marinára nem csupán közömbösen, hanem szinte ellenségesen gondolt:

„Sötét hölgy."

Megint felötlött az a lehetőség, hogy az asszony a rendőrség szolgálatában állt; azután felvillant benne, hogy Marina kétszer megbízta, fizessen be valamilyen bírságot: egyszer százötven rubelt, máskor ötszázat.

„Bizonyára vesztegetésre kellett. Mit akart tőlem Gugyim? Törvényellenesen járt el. Ez az utolsó tanácsa pedig: furcsa fogás."

Úgy érezte, mintha kellemetlen, apró kalapácsok kopognának halántéka csontjain, koponyája belsejében. Otthon egy percig nézegette a tükörben az izgatottan csillogó szemét, a megritkult haját átszövő ősz szálakat, s megállapította, hogy orcái teltebbek, arca kerekebb lett, és egy ilyen archoz már nem illik a szakáll, jobb volna leborotválni. A tükörből látta, amint a szomszéd szobában az asztalra rakosgatta az edényt a telt idomú, pirospozsgás, kék szemű, festeni való leányzó, akinek arany hajfonata derékon alul ért.

„Bizonyára buta" — állapította meg Szamgin.

— Az úr otthon van? — kérdezte Felicata a lánytól.

— Otthon — felelte a lány csengő, vidám hangon.

„Otthonom nincs is — vitatkozott Szamgin gondolatban, miközben a szobát rótta. — Nem csupán reális értelemben nincs: feleség, gyermekek, meghatározott ismeretségi kör, magamfajta, okos, jó barát, de nincs otthonom ideális értelemben, a belső kényelem értelmében sem... Walt Whitman azt mondta, hogy az ember megunta a szerény életet,

fenyegető veszedelmekre, ismeretlen, szokatlan élményekre szomjazik... Egy anarchista hetykesége...

Gyönyörűséget lelsz a harcban
A vad szakadék peremén.

Kamasz-romantika... Mayne Reid, Amerikába szökés a gimnáziumból.

Belépett Felicata, és némán a kezébe dugott egy névjegyet. Szamgin szemüvegéhez emelte, s ezt olvasta:

„Anton Nyikiforovics Tagilszkij."

— Igen, igen — mormogta tétován. — Kéretem... Tessék!

Már elébe gördült kurta lábacskáján egy vörösréz-szamovárhoz hasonló, kövérkés kis ember, aki feltűnő, vörösesbarna ruhát viselt.

— Jó estét! Ohó, megöregedett ám! Hát én? Nem ismert volna meg? — rikoltozta csengő tenorján. Szamgin tar koponyát, borotvált, vörös arcot látott, gyér sörtét a halánték táján, zsírpárnás, apró disznó-szempárt és kurtára nyírt bajusz sötét seprűjét a széles orr alatt.

— Nem ismertem volna meg — hagyta rá.

— Bocsásson meg, hogy csak így, minden formaság nélkül... A régi ismeretség jogán. Fene sok jogunk van, mi? Meg kellene nyirbálni, nem gondolja?

Szamgin tárgyilagos, várakozó arckifejezést öltött, és meglehetősen szárazon tessékelte vendégét:

— Parancsoljon...

— Ebédhez? Köszönöm. Pedig én akartam meghívni önt egy vendéglőbe, itt a ház előtti téren van egy egész jó kis vendéglő — hadarta Tagilszkij sebesen csengő hangon, miközben Szamgin előtt átment az ebédlőbe, s leült az asztalhoz.

Bámulatosan nem hasonlított ahhoz az emberhez, amilyennek Preiss rideg dolgozószobájában látta Szamgin — akkor zárkózottnak tetszett, büszke volt a tudására, oktatóan bánt az emberekkel, mint professzor a diákjaival, most pedig csak úgy hullott belőle a szó.

„Beállított, mint valami kocsmába. Világos: Marinárol akar kérdezősködni."

Így is volt. Tagilszkij kigombolta kabátját, mely alól igen tarka mellény villant elő, a szalvétát gallérjába gyűrte, majd közölte, hogy Zotova meggyilkolása nyomozati eljárásának megfigyelésére rendelték ki.

— Azt mondják, szép asszony volt, ugye?

— Igen. Nagyon szép.

— Ahá. Nos hát? Szép dolgot kellemes elcsúfítani. Szépeket sokkal gyakrabban ölnek meg, mint rútakat. De inkább férjek, szeretők szoktak ölni, és szabály szerint mindig a főbejárat felől: fejen, mellen, hason, ezt viszont a hátsó lépcső felől ölték meg: tarkón lőtték. Ilyesmi is megesik, de csak rablás céljából, a jelen esetben azonban rablógyilkosság fennforgása nem állapítható meg. Ebben egyesek valami titkot látnak. Szerintem pedig titok nincs, csak gyáva ember van!

Táguló orrlyukkal beleszimatolt a leves gőzébe, szeme fellobbant, és áhítatosan mondta:

— Aprólékleves? Imádom!

„Alakoskodik a barom" — gondolta Szamgin.

— A vizsgálóbíró, a vén szamár, beidéztette önt, én azonban véget vetettem ennek az eljárásnak. Ez az ügyecske nem tartozik a nagy nyilvánosságra. Azt kérdi, miért? Én bizony nem tudom. Valószínűleg ostobaságból, de lehetséges, hogy hitványsággal párosult ostobaságból. Egészségére!

Szájába döntött egy pohárka vodkát, csettintett, egy másodpercre lehunyta apró szemecskéjét, majd tovább pergette szavait:

— Az ön külseje igen elegáns. Gazdag özvegy kérőjéhez való külső.

„Gazember" — káromkodott gondolatban Klim.

— Lám, mit tesz a párizsi tartózkodás! Én ugyan színesen kivirultam, de nem vagyok vonzó látvány a kifinomult szem számára — magyarázta Tagilszkij, miközben a szobalányt mustrálta; mikor pedig a lány kiment, felsóhajtott:

— Micsoda ízletes falat, az ördögfióka . . .

És nyomban megkérdezte:

— Zotovának volt szeretője?

— Nem tudom.

— Volt — jelentette ki Tagilszkij fejét csóválva, megivott még egy pohárkával és folytatta:

— Egyesek szerint az utóbbi időben ön volt a szeretője.

— Badarság — válaszolta szárazon Szamgin.

— Badarság, ez annyit jelent: valószínű, de nem igaz. Minálunk Oroszországban, a badarság rendkívül gyakran valódi igazságnak bizonyul.

Tagilszkij ráérősen evett, és a táplálkozás nem zavarta a beszédben. A tányérjába nézve késsel-villával ügyesen tisztította le a csirke csontjait, s közben arról érdeklődött, ismeretes-e Szamgin előtt Marina vagyoni helyzete. A tagadó válaszra pedig közölte: készpénzben és értékálló részvényekben mintegy négyszázezer rubel, uráli és a Volgán túl, a nyizsnyij-novgorodi kormányzóságban levő ingatlanokban valószínűleg kétszer annyi.

— De az is lehet, hogy háromszor annyi. Bizony, kérem. Rokonai nincsenek. Tehát gazdátlan vagyonnal van dolgunk, amely birodalmunk törvényei értelmében a kincstárra száll. És ez igen izgat bizonyos... életművészeket.

Kiengedte vaskos ujjai közül a szerszámokat — a kést és villát — megpaskolta arcát, majd bort töltött a poharakba, s már nem tréfásan, hanem komolyan mondta:

— Én iszom, ön viszont nem iszik, óvatossága s zord arca pedig... nem mintha feszélyezne, a feszélyezettség nem kenyerem, de mégis zavar. Az e várost benépesítő emberfajta közepette én idegen vagyok, a bennszülöttek ellenségesen viseltetnek irányomban. Elevenen él köztük a rokoni kötelék, meg miegymás... és mintha javarészt szélhámosok volnának.

Könyökével az asztalra nehezedett, állát tenyerébe támasztotta, bal kezét a borospohárral az asztal fölé nyújtotta, és savószínű szeme rosszindulatúan, valósággal kihívóan meredt Szamgin arcába. Harsány hangja csípősen, hetykén csengett.

„Szelídebben kell viselkednem vele" — határozta el Szam-

gin, mivel Berdnyikov jutott eszébe; koccintott a vendéggel, és így szólt:

— Hangulatomon bizonyára meglátszik a fáradtság: nemrég érkeztem.

— Tegyük fel — ismerte el Tagilszkij félig-meddig. — És tartsuk szem előtt, hogy a meggyilkolt ugyan állítólag uzsorás volt, ön azonban nem Raszkolnyikov, én pedig nem vagyok Porfirij. Továbbá arra is emlékezünk, hogy néhány esztendővel ezelőtt mi Marxról vitáztunk... s a többi. Egészségére!

Ittak.

Tagilszkij folytatta:

— Tehát egyfelől van egy gazdátlan, nagy vagyon, a rá való jogot alátámasztó valamennyi okmány pedig a furfangos bennszülöttek kezében található. Érti?

— Értem — mondta Szamgin.

— Másfelől: az üzlet egyik szekrényéből egész halom tiltott szociáldemokrata irodalmi termék került elő, valamint Zotovának szóló, bizalmas, tegező hangú levelek, amelyeket valami éles elméjű marxista igehirdető írt. Mi az ördögnek tart magánál egy ilyen gazdag nőszemély tiltott könyveket? A jelek szerint pedig mindez feltehetően az ön tulajdona.

Szamgin kihúzta magát, és dühösen kérdezte:

— Vallat?

— Nem vallatok, és nem kérdezek, hanem elmesélek: mindez feltehető — válaszolta Tagilszkij; szemére borította zsíros, párnás szemhéját, s homloka bőrén kicsiny ráncok futottak végig. — Ügyfelének érdeklődési köre rendkívül változatos: egész csomó, igen ritka ősnyomtatványt és szektás kéziratot is találtak nála — folytatta elgondolkozva Tagilszkij.

Az utca levegőjét mintha szürke por töltötte volna be; az ablaküvegek megizzadtak, a szobára félhomály ereszkedett; Szamgin lámpát akart gyújtani.

— Nem érdemes — mondta halkan Tagilszkij. — A sötétség nagyszerűen közelebb tudja hozni egymáshoz az embereket... bizonyos esetekben. Az ön kihallgatására nem kap-

tam utasítást. Nem úgy jöttem önhöz, mint az ügyészi kar tagja, hanem mint értelmiségi egy másik értelmiségihez, azért jöttem, hogy megtárgyaljunk egy rendkívül sötét ügyet. El tudja ezt hinni?

— Igen — mondta Szamgin kisvártatva, s heves izgalom fogta el. Eszébe jutott a vizsgálóbíró kijelentése Bezbedov tanúvallomásáról, és most ehhez járulnak még a tiltott könyvek.

— Igen, hiszek önnek — ismételte, és úgy érezte, még az izmai is megfeszültek, mint aki át akar ugrani egy árkon.

„Kelepcébe akar csalni, vagy mit akar?" — tűnődött.

Tagilszkij tovább beszélt:

— Ezt az ügyet politikai hátterű bűnüggyé lehet felfújni, és nagy összeget zsebre vágni. Én amellett vagyok, hogy lopkodják szét a pénzt, és nyugodjanak meg. De ehhez feltétlenül szükséges, hogy Bezbedov beismerje a gyilkosságot. Mit gondol, volt rá oka?

— Igen, volt — válaszolta meggyőződéssel Szamgin.

— Micsoda?

— A bosszú.

— Helyes, ezt alátámasztják a levelei — jelentette ki Tagilszkij elégedetten. — Beszéljen róla — ajánlotta, miközben rágyújtott a cigarettára, amellyel Szamgin megkínálta. Szamgin is rágyújtott, s óvatosan mesélni kezdett Bezbedovról. Nagyon szeretett volna hinni ennek az apró disznószemű, korhely képű, gömbölyű emberkének, de nem hitt neki. Mindabban, amit Tagilszkij mondott, némi igazság érződött, de fenyegetés is: hogy belesodródhat ebbe a zajos bűnügybe, amelyben még tanú minőségben sem kívánt részt venni, és lám, beleránthatják tettestársnak. A vád elégtelen bizonyítékai miatt felmentik majd, de mégis rajta marad a folt.

„Nem vagyok Ivanov, sem Jefimov, hanem Szamgin. Ritka név. Szamgin? Ez az, aki... Védtelen vagyok" — töprengett izgatottan. Tagilszkij félbeszakította Szamgin elbeszélését:

— Nos, egyszóval ez a Bezbedov jelentéktelen hülye. Neki

nem elég tizenöt vagy húsz perc az alibihez. Azt követeli, hogy ön védje...

Szamgin hallgatott, s közben ezt ismételte magában:

„Védtelen vagyok."

A szobában teljesen sötét lett. Szamgin halkan megkérdezte:

— Meggyújtsam a lámpát?

— Gyújtsa meg — felelte Tagilszkij ugyanolyan hangnemben, és amíg Klim egymás után sercentgette a rendre eltörő gyufaszálakat, a vendég már fontosabb dologról beszélt:

— Kevéssé ismerjük egymást, és emlékezetem szerint a múltban nem rokonszenveztünk. Látogatásom bizonyára némi gyanakvást kelt önben. Ez természetes. Gyanakvását valószínűleg még csak fokozom, ha közlöm, hogy nem vagyok védője valakinek vagy valaminek. Csupán önmagamat védem, mivel nem akarok belepottyanni egy piszkos históriába. És ez a lehetőség önt is fenyegeti. Emiatt tehát egy időre védőszövetséget kell kötnünk egymással. Lehetne támadó szövetséget is, vagyis értesítenünk a sajtót, ez azonban egyelőre korai.

„Meg akar nyugtatni — állapította meg Szamgin. — Hazudik."

És halkan így szólt:

— Én nagyon jól emlékszem önre, de nem állíthatom, hogy ellenszenvet keltett bennem.

— Nos, ne is mondja — tanácsolta Tagilszkij. Világosságnál arca megnyerőbbnek látszott: soványabb lett, két orcája beesett, szeme tágra nyílt, és bajusza valahogy nyájasan felborzolódott. Ha magasabb termetű és nem olyan kövér, egy eldugott vidéki városkában állomásozó tartalék zászlóalj tisztjéhez hasonlított volna.

— Sztratonovra emlékszik? — kérdezte. — Októbrista. Nagy bőrgyárat építtetett, állami támogatással. Preiss beszédeit persze szokta olvasni. Nem valami ragyogóan szónokol. Csüggesztő látvány az orosz liberális. A mi Állami Dumánk pedig működvelő előadás. Hát igen. A múltkor rám bízták, hogy megszelídítsem és megmentsem a szaratovi kormány-

zót. Előkelő férfiú, de bolondos és hencegő... Tavaly társaságban vadászaton voltam vele, és hallottam, amint a családfáját mesélte. A genealógiában éppolyan járatlan, akár a közgazdaságtanban. Megfeledkezett egyik őséről, akit Szevasztopolban megöltek a matrózok, úgy hiszem, a harmincas években.

A dugót a villára tűzte, s beszéd közben a dugóval a pohár szélét verdeste, üvegcsengéssel kísérve szavait; ez a csörömpölés kellemetlen volt Szamginnak, s zavarta abban, hogy eldöntse: lehet-e hinni és mennyire lehet hinni Tagilszkij őszinteségében? Tagilszkij pedig bal szemét összehunyorítva, változatlanul sebesen és csípősen beszélt, de szemlátomást már másra gondolt.

— Kérkedett apja bölcsességével, aki a faluközösség ellen a tanyásgazdaság érdekében síkraszállt, és Immanuel Kant követőjének nevezte, a papácska pedig Auguste Comte hódolója volt, sőt még könyvecskét is írt a társadalmi téren érvényesülő természettudományi törvényekről. Tudja, én egy időben a nemesi családok genealógiájával foglalkoztam, érdekelt az idegenek szerepe az orosz birodalom építésében...

Hirtelen abbahagyta a csörömpölést, és kijelentette:

— Bezbedov nagyon... bízik önben. Úgy vélem, ön rá tudná venni a gyilkosság beismerésére. A védő részvétele az előzetes vizsgálatban nincs megengedve, amíg a vádlottnak nem kézbesítik a vádiratot, viszont... Gondolkozzék erről.

A vendég felállt, s a megkönnyebbülés könnyed sóhaja szakadt ki a házigazdából.

— Hogy ne... zaklassam hivatalos formaságokkal, vagy két nap múlva benézek önhöz — mondta Tagilszkij, és kezet nyújtott; keze puha volt és igen forró. — Számítok a bizalmára ebben a... mocskos kis ügyben — tette hozzá, s először derült olyan széles mosolyra, hogy egész arca szinte elolvadt, orcája fülig nyúlt, széthúzva száját, amelyből kivillantak apró rágcsáló fogai. Ez a mosoly megijesztette Szamgint.

„Nem, valóságos gazember!"

A kövérkés ember pedig kigördült az előszobába, és halkan így szólt:

— Ami azt illeti, minden megeshet! Ha történetesen vannak tiltott könyvei, hát jobb volna, ha nem volnának...

Szamgin ideges remegést érzett, mintha tű szúrt volna belé, és tompán kérdezte:

— Zotova a rendőrség szolgálatában állt?

— Mi-i? Eh, micsoda pokoli cirkusz — dünnyögte Tagilszkij, és legyintett. — Mi ez? Sejtés? Bizonyosság? Tények vannak?

— Sejtés — felelte Szamgin halkan.

Tagilszkij füttyentett:

— És tények nincsenek?

— Nincsenek. Néha azonban arra gondoltam...

— A sejtés olyan ítélet, amely tényeket követel. Kant szerint pedig nem minden ítélet megismerés — mormogta Tagilszkij elgondolkozva. — Senkivel sem közölte gyanúját?

— Senkivel.

— Elvtársaival a pártban?

— Pártonkívüli vagyok.

— Valóban? Nagyon jó... vagyis jó, hogy nem közölte — tette hozzá, és még egyszer megszorította Szamgin kezét. — Nos, megyek. Köszönöm a vendéglátást!

Elment. Kurtán csattant a külső ajtó, akár a fejszecsapás. Az előszobában lezajlott egyperces párbeszéd némiképp lecsillapította Szamgin aggodalmát. Fel-alá sétált a szoba egyik sarkából a másikba, és szóköntöst keresgélt, hogy igen bonyolult és nyomasztó érzését átültesse a gondolat nyelvére. Élményeinek fárasztó zűrzavara pontos, világos szót követelt, amely megoldaná ezt a zűrzavart, és határozott álláspontot jelölne ki forrásával, Tagilszkijjal szemben.

„Úgy rémlik, nem hitte el, hogy pártonkívüli vagyok. Házkutatás lehetőségére figyelmeztetett. Mit akar tőlem?"

Eszébe jutott, amikor Tagilszkij egy ízben Preissnél hűvösen és ridegen úgy beszélt az államról, mint a személyiséget elnyomó szervről, amikor pedig Preiss oktatóan azt mondta neki: „Túloz." Ő hanyagul így felelt: „A történe-

lem túloz." Sztratonov így szólt: „A maga iróniája nihilistára vall." Tagilszkij pedig éppolyan hanyagul felelt neki is: „Téved, én nem gúnyolódom. Úgy vélem viszont, hogy akinek érzéke van az élethez, az nem tudja megemészteni a valóságot úgy, hogy meg ne ízesítse az irónia savával-borsával. A szkepszis tanít, az optimizmus viszont ostobákat nevel."

Tagilszkij azelőtt vagy számokkal és adatokkal tudálékosan dobálózó magabiztos ember volt, vagy pedig részeg cinikus.

„Bizony, erősen megváltozott. Természetesen ravaszkodik velem. Ravaszkodnia kell. De mintha valami új vonás jelent volna meg benne... Tisztességes. Ez azonban nem teszi feleslegessé az óvatosságot vele szemben. Kövér. A kövérek magas hangon beszélnek. Julius Caesar — Shakespearenél — a kövéreket veszélytelennek tartja..."

Szamginnak ekkor kellemetlenül eszébe ötlött Berdnyikov.

„Kár volt szólnom a Marinát illető gyanúmról. Gyakran kicsúszik a számon... egy és más felesleges. Ez a tisztaságom miatt van. Mert nem kívánok magamban hordozni... semmi sötétet, becstelent, rosszat, amit az emberek sugallanak."

A tükörben megvillant az oly jól ismert alak, a gondterhes, intelligens arc. Szeme sarkából figyelte önmagát, s elhatározta:

„Nem, nem fogok sietni a következtetésekkel."

„Marina?" — kérdezte önmagától. És néhány perc múlva meggyőződött róla, hogy most, amikor az asszony nem létezik többé, a róla való gondolkodás szüksége elveszítette élét.

„Nem róla kell gondolkodni, hanem miatta. Marina... — Eszébe jutott az asszony szokatlan hangulata Párizsban. — Végeredményben halála nem is olyan rejtélyes, valami... effélének kellett történnie vele. »Ki mint vet, úgy arat«, mint mondják. Élete annak a határát súrolta, amire a büntetőtörvénykönyv rendeletei vonatkoznak."

Vagy három napot szorgos munkában töltött: rendbe hozta Zotova peres ügyeit, saját elszámolását, és megállapította, hogy kétszázharminc rubel jár neki. Ez kellemes volt. Dolgozott és várta, hogy megjelenjék Tagilszkij, kívánta megjelenését. Tagilszkij azonban behívatta az ügyészi hivatalba, ahol aranygombos zubbonyban fogadta. Magasabb termetűnek, vékonyabbnak látszott, vörös arca mintha megfakult, megbarnult volna, szeme tágabbra nyílt; csengő, éles hangját lomhábbra tompította beszéd közben.

— Az ügyész megbetegedett. A betegség szerfelett hasznos, amikor lehetővé teszi, hogy valaki kitérjen bizonyos kellemetlenségek elől, kivéve a halált, mely már minden kellemetlenségtől megszabadít... mínusz a pokol kínjai.

E szónoklat közepette élesen beszólt a telefonkagylóba:

— Kérem, fáradjon be.

— Nos, kérem, néhány kérdésem van önhöz — kezdte hivatalosan, miközben ujjával egy levelet lökött Szamgin elé: — Nem tudja, ki a szerzője ennek az iromány nak?

A levél apró, de jól olvasható betűkkel volt írva, és a szavak olyan szorosan kapcsolódtak egymáshoz, mintha minden sor egyetlen szó lett volna. Szamgin ezt olvasta:

„Kételyeid és ellenvetéseid naivak, de mivel tudom, hogy okos ember vagy, érzem, hogy naivságod mesterkélt. Marxot eltorzítják a burzsoázia házőrző kuvaszai, ölebei, a kutyák beceneveit ismered, az ugatás és a csaholás persze érthető. Hagyd abba az ábrándkergetést, olvasd Lenint. Számodra azért »visszataszító a durva iróniája«, mert nem érzed pátoszát. És sokan képtelenek megérezni, mert irónia és pátosz ilyen társulása igen ritka, és Iljics előtt csupán Maratnál tapasztalom, de nem olyan erővel."

„Kutuzov — állapította meg Szamgin. — Az ő stílusa. Nevezzem meg? Mondjam meg, kicsoda?"

Belépett a helybeli ügyészhelyettes, a piperkőc, délceg Brune de Saint-Hippolyte; Tagilszkij a levélért nyúlt, és megkérdezte: — Nem tudja? — kérdése állítóan csengett, s

ez igen megörvendeztette Szamgint; erősen megszorította a piperkőc kezét és kérdésére: — Nos, milyen Párizs? — könnyedén így felelt:

— Bámulatos!

Brune önelégült mosolyra derült, s megsimogatta selymes bajuszkáját, amelynek szálai szabályosan simultak egymáshoz.

— Nagyszerűen mondta, barátom, Uruszov herceg: „Párizs siloámi medence, minden lelki kórság és bú gyógyulást lel benne."

— Siloámi medence, ez valami gyógyító iszap, akár a Szaki-tóé — jegyezte meg Tagilszkij, majd szigorúan kérdezte: — És kicsoda ez a Berdnyikov?

Berdnyikovról Szamgin gyönyörűséggel mesélt, és elbeszélése hízelgő megállapításra ösztönözte a helybeli ügyészhelyettest:

— Ó, önben van irodalmi tehetség!

— Úgy — szakította félbe Tagilszkij, és cigarettára gyújtott. — Tehát: külföldi tőkére törekvő üzletember? Franciára, igen?

— Nem tudom.

— Zotova viszont angol tőkére, az okmányokból ítélve?

— Ezekbe az ügyeibe nem avatott bele. Azokat az ügyeket, amelyeket én intéztem, előkészítettem a bíróságnak való átadásra.

— Pompás — mondta Tagilszkij; Saint-Hippolyte unottan pillantott rá, kétszer hangosan cuppantott, és elment; Tagilszkij pedig az iratokat lapozgatva, így dünnyögött:

— Lám, ez a kölyök könnyen csinált karriert! Kezdetnek elvesz egy gazdag lányt, ez neki gyerekjáték. Élemedett korára szenátor lesz, miniszterhelyettes, az Államtanács tagja, egyszóval nagykutya! Pedig minden jel szerint tökfilkó, tudatlan. No, vigye el az ördög! — Tenyerével megveregette az írásokat, és némi csodálkozással folytatta:

— Viszont ami Zotovát illeti, bizony széles skálájú hölgy! Ügyének visszhangjából ítélve pedig eszes és igen mohó ember lehetett. Egészen elképedtem: marxisták, pénzemberek,

szektások. Az ön gyanújára, hogy kapcsolatban állt a rendőrséggel, nem találok alapot. Talán a szektásság vonalán? Teljesen érthetetlen, mi célból gyűjtötte ezeket a könyveket, kéziratokat? Ilyen otromba, sötét badarság, ilyen szellemi szegénység... És e kacat mellett egész könyvtárra való orosz és európai klasszikus, Le Bon művei az anyag és az erő fejlődéséről. Leslie Ward, Oliver Lodge angolul, Humboldt „Kozmosz"-ának legutolsó német kiadása, Marx, Engels... És mindezt ceruzával a kezében olvasta, cédulák vannak a könyvekben, megjelöléssel, hogy mit hol kell keresni. Ön természetesen tud minderről?

— Nem — mondta Szamgin. — Csupán kétszer-háromszor voltam a lakásán... Hivatalos ügyekben az üzletben találkoztunk.

— Az üzlet amolyan porhintés? Mi?

Szamgin némán vállat vont, és hirtelen így szólt:

— Kormányosnője volt az ostorosok hajójának. A helyi istenanya.

— Ő, ő? — habogott Tagilszkij, és kurta sóhajokkal, valósággal hangtalanul felnevetett, ugrándozott a széken, rázkódott, kitátva nagy fogakkal teli száját. Majd zsebkendőjével letörölte arcáról a nevetés könnyeit, és folytatta:

— Isten bizony, ilyen zavaros emberek, mint minálunk, sehol a világon nincsenek. Mit jelentsen ez? Istenanya, mi? Ah, az ördögök... De hát menjünk tovább.

Sebesen kérdezősködni kezdett Marina üzleti iratai felől, vagy tíz perc múlva pedig megkérdezte:

— Kinek állhatott útjában, mit gondol?

— Bezbedovnak, Berdnyikovnak — felelte Szamgin.

— Bezbedov ölte meg — felelte Tagilszkij dühösen, és cigarettára gyújtott. — De felvetődik a kezdeményezés kérdése: önhatalmúan vagy felbujtásra? Az ön jellemzése Berdnyikovról...

Elhallgatott és valamilyen irat olvasásába merült; Szamgin pedig, akit némiképp zavarba ejtett saját határozott válasza, megpróbálta meglágyítani:

— Igen, nehéz elképzelni Bezbedovot mint gyilkost...

— Miért? Gyermekek is ölnek. Bikák is ölnek.

Eldobta az iratot, és igen gyorsan, mérgesen kezdett beszélni:

— A Volga menti Sztavropolban, egy gimnáziumi tanárt megölt egy kos. A nyaraló tanár a földön üldögélt, és holmi füvek meg bogarak életét tanulmányozta, a kos pedig nekirontott, és puff! a szarvaival neki a tarkójának! Elárvultak a bogarak.

Felállt, hasa nekifeszült az asztal szélének, keze a zubbonyát gombolta.

— Az előzetes vizsgálat véget ért, a vádirat elkészült, az ügyész azonban még nem írta alá. — Megállt Szamgin előtt, majdnem hozzáért a hasával, s ezt kérdezte:

— Voltak zsidók Zotova ismerősei, üzletfelei között?

— Nem. Nem tudom.

— Nem voltak vagy nem tudja?

— Nem tudom.

— Én pedig úgy gondolom: nem voltak — szögezte le Tagilszkij, és örült valaminek. — Ide hallgasson: menjünk el Bezbedovhoz, próbálja rábeszélni a beismerésre ... jó?

Az ajánlat váratlan volt, és nagyon nem tetszett Szamginnak; eszébe jutott azonban, miként óvta meg Tagilszkij attól, hogy beismerje Kutuzovhoz fűződő ismeretségét — és némán lehajtotta fejét.

— Úgy — mormogta Tagilszkij, és lomhán kezét nyújtotta.

Másnap reggel Szamgin és Tagilszkij a város szélén levő börtönhöz hajtatott. Hideg eső szemerkélt, apró szemű, akár a por, felitta az éjszaka hullott havat, lemeztelenítette a sáros földet. A börtön: magas, vastag téglafalak zord négyszöge, a falakon belül rég nem meszelt, szinte a hosszú egy helyben fekvéstől foltokkal ellepett épülettömb süpped a földbe, négy sarkán egy-egy torony, a közepén, a tetőn pedig, a börtönkápolna keresztje magaslik.

— Erzsébet cárnő idejéből való — jegyezte meg Tagilszkij. — Nagyszerű, erős börtönöket építettek minálunk. Bemegyünk a vizsgálati fogoly cellájába, nem hívatjuk ki az irodába. Így bizalmasabb lesz — mormogta sebesen.

A börtönfőnök helyettese fogadta őket: apró, fekete emberke, színtelen, kopott arca, mint egy agyonjátszott rongybabáé; övében revolver, oldalán kard volt.

— Bezbedov cellájába — közölte Tagilszkij. Az emberke ijedten összehunyorította egérszemét, s kiadta a parancsot a fegyőrnek:

— Vezesd elő Bezbedov őrizetest...

— Azt mondtam: a cellába! — emlékeztette szigorúan Tagilszkij.

— Igenis. De zárkában van.

— Miért?

— Tűrhetetlenül tombol, verekszik.

— Engedje ki, kísértesse a cellájába...

— Nincs szabad cella, méltóságos uram. Bezbedov úr a közösben tartózkodik. A túlzsúfoltság miatt, kérem szépen...

A fegyőr, sapkája ellenzőjére szorítva kezét, óvatosan közbeszólt:

— A bal hátsó torony üres, mivelhogy a politikai foglyot tegnap este átvitték a zárkába.

Ez a jelenet lehangolta Szamgint. Kellemetlen volt Tagilszkij éles parancsolgatása; felfújt arca, amely gömbölyű volt, akár egy nagy gumilabda fele, szinte kővé dermedt, vörös disznószeme mérgesen kidülledt. Kurta, kövér lába, akár a macska talpa, nesztelenül vitte az udvar nedves kockakövein, a lépcső öntöttvas-fokain, a folyosó kitaposott deszkáin; mikor belépett a toronycellába, amely kerek volt, akár a hordó belseje, gyorsan becsukta maga mögött az ajtót, mintha el akarna rejtőzni.

— Hozz székeket — mondta a helyettes a fegyőrnek. Tagilszkij azonban leintette.

— Nem kell. Vezessék ide a foglyot. Maga meg várjon a folyosón.

Szamgin leült a priccsre. A fény a mennyezet alatti négyszög alakú ablakon keresztül halvány csíkban hullott a cellába, és a falakat félhomályban hagyta. Tagilszkij mellé ült, és halkan kérdezte:

— Ült már börtönben?

— Igen. De nem sokáig.

— Én pedig másokat ültettem — válaszolta Tagilszkij ugyanolyan halkan. — Az értelmiségiek egymást ültetik börtönbe. Nem valami... félreértéshez hasonlít ez? Anekdotára?

Szamginnak nem volt ideje felelni: belépett Bezbedov. Mintha egy lépcsőfokról lépett volna le, amelynek magasságát nem számította ki helyesen: belépett s lába megrogygyant, szinte beleugrott a halvány fénycsíkba.

— Álljon a falhoz — parancsolta Tagilszkij túlságosan hangosan, és Bezbedov engedelmesen visszahőkölt a félhomályba, a falhoz lapult. Szamgin nem vette ki mindjárt tisztán, először csak egy esetlen, majdnem alaktalan figurát látott, hallotta nehéz szuszogását, csukláshoz hasonló, tagolatlan felkiáltásait.

— Ide hallgasson, Bezbedov — kezdte Tagilszkij; tompa, rekedt üvöltés volt a válasz:

— Összevertek. Megtapostak. Orvost követelek, szállítsanak kórházba...

— Ki verte meg magát? — kérdezte Tagilszkij.

— A foglyok, a fegyőrök, mindenki. Itt mindenki verekszik. Miért bántanak? Panaszt teszek... Ön kicsoda?

Szamgin szemét erőltette, figyelte Bezbedovot, és heves undort érzett. A jól ismert, széles, pufók arc felismerhetetlenül megduzzadt: orcáiról eltűnt a zsírpárna, és úgy csüngtek lefelé, akár a bulldogéi, és az arcát, nyakát elborító szőrzet, a vicsorgó fogak miatt ábrázata még jobban hasonlított egy kutya pofájához; fején csomókban ágaskodott a csapzott haj, mint valami ronggyá szaggatott sapka. Fél szemét daganat fedte el, a másik tágra meredten, szüntelenül pislogott. Bezbedovot reszketés rázta, lába rogyadozott, egyik kezével a fal után kapdosott, a másikkal vállára huzigálta gyűrött kabátjának majdnem teljesen letépett ujját, inge szintén szét volt szaggatva, és kilátszott a melle: fehér bőre csupa folt.

— Hogy állok a bíróság elé, így összeverve? Engem ismer az egész város. Alig tudok lélegzeni. Kezelésre szorulok...

— Be kell vallania, Bezbedov — kezdte Tagilszkij megint szigorúan. És megint szilaj üvöltés csapott fel:

— Á, maga az? Már megint? Nem, én nem estem a fejem lágyára. Adjon papírt... panaszt teszek. A kormányzónak.

— Eljött a védője — mondta Tagilszkij hangosan. Szamgin pedig nyomban izgatottan odasúgta:

— Visszautasítom, képtelen vagyok...

Bezbedov a falat kaparva felordított:

— Nem kell! Már megmondtam: Szamgin vagy senki! El akarnak némítani! A maguk ügyvédeiben nem bízom.

— Ő van itt, Szamgin — felelte Tagilszkij.

— Igen, itt vagyok, eljöttem — erősítette meg Klim halkan; és úgy érezte, szívesebben vállalná a néma szemlélő szerepét.

Bezbedov elugrott a faltól, hozzá lépett, térdével beleütközött a priccs sarkába, feljajdult, leült a földre, és megragadta Szamgin lábát.

— Klim Ivanovics — hörögte hevesen. — Istenem... milyen boldog vagyok! Nos, most már... Tudja, fel akarnak kötni. Manapság mindenkit felkötnek. Eldugnak. Vernek, zárkába vetnek. Fogták magukat, és bedobtak. Drága barátom, hiszen tudja... Hát képes vagyok én ölni? Ha igen, akkor már régen...

— Őrültségeket beszél, csak árt önmagának — figyelmeztette Szamgin, miközben óvatosan ráncigálta a lábát, hogy kiszabadítsa Bezbedov keze közül; az pedig görcsösen tovább rikoltozta dadogó szavait:

— Hiszen tudja, micsoda ördög volt ez az asszony... Rézszemű boszorkány. Ezt nem én mondtam, hanem a menyasszonyom. Az én menyasszonyom.

— Nyugodjék meg — ajánlotta Szamgin igen leverten, és úgy rémlett, Bezbedov valóban nyugodtabb lett. Tagilszkij szótlanul az ablak alá húzódott, és ott szinte felszívódott, szétfoszlott a félhomályban. Bezbedov ült, egyik lábát maga alá hajlítva, tenyerével térdét simogatta; másik lábát pedig a priccs alá dugta, és keze szüntelenül a kabát ujját ráncigálta.

— Tönkretette az életemet, hiszen tudja — magyarázta. — Ő mindenre képes. Emlékszik arra az őrre, arra a nagy darab tökfilkóra? Hát az szökevény. Ő ölte meg a pénzváltót. Marina pedig rejtegette a gyilkost.

— Tisztában van azzal, amit beszél? — kérdezte Tagilszkij. Bezbedov letépte kabátujját, meglengette Tagilszkij felé, majd a hóna alá dugdosta.

— Tisztában vagyok, értem, nem félek magától... Eh, maga ügyész... Most már nem félek. És őtőle sem félek. Meghalt, mindent elmondhatok róla. Mit gondol, Klim Ivanovics: azt gondolja, tisztelte magát?

— Nem hiszek önnek, nem hihetek — felelte Szamgin valósággal kiabálva, és undorral nézett a feléje emelt szőrös, remegő arcba. Futó pillantást vetett Tagilszkij felé; az leszegett fejjel állt, fölötte füstfelhő sűrűsödött, és arcát nem lehetett látni.

„Mégis valami kelepcét készít nekem" — gondolta Szamgin idegesen; Bezbedov pedig a térdébe és a priccs szélébe fogózva megpróbált felkelni, s szemlátomást ámultan, ijedten szuszogta:

— Nem hisz? Hát akkor hogyan véd? Magának védenie kell engem. Hogyan mondhat ilyet?

— Nem szándékom védeni magát — jelentette ki Szamgin olyan keményen, ahogyan csak tudta, és kisiklott Bezbedov keze közül. — Ha maga tette ezt, ha megölte... Akkor ismerje be, megkönnyebbül! — tette hozzá.

Bezbedov talpra állt, megtántorodott s meglendítette a karját; mintha nem hallotta volna Szamgin utolsó szavait, halkabb hangon folytatta, de beszéde még forróbban, perzselőbben csengett Klimnek.

— Hogy mondhat ilyet? Én tisztelem magát. Maga szörnyen okos, bölcs ember, ő pedig kinevette magát. Misa mesélte nekem, ő tudja... Azt mondta Craytonnak, az angolnak...

— Hagyja abba! — rikoltotta Szamgin, és ellökte a kabátujjat, amely a lábára hullott. — Az egészet maga eszelte ki. Maga beteg ember.

— Én? Dehogy! Összevertek, de egészséges vagyok.

— Ne kiabáljon, Bezbedov — mondta Tagilszkij, és hozzá lépett. Bezbedov sántikálva az ajtóhoz rontott, megtaszította vállával, az ajtó kinyílt, és a küszöbön feltűnt a börtönfőnök-helyettes, válla mögött a fegyőr ősz bajuszos ábrázata magasodott.

— Zárják be! — parancsolta Tagilszkij. Sebes vascsörömpöléssel bezárult az ajtó, Bezbedov nekitámasztotta hátát, kezét pedig nőies mozdulattal mellére szorította, s rongyos ingét ráncigálta.

— Nos hát, Bezbedov — kezdte az ügyészhelyettes csengő hangon. — Hagyja abba a hisztériázást, nem válik hasznára, csak árt magának. Klim Ivanovics és én tudjuk, mikor tetteti magát valaki ártatlan, ijedt kisfiúnak, s mikor hazudik...

Bezbedov tarkója nekikoccant az ajtónak, és a Szamgin előtt jól ismert, majdnem normális hangon kiabálta:

— Nem hazudok! Élni akarok. Hazugság ez? Ostoba! Hát hazudnak az emberek, ha élni akarnak? Mi? Én most gazdag vagyok, miután őt megölték. Örökös. Neki nincs senkije. Klim Ivanovics... — kiáltott fel fuldokolva, zokogva; Tagilszkij hangja azonban elnémította:

— Mondja meg őszintén, maga ölte meg, vagy másvalaki, akit felbujtott rá? Nos?

Bezbedov felüvöltött, egy lépést tett előre, majd oldalára zuhant; s alaktalanul szétterült a földön.

— Ó, az ördögbe is — dünnyögte Tagilszkij és a priccshez ugrott, majd átlépett Bezbedov lábán és cipője orrával megkopogtatta az ajtót.

— Felcsert, orvost — parancsolta. — Hagyják itt, a toronyban. Ha papírt, tintát kér, adjanak neki.

A folyosón haladva, halkan megkérdezte:

— Szimulál?

— Nem vagyok bizonyos benne.

— Pfuj, milyen pokolian fülledt itt! — mondta Tagilszkij, s zsebkendőjével törülgette arcát, amikor kiértek az udvarra; majd levette kalapját, és kopasz fejét rázogatva, mintha apró

esőcseppeket akarna lerázni, ezt dünnyögte: — Hitvány alak. Részeges?

— Nem. Ostoba és tékozló.

Tagilszkij tovább dünnyögött:

— Kártékony elem. Olyan kavarodást csinálhat... vinné el az ördög!

„Rám akar ijeszteni" — állapította meg Szamgin.

Tagilszkij zsebkendőjével megtörülte tar koponyáját, és feltette kalapját. Szamgin viszont nyomasztó, nyirkos hideget érzett mellében, tapadós, szinte jeges nedvességet arcán. Izgatta a kérdés: miért rendezte ez a kövér alak ezt a találkozást számára? És amikor Tagilszkij azt ajánlotta, ebédeljenek meg egy vendéglőben, Szamgin meghívta a lakására; szívélyesen hívta, de igyekezett leplezni, mennyire kívánja ezt.

Ezután egy ideig tolakodóan dobolt az eső a kocsi bőrtetején, csobogott a tetőkről lefolyó víz, huppantak a pocsolyákban a gumiabroncsok, rázódott a kocsi a hepehupás kövezeten, szomszédja a vállával bökdöste Szamgint, a kocsis pedig kurjongatott:

— Vigyá-ázz, hé!

„Igen, nagyon óvatosan kell viselkednem vele" — gondolta Szamgin szomszédjáról, az pedig valamiért Szologubról dünnyögött:

— Tehetséges is, pesszimista is, de nem Baudelaire. Langyos és puha, mint a párna.

Szamgin a hidegtől reszketve, faggatta önmagát:

„Gyilkolhatott-e Bezbedov?"

Választ nem keresett, zavarta a csapzott, szánalmas figura, a rémülettől és a felháborodástól eltorzult, szétvert arc, s eszébe ötlött az irigy panasz:

„Engem nem szeretnek a nők, én őszinte vagyok velük és fecsegő, mindjárt feltárom magam, a nők pedig a titokzatosságot szeretik. Magát persze szeretik, maga rejtélyes ember, leplez valamit, ez érdeklődést kelt..."

Szamginnál Tagilszkij cigarettára gyújtott, nekitámaszkodott a kályha fehér csempéinek; s néhány percig némán

állt; hallgatta, amint a házigazda meghagyta a szobalánynak, hogy előételeket hozzon az ebédhez és bort.

— Milyen helyes a kicsike — állapította meg sóhajtva, amikor a lány elment, majd mesélni kezdett; függőlegesen tartotta cigarettáját, és figyelte, amint füstöl, akár a gyárkémény.

— Nálam is volt vagy két évig egy ilyenfajta gömbölyű, vidám pszkovi kis polgárlány, egészen az idén tavaszig. A feleségem még a bizalmába is fogadta, könyveket adott neki, és... egyszóval nekifogott „a primitív természet intellektuális kifejlesztésé"-nek, mint ezt nekem magyarázta. A feleségem naiv ember volt.

— Volt? — kérdezte Szamgin.

— Igen. Elváltunk. Tehát ez a Polja. Az idén tavasszal felbukkant körülötte egy tisztességtudó fiatalember. Egészen természetes jelenség:

Tavasz szellője lengedez
— Mindig így szokott lenni ez —,
S tavasszal fogant meg maga
A szeplőtelen Szűzanya.

Feleségem Poljával leutazott a nyaralóba, berendezkedni, én meg unalmamban elmentem a cirkuszba, a birkózóversenyre, de nem vártam meg a végét, hanem hazamentem; hát látom: a dolgozószobámban világosság, az asztalomnál pedig Polja lovagja ül, és elmerülten válogat az írások között. Revolver is volt nálam, egy kis browning. Megkérdeztem: „Talált valami érdekeset?" Fel akart állni, lába azonban az asztal alá csúszott, visszahuppant a karosszékbe, feltartotta a kezét és kijelenti: „Nem vagyok tolvaj!" „Tökfilkó maga, mondom neki. Éppen tolvajnak kellett volna tettetnie magát, akkor telefonálok a rendőrségre, magát beviszik, aztán elengedik isten hírével, a következő feladatára, és ezzel vége a históriának. Így azonban mesélje csak el, »hogyan jutott idáig?«" Kiderült, egy postatisztviselő fia, írnok volt egy leánygimnáziumban, tiltott sajtótermékeket terjesztett a lá-

nyok között, leleplezték, letartóztatták, megfenyegették, aztán felajánlották... és ő ráállt. Kérdezem: „No és Polja?" „Ő is velem szolgál", mondja. Hát búcsút kellett vennem a lánykától. Később elmeséltem a bíróságon: nyilván rosszul állnak a dolgok, ha már az ügyészi kar tagjainál is titkos házkutatásokat tartanak! Behívat a közvetlen felettesem, és magyarázni kezdi: „Ön olyan anekdotákat mesél, amelyek kompromittálják a hatóságokat. Ön megfeledkezett arról, mondja, hogy Nagy Péter az ügyészt az »uralkodó szemé«-nek nevezte."

Tagilszkij lassan beszélt, bágyadtan turbékoló hangon. Szamgin megpróbált rájönni: miért meséli ezt? És egy kérdéssel hirtelen félbeszakította az elbeszélést:

— Nem magyarázná meg: mi célja volt azzal, hogy én ellátogassak a börtönbe?

— Vártam, hogy megkérdezze — válaszolta Tagilszkij; kezét nadrágzsebébe dugta, felrántotta nadrágját, majd az ebédlő ajtajához lépett és becsukta, a füstölgő cigarettavéget pedig a fikuszcserépbe nyomta. A szobát rótta, nevetségesen és fontoskodón rakosgatta kurta lábát, mint valami kakas, és úgy beszélt, mintha okiratot olvasna:

— A bűnügy gyanúsítottja, a gyilkosságé — emlékeztetett rá, miközben meglendítette jobb kezét —, makacsul azt a kívánságát hangoztatta, hogy éppen ön védelmezze a bíróságon. Miért? Azért, mert ön a lakója? Ez édeskevés. Talán fennáll még valami más kapcsolat is? E gyanú alól Bezbedov tisztázta önt. Íme, az egyik cél.

Szamginhoz lépett, s pocakjával szinte rátámaszkodva a térdére, így folytatta:

— Van egy másik is. De... ez még magam előtt sem teljesen világos. — Vörös arca elhalványult, összehunyorított szeme csúnyán felvillant. — Értem önt: úgy hiszi, hogy valami jogi disznóságot tartogatok az ön számára.

— Téved...

— Hagyja, Szamgin.

Tagilszkij legyintett, majd megint járkálni kezdett, s közben gúnyos hangnemben tovább beszélt:

— Úgy fest, én felkínálom önnek az őszinteségemet, mint valami árucikket, önnek viszont... nincs rá szüksége, és szemlátomást meg van győződve róla, hogy vacak portéka.

— Természetesen tudja, hogy az emberek általában nem keltenek bizalmat — jelentette ki Szamgin oktatóan, de nyomban ráeszmélt, hogy leereszkedően beszélt, s ezzel csak fokozhatja a vendég gúnyosságát. Az háttal állt feléje, a szekrényben sorakozó könyvek gerincét nézegette és kijelentette:

— Még önmaguknak sem igen hisznek.

Megfordult mint valami labda, és hozzátette:

— Az orosz értelmiségi életét szüntelen önvédelem és erisztikai gyakorlatok töltik ki.

— Nagyon találó — helyeselt Klim Szamgin, aki attól félt, hogy a párbeszéd vitává fajulhat. — Ön erősen megváltozott, Anton Nyikiforovics — jelentette ki a lehető legnyájasabban, mert az volt a szándéka, hogy valami hízelgőt mond vendégének. Erre azonban nem volt szükség, mert a szobalány asztalhoz hívta őket.

— Szeretek enni — jelentette ki Tagilszkij.

Szamgin vodkát töltött, koccintottak, ittak; a vendég nyomban másodszor is töltött, s így szólt:

— Hárommal kezdem, így hagyta rám az apám. Ez volt a legjobb tanácsa. Úgy érzem, beteg leszek. Emelkedik a lázam, reszketés ráz belül, bőröm alatt pedig hólyagok duzzadnak, és pattannak fel. Mindez arra serkent, hogy derekasan nekilássak az italnak.

Szamgin igyekezett szívélyesen viselkedni, és buzgón kínálgatta, mesélt Párizsról; Tagilszkij szorgosan táplálkozott, hallgatott, majd hirtelen megrázta a fejét és kijelentette:

— Amikor Moszkvában találkoztunk, akkor kezdtem el inni. — Rövid szünetet tartott, és hozzátette: — Hogy ne gondolkozzam.

— Ön moszkvai? — kérdezte Szamgin.

— Tulai vagyok. Apám szamovárokat készített a Batasov testvéreknél.

Megtörülte ajkát a szalvétával, de nem bízott benne, és körülnyalta.

— Első értelmiségi generáció vagyok. Hát ön? — kérdezte, s gunyoros mosoly duzzasztotta fel orcáit.

— Harmadik — mondta Szamgin. A vendég, miközben cigarettára készült gyújtani, így dünnyögött:

— Hozzám képest arisztokrata.

Szamgin szintén rágyújtott, és kérdőn pillantott rá.

— Érdekes téma — mondta Tagilszkij és bólintott. — Amikor apám harminc felé járt, történetesen elolvasott valamilyen könyvecskét az aranyásók duhaj életéről, elfogta a csábítás, és elindult az Urálba. Ötvenéves korában kocsma- és nyilvánosház-tulajdonos volt Jekatyerinburgban.

Tagilszkij összehunyorította vöröses szemecskéjét, és néhány másodpercig hallgatott, miközben figyelmesen nézett a házigazda arcába; Szamgin pislogás nélkül kiállta a vallató pillantást.

— Anyám hallgatag asszony volt, és tizenegy éves koromban meghalt. Ugyanabban az évben megjelent a mostohám: egy diakónus özvegye, hatalmas termetű, cinikus és undorítóan istenfélő nőszemély. Egyszer hozzá akartam vágni egy üres üveget, apám derekasan elnáspángolt, ő pedig letérdepeltetett, és maga is mögém térdelt: „Kérj bocsánatot istentől azért, mert kezet emeltél rám, istentől adott anyádra!" Hangosan kellett volna imádkoznom, én azonban trágár verseket kezdtem szavalni. Még egyszer eldöngettek, és apám annyira felhevült, hogy „elakadt a szíve", s a mostohám megrémült, amikor a nagy darab, kövér férfi lihegve elvágódott. Aztán mind a ketten sírtak. Érzelmes emberek voltak...

Szamgin hallgatta, figyelte az elbeszélő arcát, és nem hitt neki. Az elbeszélés könyvízű volt, és olyasféle históriára emlékeztetett, amilyeneket a hetvenes évek jelentéktelen írói írtak. Valamiért kellemes volt megtudnia, hogy ez a divatosan öltözött ember egy nyilvánosház tulajdonosának a fia, és verték.

— Zsúfoltságban éltünk — folytatta Tagilszkij sietség nél-

kül és szinte egykedvűen. — Nemegyszer voltam tanúja... hogy úgy mondjam, a két emberi állat szenvedélykitöréseinek. Az udvar felől hosszú épületszárny tapadt a kocsmához, itt tanyáztak az utcalányok. Tizenkét éves koromban onanizálni kezdtem, az egyik lány rajtakapott, és kitanított rá, hogy jobban szeressem a normális nemi életet...

Szamgin füstfüggöny mögé rejtette arcát s tűnődött:

„Miért kell elmesélnie nekem ezeket az ocsmányságokat? Ha hasonlókat éltem volna át, kötelességemnek tartanám, hogy elfelejtsem... Az efféle mocskos vallomások indítóokait lehetetlen megérteni."

Tagilszkij tágra meresztett szemmel beszélt, átnézett Szamgin feje fölött; odakint a kertben, szél fütyörészett, egy ágacska csikorgott.

— Annyira vertek, hogy kénytelen voltam jámbornak tettetni magam, noha nemegyszer kedvem támadt, hogy leszúrjam apámat, vagy a mostohámat. De mégis nyűg voltam az életükben. Apám nagyra becsülte a műveltség hasznát, úgy fogta fel, mint függetlenséget a rendőrségtől, amellyel torkig volt. Házitanítót fogadott, felkészültem a gimnáziumi vizsgára, és aranyéremmel fejeztem be. Nem mondom el, mibe került ez nekem. Nem a kocsmában laktam, hanem mostohám nővérénél, aki szobát és ellátást adott gimnazistáknak. A tanulókörök elől nemcsak kitértem, hanem mindenféleképp kifejezésre juttattam tagadó, sőt ellenséges álláspontomat. Azokban a könnyű élet városmányosai vettek részt: vidéki kereskedők, mérnökök, gyári orvosok fiai; arisztokraták. Apám pénz dolgában nem kényeztetett el, csak azt követelte, hogy rendesen öltözködjem. Így hát kártyán megkopasztottam lakótársaimat, és gyűjtöttem a pénzt.

Szamgin felemás hangulatban volt: jólesett, hogy az általa veszélyesnek tartott egyén ennyire lemezteleníti, lefegyverzi magát előtte: egyre makacsabbul szerette volna tudni: miért ilyen őszinte ez a pirosra hizlalt, gömbölyded ember? Tagilszkij pedig visszafojtva csengő hangját, egyre turbékolt, és unott turbékolásán mind gyakrabban törtek át csengő, szipogó hangfoszlányok.

„Valahogy Berdnyikovra emlékeztet" — óvta magát Szamgin.

— A hetedik osztályban volt egy bányászfiú, aki marxista kört vezetett, konok, nagy orrú legény... Tavaly véletlenül megtudtam, hogy már harmadszor száműzték... Azt hiszem, kényszermunkára. Ő arra tanított, hogy az értelmiségiek ugyanolyan cselédjei a burzsoáziának, akár a szakácsok, kocsisok és mások. Mivel mindentől undorodtam, ami sértett, elhatároztam, bebizonyítom neki, hogy ez nem igaz. Apám megparancsolta, hogy a tomszki egyetemre menjek, orvosnak vagy ügyvédnek. Én azonban Moszkvába utaztam, s elhatároztam, hogy ügyész leszek. Apám megvonta támogatását. Tanulni szerettem, a professzorok jóindulattal voltak irántam, felajánlották, hogy maradjak az egyetemen. Negyedéves koromban azonban megnősültem, feleségem tekintélyes bírói családból származott, apja vidéki ügyész, nagybátyja egyetemi tanár. Volt egy kisfiam, meghalt ötéves korában. Becsületes, egyenes lelkű emberke. Nem engedte meg az anyjának, hogy megcsókolja: „Szappanos az ajkad", mondta. Szappannak nevezte a rúzst. „Te, mama, mondta, úgy kiabálsz a papával, mint a szakáccsal." A szakácsot ki nem állhatta. Halála után elváltam a feleségemtől.

Tagilszkij hirtelen hevesen megrázkódott a széken, pislogni kezdett, és szaporán hajtogatta:

— Bocsásson meg... ezért a monológért...

— Ugyan, mit beszél — kiáltott fel Szamgin, aki joggal érezhette magát vendégénél jelentékenyebb és erősebb embernek. — A legnagyobb érdeklődéssel hallgattam. És az igazat megvallva, igen kellemes és hízelgő számomra, hogy ön így...

— Nos, és a többi — szakította félbe Tagilszkij, s poharát szája elé emelte. — Egészségére!

Ivott, cuppantott, tenyerével végigsimított arcán, majd zajosan felsóhajtott.

— Mint látja, jellegzetes szerencsétlen flótás áll ön előtt. És miért? Meg kell mondanom, feletteseim nagyra becsülik azt a képességemet, ahogyan ki tudom bogozni a per cso-

móit, a fogalmak zűrzavarát, ennek híján már rég kivágtak volna, mert nyakas természetű vagyok, és szeretem kiélezni az ellentéteket. A jogászi gyakorlatban nem az emberek a fontosak, hanem a normák, a dogmák, a fogalmak: ezt bizonyára tudja. Az emberek, cselekedeteikkel együtt, csupán a fogalmak helytállóságának ellenőrzésére, további megerősítésére szükségesek.

Tagilszkij felállt, az ablakhoz ment, rálehelt az üvegre, x-et és y-t írt rá ujjával, és alig hallhatóan magyarázni kezdett:

— Az emberek pedig két ellentétes elv alapján állnak: egyik a biológiai, másik a szociális. Az első parancsolóan diktálja: tarts ki a helyeden, és erősítsd meg mindenféleképp, máskülönben szomszédaid porrá zúznak. A szociális elv pedig szoros kapcsolatot követel az egyosztálybeli szomszédokkal. Azonkívül létezik még osztályerőszak és bosszú is. Ön, harmadik generációs értelmiségi létére, aligha fogja megérteni, hol itt a bökkenő. Én viszont pompásan megértem, hogy utamnak húsz esztendő múlva a szenátusi semmítőszéknél kell végződnie, ez a legkevesebb, amire képes vagyok. Az igazságügyminisztériumnak azonban már a levegőjétől is undor fog el. Leküzdhetetlen undor. Viszolygok mindentől: az emberektől, a fogalmaiktól, a szándékaiktól, az ügyeiktől.

Egyre érthetetlenebbül dünnyögött.

„Fejébe szállt a szesz — állapította meg Szamgin fölényes mosollyal, s érezte, hogy fárasztja a vendége. — Idegen stílusú ember. Alakjából és abból ítélve, ahogyan eszik, iszik, vidám kópénak kellene lennie."

Szamgin attól tartott, hogy Tagilszkij váratlanul megfordul, és észreveszi az arcán bujkáló mosolyt, így hát elfojtotta.

„A nyilvánosház-tulajdonos fiából szenátor lesz."

Megint eszébe jutott, hogy páváskodott Tagilszkij a Preissféle társaságban. Bizonyára már akkor is a szenátus felé törtetett. A kissé nyers Pojakrov meg is mondta neki: „A számolás szükséges, de közben nem szabad elfelejteni, hogy

könyveléssel nem lehet forradalmat csinálni." Azután arról beszélt, hogy Marx vulgarizálói a számok iránti különös szenvedélyről tesznek tanúságot, és Marx nem egyszerű közgazdász, hanem a tudományosan megalapozott gazdaságfilozófia megalapítója.

Az ügyészhelyettes elgurult a sarokba, letelepedett egy karosszékbe, és tovább beszélt, miközben homlokát vakargatta.

Szamgint magával ragadták az emlékek, és figyelmetlenül, félálomban hallgatta, de hirtelen felriasztotta egy furcsa frázis:

— Kicsiny lélek, mint a drágakő.

— Engedelmet, kiről van szó?

— Szomováról. Egy évvel ezelőtt egy teozófusnőnél találkoztunk; ez a ványadt, butácska, hiú kis nő, nagyon gazdag és befolyásos bizonyos körökben. És lám, később a „Kreszti" egyik cellájában akadtam össze vele: panaszt nyújtott be a durva bánásmód miatt, és mert visszautasították kórházba szállítás iránti kérelmét.

— Szomova?

— Igen.

„Ismertem" — akarta mondani Szamgin, de türtőztette magát.

— Akulka — jelentette ki Tagilszkij normális, igen csengő hangon. Szamgin, aki éles szemű megfigyelő volt, észrevette, hogy a mosolya olyan vontatott, mintha arcizmai ellenállást fejtenének ki. És teljesen elrejti Tagilszkij apró szemecskéjét.

— Ismeri az Akulkát? Fából faragott játékszer, a belsejében egy ugyanolyan és még vagy hat hasonló, a legutolsóban, a legkisebben pedig egy fagolyócska, amely már nem nyílik fel. Én kaptam a megbízást, hogy felnyissam. Ez a lány megszervezte egy igen tekintélyes elvtárs menekülését a száműzetésből. És általában jártas a konspiráció technikájában. Már harmadszor tartóztatták le illegális szálláson. Azt vártam, hogy valami dühödt nőstény farkassal találkozom, és a valóságban egy beteg kis teremtést láttam, aki

fanatikusa a forradalmi eszmének, amelyet aligha értett meg, de érzelmileg elfogadta, mint valami hitvallást.

Tagilszkij felsóhajtott, és szinte sajnálkozással jelentette ki:

— Az ilyen nem ritka, az ördög vinné el őket. Egy ilyet, Vanszkokot, Anna Szkokovát, rendkívül jól ábrázolta Leszkov „Késhegyen" című regényében, olvasta?

— Nem — mondta Szamgin, és figyelmesen hallgatott.

— Rosszul megírt, de érdekes könyv. Egy-két évvel korábban jelent meg az „Ördögök"-nél. Piszemszkij „Háborgó tenger"-e is, úgy rémlik, előbb jelent meg Dosztojevszkij könyvénél, nem?

— Nem emlékszem.

— Nos, vigye el az ördög, ezt a Dosztojevszkijt, nem szeretem!

„Pedig szeretnie kellene" — gondolta Szamgin.

— Tehát Akulka. Nem szép, kicsi, de van benne valami... belső báj... Eszes lélek, és a szemében olyan gyengédség... egy dajka gyengédsége, aki számára az emberek mindenekelőtt nehéz életre kárhozott csecsemők. Nos hát ez a forradalmár leányzó ezt mondta nekem: „Azért hívattam önt, hogy szállíttasson kórházba, rákom van, ön pedig vallat. Ez nem szép, nem becsületes. Hiszen tudja, hogy semmit sem mondok. És nem szégyelli magát, hogy ügyész manapság, amikor Sztolipin..." nos, és így tovább. Valamiért azt is hozzátette, hogy én okos és jó vagyok, s ezért különösképp szégyenkeznem kell. Egyszóval leszedte rólam a keresztvizet. Roppant humoros eset volt. Én természetesen kijelentettem, hogy az ügyésznek kötelessége okosnak lenni, jósága pedig a hivatásával járó igazságosság. A lány arca erre csodálatosan unottá vált. Én is unni kezdtem magam. Nos, elköszöntem és otthagytam. Ezzel vége is a mesének.

— És ő? — kérdezte Szamgin, miközben arra figyelt, ahogyan Tagilszkij cigarettát keres a tárcájában.

— Őt bizonyára nemsokára elemésztette a rák.

Tagilszkij felállt, az asztalhoz ment, és halkan így szólt:

— Kifárasztottam a meséimmel. Az emlékezetnek vannak ilyen szeszélyei — folytatta, miközben bort töltött. — Néha valószínűleg azért idézi fel a múltat az ember, hogy minél hamarább felejtsen. Hogy könnyítsen az emlékezetén.

Kezét nyújtotta Szamginnak, és közben kortyolt poharából.

— Nos, én megyek. Köszönöm... a figyelmét. Én még azelőtt születtem, hogy apám kocsmáros lett; rakodómunkás volt a teherpályaudvaron, amikor én születtem. A kocsmát bizonyára valami kétes pénzből szerezte.

Az előszobában, öltözködés közben, megint beszélni kezdett:

— Úgy nevelnek bennünket, akár a gondolkodó gépeket, nem tényeken, hanem a tények eltorzítására. Fogalmakon, de nem logikán, hanem a fogalmak elködösítése jegyében és a tények logikájával ellentétben.

Szamgin óvatosan megjegyezte:

— Úgy nevelnek, mint a kultúrát teremtő energia hordozóit...

— Nono, ugyan! A kultúra a gyarmatáru-kereskedők útmutatása nyomán keletkezik.

— Jó konyha van önnél! — jelentette ki Tagilszkij búcsúzáskor.

— Nagyon örülök, hogy ízlett. Jöjjön el máskor is.

— Nem mulasztom el.

Szamgin az ablakon keresztül nézte, amint az alacsony, zömök kis figura sebes, apró léptekkel átszeli az utcát; majd a szarvasbőrrel szemüvegét törülgetve töprengett magában:

„Miért szükséges, hogy ez a régen is kellemetlen, most pedig gyanús ember ismét az utamba kerüljön?"

De nyomban ezt gondolta:

„Panaszkodni nincs okom. Aligha köntörfalaz. Mintha nem is volna túl okos. Ljubasáról valószínűleg csak kiagyalta az egészet: könyvízű. És ügyetlen. Végeredményben mégis kellemetlen ember. Megváltozott? Azok az emberek változnak, akik gerinctelenek. Az olcsó emberek."

Átvillant agyán a sejtés, hogy Tagilszkij beállítottságában

van valami közös vonás Makarov, Inokov felfogásával. Tagilszkijra azonban már nem akart gondolni, sietett végezni vele, és ezt a megállapítást tette:

„Bizonyára mindenféle apró-cseprő törvényszegés, hitványság ellen küzdött, és belefáradt. Vagy megijedt."

Kis gondolatok kerítették hatalmukba; Szamgin cigarettára gyújtott, ledőlt a díványra, s hallgatózni kezdett: a város csendben volt, csupán valahol a szomszédban kopogott egy fejsze, mintha tövestül vágna ki egy fát, s a tompa zaj különösképpen egy nagy kutya lomha ugatásához és súlyos lábak lassú, ütemes lépéséhez hasonlított.

„Vi-gyázz!" — ötlött eszébe a kiképző altiszt parancsoló kiáltása. Régen, gyermekkorában, hallotta ezt a kiáltást. Azután eszébe jutott a púpos kis lányka: „Maguk meg mit lábatlankodnak itt?" „Vagy talán nem volt semmilyen fiú?"

„Igen, Tagilszkij nyilván nem volt olyan, amilyennek én láttam. És Marina sem. Ő bizonyára bűnös módon élt, de ez teljesen természetes egy olyan világban, ahol Berdnyikovok működnek."

Lehunyta a szemét, és elképzelte Marinát meztelenül.

„Rézszem... igen, volt benne valami fémszerű. Nem hiszem el, hogy úgy beszélt rólam... mint ez a félkegyelmű állítja. Rézszem, ez nem Bezbedov megállapítása."

Ezután azonban Szamgin kénytelen volt elismerni, hogy Bezbedov általában képtelen bármit is kitalálni. Felháborodással gondolt Marinára.

„Varavka szoknyában."

Az ebédnél megivott bor összekuszálta, szétszabdalta gondolatait.

Emlékezetéből kihullottak azok a szavak, amelyeket az ügyészhelyettes az erőszakról, az osztály-bosszúról mondott.

„Mit is akart mondani?"

A szekrény üvegei mögött csillogtak az arany címek a könyvek bordáján, az üvegen visszatükröződött a cigaretta füstje. Szamgin, hogy fölébe emelkedjék a mai nap élményeinek — mégpedig a szavak bölcsességével telítve önmagát —, egy liberális újságban nemrég olvasott tárca frázi-

sait ismételgette a modern irodalomról; a mondatok újszerű hetykeséggel csengtek, s ilyesmiről szóltak: „szellemi szegények azok, akik az életet egyszerűnek, érthetőnek vélik", valamint „milyen nagyok a független gondolat mártírjai, akik szellemi szabadságukat többre becsülik a világ minden csábításánál". „Az ember társadalomban élő állat? Igen, és ha állat, nem pedig legendák teremtője, akkor nem képes összhangot létrehozni titokzatos lelkében."

Eközben Szamgin elbóbiskolt, majd álomba merült, és csupán azért ébredt fel, hogy levetkőzzék és lefeküdjék.

A következő napot, reggeltől estig látogatókra, eseményekre várva töltötte.

„Marinához fűződő kapcsolatomról bizonyára ízetlen pletykák keringenek a városban."

Most először sajnálta, hogy mivel túlságosan lekötötte az asszony, sem a társaságban, sem az ügyvédek körében nem épített ki szilárd kapcsolatokat. Nem volt kedve kikeresni a város hatvanezer lakosa közül egyet vagy kettőt, aki bizonyára kevésbé érdekes, mint Zotova. Meg volt győződve arról, hogy moszkvai főnöke és Marina ügyeiben tett utazásai során elég jól kitanulmányozta a vidéki embereket. Az ügyvédek többsége: vén bírósági róka, kártyás, ínyenc, színházbarát és nagyon hasonlítanak Boborikin „Fogyatkozás" című regényének alakjaihoz. A fiatal ügyvédek: piperkőcök, „kadetok", ketten a modern művészi irányok hirdetői, az egyik egészen jól csellózik, mind a hárman pedig bősz vintjátékosok. Szamgin néha meghívta őket, és minthogy ő maga rosszul kártyázott, a játékosok magukkal hoztak egy negyediket, egy üvegszemű öregembert, a kerületi bíróság tagját. Horgas orrú, langaléta, ösztövér, mogorva férfi volt, ék alakú nagy szakállal, s egy kissé gázlómadárhoz hasonlított; a fél szemére való vakság pedig csodálatosan mozgékonnyá, hajlékonnyá tette a nyakát: szinte szüntelenül rázta a fejét, és arról volt híres, hogy ismerte Európa minden kártyajátékát.

Ezektől az emberektől Szamgin tudta, hogy a városban gőgös, emberkerülő „fővárosi csodabogár"-nak tartják, aki-

nek oka van a magányos életre. Szélsőséges felfogású embert gyanítanak benne, és mivel megijedtek az 1905-ös esztendő eseményeitől, nem törekszenek közelebbi ismeretségre a lázongó Moszkvából érkezett jövevénnyel. Szamginnak mindez este jutott eszébe, amikor a város sokszor végigjárt, jól ismert utcáin sétált. A kékes, hideg levegőben a vecsernyére hívó harangszó szállt, az egymást követő harangütések fémes morajjá folytak össze, amely békés, lírai hangulatot keltett. A hold élesen megvilágította az udvarokkal, kertekkel szétválasztott és tömör kerítésekkel egybekötött, kereskedővillákat, ragyogtak a templomok aranyos kupolái és rajtuk a keresztek. A kettős ablakkeretek mögött néhol sárgás fények csillogtak, a legtöbb ház ablakai azonban nem voltak kivilágítva, a megszokott, megállapodott élet a hátsó szobákban folyt zajtalanul. Szamgin nem először gondolt arra, hogy ezekben a szilárdan épített házakban kissé unalmas, de lényegében nem ostoba emberek élnek, nem sokáig élnek, vagy hatvan esztendeig, későn kezdenek gondolkodni, és egész életükben nem tesznek fel kérdéseket maguknak, mint például: istenség vagy emberiség, vajon hiteles ismereteket nyújt a tudás, vagy pedig...

„Én sem oldom meg ezeket a kérdéseket" — emlékeztette magát Szamgin, de nem kérdezte meg: miért nem? Hanem arra gondolt, hogy valószínűleg ugyanígy pihenhetett a francia vidék az 1795-ös esztendő után. Elhaladt a hitvány kis színház mellett, amelyet egy földesúr építtetett, még „a nagy reformok kora" előtt, a „Nemesi Kaszinó", a „Kereskedők Klubja" épülete előtt, befordult egy nemesi magánházakkal szegélyezett széles utcába, s tétován meglassította lépteit, amikor egy emeletes kőház elé ért, melynek homlokzatán három oszlop volt, és kapuján tábla lógott: „Madame Larissa Noldieu fehérneművarrodája." Eszébe ötlött egy kétsoros versike:

Bizony nem sokat varrtak ott,
S nem a varrás volt lényeges.

A többi között volt a házban egy Anyuta nevű, szőke hajú lány, puha és langyos, akár a frissen fejt tej. Szürkés szeme gyermeki nyájassággal és félénkséggel mosolygott, s ez a mosoly furcsa ellentétben állt mesterségbeli tapasztaltságával. Igen mulatságos leányzó. Egy éjszaka, amikor Szamginnal az ágyban feküdt, kérlelni kezdte a férfit:

— Vegye meg nekem a legújabb daloskönyvet! Olyan vastag könyv, tudja, a fedelén kép van: lányok kartáncot lejtenek. Láttam egy üzletben, de szégyelltem bemenni és megvenni.

Szamgin megkérdezte: minek kell neki a daloskönyv? Szereti a verseket?

— Nem, a verseket nem szeretem, nagyon nehéz megérteni őket. Az egyszerű dalokat szeretem.

És halkan, gyengécske hangon elénekelt két dalt; az egyik giccses volt, és Szamgin elhessegette emlékezetéből, a másikat azonban fel is jegyezte.

Arra a kérdésére, szeretett-e Anyuta valakit? — a lány így felelt:

— Nem, nem fordult elő. Tudja, a mi mesterségünknél a szerelem elsorvad. Noha egyes lányok „hitelbe" is dolgoznak, mintha a szeretőjük volna az illető, és nem kérnek pénzt tőle, de ezt csupán játékból teszik, hogy elűzzék unalmukat.

Szamgin azután megkérdezte: megesik-e, hogy a férfiak durván bánnak vele. A lány mintha kissé megsértődött volna.

— Miért volnának durvák? Én kedves vagyok, csinos vagyok, részeg nem szoktam lenni. A házunk rendes, maga is tudja. A vendégek közismert emberek, restellnek botrányt csapni. Nem, nálunk csend van. Sőt, még unalmas is.

A lány a tükör előtt állva beszélt, miközben befonta dús, puha, világosszőke haját; anyaszült meztelen volt.

— A forradalom alatt viszont érdekes volt, új vendégek jöttek, élénkség támadt, tudja. Az egyik, egészen fiatal ember, pompásan táncolt, egészen úgy, mint a cirkuszban. De ellopott valami pénzt, és jött a rendőrség, hogy letartóztassa,

akkor kirohant az udvarra, és durr! agyonlőtte magát. Olyan derűs, ügyes legény volt.

„Elbeszélést írhatnék erről a lányról — gondolta Szamgin. — Nálunk azonban, Dosztojevszkij jóvoltából, annyi mindent összeírtak és írnak a prostituáltakról. »Könyörület az elesettek iránt.« Az elesettek viszont nem érzik magukat annak, és nem szorulnak a mi könyörületünkre."

Kiment a folyóhoz, amelyet szürke pikkelyként takartak az összeálló jégfoltok. Az emelkedő víz csendesen verdeste a szeméttel ellepett partot, egy kis uszály kormánya csikorgott, árboca himbálózott, és valahol a közelben ütemesen nyögtek a láthatatlan emberek:

— Ho-ó . . . egy . . . kettő . . .

Itt különösen érződött a késő ősz, a levegőt nehéz, nyirkos hideg itatta át.

Félóra múlva Szamgin a „Kereskedők Klubja" termében ült, és Arkagyij Pilnyikov egyetemi magántanár előadását hallgatta „A demokrácia kulturális feladatai"-ról. Amikor Szamgin belépett, és helyet foglalt a hatodik sorban, Pilnyikov magántanár éppen arról beszélt, hogy „a »Znanyije« című giccses, zöld füzetek már kiszolgálták a maguk rövid idejét, s ezalatt csupán arra voltak képesek, hogy elhintsék mindazt, ami esztétikailag és filozófiailag sekélyes, politikailag káros, ezt pedig csak úgy tudták elérni, hogy ideig-óráig beszennyezték az orosz irodalom lángelméjének, a szív halhatatlan ismerőjének feledhetetlen műveit, aki tökéletesen kezelte a szavak bűvös mágiáját."

A magántanár közepes termetű, jól táplált, széles csípőjű, kopaszodó ember volt, nagy, vörös füllel és IV. Henrik-szakállal.

Csoszogott lakkcipőjével, rángatta combjait, hogy hátralökje frakkja fecskefarkát, és tomporán valósággal szárny nőtt. Jobb kezét mintegy segítségül a közönség felé nyújtotta, a balban papírlapokat tartott, s úgy lóbálta, mint valami zsebkendőt, néha pedig arcához emelte. Könnyedén, leplezetlen örömmel beszélt, jólelkű, lapos arcán mosoly fénylett.

— A városi kulturális élet tónusát, értelmét, színezetét a filozófiában jártas értelmiségnek az a része szabta meg, amely a Herzen, Belinszkij és mások által megjelölt úton haladt, akiknek híres neve jól ismert. Éppen ez az értelmiség volt az, amely Pavel Nyikolajevics Miljukov, a rendkívüli politikai éleslátással megáldott férfiú vezetése alatt, még jóval azelőtt, hogy az alkotmányos demokraták hatalmas pártjába tömörült volna, önzetlen vezette országunk kulturális nevelésének munkáját. Kiadták a nagyszerű „Házi olvasmányok programjá"-t, megszervezték a modern radikális-demokrata eszmék klasszikusainak kiadását, neves egyetemi tanárok járták a vidéket, és előadásokat tartottak kulturális kérdésekről. Ennek a sokrétű, kitartó munkának az volt a célja, hogy európaivá neveljék az orosz polgárt, és az ifjúság ellenálljon azon egyének erkölcsileg romboló befolyásának, akik otrombán hitvallásnak fogva fel Marx vitatható tanítását, az egyetemistákat az anarchizmus hirdetésével a munkások közé taszították. Önök tudják, mibe került a népnek ez az őrült játék, a kalandorok játéka . . .

Szamgin a legszélső széken, a folyosó mellett ült, és jól látta maga előtt az öt sornyi figyelő férfi és női tarkót. Az első sorban nem nagyon sűrűn ültek, üres helyek választották el egymástól az embereket. Szamgin háta mögött még kevesebben voltak. A karzaton alig félszáz szótlan vendég.

„Három évvel ezelőtt a karzatról kifütyülték volna az előadót" — gondolta Szamgin unottan. És általában unatkozott, ámbár az előadó egyre vidámabban beszélt.

— A valódi kulturális értékek teremtője mindig a tulajdon-ösztön volt, és Marx egyáltalán nem is tagadta ezt. Minden nagy elme áhítattal tisztelte a tulajdont, mint a kultúra alapját — nyilvánította ki Pilnyikov magántanár, miközben jobb kezével a vizes üveget tapogatta, és balját egyre lóbálta, de már nem papírlapokat szorongatott, hanem valami zöld könyvecskét.

— Hová vezet bennünket ez a felelőtlen kriticizmus? — kérdezte, és jobb keze ujjaival a könyvecskére koppintva így szólt: — Ennek a könyvecskének a címe: „A huszadik szá-

zad emberének vallomása." Szerzője, valami Ihorov, ezt tanítja: „Teremts laboratóriumot önmagadban, és bonts szét magadban minden emberi kívánságot, a múlt egész emberi tapasztalatát." Elolvasta Maeterlinck „Vakok"-ját, és erre a következtetésre jutott: az emberiség vak.

Ekkor valósággal aláhullott a karzatról néhány öblös, nyers és lassan ejtett szó:

— Nos, ez már nem igaz! Úgy lopunk és hadakozunk, mint a látók!

Az előadó felvetette a fejét, a közönség közül is sokan felemelték fejüket, a teremben sustorgás támadt, mintha elpattant volna valami, vagy öten pedig felálltak, és az ajtóhoz indultak.

„Talán botrány lesz" — következtetett Szamgin, és szintén eltávozott; hirtelen megneheztelt az előadóra, és úgy találta, hogy frázisai elcsépeltek, s igen komoly, igen súlyos gondolatokat kompromittálnak. Neki, Szamginnak, valamivel élesebb és fontosabb mondanivalója lett volna Pilnyikov magántanár témájáról. Különösen bosszantotta kirohanása a kriticizmus ellen, és az a nem odavaló, ostoba idézet a zöld könyvecskéből.

„El kell olvasni, miféle lehet?" — határozta el.

Sértődötten gondolt arra, hogy megelőzi, elébe vág mindenféle jelentéktelen ember, akit megszállott a prédikálás, tanítás, vallomás szenvedélye, üres emberek, szappanbuborékok, melyek felületesen tükrözik a gondolat szivárványszerű tarkaságát. Csak ment, összehúzta magát a hideg miatt, és ezt gondolta:

„Hamarosan negyvenéves vagyok. Túl az élet felén. Gyermekkorom óta kivételes képességeket tulajdonítanak nekem. Egész életemben szent elégedetlenséget éreztem az eseményekkel, az emberekkel, önmagammal szemben. Ez az elégedetlenség csak nagy szellemi erő jele lehet."

Ez nem nyugtatta meg olyan könnyen, mint azelőtt.

„Egész életem összefüggéstelen véletlenek láncolata — gondolta. — Éppen ez az: lánc..."

Vagy három napig az önmagára való bosszankodás szo-

katlan hangulatában élt, s eseményeket várt. Marina ügyei nem szólították a bíróságra, és nem is idézték be. Tagilszkij pedig nem jelentkezett.

„Hülyék" — szitkozódott, s arra gondolt, hogy talán el kell költöznie ebből a városból.

„Az értelmiség nomád népség. Jó, hogy nincs családom."

Tagilszkij végül beállított ebédre, és első szava ez volt:

— Vendégül lát?

Egyenruhaszerű, fura szabású szürke szárnyas kabátot viselt, s ez az öltözék magasabbnak, megnyerőbbnek mutatta. Vidám hangulatban volt, ilyennek Szamgin még sosem látta.

— Csodálkozom, hogy vetődhetett egy ilyen sárfészekbe — jelentette ki, miközben a szekrényben sorakozó könyveket nézegette. — Itt még az ügyész agya is annyira begyepesedett, hogy Verhaerent összetéveszti Wedekinddel. Cukorbajtól sorvad. A kormányzó szentül hiszi, hogy az ezerkilencszázötös év eseményeinek legfőbb szerzője Korolenko. A gimnázium igazgatónője azt bizonygatja, hogy a gramofon és a mozi fokozza a látomásokban, a túlvilági életben és általában az ördöngösségben való hitet.

Majd válla fölött a házigazdára pillantott, és hirtelen megkérdezte:

— Hát ez a Bezbedov, hallotta?

— Mit?

— Meghalt.

— Hogyan? — kiáltott fel Szamgin izgatottan.

— Szívbénulás.

— Teljesen egészségesnek látszott.

— A szív ármányos szerv — mondta Tagilszkij.

— Igen különös halál — felelte Szamgin, változatlan izgalommal, és nem értette izgalma okát.

— Okos halál — jelentette ki az ügyészhelyettes határozottan. — A legkényelmesebb és a legtörvényesebb megoldás Zotova ügyére. Az egyetlen örökös, egyúttal a gyilkosság gyanúsítottja kiküszöbölődött. A gazdátlan vagyon a kincstárra száll, és egyes ügyes emberek megtollasodnak rajta. A zajos bűnperekben érdekeltek, mint például a Talma-per,

Boldirjova tábornokné meggyilkolása Penzában, a Szvjatszkij fivérek politikai pere: veszítettek. Hasonlóképp veszítettek azok is, akik politikai perré akartak felfújni egy egyszerű bűntényt.

Megkopogtatta a szekrény üvegjét, és hanyagabbul, szinte tréfálkozva folytatta:

— Bezbedov halála nekünk is hasznos, hiszen önnek tanúként kellett volna részt vennie a bizonyítási eljárásban, ha nem vállalja a védelmet. És az is lehetséges, tudja, hogy az ügyész önt jelölte volna ki védőnek.

„Ijesztget valamivel" — találta ki Szamgin s megkérdezte:

— Miért?

Tagilszkij fesztelenül ásított, közölte, hogy egész éjszaka, reggel öt óráig dolgozott, majd tovább pergette a szavakat.

— A városban híre jár, hogy ön bizalmas kapcsolatban volt a meggyilkolttal. Éppen ezzel magyarázható az ön visszavonult életmódja. Mintha feszélyezte volna, hogy a gazdag özvegy kegyence...

Szamgin megértette, hogy most fel kell háborodnia, s fel is háborodott:

— Micsoda hülyeség!

Tagilszkij pedig letelepedett, és szavai úgy kopogtak, mint egy harkály:

— Azonkívül: ne gondolja, hogy a rendőrség képes bármit is elfelejteni; nem, ez a tiszteletre méltó intézmény az örök emlékezet tulajdonságával rendelkezik.

— Mit akar mondani ezzel? — kérdezte Szamgin, s megigazította szemüvegét, noha ez nem volt szükséges.

— Képzelje: valaki, baráti beszélgetés során, kellőképp értékelte az ön viselkedését a moszkvai felkelés idején.

Mellére erősítette a szalvétát, és magyarázattal szolgált:

— Nem feljelentésről van szó, hanem dicséretről.

„Csirkefogó" — szidta le vendégét gondolatban Szamgin, s az arcába nézett; Tagilszkij azonban oly elmélyülten próbálta kihalászni az ecetes rizikegombát, hogy Szamgin ezt gondolta: „Az is lehet, hogy csupán a száját jártatja." Fenn-

hangon pedig így szólt, s igyekezett hanyag tónust adni szavainak:

— A moszkvai felkelés idején tanúsított viselkedésemre a helyszín ad magyarázatot: a ház, ahol laktam, két barikád között feküdt. — Attól tartott, valami feleslegeset mondott, s ezért hozzátette: — Természetesen nem mentegetőzöm, csupán megmagyarázom.

Tagilszkijnak azonban nyilván sem mentegetőzésre, sem magyarázatra nem volt szüksége; fejét lehajtva, buzgón keverte villájával az ecetet és a mustárt a tányérban, majd a villával kergette a gombát a folyadék felszínén; majd vodkát töltött, biccentett a házigazda felé, lenyelte, élvezettel krákogott, néhány gombát dugott szájába, és orrán át szuszogva szétrágta, lenyelte; azután másodszor is töltött, s végül megszólalt:

— Münchenben voltam, amikor ez a... rendkívüli esemény kezdődött, és az újságok úgy rikoltoztak róla, mint a francia példa utánzatáról.

Felhajtott még egy pohárkával.

— Nem akartam elhinni. Moszkva? A jól táplált, kövér, önelégült, ízig-vérig vidéki, eredeti Moszkva forradalmat csinál? Fantasztikus. És kiderült, hogy a legzordabb valóság.

Levest szedett tányérjába, és élénkebben folytatta:

— Nem tudom, milyen szerepet játszottak a bolsevikok ebben a cselekményben, de el kell ismernem, hogy olyan ellenségek, amilyeneket... isten adna mindenkinek! Hivatásom folytán abban a gyönyörűségben volt részem — gúny nélkül mondom —, hogy megismerkedhettem néhánynak a vallomásával, másokkal pedig személyesen beszélgethettem. Nevezetesen Pojarkovval, emlékszik rá?

— Igen.

— Öt évre száműzték, valahová messze. Megszökött. A bolsevik erős akaratú fajta, rendkívül hasznos egy olyan országban, ahol az emberek hamar belefáradnak az igen és nem közötti tétovázásba. Az esztéták és az illedelmes, iskolás gondolkodás kedvelői kezdetlegesen durvának tartják Lenin politikai tanítását. De ha figyelmesen és becsületesen

olvassa az ember — eh, ördög vigye! — Tagilszkij félbehagyta a mondatot, mivel feldöntött egy pohárkát, amelyet éppen az előbb töltött meg. Szamgin letette kanalát, levette nyakáról a szalvétát; érezte ugyanis, hogy elment az étvágya, és harag forr benne vendége iránt.

„Ugrat. Hazudik. Gúnyolódik. Disznó."

— Ön csodálatba ejt, Anton Nyikiforovics — kezdte, Tagilszkij pedig, miközben újra töltött, tréfásan jelentette ki:

— Nem vártam, hogy csodálatba ejtek, és csodálatba estem, mert csodálatba ejtettem.

Szamgin fékezte haragját, és egy gyilkos kérdést tartogatott:

„Hogyan beszélhet ön, a törvény képviselője, nyugodtan és majdnem dicsérően egy olyan tanítás hirdetőjéről, amely tagadja az állam alaptörvényeit?"

Tagilszkij pedig elfogyasztotta a levest, levágott egy darab sajtot, és míg vajat kent a kenyérre, közölte:

— Valamilyen moszkvai lap munkatársa ide érkezett szaglászni: hogy s mint, ki marad felül? Valószínűleg önhöz is bedugja az orrát. Azt tanácsolom, ne fogadja. Ezt egy bizonyos Pilnyikov árulta el nekem. Arkaska mindentudó és fecsegő, akár a szajkó. Jelölt az „élet tanítómestere" katedrára, van egy ilyen szakma, bár nincs bejegyezve az iparhatóságnál. Novgorodi nemesi családból származik, nagybátyja vécékagylókat és éjjeliedényeket gyárt valahol Novgorod környékén.

„Mindezt nevetve vagy mérgesen kellett volna mondania" — állapította meg Szamgin.

— A tökéletesen boldog ember ritka típusa. Valamilyen püspök unokahúgát vette el, feleségét Agafjának hívják, a Brockhaus szótárban pedig ez áll: „Agafja — szent neve, akinek létezése kétséges."

A művészi táplálkozás közepette Tagilszkij egyre sebesebben fecsegett, és Szamgin nem talált helyet, hová döfje mérgező kérdését; azonkívül pedig az újságíróról tett közlés csillapította mérgét, és megint fokozta aggódó érdeklődését a

vendég iránt. Érezte, hogy ez az ember egyre jobban zavarba ejti.

Az emberek annyiban voltak érdekesek Szamgin számára, hogy, ha szemügyre vette őket, felfedezte, mennyire nem hasonlít hozzájuk. Elég hamar meglelte és meghatározta azt az alapvető érvrendszert, amelybe ez vagy az az ember be szokta gyömöszölni élettapasztalatát. Látta, hogy legkönnyebben a szépirodalom eszméit és képeit, valamint ezeknek kritikai értékeléseit értik meg és rögzítik emlékezetükben. Ezen eszmék és nézetek révén megállapította, mennyire különbözik-ő a többiektől, és igyekezett megállapítani függetlenségét is. Tagilszkij ellentmondásokkal teli, megfoghatatlan volt, szavaiban azonban néha s mind gyakrabban valami ismerős, noha sértően eltorzított hang csengett. És mintha Tagilszkij maga is érezte volna ezt a megmagyarázhatatlan hasonlóságot, és évődött Szamginnal.

Most befejezte a borjúsült ízes fogyasztását, gondosan, mint valami párizsi, egy darab kenyérrel felitatta a mártás maradékát, szájába rakta, lenyelte, bort ivott rá, majd tenyerével elismerően megveregette az arcát. Mindez alig zavarta abban, hogy csengő szócskákat fröcsköljön, s úgy tetszett, hogy a gyomrába kerülő étel nyomban szavakká emésztődik. Vállát nekivetette a szék támlájának, kezét nadrágzsebébe dugta, s így beszélt:

— Miért él ön itt? Élni Pétervárott vagy Moszkvában kell, itt csak végső esetben. Költözzék Pétervárra. Van ott egy jó ismerősöm, tekintélyes ügyvéd, neoszlavofil, vagyis imperialista patrióta, kissé idióta, egyszóval kelekótya. Lekötelezettem egy s más miatt, és noha azt hiszem, három munkatársa van, de önnek is akadna nála rendes munka. Költözzék fel.

— Fontolóra veszem — mondta Szamgin, és ezt gondolta: „Valakinek szükséges, hogy elmenjek innen."

Majd a munkáról érdeklődött:

— Rendes a honorárium tekintetében?

— Hát mi más tekintetben? A megalázottak és a megszomorítottak védelme, az igazság hangoztatása? Ezt a profesz-

szorok ajánlgatják az egyetemi előadásokon, gyakorlati jelentősége azonban, mint ön is tudja, nem lehet.

Nyomban elmesélte: Sztolipinnak valamilyen naiv humorista egy írásművet nyújtott át, amely azt bizonygatta, hogy az agrármozgalmat gazdag parasztok vezették, az egész voltaképpen a kulákok háborúja volt a földesurak ellen, a szegényparasztság erejével vívták, és igen körültekintően: a zsákmány szétosztásánál az értékes, apróbb tárgyak, mihelyt a kulákok keze közé kerültek, nyomtalanul eltűntek, a terjedelmes tárgyak azonban megkerültek a szegényparasztok udvarán és házában, és kitűnő útmutatóul szolgáltak a büntetőosztagok parancsnokainak a vétkesek megállapításához. Sztolipin, amint elolvasta az írásművet, nyomban kiadta a rendelkezést: „Szibériába ezzel a humoristával, minél messzebbre." A humoristát azonban közben halálra gázolták a tűzoltóság lovai, amikor éppen hazafelé tartott a fürdőből. Szamgin végighallgatta az elbeszélést, mint egy anekdotát a sok közül, amelyet a közigazgatási hatóságok ostobaságának szemléltetésére eszeltek ki.

„A kritikai észjárásúak ősrégi tradíciója — gondolta. — Furcsa, hogy ez az ember sem mentes az anekdotáktól..."

Tagilszkij iránti magatartása különösen élesen és fárasztóan hullámzott ezen a napon. A vendéggel szemben táplált haragja kihunyt, még mielőtt lángra lobbanhatott volna; a kellemetlen gondolat, hogy Tagilszkij valami hasonlóságot talált kettőjük között, ennek a megfontolásnak adott helyet: vajon miért beszéli rá Tagilszkij, hogy Pétervárra költözzék? Nem először tanúsít jóindulatot, de miért? Ez annyira izgatta Szamgint, hogy felvillant benne a szándék: fennhangon megkérdezi, az arcába vágja az ügyészhelyettesnek.

Tagilszkij vörösen zavaros, nyilván szesztől mámoros szeme azonban nem sok jót ígért. Szamgint rövidlátása akadályozta abban, hogy kellő pontossággal megállapítsa e szempár kifejezését. Még a színe is szinte a világítástól függően változott, akár a gyöngyház. De majdnem mindig szúrósan csillogott.

„Egy hazug szeme" – állapította meg Szamgin bosszúsan, s megjegyezte:

– Ma jó hangulatban van.

– Észrevehető? – kérdezte Tagilszkij. – Hiszen én általában nem vagyok... nyomott hangulatú. Ma pedig örülök, hogy ezt az ügyecskét az irattárba lehet süllyeszteni.

Felállt, szélesen meglendítette mindkét karját, ez egy gúnyos felkiáltást juttatott Szamgin eszébe, melyet a hetvenkedés szokott kelteni: „Rövid ahhoz a karod."

„Olyan fesztelenül viselkedik, mint valami diák" – folytatta Szamgin a megfigyelést és a fontolgatást; Tagilszkij pedig tenyerével ismét csendesen és gyengéden megveregette orcáit, majd keringeni kezdett a szobában, és így beszélt:

– Szeretek ellentmondani. Gyermekkorom óta hozzászoktam. Ha nincs jobb alanyom, néha önmagamnak mondok ellent.

„Még nem láttam, hogyan nevet" – jutott Szamgin eszébe, miközben a vendég lomhán pergő szavaira figyelt.

– Nem vezet jóra ez a szokás. Már kompromittáltam magam: néhány meggondolatlan megjegyzést tettem Sztolipinnak arról a szándékáról, hogy letartóztatja a Duma munkásképviselőit. Minisztériumunkban igyekeztek lehetőleg törvényes színezetet adni a törvénysszegésnek. Dorgálást kaptam figyelmeztetéssel.

Tagilszkij megállt, cigarettát vett elő, ujjaival gyűrögette s hallgatott.

„Nyilván szüksége van valamire tőlem, másként miért volna ilyen őszinte?" – gondolta Szamgin, miközben átnyújtotta a gyufát.

Tagilszkij biccentett, kezébe vette a gyufát, a cigaretta azonban eltört; a hamutartóba nyomta, a gyufát pedig zsebre dugta, és így folytatta:

– Ide azért küldtek, hogy próbára tegyék józanságomat és kormányhűségemet. Azt hiszem azonban, nem igazoltam a reményeket. Erről egyébként már beszéltem.

Letelepedett az asztalhoz, megint hallgatott egy sort, és ráérősen rágyújtott.

— Azt gondolom, nyugdíjba vonulok. Maguk közé, ügyvédnek nem megyek, kényelmetlenül érezném magam a... hivatásos liberálisok gyülekezetében, pardon! Jobban szeretem a magánhivatalt. Például az iparban. Valahol az Urálban vagy az Urálon túl. Járt már az Urálban?

— Nem.

— Eh — sóhajtott fel Tagilszkij, és valóságos hévvel kezdte ecsetelni az Urál szépségeit. Az évődő árnyalat eltűnt szavaiból és hangjából, Szamgin azonban résen volt, és várta, hogy újra megjelenjék. A vendég szóáradata bosszantotta és fárasztotta. Hamisnak tartotta, és úgy fogta föl, mint bevezetést valami fontosabb témához. Hirtelen feltámadt benne a kérdés:

„Hát én hogyan viselkednék az ő helyén?"

A kérdés éppoly kellemetlen volt, mint váratlan, és Szamgin nyomban elnémította e szigorú megállapítással:

„Bennünk nincs semmi közös."

Tagilszkij a cigarettáját szívta, lóbálgatta, kék füstgomolyokat rajzolva a levegőbe, és így beszélt:

— A tősgyökeres szibériai primitívebb, komolyabban és sikeresebben törődik azzal, hogy megállja helyét az életben. A tolsztojánusok és mindenféle vezetők meg fecsegők nem teremnek meg arrafelé. Ott megértik, hogy ha a lét alaptörvénye a harc, akkor minden lénynek joga van a kíméletlenséghez és a kegyetlenséghez.

— Hm — bökte ki Szamgin.

— Bizony, megértik!

Most, amikor Tagilszkij a tájfestésről a genre-képre tért át, Szamginban még inkább fokozódott a figyelem szavai iránt, és már határozott célt tűzött maga elé: vitatni a gondolkodásmód hasonlóságát, különbözőséget találni és bebizonyítani.

— „Bűnben szült anyám", tőle kérje számon, de nekem bűnöznöm kell — hallotta Szamgin. — Tegnap meg ez az Arkaska Pilnyikov...

— Még itt van?

— Igen. Nem annyira az elmék megvilágosítása végett

érkezett ide, mint inkább főiskolás húga esküvőjére, aki az itteni leggazdagabb polgár fiához ment férjhez, valami Jedokov, Jezdokov...

— Izvekov — javította ki Szamgin.

— Ám legyen, annál rosszabb — jelentette ki Tagilszkij. — Egyszóval Arkaska az esküvői lakoma után feltárta szívét a szesztől mámoros kereskedőnépség előtt, és kifejtette Razuvajevék előtt egy jövendő előadásának témáját: „A vallás mint a magatartás szabályozója." Merezskovszkijnak a Vallásfilozófiai Társaságban tartott előadása nyomán elsorolta Tolsztojnak a vallás, tudomány, művészet ellen elkövetett valamennyi bűnét, emlékeztetett arra a kijelentésre, hogy „meghúzták öreg nyakán a beszappanozott hurkot", s mindezt lelkiismeret-furdalással magyarázta. A lelkiismeret. Majd kinyilvánította ama meggyőződését, hogy Oroszország feltétlenül eljut az állam teokratikus megszervezéséhez, és összehordott még hetet-havat.

Felállt, hogy a cigarettavéget a hamutartóba nyomja, de felborította.

„Részeg" — állapította meg Szamgin.

— A kereskedők viszont hallották, amint állítólag a pénzügyminisztérium ügyleteiről mesélgetett. A tudatlanok álmélkodása persze nem sokat ér, de az értelmiség hogy megijedt, ugye Szamgin? — kérdezte és széthúzta száját, kivillantva sárga fogait. — Nem Arkaskáról beszélek, ő ostoba fráter, és az ostobák semmitől sem félnek, ez köztudomású a mesékből. Az értelmiségiekről általában. Megijedtek. Az irodalmárok hogy felhördültek, mi?

Mellénye zsebéből kivette óráját, és a számlapra pillantva, lustán folytatta:

— Dosztojevszkij az értelmiség és Tolsztoj legjellegzetesebb sajátosságának a lomha, nehézkes orosz elme bősz, fanatikus egyenességét tartotta. Hol van ez az egyenesség? Ott, ahol megvan, éppenséggel rémülettel magyarázható. Megijedtek és futnak egyenest, „amerre a szem lát". Ennyi az egész.

Felállt, megtántorodott.

— Nos, épp eleget beszéltem. Félesztendőre valót, mi? — kérdezte, és zajosan lecsapta órája fedelét. — Ön... ideális hallgató! Mert hallgatásba rejtőzik, vagy megvetést táplál?

— Érdekesen beszélt — felelte Szamgin. Ekkor Tagilszkij egészen közel lépett hozzá, és valami váratlant mondott:

— Lehetséges, hogy én jobban színészkedem önmagam előtt, mint a hozzám hasonlók, beleértve a Gogolokat, Dosztojevszkijeket, Tolsztojokat.

Ismét kivillantotta sárga fogait.

— Ez rossz, tudom én. Rossz, amikor az ember mindenáron tetszeni akar önmagának, mivel izgatja a kérdés: nem ostoba-e? És ráeszmél: hiszen ha nem ostoba, akkor ez az önmagával, önmaga számára való játék még rosszabbá teheti, mint amilyen. Érti, hol van a kutya elásva?

— Nem egészen — mondta Szamgin.

Tagilszkij legyintett:

— Nem hiszem. Érti. Jöjjön át Pétervárra. Komolyan tanácsolom. Itt nagyon elvadult minden. Holnap utazom...

Szamgin még sosem érzett súlyos fáradtság állapotában maradt magára; elgyötörte a feszült figyelem, amelyben Tagilszkij tartotta. Ledőlt a díványra, lehunyta a szemét, és egy ideig semmire sem gondolva, a meghökkentő szavak értelmébe próbált behatolni, mint „színészkedik önmaga előtt", „önmagával való játék". Majd fokozatosan, sebesen felidézte emlékezetében mindazt, amit Tagilszkij mondott három látogatása során, s megpróbálta megnyugtatni magát.

„Ez igaz: színészkedik. Önmaga előtt? Persze hogy nem: hogy játsszék velem. És általában mindenkivel, akivel ez a játék érdekesnek ígérkezik. De énvelem miért érdekes?"

Szinte fizikailag érzékelhetően hullámzott előtte a gömbölyű, zömök kis figura, a rózsás kézfej, a kurta kar, az arcot lágyan simogató tenyér; az arca viszont nem szép, zsírtól feszes, mozdulatlan. És az illetlen, vörös, apró szeme korhelyre vall.

„Egy komikus alakja és arca, de semmi nevetségeset nem érezni benne. Gonosz és nem titkolja. Veszélyes ember." De

amint ellenőrizte véleményét, el kellett ismernie, hogy valami tetszik neki ebben az emberben.

„Jó néhány fecsegővel találkoztam már, s olykor az irigységhez rokon érzést keltettek bennem. Mit irigyeltem? Hogy képesek a gondolkodás minden ellentmondását egyetlen láncba kötni, megvilágítani valamilyen belső ragyogással. Lényegében ez erőszak a szabadgondolkodáson, és az erőszak irigylése ostobaság. De ez a . . ." — Szamgint kellemetlenül meglepte felfedezése, de minél többet gondolkodott Tagilszkijról, annál inkább meggyőződött róla, hogy a kocsmáros fia rokonszenves számára. Miért? Mert első generációs értelmiségi? Mert szereti az ellentmondásokat? Mert rosszmájú? Nem. Egyik sem az.

Az „önmaga előtti színészkedés", az „önmagával való játék" nem jutott eszébe.

Szamgin megszokta, hogy ne sokáig vesződjék az olyan gondolatokkal, amelyek nagyon nyugtalanították, s igen könnyen elhessegette őket. Tagilszkijról való emléke azonban szilárdan gyökeret vert benne, szívesen vizsgálódott tömkelegükben, és meggyőződött róla, hogy Tagilszkijról jóval több maradt meg benne, mint Ljutovról és a tarka házi szócséplés egyéb kedvelőiről.

A következő napokban megbizonyosodott róla, hogy valóban nem tanácsos ebben a városban maradnia. Világossá vált, hogy a helybeli ügyvédi kar, sőt nyilván a város egyes lakóinak gyanakvó és ellenséges magatartása is erősödött. Úgy üdvözölték, mintha meg nem érdemelt kegyet gyakorolnának azzal, hogy leveszik előtte a sapkájukat. Egyik bojtárja, aki vintezni szokott nála, rideg elutasítással válaszolt meghívására. Gugyim pedig, amikor összetalálkoztak, a törvényszék folyosóján, köhintett és megkérdezte:

— Ez a pétervári ügyészecske régi ismerőse?

— Igen.

— Úhü! Micsoda fagy van ma!

„No, eridj a pokolba, vén bolond — gondolta Szamgin, és gúnyosan elmosolyodott: — Tagilszkij nyilván csakugyan borsot tört az orrunk alá."

Az emberekkel Szamgin általában meglehetősen félvállról bánt, hogy nagyon meg ne sértődjék rájuk; ők azonban makacsul értésére adták, hogy felesleges ebben a városban. Különösen tüntetően viselkedtek a bíróságiak, akik szinte naponta jelölték ki hivatalból védőnek mindenféle apró-cseprő bűnügyben, a polgári pereit pedig húzták-halasztották. Mindez arra késztette, hogy kiválogasson eladásra néhány ruhaneműt, bútordarabot, felesleges könyvet, s egy este, amikor az ebédlőben összegyűjtött holmi közepette álldogált, gondolatban szavalni kezdte:

Titkok világában isten vagyok,
Ábrándjaimban él a teljes élet.

E sorok nyomán önmaguktól lobbantak fel mások:

Olyan világot alkot,
Amilyet megkíván,
Nem korlátozza semmi
Forró fantáziám.

Ekkor eszébe jutott a Hieronymus Bosch képein ábrázolt világ, majd arra gondolt, hogy Fjodor Szólogub nagyszerű költő, de „rab gondolkodó", mivel megengedte, hogy egyetlen eszme kerítse hatalmába: az élet gyarlóságának és értelmetlenségének eszméje.

„Elmélyének ez a rabsága korlátok közé szorítja tehetségét, ismétlésekre kényszeríti, verseit túlságosan értelmessé, logikusan unalmassá teszi. Meg fogom írni ezt a bírálatomat. És össze kell hasonlítani Dosztojevszkij »Ördögök«-jét »A kis démon«-nal. Ideje, hogy könyvet írjak. Címe ez lesz: »Élet és gondolat.« Még senki sem írt könyvet a gondolatnak az életen elkövetett erőszakáról — az élet szabadságáról."

Ekkor azonban ráncba vonta homlokát, mert felötlött benne Ivan Karamazov tanácsa: „Az életet előbb kell szeretni, mint a logikát."

„Megpróbálunk még egyszer emlékeztetni arra, hogy az embernek joga van önmagáért élni, nem pedig a jövőért, mint a Csehovok, és az irodalom más epigonjai tanítják – állapította meg, miközben átment dolgozószobájába. – Még Herzen is nevetett a negyvenes években a pozitivistákon, akik az életet a jövő lépcsőfokának tartják. Csehov is a kétháromszáz év múlva elkövetkező gyönyörű életről való ígérgetésével, a glóriától megfosztott Gorkij is azzal a naiv állításával, hogy »az ember a jobbért él«, meg »ember – ez a szó büszkén cseng« ... mindezek Auguste Comte triviális pozitivizmusának hirdetői. Ez az elmélet a fejlődés során eljutott a marxizmusig, saját, még torzabb szélsőségéig ..."

Szamgin összerezzent: úgy rémlett, valaki áll mellette. De csupán ő maga volt, képmása a tükör hideg lapján. Feszült figyelemmel szegeződött rá a pápaszem üvegei miatt szétfolyónak tetsző szempár, egy gondolkodó ember szeme. Összehunyorította, és ekkor normálisabbnak látszott. Levette szemüvegét, s míg törülgette, megint azokra gondolt, akik azt ígérik, hogy megteremtik „a békét a földön és a jóakaratot az emberekben", majd erről eszébe jutott, hogy valaki – talán Nietzsche? – az emberiséget „a hitványság sokfejű hidrájá"-nak nevezte; azután leült az asztalhoz, és nekilátott, hogy feljegyezze gondolatait.

Néhány nap múlva egy másodosztályú vasúti kocsiban ült; pénztárcájában 383 rubel volt, a fülkében két bőrönd és egy harmadik a poggyászkocsiban. Ült és tűnődött:

„Ha ellopják a pénzemet vagy elveszítem, kolduskén érkezem Pétervárra."

Sérelmes volt: majdnem negyven esztendőt élt, amelyből jó tízet a bíróságon töltött, és csak néhány garast gyűjtött össze. És sérelmes volt az is, hogy el kellett adnia félszáz igen szép kötésű, értékes könyvet.

A másodosztályú kocsiban kevesen utaztak, és a vonat vas-zakatolásán keresztül csörgedező patakként tört át Pilnyikov ismerős hangja:

A teljes-egy valót ismerd és igazold,
Hogy élni tudj a földön . . .

— skandálta tagoltan a magántanár, egy mérges utas pedig basszus hangon dörögte:

— Mi az, kölnit öntöttek ki? Meg lehet fulladni!

A kocsiban sonka, cipőpaszta, sült hús szaga terjengett váltakozva, az ablakon túl, az este szürkés félhomályában, hólepte dombok, fekete falvak siklottak tova, ágak csapkodtak, mintha vesszővel fenyegetnék a vonatot; Szamgin háta mögött pedig valaki köhécselve, bőszen harákolva, komoran mesélte:

— Az egyik ingust megölték, a másikat megsebesítették, a többi hármat sebesülten a városba szállították, és nyomuk veszett . . .

— Úrnőm — rikoltotta Pilnyikov diadalmasan. — És mégis, mégis, hogyan oldja meg a kérdést, mi a lét értelme? Istenség vagy emberség?

Szamginnal szemben, tarkója alá dugott kézzel, lehunyt szemmel hanyatt feküdt egy hosszú lábú, hegyes rőt szakállú ember. Pilnyikov kiabálására felriadt, lábát a földre dobta, felült, kék szemével ijedten Szamgin arcába pillantott, majd sebesen kiment a folyosóra, mintha segítségére sietne valakinek.

— A szakadás éppen ezen a vonalon történt — kiabált Pilnyikov. — Elvetjük a szellem kultúráját, amely vallási, keresztény alapon épült, egy gyökerestül materialista, barbár kultúra kedvéért, elvetjük vagy nem?

Minden szagot egyszerre elfojtott a kölnivíz, Pilnyikov szónoklatát pedig heves köhögés és egy hangos, zord mondat vágta el:

— Nem verni kellett volna, hanem a kezüket levágni, a kezüket!

— Nos, mégis elég rémületet keltett a kendernyakravalókkal . . .

— És a kár? Ki téríti meg a káromat?

Megint felcsapott Pilnyikov diadalmas, vékony hangja:

— Ön tehát meg van győződve az ismeret hitelességéről? De mi köze ehhez a tudományos ismeretnek? Tudományos etika nincs, nem lehet, az egész világ pedig éppen etikára szomjazik, amelyet csupán a metafizika teremthet, igen, kérem!

„Káosz — gondolta Szamgin, s érezte, hogy megmérgezik, erőszakkal felesleges gondolatokat gyömöszölnek az agyába. — Káosz..."

Nemrég még szívesen figyelt az emberek kusza beszédére, bizonyos volt benne, hogy a fecsegő vasúti útitársak, éttermi vendégek a valódi élet-igazság ismeretével gazdagítják, és hússal töltik meg a könyvek frázisainak száraz rendszerét. De már túltelítettnek érezte magát, elfárasztotta az emberek ismerethalmaza, s úgy vélte, ideje, hogy mindazt, amit látott, hallott, átélt, szilárd formába öntse: a maga eredeti rendszerébe. De mint a rosszul bezárt ablakok és ajtók résein keresztül betörő szél, betolakszik valami, ami már felesleges, szükségtelen, de mintha ismerős volna. Eszébe jutott, amint Pilnyikov a zöld könyvecskével elfödte rózsás arcát és olvasta:

„Láttam a vakok menhelyén, hogyan járnak előre nyújtott kézzel ezek a szerencsétlenek, s nem tudják, merre menjenek. Hát az egész emberiség vajon nem csupa ilyen vakból áll, és nem járnak azok is tapogatózva a világban?"

„Én tudom, merre megyek, tudom, mit akarok" — mondotta Szamgin önmagának.

A folyosón feltűnt egy hosszú lábú, rőt szakállú férfi, akit valósággal taszigált egy szürke sálba burkolózott, termetes asszony.

— Érted? — kérdezte az asszony halkan, de igen jól érthető basszus hangon. — Magában a vezetőségben.

— Hihetetlen — mormogta Szamgin szomszédja.

— Igen, igen! Provokátor van a pártközpontban. Tény!

Az asszony egy kézmozdulattal félretolta a hosszú embert, és a kocsi végébe ment; a férfi pedig megtántorodott, leült Szamginnal szemközt, s ajkát beharapva, néhány másodpercig értelmetlenül bámult az arcába.

„Mindjárt beszélni kezd" — gondolta Szamgin, ekkor azonban megjelent a kalauz, és gyertyát gyújtott; odakint sötét lett, bádog csörömpölt, nyilván leejtett valaki egy teáskannát. Azután csendesség támadt a kocsiban, és még tisztábban csendült fel a magántanár szúrós, vékony hangja:

— Nem az a kérdés, hogyan lehet összeegyeztetni az egyénit a társadalmival, egy olyan korban, amikor az utóbbi elfojtja, megvakítja, korlátok közé szorítja énünk szabad fejlődését, a kérdés az, össze kell-e egyeztetni?

— Adjon egy szál gyufát — kérlelte Szamgin szomszédja panaszosan a kalauzt; míg ügyetlenül rágyújtott, Szamgin háttal fordulva, kinyújtózott az ülésen, s az a gonosz vágy forrt benne, hogy zsebkendővel betömje Pilnyikov száját.

Pétervár hidegen csillogó, fagyos reggellel fogadta Szamgint. Sándor cár bronz sapkáján és széles vállán dér csillogott, az Admiralitás tűhegyes tornya valósággal vörösen izzott, és szinte a fehér téli nap felé mutatott. Szamgin néhány napot múzeumjárással, esti színházlátogatással töltött, s az a kellemes érzés töltötte el, hogy független a hatalmas várost benépesítő embertömegtől. A képek, ódon tárgyak a színek tarkaságával, a formák leleményességével simogatták a szemet, és szintén kellemes fáradtságot okoztak. A színházban a színészek mindenféle ködös, könnyű szavakat mondtak a szerelemről, az életről.

„Munkát kell keresni" — emlékeztette önmagát, és ismét megindult az Ermitázs számtalan termén át; nézegette a tárgyakat, és megelégedett azzal, hogy a látottak nem vetnek fel kérdéseket, nem követelnek választ, s megengedik, hogy tetszése szerint gondolkozzék róluk — vagy egyáltalán ne gondolkozzék. Klim Ivanovics Szamgin derűs és vigasztaló gondolatokba merült, de nem a művészetről, hanem az életről, amelyet minden veszteség nélkül járt; éppen ellenkezőleg, egyre inkább bizonyosságot szerzett arról, hogy útja nem csupán helyes, hanem hősi is, de nem tudta, vagy nem akarta, sőt talán félt is feltárni a tények belső értelmét, egységet keresni bennük. Gyakran kellett éreznie, hogy a gondolkodásmód azonossága, sőt hasonlósága is sérti, megalázza,

mert lealacsonyítja az egyformaságok tömegébe. Személyes élettapasztalata még nem öltött eredeti formát, de ennek el kell következnie. Őt, Klim Szamgint, már gyermekkorában kivételes képességek tulajdonosának tartották; erről sosem feledkezett meg, és nem is felejthette el, mert önmagánál jelentősebb emberekkel nem találkozott. Az emberek túlnyomó többségükben tudatlanok, teljesen lefoglalja őket a táplálkozás, szaporodás és vagyongyűjtés alantas művelete; tömegük fölött és magában a tömegben nyüzsögnek egyesek, akik elfogadták és elsajátították egyik-másik „érvrendszert", és konzervatívnak, liberálisnak, szocialistának nevezik magukat. Számtalan kis csoportra oszlanak: narodnyikok, tolsztojánusok, anarchisták, s a többi, ez azonban nem szépíti meg őket, s még kisebbé, kevésbé érdekessé teszi. Bekapcsolódni az ilyen emberek bármiféle csoportjába, elfogadni dogmatikájukat, ez annyi, mint korlátozni saját gondolatszabadságát. Szamgin az ablak előtt állt, cigarettázott, és ingerültsége egyre fokozódott, siettette, taszította valahová. Odakint mind sűrűbben hullott a hó, az ablaküvegeken a cigaretta kékes füstje kúszott, csiklandozta a szemet, bizsergette az orrlyukat. Szamgin mozdulatlanul állt, és arra várt, hogy most mindjárt valami nem mindennapi, új és tiszta gondolat születik benne, melyet nem ismer senki: felbukkan, és azzal az érzéssel tölti el, hogy úrrá lett a káoszon.

„Minden dogma természetesen az értelem műve, a dogmatika azonban elkerülhetetlen erőszak a gondolatszabadságon. Ljutov dogmaellenes volt, de állandóan rettegett az élettől, s a rettegés ölte meg. Az egyetlen ember, aki független ura volt önmagának: Marina."

Ám belefáradt az álldogálásba, s letelepedett egy karosszékbe; és a szabad, mindent megoldó gondolat nem bukkant fel, az ingerültség azonban megmaradt, ereje nem csökkent, és ez arra kényszerítette, hogy elmenjen Varvarához.

Lassan, sokáig haladt a kocsi a hideg, fehér, kásás hóban, melyet betöltött a lópatkók nyirkos kocogása és a fakockákon tovagördülő gumiabroncsok zizegése; nedves hópelyhek

tapadtak Szamgin pápaszemének üvegére és arcára, s mindez nem nyugtatta meg.

„Mi az ördögnek megyek? Ostobaság..."

Zavarba esett, amikor Varvara a karosszékből felállva megtántorodott, majd belekapaszkodott a támlába, és ijedten, bágyadt hangon így szólt:

— Nem, nem, ne gyere közel! Ülj le ott, messzebb, félek, hogy megfertőzlek. Influenzám van... vagy valami efféle.

Szamgin érdeklődött a hőmérsékletről, az orvosáról, mondott néhány, ilyenkor szokásos vigasztaló szót, szemügyre vette Varvara arcát, s megállapította:

„Igen, nagy beteg." A vörös foltokkal tarkított arc olyan volt, mintha megperzselődött volna, a zöldes szempár kellemetlenül csillogott, hangja visongva és szinte izgatottan csengett, száraz köhögését sípoló zörej kísérte.

— Lám, folyton teát iszom — mondta az asszony, és a szamovár mögé rejtette arcát. — Hadd forrjon a víz, és ne a vér. Én gyáva vagyok, tudod, és ha megbetegszem, attól félek, hogy meghalok. Milyen undok, nem-orosz szó: meghalok.

— Egészséges szervezetű vagy — mondta Szamgin.

— Nem — ellenkezett az asszony. — Már rég nem vagyok az. Egy nőgyógyász professzor megállapította, hogy engem egy szakadozott fonál köt az élethez. Az abortusz nem múlik el nyom nélkül, azt mondta.

„Kezdődik a múlt felhánytorgatása" — gondolta Szamgin ellenségesen, és engedélyt sem kérve, cigarettára gyújtott; Varvara pedig kinyújtotta kezét, s így szólt:

— Nekem is adj.

Rágyújtott és még sűrűbben köhögött, ez azonban nem gátolta a beszédben.

— Olyan undorító, puha, sima kandúr, gőgös, szívtelen — szedte le a keresztvizet a nőgyógyászról, de nyilván úgy találta, hogy még ez is kevés és hozzátette: — Tolsztojánus, erénycsősz, vaskalapos. Tolsztoj erkölcstanát valami különleges emberek fogadják el... Akik egy gonosz és hideg istenben hisznek. Meg a kis zsiványok, a Nogajcev-félék. Ne

higgy, kérlek, Nogajcevnek: lelkiismeretlen, mohó ember, és általában csirkefogó.

— Azt hiszem, igaz — helyeselt Klim; az asszony kétszer bólintott.

— Igaz, igaz, én tudom...

Egyre kellemetlenebb látvány volt Varvara keze: csillogott a gondosan ápolt, hegyes körmök rózsaszín gyöngyházfényével, s fáradhatatlanul, nyugtalanul kapdosott a teáskanál, cukorfogó, csésze után, zizegtette narancssárga selyem köntösét, miközben feleslegesen igazgatta, tapogatta piros füle cimpáját, borzas haját. Mindez annyira lekötötte Szamgin figyelmét, hogy nem nézett az asszony arcába.

— Milyen szörnyű város! Moszkvában minden olyan egyszerű... És meleg. Az Ohotnij rjad, a Művész Színház, a Verébhegy... Moszkvára a messziségből lehet tekinteni, de nem tudom, lehet-e magaslatról nézni Pétervárt, van-e rá lehetőség? Olyan lapos, hatalmas, csupa kő... Tudod, Sztratonov azt mondta: „Mi politikusok a fából épült Oroszországot kőországgá akarjuk változtatni."

„Mi az, félrebeszél?" — gondolta Szamgin körülnézelődve, és szemügyre vette a vastag kárpitokkal teleaggatott, rendetlen kis szobát: olyan erős patikaszag terjengett, hogy még a dohányfüst sem tudta elfojtani.

— Úgy hiszem, sehol sem érzi magát az ember olyan egyedül, mint itt — magyarázta az asszony sebesen. — Ah, Klim, milyen kínzó érzés a magány! A forradalom szörnyen kiélezte, megerősítette az emberekben a magányosság tudatát... Sokan emiatt lettek vadállatok. Hogy is hívják azokat, akik fosztogatnak a háborúban?... Ütközet után?

— Martalócok — segítette ki Szamgin.

— Igen, ez az, martalócok...

— Erről akartál beszélni — emlékeztette a férfi.

— Ez szörnyű, Klim... — mondta sípoló suttogással Varvara.

„Súlyos beteg — gondolta Szamgin aggodalommal, miközben az asszony görcsös kézmozdulatait figyelte. — Mintha elesne vagy fuldokolna" — talált rá a hasonlatra, s ez az ösz-

szehasonlítás még jobban fokozta aggodalmát. Varvara pedig egyre érthetetlenebbül beszélt:

— Természetesen tudod, hogy én szerelmes voltam Sztratonovba.

— Nem, nem tudtam — felelte Szamgin, és nyomban megállapította, hogy nem szükséges erről beszélni. De valamiről mégiscsak kell beszélni?

— Csak tapintatból mondod — jelentette ki Varvara fuldokolva. — Ah, micsoda hitvány, durva állat ez a Sztratonov... Szabadkőműves. Gazember... A gazdag nők öröme... Te pedig büszke vagy... Tiszta, becsületes. Benned van bátorság... nem alkuszol meg az élettel...

Hirtelen elhallgatott. Szamgin kissé felemelkedett, az asszonyra pillantott, és nyomban ijedten felegyenesedett: a női test elveszítette természetes körvonalait, szétfolyt a karosszékben, feje erőtlenül mellére hanyatlott, és csupán félig lehunyt szeme látszott, meg a különösen elsötétült arc; egyik karja térdén nyugodott, a másik lecsüngött a fotel karfáján.

Szamgin első gondolatát az ijedség sugallta: „El kell menni!" a másik pedig ez volt: „Orvost kell hívni!"

Kiszaladt a folyosóra, megtalálta a szolgát, és megkérdezte: nincs-e orvos a szállodában? Kiderült, van: a 32-es szobában Makarov doktor, ma érkezett külföldről.

— Hívja be.

— Eltávozott.

— Azonnal telefonáljon egy másiknak!

A kis kopasz fejű, jól nevelt ember megállította Szamgint, és halkan azt ajánlotta, hívják a mentőket.

— Tessék elhinni, kellemetlen ügy! Talán még ragályos is.

— Igen, persze! Jó, jó — egyezett bele Szamgin, visszatért Varvarához, és a következő látvány fogadta: az asszony a padlón ült, két karjával ránehezedve, hátát nekitámasztotta a karosszék öblének, és magasra felvetette a fejét.

— Fel akartam állni és elestem — szólalt meg gyenge hangon, szeméből könny csordogált, ajka remegett. Szamgin felemelte, lefektette az ágyra, mellé ült, a tenyerét simogatta,

és igyekezett nem nézni az arcába, amely gyermekesen megható és valahogy bűnbánó volt.

— Rosszul vagyok, Klim — mondta Varvara halkan, panaszosan —, nagyon rosszul. Fulladozom.

— Itt van Makarov — felelt Szamgin. — Emlékszel Makarovra?

Az asszony bólintott.

— Igen. A szépfiú.

Klim is rosszul, megalázottan érezte magát. Megalázó volt tehetetlensége, hogy nem segíthetett az asszonyon, nem tudott néhány vigasztaló szót mondani. Mégis beszélni kezdett:

— Ne veszítsd el az életkedved. Az akaraterő a legjobb orvosság.

Varvara pedig mohón nyelte a levegőt, s így mormogott:

— A végrendeletem Zelinszkij közjegyzőnél van. Mindent rád hagytam... Ne haragudj, Klim. Neked szükséged van rá, barátom. Te tisztességes ember vagy. A házat és mindent...

— Nem fontos most — mondta a férfi. — Hallgass, pihenj.

— Eladsz mindent. A pénz függetlenséget ad, drágám. A retikülben. Az irattárcában, a bőröndben. Ah, istenem!... Valóban... hát csak nem... Oltsd el a lámpát az ágy fölött... Bántja a szemem.

Varvara sírt, és egyre jobban fulladozott, Szamgin pedig érezte, hogy neki is elszorul és nehéz lesz a lélegzete, mintha a szoba falai összébb húzódnának, kiszorítják a levegőt, és csupán fojtó szagokat hagynak. Az idő is olyan lassan múlt, mintha meg akarna állni. A fülledt félhomályban Varvara lázasan csapongó beszéde egyre nyomasztóbb, szaggatottabb lett:

— Emlékszel, amikor a zenész haldoklott? A kertben ültünk, és a kémény fölött ezüstös csíkok... a levegő. Ugye, csak levegő volt? Igen?

— Igen, csak levegő — erősítette meg Szamgin, s azt gondolta, hogy talán inkább ezt kellene mondania: „Nem tudom."

— Sztratonov... gazember! Belevágott a hasamba... Mint egy kocsis.

A szobába belépett valaki; Szamgin felállt, és kipillantott a függöny mögül.

— Makarov doktor — mondta mérgesen egy választékosan öltözött, fekete ruhás, borotvált képű férfi; bajusza kurtára nyírva, arca katonás és a hangja furcsán ismerős volt Szamginnak. — Makarov — ismételte lágyabban, és elmosolyodott.

„Kutuzov — ismerte fel Szamgin, és szótlanul, egyetlen kézmozdulattal az ágyra mutatott. — Makarov útlevelével érkezett. Illegálisan. Még jó, hogy nem üdvözöltem."

Az ajtóban álló udvarias emberke azt mormogta, hogy a mentőkocsi mindjárt itt lesz, majd megkérdezte:

— Ön rokona Szamgina úrnőnek?

— A férje.

— Hol méltóztatik lakni?

Szamgin megnevezte a szállodát.

Az ember tisztelettudóan meghajolt s eltűnt.

— Lám, hogy... belecseppentem! — mondta Kutuzov halkan, miközben kilépett a függöny mögül, jobb szemével hunyorgott, és tenyerével állát dörzsölgette. — Visszautasítani nem lehet: aki ă-t mond, annak b-t is kell mondania. A felesége, ugye? — suttogta. — Ide hallgasson: én nemcsak az útlevelem szerint vagyok orvos, a száműzetésben is praktizáltam egy keveset. Úgy rémlik: tüdőgyulladása van, mégpedig szövődményes, ez meg nem gyerekjáték. Érti?

És ezzel az ajánlattal támadt Klimnek:

— Állapodjunk meg: jobb, ha nem ismerjük egymást?

— Igen — felelte Klim.

— Helyes. Van egy Makarov, a maga barátja, ez azonban nem ritka név. Egyébként ő is valószínűleg átlépte már a határt, egy másik ponton. Nos, én megyek. Elbeszélgethetnénk egy kicsit, jó? Nem ellenzi?

— Nem. Amikor majd elszállították.

— Kitűnő.

Makarov elment, Szamgin pedig, miközben Varvara köhögéssel feltörő szófoszlányaira fülelt, ezt gondolta:

„Miért egyeztem bele?"

— Itatott... mint egy prostituáltat — hallotta, amikor az ágyhoz ment.

Varvara rekedt kiáltással fogadta:

— Ki az? Te? Takarodjál!

— Én vagyok, Klim — mondta a férfi, és fölébe hajolt.

Varvara azonban nem ismerte meg; nyugtalan kezével izgatottan tapogatta mellét, köntösét, a párnákat, s hörögve ismételte:

— Takarodjál. Állat...

Újabb öt perc múlt el, amíg megérkeztek a betegszállítók a hordággyal, és elvitték Varvarát; az asszony már hallgatott, és elsötétült arcán homályosan csillogott a kellemetlenül zöld, valósággal gonosz szempár.

„Haldoklik — állapította meg Szamgin. — Meghal, persze" — ismételte, amikor egyedül maradt. Ez a kellemetlenül tompa szó „meghal", zavarta a gondolkodásban, bosszantotta, mint az őszi légy. De elűzte az udvarias, kurta lábú, gömbölyű embert, akinek kicsiny feje úgy csillogott, mint a biliárdgolyó. Belépett zajtalanul, akár a macska, és halk hangon rövid beszédet vágott ki:

— A törvény értelmében kötelesek vagyunk minden eshetőségre értesíteni a rendőrséget, a beteg pedig értéktárgyakat is hagyott. Mi azonban, engedelmével, utánajártunk, és megállapítottuk, hogy ön a törvényes férj, s így állítólag minden rendben van. Viszont a bizonyosság kedvéért jó volna, ha adna a rendőrfelügyelő-helyettesnek, mondjuk, ötven rubelt... Hogy ne háborgassák, ők szívesen veszik az ilyesmit. És ráadásul meg vannak félemlítve, a mai bizonytalan idők...

Szamginnál egy százrubeles bankjegy volt, és még vagy húsz rubel. Odaadta a százast.

Akkor az ember boldogan közölte, hogy a szobát fertőtleníteni kell, és azt ajánlotta, hogy Varvara holmiját átviszik egy másik szobába, és ha Szamgin úr itt óhajtja tölteni az éjszakát, a szálloda vezetősége igen örülne.

Aztán elment.

„Csirkefogó és bizonyára besúgó" — állapította meg Szamgin undorral, s nyomban arra gondolt, hogy a mindennapi epizódok behatolása az élet drámájába nem csupán természetes, hanem megszakítja a drámai események menetét, és így lehetővé teszi, hogy az ember könnyebben átessék rajtuk. Azután eszébe jutott, hogy ezt a gondolatot egy párizsi újság színikritikájában olvasta, s a gyakorlati teendőkről kezdett gondolkodni.

„Miről akar beszélni Kutuzov? Helyes-e egyáltalán beszélni vele? Ez a találkozás nem veszélytelen. Makarov sokat kockáztat..."

Kinyitotta a szellőztetőablakot, majd cigarettával a foga között járkálni kezdett a szobában; a tükör alján megpillantotta Varvara aranyóráját: felvette és megemelgette a tenyerén. Ezt az órát ő ajándékozta az asszonynak. Még ellophatják a takarítás alkalmával. Nadrágzsebébe dugta az órát. Majd a tükörből visszaverődő, gondterhes arcára pillantott, s kinyitotta az asszony retiküljét. Púderes doboz, kesztyű, notesz volt benne, egy üvegcse glaubersó, migrén elleni rudacska, arany karkötő, valamint hetvenhárom rubel bankjegy és egész marék ezüstpénz.

„Szerette az ezüstöt — emlékezett Szamgin. — Ha meghal, annyi pénzem sem lesz, hogy eltemessem."

Az a körülmény, hogy Varvara ráhagyta a házát, nem nagyon hatotta meg, és nem ejtette csodálatba: az asszonynak ugyanis nem voltak rokonai. Végrendelkezésre nem is volt szükség — ő, Szamgin volt az egyetlen törvényes örökös.

Leült, térdére fektette az oxidált ezüst sarkokkal szegett, kicsiny, igen mutatós kézikoffert, és felnyitotta. Neszesszer volt benne, a fedele belső tasakjában drága irattáska, mindenféle papírokkal, az egyik rekeszben pedig kilenc százrubeles. Szamgin a százasokat bedugta kabátja belső zsebébe, és helyükre tette a 73 rubelt. Mindezt gépiesen végezte, nem mérlegelte: így kell-e tennie, vagy nem? Közben pedig ezt gondolta:

„Elég sok embert ismert, de én maradtam számára a leg-

jelentősebb személy. Az első szerelem. Valaki ezt mondta: »Az első szerelem nem fakul meg.« Tulajdonképpen nem volt elég nyomós okom arra, hogy megszakítsam a kapcsolatot vele. Viszonyunk kiéleződött... mert körös-körül minden kiéleződött."

Egy perc múlva becsületesen kutatni kezdte: nem volt-e valami a múltban, amit Varvara bűnéül róhatott volna fel, de semmit sem talált.

Amikor megint cigarettára gyújtott, a kabátzsebében lapuló bankjegyek száraz zizegéssel hívták fel a figyelmet létezésükre. Szamgin körülpillantott: körös-körül mindenütt rendetlenség, fojtó szag terjengett. Belépett két szolga és a szobalány; Szamgin közölte velük, hogy átmegy a doktorhoz a 32-esbe, és ha telefonálnak a kórházból, szóljanak be neki.

Kutuzov kabát nélkül, kigombolt mellényben ült az asztalnál a szamovár mellett, kezében újság volt, a díványon, a padlón is újságok hevertek; Kutuzov felállt, odább rugdosta őket, majd könnyedén az asztalhoz tolt egy nehéz karosszéket.

— Elvitték? — kérdezte, Szamgin arcát fürkészve. — Én pedig, lám, olvasom a honi sajtót. Tömény zagyvaság, és liberális-értelmiségi próbálkozás, megbabonázni a vadat. A lényeg: a Sztolipin-féle tanyagazdaságok, és a gyárosok sietsége, hogy minél hamarább túladjanak mindenen, amit meg akar vásárolni az idegen tőke. Az azonban nem alszik, és benyomul a textilbe is, ami igen erős iparág Moszkvában. Általában: zsibvásár. Maga viszont megöregedett, Szamgin.

— Magáról ezt nem lehet elmondani — felelte Szamgin.

— Rólam gondoskodik a hatóság, üdülni küldött a messzi Északra, tizennégy hónapig üdültem. Nem a legkényelmesebb, de igen jót tesz a léleknek. Aztán pedig külföldre szöktem.

Kutuzov halkan beszélt, és ibolyaszínű szeme bogarában szokása szerint gunyoros mosoly bujkált. Szakálltalan, meglehetősen durva arca még markánsabbnak látszott, és könnyen emlékezetbe véső dött.

— Találkozott Leninnel? — kérdezte Szamgin, miközben teát töltött magának.

— Hogyne.

— Mi van vele, ugyanaz a felfogása, mint azelőtt?

— Teljesen ugyanaz, sőt még szilárdabb. Csodálatos öreg. Olykor nagyon nehéz egyetérteni vele, de némi vitatkozás után az ember igazat ad neki. A jövőbe a jelenben vágott résen tekint, melyet csak ő ismer. Magukat, értelmiségieket, igen hevesen szidja . . .

— Miért?

— Mensevizmusukért és a liberalizmus egyéb válfajaiért. Itt közben Lunacsarszkij és Bogdanov kiagyalt valamilyen sületlenséget, ugye?

— Nem olvastam.

— Iljics azt mondja, ők burzsoá észjárással csiszolják a szocializmust, mert úgy vélik, hogy meg kell nemesíteni.

Kutuzov felállt, zsebre dugta kezét, és az ajtóhoz ment. Klim észrevette, hogy mintha karcsúbb, könnyedebb volna.

„Megsoványodott. Vagy a ruha teszi."

Kutuzov pedig, visszatérve az asztalhoz, a szokásos kevélység nélkül, kissé unottan folytatta:

— Az értelmiség útja világos: vagy a tőkével tart, vagy ellene fordul, a munkásosztály oldalán. Az osztályharc akcióiban és reakcióiban játszott katalizátori szerepe viszont meddő, pusztulást hozó szerep . . . Meg nevetséges is. Ennek az álláspontnak a meddőségével és nyilván csak homályosan felismert végzetességével magyarázza Iljics azt a halálhörgést és üvöltést, amely oly gyakori a mai irodalomban. Helyesen magyarázza. Olvastam egyet-mást: Andrejevet, Merezskovszkijt és másokat; ördög tudja, hogy nem szégyellik magukat? Gyermekes rémüldözés . . .

Szamginhoz hajolt, és különösen átható pillantással, halkra fogott hangon kérdezte:

— Ide hallgasson, maga ugye bizalmi embere volt Zotovának, miféle história történt vele? Valóban megölték?

Majd Klim kurta, óvatos válaszait ismételgetve, újabb kérdéseket tett:

— Ki volt? Az unokaöccsére gyanakodtak. Indok? Ostoba. Kevés egy gyilkosnak. Hogy Marina elnyomta, ahá! Ez rá vall. És mi lett az unokaöccsel? Meghalt a börtönben, hm...

„Feljogosítottnak érzi magát, hogy egy vizsgálóbíró hangján kérdezősködjék" — gondolta Szamgin, s így szólt:

— Nekem úgy rémlik, megmérgezték.

— Valóságos bűnügyi regény. Nem szereti az effélét? Én szívesen olvasom Conan Doyle-t. Játék a logikával. Nem nagyon bölcs, de szórakoztató.

Beszéd közben ujjaival gyömöszölte állát, és olyan feszült figyelemmel nézett Szamgin arcába, amely mögött érezni lehet, hogy az illető nem arra gondol, amire néz. Pupillái elsötétültek.

— Sötét história — mondta halkan. — Ha megölték, akkor útjában állt valakinek. Az ostoba itt felesleges személy. A burzsoázia viszont nem ostoba. Gépies szerepet azonban természetesen egy ostoba is eljátszhat, ezért is van a világon.

Szamgin levette pápaszemét, üvegeit dörzsölgette, s lehajtotta a fejét.

— Majdnem két évig közelről ismertem — szólalt meg. — Ismertem, de nem tudtam megérteni. Tudja, hogy kormányosnője volt egy ostoros szekta hajójának?

— Mi-i? Ő? — Kutuzov hanyagul legyintett és elmosolyodott. — Vidéki badarság, pletyka.

Nagyon elcsodálkozott, amikor Szamgin elmesélte a szektás szertartást, összevonta szemöldökét, fején felborzolódott a sörtehaj.

— Micsoda cirkusz — dünnyögte s elhallgatott, miközben tenyerével erősen dörzsölte feszes orcáját.

— Mit gondol róla végeredményben? — kérdezte Szamgin.

— Mindenekelőtt becsvágyó volt — felelte kisvártatva Kutuzov. — Egyáltalán nem ostoba, eszének ösztönzője azonban éppen a becsvágy. Egészséges test és ezért finnyás, a finnyásság lehetett érzékiségének fékező eleme. A gyermekeket nem szerette, s nem is akart gyermeket — mondta

Kutuzov homlokát ráncolva, és megint hallgatásba merült.
— Tudnivágyó volt, olvasott. A szektásság valóban nagyon érdekelte, én azonban rosszul ismerem ezt a mozgalmat; nézetem szerint minden szektás, talán a „menekvők" kivételével, akik tulajdonképpen anarchisták, gazdag paraszt és semmi más. Szektások ideig-óráig, amíg parasztok, de ha egyszer kereskedők lettek, megfeledkeznek az egyházzal való nézeteltéréseikről, amely az igazságért harcol, vagyis a hatalomért. Az egyházi ügyek iránti érdeklődést a férje oltotta belé.

Kutuzov egy csapásra felélénkült:

— Lám, ez aztán érdekes figura volt! Teli ádáz gyűlölettel az egyház és minden hatalom iránt. Pascalt olvasta franciául, meg Jansent, és az akarat szabadságát tagadva, azt bizonygatta, hogy az ember minden cselekedete alapjában bűnös, és a szabadság csupán a bűn megválasztására korlátozódik: harcolni, kereskedni, gyermeket nemzeni... Mivel az isteni kegyelmet elérhetetlennek tartotta az ember számára, a satanizmus vagy a teljes istentelenség útjára lépett. Heves ember volt. Indulatában addig beszélt, amíg egyszer kijelentette: „Az embernek ellensége az Isten, ha egyházi értelemben vesszük."

Cigarettára gyújtott, és hagyta, hogy a gyufa tövig égjen, megperzselte az ujját, és míg kezét rázogatta a levegőben, így beszélt:

— Most úgy rémlik, hogy Marina éppen e felfogás révén sodródott az ostoros szektába...

De nyomban megrázta fejét, felállt, és fel-alá járkálva a szobában, így folytatta:

— Mégsem! Az ostorosság cirkusz. Valami más rejtőzött mögötte. Az ostorosság porhintés. Marina kapzsi volt, szerette a pénzt. Férje bőkezűbben adott nekem a párt szükségleteire. Úgy tekintettem őt, mint forradalmárjelöltet. Volt rá okom. A faluról is helyes elveket vallott, nem illett az eszerek közé. Hát ennyit mondhatok erről az asszonyról.

— Sokkal többet mondott a férjéről — állapította meg Szamgin; Kutuzov némán vállat vont, majd a falnak tá-

masztotta hátát, és zsebre dugott kézzel, cigarettával foga közt, arcát ráncolva a füst miatt, beszélni kezdett:

— Marinának volt egy képtelen ötlete: pénzt gyűjteni, és valahol Szibériában berendezni Robert Owen szellemében egy... falansztert, vagy mi... Egyszóval cirkusz. Jellegzetes értelmiségi nő. Egészséges, jó agy, melynek fejlődését és szabad megnyilvánulását szoros korlátok közé szorítják a burzsoázia osztályérdekeinek dogmái és normái. Az emberiség tevékenyen szervezkedik a világküzdelemre, a marakodásra, mint Iljics mondja. Törökországot, Perzsiát, Kínát, Indiát magával ragadja a nemzeti törekvés, hogy kiszabaduljon az európai tőke vasmarka alól. Az utóbbi pedig, látja mivel fenyegeti ez, s nem kevésbé buzgón szilárdítja erőit, szélesíti ipari, műszaki harci kádereit a legtehetségesebb munkások bevonásával, akiket kiváló szakmunkássá, mesterré, technikussá, mérnökké, tudóssá képez ki, és főként vegyésszé, mint Németországban történik. Ügyesen hat a magántulajdon, a becsvágy ösztönére, s ezáltal az értelmiségi proletariátust kisrészvényesek formájában belevonja a tömegek megkopasztásának munkájába. A Kelettel való harc előkészítése természetesen nem zárja ki a harcot a hazai proletariátus ellen, az ezerkilencszázötös-hatos évek megtanították a tőkéseket egyre-másra. A burzsoázia nem ostoba – ismételte Kutuzov, elmosolyodva.

Beszéd közben kinézett az ablakon, a mögötte sötétlő sűrű, szürke félhomályba s a benne világló sárga, olajos fényfoltra. És úgy beszélt, mintha emlékeztetné önmagát:

— Az értelmiségiek, különösen a mieink, akik éhesebbek, mint Európában, homályosan érzik a jövő tragikumát, és sokan nem a proletariátus ideig-óráig tartó vereségeinek veszedelmétől félnek, hanem a győzelemmel járó szerencsétlenségtől, Iljicsnek igaza van ebben. Százszor is igaza. Rettegnek a munkásosztály uralmának gondolatától. És ezért bújnak a vallásfilozófia útvesztőjébe, ostorosságba, kicsapongásba, ördöngösségbe. Különösképp pedig mindenféle és fajta megalkuvásba. Tudja, Szamgin, nagyon jó, hogy nálunk az önkényuralom és a burzsoázia egyaránt tehetségtelen. De na-

gyon rossz, hogy meglehetősen sok a paraszt — fejezte be, és mosolyogva csizmája talpába nyomta a cigarettavéget, mint valami mesterlegény. Szamgin pedig rögtön, sietve rágyújtott, s ez a szinte nevetséges sietség magyarázatot követelt.

„Mindjárt faggatni kezd a véleményemről. Meg akar győzni majd arról, hogy a munkások megszerezhetik a politikai hatalmat..."

Szamgin, míg figyelmesen hallgatta Kutuzovot, nem érzett vágyat a vitatkozásra, de mégis elkészült az önvédelemre, és sima mondatokat fogalmazott magában:

„Az embernek joga van tetszése szerint gondolkolni, az oktatás joga azonban olyan indokolást követel, amely világos számomra, akit oktatnak... A tulajdon ösztönén kívül mivel lehet felébreszteni a proletárban tulajdon méltóságának érzését?... Történelmi távlatokban gondolkodni csak a burzsoá gondolatból kiindulva lehet, minthogy ez a szocializmus ősanyja..."

Még néhány mondatot tartogatott, de egyik sem elégítette ki, mivel valamennyi meddő, hasztalan vita felszítását ígérte.

„Nem kételkedik abban, hogy joga van oktatni, én azonban nem akarok intelmeket hallani." Szamginon egyre kellemetlenebb izgalom lett úrrá: tisztában volt azzal, hogyha fellángol a vita, Kutuzov könnyen leleplezi, kimutatja az ő közönyét a társadalompolitikai kérdések iránt. Először nevezte közönyösnek az effajta kérdések iránt tanúsított magatartását, és szinte nem hitt önmagában: valóban így van?

És helyreigazította gyanúját:

„Ideiglenes elhidegülés..."

Kutuzov tenyerével arcát dörzsölgette, és így szólt:

— Szörnyen viszket a bőröm. Lefagyott, amikor a száműzetésből menekültem. Egyik társamnak pedig tönkrement a lába.

— Tudja, hogy Szomova meghalt? — jutott eszébe hirtelen Szamginnak.

— Igen, tudom — válaszolta Kutuzov, tompán felköhögött és megismételte: — Tudom, hogyne... — Néhány másod-

percnyi hallgatás után halkan, s valahogy keményen tette hozzá: — Azok közé a nők közé tartozott, akik a hősök iránt érzett rajongásuk miatt mennek a forradalomba. Romantikából. Erkölcsileg iskolázott ember volt...

— Vagyis? — kérdezte Szamgin.

Kutuzov kétszer pattintott ujjaival, és válaszában mintha harag csengett volna valaki iránt:

— Sosem tévedett az ellenség megérzésében. Okos lélek volt. Emlékszik rá? Kiscica. Kicsi, puha. És heves undor élt benne minden gazsággal szemben. Egyszer elhatároztuk, hogy megbocsátunk valakinek egy igen ocsmány cselekedetet, amelyet azonban néhány személyes jellegű, drámai körülmény összejátszása kényszerített ki. „Megbocsátani nincs jogotok", mondta, és bár nem nagyon logikusan, de makacsul azt kezdte bizonygatni, hogy az elvtársi kapcsolat e hőse nem érdemli meg ezt. Mégis megbocsátottunk. És az ellenség tábora gazdagabb lett egy egyáltalán nem ostoba gazemberrel.

— Szomova azt ajánlotta, hogy öljék meg? — érdeklődött kíváncsian Szamgin.

Kutuzov elmosolyodott, de nem volt ideje felelni: kopogtak az ajtón, és felcsendült a tisztelettudó hangocska:

— Telefonon közölték, hogy a beteg... Szamgina úrhölgy állapota nagyon súlyos.

Kutuzov némán Klimre pillantott, szótlanul megszorította a kezét.

Klim Ivanovics Szamgin úgy érezte, kötelessége a kórházba sietni, az utcára érve azonban elhatározta: sétál egyet.

A várost dús hótakaró borította, és a hó a telihold fényében kellemes zöldes színben játszott. Csikorogtak a házmesterek vaslapátjai, zizegtek a seprűk, a bérszánok pedig szinte zajtalanul siklottak a lágy szőnyegen. Az üzletek kirakatainak és ablakainak fényárja, a könnyű, serkentő fagy s körös-körül minden tisztasággal, nyájas csillogással ékesítette az este életét, és engedékeny hangulatot sugallt.

„Szomovát nagyon szubjektíven ábrázolta — gondolta

Szamgin, de eszébe jutott Tagilszkij elbeszélése, és véget vetett a Ljubasáról való töprengésnek. — Sokkal lágyabb lett ez a Kutuzov. Sőt, érdekesebb. Az élet le tudja csiszolni az embereket. Különös nap volt ez a mai — gondolta és nem tudta elfojtani mosolyát. — Eladhatom a házat, s megint külföldre utazom, emlékiratokat fogok írni vagy regényt."

Ekkor azonban felfedezte, hogy távolodik attól az utcától, ahol a kórház van, és meglassította lépteit.

„Késő van, aligha engednek be... a beteghez. És mi értelme elmenni hozzá? Jelen lenni a halál aktusánál: nyomasztó, céltalan dolog."

Tovább lépkedett, és félóra múlva odahaza ült a szállodában, s válogatta az írásokat Varvara tárcájában. Talált egy ötszáz rubeles váltót Dronovtól, egy páncélszekrény-kulcsot, egy finn gyárral papírszállításról szóló szerződéstervezeteket, könyvbírálatokat tartalmazó újságkivágásokat, feljegyzéseket Varvarától.

Azután lement az étterembe, megvacsorázott, majd visszatért szobájába, levetkőzött, lefeküdt, és elővette Merezskovszkij „Nem béke, hanem kard" című kötetét.

Korán ébredt, igen jó hangulatban, csengetett a kávéért, de belépett a szolga és közölte:

— A temetkezési vállalat megbízottja várakozik...

Szamgin egy percig mozdulatlanul ült az ágyban, és arra figyelt, milyen visszhangot kelt benne Varvara halálának híre. De nem észlelt semmit; elégedetlenül ráncba vonta homlokát, mintha szemrehányóan kérdezné valakitől:

„Hát szívtelen vagyok én?"

Öltözködés közben ezt gondolta:

„Szegényke. Ilyen korán. Ilyen hamar."

Szavakba öltöztetve gondolatait, megpróbálta elképzelni magának a rá váró kellemetlen teendők sorát és tömegét. A teendők nyomban el is kezdődtek: megjelent egy fekete kabátos, piros arcú, bajuszos ember, fejét vastag, fekete hajréteg borította; a tarkóra fésült haj diakónushoz tette hasonlóvá, a fekete bajuszos arc pedig rendőrre emlékeztetett. Nagy darab, zömök ember létére, basszus hangon kellett

volna beszélnie, ő azonban magas, csengő tenorban így kezdte:

— Irodánk értesült, hogy elhunyt az igen tisztelt...

— Mikor halt meg? — érdeklődött Klim Ivanovics.

— Ma reggel fél hét órakor, és én haladéktalanul...

Szamgin azzal a közléssel szakította félbe, hogy ma öt órakor el kell hagynia Pétervárt, és ezért a temetkezés szertartásának gyorsított ütemben kell végbemennie.

— A temetkezési vállalat számára az ön óhaja parancs — jelentette ki az ember tisztelettudó meghajlással, majd közölte a temetés árát.

„Drága" — állapította meg Szamgin homlokát ráncolva, de nem bocsátkozott alkuba, mert méltóságán alulinak találta.

— Tehát pap nem kíséri ki — mondta a temetkezési ügynök. — Ahogy önnek tetszik — tette hozzá.

Déli egy óra után Szamgin hajadonfőtt a halottaskocsi mögött lépdelt, és arcát s fülét dörzsölgette. Derült, száraz és fagyos idő volt, a hó éles csillogása kellemetlenül vakította szemét, ingerelték a fagy tűszúrásai, és felrémlett előtte Varvara sötét, hegyes orrú arca, sértetten vagy csodálkozón felvont szemöldöke, legörbülő, félig nyitott szája. Kényelmetlen és fárasztó volt a járás, sárcipőjébe beszivárgott a hó; a fekete takaróval borított lovak gyorsan lépkedtek, leheletük párájával és savanykás izzadságszaggal mérgezték a levegőt; csikorgott a hó a halottaskocsi kerekei és a négy gyászhuszár lába alatt, aki cilindert, csuklyás köpenyt viselt, és égő gyertyát vitt. Az ötödik a kereszttel a lovak előtt haladt. A szél lefújta a havat a háztetőkről, lezúdult az útra, kavargott, áttetsző fehér forgatagot sepert az emberek és a lovak lába alatt, majd megint felröppent a tetőkre.

„Hülyék" — szitkozódott Szamgin dühösen, és morcosan körülnézelődött. A halottaskocsi kihalt utcákon haladt, ahol alig volt néhány üzlet, és a gyéren feltűnő járókelők mintha nem is fordítottak volna figyelmet a menetre. Szamgin mégis úgy gondolta, hogy magányos alakja bizonyára szánalmasan hat. És nem csupán szánalmasan, hanem talán nevetségesen

is: a csontos, vén lovak bizonytalanul rakták lábukat a hóba, a cilinderes fekete alakok imbolyogtak a fehérségben, nehézkesen vonszolódott árnyékuk, a gyertyák végén remegett a felesleges, erőtlen lángnyelvecske, és velük egy magányos, pápaszemes férfi, fedetlen fején csapzott, gyér haj. Szamgin sejtette, hogy az egészben van valami túlzott, torz komorság, ami gúnyos mosolyt kelthet, akár egy karikatúra. Felötlött benne néhány igen kellemetlen emlék: Turobojev temetése, Ljutovnak jelképesen a földre mutató, sárga ujja, a bomba széttépte kormányzó teteme; Szamgin sértődött és szomorú volt. Nagyon megörült, amikor utolérte egy luxusszán: Dronov ugrott ki belőle, és hozzálépve, így szólt:

— Nem bírja végig, hiszen messze van! Üljön fel, majd a temetőben csatlakozunk hozzájuk.

Meg sem várva a választ, karon fogta Szamgint, beültette a szánkóba, és ezt tanácsolta:

— Vegye már fel a sapkáját...

A kocsis megrántotta a gyeplőt, a sárga ló sebesen belerontott a metsző hideg árjába; Szamgin összehúzta magát, és arcát felöltője gallérjába rejtve, csüggedten gondolta:

„Meghűlök."

Gyorsan kiértek a temetőhöz. Dronov meghagyta a kocsisnak:

— Várj! — Majd megkérdezte Szamgintól: — Elgémberedett? — és káromkodott egyet: — Ördög vinné ezt a fagyot.

Betaszigálta Klimet egy kis földszintes ház verandájára, majd fesztelenül kinyitotta az ajtót, mint valami vendéglőben; a melegben Szamgin szemüvege nyomban izzadni kezdett, és amikor levette — Nogajcev állt előtte s egy magas, nagy orrú, férfias hölgy, szilszkinprémes sapkában.

— Őszinte részvétem, rendkívül lesújtott — közölte Nogajcev, Szamgin kezét rázva, a hölgy pedig basszus hangon bemutatkozott:

— Orehova, Marija vagyok, Varja barátnője, majdnem négy esztendeig nem láttuk egymást, szeptemberben véletlenül összetalálkoztunk, és most eljöttem, hogy elkísérjem oda, ahonnan nincs visszatérés.

Fenségesen a szoba sarkába vonult, amelyet temérdek ikon és három mécses ékesített, s leült az asztalhoz, vadul forrt a szamovár rajta, dúsan gomolygott a gőz, edény csillogott; a szobában lámpaolaj, vajastészta és méz szaga terjengett. Szamgin örömmel ült le az asztalhoz, és két tenyerével átölelte a forró teáspoharat. A falról, a megizzadt üveglapon keresztül III. Sándor cár szakállas arca tekintett le rá, alatta pedig egy képecske: nyájas arcú Krisztus, bottal a kezében, juhnyájat legeltet.

— Lám, így lopózik hozzánk a halál — szólalt meg Nogajcev, aki a cserépkályhán melegítette a hátát.

— Szörnyen sajnálom szegény Varját — mondta Orehova, miközben lepényt mártogatott a mézes tálkába. — Ki gondolta volna...

Dronov, aki valamit kutatott nadrág- és kabátzsebeiben, hangosan megfelelt rá:

— A halálról gondolkodni céltalan. Az életről szintén. Egyszerűen élni kell, és utána az özönvíz.

— Te csak hallgass, Ványa — tanácsolta Nogajcev.

— Ugyan miért?

— Mert ittál — magyarázta Nogajcev. — Ez pedig nincs rendjén a jelen, rendkívüli esetben...

— Bah! — mondta Dronov. — Semmi rendkívüliről nincs szó. Meghalt valaki. Ma ebben a városban bizonyára százak halnak meg, Oroszországban százezrek, az egész világon pedig milliók. És senki nem sajnál senkit... Inkább kérj vodkát a gondnoktól — javasolta.

— Ez aztán már egyáltalán nem illik, pálinkázni ezen a helyen — állapította meg Orehova. Dronov, aki valamilyen feljegyzést olvasott, feldünnyögött:

— Még a sírnál is lehet inni...

— Messze van a sír? — kérdezte Szamgin.

Orehova felelt:

— Sajnos, nagyon messze, a hatodik parcellában. Tudja, olyan drágaság van!

Szamgin felsóhajtott. Megmelegedett, hangulata szelídebb lett; az ittas Dronov rokonszenvesebbnek tetszett Nogajcev-

nél és Orehovánál, de kellemetlen volt arra gondolni, hogy megint hóban kell bandukolnia, sírok és sírkövek között, valahová messzire, és hallgatni a gyászének panaszos jajongását. Ekkor kinyílt az ajtó, és valaki beszólt:

— Megérkeztek.

Nogajcev félrevonta Szamgint és odasúgta:

— Most mindjárt elkezdődik a... hókuszpókusz, tudja. Papok, koldusok, sírások, borravalót kell osztogatni, meg miegymás... Magának kellemetlen lehet, ezért inkább adjon Marja Ivanovnának... mondjuk ötven rubelt! Ő majd elintézi...

A sír valóban messze volt, és nehezen lehetett eljutni oda a szeszélyesen kanyargó ösvényeken, amelyekről nem takarították el rendesen a havat. A síremlékek kő- és bronztömege, a hantokon emelkedő hóbuckák, a fejfákra boruló dús, fehér turbánok különösen metsző és velőkig hatoló hideget árasztottak. Minél messzebb jutottak, annál alacsonyabbak, szegényesebbek lettek a keresztek, és egyre fogytak, végül pedig egy olyan térségre értek, ahol alig akadt sírkereszt, és egymás mellett négy sírgödör volt kiásva. Az ötödik fölött már hosszúkás, fagyott, piszkossárga röghalmaz magaslott, és szoborszerű mozdulatlansággal, lecsüggesztett fejjel állott két nő: egy öreg és egy fiatal. Amikor az alacsony, kövér pópa, prémes kabátja fölé vett talárban, sebesen beszélni kezdett, s a sekrestyés hasonló sietséggel rázendített az énekre, a két nő meg sem mozdult, mintha odafagyott volna. Szamgin nézte a koporsót, a sírgödröket, a kietlen helyet, és megremegve gondolta:

„Engem is majd így..."

A kórházban, amikor kivitték a koporsót, rápillantott Varvara arcára, és most valósággal szeme előtt lebegett a hegyes orrú, beharapott ajkú, szürkés arc; ajka legörbült, és nyitva hagyott egy keskeny rést a száj bal sarkában, amelyen át kivillant az alsó metszőfog aranykoronája. Így görbítette Varvara az ajkát mindig, amikor veszekedtek és kiabált:

„Ah, hatyj békén!"

Elképzelte a maga arcát a koporsó vánkosán: természetellenesen megnyúltnak, és szemüveg nélkül.

„Azt hiszem, nem temetnek szemüvegben . . ."

— Lám, mi vár mindnyájunkra — mormogta Orehova, Nogajcev pedig tompán krákogott, és köhögni kezdett, majd körülpillantott, elővette zsebkendőjét és beléköpött.

. . . Ez szinte könnyekig sértő volt. A pópa szőke sörényét rázogatva, szónokolt:

„Örök nyugodalmat adj néki, Uram . . ."

Csörömpöltek a tömjénező láncocskái, kékes füstcsík szállt a hó fölött, és a sekrestyés rekedten feljajdult:

— „Örö-ök vilá-ágo-osság . . ."

„Igen, engem is majd így . . ." — keringett Szamgin agyában csökönyösen egy és ugyanaz a gondolat, ugyanazokba a szavakba öltözve, melyek hidegek voltak, akár a temető száraz és csengő, fagyos levegője. Majd Nogajcev sokáig, kedvteléssel dobálta a sírba a fagyos rögöket, Orehova viszont csak egyet hajított be, de nagyot. Dronov hóna alá dugott sapkával, felöltője zsebébe rejtett kézzel állt, és vörös szemével a lába elé meredt.

— Nos, jól van, menjünk! — szólalt meg, és könyökével megtaszította Szamgint. Jobban volt öltözve, mint Szamgin, és a temető kijáratánál köréje sereglettek a koldusok: tucatnyi öregember és vénasszony.

— Eredjetek a pokolba! — rikoltotta és miközben beült a szánba, feldünnyögött: — Nem állhatom a koldusokat. Szemölcsök az élet pofáján. Az pedig nélkülük is ronda. Igaz?

Szamgin nem felelt. Az elgémberedett ló úgy rohant neki a fagynak, hogy a szánkó és körös-körül minden ugrándozott, a paták alól hócsomók röpködtek, a metsző hideg vágta, tépte az arcot, s ez a külső hideg a belsővel összeolvadva, megfosztotta akaratától Szamgint. Dronov pedig Szamgin könyöke alá fűzte a karját, és így mormogott:

— Varvara a magányra panaszkodott. Ez a legutolsó divat: a magányra panaszkodni. Nála azonban ez fájdalom volt, nem pedig divat.

A „magány" szó is szinte ugrált, szótagokra szakadt, s az-

zal fenyegette Szamgint, hogy kiröpíti a szánkóból. Erősen Dronov vállához simult, és köszönetet mondott neki, amikor az meghívta:

— Jöjjön hozzám, teára.

Megálltak egy emeletes ház feljárója előtt, és a vaslépcsőn felsiettek az első emeletre. Dronov saját kulcsával kinyitotta az ajtót, majd belökte Szamgint a sötét melegbe, segített a vetkőzésben, azután így szólt:

— Balra — és ezzel eltűnt a sötétben.

Szamgin elgémberedett kezével levette pápaszemét, megtörülte üvegeit, majd körülpillantott; kicsi szoba, ovális asztal, dívány, három karosszék és egy féltucat piros, kárpitozott szék a falak mentén. Könyvszekrény, harmónium, a falon Franz Stuck „Bűn" című képének nagy alakú másolata: durva arcú, meztelen nő vergődik egy kígyó ölelésében, amely olyan vastag, akár az ereszcsatorna, a kígyó feje pedig a nő vállán nyugszik. A harmónium fölött nagy kép: a „Vitézek" Viktor Vasznyecovtól. A könyvszekrény mellett nehéz kárpit. A két ablakon túl magas, vöröstéglás tűzfal. A szobában igen erős parfümszag terjeng.

„Nős" — gondolta gépiesen Szamgin.

Ekkor kellemetlenül megcsikordultak a függöny rézgyűrűi, és magasra emelt kézzel, a függönyt ráncigálva előbukkant egy nő, s így szólt:

— Isten hozta. Toszja vagyok. Kérem, tessék... Ó, az ördögbe!

Olyan hevesen rántotta meg a függönyt, hogy a gyűrűk felsivítottak, a zsinór a magasba szökkent, és bojtjával mellen vágta.

Szamgin átment egy nagyobb szobába, amely kárpitozatlan bútorral volt berendezve; a középen nagy ebédlőasztal állt, szamovár forrt rajta. A pohárszéknél fekete ruhás, selyemkendős, kicsiny, száraz öregasszony tett-vett, palackokat szedett elő. Az asztalt és a szobát a mennyezetről alácsüngő, három égszínkék bura világította meg.

— Petrovna — mondta Toszja, elhaladva az öregasszony mellett, és meglendítette karját, mintha rá akarna ütni, de

csupán rámutatott hüvelykujjával, a válla fölött. Az öregasszony, mindkét kezében egy-egy palackkal, kissé felemelte fejét, és biccentett, arca hegyes orrú, madárszerű volt, szeme szintén madárszerű, kerek, fekete.

— Foglaljon helyet. Nagyon hideg van?

— Nagyon.

— Tessék, vodka.

... Hangja mély, tompa volt, lassan beszélt, sem nem egykedvűen, sem nem lustán. Sudár alakját sima, divatos, hamuszürke ruha fedte, dús fekete haja szintén divatosan a fülére fésülve, és csúnyán kiemelte magas homlokát. Különben minden feltűnő volt az arcán: szemöldöke túl sűrű, sötét szeme nagy, és bizonyára aláfestett, hegyes, egyenes orra kellemetlenül porcos, kis szája pedig túlságosan rikítóra mázolt.

„Furcsa arc. Kegyetlenül sikerült. Komor. Valószínűleg dekadens. És imádja Leonyid Andrejevet. Harminc-harmincöt éves lehet" — fontolgatta Szamgin. — A szobában meleg volt, a temetői emlékek lassan foszladoztak. Szamgin sietett kiűzni emlékezetéből, s nem nagyon akaródzott hazamennie a szállodába, mivel attól tartott, hogy ott újult erővel törnek rá ezek a fagyos gondolatok. A szoba csendjében megnyugtatóan csengett az asszony hangja, szemlátomást iparkodott szórakoztatni őt, mindenféle apróságról beszélt, panaszkodott, hogy a lakás ablakai az udvarra néznek, és fal van előttük.

— Leonyid Andrejev „Fal"-ára emlékeztet? — kérdezte Szamgin.

— Nem. Nem szeretem Andrejevet — felelte az asszony, egy pohár konyakkal a kezében. — Inkább az öregeket olvasom: Goncsarovot, Turgenyevet, Piszemszkijt ...

— Dosztojevszkijt — segítette ki Szamgin.

— Őt sem szeretem — mondta Toszja olyan egyszerűen, hogy Szamgin ezt gondolta: „Bizonyára félbemaradt gimnazista, egy kishivatalnok harmadik leánya" — majd ezt kérdezte:

— Hát Gorkij?

— Ő néha még megjárja, érdekes, de szintén nagyon lármás. Bizonyára dühödt is. És nem ért a nők ábrázolásához. Látni, hogy szívesen csinálja, de nem ért hozzá... De hol marad Ivan? Megyek, megnézem...

„Jó alakja van — állapította meg Szamgin, a sima járással távolodó asszonyt figyelve. — Vajon mivel hódította meg Dronov?"

Toszja egy perc múlva visszatért: színes arcán mosoly fénylett, ez a mosoly azonban alig változtatta el, csak a szája lett nagyobb, szemöldöke pedig feljebb kúszott, s megnagyobbította szemét. Szamgin arra gondolt, hogy az ilyen színű szemeket fátyolos bársonyosnak nevezik, az övé azonban valahogy kemény, csiszolt, fémes csillogású.

— Képzelje, alszik! — mondta és vállat vont. — Át akart öltözni, de a heverőre dőlt és elaludt, mint a macska. Ne gondolja, kérem, hogy ez tiszteletlenség maga iránt! Hanem csak egész éjjel kártyázott, reggel tízkor részegen állított be, le akart feküdni, de eszébe jutott maga, telefonált a szállodába, magához, majd a kórházba... aztán kiment a temetőbe.

Szamgin kedvesen arra kérte, ne nyugtalankodjék, és közölte, hogy mindjárt elmegy; az asszony azonban ráérősen tovább beszélt, s közben leült az asztalhoz.

— Nem, nem engedem el, maradjon egy kicsit nálam, összeismerkedünk, talán meg is tetszünk egymásnak. Csak hát higgye el: Ivan nagyon tiszteli magát, igen nagyra becsüli. Magának viszont... nehéz lehet egyedül, ezekben az első órákban, a temetés után.

„Az első órák" — állapította meg Szamgin.

— Ivan elmesélte, hogy maga rég elvált a feleségétől, de... mégis... nem vidám dolog a halál. — Rövid hallgatás után hozzátette: — Jobb nem gondolkodni arról, amiről céltalan gondolkodni, ugye?

— Igen — hagyta rá Szamgin, az asszony pedig folytatta:

— Hogy fesztelenül érezze magát velem, elmondok magamról egyet-mást: lelenc vagyok, árvaházban nevelkedtem, aztán zárdaiskolába adtak, ott kitanultam az aranyhímzést.

Három évig éltem egy festővel, a modellje voltam, aztán elhódított tőle egy író, de egy év múlva otthagytam, majd eladósítónő lettem egy cukrászdában, ott ismert meg Ivan. Mint látja, nem vagyok rangos dáma. Most már tudja, hogyan viselkedjék velem.

— Nem volt vidám élete — jegyezte meg Szamgin zavartan, Toszja azonban vitába szállt:

— Nem, akadt vidámság is. A festő pompás ember volt, ma már híresség. Az író pedig pocsék alak, hiú, irigy, ő is nevezetesség. Édeskés elbeszéléseket ír unalmas emberekről, olyanokról, akik hisznek istenben. Tetteti, hogy ő is hisz.

„Kiről beszélhet?" — tűnődött Szamgin, és meg akarta kérdezni, de nem adódott rá alkalma. Az asszony, miközben a csészét törülgette, letörte a fülét, beledobta a réz öblítőedénybe, és így folytatta:

— Tudja, a forradalom nagyon hozzászoktatta az embereket a rendkívülihez. Persze megrémítette őket, de megtanította arra, hogy minden nap valami rendkívülit hoz. Most pedig ott tartunk, hogy Sztolipin nyakra-főre akasztja az embereket, és mindenki hamar elfásult. Az öreg Tolsztoj kijelentette: „Nem tudok hallgatni." Úgy alakult a dolog, hogy inkább ő is hallgatott volna, de olyan helyzetben van már, hogy beszélnie kell, kiabálnia . . .

— Ez aligha helyes — mondta Szamgin.

— Nem helyes? — kérdezte Toszja. — Nos, hát aztán? Én bizony nagyon egyszerűen, durván fogom fel a dolgokat.

Szamgin hallgatás közben fontolgatta: hogyan kezelje ezt az asszonyt az önéletrajzával együtt, ami bizony nemigen hasonlított gyónáshoz.

„Miért mesélte el nekem? Különös módja a vendég szórakoztatásának . . ."

Toszja azonban tovább szórakoztatta:

— Tudja, ha egy közönséges halandó rádöbben nyomorultságára, jaj neki! Játszani kezd, kelleti magát maguk előtt, maguknak pedig ez bizony nem mulatságos, hanem csak nyomasztó. Lám, az én Ványkám közönséges ember, és ez nagyon bántja, hát folyton valami . . . világrengető dolgot

akar véghezvinni! Egy milliót nyerni lóversenyen vagy kártyán, megölni a cárt, felrobbantani a Dumát, mindegy, mit. És mindenki nagyon vágyik a rendkívülire. Mi nők, például, festjük a képünket, púderezzük magunkat, mutogatjuk a lábunkat, mellünket, maguk férfiak meg a szavakban, újságokban, könyvekben keresik a rendkívülit.

Ezt kellemetlen volt hallani. Beszéd közben az asszony olyan áthatóan nézett Szamginra, hogy feszélyezte s arra késztette, hogy még kellemetlenebb szavakat várjon. Toszja azonban hirtelen egészen más hangnembe csapott át.

— Hát itt vagyok én: vajon miért tálalok ki mindent? Minél hamarabb össze akarok ismerkedni magával. Ivan úgy beszél magáról, mint egy valóban rendkívüli emberről, olyasvalakiről, akinek az a szerencsétlensége, hogy okosabb a koránál... Úgy rémlik, így mondta...

— Nos, ez túlságosan... hízelgő — felelte Szamgin.

— Miért volna hízelgő a szerencsétlenség? — kérdezte az asszony.

Szamgin említett néhány esetet az olyan egyének szerencsétlenségéről, akik igen sokat tettek a közjóért, és míg beszélt, ezt gondolta:

„Furcsa nő! Megvannak benne az eredeti elme jelei, de egyúttal olyan nyers, naiv..."

— Közjó — ismételte Toszja. — Nehéz megérteni, mi ez tulajdonképpen? Van egy barátnőm, tanítónő egy vidéki gyár iskolájában; diftériajárvány tört ki náluk, szörnyen pusztulnak a gyerekek, szérum pedig nincs. Itt a városban viszont bővében.

— Véletlen — mondta Szamgin. — Szervezetlenség...

Szerette volna hangosan elismételni az asszony megállapítását: „az a szerencsétlensége, hogy okosabb a koránál", de nem tette.

Igen, éppen ezzel magyarázható sok nehéz sors. Milyen különös, hogy elfelejtődnek olyan gondolatok, amelyek annyira súlyosak és fontosak, mint valami axióma.

Végeredményben nagyon kellemes volt az asztalnál ülni a kicsiny, kényelmes szobában, a meleg, illatos csendesség-

ben, és hallgatni egy szép asszony öblös, lágy hangját. Még szebb volna, ha arca mozgékonyabb, ha sötét szeme szelídebben fénylik. A keze is szép, és ujjai nagyon fürgék.

„Hozzászokott a cukorkás dobozok kötözéséhez" — állapította meg Szamgin, s arra gondolt, hogy igazságtalan volt Dronovhoz. Sokáig elüldögélt, hallgatja Toszja furcsán őszinte elbeszélését önmagáról, nyers véleményét az emberekről, könyvekről, eseményekről.

— Jöjjön el máskor is hozzánk — hívta az asszony. — Sok mindenféle ember megfordul nálunk, akadnak köztük érdekesek is. Különben mindegyik érdekes, ha hagyják beszélni önmagáról...

Búcsúzóul Toszja forró kezével nagyon erősen megszorította a kezét, és így szólt:

— Lám, már régi ismerősök vagyunk...

— Képzelje, nekem is ugyanez az érzésem — felelte a férfi, s ez majdnem igaz volt.

Az este hátralevő részében az asszonyról tűnődött, és gondolatai szünetében emlékezete felvillantotta Varvara sötét, hegyes arcát, szorosan lehunyt szemét s az ajkán ülő torz mosolyt; szája jobboldalt nem volt teljesen becsukva, és kilátszott három kellemetlenül fehér fog, s az aranykorona az egyik metszőfogon. Felötlött előtte a temető vastag hótakaróba öltözött, kietlen zuga, a vöröses rögkupac és a frissen felhantolt sír előtt álló két mozdulatlan nőalak.

„Magányra panaszkodott — gondolta Varvaráról. — Ő nem volt okosabb a koránál. Hát ez a Toszja? A tűrhető életkörülményeken kívül mit adhat neki Dronov?"

Elhatározta, hogy már holnap köszönetet mond Dronovnak együttérzéséért: reggel azonban, amikor éppen kávézott, beállított Dronov.

— Bocsáss meg, Klim Ivanovics, tegnap disznó módjára viselkedtem — kezdte Szamgin kezét rázogatva. — Leittam magam örömömben, hétezerháromszáz rubelt nyertem chemin-en, szerencsém van a kártyában.

— Úgy látszik, a szerelemben is? — kérdezte Szamgin barátságosan, nem fordítva figyelmet a tegezésre.

— Érdekes Toszka? — válaszolt kérdéssel Dronov, és egy karosszékbe vetette magát, hogy az felcsikordult. — Nagyon érdekes — felelte sietve önmagának. — Gyúrja egy kis bolsevik, tüdővészes, hamar megtér őseihez, de pompás fickó! Rövid időre érkeztél, vagy itt telepszel le? Azért jöttem, hogy meghívjalak hozzánk. Minek rostokolsz egyedül ebben a kamrában?

Dronov nagyon sietett, s alig hasonlított ahhoz az emberhez, akinek Szamgin ismerte. Szemlátomást elveszített valamit, de szerzett is, általában pedig nyert. Széles orrú, lapos arca jóllakottabb és nyugodtabb lett, pofacsontja nem dülledt ki olyan feltűnően, vöröses szeme sem futkározott szertelenül szanaszét, csupán aranyfogai csillogtak még fényesebben. Bajuszát leborotválta. Sebesebben beszélt, mint azelőtt, de nem olyan hetykén. Mint régen, most is visszautasította a kávét, és fehér bort kért.

— Tudom, pajtás, nem vagyok rokonszenves neked, ez azonban nem zavar...

— Rokonszenvről általában nem tudok beszélni — szakította félbe Szamgin. — De nincs igazad. Nagyon meghat a gondoskodásod...

— Jól van, hagyjuk ezt — legyintett Dronov és folytatta: — Akkor, utolsó találkozásunkkor, azt mondtam, hogy nem hiszek neked. Én ugyanis a szavakban nem hiszek, nem hiszem, amikor idegen szavakkal beszélsz. Én még most is egy helyben keringek, akár a fához kötözött borjú.

Megivott egy teli pohár bort, gyorsan megtörülte ajkát, zsebkendőjét meglóbálta a levegőben s folytatta:

— Meggazdagodhatnék. A mai idő a legalkalmasabb a gazdagodásra, lám, hogyan tollasodnak mind, kik tegnap még az ostoba tulajdonosok alkalmazottai voltak: a Vtorovok, Batorinok és a többi. A forradalom megtette a magáét: fenekestül felkavarta az életet. Most a kielégítés és megnyugtatás a feladat, vagyis jóllakatni a mohókat. De mindet nem lehet kielégíteni. Sztolipin úgy határozott, hogy az érdemeseket elégíti ki. Én közéjük tartozom, mivel okos vagyok. De én... hogy is mondjam? Szeretek tudni, és ez... meg-

szédít. A vesztemet okozhatja, érted? Gazdag akarok lenni, de nem azért, hogy gyerekeket szaporítsak, és milliókat hagyjak rájuk örökül. Nem, a gazdagok gyerekei hülyék. Én azért akarok meggazdagodni, hogy megmutassam az embereknek, akik parancsolnak nekem, hogy nem vagyok hitványabb náluk, hanem okosabb. De tudom, jól tudom, hogy a kereskedő az okos emberekből él, és nem a maga ereje révén erős, hanem azok által, akik szolgálnak neki. A milliókat a forradalom céljaira fogom adni. Szavva Morozov ezreket adott, én pedig, Ivan Dronov, százezreket fogok adni.

— Fantáziálsz — szólt közbe Szamgin, aki élénk kíváncsisággal hallgatta.

— Fantázia nélkül lehetetlen, nem vergődsz zöld ágra. Nem tudod berendezni az életedet. Évezredeken át beszéltek az élet rendezetlenségéről, egyre többet beszéltek, de nem jutottak semmi határozott eredményre azonkívül, hogy az élet értelmetlen. Értelmetlen, pajtás. Minden okos ember tudja ezt. Lehet, hogy ezek kivételesen, torzul okos emberek, olyanok, mint te...

— Köszönöm a bókot — mondta Szamgin elmosolyodva, és egyre figyelmesebben hallgatta.

— Nincs miért.

— Te torzul okos vagy, ahogy én téged ismerlek, régóta, gyermekkorunktól fogva. De ide hallgass, Klim Ivanovics, én nem... érzem egészen, hogy meg kell gazdagodnom. Néha, sőt elég gyakran, valósággal undorodom attól, hogy elképzeljem magam, mint kurta lábú pénzeszsákot. Ha szép vagyok, már rég címeres gazember volnék. Hiszel nekem?

— Nincs jogom, hogy ne higgyek — felelte Szamgin komolyan.

— Mondd csak: a forradalom véget ért, vagy csak most kezdődik?

Szamgin kényelmesen felnyitott egy új cigarettásdobozt, s kivett egy cigarettát, de túl tömött volt, szét kellett nyomogatni, ám szétpattant ujjai között, és egy másikat kellett kivennie; ez azonban nedves volt, mint minden Pétervárott.

Eközben arra gondolt, hogy Dronov kérdésére egyaránt lehet igennel és nemmel is felelni, de mindkét esetben Dronov indokolást fog követelni. Ő, Szamgin, nem tette fel magának a kérdést, mi lesz a forradalom sorsa, mert tudta, hogy mint tény véget ért, és csupán emlékként él. És nem tartozik a kellemes emlékek közé. Érezte, hogy Dronov kérdése sokkal mélyebben felkavarja, mint a Kutuzovval folytatott beszélgetés.

„Miért?"

S miközben a szamovár forró oldalán szárítgatta a cigarettát, óvatosan beszélni kezdett:

— Kérdésed egy olyan ember kérdése, aki el akarja dönteni: kivel tartson, és milyen messzire menjen.

— Nos, igen! — kiáltott fel Dronov, és felugrott a karosszékből. — Ezrek személyes kérdése ez — tette hozzá, jobb vállát rángatva; majd talpra ugrott, mindkét kezével rátámaszkodott az asztalra, és Szamgin felé hajolva, fojtott hangon, mintha titkot közölne, magyarázni kezdte: — Ezer meg ezer értelmiségit ragad torkon a kényszer, hogy gyorsan eldöntsék éppen ezt; a tulajdonosokkal vagy a munkásokkal tartsanak? Sokan már eldöntötték, a fogalmak meghamisításával; Istennel, vagy emberrel? Érted? És eldöntötték: az Istennel! Fütyülnek az emberre! Az Istennel kényelmesebb. Elhalasztódik a felelősségre vonás. Ez azonban, pajtás szélhámossághoz, képmutatáshoz hasonlít.

Kiegyenesedett, meglökte az asztalt, majd meglendítette kezét, és fenyegetően rázogatva öklét, sivítva kiabálta:

— Zaharjin professzor Livagyijában, a palotában, topogott és ordított az udvaroncokra, mert azok a beteg cárt rossz szobában helyezték el; hát ezt meg tudom érteni! Ez az ész és a tudás hatalma...

Ez a kiabálás elcsitította Szamgin aggodalmát; mosolyogva tekintett Dronovra, bólingatott, és ezt gondolta:

„Nem, megmaradt annak, amilyen volt..."

Dronov zsebkendőjével megtörölte verejtékező homlokát, vörös orcáit, leült, felhajtotta borát, és halkabban, sőt, szinte szomorúan folytatta:

— Mosolyogsz rajtam. Értem, te valahol ott vagy — és meglendítette kezét a feje fölött. — Filozófiai magaslatokra hágtál, és elégedett vagy önmagaddal. De emlékezzél csak a gyermekkorunkra: érted rajongtak, engem bántottak. Emlékszel, hogy irigyeltelek, zavartalak a játékban, kerestem az eldugott kopejkát?

— Igen, emlékszem. Nagyon ügyesen és kitartóan csináltad.

Dronov felsóhajtott, és megcsóválta a fejét.

— Ti, tősgyökeres értelmiségiek gyermekei, velem, demokratával és törtetővel... arisztokrata módjára bántatok. Mint az amerikaiak a négerekkel.

— Túlzol.

— Lehet. De a gyermekkori élmények kitűnően emlékezetbe vésődnek.

Dronov körülnézelődött, és kérdőn pillantva Szamginra, így szólt:

— Tudod, Klim Ivanovics, rengetegen vannak a megalázottak és megszomorítottak. Rengetegen, és számuk egyre nő. És nem Dosztojevszkij szerint élnek, hanem mintha már Marx szerint... És egyre okosabbak lesznek.

„Azt hiszi, hogy a forradalom még nem ért véget" — állapította meg Szamgin.

— Nemrégiben olvastam valami Lopatyin „Pestis" című regényét — kezdte mesélni unottan Dronov. — Éppen most jelent meg a könyvecske. Az áll benne, hogy az emberek ostobák, az élet unalmas, hogy csupán Isten teheti érdekessé, vagy az ördög, azaz valami nem mindennapi, ismeretlen, titokzatos elem jelenléte. Azt bizonygatja, hogy a lángeszű tudósok, valamennyi felfedezésükkel, találmányukkal együtt károsak, kiölik a képzeletet, megfojtják a lelket, megteremtik az önelégült emberek fajtáját, akik előtt állítólag minden ismert, világos és érthető. A könyv témája pedig a következő: egy csúnya férfi, aki azonban zseniális tudós, pestissel fertőzi meg Moszkvát, ezt az ötletet egy részeg egyetemista sugallta. Moszkvát elszigetelik, és majdnem kihal a város. Véletlenül megtudják, hogy a pestist szándékosan terjesztet-

ték el, és a tudóst megölik. Lám, pajtás, micsoda könyveket írnak... a csúnya emberek.

— Bizony — helyeselt Szamgin —, sok szemetet adnak ki.

— Szemetet? — Dronov megvakarta a halántékát. — Nem, ez nem szemét, mivel ezrek olvassák. Nekem ugyanis, mint leendő könyvkereskedőnek, tanulmányoznom kell az árut, és átnézek mindent, ami megjelenik: szépirodalmat, költészetet, kritikát, vagyis mindent, ami őszintén kifecsegi az emberek hangulatát és szándékait. Már a könyvszakértők közé számítok. Szityin is megkörnyékez, és egyáltalán észrevettek!

Hangja önelégülten csengett: egyik kezében üres poharát szorongatta, a másikkal rőt haját simogatta: két combja váltakozva reszketett, mintha lépcsőn mászna fel.

— A helyzet manapság a következő: az igazi és örök bölcsességet Ivan Karamazov átkozott kérdései fejezik ki. Ivanov-Razumnyik azt állítja, hogy e kérdések megoldása nem vezethető vissza logikai vagy etikai normákra, és szerencsére, lehetetlen is. Jegyezd meg: szerencsére! Olvastad „Az idealizmus problémái"-t? Bulgakov felteszi a kérdést: miben különbözik az emberiség az embertől? És így felel: ha az egyén élete értelmetlen, akkor ugyanolyan értelmetlen az emberiség sorsa is, nagyszerű, mi?

— Keveset olvastam az utolsó esztendőben — mondta Szamgin.

— Leonyid Andrejev, Szologub, Lev Sesztov, Bulgakov, Merezskovszkij, Brjuszov, és nyomukban tucatnyi kevésbé jelentős író bizonygatja, hogy az élet értelmetlen. Sőt még ezt is.

Noteszt rántott ki zsebéből, és mosolyogva, kimeresztett szemmel, vidáman üvöltve olvasta:

— „Az emberiség: a hitványság sokmilliónyi hidrája." Így Ivanov-Razumnyik. Merezskovszkij pedig: „Az emberek sohasem voltak zömükben olyan kicsinyek és gyarlók, mint a XIX. századbeli Oroszországban." Sesztov pedig így beszél: „Az egyéni tragédia az egyetlen út a létezés szubjektív tudatosítására."

A notesszal tenyerére csapott, majd zsebébe dugta, megitta maradék borát, és így szólt:

— Jó másfél száz ilyen aforizmát jegyeztem fel. Száz esztendeig fejték a tehenet, és most fölözik le! Egy kis könyvet akarok kiadni ezzel a címmel: „Hová jutottunk száz év alatt." És utána kérdőjel. Telebeszéltem a fejed? No, bocsáss meg.

Klim Szamgin szükségesnek találta, hogy az utolsó szó az övé legyen.

— Mindez nagyon egyoldalú, hiszen vannak más jelenségek is — kezdte oktatóan. Dronov azonban meglendítette karakülprémes sapkáját és félbeszakította:

— Csehov és a két-háromszáz év múlva elkövetkező általános jólét? Csak jóindulatból, szánalomból mondja ezt. Gorkij? Ennek már vége, meg aztán nem is filozófus. Manapság pedig szükség van arra, hogy az író filozofáljon. Azt beszélik róla: üzletember, ravasz fickó, emigrált, noha semmi sem fenyegette. Elmenekült az idealizmus és a realizmus összecsapása elől. Elnézhetnél hozzám egy este, Klim Ivanovics. Mindig vannak nálam vendégek. Ma is lesznek. Minek üldögélsz itt egyedül? Mi?

— Még gondolkozom rajta — mondta Szamgin.

Dronov már felvette felöltőjét, kis ideig topogott, sárcipőjét húzva, és hirtelen feldünnyögött:

— De ezt az egész hűhót a marxisták csapták. Ők félemlítették meg az embereket, ők! Mint amikor... hideg szélroham támad, és mindenki úgy érzi, hogy könnyen van öltözve. Hát én is. Noha van egy kis háj rajtam, de a hideg mégis idegesít. Várlak — mondta távozóban.

Szamgin legelőször is elégedetlenséget érzett önmagával szemben, amit már oly sokszor észlelt: nagyon kellemetlen volt beismerni, hogy Dronov érdekesebb, jellegzetesebb lett, megtanulta a gondolatok tömörítésének tudományát.

„Veszélyes tudomány, de bizonyos mértékben nélkülözhetetlen, hogy védekezni tudjunk az ellenséges eszmék erőszakával szemben — gondolta. — Nehéz megérteni, mit ismer el, mit tagad. És miért van az, hogy míg az egyiket elismeri,

a másikat tagadja? Miféle emberek jönnek össze nála? És hogyan viselkedik velük ez a furcsa nő?"

Még kellemetlenebb volt meggyőződnie arról, hogy a kor irodalmának nem egy eszméje az ő, Szamgin élményeit önti formába, és ő, szokása szerint, elkésik a megfogalmazással.

„Keveset olvasok. És figyelmetlenül olvasok — korholta magát szigorúan. — Majdnem mindig monológokban és dialógusokban élek."

Tovább gondolkodva, úgy találta, hogy kevés embert ismer, s elhatározta: este elmegy Dronovhoz.

Amikor megérkezett, Dronov nem volt otthon. Toszja a szalon széles pamlagán feküdt karjára támaszkodva, feje alatt fehér huzatos párna volt, melyen szétterültek dús, sötét fürtjei.

— Lám, ennek örülök — mondta, és Szamgin felé nyújtotta kezét; karja vállig meztelen volt, s kivillant borotválatlan hónalja. — Bocsásson meg: fürödtem, elkábultam a széngáztól, most a hajam szárítom. Ő pedig jó barátom és tanítóm, Jevgenyij Vasziljevics Jurin.

A nagy bőrkarosszékbe mélyen belesüppedő ember messzire kidugta hosszú lábát, hegyes térdét.

— Bocsásson meg, hogy nem állok fel — mondta, felemelte kezét és kinyújtotta. Szamgin óvatosan megszorította a hosszú, száraz ujjakat, s egy kopaszodó koponyát pillantott meg, amely szinte odaragadt a karosszék támlájához, a mennyezet felé emelt, szürke, csontos arcot, melyet ugyanolyan kis szakáll ékesített, mint az övé, továbbá egy vakító szempárt a magas homlok alatt.

— Üljön le a pamlagra — ajánlotta Toszja és odább húzódott. — Jevgenyij Vasziljevics érdekes dolgokat mesél.

— Azt hiszem, elég már, nem? — kérdezte Jurin, köhögésben tört ki, és beleköpött egy fémfedelű kék üvegcsébe; eközben pedig Toszja alkalmat talált arra, hogy megsimogassa Szamgin kezét, és ezt mondja:

— Nagyon jó, hogy eljött... Nem, csak folytassa, Zsenyecska...

— Tehát — kezdte Jurin engedelmesen — bennem is az

a felfogás alakult ki: azok a munkások, akik különösen szerették a komoly zenét hallgatni, a legfogékonyabbaknak bizonyultak az élet minden kérdése iránt, és magától értetődően főként a szociál- és a gazdaságpolitika kérdései iránt.

Tüdőbajosra valló, jellegzetesen színtelen és erőtlen hangon beszélt, igen szabályos, fehér fogai fakón csillogtak: nyilván műfogak voltak. Nyakán kockás selyemsál, noha a szobában meleg volt.

Toszja zöld bokharai köntöst viselt, lábán fekete harisnya. Szamgin megfigyelte, hogy a köntös alatt bizonyára egy szál ing van rajta, és ezért rajzolódnak ki olyan élesen testének idomai.

„Valószínűleg nagyon könnyen megkapható — állapította meg, miközben Toszja tűnődőn ráncba vont arcát figyelte. — Kibontott hajjal szebb az arca és az egész asszony is. Valamilyen képre emlékeztet. Odaliszk, rabszolganő portréjára... Valami effélére."

— A munkásosztály soraiban rengeteg, különféle tehetség rejtőzik, és valamennyi hiába pusztul el — mondta Jurin szárazon és hidegen. — Lám, például...

Két hölgy lépett be: Orehova és egy középtermetű barna nő, aki nagyon hasonlított csókára; madárszerűsége csak fokozódott, amikor apró léptekkel ugrándozva, Toszjához szökellt, lehajolt, hogy megcsókolja, és elbőgte magát:

— Anyácskám, gyönyörűségem.

Majd hirtelen felegyenesedett, mintha mellbe vágták volna, és szemlátomást mesterkélt s ügyetlen rémüldözéssel, sebesen rikoltozva beszélni kezdett:

— Jurin? Maga? Itt? Miért? Hát a Krím? Ide hallgasson: kész öngyilkosság! Toszja, hogy lehet ez?

Toszja a zsebkendőjével fesztelenül törülgette összecsókolt arcát, leeresztette fekete lábát a földre, és eltűnt, de előbb így szólt:

— Ismerkedjenek össze: Szamgin — Plotnyikova, Marfa Nyikolajevna. Öltözni megyek.

Orehova higgadtan üdvözölte az asszonyt, részvevő pil-

lantással megrázta Szamgin kezét, majd felsegítette Jurint a karosszékből. Az szótlanul elfogadta a segítséget, és a hajlott hátú magas férfi a harmóniumhoz ment; vastag posztóruha volt rajta, de még ez sem leplezte csontos válla, könyöke, térde hegyességét. Plotnyikova sietve mesélte Orehovának:

— Virubova egyre befolyásosabb lesz az udvarnál, a cárné megőrül érte, sőt azt beszélik, hogy olyan viszonyban vannak egymással... — Suttogva határozta meg a viszonyt, majd rémülettel felkiáltott: — Képzelje! És az ilyen: cárné! — S így folytatta: — Közben pedig Virubovának szeretője van, egyszerű szibériai paraszt, hatalmas termetű dalia, arcképét az evangéliumban tartja... Gondolja csak: a szeretője képe az evangéliumban! Ördög ismeri ki magát itt!

— Ez mind semmi, barátom, én is mondhatok ám egy újságot...

— Mi az, mi?

— Elmondom később, amikor itt lesznek Dronovék.

Jurin egy ünnepélyes és komor darabot kezdett játszani a harmóniumon. Az egymás mellett ülő két nő elhallgatott. Orehova jóindulatú fejcsóválással hallgatta, ajkát biggyesztette, térdét simogatta. Plotnyikova, miután bepúderezte orrát, s vagy egy percig Jurin hátát bámulta kerek madárszemével, halkan megszólalt:

— Valószínűleg árt neki... De hisz ez egyházi, ugye?

Megjelent Toszja, égszínkék szarafán volt rajta, nyakán üveggyöngysor, vállán átvetett vastag hajfonata a mellére lógott — most Makovszkij „Bojárlakodalom" című festményének egyik alakjához hasonlított.

— Jól játszik? — kérdezte Klimtől; a férfi némán lehajtotta fejét, általában nem szerette a harmóniumot, most azonban valamiért különösen kellemetlen volt látnia, amint ez a közeli halálra ítélt ember, kézzel-lábbal hadonászva, mintha valahová kapaszkodnék, öblös, komor hangokat csal ki a hangszerből.

— Nincs ereje — mondta Toszja. — Még a nyáron remekül játszott nálunk a nyaralóban, főként zongorán.

— Nagyon jól áll magának a szarafán — jegyezte meg Szamgin.

— Igen, jól áll — erősítette meg Toszja bólintva, és ügyes ujjaival befonta copfja végét. — Szeretem, mert kényelmes viselet.

Elhallgatott, Szamgin fülét pedig megütötte a két hölgynek a zene hangjain átszűrődő vitája:

— Higgye el: Dumbadzét bomba sebesítette meg!

— Nem. Nem igaz.

— De igaz, igaz! Letépte a sapkája ellenzőjét... és...

— Semmi és!

— Magát Tatyánának hívják? — kérdezte Szamgin.

— Taiszjának — felelte igen halkan az asszony, és átvette a cigarettát a férfi ujjai közül. — De amikor Toszjának szólítanak, fiatalabbnak tartom önmagamat. Hiszen már huszonöt éves vagyok.

Rágyújtott és ugyanolyan halkan folytatta, s közben Jurin tarkójára bámult.

— Milyen félelmetes zene! Mindig ilyet választ. Beethovent, Bachot. Fenségeset és félelmeteset. Csodálatos ember. És lám, beteg, halálán van.

Szamgin az arcába pillantott: Toszja komoran ráncba vonta szemöldökét, beharapta alsó ajkát, azt lehetett gondolni, mindjárt sírva fakad. Szamgin sietve megkérdezte: régóta ismeri-e Jurint.

Toszja suttogásig fojtott, unott hangon felelt, miközben ügyesen eregette a levegőbe a füstkarikákat.

— Nyolc éve. Távírász volt, hegedülni tanult. Olyan rendes, nyájas okos ember. Azután letartóztatták, kilenc hónapig ült, majd Arhangelszkbe száműzték. Én oda akartam utazni hozzá, de megszökött, nemsokára ismét letartóztatták Nyizsnyijben, és csak ezerkilencszázötben szabadult. Ezerkilencszázhat végén megint letartóztatták. Tavasszal betegsége miatt szabadon bocsátották, sokat fáradozott ügyében az apja, meg Ványa is. Volt egy fivére, lakatos, később matróz lett, megölték Sveaborgban. Az apja útmester volt, azután földmunka-vállalkozó, nagyon gazdag ember, az idén

nyáron halt meg. Zsenya még a temetésére sem ment el. Ide hívatták az örökség ügyében, de Zsenya azt mondja, szándékosan húzzák a dolgot, arra várnak, hogy meghaljon.

„Miért siet annyira mesélni önmagáról?" — gondolta Szamgin gyanakodva.

Nagyon kellemetlen volt hallgatni a harmónium jajongásával kísért komor suttogást; valami zord humorfélét érzett ebben a hangzavarban, és megkönnyebbülten sóhajtott fel, amikor Jurin abbahagyta a játékot, kiegyenesítette meggörbedt hátát, s így szólt:

— Meyerbeer zenéje volt, Aiszkhülosz „Eumenidák" című tragédiájához. De ilyen ládán nem lehet eljátszani... különben is elfelejtettem belőle egyet-mást. Hát teát kapunk?

— Menjünk — mondta Toszja és felállt.

A súlyos, férfias Orehova, aki rozsdásvas-színű, nehéz gyapjúruhát viselt, kezét Plotnyikova vállán nyugtatta, ujjával ütögette egyik csontját, és felháborodottan mesélte:

— Borisz Vlagyimirovics nagyherceg, a mi-carême[26] idején a Café de Paris-ban vacsorázott kokottokkal, aztán összekuszálták konfettivel, a kokottok pedig egy disznót ábrázoló hólyagot kötöttek a fülére. Hát képzelje, drágám, az uralkodó dinasztia egyik tagja, mi? Hogy meggyalázzák Oroszországot! Jegyezze meg: ezt Reinbot mesélte, Moszkva polgármestere.

— Szörnyű, szörnyű! — sopánkodott sziszegve Plotnyikova. — Azt is beszélik, hogy Alekszej nagyherceg kedvese, Baletta többe kerül nekünk Csuzimánál!

— Hát még mennyire! Bizony többe!

Jurin karonfogva vezette Toszját, és magyarázta neki:

— Az Eumenidák olyanok, mint az Erünniszek, a bosszú istennői, fenséges, zordon istennők. Akár Marija Ivanovna.

— Mi az, mi az? Akár én, de kicsoda? — riadt fel Orehova izgatottan, mint valami ijedt tyúk. Az előszobából belépett Nogajcev, szakállát törülgette zsebkendőjével, és nyá-

[26] *A nagyböjt közepe*

jas szeme valósággal sugárzott: utána méltóságosan haladt egy hosszú hajú, lapos mellű és furcsán egyenes tartású ember, akire feszesen tapadt fekete szárnyaskabátja. Nogajcev nyomban kirántotta tárcáját zsebéből, meglóbálta és bejelentette:

— Rendkívül érdekes hírem van!

— Nekem is! — visszhangozta sietve Orehova.

— A magáé micsoda?

— Nem, előbb mondja maga.

Nogajcev háta mögé rejtette a tárcát és megkérdezte:

— Miért én? Az első hely a hölgyé!

— Nem, nem! Ebben az esetben nem!

Amíg vitáztak, a szárnyaskabátú ember meghajlás nélkül arcához emelte Toszja kezét, némán és hosszasan megcsókolta, majd derékszögben behajlította lábát, és letelepedett Klim mellé, odanyújtotta apró tenyerét, és halkan mondta:

— Anton Krasznov.

Szamgin megszorította kezét, és elcsodálkozott: azt várta, hogy ujjai erősek lesznek, ám puhának, szinte csont nélkülinek érezte őket.

Megjelent Dronov: maga előtt egy csíptetős kicsiny, gömbölyű hölgyet bocsátott be, akinek a fején vöröses fürtök göndörödtek, és csinos babaarca volt. Dronov egy ideig a vitára figyelt, majd elővette zsebéből noteszát, valamiért Szamginra hunyorított, és harsányan bejelentette:

— Figyelem!

Azután éneklő hangon, diakónust utánozva, olvasni kezdett.

— „Ó, te kárhozott és megvetett orosz Júdás..."

— Lám, lám — rikoltotta Nogajcev. — Hát nekem is ez az újságom! Hát a magáé? — fordult Orehovához.

— Hát igen — mondta az asszony kedvetlenül, és bólintott.

— Figyelem! — ismételte Dronov, és újra kezdte:

— „... Júdás, ki lelkedben megfojtottál mindent, ami szent és erkölcsileg nemes, ki akár az elvetemült öngyilkos, felkötötted magad tulajdon kérkedő elméd és romlott tehet-

séged száraz ágára, ki erkölcsileg csontjaid velejéig rothadt vagy, és ocsmány valláserkölcsi bűzöddel megmérgezed értelmiségi társadalmunk egész légkörét! Átok reád, te hitvány, eszeveszett csábító, ki tehetséged szenvedélyes és züllesztő mérgével megrontottad és örök kárhozatba döntötted számtalan szerencsétlen és gyengeelméjű honfitársad lelkét."

Amíg Dronov olvasott, Orehova és Nogajcev összehasonlította a szöveget saját feljegyzésével, és alighogy befejezte — Nogajcev gyorsan megszólalt:

— Germogen püspök Tolsztojról mondott beszédéből való, értik? No, milyen?

— Sületlenség — jelentette ki Krasznov vállat vonva: — Figyeljenek erre a szókapcsolatra: valláserkölcsi bűz? Gondolkozzanak csak, megengedhető-e ilyen szókapcsolat az egyház fenyítő igéjében?

A kis vörös hölgy hetykén felvetette fürtjeit, és egy kérdést tett fel; hangjából hosszú ádáz vitára való hajlandóság csendült ki.

— De hátha eretnekség?

— Ha az eretnekség bűzös, akkor hogyan lehet valláserkölcsinek nevezni? Még inkább sületlenség.

A társaság felzúgott, a vendégek buzgón, felháborodottan szidták a püspök beszédét. Krasznov azonban teáskanalával megkopogtatta az asztalt, s amikor mindenki elhallgatott, köhintett, és beszélni kezdett:

— Egy műveletlen püspök közönséges beszéde nem keseríthet el bennünket, nem szabad, hogy felizgasson. Lev Tolsztoj igen mély szociál-etikai értelmű jelenség, olyan jelenség, amely még most sem kapott helyes, tárgyilagos, a gondolkodó emberek többsége számára felfogható értékelést.

Nyilván már hozzászoktatta Nogajcevet és a nőket ahhoz, hogy hallgassák őt: békésen itták teájukat, és igyekeztek nem zörögni az edénnyel. Jurin hátravetette fejét a dívány támlájára, és a mennyezetre bámult, csupán Dronov, aki Toszja mellett ült, mormogta:

— Holnap okvetlenül Moszkvába kell utaznom. Hát te?

— Nem. Nem akarok — mondta Toszja meglehetősen hangosan; s hangja úgy csapott fel, mintha követ hajított volna egy nyugodtan csordogáló patakba.

— Preobrazsenszkij „Tolsztoj, mint gondolkodó és moralista" című nem nagy, de igen becses brosúrája tizenegy meghatározást közöl a köztiszteletben álló, híres író egyéniségéről és tanításáról — beszélt Krasznov, álmodozón lehunyt szemmel, Szamgin pedig, aki lopva figyelte arcát, ezt gondolta:

„Bizonyára azért tartja magát olyan peckesen, és azért öltözködik olyan feszesen, mivel puha, petyhüdt, akárcsak a furcsa keze."

A fekete szövetkabát és a magas, fehér, kikeményített gallér igen előnytelenül kiemelte Krasznov arcbőrének szürke árnyalatát; orcáin simán, petyhüdten feküdt a szőr, s lefelé csüngött, felső ajkán, ugyancsak állán pedig kicsiny ékbe folyt össze, és ez furcsává tette arcát: mintha az egész arc lefelé folyna. Homlokát hosszanti ráncok barázdálták, hosszú hajszálai puhák, szorosan egymáshoz simultak, s ezért haja sűrűnek tetszett, de kivillant közte a fejbőr. A szeme nem látszott, fáradtan ráborult a felső szemhéj, orra valahogy rosszul sikerült, túlságosan csüggetegen hosszú.

„Nyilván elmúlt már negyven" — állapította meg Szamgin, miközben Krasznov felsorolását hallgatta:

— Panteista, ateista, racionalista-deista, tudatos hazudozó, aki az orosz Renan vagy Strauss szerepét játssza, korunk legnagyobb gondolkodója, szánalmas dialektikus, és így tovább, és így tovább, s végül az egoizmus erkölcstanának hirdetője, amelyben vannak epikureista és durván utilitarista motívumok, valamint szocialista és kommunista irányzatok; ez utóbbin különösen lovagol Guszev, Kozlov, Jurij Nyikolajev professzor, mindnyájan köztiszteletben álló gondolkozók.

— Badarság az egész — mondta Jurin, és fesztelenül ásított. — Badarság és üres szócséplés — tette hozzá, Toszja pedig hanyagul megkérdezte a szónoktól:

— Akar teát?

Valamennyien egyszerre kezdtek beszélni, nem hallgattak egymásra, hanem mintegy arra törekedtek, hogy betörjenek az unalmas beszédben beállott szünetbe, és együttes erővel hintették be szavaikkal még az emlékét is. A kis vöröshajú kijelentette:

— Kétlem, hogy pontosan jegyezték fel Germogen beszédét...

— Megbízható forrásból, igen! — kiáltotta Orehova topogva.

Plotnyikova egy csésze teával a kezében állt, és Krasznovhoz beszélt:

— Anarchista-kommunista, ezt elfelejtette megemlíteni! Pedig ez a legjobb, amit róla mondtak.

Nogajcev nyájasan csitította Jurint:

— Ne-em, maga túl heves! Hiszen meg kell érteni, meg kell állapítani, velünk van-e vagy ellenünk?

— Kivel velünk? — kérdezte Jurin. Dronov közben palackokat és előételekkel megrakott tányérokat szedett elő a pohárszékből, az asztalra rakta, csörömpölt az edénnyel.

— Lám, mindig így vitatkoznak — mondta Toszja, és rámosolygott Szamginra. — Maga nem szeret vitatkozni?

— Nem — felelte az, az asszony pedig helyeslően bólintott:

— Helyes. Zsenya viszont szeret, noha árt neki.

Kékes füstfelhő imbolygott az asztal fölött.

— Holnap Moszkvába utazom — mondta Dronov Szamginnak. — Nincs valami megbízás? Magad is utazol? Holnap? Tehát együtt megyünk!

— Tiltakozni kell — kiabálta a vöröshajú, Plotnyikova pedig ezt ajánlotta:

— Küldjük el Germogen beszédét Európába...

— Kedvesem — csitította Nogajcev, szívére szorítva kezét. — Sok mindent kitalálnak! Filozófusok, írók. Gogol például megijedt az orosz trojkától, elkiáltotta magát... hogy is van? Hová rohansz, s a többi. Pedig nem is volt semmilyen trojka az ő idejében. És senki nem rohant sehová, kivéve Petrasevszkij híveit, akik a dekabristákat akarták utánozni.

És kik azok a dekabristák? A maga nézete szerint valóságos hűbérurak. Hiszen... komikusak, magunk közt szólva.

Jurin rekedten rikoltozta:

— Maga a komikus...

— Nos, igen, maga szerint az emberek vagy aljasok, vagy ostobák — mondta nyájas hangon Nogajcev, sárga szeme azonban foszforeszkálva fellobbant, és arccsontjain felborzolódott a szőr. Odagurult hozzá Dronov, palackkal a kezében, a palack nyakán pohár ágaskodott, talpával felfelé, és csörömpölt.

— Gyerünk, gyerünk — mondta, karon ragadta Nogajcevet, és átvitte a szalonba. Ott kártyához ültek, ők ketten, a kis vörös hajú hölgy és Orehova; Krasznov pedig lassan ingatta fejét, pilláit szemére borította, és magyarázott Toszjának:

— Az emberek, kedves Taiszja Makszimovna, a kor gyermekeinek és a világosság gyermekeinek csoportjára oszlanak. Az elsőket leköti az, ami láthatólag s állítólag létezik, a második csoportba tartozókat viszont beragyogja a belső világosság, s egy láthatatlan várost keresnek...

— Lám, ez a mi társaságunk — szakította félbe Toszja, és vörös bort töltött a poharakba. — Érdekes?

— Nagyon — felelte Szamgin nyájasan, Jurin pedig mormogott valamit, és a pohárért nyúlt.

— Nos, mi újság? Olvassa Du Prel könyvét? — kérdezte Krasznov. — Homlokát ráncolva felelte Toszja:

— Próbálom. Nagyon nehéz megérteni.

— „A misztika filozófiája", ugye? — érdeklődött Jurin, s meg sem várva a választ, így folytatta: — Ne olvasd, Toszja, ostoba filozófia.

— Bizonyítsa be — ajánlotta Krasznov, Toszja azonban igen szigorúan kérlelni kezdte.

— Ugyan kérem, nem kell vitatkozni! Inkább meséljen a királynéról, Anton Petrovics.

Krasznov engedelmesen lehajtotta fejét, tenyerével megdörzsölte homlokát, és beszélni kezdett:

— Ulrika Eleonóra svéd királyné elhunyt vidéki kastélyá-

ban, és a koporsóban feküdt. Délben megérkezett Stockholmból barátnője, Stenbock-Fermor grófnő, és az őrség parancsnoka a koporsóhoz vezette. Mivel hosszú ideig nem tért vissza, az őrségparancsnok és tisztjei kinyitották az ajtót, s vajon milyen látvány tárult szemük elé?

A szalonban hangosan licitáltak:

— Kőr.

— Káró! — rikoltotta Nogajcev.

— A királyné a koporsóban ült, és átölelte a grófnőt. A megrémült őrök becsapták az ajtót. Tudták, hogy Stenbock grófnő szintén súlyos beteg. Futárt küldtek kastélyába, és kiderült, hogy meghalt, éppen abban a percben, amikor az elhunyt királyné karja között látták.

— Világos! — mondta Jurin. — Az őrség tökrészeg volt.

Krasznov fojtott hangon, lihegve mesélt a királynéról, mintha nehezére esnék a beszéd. Igen hatásos volt, és annyira kellemetlen, hogy Szamgin tiltakozóan felvonta vállát. Azután ezt gondolta:

„A keze egyáltalán nem petyhüdt."

Krasznovnak valóban furcsa keze volt: állandóan, szüntelenül, kígyóhajlékonysággal mozgott, mintha a válltól az ujjakig egyetlen csont sem volna benne. Szinte tétován, vakon mozgott, ujjai azonban hibátlanul, görcsösen megragadtak mindent, amire szükségük volt: borospoharat, kétszersültet, teáskanalat. Kezének mozdulatai jelentékenyen fokozták elbeszélésének kellemetlen hatását. Jurin szavaira Krasznov nem is hederített, himbálta poharát, és nem látó szemekkel a vörös borban tükröződő fény játékára bámult, és hasonlóképp fojtott hangon, erőlködve folytatta:

— Erről az eseményről jegyzőkönyvet vettek fel, melyet aláírt mindenki, aki tanúja volt. Nálunk a „Történelmi és Statisztikai Közlöny" czernyolcszáztizenötös évfolyamában jelent meg.

— Jó helyet találtak ilyen badarság kinyomtatására — fűzte közbe Jurin köhécselve és borát szürcsölve, Toszja pedig elmosolyodott, s így szólt:

— Én nagyon szeretem az ilyesmit: olvasni nem szeretek,

de mindig szívesen hallgatok másokat. Szeretem a rémületet. Olyan jó, amikor az ember hátán hideg futkároz. Ugyan, meséljen még valamit.

— Szívesen — állott rá Krasznov.

— Hárommal kevesebb — hangzott fel Orehova mérges basszusa.

— De miért hívta a pikk dámát? — korholta Nogajcev.

— Egy Ivan Prascsev nevű tisztnek, aki ezernyolcszázharmincegyben részt vett a lengyelek megfékezésében, volt egy legénye, Ivan Szereda. Ez a Szereda halálos sebet kapott, és megkérte Prascsevet, juttasson el három aranyat az otthoniakhoz. A tiszt kijelentette, hogy elküldi, sőt meg is toldja hű szolgálatáért, de ezt az ajánlatot is hozzáfűzte: „Jöjj vissza a másvilágról azon a napon, amikor meg kell halnom." „Parancsára, nagyságos uram", mondta a katona és meghalt.

— Nálam pedig itt a tízes, haha! — hirdette boldogan Dronov.

— Harminc év múlva, egy éjszaka Prascsev a feleségével, a leányával és annak vőlegényével a kertben üldögélt. Hirtelen ugatni kezdett a kutya, s a bokrok közé rontott. Prascsev utána, és látja, a bokrok közt ott áll Szereda és tiszteleg. „Mi az, Szereda, hát eljött a halálom napja?" „Igenis, nagyságos uram!"

— Ez aztán a fegyelem! — állapította meg Jurin elragadtatással, gúnyos felkiáltása azonban nem akasztotta meg az elbeszélés makacs folyamát.

— Prascsev meggyónt, megáldozott, megtett minden szükséges intézkedést; reggel pedig a lába elé veti magát egyik jobbágyasszonya, akit késsel a kezében üldözött a férje, a szakács. És a kést nem a feleségébe döfte, hanem Prascsev hasába, és az nyomban kiszenvedett.

— Szörnyű az élet, Toszja! — rikoltotta Jurin.

— Hallgatni szörnyű, de élni... élni valahogy nem szörnyű — felelte az, és elkezdte leszedni a teásedényt az asztalról.

A szalonban Nogajcev hangosan, bánatosan panaszkodott:

— Ez nem játék, hanem bűntény. Árulás.

Dronov hahotázott, a vörös hölgy csengő kacajtól fuldoklott, Orehova pedig lesújtottan nyöszörgött.

— Maga folyton csak gúnyolódik, Jurin úr — szólalt meg Krasznov, miközben odatolta Toszja elé a kimosott csészéket. — Úgy látszik, hülyének tart engem...

— Körülbelül helyes diagnózis.

— Lám, már sértegetni is akar...

— Azzal, hogy helyesnek tartom a saját meghatározását?

— Ahá, már visszaszívta a körülbelült!

Szamgin ráncba vonta homlokát, és ezt gondolta:

„Úgy látszik, hajba kapnak."

Krasznov valóban emelt hangon, sipítozva kezdett beszélni, mintha fogai között szívná be a levegőt.

— Magának, súlyos, gyógyíthatatlan beteg létére, inkább meg kellene...

— Halnom — fejezte be Jurin. — És meg is halok, csak várjon egy kicsit. Betegségem és halálom azonban személyes ügyem, kifejezetten személyes, és senkinek nem okoz kárt. Maga viszont káros... személy. Ha eszébe jut az embernek, hogy maga tanár, és mérgezi az ifjúságot azzal, hogy pópákat gyárt belőle... — Jurin kis ideig gondolkozott, majd kérlelően, humorosan mondta: — Nagyon szeretném, ha előbb halna meg, mint én, akár ma! Rögtön...

— Hát öljön meg — ajánlotta Krasznov, és lassan, szinte erőlködve kiegyenesítette nyakát, felemelte arcát; keskeny, apró szeme kékes fénnyel lobbant fel.

— Nincs hozzá erőm — felelte Jurin.

Toszja, kezében a szamovárral, halkan megszólalt:

— Mit csinálnak? Megőrültek? Kérem, hagyják abba az ilyen... tréfát. Neked árt a mérgelődés, Zsenya, és túl sokat iszol. Meg cigarettázol.

Szamgin megigazította szemüvegét, és csodálkozva pillantott az asszonyra; nem várta, hogy ez a nő képes legyen ilyen nyers, parancsoló hangon beszélni. Még csodálatosabb volt, hogy engedelmeskedtek neki, sőt Krasznov már kérlelte is:

— Bocsásson meg...

— Inkább segítsen megteríteni, ideje, hogy vacsorához üljünk. Kártyások, hamar végeznek?

A szamovárt a pohárszék mellett álló asztalkára tette, és miközben a szalvétákat rakosgatta, Szamginhoz fordult:

— Egyesek kártyával játszanak, mások szavakkal, maga pedig hallgat, akár egy külföldi. Az arca mindennapi, és bizonyára rideg, heves és makacs ember, ugye?

— Nem tudom. Még nem ismertem meg önmagamat — jelentette ki váratlanul Szamgin, és úgy tetszett neki, hogy igazat mondott.

— Akár egy külföldi — ismételte Toszja. — Előfordult nálunk a cukrászdában: mindenki kávézik, fecseg, nevetgél, az egyik sarokban pedig egy angol ül, és mindenkit lenéz.

— Én távol állok ettől — mondta Szamgin, az asszony pedig kijelentette:

— Hát én bizony nem szeretem az angolokat! Olyan... pulykák! — És bekiáltott a szalonba: — Kártyások, hamar végeznek?

A kártyázók megjelentek, részint vidám, részint elkeseredett arccal. Öröm ragyogott Dronov arcán és Orehova szemében, aki fontoskodón felfújta arcát, a kis vörös hölgy idegesen rángatta vállát, Nogajcev pedig zsebre dugott kézzel a mennyezetre bámult. Békésen vacsoráztak, elragadtatással nyilatkoztak a maréna és a hatalmas pulyka pompás ízéről, párhuzamot vontak a Miljutyin-boltok gasztronómiai gyönyörei és az Ohotnij-rjad gazdagsága között, s Orehova kivételével valamennyien egyetértettek abban, hogy Moszkvában jobban, változatosabban étkeznek Krasznov, aki Nogajcevvel szemben ült, arra terelte a szót, hogy az értelem szüntelen fejlődése mindjobban fokozza az emberek étvágyát a földi javak iránt, és ezzel csak növeli a szenvedések tömegét, s egyáltalán nem segíti elő a létezés értelmének tudatosítását.

— A buddhizmus igazsága egy axiómában rejlik: minden létezés szenvedés, de szenvedéssé a kívánság teszi. A szenvedések szüntelen fokozódása a kívánságok fokozódása

miatt, és végül a halál meggyőzi az embert arról, hogy mennyire illuzórikus az egyéni jólét elérésére irányuló törekvése.

— Nem, kérem, a halálról nem kell beszélni — jelentette ki Toszja szigorúan. Dronov támogatta:

— Én is ellene vagyok. Vigye az ördög!

— Helyesen mondta Zsenya: a halál mindenkinek személyes ügye.

— Bár ugyan személyes ügy — fogott bele Nogajcev, de amikor Toszja ráfüggesztette sötét szemét, hirtelen változtatott hangján, és gyorsan így folytatta: — Hát azt tudják, híre jár, hogy az eszereknél nincs minden rendben.

— A fejekben? — kérdezte Jurin.

— A pártban, a vezetésben — magyarázta Dronov, aki nyilván nem értette meg a kérdés iróniáját, vagy nem akarta megérteni. — Ez a hír nem új keletű.

— A legutóbbi letartóztatások állítólag provokáció eredményei...

Krasznov közölte, hogy Raszputyin hívására Pétervárott megjelent Iliodor szerzetes, a caricini lázadó, és Virubova bemutatta a cárnénak.

— Házi ügyek, családi ügyek — jegyezte meg Nogajcev, Dronov pedig szellemeskedett:

— A szerzetes a hölgyek számára ízesebb a füstölt marénánál...

— Ó, Ványecska — sóhajtott fel Toszja.

Szamgin figyelte, hogyan táplálkozik Krasznov, milyen gyorsan és biztosan leli meg fürge keze a legjobb falatokat, és ezt gondolta:

„Ez mindig jól fog lakni."

A vörös hajú hölgy hátravetette fürtjeit, s csengő hangon beszélni kezdett:

— Szörnyen sok az esemény a mi országunkban! — mondta sóhajtva, és kidüllesztette kékes, kerek szemét, s ettől arca még inkább babaszerűvé vált. — Mindig így volt, és nem is tudom: mikor lesz vége. Folyton események, események, és egy intelligens embernek mindenre gondolnia kell.

Paraszt- és diákforrongások, terror, japán háború, terror, a hajóhad lázadása, megint terror, január kilencedike, forradalom, Állami Duma, és megint csak terror! Végeredményben félő kimenni az utcára. Teljesen megzavarodom! Mi lesz hát ennek a vége?

Jurin mosolyogva súgott Toszjának valamit, az asszony megfenyegette ujjával, és így szólt:

— Nem kell! Ne rakoncátlankodjál.

Mindnyájan hallgattak. Szamgin azt gondolta, hogy ez a nő gúnyosan beszél, de amikor jobban szemügyre vette arcát, észrevette, hogy szemében könny csillog, és ajka remeg.

„Sokat ivott" — állapította meg, a kis vörös pedig egyre izgatottabban, tiltakozón folytatta:

— Franciaországban, Angliában megteheti az értelmiség, hogy nem foglalkozik politikával, ha nem akar, nekünk viszont kell! Mindegyikünk köteles gondolkodni mindenről, ami az országban történik. Miért köteles?

Halkan szipogni kezdett, Orehova a vállát simogatta, és basszus hangján nyájasan tanácsolta:

— Ne idegeskedjék, kedves Anna Zaharovna, árt magának.

— Úgy vágyik az ember rendre, nyugalomra! — kiáltott fel idegesen Anna Zaharovna, miközben kicsiny zsebkendőjével szemét törölgette.

Szamgin ellenségesen nézett rá, és ezt gondolta: „Milyen durván el lehet torzítani egy igen értékes gondolatot."

Békéltetően kezdte el Krasznov:

— Módunk van arra, hogy hátat fordítsunk a rossznak, és jót alkossunk. Lev Tolsztoj zűrzavaros gondolatai között akad egy keresztényi igazság: tagadd meg önmagadat, és e világ sötét dolgait! Végy kezedbe ekét, és hátra sem nézve indulj előre, dolgozzál a barázdában, melyet a sors számodra kijelölt. A mi szántóvetőnk, táplálónk, engedelmesen követi...

Nem hallgattak rá. Orehova és a kis vörös nő felállt az asztal mellől, és elbúcsúzott Toszjától, felállt Nogajcev is. Dronov így szólt Szamginhoz:

— Tehát utazunk?

Szamgin hazafelé tartott a barátságos holdfényben fürdő utcákon, beszívta az éles, de üdítő levegőt, és mosolygott magában. Elégedett volt. Felidézte emlékezetében az Anfimjevna halpástétomaira összegyülekező társaságot Hriszanf bácsinál, és mindent, amit a moszkvai felkelésig megfigyelt; felidézte, és látta, milyen élesen megváltoztak a vitatémák, érdekek, milyen nyíltan beszélnek arról, amiről azelőtt hallgattak.

„Ezek természetesen más emberek — emlékeztette önmagát, de nyomban ezt gondolta: — Viszont másfelől talán érdekesebbek. De miért? Közelebb állnak a mindennapi élethez?"

Nem oldotta meg ezt a kérdést, és úgy találta, kellemes volt, hogy legokosabbnak érezhette magát ezek között az emberek között. Csak ennek az ostoba, vörös hajú babának a hisztérikus kirohanása volt kellemetlen.

„Milyen buta."

Szamgin amint éberen figyelte önmagát, hajlandó volt általában elismerni, hogy talán még sohasem érezte magát ilyen frissnek és magabiztosnak. Alaphangulata az önvédelem hangulata volt: néhány éles kérdést szokott feltenni magának, korántsem mindig őszintén, amelyek alkalmasak voltak önbecsülése csökkentésére. Ez alkalommal azonban ezt kérdezte önmagától:

„Talán mert az örökség révén független ember lettem? Ideig-óráig független" — tette hozzá, mivel eszébe jutott, hogy az örökség értékét nem ismeri. De ez a kérdés valamiért nem követelt megoldást, talán azért nem, mert emlékezetében felbukkant Toszja alakja, keble, melyet harciasan kiemelt a szarafán. Szamgin abban a korban volt, amelyben sok, nagy szexuális tapasztalatú férfinál és nőnél a normális, biológiai vonzódás fiziológiai kíváncsisággá változik, amely makacs vágy jellegét ölti, hogy megtudja, miben különbözik az egyik nő vagy férfi a másiktól. Az ilyen esetekben az emlékezet és a képzelet, egyesült erővel, éppoly zsarnokian hathat némelyekre, akár a szenvedélyes szerelem. Messalina

azonban valószínűleg nem sokáig elégítette volna ki Don Juan kíváncsiságát, mint ahogy az sem az övét. Toszja csábítónak és könnyen elérhetőnek látszott; Szamgin gyönyörűséggel gondolt rá, elképzelte meztelenül, s Marinához hasonlónak gondolta, amilyennek őt látta a szektás szertartás után. Marina továbbra sem hagyta nyugton, egyik legfájóbb pontja maradt életének, és éjjelente nemritkán megrabolta álmától. Azonkívül, egy idő óta, a kellemetlen élmények ellensúlyozására a Párizsban vásárolt könyveket olvasgatta, amelyek az érzékiség játékára terelték figyelmét, s könnyűszerrel véget vetettek az apró gondolatok meddő, fárasztó nyüzsgésének.

Az egész következő napot Szamgin magányosan töltötte, ugyanabban a friss hangulatban, miközben elnézően fontolóra vette Dronovot és ismerőseit. Odakint vadul kavargott, vijjogott és sivított a vihar, s havat szórt az ablakba; a fehér forgatagban olykor felbukkant és eltűnt a nagy, fekete szakállas cár alakja a kövér, mozdulatlan lován: erősen visszafogta a paripát, mintha eltévesztette volna az utat, és nem tudná, merre induljon. Szamgin cigarettázva fel-alá járkált a szobában, ült, feküdt, és mint a sakkozó, úgy helyezgette az ismerős emberi figurákat, s igyekezett hasonlóságot találni köztük. Először félrerakta a legkevésbé érdekes és legkellemetlenebb emberek csoportját. Ezek azok voltak, akiket korlátok közé szorított egy meghatározott érvrendszer; Kutuzov vezette őket, és előre lehetett tudni, mit fog mondani mindegyikük erről vagy arról a kérdésről.

„Befejezett emberek, képtelenek további fejlődésre. A szocialista egyház papjai — talált nevet számukra. — Elfelejtették, hogy a szocializmust a burzsoázia találta ki, és a kereszténység szegényes fantasztikumának következménye. Az osztályharc és a mindenféleképp műveletlen proletariátus teljességgel lehetetlen diktatúrájának hirdetői. Én nem tagadom a szocializmust abban az alakjában, ahogyan a németek értelmezik. Németországban: a burzsoá kultúra számára természetes lépés, mely előre visz. Náluk történelmileg érthető. De nálunk? Egy olyan országban, ahol lehetséges

egy Razin, Pugacsov, parasztzendülések, moszkvai felkelés... Őrültség. Néhány becsvágyó kalandorsága, akinek nincs mit veszítenie..."

Maga is őszintén elcsodálkozott éles és határozott bírálatán, még sosem gondolkodott ilyen hangnemben, s ez nyomban felemelte, megnövelte önmaga szemében. A tükörbe pillantott, és látta, hogy átnedvesedett haja most megszáradva, simán borítja fejét, és elárulja, milyen kevés, és mennyire megritkult. Fogta a kefét, és iparkodott felfésülni, s bár dúsabbnak látszott, mégis ezt a gondolatot keltette:

„Nemsokára kopasz leszek."

Ez nagyon kellemetlen volt.

Egyik kezében a kefével, másik kezének pedig ujjaival őszbe csavarodott halántékát simogatta, és vagy két percig szigorúan vizsgálta arcát, nem gondolt közben semmire, csak önmagát figyelte. Arca jelentősnek és okosnak tetszett. Egy olyan ember kissé száraz, de finom arca, aki nem fél szabadon gondolkodni, és leküzdhetetlenül gyűlöli a független gondolaton elkövetett minden erőszakot, korlátozására irányuló minden kísérletet.

„Ér-tel-mi-ségi — nevezte meg magát gondolatban tisztelettel. — A történelem új ereje, olyan erő, amely még nem ébredt kellőképp tudatára saját fontosságának és a követendő iránynak." Azután kifésülte a keféből a kihullott hajszálakat, csomóba csavarta, a hamutálcába tette, majd gyufát gyújtott, és amikor a hajszálak sisteregve elégtek, felsóhajtott. Kissé lehiggasztotta ez az áldozat, amelyet az idő múlásának hozott; majd megint elkezdte összefűzni az embereket, a jellembeli hasonlóság tünetei alapján. Dronovot Mitrofanov mellé állította. Azután Tagilszkijt kapcsolta hozzájuk. Rövid gondolkodás után egy negyediket is csatolt oda: Makarovot, de nyomban ráeszmélt, hogy ez nem helyes, nem találó.

„Ljutov illik hozzájuk. Meg Berdnyikov. Igen, éppen ez az állat Berdnyikov."

Lomha hústömege úgy bukkant fel Szamgin képzeletének

játékában, mint a mesebeli medve; arról szól ez a mese, hogy néhány kisebb állat egy lókoponyában vert tanyát, hogy jó barátságban együtt éljen, de ott termett a medve és megkérdezte: „Ki lakik abban a koponyában?" És amikor az állatkák megnevezték magukat, így felelt: „Én pedig szétlapítlak mindnyájatokat!" S ráült a koponyára, és szétlapította lakóival együtt.

Berdnyikov tarka, cinikus fecsegésének kellemetlen, megalázó emléke bosszantóan összekavarta a figurák felállítását, érdektelenné tette a játékot. Meg a figurák önmagukban is — bár sok kisebb gondolati és szavakbeli hasonlóság volt közöttük — csak egyetlen fontos és világos hasonlóságot árultak el: szándékaik határozatlanságát.

„Min igyekszik megállapodni Makarov, Tagilszkij? Mit akarnak? Miért adott pénzt Ljutov az eszereknek? Mivel akadályozta az ő életét az önkényuralom?"

Odakint a hófergetegben mozdulatlan lován ott táncolt a fekete, szakállas, rendőrsapkás cár; ez a cár semmiben, semmiképp nem hasonlított ahhoz a másikhoz, aki sebesen vágtatott a Szenátus téren, és szilaj paripájának patái kígyót tiportak.

Szamgin ellépett az ablaktól, lefeküdt a díványra, és a nőkről kezdett gondolkodni, Toszjáról, Marináról. Este pedig, a vasúti kocsi fülkéjében kipihente magát, minthogy Ivan Matvejevics Dronov szakadatlan, lelkendező beszédét hallgatta. Dronov szemben ült vele, egy pohár fehér borral kezében, az üveget két térde közé szorította, jobb tenyerével pedig borotválatlan állát, arcát dörzsölgette — és Szamginnak úgy rémlett, még a lába alatt zúgó vasrobajon át is hallja a kemény szőrszálak recsegését.

— Érted, hol van a kutya elásva — magyarázta fojtott hangon, sebesen Dronov; csontos arcát ráncok barázdálták, szeme nyugtalanul futkározott, akárcsak azelőtt; kikémlelt az ablakon, a szikráktól és fényektől pásztázott sötétségbe, fürkészte Szamgin arcát, a poharat. — Az ember nem akarja, hogy bolondnak tartsák. Az élet, ördög tudja, mintha egy csapásra megöregedett, megráncosodott volna, egyúttal azon-

ban valami görcsös reszketés kezdődött benne, olyan... sietség, tudod... markoljatok, fiúk! Nos, az iparban, kereskedelemben ez természetes, e téren, mint a marxisták tanítják, vagy koldusokat gyárt az ember, vagy maga lesz koldus. A koldusság pedig, ámbár nemzeti ipar, de mégsem kellemes, nem segíti elő a büszkeség fokozódását. Pedig: „ember, ez büszkén hangzik", és ő, az ördögbe is, bizony büszke akar lenni. Nos, érted már...

Hátradöntötte fejét, és szájába töltötte a bort, s közben lelocsolta állát, mellét: az asztalkára rakta a poharat, és míg nyakkendőjét oldozta, így folytatta:

— Engem bizony, pajtás, zavarba ejt az értelmiség. Hiszen én, akár akarod, akár nem, hozzá számítom magam. Most pedig, tudod, élesen és mélyen széttagolódik. Idealisták, misztikusok, buddhisták, a jógikat tanulmányozzák, „Teozófiai közlöny"-t adnak ki. Eszükbe jutott Blavatszkaja és Annie Besant... Kalugában, ahol a kalugai tésztán kívül sosem volt semmi, most okkultizmusra adták a fejüket. Azt hinné az ember, hogy a forradalom után...

— Ez a mozgalom még a forradalom előtt kezdődött — emlékeztette Szamgin.

— Mint védőoltás? Profilaxis? — kérdezte Dronov, és óvatosan az ülés sarkába rakta az üveget.

— Lehetséges — ismerte el Szamgin.

— N-no igen. Egyszóval valaki előre látott valamit? De ki irányítja az egészet?

Szamgin elmosolyodott, és némán vállat vont.

— A realista írók pesszimisták lettek — mormogta Dronov, miközben a nedves nyakkendőt simítgatta térdén, majd meglóbálta, s így folytatta: — Nemrégiben ezt a véleményt hallottam rólad: benned nincs meg az az általános orosz szokás, hogy felebarátod lelkébe nyúlkálj, vagy a zsebébe, ha lelke nincs. Ezt Tagilszkij mondta, Anton Nyikiforov...

— Alig ismerem — sietett kijelenteni Szamgin.

— Ő viszont, szerintem, helyesen..., értékelt téged — folytatta Dronov lehiggadva és szinte sértődötten. — Te az emberekkel... ridegen bánsz. Sőt, szinte undorral...

— Ez nem igaz — mondta szigorúan Szamgin. — Ő éppoly kevéssé ismer engem, mint én őt. Régóta ismered?...

— Vagy két éve. Lóversenyen találkoztunk először. Elveszítette a pénzét, vagy ellopták. Kölcsönvett tőlem, és sokat nyert. Felajánlotta a felét. Én azonban visszautasítottam, megtettem ugyanazt a lovat, és háromszor annyit nyertem, mint ő. Nos, aztán kirúgtunk a hámból... egy kicsit. És összeismerkedtünk.

— Miféle ember? — kérdezte Szamgin óvakodva.

— Ördög ismeri ki magát nála — felelte Dronov elgondolkodva, majd ismét fellobbant, és sebesen magyarázni kezdte: — Ilyen is, olyan is. A belügyminisztériumban szolgál, talán a rendőrségen, de a legkevésbé hasonlít besúgóhoz. Okos. Mindenekelőtt okos. És bánatos. Mint a reménytelen szerelmes, de nem tudni, miért? Udvarol Toszkának, de csak látni kellene, hogyan! Szemtelenségeket mond neki. Toszka pedig ki nem állhatja. Általában: kurzívval nyomtatott ember. Én szeretem az ilyen... tökéletleneket. Mert amikor tökéletes, akkor gyalog nem is lehet beszélni vele.

„Ez rám vonatkozik" — állapította meg Szamgin, és így szólt:

— Csinos nő a feleséged.

— Mindenki kedveli — mondta Dronov, és elfintorította az arcát. — Viszont szinte nem is feleség. A háztartással édeskeveset törődik, mint valami cseléd. Tagilszkij régóta ismeri, ő mutatott be neki. „Nem akar felszedni egy csinos lányt, aki közömbös a sorsa iránt?", kérdezte. Tagilszkijt nyilván elutasította, és azért nevezi az most a hálószobák vándorának. De én nem vagyok féltékeny: tisztességes nő. Érdekes vele az élet. És, tudod, nyugalmas is: nem csal meg, nem árul el.

— Hát Jurin? — kérdezte Szamgin.

— A kis bolsevik. Van esze. De, mint látod, kijátszott kártya. Őt szereti Toszka, de anyai szeretettel.

Olyan unott hangon beszélt, hogy Szamgin kénytelen volt erre gondolni:

„Tetteti magát."

Vagy két percig mindketten hallgattak, azután Dronov így szólt:

— Nos, hát mi lesz, alszunk? — De miután levetette s az ülésre hajította kabátját, és órájára pillantott, ismét beszélni kezdett: — Nos, megyek megszerezni egy világraszóló könyv kéziratát... Petya Sztruve és társai készítették. Azt mondják: a „Haladj hátrafelé!" témájára készült. Hiszen ő még ezerkilencszázegyben kiadta a jelszót: „Vissza Fichtéhez", így hát... De mindezek ellenére az eszereknél valami nincs rendjén. Egyszóval széthúzás. Jurin azt állítja, hogy mindez jó! Azt mondja: kirostálódik a pelyva, a sokféle szemét, és megmarad a legtisztább, nemes mag... N-na igen...

— Helyes nézet — mondta Szamgin, hogy mondjon valamit.

— Nem tudom — válaszolt Dronov és elhallgatott, de amikor már hálóneműben a fekvőhelyén ült, s állát dörzsölgette, hirtelen mérgesen feldünnyögött: — Tudod, mégis a legtalálóbb és a legveszedelmesebb, amit kitaláltak: az osztályteória és a munkásosztály diktatúrájának eszméje.

Szamgin lehajtotta fejét, és pápaszemén keresztül Dronovra pillantott, az azonban már lefeküdt, s magára húzta a takarót.

„Megsértődött — állapította meg Szamgin, és eloltotta a lámpát. — Érdekesebbé vált, s úgy látszik, okosabb is. De mégis kár volt megengednem, hogy tegezzen."

— Nevetséges — mondta Dronov.

— Micsoda?

— Hogy egy német származású ember tanítsa hazafiságra az oroszokat.

Szamgin kis ideig hallgatott, majd engedve vágyának, hogy torkára forrassza a szót Dronovnak, szárazon, oktatón magyarázni kezdett:

— Sztruve kétségtelenül érdemeket szerzett az értelmiség szemében: elsőnek mutatott rá, hogy az egyén történelmi szerepe illúzió, öncsalás...

— Hát még mi? — kérdezte Dronov rövid hallgatás után.

„Még az, hogy elismerte az egyénnek azt a jogát, hogy

tudományos szenvtelenséggel figyelje a jelenségeket" — akarta mondani Szamgin, de nem szánta rá magát, és álmos hangon így szólt:

— Késő van. Aludjunk...

De Dronov nem hagyta annyiban; oldalán feküdt, és míg ujjával kavarta a félhomályt, csípősen, emelt hangon magyarázta:

— Az egyén szerepét tagadta, mivel marxista volt, utána, mint te is tudod, átcsapott az idealizmusba; idealizmus pedig nincsen individualizmus nélkül, olyan individualizmus viszont, amely tagadja az egyén szerepét az életben: badarság! Képtelenség...

Szamgin nem felelt, de elalvóban ezt gondolta:

„Keveset olvasok filozófiai kérdésekről."

— Moszkva! — ébresztette fel Dronov; vastag, bolyhos, dohányszínű ruhájában, simára fésülve tekintélyesen hatott.

— A Moszkovszkajában reggelizünk, egy órakor, jó? — ajánlotta.

— Ha időm engedi — mondta Szamgin és elhatározta, hogy nem megy reggelizni a Moszkovszkajába; a pályaudvarról egyenest a közjegyzőhöz hajtatott, hogy megtekintse Varvara végrendeletét. Itt kellemetlen meglepetés várta: a házra huszonötezer rubel magánkölcsön volt betáblázva, első helyen. A sárga arcú, ösztövér, lapos közjegyző, akinek hegyes állán hegyes, ősz szőrcsomó ágaskodott, és vöröses szeme a sügéréhez hasonlított, közölte, hogy a hitelező hajlandó megvásárolni a házat, s ráfizetne még tíz-tizenkétezret.

— Csak ennyit? — kérdezte Szamgin, miután megállapította, hogy tizenkétezerből egymaga négy esztendeig is igen rendesen megélhet. A közjegyző megrázta tar fejét, cuppantott és megismételte:

— Csak ennyit.

A közjegyző nem keltett bizalmat, és Szamgin arra gondolt, meg kellene tanácskoznia az ügyet Dronovval: ő bizonyára tudja, mennyiért adják el a házakat. Varvara házában újabb kellemetlenség fogadta: a főkaput kinyitó fekete hajú, hegyes orrú csitri örvendezve, vidáman kiabálta:

— Varvara Kirillovna nincs idehaza, Pétervárra utazott!

A lány örömét Szamgin illetlennek vélte, és szigorúan kijelentette:

— Varvara Kirillovna meghalt!

— Úristen — mondta halkan a lány, de hirtelen hátrahúzódott és megkérdezte: — De hátha hazudik? — És sipító hangon nyomban elkiáltotta magát: — Felicata Nazarna!

Megjelent az ismerős, lapos mellű, keskeny ajkú nő, csipkés bóbitával, nyakát fontoskodóan meghajlította, és üveges szemét némán Szamgin arcára függesztette; a leányzó pedig Szamginra mutatott, és izgatottan, sebesen magyarázta:

— Azt mondja: meghalt Varvara Kirillovna.

— Én nem tudok semmiről — mondta a nő, és nem segített Szamginnak a vetkőződésben, amikor pedig az be akart menni az előszobából a lakásba, útját állta.

— Engedelmet kérek, már hogyan...

— Menjen innen! — rikoltotta Szamgin. — Mi az, talán nem ismer?

— Ismerem, kérem, de nem tehetem...

Egy lépést tett oldalt, és fahangon vezényelte:

— Anka, telefonálj az őrszobára, hogy jöjjön át Miron Petrovics.

— Ostoba! — hordta le Szamgin. — Kidobom! — kiabálta, de nyomban restellni kezdte dühét; az asszony nem maradt el a sarkából, s monoton hangon, gyilkos-unalmasan magyarázta:

— Ha joga van hozzá, ki is dobhat, de szitkozódni nincs joga. Én alkalmazott vagyok, vagyon van rám bízva.

— De hiszen tudja, ki vagyok — emlékeztette Szamgin békéltetőn.

— Én Varvara Kirillovna szolgálatában állok, és tőle nem kaptam intézkedést az úrról... — Nyomon követte Szamgint, mindegyik szoba ajtajában megállt, és szemlátomást attól félt, hogy Szamgin felvesz és zsebre dug valamit; így azt a vágyat keltette a ház urában, hogy a fejéhez vágjon valamit.

Így ment ez vagy húsz percig, és Szamgin idegei már pattanásig feszültek. Cigarettázott, fel-alá járkált, leült, és úgy érezte, viselkedése csak megerősíti az ostoba fehérszemély gyanakvását.

„Ha magára hagyom, akár huszonnégy órára, kifoszt" — állapította meg Szamgin.

Végül megérkezett a fekete szakállú, kövér rendőrfőnökhelyettes, szótlanul végighallgatta a két felt, majd nyomatékos basszus hangon kijelentette:

— Jogász létére önnek tudnia kellene, hogy orvosi vagy kórházi bizonyítvánnyal köteles igazolni a halál bekövetkeztét.

— A bizonyítványt a közjegyzőnél hagytam, ott érdeklődhet.

— Nem kötelességem — mondta a rendőrtiszt mélyet sóhajtva, és ráborította pilláit téglapiros arcából csillogó, nagy, fekete szemére.

— Megfizetem a fáradozását — mondta Szamgin, és átnyújtott egy huszonöt rubeles bankjegyet.

— Nagyszerű — válaszolta az; széles tenyerét sima koponyájához lendítve, tisztelgett, majd elment, s ujjával intett Felicatának, hogy kövesse.

Szamgin pocsékul érezte magát. Kellemetlen emlékek rohanták meg az ebben a házban töltött életéről. Kellemetlenek voltak a különféle ódon bútorokkal telezsúfolt, mindenféle apró limlommal megtömött szobák; e tárgyak a háziasszony esztétikai ízlésére vallottak. Varvara hálószobájának falán nagy fénykép lógott, amely őt, Szamgint ábrázolta, frakkban, tök formájú fejjel: szintén kellemetlen látvány.

„Ördög vigye, hadd lopjon meg ez az ostoba liba" — határozta el magát, és elment a Dronovval megbeszélt találkozóra.

Moszkvát dús hóköntös ékesítette, a háztetőket vastag pehelydunyhák borították, az utcalámpákat fehér turbán fedte, mindenütt csillogott a hideg ezüst, s a várost megülő fagyos hópermet szintén az oxidált ezüst nyugodt csillogá-

sára emlékeztetett. Az emberek lába alatt porcogva csikorgott a hó, zizegtek és halkan sikongtak a vas szántalpak.

„Otthonos város" — gondolta Szamgin helyeslőn.

Dronov még nem érkezett meg a szállóba; Szamgin nagy nehezen talált egy üres asztalkát a táplálkozó vendégekkel zsúfolásig megtelt, beszéd morajától, üveg, fém és porcelán csörömpölésétől visszhangzó étteremben. Nem először ült a moszkvai konyhaművészet e szentélyében, szívesen volt itt, figyelte a tekintélyes polgárok változatos beszédét, s úgy hitte, hogy a jóllakottságtól mámorosan nyilván őszintébbek itt, mint bárhol másutt. Egy ízben valósággal arra gondolt, hogy ez a tarka, kusza hangzavar bizonyára a kronstadti székesegyházban tartott „nyilvános gyónások"-hoz hasonlít, melyeket a híres Ioann Szergijev pópa rendezett. Szamgin elfogott néhány kiszakított mondatot, izgatott beszédfoszlányt, s meg volt róla győződve, hogy ez a könyveknél, újságoknál jobban, helyesebben segít megértenie, „mi tölti ki az emberek életét?"

Lám; most is egy kellemes basszus beszél a háta mögött intő hangnemben:

— Mi, vidékiek nyugodtabban élünk, mint önök, moszkvaiak, nekünk van időnk megfigyelni önöket, és mit látunk?

— Vegyen még a tokhalból — tanácsolta a basszusnak egy lusta, színtelen hang.

— Örömmel.

Elöl pedig hullámosan hajladozott egy szűk zekével borított, hosszú, keskeny hát, és öblösen, kissé orrhangon tört föl a panasz:

— De hát hogy lehet ez, Pjotr Vasziljevics, bátyuskám? Tavasszal az egyesült nemesség a politikai reformok ellen foglalt állást, és most a miénk, a moszkvai, az önkényuralom érinthetetlensége mellett nyilatkozott; hát mi, gyárosok, mit tegyünk?

A basszus nyilván már elfogyasztotta a tokhalat, mert folytatta intelmeit:

— Az önök irodalmi ízlésének sebes váltakozásában még-

is észreveszünk bizonyos egyformaságot. Bár Ibsen antidemokratikus eszméi állítólag már lejáratták magukat, helyét a színházban Hamsun foglalta el, márpedig az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. Hiszen Hamsun szintén antidemokratikus, ellensége annak a politikának...

— De hőse, Careno, könnyen megtagadta eszméit, hogy bejusson a storthingba — fűzte közbe a lusta hang.

— Lám, lám! Hát ez az, hogy megtagadta, mint manapság nálunk is megtagadja önmagát jó néhány kispolgári értelmiségi, menekül a társadalmi tevékenység elől, a személyes siker kedvéért, semmibe veszi az ősök hagyatékát és a forradalom tanítását...

— Ugyan már: hagyaték, tanítás! Új jelszó van manapság: enrichissez-vous — gazdagodjatok meg! Ez a forradalom hagyatéka...

— Gúnyolódik?

A lustahangú mérgesen magyarázta:

— Eh, miféle gúny ez! Mindenki zabálni akar.

— Saját emberi méltósága rovására...

— Maga, Nyifon Ivanovics, özönvíz előtti ember. Bezzeg a fiatalság, meg a kispolgári értelmiségiek... nem ülnek ölbe tett kézzel! Volt nekem egy írnokom, ezerkilencszázhatban megtévedt egy kissé, letartóztatták. Ügyes kölyök, és nem is ostoba, egyetemre készült. Nos, én kiszabadítottam. Ő pedig, ördög szánkázzon a hátán a kutyafülűnek, lemásolta az egyik iratomat, és eladta az érdekelt félnek. Hétezer rubel honoráriumtól estem el, pedig lehetetlen volt elveszíteni az ügyet.

— Ott minden a miénk, egészen a Belaja folyóig! — mondta valaki rekedten és olyan hangosan a Szamgin melletti egyik asztalnál, hogy ő is és még sokan mások a kiabáló felé fordultak. Vörös homlokú, nagy szemű férfi ült ott, igen sűrű, világos szakálla és mérges bajusza volt, amely nem takarta el élénkpiros, vastag ajkát; egyik kezében villát szorongatott, s mintákat rajzolt vele a levegőben. — Birszkajától egészen a hegyekig a miénk! A lakosság pedig: baskírok, vademberek, munkakerülő, semmirekellő népség, szé-

gyene a földnek, kolduskent jár az arany közepette, lusta felvenni a földről...

Ketten hallgatták: egy kékes fülű, tar férfiú, érdemrenddel a nyakán, valamint egy nagy orrú, hórihorgas asszonyság, talpig feketében: apácához hasonlított.

Az érdemrendes ember felállt, és így szólt:

— Szemügyre vesszük majd a dolgot, én és a mérnök öm...

Az asszony pedig csengő hangon, mérgesen kérdezte:

— Soká kell utáz odá?

— Dehogy is soká! Négy nap hajón. Végighajózunk a Volgán, Kámán, Belaján, ott a Belaja mentén olyan gyönyörű vidékek vannak, hogy eláll a szemed-szád, Klarisza Jakovlevna. — Kiegyenesítette hatalmas termetét, s lelkesen trombitálta: — Én nem vagyok ellensége az államnak, ha ilyen nagy dologba vágjátok a fejszéteket, olcsón odaadom a földet. — A zekés ember elfordította fejét, és megmutatta Szamginnak sötét fél szemét, hegyes orrát, ősz kecskeszakállát, elnézte, amint a szárnyas kabátú vendég megszámolja a tányérban a számlából visszajáró ezüstpénzt, majd halkan odaszól szomszédjához:

— Három ötöst hagyott borravalóra, a vén kan! Szamarai kereskedő, az uráli kozákok fajtájából. Pénze mint a pelyva, baskír földjébe belefér egész Franciaország. Nyizsnyijben láttam, a vásáron, mulatni, azt tud! Vakmerő dög, kártyás, szoknyavadász, korhely.

— Az ilyen bölények már kihalhatnának.

— Ki is halnak... Hamarosan.

A felszabadult asztalt nyomban elfoglalta egy átöltözött katonatiszthez hasonlító, nyalka egyetemista, valamint egy gyér szakállú, szerény külsejű ember, aki egy kissé Anton Csehov ifjúkori képeire emlékeztetett. Az egyetemista kezébe vette az étlapot, eltakarta vele aranyszínű bajuszkával ékesített, pirospozsgás arcát, s mintha csak az étlapból olvasná, ízesen így szólt:

— Borisz, olvasd el Oscar Wilde „Szocializmus és emberi lélek" című művét.

— Már olvastam — felelte halkan, bűnbánóan a szerény ember.

— Emlékszel: „A szegények önzőbbek a gazdagoknál."

— Ez paradoxon...

— Ez a paradoxon, pajtás, tiltakozás az általánosan elfogadott aljassággal szemben — mondta az egyetemista meggyőzően, majd körülpillantott, összehunyorította hideg, szürke szemét, és hozzátette:

— A paradoxont nem úgy kell érteni, mint torzítást, hanem mint visszatükröződést.

Zavarta Szamgint abban, hogy hallgassa a háta mögött folyó érdekes beszélgetést: a zekés ember jól érthetően beszélt, orrhangú szavainak patakja azonban folyton beleveszett a zsivaj szüntelen forgatagába. De ha megerőltette a fülét, el tudott fogni néhány mondatot.

— Sztolipint helyeslem; jó dolgot, bölcs dolgot tervezett. Jóllakatni a különbeket, ez már európai politika. Hiszen egész életünkben minden a különb kiválasztására épül, nemde?

Valaki gúnyosan elrikoltotta magát:

— Széthullott a maguk „Szög" szindikátusa, egy árva szög sem maradt belőle!

— Tévedsz, Sztyepan Ivanovics, nem hullott szét, hanem kibővült, most „Huzal"-nak hívják.

— Ércért, Honért...

— Lám, Németországban, Pjotr Vasziljics, ott a legkülönb szociáldemokratákat lakatták jól. Beültették a Reichstagba: „Hozzatok törvényeket, fiúk!" Benn is ülnek, törvényt is hoznak, és minden a legnagyobb rendben, sehol semmi lázongás.

— De sztrájkok mégis vannak!

— Mit számítanak a sztrájkok? Ha a bajt kihajítjuk kívülre, kényelmesebb gyógyítani. Nem, drága barátom, az egész bölcsesség a különbek kiválogatásában áll. Az a Julius Caesar helyesen vélekedett a kövérekről, jóllakottakról.

— Utána, Caesar után, észrevették, hogy a jóllakott nem érti meg az éheset.

— Gondolja csak el, bátyuskám, mint képviselő és a kormány tagja, hogyha idejében felhasználják, Jemeljan Pugacsov is Nagy Katalin körül forgolódhatott volna, Grigorij Potyomkinnal együtt.

— Tréfa ez, kérem!

„A forradalom megtanította az embereket arra, hogy eredetien, őszintébben gondolkodjanak" — állapította meg Szamgin.

És mintha csak bizonyítani akarná ezt a megfigyelést, valahol a közelben felmordult egy zord hang:

— A balkáni politika bizony nem kevés pénzünkbe és erőnkbe került, s íme elismertük Bosznia és Hercegovina annektálását, amivel jelentékenyen megerősítettük Ausztriát, tehát Németországot is...

Berontott Dronov, csapzottan, mérgesen, és nagy robajjal eltaszított egy széket.

— Elszalasztottam a könyvet, már szedik. Megszereztem az első ívek levonatát. Elszalasztottam, hogy az ördög vinné! Két gyűjteményes kötetet adtam már ki, de a harmadik kisiklott előlem. Manapság, pajtás, a gyűjtemények vannak divatban. A bolsiktól, Lunacsarszkijtól, Bogdanovtól, Csernovtól kezdve egészen a monarchista Gringmutig, mindenki kínálja gondolatocskáinak áruját, nagyban és kicsinyben. Kapós áru. Mit eszünk?

— Képzeld el magad, Borisz, a szocializmus idején. Mihez kezdesz majd? — beszélt az egyetemista. — Értsd meg: az ember nem képes másként cselekedni, mint saját énje érdekeitől vezérelve.

Szamgin hirtelen ráébredt: nem akarja, hogy Dronov hallja ezt a beszédet, és nyomban saját ügyeire terelte a szót. Dronov tenyerével a homlokát és borzas haját simogatta, és szó nélkül, vodkás poharába bámulva, végighallgatta, majd bólintott, mintha ledobna valamit a fejéről.

— Eladni a házat: könnyű dolog. A házaknak jó áruk van, vevő akad elég. A forradalom ráijesztett a földbirtokosokra, sokan Moszkvába költöznek. Nosza, igyunk. Megfigyelted azt az egyetemistát, aki ott ül? Új kiadás. Javított.

Börtönbe nem kerül a politika miatt, és ha odakerül, akkor valami más miatt. Eh, Klim Ivanovics, nincs nekem szerencsém — fejezte be váratlanul szaggatott, mérges mondókáját.

Erre felelni kellett valamit; Szamgin tehát megkérdezte:

— Mi bánt?

— Az, hogy nem találom a helyem — felelte Dronov sóhajtva, és felhajtott egy pohár bort.

— Megtalálod... Az élet mintha egyre tágasabb, szabadabb volna — tette hozzá önkéntelenül.

— Szabadabb? Nem tudom. Nagyobb a sürgölődés, talán ezért rémlik úgy, hogy szabadabb.

Sietve, hanyagul nekilátott az evésnek, Szamgin pedig ismét figyelni kezdett. Az étteremben megfogyatkozott a közönség, a hangok tisztábban csengtek, s valaki ingerülten kiabálta:

— Az ipar érdekeit nálunk csak Witte értette meg.

— Hát a földművelés érdekeit? Ahá?!

Másutt színházról vitatkoztak:

— Nem, elég már Osztrovszkijból és a Moszkva folyón túli kereskedők kifigurázásából. Ezek a kereskedők Moszkva múltja, távoli múltja!

— Hát a vidék?

— Nos, a Kis Színház hadd menjen vidékre, az igazi kultúrpolitikai színház pedig tisztuljon meg a mindenféle toprongyosoktól, nihilizmustól, és adjatok helyet neki a Kis Színházban, az ám! Van elég embere két színpadra is, ne aggódjatok!

Dronov elfogyasztotta a levest, a szalvétával megtörülte ajkát és megszólalt:

— Lám, megint hallgatsz. Monumentálisan hallgatsz, mint egy bronzszobor. Ragaszkodsz a régi mondáshoz: „Ne dobjatok gyöngyöt a disznó lába elé, akkor nem tiporja összse"... ugye?

— Nem szeretem a prédikációt. És a prédikátorokat sem — mondta szárazon Szamgin.

— Magad persze azért szereted. A prédikátorokat én sem

szeretem. Talán félek is tőlük, de nem mindtől. Nem, nem mindtől. Ne haragudj rám, ha durván beszéltem az előbb. Az a helyzet, hogy irigyellek, a nyugalmadat irigylem. Olykor az jut eszembe, hogy úgy őrzöd a bölcsességedet, mint a szüzességet. Nem akarod beszennyezni.

Legyintett. Rövid hallgatás után elgondolkozva s egyre növekvő biztonsággal mondta:

— Az élet erőszakot követ el az emberen. Igyunk hát!

Szamgin rápillantott, és megállapította, hogy Dronov már jóllakott; most végigfuttatta nyugtalan kis szemét a termen, és ezt mormogta:

— Nem szeretem ezt a Mammon-bálványtemplomot. Menjünk hozzád, ott elolvasom a levonatot, vissza kell adnom.

Szamgin ráállott, de előbb kávét rendelt: szeretett volna még kis ideig üldögélni, hallgatni. A szavak sűrű forgatagában minduntalan olyasmi ütötte meg a fülét, ami némi összhangban volt saját felfogásával. És mint mindig, amikor ilyen összhangot vett észre, egyre növekvő bosszúsággal érezte, hogy néhány fecsegő megrabolja azzal, hogy az ő sokrétű, dús élettapasztalatát durván leegyszerűsített gondolatokba önti, még mielőtt ő maga meg tudná lelni a hozzá illő, utánozhatatlanul pontos, vakítóan csillogó formát. Ilyen bosszús hangulatban hajtatott haza, s útközben elmesélte Dronovnak a Felicatával lezajlott, anekdotaszerű jelenetet. Dronov felkacagott.

— Ostoba! Teletömte magát angol regényekkel, Humphrey Ward a kedvence, a hűséges szolgáló szerepét játssza. Én Kócsagnak neveztem el, nem hasonlít rá? Az angol regény igencsak előmozdítja az ostobaság meggyökereződését, nem gondolod?

— Nem mindegyik — igazította helyre Szamgin, és Anfimjevna jutott eszébe.

Dronov, miközben az előszobában vetköződött, belenézett Felicata fontoskodó arcába, és nevetgélve kérdezte:

— Mi az, Kócsag, már megint micsoda cirkuszt csináltál, mi?

Felicata mintha szintén elmosolyodott volna, keskeny ajka belehasított szürke orcáiba, és szája meghosszabbodott, hangja pedig ellágyult. Lesegítette a felöltőt Dronovról, és így felelt:

— Ivan Matvejics, nekem kötelességem...

— Senkinek sem kötelessége ostobának lenni. Készítsd el a szamovárt, és szerezz két üveg „Graves" fehér bort, érted?

— Igenis, kérem...

— De szaporán...

„Arcátlan" — állapította meg Szamgin gépiesen annak láttán, hogy Dronov úgy viselkedik, mintha ő volna a ház ura.

Azután Dronov bement a szalonba, megállt a közepén, körülpillantott, és homlokát dörzsölgetve mormogta:

— Szerette az apró limlomot Varvara Kirillovna, noha értett az üzlethez, és jól ismerte a pénz szagát. Gazdag lehetett volna.

Órájára pillantott, mindjárt letelepedett egy karosszékbe, oldalzsebéből kihúzott egy köteg kefelevonatot és megkérdezte:

— Nos hát, miről is van itt szó?

A székben ült, és közben sebesen, de csendesen csoszogott talpával, mintha odaosonna valamihez; csontos arca szintén mozgott, szemöldöke remegett, ajka lebiggyedt, amitől felborzolódott a bajusza, kancsal szeme hunyorgott, és a papíron futkározott. Szamgin nekitámasztotta hátát a meleg cserépkályhának, cigarettára gyújtott és várt.

— Ahá, megvan — dünnyögte Dronov, és nyomban olvasni kezdett, jól érthető, sőt ünnepélyes hangon:

— „Az egyén belső élete az emberi lét egyedüli alkotóereje, és ez az egyetlen szilárd alapja minden társadalmi felépítésnek, nem pedig az öntelt, politikai természetű elvek."

Dronov lehunyta szemét, meglóbálta a papírcsíkokat, mint valami zászlót, majd megkérdezte:

— Szókimondó meghatározás, mi? Szép kis csapás, nem csupán a marxistákra...

— Olvasd tovább — ajánlotta Szamgin, abbahagyta a cigarettázást, és némi büszkeséggel emlékeztette önmagát:

„Én mindig tiltakoztam a politikának a szabad gondolkodásba való benyomulása ellen..."

— Itt több helyen alá van húzva — mondta Dronov, a lapokat zizegtetve, és lelkesen, sikongva kezdte olvasni: — „Az orosz értelmiség nem szereti a gazdagságot." Hű, te! Hallod? Talán bizony úgy nem szereti, mint róka a szőlőt? „Mindenekelőtt nem becsüli a szellemi, kulturális gazdagságot, az emberi szellem azon eszmei erejét és alkotó tevékenységét, mely a világ birtokbavételéhez és az ember igazi emberré változtatásához, életének a tudomány, művészet, vallás értékeivel való gazdagításához vezet..." Ahá, a vallás? „Meg az erkölcs értékeivel." Nos, persze, az erkölcs is. A nyakasok megszelídítésére. Ah, az ördögbe is.

„Pocsékul olvas a tökfilkó" — állapította meg dühösen Szamgin, akit igen érdekelt az ügy; eldobta kialudt cigarettáját, és sietve rágyújtott egy újra, Dronov pedig folytatta:

— „És ami a legjellegzetesebb, ezt az ellenszenvét kiterjeszti az anyagi jólétre is, mivel ösztönösen felismeri a kultúra általános eszméjéhez fűződő, szimbolikus kapcsolatát." Szimbolikus? — ismételte Dronov kérdőn, és lehunyta a szemét. — Szimbolikus? — mondta még egyszer, s meglóbálta a kefelevonatokat.

Egyre bosszantóbban, kellemetlenebbül olvasott, szüntelenül csoszogott, ugrándozott a széken, dülöngélt, a kefelevonatokat mozdulatlanul előrenyújtott kezében szorongatta, és közel tolta hozzá arcát, mintha valamiért nem akarná — vagy nem jutna eszébe — meghajlítani karját, és arca elé tartani.

„Elégedett valami miatt — állapította meg Szamgin bosszúsan. — De mi lehet az?"

Klim Ivanovics szintén kellemes érzéssel hallgatta a felolvasást, de nem kívánt osztozni Dronov véleményében erről a könyvről. Hallotta, amint a sebes hang ízesen ejti a szokatlan mondatokat, egyes szavakat alaposan megrág, csámcsog rajtuk. A megjegyzések azonban, amelyekkel Dronov mind sűrűbben és bőségesebben tarkította a könyv szö-

vegét, gunyoros felkiáltásai és arcjátéka Szamgin szemében mindig giccsesnek, alkalmatlannak tetszettek, bosszantották.

— „Az értelmiség csupán a javak igazságos elosztását szereti, de nem magát a javakat, sőt, inkább gyűlöli és fél tőle." Fél? Nos, ez badarság. Nem nagyon fél manapság. „Lelkében a szegények iránt érzett szeretet a szegénység szeretetévé változik." Hm, nem vettem észre. Nem, ez aztán zöldség. Na, mit mond még? Itt egy egész rész alá van húzva, mi az ördög! „A legutóbbi, forradalmi esztendőkig a tehetséggel megáldott alkotó elmék Oroszországban valahogy húzódoztak a forradalmi értelmiségtől, nem szenvedhették gőgjét és zsarnokságát..."

„Ez igaz" — gondolta Szamgin, s olyan határozottan gondolta, hogy ki is egyenesedett, és ráncba vonta szemöldökét: úgy rémlett, hangosan ejtette ki ezt a két szót, és Dronov mindjárt megkérdi:

— Miért igaz?

Dronov azonban hévvel, sietve ragadta ki a szövegből az aláhúzott részeket:

— „A kiegyenlítő igazságtevés, a közjó, a nép java iránti szeretet megbénította az igazság szeretetét, megsemmisítette az érdeklődést iránta." Mi az igazság? — kérdezte Mister Poncius Pilátus. Tovább! „Minekünk, a mi helyzetünkben, nemcsak hogy nem szabad a néppel való összeolvadásról ábrándoznunk, hanem a hatalom minden büntetésénél jobban kell félnünk és áldanunk e hatalmat, amiért szuronyaival védelmez bennünket a nép dühétől..."

Dronov halkan füttyentett, megtántorodott a széken, térdére csapott a kefelevonatokkal, és pislogva, hüledezve mormogta:

— E-ez... már erős! B-bátor. Úgy írnak, mintha abroncsot vernének a hordóra, ördög bújjék beléjük! A rémületből rettenthetetlenségbe csaptak át, bizisten! Klim Ivanovics, mit szólsz hozzá, mi? Hiszen helyesen mutatnak rá egy bizonyos beállítottságra, ugye, pajtás?

Erősen összehunyorította szemét és kacagott. Nevetését Szamgin mesterkéltnek, valósággal részegnek tartotta. Fe-

szélyezte, hogy kénytelen volt válaszolni, a válaszok pedig óvatosságot, megfontolást követeltek.

— Ha az ember komoly bírálatot akar mondani erről a könyvről, természetesen az egészet el kell olvasnia — kezdte lassan, a cigarettájából szálló cifra füstkarikákat figyelve, s csak üggyel-bajjal tudta szavaira terelni a gondolatait. — Úgy hiszem, a kelleténél több benne a polémia. Eszméi inkább... filozófiai nyugalmat kívánnak. És nem ilyen éles meghatározásokat... A szerző...

— A szerzők — helyesbített Dronov. — Heten vannak. Valamennyien polgári származású értelmiségiek, ugyanazok, akik... ah, az ördögbe! Nos... túllőttek a célon! A „Novoje Szlovo", mi?

Dronov megint felkacagott. Klim Ivanovics Szamgin pedig arra használta fel a szünetet, hogy megpróbált még néhány értékes mondatot találni Dronov részére, olyanokat, amelyek nem kelthetnek vitát. A szükséges mondatok azonban nem akartak felbukkanni, és semmi kedve sem volt Dronovról gondolkodni, meghatározni véleményét az olvasottakról. Jó volna, ha ez a közönséges, szemtelen fráter elmenne, a föld alá süllyedne, egyszóval eltűnne, s ha lehet, mindörökre. Jelenléte akadályozta, hogy Szamginban kialakuljon néhány igen fontos, önmagára vonatkozó gondolat.

Ekkor, a lehető legjobbkor, megjelent az ajtóban Felicata.

— A tea kész. Parancsolják, hogy ide hozzam?

— Eredj a pokolba, Kócsag — mondta Dronov, és meg sem várva a házigazda hívását, átment az ebédlőbe. A házigazda mérges pillantást vetett zömök alakjára, azután körülnézelődött. Már esteledett, félhomály borult a szobára, és a félhomályban helyet keresve magának, kígyózott a cigaretta füstje. A Varvara által kedvelt, jól ismert tárgyak kellemesen lágy körvonalat öltöttek, a sarokban megrekedt a nap homályos visszfénye, és szembetűnt az aranyozott kis Buddha-szobor. Különös érzés volt, hogy most ő e szobor, e szoba, e ház gazdája, hogy egyedül maradhat ebben a langyos kényelemben, szabadon gondolkodhat...

Az ebédlőben felgyúlt a fény, és élesen megvilágította

Dronovot: Ivan térde közé szorította a borospalackot, előrehajolt, hogy kihúzza a dugót, egészen belekékült az erőlködésbe, szuszogott.

Klim Ivanovics Szamgin izgatottnak érezte magát, ez az izgalom azonban egyre kellemesebb lett. Volt egy perc, amikor sértődötten elcsodálkozott:

„Miért nem tudom én ugyanolyan egyszerű és világos formába önteni azt, amit tapasztaltam?"

De nemsokára némi büszkeséggel állapíthatta meg:

„Ebben a könyvben vannak hozzám igen közel álló gondolatok is, s lehet, hogy én teremtettem, én hintettem el őket."

Azután eszébe jutott Pjotr Sztruve alakja: alig tíz esztendeje látta a narodnyikok ellen küzdő, csapzott, vörös hajú hadaróan bőbeszédű marxista mulatságos, hajlott hátú, ösztövér alakját. Különösen komikusan hatott ez a könyvmoly küzdőtársa, a fekete hajú Tugan-Baranovszkij mellett, aki vékony lábú, pókhasú, magas ember volt, és tenor hangon bugyogtak belőle a szavak.

„Az ifjúság vezérei" — gondolta Szamgin, s eszébe jutott, hogyan istenítették ezt a két embert a főiskolás lányok és az egyetemi hallgatók, milyen elbűvölten hallgatták beszédeiket a „Közgazdasági Társaság" vitaestéin, milyen imádattal fogadták és búcsúztatták őket az illegális összejöveteleken, melyeket néhány értelmiségi szűk lakásában rendeztek, aki azért értett egyet a marxizmussal, mert tetszett neki a „gazdasági elv elsőbbsége". Kellemetlen volt emlékezni arra, hogy Kutuzov elsőként mutatott rá, micsoda képtelenség összeegyeztetni a marxizmust a „nemzeti öntudat" hirdetésével, amelyet akkor kezdett el Sztruve „Vissza Fichtéhez" című cikkében. Majd némi önelégültséggel, mint aki súlyos hibát követhetett volna el, de mégsem tette, Klim Ivanovics Szamgin ezt gondolta:

„Én sosem hirdettem semmit, és nekem nem szükséges megváltoztatnom a nézeteimet."

Ivan Dronov pedig megint belemerült az „új szó" lázas keresésébe, cibálta a kefelevonatokat, és sebesen idézte:

— „A nyugati burzsoá erkölcsi eszmékben szegényebb az orosz értelmiséginél, eszméi sok tekintetben viszont meghaladják emocionális alkatát, ami pedig a legfontosabb, viszonylag teljes szellemi életet él." No, micsoda papi zagyvaság ez már megint! „Az orosz nemzeti szellem sajátosságai is arra mutatnak, hogy hivatottak vagyunk alkotni a vallásfilozófia terén." Nesze neked! Ez már kész vakság. Biztosan Bergyajev eszelte ki.

Szürcsölte a bort, piskótát majszolt, szüntelenül csoszogott, akár egy padlófényesítő, és lelkendezett.

— Alaposan befűt majd ez a könyvecske! Öt kiadást is megér, ha nem többet. Ó, az ördögfiókák...

Lelkendezése hirtelen kialudt, tenyerével simogatta a hasábokat, és csüggedten felsóhajtott.

— Elszalasztottam ezt a könyvecskét. Két gyűjteményre rácsaptunk Varjuhával, de ez kisiklott előlem! Láttad „A marxizmus filozófiájának körvonalai"-t? Meg Martov, Potreszov és Maszlov cikkeinek gyűjteményét?

Lehunyta jobb szemét, ajka széles mosolyra húzódott, amitől kivillant két arany szemfoga az alsó állkapcsában és egy harmadik fölül.

— Folyton körvonalazzák Marxot. Körvonalazni annyi, mint korlátok közé szorítani, nem? Csak Lenin úszik az ár ellen, olyan makacs, akár Avvakum protopópa.

Végül kabátjába rejtette a kefelevonatokat, és ismét megkérdezte:

— Nos, mit szólsz hozzá? Nagy esemény, pajtás! Tudod, Azef és ez — ujjával kabátzsebére bökött — pusztító csapás, ugye?

Várt.

Mondani kellett valamit.

— Már észrevettem ennek a könyvnek túlzott polemikus kiélezettségét — kezdte Szamgin oktatóan, miközben úgy lépdelt a padlón, mint egy patak fölött átvetett rúdon. — Újra felszítja az ősrégi vitát az idealisták és a... realisták között. Az emberek belefáradnak a realizmusba. És lám...

Meglóbálta kezét a levegőben, hogy elhessegesse a füstöt,

és közben a szeme sarkából figyelte, amint Dronov szopogatja a bort, és sanda tekintete szintén állandóan rajta függ. Szamgin lehajtotta fejét és folytatta:

— Igen, az ilyen komoly esetekben különösképp figyelmet kell fordítani a szavaknak arra a furfangos sajátságára, hogy eltorzítják a gondolatot. A szó túlságosan önálló jelentőségre tesz szert: valószínűleg észrevetted, hogy az utóbbi időben rendkívül sokat beszélnek és írnak a logoszról, sőt felbukkant már egy szóistenítő szekta is. Általában a szó annyi helyet követel magának, hogy a filológia már alig engedelmeskedik a logikának, a fonetikának... Például: a mi dekadenseink, Balmont, Belij...

— Miféle zagyvaságot hordsz össze, pajtás? — kérdezte Dronov csodálkozva. — Mintha gimnazista volnék, vagy ami még rosszabb, olyan ember, aki előtt titkolózni kell. Ha nem akarsz beszélni, mondd csak meg: nem akarok.

Józanul beszélt, de mihelyt talpra állt, megtántorodott, egyik kezével megkapaszkodott az asztal szélében, a másikkal a szék támlájában. A Berdnyikovval lezajlott eset óta Szamgin félt a részegektől.

— Várj csak — mondta olyan szelíden, ahogy csak tudta. — Arra akartalak emlékeztetni, hogy Plehanov azt bizonygatta: a szociáldemokrácia számára lehetséges, hogy Pétervárról Moszkva felé Tverig együtt haladjon a burzsoáziával...

— Mi az ördögnek kell erre emlékezni? — Dronov kirántotta kabátjából a kefelevonatokat, és meglóbálta a feje felett. — Itt nem a burzsoáziával kötött ideiglenes szövetségről van szó, hanem arról, hogy a kispolgári származású kritikai észjárású értelmiség összes pozícióját átadja neki, lám, így érti ezt a mókát egy munkás-barátom, aki szocdem, sőt, bolsevik... Dunajev. És helyesen érti. „A burzsoázia, mondja ő, megkapta a magáét, van alkotmánya, de mit nyert a demokrácia, a tisztviselő értelmiség? Hogy kereskedősegéd lehet?" A „nép legjava" kereskedősegéd legyen?

Dronov kiabált, dobogott, mint egy ló, lóbálta a kefelevonatokat. Szamginnak már nehéz volt megértenie szavai-

nak összefüggését, kiabálásának értelmét. Klim Ivanovics az asztal másik oldalán állt, hallgatott, és még rosszabbra várt. Dronov azonban hirtelen elrikoltotta magát:

— Nyíltan fogok beszélni, bár magamról szándékozom beszélni — és nyomban elhallgatott, mintha leharapta volna a nyelvét; hunyorított, és normális hangján, csodálkozva jelentette ki: — Jól megmondtam, mi? Azt a nemjóját! Bizisten, beillene mottónak. Van bennem véna, mi? Egyszóval: magamról. Nem vagyok burzsuj, sem nem szocialista. A szabadfoglalkozásúak hadseregének közlegénye vagyok. Olyan ember, akinek küzdenie kell önmagáért, mivel nincs semmilyen támasza az életben, nincs védelmezője és semmije, azon a vágyán kívül, hogy rendesen éljen. Ez a vágy az alapja minden tehetségnek és cselekedetnek, akár dicsőség övezi, akár törvény sújtja. Hajlékonynak, rugalmasnak kell lennem, s a többi. Kivel tartok én? A fizikai munkás proletariátussal? Nem vagyok alkalmas rá, képtelen vagyok arra a hőstettre, hogy megfeledkezzem önmagamról. Szeretek jól enni, szeretem a nőket. A tulajdonosokkal, a burzsujokkal tartsak? Nem, ettől undorodom. Okosabb vagyok bármelyik burzsujnál. Nem tudom és nem akarom jó fiúnak tettetni magam. — Kifeszítette vállát, kidüllesztette pocakját és hozzátette: — Sem kisfiúnak.

Torkán akadt az utolsó szó, köhögésben tört ki, gyorsan felhajtott egy pohár bort, majd órájára pillantott, és lelkendezve ajánlotta:

— Klim Ivanovics, pajtás, adjunk ki újságot! Egyszerűen, tisztán demokratikus lapot, minden filozófiai csűrés-csavarás nélkül. Marxszal, de Lenin nélkül, érted, mi? Az értelmiségi proletariátus orgánuma, érted? Vagdalkozni fogunk jobbra-balra, jó?

— Pénz kell hozzá — mondta óvatosan Szamgin.

— Szentigaz! Éppen ez az, pénz kell!

— Sőt, sok pénz.

— Isteni! Éppen ez az, sok pénz. Nos, én már el is késtem, az ördög vigye el! El kell vinni a levonatokat. Nálad alszom, lehet?

— Tessék — mondta Szamgin. Az előszobában, miközben begyömöszölte lábát nehéz bőr hócsizmájába, Dronov hirtelen felkacagott:

— Képzeld csak, mire szólítanak fel? Emlékszel a gimnáziumi imára, hogy is volt? „Szüleink örömére, egyházunk és hazánk javára."

Sapkáját lóbálta, és mint a pajtásaival kötődő fiúcska, úgy magyarázta:

— Én pedig sehonnai, senkiházi vagyok, és önmagamon kívül senkinek nem kívánom a javát. Fogadjatok el így, amilyen vagyok...

Halkan füttyentett a foga között és elment. Klim Ivanovics Szamgin megrázta magát, mint a pocsolyába esett, telefröcsköltt pudlikutya, majd az előszoba félhomályából belépett a szalon melegébe és világosságába; megállt, cigarettát vett elő, és összegezte megfigyeléseit:

„Gazember. Közönséges fráter és szélhámos. Az újság, ez minden, amit ki tudott találni. Volt egy ilyen vacak kis lap, a »Kopejka«. De igen találóan jellemezte magát ezzel a megállapításával: nyíltan fogok beszélni, bár magamról szándékozom beszélni."

Pattintott ujjaival, s érezte, hogy Dronovval együtt eltűnt minden, ami feszült önvédelemre kényszerítette. Más hangulat lett úrrá rajta, amely nem keresett szavakat; a szavak igen könnyen, önmaguktól, bár összevissza ötlöttek fel benne.

„Hét püspök kiközösítette Lev Tolsztojt az egyházból. Hét értelmiségi elítéli, elveti az orosz értelmiség tradícióját: kriticizmusát a valósággal szemben, az értelem tradícióját s mozgató erejét."

Ekkor valamiért eszébe ötlött a közmondás: „Egy fogja az eke szarvát, heten a markukat tartják", meg a „Hét Szemion fivér"-ről szóló mese. A hetes szám tucatjával kavarta fel az apró gondolatokat; tolakodtak, akár a legyek, és jelentős erőfeszítésre volt szüksége, hogy visszatérjen a „Vehi"-hez.

„Az egyik »érvrendszer«-t felváltják egy másikkal, amely valamikor már megkísérelte korlátok közé szorítani gondol-

kodásom szabadságát. Azt akarják, hogy higgyek, holott én tudni akarok. El akarják venni tőlem a kételkedés jogát."

Nesztelenül lépdelt a vastag szőnyegen, feje meg-megvillant az ódon, kerek tükörben, amelyet két bronz amorett tartott a falon. Klim Ivanovics Szamgin megállt a tükör előtt, és figyelmesen vizsgálta arcát. Már szokásává lett, hogy megfigyelje arcát azokban a pillanatokban, amikor fontos, döntő gondolatai támadtak. Tudta, hogy ez az arc száraz, szegény mimikájú, kevéssé mozgékony, amilyen többnyire a rövidlátók arca, ám egyre gyakrabban látta egy szabadgondolkodó meggyőző erejű arcának, aki elmerült tulajdon szellemi életének, saját énje tevékenységének tanulmányozásában. Levette szemüvegét, s homlokával majdnem megérintve a tükröt, egy ujjal végigsimított a halántékát borító, őszbe csavarodott hajon, megpödörte kis szakállát, kivillantotta dohányfüsttől megbarnult, apró sárga fogait.

„Gondolataik ismerősek, lehet, hogy tőlem erednek, és én hintettem el őket" — gondolta némi büszkeséggel. Ekkor azonban eszébe jutott Gogol „Levelei", Konsztantyin Leontyev politikai filozófiája, Dosztojevszkij „Napló"-ja, K. Pobedonoszcev „Moszkvai gyűjtemény"-e, Lev Tyihomirov „Miért szakítottam a forradalmársággal" című brosúrája, és még sok más egyéb. Hirtelen szükségét érezte, hogy kimenjen az illemhelyre; a helyiség a folyosó végén volt, a konyhán túl, a cselédszoba mellett. Szamgin az ebédlőben gyertyát keresett, de nem talált, és gyufásdobozzal a kezében indult el. A folyosón szöszmötölés, szuszogás hallatszott, s ez olyan váratlan volt, hogy Szamgin elejtette a gyufát és felkiáltott:

— Ki az?

Fojtott, de öblös hang válaszolt:

— Én vagyok, Klim Ivanovics, én, Nyikolaj.

Gyufa lobbant, s megvilágított egy borostás arcot és egy viharlámpát tartó sötét kezet.

— A lámpát töltöm. A vízvezetékszerelők eltörték az üveglámpát.

— Maga az? Meg sem ismertem.

— Leborotváltam a szakállam.

Miközben az illemhelyen ült, Klim Ivanovics Szamgin idegesen töprengett:

„Tanúja volt az őrült napoknak és akaratlan részvételemnek az őrületben. A rendőrség a házmesterek kötelességévé teszi, hogy besúgók legyenek, naivság volna azt gondolni, hogy ez kivétel a szabály alól. Megölt egy katonát. Engem pedig zsarolhat."

Amikor kilépett a folyosóra, a falon kicsiny lámpa égett. Nyikolaj pedig vesszőnyalábbal sepergette a mészport a padlón; ahogy lehajolt, elállta a folyosót, és megállásra kényszerítette a ház urát.

— Megint a városban? — kérdezte Szamgin.

— Igen, visszajöttem. Falun nehéz lett az élet, Klim Ivanovics, meg félős is.

— De miért?

— A hatóság nagyon megdühödött az ötös esztendő miatt. Vadásznak a parasztokra. Unokafivéremet négy évre száműzték, egy másik rokonomat pedig — okos, higgadt ember volt — felkötötték. Az asszonyokat is zaklatják a múltért. Bizony! Egészen ... elkanászodott a hatóság! Az új földbirtokosok pedig, az otrubosok, a tanyásgazdák, egy húron pendülnek a rendőrséggel. A szegényparasztok így beszélnek róluk: azelőtt maguk vezettek minket, hogy felgyújtsuk a nagybirtokokat, kiforgassuk földjükből az urakat, most pedig...

A folyosón fojtó petróleum- és mészporszag terjengett, s a házmester nyomasztó hangja szinte sűrűbbé tette a fülledtséget.

Hogy bemehessen a szobába, ehhez Nyikolajnak félre kellett volna húzódnia, de a házmester ott állt a folyosó közepén, egyik kezében a vesszőseprűt tartotta, másik kezének ujjaival pedig sikertelenül iparkodott begombolni inge gallérját. A válla fölött magasló lámpa megvilágította szögletes, csontos arcának fél oldalát. Most, hogy nem volt szakálla, arca elveszítette korábbi dermedt közönyét, orcáin és állán rőt szőrcsomók hullámzottak, ráncba vont szemöldöke alól követelőn pillantott a szürke szem; fojtott hangon beszélt, de szinte szemrehányón, mint aki kiabálni készül.

„Gyilkos" — emlékeztette magát Szamgin.

— Úgy élnek a parasztok, mint a leigázottak, mint a rabok, bizisten! A fiatalabbja útnak indul, ki merre, noha manapság nehezen adnak passzust. Amelyiknek pedig nagy a családja, vagy lovacskája is van, hát az iparkodik kitartani nyomorúságában.

„Lehetséges, hogy bűnösnek tart valamiben" — állapította meg Szamgin.

— A gyári munkások, mesteremberek közül, aki eddig megtartotta a kapott földet, most túlad rajta, széttörik a falut, mint valami korhadt fát! Potom áron vesztegetik a földet. Szomszédom, egy takács, négyszáznyolcvan rubelért adott el másfél gyeszjatyina földet, fiát is kisemmizte, keményítőgyárba segődött el a legény. A szomszéd falubeli kályhás meg négyszázat kapott egy gyeszjatyináért.

— Régóta van itt? — kérdezte Szamgin.

— Tavasz óta. Varvara Kirillovna, hála a jóságának, rögtön felvett. Itt persze mégis hallani néha emberi szót; itt a népeknek jó az emlékezetük, nem felejtik el az ötös esztendőt. Féltem, hogy a szomszédok esetleg emlékeznek valamire rólam, de nem, úgy látszik, semmire. A rendőrség pedig egészen új ebben a negyedben. Csupa pétervári. Persze, jelentéseket követel tőlünk, házmesterektől, de hát nincs mit jelenteni, csendben él a polgár. Nemrégiben megjelent a szülésznő fia, az egyetemista, emlékszik rá? Kilenc hónapig ült, aztán száműzték, de az anyja kijárta, hogy elengedjék. Nemrég összeakadtam az utcán Lavruskával, cifrán volt öltözve, nyakkendősen; azt mondta, tanul valahol. Valószínűleg hazudik.

Nyikolaj ekkor halkabbra fogta a hangját és megkérdezte:

— Nem tudja, Jakov elvtárs épségben van?

— Nem tudom — felelte Szamgin határozottan, és egy lépést tett előre, amivel arra kényszerítette Nyikolajt, hogy a falhoz lapuljon.

„Vagy besúgó, vagy ... a maga emberének tart" — fontolgatta Klim Ivanovics; cigarettára gyújtott, és a szalont rótta, miközben mélabúsan szemlélte a szobában levő tárgyakat.

A szobában sok minden volt, mint valami üzletben. A falakon kellemesen tarkállott néhány kisebb, élénk színű olajtanulmánykép, az egyikről hunyorogya tekintett le egy vastag ajkú, borotvált arc, úgy nézett, mintha kérdezne valamit. A takaros kis könyvespolcon vagy másfél tucat szép, szattyánbőr kötésű kötet sorakozott: Miropolszkij, Konyevszkij, Blok, Szologub, Balmont, Brjuszov, Gippiusz, Villiers de l'Isle-Adam, Baudelaire, Verlaine, Richard Dehmel versei, Schopenhauer „Aforizmái".

„Igen — állapította meg Klim Ivanovics —, Moszkvában nem tudok élni."

És bosszúsan felsóhajtott: a ház egyre kényelmesebbnek tetszett, egész jól be lehetne rendezkedni. A széles pamlag fölött Franz Stuck „Bűn" című képének másolata, kígyó ölelésében vergődő meztelen nőalak; Szamgin elmosolyodott, mivel úgy találta, hogy ez a rémítő kép igen jó helyen van a temérdek puha párnával teliszórt pamlag fölött. Eszébe jutott valakinek a megjegyzése: „A nőknek csak a részletekhez van érzékük." Azután arra gondolt, hogy Varvara meglehetősen bőkezűen, de nem valami eredményesen költötte a pénzt otthona díszítésére. Túl sok a csecsebecse, váza, porcelán figura, dobozka. Itt van a hagyományos hét elefánt, csontból és ébenfából, az egyik pedig topázból. Szamgin leült az aranyozott, görbe lábú kis asztalkához, kezébe vette az apró topáz-elefántot, és a „Vehi" című gyűjteményes kötet hét szerzője jutott eszébe.

„Ez a bátor könyv természetesen nagy zajt fog csapni. Vészharang az éjszakában. A szocialisták bőszen vitázni fognak vele. És nem csupán a szocialisták. »Fütty és zsivaj mindenfelől.« S még egy tucatnyi buborék támad az élet felszínén."

Gondolatainak alakulása bosszantotta; határozottan helyére rakta az elefántot a többi hat közé, és ismét vándorolni kezdett a szobában. Mint az ismerős vendég, úgy bukkant fel, de élesebben, mint valaha, a tiltakozás érzése: miért nem tud ő hírnevet szerezni magának?

„Leéltem a fél életem. Miért nem világítottam meg pél-

dául a sajtóban Marina meggyilkolásának körülményeit? Ez bizonyára ugyanolyan port vert volna fel, mint a Kritszkij testvérek poltavai ügye, vagy Boldirjova tábornoknéé Penzában, vagy Ronicker gróf ügye Varsóban... »Rejtélyes bűntények fűszerezik a lakosság sótlan életét«" — ötlött eszébe az egyik újság szarkasztikus megállapítása.

„Újság? Lehet, hogy Dronovnak igaza van, szükséges egy újság. Független újság. Nálunk még nincs olyan demokrácia, amely felismerné saját jelentőségét, mint a tudomány és a művészet erőit összpontosító, önálló osztály: mint a tőke és a proletariátus erőszakától független osztály."

Leült a karosszék karfájára, és majdnem fennhangon állapította meg:

„Lám, ez az én eszmém!"

Az ebédlőben, a lámpa fényében, nesztelenül mozgott Felicata, mintha a levegőben suhanna.

— Kész a tea — mondta halkan. Szamgin nem válaszolt, arra figyelt, hogyan érlelődik benne egy ismeretlen, csendesen és kellemesen izgató érzés.

„Az emberiség eszméje éppolyan naiv, mint az istenség eszméje. Pilnyikov szószátyár. Senki sem fog meggyőzni arról, hogy a világ rabszolgákra és urakra oszlik. Az urak a rabszolgák közül születnek. A rabszolgák éppúgy viszálykodnak egymás között, mint parancsolóik. A világot az ész, a tehetség erői mozgatják."

Ebben az órában gondolatai szokatlanul sebesen, szeszélyesen, sőt szinte összefüggéstelenül szálltak, s mindegyik csak erősítette annak tudatát, hogy ő, Klim Ivanovics Szamgin jelentékenyen eredetibb és okosabb, mint sok más ember, közöttük a „Vehi" gyűjteményes kötet szerzői.

Hirtelen felvillant egy mellékes gondolat:

„Hátha Bezbedovot is megölték, hogy hallgasson arról, amit tud? Talán Tagilszkij éppen azért érkezett, hogy eltávolítsa Bezbedovot? De ha a gyilkosság oka Bezbedov boszszúja, akkor az ügy elveszíti titokzatosságát és szenzációságát. Ha be lehetne bizonyítani, hogy Bezbedov idegen akaratnak engedelmeskedve cselekedett..."

„Nem, le kell mondani arról a gondolatról, hogy felélesszem ezt az ügyet — határozta el. — Meg kell próbálnom elbeszélést írni. Edgar Poe szellemében. Vagy Conan Doyleében."

A kellemesen izgató érzés nem tűnt el, hanem szinte egyre melegebbé változott, és segített abban, hogy bátrabban, élénkebben gondolkozzék, mint valaha. Átment az ebédlőbe, megivott egy pohár teát, s közben felvázolta magában az elbeszélést, amelyet közzé lehetne majd tenni az új lapban. Dronov nem jött. Klim Ivanovics aludni tért, és elégedetten gondolt arra, hogy életének ez a napja rendkívüli jelentőségű volt.

„Ünnepnap, amikor az ember megleli önmagát" — mondotta magának, s elalvás előtt rágyújtott az utolsó cigarettára.

Dronov délután állított be; sündisznófejét olyan mozdulatlanul tartotta, mintha attól félne, hogy nyomban eltörnek a nyakcsigolyái. Futkározó szeme alig látszott a vörösbarna színű, feldagadt arcában, lilás füle nevetségesen, csúnyán meredezett.

— Zúg a kobakom — jelentette ki rekedten, és parancsoló nyerseséggel elordította magát: — Kócsag, van bor? Ide vele! Tegnap névnapon voltam egy csirkefogónál, reggel hatig ittunk. Negyven rubelt veszítettem kártyán, gyalázat!

Egymás után felhajtott két pohár bort, s kevésbé rekedten, tárgyilagosan folytatta. Az ingatlanárak Moszkvában erősen emelkednek, a város központjában háromezret is megér egy négyzetszazseny. Homjakov „városatya", a szlavofilok utóda, egy talpalatnyi beépítetlen telekért, amelyre a járda kiszélesítéséhez szüksége volt a városnak, százhúsz-, sőt kétszázezer rubelt követelt, és amikor nem kapta meg ezt az összeget, vaskerítéssel vette körül a telket, amivel még jobban akadályozta a forgalmat.

— Nos, mit szólsz a városatyához?! — rikoltotta Dronov elragadtatással és oktatóan, s a kezét dörzsölgette. — Ebben a negyedben természetesen nem lehet ilyen árat elérni — folytatta. — A ház néhány garast ér, öreg, kicsi, jövedelmet

sem hajt. A telekért huszonöt–harmincezret lehet kapni. Vevő akad, egy hét alatt nyélbe lehet ütni az eladást. Villámgyorsan kell elintézni az ügyet — fejezte be Dronov, s miután megivott még egy pohár bort, megkérdezte: — Nos, mit szólsz hozzá?

— Elhatároztam, hogy eladom.

— Helyes. Egy háztulajdonos-értelmiségi már nem értelmiségi, hanem háztulajdonos, vagyis nem a mi táborunkba tartozik.

Szamgin ráncba vonta szemöldökét, és mondani akart valamit, de nem tudta eltalálni, mit mondjon és hogyan. Dronov pedig élénken, ügybuzgóan és egyre hevesebben folytatta:

— Lám! Akkor hát mindjárt telefonálunk, és eljön a vevő, Zsivotovszkij közjegyző, ravasz róka, résen légy. Előbb azonban mondd csak meg, Klim Ivanovics, mi a fenének kell neked ennyi ezres? Nem pénz kell neked, hanem újság vagy könyvkiadó. Újsághoz kevés néhány tízezer, legalább másfél-kétszázezer szükséges. Azt ajánlom: add oda nekem ezt a húszezret, és én megígérem, hogy egy év alatt kétszázezerre verem fel. Megígérem, de garantálni nem tudom, nincs mivel. Váltót adhatok, de mit ér?

— Kártyázni fogsz? — kérdezte Szamgin mosolyogva.

— Tőzsdézni fogunk, te meg én. Van egy kebelbarátom, korlátlan lehetőségek embere, leendő fegyenc vagy öngyilkos. Becsületes, de őrült. Ő majd segít nekünk pénzt csinálni.

Dronov az asztal szélébe fogózva felállt. Annyira tűzbe jött, hogy kurta lába remegett, reszketett a keze is, s emiatt az üres pohár minduntalan nekikoccant az üvegnek és csörömpölt. Szamgin eltolta a poharat, és véget vetett a finom üvegcsengésnek.

— Pénz lesz. És lesz újság is — mondta Dronov. Arca felfúvódott, akár a hólyag, kivörösödött, szeme vaksin hunyorgott, mintha túl erős fénybe nézne.

— Pompás újság. Amilyen még nem volt. Bevonjuk a tudomány, az irodalom valamennyi kiválóságát, Leonyid Andrejevet, hadat üzenünk a „Znanyije" realistáinak, pokolba

a realizmussal! És vele együtt a politikával is. Politizálgattak száz évig, hát belefáradt az ember, unja. Mindenki romantikára, lírára, metafizikára vágyik, behatolni a titkok mélyébe, az ördög gyomrába. Az elmék irányítói: Dosztojevszkij, Andrejev, Conan Doyle.

Szamgin halkan felsóhajtott, miközben fehér bort töltött magának, és ezt gondolta:

„Mennyi energia van benne."

Dronov pedig sietve felkapta poharát, s mohón felhörpintette a felét; vastag, nedves ajka megint remegni kezdett, és fröcskölte a szavakat:

— Közöljük a tudomány híreit és fantasztikus lehetőségeit is, adunk irodalmi vitákat, botrányokat, bűnügyi rovatot állítunk össze, de úgy, ahogy az európaiak nem is álmodnak róla. Újszerű módon világítjuk meg a bűntényt, kiemeljük a mélységből...

Poharát álla előtt tartotta, és meglóbálta jobb kezét; ujjaival kapdosta a levegőt, ökölbe szorította, majd szétnyitotta kezét.

— A kultúra és a bűnözés, érted?

— Ez már politika — vetette közbe Szamgin.

— Nem! A bosszú jogának megindokolása — mondta Dronov, és még toppantott is, de hirtelen mintha megijedt volna valamitől: néhány másodpercig hallgatott, kissé eltátotta a száját, pislogott, majd sebesen, alig érthetően dünnyögte: — Nos, ezt majd később! Ez a program. Mit szólsz hozzá, mi?

Szamgin zsebkendőjével szemüvegét törülgette, és nem sietett a válasszal. A „bosszú" szó olyan váratlanul és hirtelen szakadt ki, s annyira nem függött össze azzal, amiről Dronov beszélt, hogy néhány kérdés támadt fel Szamginban: ki áll bosszút, kin s miért?

„Jellegzetes kalandor, energikus, cinikus, merész. Merészsége természetesen elvtelenség, amoralizmus" — állapította meg Szamgin, s óva intette önmagát: azért, mert Dronov már valamiért tetszett neki.

— Általában nem érdekes dolog. De azt gondolom, hogy

egy olyan országban, ahol képviseleti kormányrendszer áll fenn, politikamentes újság nem létezhet.

Dronov leült, és csodálkozva ismételte:

— Képviselet... — De nyomban megrázta fejét és folytatta: — Rajtunk áll, hogy helyet adunk a parlamentarizmus hívei politikájának: tárgyilagos elbeszélés alakjában, vagy a kritika mártásával leöntve. A mártás persze politika lesz. Az erkölcsi tanulság szintén. De arról, hogy az írók egymást marják, kígyót-békát kiáltoznak egymásra, morál nélkül is lehet beszélni. Hagyjuk meg az olvasónak, hogy mulasson rajta.

Ezután támadóan ezt kérdezte:

— Elismered, hogy talpraesett, érdekes ötlet, de aztán? — És durván hozzátette: — Hajlandó vagy pénzt adni?

— Gondolkoznom kell rajta.

— Kell? Kinek? Hisz csak nem sajnálod a véletlenül öledbe hullott pénzt?

„Milyen szemtelen! Bugris" — gondolta Szamgin, és elfödte szemét a pápaszemmel, Ivan Dronov pedig elkeseredetten kiabálta:

— Igazuk van a vehistáknak: az értelmiségi nem szereti a pénzt, szégyell gazdag lenni, ez már tradíció, pajtás!

Még sokáig beszélt, és végezetül egy tanácsot adott Szamginnak: válogassa ki és szállíttassa raktárba azokat a tárgyakat, amelyeket meg akar tartani, a többit pedig, amit el szándékozik adni, becsültesse meg, aztán apróhirdetés útján kínálja eladásra, vagy rendezzen árverést. Elment, s a házigazdát a kellemes izgalom állapotában hagyta, és felkeltette benne az ábrándozás vágyát. Először életében képzelte magát Klim Ivanovics Szamgin egy nagy újság szerkesztőjének, olyan embernek, aki kora eszméinek minden áramlatát, minden árnyalatát, egész játékát tanulmányozza, szerkeszti, korrigálja. Nyomós szavára felfigyelnek valamennyi párthoz tartozó politikusok, az alsóbb néprétegek kulturális fejlődését szívükön viselő népfelvilágosítók, a kritikusok ellentmondásaiba belegabalyodó írók és a filozófiát felületesen, s a való életet rosszul ismerő kritikusok. Az ország szellemi

életének egyik diktátora lesz. Ő lesz a legfontosabb és legbecsületesebb diktátor, mivel nem kell semmilyen határozott program, igen dús tapasztalattal rendelkezik, és lényegében nincsenek személyes céljai. Nem becsvágyó. Nem szomjazik dicsőségre, közömbös a pénz iránt. Valóban független ember.

„Az újság gyakorlati, gazdasági részét Dronovra bízhatom. Igen, Dronov cinikus, arcátlan, durva, de energiája igen értékes tulajdonság. Van benne valami rokonszenves, velem rokon vonás. Ez még kezdetleges, ki kell fejleszteni. Irányítója leszek, s olyan embert faragok belőle, aki ki fog egészíteni engem. Kissé másképpen kell vele bánnom."

Szamgin felidézte magában azt az Ivan Dronovot, amilyennek gyermekkorában ismerte, s megállapította:

„Igen, voltaképpen eredeti ember."

Másnap reggel Dronov megjelent a vevővel. Bizonytalan korú, kopaszodó, apró emberke volt, ritkás szürke haját halántékáról fésülte feje búbjára, súlyos, vöröses orrán füstüvegű csíptető; az üveg mögött homályos, szomorú szem; arcát sűrűn barázdálták a piros erecskék, hegyes kecskeszakáll és harciasan kipödört bajusz ékesítette. Sötétszürke, bolyhos ruhája igen ügyesen csökkentette pocakja valódi méreteit, amely kerek volt, akár a görögdinnye. Puhának látszott, mint egy plüssmedve- vagy majombábu, amelyet mindenféle diribdarabból, maradékból toldottak össze.

— Kozma Ivanov Szemidubov — mutatkozott be, és forró ujjaival erősen megszorította Szamgin kezét. Szamgin nemegyszer találkozott már ilyen külsejű emberekkel, és majdnem mindig Dronov- vagy Tagilszkij-típusúak voltak, igen mozgékonyak, sőt kapkodóak, vidámak. Szemidubov ráérősen, óvatosan gördült a földön, fojtott, bágyadt tenor hangon beszélt, és gyakran ismételte egy és ugyanazt a szót.

— A ház akkor ház, amikor jövedelmet hajtó ház — közölte, és szőrmebélésű bőrkesztyűjével megcsapkodta a falat. — Az ilyen házak, mint ez: Moszkva szerencsétlensége — folytatta sóhajtva, és ormótlan nemezcipője talpával szétdörzsölte a csikorgó havat. — Úgy elharapóztak Moszkva-

szerte, mint a penész, miattuk van a sok villamos, ezernyi konflis, lámpa meg egyéb, hatalmas kiadásokat okoznak Moszkva városának.

Hangja egyre panaszosabban, nyájasabban csengett.

— Az ilyen házak ellen be lehet hívni akár Napóleont.

És újra felsóhajtott:

— Sekélyes ez a mi életünk, uraim, sekélyes!

— Úgy van — helyeselt Dronov.

Szemidubov fel-alá sétált az udvaron, lépteivel felmérte, és így folytatta:

— Az angolok azt tartják: „Az én házam: az én váram", ezért az angolok kőből építkeznek, emiatt is olyan szilárd a jellemük. Fából pedig miféle várat lehet építeni? Önök mennyire becsülik ezt a kúriát, uraim?

— Harmincötezerre — felelte Dronov gyorsan.

— Komolytalan ár. A pénz többet ér.

— És ön mit ígér?

— Felét a harmincnak.

— Gúnyolódik.

— Akkor viszontlátásra — mondta Szemidubov bánatosan, és a kapu felé indult. Dronov dühösen krákogott és felszisszegett: — Csirkefogó! — s utánament, Szamgin pedig ott maradt az udvar közepén, és úgy érezte, hogy az egész rövid jelenet valamilyen meghatározhatatlan kételyt ébresztett benne.

Este ez a kétely egy sértő, meg nem érdemelt csapás teljesen reális alakját öltötte fel. Szamgin az asztalnál ült, és éppen a Marina ügyéről írandó elbeszélés tervezetét vázolta fel, amikor beállított Dronov: felöltőjét a hosszú Felicata karjára vetette, s besietett az ebédlőbe, úgyhogy még a sapkáját is elfelejtette levenni, ott nekitámasztotta hátát a cserépkályhának, és mogorván köhécselve kérdezte:

— Te tudtad, hogy erre az ingatlanra húszezer rubel van betáblázva? Nem tudtad? Egyszóval gratulálok! Be van táblázva. — Levetette sapkáját, térdére húzta, és csodálkozva, méltatlankodva kérdezte: — Mikor támadt Varvarának az a remek ötlete, hogy kölcsönt vegyen fel a házra?

— Könnyelmű volt — mondta Szamgin önmagának is váratlanul. Hallotta, hogy túl dühösen mondta; és figyelmeztette magát, hogy nincs joga felháborodni Varvara cselekedetein. Akkor felháborodását Dronovra irányította.

„Úgy beszél Varvaráról, mint a szeretőjéről."

Dronov pedig sapkáját simogatta, és így mormogott:

— Pompásan értett ez a bika Sztratonov a nők kifosztásához.

Szamgin letépte szemüvegét, és megkérdezte:

— Azt akarod mondani?...

— Már meg is mondtam. Most pedig, mint látod, törvényhozó, istápolja a hont. És már nem az ing alá, nem a szoknya alá nyúl, hanem a haza zsebébe: a bankok megszervezésével foglalkozik, egyesíti a volgai személyhajózási vállalatokat, részt vesz a vízépítési bizottság munkájában. N-no igen, a fene... Nagykutya!

Beszéd közben Dronov a szoba sarkába nézett, kancsal szemecskéje valami után kutatott, és szinte félálomban magyarázta:

— Mégis hasznos intézmény a Duma, vagyis az alkotmány: pompásan leleplezi a legtekintélyesebb polgárok valódi szándékait és ügyeit. Viszont a... kevésbé tekintélyesek, mint mi ketten...

Véget vetett a dörmögésnek, és rátért az ügyre: ha Varvara telkére és házára húszezer van betáblázva, akkor bizonyára kétszer annyit ér. Ezt szem előtt kell tartani. A telekárak gyorsan emelkednek. Bonyolult fejtegetésbe bocsátkozott egy második helyre betáblázandó kölcsönről. Szamgin azonban figyelmetlenül hallgatta: arra gondolt, milyen könnyedén és katasztrofálisan bántón omlottak össze tegnapi ábrándjai. Hátha Ivan összejátszik ezzel a Szemidubovval? Ez a sejtés nem nyújtott vigaszt, a vevő vezetékneve viszont erre emlékeztette: „Megint a hetes szám."[27]

Dronov elüldögélt még vagy öt pecig, azután hirtelen, búcsú nélkül eltűnt.

[27] *Szójáték: a Szemidubov név kezdete (szem) hetet jelent.*

„A házat el kell adni" – emlékeztette önmagát Klim Ivanovics; lehunyta szemét, és foga között halkan fütyörészni kezdte a „Nem haragszom én" kezdetű románcot, és közben Varvarán és Sztratonovon járt az esze.

„Disznóság."

Dronov több mint egy hónapig vesződött a ház eladásával. Eközben Szamgin módot talált arra, hogy megerősítse az örökséghez fűződő jogát, birtokba iktassa magát, elkészítse az elbeszélés tervezetét, sőt még eladott néhány szükségtelen tárgyat, Varvara ruháit, bútorokat.

Dronov valósággal lesoványodott. Majdnem mindennap megjelent Szamginnál, becsípetten, ingerülten; dühösen itta a fehér bort, és képtelen eseteket regélt az emberi szélhámosságról.

– Versengenek a szélhámosok. Nemhiába örvendenek hírnévnek a moszkvai szélhámosok, pajtás. Hogy beugratták Varvarát ezzel a hülye kölcsönnel, ördög bújjon beléjük! Nem vagyok finnyás, sem gonosz, mégis, ha rajtam állna, fél Moszkvát Szibériába telepíteném, Jakutföldre, Kamcsatkába, egyszóval isten háta mögötti vidékre. Hadd falják fel ott egymást a kutyafülűek, onnan nem jut el jajszó Európába.

Szamgin majdnem közömbösen hallgatta a részeg fecsegést. Bizonyos volt benne, Ivan azért háborodik fel a más szélhámosságán, mert előkészíti arra, hogy belenyugodjék majd az ő szélhámosságába. Szamgin nagyon elcsodálkozott, amikor egyszer Ivan rákvörösen, izzadtan állított be, elébe állt, és ünnepélyesen közölte:

– Nyélbe ütöttem. Harminckettőért. Tizenkétezer-hatszázat kapsz: készpénzt és két háromezres váltót, fél-, illetve egyévi lejárattal. Vért izzadtam vele.

Leült egy karosszékbe, zsebkendőjével törölgette verejtékező arcát, kifújta magát.

– Micsoda hőség. Ilyen március. A hitelezőnek adtam el. Lehetett volna negyven és félezret is kapni érte, de nézd csak, itt a záloglevél másolata; micsoda ravaszságok vannak benne.

Egy papírlapot dobott az asztalra, de Szamgin örömében felemelte a papírvágó késsel és visszaadta.

— Nem kell. Nem akarom.

Dronov összehunyorította szemét, rápillantott és feldünnyögött:

— Szép gesztus, derék. No, jól van. A vesződségemért pedig adsz nekem ezret, jó?

— Végy akár kettőt.

— Lám, hát így vagyunk! — mosolyodott el Dronov. — Nekem ezer is sok, te csodabogár; ezt is csak úgy barátságból mertem említeni. Tehát felvesszük a pénzt, aztán hazafelé? Vágyódom már Toszka után. Kérd meg, hogy szerezzen neked lakást, és igazítson el téged, ő szeret fészket rakni. Csak sikertelenül.

Kétszer tüsszentett, s megkérdezte önmagától:

— Talán megfáztam?

A tüsszentés nyilván előzte élénkségét, arca unottan beesett; erősen megtörölte széles orrát, közben krákogott, majd töprengve, fontolgatva folytatta:

— Nagy segítségemre volt Szemidubov. Befeküdt a kórházba, vakbélgyulladása van. Fekszik és az operációt várva filozofál.

Szemidubov filozófiája nem érdekelte Szamgint, puszta előzékenységből azonban megkérdezte: kicsoda ez a Szemidubov.

Dronov tenyerével hirtelen letörölte az unottságot arcáról, széles mosolyra derült, és kivillantotta arany szemfogait.

— Érdekes figura. Hogy is hívják az ilyesmit nálatok? Bírósági tisztségek várományosa, nem? Az egyetem befejezése után, még ugyanabban az évben, vízvezetékcsövek eladása miatt a vádlottak padjára került. Ott feküdtek a csövek a Színház téren, ő észrevette, hogy haszontalanul hevernek, hát eladta valakinek, akinek éppen erre volt szüksége. Pompás fickó. Leültették körülbelül fél esztendőre. Aztán kisétált, és kártyázni kezdett. Szerencsésen játszik, de nem hamiskártyás. Vagy két éve ismerkedtem meg vele, elveszí-

tettem ezerháromszázat, az összes pénzem. Persze, feldühödtem. Ő pedig azt mondja nekem: „Fogadjon el tőlem ötszáz rubelt és folytassuk." „Nem tudom visszafizetni", mondom én. „Minek visszafizetni? Én gyönyörűségből játszom. Nőtlen ember vagyok, a pénz szeret, tegnapelőtt negyvenkét perc alatt tizenhétezret nyertem." És tudod, elfogadtam. És revánsot vettem, sőt hatvanöt rubelt nyertem. Megköszöntem, és azóta csak preferánszot, meg vintet játszom vele, kis tétekben.

Dronov élvezettel mesélt, csontos arcáról jóformán el nem tűnt a mosoly; és Szamgin kénytelen volt megállapítani, hogy ez a mosoly szelídebbé, kellemesebbé változtatja a dajka unokájának darabos mosolyát.

— Tarka náció vagyunk mi, Klim Ivanovics, fura náció — folytatta Dronov rövid hallgatás után, halkabban, tűnődőbben; levette sapkáját a térdéről, az asztalra tette, s közben meglökte a lámpát, majdnem feldöntötte. — Csodálatos emberek teremnek minálunk, és sokan vannak, és egyik sem tudja, mibe vesse bele magát. A forradalomba? Lám, tovazúgott, ránk mosolygott, és nincs többé. Azt mondod: eljön! Nem vitatkozom. Igen, valószínű, hogy eljön. A muzsik azonban nagyon ráijesztett a népekre. A forradalom szervezőit részben kiirtották, részben kényszermunkára süllyesztették el sokan pedig maguk rejtőztek el.

Szamginra pillantott és befejezte:

— Különben minek is beszélek én neked? Hiszen magad is tudsz mindent.

Szamgin némán lehajtotta fejét. Ivan pedig rövid hallgatás után, mintegy mentegetőzve mondta:

— Ez a Szemidubov természetesen zavaros figura. Ördög tudja, mire kellenek az ilyenek? Olykor magamat kérdem: nem hasonlítok-e rá?

Klim Ivanovics Szamgin undorodó viszolygást érzett bensejében: „Úgy látszik, újabb önvallomás."

Dronov azonban kijelentette:

— Toszka megtanított arra, hogy igazán, szépítés nélkül gondolkozzam önmagamról.

És ezt javasolta:

— Elmegyünk „Jar"-hoz?

Szamgin elutasította.

— Nos, akkor a „Művész"-be, ma az „Éjjeli menedékhely" megy, jó? Ehhez nincs kedved? Nekem pedig tetszik ez az együgyű móka. Az a báró mély értelmű alak: keni-feni magát, de a kutyának sem kell. No, én megyek.

Távozóban rosszallón megjegyezte:

— Annyit cigarettázol, hogy nézni is rossz. Úgy füstölsz, akár a kémény.

Klim Ivanovics Szamgin megigazította szemüvegét, gyanakvással, sőt haragosan pillantott vendégére; mikor pedig Dronov eltűnt, képzeletében Ljutov és Tagilszkij mellé állította.

„Szakasztott olyan. Zűrzavaros, kétszínű, ravasz. Becstelen. Fél, hogy megérti az ember, és őszinteséget színlel. Jó barát akar lenni. De csak szolgának jó."

Miután így végzett Dronovval, felidézte a tegnap ábrándképeit. Ezt könnyű volt megtennie; az asztalon ott hevert előtte egy levélpapiros, és apró de jól olvasható írással ez állott rajta:

„Kiélezendő Bezbedov magatartása Marina iránt. Kevésbé hülyének kell ábrázolni, vulgáris forradalmisággal felruházni. Ki kell fejteni szerelmi regényét. Szerelme: ravasz, hideg lány, akit csak azért érdekel, mert a gazdag nagynéni egyetlen örököse. Leírjam az ostorosok szertartását is?"

Felbukkant előtte a telt, meztelen asszonyi test, és Szamgin még egyszer dühösen gondolt arra, hogy Marina bizonyára kívánta, hogy ő a magáévá tegye. Dronov szeretőjében van valami hasonlóság Marinával, ugyanolyan sudár, egészséges.

„Megtanított arra, hogy igazán gondolkodjam önmagamról." Mit jelent ez? Önmagáról mindig igazán gondolkodik az ember.

Cigarettázott, megint olvasni kezdte a vázlatot, és úgy találta, mégsem szabad túl sok bizonyítékot közölni Bezbedov ellen, de az szükséges, hogy ismerje Marina bizonyos titkait;

éppen ez a beavatottsága szolgál majd indokul meggyilkolására, mivel mint tanú, megnevezhette volna azokat, akiknek Marina az útjában állt.

Párizs óta Szamginban, önmaga előtt is észrevétlenül, ellenséges gondolatok ébredtek Marináról, s ez az ellenszenv fokozatosan erősbödött.

„Mit kaptam én ettől az asszonytól?" — kérdezte önmagától nemegyszer, s arra az eredményre jutott, hogy Marina megbontotta, megingatta önmagáról alkotott képét. Titokzatos halála nem tette ugyan egy zajos bűnper részesévé, de csupán azért, mert Bezbedov meghalt. Tanúi szerepe igen szomorúan végződhetett volna. A vád kiáshatta volna múltját, amelynek egyes mozzanatai — a letartóztatás, a börtön, a moszkvai felkelésben való részvétel — természetesen mind ismeretesek a rendőrhatóság előtt. Az ügyész természetesen kapva kap az alkalmon, így diktálja ezt a reakció és a baloldaliak ellen táplált általános düh. Klim Ivanovics Szamgin, míg erre gondolt, ideges, hideg borzongást érzett a hátán, és mohón nyelte az erős dohány bódító füstjét.

„Igen, ez a nőszemély valami sötét zűrzavart csempészett az életembe. Sőt, mi több, majdhogy tönkre nem tett. Viszont ha bele lehetne vonni Berdnyikovot... Igen, elbeszélést írni erről a gyilkosságról — érdekes dolog. Nagyon pontosan, megfontoltan kell megírni, ilyen csendességben, ilyen kényelmes, meleg szobában, a szemnek kellemes tárgyak közepette."

Pétervár nem fogadta valami nyájasan; a homályos égen tétován fénylett a kese nap, szeszélyes, haragos széllökések törtek be a tenger felől, hűvös levegővel, az előző este vagy az éjszaka nyilván bőséges eső hullott: a nedves utcákon sietve lépkedtek a melegen, ősziesen öltözött járókelők, az úttest fakockáiból rothadásszag áradt, a házak fenségesen unottnak tetszettek. A „Novoje Vremja" című újság hangneme nem volt összhangban az időjárással: a vezércikk tavaszias ujjongással közölte a takarékbetétállomány növekedését, alább pedig az állt, hogy majdnem hatszázezerre emelkedett azoknak a falusi háztulajdonosoknak a száma,

akik tulajdonba vették földjüket. Szamgin ennek olvastán ujjaival dobolni kezdett az asztalon s fütyörészett.

„Lakást kell keresnem."

Délután elment Dronovhoz, és miközben az előszobában vetköződött, megütötte fülét a tüdővészes Jurin hangja:

— A perzsák „letették" a sahot, a törökök a szultánt, Németországban megalakult a „Hanza Szövetség", a gyáriparosok szövetsége a „Mezőgazdák Szövetsége" elleni harcra, a német kormány elutasította Angliának a tengeri fegyverkezés csökkentésére irányuló javaslatát, burzsoáziánk körében észrevehetően erősödik a militarizmus szelleme... gondolod, nincs összefüggés e tények között? Van bizony... mégpedig nyilvánvaló...

— Várj csak, jött valaki. Ó, Klim Ivanovics van itt!

Szamgin úgy érezte, Taiszja felkiáltása örömet árul el, kezét pedig különösen erősen szorítja meg. Jurin szokása szerint hátradőlve, a karosszékben feküdt, lábát az asztal alá nyújtotta, tarkójával a támlának támaszkodott, és a menynyezetre bámult. Taiszja mellette ült egy széken, előtte füzet, kezében ceruza. Jurin odanyújtotta Szamginnak erőtlen kezét, és közben nem is nézett rá.

— Jó, hogy jött, teázunk, mesél Moszkváról. Különben Jevgenyij folyton csak tanít engem.

— A tanulás világosság — idézte nem valami szellemesen Szamgin.

— Neki árt a beszéd...

— Nekem minden árt — válaszolt Jurin, s megmozdította lábát; kurta, rekedt sóhajai jól hallatszottak.

— Hová mész? — kérdezte az asszony aggódva, az pedig így felelt:

— Játszani.

Taiszja felsegítette a beteget, és Jurin óvatosan, mint a vak, átbotorkált a szalonba.

— Halálán van, látja? — mondta az asszony suttogva. Szamgin szótlanul vállat vont, s megállapította: „Örült, hogy félbeszakítottam az oktatást."

Alaktalan szavak bukkantak fel benne, s tűntek el:

„Marxizmus... Halál..."

A szalonban lassan és kissé hamisan felcsendült a harmóniumon egy ismerős dal melódiája, Toszja ceruzájával halkan ütötte a ritmust a füzeten, és fojtott hangon kérdezte:

— Akarja, hogy segítsek magának lakást szerezni? — Az ablakkal szemközti fal a nap fényében fürdött, és valahogy hátrább húzódott.

— Akár most is el lehetne menni, itt van nem messze, az utcánkban, de...

A ceruzával a szalon felé mutatott; a dal sehogy sem sikerült, és egyházi ének váltotta fel.

„Igen, valószínűleg nagyon könnyen megkapható. Sőt, züllött is" — gondolta Szamgin, miközben az asszony arcát és keblét figyelte.

— Mire gondol?

— Hallgatom.

— Mindig unalmasat játszik.

— Hány éves maga? Nem veszi rossz néven?

— Ugyan miért? Huszonnégy. Öregebbnek látszom, ugye?

— Nem találom.

A szalonban komoran jajongtak a basszusok.

— Mindenki úgy gondolja, hogy öregebb vagyok. Így is kell lennie. Tizenhét éves koromban már gyermekem volt. És sokat dolgoztam. A gyermek apja a festő volt, jelenleg, mint mondják, már híresség számba megy, most valahol külföldön van; akkor kenyéren és vízen éltünk. Az első szerelmem volt s a legnyomorúságosabb.

„Újabb gyónás" — állapította meg Szamgin, miközben együttérzően csóválta a fejét.

A harmóniumon dördülő basszusokhoz altok, szopránok csatlakoztak, vészjósló, fenyítő dallamot zengtek, a hangok úgy kúsztak be az ebédlőbe, akár a füst; Szamgin cigarettájának füstje viszont túl erős és ízetlen volt. És általában minden kellemetlen volt.

— Néha még cukorra sem futotta. Jó ember volt, szegény és vidám. Ne zörögj, Sztyepanyida Petrovna. — Ezt az öregasszonynak mondta, aki behozta az edényekkel megrakott

tálcát. — Petrovna az anyámat helyettesíti: úgy szeret, mint egy macskát. Nagyon okos és forradalmár, nevetséges? Pedig igaz: ki nem állhatja a gazdagokat, a cárt, a hercegeket, a pópákat. Szintén kolostorban élt: novícia volt, de közvetlenül a fogadalom előtt beleszeretett valakibe, és elzavarták a kolostorból. Azután ápolónő lett egy kórházban, majd egészségügyi nővér a japán háborúban, itt érmet is kapott, mert több tisztet kimentett egy égő barakkból. Mit gondol, hány éves, hatvan? Pedig csak negyvenhárom. Lám, ilyen az élet.

Jurin egy és ugyanazon akkordokat ismételgette a harmóniumon, és az ismétléstől komorságuk még csak fokozódott; nyomasztóan hatott Szamginra, fáradtságot keltett benne. Taiszja pedig keserű szemrehányásokat tett:

— Ó, Klim Ivanovics, miért van az, hogy az írók olyan keveset és rosszul írnak a női sorsokról? Valósággal szégyelli olvasni az ember: folyton szerelem, szerelem . . .

— Engedje meg, a szerelem . . .

— Igen, igen, tudom, ezt mondja mindenki: a nő életének értelme! Bizonyára még a tehenek és lovak sem gondolkodnak így. Hiszen évente csak egyszer szeretnek.

Bosszantotta a férfit: nem azzal, amit mondott, hanem mert romba döntötte a róla szőtt elképzelést; Szamgin unatkozott, és szeretett volna valami sértőt felelni Taiszjának, még jobban felingerelni.

— „Szerelem és éhség kormányozza a világot" — emlékeztette.

— Nem! Nem hiszem, hogy mindig így lesz — válaszolta az asszony. Szamgin megfigyelte, hogy Toszja öblös hangja durván cseng, merev arca elsötétül, és szeme bogara kellemetlenül kitágul.

„Dühös" — állapította meg.

— Nos, majd meglátja — mondta az asszony —, éhség sem lesz, a szerelem pedig ritka boldogság, nem pedig rossz szokás, mint most.

— Unalmas jövőt ígér — felelte a férfi Taiszja mulatságos jövendölésére.

— A szerelemnek minden évben lesz egy hónapja: a boldogság hónapja. Május, az egész emberiség ünnepe...

— Cukrászdai ábránd, a sok süteménytől — mondta Szamgin mosolyogva. Taiszja kihúzta magát, mintha kiabálni készülne, de a férfi folytatta:

— Képzelje csak: milyen lesz terhesen a földeken dolgozni, gabonát aratni.

A nő felállt, átült egy másik székre, arcát a szamovár mögé rejtette, és így szólt:

— No lám?! Hát maga nem szeret ábrándozni? Nem hiszi, hogy jobban fogunk élni?

— Majd csak lesz valahogy — szólt az ajtóban megjelenő Dronov. — Kétségtelen, ezt el fogjuk érni. Sántikálunk ugyan, felváltva mind a két lábunkra, ma a balra, holnap a jobbra... de elérjük!

— Úgy osonsz be, mint az egér — fogadta Taiszja, és átment a szalonba.

— Az előszobában hallgatóztam, hogy ti miről... És megvizsgáltam a felöltőm zsebeit. Kihúzták a kesztyűmet és a bokszeremet. Ez már a második bokszer. Hát ezért fegyverkezzen az ember. Mind a kétszer a Dumában lopták el, ott a ruhatárban bizonyára átvizsgálják a zsebeket, és amire nincs szükség, azt elszedik.

Jurin abbahagyta a játékot, köhögött, Taiszja rábeszélőn magyarázott valamit, mire a férfi így felelt:

— Árt nekem a forró.

Dronov a pohárszék előtt állt, palackokat húzott ki, poharakkal csörömpölt, és közben a nemrég alakult októbrista frakcióról mesélt.

— Vezérük Gololobov, állítólagos szerzője egy, a maga korában rendkívül népszerű elbeszélésnek, melyet Tolsztoj is megdicsért: a „Tolvaj"-nak, a „Poszrednyik"-ben jelent meg. Az elbeszélés aligha önéletrajz jellegű, ámbár az a Gololobov alkormányzó volt.

Szamgin úgy találta, hogy ez utóbbi mondat igen szellemes, elmosolyodott, lopva rápillantott Ivanra, s ezt gondolta:

„Veszedelmes dög."

— No igen — folytatta Dronov, és leült Klimmel szemközt. — A jobboldal szervezkedik, a baloldal demoralizálódik. Az eszereket szétrobbantotta Azef, a szocdemeknél megalakult a „Vperjod" csoport, Lenin csoportja, Plehanov hívei a „Szociáldemokrata naplójá"-t adják ki, a mensevik likvidátorok a „Szociáldemokrata hangjá"-t, és van még Trockijnak is egy csoportja, amely frakciókon kívül áll. Mi ez, történelem vagy zűrzavar?

Szamgin figyelmetlenül hallgatta, jobban érdekelte Taiszjának az előszobából beszűrődő, szelíd beszéde.

— Kérlek, ne jöjj el! Neked feküdnöd kell. Ha akarod, akár holnap átvitetem hozzád a harmóniumot.

— Jó volna — mormogta Dronov.

Szamgin egyre világosabban ébredt rá, hogy tévesen vélekedett erről a nőről, és haragja csak nőtt iránta.

— Haldoklik — mondta Taiszja; leült az asztalhoz, és kitöltötte a teát. Sűrű szemöldöke egy vonalba folyt össze, arca elkomorodott, megdermedt. — Milyen fájdalmas: elpusztul egy ember, és nem tudunk segítségére lenni.

— Az elpusztulásban? — kérdezte Dronov, és hörpintett borából.

— Ne mókázz, Ivan.

— Dehogy, komolyan beszélek! Hiszen ismerem én a te... ízlésed. Ha rajtam múlna, én egész sereg katasztrófát, háborút, földrengést, éhínséget, ragályt, özönvizet rendeznék külön a te számodra, hogy segíthess az embereken, Toszja!

Taiszja felsóhajtott, és halkan mondta:

— Ostoba.

— Nem — ellenkezett Dronov. — Az ostobáknak könnyű az életük, nekem viszont nehéz.

— Ne légy mohó, akkor könnyebb lesz.

— Köszönöm a jó tanácsot, de nem élek vele.

Felugrott a széken, mintha szög szúrta volna meg, és patetikus dühvel fogott neki:

— Klim Ivanovics, újság kell! Nagy, de-mok-ra-ti-kus újság. Meglesz a lap, ha belepusztulok is. Unszoltam Szemi-

dubovot: nyerj össze nekem kétszázezret, és híressé teszlek az egész világon. Csak hümmög, ördög bújna belé. De érzem, puhul már.

— Ha meglesz az újság, én korrektor lennék, vagy az irodában dolgoznék — ábrándozott Toszja.

Általában pedig unalmas volt minden, és Szamgint csendben marta a nyomasztó érzés, hogy mennyire felesleges a jelenléte ebben a tűzfalra néző szobában, meg Dronovnak és hölgyének minden ostobasága.

„Miért függök én tőlük?"

Vagy öt perc múlva távozni készült.

— Tehát holnap megyünk lakást nézni? — kérdezte Taiszja határozottan.

— Igen — felelte a férfi.

Lakást mindjárt találtak: három kis szobát, egy szürke foltokkal tarkított, vörösesbarna kétemeletes ház első emeletén; Szamgin arra gondolt, hogy a tehenek szoktak ilyen színekben pompázni. A főbejárat két oldalán réz- és zománcozott táblácskák hirdették fekete betűkkel, hogy ebben a házban milyen különös nevű emberek laknak: Ja. Asszikritov ügyvéd, Intraligatyina szülésznő, Volkov-Volovik tánctanár, „P. Je. Szkromnij, zongorák hangolása és fahangszerek javítása", „T. P. Fegykina konyhaművészeti iskolája és kész ebédek házhoz szállítása", „Gépírás-másolás, D. Ilke. II. emelet 6.", az egyik első emeleti lakás ajtaján pedig egy réznégyszög azt hirdette, hogy itt Pavel Fjodorovics Nalim lakik.

„Ez a demokrácia" — állapította meg Szamgin, homlokát ráncolva, a névtáblák olvastán.

A szobák azonban magasak, világosak voltak, az ablakok az utcára néztek; parkettázott padló, a konyhában gáz; és Szamgin belépett a vörösesbarna ház demokráciájába.

A lakás berendezésének gondjai közepette észrevétlenül eltelt néhány hét. Sietség nélkül, körültekintően és megfontoltan rendezte be magányos otthonát: minden szükségesnek meg kell lennie, de ne legyen semmi fölösleges. Pétervár nyirkos város, a házban azonban központi fűtés van;

télen az új bútor bizonyára kiszárad, repedezik éjjelente, azonfelül az új holmi alakja miatt sem tetszett. Dolgozószobájához íróasztalt, könyvszekrényt és három nehéz karosszéket, „ébenfautánzatot" választott ki, a nyolcvanas években ez a bútor rendkívül népszerű volt a liberális vidéki jogászok körében, és az élet apró részleteinek kitűnő szakértője, a P. D. Boborikin egyik regényében a kiábrándultak stílusának nevezte. A szalonhoz megfelelt a moszkvai ház bútora, a kis várószobába pedig kerek asztalt, fél tucat hajlított széket állított, a falra pedig Houdon Voltaire-jének tollrajz-másolata, a mérges Szaltikov-Scsedrint ábrázoló Mate-metszet került, és Gavarni egy kis metszete: francia ügyvéd beszédet mond. Ez a berendezés eléggé eredetinek tetszett, és teljesen kielégítette.

Miközben bútor után kutatott az Aprakszin-udvaron és a Sándor-piacon, egyúttal ügyvédet is keresett, akihez alkalmas volna társnak beállni. Nem szándékozott joggyakorlattal foglalkozni, mégis szükségesnek tartotta, hogy sajkájával a fővárosi élet tengerén jártasabb hajósok nyomába szegődjék.

Megbízta Ivan Dronovot, keressen egy ügyvédet, akinek polgári perekben nagy gyakorlata van, nem túl zajos életű üzletember és pártonkívüli.

— Értem! — találta ki Dronov. — Nem akarsz összecsókolózni a liberálisokkal meg a többi gyámoltalan szélhámossal. Úgy. Hát találunk egy fehér hollót. Nem is olyan ritka állat.

Ivan Dronov úgy forgott, mint a pörgettyű. Szamgin hozzászokott a gondolathoz, hogy az ostor, ami ezt az embert ösztökélte: szemérmetlen mohósága a nagy üzlet után, amelyen nagy pénzt lehet keresni. De minél jobban szemügyre vette a dajka unokáját, annál gyakrabban feltámadt benne a gyanú, hogy Dronov, életének minden mozzanatában és embertársaihoz fűződő minden kapcsolatában: hamis, hitvány emberke. Nem titkolta mohóságát, mivel rejteget mögötte valamit, ami talán még sokkal rosszabb. Felötlött mindez a gyanú, amelyet Marina keltett benne, eszébe ju-

tott Jevno Azef. Szamgin elhessegette magától gyanakvásait, s egyúttal önkéntelenül igyekezett megszilárdítani őket.

Újjászerveződik az élet. Általános a törekvés, hogy legyőzzék a zűrzavart, megteremtsék a jogrend és törvényszerűség feltételeit. A bilincsbe vert erők szabad kibontakozásának feltételeit. Sokak számára a valóság csábító ábránddá vált. Taiszja azt mondta Dronovról: ábrándkergető. Az is volt, de átalakult gyakorlati emberré. Nem kellene ilyen gyakran találkozni vele. Dronov azonban szinte nélkülözhetetlen lett. Tudott mindenről, amiről az Állami Duma „folyosóin", a frakciókban, a minisztériumokban, a szerkesztőségekben beszéltek, egész sereg anekdotába illő badarságot tudott a cári család életéről. Időt szakított arra, hogy olvassa a modern politikai irodalmat, s ilyen kérdésekkel támadt Szamginra:

— Olvastad Martov és Potreszov „Társadalmi mozgalmá"-t? Nem? Megjelent a második kötet első része. Nézz csak bele, nevetni fogsz!

Szamgin visszaemlékezett moszkvai életére, amikor ő is hírközpont volt és látnok, bosszantó hát, hogy ez a szerep már foglalt, s ráadásul oly könnyen, kutyafuttában tölti be, és nem is becsüli meg a bitorló. És rendkívül nyomasztó volt hallani Dronov ellenvetéseit, amelyek mindig gyorsan, sőt megvetően hangzottak.

Egy ízben Nogajcev, aki általában nem szenvedhette az ellentmondásokat, Sztolipin földreformjáról vitatkozott egy Hotyaincev nevű, papnövendék külsejű, hórihorgas földmérővel.

Nogajcev rákvörösen, verejtékezve kiabálta:

— Szörnyen téves érvelés! Vagy gazdag lesz a paraszt, vagy elpusztulunk, hogy hírmondónk sem marad.

Hotyaincev kivillantotta nagy, szabálytalan fogait, és erős, de kellemetlenül száraz basszus hangon ajánlotta:

— Utazzon falura, majd meglátja, hogy osztoznak a koncon a parasztnyúzók.

Szamgin észrevette, hogy Toszja kérdőn néz rá, s ezért oktatóan megjegyezte:

— Viszont ötszázhetvenkilencezer új földbirtokos van, és ezek természetesen a legjobb gazdák közül valók.

— Ez az! — kapott a szón Nogajcev. — Nekik köszönhetjük a tavalyi pompás termést.

Ekkor beleavatkozott Dronov: noteszában lapozva és nem nézve senkire, metsző hangon beszélni kezdett:

— Badarságot beszélsz, uracskám. Ebben az évben a Sztolipin-féle földbirtokosok száma háromszáznegyvenkétezerre csökkent! Azért csökkent, mert a tehetősebb parasztok felvásárolják a szegényebbek földjét, és így valódi nagybirtokok keletkeznek, ez az egyik ok! A másik pedig: a szegényparasztság harci cselekményekbe kezdett az otrubosok ellen, felperzselik a tanyákat! Ezt tudni kell, tisztelt uraim. Kár kiabálni. Inkább igyanak! Az isteni gondviselés nem mindennap küld nekünk benediktinert.

Ivan metsző hangjában Szamgin jól hallotta a dühödt, bosszúálló csengést. Érthetetlen volt, ki ellen irányul dühe, s ez izgatta Klim Szamgint. De mégis vonzódott Dronovhoz. Itt, a különféle „érvrendszerek", kósza hírek, anekdoták szüntelen forgataga közepette akarta elfoglalni a maga helyét: mint a gondolkodás szervezője, látnok és próféta. Úgy vélte, fiatal korában igen jól játszotta ezt a szerepet, s mindig hitt benne, hogy éppen erre a játékra termett. Ezt gondolta:

„Túlságosan belemerültem a megfigyelésbe, és cselekvési kedvem ellankadt. Általános és mélyebb értelemben véve, vajon mire összpontosul az embernek, a történelem alakítójának fő tényked ése? Tulajdon helyzete megszilárdítására, az általa létrehozott eszmék védelmezésére, a tények értelmezésének szabadságára."

Gondolatban elismételte ez utóbbi mondatot, és elhatározta, hogy feljegyzi abban a füzetben, ahol saját „aforizmáit és maximáit" gyűjtötte.

Dronov lakásába, mint valami színpadra, vonzotta Toszja is. Néhány hétig figyelmesen vizsgálta az asszonyt, és úgy találta, hogy az egyetlen, ami kellemetlen benne: Marinához való hasonlósága; de ez talán csak külső hasonlóság:

ugyanolyan magas termetű, sudár, egészséges. Nem okos, rendíthetetlenül nyugodt. Ostobaságában szinte az illetlenségig őszinte. Ha nem kérdeznek tőle semmit, képes egy óráig is hallgatni; de szívesen beszél, és naivsága néha szórakoztató. Önmagáról könyörtelenül mesél, mint egy idegenről, az emberekről pedig általában szenvtelenül; ilyenkor könnyed mosoly bujkál szemében, de ez a mosoly nem lágyítja meg arcát. Klim Ivanovics Szamgin arra kezdett gondolni, hogy ez a lény nem volna felesleges az ő lakásában, sőt igen alkalmas lenne.

Taiszja egyre jobban felcsigázta kíváncsiságát.

„Különös figura. Ostoba, de úgy látszik, van benne némi ravaszság."

Felismerte, hogy az asszony iránt érzett vonzalma könnyen fokozódhat, és ezért gúnyosra, szinte ellenségesre hangolta viselkedését.

Egy ízben késő este csengetett be Dronovékhoz. Az ajtó kissé kinyílt, de nem oly hamar, mint máskor; a láncot, amely megakadályozta, hogy teljesen kinyíljon, nem vették le, és a résen át Taiszja mérges kérdése hallatszott:

— Ki az?

Az előszobában egy csontos, aszkéta arcú, fekete szakállas férfi húzta fel felöltőjét; a felöltő szűk volt, a vendég görnyedt, hajladozott, krákogott s közben halkan káromkodott.

— Hadd segítsek — ajánlotta Taiszja.

— Köszönöm. Már megvan — felelte a vendég. — Az ördögbe is... No, isten vele.

A kalapot úgy tette fel, mintha nem akarná, hogy Szamgin lássa az arcát.

— Ismerem ezt az embert — közölte Szamgin.

— Igen? — kérdezte Taiszja.

— A neve: Pojarkov.

Taiszja rövid hallgatás után megkérdezte:

— Külföldön ismerkedtek össze?

— Moszkvában. Régen.

Taiszja némán bólintott.

— Ivan ismeri?

— Nem — mondta Taiszja szigorúan, és a férfi arcába nézett. — Én sem tudom, kicsoda. Zsenya küldte. Rosszul van Zsenyka. De Ivannak sem kell tudnia, hogy maga valamilyen Pozsarszkijt látott itt. Igen?

— Pojarkovot.

— Ivannak nem kell tudnia, érti?

Szamgin némán bólintott, s ezt gondolta:

„Nyilván illegális. Mit kereshet most itt, Pétervárott? És általában Oroszországban?"

Szamgin megszokta, hogy a nőkkel való kapcsolata csak egyféle lehet, s ez egy ízben efféle jelenetet okozott. Taiszjával együtt jött haza az üzletből, ahol edényt vásároltak; meleg nap volt, az asszony ledőlt a díványra, és szemét lehunyva kigombolta blúza felső gombjait. Klim Ivanovics ekkor odaült mellé, és kezét a blúz alá dugta. Taiszja megkérdezte:

— Mi érdekli magát ott?

Olyan gyilkos nyugalommal és nevetségesen kérdezte, hogy Szamgin önkéntelenül elhúzta a kezét, s halkan felnevetett, amit igen ritkán engedett meg magának; nevetett, és így felelt:

— Úgy vélem, magában van komikai tehetség.

— Ha van, akkor sem ott — felelte az asszony.

Szamgin felállt, odábbment és megkérdezte:

— Nem próbálkozott még a színpadon?

— Hívtak. A férjem díszleteket festett, csapatostul jártak hozzánk a színészek, én pedig folyton a színházban voltam, a kulisszák mögött. Nem szeretem a színészeket, mind hős. Józanul is, részegen is. Szerintem még a gyerekek is helyesebben látják önmagukat, mint e mesterség gyakorlói, márpedig a gyerekeknél jobban senki sem tud ábrándozni önmagáról.

Szamgin hallgatta, kis ideig gondolkodott, majd így szólt:

— Pedig maga bizonyára igen forró asszony lehet.

— Lehűtöttek már. Egyet szerettem, de már a harmadikkal élek. Lám, maga azt mondta: „szerelem és éhség kormányozza a világot", hát nem: az éhség a szerelmet is kormá-

nyozza. Sok mindenféle regény akad, de koldusokról senki sem írt még regényt.

— Nagyon találó — ismerte el Szamgin.

Megállapította, hogy pajzán kísérlete után Toszja magatartása nem változott meg iránta: az asszony ugyanolyan nyugodtan, higgadtan törődött lakásának berendezésével.

Klim Ivanovics Szamgin tudta, hogy Dronov vette rá Toszját erre a gondoskodásra, és természetesnek találta az asszony igyekezetét.

„Szeret fészket rakni" — jutott eszébe Ivan megállapítása.

Taiszja cselédet is talált számára, egy tagbaszakadt, ragyás képű, szúrós szemű, igen ügyes és tiszta nőszemélyt, aki azonban kissé feleslegesen és elkésetten vidám volt: halántéka már őszült.

Ősszel Klim Ivanovics meghűlt: lázas volt, feje fájt, köhögés gyötörte; csendes unalom marta, s unalmában megkérdezte:

— Hány éves maga, Agafja?

— Éveim száma nem is olyan nagy: harmincnégy — felelte az asszony szívesen.

— Korán kezdte el az őszülést.

Agafja elmosolyodott, nyelve hegyével megnyalta ajkát, és nem szólt semmit, de nyilván újabb kérdéseket várt.

— Régóta ismeri Dronovát?

— Elég régen, hét-nyolc éve, amikor Taiszja Romanovna még a festővel élt. Egy házban laktunk. Ők a padláson, én pedig apámmal a pincében.

Vállát nekitámasztotta az ajtófélfának, két karját összefonta keblén, és tágra meresztett szemmel vizsgálgatta gazdáját.

Szamgin a díványon feküdt; nagyon szerette volna töviről hegyire kikérdezni Agafját Taiszjáról, de arra gondolt, hogy ehhez óvatosan kell hozzáfogni, és az életéről kezdte kérdezgetni. Agafja elmondta, hogy apjának sörözője volt; majd eszébe jutott, hogy dolga van a konyhában, és gyorsan kiment; Szamgin valami gyanúsat érzett ebben a menekülésben.

Az első találkozás alkalmával köszönetet mondott Taiszjának:

— Pompás szolgálót talált nekem.

— Ganyka nagyon derék nő — erősítette meg Taiszja.

Szamgin érdeklődésére, hogy Agafja kicsoda — Taiszja felélénkült és mesélésbe fogott. Apja haditengerész volt, hajómester az „önkéntes" flotta hajóján, azután sörözőt nyitott, és csempészetre adta a fejét. Szivarokkal kereskedett. Viselkedése alapján a matrózok eszernek tartották. Valaki feljelentette, a csendőrök házkutatást tartottak, megtalálták a szivarokat, és kiderült, hogy az öregnek nehéz ezresei vannak a bankban. Letartóztatták.

Szamgin megállapította, hogy az asszony egyre vidámabban mesél, és azzal a gyönyörűséggel, amely mindig az emberek hangjában cseng, amikor ismerőseik hibáiról és ostobaságáról mesélnek.

— Emlékszem az öregre: kövér ember volt, nyaka nem is látszott, feje egyenesen a vállából nőtt ki, arca vörös, akár a felszelt görögdinnye, és annyi a fekete folt rajta, mintha tetoválták volna, egyszer ugyanis megégett robbanás alkalmával, a szemöldöke is leperzselődött. Nagy bajuszú, lófogú, szeme, akár a macskáé, karja hosszú majommancs, és akkora a pocakja, hogy nem tudta hová rakni a kezét. Folyton a háta mögé dugta. Szemtelen, durva volt. Agafja nem lakott az apjával, az öreg férjhez adta egy főportáshoz, aki már csaknem vénember volt, és néha arra kényszerítette feleségét, hogy felszolgáljon az após sörözőjében. Nagyon boldogtalanul élt szegényke, én viszont éheztem, és Agafja egy kicsit táplált, a férjemmel együtt, ő olyan jószívű. Feljárt hozzánk a padlásra. Nálunk mindig vidámság uralkodott... fiatal festők, egyetemisták, Zsenya Jurin. Agafjával néha egész éjjel, reggelig arról beszélgettünk, miért is olyan pocsék ez az élet. De akkor már értettünk egyet-mást... Amikor a csempészés miatt Ganykát az öregével együtt szintén letartóztatták, Zsenya megkért, mondjam magam Ganyka unokanővérének, járjak el hozzá a börtönbe, és adjak át neki leveleket a politikai fogolynők részére. Ezt igen sikere-

sen végeztük, egyszer sem csíptek rajta. Néhány hónap múlva kiengedték, apja viszont meghalt a börtönben. A portást is elítélték. Kiszabadulása után Ganyka belépett egy önképző tanulókörbe, itt összekerült egy matrózzal, vagy két évig élt vele, gyermeke született, kisfiú. A férjét agyonlőtték az ötös esztendő végén... A katonaság előtt cirkuszi akrobata volt, hajlékony, könnyed, heves vérű. Nagyon képzett. Vidám, mint a dalosmadár, táncolt. Halála után Ganyka ágynak esett, a „Szent Miklós" kórházban gyógyították, az őrültekházát hívták így.

Szamgin némán hallgatta az elbeszélést, és magában tiltakozott: sosem kerüli el az ember az ilyen történeteket!

Mikor pedig Taiszja befejezte, Szamgin mosolyt erőltetett arcára, és így szólt:

— Tehát jelenlegi szolgálóm... bizonyos értelemben politikai személyiség volt, s emellett őrült?

Taiszja összeráncolta homlokát, hogy szemöldöke egy vonalba húzódott, és visszavágott:

— Kár mosolyognia. Nem volt semmilyen személyiség, egyszerű forradalmár, mint minden becsületes ember, aki a szegény néprétegből származik. Osztályból — tette hozzá. — És nem is őrült, hanem egyszerűen... ha megölik, akit maga szeret, az magát is lesújtotta volna.

És minthogy Szamgin hallgatott, Taiszja szinte vigasztalóan folytatta:

— Viszont olyan ember lesz maga mellett, aki nem fogja kilesni, nem szalad a rendőrségre feljelenteni.

— Ezt természetesen értékelni kell. Megpróbálok csempészéssel foglalkozni, vagy pénzt hamisítani — tréfálkozott Klim Ivanovics Szamgin. Az asszony kissé felvonta szemöldökét és ránézett.

— Fel akar mérgesíteni? Nehéz dolog.

— Nem — mondta sietve Szamgin —, nem, nem kívánom ezt. Azért tréfálkoztam, mert maga szomorú dolgokról mesélt... szomorúság nélkül. Letartóztatásról, börtönről, agyonlövésről.

Az asszony kérdőn pillantott rá, várt még valamit, de hiába, és magyarázni kezdett:

— Minek szomorkodni? Ganyka apját lopás miatt tartóztatták le és ítélték el. Ganyka semmit sem tudott apja és férje ügyeiről, a börtön pedig javára vált. Második férjét nem rablásért lőtték agyon, hanem forradalmi tevékenységéért.

Zsebkendőjével legyezte arcát, és hozzátette:

— Nem egy ilyen históriát ismerek, és nagyon szívesen emlékezem vissza rájuk. Hiszen egy másik életből valóak.

Szamgin kitalálta, mit ért az asszony másik életen.

— Azt hiszi, hogy a forradalom nem ért véget? — kérdezte; Taiszja megfenyegette ujjával, és így felelt:

— Butuskának tart engem, igen? Hiszen tudom: maga nem mensevik. Ivan folyton ingadozik, a kispolgárság és a munkásosztály szövetségéről ábrándozik. De ha az eszerek holnap megint elkezdik a terrort, akkor Ivan terroristának képzeli magát.

Elmosolyodott.

— Mondtam már magának, hogy Ivan mindig többet markol, mint amennyit bír. Ő általában... Amit a legutolsó könyv mond neki, az marad meg benne legfelül.

„Igen könnyen át tudna költözni egy másik lakásba — gondolta Szamgin Taiszjáról, és felhagyott azzal az ábránddal, hogy átcsábítsa magához az asszonyt. — Bolsevik. Valószínűleg nem párttag, de szimpatizáns. Vajon tudja ezt Ivan?" Ez a felfedezés annál kellemetlenebbül érte, mivel csak felcsigázta érdeklődését e nő iránt, aki mintegy arra volt hivatva, hogy Marinát helyettesítse Szamgin életében.

Mint minden este, Dronovéknál tarka vendégsereg gyűlt egybe, és szokás szerint elkezdődött a szócsata. Orehova rajongással beszélt Korolenko „Mindennapi eset"-éről, Hotyaincev pedig pápaszeme szürke üvege mögé rejtette szemét és közbevetette:

— Három évig hallgatott...

Orehova felfortyant, hadonászni kezdett:

— Nincs joga kételkedni Korolenko őszinteségében! Nincs joga.

— De hiszen én nem kételkedem, csupán kissé későn ébredt rá, hogy nem hallgathat. Különben Lev Tolsztoj sem tudott sokáig hallgatni — harsogott a férfi, nem kímélve basszusát.

— És egyáltalán nem igaz, hogy Korolenko utánozta Tolsztojt, ő sohasem utánzott!

— Én nem mondom, hogy utánzott.

— Nem mondja, de céloz rá! Ah, milyen gonosz maga! Korolenko nem kevésbé védelmezte az embereket, mint a maga Tolsztoja, ez az... istenes zagyváló. Aki a megbocsátást nem ismerő „Kreutzer szonáta" szerzője.

Sokáig vitatkoztak, míg csak be nem állított Nogajcev; örömtől sugárzott s közölte:

— Uraim, birtokomban van egy megrendítően érdekes okmány másolata: Reinbot moszkvai polgármesternek Bogdanovics tábornokhoz írt levele.

Mindnyájan elhallgattak, és Nogajcev olvasni kezdett:

— „Nálunk, Moszkvában csend és nyugalom van. A Duma választásai iránt jóformán semmi érdeklődés nem nyilvánul meg. A kadetok még választási gyűléseket sem rendeznek. Megpróbáltak egy gyűlést tartani, az elnök azonban sértő kifejezéseket használt a jelenlevő rendőrtiszttel szemben, amiért az betiltotta a gyűlést, én pedig a szónokot példaadás kedvéért három hónapra leültettem. A forradalmárok nemrégiben kongresszusra jöttek össze, amelyen szintén elismerték, hogy Moszkvában igen rosszul állnak a dolgok, de sajnos, úgy vélik, hogy Pétervárott jól, a csernyigovi, harkovi és kijevi kormányzóságban nagyon jól, másutt viszont közepesen. Jelenleg főként a közönséges politikai brigantiság ellen kell küzdenem, annyira elsekélyesedett minden a forradalmi táborban. Az egyetemen folyik a tanulás, az összejövetelek egészen népszerűtlenek: az elsőn mintegy 2500-an voltak (9000-ből), a másodikon 700-an, a tegnapelőttin 150-en, tegnap pedig a három meghirdetett gyűlésen mintegy 100-an."

— Nyilván dicsekszik — jegyezte meg Govorkov, az ösztövér, hegyes orrú egyetemista, de hirtelen felugrott, és vidá-

man kiabálta: — Várjanak csak! Én is ismerem ezt a levelet. Ezerkilencszázhétből való. Hát persze. Már a múlt évben kézről kézre járt, olvasták...

Vitatkozni kezdtek a levélről, a cigarettafüst és a szavak gőze nyomban megsűrűsödött. Az asztalon forrt a szamovár, teteje alól forró permetben tört elő a szürke gőzsugár. A teát Rosa Greimann, egy cigányképű főiskolás lány töltötte ki; óriási szeme mély gödörben ült, s a szája olyan élénken piroslott, mintha ki volna festve.

Govorkov ujjaival tarkójára vetette fekete hajfürtjeit, égnek emelte gőgös sárga arcát, s ezt javasolta:

— Térjünk a tárgyra!

Így is cselekedtek, és úgy találták, hogy Govorkovnak igaza van; Hotyaincev pedig vigasztalóan közölte, hogy az ország nyugalmának megállapítására komolyabb adatok is rendelkezésre állanak; a börtönök ellátmányát huszonkilencmillióra emelték, a kormány titkos kiadásainak fedezésére szolgáló hiteleket is növelték.

— Mint látják, nyugalmunkról nem csupán Reinboték gondoskodtak a múltban, hanem Sztolipin is a jelenben. A főreakciós Kasszo kinevezése kultuszminiszterré...

Nem hallgattak rá. Egy szárnyas kabátot viselő, katonás külsejű, ápolt, szelíd arcú, dús szőke bajuszú férfi kellemes bariton hangon, de furcsán és szinte szándékosan dadogva korholta Nogajcevet:

— Hol sz-szerzi maga e-e-ezeket az apokrif és r-r-rémítő írásokat, kit ijeszt és miért?

— Én, Fjodor Vasziljevics, semmiféle apokrifot... Én senkit sem...

— N-nem. Magánál észrevehető a célzatosság, valósággal meg akar ijeszteni.

— Én? Uramisten! Nevetséges hallani.

A rákvörösre hevült Orehova fehér zsebkendőjével hadonászott, és bőszen magyarázta Kellernek és Hotyaincevnek:

— Olvassák Thomas Masarykot, „A marxizmus filozófiai és szociológiai alapjai" című könyvét.

— Miljukov „Vázlat"-át olvastam, és semmi különös, élek! Sőt, Le Bont is olvastam — búgta Keller.

— A marxizmus nem szocializmus — erősködött Orehova, és úgy dülöngélt, mintha a padló ingana a lába alatt.

— Nem — bizonygatta csökönyösen, de ráérősen Fjodor Vasziljevics, és közben nyájasan mosolygott, bajuszát simogatta ápolt ujjaival; körmei úgy csillogtak, akár a gyöngyház. — Nem, maga arra törekszik, hogy kompromittálja az életet, badarsággal szórja teli. Az életet pedig, bátyuskám, szeretni kell, valóban szeretni, mint egy szigorú, de bölcs tanítót, igen, igen! Végeredményben mindent jóra fordít.

— Sz-szó sincs róla! — rikoltotta Orehova; a férfi feléje hunyorított nyájas, de kissé vizenyős szemével, és halkan megjegyezte:

— Ah, ez a derék asszonyság... Micsoda ostoba kijelentés: „szó sincs róla!" Mindenről szó lehet.

És emelt hangon tovább prédikált:

— Maga, bátyuskám, túlságosan könnyen alkalmazkodik a tényekhez, az eszme rovására. Pedig tudni kell: ennek vagy amannak az eszmének elfogadását vagy elvetését tisztán teoretikus meggondolások igazolják, és semmiképp sem az, hogy az illető eszme milyen mértékben alkalmas vagy alkalmatlan a gyakorlati tevékenység megindokolására.

Orehova már megint vitába keveredett Kellerrel és Hotyaincevval, és éppen meggyőzni próbálta őket:

— Marxon meglátszik a faji gondolat, a szenvedésre ítélt nép eszméjének befolyása. Marx pesszimista és bosszúvágyó. De nem tagadom: teljesen indokolt az a joga, hogy bosszút álljon az európai emberiségen, teljesen indokolt.

— Helyes gondolat.

— Tökéletesen egyetértek — helyeselt egy férfiszépség. Kellemes baritonja mind magabiztosabban csengett, üres szemében könnyű mosoly fénylett, és úgy tetszett, hogy dús bajusza egyre nő, még dúsabb lesz.

„Egy szerencsefi arca" — állapította meg Klim Ivanovics Szamgin.

Az ajtóban, mint egy kariatida, amely a zsivajt támogatja

vagy nem bocsátja be a szomszéd szobába, ahol szintén kiabáltak: Taiszja állt, cigarettával a foga közt; homlokát ráncolta, hajtotta a füstöt arca elől, és a szép férfi tempós, magabiztos beszédére figyelt.

Klim Ivanovics Szamgin a teáját itta, s kényszeredetten beszélgetett Rosa Greimann-nal a modern irodalomról, figyelt a vitázók kiabálására, megállapította, hogy bele akarnak kötni egymásba, és ezen tűnődött:

„Mégis mi egyesíti őket?"

Megjelent Dronov, zacskókkal és csomagokkal a hóna alatt, a kezében; háttal állva a vendégek felé, a pohárszék mélyébe rakosgatta szerzeményeit, és dühösen közölte:

— Lev Tolsztoj eltűnt a házából. Keresik, de sehol sincsen.

Ez a hír nagy érdeklődésre talált, mindenkit megbékített; Orehova pedig még könnyezett is:

— Agyonkínozták!

A részletekről kezdték faggatni Dronovot, ő azonban lakonikus rövidséggel felelte:

— Mindent elmondtam, amit tudtam...

Leült Szamgin mellé, és megkérte szomszédnőjét:

— Adj egy kis bort, Rosa! Fehéret. — S mélyen felsóhajtott. — Ki ez a szépfiú?

— Semjakin, hogy az ördögbe... Később elmondom.

Dronov elnézte, mint erőlködik a Greimann lány, hogy kihúzza a dugót a palack nyakából, és feldünnyögött:

— Ozerov zártkörű előadásán voltam. Képviselők, szerkesztők. Szuvorin papa és mások, megannyi szent. Gyárosok, a mezőgazdasági iparágak képviselői, ünnepi hangulat. Közben pedig a búzát kilencvenegy kopejkával vásárolják exportra, ezerkilencszáznyolcban pedig egy rubel húszért adták el. — Előhúzta zsebéből a noteszát, és adatokat idézett: — „A kohászatban a banktőke háromszáznyolcvanhatmillió a négyszázharminckilencmillió összes befektetésből, a kőszéniparban pedig száznegyvenkilenc a százkilencvenkilencmillióból." Hogy kell ezt érteni?

— Nem vagyok közgazdász — válaszolt Szamgin, s arra

gondolt, hogy Ivan most Tagilszkijhoz hasonlít, ahogyan az Preissnél viselkedett.

Dronov zsebre vágta a noteszt, ivott borából, és a szavak kusza gomolygására figyelt.

— A legnagyobb a nagyok közül! — kiabált hisztérikusan Nogajcev. — A legnagyobb! Ebből nem engedek, Fjodor Vasziljevics, nem!

— Bizonyítsa be... Magyarázza meg nekem, miféle eszmét, erőt testesített meg, miféle változásokat idézett elő az életben ez az eszme? Ismeri Guyau tanítását, igen?

— Hogyne! Tolsztoj... Nem hat meg. Sem ingem... Nem tetszik? Hallgatsz, egyszóval...

— De kicsoda ez a Semjakin?

— Valami előkelőség törvénytelen fia, hogy az ördög vinné... A vámhivatalban szolgál, vagy öt éve óriási örökséghez jutott. Mecénás. Udvarol Toszkának. Lehet, hogy pénzt fog adni az újságra. Toszkával színházban ismerkedett össze, azt hitte róla, hogy utcanő. Nogajcev szintén a vámhivatalban szolgál, régóta ismeri. Ő is hozta ide, a zsivány. Erről jut eszembe: neki, ennek a Nogajcevnak, az újságról egy szót se!

„Feltételezhető, arra használja a szeretőjét, hogy idecsábítsa a gazdag embereket" — gondolta Szamgin.

— Guyau? — búgta Govorkov. — De ki olvassa manapság Guyau-t?

— Ó, istenem! — kiáltott fel Nogajcev elkeseredetten. — Hogy lehet ez? Mindenki tudja: a tolsztojánusság...

— Tolsztojból sokáig megélnek — mondta Dronov.

— Zajos emberek — jegyezte meg Szamgin, csak hogy ne hallgasson.

Dronov úgy szorongatta poharát, mint valami pálcát, szürcsölte a bort, és helyreigazította Szamgint:

— Üres emberek, akartad mondani. Igen, de éppen ezek, Orehova, Nogajcev — a hangadók. Éppen azért, mert üresek, páratlan gyorsasággal fogadnak be magukba minden újat, eszméket, programokat, kósza híreket, anekdotákat, pletykákat. Meg vannak győződve róla, hogy „értelmeset, jót, örök-

kévalót vetnek el". Ha úgy fordul a kocka, holnap cáfolják mindazt az örömöt és bánatot, amiben ma hisznek...

— Egészen úgy, akárcsak maga — mondta váratlanul és halkan Rosa Greimann.

— Nem, Rozocska, nem egészen úgy — ellenkezett Dronov komolyan.

— De úgy — mondta a lány szilárdan és már hangosan. — Maga is azok közé tartozik, akik olyasmihez iparkodnak alkalmazkodni, amit gyökeresen meg kell változtatni. Maguk itt mind sürgő-forgó kispolgárok, és egész életükben ilyenek lesznek, ilyen kicsik. Nem tudom pontosan meghatározni, de maguk csak egy városról beszélnek, holott már a világról kellene beszélni.

Idegenes kiejtéssel beszélt, nehezen és lassan fűzte a szavakat. Arca elhalványult, fekete szeme ezért még beesettebbnek látszott, álla remegett. Hangja színtelen volt, mint a tüdőbetegé, és szavai még súlyosabbnak hatottak. Semjakin, aki a sarokban ült Taiszja mellett, rápillantott Rosára, arcát fintorgatta, megmozgatta bajuszát, és valamit súgott Taiszja fülébe: az asszony dühösen ráncba vonta homlokát, és felemelte a kezét, hogy megigazítsa haját a füle fölött.

Orehova rikoltozva kérdezte:

— Mit jelent, hogy a világról?

— Maga nem tudja?

És Rosa sorolni kezdte:

— A törökországi forradalomról, a perzsa medzslisz felosztásáról, a finn alkotmány visszavonásáról, arról, hogy Ausztria annektálta Boszniát és Hercegovinát, Japán pedig Koreát, hogy a németek elutasították Angliának a tengeri flotta csökkentésére irányuló javaslatát, a szociáldemokraták pedig nem reagáltak erre. Hát ez a világ!

— És mit parancsol, hogy tegyek vele? — kérdezte Nogajcev tréfálkozva.

A lány válasz nélkül hagyta és folytatta:

— Kínában szintén forrongás van. Maguk Tolsztojról beszélnek. De mit mondtak róla? Hogy csúnya a felesége, sikertelenek a gyermekei, és sok az ellentmondás benne, a

művész és a gondolkodó között. Ennyi az egész. Tolsztoj pedig a világ embere, minden nép olvassa; az élet embertelen, szégyenletes, hazug... ezt hirdeti. Még nem földelték el, de maguk már sietnek szemetet szórni a sírjára. Ez felháborító. Értsék meg: Tolsztoj arra ösztökél, hogy változtassuk meg a világot. És maguk? Maguk azon iparkodnak, hogy elszigeteljék önmagukat az élettől, fölötte, mellette keresnek helyet... igen, igen. Erre szorítkozik a maguk kritikája.

Szamgin még a lány beszéde elején felkelt, és a szalon ajtajához ment, ahonnan kényelmesen szemmel tarthatta Taiszját és Semjakint; a szépfiú bajuszát táncoltatta, és ugrásra kész kandúrhoz hasonlított. Taiszja oldalt fordult feléje, és Dronovra figyelt, aki hozzá beszélt. Szamgin észrevette az emberek arcán, hogy hamarosan újra fellángol a vita; úgy döntött, ez alkalomra már elég belőle, és észrevétlenül kiosont az előszobába, felöltözött és elindult hazafelé.

Nagyon késő volt már. A néptelen utcán megdermedt a hideg köd: mintha nem tudná elszánni magát, hogy hóvá vagy esővé változzék. A ködben homályos, szivárványszínű sugárkörben csüngtek a lámpák gömbjei, és a fény is megdermedt. A fekete ablakok között itt-ott világos, sárga foltok csillogtak.

„Demokrácia — tűnődött Klim Ivanovics Szamgin, miközben elhaladt a kőházak kapujában álló házmesterek fantasztikusan kövérnek ható alakja mellett. — Megérdemlik-e ezek az emberek, hogy élükre álljak?" — Rosa Greimann szavai, Pojarkov, Taiszja viselkedése: minden önmagától rendeződött nem kívánt egységbe. Eszébe jutottak egy kadet szavai, amelyek az Állami Duma előcsarnokában ütötték meg fülét: „A józan ésszel ellenséges erők új mozgósításának tünetei."

„Igen — fontolgatta Szamgin. — Lehet, hogy Kutuzov is működik valahol. Hacsak nem volt ő is a Központi Bizottság Moszkvában letartóztatott hét tagja között. Ez a zsidólány nyilván rosszindulatú teremtés. Bolsevik. De ki ez a Semjakin? Taiszja persze elmegy hozzá. Ha az hívja. Nem, hasznosabb lesz, ha irodalomra adom a fejem. Az újság nem szalad el. Amikor majd nevet szereztem magamnak az íro-

dalomban, gondolni lehet az újságra is. De Dronov nélkül. Igen, igen, nélküle . . ."

Ez egyike volt sok elhatározásának, és ezzel aludt el.

Kora reggel azonban, mikor ágyában fekve rágyújtott az első cigarettára, az jutott eszébe, hogy Dronov hasznos állat. Például pompás, zamatos dohányt tud szerezni. A lakásszentelőre egy kitűnő Krimov-tájképet ajándékozott, és nyilván ő tanácsolta Taiszjának, hogy a Zsukovszkij-tanulmányképet ajándékozza: fenyves, kék árnyak a havon, pompás nyár, s ugyanolyan pompás tél.

Az ablakfüggönyön keresztül besütött a nap, a szobában friss volt a levegő; odakint bizonyára az első téli nap ragyog, az éjjel nyilván hó esett. Nem volt kedve felkelni. A szomszéd szobában lágyan topogott Agafja. Klim Ivanovics Szamgin kikiáltott:

— Hozza be a kávét.

„Igen, Dronov hasznos lény. Akár Sancho Panza. Bár én nem vagyok Don Quijote. Eszes fickó ez az Ivan."

Dronov lefestette előtte Anton Szergejevics Prozorov ügyvédet:

— Nem erős fényű csillag, és kihunyófélben van. Sok mindenféle betegség rágja, és hamarosan egészen felemészti. Falánk és szoknyavadász. Most egy nem valami rangos teremtéssel él. A pódiumról szedte fel, bebeszélte neki, hogy drámai színházban a helye, a hölgy viszont a drámában teljesen tehetségtelennek bizonyult, és most bosszút áll a férfin, amiért az tönkretette a karrierjét: ha ő nem lép közbe, ma már olyan híres volna, akár Yvette Guilbert. Minden évben Párizsba fuvarozza a férfit, Párizs nélkül nem tud élni. Prozorov ügyei zavarosak, és figyelmeztetlek, a híre nem valami rangos: a honoráriumot felveszi, de két ízben is elmulasztotta a fellebbezési határidőt, egy esetben pedig meg kellett fizetnie ügyfelének a perösszeget; a bíróság ugyanis megvizsgálta az ügyfele fellebbezését, és vitathatatlannak ismerte el a keresetet.

Prozorov a valóságban magas, vékony lábú, pocakos férfi volt, hasa kidülledt mellényéből és nadrágjából, s kivillant

inge fehér csíkja. Feje túlságosan nagy termetéhez képest, arcéle középen meghajlott szögre emlékeztetett. Félig csupasz sárga koponyáján itt-ott őszes hajcsomók ágaskodtak: hajdani rozsdabarna fürtjeinek maradványai. Orcáit szakáll ékesítette, az egyenes szálú, gyér szőrzet állán hegyes ékben végződött. Arca gyűrött, szemhéját szürke zacskók húzták le, felfedve megfakult, nedves szemét. Hosszú, vöröses orra nyergén remegett a csíptető, Prozorov azonban átnézett fölötte.

— Miért ne? Nagyon helyes. Szívesen segítek egy kartársamon. Ivan Matvejics részletesen elmondta... Kiválasztom azokat az ügyeket, amelyek megkövetelik... Vagyis amelyek kissé elhúzódtak... Tessék.

Zavartan, sőt szinte ijedten nézett Szamginra, orrán át fújta ki a levegőt, sóhajtozott, zsebkendőjével szemét törölgette.

— Bemutatnám a feleségemnek is, de elutazott Novgorodba, valamilyen híres templom van ott. Rajong a művészetért, és manapság a művészet divatos... Az ifjúság szórakozni akar, belefáradt a tüntetésbe, alkotmányba, forradalomba.

Ijedten fészkelődött a karosszékben, orrát ráncolta, hogy lerázza a csíptetőt, majd sietve hozzátette:

— Én természetesen nem tagadom... De „dologé az idő, vigasságé az óra". És most eljött a vigasság órája. Ez természetes.

Az egész emberben, ruhájában és szavaiban volt valami rendetlen bizonytalanság, környezete pedig, a dolgozószoba: kényelmetlen, szűk, aktaporszagú.

— Írnokom, Mironov, nagyon kedves, eszes fiú, de naplopó. Bizony, kérem.

Fáradtan felsóhajtott, s úgy nézett Szamginra, hogy az megértette:

„Eredj. Unlak."

Amikor Szamgin elment, hogy megismerkedjék az ügyekkel, egy választékosan öltözött, hosszú hajú fiatalember fogadta, barna arcán szívélyes mosoly fénylett. Összehunyorí-

totta fekete szemét, és közölte, hogy a főnök gyengélkedik, nem jön be, majd a két „Elintézetlen ügyek" felírású, kék irattartóban tornyosuló aktahalmazra mutatott, és kijelentette:

— Ezt a figyelmébe ajánlja. Rám nincs szüksége?

— Nincs.

Az ifjú összecsapta bokáját és eltűnt, Szamgin pedig felnyitotta az „Ivan Uhov és Pelageja Uhova parasztok keresete Levasov örökös díszpolgár ellen emberölés miatti kártérítésért" című ügyet, és belemélyedt tanulmányozásába. Kiderült, hogy a polgár kétlovas kocsijával elütötte a parasztot, eltörte egyik lábát, összezúzta néhány bordáját, és agyrázkódást okozott, aminek következtében Alekszej Uhov paraszt, fuvaros meghalt. Az elhunyt apja és felesége 5000 rubelt óhajt kapni a polgártól. Az ügy a kerületi bíróság elé került, de elutasították, erre fellebbezést nyújtottak be. A rendőrségi jegyzőkönyvből Szamgin megállapította, hogy a kereset reménytelen. Az ügydarab hátlapján a Prozorov által kapott honorárium összegezését olvashatta: 140 rubel.

„Keller gyáros szerződésszegési ügye..."

Szamgin háta mögött kinyílt egy ajtó, és erős illatszerszag csapta meg. Majd felbukkant egy középtermetű nő, selyem és csipke tarka felhőjében; vállán szőrmeboleró, vörösre festett haja nehéz turbánként borul fejére, arca pirospozsgás, orra hetykén pisze, kékes szemében vidám szikra csillog. Kifestett szája mosolyog, kivillannak apró egérfogai, és általában az egész asszony vakítóan ragyog.

— Jelena Vikentyevna — mutatkozott be, és Szamgin felé nyújtotta kurta, párnás kis kezét, majd meghívta reggelire.

A villásreggeli igen változatos és ízletes volt. Kevert pálinkát és bort ittak, s Klim Ivanovics Szamgin nagy gyönyörűséggel értesülhetett a felsőbb rétegek életének jó néhány, szerfelett érdekes eseményéről.

Először is: az Egyesült Államok párizsi követe közölte Nyelidov orosz nagykövettel, hogy mivel Nosztyic gróf felesége a házassága előtt az egyik londoni music-hall akváriumában meztelenül, halfarokkal mutogatta magát, a párizsi

diplomáciai testület nem tartja méltónak ezt a hölgyet arra, hogy körébe fogadja.

— Érti, micsoda botrány? Nosztyic. Úgy hiszem, a nagykövet helyettese. Egyszóval fontos személy. Gondoljon csak külföldi tekintélyünkre. Követeink halfarkú hölgyeket vesznek el...

Csengő, gyöngyöző kacajjal felnevetett, ami igen kellemesen hatott, majd közölte, hogy az ifjú cárnének kezdődő hisztériája van, és kelések a lábán.

— Mindez a Virubovához fűződő természetellenes viszonyának következménye. Nem tudom megérteni a leszboszi szerelem hódolóit — mondta az asszony, és megrántotta a vállát. — Aztán meg ott van ez a szökött barát, Raszputyin. Bár állítólag nem is barát, hanem egyszerű falusi molnár.

Ízesen, de némi megvetéssel ejtette ki az „udvari körök", „arisztokráciánk" szavakat, s azt lehetett hinni, hogy ez az asszony ezekben a körökben és az arisztokrácia között „forgott". Tüntető megvetéssel beszélt a miniszterekről:

— Mind csupa törtető, nyárspolgári nevű: Scseglovitov, Kasszo... Nem látta még ezt a Kasszót? Hihetetlenül csúf füle van, akkora, mint egy sárcipő. Hvosztov pedig, a nyizsnyij-novgorodi kormányzó, akiből szintén minisztert akarnak faragni, olyan kövér, hogy az autójára különleges rugókat szereltek.

Nagy, félhomályos szobában ültek, három ablakával szemközt szürke fal emelkedett, melyet szintén ablakok szakítottak szét. A piszkos üvegekből, az erkélyekből és a zegzugos vonalban a padlás felé emelkedő vaslépcsőből világosan látszott, hogy ezek konyhák ablakai. A szoba egyik sarkában zongora állt, előtte fekete kép, rajta két sárga folt: az egyik tekintélyes, vaskos orrú profilt ábrázolt, a másik nyitott tenyeret. A másik sarkot a gyöngyházberakással díszített, nehéz, fekete pohárszék foglalta el: mintha öt koporsóból állították volna össze.

A szobában meglehetősen fülledt volt a levegő; az asszony erős parfümje nem tudta elfojtani a központi fűtés melegétől meglangyosodott por szagát.

A villásreggeli vagy két óráig tartott. Klim Ivanovics Szamgin jó étvággyal evett, keveset ivott is, nyájas hangulat fogta el, és miközben a csengő asszonyi hangot, szapora nevetést hallgatta, kedélyesen mosolygott, s ezt gondolta:

„Ostoba, de szórakoztató."

Az asszony pedig elragadtatással mesélt a novgorodi Megváltó-templom freskóinak fenséges szépségéről.

Így búcsúzott a férfitól:

— Szombatonként társaság van nálam: művészek, írók, zenélünk, vitatkozunk, jöjjön el!

„Igen, el kell mennem hozzá" — határozta el Szamgin, de egyhamar nem volt alkalma viszontlátni az asszonyt; Prozorov változatos, de meglehetősen kuszált ügyei sok idejét igénybe vették, a piperkőc írnok pedig igen rosszul volt tájékozva, lopta a napot, a „Pétervári újság" tudósítói állásáról ábrándozott. De maga Prozorov is egyre jobban ellankadt, szaporán dörzsölte homlokát, rángatta a szakállát; és szemlátomást kihagyott az emlékezete. Az írnokot elbocsátották. Helyébe Dronov egy csontos arcú, vicsorgó fogú, mogorva legénykét szerzett, aki állandóan oldalgombos fekete posztóinget hordott, és már külseje is az idegeire ment Szamginnak.

Meghalt Lev Tolsztoj. Először Agafja közölte Szamginnal reggel, amikor átnyújtotta az újságot:

— Hát kiszenvedett Lev Nyikolajics.

Fojtott hangon mondta, s elment, de megállt az ajtóban, és hozzátette:

— Hallja, hogy csapkodják az ajtókat mindenütt a házban? Mintha megijedtek volna az emberek.

— Olvasott Tolsztojról? — kérdezte Szamgin.

— A „Polikuská"-t olvastam, a „Mese a három fivérről"-t, meg azt is: „Sok föld kell-e az embernek?" Tegnap olvastuk, minálunk a hátsó lépcsőházban.

Szokása szerint most is várt: nem kérdez-e az úr még valamit. Az úr azonban nem kérdezett.

Szamgin nem hallotta, hogy valahol a házban sűrűbben vagy erősebben csapkodnák az ajtókat, mint máskor, és nem

érezte, hogy Tolsztoj halála lesújtja. Ugyanaznap délelőtt beszédet tartott a bíróságon egy 7300 rubel értékű követelés tárgyában, és úgy vélte, hogy a keresetet csupán azért ismerték el jogosnak, mivel ellenfele gyengén védekezett, a bírák pedig figyelmetlenül hallgatták az ügyet, és siettek dönteni.

Az ügyvédi szobában gondterhesen tárgyalták, milyen formában vegyenek részt a temetésen, menesszenek-e küldöttséget Jasznaja Poljanába, vagy elégedjenek meg koszorú küldésével. Valaki megfontoltan arra emlékeztetett, hogy nem 1905-öt írunk, és Scseglovitov is létezik...

Klim Ivanovics Szamgin örült, hogy megnyerte a pert, s telefonált Prozorovnak. Jelena vette fel a kagylót, és miután meghallgatta a jelentést, ezt kérdezte:

— Hát azt tudja, hogy az egyetemen nyugtalanság ütötte fel a fejét, a hallgatók zajonganak, a halálbüntetés eltörlését követelik...

„Ostoba — szidta az asszonyt gondolatban Szamgin, és nyomban helyére akasztotta a kagylót. — Hiszen tudhatná, hogy a rendőrség kihallgatja a telefonbeszélgetéseket." Mégis közölte az újságot egy kövérkés, piros képű, frakkos emberrel; az összehunyorította fél szemét, a mennyezetre pillantott, és így szólt:

— No és? Jó ürügy. „Halálával legyőzte a halált." Csak ki ne másszanak az utcára...

Megjelent még két aktatáskás, frakkos ember; és az egyik — fekete hajú, magas homlokú, beesett szemű és epés arcú férfi — dühösen magyarázta:

— Állítom: a társadalmi fegyelem szükségességének tudata, az osztályok közötti szolidaritás érzése csupán helyesen és egységesen értelmezett nemzeti eszme esetén lehetséges. Mindig ezt mondtam... És amíg ez meg nem valósul, addig ifjúságunk...

— Megállj, megállj! Az alkotmányos illúziók vagy háromnégy évig nyugalmi állapotban tartották az ifjúságot...

— De most elég volt Tolsztoj halála, és a fiatalság megint nem fér a bőrébe.

A pirospozsgás ügyvéd vidáman kérdezte:

— Ugyan hol tapasztalt ön szolidaritást az osztályok között, Roman Oszipovics?

— Franciaországban, barátom, Angliában, Németországban, ahol a szervezett munkásosztály tevékenyen részt vesz az államigazgatás munkájában. Mindezek olyan országok, ahol a nemzeti eszme dominál...

— Ez tisztára sztruveizmus! Erosz a politikában, s a többi. Romantika...

Szamgin még vagy öt percig hallgatta a vitát, majd kilépett az utcára, a szélbe, a szemerkélő esőbe. Úgy rémlett, hogy a város szokásos zúgásában ma valamilyen különleges tompa, izgató morajt hall. Az emberek egymás elé siettek, kiugráltak a házak kapuján, az üzletek ajtaján, az utcasarkok mögül, s mintha mindnyájan azt keresték volna, hová bújjanak az eső és a szél elől. Szamgin gondolatai szintén sebesen, kuszán nyüzsögtek. Az járt eszében, hogy a fővárosi ügyvédek hidegen, sértő kedvességgel bánnak vele. A nyirkos, szürke félhomályból egy csapzott szakállú, zord öregember alakja nőtt ki.

„Azt tanította, ne álljunk ellen erőszakkal a rossznak, élete végén pedig elmenekült felesége, családja erőszaka elől. Újra kezdődnek a diákforrongások."

Szamgin kocsit fogadott, a konflis bőrteteje mögé húzódott, és lehunyta a szemét. Hazaérve, alighogy levetette kabátját, berontott Dronov, s zsebkendőjével törülgette nedves arcát.

— Tolsztoj, mi? — kezdte. — Az egyetemisták mozgolódnak, a gyárakban is állítólag gyűléseket tartanak. Micsoda cirkusz! Ördög vinné...

Cuppangatott és így folytatta:

— Errefelé hajtattam, látom, éppen hazaérkezel. Hát ide figyelj: mit szólnál hozzá, ha kiadnánk egy Tolsztoj-emlékkönyvet, mi? Van némi ismeretségem irodalmi berkekben. Talán te is megpróbálnál írni valamit? Egy ember, aki majdnem hat évtizedig dolgozott, világhírre tett szert, de lelke nyugalmát nem tudta elérni. Micsoda téma! Azt hirdette:

ne álljatok ellen erőszakkal a rossznak, azt kiáltotta: „Nem tudok hallgatni", mit jelent ez? Mi? Akart hallgatni, de nem tudott? De miért nem tudott?

— Az emlékkönyv jó ötlet — mondta Szamgin, és mivel nem kívánt elmélyedni Tolsztoj erkölcsfilozófiájának forrásaiban, gyakorlatiasan az emlékkönyv tervére fordította a szót. Dronov vagy öt percig némán hallgatta, homlokát és a fejét borító sündisznósörtét dörzsölgette, majd hirtelen felugrott:

— Megyek a Dumába. Velem jössz?

— Nem.

Dronov újságot rántott elő zsebéből, és Szamgin kezébe nyomta:

— Lenin „Rabocsaja Gazetá"-ja; nemrég jelent meg, a napokban.

Eltűnt, de kisvártatva ismét megjelent, felöltőben, sapkában, és mormogni kezdett:

— Híre jár: annektálni készülünk Perzsiát. Ausztria megkaparintotta Boszniát és Hercegovinát, mi Perzsiát. Hacsak az angolok az orrunkra nem koppintanak, megyek a perzsákhoz, szőnyeget vásárolni. Csendes, nyugodt üzlet. Ivan Dronov perzsaszőnyeg-kereskedése. Én járok a szőnyegen, te jársz, amíg hazudsz, ők járnak, amíg hazudnak, általában mindnyájan addig járunk, amíg hazudunk.[28] Az újságot tartsd meg.

Eldünnyögte mondókáját, s végképp eltűnt, és Szamgint ingerült állapotban hagyta magára.

„Pojáca. Ravasz pojáca. Hazug természet."

Nem először figyelte meg, hogy Ivan távozóban — mint a színész a felvonás vége felé — mindig iparkodik kétértelmű és az emlékezetet különösen ingerlő szavakat mondani.

Szamgin hátát melegítve a fűtőtesten, kinyitotta a tépett, agyonolvasott újságot. A lap nem csillapította ingerültségét. A vezércikk egyszerű, éles szavai láttán megvetően tiltakozott:

[28] *Lefordíthatatlan szójáték: a „szőnyegen" (po kovru) és az „amíg hazudok" (poka vru) összecsengésén alapszik.*

„Kit akarnak vezetni egy olyan országban, ahol még Lev Tolsztoj is magányos és tehetetlen volt..."

Este elment Prozorovhoz; az öreg házikönẗsben, bekötött nyakkal fogadta, remegő kezével a karosszékek támlájába kapaszkodva botorkált, rekedten hörgött, mint valami fagott, valósággal részeg volt.

— „Szomorúság és betegség szakadt ránk", mint mondja... hogy is hívják? A „papnevelde"? Megvan: Pomjalovszkij. Egyszóval, megnyertük? Nagyon örülök. Nagyon.

Lassan, vontatottan beszélt, simogatta nyaka bal oldalát, és szinte felfelé tologatta állkapcsát, zavaros pillantása Szamgin körül kutatott, mintha nem látná.

— Most aztán rajta, mozgassuk meg ennek a grófnőnek az ügyét. Holnap megírjuk a fellebbezést... Ezt is megnyerjük. Nekem, tudja, feküdnöm kell, de maga fáradjon át a feleségemhez, kéreti. Van nála egy... amolyan... Manapság divatban vannak az ilyenek... Művészet, filozófia és más egyéb. Hehehe...

Bal kezével legyintett, jobbját Szamgin felé nyújtotta, megragadta a kezét és szorongatta:

— Tolsztoj, ugye? Az én időmben... ifjú éveimben, fiatal koromban Csernisevszkij, Dobroljubov, Nyekraszov... mind megelőztek. Úgy olvastuk őket, akár az egyházatyákat, hiszen én papnövendék voltam. Igéiken hitvallások épültek. De Tolsztojt nem ismerték. Abban az időben azt tanultuk, hogy a néppel kell törődni, nem önmagunkkal. Ő viszont önmagával kezdte. Vele kezdődött el ez a... forgása az embernek önmaga körül. Ez szójátékra ad alkalmat: forgás a rész körül, csömör az egésztől...[29] Nos, viszontlátásra... Fáj valahogy a fülem... Kérem...

A szalon ajtajára mutatott. Szamgin kissé megemelte a nehéz függönyt, és kinyitotta az ajtót: a szalonban nem volt senki, a sarokban égszínkék ernyős kis lámpa égett, Szamgin zsebkendőjével undorodva törölte le kezéről a meleg, tapadós izzadság nyomát.

[29] *Szójáték a vrascsenyije=forgas és otvrascsenyije=undor szavakkal.*

Az ebédlő ajtaja félig nyitva volt: az asztalnál három férfi ült és Jelena. Klim Ivanovics Szamgin életében gyakoriak voltak a váratlan találkozások, és már nem ejtették csodálatba, de mindegyik egyre nyomasztóbban ébresztette rá, mennyire korlátolt az élet, milyen szűk és szegény.

Az egyik vörös hajú, vastag ajkú, kövér emberben, akinek kékes színű püffedt, borotvált arca vízbefúltra emlékeztetett, felismerte egykori tanítóját, Sztyepan Andrejevics Tomilint; szemközt vele boldog mosollyal ült Pilnyikov magántanár.

— És hallgatással felelnek a kétségbeesés kiáltására, Du Bois-Reymond fiziológus kiáltására, amellyel befejezte „Ismereteink határai" címmel tartott előadását, mondván: „Ignorabimus", nem fogjuk megtudni! — magyarázta Tomilin szigorúan, nyomatékkal s mintegy a foga közt beszélve, és borotvált álla előtt tartotta a lekváros kanalat.

— Tök-kéletesen igaz — helyeselt vidáman Pilnyikov, és szavai után sebesen felcsendült egy vékony gyermekhangocska:

— Így hát egyesek hivatásbeli érdekei és mások könnyelműségre való hajlama korlátok közé szorítja a gondolat szabadságát.

— Ez az! — helyeselt megint Pilnyikov. — Vagyis előbb ez, utána pedig már a hatalom politikája, persze az önkényuralmon alapuló hatalomé...

— Ó! — kiáltotta Szamgin láttára Jelena. — Pompás! Ismerkedjenek össze: Arkagyij Kozmics Pilnyikov, Jurij Nyikolajevics Tverdohlebov.

— Mi már ismerjük egymást — mondta Szamgin, és Tomilinhoz lépett.

Sztyepan Tomilin nem állt fel, ajkát nyaldosva Szamginra emelte vörös szemebogarát, lassan, méltóságosan felemelte kezét és bizalmatlanul kérdezte:

— Ismerjük? Mikor volt szerencsém?...

Szamgint sértette ez a fontoskodás, és szárazon felvilágosította.

— Ahá! Igen, igen, kezdek emlékezni. Az ön házitanítója

voltam, és még néhány fiú is volt ott. Az egyik, úgy rémlik, vízbe fulladt, vagy valami efféle...

Elfordította arcát Szamginról, és ismét vett a lekvárból. Klim Ivanovics leült Tverdohlebovval szemközt: kamasz külsejű, kicsiny emberke volt, barna kis arca mozgékony, akár a majomé, sötét szakáll borítja, szemöldöke csodálkozón felkúszik, sötét szemecskéje izgatottan csillog. „Játékfigura, nem valódi" — állapította meg Szamgin, miközben ellenségesen figyelte Tomilint. A hajdani házitanító kemény szálú haja bizonyára megritkult, simán borult fejére, mint valami főkötő, szeme alatt kékes zacskók duzzadtak, borotvált orcái szintén dagadoztak: bal keze püffedt ujjaival gyakran simogatta orcáit és orrát. Jobbja pedig szüntelenül lekvárt, kekszet, édességet emelt kövér ajkához. A lekváros és piskótás tálkák, cukorkás dobozok sűrűn sorakoztak előtte. Az egész ember gömböcszerű lett, felpuffadt hasa, akárcsak Berdnyikové, az asztal szélének támaszkodott, s amikor történetesen fel kellett vennie valamit, kénytelen volt kissé felemelkedni a széken, mivel a hasa akadályozta a kezét, valósággal megkurtította. De attól eltekintve, hogy ilyen természetellenesen, egészségtelenül elhízott, Szamgin bárhogyan szemügyre vette, nem tudta felismerni benne azt az álmos, lomha embert, amilyennek Tomilin élt emlékezetében. Olyan magabiztosan, parancsolóan beszélt, hogy már nem lehetett „ismeretlen rendeltetésű egyén"-nek mondani, már olyannak, mintha ráragasztották volna a szeme fehérjére, hanem mintha belemerült volna a rózsaszín erecskékkel színezett, tejszerű anyagba, belemerült, úszkált benne, és vészjóslón csillogott.

„Ijesztő és undorító arc" — állapította meg Szamgin, miközben hallgatta.

— „A hamis tudás csábításai" című előadásomban rámutattam arra, hogy a matematikusok fantasztikus, elképzelhetetlen számai irreálisak, nem tudnak fizikailag világos fogalmat adni a világmindenségről, a mi földi természetünkről és az emberi test életéről, hogy a matematika a huszadik század metafizikája, s ez a tudomány a középkor sko-

lasztikájához hasonlatos, amikor az ördögöt fizikailag észlelték és összeszámolták, hány ördög nyüzsög egy tű hegyén. A tudás hitelességének kérdését, állítom, ismét fel kell vetni, mégpedig szigorúan filozófiai alapon. Ellenőrizni kell: vajon a tudás nem az ördög csapdája-e, melyet nekünk állít, akik az Isten megismerésére törekszünk.

— Bocsásson meg, hogy félbeszakítom mély értelmű beszédét — mondta Szamgin hideg udvariassággal. — De úgy emlékszem, ön azt tanította, hogy a megismerést ösztönnek kell felfogni, az élet harmadik ösztönének...

— Tanítottam, amikor magam is ezt tanultam, és abbahagytam a tanítást, amikor felfedeztem, hogy hibásan tanítottam — felelte Tomilin egy cukorkát bontogatva, és nem nézett tanítványára: Szamgin pedig úgy érezte, hogy legszívesebben jól legorombítaná.

„Micsoda bugris!"

Igyekezett csípős élt adni hangjának, és úgy mondta:

— Akkor engedje meg, hogy feltegyem a kérdést, ki felelős a tanításért?

— Helyes. Akkor tegye fel Krisztusnak és Pyrrhonnak, Szent Ágostonnak és Voltaire-nek is.

— Micsoda vágás! — kiáltott fel Pilnyikov Tverdohlebov felé fordulva, az pedig nyomban nekirontott Szamginnak:

— És emlékezzék ősszüleinknek a paradicsomból való kiűzésének okára! És e világ keserű gyümölcseire. Rozanovot olvasta?

Tomilin, miközben a cukorkát majszolta, oktatóan magyarázta:

— Rozanov szószátyár, érzéki és eretnek, semmi keresnivalója itt. Az ő helye a pokolban van. — Gonoszul fellobbanó szemével Szamgin felé sandított, és hanyagul mormogta: — Kétfajta felelősség van: Isten előtt és ördög előtt. Egybekeverni őket bűnös dolog. Arról nem is beszélek, hogy nem is okos.

Megnyalta ajkát, majd megtörülte zsebkendőjével, és Jelenához fordult:

— Visszatérve Tolsztojhoz, hozzáteszem: ő gondolkodni

tanított, ha tanításnak lehet nevezni önmagáról való hangos töprengését. De ezt még úgynevezett művészi alkotásaiban sem tanította, a művészetnek tartott szóbűvészkedéseiben. A legfőbb művészet: a test és a szellem áldott egységében történő élés művészete. Ne szakítsd el érzékeidet elmédtől, mert különben életed értelmetlen véletlenek láncolatává válik, és elpusztulsz!

— „Értelmetlen véletlenek láncolata", ezt Lev Sesztovtól vette — állapította meg Szamgin.

Klim Ivanovics nem emlékezett rá, hogy valaha is ennyire ingerült és dühös lett volna, mint ezekben a percekben. Bosszantotta, sőt undort keltett benne, ahogyan Tomilin az édességet fogyasztotta: csaknem szüntelenül, szinte gépiesen rakosgatta püffedt ujjaival vastag szájába, és nyilván ez az egykedvű kérődzés késztette arra az igehirdetőt, hogy foga között szűrje a szavakat. Szónoklata közömbösen csengett, és ebből a közönyből Szamgin előtt világosan kicsendült Tomilin megvetése. Egykori tanítója prédikációjának értelme nem érdekelte Szamgint, nem hatott rá; már hallott valami efféléről, a tudás hitelességéről, a gondolkodásnak a vallás, a metafizika felé való eltolódásáról — mindez nagy divatban volt. De valami sértő rejlett abban, hogy Tomilin ilyen élesen elütött attól az embertől, aki fiatal korában volt. Az egykori házitanító letorkolta Pilnyikov, Tverdohlebov kurta megjegyzéseit, közbeszólásait, s közben észre sem vette Szamgint, és valószínűleg szándékosan.

„Bosszút akar állni rajtam? Miért? — tűnődött Szamgin, és eszébe jutott, amint ez a vörös hajú édességpusztító anyja előtt térdelt, s megállapította: — Lehetetlen. Varavka szívesen űzött gúnyt belőle..."

— „Az ember szenvedésre születik, mint ahogyan a szikra arra, hogy a magasba emelkedjék" — kiáltott fel rajongással az apró Tverdohlebov, és arcocskája összeráncolódott, még kisebb lett. Tomilin, aki éppen egy csokoládés bonbont bontott ki, és körmével a papírt kaparta róla, hideg szavaival lehűtötte a kis emberke elragadtatását:

— Nem kell mindent szó szerint vennünk Jób könyvé-

ben, mivel ez a könyv egy más faj és vér könyve, azé a fajé, amely megbocsáthatatlan vétket követett el az Úrral szemben, és csak enyhe büntetést kapott.

Felállt és most olyasféle volt, mint valami sötétszürke posztóanyaggal burkolt hordó, gúnyája pedig átment a szárnyas kabát és a zeke között. Kidüllesztett szemmel a falióra pillantott, krákogott, tenyerével végigsimított orcáján.

— Mennem kell. Kissé elő kell készülnöm: kilenc órakor előadást tartok egy háznál a sors népi értelmezéséről és az eleve elrendelésről, ahogyan az egyház tanít róla.

Kezet csókolt a háziasszonynak, biccentett a többiek felé, és nehézkesen csoszogva megindult, a háziasszony követte.

— Pompás! — mondta Tverdohlebov halkan.

— Rendkívül okos ember — helyeselt Pilnyikov.

— És milyen nagy tudós!

Visszajött a háziasszony.

— Eredeti? — kérdezte és maga felelt meg rá: — Nagyon.

Pilnyikov pedig így szólt Szamginhoz:

— Jelena Vikentyevnának csodálatos tehetsége van ahhoz, hogy meglelje és maga köré gyűjtse a páratlanul érdekes embereket...

— Boldog vagyok, hogy körükben lehetek — jelentette ki Szamgin mérgesen és leplezetlen gúnnyal. Jelena elmosolyodott s rápillantott.

— Ohó, csipkelődik?

— Nem, ő valóban nem mindennapi ember — kezdte az asszony békéltetően. — Vagy két évvel ezelőtt ismerkedtem meg vele Nyizsnyij-Novgorodban, ott nem tudta megtalálni a helyét. Kalmár város, és minden évben másfél hónapra meghibban: kereskedők, csak kereskedők, csupa hatalmas alak, vásár, nők, hétországra szóló dáridók. Ott erősen nekifeküdt az italnak, és valamilyen betegséget is szerzett. Én szoktattam rá, hogy minél több édességet egyen, ez tökéletesen kigyógyítja az iszákosságból. Tudják, ott a vendéglőkben filozofált, kínálás reményében.

Szamgin élvezettel hallgatta, az asszony szavai felüdítették

és megnyugtatták, a továbbiak hallatára pedig halkan felnevetett.

— Képzeljék csak el: odalép magukhoz egy ilyen ijesztő figura, és felajánlja, nem óhajtják, hogy bebizonyítsam Isten létezését? És fél üveg vodkáért állított és tagadott, bizonyított. Nagyon mulatságos volt. Állítólag olykor meg is verték, és bevitték a rendőrségre... De, mint látják, kiderült, hogy mégis valaki! Filozófus, ugye?

— Rendkívül eredeti — mondta Pilnyikov szomorúan, Klim Ivanovics Szamgin pedig elégedetten pillantott Pilnyikov és Tverdohlebov arcára: mindkettőjük arca mintha kissé elhalványult volna. Pilnyikov ajkát biggyesztette, és csalódottan hallgatta, a kis emberke pedig rándított a vállán és feldünnyögött:

— Micsoda átok! Az alkoholizmusról beszélek. Ha nem vétkezel, nem tartasz bűnbánatot, ha nem tartasz bűnbánatot, nem üdvözülsz.

— A férjem régi narodnyik — folytatta Jelena élénken. — Szereti az ilyesmit: az őstehetségeket, az autodidaktákat... De az öngyilkosokat, úgy rémlik, nem szereti. Az önkényuralmat sem. Ez már olyan ősrégi, meggyökeresedett szokás, mint teát inni. Én megértem: a gimnáziumban, egyetemen kicsiszolódott emberek meglehetősen egyformák, könyvízűen gondolkodnak, viszont ezek a... fenegyerekek a saját szakállukra nekirontanak mindennek. Barbárok... Én szeretem a barbárokat, velük nem unatkozik az ember.

— Jelena Vikentyevna! — jajdult fel Tverdohlebov és felugrott. — Ezt maga mondja, maga, akinek szalonjában találkozik a színe-java a...

— Jelena Vikentyevna tréfál — magyarázta Pilnyikov, szavai azonban kérdően csengtek.

— Lám, milyen leleményes — mondta az asszony, Szamginhoz fordulva; az felállt, és kezét nyújtotta. — Ó, nem! Nem engedem el, dolgom van magával...

A másik két férfi megértette, hogy felesleges; megcsókolták az asszony párnás kacsóját, amelyet szinte elborítottak a rózsás ujjacskákon sorakozó gyűrűk — és elmentek. Jelena

néhány másodpercig mosolygó szemmel, merőn vizsgálta Szamgint, majd komikusan bánatos fintorba torzította arcocskáját, és egy sóhajtással megkérdezte:

— Beszéljünk Tolsztojról?

— Nem feltétlenül szükséges — mondta Szamgin.

— Köszönöm. Tolsztojról már négy ízben beszéltem, nem számítva a telefonbeszélgetéseket. Drága Klim Ivanovics: a házban nincs pénz, és elég sok, kisebb, kifizetetlen számla gyűlt össze. Nem lehetne minél előbb megkapni a honoráriumot azért az ügyért, amelyet megnyert?

— Igyekezni fogok.

— Kérem, igyekezzék! Ennyi az egész. De ez nem jelenti, hogy el kell mennie.

Áthívta a szalonba. Rugalmas táncléptekkel, könnyedén és simán ment, narancsszínű ruha volt rajta, bő, akár egy köpeny. Járás közben mulatságosan hadonászott, ruháját igazgatta, és úgy tetszett, el akar hessegetni valamit.

„Kellemes nő — mondta Szamgin magában, s ezt gondolta —: valószínűleg azért rejti magát bő ruhákba, mert rossz az alakja." Nagyon hálás volt az asszonynak azért, amit Tomilinről mesélt, és a lehető legnyájasabban pillantott rá.

A szalont áttört perzsa rézből kovácsolt lámpásba foglalt égő világította meg, és a szobában minden tárgyra ráborult az árnyék finom csipkéje. A falak mentén, a kicsiny polcokon rézkancsók, csészék, tálak csillogtak fakón, s a réznek ez a bősége ezt a gondolatot keltette Szamginban:

„Eredetieskedik."

Jelena a pamlagon hevert, könyökére támaszkodva, egy nagy kép alatt: sárga homokbuckákat ábrázolt, tevekaravánt, valamint két ösztövér pálmafát, amelyen széltől tépázott, rongyos levelek csüngtek.

— Férjem valószínűleg súlyosan beteg — közölte Jelena.

Szavaiban nem hallott szomorúságot Szamgin. Megkérdezte: kicsoda Tverdohlebov?

— Amolyan... naplopó — felelte az asszony; a pamlagon heverve, felemelte kezét, és dús haját igazgatta. Szamgin

megfigyelte, hogy a keble elég magas. — Szüntelen elragadtatásban él. Apja igen gazdag, a külfölddel kereskedik. Nagybátyja a Duma tagja. Ő és Pilnyikov, mindketten szüntelen elragadtatásban élnek. Pilnyikov nemrégiben feleséget hozott magának vidékről, jobb szemére kancsal, és huszonötezer rubel hozománya van. Szokott járni a Dumába?

— Egyszer már voltam ott, és a napokban készülök megint.

— Menjünk együtt. Szórakoztató hely. Ülnek és törvényeket faragnak, csupa ismerős ember, akiket mind láttam részegen, cigányzenés helyeken, vendéglői különszobákban.

Hunyorogva kérdezte:

— Hisz Dronov biztosan elmondta magának, hogy én varieté-énekesnő voltam, ugye? No lám. Ebben a minőségben rendkívül széles ismeretségi köröm volt Oroszország legkiválóbb emberei között — mesélte és vidáman kacsintott. — És természetesen ahhoz, hogy jól öltözzem, teljesen le kellett vetkőznöm. Megbotránkozik ezen?

— Egy cseppet sem — sietett a válasszal Szamgin, az asszony pedig, ujjával fenyegetve, figyelmeztette:

— De ne jusson eszébe együtt érezni velem, sajnálni és más efféle. És ne tápláljon szerelmi reményeket, én már eléggé belefáradtam a szerelembe. És általában mindenféle disznóságba. Legyünk jó barátok, helyes?

— Nagyon helyes. És nagyon köszönöm az ajánlatot. — mondta Szamgin, és közben erre gondolt:

„Férje a halálán van, helyettesre van szüksége, aki folytassa férje feladatát, hogy dolgozzék rá."

— Nos hát... Negyedszer találkozom magával, de... Egyszóval: maga tetszik nekem. Komoly ember. Nem tanít semmire. Nem szeret tanítani? Ezért sok bűne megbocsáttatik. A tanítókba is belefáradtam már. Harmincéves vagyok, gondolhatja, hogy két-három évet lefaragtam, de valóban kerek harminc vagyok, és huszonöt évig folyton tanítottak.

Szamgin szívélyes mosollyal hallgatta Jelena pajkos csevegését, és úgy látta, hogy amikor az asszony pattint ujjaival,

könnyű szavai mintha szintén fémesen csattannának, akár egy kicsiny olló, és kék szemében élénkebben lobban fel a vidám szikra.

„Érdekesebb, mint Alina — fontolgatta Szamgin —, kiforrottabb jellem. És nem ostoba. Aligha képes drámai jelenetekre. Feltétlenül nagyon óvatosan kell viselkednem vele" — határozta el.

Majdnem mindennap meglátogatta Prozorovot; amikor az öreg frissebbnek érezte magát, együtt dolgozott vele, azután Szamgin ott maradt teára vagy ebédre. Az asztalnál Prozorov kissé unottan, de mégis érdekesen mesélt a hetvenesnyolcvanas évek értelmiségieinek életéről, ismert majdnem minden híres embert abból az időből, és szomorú fejcsóválással úgy emlegette őket, mint akik bátran feláldozták magukat a történelem Baáljának oltárán.

— Nadszon így énekelt: „Hidd el, elpusztul Baál", de lám, nem pusztult el. Európa erőszakossága egyre gyorsabban rombolja a mi paraszti országunkat, bizony! Maga bizonyára marxista, mint manapság mindenki... Még ez az arcátlan... Sztolipin is...

— Töltsek még teát? — kérdezte Jelena; rendszerint könyvet tartott a kezében, és nem avatkozott bele férje lírai ömlengéseibe, csak sebesen lapozott, és szemöldökét mozgatta. Francia regényeket olvasott, a „Csipkerózsa", „Fjordok" című folyóiratokat, rajongott a skandináv irodalomért. Klim Ivanovics Szamgin nem vette észre, hogyan szövődött közöttük a könnyű barátság, amely nem rótt rá semmilyen kellemetlen kötelezettséget, és nem fenyegetett azzal, hogy meghittebb és felelősebb kapcsolattá válik.

Jelenánál pihente ki azokat az élményeket, amelyek Dronov lakásában zúdultak rá, ahová, mint zavaros esőpatakok a gödörbe, olyan kellemetlenül változatos hírek, eszmék, események ömlöttek, akárcsak az emberek, akik hordták őket. A vendégek száma szakadatlanul nőtt, úgy nyüzsögtek, mint a pályaudvaron, és igen nehéz volt megérteni, hová készülnek és miért?

Dronov forgott, hevült, verejtékezett, elkeseredetten egyre

hajszolta az újságkiadáshoz szükséges pénzt, Toszja pedig mosolyogva mondogatta:

— Akkor találja meg a százezret, amikor egy tűt a szénakazalban!

Ivan azonban optimista módon bizonyos volt benne, hogy megtalálja a tűt, és optimizmusa megerősítette Szamgin sötét gyanakvását:

„Miből él tulajdonképpen?"

Ivan vendégszerető otthonát Szamgin magában „illegális vendéglő"-nek, „ingyen kocsmá"-nak nevezte, s érezte, hogy ő nem való ebbe a fészekbe. Látta, hogy Ivan Dronov mindegyik vendégének van valamilyen közös jellemvonása Ivannal, valamennyi ugyanolyan izgatott, akárcsak ő, és izgalmat áraszt magából. Látta, hogy ezek az emberek sokkal jobban tájékozottak a folyó eseményekről, mint ő, Szamgin, és sértődötten győződött meg róla, hogy nem figyelnek rá, sőt észre sem veszik. Szamgin megszokta, hogy gyors véleményt, jellemrajzot, értékelést alakítson ki az emberekről a hajlamaik szerint, már amennyire ezek a hajlamok kifejezésre jutottak szavaikban, s így ezeket az embereket szervezőkre és bomlasztókra választotta szét. Az első csoport élén az édeskés beszédű Nogajcev állt; majdnem könnyekig hevült, jobb keze ujjainak végét egymáshoz szorította, és arca előtt rázogatva, magyarázta:

— Az ország túlélte a forradalmat, lecsendesedett, dolgozik, gazdagodik, európaizálódik. Sztolipin szigorúan járt el, földreformja következtében azonban bő termés van gabonában...

— Valamint felakasztott forradalmárokban és földjüktől megfosztott parasztokban — fűzte közbe öblös basszus hangon, nyugodtan Govorkov.

— Helyes! — támogatta a göndör-barna hajú, széles vállú, karcsú Borisz Gyepszamesz, akit a napokban zártak ki az egyetemről; kopott diákzubbonyt viselt, amelyen a fémgombokat fekete és szürke csontgombokkal cserélte fel.

— Maga, Govorkov, tagja annak a pártnak, amely erkölcsi vakságával örökre kompromittálta magát — förmedt rá No-

gajcev, tovább rázogatta orra előtt összeszorított ujjait, mintha szaglászna, és megint líraian rázendített: — Mi, népi szocialisták, a legtisztább demokraták, nem tudjuk elképzelni a kultúra gyarapodását a falu részvétele nélkül. Mi nem vagyunk vakok, és örömmel fogadjuk a kohászat fejlődését, mivel a falunak mezőgazdasági gépekre van szüksége. Személy szerint örömmel üdvözlöm, hogy a kormány engedélyezte a külföldi nyersvas csökkentett vámtarifával való behozatalát a vashiány leküzdésére...

A bomlasztókat Tagilszkij vezette; valamelyik sötét zugban üldögélt, ahol alig lehetett látni, és ráérősen, sőt szinte lustán vitatkozott:

— De hátha az az „Orosz tölténygyártó rt."-hez és más efféle gyárakhoz kerül? Nem csupán nyersvasban és vasban van hiány, hanem cementben, téglában is, és igen sok gabonát kell eladnunk, hogy mindezt megvásárolhassuk.

Mosolytól csillogó szemmel, kéjesen vetette magát a számokba, millió rubelekkel és tízmillió pudokkal dobálózott.

— És nem korai még lecsendesedésről beszélni, amikor ezerszámra gyújtják fel a tanyákat, és hasonlóképp ezrekre rúg a föld nélküli parasztságnak az otrubosok ellen elkövetett egyéb cselekményeinek száma?

Tagilszkij, a számok iránti szenvedélyéhez híven, ráérősen, higgadtan sorolta: december elsején mintegy kétezer diák jött össze az egyetemi gyűlésen, Hesse rendőrkapitány kétszázötven rendőrt vezényelt az egyetemre, Zerentujában és Vologdában börtönlázadás tört ki.

— Ehhez még adják hozzá a mensevikek két legális újságját és az itteni bolsevik „Zvezdá"-t. Mit jelent ez?

— Azt kívánják, hogy a szocialisták felfalják egymást — rikoltotta Hotyaincev mérgesen.

A teázó asztalnál Orehova, zsebkendőjével szaporán törölgetve vörös, izzadó arcát, lelkendezve magyarázott az angol szüfrazsettek tevékenységéről, elragadtatással mesélt Pankhursttel való találkozásáról; Rosa Greimann és Toszja némán hallgatta. Semjakin Toszja mellett ült, keblét néze-

gette, és bajusza bal végét pödörgetve, nagyúri tónusban, fojtott hangon közbe-közbeszólt:

Szó volt ott az Úr Fiáról,
Ropogósra sült libáról,
Politikáról, poézisről is beszéltek,
Majd a pálinkás üveg fenekére néztek.

... Úgy hiszem, Csehovból van?

A Greimann lány dühösen felelte:

— Csehov nem írt verseket.

— Nem írt? Kár.

Ez az újdonsült nagyúr különösen bosszantotta Szamgint, és ha képes lett volna gyűlöletre, ezt az embert gyűlölte volna. Bosszantotta az a magabiztos kitartás, ahogyan Semjakin Taiszjának udvarolt. Világosan látta, hogy ez a mézesmázos férfi el fogja érni, amit kíván. Szamgin pedig, noha maga előtt sem ismerte be, már szinte csak azért látogatta Dronov lakását, hogy láthassa ezt a nyugodt, szelíd, telt asszonyt. Egyetlen más nőt sem tartott még ilyen alkalmasnak arra, hogy együtt éljen vele. Úgy rémlett neki, Taiszja továbbra is kérdőn néz rá, vár tőle valamit. De valahányszor arról kezdett beszélni az asszonynak, hogy tetszik neki, Taiszja arca unottá, dermedtté változott, és szenvtelenül hallgatott.

— Tetszik magának ez a Semjakin? — kérdezte egyszer Szamgin.

— Nem — válaszolta Taiszja, és a szóban igazság csengett.

— Mivel foglalkozik?

Az asszony vállat vont:

— Gazdag.

— És ezenkívül?

— Nem tudom. Megvan: hegedül.

— Hallotta már?

— Ugyan hol? Nálunk nem játszott. Azt mondja, a Zeneakadémián tanult, hangversenyezni akart.

— Kitartóan udvarol magának.

Taiszja újra vállat vont.

— Gazdag, unatkozik. Amikor valakinek mindene megvan, mit csináljon?

Naiv kérdései tetszettek Szamginnak, és a kérdések mögött majdnem mindig még gyermekesebb gondolatokra bukkant.

— Magának tetszenek a gazdag emberek?

— Persze hogy nem.

— Miért?

— Hát miért is élnek? Hiszen nekik már nem kell semmi, mindent megtaláltak, nincs mivel törődniük. — És homlokát ráncolva, hozzátette: — Maga folyton ugrat engem, mint valami kislányt.

A férfi arról kezdett beszélni, hogy a gazdagok azt a vágyat ébresztik a szegényekben, hogy szintén meggazdagodjanak; Taiszja azonban homlokát ráncolta és félbeszakította:

— Hagyja abba! Még azt gondolom, hogy meg akar bolondítani.

Nem, ezt nem akarta Szamgin, szüksége volt az asszonyra, és nem lehetett érdeke, hogy az butább legyen, mint amilyen. És nemrégiben történt valami, ami rádöbbentette, hogy Taiszja veszélyes játékot játszik.

Majdnem egy hétig nem járt Dronovnál, és nem tudta, hogy Jurin meghalt; az utcán találkozott a gyászmenettel. Télen különösen szomorúak a temetések, és Szamginnak ezenfelül eszébe jutott Varvara temetése is: ugyanolyan barátságtalan, hideg idő volt, ugyanúgy süvöltött a szél, hullott a szúrós, apró szemű hó, és akárcsak akkor, most is sebesen haladtak a járókelők a halottaskocsival szemben, vagy szinte észre sem véve megelőzték, és ugyanaz a csüggeteg gondolat ötlött fel Szamginban:

„Egyszer majd engem is így..."

Jurint nyolcan kísérték ki, öt férfi és három nő: Taiszja, a Greimann lány és egy kurta lábú öregasszony, aki vastag vattabélésű blúzt viselt, és kendőbe volt bugyolálva. Taiszja magasra emelt fejjel lépkedett, mérgesen ráncolta homlokát, és látszott, hogy kényelmetlen lépést tartania a kis Rosával és az öregasszonnyal, aki folyton előreiramodott, vagy el-

maradt és a férfiakat taszigálta. Ezek közül csupán egy karakülprém sapkás rejtette szakállas arcát szőrmével bélelt télikabátja feltűrt gallérjába: hárman nyilván munkások lehettek, az ötödik pedig — borotvált arcú, ősz bajuszos éltesebb ember — bolyhos kucsmáját tarkójára tolta, feltárva magas homlokát, és görcsös botjával a havat bökdöste. Szamgin néhány másodpercre megállt, és ezzel alkalmat adott Taiszjának, hogy észrevegye, az asszony biccentett. Kellemetlen lett volna, ha nem megy oda hozzá.

— Hát meghalt — mondta Taiszja halkan, és nyomban hangosan, zordan így folytatta: — Huszonkilenc évet élt. Ebből hatot börtönben ült. Tizenhét éves korában kezdte. Még besúgót is küldtek, hogy elkísérje, lám, ott ballag!

A járda felé bólintott.

— Hagyd el, Taiszja Romanovna — mondta rekedten a botos ember.

Szamgin lopva a járdára pillantott, de nem tudta megállapítani, melyik a besúgó.

— Ez az anyja? — kérdezte és szemével az öregasszonyra mutatott.

— Lakásadónője. Egyetlen rokona sincs. Az ittlevőkön kívül.

Válla fölött a kísérőkre pillantott, majd megkérdezte:

— Miért nem látni magát?

Szamgin azt felelte, hogy este elmegy, azután továbbindult.

„A külső nyerseség alatt szelíd, jó lélek rejtőzik. Tánya Kulikova, Ljubasa Szomova, Anfimjevna típusa. Az olyan ember típusa, aki úgy érzi, arra termett, hogy szolgáljon — állapította meg Szamgin, miközben sebesen lépkedett, és önkéntelenül is hátranézelődött: nem követi-e valaki. — Mindegy, hogy kit szolgáljon. Mitrofanov is ebbe a kategóriába tartozott. Nem veszett még ki az ősi, rabszolgai, keresztény elem. Az Izsákok, amint apám mondogatta . . ."

Kissé bosszantó volt, hogy Taiszját ilyen apró emberek közé kell besoroznia, azonban ez egyúttal fokozta vágyát, hogy kiragadja az asszonyt abból a környezetből, amelybe

véletlenül jutott. A hidegtől borzongva lépdelt, és egy Nyekraszov-verset szavalt magában:

Mikor forró szavammal kiragadtam
Lelkét, mely búsan, megtébolyodottan
A mély homályban tétován bolyongott...

„Igen, feltétlenül dűlőre kell jutnom vele..."

Este azért nem nagyon szívesen ment el Dronovhoz, zavarta az, hogy találkozhat Tagilszkijjal. Nem tudta elfelejteni, hogy amikor Dronovnál megpillantotta Tagilszkijt, szégyenletes módon megijedt, és néhány utálatos másodpercig fontolgatta, odamenjen-e hozzá, vagy ne. Tagilszkij azonban maga lépett hozzá: a gömbölyded, választékosan öltözött ember vörös képén nyájas mosoly fénylett.

— Szodoma és Gomorra! — üdvözölte Szamgint bolondosan, megrázta a kezét, és szemüvege alá pillantott. Vidám hangulatban volt, és öt perc alatt közölte, hogy az ügyészségtől „kitessékelték" és most „szabadúszó".

— Az alkotmány pompásan elősegíti a bankok fejlődését, így hát én, mint a közgazdasági bűvészmutatványok kedvelője, különféle beszámolókat szerkesztek a kilátásokról és lehetőségekről. Úgy szaporodnak a bankok, akár a kelések avagy furunkulusok.

Vidám arca, tréfálkozó hangja kissé lecsillapította Szamgin izgalmát, de mégsem tudta megingatni azt a meggyőződését, hogy Tagilszkij sötét, veszedelmes ember.

„Marina ügyében túljárt az eszemen — gondolta Klim Ivanovics komoran. — Túljárt."

Dronovhoz szándékosan kissé korábban ment el, azt remélve, hogy Taiszját egyedül találja, de az asztalnál már ott ült egymással szemközt Hotyaincev és Govorkov, s kiabálásuk, visongásuk betöltötte a szobát.

— Hagyja abba a csalárd csődbejutottak védelmezését — zúgta Hotyaincev; könyökét felrakta az asztalra és rátámaszkodott. — A maguk pártját bemocskolta Azef, majd megadták a kegyelemdöfést a „Pocsin" csoporthoz tartozó lik-

vidátorok, Avkszentyev, Bunakov és Sztyopa Szljotov, volt barátom és társam a száműzetésben; derék legény, csak nem politikus, hanem a legnaivabb romantikus. Lám, Jegor Szazonov agyonlőtte magát, a vezetők miatt érzett szégyenében.

A földmérő igen ügyesen bánt erős hangjával: úgy beszélt, mintha olvasna, és basszusán nem tudtak áttörni az egyetemista replikái, felkiáltásai. Klim Ivanovicsnak most először volt alkalma, hogy szemügyre vegye a két ember arcát: Hotyaincev csontos, hosszú arcát csúnyán széthasította a nagy fogakkal teli száj, himlő barázdálta, csapzott bokrokban borította a szőr, hasonló színtelen, borzas hajcsomók takarták felfelé megnyúlt, dinnyéhez hasonlító koponyáját. „Rossz kiállítású" embernek szokta nevezte önmagát, arcát azonban kékes színű, igen szép, nagy szempár világította meg, mélyén tétova mosoly fénylett. Govorkov középtermetű, karcsú, barna arcú, fekete szemű férfi, vastag bajuszszal és négyszögletesre nyírt szakállkával, sötét, borotvált orcái idegesen remegnek; magas hangon rikoltozva beszél, és mintha elharapná a szavak végét; göndör haja simán borítja fejét, csillog, mint a selyem, és jó néhány ősz szál is akad közötte. Fizikatanár volt valahol vidéken, és egy kis nyomda tulajdonosa, amelyben a helyi újságot nyomták. 1907 végén az újságot betiltották, Govorkovot pedig letartóztatták, de hamarosan szabadlábra helyezték „a pedagógiai tevékenység jogától való megfosztással". Felutazott Pétervárra, hogy kijárja tanítási jogának visszanyerését; munkát talált a Dumában, és noha a kilincselést abbahagyta, folyton panaszkodott:

— Képzeljék el, milyen barbárul értelmetlen dolog ez: megvonni valakitől a jogot, hogy kedvenc foglalkozását űzze, megfosztani élete értelmétől!

Ideges, lobbanékony volt; minduntalan felugrált székéről, és úgy kiabált:

— Hazugság! Szazonov nem azért lőtte agyon magát...

— Beszélnem kellene magával — mondta Szamgin halkan Taiszjának; az asszony igen figyelmes pillantást vetett rá, és így felelt:

— Jó. Csak meghallgatom, amit ezek...

— Én ismerem a falut, tudom, mit beszéltek a maguk emberei a Duma választási gyűlésein — dörögte fülsiketítően Hotyaincev. — Tisztában van azzal, miért akad maguk között annyi pópa? Ahá!

Ekkor megjelent Dronov és Semjakin; mindketten kapatosak voltak, és szokás szerint újságokat rikoltoztak: Kasszo miniszter szétrobbantotta a moszkvai egyetemet, és az a szándéka, hogy a péterváriról kizár négyszáz diákot, a varsóiról pedig százötvenet.

Hotyaincev beharapta hosszú ajkát, úgyhogy álla előrenyúlt, és szürke arca összeráncosodott, mint egy öregemberé, végighallgatta az újságokat, majd mélyen felsóhajtott, és komoran mondta:

— Te, Vanyecska, úgy örvendezel, mint egy tűzoltó, aki rég nem oltott tüzet... Bizisten!

— Hallgass, te mordvin! — kiabált Dronov. — Hát az olasz–török háború nem tetszik? Hahaha! Hisz hasznunkra válik... Több gabonát vesznek majd tőlünk az olaszok...

Semjakin egy nagy doboz bonbont rakott Toszja elé és az arcához hajolva, mondott neki valamit, az asszony megrázta a fejét.

— Nem, figyelje csak meg — üvöltött Hotyaincev, és közben úgy hadonászott, mint a vízbefúló. — A mi hadseregünkben balti bárók, Rennenkampfok, Stackelbergek parancsolnak, és ezek a bergek, kampfok mindenütt csőstül találhatók. A középiskolában csehek. A doni szén: a franciák zsákmánya lett. Most pedig ez a besszarábiai parasztnépség tört ránk: Kasszo, Puriskevics, Krusevan, Krupenszkij, ördög győzi számolni őket! Mi pedig, oroszok, mi mit csinálunk? Bocskort fonunk, mi?

— Hát maga orosz? — kérdezte csípősen Govorkov.

— Én? — Hotyaincev csodálkozó pillantást vetett rá, s Dronovhoz fordult: — Ványa, mondd meg neki, hogy a Mordvin csak álnevem. Kedves gyermekem — folytatta és panaszosan nézett Govorkovra. — Orosz vagyok én, orosz, vidéki tanító fia, pópa unokája.

Szamgin lopva szemmel tartotta Semjakint és Taiszját, s ezt gondolta:

„Dronov eladja Toszját ennek a tökfilkónak."

Egymás után állítottak be a vendégek, és mindegyik, akár a méh a zsákmányát, úgy hozta a maga újságját: anekdotát, eseményt, pletykát. Az anekdotázásban kitűnt egy Jeruhimovics nevű diák, akit nemrégiben zártak ki az egyetemről: a fiatalember — egy zsidó „kantonista" unokája — annyira szőrös volt, hogy az ember legalább harmincévesnek gondolta volna. Dús, fekete és nyilván igen kemény szálú haja, sötétkékbe játszó arca volt, és széles, kék csík a bajusza helyén, amelyet mintha vastag szemöldöke helyettesített volna; komoran nézett ráncba vont szemöldöke alól, mélyen sóhajtozott, élénkpiros, vastag ajka ízesen cuppogott, és kezét háta mögé rejtve, mosoly nélkül, csengő, de komikusan csüggeteg hangon mesélte:

„Megy a Nyevszkijen két polgár, és az egyik így szól a másikhoz:

— Hé, te tökfilkó!

Odalép hozzájuk egy rendőr.

— Fáradjanak be az őrszobára.

— De miért?

— Ófelsége megsértéséért.

— De hát meghibbantál, testvér? Hisz a barátomat szidtam!

— Kérem, ne ellenkezzenek. Mindenki tudja, ki a tökfilkó nálunk!"

Ez nagy derültséget keltett a vendégek között, vidáman nevettek és kérlelték:

— No még, Jeruhimovics! Kérem, még! Ah, milyen tehetséges!

Jeruhimovics a vendégekre függesztette dermedt, mozdulatlan tekintetét, és tovább mesélt.

Szamgin valamennyi anekdotát egyformán ostobának találta. Látta, hogy ma nem sikerül beszélnie Taiszjával, és el akart menni, de felkeltette érdeklődését, amit Rosa Greimann mondott. Rosa épp akkor érkezett meg, és bizonyára

szintén hozott valamilyen újságot, amelyet bizalmatlanul fogadtak; oldalvást ült a széken, egyik kezével a támlába fogózott, másik kezének egyik ujját pedig fenyegetően rázogatta Hotyaincev és Govorkov felé, s magyarázott:

— Olyanok maguk, mint a gimnazisták. Azt hiszik, ha egyszer megcsinálták a forradalmat, megkapták ezt a nevetséges Dumát, most egy csapásra felnőttek, európaiak lettek, már elégethetik a tankönyveiket, hogy elfelejtsék a tanultakat.

— Üsd, Rosa! — kiáltotta Dronov erőlködve, miközben előregörnyedve kihúzta a dugót az egyik üvegből. — Üsd, hogy el ne bízzák magukat!

A lánynak nem volt szüksége biztatásra; vékony, gyenge, de heves hangocskája úgy vájódott bele a lármába, mint egy kis fúró, és Hotyaincev zsörtölődő, halk válaszai nem tudták elfojtani.

— Azt gondolják: ha egyszer nem akasztották fel magukat, akkor maguk győztek? Igen?

— Mit akar mondani ezzel? — kiabált Govorkov. Semjakin rápillantott, és fájdalmasan összeráncolta nagy, pirospozsgás almához hasonlító arcát.

— Visszatérnek a régi narodnyikok önelégültségéhez — folytatta Rosa. — Sajátságos országnak képzelik magukat, amely saját törvényei szerint él.

— Nono, ez nem igaz — mondta Hotyaincev leplezetlen sajnálkozással.

— Nem igaz? De igaz. Ezerkilencszázötig, sőt már a nyolcvanas évektől kezdve, maguk többnyire Európa és általában a világ életére figyeltek. Most viszont Európa és a kormány külpolitikája nem érdekli magukat. Ez pedig bűnös politika, mégpedig ostobasága miatt bűnös. Mert mit jelent az, hogy katonákat küldtek Perzsiába? És a balkáni sötét tervek? És a nacionalista politika fokozása Lengyelország, Finnország ellen, a zsidókkal szemben? Gondolkodnak erről maguk?

Szamgin észrevétlenül, búcsú nélkül elment. Tűrhetetlen volt látni, hogyan teszi a szépet Semjakin, milyen sóváran

csillog macskaszeme, s milyen figyelmesen hallgatja mondókáját Taiszja.

„Dronov kikunyerálja a pénzt ettől a kandúrtól az újságra, és átengedi neki a nőt, az aljas — döntötte el véglegesen Szamgin. Nem akarta beismerni, hogy ez a megállapítás jobban elkeseríti és felháborítja, mint várta. Rögtön határozott is: kitér a sérelmes kudarc elől. — Ennek a zsidólánynak viszont igaza van. Foglalkozni kell a külpolitikával. Igen."

Azután arra gondolt, hogy Jelenánál sokkal kellemesebb, mint Dronovnál, de Jelenával élni — ami teljesen lehetséges — nem lenne olyan kényelmes, mint Taiszjával.

„Elkényeztetett. Nagyon lármás, zűrzavaros lenne vele az élet. De nem ostoba nő. És egészen fesztelenül érzem magam vele . . ."

Gyorsan múltak a napok, hetek, hónapok, és ez a gyorsaság szinte egyre fokozódott. Ez az érzés valószínűleg azért alakult ki benne, minthogy Prozorovnak egészségi állapota már teljesen lehetetlenné tette, hogy dolgozzék, viszont igen sok vidéki ügyfele volt, és Klim Ivanovics sűrűn utazgatott Novgorodba, Pszkovba, Vologdába. A vidék továbbra is olyan volt, amilyennek korábban látta: ugyanazok a megfontolt, liberális ügyvédek, ugyanazok az unalmas ügyfelek, esetlenül szolgálatkész szállodai szobapincérek, kicsinyes élet rabságában vergődő, unalmas, szürke polgárok, s még a pétervári bírósági kerület bérkocsisai is ugyanúgy panaszkodtak a zab drágaságára, mint azelőtt, mint mindenütt.

Eltekintve az „Orosz nép szövetsége" lapocskáinak száraz csikorgásától és kerepelésétől, nem lehetett észrevenni, hogy a vidék az 1905—7-es események óta változott volna valamiben. Bár azt talán meg lehetett állapítani: az emberekben még jobban megerősödött az a tudat, hogy joguk van bőségesen és változatosan enni.

Tavasszal Jelena külföldre vitte férjét, és hét hét múlva Szamgin táviratot kapott az asszonytól: „Anton meghalt, itt temetem." Jelena néhány nap múlva megérkezett; haja még rikítóbbra volt festve, mint azelőtt, és egyáltalán nem illett

szokatlanul egyszerű, sötét ruhájához; Szamgin azt gondolta, éppen ez bosszantja az asszonyt. Kiderült azonban, hogy a francia életbiztosító társaság nem fizette ki neki a pénzt a nevére szóló kötvényre.

— Az ördög tudja, mit akarnak! — méltatlankodott. — Szeretik ám a pénzt ezek a drága franciák. Velem volt a végrendelet, a konzul is közbenjárt, de nem fizetnek! — Azután békülékenyebben hozzátette: — Vagy fizetnek, de ötvenezer frank engedményt követelnek, én viszont meg akarom kapni mind a kétszázat. — És már boldog mosollyal jelentette ki: — Itt viszont hatvanezer rubelt fogok kapni. El lehet éldegélni belőle, ugye?

Azután felajánlotta Szamginnak, hogy vegye át az összes ügyet, Prozorov régi ügyei után pedig fizesse meg neki a honorárium negyedrészét.

— Sok lesz egynegyed? — kérdezte és figyelmesen a férfi arcába pillantott. Szamgin eddig a honorárium felét kapta, s kijelentette, hogy a negyedrész elegendő.

Jelena elnevette magát.

— Tréfáltam, kedves Klim Ivanovics. Semmi sem kell. Nem vagyok mohó, Antont rábeszéltem, kössön biztosítást a nevemre, hát ennyit megtettem. Ha már egyszer eladja magát az ember, legalább ne olcsón. Igaz?

— Mit nevez eladásnak? — kérdezte a férfi vállat vonva, és mutatni akarta, hogy Jelena szavai felháborítják; az asszony azonban elmosolyodott, végigsimított testén, megrázta szoknyáját, és így felelt:

— Hát ezt. Ne bókoljon, kedves barátom, ne kerteljen, felesleges! Ismerem a magam értékét.

Igen, ezzel az asszonnyal könnyű, egyszerű volt minden. Különben pedig az élet ismét váratlan eseményekkel izgatta a kedélyeket. Kijevben megölték Sztolipint. Dronov lakásában rendkívül ádáz viták zajlottak arról, vajon ki ölte meg: a titkosrendőrség vagy az eszerpárt terroristái. A vita elkeseredett hangneme csodálatba ejtette Szamgint: nem hallotta meg benne azt az örömöt, amelyet a terrorcselekmények rendszerint keltenek, és úgy rémlett, hogy a vitázók vala-

mennyien elégedetlenek, sőt elkeseredettek a miniszter megölése miatt.

Ezt a hangulatot Tagilszkij öntötte formába; ujjaival az állán ütköző sörtét simogatta, és így beszélt:

— Ismeretes, hogy nem Azef volt az eszerek egyetlen embere a titkosrendőrségnél és a rendőrség beépített ügynöke a pártban. Híre jár, hogy a merénylő bűnbánó provokátor, azt is beszélik továbbá, hogy a kihallgatás során kijelentette: az élet nem értelmetlen, de értelme csupán a bécsi szeletek fogyasztása, és így nem fontos, megeszem-e még ezer bécsi szeletet, vagy pedig abbahagyom fogyasztásukat, mivel holnap felkötnek. Minthogy Szazonovék és Kaljajevék semmi effélét nem mondtak, Bogrov úr eljárását a rendőrhatósági gépezetben bekövetkezett kisebb zavarnak bátorkodom tulajdonítani.

Ez a nyugodt és hanyag tónusban elmondott kis beszéd lehűtötte a hangulatot, Nogajcev pedig, akinek örvendezésében Szamgin mindig hamis hangokat hallott, örömmel jelentette ki:

— Tökéletesen igaz!... Ez az ügyecske tisztán a hatóság belső ügye! Bomlás, igen. Hiszen Lopuhin cselekedete, tudják, szintén nem nagyon... dicséretes.

E megállapítás után zavarba esett, és nyomban kiabálni kezdett:

— Most pedig hallgassák meg, hogy Marija Ivanovna mit tudott meg Raszputyinról.

Orehova nyomban a szemtanú részletességével kezdte ecsetelni a szibériai muzsik dorbézolását, a cári családhoz fűződő kapcsolatával való hencegését, a cárnéra gyakorolt hatalmát.

— Mindez nemigen hasonlít egy normálisan működő államhoz, nemde? — kérdezte Szamginhoz lépve Tagilszkij; egyik kezében teáspohár volt, másikban sütemény.

— Igen furcsa badarság — felelte Szamgin.

— Viszont növeljük a hadsereget, újjáépítjük a hajóhadat. De az a fiatalemberke ott egészen mulatságos versikéket szaval, hallja?

A fekete hajú, sápadt, fekete ruhás fiatalember, akinek nyakkendője olyan volt, mint az aranybrokát, magas homlokát ráncolva, hévvel szavalta:

Az élet elrettent s elrejtezünk:
Klastromba lépünk vagy dorbézolunk,
Hazánkat védve csatába megyünk
Vagy könyv-hazugságok mögé bújunk.

— Úgy rémlik, a permi kormányzó fia, vagy a koronabirtokok kormányzójáé, háromemeletes lengyel neve van. Egyszóval: valami nagykutya fia. Két ízben öngyilkosságot kísérelt meg. A mi rendeltetésünk, hogy az ilyenek helyére lépjünk az életben.

— Nem a legkellemesebb kilátás — jegyezte meg Szamgin óvatosan.

— Valóban? Pedig én szeretnék miniszter lenni. Witte is holmi váltóőrként kezdte pályafutását...

A költő lesütött szemmel, tántorogva szavalt, jobb kezét zsebébe dugta, baljával pedig a levegőben kapkodott.

S mert nem lelünk sehol sem menedékre,
Szavak ködébe félve rejtezünk...

— Ostoba — sóhajtott fel Tagilszkij és odábbállt.

Viselkedése továbbra is izgatta Szamgint, sőt volt ebben a viselkedésben valami, ami sértette önérzetét. Odalent vidéken, Klim Ivanovics akarata ellenére Tagilszkij olyan kapcsolatot létesített vele, amelyet itt nyilván nem akart folytatni.

De miért nem?

„Ott kiöntötte a szívét előttem, szabadelvűsködött, itt viszont beéri azzal, hogy Dronovnál találkozik velem, nem járt nálam, és nem kíván eljönni. Mondjuk, nem is hívtam. De mégis... — S különösen izgatta valami kimondatlan titok, Marina meggyilkolásának sötét ügyében. — Itt mintha még azt is kerülné, hogy beszédbe elegyedjék velem."

Az 1912-es újévet Jelenánál ünnepelte Szamgin.

Legalább félszáz vendég gyűlt össze. Színésznők, ügyvédek, ifjú irodalmárok, két utásztiszt, egy kis öregember érdemrenddel a nyakán és ifjú feleséggel az oldalán, aki puha volt és pirospozsgás, akár a fánk; csak fiatal egyetemisták, néhány választékosan öltözött, alacsony termetű ifjú.

A három szobában akkora tolongás és zsivaj, mint egy színház előcsarnokában a szünet alatt; de a háziasszony hosszas csitítására — aki tarkán és rikítóan volt öltözve, mint egy fácán — és ilyesféle kiáltásokra, mint:

— Figyelem! Szilencium! Csend! A művészeté a szó! — a vendégsereg néha kelletlenül elcsendesedett, s ilyenkor művészek, szónokok léptek fel.

Krasznohatkina, egy apró, vézna színésznő, akinek bíborszínű selyemruhája alól mulatságosan kilógott piros topánkás kecskelába, a mennyezetre emelte fekete szemecskéjét, és miközben úgy tapogatta a levegőt, mint a vak, bánatosan szavalta:

Bezártak mint a vadállatokat,
Ahogy tudunk, üvöltünk, bömbölünk.

Hálás taps fogadta; a művésznő szívesen ráállt arra, hogy kettőst énekeljen Jeruhimoviccsal, akinek kellemes, hajlékony bariton hangja volt, és Krasznohatkinával együtt csüggetegen rimánkodott:

Ó, szállj le, éj!
És bánat-tépte lelkemet
Takard le bársony függönyöddel,
Enyhítsen feledés-kenet.
Gyógyíts mint síró gyermeket!

Megint összeverődtek a tenyerek, de tiltakozó hangok is hallatszottak:

— Ur-raim! Mire való ennyi szomorúság?

— Helyes! — rikoltotta a zongorakísérő, egy fiatal, de már

erősen kopaszodó, frakkos ember, akinek nyakkendőtűjében nagy zöld kő ragyogott, és hasonló zöld kézelőgombjai voltak.

— Vesszen a bú!

Az érdemrendes kis öregember hegyes, ősz kecskeszakállát markolászva, magyarázta a fiatalságnak:

— Az ezerkilencszáztizenkettedik esztendőbe lépünk, amely Napóleon és az európai hadsereg fölött aratott győzelmünk centenáriuma, s egyúttal a képviseleti kormányrendszer hetedik esztendejébe lépünk, nemde? Nagyszerű haladást értünk el, és most...

— Helyes!

— Vígat, fiúk.

— Kórus!

— A Franciaországhoz fűződő baráti kapcsolataink gátolják, hogy méltóképp megünnepeljük ezt a nevezetes évfordulót — magyarázta kitartóan a kis öregember, a fiatalság pedig lökdösődve tömör csapatba verődött, s rázendített:

Messzi-messzi földről...

Jeruhimovicsnak egyetlen vonás sem rezdült meg kővé dermedt arcán, amint tagoltan zengte:

P-pompás munkára,
V-vidám szabadságra
Jöttünk össze mi...

— Elég! — rikoltotta egy vörös hajú, hegyes orrú, csíptetős ifjú, és a kar elé ugrott. — Hagyjuk ezeket az ostoba nótákat! Miféle messzi földről jöttünk össze mi? Valamennyien oroszok vagyunk, és a mi orosz országunk fővárosában vagyunk.

— H-helyes!

— Zongorista, a „Sebes, mint a hullám"-ot!

— Kérjük a hullámokat!

A zöld kövekkel ékesített ember meglendítette fejét és

két karját, s belecsapott a billentyűkbe, Jeruhimovics pedig szólózni kezdett; Szamginnak az ötlött eszébe, vajon nem űz-e gúnyt a vendégseregből, amikor ilyen zord szavakat harsog.

Minden perc és minden óra
Sírunkhoz visz közelebb!

— Nahát, tudják — rikoltotta valaki a szomszéd szobából —, ilyen nótákkal fogadni az új esztendőt...

— „Több mint eredeti", mint II. Miklós cár mondta — helyeselt valaki.

Jeruhimovics azonban rendíthetetlenül énekelt:

Meghalsz, a sírba szállsz, akárki voltál,
Húsod szétporlik, nincs feltámadás...

— Elég! — kiabáltak egyszerre többen, és különösen élesen kiváltak a női hangok; megint előreugrott a vörös hajú, beesett arcú emberke; furcsa szabású, húzott hátú, agyagszínű szárnyas kabát volt rajta. Úgy forgott két lábán, mint szélkakas a rúdján, amivel teste akrobatikus hajlékonyságáról tett tanúságot; hadonászott és felháborodottan magyarázta:

— Szégyen hallgatni! Három nemzedéken át énekelte az ifjúság ezt az ostoba, sületlen dalt. És miért van az, hogy ez ifjúság, amely tevékeny részt vesz a demokrácia politikai mozgalmaiban, egyetlen harci dalt sem teremtett, kivéve a „Kancsuká"-t, a megyertek dalát?

— Bravó!

— Nagyszerű megállapítás!

— Úgy va-an — helyeselt a zongorista nyilvánvaló örömmel.

— Bravó!

Éljenezték a szónokot, zavarták a beszédben, de az túlharsogta a tenyerek szapora csattogását.

Élesen kivált Jeruhimovics hangja:

— Lám te is, Aljabjev, inkább Rouget de l'Isle szerepét

vállalnád, ahelyett hogy a „Szatirikon"-ban mulattatod a kispolgárt...

— Elég a vitából!

— Összeegyeztethető-e a pesszimizmus és a fiatalság?

— Igen! — rikoltotta valaki válaszul. — Az öngyilkosok többsége fiatal...

— Elég!

— Nosza, énekeljük, hogy: „Tagadjuk meg a régi világot..."[30]

— Hát próbáld meg, tökfilkó, tagadd meg — dünnyögte Jeruhimovics; verejtékező arcából kidülledő rézszeme rámeredt Szamginra, és valósággal taszította.

Kellett valamit mondani ennek az embernek.

— Nagyon kellemes hangja van — mondta Szamgin.

— A természetem viszont kellemetlen — felelte az egyetemista.

— Valóban?

— Igen.

„Durva és nem okos" — állapította meg Szamgin, és nem próbálta folytatni a beszélgetést.

A „Marseillaise"-t nem fogadták el, megelégedtek ezzel a dallal:

A délceg ifjú bársony köntösére
Keserves könnyet ejt.

Abban a szobában, ahol Prozorov írnoka szokott dolgozni, büfét rendeztek be; innen kellemesen felhevülve léptek ki a vendégek, rágcsáltak, ajkukat nyaldosták, és újult erővel vetették bele magukat a szóviadalba.

A zsivaj fokozódott, több fészke keletkezett, amelyből úgy szálltak a szavak szanaszét, akár szikrák a máglyából. A szomszéd szobában valaki szinte hisztérikusan kiabált:

— Vesszenek a szellemi szegénység apostolai, a szabadság korlátozói, a racionalizmus megszállottjai!

A zongoránál egy híres ügyvéd és versfaragó szónokolt —

[30] *A „Marseillaise" dallamára énekelt orosz forradalmi dal.*

magas termetű, előkelő megjelenésű, göndör, ősz hajú férfi — arca fásultságot, életuntságot árult el.

— A tizenkilencedik század a pesszimizmus százada, sosem volt még ennyi pesszimista az irodalomban és filozófiában, mint ebben a században. Senki sem kísérelte meg felvetni a kérdést: mi e jelenség oka. Pedig teljesen nyilvánvaló: a materializmus! Igen, éppen az! A materiális kultúra nem teremt boldogságot, semmiképp sem. A szellem nem éri be a tárgyak tömegével, bármilyen gyönyörűek legyenek is. S ez legyűrhetetlen akadály Marx tanítása előtt.

Jeruhimovics ukránul pajzán anekdotát mesélt a túlzott tapintat és a felesleges szerénység összeütközéséről. A tapintat egy liberális felfogású, jól nevelt ember tulajdonsága volt, a szerénységgel pedig Jeruhimovics egy ország történelmét ruházta fel. A történelem középkorú hölgy volt, foglalkozására nézve a Romanov nemesi család egyik nénikéje, aki szeretett enni, inni, de tisztességes özvegysorban élt. A szerénység és a tapintat közti kapcsolat gyámoltalanságra vezetett az egyiknél, kezdeményezés-hiányra a másiknál. Végül pedig megjelent egy harmadik, rendkívül vakmerő egyén, erőszakot követett el a nagynénin, teherbe ejtette, s a nagynéni, aki úgy érezte, betöltötte a természet törvényét, így szólt a többi felesleges emberhez:

— Takarodjatok, ostobák!

Klim Ivanovics mellett a hórihorgas, ösztövér, zseniálisan borzas Orlov író dülöngélt székén, „a narodnyikok utolsó klasszikusa", mint a „Birzsevije Vedomosztyi" körkérdésére válaszolva magát nevezte. Tenyerével térdét simogatta, cigarettájával vezényelt a levegőben, és tompa basszus hangon mesélt egy szerényen öltözött, fiatal és csúnya vígjátékszínésznőnek:

— Az ostobákat mákon nevelik. A falusi parasztasszonynak nincs ideje arra, hogy gyermekével vesződjék, szoptassa, és más egyéb. Megrág egy marék mákot, cuclit csinál belőle, bedugja gyermeke szájába, az szopni kezdi és elalszik. Igen. A mák altatószer, belőle készül az ópium, a morfium. Narkotikum.

— Maga mindent tud, mindent! — lelkendezett lihegve a színésznő.

— Másképp nem is lehet! Lám, azok ott a marxizmusról vitáznak, de kérdezze csak meg őket, hogyan él a parasztasszony. Bizony nem tudják. Könyvmolyok. Farizeusok.

A Szamgin háta mögött ülésező könyvmolyok hasonlóságot kerestek és találtak James „A vallási tapasztalat kincsesháza" és Du Prel „A misztika filozófiája" című műve között.

A zongoránál a híres ügyvéd mérgelődött:

— De engedelmet kérek! Az angolok kitalálták Shakespeare-t, nekünk meg itt van Leonyid Andrejev.

A szomszéd szobában valaki igen vidáman ígérgetett:

— Várjanak csak! Az olaszok elkalapálják a törököket, szomszédaink lesznek a Fekete-tengeren, megnyitják a Dardanellákat...

— Azután mi kalapáljuk el őket...

— Miért, mit gondol? Lehetséges!

Szamginhoz odalépett Jelena, és suttogva, mosolyogva kérdezte:

— Nem unatkozik?

— Nem.

— Őszintén mondja?

— A legőszintébben.

Az asszony megfenyegette ujjával, majd az órára pillantott.

— Ideje asztalhoz ülni.

Az ügyvéd és versfaragó ügyesen karon fogta az asszonyt, s válla fölött nyomatékosan magyarázta valakinek:

— A japán háború végének és az ezerkilencszázötös-hetes esztendőknek eseményei megmutatták, hogy tűzhányó tetején élünk, bizony, tűzhányó tetején, kérem.

A vacsorázóasztal végighúzódott az egész szobán, átnyúlt a szalonba, és ezenkívül a falaknál is állt még néhány asztalka, mindegyik négy személyre terítve. A villanyégők hideg fényét körültekintően piros- és narancsszínű papírernyőkkel tompították, s ezáltal melegebben csillogott az üveg

és az ezüst az asztalon, a vendégek arca pedig lágyabbnak, fiatalabbnak látszott. Két öreg, frakkos pincér, és egy görbe orrú, cigányos szobalány szolgált fel.

Jelena Prozorova egy szék tetejéről vidáman osztogatta parancsait:

— A hölgyek választják meg helyüket és lovagjukat.

— Nem igazságos! Mindegyikre kettő is jut, sőt valószínűleg még marad is.

— És mi legyen a maradékkal?

— Akad hely.

— Az asztal alatt?

— Kevés a személyzet, öntevékenységre hívok fel mindenkit — kiabálta Jelena, Szamgin pedig magában latolgatta:

„A nők nem tisztelik: harmadrangú énekesnő, egy vénember szeretője. De jól tud viselkedni."

A kések és a villák fémes suhogása, az üvegcsörömpölés mintha csak még jobban megélénkítette és kiélezte volna a szavakat és a mondatokat. Aljabjev vörös fejét rázogatva szónokolt:

— Tegyük fel, a képviseleti kormányrendszer nem tökéletes. De Németország példája, a munkásosztály képviselői számának növekedése a Reichstagban megdönthetetlen bizonyíték, hogy ez a rendszer fejlődésképes.

— Vitán felül áll! — rikoltotta valaki.

— Németország lesz az első szocialista állam a világon.

Aljabjev csíptetője üvegeiben vörös fényecskék csillogtak.

— A képviseleti kormányrendszer megszabadítja az ifjúságot a politizálás kötelességétől. A politika a Faustokból Don Quijotékat csinál, az ember pedig lényénél fogva Faust.

— Helyes — jelentette ki a zongorista, aki Szamginnal szemközt ült, és buzgón rakosgatott egy darab sonkát kenyerére; majd néhányszor biccentett simára fésült fejével, s pirospozsgás arcán mosoly fénylett.

A zongorista szomszédja bal felől az „utolsó klasszikus" és a vígjátékszínésznő volt, jobbról pedig egy óriási, kövér költő. Szamginnak eszébe jutott, hogy ez a nehézsúlyú legény még 1905 előtt egy szonettjében helyeselte Iskarióti

Júdás közismert, de senkitől nem helyeselt cselekedetét. Emlékezete gépiesen felvillantotta Azef Júdás-tettét és a politikai árulás egyéb megnyilvánulásait.

S ugyanilyen gépiesen ötlött eszébe, hogy a XX. században Júdás rendkívül gyakran szerepel költemények és prózai művek hőseként, olyan hősként, akit magyaráznak és mentegetnek.

„Tor Gedber, Leonyid Andrejev, Golovanov, valamilyen svéd nő, a német Dreiser" — fontolgatta, mivel unta a vitákat figyelni, és a vendégeket kezdte vizsgálni.

A költő mellett idegesen rángatózott a vörös hajú Aljabjev: villájával piszkálgatta a tányérján fekvő marénát, és mintha fel akart volna pattanni székéről, közben lökdösött egy feszes lila selyemruhás hölgyet. Az csitította szomszédját:

— Ne lökdösődjék, Mitya!

Szamginnak szomszédja cuppogva, tűnődőn magyarázta a fülébe:

— A mi nemzedékünkben több volt az egyetértés... Manapság az emberek... változatosabbak lettek. Talán szabadabban gondolkodnak, nem? Igyunk ebből az angolkeserűből...

Ittak a keserűből, ittak még valamilyen kinines pálinkát, a szenvtelen arcú, fekete szemöldökű, színész módjára kiborotvált, tar szomszéd pedig — szintén ügyvéd — oktatóan jegyezte meg:

— Cukorbajnál a konyak használ, bélzavaroknál pedig a feketeribiszke-pálinka.

Jeruhimovics verseket szavalt, hangja komikus csüggedtséggel csengett, s amikor mély sóhajjal kinyilvánította:

Felséges Úr, ön ostoba,
Amilyen nem volt még soha!

— a fél asztal vidám hahotázásra fakadt.

„Nem kell nekik sok" — tűnődött Szamgin.

— Csend! — rikoltotta valaki.

A kandalló fölött az óra, mint a lélekharang, ráérősen, búsan kezdte elkongatni a lepergett esztendőt. Mindnyájan felálltak, és iparkodtak nem nagyon zajongani. És míg a rugó tizenkét monoton hangja szállt, Szamgin önmagát korholva tűnődött.

„Hát elmúlt nyomtalanul még egy év..."

Hurráztak, összecsendültek a poharak, és a vendégek, mintha valóban nehéz pillanatot éltek volna át, lelkendezve kívántak egymásnak boldog új esztendőt, s kiabáltak:

— Halljuk a szónokot! Uraim, felkérjük Platon Alekszandrovicsot... Halljuk a szónokot!

A híres ügyvéd sokáig szabódott, hogy szónoki tehetségével gyönyörűséget szerezzen a hallgatóságnak; végül felállt, bal kezével megigazította őszes fürtjeit, majd kezét mellényére fektette, a szíve tájára, jobbját pedig a pohárral magasra emelte, és egy latin mondattal kezdte, de elnyelte a lárma, amely még nem ült el teljesen.

— ... mondta Marcus Aurelius. Ugyanazt mondta, csak más szavakkal, Seneca, és mind a ketten Zénont ismételték...

— Akkor kezdhetted volna Zénonnal — dünnyögte Jeruhimovics.

Platon Alekszandrovicsnak nagy szeme volt, szép, mint egy asszonyé és igen beszédes — s ugyanolyan könnyedén és ügyesen bánt vele, mint nyelvével. Amikor hallgatott, szeme kiábrándulttá tette ápolt arcát, mikor pedig a nőkre nézett, szeme tágra nyílt, és mintha segítségért könyörgött volna egy olyan ember részére, akinek lelke elfáradt, s titkolt szenvedések gyötrik. Nőhódító hírében állt, és állítólag nem egy boldog családi otthont dúlt fel, s amikor a nőkről beszélt, arca elborult, kékes pupillája elsötétedett, és tekintetében valami végzetszerűség fénylett. Most, hogy a moralista filozófusokról szónokolt, összehunyorította szemét, és gőgös mosolyt gyújtott fel benne, amely igen előnyösen világította meg kipirult arcát.

— Kérem, bocsássák meg nekem ezt a kis kiruccanást az ókori filozófia területére. Azért tettem, hogy emlékeztes-

sem önöket, milyen hatással voltak a sztoikusok a keresztény erkölcstan kialakulására.

A kurta filozófiai elmefuttatás azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy komoly előadássá dagad; Szamgin elunta hallgatni, és kissé kellemetlen is volt már szemmel követni a szónok arcjátékát. A nőkre kezdett figyelni: vagy tizenöten lehettek, s valamennyien valósággal megdermedtek, annyira megbűvölte őket az ékesszóló Platon hangja és mély értelmű mosolya.

Valamennyien, kivéve Jelenát. Dúsan fésült vörös hajával, eleven szúrós szemével, feltűnő ruhájával kitűnt a vendégek közül, és úgy hatott, mint valami idegen madár, amely véletlenül berepült a szürke verébseregbe. Zajtalanul pattintgatott ujjaival, mosolygott és kacsingatott, és suttogva mesélt valamit egy nagy szakállú, kövér embernek; az hallgatta, s közben majd szétpukkadt a visszafojtott nevetéstől, arcát elöntötte a vér, minduntalan rászorította szalvétáját a szakálla közt rejtező szájára. Majdnem csupasz koponyája úgy csillogott, mintha a nevetés utat tört volna a csonton és a bőrön át.

„Nem törődik a divattal. És az emberekkel sem" — gondolta Szamgin helyeslőn.

— És most, végtére, azt látjuk, hogy a lélek szabad fejlődésének korlátozására irányuló ezen évszázados kísérletek a szocializmushoz vezettek bennünket, és az egyenlőség szörnyű uralmával fenyegetnek. Uraim! Mi itt valamennyien, hálistennek! különbözőek vagyunk. Szilárd meggyőződésem, hogy önök közül senki sem óhajt engem utánozni, mint ahogyan én sem akarom utánozni bármelyiküket, legyen az akár lángelme is. Mi mind különfélék vagyunk, akár a virágok, fémek, ásványok, mint minden a természetben, s mindegyikünk szerény a maga sajátosságának tudatában, mindegyikünk számára drága az utánozhatatlan egyénisége. Az új esztendő alkalmából az egyéniség sokféleségére, a szellem szabad fejlődésére emelem poharam.

— Ámen — szólt öblösen Jeruhimovics, gunyoros felkiáltását azonban elnyelte a szórványos, de harsány hurrázás.

Az ügyvéd felhajtotta borát, és kihívóan pillantott Jeruhimovicsra, de az éppen vörös borral vegyítette pezsgőjét, s ez a művelet teljesen lefoglalta.

Ekkor felpattant Aljabjev, és sebesen, élesen csengő hangon rákezdett:

— Üdvözlöm igen tisztelt tanítónk és kartársunk csodálatos beszédét, egyúttal azonban tartozom...

Örökre ismeretlen maradt, hogy mivel és kinek tartozik, mert valamennyien mámorosak voltak már a szesztől, s mindnyájan beszélni akartak.

— Komisszarzsevszkaját agyondicsérték...

— Uramisten! Micsoda szörnyűséget mond... Nem értették meg, és mint látom, még most sem értik meg...

— Jaurèsnek szilárd meggyőződése, hogy a német munkások nem hajlandók harcolni...

— És a munkásoknak is ez a meggyőződésük?

— Komisszarzsevszkaja romantikus drámai színésznő, és elpusztult, nem adhatta önmagát, mert kénytelen volt tehetségét realista darabokra pazarolni. Művészetünket pusztulásba dönti a realizmus.

— Ah, ez igaz! Szerencsétlensége az országnak...

Jeruhimovics a levegőt döfködte villájával, és homlokát komoran ráncolva magyarázta:

— A makrokozmoszban üstökösök, a mikrokozmoszban baktériumok, mikrobák; hát hogyan éljünk mi, emberek? Mi? Kérdem: hogyan éljünk?

— Komédia! — rikoltotta feléje Aljabjev. Jeruhimovics pedig körülpillantott és megkérdezte:

— Valóban?

Beleavatkozott az érdemrendes öregúr is, parancsoló hangnemben, szinte kiabálva.

— Helyes, helyes! Egyre szaporodnak a betegségek, igen, igen! Nálunk a pénzügyminisztériumban az elmúlt év alatt meghalt...

Életpárja figyelmeztette:

— De hiszen csupa öregember volt... — S nyomban helyreigazította magát: — Sokkal öregebbek nálad.

Egy kese szemöldökű fiatalember felnyüszített, mint a sebzett nyúl:

— Istenem! Mennyire szegények vagyunk eszmékben... Hol vannak nálunk származó elmék?

Egy vendég kidugta fejét a függöny mögül, és sértődötten vágott vissza:

— Hát Merezskovszkij? Lev Sesztov? Vaszilij Vasziljevics Rozanov?

— No igen — mormogta lassan, szinte félálomban Szamgin szomszédja. — A történelem mozgató ereje.

— Az angoloknál Shakespeare, Byron, Shelley, végül Kipling, nálunk pedig Leonyid Andrejev és a nincstelenek pártfogolása — magyarázta a híres ügyvéd.

— Ez Dosztojevszkijből van, az ő „Megalázottak és megszomorítottak"-jából...

— A mi íróink nem szeretik hazájukat, gyűlölik Oroszországot...

A zsivajon átszűrődött és fokozatosan túlharsogta egy sírós, visongó hang: az asztal végéről eredt, egy férfitól, aki a háziasszony mellett állt s tántorgott: cingár, nagy orrú, frakkos ember volt, tojás alakú tar fejjel, szürke kecskeszakállal; egyik kezét az asszony festett haja fölött rázogatta, másikkal szalvétáját lóbálta és kiabált:

— Szégyen-gyalázat Európa színe előtt! Hogy egy jöttment, toprongyos szélhámos, ez a Raszputyin, a cárné levelével dicsekedhessék, aki azt írja, hogy csak akkor érzi jól magát, amikor a vállára hajtja fejét. Oroszország cárnéja, mi? S ez a szélhámos, az enyéimnek nevezheti a cári családot, mi?

— Raszputyinról különbözőképp vélekednek...

— Nemcsak az orosz cárok vettek maguk mellé pojácákat, csodabogarakat, együgyűeket...

— Ugyan, hagyja! Neki udvaroncok keresik a kegyét, miniszterek engedelmeskednek, hát nem?

Olyan mérgesen és sírósan kiabált, mintha Raszputyin személy szerint őt sértette volna meg, az ő helyét foglalná el. Már pisszegtek rá, valaki pedig felkiáltott:

— Pokolba Raszputyinnal...

De a vendég egyre csak sikongott, jajgatott, Szamgin hirtelen egy kéz érintését érezte vállán.

Jelena volt.

— Kedves Klim Ivanovics, mondjon valamit. Magát kevéssé ismerik, és hallgatni fogják. Véget kell vetni ennek a zűrzavarnak. Elviszik az asztalokat, táncolni fogunk... Jó? Kérem!

Szamgin maga sem vette észre, hogy többet ivott, mint általában szokott. Kellemesen zúgott a feje, s még kellemesebb volt az a tudat, hogy ezek közül az emberek közül senki sem mondott többet, mint amennyit ő mondhatott volna, senki sem mondott semmit, amit ő ne ismerne, ne gondolt volna át. Ő gazdagabb. Ő erősebb. És nincs szükség különös bátorságra, hogy felszólaljon előttük. Az asztal fölött a dohányfüst kékesszürke felhője hullámzott, a füstben különféle ábrázatok úsztak, zavaros szemek fénylettek, és körös-körül minden ködös, lágy, álomképszerű volt. Felállt, villájával megkocogtatta poharát, és meg sem várva, amíg a vendégek kissé lecsendesednek, beszélni kezdett, s úgy beszélt, mint a bíróságon: szárazon, tárgyilagosan.

— Uraim! Mindabból, ami itt elhangzott, a legjelentősebb a Faustra és Don Quijotéra vonatkozó. Réges-rég ismert téma, Turgenyev témája. Itt azonban másképp állították be, úgy, ahogy már régen kellett volna. Igen, bennünket Don Quijotévá nevelnek. Gyermekkortól kezdve, családban, iskolában, irodalomban arra tanítanak bennünket, hogy önfeláldozóan szolgáljuk a társadalmat, a nemzetet, az államot és a jog s az igazság eszméit. Az egyetlen lehetőség, melyet tisztán és világosan elénk vetítenek, a bibliai Izsák sorsa: áldozat az apák isteneinek, hagyományaiknak oltárán...

Klim Ivanovics Szamgin érezte, hogy a lárma mindjobban elcsitul; tűzbe jött, és halkabbra fogta hangját, mivel tudta, hogy meglehetősen gyenge hangja a magasabb régiókban túl száraz és recsegős. A füst fátylán keresztül mozdulatlanul ráfüggesztett, mérlegelő tekinteteket látott. Úgy érezte, el-

önti a merészség hulláma, és először életében eszmélt rá, milyen mámorító a merészség.

— Tudják, hogy Izsákot a bárány váltotta fel. Napjainkban a bárányokat nem áldozzák fel az Istennek, hanem lenyírják gyapjukat, vagy bekecset készítenek bőrükből. A régi bálványokhoz azonban egy új járult: a munkásosztály, s továbbra is él a hit, hogy az embernek elkerülhetetlenül áldozatokat kell hoznia. Nem vetem fel és nem is oldom meg a kérdést: megvalósítható-e a szocializmus a proletárdiktatúra segítségével, mint Lenin tanítja. Ez a kérdés kívül esik hatáskörömön, mert én nem vagyok Don Quijote, de természetesen igen érthető számomra a tisztelt és nagy tehetségű Platon Alekszandrovics gondolata, az az érzés, amely az egyenlőség szörnyű uralmáról mondott szavakban jutott kifejezésre. Arról beszélek, hogy értelmünket, a pyrrhonizmus szervét, a világot kritikai szemmel vizsgáló Faust szervét, erőszakkal a hit szervévé változtatták. A logikából leszűrt, az érzés támaszától megfosztott hit azonban hasadáshoz vezet az emberben, belső kettéhasadáshoz. Éppen innen, ebből a hasadásból erednek az orosz értelmiségre jellemző tulajdonságok: elveinek ingatagsága, bizonytalansága, az ellentmondások bősége, hitvallások sebes váltakozása.

Meg volt győződve róla, hogy valami nagyon eredetit és mélységesen egyénit mond, amit fogékony értelme egy tudatos élet során gondolt ki és hordozott magában. Úgy vélte, hogy „egy hidegen figyelő elme és egy búsan érző szív" következtetéseit fejti ki, ragyogó szép köntösben. Elragadta saját merészsége, s elveszítette szokásos óvatosságát az ítéletek terén, és egyúttal a bosszúállás gyönyörét érezte.

— E fő jellemvonásul szolgáló ingatagságból olyan tények származnak, mint Pjotr Sztruve marxizmusának újszlavofil hazafiságával való felcserélése, „Kritikai jegyzetei"-nek felváltása, a „Vehi" gyűjteményes kötettel, a szociáldemokrata pártnak két ellenséges frakcióra bomlása, provokátor befurakodása a terroristák pártjának központi bizottságába, általában a politikai provokátoroknak, az árulás tényeinek tömeges jelentkezése . . .

Nem tudta folytatni beszédét, a hallgatóság belefáradt a figyelésbe, és egyre sűrűbben csendültek mámoros felkiáltások:

— Az ön Don Quijotéja és Faustja: Dosztojevszkij istene és ördöge...

— Helyes.

— A hetvenes években a történelem mozgató erejének az egyént tartották...

— De mikor félszáz egyént felkötöttek...

— Közhelyeket mond!

— Miért közhelyeket?

— Húsz év múlva azt kezdték hirdetni, hogy a menekvés: a tömegek személytelen akarata...

— Helyes!

— Engedelmet: mi a helyes?

— Uraim! Mondjunk köszönetet a szónoknak...

Vagy másfél tucat férfi és nő, a háziasszonnyal az élen, kórusban ünnepelte Szamgint; ő pedig hajlongott, s úgy érezte, olyan könnyű lett, hogy az összeverődő tenyerek szinte felemelik a levegőbe, himbálják. A híres ügyvéd erősen szorongatta a kezét, s nyájasan mondta:

— El vagyok ragadtatva. Ilyen érett gondolatok...

A nagy orrú, frakkos ember valósággal hisztérikusan ordított a zongoristára:

— Ötvenszer kiabálta: helyes, de micsoda?

Az utolsó, amire Szamgin világosan emlékezett, ez volt: odalépett hozzá a kissé kapatos Jelena, karon fogta, és így szólt:

— Nekem a politikához halvány fogalmam sincs, de maga, kedves barátom, pompásan elintézte őket... Ami pedig ezt a Platont illeti, ne higgyen neki. Ostoba, de ravasz. És édesszájú. Jöjjön, mindjárt szórakoztatni fogom a társaságot.

Az asszony a zongora előtt állt, a kísérő pajzán melódiát játszott, és Jelena még pajzánabbul énekelt: szavait rendkívül merész taglejtésekkel kísérte, kacsingatott, hajladozott, mint a macska, fel-felrúgta apró lábát a rikító szoknya alól.

Hej, egykor de tudtam élni!
Hol vagy, forró ifjuság!
Kár erről ma már beszélni!
Fehér kacsó, karcsu láb . . .

— Br-ra-vó-ó! — kiabált a vendégsereg, elfojtva a vidámságtól túláradó, csengő hangocskát.

Piff-paff! szól a négyes,
És refrénje visszahull,
Piff-paff! és regényes,
Vágyó lelkem lángra gyúl.

— Isteni-i! — rikoltotta valaki zokogó hangon.

Piff-paff . . . hej, az élet!
Piff-paff . . . higgy nekem,
Máma véle, holnap véled . . .
A férfit jól ismerem!

Az érdemrendes kis öregember öblösen kuncogott:
— Örökké fiatal. Ó, Istenem . . . — mormogta.

Ott egy kis gigerli hévvel
Lóbálja a két kezét,
Hej, ha a cipőm hegyével
Lerúghatnám cvikkerét!

— és Jelena lába vállmagasságig röpült fel.

Szamgin e különlegesen izgató dalocska hatása alatt ment haza, s amikor felébredt, már ebéd után, ismét eszébe jutott.

Harmadnap, Prozorov dolgozószobájában, ahol Szamgin az ügyfeleket fogadta és dolgozott, Jelena cigarettával kezében a bőrdíványon hevert, és így mesélt:

— Alaposan rájuk koppintott, akkor este. Maga nagyon... friss. És bátor.

A férfi odament hozzá, leült a díványra, és olyan nyájasan mondta, amennyire csak tudta:

— Nagyon szépen énekelte Béranger-t!

— Igen? Örülök, hogy tetszett.

Kényelmesebben elhelyezkedett, kacsintott, és ujjaival pattintgatva folytatta:

— Ez nálam szinte imádságszámba megy. Hogy is mondják latinul: Credo, quia absurdum,[31] ugye? Anton ki nem állhatta ezt a dalt. Erénycsősz volt, szegény feje...

Azután olyasmi történt, amire Szamgin néhány perccel előbb még nem is gondolt, s amit nem kívánt. Az asszony egy ideig némán, lehunyt szemmel feküdt, majd felsóhajtott, kissé felnyitotta szemét, és így szólt:

— Térjünk napirendre a történtek fölött. Semmire sem kötelez bennünket, semmiben sem feszélyez, jó? Ha kedvünk támad, megismételjük, ha nem, elfelejtjük? Rendben van?

— Nagyszerű — mondta sietve Szamgin.

— Csókoljon meg — parancsolta az asszony.

Ez a lakonikus rövidség nagyon tetszett Klim Ivanovicsnak, s az asszony nagyot nőtt a szemében.

„Igen, ő nem Alina. Egyszerűen, szemernyi képmutatás nélkül. Nem hisztériázik..."

Az a tudat, hogy Jelenával való kapcsolata nem lehet tartós, még kissé el is keserítette, bosszankodást keltett benne, ez az érzés azonban hamarosan eltűnt; a nyugodt, erős Taiszjához való vonzódása pedig nemcsak nem tűnt el, hanem mintha fejlődött volna. Mégsem sikerült dűlőre vinni a dolgot. Taiszja valamiért hallgatagabb, zárkózottabb lett. Szamgin megfigyelte, hogy már nem néz rá kérdő pillantással, és mintha kerülné, hogy kettesben maradjon vele. Bizonyos volt benne, hogy Taiszja azon töpreng, átmenjen-e Ivan Dronovtól őhozzá, Klim Szamginhoz; s már nem is nagyon sietett, hogy meghallja az asszony döntő szavát. Abban is biztos volt, hogy ez a szó éppen az lesz, amire ő vár.

[31] *Hiszem, mert lehetetlen*

„Tisztességes asszony" — gondolta.

Nem vett észre semmit, ami megváltoztathatta volna Taiszjáról kialakított egyszerű és világos elképzelését: az asszony valamiért lekötelezettje volt Dronovnak, hálából szolgálja, és kényelmetlen, nehéz volna gazdát változtatnia, bár látja a férfi minden hibáját, és tisztában van azzal, hogy ez az élet mellette nem biztosítja jövőjét.

„Anfimjevnával az utolsó években Varvara igen rosszul bánt, Anfimjevna azonban mégsem ment el máshoz" — emlékeztette magát; aztán az jutott eszébe, hogy Taiszja megtanulhatna gépelni a Remingtonon.

Nyugtalanította Semjakin, de afelől teljesen nyugodt volt, hogy Dronov nem áll útjában; Taiszja érdeklődése a politika iránt pedig egy cseppet sem zavarta.

„Unalmában teszi. Meg puszta jószívűségből. És különben is, már időszerűtlen." Annál inkább meglepte Dronov, amikor egyszer, késő este, kapatosan beállított, és hüledező fejcsóválás kíséretében, rekedt hangon dünnyögte:

— Toszka elhagyott. Érted?

Szamgin összerezzent, s úgy érezte, harag perzseli. Az asztalnál ült, és éppen egy bonyolult ügyet tanulmányozott: Gottlieb Künstler 15 000 rubel kötbért követelt Fjodor Petlintől, szerződésszegés miatt; holnap fel kell szólalnia a bíróságon, és ha megnyeri a pert, tekintélyes tiszteletdíj kerül a konyhára. Pápaszemén keresztül rápillantott Dronovra, és mérgesen, határozottan kérdezte:

— Semjakinhoz ment, ugye?

Dronov egy karosszéket tett maga elé; egyik kezével támlájába kapaszkodott, a másikkal némán egy gyűrött borítékot dobott az asztalra; Szamgin felcsípte az ollóval, és undorral kezébe vette. A boríték vizes volt.

— Esik odakint?

— Esik, a fene vinné... Esik — dünnyögte Dronov, miközben szüntelenül a fejét rázta, és a homlokát ráncolta.

„Ivan, én elmegyek tőled — olvasta Szamgin a nagy betűkkel írott sorokat, s a betűk valahogy számokra hasonlí-

tottak. — Meguntam ismerőseidet és ezt az egész fecsegést és sürgés-forgást. Nem értem, minek ez neked, és általában mire való? Szélhámosok, naplopók, és egyre szaporodnak. Tudod, hogy jó voltam hozzád, őszinte barátod, de most látom, hogy felesleges lettem neked, és egy cseppet sem tisztelsz. Látod, mennyire körülöttem legyeskedik Semjakin, ez a csirkefogó, és természetesen nagyon rosszul esik, hogy nem törődsz vele, miként bánik velem egy ilyen csirkefogó. Persze, magam is képen vághatnám, de nem tudom, milyen ügyeid vannak vele, és általában nem akarok beleavatkozni az ügyeidbe, de nem tetszenek nekem. És egyre többet iszol. Jó ember vagy, tudom, hogy lelked mélyén jó vagy, de én szégyellem, hogy nekem csak etetni-itatni kell a vendégeidet, és ez minden feladatom. Azt hiszem, talán alkalmas vagyok valami másra is, komolyan akarok élni. Isten veled, Ivan. Ne haragudj.

Taiszja"

Szamgin végigolvasta a levelet, majd elhajította és néhány másodpercig megvetően vizsgálta Dronovot. Ivan is nedvesnek, elázottnak látszott; egyre a karosszék támlájába kapaszkodott, és húzta az orrát, pislogott, sóhajtozott.

„Ostoba. Úgy hiszem, mindjárt sírva fakad" — gondolta Szamgin; fennhangon pedig bírói tónusban mondta:

— Igaza van. Holmi kocsmát, restit rendeztél be magadnál. A legtehetségtelenebb fecsegők klubját. Azt hitted: politikai szalon. Igaza van...

— De ki nem gazember? — kérdezte Dronov hirtelen, egészen idegen hangon; kissé megemelte a karosszéket, és lábait a padlóhoz koppantotta. — Eleinte tetszett neki. Különféle emberek járnak, mindenről beszélnek...

— És semmit sem értenek — fűzte közbe Szamgin.

— Hazudsz, pajtás — vágott vissza Ivan, s mintha kissé kijózanodott volna. — Tévedsz — igazította helyre. — Mindenki érti azt, amit értenie kell. A svábbogarak, az egerek... a legyek értik, a kutyák, a tehenek. Az emberek mindent értenek. Adj valamit inni — kérte, de látva, hogy a

házigazda nem siet teljesíteni kérését, nem ismételte meg, hanem folytatta: — Toszka mindent értett.

— Nagyon jó asszony volt tehozzád — mondta Klim Ivanovics Szamgin bosszúvágyón.

— Ezt tudom — ismerte el Dronov, homlokát dörzsölgetve. — Ó, pajtás... Hát igen. Anyám helyett volt. Nevetséges? Nem, nem nevetséges. Volt — mormogta és még józanabbul folytatta: — Téged nagyon tisztelt, és arra várt, hogy... mondj neki valamit, megmagyarázzál valamit. Azután megtudta, hogy szilveszter éjjelén valamilyen beszédet tartottál...

Dronov elhallgatott, és megtapogatta a mellét, mintha oldalzsebeinek épségéről akarna meggyőződni.

— No és? — kérdezte halkan Szamgin.

— Micsoda?

— A beszéd?

— Ah, igen! Elkeserítette. Folyton kérdezgetett rólad: hát ő nem bolsevik?

— Te meg bolseviknak festettél le?

Dronov bólintott, majd noteszt húzott elő zsebéből.

— A beszédet természetesen eltorzítva közölték vele — jegyezte meg Szamgin.

— Nem tudom.

Dronov tenyerére csapott a notesszal és folytatta:

— Nos, negyvenkétezrem van a bankban. Tizenhetet kártyán nyertem, kilencet bőrspekulációval, katonai szíjakhoz, tizennégyet apránként szedtem össze. Semjakin huszonötöt ígért. Kevés, de mégis... Szemidubov is ad. Az újság meglesz. Eladom a lelkem az ördögnek, de meglesz! Jeruhimovics kapja a tárcarovatot. Zsebre vágja az összes Dorosevicsot. Tömény méregbe mártott tollal ír. Az újság meglesz, Szamgin. Toszka viszont... eh, az ördögbe... Menjünk, vacsorázzunk meg valahol, jó?

A meghívást Szamgin visszautasította, de némi reménnyel kérdezte:

— Talán visszatér hozzád?

— N-nem, nem várom. Hisz tudom, hová ment... Rosa

igazította el — mormogta Dronov, miközben zsebébe gyömöszölte a könyvecskét.

Elment és olyan állapotban hagyta Szamgint, hogy képtelen volt foglalkozni Künstler és Petlin ügyével. Cigarettára gyújtott, dühösen dobolt ujjával a vaskos aktacsomón, és lehunyta szemét, hogy jobban lássa Taiszja sudár alakját, magas keblét, nyugodt, magabiztos mozdulatait, szép, de kevéssé mozgékony arcát, figyelő, kérdő szemét. Eszébe jutott, hogy amikor ő a keblére tette a kezét, mennyire megszeppent az asszony nyugodt, nevetséges kérdésétől: „Mi érdekli magát ott?" Eszébe jutott az is, hogy egy más alkalommal Taiszja váratlanul maga fogta meg a kezét, és tenyerébe pillantva, így szólt:

— Sokáig fog élni, hosszú az életvonala.

Kevésbé érdekes, de majdnem ugyanolyan szép, mint Marina. Ez a zsidólány bizonyára eligazítja a bolsevikokhoz, tőlük pedig csak a börtönbe és a száműzetésbe biztos az út. Úgy rémlik, Eugen Richter mondta, hogy ha egy szép nő okos, akkor nem hajlandó hinni a szocializmusban. Taiszja viszont ostoba.

Ez a megállapítás azonban nem nyújtott vigaszt.

„Mégis, én ugyancsak Don Quijote vagyok, ábrándkergető, hajlamos arra, hogy kitaláljam az életet. Az pedig nem tűri a kitalálásokat, nem tűri" — magyarázta önmagának, miközben tovább tűnődött arról, milyen nyugodtan és kényelmesen rendezhetné be életét Toszjával.

Klim Ivanovics Szamgin képzelete nem volt gazdag, de ismerte ezt a fogyatékosságát, és erényeihez sorolta. Szilveszteri szónoklata után úgy érezte, kötelessége olvasni a szocialista sajtót, és noha kényszeredetten, de többé-kevésbé alaposan átnézte a „Nasa zarja", „Gyelo zsiznyi", „Zvezda", „Pravda" című újságokat. Az első kettő bosszantotta nehéz, esetlen nyelvével, meg az utóbbi kettővel folytatott aprólékos, skolasztikus polemizálásával. Szamgin úgy vélte, ezek a lapocskák erőtlenek, nem képesek kellő hatással lenni az olvasóra, cikkeik formája kompromittálja a vita eszmei lényegét, szétdarabolja és szétporlasztja az anyagot, és a ha-

ragos pátoszt a volt elvbarátokkal szemben táplált kicsinyes, személyes düh váltja fel bennük. Általában ezek a lapocskák egyes értelmiségi csoportok szócsövei; ezek az értelmiségiek ugyan tudják, hogy az írástudatlan parasztok országa reformokra szorul, nem pedig forradalomra, amely csupán „könyörtelen és irgalmatlan felkelés" alakjában lehetséges, akárcsak „az orosz nép politikai mozgalmai" egytől egyig, már ahogyan Danyiil Mordovcev és más népbarátok ábrázolták, akiknek könyveit ifjúkorában olvasta; értik ezt, de nem tudnak egyszerűen, világosan, meggyőzően beszélni róla.

Meggyőződése volt, hogy mindazt, amit ezek az unalmas lapocskák közölnek, ő sokkal hatásosabban, élénkebben és élesebben tudná kifejezni.

A bolsevikok újságjai még jobban bosszantották, bosszantották, és ellenszenvesen nyugtalanították. Ezekben a lapokban nyilvánvaló szándékot érzett arra, hogy összeveszítsék önmagával, meggyőzzék minden ítéletének, kialakult véleményének helytelenségéről. Iróniával, gúnnyal akartak hatást elérni, felháborodást keltettek durva nyelvükkel, egyenes észjárásukkal. Mondanivalójukat társadalomfilozófiával világították meg, és ez volt az az „érvrendszer", amellyel Szamgin képtelen volt szembeszállni.

Klim Ivanovics az apró gondolatok mestere volt, mindazonáltal tudott gondolkodni, és megértette, hogy ezzel az „érvrendszer"-rel csak ennyit állíthat szembe a maga részéről:

„Nem akarom!"

Minden alkalommal, valahányszor a bolsevikokról gondolkodott, a bolsevizmus a tagbaszakadt, nyugodt Sztyepan Kutuzov személyében öltött testet. Élt külföldön egy ember, aki megalapította ezt a tant, Szamgin azonban továbbra is fantasztikus érvrendszernek nevezte ezt a tanítást, Lenint pedig csupán úgy tudta elképzelni, mint értelmiségit, szobatudóst, aki mérges amiatt, mert megfosztották attól a jogtól, hogy hazájában éljen, és inkább hangnak képzelte, mint valószerű embernek.

„Bizonyára valami hisztérikus lény, mint Garsin, vagy Gleb Uszpenszkij. És persze Don Quijote."

Kutuzov viszont valószerű, régóta ismert nagyság volt. Valahol a közelben működik, mint szervező. Minden találkozás alkalmával úgy hatott, mint aki egyre biztosabb lesz saját fontosságában, abban a jogában, hogy tanítson, működjék.

A legutolsó találkozás rendkívül megerősítette ezt a véleményét.

Vagy két nappal a Jelenánál tartott szónoklat után az asszony nyájas mosollyal magyarázta:

— Tudja, Klim Ivanovics, a beszédének nagy sikere volt. Én a politikához bizonyára nem értek többet, mint a tyúk az ábécéhez, Don Quijotéról csupán egy vastag könyv mulatságos képecskéiből tudok, Faust számomra bárgyú operahős, de nekem is tetszett, ahogyan beszélt.

Elmosolyodott, kis ideig gondolkozott, majd ezt a megállapítást tette:

— Mint egy kis muzsik, aki rövid városi tartózkodás után oktatja a földijeit, hogyan kell gondolkodni. Nem sérti ez?

— Ellenkezően: rendkívül hízelgő — válaszolt Szamgin.

— Nálunk, a nyaralóban, volt egy ilyen parasztocska, aki mulatságosan magyarázta: „A városban mindenki játszik, és minden ember a maga zenéjéhez idomul."

Azután közölte:

— Laptyev-Pokatyilov meghívta magát, tudja, ki ez? Meglehetősen ostoba, de nagyon érdekes figura! Nemesember, háztulajdonos, gazdag, úgy rémlik, polgármester is volt itt. Szerette a sanzonénekesnőket, főként a franciákat, ismerte valamennyit: Fougère-t, Yvette Guilbert-t, minden híresség. Érdekes a háza, az ebédlő mennyezete teknő alakú, és tele van festve díszítésekkel, ezt így nevezi: „style boyard".[32] Egész szobára való porcelánja, pompás csecsebecséi vannak.

[32] *Bojár stílus.*

— De miért kellek én neki? — kérdezte Szamgin mosolyogva; az asszony így felelt:

— Kedveli az eredeti embereket. Elmegyünk? Engem is hívott, megszokásból — tette hozzá kacsintva.

És most Klim Ivanovics Szamgin ott ül egy nagy szobában, a régi orosz díszítőelemekkel tarkán festett, megnyúlt kupola alakú mennyezet alatt.

A sarokban, egy asztalnál két férfi ül: az egyik híres professzor, görögös vezetéknévvel, előadásait Szamgin már hallotta, de nem tudott visszaemlékezni nehezen megjegyezhető nevére; mellette hórihorgas, sovány arcú, pofaszakállas férfi, egy angolra hasonlít, amilyennek a karikaturisták ábrázolják az angolokat. Egy közepes termetű, borzas emberke egyik kezével az asztalba, másikkal pedig kabátgombjába fogózva álldogál, és köhécselve, bágyadt hangon magyaráz:

— Tehát láthatjuk...

Arca szürke, gyűrött, valósággal ijedt, és úgy beszél, mintha panaszkodnék.

Szamgin tudta, hogy a nagyiparosok, különösen a moszkvaiak, élesen bírálják a Duma nemesi politikáját, hogy Konovalovnál, Rjabusinszkijéknál vitaestéket rendeznek gazdasági és külpolitikai kérdésekről, hogy előadást tartott Pjotr Sztruve és még valaki, egy nem híres, de vezető mensevik. Ebben a szobában nem lehetett kereskedő, gyáros külsejű embereket látni. Itt értelmiségiek gyűltek össze, és Szamgin nem egyet személyesen ismert, vagy az újságban látta a képüket: egyetemi tanárok, bár nem a leghíresebbek, írók, amott tépdesi szakállát a szép, sápadt arcú, dús fekete hajú Leonyid Andrejev, ott van a csüggeteg, utolsó „narodnyik klasszikus", Nogajcev, Orehova, Jeruhimovics, Tagilszkij, Hotyaincev, Aljabjev, néhány elegánsan öltözött, eredetien fésült hölgy, az egyiknek a haja úgy borult a fülére és orcáira, hogy arca torzul keskenynek és hegyesnek látszott. Valamennyien középkorúak, túl a harmincon, és akad egy pápaszemes, ősz kis öregasszony is, aki szeszélyesen bigygyeszti ajkát, és kezében noteszt szorongat, amelyet legyező-

nek használ, és szaporán hadonászik vele sötét kis arcocskája előtt. Jelena eltűnt valahová.

A szoba végében, a falnál, szoros csapatba verődött néhány vendég; gyári munkásokhoz hasonlítottak, és javarészt higgadt külsejű, szakállas férfiak voltak; az egyik széles vállú, egészen fiatal, magas ember, akinek még a bajusza is alig ütközött csontos, mozgékony arcán, egy másik göndör, vörös hajú pedig a válláig ért.

— Az országban gyors ütemben fejlődik az ipar. A nagypolgárság megszervezi a maga sajtóját: a „Szlovo" nálunk, az „Utro Rossziji" Moszkvában. A moszkvaiak, a pénzügyminiszterrel az élükön, az idegen államokkal, mindenekelőtt a Németországgal kötött kereskedelmi szerződések megváltoztatását követelik — panaszkodott egy ijedt ember, és egyre erősebben köhécselt.

Nagy figyelemmel hallgatták. A szobában legalább félszáz ember lélegzett, és meleg fülledtség áradt szét. Szamgin akaratlanul is előrehajolt, s lehajtotta fejét, amikor a csendességben felcsendült Kutuzov ismerős hangja:

— Ehhez tegyék még hozzá, hogy a Duma támogatja a kormánynak a hajóhad és a hadsereg növelését célzó intézkedéseit.

Ezután Kutuzov kilépett a munkások csoportjából, és így szólt:

— Minthogy az igen tisztelt szónok ráérősen beszél, de nyilván még sok elmondani való tényt tartogat, a tények pedig mindenki előtt ismeretesek, nekem viszont csupán öt perc áll rendelkezésemre, és utána el kell mennem, ezért kérem, engedjék át nekem a szót.

Szamgin a válla fölött szemügyre vette Kutuzovot, és megállapította, hogy bőrzekéjében vasúti munkáshoz hasonlít, dús szakállat növesztett megint, és vállban mintha keskenyebb volna, de magasabb termetű. Arca azonban cseppet sem változott, szürke szeme ugyanúgy tágra mered, és az ismerős, gunyoros mosoly fénylik benne.

„Ugyanolyan, mint volt. Csodálatos, hogy a detektívek nem tudják elkapni."

Azután megállapította, hogy Kutuzov külsőre, öltözetére nem válik ki az őt körülvevő emberek közül.

Kutuzov cigarettázott, szakállából füst áradt, szavai jól érthetően, tisztán csengtek.

— Vannak másfajta tények is, amelyek nem kevésbé érdekesek — mondta, miután megkapta a szót. — Milyen részt vett a kormány a Balkán-szövetség megszervezésében? Milyen álláspontra helyezkedik a balkáni háborúval szemben, amely nyomban az olasz—török háború után indult meg, és bizonyára Törökország végleges szétzúzását célozza? Nem akar-e a burzsoázia új háborúval meglepni bennünket? De ki ellen? És miért? Íme, a tények és a kérdések, amelyekről gondolkodni kellene az értelmiségnek.

Szamgin egy alig észrevehető ajtó mellett ült, amely ugyanúgy volt festve és díszítve, mint a fal és a mennyezet — az ajtó nem volt szorosan bezárva, és mögötte egy hang búgott.

— „Barátom, mondom neki, ezeket a dolgokat vagy teljesen meg kell érteni, vagy egyáltalán nem kell érteni őket, élj félig behunyt szemmel." „De engedelmet, ellenkezik ő, hiszen én vagyok a miniszterelnök!" „Akkor egészen hunyd be a szemed!"

— Ó, pompás — sikongott Jelena.

Az ajtó mögül beszűrődő vidám beszélgetés zavarta Szamgint Kutuzov hallgatásában, de mégis elfogta a beszéd egyes töredékeit.

— Az orosz értelmiség egyik alaptulajdonsága, hogy mindig elkésik a gondolkodással. Miután a francia munkások a harmincas és a hetvenes években megmutatták a proletár osztályöntudat erejét, nálunk még egyre arról beszéltek és írtak, milyen egészséges a paraszt munkája, és mennyire eltompítja az értelem fejlődését a gyári munka — beszélt Kutuzov, az ajtó mögül pedig vidáman csendült Jelena hangja:

— Láttam őt az egyik barátnőmnél, nadrág nélkül...

— Nyilván már akkor arra készült, hogy Romanov-Jupiter színe elé álljon.

— A minap pedig legális marxistáink és nyomukban a

mensevikek tanulságosnak ítélték a francia ügyvédek példáját. A Briand-ok, Millerand-ok, Vivianik és egyéb kispolgári származású, rokon lelkű mákvirágok csábító példáját, akik, miután szocializmussal fenyegették meg a nagypolgárságot, elárulják a proletariátust, és a kapitalisták fegyverhordozóivá válnak...

Szamgin arra gondolt, hogy egy szakállas embernek nem kellene ilyen hangnemben beszélni.

— Rágalom! — rikoltotta valaki, s nyomában két-három hang megismételte e szót, néhányan talpra ugrottak, és kiabálni kezdtek, Kutuzov felé hadonászva:

— Csak nem merészel...

— Hazugság!

— Hát a „Vehi"? A „Vehi"?

— Ahá!

— Hát a demokrácia olyasféle meghatározása, mint „A jövő bitangja"?[83]

— Mint a hunok, akik elől „az eszme és hit őrzői" kénytelenek menekülni, barlangokba és katakombákba rejtőzni.

— Oroszországban nincsenek katakombák!

— Nem igaz! A kijevi kolostorban vannak.

— Odesszában szintén vannak katakombák.

— Az orosz értelmiség között nincsenek árulók.

— Csőstül!

— Lev Tyihomirovon kezdve...

— Az értelmiségi hősies életéről tanúskodik maga a történelem...

— Engedelmet! A szónok nem az egész értelmiségről, általánosságban beszélt...

Kutuzov nevetett, szakálla remegett, és szintén kiabált:

— Engedelmet, még nem fejeztem be...

— Nem is kell.

— Ismerjük magukat, álruhásokat!

A kis ajtón kilépett Jelena, és megkérdezte:

— Mi történt?

[83] *Egy Merezskovszkij-könyv címe*

Mögötte ugrándozva, akár a gumilabda, egy pirospozsgás képű, gömbölyű emberke gördült ki, akinek vidám szeme boldogan sugárzott.

Kutuzov legyintett, és megindult a vastag fal bolthajtása alatt rejtőző ajtó felé, még néhányan követték; a kiabálás pedig fokozódott, egyre hevesebb, sértődöttebb lett, és mind gyakrabban, csökönyösebben tört át a zsivajon Tagilszkij ismerős, csengő hangja.

Szamgin is úgy érezte, hogy bántón, sőt nyomasztóan hat rá Kutuzov beszéde. Különösen az a tudat bántotta, hogy nem szánta rá magát arra, hogy vitába szálljon Kutuzovval. Ez az ember aligha értené meg Faust és Don Quijote összeegyeztethetetlenségét.

— Bolsevik. A bolsevikok nem demokraták, nem!

Jelena összehunyorított szemmel nézegette a mennyezetet, a vendégeket és megkérdezte:

— Gombás lepényhez hasonlít, igaz?

Szamgin némán mosolygott az asszonyra, és Tagilszkij ingerlő hangjára figyelt:

— Az élet valamennyi jelenségének értékelése az értelmiségből ered, és a tulajdon szerepének, társadalmi érdemeinek nagyra becsülése szintén az ő műve. Mi, értelmiségiek azonban tudjuk, hogy az ember restell rosszat mondani önmagáról.

Mérges felkiáltások harsantak:

— Nem igaz!

— Tolsztojánusság!

— Demagógia!

Tagilszkij hangját azonban nehéz volt elnémítani, úgy hasított a lármába, akár a fütty.

— Kérem, ne nyugtalankodjanak. Nem szándékom csorbítani bárki érdemeit, saját érdemeim pedig még nincsenek. Csupán azt akarom mondani, amit ki is mondok: az első generációs értelmiségi rendkívül bizonytalan, cseppfolyós állapotú, állhatatlan lény a paraszthoz, munkáshoz képest...

— Milyen eredeti felfedezés!

— Ne pazarolják hiába az iróniát, nálunk kevés van belőle — folytatta Tagilszkij, és figyelésre késztette hallgatóságát. — Tudom: nálunk, akárcsak Franciaországban, van elegendő törzsökös értelmiségi. Nagyszüleik: papok, kiskereskedők, kocsmárosok, vállalkozók, általában városi kispolgárok, az apák azonban már a nép közé jártak, törvény elé kerültek a százkilencvenhármak ügyében, százával ültek börtönben, mentek száműzetésbe Szibériába; gyermekeiket pedig az eszerek, a mensevikek között láthatjuk, de természetesen jóval nagyobb számmal a tisztviselő-értelmiség soraiban, amely így vagy amúgy erősíti a továbbra is az önkényuralom alapján álló állam szerkezetét, mely állam a jövő esztendőben szándékozik ünnepelni fennállásának háromszázadik évfordulóját.

— Rövidebben! — parancsolta valaki, Tagilszkij pedig megkérdezte:

— Rám vonatkozik ez a felszólítás, vagy az önkényuralomra?

Ketten-hárman felnevettek.

A gömbölyded Laptyev-Pokatyilov, aki Jelena háta mögött állt, és igen illatos cigarettát szívott, kivette foga közül a borostyánszopókát, és az asszony vállához hajolva, halkan megjegyezte:

— Furcsa lesz, ha holnap nem idéznek be a csendőrparancsnokságra.

— Ne bolondozzon, öregúr — felelt Jelena. — Nem is álmodtam, hogy ma ilyesmi lesz magánál.

Tagilszkij, akit Szamgin nem látott, tovább folytatta:

— A szakállas ember, akinek itt torkára forrasztották a szót, az orosz értelmiségi új típusa...

— Voltak, voltak már nálunk ilyenek!

— Én még nem találkoztam velük. A bolsevizmusnak megvannak a maga eredeti vonásai.

— Mifélék? Érdekes volna tudni.

— Olvassa a „Pravdá"-t — tanácsolta Tagilszkij.

Ekkor vagy húszan egyszerre kezdtek beszélni, és Szamgin jól hallotta Aljabjev hisztérikus felkiáltását:

— Tudatlanra valló tanács! Abban a korban, amikor Bergson új korszakot nyit a filozófia történetében...

— Mitya haragszik — mondta Jelena mosolyogva Laptyevnak, mire az szintén elmosolyodott:

— Mitya személyes ellenségének érzi a démoszt. Mi, régi nemesek, sokkal türelmesebbek vagyunk, mint a mai ifjúság...

Valahol a közelben Nogajcev panaszkodott:

— Hogy lehetséges ez? Nincs elegendő saját eszünk, hát elhatároztuk, hogy német-zsidó ésszel fogunk élni? Istenem...

A pápaszemes kis öregasszony fenyegetően rázogatta noteszát, és férfias basszus hangon kiabálta Tagilszkijnak:

— Ez a maga munkásnak öltözött barátja a nemlétezőt próbálja ábrázolni, a kalandorok ábrándjait. Állítom: az osztályokról szóló tanítás hazugság, osztályok nincsenek, csak emberek vannak, akiket megrontott a materializmus és az ateizmus, az ördög tana, a hiúság, a becsvágy.

— Ez az! Helyes — rikoltozott Nogajcev. — Az öreg Lafargue-ék, Marx lánya és veje, öngyilkossággal végezték, hát ez a materializmus!

A hangzavaron keresztül mégis átfúródott, átszűrődött Tagilszkij vékony hangja:

— Az én kérdésem a levitézlett értelmiségieknek szól: az ország veszélyes helyzetben van; a munkások tömeges legyilkolása a lenai telepeken újabb politikai sztrájkhullámot idézett elő.

— Ezek gazdasági sztrájkok.

— Nem. A gazdaságiakban legfeljebb százötvenezren, a politikaiakban viszont félmilliónál is többen...

Tagilszkij a Németországgal való háborúval ijesztgetett, mire ilyen ellenvetést tettek: a Reichstagban a többség szocialista, az elnök Scheidemann, ők nem engedik meg a burzsoáziának, hogy háborúskodjék.

— De ha a franciák kezdik?

— Jusson eszébe a berlini munkások tüntetése Agadir miatt...

— A franciák nem kezdik!

— Negyven éve készülnek, és nem kezdik? Tréfál!

— A tárgyra, uraim! Felhívom önöket, térjenek a tárgyra — kiabált az egyetemi tanár, és ceruzájával kopogott az asztalon, de nem lehetett hallani; utána pedig valaki metsző hangon, mint a vízbefúló, felordított, felüvöltött:

— A jelenlevők közül senki sem ejtette ki e szent szót: haza! És ez szörnyű, uraim! Ha megfeledkeznek a hazáról, akkor kívül rekesztjük magunkat rajta, kiűzzük önmagunkat atyáink országából.

— Nem minden apa ébreszt szeretetet gyermekében.

— Hát nem apáink nyomdokain járva jutottunk el odáig, ahol most vagyunk?

A szónok azonban, akit nyilván megsüketített saját hisztérikus kiabálása, nem hallotta az ellenvetéseket.

— Uraim! — kiáltott fel. — Adjuk meg a . . .

Látszott, hogy a vendégek már elfáradtak. Kisebb csoportokra hasadtak, fojtott hangon beszéltek, Szamgin háta mögött pedig forró suttogás bugyogott:

— Majdnem száz esztendő óta Franciaország történelmét ügyvédek írják . . .

— Uraim! Adjuk meg a kellő elismerést az alkotmányos demokraták pártjának, mivel ez a párt tudja, mi a haza, érzéke van hozzá, szereti.

— Miljukov hívei már nem demokraták! — rikoltotta valaki, de nyomban letorkolták:

— De még nem burzsoák!

— Odajutnak!

— Ez viszont unalmas — jelentette ki Jelena, arcát fintorítva, és Laptyev nyomban helyeselt:

— És már milyen régóta unalmas!

Igen fülledt volt a levegő, a vendégek pedig egyre jobban tűzbe jöttek, bár jelentősen megfogytak.

Szamgin nem kívánt találkozni Tagilszkijjal, és lassan az ajtó felé lopózott, s mikor kiért az utcára, mélyen felsóhajtott.

Nemrég bőséges eső volt, a hideg szél, az ősz előhírnöke

fekete felhőcafatokat kergetett, amelyek között a fogyatkozó hold bukdácsolt, és néhány másodpercre megvilágította az úttestet: zsírosan ragyogtak a kockakövek, homályosan csillámlottak az ablaküvegek, mintha ónból volnának, és körös-körül minden szinte kancsalított. Szamgint megelőzte két ember; az egyik úgy járt, mintha igába volna fogva, vállán réz basszuskürt csillogott; a másik előregörnyedve, zsebre dugott kézzel haladt, hóna alatt kicsiny fekete ládát szorongatott, meglökte Szamgint és feldünnyögött:

— Bocsánat! — Majd hozzátette: — Fene sem lesz! Egyszóval: dudálunk, eszünk, iszunk, alszunk, aztán elpatkolunk...

— Majd meglátod — mondta hangosan a kürtös ember.

„Igen, valami lesz — gondolta Szamgin. — Háború? Aligha. De inkább a háború. Egységes felfogás alakul ki. A Duma jogkörét kibővítették."

Mint mindig, valahányszor passzívan vett részt valamilyen összejövetelen, most is úgy érezte, valósággal elsöpörte a szóáradat. És mint mindig, az emberek iránt érzett, szokásos megvetéssel távozott a Laptyevnál tartott összejövetelről.

„Sem Faustok, sem Don Quijoték — töprengett és meglassította lépteit; cigarettát vett elő, és Tagilszkijnak Kutuzovról tett megállapítását fontolgatta: — Az orosz értelmiségi új típusa."

Annyira felizgatta ez a gondolat, hogy elhessegette Kutuzov képét.

Megállt, rágyújtott, és míg lassan lépkedett tovább, így magyarázott magának:

„Ilyen típus talán az olyan ember volna, aki harmonikusan egyesíti önmagában Don Quijotét és Faustot. Tagilszkij... Mit akarhat ez a... jezsuita? Azzal, amit mondott, bizonyára provokáció volt a célja. Meg akarta tudni, hányan vannak a bolsevizmus hívei. A munkások, ha valóban munkások voltak, nem nyilatkoztak. Lehetséges, hogy ők az egyedüli bolsevikok ebben a... vegyes felvágottban. Jelena igen szellemes."

És már szinte dühösen gondolkodott tovább:

„Fakó, sekélyes emberek. Közben pedig az élet ismét olyan eseményekkel fenyeget, amelyek ellenállást követelnek. Ezt követelik, mivel az egyén leigázásával még súlyosabb rabigával fenyegetnek. Igen, igen, minden gondolatnak joga van, hogy kimondják, minden egyénnek vitathatatlan joga, hogy a kor és a környezet erőszakától függetlenül szabadon gondolkodjék — erre határozottan emlékezett Klim Ivanovics Szamgin. Egyforma könnyedséggel és ugyanolyan erővel el tudta volna ismételni bármelyik gondolatot, mindegyik mondatot, bárkitől származott is, de úgy érezte, e gondolatok áradata megköveteli, hogy egységes formába szorítsák, partok közé, mederbe tereljék. Látta, hogy minden az élet felszínén úszik, saját szalmaszálába kapaszkodva; azt is látta, hogy ezek a számára meddő szózuhatagok és szóviharok csak megerősítették többé-kevésbé lenéző magatartását az emberekkel szemben, és száraz, éles dühvé fokozták. Nagyobb összejöveteleken félt felszólalni, mert látta: sokan jártasabbak nála a vitatkozás művészetében, több eseményről tudnak, több könyvet olvastak. Vannak emberek, akik tehetségesebbek nála. Igen, sajnos, vannak ilyenek. És Klim Ivanovics Szamgin visszaemlékezett a kis púpos leánykára, aki saját jogában való mélységes meggyőződéssel, bátran kiáltotta oda a felnőtteknek:

„Maguk meg miért lábatlankodnak itt? Ezek nem a maguk gyerekei!"

Ismét eleredt az eső. Szamgin kocsit fogadott, és bebújt a konflis bőrfedele alá. A ló lassan ügetett, fara furán táncolt, egy meglazult vasalkatrész csattogott, az utas feje fölött a ponyván mérgesen dobolt az eső.

„Milyen sivár az élet!" — gondolta Klim Ivanovics sértődötten.

Ez a hangulata azonban nem tartott sokáig. Kiderült, hogy Jelena minden tekintetben sokkal érdekesebb asszony, mint feltételezte. Jártas volt a szerelem technikájában, és könnyen felszította a férfi érzékiségét, sosem tapasztalt erejű, kéjes remegést gerjesztett benne, Szamgin pedig abban a

korban volt, amikor a férfi már ösztönzésre szorul partnernője részéről, és hálás a nőnek a kezdeményezéséért.

— Én féktelenül szeretek szeretni — mondta Jelena egyik összecsapásuk után, amely elámította Szamgint. — Szeretni, barátom, virtuóz módra kell, nem pedig úgy, mint az állatok vagy a gárdatisztek.

Érdekes volt benne az is, hogy ismerte a „nagyvilági" társaság, a gárdatisztek, a magas rangú állami tisztviselők, a bankárok vidám életét. Események, anekdoták, pletykák kifogyhatatlan tömegét raktározta el magában, s mindezt gunyorosan mesélte el, gazdag urak kiszolgált cselédjének gúnyjával, aki közben maga is megtollasodott, és most visszaemlékszik az ostobákra.

Mivel szeretett olvasni, és már sokat olvasott, módja volt arra, hogy összehasonlítsa az élőket a holtakkal, a valódit a kieszelttel.

— Ó, ha meg lehetne írni rólatok, férfiakról mindazt, amit én tudok — mondogatta, pattintgatott ujjaival, és szemében zöldes szikrák lobbantak fel. A mindig víg kedélyű, fürge asszony rikító, kínai selyembe burkolt, fejletlen bakfistestével nesztelenül gördült szobáról szobára, mint valami puha golyó, francia dalokat dúdolgatott, ide-oda rakosgatta az aranyozott, réz- és bronztárgyakat, és közben csattogott, akár a szarka; a csillogás iránt érzett szenvedélye is szarka-tulajdonság volt, s maga is tarka színekben csillogott.

A tárgyakkal tisztelettudóan, szeretettel bánt, nyájasan simogatta és mutogatta Szamginnak:

— Nézd csak, milyen ügyesen van megcsinálva!

— Pompás — helyeselt Klim Ivanovics, miközben szemüvegén keresztül nézegette a torz kínai istenszobrocskát, s arra gyanakodott, hogy Jelena vizsgáztatja, az ízlését tanulmányozza.

Amikor belefáradt a futkározásba, Jelena cigarettával a foga közt ledőlt a pamlagra, és igen ügyesen anekdotákat kezdett mesélni; hangja csengő játékát sebesen változó, apró fintorokkal kísérte.

— Hazaérkezik hölgyvendégével a nagyvilági dáma, és rá-

ripakodik a szobalányra: „Miért rendezte ilyen ostobán, értelmetlenül a bútorokat meg a többi holmit a szalonban?" „Nem*én csináltam, kérem, a kisasszony parancsolta így." Akkor a mama így szól hölgyvendégéhez: „Csodálatosan eredeti fantáziája van a lányomnak."

Szamgin szívélyesen mosolygott; az ilyenfajta történetkéket laposnak, vicclapba illőnek tartotta, és nyomban elfelejtette. De nem ritkán hallott más természetű anekdotákat is:

— Mulat egy társaság a „Medve" különszobájában, és egy kerületi nemesi marsall kijelenti: szerinte a földet teljesen át kell adni a parasztoknak. „Ingyen kell nekik adni a földet!" „Hát önnek van földje?" „Hogyne volna. Csak be van táblázva, agyon van táblázva, úgyhogy a bank elárverezteti. De én karriert csinálhatok a Dumában, egészen jó szónok vagyok." Mulatságos?

— Mulatságos — ismerte el Klim Ivanovics.

— És tudod, mit mondott Goremikin miniszter Szuvorinnak: „Nem baj, hogy a parasztok gyújtogatják a birtokokat. Fel kell rázni a nemességet, hogy felhagyjon a szabadelvűskődéssel."

Szamgin nem érdeklődött, honnan ismeri az asszony a miniszter véleményét, csak ezt kérdezte:

— Mikor történt ez?

— Ezerkilencszázötben. Abban az évben igen derekasan dorbézoltak. Az öreg Szuvorin viszont kedves, okos ember. Pompásan ért a színházhoz. De a színészeket nem szereti. Van benne valami parasztos szigorúság, a színészeket és a színésznőket ügyefogyott semmirekellőnek tartja. „A színésznek saját imádsága sincs, pedig fontos, hogy minden embernek meglegyen a maga imádsága." Én elég gyakran találkoztam vele, szerettem volna bejutni a színházába. De ő kijelentette: „Nem, Lena, maga operettre, bohózatra termett, én azonban az operettet nem szeretem, bohózatot pedig nálam nem játszanak." Különös ember. Egyébként minden orosz különös: lehetetlen megérteni, mit akarnak: köztársaságot vagy vízözönt?

Szamgin, miközben az efféle történetkéket és elmefutta-

tásokat hallgatta, tűnődve, szótlanul szívta cigarettáját, s arra gondolt, hogy mindez nem illik ehhez a kicsi nőhöz, ehhez a volt kokotthoz, és őt valamiért kissé zavarja. Viszont mindjobban meggyőződött arról, hogy az összes nő közül, akivel valaha együtt élt, ez a legkönnyebb és legkényelmesebb számára. És aligha mulasztott sokat azzal, hogy Taiszját elveszítette.

Életrajzát Jelena igen kurtán adta elő, elbeszélését hosszú szünetekkel szakította félbe: nagyanyja, Yvonne Dangereau, cirkuszi akrobatanő volt, de eltörte a lábát, aztán összeállt egy tambovi földbirtokossal, lánya született, a földbirtokos meghalt, és akkor a nagymama divatüzletet nyitott Tambovban. Az anyja gimnáziumba járt, be is fejezte, ekkor halt meg a nagymama: elgázolta egy tűzoltókocsi. Anyja franciát és németet tanított egy gimnáziumban, őt balettiskolába adta, innen pedig egy Vaszilij Ivanovics Lanyen nevű öregember keze közé került, aki osztályfőnök volt a pénzügyminisztériumban.

— Őutána aztán tovább! — fejezte be egyszerűen.

— És az anyád? — kérdezte Szamgin.

— Meghalt a Krímben, tüdővészben. Apám fizikatanár volt, de otthagyta, amikor én öt- vagy hatéves lehettem.

Szamginnak úgy tetszett, Jelena most tisztességes életmódot folytat, és noha megőrizte régi ismeretségeit, már nem vesz részt a dorbézolásokban; sőt, mint Laptyev viselkedéséből megállapíthatta, egykori mulatozó társai barátsággal bánnak az asszonnyal.

Együtt voltak az Állami Dumában azon a napon, amikor a lenai telepeken történt munkásgyilkosságok ügyében bejegyzett interpellációra került sor.

— A miniszterek páholyában, balra, a legszélső: a miniszterelnök, Makarov, ismered? — suttogta Jelena. — Képzeld csak — folytatta suttogva —, ezt a jómadarat egyszer nadrág nélkül láttam egy francia barátnőmnél, és az ilyenre bízzák Oroszország kormányzását... Ez aztán cifra história!

Sugdosása bosszantotta Szamgint, és megzavarta abban, hogy a szeme elé táruló képet összehasonlítsa a párizsi par-

lament ülésével. Ott Párizsban, javarészt egyformán súlyos, zömök emberek ültek a teremben, nyugodtan és fesztelenül, mintha otthon volnának, azzal a meggyőződéssel, hogy Franciaország népének akaratát testesítik meg. Szép számmal voltak köztük jogászok, jogtudósok, és jogászok állnak az élükön, vezetik őket. Ezek az emberek olyan talajon élnek, amely nem ingadozik a lábuk alatt. Rég kialakult pártok képviselői, s mindegyik pártnak megvan a maga története, megvannak a maga hagyományai.

Szamginnak ekkor eszébe jutott egy szó, amely az összejövetelen hangzott el: haza.

„Ezeknek az embereknek 1789 óta van hazájuk. Kiharcolták maguknak."

— Hát ha valaki tud anekdotázni, akkor az ő, Makarov — súgta Jelena. — De nézd csak, milyen undok pofája van Markovnak. És ott az a tehetségtelen pojáca, Puriskevics. Úgy forgolódik, mintha nyárson sütnék. Nem valami előkelő gyülekezet, mi?

— Igen — helyeselt Szamgin, miközben figyelmesen vizsgálta az embereket, akik törvényhozók akarnak lenni, s erre gondolt:

„Vajon mit nyerhetek én Nogajcevval?"

Nogajcev fészkelődött karosszékében: mellette vörös szakállú, kopaszodó, zekés, kövér férfi ült. Szamginnak úgy rémlett, ennek az embernek a nyaka jóval szélesebb a fejénél, és feje nem is a nyakán nyugszik, hanem belé van szúrva, és úgy táncol rajta, mint görögdinnye a tálon, amelyet valaki lökdös. A haza fogalma az ő számára bizonyára kerülete vagy kormányzósága határai közé szorul. Markov vidéki diakónushoz hasonlít, csontos arca más nemzetiségűre, mordvinra valló. Rodzjanko maître d'hotelhoz. A képviselők többségének nincs egyéni arca és valószínűleg mondanivalója sincs. Az arénát megtöltő emberek túlságosan változatosan öltözöttek, és olyan izgágán viselkednek, akár az iskolás fiúk, ha a tanár kitette a lábát az osztályból. Sugdolóznak, egymáshoz hajolnak, fel-felugrálnak székükről. Miljukov professzor most a háta mögött ülő képviselőhöz

fordul: Miljukovnak kerek, ezüstös fejecskéje van, piros arcocskája, akár az újszülötté, és sűrű sorban csillognak éles fogai. Úgy mosolyog, mintha harapni készülne. Ennek az embernek van fogalma a hazáról. Ez valaki. Ugyan ki hozzá fogható ebben a tarka gyülekezetben, ahol mindenki sugdolózik, hátranézelődik, hallgatja, amint a másik hadonászva olvas valamilyen írást, és elfödi vele az arcát? Elöl, a nagy páholyban a miniszterek arany díszítésű egyenruhája csillog, s az egyik zubbony fölött az igazságügyminiszter őszbe csavarodó kecskeszakálla reszket, nyilván a nevetéstől.

Klim Ivanovics Szamgin nem volt annyira becsvágyó, hogy elképzelje önmagát mint képviselőt, vagy éppenséggel mint pártvezért; ám eszébe jutott Ljutov véleménye, és egyáltalán nem kellett megerőltetnie fantáziáját, hogy világosan ott lássa magát a kormány tagjainak páholyában.

Végül elhangzott az utolsó mondat: „Így volt, így is lesz." Mérges, zord morajt keltett a baloldali padsorokban, zajos tapsot a monarchisták között. Különösen zajosan tapsolt, szélesen hadonászva, egy zekés ember, aki úgy rázogatta apró fejecskéjét, mintha le akarná dobni természetellenesen vastag nyakáról. Nogajcev fejét válla közé húzva görnyedt háttal ült, kezét a pulpituson nyugtatta, és úgy látszott, mintha ugrásra készülne. Valamennyien úgy fészkelődtek, mintha hatalmas lökés rázkódtatta volna meg az egész termet. A mondat egy miniszter ajkáról hangzott el, aki arcra egy elsőrendű szálloda tekintélyes pincéréhez hasonlított; ráncba vont arccal, prófétai hangnemben nyilatkoztatta ki.

— Ah, a fecsegő! Ezt Leonyid Andrejevtől vette — suttogta Jelena örvendezve, sőt könyökével oldalba bökte Szamgint.

Szamginnak eszébe jutott a merészség mámora, amelyet szilveszter éjjelén érzett, és arra gondolt, hogy ennek a miniszternek most bizonyára ugyanilyen gyönyörűségben lehet része. Azután az ötlött eszébe, hogy Galliffet tábornok, a párizsi kommün leverője, amikor a parlamentben „Gyilkos!" kiáltásokkal fogadták, toppantott, és így szólt: „Gyilkos? Jelen!" Micsoda lárma támadt!

— Ha tudnád, milyen ostoba ez a Makarov — zümmögte

a férfi fülébe Jelena, mint egy darázs. — Emez pedig, aki Nabokovhoz hajol, Sura Protopopov, mulatságos emberke. Nabokov nagyon elegáns férfi. De általában olyan esetlen, szürke mind...

Klim Ivanovics helyeslően bólintott. Igen, talán nincs is szükség különös merészségre ahhoz, hogy határozottan beszéljen ezekkel az emberekkel, mint valamikor az a kis púpos lányka. Félig elfelejtett képek villantak fel előtte egymás után, s mintha visszahullottak volna a homályba: a rendőrség, a parasztasszonyok letépik a lakatot a magtár ajtajáról, felhúzzák a harangot a toronyba; hurrákiáltásokkal fogadja a kékesszürke cárt Moszkva sokezernyi lakosa, ugyanúgy fogadják Nyizsnyij-Novgorodban, sokezres mindenféle réteghez tartozó tömeg térdepel a Téli Palota előtt, énekli: „Isten, óvd a cárt", s hurrázik. Ez a cár pedig a közvélemény szerint senki, tehetségtelen, akarat nélküli ember, akit állítólag a német felesége és egy jöttment szibériai paraszt vezet, aki talán közönséges bűnöző leszármazottja. Végül pedig tíz- és tízezer moszkvai halad vörös zászlók alatt Nyikolaj Baumann forradalmár virágokkal borított vörös koporsója mögött, s utána lelődözik őket.

Itt azoknak a képviselői gyűltek össze, akik annak idején térdeltek, akiket lelődöztek, és itt vannak azok is, akik kiadják a parancsot a lövetésre. Az emberek nagy tömegükben éppoly tehetségtelenek és akarat nélküliek, mint ez az ő cárjuk. Az emberek csak akkor változnak történelmet alakító erővé, amikor valami fenegyerek, egy Napóleon Bonaparte nevű volt hadnagy áll az élükre. Igen: „Így volt, így is lesz."

Jelena folyton sugdosott, képviselőket nevezett meg, rövid jellemrajzot adott róluk. Klim Ivanovics Szamgin pedig az asszony arcához hajtotta fejét, azt a látszatot keltve, hogy figyel, közben pedig gyorsan fontolgatta magában:

„... Merészség — szükséges és egyszerű, világos jelszó, mint például: Franciaország, haza, apáink földje. Ez a jelszó csupán a burzsoázia számára érthető, amely nemzedékről nemzedékre, szüntelenül fejleszti hazája iparát és keres-

kedelmét, irányítja gazdaságát, afrikaiakat, indusokat, kínaiakat dolgoztat a haza hasznára. Minden angolra öt indus dolgozik. Lehetséges-e ilyen jelszó, mint „Oroszország, haza", egy olyan országban, ahol szüntelenül az apák és a fiúk közt hasadás drámája dúl? Ahol majdnem minden évtized „hatvanasokra", „hetvenesekre", narodnyikokra, narodovolecekre, marxistákra, tolsztojánusokra, misztikusokra szabdalja szét az értelmiségieket?..."

Klim Ivanovics Szamgin úgy érezte magát, mintha bensejében felszakítottak volna egy kelést, amely eddig zavarta abban, hogy könnyen lélegezzen.

A könnyűségnek és a merészségnek ezzel az érzésével hagyta el az Állami Duma épületét, s néhány nap múlva ugyanebben a hangulatban fejtegette egy híres ügyvéd szalonjában:

— A Romanovok néhány hónap múlva szándékoznak megülni oroszországi uralmuk háromszázadik évfordulóját. Az Állami Duma ötszázezer rubelt szavazott meg az ünnepség céljára. Hogyan vélekedjünk mi, értelmiségiek erről az ünnepről? Nem kellene-e emlékezetünkbe idéznünk, mi töltötte meg ezt a háromszáz esztendőt?

Igyekezett nem túl hangosan beszélni, mivel tisztában volt azzal, hogy meglehetősen száraz hangja az évek múltával egyre élesebben és kellemetlenebbül cseng a magasabb régiókban. Kerülte a pátoszt, nem engedte meg magának, hogy tűzbe jöjjön, s amikor olyasmiről beszélt, amit különösen fontosnak tartott, halkabbra fogta hangját, mert észrevette, hogy ezzel a fogással felcsigázza hallgatói figyelmét. Szemüveg nélkül beszélt, mert úgy vélte, hogy rövidlátó szeme csillogása és kifejező ereje rendkívül előnyösen fokozza szavai hatását.

Röviden vázolta a Romanovok családfáját, rámutatott arra, hogy ennek az orosz családnak utolsó tagja Első Péter lánya, Erzsébet volt, utána pedig az orosz birodalom trónját német foglalta el, Holstein-Gottorp herceg. Bizonyos volt benne, hogy ez a történelmi tény egyes hallgatói részére újság lesz, és úgy látta, nem is tévedett: néhányan nyilván-

valóan csodálkoztak. Tudatlanságukat Szamgin úr megvető mosollyal nyugtázta, majd bátrabban kezdett beszélni. Elsorolta az összes népfölkelést Razintól Pugacsovig, nem feledkezett meg Kondrat Bulavin lázadásáról sem, akiről csupán annyit tudott, hogy volt egy Bulavin nevű doni kozák, és volt egy felkelés, de hogy mit akart ez a doni kozák, és milyen formában nyilvánult meg az általa szervezett mozgalom, erről csak annyit tudott, mint a többiek.

— Az ifjú Mihail Romanovot ostobasága miatt választották cárrá a bojárok — közölte oktatóan Szamgin hallgatóival. — Az egyetlen okos cár ebből a családból Első Péter, és ez annyira furcsa volt, hogy a köznép Antikrisztusnak, a Sátán szolgájának tartotta isten felkentjét, a bojárok közül egyesek pedig arra gyanakodtak, hogy apja Nyikon pátriárka, aki összeszűrte a levet a cárnéval. — Röviden vázolta a cárnők, Sándor, I. Miklós és a két másik Sándor uralkodását, majd kijelentette: — Rendkívül valószínű, hogy a jelenleg uralkodó II. Miklós csupán ostobaságban rokona Mihail Romanovnak.

Itt szünetet tartott, hörpintett teájából, kisujja körmével megvakarta jobb halántékát, mélyen felsóhajtott, és így folytatta:

— Így hát hazánk, Oroszország, ünnepelni fogja azoknak a háromszáz esztendős uralmát, akikről szerfelett nehéz lenne bármi dicsérőt is mondani. Alkotmányos cárunk uralkodását a Hodinkával kezdte, s ezerkilencszázöt január kilencedikének véres vasárnapjával, és legutóbb a lenai aranybányák munkásainak legyilkolásával folytatta.

— Megfeledkezett a Moszkva ellen vívott háborújáról — rikoltotta egy láthatatlan valaki az egyik sötét sarokból.

— Nem, nem feledkeztem meg — válaszolt Szamgin. — Mindenre emlékszem, de csak az önkényuralom leghatásosabb ténykedéseit említem.

— Hát kell-e ennél hatásosabb?!

— Az ezerkilencszázötös év moszkvai eseményeit jól ismerem, erről azonban külön véleményem van, és ha most kifejteném, messzire eltérnék az általam választott témától.

— Kérem, ne szakítsák félbe — szólt komoran és fenyegetőn egy magas férfi, akinek hosszú, keskeny szakálla, karikába pödört bajusza volt. Szamginnal szemközt ült, és sikertelenül igyekezett kanalával kifogni egy teaszálat a poharából, amelyben már rég kihűlt a tea.

Klim Ivanovics Szamgin folytatta beszédét. Aggodalmát fejezte ki, kérdés formájában: nem vonul-e a hű alattvaló nép a Palota térre, akárcsak 1904-ben, és nem borul-e megint térdre a cári palota előtt, a háromszázadik évforduló alkalmából.

— Mi, oroszok túlságosan szívesen borulunk térdre nem csupán a cárok és kormányzók előtt, hanem a tanítómesterek előtt is. Emlékeznek erre:

Ó, engedd meg, nagy mesterünk,
Hogy térdünk meghajtsuk előtted.

— Helytelenül idézi — jegyezte meg élvezettel a sarokban ülő ember.

— Észrevette, milyen könnyen hajtunk térdet, Japán kapott e hajlandóságunkon, nyomában pedig a németek, és olyan kereskedelmi szerződés megkötésére kényszerítettek bennünket, amely csupán számukra előnyös. E szerződés érvénye tizennégyben jár le. A kormány növeli a hadsereget, erősíti a hajóhadat, ösztönzi a hadiipart. Mindez elővigyázatosság. A Balkán-háborúk még sosem történtek a mi részvételünk nélkül...

— Lehetségesnek tartom, hogy az önkényuralom, három évszázados jubileumának esztendejében, ajándékképpen háborúval örvendeztet meg.

— És még egy kis győzelem is nagy kárt okozhat nekünk! — rikoltotta a sarokban ülő vendég, fesztelenül félbeszakítva Szamgint, s arra késztette, hogy kijelentse:

— Befejeztem.

A vendégek hallgattak, várták, mit mond a házigazda. A házigazda, aki méltóságos volt, mint valami pulyka, felállt, megrázta őszbe csavarodó, göndör művészfejét, bal

tenyerével végigsimított kékes színű, borotvált orcáján, s miközben egy ujjal leveregette cigarettája hamuját a hamutartóba, édeskés bariton hangon beszélni kezdett:

— Igen érdekes beszédet hallhattunk. Bátorkodom azonban rámutatni egy fogyatékosságára: kissé sok volt benne a történelem. Ah, uraim, a történelem! — kiáltott fel halkan, fáradtan. — Ki ismeri? Hisz még meg sem írták! Úgy írták, mint regényt az emberek vigasztalására, akik keresik és nem találják a lét értelmét, nem az élet ideig-óráig tartó értelméről beszélek, nem ezt diktálja nekünk a holnap parancsszava, hanem az emberi lét értelméről, az emberiségéről, amely oly sűrűn lepi el tömegével planétánkat. A történelmet a nemzetek, fajok, birodalmak cselekedeteinek igazolása és dicsőítése céljából írják. A történelem végeredményben őseink szerencsétlenségeinek, szenvedéseinek és kényszerült bűnös tetteinek lajstroma. És a történelem figyelmes olvasása meggyőzőbben sugallja nekünk, mint az evangélium: legyetek könyörületesek egymáshoz.

Fáradtan lehunyta szemét, fejét csóválta, szép kézmozdulattal a hamutartóba hajította cigarettáját, úgy hajította, mint egy kijátszott kártyát, majd mély sóhajtással, szép fejét energikusan hátravetve, így folytatta:

— E világ nagy emberei életének története: ez az igazi történelem, amelyet mindenkinek ismernie kell, aki nem akarja az egész emberiség boldogsága lehetőségének illúziójában és ábrándjában ringatni önmagát. Ismerünk-e a nagy emberek között egyet is, aki boldog volt? Nem, nem ismerünk... Állítom: nem ismerünk, és nem is ismerhetünk, mert még a boldogságról való igen szerény fogalmaink mellett sem érezhette azt senki a nagyok közül.

Arca bánatos kifejezést öltött, ízes hangjában szintén bánat csengett. Játszott hangjával és szavaival, egy tehetséges színész pompásan kidolgozott finom művészetével, és csodálatba ejtette hallgatóságát a váratlan intonációk bőségével, szavai zengésével, amelyeknek szép köntösébe öltöztetett gúnyt és szomorúságot, csendes haragot és lírai vallomást a lét reménytelenségéről. Áhítattal és imádattal emlí-

tett néhány nevet: Leonardo da Vinci, Jonathan Swift, Verlaine, Flaubert, Shakespeare, Byron, Puskin, Lermontov; végtelen sok név, s viselőiket mind mártírnak nevezte:

— Íme, ezek a mi egyházunk jeles mártírjai, az intellektualisták egyházáé, a szellem mártírjai, akikhez foghatókat nem ismer Krisztus egyháza...

— Uraim! — kiáltott fel elragadtatással, amelyet ügyesen szomorúsággal vegyített. — Mit követelhetünk mi, emberek, az élettől, ha még isteneink is mélységesen szerencsétlenek? Ha még a vallások is többségükben a szenvedő istenek vallásai, Dionüszoszé, Buddháé, Krisztusé?

Elhallgatott, fejét rázogatta, széles homlokát simogatta, jobb keze lassan aláhullott; az ügyvéd leereszkedett a székre, és mintha szétfoszlott volna.

Mindnyájan kórusban tapsoltak, a sarokban ülő vendég pedig megjegyezte:

— Ámen! De ördög vigye az igazságot, én mégis élni fogok. Élni fogok, minden igazság ellenére...

— Szokása szerint már megint gúnyolódik, Harlamov — mondta szomorúan a házigazda, de szavaiban mintha harag csengett volna. — Elkésett nihilista, ez maga — tette hozzá, s vacsorához hívta a vendégeket; Jelena azonban kitért a meghívás elől. Szamgin hazakísérte. Késő volt már, az utca néptelen, az álomba szenderülő város tompán morajlott. A nappal folyamán felmelegedett házak lehűltek, és mindegyik kapu nehéz szagokat árasztott. Az egyik utcában a hold csupán a bal oldali házak legfelső emeleteit világította meg, a következő utcában pedig csak az úttestet, s ez idegesítette Szamgint.

— Hallanád, hogyan szavalja Hamlet vagy Antonius monológját. Elsőrendű színész. Azt mondják, Szuvorin meghívta a színházába, akármilyen feltétellel.

Szamgin elégedetlen volt önmagával, mivel érezte, hogy ez a szép ember szinte letörülte az ő beszédét, mint ahogyan a krétaírást törlik le ronggyal az iskolai táblán. Úgy rémlett neki, Jelena is felismerte ezt, és azért beszél úgy, mintha vigasztalni akarná őt, akit sérelem ért.

„Ostoba liba" — mondta gondolatban Szamgin, s megkérdezte:

— Gyakran játssza ez az ember a pesszimistát?

Az asszony szívesen válaszolt:

— Nem, általában vidám, otthon azonban ügyel az életstílusára. Nős ember, nézeteltérései vannak a feleségével. Az asszony nagyon gazdag, egy gyáros lánya. Azt mondják, nem ad pénzt a férjének. Az pedig lusta, nemigen törődik az ügyekkel, inkább versikéket farag, meg cikkeket ír a „Novoje Vremjá"-ba.

Szamgin már nem hallgatta, arra gondolt, hogy Franciaországban az ilyesfajta ember valószínűleg nem írna olyan verseket, amelyeket senki sem olvas, hanem a parlamentben ülne...

„Lusták vagyunk, nem kíváncsiak" — jutott eszébe, s nyomban erre gondolt: „Ő senkit sem idézett. Ez az önbizalom jele. A pesszimizmus megjátszása: együgyű játék. De szépen beszélni, ehhez ért. Kezembe kell vennem magamat" — határozta el Klim Ivanovics Szamgin, érezve, hogy az idő oly sebesen suhan el mellette, mintha minden tartalma hirtelen lefelé zúdulna. Az események gyors váltakozása azonban nem volt összhangban azzal a lassúsággal, ahogyan Klim Ivanovics ismert egyéniség lett. Szívélyesen üdvözölték az ügyvédi kar tekintélyes tagjai, meghívták különféle összejövetelekre, szavait figyelmesen hallgatták; mindez tény volt, de nem elégítette ki. Igen jól értett az idegen gondolatok továbbfejlesztéséhez, temérdek idézettel bizonyította őket, nem ritkán eredetiekkel; emlékezetének tárháza kimeríthetetlen volt. De úgy érezte, ismeretei nem csoportosulnak szilárd rendszerbe, nincsenek egységes eszme keretei közé szorítva. Régóta hozzászokott a gondolathoz, hogy az eszme csupán a tények szervezeti alapja, az értelem gépies tevékenységének eredménye és meggyőződése volt, hogy az általános emberi valamilyen titokzatos tulajdonságban rejlik, amely kivételesen tehetséges embereket teremt, mint például Jonathan Swift kanonok, Lord Byron, Kropotkin herceg és más effélék. Ez a tulajdonság mélyen el van

rejtve az emóció birodalmában, s teljes szabadságot biztosít az embernek, a gondolat teljes függetlenségét a történelem, kor, osztály erőszakától. Klim Ivanovics Szamgin tudta, hogy ez már eszme, noha nem új, de az övé, személyesen ő gondolta át, értette magában. De volt annyira okos, hogy látta: az ő birtokában ez az eszme terméketlen. Mintha szintén az értelem felületes, gépies munkájának eredménye volna, sőt képtelen a tényeknek szilárd „érvrendszer"-be szervezésére, arra a bűvészmutatványra, amely még tehetségtelen emberek számára is könnyen elérhető. Mint minden tehetséges ember, akinek élettörténetét ismerte, ő is elégedetlen volt az életével, elégedetlen az emberekkel, és érezte, hogy mint a kelés, úgy dagad benne a fájó elégedetlenség önmagával szemben. Ez izgató kérdést szegezett neki:

„Vajon érzelmileg olyan szegény vagyok, hogy egész életemben ilyen maradok, amilyen most vagyok?"

Visszaemlékezett arra, hogyan vélekedtek róla gyermekkorában, milyen sokat ígérő volt ifjúkorában, Varvarával való élete első éveiben. Ez némiképp megvigasztalta.

Jelena társaságával volgai hajókirándulásra indult, azután Kiszlovodszkba utazik, és ott vár rá. Igen, neki is szüksége van narzan-kúrára, pihenésre: elfáradt. De nem akarta különösen hangsúlyozni ehhez a túlságosan népszerű és gazdag hölgyhöz fűződő kapcsolatának jellegét, ez esetleg árthatott volna neki. Jelena múltját nem felejtették el, és az asszony egy cseppet sem igyekszik, hogy elfelejtsék. Szamgin távirati úton több ízben elhalasztotta érkezését, végül megvárta, amíg Jelena Odesszán át Alexandriába utazott, onnan pedig Marseille-en keresztül Párizsba, az őszi szezonra. Akkor Szamgin leutazott Kiszlovodszkba, ott töltött öt hetet, majd ráérősen, Tifliszen, Bakun és a Kaspi-tengeren keresztül Asztrahanyba ment, s a Volgán felhajózott Nyizsnyij-Novgorodba; elidőzött a vásáron, nézte, hogyan csinosítja magát az önkényuralom háromszázadik évfordulójának megünneplésére készülő város, majd ugyanezzel a céllal egy ideig Kosztromában tartózkodott. Mindez nagyon szórakoztatta. Sokat dolgozott, sűrűn járt vidékre, de csak nem tudott vé-

gezni a Prozorovtól átvett ügyekkel, pedig kialakult már a saját klientúrája is, úgyhogy jelöltnek felfogadta Ivan Harlamovot, akinek igen furcsa szokásai voltak: majdnem szünet nélkül fütyörészett a foga között, és nem ritkán nyájas hangon halkan beszédbe elegyedett önmagával:

— Nem érzed, Ványa, hol itt a semmisségi indok?

Széles vállú, busa fejű ember volt; fekete haja tarkójára fésülve, szorosan simult fejére, mintha össze volna ragasztva, és szabadon hagyja magas homlokát; szemöldöke sűrű, sötét szeme kerek, akár a cseresznye, és mélyen ül gödrében. Csontos arcát szürkés bőr borítja, bal orcáján mintegy húszkopejkás nagyságú, bársonyos anyajegy, porcos orra horgasan lefelé hajlik, ajka pedig vastag és élénkpiros.

Furcsaságaihoz tartozott érdeklődése az ellenforradalmi irodalom iránt, rengeteg különböző brosúrát, regényt ismert, és valamilyen okból kitartóan világosította fel főnökét:

— Nos, Klim Ivanovics, napjaink egyik pompás alkotása a „Pestis", Lopatyin regénye. Az egészet felesleges elolvasni, megjelöltem néhány lapocskát, mosolyogni fog rajta!

Szamgin szerette volna megérteni ezt az embert, és így olvasni kezdte:

„Az öreg gyári munkások, akik emlékeztek a presznyai felkelés napjaira, haditörvényszék-paródiát rendeztek, és kivégeztek minden állami egyenruhás embert."

— Ide hallgasson, Harlamov, hiszen ez hazugság! — kiáltotta be Szamgin a másik szobába, ahol jelöltje dolgozott fütyörészve.

— De hiszen nála, Lopatyinnál, minden hazugság.

— Miért érdeklik magát az ilyen könyvek?

— Tanulok — felelte Harlamov. — Olvasta-e a „Bűnünk"-et Rogyionovtól, „A beteg Oroszország"-ot Merezskovszkijtól, „A nacionalizmus igazolásá"-t Lokotytól, Sztolipin „Beszédei"-t...

Harlamov szinte hencegve, tucatjával sorolta a könyvcímeket. Szamgin feküdt, cigarettázott, hallgatta, és arra gondolt, hogy furcsaságokkal az üres, jelentéktelen emberek

ruházzák fel magukat, azért, hogy észrevegyék és megjutalmazzák őket a figyelem alamizsnájával.

„Ezt Nyikolaj Konsztantyinovics Mihajlovszkij mondta: a figyelem alamizsnája."

Az elbeszélésen nem dolgozott Szamgin, tizenkét nagyméretű levélpapirost teleírt feljegyzésekkel, Marina, Bezbedov jellemzésével; elhatározta, hogy Berdnyikovot teszi meg a gyilkosság szervezőjének, Bezbedovot gyakorlati végrehajtójának, és mögéjük állítja Crayton titokzatos figuráját; azután a várost kezdte ecsetelni, de csak egy száraz cikkecske sikerült belőle, olyasféle, amilyenek a Brockhaus-lexikonban találhatók.

Néha megjelent Dronov, majdnem mindig ittasan, felhevülten, rendetlen öltözékben; szeme vörös volt, szemhéja duzzadt.

— Toszkát száműzték Bujba, a kosztromai kormányzóságba — mesélte. — Azelőtt mintha nem száműztek volna oda, ördög tudja, miféle város, kétezerháromszáz lakosa lehet. Egyedül van ott, csak egy lengyel vetődött oda, egészen elparasztosodott, méhészettel foglalkozik. Toszja valahogy megvan, nem bánkódik, könyveket kér. Elküldtem az összes újat, nem felel meg! Azt írja: „Gúnyt űzöl belőlem?" No lám... Bizonyára komolyan nekifeküdt a politikának...

Az újságkiadásról már nem beszélt, mikor pedig Szamgin kérdezett róla, feldünnyögött:

— Újság, kell a fenének! Forgattam a pénzt, pajtás, és kiforgattam magam.

„Úgy látszik, hazudik" — gondolta Szamgin s megérdeklődte: — Kártyán veszítettél?

— Cementet vásároltam, téglát... Nagy a kereslet építőanyagban. Azt reméltem, haszonnal adhatok túl rajta. De becsaptak a cementtel...

Amikor Taiszjáról mesélt, Szamgin észrevette, hogy Agafja az ebédlőben abbahagyja a csörömpölést a teásedénnyel, mikor pedig Dronov elment, Szamgin megkérdezte a ragyás képű nőtől:

— Hallotta Toszja sorsát?

— Hallottam.

A gazda rápillantott, és várta, mit mond még. Agafja elértette, s fürgén magyarázni kezdett:

— Hát mindenütt lehet élni, ha a lélek él... Volt nekem egy földim, alig ismerte a betűt, amikor száműzetésbe ment, és mióta visszatért, cikkeket írt a lapokba...

„Ez a nő bizony nem Anfimjevna" — gondolta Szamgin.

Agafja hibátlanul látta el mindenesi szerepét, ízletesen főzött, tisztán, rendben tartotta a lakást, maga pedig okosan viselkedett, nem szúrt szemet a házigazdának. Általában nem adott okot arra, hogy másvalakivel váltsák fel, Szamgin azonban szerette volna megtenni: idegen ember jelenlétét érezte otthonában, egy nagyon idegen, nem ostoba emberét, aki képes önálló véleményt mondani a tényekről, szavakról.

Egy este Dronov Tagilszkijjal állított be, mindketten kapatosak voltak. Tagilszkijt már mintegy fél esztendeje nem látta Szamgin, és látogatása kellemetlen meglepetést okozott; de amikor szemügyre vette alakját, kárörvendező kíváncsiság ébredt benne: Tagilszkij csúnyán, szinte felismerhetetlenül megváltozott. Gömbölyű, vaskos alakja elveszítette ruganyosságát, könnyedségét, furfangos szabású, szürke kabátja túlságosan bő volt, és elárulta viselőjének azelőtt észrevétlen, szögletes mozdulatait; kerek arca megfogyott, beesett, és szánalmas kutyaszeme, amelyet Szamgin eddig nem ismert, tágra meredt. Külsőre némiképp mindig hasonlított Dronovhoz, ugyanolyan gömbölyű, izmos volt, azelőtt azonban ez a hasonlóság csak kiemelte Ivan esetlenségét, most viszont Dronov megnyerőbbnek látszott.

Tagilszkij cuppogott, és részegen beszélni kezdett; szavait szünetekkel szakította félbe.

— Kijevben komolyan hangoztatják, hogy a zsidók keresztény vért használnak. — Tagilszkij hahotázott, térdét csapkodta tenyerével. — Éppen kapóra jön közvetlenül a Romanovok jubileuma előtt. Maga antiszemita, Szamgin? Akkor szükséges, hogy filoszemitának nyilvánítsa magát, érti? Dro-

nov anti, maga pedig filo. Én viszont se ide, se oda, vagy a körülményekhez képest, és ami előnyösebb.

— Azt gondolja, avégből eszelték ki ezt, hogy újabb rést vágjanak a társadalomban — magyarázta Dronov, miközben himbálózott a székén.

— Ez az! — rikoltotta Tagilszkij. — Szétválasztani, egységet bontani. Ostobaság: egységes társadalom nincs is. Hát akkor kit bontanak szét?

— Innivaló nincs? — kérdezte Dronov, amikor pedig a házigazda határozottan és szigorúan így válaszolt: — Nincs! — Dronov kijelentette: — Mindjárt lesz! — és kiment a konyhába.

Szamginnak még tiltakozni sem volt ideje Dronov önkényes eljárása ellen, különben sem volt már újság. Ivan nem először küldte el Agafját kedvenc boráért.

Tagilszkij cuppogott, hunyorgott, petyhüdt arcát fintorokkal duzzasztotta fel, és így mormogott:

— Társadalom, nép: fikciók! Minálunk fikciók. Ismer-e más országot, ahol a miniszterek szabotálhatnák a parlamentet, vagyis a nép képviseletét, mi? Hát nálunk szabotálják. Hónapok óta el sem látogatnak a miniszterek a Dumába. Az állami hivatalnokoknak ez az arcátlansága nem háborít fel senkit. Senkit. És magát sem háborítja fel, hisz maga...

Tagilszkij visongva felnevetett, ujjával megfenyegette Szamgint; majd kifújva magát, így folytatta:

— Tudja, én azt hittem, hogy maga okos, és ezért rejtegeti önmagát. De maga azért burkolózik tartózkodó hallgatásba, mert nem okos, és fél elárulni ezt. De én kitaláltam, milyen maga...

— Gratulálok — mondta Szamgin, aki nem vette zokon a részeg szavakat.

— Ne sértődjék meg, én is ostoba vagyok. A Zotova-ügygyel egy csapásra karriert csinálhattam volna.

— Hogyan? — kérdezte Szamgin; önkéntelenül közelebb húzódott, és halkabbra fogta hangját.

— Csinálhattam volna. És jókora összeget markolhattam volna fel — beszélt Tagilszkij szinte lázálomban.

— Megtudta, ki gyilkolta meg?

Tagilszkij a karosszék karfájára támaszkodott, és úgy előrehajolt, mintha fel akarna állni; végignyalta ajkát, elhomályosodott szemével Szamgin arcába pillantott s feldünnyögött:

— Tudtam — jelentette ki, és megrázta a fejét. — Tiszta sor. Rablógyilkosság nem jöhet szóba. Mi marad? Féltékenység? Nem jöhet szóba. Mi van még? Konkurrencia. Meg kellett keresni a konkurrenst. Világos?

— Igen. De ki az?

Szamgin sietett meghallani a nevet, mivel úgy vélte, hogy Dronov jelenlétében Tagilszkij nem fog erről a témáról beszélni.

— Az igazi gyilkos valószínűleg Bezbedov, akinek büntetlenséget ígértek, a felbujtó pedig egy falka gazember, különben csupa köztiszteletben álló férfi.

— Megint erről az ügyről beszélsz? — kérdezte a belépő Dronov; felsóhajtott, letelepedett a házigazda mellé, s homlokát dörzsölgette. — Ez az ügyecske a vesszőparipája — jelentette ki, s ujjával Tagilszkij vállára bökött, az pedig folytatta:

— Bezbedov házát a vizsgálóbíró vásárolta meg. Gyanúsan olcsó áron. Az Urálon túli érclelőhelyet bérbe adták vagy eladták egy Popov nevű mérnöknek, ő azonban csak fedőszemély.

Klim Ivanovics emlékezetében felbukkant Berdnyikov puha alakja, felcsendült zsíros, gyöngyöző kacaja:

„P-fu-bu-bu-bu."

Természetesen emlékezett erre az emberre, Szamgin azonban elcsodálkozott: mennyire a múlté már Berdnyikov, s milyen nyugodtan, lenézően emlékezik rá. Elmosolyodott, s e gondolattal még messzebb távolodott a múlttól:

„Ez az egész Marina-história egyáltalán nem olyan jelentős, mint amilyennek elhitettem magammal."

— Hagyd abba — mondta Dronov hanyagul legyintve. — Kit érdekel mindez? Volt egyszer egy magányos, gazdag özvegy, emiatt eltették láb alól, a gazdátlan vagyon a kincs-

tárra szállt, a kincstár áruba bocsátja, és kész, vigye el az ördög!

— Ostoba vagy, Dronov — vágott vissza Tagilszkij, és mintha kijózanodott volna; tenyerével a karosszék karfájára csapott és folytatta: — Ha a középkorba illő gyilkosságper mellett, amelyben a zsidókat vádolják a tolvaj Juscsinszkij megölésével, akit bizonyára egy másik tolvaj, egy Cseberjak nevű nőszemély gyilkolt meg, bíróság elé vinnék Zotova meggyilkolásának ügyét, és belevonnák előbb csak tanúi minőségben az ügyészt, a kormányzó vejét... K-kezeskedem, hogy a fent említett tanú hamarosan a vádlottak padjára kerülne...

— Mesebeszéd — bökte ki Dronov a foga közt, és várakozással pillantgatott az ebédlő ajtajára. — Képzelet szüleménye — tette hozzá.

— ...a nyomozati eljárás törvényellenes megszüntetéséért, melyet nem lett volna szabad a gyanúsított halála miatt megszüntetni, mivel az eljárás során olyan okmányok álltak rendelkezésre, amelyek határozott említést tesznek bizonyos személyekről, akik alaposabban érdekeltek a gyilkosságban, mint Bezbedov...

— Eredj a pokolba! — rikoltotta Dronov, és talpra ugrott. — Unlak már... Akár egy liba! Gá-gá-gá... Háborúzni akarunk, ez bűn, bizo-ony! Már Izvolszkij megmondta Szuvorinnak ezerkilencszáznyolcban, hogy feltétlenül szükségünk van egy sikeres háborúra, mindegy kivel, most pedig ez a meggyőződése a legtöbb miniszternek monarchistának és egyéb... nihilistának.

Rövid lépteivel sebesen rótta a szobát, be-bepillantott az ebédlőbe, és mérges prüszköléssel, csípőjét dörzsölgetve beszélt.

— Előkészítjük a hátországot, az ördögbe is... Hát miért ünneplik a háromszázadik évfordulót? Hogy emlékeztessék a hű alattvalókat, a hitvány kutyákat a cárok nagy érdemeire. Kijevben országos kereskedelmi és ipari kiállítást rendeznek.

— Háború? P-pompás — mondta bágyadtan Tagilszkij. —

Szükség van valamilyen katasztrófára. Háborúra vagy forradalomra...

— Nem, forradalmat ne jósolj! Hiszen nem igaz, hogy „szótól nem származik semmi". Amikor a szavak után tettek következnek, akkor feltétlenül „származik". Igen... Nos, kedves gazdánk, kínáld borral vendégeidet...

— Én teát iszom — jelentette ki Tagilszkij.

— Tea is van, menjünk!

Tagilszkij megmozdult a karosszékben, de nem állt fel; Dronov pedig karon fogta a házigazdát, és átvezette az ebédlőbe, ahol az asztal fölött lógó lámpa rávetette fényét a mérgesen fortyogó, ragyogóra fényesített szamovárra, a két palackban aranyló borra, az üveg- és porcelán edényekre.

— Bocsáss meg, hogy magammal hoztam őt, meg hogy általában így rendelkezem — mondta halkan Dronov, miközben kitöltötte a bort.

— Nem fontos mentegetőznöd — engedélyezte Klim Ivanovics.

— Milyen előkelő lettél, fontos személyiség — sóhajtott fel Dronov. — Megtaláltad a magad útját... bizonyára. Én pedig, lám, folyton csak himbálózom a hurokban. Amíg bő, nem fojtogat. Viszont nyugtalanító. Nyakamon a kés. Toszka nem válaszol a leveleimre, mi lehet az oka? Csak nem szökött meg? Vagy talán meghalt?

Szamgin figyelmetlenül hallgatta, s közben ilyen gondolatok jártak fejében: milyen jó volna a vádlottak padján látni Berdnyikovot, mint gyilkosságra felbujtót! Aztán vendégeiről gondolkodott: milyen könnyen engedelmeskednek az élet ösztönzéseinek, a tények, eszmék befolyásának. Menynyivel nagyobb és függetlenebb ő náluk és általában az embereknél, akik természetellenesen, betegesen befogadnak minden eszmét, tényt.

— „Úgy viseljük el az életet, mint a fájdalmat", ki mondta ezt?

Dronov kipillantott a szomszéd szobába, s mosolyogva állapította meg:

— Alszik. Rosszul fogja végezni: megrögzött iszákos lesz, bizonyára. Tönkretette a karrierjét ezzel a gyilkossággal.

— Tönkretette?

— Bizony. Még bírósággal is fenyegették, valamilyen szolgálati mulasztásért. Azután a bankkal sem vergődött zöld ágra: valakinek a tyúkszemére taposott vagy a nyelvére. Pedig kár érte, eszes fiú! Most folyton hozzám jár kiönteni a lelkét. Mondd csak, más országokban is kiöntik a lelket, vagy nem?

— Nem tudom.

— Talán csak nálunk van így. Pompás. „Kiönteni a lelket", mint amikor dézsát öntenek ki. Szinte nevetséges is. Kiöntötte az ember valahová a lelkét, és most lélek nélkül él. Pihen tőle.

Dronov mintha egyszerre két hangon beszélt volna, mérgesen és panaszosan, körmével csipkedte kurtára nyírt, kemény szálú bajuszát, ujjaival rángatta fülét, szeme szórakozottan siklott végig az asztalon, belefürkészett a borospohárba.

— Tegnap előadáson voltam: a jövendő háború okairól volt szó. Az előadó ismeretlen valaki: nagy fogai vannak, de rendetlenül, összevissza ágaskodnak. Az előadás pedig... bizonytalan rendeltetésű. Tájékoztató jellegű, hogy úgy mondjam: nesztek a tények, a következtetéseket pedig vonjátok le magatok. Mesélt perzsiai, balkáni politikánkról, a Dardanellákról, a Perzsa-öbölről, Mongóliáról. Szerintem ilyen következtetést sugallt: ha nem akarunk Európa gyarmata lenni, buzgón neki kell látnunk határaink kibővítésének, vagyis a gyarmati politikának. Hát igen, fene tudja...

Egyik kezében borospoharát szorongatta az arca előtt, a másikkal Szamgin cigarettájának füstjét hajtotta el, most kis ideig hallgatott, majd felsóhajtott, és megitta borát:

— Ott volt Gurko, komor és dühös hangulatban, katasztrófát jósolt, úgy beszélt, mint egy Napóleon-jelölt. A Lidval és a zablopás-história után persze neki sem fenékig tejföl az élete. Az a hülye pedig, az az októbrista Sztratonov, még kontrázott is neki, követelte: adjatok nekünk egy erős em-

bert! Nogajcev hirtelen monarchistának csapott fel. Ezt úgy hívják, hogy fűhöz-fához kapkod. Csirkefogó.

A pohár mellé öntötte a bort, cifrán elkáromkodta magát, és egyre dühösebben folytatta:

— Valóságos beszédet tartott: az arisztokráciát az isten teremtette, kiválasztotta a legjámborabb embereket, és felékesítette őket bölcsességével. A szocializmust viszont a polgárság, a kalmárok eszelték ki, az arisztokraták munkásainak megrémítésére és becsapására, és emiatt a szocializmus hazugság. Kadetek is voltak, Maklakov, a miniszter fivére, kiherélt kandúrhoz hasonlít. Singarjov, Nabokov, Gucskov is ott volt. Tömény unalom. Azután vagy húszan elmentek vacsorázni, vacsora után pedig fellángolt az írók csatája: a „macskapecér" Kuprin hajba kapott Leonyid Andrejevvel, Mujzsel sírt, általános fejetlenség támadt...

Kis ideig megint hallgatott, azután hirtelen felugrott a széken és felsivított:

— Néma vagy, mint a sír... az igazság oszlopa és pillére! No, mit hallgatsz... Hé, Szamgin... Eredj a pokolba...

— Térj észre! Részeg vagy — mondta Klim Ivanovics szigorúan.

— Eredj a pokolba — ismételte Dronov; elrúgta a széket és tántorgott. — Hát igen, részeg vagyok... Te viszont józan vagy... Nos, maradj józan... Vigyen el az ördög.

A székek támlájába kapaszkodva átbotorkált a szomszéd szobába, rángatni kezdte Tagilszkijt és ráordított:

— Indulás... hé! Ébredj... Megyünk!

Szamgin erősen összeszorított foggal ült az asztalnál, és várta, mikor megy el a két részeg. Mihelyt azok éktelen ordítozással eltűntek, becsengette Agafját, s kiadta a parancsot:

— Ha legközelebb jön Dronov, mondja meg neki, hogy nem kívánom látni.

A nő arca, mely olyan volt, mintha madárcsőr csípte volna össze, szinte elpirult, himlőtől tépett szemöldöke megremegett, szeme tágra meredt, ajkát azonban szorosan összezárta.

„Elégedetlen. Tiltakozik" — állapította meg Klim Ivanovics Szamgin, és szigorúan megkérdezte:

— Hallotta?

— Hogyne, hallottam.

— Azt kellett volna felelnie: igenis, vagy: úgy lesz.

— Igenis — felelte kisvártatva Agafja, és elment.

„Igen, el kell bocsátanom — határozta el Klim Ivanovics Szamgin. — Ez a csirkefogó holnap bizonyára eljön bocsánatot kérni. Sokkal bizalmasabb lett, mint ez megengedhető egy Sancho Panzának."

Dronov azonban nem jött el, és több mint egy hónap múlt el, míg egyszer Szamgin megpillantotta a „Wien" vendéglőben. Ez a vendéglő hirdetést tett közzé a lapokban, amely arról értesítette a közönséget, hogy színház után minden híres író a „Wien"-ben látható. Szamgin már régóta készült ellátogatni ebbe a rendkívül eredeti vendéglőbe, amelyben nem sanzonénekesnőket, táncosokat, adomázókat és bűvészeket mutogattak, hanem éppen írókat.

És most ott ült a füstös terem egyik sarkában, a csenevész pálmától eltakart asztalka mellett, ül és figyel a legyezőszerű, széles levél mögül. Figyelni nehéz, az asztalok fölött kékes füstfátyol lebeg, s az emberek arcát rosszul lehet kivenni: valósággal úsznak és olvadoznak a füstben, minden szem színtelen, fakó. De jól hallható a hangzavar, élesen kiválnak egyes harsány, mindenkihez szóló mondatok, amelyeknek hallatára Szamginnak a bankár vacsorájának leírása jut eszébe Balzac „Szamárbőr"-ében.

— Uraim! Eretnekséget állítanak...

— Javaslom, igyunk Lev Tolsztojra.

— Meghalt már.

— Halálával legyőzvén a halált.

— Állítom, Kuprin tehetségesebb, mint a mi drága...

— Hagyd el! Semmit sem javított a halála.[34]

— Csak ne hencegj a tudatlanságoddal: legyőzni, vagyis: leverni, megölni!

[34] *Szójáték a poprav=legyőzvén, és popravila=javított szavakkal.*

— Valóban? Köszönöm szépen! Nem is hittem, hogy ostoba vagy.

— Az eretnekekre átok!

— Jól van! Akkor igyunk a mi drága Leonyid...

— Le a pohárköszöntőkkel!

— Uraim! A nagyvilág gyermekeinek mélységes bölcsessége mindig szemben áll a század fiainak bölcsességével. Mi a nagyvilág gyermekei vagyunk.

— Vesszen a mélységes bölcsesség: a vidámság!

— Vigadjunk!

— És zengjünk dicséretet az azt megérdemlő...

— Javaslom: igyunk Alekszandr Blokra!

— De mié-ért? Igyon ő maga.

— Engedelmet! A tudomány...

— Csak a technika formájában hasznos.

— Helyes! A tudósok bűvészek...

— Mi a különbség a misztika és az atomisztika között? Ato!

— Nálunk a gimnáziumban a fizikatanár nem tudta bebizonyítani, hogy légüres térben egyforma gyorsasággal esnek a különböző súlyú tárgyak.

— És az orvostudomány tehetetlensége?

— Uraim! Mi mindnyájan bukott angyalok vagyunk, akiket kitoloncoltak a Világmindenségbe.

— Rossz! Le vele!

— Szót kérek! Mondanék egyet-mást arról, hogyan szereti az ember...

— A papát, a mamát?

— Egy idegen mamát, aki nem több harmincnál.

Heves basszus hömpölygött:

— A Bejlisz-ügy, akárcsak a Dreyfus-ügy...

— Le a kijevi politikával, torkig vagyunk a magunkéval is.

— Hintsetek értelmet, kicsinyet, de örökkévalót!

— De engedelmet! Minek csinálták a forradalmat?

— Hogy emberré változtassák Calibant...

— A milliók nem értelmesek.

— Helyes!
— Értelmes az ötös, az ötkopejkás...
— Nem a pénzről beszélek, az emberekről...
— Figyelem!
— Helyes, a millió az értelem teteje.
— Ami nagy, az esztelenség.
— Bravó-ó!
— Akár az Isten!
— Igen! A nagy esztelenség, akár az Isten. A nagy megrészegít. És mi az értelmes? A valóság, mi?
— Hahaha! Pokolba a valósággal.
— A valóság esztelen. Mesterségesen gyártják.
— A miniszterek csinálják a Dumában.
— Ne bántsuk a minisztereket.
— Előbb változtassátok emberré Calibant.
— Amikor hozzájuk nyúlnak, megbuknak.
— Németország szocialista országgá válik.
— Uram! Múljék el tőlem e keserű pohár.
— Ezzel nem szabad tréfálni!
— Nem tréfálunk, hanem imádkozunk.
— Sírunk...
— Le a politikával!
— Uraim! Ha...
— Az élet egyre drágább lesz...
— És egyre idegesebb...
— Semmisítsék meg a tömeget! Semmisítsék meg ezt a személytelen, ijesztő lényt...
— Cal-libant!
— Én pedig állítom, hogy Komisszarzsevszkaja zseniális...
— Hallod: libát rendeltem, li-bát! Gá-gá-gá, érted?
— Uraim, a legkorszerűbb és legtragikusabb dal: „elvesztettem a gyűrűcskémet". Van egy ilyen gyűrűcske, amely egybeköt engem, az embert, a hozzá hasonlók seregével...
— Fel kell vetni, hogy emeljék a honóráriumokat.
— Megállj! Szót sem hallani, úgy ordítanak, mint a vásárban.

— Elvesztettem a gyűrűcskémet, nem látom a hozzám hasonlókat...

Szamgin asztala mellett egy rikítóra mázolt hölgy verset skandált:

Bezártak, mint a vadállatokat,
Ahogy tudunk, üvöltünk, bömbölünk.
A ketrecajtó rácsain lakat...

— Nem... kell — kérlelte egy csapzott hajú, fekete szemű, rózsás arcú, kapatos ifjú, kérlelte, és a kezét simogatta. — Nem kellenek a versek! Beszéljünk egyszerű, becsületes szavakkal.

A hölgyhöz méltóságosan odalépett egy tar fejű, magas férfi; lehajolt, dús szakálla ráborult a dekoltált vállra, a hölgy hátradőlt, a kopasz ember pedig tagoltan magyarázta:

— Bogdanovics tábornok megírta Jaltába Dumbadze városparancsnoknak, hogy fojtsa vízbe Raszputyint. Ez tény!

— Honnan tudod te ezt? — kérdezte a hölgy, erősen megnyomva a „te" szót.

— Magától a tábornoknétól...

— Megint ott voltál abban a lebujban?

— De, kedveském...

Az ifjú felállt, meglehetősen bizonytalanul összevágta a bokáját, majd Szamgin asztalához lépett; borzas hajával azonban beleakadt a pálmalevélbe, és mosolyogva mondta Szamginnak:

— Bocsásson meg.

Azután homlokát ráncolva így szólt:

— Nincs mit, nincs itt. A költőnek nincs mit keresnie a világon, érti?

Nedves szemével Szamgin arcába pillantott, könnye alácsorgott pirospozsgás arcára, megpróbált cigarettára gyújtani, de eltörte, és míg nézegette, mormogni kezdett:

— Ints, hints. Intünk, hintünk. Intelem, hintaló. A szavak megsemmisítik a gondolatokat. Ezt Tyutcsev mondta.

Meg kell semmisíteni a gondolatokat, ki kell irtani. Hogy megtisztuljunk a gondolatnélküliségben...

A pálma mögötti asztalhoz ült Dronov, háttal Szamginnak, szemben vele pedig egy borzas vörös szakállú, hosszú karú ember telepedett le, aki vékony hangon beszélt.

— Egy üveg vöröset, fiam — parancsolta a pincérnek, és megkérdezte Dronovtól: — Hát maga?

— „Graves"-t, fehéret.

— Úgy, úgy. De szaporán!

Majd megint Dronovhoz fordult:

— Ez gimnazistának való, kedves barátom. Ő úgy számítja az időt, mint a munka fizetségének mértékét, ugye? Én viszont már harmadik éve gyűjtöm az anyagot a tizennyolcadik század zenészeiről, egy asztalos pedig gép segítségével, ennyi idő alatt tizenhatezer széket készített volna. Az asztalos meggazdagodik, még ha csak tíz kopejkát keres minden széken, de én? Koldus csavargó vagyok, kritikákat írok a lapokba. Külföldre kellene utaznom, de nincs pénzem. Még könyveket vásárolni sem tudok... Hát így vagyunk, kedves barátom...

— A munkáskérdést viszont meg kell oldani — jelentette ki komoran Dronov.

— Kell, hát oldja meg — tanácsolta a rőtszakállú. — Igyék pár pohárral, és oldja meg. Megoldani, dönteni, kedves barátom, részeg állapotban kell... vagy lehunyt szemmel...

Dronov megfordult a széken és körülnézett: pillantása ráesett Szamgin szemüvegére, felállt, kezet nyújtott régi barátjának, s nyilvánvaló elégedettséggel nyájasan mondta:

— Nicsak! Te itt vagy?

Szamgin némán nyújtotta a kezét, Dronov pedig megfordította a székét, leült, és ezt kérdezte:

— Tagilszkij, mi? Olvastad? Tegnapelőtt benne volt a „Birzsevije Vedomosztyi"-ban: agyonlőtte magát.

— Meghalt?

— Hát persze! Kár érte, ellenszenves volt, de okos. Az okos emberek általában ellenszenvesek.

Szamgin becsületesen figyelte önmagát: milyen érzést

kelt benne, milyen gondolatokat ébreszt Tagilszkij öngyilkossága.

Csupán ezt az egyet állapította meg: mindörökre eltűnt egy kellemetlen ember, aki veszedelmes is volt valamiért. Ez egyáltalán nem rossz. Dronov pedig csak még jobban felcsigázta a hangulatát, széles mosolyra derült, és fojtott hangon így folytatta:

— Lám, te sem vagy nagyon rokonszenves, viszont nagyon okos.

„Kár volt megharagudnom rá — gondolta Szamgin, miközben Dronovot nézegette. — Bugris, de őszinte, ez az őszintesége válik bizonyos fokon bugrisággá. És részeg is volt... akkor..."

A vörösszakállúhoz odament egy kövér férfi, és magával vitte. A részeg ifjú eltűnt, a hölgyhöz odalépett egy ösztövér, nagy orrú, sápadt arcú, csíptetős ember, áttetsző szakálla egészen bizonytalan színű volt, egy piros arcú kislányt tolt maga előtt, akinek aranyszínű haja vastag copfba volt fonva.

— Kedveském, engedje meg, hogy bemutassam... Ég a vágytól, eleped a szinpad után...

Szavait elfojtotta egy felkiáltás:

— „Porszem az időnek, de magamnak örökkévaló vagyok", ezt Baratinszkij mondta, egy csodálatos költő, akit önök nem ismernek. Az a költő, aki oly mélyen érezte a halál tragikus költészetét, mint előtte még senki.

Dronov már hozzálátott Sancho Panza kötelességeinek teljesítéséhez: a vendégek nevét és címét sorolta fel.

— A többség „sereghajtó", mint Andrej Belij nevezte őket a sajtóban. De éppen ezek csapják a lármát az irodalomban. Itt tesznek szert hírnévre, pajtás.

Dronov megvetően, kelletlenül beszélt, szinte pusztán unalomból, és szavaiban nem érződött harag az ittas, lármás emberek iránt. Nem saját szavaival jellemezte az irodalmárokat, hanem az ő véleményükkel, amelyet azok bírálatokban, paródiákban, epigrammákban, anekdotákban nyilvánítottak egymásról.

Szamgin hallgatta ezeket a részben már ismerős jellemrajzokat, s kárörömmel hallgatta: egyre kellemesebb volt hitványnak, gyarlónak látnia az embereket.

— Ha kitör a háború, majd kimutatják a foguk fehérét! — jelentette ki borúsan Dronov.

— Miért vagy olyan bizonyos benne, hogy a háború elkerülhetetlen? — kérdezte rövid hallgatás után Szamgin.

Dronov rápillantott, és rándított a vállán.

— Azt hiszed: a német szocdemek meg fogják akadályozni? Persze, ők erősek. De nem csupán a németek akarnak háborúskodni.. hanem a franciák is, és mi is...

Kissé felemelkedett a széken, körülpillantott, és ingerülten jelentette ki:

— Brekegnek, mint békák a mocsárban, észrevetted már, hány éve a halál az irodalmi viták főtémája?

Szamgin lehajtotta fejét, és megjegyezte:

— Komoly téma.

Dronov cseppet sem megnyerő arcát éles fintor torzította el.

— Ugyan mi benne a komoly? Szélhámosság. A halál nem ró az emberre semmilyen kötelezettséget, miatta élhetsz, ahogy kedved tartja! Az élet viszont szigorú hölgy: nem kellene-e gondolkodóba esnetek, ebfajzatjai, hogyan éltek ti? Hát erről van szó.

— Mulatságos, hogy erénycsősz lettél — jegyezte meg Szamgin barátságtalanul.

— Egyszóval nem lehet vizet prédikálni, és bort inni? — kérdezte Dronov sértődés nélkül és elmosolyodott. — Eh, te... arisztokrata! Nem, engem felháborít ez a játék a halállal. Bizisten, hitvány játék. Andrejevszkij, ez az ügyvédsorból kikerült költő nemrégiben szemelvényeket olvasott fel „A halál könyve" című művéből, egész könyvet ír róla, képzeld! Jól megválasztotta. Leírja az összes temetést, amelyet valaha látott. Sztolipin, a miniszter „özvegysorban levő bátyja" ott volt a felolvasáson, és azt mondja, badarság és giccs. De mit fogsz csinálni, Klim Ivanovics, ha kitör a háború? — kérdezte hirtelen, és arca néhány másodpercre

megint torzul felduzzadt, szeme kimeredt, s az egész ember megfeszült, kővé dermedt.

— Azt fogom csinálni, amihez a becsületes emberek kezdenek — felelte nyugodtan Szamgin.

— Ige-en... Magától értetődik — dünnyögte bizonytalanul Dronov, de nyomban nagy hévvel folytatta: — Ez nem válasz! Tudja az ördög, mi az, hogy becsületes emberek? Én becsületes vagyok? Nos, mondd meg!

— Természetesen — jelentette ki Szamgin megnyugtatóan; nem örült a beszélgetés e fordulatának, azért sem, mert Dronov zavarja abban, hogy elfogja a részeg vendégek szavait; már kevesen voltak, de még erősebben zajongtak, s egy éles hang túlharsogta a lármát:

— Emlékeznek Merezskovszkij jövendölésére?

Nem értik azt, amit beszélünk.
Halál lebeg fejünk felett.
Nagyon korán hoztuk mi hírül
A tavasz-ifjú életet.

— No lám, hallod? — kérdezte Dronov.

— Igen. Ez azonban vers, és a vers értelmét a ritmus és a rím irányítja. Ideje, hogy hazamenjek...

Dronov is némán felkelt, és lehorgasztott fejjel állt; ideoda tologatta a gyufásdobozt, majd végül kijelentette:

— Én még maradok.

„Caliban miniatűr kiadásban — gondolta Szamgin, miközben a járdán lépdelt. — Történő. Nem leli a helyét, innen éred minden bűvészkedése. A neki való szerep: vízvezetékszerelő Klozettokat javítani. No, legfeljebb segéd egy fűszerüzletben. Ő pedig politikát akar játszani."

Nemrég bőséges eső hullott, és igen kellemes volt belélegzeni a friss levegőt; az eső mintha elűzte volna a furcsa, de erre a városra jellemző rothadásszagot. Fényesen ragyogott a hold, selymesen csillogtak a tér kövei, a kövek között apró patakok kígyóztak, mint megannyi üveg-giliszta.

„A hold kék ezüstje" — ötlött eszébe Szamginnak; meg-

lassította lépteit, és leereszkedően nézegette az aranysisakos cár lovasszobrát.

„Ez nem is legrosszabb történet a királyok és a nemesség harcából. Király és nemesség — ismételte, s valamilyen analógiát keresett. — Meghódította a trónt, a legkülönb nemesek kiirtása árán. Harminc évig uralkodott. Kezében tartotta Puskin sorsát."

Miután egyetlen óra alatt oly sok ostobaságot hallgatott végig, valósággal bölcsnek érezte magát, és szokatlanul nyájas hangulatban volt. A sok porrá őrölt eszmét, amelyről a vendéglőben harsogtak, mind ismerte, s úgy érezte, középpontjában áll valamennyi eszmének, a parancsolójuk. Úgy érezte, az ostobaság és a sekélyesség felemeli s megerősíti azt a jogát, hogy ne törődjék az emberek sorsával. Egyre szívesebben látogatta a különféle összejöveteleket, tartózkodott a vitáktól, nem avatkozott bele a szópárbajokba, rövid, higgadt beszédeket tartott, amelyekben rámutatott arra, hogy ha minden embernek megadják a véleményszabadság jogát, akkor ez a szabadság kötelességévé teszi mindenkinek, hogy tisztelje az ellenfél véleményét.

„A valósággal szemben voltaképpen mindegyikünk felperes: mindegyikünk védi tulajdon énjének érdekeit az erőszakkal szemben. Az anyagi érdekekért vívott harcban az emberek olykor személyes ellenségei egymásnak, de hiszen az egész élet nem csupán büntető vagy polgári perekből áll; a létért való küzdelem teóriájának nem kell elnyelnie s nem is nyeli el a szellem felsőbb érdekeit, mert nem oltja ki az ember önmagának megismerésére irányuló, szent törekvését."

Különbözőképp változtatgatta ezt a gondolatot, temérdek idézettel tűzdelte tele, és ekképpen a szavakkal ügyesen palástolta kopottságát, rozzantságát; egyúttal meggyőződött arról, hogy figyelmesen hallgatják, tisztelettel bánnak vele. „Becsületes volt önmagával szemben", és tudta, hogy a figyelemért, tiszteletért olcsón, apró rézpénzzel fizet; emiatt az emberek iránti magatartása, amely mind lenézőbb lett, egyúttal a jóindulat árnyalatát öltötte magára, ami termé-

szetes egy érett, felnőtt embernél, ha kamaszokkal beszélget. Általában nagyon nyugodt, kényelmes volt az élete, és mindazt, ami többé-kevésbé őszintén felizgatta az embereket, a saját fontosságának, népszerűségének fokozására használta.

Január végén megérkezett Jelena, és mindjárt első találkozásukkor leplezetlen csodálkozással vallotta be:

— Elhiheted, unatkoztam nélküled! Igen, igen. Te olyan csípős... fanyar vagy... felüdíted az embert — magyarázta, miközben megcsókolta a férfit —, hozzászoktál már mindenfajta emberi ostobasághoz, és nagyon jól értesz ahhoz, hogy ne zavard az embert, én pedig ki nem állhatom, ha zavarnak.

„Okos" — figyelmeztette magát óvakodva és már nem első ízben Klim Ivanovics; az asszony bókját nem tartotta különösebben hízelgőnek, de örült, hogy láthatja. Jelena szokása szerint tarkán volt öltözve: puha gyapjúruhájában olyan fürgének hatott, mint egy macskakölyök. Ledőlt a díványra, és cigarettával a foga között, élénken mesélni kezdett, miközben jobb keze ujjaival pattintgatott.

— Párizsban nagyon érdeklődnek irántunk, de nem helyeslik, ami történik! Nem tetszik nekik ez az ostoba kijevi zsidóper. Kokovcov kijelentette Berlinben, hogy a Duma és a sajtó korántsem jelenti a népet, általában pedig helytelenítik a miniszterek magatartását a Duma iránt. Belecsöppentem egy csomó politikus közé: egy régi barátnőm férjhez ment egy ügyvédhez, aki képviselő, vad hazafi, gyűlöli a németeket. Kövér, szörnyű könnyen méregbe gurul, rákvörös lesz, és az ember azt várja, hogy mindjárt szétpukkad a haragtól. A felesége pedig amolyan debella, Kosztromából való, kerékbe töri a franciát, a férfi pedig kacag rajta, mint az őrült. Panaszkodott nekem, milyen nehéz és szörnyű az orosz nyelv. És ropogtatta: répa, retek, rigó, r-roppant, r-rombol! Pompásan ért oroszul. Nagyon helyeselte, hogy nálunk a Dumában csak tizenhárom szocialista van, ördög tucatja, és azok sem férnek meg egymással, a többi pedig Szibériában vagy emigrációban.

— Beszélnek a háborúról? — kérdezte Szamgin.

— A franciák mindig beszélnek a háborúról — válaszolta az asszony meggyőződéssel; elmosolyodott, ujjait belefonta Szamgin keskeny ujjai közé, és magyarázattal szolgált: — Nagyon sok az ügyvéd, márpedig a ti mesterségetek: támadni, védekezni. A franciának pedig a szokásos ügyfeleken kívül még ott van a belle France, a patrie...

— A haza nem tréfa — jegyezte meg Szamgin oktatóan.

Jelena rázogatta a férfi kezét, mintha a súlyát mérné, és így folytatta:

— Bizonyára vannak olyan emberek is, akiknek egyre megy, mit védenek. Mielőtt ideköltöztünk, férjemmel a Basszejnaján laktunk, és a házban lakott egy grófné vagy hercegné is, Meyendorf vagy Meyenberg, egyszóval valami meyen. Szóval ez a grófné védelmezte ölebének azt a jogát, hogy a főlépcsőre rondíthasson...

Klim Ivanovics Szamgin szívesen hallgatta Jelena vidám fecsegését, de nem szerette az olyan történeteket, amelyekben könnyűszerrel jelképes értelmet lehet találni. S ezért a szavakról a tettre tért át az asszonnyal, amely annak, akárcsak a férfinak, mindig kellemes volt.

Szamgin tudta, hogy új és fontos események vetik előre árnyékukat. Jelentősnek találta azt a körülményt, hogy az uralkodóház háromszáz éves jubileumának ünnepségei szerénynek nem mondható keretek közt zajlottak le a két fővárosban. Ünnepelt a vidék, az 1613-ik esztendő legtevékenyebb részvevője: Jaroszlav, Kosztroma, Nyizsnyij-Novgorod. Ám vidéken is vontatottan, kelletlenül folyt az ünneplés. Hálaadó istentiszteletekre, díszszemlékre korlátozódott, és csakis az „Orosz Nép Szövetsége" és a „Mihály Arkangyal Szövetsége" monarchista egyesületek terrorjának nyomása alatt folyt. Köztudomású volt, hogy ezekben a szövetségekben a vezető szerep a rendőrségé és a papságé, itt-ott a polgármestereké, túlnyomórészt pedig a kereskedő és nem az iparűző polgárság tehetősebb képviselőié. Azt lehetett hinni, hogy a „nép" helyesen értékelte II. Miklós tehetetlenségét, és emlékszik uralkodása legfontosabb eseményei-

re: a Hodinkára, január 9-ére, a Moszkva elleni háborúra, a lenai sortűzre, a számtalan tömeggyilkosságra, amelynek áldozatai parasztok és munkások voltak. Az európai királyok, a Romanovok rokonai, szintén igen óvatosan fogadták a jubileumot: bizonyára számot vetettek a cár és a nagypolgárság érdekeit képviselő Duma kapcsolatával. Általában világossá vált, hogy az önkényuralom már levitézlett, nem csupán politikailag és erkölcsileg, hanem fizikailag is: a trónörökös ugyanis gyógyíthatatlan beteg, a degeneráltak jellegzetes betegségében szenved, és nyilván háború lesz, amely végképp megsemmisíti a cárizmust, és köztársasággal cseréli fel.

Klim Ivanovics Szamgin nem volt eléggé realista ahhoz, hogy világosan elképzelje önmagát a jövőben. Nem is igyekezett megtenni. De már nemegyszer vetette fel magában a kérdést: nem ideje-e, hogy bekapcsolódjék valamelyik pártba. A létező pártok között viszont egyetlen erősen szervezett pártot sem talált, amely képes lett volna méltó helyet biztosítani neki. Biztosítani — nem tud, de képes kompromittálni az embert valamilyen cselekedetével, mint például a kadetek viborgi kirándulása.

Figyelemmel követte a Duma működését, látogatta az üléseket, s úgy vélte, valamennyi párt átszerveződik, s általában bal felé tolódik. A kadetek értekezlete a következő program megvalósítását tűzte ki céljául: a választójog demokratizálása, az Államtanács megformálása, felelős minisztérium létesítése.

Az „októbristák" „baloldaliak"-ra, „zemsztvo-pártiak"-ra és „jobboldaliak"-ra hasadtak szét. Az „októbrista" Gucskov nyilvánosan kijelentette, hogy „a kormány katasztrófába sodorja az országot". Nem kevésbé fontosak voltak a különböző kongresszusok: a kereskedelmi alkalmazottaké, a tanítók tíznapos értekezlete, a városi tisztviselők, valamint a mezőgazdasági dolgozók gyűlése.

Dronov ujjongott:

— Mozgolódik már a demokrácia!

Egyre jobban tollasodott: világosan kitűnt ez változatos,

jó minőségű ruháiból, üzletemberre valló megjelenéséből, történeteiből.

— Felbukkant Tagilszkij felesége, de még milyen! — Dronov lehunyta fél szemét, és elnyújtottan füttyentett. — Style moderne: egyetlen természetes mozdulata sincs, egy haldokló hangján beszél. Hirdetésre vetődtem el hozzá: könyveladás. A könyvecskék, pajtás, pompásak. Az összes klasszikusunk, Schell vagy Schnell kötésében, ördög tudja! Hétszáz rubelt vasalt ki belőlem. Megmondtam, hogy ismertem a férjét, mire ezt kérdezte: „Valóban?" És egy szót se többet róla, a dög!

— Meg kell nősülnöd — tanácsolta Szamgin.

Dronov elcsodálkozott:

— Már hogyan? Hát Toszka? Én kiszabadítom, pajtás, hamarosan. Határozott ígéretet kaptam.

— A bolsevikok közé fog állni — kötődött Szamgin, aki nem hitt Dronovnak. Az kérdőn pillantott rá, kis ideig hallgatott, majd hirtelen így szólt:

— No és? Akkor én is vele megyek. Könyveket fogunk kiadni, vaskos könyveket.

Nemrégiben szokott rá a dohányzásra, és sehogy sem illett hozzá. A kurta, gömbölyű emberke cigarettával a foga között szamovárhoz hasonlított. Most ügyetlenül rágyújtott, elfintorította arcát, és így folytatta:

— Tudod, én azt gondolom, hogy a mi munkásaink Lenint fogják követni, olyan csábító világossággal bizonyítja a proletárdiktatúra szükségességét...

Szamgin általában elővigyázatosan tartózkodott attól, hogy véleményt nyilvánítson kényes kérdésekben, Ivan azonban felbosszantotta, és ezért nem állta meg, hogy ne sziszegje a foga közt:

— A szükségességgel szemben áll a lehetetlenség, ez igen hasznos az egészséges észjárás kifejlesztésére...

Dronov megint kérdőn függesztette arcára nyughatatlan szemét, Szamgin pedig önmagának is váratlanul, befejezte gondolatát:

— Lenin illegalitásra ítéli a maga frakcióját.

— M-m — hümmögött Dronov; torkára ment a füst, és sípoló köhögésben tört ki.

A munkásosztályról Klim Ivanovics Szamgin majdnem ugyanolyan keveset elmélkedett, mint a birodalom kötelékébe tartozó különböző népfajok életéről; ezek a népfajok csak ritkán adtak hírt létezésükről, olyan eseményekkel, mint például az „andizsani felkelés" volt; a munkásokra persze gyakrabban gondolt: minden alkalommal, valahányszor lelődözték őket. Ezek a gondolatok azonban futó jellegűek voltak: átvillantak tudatán, de nem keltették fel benne az életért való felelősség eszméjét, az életért, amely az emberek elnyomásán, gyilkolásán alapszik. Azután azonban, hogy a német szociáldemokrácia többséget kapott a Reichstagban, és Scheidemann beült az elnöki székbe, Klim Ivanovics Szamgin ráeszmélt, hogy abban a korszakban él, amelyben lehetségesek olyan személyiségek, mint Jaurès, Vandervelde, Branting, Pablo Iglesias, Eugene Debs, Bebel és még sokan mások, akiknek a neve már történelemmé vált. Amikor erre ráeszmélt, nem vágyakozott arra, hogy nevét az előbbiek mellé állítsa, de érezte, hogy óvatosan kell véleményt nyilvánítania a munkásosztályról, amire a régi bölcs mondás is céloz: „Ne köpj a kútba, hisz még inni kell belőle." Tudta: ebből a közmondásból kimaradt a „magadnak" szó, és nem tiltja meg, hogy beleköpjön abba a kútba, amelyből mások fognak inni. Amikor Dronovnak kijelentette, hogy Lenin a forradalmi proletariátust illegális létre kárhoztatja, szinte célzást tett saját reményeire, és ezért aztán szemrehányást tett magának elővigyázatlanságáért.

1914 nyarán Klim Ivanovics Szamgin már igen ismert személynek számított azok között, akiknek fő tulajdonsága az volt, hogy kritikával szemlélték a valóság mind sebesebben és szilajabbul száguldó eseményeit. Egyöntetűen ezt mondogatták róla: — Okos ember.

Szamgin tudta, hogy ezek az emberek a kritika ürügyén szeretnének korlátok közé szorítani vagy teljesen megsemmisíteni minden olyan próbálkozást és törekvést, amelynek

céljai: a valóságot kiforgatni jobbra vagy balra, de oly éles szögben, hogy a bírálók valahol kívül találják magukat, légüres térben, ahol nem léteznek reménységek, és nincs helye ábrándoknak. Környezete ilyen elemekből tevődött össze: roppant hiú, de nyomorúságos praxisú ügyvédek, mesterségüktől elgyötört, ingerült középiskolai tanárok, torkig lakott, de életundorral eltelt Semjakin-típusú széplelkek, a francia forradalom történetét és Madame Roland leveleit olvasgató és a politikát kacérsággal elragadóan keverő hölgyek, ifjú irodalmárok, akiket még nem ugatott körül és nem mart meg a kritika, a hírnév csahos kutyája, de már az őrültség jeleit mutatták a művészet szociális felelőssége tekintetében, az úgynevezett „bohémvilág" képviselői, hallgatag Duma-képviselők, akik egyik vagy másik párthoz tartoznak, ám szemlátomást nem bizonyosak abban, hogy a programok képesek kielégíteni széles körű vágyaikat. Egyikük, magas homlokú, aszkéta arcú, cingár férfi, igen határozott formában fejezte ki magatartását a politika iránt, ezzel a kijelentéssel:

— Megjelenési formáiban a politika mellőzi az élet legfőbb kérdéseit. Alapja: a statisztika, ez azonban nem lehet befolyással például a nemi kapcsolatokra, az elvált szülők gyermekeinek helyzetére és nevelésére, s általában a családi élet kérdéseire.

Majdnem mindnyájan rendszerint ezekkel a szavakkal kezdték beszédüket:

— Mi, demokraták... Mi, az orosz demokrácia...

„A nem nemesi értelmiség elfajzott — állapította meg Szamgin. — Jó volt a nemes oldalán, de már nem jó a kereskedő mellett. Ahhoz, hogy elérje az egyenlőséget a nemessel, földtulajdonra van szüksége. A burzsoával való egyenlőség viszont sokkal könnyebben elérhető."

Szép számmal akadtak köztük neuraszténiások, akik Freudot olvasták, és abban a meggyőződésben, hogy már „megismerték önmagukat", különösen szilárdan hittek saját kiválóságukban. Mindezek az emberek fölébe kívántak kerülni a valóságnak; majdnem valamennyien pártonkívüliek

voltak, mert attól féltek, hogy a pártfegyelem és a pártprogramok káros hatással lehetnek „lelki alkatuk" sajátosságára. Ezeknek az egyéneknek társadalmi önértékelését Aljabjev határozta meg:

— Mi vagyunk az ország utolsó tartaléka — jelentette ki, és senki sem mondott ellent.

Az egyik ilyen összejövetelen Szamginnak eszébe jutott: fiatal korában, amikor illegális epigrammákat, karikatúrákat, a cenzúra által betiltott cikkeket gyűjtött, kezébe került egy kefelevonat, amelyen a „szoplemennyiki" szót tévesen, megrövidítve „szopljeki"-nek szedték, a figyelmes vagy gunyoros cenzor pedig kihúzta a je-t és jól olvasható, vörös ja-t írt fölébe.[35] Észrevette, hogy fokozódik benne a hajlam a nevetséges iránt, és a vágy, hogy még jobban eltúlozza a nevetségeset.

Az emberek gyarlósága nem keserítette el Klim Ivanovics Szamgint, de örömet sem szerzett neki: már régen meggyőzte magát arról, hogy ez normális jelenség. Nem keseredett el júliusban sem, amikor a tüntetők hatalmas tömege sűrű folyamban áradt a Nyevszkijen a Téli Palota felé, hogy kifejezze bizalmát a cár iránt és elragadtatását az egykedvű bátorság miatt, amellyel uralkodása alatt a cár olyan bőségesen ontotta alattvalói vérét. A faburkolatú úttesten vonuló sok ezer főnyi tömeg szaggatott, súlyos léptei sajátságos, ritmus nélküli robajjá folytak össze, mintha karókat vertek volna be a körút fakockái közé. Az úttest tompán zúgott, a fedetlen fejek fölött kusza üvöltés szállt.

— „Mentsd meg, Uram, a te népedet..."

— Hurrá-á-á-á!

— „Vezesd győzelemre igazhitű uralkodónkat..."

— Hurrá-á-á-á!

A tömeg élén, boldogságtól sugárzó arcukat az ég felé emelve ismert Duma-képviselők haladtak, utánuk aranysújtásos egyenruhájú férfiak, vörös lábú tábornokok, hosszú hajú papok, aranygombos, fehér zubbonyos egyetemis-

[35] *Szójáték a szoplemennyik=fajrokon és szopljak=taknyos szavakkal.*

ták, egyenruhás diákok, takarosan öltözött nők; néhány kövér ember úgy ugrándozott, akár a gumilabda, mellettük szegényesen öltözött aggastyánok tántorogtak, bottal a kezükben; tarka kendős asszonyok vonultak, sokan közülük hányták magukra a keresztet, és legtöbben tátott szájjal lépdeltek, átbámultak az előttük haladók feje fölött, s panaszos jajgatással töltötték meg a levegőt. A házak ablakaiban és erkélyein asszonyok, gyermekek: szintén kiabáltak, hadonásztak, de talán inkább fényképeztek.

„Morituri te salutant — gondolta Szamgin, de kétség fogta el: — Nem, még sincs így."

— Lám: a cár egyesül a népével — szólt valaki a háta mögött.

— Ez is aligha lehet... De teljesen világos: elemi erejű megmozdulás...

Jelena szintén halkan magyarázott valamit, Szamgin azonban nem figyelt rá, és csak amikor ez a néhány szó ütötte meg a fülét: „Mindenki megszokta, hogy védjen valamit" — pillantott a szeme sarkából az asszonyra. Jelena mellette állt és belekarolt; kifestett arca gondterhes volt, szomorúság árnyéka ült rajta: mintha rátelepedett volna a tömegtől felvert és áttetsző felhőként fölötte hullámzó por.

— Ah, kár, hogy nem utaztam el Párizsba — sóhajtotta Jelena. — Micsoda cirkusz kezdődik itt...

— Gyógyító megrázkódtatásként hathat — jelentette ki Szamgin oktatóan. — Tudod, akár a sóval telített oldat: nem kristályosodik ki, ha nem rázzák fel...

— Nem, én nem vagyok só, és nem óhajtom, hogy rázzanak — mondta az asszony bosszúsan.

Szamgin elhallgatott, ismerősöket vett észre. Szinte fut, taszigálja az embereket Nogajcev, nyersselyem-kabátot visel, arcán elragadtatás és verejték csillog; tétován lépdel a hórihorgas Ijeronyimov, s bal keze ujjaival fülébe kapaszkodik; lehajtott fejjel halad Pilnyikov, karonfogva vezet egy fehér ruhás hölgyet, aki egészen szokatlan kalapot hord; méltóságosan lépdel Sztratonov, vastag bottal a kezében; mellette rángatózik a fakó szakállú, kopaszodó Puris-

kevics, és ott lépked a kövér képű Markov, aki ünnepre kiöltözött vágóhídi böllérlegényhez hasonlít. Jól szembetűnnek a munkáscsoportok.

„Nem haragtartóak — gondolta Szamgin, majd gúnyosan megkérdezte valakitől: — A proletariátusnak nincs hazája?"

Elhaladt vagy harminc kőműves, akik egy négyemeletes házon dolgoztak, abban az utcában, ahol Szamgin lakott, majdnem szemközt lakásának ablakaival, valamennyien „fehér kötényben" voltak, mint Brjuszov írja. A csoport vezetőjéről ismert rájuk: tar koponyájú volt, bolyhos majompofácskájú, cingár kis öregember, metsző hangja olyan, akár egy mártíré.

— Ingyenélő-ők — szokta üvölteni, és cifrán elkáromkodta magát; emiatt a lakók panaszára beidézték a rendőrségre, de miután bent üldögélt három napot és három éjszakát, a negyedik nap reggelén megint felsivított metsző hangja: — Ingyenélő-ők, ördögfajzatjai-i... — És megint szálltak a levegőben a tiltott szavak.

Mögötte egy szintén igen feltűnő kőműves lépdelt: magas, széles vállú férfi, haja aranyszínű, dús, göndör, szakálla gondozott, nagy, arca pirospozsgás, égszínkék, áttetsző szemében nyájas mosoly fénylik. Ő dolgozott Szamgin ablakaihoz legközelebb, és az nemegyszer gyönyörködött festői alakjában.

Egyforma hamuszürke ruhába öltözött fiúk és lányok haladtak apró léptekkel, nyilván árvaháziak; postások, pályaudvari hordárok, kórházi ápolónők, vámhivatali tisztviselők, fegyvertelen katonák vonultak, és minél tovább ért a tömeg, annál nyilvánvalóbb volt, hogy a menet végében már megtette hatását az az eszme, amely elemi erővel tudja szervezni a tömegeket. Teljes világossággal kifejezésre jutott ez a lovasrendőr-osztagban.

— Menjünk a „Medvé"-be — jelentette ki Jelena követelőn. — Fojtogatja a torkom a por, mégis enni akarok.

A „Medvé"-ben hurráztak, koccintgattak, poharak csengtek, dugók durrogtak, és az egész kép olyan volt, mintha ezek az emberek egy pályaudvaron sereglettek volna össze,

hogy kikísérjenek valakit. Szamgin fülelni kezdett a szapora zsivajra, gyorsan levette szemüvegét, dörzsölgette az üvegét, és lehajtotta fejét az asztal fölé.

— Ismerős hang — jegyezte meg Jelena, és pattintott ujjaival.

Szamginnak szintén ismerős volt az átható, édeskés hang; Zahar Petrovics Berdnyikov szava szaggatta a fülét:

— Mi emberszeretően háborúskodunk: azzal győzünk, hogy magunkhoz édesgetünk másokat... Egész Közép-Ázsiát cukorral meg kartonnal hódítottuk meg...

Szemüvegén keresztül Szamgin lopva a sarokba pillantott: a babér és a pálma között ott magaslott, valósággal a mennyezetig emelkedve, a felejthetetlen, gömb formájú alak, ragyogott a hólyagszerű, vöröses arc, csillogott a szúrós szempár; Berdnyikov jobb kezében boros pohár, bal tenyerével mellét verdeste, s az ütések lágyan puffantak, mintha tésztát értek volna.

— A német vassal, acéllal harcol, géppel harcol, és ami a fő: ésszel! Ész-szel!

— Eszembe jutott már: Berdnyikov. Kalmár, szoknyavadász, párját ritkítja...

Szamgin nem figyelt Jelenára, hanem a mellette levő asztalkánál ülő két vendég halk párbeszédét hallgatta; az egyik hosszú bajuszos, aranyfogú, cingár, kopasz ember volt, a másik ősz szakállú, magas homlokú, és vastag orrán kék üveges pápaszem ült.

— Zahar bizony beleesett a hurokba — mondta az aranyfogú.

— Kivágja magát. Megvannak az összeköttetései.

— Sokat is érnek az összeköttetések! Nálunk naponta változnak a miniszterek. A Dumában pedig az irigységé a szó.

— Sebaj. A háború nem teszi tönkre a kereskedelmet.

Elhallgattak, Berdnyikov mellett pedig bőszen rikoltotta valaki:

— Tömjétek be a paraszt száját!

— Úgy véli: tartóztassuk? — kérdezte az aranyfogú hal-

kan. Az öregember órájára pillantott, s még halkabban felelte:

— Nincs hová sietni. Mindjárt meg kell érkeznie Mityának, meghallgatjuk, mit tudott meg.

— Miért vagy ilyen szórakozott? — kérdezte Jelena mérgesen.

— Figyelek — magyarázta Szamgin, s ezt hallotta:

— A mi humánus, radikális értelmiségünk egy emberöltő óta igyekszik megelőzni a történelmet — harsogta Berdnyikov élesen. — Történelmet csinálni nem Karl Marxtól tanult, hanem Jemelka Pugacsovtól...

— Be kell zárni a Dumát!... — kurjantotta valaki.

— Már felöntöttek a garatra — állapította meg Jelena. — Nem, nem bírom itt, fülledt! A levegőre kívánkozom, menjünk ki a szigetekre — jelentette ki szeszélyesen.

Szamgin szintén szeretett volna elmenni, izgatta a Berdnyikovval való találkozás lehetősége, Jelena azonban zavarta. Még mielőtt kifejthette volna az asszonynak az okokat, amiért nem mehet ki a szigetekre, a szomszéd asztalhoz odasietett egy szőke fürtös, piros arcú ifjú, s halkan mondott valamit.

— Nahát, ez a Zahar — szólt dicsérőn az öreg. — Maga hurokról beszél, ő meg már meg is előzött bennünket...

Az aranyfogú elsápadt, összébb húzta magát, és széttárta karját.

— Hát gondolhatta volna az ember...

— Bizony, ez komoly csapás! Zsebre vág háromszázezret, annyi szent...

— De engedelmet, Miron Vasziljev, hát ki mondhatta meg neki?...

— Neki mindenütt megvan a maga embere...

Az aranyfogú ember felugrott a székről, és elkiáltotta magát:

— Te mondtad meg, te gazember! Te!

Hangosan, cifrán elkáromkodta magát, és a káromkodás nyomán csendesség ömlött el a termen.

— Menjünk már — mondta Jelena igen türelmetlenül.

Az utcán elbúcsúztak. Szamgin gyalog indult haza. Luxusbérkocsik száguldottak, katonatisztek ültek benne, s úgy rémlett, valamennyien ugyanabban a testtartásban, mint a legelső, akit Szamgin észrevett: büszkén fölvetett fejjel, a kard két térdük között, kezük a markolaton nyugszik.

„Berdnyikov — gondolta Szamgin, s mindjárt szidalmazó szavakkal illette: — Gazember, bűnöző típus..."

Észrevette, hogy gépiesen szidalmazza a kövér embert, és azért, mert sértést sértéssel szoktak viszonozni. De nem érzett haragot Berdnyikov ellen, csupán a könnyű undor maradt meg benne.

— Rég volt már. És nagyon is anekdotaszerű.

Az Izsák tér oldalán katonazenekar réztrombitái harsogtak és jajongtak; csoportostul, sebesen igyekeztek feléje az emberek, tovaszáguldott egy osztag lovas csendőr, feltűnő volt, milyen sok a fehér zubbonyos rendőr; a Kazanyi székesegyház előtt tolongott a hűséges alattvalók serege, Szamgin odalépett az egyik csoporthoz, hogy meghallgassa, miről beszélnek, egy rendőrtiszt azonban, udvariasan, de határozottan tanácsolta:

— Oszoljanak, uraim!

— Jó napot — szólt Semjakin, megérintette Szamgin könyökét, és panamakalapjához nyúlt. — Nos, odábbállunk erről a rossz emlékű helyről? Hát itt a háború...

— Nekem ugyan nem kell — mondta szárazon Szamgin.

— Valóban? Nem, én a háborút nagyon is időszerűnek, rendkívül hasznosnak tartom, individualizálja a nemzeteket, egyesíti őket...

Semjakin hangosan, édeskésen beszélt, és olyan erős parfümszag áradt belőle, hogy még a szavai is illatosnak tetszettek. Az utcán még szebbnek látszott, mint benn a szobában, de kevésbé komolynak; túlságosan piperkőcként hatott halványlila ruhájában, hetykén összegyűrt drága panamakalapjával, sétapálcájával, amelynek elefántcsont fogantyújában fekete kő volt.

— A háború megsemmisíti a rendi különbségeket — magyarázta. — Az emberek nem eléggé okosak és hősiesek ah-

hoz, hogy békében éljenek, az ellenség színe előtt azonban okvetlenül fellángol a barátság, a testvériség érzése, az a tudat, hogy egységre van szükség a sorssal való játékban és annak legyőzéséhez.

Vasráccsal elkerített, poros kis kertben egy csapat gyerek menetelt; fiúk és lányok, lapáttal és bottal vállukon, élükön egy tízesztendős forma fiúcska haladt, és szájharmonikázott, oldalt egy szemüveges, csíkos szoknyás nő kísérte őket.

— Szerjozsa, az ütemet! — kiabált. — Egy-kettő, egy-kettő!

— A német szocialisták, a mi tanítóink — turbékolta Semjakin —, már tavaly megszavazták a fegyverkezés céljait szolgáló különleges adókat...

Egy mellékutcából, mint füst a kéményből, sebesen, egymás után újabb és újabb csoportok gomolyogtak elő, szentképeket vittek, a cár, a cárné, a trónörökös képeit, majd előrerúgtatott egy fekete szakállas lovasrendőr-tiszt, utat tört lovával az emberek között, ijesztően lóbálta ostorát, és rájuk ordított:

— Nem hallottátok: Abbahagyni! Hátra-a! Hátra arc, indulj!

— Megmozdult Oroszhon — magyarázta fáradhatatlanul Semjakin; falhoz szorította a kabátos, kartoninges emberek serege, az egyik ősz szakállú, széles vállú férfi, vastag bottal a kezében, Szamgint méregette, s közben sértődötten magyarázta:

— Az egyik így, a másik amúgy, semmit sem ért az ember! Az idő pedig múlik!

— Maguk hová készülődtek? — kérdezte Semjakin.

— Hát az, hogy mi sem tudjuk.

— De kicsodák maguk?

— Különfélék.

— A városi telepről, egyszóval a járműparktól.

— Utcakövezők vagyunk.

— De mi az oka a háborúnak, uram? — kérdezte a botos öregember Szamgintól.

— Benne áll a kiáltványban.

Szamgin felhasználta a járdán támadt tolongást, s odább-

állt Semjakin mellől; valahol a közelben dobpergés hallatszott, síp harsant élesen, és az úttest kövein a gárda délceg katonáinak léptei dobogtak, akik ezredük zászlaja után haladtak: úgy kiszorították a civileket az utcából, akár a dugattyú a gőzt.

— A Preobrazsenszkij-ezred katonái — mondta valaki tisztelettudóan, egy másik hang pedig kijelentette:

— A Szemjonov-ezred.

— Fiúk! A pravoszláv... istenfélő hadseregre, hurrá!

A felszólításra alig egy tucat hang válaszolt. Egy szürke köpenyes nő, aki „Vöröskereszt" felírású karszalagot viselt, megelőzte, taszigálta Szamgint, és hangosan így szólt: — Zsidók, tatárok is vannak a katonák közt... — Akkor a Szamgin mellett álló fehér köténves, szalmakalapos, kurta lábú ember utána kiáltott az asszonynak:

— A gárdában csupa keresztény van, te ostoba!

— Te vagy az ostoba! — válaszolt a nő, s feléje fordította lisztfehér arcát. — Talán te keresztelted meg őket?

— Megállj, megállj! Hogy mersz...

Szamgin befordult egy mellékutcába, levette kalapját, és miközben zsebkendőjével törülgette izzadó halántékát, ezt gondolta:

„Tudatlan emberek... Az ilyenekért..."

A gondolat nem talált befejezésre: megzavarta komor, ingerült hangulata.

Eszébe jutott, hogy mintegy három héttel ezelőtt a rendőrség miképpen készítette elő az utcát, ahol ő lakott, a francia köztársaság elnökének átvonulására. Behívatták a rendőrségre az utca valamennyi házmesterét, azután vagy két nap múlva rendőrök járták végig a házakat, vizsgálódtak, három házat átkutattak, az egyikben letartóztattak valamilyen egyetemistát; fényes nappal egy rendőr bekísérte Agafja barátját, Benykovszkijt, aki a faeszköz-javító műhelyben dolgozott; a bizonytalan korú, kopasz, borotvált ember katolikus paphoz hasonlított. Kora reggel kékes festékkel bemázolták az épülő házat körülvevő kerítést, azután fellocsolták az utcát, s néhány tucat takarosan öltözött, tekin-

télyes külsejű, javarészt szakállas polgárt tereltek oda. Fiatalok is akadtak közöttük, akik vidám tréfákat eszeltek ki: megállították a járókelőket, és odaszorították a kerítéshez, amelyen még nem száradt meg a festék, s az illető bepiszkította ruhája oldalát vagy hátát.

Déltájt izgatott sípszó harsant az utca végén, és mintegy parancsszóra, sebesen átsuhant egy csillogó automobil: cilinderes, kövér ember ült benne, szemközt két aranysujtásos katona, a harmadik a sofőr mellett. A titkosrendőrök részben járókelőnek álcázták magukat, részben bámészkodónak, s figyelemmel kísérték az ablakokban feltűnő embereket. Klim Ivanovics Szamgin kikémlelt az ablakkeret mögül, és arra gondolt, hogy a kövér Poincaré úrnak egy esztendővel előbb kellett volna ellátogatnia a Romanovok jubileumára.

A szomszéd szobában ott volt Agafja, és amikor Szamgin köpenyben, papucsban átment, az asszony könyökig csupasz karját a mellén összefonta, s vidáman fogadta.

— Örül, hogy látta a francia köztársaság fejét?

— De hiszen nem is látszik a feje, csupa has, a cilinderétől a csizmájáig — felelte az asszony. — Mulatságos, hogy a cár civilben van, mint valami kereskedő — magyarázta. — És az a fekete kócsög a fején, valami más illene oda, a méltóság kedvéért, akár főpapi süveg, mert így még a rendőrkapitány is szebben van öltözve.

Szamgin ritkán engedte meg magának, hogy beszédbe elegyedjék vele, a himlőhelyes arcú asszony azonban egyre bizalmasabb, tolakodóbb lett. De munkáját ugyanolyan hibátlanul látta el, mint azelőtt, és semmi okot sem adott az elbocsátásra. Szamgin szeretett volna egyszer férfit találni a konyhában; Benykovszkijon kívül azonban senkit sem látott, noha mégis lehettek: Agafja ugyanis nem dohányzott, Benykovszkij sem, de a konyhában mindig dohányszag érződött.

Vagy két nap múlva Jelena egy durva tollvonásokkal papírra vetett karikatúrát mutatott: kardokból és szuronyokból alkotott négyzet közepén bomba látható Poincaré ar-

cával, a négyzet sarkaiban fent egyrubeles pénzdarab, Romanov Miklós kopott képmásával, valamint az angol király vaddisznófeje, alul a belga és a román király, és a felirat: „Pont a négyzetben", vagyis franciául: Point carré.

— Harlamov mutatta — mondta Jelena. — Mindig vannak ilyen érdekes dolgai.

— Fiatal koromban én is elszórakoztam az efféle... toll- és ceruza-huncutságok gyűjtésével — jelentette ki Szamgin rosszallón, de nem tette hozzá, hogy ez a huncutság most valósággal ellenszenvet kelt benne elkövetői iránt. Fokozatosan ugyanilyen érzést ébresztett benne Harlamov is: a nyárspolgári konzervativizmus és az ellenforradalmi beállítottság különféle megnyilvánulásai iránt tanúsított érdeklődésével. Halk fütyörészése és csendes monológjai, sőt még a fejét borító sima fekete, valósággal öntöttvasszínű hajtömeg is, egyszóval az egész ember különös, szinte képtelen gyanakvást szított benne: szerette volna azt hinni, hogy festi a haját, idegen személyazonossági igazolvánnyal él, hogy eszer, terrorista, maximalista, megszökött a száműzetésből. Jelena azonban tudta, hogy Harlamov másodágon unokaöccse Prozorovnak, hogy apja állatorvos, és Kurszkban lakik, anyja pedig, akit 1907-ben letartóztattak, meghalt a börtönben.

Néhány nappal Szamszonov hadseregének szétzúzása előtt Harlamov egy selyempapírlapot tett Szamgin elé:

— Óhajtja megtekinteni?

Szamgin a következő gépelt sorokat olvasta:

Barátaim, vessük sutba
A marxizmus szent tanát,
Bizzunk a sovinizmusba':
Osztályharcot az nem ád!

Fel, fel, te szocdem patrióta,
Támadd az idegent, ne várd,
És verd a német proletárt.
És verd a német proletárt.

Új testvéreinkhez térünk,
Gucskovhoz is elmegyünk,
Az átkoktól mi nem félünk,
A nagy Marx sem kell nekünk.
Fel, fel, stb.

Így kiált maga Plehanov,
Scheidemann, Vandervelde, Guesde,
És a Dumában Burjanov
Szajkózza rendre ezeket.
Fel, fel, stb.

Dobjuk el a vörös zászlót,
Vegyük fel bátran a trikolórt,
Proletár csapatunk, te most
A német munkást tipord.

— Rossz — jelentette ki Szamgin.

— Pocsékabb nem is lehetne! — visszhangozta Harlamov.

— Otromba — tette hozzá Szamgin.

— Primitív — magyarázta Harlamov szinte mentegetőzve, s vállat vont.

„Gúnyolódik?" — kérdezte Klim Ivanovics önmagától, és most először vette észre, hogy Harlamov alsó ajka vastagabb a felsőnél, s ez fitymálóvá teszi arcát; szeme pedig kevéssé mozgékony és fesztelenül, egyenesen előre tekint. Nyomban eszébe jutott, hogy Harlamov mondatai gyakran kétértelműen csengenek.

A német nagykövetség feldúlásáról pedig így mesélt:

— Szétromboltak egy bántó stílusú kőépületet. Szétrombolhatták volna a szomszédos házakat is. Ha a rendőrség engedi, a Téli Palotát is szétszedik. Egy ismerős kerületi rendőrfőnökhelyettes elpanaszolta nekem: „Alig kezdődött el a háború, de máris terjed a rablás; az imént fogtunk le valakit, aki azt bizonygatta az embereknek, hogy hatósági engedéllyel hatolnak be a házba, mivel a tulajdonosa, egy hadbiztos, ellopott negyvenezer katonacsizmát, és eladta a

németeknek." Amikor pedig a nagykövetség tetejéről ledobták a bronz szoborcsoportot, egy öregember megjegyezte: „De jó volna leszedni az Anyicskov-hídról azokat a meztelen rézlegényeket."

Szamgin szárazon megkérdezte:

— Tagadja a népharag szerepét az ilyen aktusban?

— Nem vettem észre haragot — felelte Harlamov bűnbánóan, s már leplezetlenül gúnyolódott; majd hozzátette: — Tiszta sor, hatósági engedéllyel szórakoznak az emberek.

— Ez természetesen nem áll, túlzás! — jelentette ki Szamgin. Harlamov pedig folytatta:

— A firkászok viszont dühöngenek: megtiltották nekik érzéseik szabad kifejezését, megfosztották őket a szó ajándékától, még a „Recs"-re, arra a jó szándékú házasságszerző asszonyra is rákoppintottak.

Szamgin előtt teljesen világossá vált, hogy az egész országot magával ragadja a feltörő hazafias érzelem; a japán háború elején semmi ilyet nem tapasztalt. Most pedig a liberális burzsoázia egy emberként fogadta el a jelszót: „A cár egyesülése a néppel." Az Állami Duma ünnepélyesen véget vetett mindenféle viszálykodásnak a kormánnyal, az egyetemisták hazafias tüntetéseket rendeznek, vidékről százával érkeznek a táviratok a cár nevére, amelyek harckészségről és a győzelembe vetett szilárd hitről tanúskodnak, az újságok a „teutonok vadságá"-ról számolnak be, az írók prózában és versben pusztulással fenyegetik a németeket, s mindenütt dicsérően emlegetik Kozma Krjucskov doni kozák hősiességét, aki kardjával összeszabdalt és pikájával összeszurkált tizenegy német lovas katonát.

— Tízzel valószínűleg megtoldották, hogy katonai virtusra hevítsék a civileket — jelentette ki Harlamov.

„A szkeptikus szerepét játssza, mert fel akarja hívni önmagára a figyelmet" — állapította meg Szamgin. Kellemetlen volt, hogy Jelena egyre gyakrabban beszél Harlamovról:

— Érdekes. Szórakoztató. Csodabogár.

— Csodabogár túl sok akad nálunk, elfárad tőlük az ember — jegyezte meg Szamgin, néhány nap múlva pedig ezt hallhatta az asszonytól:

— Milyen tehetséges! Tegnap felolvasott nekem valami operettszerű jelenetet, nagyon mulatságos! A jámbor bankárok kara kacagtató dalt zeng:

Ó, be jó ez, mard és rontsd hát
Felebarátaid csontját!

— Ezekben a napokban aligha helyénvaló a komédiázás — mondta Szamgin; az asszony azonban határozottan ellenkezett:

— Nem, éppen ezekben a napokban vidámabban kell venni az életet, mint máskor! Mondd csak: értesz te valamit a tőzsdei játékhoz? Csütörtökön nyolcezret nyertem, de figyelmeztetlek, ez veszélyes, és különben is jobb aranyat, vagy aranytárgyat vásárolni . . .

— Igen, persze, aranyat — helyeselt Klim Ivanovics egykedvűen.

Az asszony tettei nem érdekelték, Harlamov magasztalása nem keltett benne féltékenységet. Egy kérdés megoldása aggasztotta: vajon milyen kilátásokat és lehetőségeket nyújt számára a háború? Olyan hatalmas embertömegeket szólított fegyverbe, hogy bizonyára nem tarthat sokáig: nem győzik anyagiakkal az esztendőkig való háborúskodást. Az antant természetesen legyőzi az osztrákokat és a németeket. Oroszország kijáratot kap a Földközi-tengerre, megerősíti helyzetét a Balkánon. Mindez így lesz, de mit nyer ő? Amilyen szilárdan csak tudta, eltökélte magát: vezető szerepet fog játszani. Már rég ideje.

„Saját élettapasztalatom iránti tiszteletből kötelességem megtenni. Olyan érték ez, amelyet nincs jogom elrejteni a világ, az emberek elől."

Ezek a szólamok azonban nem elégítették ki. Érezte, hogy nem az emberek, hanem önmaga előtt próbál elrejteni valamit, ami egész életén át nyugtalanította. Nem tartotta

magát becsvágyónak, s nem érezte kötelességének, hogy szolgáljon az embereknek; nem volt mizantróp sem, az embereket azonban többségükben jelentéktelen senkinek tartotta, egyesekkel szemben pedig leküzdhetetlen ellenszenvet érzett. Komor hírek jártak arról, hogy Szamszonov hadseregét szétzúzták Kelet-Poroszországban; Szamgin szemrehányást tett magának elhamarkodott elhatározásáért. Néhány nap múlva Jelena, ujjaival pattintgatva, egy fényképet mutatott:

— Nézd csak, micsoda ritkaság!

A kép homályos volt, nem lehetett mindjárt kivenni, mit ábrázol: utcarészlet, két kis ház, törött ablakkeretek, üvegcserepek, a lépcsőtornácról a pihenőkő fokára két láb nyúlik ki, az egész utcát bútorroncsok borítják, leszakított fedelű pianínó hever, keresztben az utcán egy kidöntött fa, juhar vagy gesztenye, előtte tűzrakás, amelyből kiáll a pianínó teteje: a máglya előtt pedig, magas hátú, alacsony fotelban, egy orosz katona ül, lábát egy írógépen pihenteti, térde közt puska, ül és a tűzbe bámul. A háttérben elmosódva még két katona látszik, aki befog vagy kifog egy alaktalan lovat.

— Alá lehet írni: a győztes, nemde? — kérdezte Jelena.

Mérgesen mondta Szamgin:

— Biztos vagyok benne, hogy ezt az egész... disznóságot szándékosan rendezték, hogy lefényképezzék. Néhány zászlós vagy tudósító — magyarázta. Jelena azonban ellentmondott:

— Nem, ezt Malinovszkij doktor vette le. Van másik neve is: Bogdanov. Nem folytatott gyakorlatot, olyan tudósféle, érted? Amikor a férjemmel éltem, az első évben néhány előadást tartott nálunk. Nagyon szerény és szórakozott ember.

Megrázta vállát és keblét, pattintott ujjaival, és gyönyörűséggel jelentette ki:

— Tudod, milyen érdekes dolog ez a háború, roppant lenyűgöző. Felébredsz reggel, s eltöprengsz: ki kit győz le? És úgy várod az újságot, mint egy szórakoztató ismerőst.

— Azoknak, akiket vernek, aligha szórakoztató — jegyezte

meg Szamgin oktatóan; Jelena pedig bölcselkedve válaszolt:

— Akkor rendezzék úgy, hogy ne verekedjenek.

Néhány nap múlva pedig csodálattal közölte:

— Képzeld: Harlamov bevonul önkéntesnek!

Érthetetlen volt: miért cseng öröm az asszony csodálkozásában?

Szamgin megkérdezte:

— Miért örülsz ennek?

Ezt a választ kapta:

— Elfelejted, hogy én egy kicsit francia vagyok.

Ez az esemény igen bosszantó volt: Szamgin nemrégiben határozta el, hogy elküldi Harlamovot a novgorodi kormányzóság egyik kerületébe, Peszocsnoje falu parasztjainak ügye miatt, akik törvénytelenül birtokolták Levasova földbirtokosnő szántóföldjét és rétjeit. A földbirtokosnő meghalt, örököse, Nogajcev Duma-képviselő rábukkant egy régi tervrajzra, és megbízta Prozorovot, nyújtson be nevében keresetet a faluközösség ellen. Prozorov benyújtotta, és a kerületi bíróságon megnyerte a pert. A törvényszék azonban megsemmisítette a bíróság ítéletét: egyúttal pedig birtokigényt jelentett be a vitás földdarab egy részére a közeli kolostor, Levasova adománylevele alapján, és azt bizonyította, hogy a parasztok három esztendőn át tőle bérelték a földet.

A zűrzavar betetőzéséül egy Anyiszim Frolenkov nevű paraszt bejelentette, hogy a réteket, melyekre a kolostor nem támaszt igényt, Nogajcev nyomban a kerületi bíróság ítélete után eladta neki, a kolostor pedig állítólag e rétek szénáját Frolenkov váltójának beváltására fordította. Klim Ivanovics Szamgin azelőtt is tudta, hogy ez igen sötét ügy, és Prozorov elővigyázatlanul járt el, amikor elvállalta; a napokban pedig megjelent Nogajcev, s végképp meggyőzte arról, hogy ennek az ügynek véget kell vetni. Nogajcev ijedt volt, és ezt nem is leplezte.

— Beismerem, drága barátom, elhamarkodottan cselekedtem. Nem vagyok üzletember, és nem ismerem a tör-

vény csínját-bínját. Váratlan örökség, tudja, én nem vagyok gazdag ember, és családom van! A család kötelez... A tervrajz megzavart. Most már értem, hogy a tervrajz még... hogy úgy mondjam, csak hipotézis.

Valahogy különösen tisztára volt mosdatva, vasalva, szerény ruhája szorosan feszült rajta; mintha fürdőből jött volna. Beszéd közben simogatta szakállát, csípőjét, vastag kabátja hajtókáját; jóságos arca zavart, sajnálkozást árult el, szemében pedig ravaszkás mosoly fénylett.

Szamgin mérgesen kérdezte: mit akar tulajdonképpen.

— Békét! — jelentette ki Nogajcev határozottan, és kissé sivító hangon; s mélyen elvörösödött. — Tudja, kényelmetlen és időszerűtlen, hogy egy Duma-képviselő a parasztokkal hadakozzék ezekben a napokban, amikor... érti már? Nyomatékosan kérem: utazzék le a parasztokhoz, és ajánljon nekik egyezséget. Különben megszimatolják a lapok, felfújják. Így pedig csendben, békésen...

„Nem rossz ajánlat — állapította meg Szamgin. — Ez az utolsó ügy, amelyet átvettem Prozorovtól."

Nagyon kellemes volt az a tudat, hogy az ügy végeztével már nem kell olyan sűrűn találkoznia Jelenával, aki már kissé terhelte közelségével, néha pedig sértette is túlságosan fesztelen, túlságosan bizalmas viselkedésével.

És most ott rázódik egy rozoga bricskában a Borovicsiból Usztyuzsna felé vezető hepehupás postaúton. A köd függönyén keresztül olykor apró, hideg esőcseppek hullanak térdére, a bricska bőrteteje rázkódik, bökdösi a fejét; Szamgin kidugta esernyőjét és kinyitotta, s a döccenőkön az ernyő vége az öreg kocsis hátának ütközött, aki rekedten kurjongatott:

— Gyí-í, szaporábban!

A derék állat sebesen futott, nem szorult nógatásra, és igen fura látvány volt, hogy ilyen rozoga kocsit kénytelen húzni.

Az út két oldalán, a ködben fák suhannak tova, ringanak az őszi széltől letarolt, fekete ágak, sürögve szálldosnak és csörögnek a fehér mellű szarkák; tömény mocsári rothadás

szaga fogadja és kíséri a zörgő bricskát, a nedvesség beszívódik a bőrbe, és nyomasztó csüggedtséget, szokatlan gondolatokat támaszt. Milyen gyarlók a Nogajcevek, Frolenkovok és a Peszocsnoje falubeli parasztok ügyecskéi ahhoz a drámához képest, amely most játszódik Franciaország északi részén, és pusztulással fenyegeti Párizst, a „Világ Athénjá"-t! Ha a németek győznek, a franciákra nem csupán újabb gazdasági kifosztás vár, hanem térdre kényszerülnek egy náluk tehetségtelenebb nép előtt. Igen, ez olyan csapás, amely hatással lenne egész Európa sorsára és természetesen az egész emberiségre is. Lehetséges, hogy a németek elkerülik a forradalmat, s megteremtik a maguk Napóleonját, és egész Európa meghódítását tűzik ki célul. Ugyanakkor Japán hozzáfog Ázsia leigázásához. Azután pedig az emberiséget a fajok összecsapásai és küzdelmei fogják fenyegetni. És ha rágondolunk, hogy mindez egy kicsiny bolygón megy végbe, amely valósággal elvész a világmindenség végtelenében, az ezernyi mérhetetlen csillagkép, a milliónyi bolygó közepette, amelyekhez képest a Föld talán csak porszem, ahol született és él az ember, az a lény, akinek csupán öt-hat évtizednyi lét jut osztályrészéül . . .

Ilyen természetű gondolatai ritkán támadtak Szamginnak, és mindig a kozmoszban elvesző ember „világfájdalmá"-t ecsetelő könyvektől eredtek, egyik-másik hős „érvrendszeré"-től, aki bizonyos, csupán alkotója számára világos okokból, pesszimisztikusan gondolkodott. Klim Ivanovics nem szerette ezeket a gondolatokat, s óvakodott attól, hogy foglalkozzék velük, mivel érezte, ugyanúgy hatalmukba tudják keríteni, mint ahogyan hatalmába keríti az embereket mindenféle programszerű érvelés. Szamgin mégis tartalékban őrizte őket, és elismerte egy rendkívül értékes tulajdonságukat: azt a képességüket, hogy messzire el tudják terelni az embert a valóságtól, fölébe tudják helyezni. Jól látta, hogy az emberek okosabbnak látszanak egymás szemében, amikor a „relativitás elméleté"-ről, a Nap belső hőmérsékletéről beszélnek, ha arról vitáznak, hogy a Tejút vég nélküli spirális vagy ív alakú, vagy arról, vajon elég-e

a Föld, vagy megfagy. Egy alkalommal, önmaga számára is észrevétlenül, egyszer s mindenkorra meghatározta e hivalkodó gondolatok értékét:

— Feltehetően mindez így van, de az is lehet, hogy nincs így. De lehet élni e kérdések eldöntése nélkül is.

Ezekben az órákban, a távolságokat nyomorúságosan korlátozó köd ölelésében, a bricska vasalkatrészeinek csikorgása és zörgése közepette Szamgin először s igen szívesen gondolt arra, hogy az emberi lét rejtélyes, és ez a rejtélyesség rendkívül hasonlít céltalansághoz. Fizikai fáradtság és csüggedtség állapotában ért be estefelé egy kicsiny, zsúfolt városkába: úgy rémlett, mintha a földhöz szegeznék a másfél tucatnyi templom harangtornyai. A hallgatag kocsis sebesen végighajtott néhány kisebb kovácsműhely mellett, a sötétben lángolt az izzó szén, szaggatottan kopogtak a kalapácsok: a szürke folyó partján szintén munka zsivaja szállt, gerendákat fűrészeltek, fejszékkel faragtak, csikorgott valami, s gyors ütemben, sebesen szállt az ének:

Hej, dubinuska, hó-rukk!
Húzd meg, rántsd meg!
Rántsd meg a végét,
Hó-rukk!

— Csúszik már, csúszik, csúszik! Sebesen csúszik, hé!

A félhomályban mintegy húsz ember vonszolt a partról a folyóra egy újonnan épített, sárga teherbárkát.

„Ugyanaz az ősi, primitív élet — gondolta Szamgin. — Elmaradtunk Európától. Zavarjuk az életét. Megijesztjük embereink hatalmas tömegével, irigységet keltünk benne gazdagságunkkal."

Eszébe jutott a karosszékben terpeszkedő, lábát az írógépre támasztó katona.

„Vademberek. Vademberek."

— A szállóba — mondta Szamgin, akit kissé felélénkített a lárma; a kocsis nyugodtan felelte:

— Minek? Tudom én, hová kell!

Egy emeletes ház tornáca előtt állt meg; a háznak öt ablaka nézett az utcára, a kereteket finom faragás díszítette, a világoskék zsalukat virágok tarkították; mintha tapétával volnának beragasztva; a tornácra kilépett egy jól megtermett, szakállas férfi, és hajlongva, nyájasan így szólt:

— Hozta isten! Elfáradt, ugye? Olka! Szaporán...

A férfi eltűnt, és megjelent Olka: vastag hajfonatú, magas, sudár leány, s arca annyira piros volt, hogy duzzadt ajka alig látszott. Ő sem volt beszédes, és Szamgin kérdésére:

— Kié ez a ház?

Így felelt:

— A gazdáé.

És Klim Ivanovics Szamgin most ott ül az asztalnál a hajlított székekkel berendezett, égszínkék, virágos tapétákkal teleragasztott, világos, tiszta szobában; a tapéták virágai igen hasonlítanak rizikegombához. Az egyik fal mellett „vitrin": az üveges szekrény felső polca szinte roskadozik a teásedénytől, közte egy palack, benne színes pálcikákból művészien összerakott templomocska. A hátsó falon húsvéti cukortojások lógnak és egy zöld szalaggal átkötött, fából faragott, hatalmas piros tojás. A két másik polcon mindenféle dobozok, skatulyák, tányérkák, tálak, üres üvegek, az egyik medve alakú. A szoba másik falán két kőnyomat: a „Szent Család", és II. Miklós hitvesével, a trónörökössel és leányaival — a cári uralkodóház háromszáz esztendős jubileuma alkalmából kiadott képecske. A képek között koporsó alakú, mahagóni ládikájában hangtalanul hintázott a régi angol óra ingája. Az elülső sarokban öt ikon, kettő ezüst keretben és szőlődísszel ékesített tartóban. Az asztalon forrt a szamovár, de senki sem jött be, hogy kitöltse a teát, s az egész házban olyan csendesség volt, mintha mindenki aludnék.

Szamgin csodálkozott: ez nem fogadó, mit jelentsen ez?

Ekkor azonban ismét megjelent a jól megtermett férfi, akinek olyan dús, sűrű, világosszőke szakálla volt, hogy még Varavka is megirigyelhette volna.

— Tessék teát parancsolni — ajánlotta csengő hangon, s letelepedett az asztalhoz, a szamovárral szemben.

— Bocsásson meg, de nem értem: miért hoztak engem magához? — kérdezte Szamgin.

— Helyesen tették, a sürgöny szerint — nyugtatta meg a szép ember. — Nogajcev úr sürgönyzött, hogy küldjünk kocsit az úrért, és általában mindenben legyünk a segítségére. Kietlen vidék bizony ez a miénk. A jó lovakat elvitték a háborúba. Az én nevem Anyiszim Jefimov Frolenkov, szolgálatára.

Könnyedén, simán beszélt, nőies alt hangon, ez azonban nagyon illett délceg, szép termetéhez és festeni való arcához.

Nogajcev beavatkozása bizonyos gyanakvást ébresztett Szamginban, Frolenkov azonban eloszlatta.

— Hajóépítő vagyok, dereglyéket és mindenféle kisebb vízi járművet építek. Elnézést kérek: feleségem a rokonaihoz utazott, éppen Peszocsnojéba, ahová holnap nekünk is át kell mennünk. A második már, tavasszal vettem el. Anyámmal utazott, vagyis az anyósával. Az egyik fiamat elvitték a háborúba írnoknak, a másik itt van, és segít nekem. A vőm, volt tanító, az italmérésben dolgozott, de őt is elvitték a háborúba, hát a lányom is vele ment, vöröskeresztes nővérnek. Az italmérést becsukták. Pedig azt mondják, másfél milliárd haszna volt a szeszből a kincstárnak.

— Azt hiszem, egymilliárd...

— Az is szép summa... A háború bizonyára nagy pénzbe fog kerülni. Ugye? — Nem várta meg a választ, s így folytatta: — Nagyon helyes, hogy hajlandók véget vetni ennek a kínos ügynek, bizony tönkretett jó néhány peszocsnojei parasztot. A peszocsnojei sztaroszta itt van, a börtönben ül, a zemsztvofőnök dugta be egy hónapra, tehetetlen volt az öreg. De legyen nyugodt a tekintetes úr: én ismert ember vagyok Peszocsnojéban.

„Milyen rokonszenves — gondolta Szamgin. — És nyilván nem ostoba..."

— Kicsit érthetetlen a politika nekünk, egyszerű emberek-

nek. Hogy is van ez: a háború növeli a kiadásokat, a bevételeket viszont csökkenti? És általában, tudja az úr, szesz nélkül nem megy a munka! Azelőtt elfáradtak egy kicsit az emberek, hát ígérek nekik egy vederrel, és mindjárt erőre kapnak. Hiszen ha győzünk, behajtunk minden veszteséget. Csak minél hamarább! Rájuk csapunk egyszer-kétszer, aztán követeljük: térítsétek meg a károkat, kamatostul, mert különben még egyszer rátok koppintunk.

Szamgin emlékeztette a Szamszonov-hadsereg pusztulására.

— Hát bizony, elhibáztuk. No de sebaj, van nálunk elég ember. — Gondolkozott egy ideig, azután kacsintott: — No, azért nem kell különösen sietnünk. Hiszen a háborúnak is megvannak a maga fortélyai. Ez már mindig így van: az egyik félnek kár, a másiknak haszon.

— De miben látja a hasznot? — kérdezte Szamgin.

— Bizony, nehéz ezt elmondani! Viszont miért ne mondjam? Túl sok nálunk a nép, a földecske pedig kevés. Jólélhez nem elegendő. Szibériába önként nem megy a paraszt, erőszakkal áttelepíteni pedig... ehhez nincs bátorsága a hatóságnak, ugye? Engedelmet a szóért! Csak kimondom, amit gondolok.

— Csak tessék — mondta Szamgin felélénkülve, buzdítóan. — Minél őszintébb, annál jobb.

— Ráadásul négyszemközt beszélgetünk — folytatta Frolenkov széles mosolyra derülve. — Amit kimondunk, az kettőnk között marad, ugye?

— Úgy bizony — helyeselt Szamgin, és ezt gondolta: „Nagyon okos."

Minden tetszett ebben az emberben: átlátszó, égszínkék szeme, szelíd, széles mosolya, feszes, piros arcbőre. Homlokán négy, nem mély ráncocska húzódik, szabályos rendben, akár a kotta vonalai.

„Úgy hívják ezt: nyílt arc" — állapította meg Szamgin.

Tetszett Frolenkov dús szakálla is, amelyet előnyösen beárnyékolt kék szaténinge, tetszett, hogy a teát közvetlenül a pohárból issza, és nem tölti a csészealjba. Gyönyörködött

ebben az emberben, s érezte, milyen könnyen duzzadnak benne az új gondolatok buborékjai:

„Paraszt-arisztokrata. A hajdani folyami kalózok, világjárók ivadéka. Szadko. Vaszilij Buszlajev. Gyezsnyev. Annak a fajnak a gyermeke, amelyet a teutonok le akarnak igázni, meg akarnak semmisíteni . . ."

— Amondó vagyok, hogy a paraszt nyomorúsága miatt lázong, és ezért vesszőzik, lelődözik, tömlöcbe hajtják. Ehhez van bátorság. De hogy a felesleget kitelepítsék Szibériába vagy Ázsiába, ehhez nincs elegendő bátorság! Hát ezt nem lehet megérteni! Hogyan? Útni nem sajnálják, áttelepíteni viszont nem merik? Hát, az én paraszti eszem szerint, bolond a politika. Huncut a politika. Mit szól hozzá az úr?

Szeme mintha összébb szűkült, elsötétült volna.

— A kényszeráttelepítés rendkívül eredeti gondolat — mondta Klim Ivanovics, és feszülten figyelt.

— Az ezerkilencszázötös év a parasztot is megtanította gondolkozni — jegyezte meg Frolenkov mosolyogva, oktatóan. — Gondolkozni megtanultunk, beszélni nincs kivel, és az olyan vendég, mint az úr, ünnepszámba megy nálam. A városkánk ősidő óta iparűző: kis hajókat építünk, vasat termelünk ki a mocsárból, szeget és mindenféle apró szerszámot kovácsolunk, híres ácsok vagyunk. — Elhallgatott, felsóhajtott, mindkét kezével meglendítette szakállát, mintha le akarná tépni arcáról, s hozzátette: — Általában van érdeklődés az élet iránt. A vidék pedig kietlen, mocsarak, tavak, folyócskák, a Mologa mellékvizei: a Csagodoscsa, Kovzsa, Pesz, aztán erdők, ez persze egy kevéssé táplálja a népet. Viszont meglehetősen szűken vagyunk, márpedig a zsúfoltság a templomban és a fürdőben is egyforma. Őszintén szólva, a nép errefelé vad. Főként a fiatalság. Külföldön, úgy hírlik, a felesleges fiatalokat elküldik a négerekhez, az indiánokhoz, Amerikába, de nálunk odahaza szoronganak. Ugyan elvitték őket háborúba, kissé csendesebb lett . . .

— És sztrájkok voltak? — kérdezte Szamgin.

— Nem, nálunk manapság nincsenek, de bezzeg a korhelység, a verekedések, ez aztán sok bajt okoz!

Frolenkov tágra meresztette áttetsző szemét, az órára pillantott, majd felállt, s így szólt:

— Elnézést kérek! Az úrnak pihenőre van szüksége az út után. A szomszéd szobában minden el van készítve. Ha szüksége van valamire, szólítsa Olkát.

Széles mosolyra derült, kivillantva sűrűn álló, sárga fogait, és közölte:

— Prédikátor érkezett hozzánk, Gyemid testvér, nem hallott róla? Kiváló, azt mondják. Elmegyek meghallgatni.

Szamgin úgy érezte, már kipihente magát, és megkérdezte:

— Mehetek én is?

— Hogyne, csak tessék! — felelte Frolenkov örömmel. — A közelben van, majdnem itt mellettünk!

Néhány perc múlva Szamgin egy szobában találta magát, ahol néhány tucat ember gyűlt össze; mintegy harmincan ültek a székeken, padokon és a három ablak mélyedésében, a többiek álltak, váll váll mellett, és olyan szorosan, hogy Frolenkov csak üggyel-bajjal tudott átfurakodni; szigorú hangon suttogta, mint akinek hatalma van az embereken:

— Utat! Engedj át...

A szoba bizonyára iroda lehetett: a mennyezetről két lámpa lógott alá, és megvilágította a fejeket; a falakon bekeretezett hivatalos írások, a hátsó falon pedig a cár arcképe.

Frolenkov előrevezette Szamgint, az első sorba. Súgott valamit egy kopasz kis öregember fülébe, mire az engedelmesen felállt a székről. Szamgin leült, megdörzsölte párás szemüvegét, feltette, és nyomban lehajtotta fejét. A falnál ugyanis az ősz hajú Gyiomidov görnyedt: szinte odaszorította a kicsiny asztal, s mindkét kezével rátámaszkodott, mintha át akarna ugrani rajta; kigombolt gallérú, fehér ing volt rajta, mellén hímzett fekete kereszt, az asztal fölött pedig nagy, jó három hüvelykes, aranyozott vagy rézkereszt himbálózott ezüst nyakláncon, és súrolta keskeny, ősz szakállát, amelyet még jobban megnövesztett.

Tompa, színtelen hangon, szomorúan beszélt:

— Hívei Jézus Krisztusnak, a mi békét hozó és békét hir-

dető Urunknak és Istenünknek, ki szenvedett és meghalt érettünk Poncius Pilátus alatt, és eltemettetett, és feltámadott...

Az ing fehérsége éles árnyékot vetett száraz, csontos arcára, földszínű bőrére, és a gyér, ősz bajusztól kiemelt, fogatlan száj helyén tátongó kerek, fekete lyukra. Az apostol égszínkék szeme elveszítette egykori tisztaságát és aprónak tetszett, mint egy kamasz szeme, de valószínűleg azért látszott így, mivel mélyen behúzódott gödrébe.

„Felismer vajon?" — tűnődött Szamgin, aki nem kívánta, hogy Gyiomidov felismerje, azután arra gondolt, hogy ez az ember valószínűleg készakarva teszi magát Boldog Vaszilij ikonjához hasonlóvá.

— És a földi hívságok útvesztőjében tévelyegve mi, rabszolgái Krisztusnak, eltaszítottuk magunkat őtőle, elpártoltunk. Mi késztetett bennünket erre?

Gyiomidov kiegyenesedett, és kezét rázogatva, „e világ nyomorúságos kísértései"-ről, „az értelem fennhéjázása"-ról, „a tudomány hiú bölcsességé"-ről, a testnek a szellem fölött aratott szégyenteljes és végzetes diadaláról kezdett szónokolni. Beszédét bőségesen ékesítette imádságok szavaival, zsoltárok soraival, az egyházi irodalomból vett idézetekkel, de nem ritkán s kirívóan felcsendültek az egyházfilozófia világi hirdetőitől való szólamok is:

„Az értelem, a felebaráti szeretet gyilkosa..."

„Nem tartja-e a szó tulajdon visszhangját igazságnak?"

Szamgin megállapította, hogy Gyiomidov ugyanolyan szenvtelenül, sablonosan és gyakorlottan beszél, mint a bíróságon a vád képviselői, amikor kisebb bűnügyekben szólalnak fel.

„Mégis, ő hűséges önmagához. És az istenéhez" — gondolta Szamgin.

A szobában savanyú nyirkosság nehéz szaga terjengett. Szamgin mellett egy zekés, jól megtermett, kövér, piros arcú ember ült, félig lehunyt szemmel, és az apostol majd mindegyik emelt hangú mondata után halkan megköszörülte a torkát, s már kétszer is feldünnyögött:

— De mondd csak, kérlek...

Gyiomidov mérges sivítozással beszélt:

— A németek a legtanultabb népnek tartják magukat a világon. Leleményesek, ők találták ki a vízöblítéses klozettot. Keresztények. És lám: háborút üzentek nekünk. De miért? Ezt senki sem tudja. Mi, oroszok, csak az emberek megvédéséért harcolunk. Nálunk csak I. Péter harcolt keresztények ellen, országa gyarapításáért, ez a cár azonban ellensége volt Istennek, és a nép Antikrisztusnak tartotta. A mi cárjaink mindig a pogányok, mohamedánok, tatárok, törökök ellen harcoltak...

Ekkor az egyik sötét sarokból vidáman szállt egy csengő hang:

— Meg a nép ellen...

A hallgatók némán fészkelődni kezdtek, mintha várnának valamit, s várakozásukban nem is csalódtak: felmordult egy mogorva hang:

— Viszont a török is békében akar élni.

Egy harmadik így figyelmeztetett:

— Hát a japánokkal miért kezdtük a verekedést?

Szamgin kövér szomszédja felállt, és hadonászva, súlyos hangon, rekedten jelentette ki:

— Csendesebben, emberek!

A sarokban azonban már rikoltoztak:

— No és aztán? Hisz megmondta! Az igazat mondta...

— A kovácsok zajonganak, a szegkészítők — közölte Frolenkov, aki felbukkant Szamgin mögött. — Talán el óhajt menni?

— Igen, szeretnék...

— Unalmasan beszél a remete — jelentette ki fesztelenül a kövér ember, majd Gyiomidovhoz fordult, aki kezét az asztalra szorítva állt, dülöngélt és várta, hogy elüljön a lárma. — Hallottalak téged, tiszteletre méltó, Pszkovban, az ezerkilencszázhármas évben, akkor bizony élesen beszéltél!

Gyiomidov rásandított, majd megrázta szakállát, és a körülötte álló asszonyok felé fordult; az egyik, magas sovány nő, rikoltozva rimánkodott:

— Mondd meg, atyánk, ki az a talpraesett parasztocska, aki felbukkant a cár körül?

A sarokból mérgesen kiáltotta egy hang:

— Minket, ostobákat oktatsz, nemhogy a háborúba mentél volna, a golyózáporba, ott beszéld rá őket, hogy ne verekedjenek...

— Helyes!

— A jó lovakat mind elszedték...

Szamgin sietett távozni, úgy rémlett, hogy Gyiomidov figyeli, felismeri; de nem sikerült elmennie. Frolenkovot öles termetű, szakállas emberek vették körül, Gyiomidov pedig, miközben bal kezében papirosokat rázogatott, feléje nyújtotta jobbját, és ezt mormolta:

— Hozott Isten, Klim. Te Klim vagy, és te vagy tenmagad? Minden ember enmaga, és minden asszony enmaga. Ne-em, engem ugyan nem csábítasz el... nem ám!

Valaki elrikoltotta magát:

— Cédulákból prédikál, odanézzetek! Cédulákból... Ej te, álszent!

Frolenkov széles mosollyal fordult Szamginhoz:

— Engedje meg, hogy megismertessem: a polgármesterünk, marha- és libatenyésztő, Gyenyiszov, Vaszilij Petrov.

Hármasban kiléptek a tornácra, a holdvilágos, kellemesen hűs estébe; a hold dús fénnyel árasztotta el a bársonyosan ragyogó, sűrű sarat, a homályos üvegként csillogó, számtalan tócsát, az emeletes téglaházak körvonalait, a tarkára mázolt templomot. Széles, lágy és forró tenyerével Gyenyiszov megszorította Szamgin kezét, s megkérdezte:

— Tessék mondani: meghívhatnám-e vacsorára?

— Elbeszélgetnénk — sietett segítségére Frolenkov.

Szamgin ráállt, akkor Gyenyiszov karon fogta, vastag karját hóna alá dugta, és miután megállapította, hogy:

— Fagyni kezd! — átvezette vendégét az utcán, szinte a levegőbe emelte.

Az utcán Gyenyiszov még izmosabbnak tetszett, és ezt a gondolatot keltette Szamginban:

„Két magamfajta is kitelnék belőle."

Frolenkov talpával cuppogott a latyakban, s közben dünnyögött:

— A szegkovácsok már megint nem férnek a bőrükbe! Mit kezdesz velük?!

— Elintézzük — ígérte a polgármester magabiztosan.

Azután vagy tíz percig ültek egy ládákkal, edényes szekrényekkel telizsúfolt, félhomályos szobában. Gyenyiszov csak bepillantott ebbe a helyiségbe, aztán krákogott egyet és eltűnt; Frolenkov pedig nyájasan nézegette a fővárosi vendéget, és így beszélt:

— Hát ilyesmivel élnek a népek egyebek között. Igen sok a prédikátor mifelénk: itt járt Ivanuska Csurikov testvér, aztán Ioann Kronstadtszkij atya is...

Kis ideig egy harmadikat keresett, majd óvatosan hozzátette:

— Meg Lev Tolsztoj is. Mostanság pedig azt beszélik, hogy az a Raszputyin Grigorij nevű szibériai paraszt nagy erő ám, nem hallott róla?

— Túlozzák Raszputyin jelentőségét — mondta Szamgin, és ezzel a kijelentésével nagyon megörvendeztette a szép embert.

— Hát mi itt szintén azt gondoljuk, hazudnak! Szeretik ezt minálunk: túltenni az igazságon. Például a szegkovácsok: panaszkodnak a nyomorúságos életükre, pedig többet keresnek, mint az ácsok. Azok meg rájuk hivatkoznak, aszongyák: a kovácsok bezzeg jobban élnek nálunk. Titkos szövetségeket szerveznek... Nehéz ám a munkásnéppel, tetszik tudni. Minden munkára meg kellene állapítani az egységes bért...

Ekkor Gyenyiszov megjelent az ajtóban, teljes szélességében betöltötte, és tessékelte a vendégeket:

— Fáradjanak beljebb!

Átmentek egy nagy szobába, amelyet a számtalan tányér, tál és üveg között az asztalon álló két spirituszlámpa világított meg. Gyenyiszov megfogta Szamgin vállát, és egy középmagas, kövérkés asszony felé tolta, aki fekete szalagcsokrokkal díszített piros ruhát viselt.

— A feleségem, Marja Nyikanorovna, ő pedig: Szofja lányom.

A lány fejjel magasabb volt az anyjánál és vállban is szélesebb; telt, piros arcú, tömött hajfonatú, nyájas nagy szeme Szasa szobalányra emlékeztette Szamgint.

— A keresztlányom — közölte Frolenkov, majd Gyenyiszov feleségéhez fordult: — Nosza, komámasszony, intézkedjél!

Szamgint a lány mellé ültették, s az nyomban megkérdezte:

— Tetszett a remete?

— Nem vagyok híve ennek a foglalkozásnak.

— Én sem. És rosszul beszél. Békét hozó, mintha Krisztus békát hozott volna. Nagyon ármányos szavaink vannak: béke, béka...

— Várj egy kicsit — fordult hozzá az apja. — Előbb hadd igyunk egyet...

A lány azonban nem várt; nyájasan csengő hangján folytatta:

— Ah, milyen pompásan beszélnek Pétervárott! Még ha nem érti az ember, akkor is olyan jó hallgatni.

A szülők és a keresztapa, pálinkáspohárral kezükben, büszkén nézegették a vendéget, de nem sokáig. Gyenyiszov határozottan kijelentette:

— Nosza, kezdetnek, isten nevében egy kis gyógyfűpálinkát!

A pálinka olyan égető erős volt, hogy Szamginnak elakadt a lélegzete, s egy percre elsötétült szeme előtt a világ. Kiderült, hogy erre a pálinkára feltétlenül ecetes paprikát kell harapni. Azután, „hogy leülepedjék", egy pohárka közönséges vodkát kellett inni „rigai balzsammal", ami után viszont szolovecki heringet illett fogyasztani.

— A legfinomabb hering, ízre első a világon — magyarázta Gyenyiszov. — Van a németeknek Bismarck-heringjük, hát az emellett olyan, mint a fakéreg! Most pedig feltétlenül angolkeserűvel kell elverni az ízét.

Ittak az angolkeserűből. Az asztalon megjelent az első fogás: libaaprólék-leves. Frolenkov a gyönyörűségtől dülöngél-

ni kezdett a széken, tenyerével térdét dörzsölgette és kijelentette: — A kedvenc levesem.

Gyenyiszov pedig így szólt:

— Nálunk, ősi szokás szerint, a vacsora olyan bőséges, akár az ebéd. Nem szükségből eszünk, hanem gyönyörűségből.

A három, tekintélyes űrtartalmú pohár pálinka után Szamginon szelíd bánat ömlött el. Valami szokatlant szeretett volna mondani, emlékezete azonban csak furcsa, bizonytalan szavakat sugallt.

— Igen, hát ez az...

Zavarta Szofja leányzó is, aki folyton kérdezősködött:

— Olvasta Merezskovszkij regényét Julianus császárról? Hát Kingsley „Hypatiá"-ját? Én szörnyen szeretem a történelmi írásokat: a „Ben Hur"-t, a „Quo vadis"-t, a „Pompeji utolsó napjai"-t...

Mindez nem zavarta a táplálkozásban, és Szamgin arra gondolt, hogy ha ez a lány ugyanilyen könnyen, ugyanilyen élvezettel olvas, akkor valóban sokat olvashat. Anyja olyan hévvel evett, hogy világos volt: ebben az órában minden érdeklődése, gondolata a tányérra korlátozódik. Frolenkov és Gyenyiszov sebesen táplálkozott, sűrűn ivott, és futó mondataikból kiderült, hogy Gyenyiszov panaszkodik, Frolenkov pedig vigasztalja.

— A katona mindent megeszik.

— Libát nem adnak neki.

— Akad a libára is gyomor.

A szobát enyhe, illatos meleg töltötte meg, a mézszag szinte simogatta az orrot, s az ember azt szerette volna, hogy egész bőre belemerüljön ebbe a langyos melegbe, magába szívja. Klim Ivanovics Szamgin elnézte a mellette ülő két izmos férfit, és eszébe jutott egy régi magasztalás:

„A mi Oroszhonunk kiapadhatatlan erejű ország..." Nem, nem mirajtunk, könyvön nevelkedett ábrándkergetőkön, a szép szó rabjain, nem rajtunk múlik a haza sorsa, van egy másik, láthatatlan erő: az egyszerű szívűek és elmések ereje..."

A Gyenyiszov leányzó gondterhesen kérdezgette:

— Nem tudja: kapható-e másolat a „Három dalia" című képről?

Szamgin nem tudott válaszolni, mivel az apa fordult hozzá:

— Mi bizony neheztelünk a háborúra, panaszkodunk. Gátolja a háború az üzleteinket. Decemberre szállításom volna a németeknek, tízezer liba...

— Nekem pedig elszedték a lovaimat. Nem tudok fát kitermelni, és sürgős rendeléseim vannak. Hát így vagyunk — közölte Frolenkov vidám mosollyal.

— Nem vagyunk mi Isten kegyeltjei — sóhajtott fel mélyen Gyenyiszov. — Szüntelenül üldöz a baj. Lehetetlen megérteni, miért eszelték ki ezt a háborút?

— Megérteni nehéz — hagyta rá Frolenkov. — Mi kell a németeknek? Hová ütik az orrukat? Hiszen elpáholjuk őket. Jól kereskedtek. Annyi szabadsága volt a németnek, amennyit csak kívánt! Lehetett tábornok, intéző, pék, ami csak akart, élhetett kedvére. Mondja meg nekünk: mi az oka a háborúnak? A király elégedetlen a cárral? Vagy más?

— Rágyújthatok? — kérdezte Szamgin a háziasszonytól, helyette, szinte sértődötten a lánya felelt:

— Tessék, nem vagyunk mi óhitűek.

— Felvilágosodottak vagyunk — jelentette ki Frolenkov mosolyogva. — Fiatal koromban én is dohányoztam, de rothadni kezdett a fogam, hát abbahagytam.

Gyenyiszov hitvesének kerek, szintén piros arcán szélsebesen futkározott mindent látó, szúrós szemecskéje, amely kékes volt, akár a jég. Kurta keze biztonsággal, gyorsan szálldosott az asztal fölött, úgy tetszett, mintha mindenütt jelen tudna lenni, kinyúlhat, akár a gumi, az asztal egész hosszában.

— Egyen már, tessék — unszolta halkan a vendéget. — Egyen, kérem!

Szamgin cigarettára gyújtott, és magyarázni kezdte a háború okait. Még nem volt ideje komolyan fontolóra venni ezeket az okokat, de azért szívesen beszélt.

— A németek régóta irigylik földünk hatalmas kiterjedését, kincseinek gazdagságát...

— De hát miféle kiterjedés ez! Mocsár meg erdő — fűzte közbe Gyenyiszov hangos krákogással, a koma pedig vidáman helyeselt: — A kincsek pedig magunknak is kellenek.

Szamgin elereszteti füle mellett a megjegyzéseket, és a germánok meg a szlávok kapcsolatáról kezdett beszélni; közben hirtelen megállapította, hogy gyorsan növekszik benne az ellenszenv a németek iránt. Még sosem érzett ilyet, és valósággal zavarba esett, hogy ez eddig ott lappangott, parázslott valahol benne, most pedig hirtelen fellobbant.

— Tudósaink, történészeink nem ritkán emlegették, hogy a szlávok tulajdonképpen csak termékenyítőül, durván szólva trágyául szolgálnak a németeknek, és velünk úgy lehet bánni, mint az amerikaiak bánnak a négerekkel...

— Nézze meg az ember! — kiáltott fel Frolenkov csodálkozva s könyökével megbökte komáját. Gyenyiszov megköszörülte torkát és feldünnyögött:

— De hiszen mit számítanak azok a tudósok...

— Nem! Ez sértő! Nem nyugszom bele.

Klim Ivanovics Szamgin beszélt, és míg önmagát hallgatta, meggyőződött róla, hogy hisz abban, amit mond, és a szünetekben sebesen fontolgatta:

„Eljött az idő, amikor szükséges hinni, s én engedelmeskedem a szükségnek? Nem, nincs így, viszont vannak szavak, amelyeknek nincs árnyékuk, nem vonnak maguk után ellentmondást. Ilyen a hon, a haza. A haza veszélyben van."

A szavak és gondolatok közepette megütötte a fülét Gyenyiszov csökönyös dünnyögése:

— A kereskedelemben nem tanúsít ellenségeskedést a német, a kereskedelemben pontos.

— De értelmetlen vagy, komám! — szállt vitába Frolenkov, miközben mézillatú, világossárga pálinkát töltött a poharakba. — Folyton kereskednél! Eladnád az egész várost...

— Városokat nem adnak el — válaszolta zordul Gyenyiszov; leánya pedig közben azt bizonygatta Szamginnak, hogy

Henryk Sienkiewicz történelmibb szemléletű, mint az idősebbik Dumas.

Két pohárka aranyszínű pálinka után Klim Ivanovics érezte, hogy nyelve elnehezül, lába pedig mintha megbénult volna, nem mozog.

„Hogyan fogok felkelni és elmenni?" — töprengett, miközben a kitartóan csengő hangocskára figyelt.

— Dumas egyáltalán nem ismeri a tájleírást...

Gyenyiszov tompán kiabálta:

— Megmondatott: „Ne ölj!"

— Ki mondta? — kérdezte vidáman Frolenkov. — Hiszen ez itt a kérdés, ki mondta?

— Az Isten.

— Ő sokféleképp beszélt. Józsué prófétának bezzeg másképp mondta: „Üss, én visszatartom a napot az égen."

— Sem-mi ilyet nem mondott az Isten!

— Visszatartom a napot, hogy lásd, kit üss!

— Összezavarja, keresztapám — magyarázta Szofja.

Azután minden elhalványult, szertefoszlott, semmivé vált.

A tudatos létezéshez Klim Ivanovics Szamgin akkor tért vissza, amikor felébresztette a hasát szaggató fájdalom: azt hihette, hogy üvegcserepek csúszkálnak és csikorognak beleiben. Igen puha, forró dunyhán feküdt, s úgy elmerült benne, akár a tésztában; odakint tündökölt a nap, gazdagon beragyogta a zúzmarától ékes fákat, a házat pedig háborítatlan csendesség töltötte meg, s a fájdalmon kívül nem hallatszott semmi. Szamgin felnyögött; a fájdalom mellett még enyhe kábulatot is érzett. Ekkor meghasadt a tapéta a falon, egy négyzet alakú darabkája félrelebbent, s kibukkant egy ajtó; Gyenyiszov bújt be a szobába, és csak ennyit mondott:

— Ahá! — s ezzel megvetette az alapját egy új, nehéz napnak. Kivezette vendégét a klozettba, amelynek joga volt a vízöblítéses rangra, mivel a csészét tartályból folyó víz mosta. E berendezés mellett egy másik, nem kevéssé fontos kultúrcikk is akadt: fürdőkád, és a víz már gondosan meg volt melegítve.

Az öles termetű, nehézkes ember ügyesen szorgoskodott: gyorsan megtöltötte a kádat vízzel, lepedőket, törülközőket, fehérneműt hozott, és közben mellesleg közölte:

— Beállt a fagyocska: tizenegy fok, hála Istennek!

Azután gyorsan igyekezett megnyugtatni a zavart vendéget:

— Működik a mézpálinka. Ehetsz, amennyit akarsz, úgy kitisztít, mint a seprű. A németek négy pohárkánál többet nem mernek inni belőle, fejükbe száll. A mézpálinka általában csillapító szer. A feleségem titka, vagy száz esztendeje őrzik már a családban, ha nem régebben. Magam sem tudom, miből áll, csak az erősségét ismerem, de az nem valami nagy: hatvanöt-hetven fok.

Amikor Szamgin kiment a teához, a szamovár mellett csupán a polgármester ült; kék ing volt rajta, vörösesbarna gyapjúmellény, igen bő, fekete posztónadrág és szőrmével bélelt papucs. Zsírtól püffedt, vörös arcát nem nagyon ékesítette a gyér, szürke szakáll, dudoros koponyáját ritkás, szürke haj borította. Apró, duzzadt, sárga szeme nyájasan csillogott.

— A család alszik még? — kérdezte Szamgin.

— Az enyémek-e? Ne-em, hiszen késő az idő, tizenegyre jár. A lányom próbára ment, műkedvelő színtársulat van nálunk, a feleségem pedig a rendőrfőnököt regulázza. Anyám idehaza van valahol, a ház másik részében.

— El sem tudom képzelni, hogyan utazom gyomorrontással abba a faluba — mondta csüggedten Szamgin.

— Hát nem kell utazni! A komám helyesen gondolta el: elfáradt, minek utazzon? Kocsit küldött a megbízottakért, estére megjönnek. Az ügyvéd úrnak különben reggel hat óra tájban kellett volna indulnia. Hogyan óhajtja: nálam marad, vagy átmegy Frolenkovhoz?

Gyomrának állapota nem engedte meg Szamginnak a vándorlást, ezért kijelentette, hogy szívesebben maradna.

— Boldoggá tesz! Tisztességnek tartom — válaszolta Gyenyiszov örömmel, és még kissé fel is emelkedett a székből, úgy hajolt meg a vendég előtt. Utána pedig rákezdett: — Né-

hányunk számára érthetetlen, mi az oka a háborúnak. Természetesen, mint tegnap említette, a németek nem szeretik az oroszokat, de ugyan miféle németek? A kereskedőnek, különösen a nagykereskedőnek... hát neki ugyan nincs rá szüksége, hogy szeressen valakit. Mi, engedelmével, úgy véljük, hogy a kereskedő szereti a kereskedést, a gyáros a gyártást. Frolenkov komám szeret hajót építeni, az a terve, hogy sekélyvízi bárkát épít, olyat, amely siklik a vízen, nem ül meg benne, érti? Mindenkinek szeretnie kell a maga mesterségét... Igen. Én például libával kereskedem. A libáim a litvánoknál híznak, közel a németekhez.

Beszédét szünetekkel szakította meg, ilyenkor felfújta orcáit, száját csücsörítette, sziszegett, és hosszú sugárban fújta ki a levegőt.

— Gyomorégés kínoz — szolgált magyarázattal. Színtelen, súlyos hangja erőltetetten csengett, és úgy látszott, hogy a polgármester nem szavai értelmében bízik, hanem csupán hangja erejében. — Minálunk errefelé azt beszélik, hogy a cár szándéka: megtorolni a németeken, hogy utunkat állta a török háborúban. A nagyatyuskája abban az időben állítólag kinyújtotta kezét, hogy elfoglalja Konstantinápolyt, de a németek nem engedték. Az angolok akkor együtt voltak a németekkel, most pedig ellenük... és meghagyták a cárnak: foglald el Konstantinápolyt, mi nem vagyunk ellene, csupán verd meg a németet. És a franciák szintén, a franciák nyíltan ki is mondták: végy, amit akarsz, csak szabadíts meg a némettől...

Unalmas volt Gyenyiszovot hallgatni, és Klim Ivanovics Szamgin sajgó gyomorral, türelmetlenül várta, hogy valami véget vessen ennek a tömör, súlyos beszédnek. A házat rendíthetetlen, langyos csendesség ülte meg, csupán egyszer csendült fel egy ékesszóló női hang:

— Eredj, mondd meg az ebadtának...

— A feleségem hadakozik — magyarázta Gyenyiszov. — Baj van a munkásokkal, nagy baj! — És mély sóhajtással fűzte hozzá: — Boldogult apám erre tanított: „A munkásnak előtted kell járnia, mint szerzetesnek az apátúr előtt." Bi-

zony... Most meg a munkás rabló lett, folyton csak törnizúzni akar, azonkívül pedig zabálni meg aludni.

Szamginnak ekkor eszébe jutott: jó ürügyet találhat arra, hogy elbújjon a gazda elől.

Kijelentette, hogy a megbízottak érkezéséig egyet-mást át kell olvasnia az ügyiratok között.

— Tessék, csak tessék — válaszolta Gyenyiszov sebesen. — A bőröndöcskéjét ide küldette a komám...

„Milyen körültekintő" — gondolta Szamgin, miközben körülnézelődött a világos szobában, melynek két ablaka az udvarra és az utcára nyílt; a sarokban hatalmas fikusz állt, s egy kép is volt: Jakobijnak a „Nyiva" díjával jutalmazott festménye, amely II. Katalin cárnőt és a svéd herceget ábrázolta. Széles, zöld dívány fölött lógott, az ablakokon kalitkák madarakkal, az egyikben méltóságos, piros begyű pirók sürgött, a másikban takaros szürke madárka üldögélt bánatosan a rúdon.

„Bizonyára csalogány" — állapította meg Szamgin.

Leült a díványra, cigarettára gyújtott, összehunyorította szemét és elgondolkozott. Gyomra azonban nyugtalanította, zavarta a gondolkodásban, és a gondolat lomhán öltözött bizonytalan szavakba:

„Igen, hát ilyenek..."

Emlékezete felidézett vagy két tucat vidéki várost, amelyben megfordult. Ilyen városok százával vannak. Gyenyiszovhoz és Frolenkovhoz hasonló emberek pedig bizonyára százezrével. Ők alkotják a kormányzósági városok lakosságának többségét. Tudatlan, de okos, dolgos emberek... Kezükben a kézműipar, a kiskereskedelem. Meg a falu is a kezükben van, ők látják el áruval.

„Természetesen lényegesen többen vannak, mint a gyári munkások. Ennek pontosan utána kell nézni" — határozta el Klim Ivanovics, miközben aggódva figyelt a hasában fortyogó, mennydörgésszerű robajra. Megalázó volt minden félórában kirohanni az illemhelyre, félbeszakítva fontos gondolatainak menetét, de valahányszor visszatért a díványra, visszatértek a gondolatai is.

Arra gondolt, hogy a gimnázium, főként pedig az egyetem, megfosztja ezeket az embereket sajátosságuktól, márpedig voltaképpen ebben rejlik a nemzet igazi arculata; a nyelv, a gondolkodás és az életmód e sajátosságában s mindabban, ami még őrzi a történelmi múlt hagyományait.

„A negatív jellemek és jelenségek ábrázolása közben irodalmunk figyelmen kívül hagyta ezeket az embereket. Ez a legfőbb bűne a bíráló, moralizáló művészetnek. A mi művészetünk át van itatva morállal."

Megjelent a gömbölyű háziasszony tálcával a kezében, és termetéhez — amely telt volt, akár a kelt tészta — egyáltalán nem illő, száraz, süvítő hangon tanácsolta:

— Hajtsa fel ezt a kis erőlevest, okvetlenül jót tesz a gyomrának!

Szamgin megitta, és alig tíz perc múlva már nyugodtabban érezte magát, mintha olajjal kenték volna be a belsejét.

Már alkonyodott, amikor megjelent a vidám, piros arcú Frolenkov, három paraszt kíséretében; az egyik szintén magas, széles homlokú, vörös hajú és falábú ember volt, bolyhos mancsában botot szorongatott, nagy orrú arcát szabályosan nyírt szakáll keretezte, szeme a dús szemöldök mögé bújt, hatalmas alakjára hosszú kék köntös feszült; a másik alacsonyabb termetű, kopasz, ősz szakállú, pisze orrú, vattázott bekecsben, csizmája valamilyen merev bőrből készült, s olyan volt, akár a tetőfedő vaslemez.

„Ilyen sok van" — állapította meg Szamgin, miközben figyelmesen szemlélte a harmadikat.

A harmadik övvé sodort sállal átfogott, prémes női kabátot és szürke nemezcsizmát viselt. Első pillantásra alacsonyabbnak látszott társainál, de csupán azért, mivel igen széles vállú volt. Fejét dús, göndör, ősz haj borította, hasonló szőrzet nőtte be arcát, szakállából nagy, egyenes orr meredezett elő, akár a harkályé, fekete szeme csillogott. Fejétől kezdve ez az ember bámulatosan csapzott volt, a lyukas kabátkából vattacsomók ágaskodtak ki, hasán a sál rojtja fityegett; mintha le akarták volna faragni, gyalulni, hogy ne le-

gyen ennyire széles és szögletes, de nem sikerült, így maradt bevágással, forgáccsal tele.

— Hát itt vagyunk — jelentette ki Frolenkov. — Hát ezek azok a megbízottak...

A csapzott paraszt fekete szeme végigfutott Szamgin arcán s miután rátalált szemére, kellemetlenül megállapodott rajta, valósággal rátapadt.

— Ő a japán háború hőse, Dudorov, Sztyepan, emez meg a mi bölcsünk, Jegerev, Mihajlo Sztyepanov...

— Én pedig Lovcov Makszim vagyok — mondta csengő hangon a csapzott külsejű. — Ezt a kettőt az ügy intézésével bízták meg, engem pedig a megegyezésre hatalmazott fel a közösség.

Megvetőn legyintett társai felé, akik úgy álltak az ajtó két oldalán, mint a silbakok.

— Üljetek le — mondta Gyenyiszov kelletlenül, mire azok ketten engedelmesen leültek; Lovcov pedig két lépést tett előre, megcsosszantotta lábát, mintha a padló szilárdságát próbálná és folytatta:

— Hogy ne húzzuk-halogassuk, hát én mindjárt...

— Megállj, hová sietsz? — kiáltott fel Frolenkov.

— Mindjárt azt követelem: közöljék, melyek a feltételek?

— Ah, Uramisten! — kiáltott fel Frolenkov.

— Mit kiabálsz, Anyiszim, nem ég a házad! Végy példát a komádról, úgy ül, mint a bronzszobor.

— Te pedig ne kötekedj, Lovcov! — tanácsolta mogorván a polgármester.

— Még hogy én kötekedem? Hiszen egyszerűen csak megmagyaráztam az ügyvéd úrnak, hogy miért küldtek.

A magasabb hangoknál Lovcov elcsuklott, hörgött. A muzsik két tenyerét az övül szolgáló sál mögé dugta, könyökét magasra emelte, úgy állt. Arcán csúnyán hullámzott a szőr, mintha nőne, átható tekintete ingerelte Szamgint.

— Megbízóm a következő ajánlatot teszi: visszavonja Peszocsnoje falu parasztjainak közössége ellen benyújtott keresetét, a közösségnek pedig vissza kell vonnia az ellene, Nogajcev ellen indított viszontkeresetét.

— Ennyi az egész? — kérdezte Lovcov.

— Igen. Az egész.

— Nem sok. De mi lesz a kárunkkal? Ki téríti meg a kárunkat?

— Mit nevez kárnak? — érdeklődött Szamgin, s nyomban részletes magyarázatot kapott:

— Kárnak a pénzösszegeket nevezik. Az ügyvéd, aki az úr előtt több mint három esztendeig húzta ezt az ügyet, és szintén okuláré alá rejtette a pimasz szemét...

— Nézd csak, hogy beszél, a bajkeverő! — szögezte le vidáman Frolenkov.

— Kivasalt belőlünk ezeregyszázhatvan rubelt, ez az első! Kilencszázötven rubelről nyugtánk is van tőle.

— Meghalt — emlékeztette Szamgin.

— Akkor az örökösökön követeljük — jelentette ki a csapzott paraszt. — Azután pénzt akarunk kapni a rétek négyévi használatáért, ez a második! A rétek bérlője ott van!

Lovcov fejével Frolenkovra bökött; a vidám, szép arcú ember feléje nyújtotta kezét, és ujjaival fityiszt mutatott; Lovcov azonban csak megrázta a fejét, és gyorsan, nyugodtan folytatta:

— Nálunk minden össze van számolva.

— Nálam is — mondta Frolenkov.

— Nogajcev úrtól ötszáz rubelt kívánunk kapni a költségekért, törvénytelen cselekedetéért, a barátokkal való cimborálásáért, a tervrajzok meghamisításáért.

— Ez az egész, a maguk követelése... naiv, semmi alapja — szakította félbe Szamgin, mivel érezte, hogy nem tudja visszafojtani ingerültségét, amelyet a fekete szempár makacs, rendíthetetlen pillantása keltett benne. — Nogajcev visszavonja a keresetet, és hajlandó kétszáz rubelt fizetni maguknak. Tartsák szem előtt: azt is megteheti, hogy nem fizet...

— Fizetni fog! — ellenkezett nyugodtan Lovcov. — És Frolenkov is fizetni fog.

— Ejha! — kérdezte tréfásan Frolenkov.

— Okvetlenül fizetni fogsz, Anyiszim! Ezerkilencszázhar-

minc rubelt. Bár a rendőrség segítségével vetted el tőlünk a szénát, mégis lopott jószág...

— Tessék csak nézni, hogyan beszél — panaszkodott Frolenkov. — Ej, te Makszim, mikor szelídülsz már meg, te megvadult tetű?...

Szamgin felállt, és dühösen kijelentette, csakis arról lehet szó, hogy Nogajcev megszünteti a pert, és fizet kétszáz rubelt.

— Többet nem mondhatok, és nem is fogok mondani — jelentette ki határozottan.

— Hát ti miért hallgattok? — kiáltott szigorúan Frolenkov a sántára és Jegerevre.

— De hát kik vagyunk mi? Amolyan tanúfélék — felelte Jegerev halkan, Dudorov pedig megtoldotta:

— Nekünk nem hisznek, ezért küldték Makszimot.

— Engem azért küldtek, mert ti gyávák vagytok... Nekem pedig nincs kitől félnem, úgyis eléggé meg vagyok ijedve — felelte Lovcov.

Gyenyiszov szintén fel akart állni, de csak legyintett:

— Menjetek a konyhába, Jegerev, teázzatok meg.

Lovcov pedig hátat fordított a két higgadt férfiúnak, és így szólt:

— Hát nem teheti? Értem: az úr a mi ellenfelünk. Majd szembeállítjuk a magunk ügyvédjét.

Elmentek, Frolenkov szorosan betette mögöttük az ajtót, és Szamginhoz fordult:

— Hát nem volna jó...

Gyenyiszov azonban mogorván félbeszakította:

— Kár volt elhoznod őket hozzám, komám. Én nem vagyok érdekelt ebben az ügyben. Most meg hírét fogják kelteni, hogy én is bele vagyok keverve ebbe a badarságba...

— És talán nem vagy belekeverve? — kérdezte Frolenkov mosolyogva. — Látta, Klim Ivanovics, milyen csökönyös volt az a hitvány paraszt? Szegény, mint a templom egere, nem sajnál senkit-semmit, csak hogy zavart kelthessen! És majdnem minden faluban akad egy-két effajta elvetemült. Börtönt járt, ide-oda toloncolták, most pedig idezsuppolta a ha-

tóság a szülőföldjére, hogy itt éljen, és nem utazhat el. Élni pedig egyáltalán nem képes, csak ártani tud. Csupán kára van a falunak az ilyenekből.

— Mind az ezerkilencszázötödik év bűne... Moszkva jól megkeverte a kását — fűzte közbe komoran Gyenyiszov.

— Igaz! — helyeselt Frolenkov. — Sokat vétett Moszkva miellenünk, Oroszország ellen, bizisten, így van.

— Meg kellene hallgatni, mit beszél az odakint — javasolta Gyenyiszov; nehézkesen talpra állt, és óvatosan kiment a szobából, de előbb megint zsörtölődve panaszolta: — Mégiscsak kár volt elhoznod őket hozzám, Anyiszim...

— No sebaj, kibírod — dünnyögte utána a szép Frolenkov, és leült a díványra Szamgin mellé. — Hát igen, Moszkva... Az ezerkilencszázhatodik évben visszaérkezett Posztnyikov, Szergej; idevalósi paraszt, a külvárosba; három évig Moszkvában élt, mint házmester, és azelőtt olyan csendes, szelíd munkásember volt... És akkor olyasmit művelt itt nálunk, hogy hamarosan lefülelték, Novgorodba vitték, és ott fel is kötötték. Nagy sietséggel csinálták a dolgot: déli egy órakor ítélték el, reggelre pedig kivégezték. Én tanú voltam ebben az ügyben: hát elállt a szemem-szám! Ott áll, borzasan, és úgy beszél a bírákhoz, mint aki parancsol.

Frolenkov szelíden mesélt, két kezével nyugodtan simogatta szakállát, eligazította a mellényét, pirospozsgás arca nyájasan mosolygott.

„Úgy oktat, mint egy kölyköt" — állapította meg Szamgin, szintén nyájasan.

— Hát persze, Moszkva. Kiverekedte magának a Dumát. A Duma persze... haszonnal is járhat. Minden az emberektől függ. Tőlünk Nogajcev került a Dumába. Az ötös esztendőben bizony kissé megtépázták a parasztok, hát megijedt és eladta a földecskéjét Gyenyiszovnak, a ligetecskét pedig én vásároltam meg. Most pedig megint visszavágyott földesúrnak... És rajtavesztett. Alázatos és bölcs, Tolsztoj grófban hisz, de mohó. Olyan mohó, hogy mi valósággal nevetünk rajta: mohó, de ügyetlen.

Lassan megnyílt az ajtó, bepillantott a polgármester, in-

tett; Frolenkov felállt, elmosolyodott, és Szamginra kacsintott.

— Hív. Menjünk.

Kimentek a folyosóra, és megálltak a sarokban egy nagy szekrény mellett; fent a falban négyszög alakú ablak volt, amelyből ráhullott a fény a szekrény ajtajára, s jól hallatszott Lovcov hangja:

— Te, Jegerev jó tíz évvel öregebb vagy nálam, mégis ostobább. Talán csak tetteted magad, hogy könnyebb legyen az életed, mi?

— Hagyd el, Makszim, ismerjük már a te mondókádat...

— Hát hihet nekik a paraszt? Láttad valaha is, hogy törődtek velünk? Csak egy gondjuk van: a bőrét is lenyúzni a parasztnak. Milyen előnyöd származott belőlük? Minekünk ugyan nincs előnyünk őbelőlük, csak az erőnket pazaroljuk.

Szamgin jól tudta, hogy ablak alatt hallgatózni nem dicséretes cselekedet, Frolenkov azonban széles hátával beszorította a fal és a szekrény közötti zugba. Hallani lehetett, hogy odabenn szürcsölik a teát a csészealjból, a téglához fenik a kést, a pengét próbálgatva, és egy vénasszonyos hang zsémbesen megszólal:

— Te inkább csak igyál, igyál, locsogó! Vigyázz, megint a rendőrségre kerülsz.

Fojtó, zsíros konyhaszag áradt ki sűrű folyamban az ablakon.

— Lám, Dudorovnak levágták a fél lábát, „az egyház és a haza dicsőségére", mint az iskolás gyerekek éneklik. Most megint vagdosni kezdik a parasztnak a fejét, kezét-lábát, és miért? Kinek a hasznára eszelték ki a háborút? Neked, vagy Dudorovnak?

— A hitvány kutyája! — suttogta Frolenkov vidáman; Klim Ivanovics Szamgin kisiklott a háta mögül, és visszatérve a szobába, ezt gondolta:

„Bizony, ártalmas parasztocska. Napjainkban, amikor ismét felvetődik a kérdés: »Vajon összefolynak-e a szláv patakok az orosz tengerbe, vagy kiszárad-e...«"

A szoba közepén Gyenyiszov állt, s a padlóra bámult; hasán összekulcsolta kezét, és lassan forgatta vaskos ujjait; a vendégre pillantott, és megrázta fejét:

— Nincs értelme, Makszimkával nem lehet zöld ágra vergődni!

— Az a szándékom, hogy Peszonocsnojéba utazom, és közvetlenül beszélek a parasztokkal — jelentette ki Szamgin. Erre Gyenyiszov felélénkült, szétvette a kezét, és csípőjét simogatva, magabiztosan magyarázta:

— Ennek sincs értelme. A parasztok nem értik a törvényt, hozzászoktak a törvénytelen élethez. És kár volt Nogajcevnek háborgatni az ügyvéd urat, bizisten kár! Gondolja csak meg, mit jelent egyezkedni? Annyit jelent, mint elárulni az érdekeket. Csak bízza rám, Klim Ivanovics, ezt az ügyet, rám meg a komámra, mi majd megtaláljuk a békés megoldást.

Megjelent Frolenkov, és mosolyogva újságolta:

— Szitkozódnak. Megittak egy üvegecskével, és megoldódott a nyelvük.

— Hát a szesz is: eltiltották, most mindenütt kisüstit, rozspálinkát főznek, faszeszt vedelnek — kezdte Gyenyiszov mérgesen; Frolenkov pedig vidáman, de némi irigységgel fűzte hozzá:

— A kolostor pedig suttyomban árulja a vodkát, üvegenként öt rubelért.

— Teához, teához! — hívta a társaságot a felcicomázott Szofja; karon fogta Szamgint, és gondterhesen faggatni kezdte:

— Egyetért-e azzal, hogy a vallási gondolkodás felé fordulás kiszabadítja az értelmiséget Hegel és Marx filozófiájának ködéből, hazafiasabbá változtatja, és hogy ez Merezskovszkij érdeme?

— Meg sem érti az ember, miről érdeklődik! — dörmögte Gyenyiszov elragadtatással, és rávert lánya hátára. Elragadtatásához csengő kacajjal csatlakozott Frolenkov, s hozzátette:

— Olykor összegyűlnek, az ifjúság, és aztán elkezdenek

licitálni! Az ember ül, hallgatja, és csakugyan... Minden szó orosz, de az értelmét nem lehet megtalálni!

Klim Ivanovics Szamgin észrevette, hogy az apák gyönyörűsége — a testi és a lelki szülőé — nem hagyja közömbösen a lányt: pirospozsgás arca önelégülten lángol, kerek, apró szeme kéjesen hunyorog. Szamgin nem szerette azokat az embereket, akik sokat kérdezősködnek. Nem tetszett neki ez a telt idomú leányzó sem, aki olyan puha volt, mint a pehelypárna; Szamgin örült, hogy a két apa megakadályozta a válaszolásban, s ezzel kiverték Szofja fejéből a kérdését, és az egy másikat tett fel:

— Ismeri Pilnyikov professzort? Igen? Milyen szellemes és tehetséges ember, ugye? Ősszel eljárt hozzánk vadászni... Rengeteg a vadliba nálunk a tavon...

— Hát igen, vad akad — fűzte közbe kétkedőn Gyenyiszov, lánya pedig tovább mesélt:

— Hárman voltak: az egyik költő, hatalmas ember, és szeret enni, a másik nem tudni, kicsoda.

— De tudni — szólt Frolenkov. — Valami elcsapott hivatalnok, Tagilszkij nevezetű.

„Névrokon" — gondolta Szamgin, de megkérdezte:

— Milyen külsejű?

— Kellemetlen — felelte a lány, és összeráncolta orra tövét.

Szamgin önkéntelenül helyeslőn bólintott.

— Nem nagy, olyan girhes. Ősz. Hallgatag — fűzte tovább Frolenkov keresztlánya szavát.

A lány megint okos kérdésekkel hozakodott elő, Szamgin pedig, akit már meglehetősen felbosszantott, kisebb szónoklatot vágott ki.

— Magát nagyon sok minden érdekli — kezdte és igyekezett szelíden beszélni. — Nekem azonban úgy rémlik, hogy napjainkban valamennyiünk és minden egyes érdeklődésének a háborúra kell összpontosulnia. Nem valami sikeresen hadakozunk. Hadügyminisztertink nagy zajjal nyilatkozott a sajtóban háborús felkészültségünkről, de kiderült, hogy nem igaz. Ebből az következik, hogy a miniszternek

nem volt világos képe a rábízott felszerelés állapotáról. Ugyanezt lehet elmondani a közlekedésügyi miniszterről.

Rámutatott, hogy mennyire nem alkalmas az úthálózat a honvédelem céljaira, majd óvatosan a pénzügyminisztérium tevékenységére fordította a szót.

— Adósságból élünk, a francia bankárok kölcsöneiből, vagy húszmilliárd frankkal tartozunk már.

Azzal a céllal kezdett beszélni, hogy betömje a száját ennek a felvilágosult leányzónak; de hamarosan meggyőződött róla, hogy hatásosan játssza szerepét. Meggyőzte erről Frolenkov és Gyenyiszov feszült figyelme; a két koma moccanás nélkül, mozdulatlanul ült, olyannyira, hogy Frolenkov, aki egyik kezében mézzel teli teáskanalát szorongatta, a másikban pedig poharát tartotta, nem tudta rászánni magát arra, hogy a kanalat szájába irányítsa, és az olvadó méz lecsöpögött az abroszra; mikor pedig szótlan életepárja végre odasúgott valamit, válaszul dühösen kivicsorította fogait. Gyenyiszov hátradőlt a székben, kidüllesztette szemét, súlyos kezét leánya kerek vállára fektette, és szuszogva sóhajtozott. A mocsarak között elvesző kicsiny város neves polgárainak ilyen szemléltetőn megnyilvánuló figyelme ékesszólásra serkentette Klim Ivanovicsot, s egyúttal reményekre jogosította: míg figyelte őket, mellékesen arra emlékeztette önmagát, hogy ilyen emberek milliószámra akadnak, és bátrabban, határozottabban beszélt tovább.

— Ehhez tegyék még hozzá, hogy nálunk lehetséges a fantasztikus, torz elem is, ami elképzelhetetlen Európában. Raszputyinra gondolok. Annak, amit a cárnéra és a cárra gyakorolt befolyásáról beszélnek, a fele bizonyára a képzelet szüleménye, pletyka. De mégis tény: a cári családban bizonyos szerepet játszik egy... sötét, műveletlen, megveszthetetlen ember. Hallották tegnap a prédikátort, akit én ismertem fiatal korában, amikor asztalos volt. Ez az ember... szánalmas valaki, hogy úgy mondjam, zavaros fejű. De becsületes, őszintén hisz Istenben, szereti embertársait. Raszputyin, minden jel szerint, nem ilyen.

Frolenkov nem állta meg tovább szó nélkül; kanalát a

pohárba dugta, megmarkolta szakállát az állán, és megingott, felcsikordult alatta a szék.

— Hát bizony ez úgy cseng, mint az igazság! . . .

— De mit tegyünk? — kérdezte bánatosan Gyenyiszov. — Ó, istenem . . .

— Ki kell szélesíteni az élet iránti érdeklődési körüket — tanácsolta Klim Ivanovics oktatóan. — Maguk, a számtalan kormányzóság, kerület, iparos-falu lakosai, maguk az igazi Oroszország . . . maguk a valódi gazdái, maguk az erő, maguk a milliók. Nem a milliomosoknak, nem a hivatalnokoknak, hanem éppen maguknak kellene kormányozni az országot, maguk a demokrácia . . . Nem Nogajcevokat kellene a Dumába küldeniük, maguknak kellene odamenniük.

— Hát az üzlet? Az üzlettel mi lesz? — kérdezte Frolenkov sopánkodva.

— Az üzlet . . . csupa baj! — bődült fel zordul Gyenyiszov. — A háború . . . Nincs nyugalom! Az üzlet nyugalmat követel.

— Hát bizony, a parasztok ott kint a konyhában — emlékezett Frolenkov.

— Küldd őket a pokol fenekére! — ordított komoran Gyenyiszov. — Menjenek a fogadóba. Holnap, mondd meg nekik, majd holnap beszélünk! Klim Ivanovics, csak bízza ránk ezt az ügyet. Mi majd megmondjuk Nogajcevnak . . . megírjuk. Gyerekjáték. Csak ne nyugtalankodjék. Úgy ismerjük a parasztot, mint a tenyerünket!

Frolenkov kiküldte feleségét a parasztokhoz, maga pedig felállt, átment a szomszéd szobába, és szólította a házigazdát:

— Gyere csak ide, komám!

Szofja felhasználta az apák távozását és megkérdezte:

— Olvasta Rogyionovtól a „Bűnünk"-et?

— Nem — felelte szárazon Szamgin.

A lánynak melege volt, erősen kipirult a melegtől és a teától, csipkés kendőjével legyezgette kövér arcocskáját, a párnás kacsó Szamgin szeme előtt suhogott.

„Szobalány" – állapította meg; Szofja pedig fürgén, sietve magyarázta:

– Pompás könyv, az írója zemsztvofőnök Borovicsiban. Olyan ijesztően írta le a saját parasztjait, hogy Pilnyikov professzor, aki szintén Borovicsiból való, kijelentette: „Mindez igaz, Rogyionov azonban vissza akarja állítani a jobbágyrendszert." Mondja: a jobbágyrendszert nem lehet már felújítani?

– Hát maga szeretné, hogy visszaállítsák?

– Én nem értek a politikához, nem szeretem. De tenni kell valamit a parasztokkal, hisz olyan...

Frolenkov kipillantott az ajtóból és megkérdezte:

– Játszik kopogósat?

– Nem.

– Hát ramslit?

– Úgy rémlik, azt tudok.

– Akkor parancsoljon! Vacsoráig eljátszunk.

Klim Ivanovics elégedett volt szereplésével, a két koma egyre jobban megnyerte tetszését; szívesen ült kártyához, szerencsével játszott, 83 rubelt nyert, s amikor zsebre dugta a pénzt, gyanú villant fel benne:

„Mintha baksist adnának. De különben miért? Néha igazságtalan vagyok az emberekkel?"

Azután bőségesen megvacsoráztak, alaposan a pohár fenekére néztek, Szamgin maga sem tudta, hogyan került ágyba; Gyenyiszov keltette fel déltájban.

– Fel kell kelni, különben nem éri el a vonatot – figyelmeztette. – De talán maradhatna még egy napocskát velünk? Nagyon a szívünkhöz nőtt ám! Összehívnánk vacsorára néhány embert, ötöt-tízet, aztán elbeszélgetünk, jó?

Szamgin kijelentette, hogy ő is nagyon örülne az ismeretségnek, de nem maradhat, mert Rigába kell utaznia.

– Megint háborús ügyekben? Eh, a háború, a háború...

Borovicsiig vagy három óráig rázódott a puha rugójú, kényelmes tarantaszban, Borovicsiban éppen elérte a vonatot, Novgorodban pedig megismétlődött mindaz, amit egyszer már átélt, csak sűrítve.

A tisztekkel zsúfolt restiben a katolikus szerzeteshez hasonlító, borotvált képű kis öreg pincér helyet talált Szamginnak egy babérfától beárnyékolt sarokasztalnál, melynek kétharmadát tányéroszlopok foglalták el, s a szabadon maradt részre lerakta a terítéket: e művelet közben közölte, hogy a rigai vonat késik, és nem tudni, mikor érkezik, az állomás zsúfolva van szibériai katonákat szállító szerelvényekkel, akiket sebesen a frontra irányítottak, és feltartóztattak két, Petrográd felé haladó sebesültszállító vonatot.

— Aztán meg a lengyel menekültek is ott szoronganak...

„Tudja, mit mondjon a Városok Szövetsége[36] tagjának" — állapította meg Szamgin, és megkérdezte:

— Fejetlenség van?

— Belegabalyodtak önmagukba, nézni is fáj — jelentette ki a kis öregember.

A kések és villák munkájának megszokott, békés zaja most újszerűen csengett: magába olvasztotta a kardhüvelyek harci csörömpölését. Az ablakon túl, a peronon, fúvószenekar zengett, üvöltött és harsogott, a zenét minduntalan elfojtotta a tolatómozdonyok átható füttye, a váltókezelők izgatott sípolása, valahol a közelben katonadal zúgott. A fesszes vállszíjjal átfűzött tisztek serege hetykén és igen lármásan viselkedett. Sok nő és virág volt, pezsgősüvegek pufogtak, az étterem közepén levő nagy asztal mellett egy kétágú szakállú, magas homlokú, kopasz, frakkos férfi állt, és magasan, majdnem a feje fölött tartva borospoharát, szónokolt. Szamginhoz csupán szófoszlányok jutottak el:

— A mi hibánk... Nem kellett volna... Mi is megtehettük volna ezernyolcszázhetvenegyben... És kis államok csoportja helyett egyetlen Németország lett.

— Nyu-galom, apuskám! — rikoltotta egy csengő, fiatal hang. — Visszavetjük a poroszokat az eredeti állapotukba. Hadseregünkre, hur-rá!

Szívesen hurráztak, bár összevissza. Valaki ezt javasolta:

[36] *A nagypolgárság és a földbirtokosok szervezete, célja a hátország és az utánpótlás megszervezése volt.*

— Őfelsége egészségére...
— Abbahagyni!
— De m-miért?
— Ki merészeli?
— Kocsmában nem helyénvaló az uralkodót éltetni!
— Helyes!
— De engedelmet...

Kicsiny, cingár katonatiszt lépett boldog mosollyal a babérfához, és tördelni kezdte az egyik ágat. Tetőtől talpig vadonatúj volt: csak úgy ragyogtak rajta a szíjak, csatok. Nagy szeme csillogott. Fekete kecskeszakállban végződő, cigánybarna, hegyes orrú ábrázata ezt a gondolatot keltette Szamginban:

„D'Artagnan."

Derekasan felönthetett a garatra: tántorgott, keze bizonytalanul matatott, az ág sehogy sem akart letörni, ekkor nekifogott, hogy kiráncigálja kardját a hüvelyből. Szamgin felállt a székről, mivel arra gondolt, hogyha ez a harcfi egyszer elkezdi fűrészelni vagy vagdalni a babért... Sietve odábbment, és megállt az ablak előtt.

Odafutott a kis öreg pincér:

— Ha szabad, én majd késsel...

A tiszt mosolyogva pillantott rá és feldünnyögött:

— Takarodj — s meglendítette kardját; hátratántorodott és belevágott a fába: néhány levél hullott le, s a kard az asztalon tornyosuló tányérokra sújtott.

Klim Ivanovics hirtelen valami rivallást, bődülést hallott, s kinézett az ablakon: közvetlenül mögötte, csupán a kettős üveg által elválasztva, szakállas, nagy fogú ábrázatok vágtak szörnyű fintorokat. A katonatiszt kardja nem ijesztette meg, e két arc láttán azonban megremegett. És már nem is kettő, hanem öt, tíz, sőt több. Fogaikat vicsorgatják, és valószínűtlen gyorsasággal sokasodnak. Ketten hadonászva mesélnek, és nevetésre fakasztják a szorosan összeverődött, alaktalan, kövezetszürke embereket; a nevetés nem hallatszik be. Mind közelebb nyomulnak az ablakhoz, képesek benyomni az üveget, és betörnek az étterembe.

Néhány másodpercig Szamgin az ájuláshoz közel érezte magát. Már úgy rémlett, hallja az üvöltő, állati röhejt, és ez a nevetés elnémítja a zenekar rézhangszereinek jajongását és recsegését, a mozdonyok füttyét, a váltókezelők sípjelét.

Két vasúti csendőr a vagdalkozót vezette, kövér tiszt kísérte őket; a kis öreg pincér, miközben a tányérok cserepeit szedegette, zsörtölődve mesélte:

— Mindennap ilyesmit művelnek. Ez ma a második, egyet már bevittek a parancsnokságra: belopózott a női illemhelyre, és fitogtatni kezdte a hölgyeknek a maga kiválóságát.

— Kávét hozzon, kávét — kérlelte Szamgin, miközben a szeme sarkából az ablakra sandított, és zsebkendőjével törülgette az izzadságot arcáról és nyakáról.

A nagy asztalt körülvevő katonák és civilek, férfiak és nők, állva, pohárral kezükben, rázendítettek az „Isten, óvd a cárt" himnuszra, elkeseredetten, fülsiketítően ordítottak, és bizonyára nem hallották, hogy rosszul, hamisan énekelnek. A bősz éneklés megszakadt az „erős hatalmat" szavaknál, mivel valaki metsző hangon felsüvített:

— Hogy merészelnek kételkedni a cári hadsereg erejében?

— Be kell függönyözni az ablakokat — mondta Szamgin, amikor az öreg pincér felszolgálta a kávét.

— A függönyöket elvitték a kórház számára. Persze hogy kellene. A katonáknak nem adnak vodkát, de tessék csak megnézni a tiszteket... Bizony nem csupán pezsgővel táplálkoznak, élnek erősebb italokkal is...

Szamgin oldalvást az ablakra pillantott. Kevesebb katona volt a peronon, vagy hárman azonban egészen közel álltak az üveghez; homályos, elmosódó arcuk mozdulatlan volt, mégis megőrzött valami borzongatót a hangtalan nevetésből, amely az imént még úgy eltorzította.

„A haza védelmére sereglettek össze — gondolta Szamgin. — Vajon hogyan képzelik el maguknak hazájukat?"

Ez az érdekes kérdés nyomban szokatlan élességgel döbbent elébe, szegeződött neki, s Klim Ivanovics hamarosan rábukkant a válaszra:

„A haza fogalma felfoghatatlan az átlagember számára. Mi nem vagyunk oroszok, mi szamaraiak vagyunk. A haza intellektuális erejű fogalom. Ha nem ismerjük történelmét, akkor hazánk nem is létezik."

Az étteremben egyre fogyatkozott a vendégsereg, egymás után tűntek el a nők, a lárma azonban fokozódott. Egy Szamgintól távoli sarokra összpontosult, ahol néhány tekintélyes külsejű civil, három katonatiszt és egy hadbiztosi egyenruhás, kopasz férfi ült, akinek szivar fityegett a foga között, és bal orcáján kereszt alakú tapasz feketéllett.

— Tanulni kellene nekünk, tanulni, nem pedig verekedni — magyarázta öblös basszusban. — Verekedni csupán a törökökkel tudunk, de azokat nem szabad ütnünk...

— Bismarck azt mondta...

— Meg is halt.

— Mindnyájan meghalunk...

„A történelem az értelmiség kulturális tevékenységének eredménye. Természetesen így van. Az osztályok történelmi szerepéről szóló tan? Ez csupán a társadalmi ellentétek elméleti megmagyarázására irányuló meddő kísérletek egyike. Nem a burzsoá, nem a proletárok írják a történelmet, hanem egy harmadik valaki."

„Egy szürkeruhás?" — villant fel alkalmatlanul Szamgin emlékezetében.

Belebámult a kávé kicsiny fekete körébe, melyet szűk határok közé szorított a csésze széle, és egyre sietősebben igyekezett elnémítani a bensejében feltámadó kérdést, s egyúttal különböző mondatfoszlányokat halászott ki a zsivajból.

— Számomra a haza: olyasvalami, ami nélkül nem tudok teljes életet élni.

— Uraim! Engedjék meg emlékeztetnem önöket: itt nincs helye politikai vitáknak — kiabált valaki meggyőzőn.

„És önmagunkkal való vitáknak" — tette hozzá Szamgin, gépiesen folytatva a vitát: „Nem igaz: Párizsban érdekesebb, kellemesebb az élet, mint Péterváron..."

— Azért veszítettünk Lengyelországban, mert elárulnak a zsidók. Erről nem írnak még a lapok, de már beszélnek róla.

— A lapok a zsidók kezében vannak...

— Ezen Isten által hazájától megfosztott fajnak árulása már igazolódott — kiabált a magasabb régiókban sikongó, metsző hangon egy férfi, akinek tar feje alakra tyúktojáshoz hasonlított, és vörös arca gyér, szürke szakállban végződött.

— Ördög vigye! De engedelmet: nekem, mint földbirtokosnak, van-e jogom a gazdaságom érdekeiről beszélni?

— Nincs. Háború idején a polgárok valamennyi jogát törvényesen bitorolja az uralkodó.

Élesen felcsörömpölt a kis harang, és kiáltás harsant:

— Személyvonat Riga felé bejár a...

Eszeveszetten felcsikorogtak a székek és az asztalok, csúszkáltak a padlón, edény csörömpölt, s valaki eszelősen feljajdult:

— Uraim! Ebben a sorsdöntő órában...

— Már miért sorsdöntő, az ördögbe is?

Tíz perc múlva Szamgin egy másodosztályú kocsiban ült. A kocsi öreg és rozzant volt, recsegett-ropogott, s oly hevesen ugrándozott, mintha ki akarna ugrani a sínből. Csörömpölése és görcsös rázkódása azt az érzést keltette Szamginban, hogy ez az utasokkal zsúfolásig megtömött kocsi igen könnyű lehet, és kevés biztonságot nyújt. A három kis lámpa — egy-egy a két ajtónál, a harmadik a kocsi közepén — homályosan világította meg a párnázott üléseken elhelyezkedő utasokat; mindegyik sorban hárman ültek, dülöngéltek, és azt lehetett gondolni, hogy ők rázzák a kocsit. Szamgint egy nagy, kövér nőszemély lökdöste, s minduntalan a vállára dőlt; barnáspiros bőrkabátot viselt, vöröskereszttel a mellén, fején barnáspiros sapka, térdén kis bőröndöt szorongatott két kezével; aludt, feje az ülés támláján csúszkált, orrán át sípolva vett lélegzetet, súlyos teste hullámzott; a kocsi döccenései olykor felriasztották, és ébredezve, panaszosan, halkan mormogta:

— Ah, istenem, bocsánat...

Az ablaknál egy zekés ember ült és dohányzott; fején selyemsipka volt, ősz szakálla füstölgött, dülledt szemével a szemközt ülő utasra nézett; ennek az embernek az arca

egy dán dog nemes pofájára emlékeztetett, az alsó része túlságosan előrenyúlt, homloka pedig szinte hátrafelé lejtett, a tarkója irányában; mellette még két utas szunyókált, az egyik hangtalanul, a másik sajnálkozó, mérges cuppogással. A félhomály valamennyi utast torznak mutatta, s ez nagyon jól megfelelt Szamgin hangulatának; fáradt volt, összetört, izgatott, és valósággal belezuhant ebbe a Hieronymus Bosch ecsetjére illő zűrzavarba. Szomorúan ötlött eszébe a tucatnyi templom által a földhöz szegezett kicsiny városka, Gyenyiszov meleg, barátságos háza, az okos, szép Frolenkov.

A kockás plédbe burkolózott, dog ábrázatú ember fojtott hangon így beszélt:

— Tudod, a gazdának értenie kell a gazdasághoz, ő azonban tudatlan, semmihez sem ért. A cári lövészek kaszárnyái alapjának lerakásánál természetesen jelen volt. „Csodálatos dolog, szólt, összehordanak mindenféle szemetet, megöntözik valamivel, és erős anyag lesz belőle."

— Megállj, várj csak — rikoltozott basszus hangon, örömmel az őszszakállú. — Hisz ez pompás, ez az ő véleménye az államról!

— No, aligha képes ő ironizálni!

„A cárról beszél" — állapította meg Szamgin, és lehunyta a szemét. A teljes sötétségben a hangok mintha tisztábban csengtek volna. Hallani lehetett, hogy elöl, a következő szakaszban, az ajtó mellett, egy gyenge hangocska csordogál, minduntalan száraz, halk köhögés szakítja meg, de egyre csak csordogál, és szabatosan ejti a szavakat.

— Már csaknem gyarmat vagyunk. Kohászatunk hatvanhét százaléka Franciaország kezében van, a hajóépítőiparban a francia tőke hetvenhét százalékkal szerepel. Bankjaink alaptőkéje összesen ötszáznyolcvanötmillió, ebből idegen tőke négyszázharmincnégy, ez utóbbi összegből pedig a francia kétszázharminckétmillió.

„Bizonyára valami ágrólszakadt — gondolta Szamgin. — Egy másik Tagilszkij, aki belezavarodott a számokba."

— Azért harcolunk, mert Poincaré úr revánsot kíván venni ezernyolcszázhetvenegyért, vissza kívánja kapni azt az

ércben gazdag vidéket, amelyet a németek negyvenhárom évvel ezelőtt vettek el tőle. A mi hadseregünk a zsoldos szerepét játssza...

A halk beszédet felháborodott kiáltás szakította félbe:

— Ó, hát erről van szó?! Ön az anarchista Lenin nézeteit vallja, nemde? Ön úgynevezett bolsevik?

— Nem, nem vagyok bolsevik.

— Ó, elég! Értem a szót...

— Lenin azonban olyan ember, aki kitűnően tud számolni a...

— Várj csak, Igor — avatkozott közbe egy harmadik hang; a negyedik pedig basszusban harsant:

— Veszekedni ráérünk.

— Tehát azt mondja, Lenin?

— Rosszul számolnak minálunk — jelentette ki az őszszakállú és bólintott.

— Legfőbb iparágunk, a textil, teljesen a mi kezünkben van!

— Vagyis a Vtorovok és Rjabusinszkijak kezében.

— Nos, hát hogy is lehetne másként?

Megint felcsendült a gyenge hang, s eleinte alig tudott áttörni a megélénkült zsivajon, azután Szamgin ezt hallotta:

— Ha elvetjük a proletárdiktatúra fantasztikus eszméjét, miniszterein sokat tanulhatnának Lenintől: kivételes tudású és tehetségű közgazdász... Igen, nézetem szerint, a munkásosztály diktatúrája is...

Élesen füttyentett a mozdony, és rögtön utána mintha nekiütközött volna valaminek: felcsörömpöltek a kocsik, valami pattant, megcsikordult a fék; a bőrkabátos, vöröskeresztes nő talpra ugrott, bőröndjét nekivágta Szamgin vállának, és felkiáltott:

— Ó, istenem, istenem, mi történt, mi történt?

Az utasok mind felriadtak, felugráltak, egymást taszigálva az ajtókhoz futottak.

— Kisiklottunk — jelentette ki Szamgin, s erősen hozzásimult az ülés támlájához; minden erejétől megfosztotta a

hirtelen rázkódás, robaj, az utasok közt kitört pánik. Valaki már csitította a riadt embereket.

— Az állomás bejárata előtt lecresztették a szemafort. A mozdonyvezető derék legény...

— Látja? — korholta a hölgy Szamgint. — Maga pedig már kiabál: kisiklottunk!

— Nem kiabáltam.

— No, már hogyne?! Hiszen hallottam! A Városok Szövetségétől jön?

És felháborodottan nyomban arról kezdett beszélni, hogy a Városok Szövetsége olyan szervezet, amely maga sem tudja, miért létezik, mi a feladata, melyek a jogai.

Szamgin dühösen kijelentette, hogy a Szövetség bírálata korai, mivel csak most kezdi el munkáját; a hölgy azonban határozottan ellenkezett:

— Már most is zavarnak bennünket, a Vöröskeresztet, zavarják a hadbiztosságot...

A dog képű utas hanyagul közbevetette:

— A Szövetségek, a zemsztvóké és a városoké, nagyon jól tudják, mit akarnak: ők Miljukov seregének tartalékai, úgy ám. Bezárják a Dumát, és egyszerre csak megjelennek mint politikai szervezet, bizony kérem!

Szamgin kelletlenül, indulatszavakkal, vállvonogatásokkal, kérdésekkel vitatkozott. Maga sem képzelte el teljesen világosan a Szövetség céljait, és megnyerte tetszését az a gondolat, hogy a demokratikus erők a Duma pártjain kívül tömörülhetnek. Kificamodott és szolgálatkész emlékezete, akarata ellenére, nyomban gúnyosan odasúgta: „Összehordanak mindenféle szemetet, megöntözik valamivel, és erős anyag lesz belőle..." Az e szervezetről való vitatkozást és töprengést azonban megzavarta egy kellemetlen, egyenesen nyomasztó élmény: meg volt győződve róla, hogy öt perccel ezelőtt Tagilszkij haladt el mellette. Igen, kétségtelenül Tagilszkij, csak méretei zsugorodtak össze. Lassan ment, lába elé nézve, az utasok taszigálták, ő dülöngélt, a kocsi falához simult, s néhány pillanatig lehajtott fejjel állt, valósággal mellére támasztotta széles, borotvált állát.

A vonat állt, a felriadt utasok hangja jóval érthetőbben csengett, mint azelőtt, majdnem mind ingerülten, mérgesen kiabáltak; s jól hallhatón csorgott Tagilszkij tempós beszéde:

— Oroszország nemzeti vagyonát százhúsz milliárdra becsülik, ha nem tévedek. Ebbe a vagyonba bele kell számítani a kiöregedett urali gyárakat és olyan tárgyakat is, mint például egy ezernyolcszáznegyvenötből származó fúrópad és egy ezernyolcszázharminchétben készült gőzkalapács, amelyek a jekatyerinburgi vasúti műhelyekben működnek...

— Kincstári, hivatalnoki gazdálkodás...

— Textiliparunkban még most is működnek hetvenes évekből származó gépek. A nemzeti vagyonba bele kell számítani a parasztság fa-szerszámait: az ekéket, a boronákat...

„Folyton csak számol, számol... Furcsa életcél — számolni" — gondolta Klim Ivanovics ingerülten, s már nem figyelt Tagilszkij szárazon zizegő szavaira, amelyek úgy hullottak, akár a homok.

Éppen ekkor a mozdony kurtán füttyentett, megrántotta a vonatot, vagy egy percig szép lassan húzta, azután megint megtorpant; s a csörömpölő, csikorgó vagonok, a felharsanó fütty közepette hirtelen kürtjel zendült, és szilaj vezényszó szállt:

— Vi-gyázz!

E mérges hangocska megint a kis púpos lánykát juttatta eszébe Szamginnak:

„Maguk meg mit lábatlankodnak itt? Nem a maguk gyerekei!"

A mozdony ekkor ismét füttyentett, és szinte mérgesen megrántotta a kocsikat, amivel azt idézte elő, hogy a bőrbe bújtatott hölgy Szamgin térdéhez, és az ősz szakállú utas a vállához kapott.

— Ah, istenem... Pardon. Szörnyű, hogyan vezetnek minálunk ezek a masiniszták — jelentette ki a hölgy, majd rövid gondolkodás után hozzátette: — Mintha szekeret hajtanának.

— Két perc múlva indulunk — hirdette ki a kalauz, aki végighaladt a kocsin.

Még sohasem voltak ilyen gyötrelmesen hosszadalmasak a percek Klim Ivanovics Szamgin számára. Később nemegyszer visszaemlékezett erre az álmatlan, izgalmas éjszakára, és úgy vélte, éppen ezen az éjszakán alakult ki végleges magatartása az élet, az emberek iránt.

A vonatot előrerántó hirtelen lökés a mozdonyvezetőre terelte gondolatait:

„Egy félművelt emberre, holmi lakatosra bízták rá több száz ember életét. Száz meg száz versztán keresztül viszi őket. Megőrülhet közben, kiugorhat, elfuthat, megütheti a guta. Az emberek iránt táplált dühéből is szerencsétlenséget okozhat, nem kímélve saját életét. Felelőssége vele szemben . . . az emberekkel szemben jelentéktelen. Az ötös évben a Nyikolajevszkij-vasútvonalon az egyik mozdonyvezető a büntetőszakasz szeme előtt szöktette el a forradalmár munkásokat . . ."

„Az ember hatalma az egyén hatalma, így adatott ez mindörökre. A világot végeredményben mégis az egyének mozgatják. A tömegek éppen az egyének érdekei miatt indultak egymás irtására. Ilyen a világ. »Így volt, így is lesz.«"

„Meg kell szabadítanom emlékezetemet a könyvek porának szennyétől. Ez a por csupán az én elmém fényében ragyoghat fel a szivárvány színeiben. De nem teljes egészében, persze. Vannak benne valódi gyönyörűséget tartalmazó szemcsék is. A szó zenéje becsesebb a hang zenéjénél, amely gépiesen, hét hangjegy kombinációjának változataival hat érzékeimre. A szó mindenekelőtt az ember önvédelmi fegyvere, vértje, páncélja, kardja, tőrje. A felesleges mondatok elnehezítik az értelem munkáját, játékát. Az idegen szó kioltja gondolatomat, eltorzítja érzésemet."

Semmi új nem volt ezekben a gondolatokban, de szilárdabb összefüggésben és nagyobb biztonsággal jelentkeztek, mint bármikor azelőtt.

Hajnalban a vonat a hóvihar kavargása, a szél süvöltése

és jajongása közepette lassan begördült a zűrzavarosan sürgő, katonáktól zsúfolt városba. A pályaudvaron szorongtak, a szél kergette őket az utcákon, csoportostul vagy magányosan, gyalogszerrel baktattak, lóháton igyekeztek, vagy zöld szekereken rázódtak, ágyúkat vontattak. S a hidegen kavargó, sűrű hótömegben mindenütt szürke figurák mozogtak, tűntek fel, fegyvertelenül vagy puskával vállukon, borjú alatt görnyedve. Hó porzott fel az úttestről, hó hullott fejükre a háztetőkről, az utcakereszteződéseknél pedig förgeteg kavargott és fütyült.

Klim Ivanovics Szamgin melegen, kényelmesen volt öltözve, és bátor hangulat fűtötte, mint ez egy történelmi eseményben való részvételre hivatott férfihoz illik. A hóborította, fura külsejű kocsis — csuklyás kék köpeny, finn bőrsapka volt rajta, és vörös arcával, nagy bajuszával igen hasonlított valamilyen történelmi nevezetességű generális képéhez — lett akcentussal, egykedvűen közölte Szamginnal, hogy a szállodákban nincs üres szoba.

Ősz bajusza a füle felé kunkorodott; igen nagy és kövér volt, a kocsi szintén nagy, a ló azonban kicsi, girhes, s apró léptekkel futott, mint egy vénasszony. A kocsis vadul kurjongatott:

— Hő, hő! — A járókelők szaporán szidták, egy katona pedig puskatusával beledöfött a ló oldalába.

Három szállodában valóban nem akadt hely, a negyedikben közölték, hogy minden szobában két vendéget helyeznek el. A Szamginnak kiutalt szobában rendetlenül szétdobált katonai ruhadarabok hevertek, az asztalon kard és távcső feküdt, a karosszékben revolver szíjjal, a spanyolfal mögött pedig hortyogott valaki, akár a fűrész. Szamgin kis ideig a fakó tükör előtt álldogált, és rendbe hozta gyűrött öltözetét, majd úgy találta, hogy arca elég tekintélyes, s lement az étterembe, kávézni. Nyomban odalépett hozzá egy magas férfi, akinek állkapcsa fel volt kötve, és foga közt sziszegve megkérdezte: nem ő szállít-e a hátországba valamilyen gyárat? A kávét felszolgáló pincérrel együtt pedig megjelent, és fesztelenül leült az asztalhoz egy vörös hajú

ember, és miközben tűnődve nézegette körmeit, unott hangon kérdezte:

— Mit szándékozik kezdeni a cukrával? Ó, bocsásson meg, ez nem az öné. Azaz, hogy ön nem az... Ön milyen ügyben jár? Ahá! Menekültek. Nos, én is. Orjolból vezényeltek ide. Hozzánk kell irányítani a menekülteket, általában az ország szívébe. Vagonokat azonban nem adnak, gyalog pedig, úgy vélem, összefagynának, akár a libák. Mit fogunk kezdeni?

Beszédéből világos volt: nem arra gondol, amiről beszél. Szamgin szemügyre vette a kerek arcot, amelyen a jobb szemöldök fölött szemölcs volt, s arra gondolt, hogy ilyen maszkkal éneklik a művészek Dmitrij szerepét a Borisz Godunovban.

Megállapította, hogy csupán ő ül egyedül az asztalnál, a többiek mind kettesben-hármasban, és valamennyien halkan, fojtott hangon, az asztal fölött egymáshoz hajolva beszélgetnek. A biliárdterem ajtaja előtt — bent már csattogtak a golyók —, egy kerek asztalnál öt katona reggelizik, s fesztelenül hahotázik; a kacaj oka egy kis selyemsipkát viselő, testes, fekete szakállú hadbiztos, aki valamit mesél; öblös basszusa monotonon zeng, csak a sűrűn ismételt:

— Aszondom én: Kigyelmes uram... — hallatszik ki belőle.

— Szörnyű a fejetlenség — jelentette ki a szemölcsös ember. — Folyton elveszítenek, keresnek valamit. Egy vagon lenvászon érkezett Jaroszlavlból Orjolba, azonnal ideirányították, itt pedig azonnal eltűnt.

— A szappan — szólt valaki Szamgin háta mögött.

— Mi? — kérdezte hanyagul Szamgin szomszédja, s átpillantott a válla fölött.

— A szappant is ellopták.

— Miért lopták el?

— Hát miért lopnak? Nyilván sportból...

— De miért gondolja, hogy ellopták?

— Hát mi mást gondoljak, kérem szépen?

Klim Ivanovics Szamgint elfárasztották az álmatlan éj-

szaka élményei. Egykedvűen hallgatta a vendégek fojtott morajját, s kinézett az ablakon: az üvegeken túl tajtékzott a hó, alaktalan szürke figurák tünedeztek fel, és úgy rémlett, mindjárt az ablaküveghez tapad néhány hangtalanul nevető, kiálló fogú, szakállas ábrázat...

— Ide hallgasson — fordult Szamgin a pincérhez —, nem lehetne egy pohárka vodkát kapni?

— Nem kell, hozz két csészét — jelentette ki a szemölcsös ember, és lapos kulacsot húzott elő kabátja belsejéből. — Konyak, Martell. Ezek képesek még denaturált szesszel kínálni az embert.

— Köszönöm, de...

— Ugyan már!? Háborúban vagyunk.

Miközben kitöltötte a konyakot a csészékbe, bemutatkozott:

— Jakov Petrovics Palcev — és Szamgin arcára szegezte súlyos, feszélyező pillantását; szeme bizonytalan színű, zavaros volt. Majd felvetette fejét, és szájába döntötte a konyakot; kockacukrot küldött utána, s fájdalmasan összeráncolta kövér orrát. Palcev fesztelen viselkedése, hanyag beszéde, zavaros szeme részvétlen pillantása, mindez erősen felcsigázta Szamgin kíváncsiságát; hallgatta az unottan csörgedező hangot, és fontolgatta magában:

„Negyven felé járhat. Szerencsétlen flótás. Valószínűleg: »egykutya, régen torkig vagyok mindennel«."

— Rengeteg az üzér és a szélhámos errefelé — mesélte Palcev, és rágyújtott egy szokatlanul hosszú szopókájú cigarettára. — Egyesek a Városok Szövetsége huszárának öltöztek fel, akárcsak ön. Nekem még nem volt időm megvarratni az egyenruhámat. Az ön mögött ülő ember Izakszon, az Izakszon és Berman-féle műszaki iroda társtulajdonosa, gépek, szerszámgépek, elektromos armatúrák behozatalával és más egyebekkel foglalkoznak. Mindkettő szélhámos, vád alatt áll.

Megint előhúzta a kulacsot, és konyakot töltött a csészékbe; Szamgin megköszönte, kiitta, s az az érzése támadt, hogy ebben a konyakban van valami kölnivízszerű. Palcev kur-

tára nyírt, rőt haját simogatta, amely göndör volt, akár a karakülprém, szemöldökét táncoltatta, s közben óva intette Szamgint:

— Ez az Izakszon természetesen felajánlja a szolgálatait, ami annyit jelent, hogy rászedi. Engem már megkopasztott kétezerrel.

— De hogyan lehetséges az ilyesmi? — kérdezte Szamgin.

— Ők értik a módját. Kártyázik? Nem. Ez jó. Tegnap például egy tökfilkó elkártyázott három kocsirakomány deszkát: ajándékba hozta a Vöröskeresztnek koporsókra, s elkártyázta . . .

Az étteremben szüntelenül hullámzott a fojtott, gondterhes zsivaj, a biliárdteremben csattogtak a golyók, a söntésben szaporán csörömpölt az edény, s az egész lármát egy csapásra, hirtelen elsöpörte egy csengő, ujjongó tenor:

— Hurrá-á!

Hej, mi hős buzulukiak,
Tudjuk, hogy mi a parancsszó . . .

Tucatnyi hang kapta fel, és folytatta táncütemre:

Orosz hazánk dicsősége
Messze szálló, messze hangzó!

És a biliárdterem parkettjén, füttyszó és üvöltés kíséretében, szaggatottan felkopogtak a csizmasarkok.

— Bizonyára megjöttek a lapok — mormogta Palcev, felállt és sietve kiment. Szamgin megállapította, hogy ez a sietség nincs összhangban zömök, súlyos alakjával és egész viselkedésével. Klim Ivanovics szemrehányást tett önmagának, mert nem sikerült megkérdeznie Palcevtől, hol vannak elszállásolva a menekültek, milyen rendszer szerint történik, és gyakorlatilag hogyan bonyolódik le a hátországba szállításuk, s egyáltalán miért nem ismerkedett meg ennek a munkának a módszereivel. Még azelőtt szerette volna tudni mindezt, amikor találkozik a Városok Szövetsége he-

lyi képviselőivel, szeretett volna tájékozott emberként beállítani hozzájuk, aki képes a vele nyilván hasonszőrűektől függetlenül dolgozni. Üldögélt még vagy tíz percig, hallgatta, amint a biliárdteremben vadul száll, csapong a dal, szilaj füttyszó hasít bele, nevetés harsan, táncoló lábak dobolnak, és már valósággal feszélyező volt egyedül ülni, mintha ezzel tüntetni akarna a hős harcfiak vidámsága ellen. Szeretett volna benézni, az ajtót azonban szorosan elállták: az étterem majdnem minden vendége ott szorongott.

Felállt és szobájába indult, az előcsarnokban azonban megállította egy furcsa külsejű ember: szőrmével bélelt télikabátja kigombolva, karakülprémes sapkája a kezében, nagy, dudoros arcából kerek, dülledt szempár mered mohón, fején őszbe csavarodó, csomós birkaszőrzet, a feje nagy és szinte a vállán ül, a nyaka ugyanis nem látható, és az ember púposnak látszik.

— Engedelmet — kezdte halkan, sebesen, rekedten. — Nevem Mark Izakszon, ismert ember vagyok ebben a városban. Van szerencsém figyelmeztetni önt: az előbb szélhámossal beszélt, igen. Egy itteni borbéllyal, Jaska Palcevvel, igen. Hamiskártyás, hazárdjátékos. Üzér. Egyszóval: gazember. Igen! Ön itt új ember... Hát én kötelességemnek tartottam... itt a névjegyem. Bocsánat...

Hátat fordított Szamginnak, és rekedten kérdezte valakitől, vagy közölte:

— Kész.

A névjegyen Szamgin a következő, ismert szavakat olvasta: „M. Izakszon és K. Berman, műszaki iroda."

„Nyilván szélhámos" — állapította meg Klim Ivanovics. Néhány perc múlva kocsiban ült, amelyet dúsan borított a hó. A förgeteg változatlan hévvel tombolt, a fellegek súlyosabbnak, sűrűbbnek rémlettek, talán azért, mert kissé kiderült. A sebesen tovaszálló hófelhők közepette vég nélkül, szakasz szakasz után, vonultak a katonák, szuronyaik szinte szétfésülték a felhőket, mint a fésű fogai. Hó hullott rájuk a tetőkről, zúdult lábuk elé, tört rájuk oldalról, a katonák pedig csak mentek, a buckákat tiporták, szótlanul, zaj-

talan léptekkel mentek a mély kőcsatornában, a házak között, melyeknek számtalan ablakát megvakította a hó. Volt valami borzongató, nyomasztó az ezernyi szürke alak néma vonulásában; a katonák vállát, hátát fehér moha nőtte be, és a förgeteg szinte azon igyekezett, hogy eltörülje az arcok piros foltját. Szamginnak úgy rémlett, még sohasem hallotta, hogy a szél ilyen dühödten, ilyen szakadatlanul süvöltött és jajgatott volna.

Azután Klim Ivanovics egy óra hosszat ült egy meleg és rendesen berendezett hivatali szobában, és hallgatta egy termetes, petyhüdt ember panaszkodását, akinek kettős tokája volt, és olyan jólelkű arca, mint egy elöregedett dajkáé. A szakáll helyén kékes színben játszó, feszes, fénylő, glaszészerű bőre, rózsás, vérrel teli, ápolt, csupasz arca, kicsiny, duzzadt szája, az apró, puha orr felé szeszélyesen görbülő felső ajka, kékes szeme, göndör ősz haja, egész megjelenése teljesen határozott benyomást keltett: férfiruhába öltözött öregasszony.

Gyámoltalanul széttárta karját az asztal fölött, és szelíd, bár sértődött lírai szopránban zengte:

— Valamennyi tagtársam a Szövetségből kint van a fronton, én azonban, mint az Orosz-Ázsiai Bank helyi fiókjának igazgatója, nem hagyhatom el a várost, de egészségi állapotom sem engedné meg. A menekülteket mintegy negyven versztányira gyűjtötték össze, üres villákban, kiderült azonban, hogy a Vöröskereszt bérbe vette őket a sebesültek számára, és most követeli, hogy haladéktalanul ürítsük ki valamennyit.

Beszéde simán, nyugodtan folyt, és világosan látszott, hogy szeret beszélni.

— Teljesen lehetetlen megérteni, ki irányította ide a menekülteket? Azok meg, tudja, csupa zsidó, ágrólszakadt és hisztériás, folyton csak kiabálnak. Rengeteg a gyerek, a kicsik pusztulnak: fáznak, és ennivaló sincs! Aztán meg néhány ács, akiket Breszt-Litovszkba rendeltek, onnan azonban elzavartak, a pallérjuk pedig megszökött, egy fillér bért se fizetett nekik, és most ők is lázonganak, pénzt, kenyeret

követelnek, kivagdossák a fákat, azzal fűtenek, szétszedtek néhány gazdasági épületet, koporsókat eszkábálnak össze, kereskednek velük; rendkívül magas a halandóság a menekültek között! És általában garázdálkodnak. A lettek pedig kemény népség, és ez a favagdosás, a gazdasági épületek elcsúfítása... ez persze még az idegennek is fáj! Így hát, tisztelt Klim Ivanovics, arra kérem, oldja meg ezt a... gordiusi csomót! Legfontosabb: az ácsok! Van nekik egy szószólójuk, igen kellemetlen fiatalember, de ismeri az egész históriát. Telefonálok, hogy várja önt. A neve Loszev.

Miután panaszait befejezte, jóval élénkebb hangnemben az áruhiányra, az árak emelkedésére, a rubel értékének csökkenésére fordította a szót.

— A háború elején a rubelnak nyolcvan kopejka aranyértéke volt, most pedig már csak hatvankettő, és azt az irányzatot mutatja, hogy leszáll egészen ötvenig. Természetesen „nincsen rossz jó nélkül", az olcsó rubel szintén jótékony hatással lehet a... mégis, tudja... Kormányunk pénzügyi politikája... nem válik ki különleges bölcsességével. Túlságosan háttérbe szorítják a magánbankokat. — Fokozatosan tompította hangját, hirtelen azonban felkiáltott: — De hiszen mi már találkoztunk! Emlékszik? Valahol vidéken: Nyizsnyijben, Szamarában? Akkor szakállt viseltem, és a szektássággal foglalkoztam.

— Kormilicin! — jutott eszébe Klim Szamginnak, s arra is emlékezett, hogy ez az ember már akkor is nőhöz hasonlított.

— Úgy bizony! — erősítette meg a pénzember, örvendező mosolygással. — De ez az álnevem.

Szamgin számára ez a találkozás nem tartozott azok közé, amelyek örömet szereznek, de különben sem ismert olyan találkozásokat, amelyek megörvendeztetnék. Ebben az órában azonban határozottan ráeszmélt, hogy valahányszor az embertársaival való találkozás valami irigység-, sértődésfélét keltett benne, mert azok könnyedén váltogatták álláspontjukat, „érvrendszerük"-et, akkor ez az ő hibája volt.

„Helytelen önkritika, elégtelen önbizalom. Az ilyen té-

nyeknek nem volna szabad megzavarniuk. Ellenkezőleg: joggal lehetnék büszke állhatatosságomra" — fontolgatta a varsói vonalon haladó vasúti kocsiban.

A hóvihar egyre tombolt, azt lehetett képzelni, hogy az rángatja és dobálja a kocsit, igyekszik letépni a sínről. A mozdony erőlködve fütyült, s óvatosan odahúzta a vonatot a kis nyaralótelep állomásának peronjához.

Szamgin kilépett a kocsiból a tajtékzó hideg fergetegbe, amely nyomban ellepte szemüvegét, úgyhogy kénytelen volt levenni.

— Vi-gyázz! — üvöltötte egy magas katona; egyik kezével tisztelgett, a másikkal kardját szorította le, de nyomban ijedten felkiáltott:

— Tovább!

Háta mögött vagy harminc, falapátokkal felfegyverzett katona állt; a tovasiető kalauz kiadta a vezényszót:

— Beszállni, beszállni! A postakocsi melletti vagon! Szaporán!

— Futás, in-dulj!

A katonák eltűntek, a peronon csak a vörös fejű állomásfőnök és egy jól megtermett, szakállas csendőr maradt, a poggyászkocsiból ormótlan zsákok bukfenceztek és hullottak ki, minden igen gyorsan történt; a hóvihar megtaszította a vonatot, felcsörömpöltek az összekötőláncok, felsivítottak a vágányok. Szamgin ott állt, kesztyűs kezével védte arcát a hó ellen, és várta a fiatalembert. Úgy rémlett neki, az idő szokatlanul lassan vánszorog, sőt nem is vánszorog, hanem valósággal egy helyben kering. Közben azt latolgatta, hogy nincsen világos elképzelése arról, mihez fog itt kezdeni. Ekkor odalépett az állomásfőnök, és rekedt hangon megkérdezte:

— A Szövetségtől jött, a menekültek ügyében? Parancsoljon: itt vannak, mindjárt az állomás mögött, egy szürke házban.

— Bizonyos Loszevnek kell várnia.

— Loktyev, valószínűleg. Mihail Ivanovics Loktyev — mondta az állomásfőnök igen hangosan, az eddig mozdulat-

lanul álló csendőr pedig öles, de zajtalan lépésekkel odament Szamginhoz.

— Loktyev egy időre eltávozott. A szürke házban oroszok vannak — közölte a csendőr, majd a hóborította zsákok felé lendítette karját s megkérdezte: — Ez a maguk kenyere?

— Nem. Elkísér?

— Kérem — egyezett bele a csendőr, majd felmordult: — Ezerháromszáz emberre négy zsákkal küldtek, és mindegyikben legfeljebb tíz pud lehet. A híresek... Három nap óta kenyér nélkül vannak az emberek.

Végigmentek az állomáson, azután nekivágtak a süppedő hóbuckáknak.

„Loktyev — fontolgatta Szamgin és visszaemlékezett a kellemetlen ifjúra, akit oly szívesen leckéztetett. — Misa. Úgy látszik, már a fél országot ismerem."

Igen különös, sőt sértő gondolat támadt fel benne: útján mindenütt ismerős emberek bukkannak fel, akiket mintegy azért helyeztek oda, hogy figyeljék: merre megy. A szél egy csomó havat söpört le a tetőről a csendőr fejére, a hó belopózott Klim Ivanovics gallérja mögé, megtöltötte cipőjét. Az emeletes faház homlokzata fölött fehér füst szállt, és bentről zajongás, csikorgás hallatszott.

— Itt lengyelek és zsidók laknak — közölte mérgesen a csendőr. — A zsidóknál meghalt valaki, ezért jajgatnak folyton, hallja?

A szobában, azon az ajtón kívül, amelyen Szamgin belépett, még két másik is volt, és pihenővel megszakított, széles lépcső vezetett le az emeletről. Mindkét ajtóból kamaszgyerekek rontottak elő, lányok és fiúk, úgy rohantak, mintha tűz perzselné őket; a lépcsőn ősz szakállú, ösztövér öregemberek ereszkedtek le méltóságosan, és szétlökdösték a fiatalságot; kaftánt viseltek, kerek sipkát vagy gyűrött, ellenzős bársonysapkát, arcukon, szakálluk fölött ősz csigák kunkorodtak; öregasszonyok kísérték őket, hosszú köntösben, és mindnyájan mormogtak, kiabáltak, jajgattak, s hadonászva hajbókoltak. A lengyel és zsidó szavak hisztérikus zűrzavarában Szamgin elfogott néhány orosz szót is:

— És mit keszdjünk a sok gyerek?...
— Elpusztulunk.
— Adjatok kis kenyér!
— Hol van asz a Misa, aki tudja...
A lépcsőről csengőn kiáltotta egy fiatal hang:
— Pápaszemet hord, hogy ne lásson semmit.
Az emberek egyetlen tömör, sokfejű testté zsúfolódtak össze, s mind közelebb nyomultak Szamginhoz; sós hal, pelenka tömény, csípős szaga áradt belőlük, és kiabáltak.
— Miért nem eresztenek be a városba?
— Mit tehetünk arról, hogy háború van?
— Kifosztanak minket.
— Itt semmit sem lehet venni...
— Szegény emberek vagyunk.
— Azt mondták nekünk, menjetek, és meglesz mindenetek...
— Elkergettek minket...
— Azt tanítjátok, hogy értelmeset, jót kell művelni, és közben háborút csináltok — kiabált a fiatal hang a lépcsőről, és valahonnan a ház mélyéből vontatott, panaszos énekszó áradt a lépcsőn szorongók feje fölött, ami a parasztasszonyok siratóénekére emlékeztetett.
— Nahát, tudja, ez az... ördög ismeri ki magát itt! — dünnyögte Klim Ivanovics, a csendőrhöz fordulva.
— Őrültekháza — válaszolta komoran a csendőr, és szemrehányón jegyezte meg: — Rosszul van ez bizony megszervezve, maguknál a Szövetségben.
— De hová tűnt ez a tökfilkó Loktyev? Várnia kellett volna engem, hogy magyarázattal szolgáljon.
A csendőr rövid hallgatás után, igen halkan mondta:
— Loktyevet Pszkovba küldték, az ottani csendőrparancsnokság rendelkezésére.
A háborgó hangzavaron, elkeseredett, sírós asszonyi kiáltozáson keresztül makacsul tört utat egy tompa, de jól érthető basszus:
— Már a hetedik ember hal meg az ostoba rettegéstől...
Igen magas öregember beszélt; hosszú, ék alakú szakáll

ereszkedett alá csontos, sötét arcáról, amelyen kerek, fekete szempár csillogott, és hegyes orr remegett.

— Azt kérjük: engedjék meg nekünk, hogy akinek van néhány garasa, hadd utazzon Orjol vidékére, Ukrajnába. Itt kifosztanak bennünket, már amúgy is tönkrementünk.

Fölbukkant mellette egy másik, kicsiny öregember; vörös takaró borította, egyik kezével tartotta a gallérjánál, a másik kezét pedig minduntalan felemelte, de erőtlenül visszahanyatlott. Könnytől nedves, ráncos arcán panaszosan hunyorgott zavaros, valósággal kormos szeme, szemhéja pedig piros volt, mintha leperzselte volna.

Szamgin igyekezett nem rápillantani, de mégis nézte, és azt várta, hogy ez a kis öreg valami rendkívülit fog mondani, de az csak héber szavakat mormogott, szaggatottan, halkan és éneklőn, vörös szemhéja pedig finoman remegett. Volt még több öregember és öregasszony, és szemük ugyanolyan csupaszon kidülledt. Egy kicsiny asszony az egyik kezével fekete hálót húzott csapzott, vörös fürtjeire, a másikkal pedig Szamgin arca előtt hadonászott és kiabált:

— Miért szenvednek a gyermekek? Mi-ért?

Az öregember elkapta a karját, félrelökte, és beszélni kezdett:

— A gyerekeknek el kell felejteni ezeket a napokat... Hess! — ripakodott az asszonyra, elfödte arcát, és sikongó sírásban tört ki. Sokan sírtak. A lépcsőn szintén kiabáltak, öklüket rázogatták, csikorgott a fakorlát, botladoztak a lábak és a lépcsőfokokhoz vágódó sarkok és talpak úgy csattogtak, mint megannyi puskalövés. Szamginnak úgy rémlett, hogy a gyermekek tekintete és arca különösen elkeseredett: senki sem sírt közülük, még a kicsinyek sem, csupán a csecsemők.

— De mit lehet itt tenni? — érdeklődött Szamgin; a csendőr rásandított a szeme sarkából, s így felelt:

— Orjolba kell küldeni őket, ott majd eligazodnak velük. Ezek még a tehetősebbek, mindennap esznek, bezzeg a többi villában...

— Szerencsétlen népség — mormogta Szamgin.

— Csempészek és kémek...

A kiáltozás és a sírás-rívás bosszantotta Szamgint, a szag egyre nehezebbé vált, és megnehezítette a lélegzést; de legkínzóbb az volt, hogy érezte, amint a hideg égeti a lábát, ujjait szinte izzó fogó szorította össze.

Közölte a csendőrrel, az pedig ezt tanácsolta:

— Menjen ki az udvarba, ott a pékségben jó melegben élnek az orosz ácsok.

— Hát szálloda nincsen?

— A szállodákat lefoglalták a sebesültek számára.

A tágas fehérsütödét kellemes, savanykás meleg töltötte meg. A hóval belepett, három négyszögletes ablak nem sok világosságot eresztett be az alacsony mennyezet alá, és a szürkés félhomályban Szamginnak úgy tetszett, hogy a pékműhely szintén tele van emberekkel. Pedig alig húszan voltak: öten kártyáztak egy nagy munkaasztal mellett, vagy heten a játszókat vették körül, két borzas fej a zömök kemence szélén ágaskodott, egy láthatatlan valaki a sarokban halk tenorban dúdolt egy csüggeteg dalt, harmonikakíséretttel; a tésztásládán egy jókora, göndör legény hevert, tarkóra kulcsolta kezét, és füttyszóval kísérte az éneket. A kemence kürtőjében érdesen sóhajtozott, zúgott, süvöltött a szél. A kártyázók kiáltoztak:

— Nálam meg egyszínű az egész, hogy a fene...

— Pikk nyolcas és két dáma.

— Treff király meg tízesek...

— Halkabban — csitította a játszókat egy kis öregember; ledobta térdéről a ruhadarabot, melyet éppen javítgatott, beleszúrta a tűt sárga ingébe, a melle fölött, és vidáman üdvözölte a csendőrt:

— Kellemes napunk van, Szemjon Gavrilics!

— Bár egész télen ilyen jó lenne, hogy összefagyjanak a németek — dörmögte a csendőr mérgesen, majd körülpillantott és megkérdezte:

— A közfalat eltüzeltétek?

— A közfalat koporsókra használtuk fel.

— Felelnetek kell majd az idegen tulajdon elpusztításáért.

— Felelünk is. Erre a nyilvánvaló kérdésre könnyű a felelet: a háború megenged mindenféle pusztítást.

— Szépen beszél, amolyan bíróféle közöttük — magyarázta mogorván a csendőr. — Én visszamegyek az állomásra — tette hozzá, órájára pillantva. — Ha szükség lesz rám, küldjön értem.

Szamgin a lócán ült, és igyekezett lehúzni hócsizmáját, de az valósággal odafagyott a cipőjéhez, lábujjai pedig kibírhatatlanul sajogtak. A sárga inges öregember nyájas mosollyal figyelte az erőlködését. Vaskos ujjait övébe dugta — a kaukázusi szíj ezüsttel volt kiverve — és katonásan kihúzta magát: „sarkot össze, lábfejet szét"; ott állt a sima, nyájas, hegyes orrú kis öregember, ősz szakálla szép szabályosan meg volt nyírva, szeme sebesen futkározott.

A kártyázók abbahagyták a játékot, és szintén figyelték Szamgin vesződését, csak az énekes hangja meg a harmonika jajongott bús együttesben.

— Nem jön le? — kérdezte együttérzőn az öreg.

E kérdésben Szamgin némi gúnyt érzett, és különben is az egész emberkét hamisnak, ravasznak tartotta. De kénytelen volt ezt mormogni:

— Nem tudna segíteni?

— Lekszej, gyere csak ide — szólt az öreg. A ládáról zajtalanul a földre huppant a göndör legény, leguggolt, megrántotta Klim Ivanovics lábát, majd megragadta a nadrágja szárát, és ráparancsolt, hogy ugorjon egyet.

— Lassabban, Lekszej, még letéped a lábát — mondta az öreg változatlan nyájassággal, s ez még jobban felingerelte Szamgint. A hócsizma végre lekerült, és Szamgin felállt.

— Köszönöm.

— Egészségére — mondta Alekszej harsány hangon; majdnem két méter magas volt, széles vállú, kerek, pirospozsgás képű, és göndör, akár a középkori festmények angyalai.

„Milyen szép" — állapította meg Szamgin rosszallón, miközben a cementpadlón lépdelt.

— A Szövetségből érkezett? — érdeklődött az öreg.

— Igen.

— A negyedik — jelentette ki az öreg övéihez fordulva, és még fel is mutatta bal keze négy ujját. — Mihail Loktyev helyett küldték? A menekültek miatt, mondja? Hát mi vagyunk azok, nyilvánvaló menekültek. Sőt, annál is rosszabbak.

Könnyedén felugrott, lovaglóülésben az asztal sarkára telepedett, és folyékonyan, tagoltan beszélni kezdett.

— Rosszabbak, mivelhogy a zsidókat szabad csúffá tenni, a lengyelek fogolyszámba mennek, de mi oroszok vagyunk, állami emberek.

Szamgin mellette lépkedett, sarkára állt, a padlóhoz veregette a talpát, hogy megmelegítse a lábát, és érezte, amint a hideg szétömlik egész testén.

Az öreg elmesélte: Lengyelországban a Vöröskeresztnek dolgoztak, barakkokat építettek, a pallér azonban sikkasztott és megszökött, őket aztán felfogadták, hogy folytassák a munkát napszámban, napi másfél rubeljével.

— Bizony nem sok, amikor a magunk kosztján élünk. Nos, hát körültekintően azt mondják nekünk, hogy most háború van, a testvéreitek nyilvánvalóan verekednek, hát akkor ti se legyetek mohók. Jól van, egye fene, ugye?

Az elbeszélő mellé odaállt egy másik: magasabb volt, nagy szemű, kopasz; hosszú, csontos arcát megfakult vöröses szakáll keretezte, vastag, vattázott bekecset és térdig érő szürke nemezcsizmát viselt. A takaros kis öreg pedig hévvel emlegette a számokat:

— Negyvenhárom nap ezerkétszázhuszonöt rubel, de az egész idő alatt csupán háromszázöt rubelt kaptunk élelemre. És aztán kiadják a parancsot: utazzatok Libavába, ott megkapjátok a béreteket meg új munkát is. Libavában pedig körültekintően elvették tőlünk a pénzről szóló írást, aztán menekültnek nyilvánítottak, és ide küldtek.

— Csúnyán bántak mivelünk, nagyságos uram — szólalt meg a kopasz öregember tompa basszus hangon; összefonta két karját, és széles tenyerét a vállára fektette. Súlyos hangja különféle válaszokat keltett, valaki feldünnyögött:

— Úgy bántják a munkásnépet, akár a foglyokat...

— Nincsen szánalom a nép iránt.

Egy sikongó hangocska pedig ezt hirdette:

— A nép akár a krumpli!

— Hé, ti! — förmedt rájuk a kopasz, és meglóbálta jobb karját. — Elhallgassatok, amikor tárgyalunk. És a harmonika se nyivákoljon.

De nem engedelmeskedtek neki, az asztalnál ülő ácsok között sebesen fellángolt a vita, és a sikongó hang makacsul hajtogatta:

— A nép krumpli, mindenki eszi: az úr is eszi, a nyúl is eszi.

— A nyúl nem eszi, a féreg eszi.

— Mit nem mondasz! A nyúl is harapdálja.

— A bogár szintén.

— A nép leginkább önmagát falja.

Amíg a takaros kis öregember a munkáscsoport viszontagságairól mesélt, Klim Ivanovics Szamgin megállapította, hogy ő nem ezekért az emberekért tűri a hideget és a sokféle kényelmetlenséget, és nem az ő kedvükért vállalta azt a kötelezettséget, hogy segítségére lesz hazájának az erős ellenséggel vívott harcában. A kis öregember fürge elbeszélésében, kétségtelenül hamis nyájasságában csípős hangokat vett észre, egyes szavak gyakori ismételgetését pedig, mint például „nyilvánvaló" és „körültekintő" — mesterkéltnek, szinte a régi narodnyiktörténetekbe illőnek tartotta. Most ezek az emberek valami ostoba vitába fogtak, amely Gleb Uszpenszkij vázlatainak párbeszédeire emlékeztet.

„Gyanús kis öregember..."

Lába átmelegedett, a pékségben nyirkos meleg volt, s kigombolta télikabátját. Szamgin leült a lócára, és szigorúan megkérdezte:

— Mihez akarnak itt kezdeni? Miért nem mennek el valahová dolgozni?

Kérdései nyomban elnémították a vitát, és a csendben csupán egyetlen fojtott hang csendült, jól érthetően gunyorosan:

— Remek kérdés...

— Hát én bátorkodom megmagyarázni a nagyságos úrnak

— szólalt meg a takaros kis öregember, s ugrott egyet az asztalon, mintha lóháton volna. — Mivel hozzászoktunk a mindennapos evéshez, hát gondoskodunk arról, hogy legyen is mit. Három birtokon szétszedtük a pajtát, meg néhány fészert tüzelőnek. Egypár fát is kivágtunk. Viszont itt sok a gyerek, és szenvednek a hidegtől, sőt egyesek el is pusztulnak, így hát mi koporsócskákat eszkábálunk a számukra. Ebből élünk. Tegnapelőtt egy lengyel nő belehalt a szülésbe, ma reggel pedig egy kis öregember múlt ki. Így hát valahogyan eléldegélünk.

Már leplezetlen gúnnyal beszélt, Szamgin pedig érezte, hogy arca elvörösödik a felháborodástól, és ez a felháborodás melegíti. Cigarettára gyújtott, és figyelt, azt várta, mikor a legalkalmasabb szigorúan letorkolni az ékesszóló elbeszélőt. De az mély lélegzetet vett, s tovább folytatta:

— Itt pedig azért tartózkodunk, nagyságos uram, mivelhogy menekültnek nyilvánítottak, és így nincs lehetőségünk mozogni. Elutazni persze lehetne, de ehhez meg kellene kapnunk a pénzt, amiért megdolgoztunk. Ide ingyen szállítottak, de tovább? Rigától, most jön csak a nemulass! Ötven rubelt követelnek tőlünk azért, hogy elszállítsanak Orjolba. Nem kis pénz, és még egy ötös is sok, ha nincsen.

— Ez nem lehet — jelentette ki szigorúan Szamgin. — A menekülteket ingyen szállítják.

— Hát az elődje, Misa is, ugyanígy gondolkozott, sőt még vitába is keveredett e miatt a nézeteltérés miatt, de elvitték a csendőrök, egy pincébe dugták, minket pedig vallatni kezdtek: lázított-e titeket Mihail Loktyev? Lám, milyen körültekintően intézték el...

— Bizonyára mondott maguknak... valami badarságot.

— Nem vettük észre — válaszolta a kis öreg.

A hatalmas, szép Alekszej azonban szemrehányón jegyezte meg:

— Azt mondta, hogy a háború országos ostobaság, és hogy a germánok szintén bolondok...

— Álmodtad te ezt, Aljosa — mondta nyájasan az öreg. — Senki nem hallott tőle ilyesmit.

— Ez a legény körültekintően maga eszelte ki az egészet — fordult Szamginhoz, és szeme elbújt a mosoly ráncai között. — Misa pedig istenigazában érti a csíziót! Mi már panaszt is tettünk a Vöröskeresztnél, fizessétek meg a pénzünket, a nyolcszáz-egynéhány rubelt. De a Vöröskereszt az írásokat követeli! Mi már ráálltunk, de Misa: Nem, csak a másolatokat adjátok... Pompásan érti ezeket a hivatali turpisságokat...

Fürge hangocskája nem tudta elfojtani a kopasz öregember mérges basszusát:

— Inkább hallgatnál, tökfilkó, ne ártsd magad a feljebbvalók dolgába. A háború nem ostobaság. Kilencszázötben hogy felkavarta a népet. És most is, nézd csak meg, mi lesz... A háború szörnyűség...

Klim Ivanovics Szamgin arra a megállapításra jutott, hogy ideje véget vetni az egésznek.

— A háború történelmileg elkerülhetetlen jelenség — kezdte oktatóan; levette pápaszemét, és zsebkendőjével törülgette üvegeit. — A háború egy nép mennyiségi és minőségi gyarapodásáról tanúskodik. A háború indítóoka a versengés. Maguk közt is mindegyik jobban akar élni, mint ahogyan él, hát ugyanígy van minden állam, minden nép...

— A nép krumpli — mormogta a sikongó hangocska.

— De megesik, hogy az ember csalódik, mivel tévesen különbnek, értékesebbnek tartja önmagát a többinél — folytatta Szamgin, abban a meggyőződésben, hogy ezeknek az embereknek nincs szükségük sokra ahhoz, hogy elfogadjanak egy igazságot, amelyet értelmükkel fel tudnak fogni. — A németek, sajnos, olyan emberek, akik meg vannak győződve róla, hogy éppen ők a legkülönbek a világon, mi, szlávok pedig, hitvány nép vagyunk, és engedelmeskednünk kell nekik. Ezt az öncsalást negyven éven át nevelték a németekbe az íróik, a császáruk, az ujságjaik...

— Újságokat mi is olvasunk — vetette közbe a takaros kis öreg. — Az újságok természetesen körültekintően írnak.

Ez alkalommal az öreg lassan, szinte fáradtan, kelletlenül

beszélt. És beszéd közben Szamgin meghallotta valaki másnak a szavait:

— Nem, ez a pápaszemes hitványabb lesz Loktyevnél...

— Feleslegesen használja a „körültekintő" és „nyilvánvaló" szavakat — mondta Klim Ivanovics Szamgin ingerülten. — Értelmükkel nincs teljesen tisztában.

— Mit számítanak a szavak? — ellenkezett az öreg sóhajtva. — A szó, bárhogyan mondd is, csak szó marad. De ha már ennyire eltértünk a mi ügyünktől, nagyságos uram, és mivel holnapig még sok idő van...

— Miért holnapig? — érdeklődött nyugtalanul Szamgin.

Az öreg megmagyarázta, hogy Riga felé csak egy vonat megy, reggel. Ezzel valósággal fejbe verte Szamgint; kioltotta oktatási vágyát, és egy sereg, életbevágóan fontos kérdést fakasztott benne:

— De hol fogok én enni, inni, aludni?

— Alváshoz nem kell sok hely — jelentette ki az öreg megnyugtatóan. — Teával megvendégelhetjük, ha nem veti meg. Aljosa, Foma — kiáltotta —, nosza, tegyétek fel a szamovárokat, ideje!

Szamgin előtt állt, majdnem hozzászorította a kemencéhez, és mondókája méltatlankodást keltett, gyanút ébresztett benne.

— Úgy kóborolunk, mint a cigányok, és megvan minden háztartási kellékünk: a két szamovárért megdolgoztunk a zsidóknál, a többi limlomért szintén... A menekültek nem becsülik az ilyen jószágot, csak az életüket mentsék...

A kemence Klim Ivanovics hátát száraz és jó szagú meleggel lengte körül. A meleg elálmosította, sebes, röpke gondolatokat ébresztett benne, lecsillapította és megbékítette azzal a kényszerűséggel, hogy ezek között az emberek között kell maradnia. Semmi kedve sem volt a térdig süppedő hóban, szélviharban visszamenni az állomásra, pedig ott meg lehetett volna aludni valamelyik vasutasnál.

„A különféle kellemetlenségek a magamra vállalt kötelezettségek közé tartoznak" — gondolta és elmosolyodott magában. Mindezen felül Oszip felcsigázta kíváncsiságát, és vá-

gyat ébresztett benne, hogy aláaknázza a nyájas kis öregember tekintélyét.

„Mivel gazdagíthatja az életet egy ilyen furfangos, félművelt, hitvány emberke? Valóságos orákulum az artyelben, szintén »magyarázó úriember« a maga nemében. Házakat épít másoknak, érdekes volna megtudni: van-e neki saját háza? A »magyarázó úriemberek« általában az »élet tanítómesterei« szerepét játsszák mások előtt. Magától értetődik, ez nem mindig élősködés, de mindig erőszak, valamilyen Krisztus, valamilyen »érvrendszer« kedvéért."

A pékműhely megélénkült: a göndör Aljosa és a hegyes arcú, cingár suhanc, Foma, felállította a két szamovárt, parazsat kotort ki a kemencéből, a sarokban a zománcozott bögrék csörömpöltek, a kopasz öregember egy egész kenyeret vágott fel egyforma karéjokra, letörülték az asztalt, tologatták a lócákat, az aszfaltpadlón hangosan huppantak a meztelen talpak, a kemencéről lemászott a két ember, rózsaszín inget viseltek öv nélkül, egyformán borzasak voltak, s egyszerre és szinte ugyanazokkal a mozdulatokkal is húzták fel a csizmájukat, bekecsüket, majd kiléptek az udvarra nyíló ajtón. Minderre, ami történt, ráborult a mahorka füstjével teli kékes homály; a félhomály sűrűbb lett, a kemence kürtőjében áramló szél sóhajtozása és fütyülése pedig hallhatóbb.

Szamgin figyelte az emberek zajos szöszmötölését, és arra gondolt, hogy ezek számára vannak az iskolák, a templomok, a kórházak, nekik dolgoznak a tanítók, a papok, az orvosok. Jobbak lesznek-e ezek az emberek? Nem. Ugyanolyanok, amilyenek húsz, harminc évvel ezelőtt voltak. A pékműhely egyik szögletét egészen a mennyezetig zsúfolásig megtöltötték az ácsok szerszámos ládikái. Az ő számukra készítik a fejszéket, fűrészeket, gyalukat, vésőket. A szekereket, mezőgazdasági gépeket, edényt, ruhát. Nekik olvasztják az üveget. Végeredményben még a háborúknak is az a céljuk, hogy földet és munkát adjanak ezeknek az embereknek.

„Ezt a gondolatot természetesen naivnak és eretneknek

fogják tartani. Szemben áll minden liberális és szocialista dogmával. De nagyon is lehetséges, hogy ez a gondolat fogja irányítani az értelmiség észjárását. Az emberi társadalom hierarchikus szerkezete a biológián alapszik. Még a férgek sem egyformák..."

Kelletlenül, gépiesen és borúsan gondolkodott.

A nyirkos, félhomályos fülledtségben az erős mahorkafüstön kívül faszén kábító szaga is érződött. Gondolatai nem zavarták Szamgint abban, hogy elképzelje magát egy szállodai szobában, és abban sem, hogy hallgassa az ácsok beszédét.

Mérgesen zúgott a kopasz öregember öblös basszusa:

— Te Oszip, csak tréfálsz a szavakkal, úgy bizony! Ő pedig helyesen mondta: a háború szükséges ügy. Isten küldi.

— Istenről nem volt szó — ellenkezett vele a takaros kis öreg.

— Sok mindent összebeszél az ember arról, amire gondol. Te sem mondasz mindig igazat; hisz a maga igazsága mindenkinek fényes, másoknak viszont sötét. A nép...

— Krumpli, ez a nép! — sivított fel az ismert hangocska; gazdája középkorú paraszt volt, rőt borostás, kerek vörös képén bagolyszem fénylett.

— Várj csak, Grigorij Ivanics — kérlelte Oszip.

— Minek várjak? Ide hallgass: mit parancsolt az úristen a zsidóknak? Irtsd az ellenséget hetedíziglen, hát ezt. Egyszóval mindenkit irts ki, az utolsó szálig. Ki is irtották. Azok a népek, amelyekről a Biblia beszél, nincsenek a földön.

— De mégis, Grigorij, krumpli vagyunk mi! Amit akarsz, azt teheted velünk...

— De az ötös évben a nép bezzeg...

— A lovak farkát vagdosta.

— Hagyd el, Szemjon! Alaposan lázongtak...

— Te lázongtál?

— Én? Nem, én akkor...

— Miért nem lázongtál?

— Egyszóval volt rá okom...

— Ne bújj az ok mögé, mondd meg nyíltan, miért nem lázongtál?

— Engedd, hogy megmagyarázzam!

— Eh, krumpliszem!

Szamgin lába előtt halkan beszélgetett Alekszej és Foma:

— Ha Misa itt volna, bezzeg megmagyarázná...

Az asztalnál tovább kiáltoztak:

— Lázongások az ezerkilencszázötös év előtt is voltak. A gazdag parasztok nagyon fenekedtek az urakra.

— Maguk is közéjük kívánkoztak.

— Ezt Misa szajkózta nektek, a gazdagokról...

— Hát mért, tán nem igaz?

— Nem, Misa igazat beszélt — avatkozott közbe Oszip, aki egy kék zománcbögrét törölgetett.

— Csendes legény, de az esze bátor...

— Úgy ám. Ahogy hallgattam, ezt gondoltam: „Te, zsivány, húszéves lehetsz, vagy talán még annyi sem, én meg negyvenöt!"

— Az iskola!

— Az ám. Ő érti a csíziót, nekünk pedig még nem volt időnk rá, hogy elgondolkozzunk a magunk sorsáról...

— Elkésünk...

Az ácsok letelepedtek az asztalhoz, s az egymás mellett sorakozó szakállas arcok a novgorodi vasúti vendéglő ablakain kívül nyüzsgő, kiálló fogú, szakállas ábrázatokat juttatták Szamgin eszébe.

„Olyan bátran vitáznak előttem, mintha észre sem vennének. Pedig úgy vagyok öltözve, mint a katona..."

Hozzálépett Oszip, és udvariasan kérte:

— Fáradjon az asztalhoz...

Kezét végighúzta a levegőben, mintha lovat vezetne a kötőféknél. Sudár testének mozgásában, ügyes kezének mozdulataiban Szamgin ugyanazt a szelíd, behízelgő vonást vette észre, mint hajlékony hangjában, nyájas beszédében, mégis valamivel emlékeztette a nyers és hirtelen Lovcovra, s általában a merész észjárású emberekre.

— Lásson neki egészséggel — kínálta Oszip, és Szamgin elé tett egy bögre teát, odarakott két kockacukrot, és egy karéj kenyeret is. — A munkában megszoktuk a négyszeri evést: reggel, délben, ilyenkor uzsonnaféle, aztán hét és nyolc óra között a vacsora.

A két szamovár az asztalon állt, és ontotta a gőzt, mindegyik mellett viaszgyertyák pislogtak, és igen gyengén világították meg a kékes félhomályt.

A kopasz Grigorij Ivanovics, mint a kenyér és víz szakértője, azt dünnyögte, hogy a kenyér savanyú, a víz pedig sós; az asztal túlsó végén a vörös Szemjon ágált és rikoltozva bizonygatta szomszédjának, egy széles vállú parasztnak, akinek jobb szemén hályog volt:

— Bocskorban nem jutsz a paradicsomba, ne-em!

— Érdekelne engem egy kérdés, nagyságos uram, hogyan gondolja: kicsoda az ember ezen a földön, vendég-e vagy úr? — kérdezte váratlanul, csengő hangon Oszip. Ez a kérdés egy csapásra elnémította az ácsok fecsegését. Szamgin pedig megállapította, hogy többségük várakozón pillant rá, és kitalálta, hogy ez ismerős, érdekes kérdés számukra. Két tenyerével átölelte teásbögréjét, és így szólt:

— Az ember élete a földön olyan kurtára szabott, hogy természetesen vendégnek kell tartani őt.

— Hogyan? — rivallt diadalmasan Grigorij. — Mondtam én neked...

— Megállj, megállj! — kérlelte vidám hangon Oszip, és könnyed mozdulattal meglendítette karját. — De ha az embert a kurta élet határai közé szorítjuk, akkor hogyan is lesz? Kicsoda ő? Lám, egyesek bizony azt mondogatják, hogy az emberek urak ezen a földön...

— Pedig vendégek ők mind a sírig — fűzte közbe Grigorij, és Szamginhoz fordult: — Ő, nagyságos uram, arra törekszik, hogy igazolja a lázadást, bizony ezt akarja! Olyan ő, akár az eretnek, szakadár. Nem istenesen gondolkodik, hanem önmagától. Amolyan bajkeverő... Nem régóta van velünk, alig két hónapja.

— Engedd, hogy meghallgassuk a választ is. Grigorij Iva-

nics! — kérlelte szelíden Oszip. — Tehát kicsoda az ember a saját életének határai között?

— Ura a maga erejének — felelte kisvártatva Szamgin, és elégedetten győződött meg róla, hogy ez a válasz megzavarta a bölcselőt, a kopaszt viszont megörvendeztette.

— Ahá? — mordult fel, és mennydörgésszerű hahotázásban tört ki, s Oszipra mutatott. — Megértetted? Minden ember ura önmagának, fölötte a cár, meg az isten. Az ám!

Mindnyájan hallgattak, Oszip úgy fészkelődött, mintha fel akarna állni a lócáról, de nem tud.

— Egyszóval így van — kezdte halkan. — Aki növelni tudja a maga erejét, aki tudományos ember, az úr, a többi pedig mind vendég.

Hangja azonban mindjárt csengőn, támadón, felszökött:

— Egyszóval én vendég vagyok. És mi mindnyájan vendégek vagyunk, testvérek. Úgy. Nos, akkor milyen lesz a vendéglátás? Hisz a vendégek nem koldusok, igaz? Mi koldusok volnánk? Soha! Magunk adunk a koldusnak, ha van egy kopejkánk. Mi munkások vagyunk, munkaerő... És lám, háborúval vendégelnek meg minket...

Szamgin úgy érezte, hogy a tudományról mondott szavak személy szerint neki szólnak.

— Nem igaz, hogy a tudomány gazdagítja a tudósokat. A vállalkozók például gazdagabbak a professzoroknál, az iskolázatlan parasztok közül gazdag gyárosok kerülnek ki, és így tovább. A siker az életben a képességtől függ.

Oszip mélyet sóhajtott, és így szólt:

— Nekünk persze, körültekintően megmondhatom, nem való vitába szállni az úrral. Mi nyilvánvalóan nem vagyunk tanult emberek, és ami igaz, azt magunktól találjuk ki...

— Mit karattyolsz: mi, mi? — kiáltotta fenyegetőn Grigorij Ivanics. — Ki ért egyet teveled? Hol van?

— Én egyetértek — felelte az asztal végéről egy alacsony termetű ember, és felállt, hogy lássák; messziről kamasznak nézte Szamgin, de fülétől szakáll ereszkedett álla felé, egye-

nesszálú volt és nem sűrű, az állán azonban tömöttebb, és a félhomályban szinte kékesnek tetszett.

— Hát én megmondom az úr előtt is: én ővele értek egyet, Oszippal, nem pedig teveled. És téged ártalmas embernek tartalak, mert a csendőrrel cimborálsz, és rágalmazod Misát... Eh, te vén sátán!

A vörös Szemjon kidugta fejét a szamovár mögül, és visongva kiabálta:

— Én is megmondom neked, hitvány féreg...

Felmordult még két-három hang, és valaki szigorúan megjegyezte:

— Nem választottunk meg téged bíránknak, Grigorij, te pedig parancsolsz...

— Oszip Kovaljov bezzeg tanultabb tenálad, és jobban ért a dolgokhoz.

A magas, kopasz öreg az asztal fölé görnyedt, mindkét kezével megragadta a bögrét, és miközben jobbra-balra ingatta hegyes szakállban végződő fejét, érthetetlenül, mérgesen morgott, mint az eb, amelytől el akarják venni a csontot.

Kovaljov felállt, karmesteri mozdulattal felemelte kezét, és csengő hangon beszélni kezdett:

— Megálljatok, testvérek! Higgyétek el nekem: én nem akarok a nyakatokba ülni, nekem erre nincs szükségem, egészen más a szándékom... És vessünk véget ennek a céltalan beszédnek. Lássunk dologhoz.

Odábbhúzódott szomszédjától, Szamgintól, meghajolt feléje, és udvariasan kérte:

— Nagyságos uram, legyen segítségünkre, hogy megkapjuk a pénzt a Vöröskereszttől, és kiszabadítjuk innen...

Az egész asztalnép összébb tömörült, néhányan pedig felálltak, és várakozóan pillantottak a nagyságos úrra. Klim Ivanovics Szamgin határozottan és parancsoló hangnemben kijelentette, hogy holnap megtesz mindent, ami lehetséges, most azonban pihenni szeretne, mivel rosszul aludt az éjjel és kóválygó a feje.

— Széngázszag van itt. Meg fülledtség.

— Nosza fiúk, szaporán! — vezényelt Oszip Kovaljov.

Mintegy öt perc múlva Szamgin a sarokban feküdt; odatolták a tésztásládát, tetejére bekecset terítettek, tiszta törülközőkbe csavartak valami puha holmit, és így párnául szolgált.

Klim Ivanovics Szamgin elégedett volt, hogy félrevonulhatott ezektől az emberektől, kicsinyes gondjaiktól és sekélyes vitáiktól.

„A többség életét remények irányítják, amelyeket ígéretek keltenek. Így volt ez mindig, és nehéz elképzelni, hogy valamikor másként lesz" — gondolta.

A fekvőhely kemény volt, a láda teteje nyikorgott, az egyik sarka minduntalan nekikoccant valaminek.

„Lám, mit hoz az élet" — gondolta és sajnálta önmagát, neheztelt valakire, és egyúttal kissé büszke is volt arra, hogy kényelmetlenséget kell elszenvednie; ez a büszkeség enyhítette a kudarcot, amely a hazájának végzett szolgálat legelején érte.

A pékműhelyben fojtott moraj hullámzott, az ácsok egy része a földön tért nyugovóra, Grigorij Ivanovics felmászott a kemencére, a lefolyó mellett a szamovárt melegítették, néhányan az asztal körül ültek, és egy metsző hangra figyeltek.

— Egyetértésre van szükség, a krumplinál pedig csak akkor mutatkozik, amikor beássák a földbe. A mi falunkban hatvanhárom udvar van, de csak az egy Jevszej Petrovics Kozsin él gazdagon, feneketlen bendő, a keze hosszú, az esze nagy. Van még másik három, hát azok az alárendeltjei, akár az altiszt az ezredesnek. Ő, ez a Jevszej, tudja tavasszal, mi lesz ősszel, milyen lesz az élet, és minek mekkora az ára. Ha megkéred: adj vetőmagra! Hát ad...

— Közismert fogás.

— Az ám. Az én bácsim nyolcvanhét éves, és azt szokta mondani: a jobbágyság idején, az úr alatt, könnyebb volt a sora a parasztnak...

— Sok öreg beszél így...

— Hát. Honnan származzon egyetértés, Oszip?

„Okos paraszt" — helyeselte Szamgin a csüggeteg beszédet.

Az egyik gyertyát eloltották, a másik megvilágította a vö-

rös ács rézszínű fejét, hallgatóinak szoborszerű arcát és Oszipnak az ezüstös szakáll tengerében elvesző ábrázatát, amely a szamovár mögül kandikált ki, és a gyertya fénye élesebben ráesett, mint a többiekére. Oszip kenyeret rágcsált, teát hörpintgetett hozzá, és fészkelődött, a többiek pedig mind mozdulatlanul ültek. Szamgin néhány másodpercig nézte, majd lehunyta a szemét, de zavarta a szunyókálásban, és felébresztette Oszip halk beszéde.

Szamginnak nem jött álom szemére, noha fáradt volt. A pékműhelyt kovászolt tészta, bárányból és bélgáz áporodott szaga ülte meg. Az egyik elcsukló szavakkal mormogott álmában, a másik süvöltve, sípolva hortyogott, mintha a kürtőben jajgató széllel kötődnék, a még ébren levő ácsok pedig fojtott hangon beszélgettek, és Szamgin fülét megütötte néhány kusza szó:

— Törvény... Szerzemény... Az ördög nem alszik.

Oszip csengő hangocskája harsant:

— Az egyiknek szükséges a föld, a másiknak csak baj...

— Lehúz, mint a kolonc.

— Hát igen...

Szamgin apró szúrásokat érzett a bőrén: rovarokra gyanakodott.

„Mi köze neki ezekhez az ácsokhoz és zsidókhoz? Miért kell ilyesmire fecsérelnie idejét és erejét? Ez a nép szolgálata? Bolsevikok!"

Feje zúgott a lármától, nyelvére fémes, savanykás por telepedett.

— Én sem vagyok még vénember, csak ötvenegy éves, és nem az időtől lettem ősz, hanem az élettől.

„Hát a te életed az időn kívül folyt?" — ellenkezett Szamgin gondolatban.

— Apám kovács volt, hirtelen természetű, összeférhetetlen ember, és a közösség ítélete alapján Szibériába száműzték, ugyanis ilyen rend volt akkor: nem fér meg a muzsik a közösséggel, Szibériába vele, mint káros egyénnel. Nos, Szibériában aztán apámnak nyoma veszett. Amikor száműzték, már nem voltam gyerek, kijártam a zemsztvoiskolát. A né-

ném vett magához, és Arzamaszba küldött, a kolostorba, ott volt egy apáca barátnője. A kolostorból azonban körültekintően megszöktem, Nyizsnyijbe osontam, és ott elszegődtem Aszaf Andrejics ácsmesterhez, bölcs öregember volt, és párját ritkította a maga mesterségében, noha megrögzött iszákos. Tizenhét éves koromig úgy vert, hogy körültekintően már vízbe akartam fojtani magam, de kihúztak, magamhoz térítettek. Verés közben vigasztal: „Nem rosszaságból teszem, hanem, hogy példát mutassak neked; higgy a szavamnak, Oszka, fájdalmon kívül semmi más eszközöm nincsen a tanításodra, pedig kell lennie, de keresd meg magad." Ostoba voltam, mint annak a rendje, és sokáig voltam ostoba, dolgoztam, ittam, lányokkal mászkáltam, nem gondoltam semmire.

A pékműhely mind jobban elcsendesedett, a kemencén már horkolt és süvített valaki, mintha a kürtőben visszhangzó szélnek akarna segíteni. Az asztalt körülülő hét ember összébb húzódott, ketten ráhajtották fejüket az asztalra, a pocakos szamovár fenségesen és nevetségesen tornyosult fölöttük. Cigaretták piros fényecskéi lobbantak, és megvilágították Alekszej szép arcát, Szemjon rézszínű orcáit és egy másiknak hosszú madárorrát.

— Gondolkodni Párizsban kezdtem, nyolcvanhetünket körültekintően odaküldtek, a világkiállításra, hogy megépítsük az orosz pavilont. Négyen el is pusztultak, különböző betegségektől, de főként az italtól. Vagy öten pedig ott telepedtek le. Párizs, testvérek, istenigazában gyönyörű város, elhomályosítja mieinket mindet, még Pétervárt is. Legelőször is vidám város, és a munkásember ott szintén vidám. Páratlan város, szépsége és nagysága bizonyára első a világon. És ott odajött hozzánk egy orosz ember, Jean nevezetű, és kérdezgetni kezdte, mi újság Oroszországban. Én abban az időben még a pavilon szót sem tudtam helyesen kiejteni, folyton azt mondtam: palivjon. Egyszóval ez a Jean. Őt is, akár az apámat, száműzték Oroszországból, a hatóság törvénye alapján. Nagy ismerője volt az életnek!

Klim Ivanovics Szamgin elmosolyodott.

— Később találkoztam én ilyen emberekkel minálunk, Oroszországban is; könnyű felismerni őket: magukról egyáltalán nem beszélnek, csak a munkásnép sorsáról.

— Egyesek többre becsülik a krumplit a kenyérnél...

— Az a szándékuk, hogy az egész világon a nép, a parasztság és munkásság vegye kezébe a hatalmat. Minden ország fiai: franciák, németek, finnek...

— Gyerekes ötlet...

— Várj csak, Szemjon Pavlics.

— Ugyan minek várjak? Még bosszantó is. Minden nemzetnek megvan a maga cárja, királya, földje, hazája... Voltál katona? Ismered az esküt? Én voltam. Elindultam, hogy harcoljak a japánokkal, de szerencsémre lekéstem a harcolásról. Ha minden ember zsidó volna, akinek se földje, se hazája, akkor egészen másként lenne. Az emberek, édes komám, a földön járnak, lehúzza az a lábukat, senki sem szabadul a maga földjétől.

— Ez igaz — jelentette ki valaki komoran.

— Nem a tiéd, sem az enyém, de mégis te is, én is krumpli vagyunk benne...

„Milyen okos" — gondolta Szamgin megint helyeslőn, már félálomban; az utolsó szavak pedig, amelyeket hallott, Oszipтól eredtek:

— Miféle haza ez, ha fegyház a számodra?

Klim Ivanovics mélyen, sokáig aludt, frissen ébredt; Oszip költötte fel:

— Ideje az állomásra menni. Összeszedtem egy kis havat, mosakodjon meg. A teácska is kész. Én is megyek, van egy kis dolgom odabent.

— Nagyszerű — jelentette ki Szamgin, miközben dörzsölgette vállát és oldalát, amelyet alaposan megnyomorgatott a kemény nyoszolya.

Rigában nem egy kocsiban utaztak; ott Szamgin hatásos beszámolót tartott Kormilicinnak, különféle botrányok, szerencsétlenségek lehetőségével, sőt elkerülhetetlen voltával rémítgette, meggyőzte arról, hogy a menekülőket haladéktalanul Orjol felé kell irányítani; kezére bízta Oszipot, és még

ugyanazon az estén elindult Petrográdba, emlékezetébe idézte és fontolóra vette mindazt, amit ez az utazás adott neki.

Az elmúlt napokban megismert emberek közül különösen kitűnt a szép Frolenkov hatalmas alakja. Kellemes volt felidézni ügyes, magabiztos mozdulatait, amelyekre éppen annyi erőt fordított, amennyit azok megköveteltek. Sokatmondó volt az a lenézés, amellyel Frolenkov a kovácsokról beszélt, Lovcov pimaszkodását hallgatta.

„Bátor és okos ember. Franciaországban a parlamentben ülne, mint városa képviselője. Lovcov közönséges falusi csibész. A ravasz falu előre küldi, nehéz feladatokkal bízza meg, mint olyan embert, akire nincs szüksége, akit nem sajnál."

Emlékezete oktalanul, ellentmondóan azt a jelenetet villantotta fel, amikor Kubaszov kályhás vezetésével feltörték a magtár ajtaját; Klim Ivanovics attól tartott, hogy a kályhás nyomában még mas hasonló alakok bukkannak fel, és „körültekintően" ezt gondolta:

„Aligha akadnak falun olyan emberek, akiket a falu sajnálna... Talán csupán azért tol előre egyeseket, hogy megszabaduljon tőlük... A becsvágyukra épít ebben a játékban. Tudatosan és öntudatlanul játszik." Vigasztalóan ötlöttek eszébe Csehov és Bunyin parasztokról szóló elbeszélései.

Túlzsúfolt emlékezetének gépies munkája azonban tovább folyt, felvillantotta Nyikolaj házmestert, a takaros külsejű, furfangos Oszipot, a rőt hajú Szemjont, a nyizsnyij-novgorodi szibériai móló rakodómunkásait, tucatnyi egyéb, futólag észrevett, vakmerő embert és füzérüket a novgorodi állomás peronján nyüzsgő, nagy szakállú, kiálló fogú katonaábrázatok zárták be. Teljesen természetes volt, hogy eszébe jutott a „Bűnünk" című komor könyv. Mindez izgatta, sőt mérgesítette is, márpedig Klim Szamgin nem szeretett mérgelődni.

„Körülnyaldos az élet, akár a folyó a szigetet, körülnyaldossa, el akarja mosni" — mondta bánatosan önmagának, s ez olyan váratlanul érte, mintha nem is ő maga mondta volna, hanem kívülről suttogná valaki. Az emlékezete által elébe tárt emberek ellenséges színben tűntek fel.

„Éppen az ilyenekre számít Kutuzov, Pojarkov, Jakov elvtárs ... Brjuszov hunoknak nevezte őket. Lenin — Attila ..."

Haragja nőtt.

„Forradalom vademberek közreműködésével. Olyan őrültség, amelyet nem tapasztalt még az emberiség. Kozák vágyálom. Razin, Pugacsov kozák volt, azért keltek fel Moszkva ellen, mivel ez az államszervezet korlátozta anarchisztikus önkényüket. Katalin helyesen eszmélt rá, hogy meg kell semmisítenie Zaporozsjét" — gondolta sebesen, és érezte, hogy ezek a gondolatok nem tudják megvigasztalni.

Petrográd olvadással, ködbel fogadta; nedves függöny borult mindenre, elnehezítette lélegzetét, kioltotta gondolatait, és a tehetetlenség érzését keltette benne. Odahaza kellemetlenség várta: Agafja, szokása szerint mellén összefont karral, bejelentette, hogy kórházba megy, ápolónőnek.

— Nagyon sajnálom — mormogta Szamgin bosszúsan; ez a himlőhelyes nő nagyon jól végezte a „mindenes" munkáját, az étkezésre pedig olyan keveset költött, hogy bizonyára beérte a boltosoktól kapott százalékkal, és nem lopta meg.

— Mennyit fizetnek magának a kórházban? — kérdezte. — Adhatok én is ugyanannyit.

— Nem a pénzért teszem — mondta Agafja mosolyogva, és tenyerével vállát simogatta. — Hiszen az úr sem a fizetésért dolgozik a háborúért — tette hozzá.

Szamgin szeretett volna valami sértést vágni az okos arcába, hogy kioltsa zöldes szemének mosolyát. Eszébe jutott Anfimjevna, s merész gondolat lobbant fel benne:

„Az adott társadalmi struktúrában kell olyan embereknek lenniük, akik meg vannak fosztva a személyes kezdeményezés, önálló cselekvés jogától."

— Kiszemeltem egy lányt a főzőiskolából — jelentette ki Agafja változatlan mosollyal.

Azután elment, és magára hagyta gazdáját merész gondolata miatt érzett zavarával. Ez magyarázatra, tompításra szorult.

„Mi a cselédség szociális szerepe? Világos — felszabadítja az intellektus idegi és agyi energiáját az otthon tisztántartá-

sának szüksége alól: hogy megsemmisítse a port, a szemetet, a piszkot. Értelmét tekintve, ez rendkívül tisztes társulása a fizikai energiának és a . . ."

„Szociális katekizmusfélét kellene összeállítani, olyan könyvet, amely egyszerűen és világosan vázolná a kultúra fejlődése során felvetődő különböző összefüggéseket és szerepeket, az áldozatok nélkülözhetetlenségét. Mindenki áldozatot hoz valamivel . . ."

Ekkor azonban eszébe jutottak apjának szavai Ábrahám áldozatáról, és mérgesen cigarettára gyújtott.

Megjelent Agafja, utódja kíséretében. Piros arcú, pisze orrú, kövérkés leányzó volt, kerek szeme homályos, mintha kékes por lepné el; beszéd közben nyelve csücskével sűrűn nyalogatta duzzadt ajkát, hangocskája halk, szelíd. Megtetszett Szamginnak.

Másnap, a Szövetség egyik tagjának lakásában rendezett kisebb összejövetelen Klim Ivanovics beszámolót tartott utazásáról. A nagy ebédlőben, melynek falait temérdek fajansz edény borította, mintegy húsz férfi és nő hallgatta Szamgint. Általában termetes emberek voltak, csupán az egyik igen cingár, de kerek pocakocskája úgy gömbölyödött, akár a földgolyóbis, lába pedig hosszú; zsebre dugott kézzel álldogált, s ingatta fekete hajjal borított fejét, ráncolta püffedt, sápadt arcát, melyet széles fekete szakáll keretezett. Még azzal is magára vonta a figyelmet, hogy némiképp hasonlított a válla fölött tornyosuló, hosszúkás, hasas korsóhoz.

A hosszú asztalnál, Szamginnal szemközt Nogajcev ült, nyájasan nézett rá, és szakállát simogatta; mellette egy piros arcú férfiú rakta az asztalra kövér könyökét, és vonta fel kövér vállát, haja diakónuséhoz hasonlított, pillantása kihívó volt; Szamginnak úgy rémlett, ismeri ezt az apró görénypupillát és vörös erekkel barázdált, piszkos szemfehérét.

Miután tárgyilagos képet festett az ácsok helyzetéről, ráeszmélt, hogy ez önmagában túlságosan jelentéktelen tény, és fokozni kell jelentőségét.

— Egy ifjú propagandista már megpróbálta felszítani bennük a jogos felháborodást, le is tartóztatták.

— Biztosan egy zászlós — jelentette ki Nogajcev szomszédja. — Minden zászlós szocialista.

— Ez túlzás! — kiáltotta határozottan egy szemüveges hölgy. — Az én fiam is ifjú zászlós.

— Ön kadetpárti, az értelmiségiek gyermekei pedig mindig baloldaliabbak szüleiknél, így hát...

A korsóhoz hasonló, hosszú ember megtántorodott, és basszus hangon közbeszólt:

— Ne szakítsuk félbe az előadót...

Szamgin ezután a zsidó menekültekről kezdett beszélni, s nem különösebben gazdag képzelőerejére támaszkodva, leírta életkörülményeiket a fűtetlen nyaralókban, ahol sok a gyerek meg az öregember, kenyér pedig nincs. Megemlítette a vörös szemű, göthös öreget, aki némán igyekezett felemelni erőtlen kezét, de nem tudta. Nyomban észrevette, hogy már nem figyelnek rá, s ez arra késztette, hogy felemelje hangját; egy-két perc múlva azonban a diakónus frizurájú ember öblösen megköszörülte a torkát és kijelentette:

— Belőlem ugyan nem farag filoszemitát.

Egy kopaszodó emberke, akinek szürke arcát rendetlenül szétszórt, gyér szakáll borította, fülét szorongatva, sértődötten hadarta fanyar hangján:

— Kérem, kérem, mire való ez! Minek tréfálunk? A frontról aggasztó hírek érkeznek róluk, a zsidókról.

— Kémek — jelentette ki basszus hangon a kövér hölgy.

— Bizony, látja? Félre kell tennünk a liberális sablont...

— A háború előtt csempészek voltak, most pedig kémek.

A mi erélytelenségünk még korántsem krisztusi emberszeretet — magyarázta izgatottan, sebesen és szinte behízelgően a kopaszodó emberke. — Hiszen, amikor megmondatott: „Nincsen görög, sem zsidó", ezzel azt mondta, hogy mindenkinek kereszténynek kell lennie...

— A Bejlisz-ügy megmutatta, mennyire összetartanak ezek az emberek...

— Hát a Dreyfus-ügy?

Szamgint meghökkentette ez a váratlan és kusza, de egyöntetű haragkitörés, azonkívül pedig ráeszmélt, hogy már elve-

szítette az ütközetet, még mielőtt belebocsátkozott volna. Állt és nézte, amint a vendégek mind jobban feltüzelik egymást, s közben ceruzájával játszott, hogy leplezze ujjai remegését. Már kiabáltak egymásra, a görényszerű, pişze orrú ember pedig olyan fülsiketítően sújtott tenyerével az asztalra, hogy a pohárszékben felcsörömpöltek az üvegpoharak.

Egy fiatal hang élesen rikoltotta:

— Maguk tették tönkre őket a lakóhely kijelölésével!

— Rómában is volt gettó...

A vendégek folytatták a vitát, és úgy hajigálták egymás elé a szavakat, mint adukat a kártyában.

— Azef!

— Raszputyin!

— Heine!

— Disraeli!

— Gyalázat, a pogromok...

— Németországban is voltak pogromok.

— Azt ajánlom, vessünk véget ennek a... fejetlenségnek – szólalt meg öblös, parancsoló hangon a korsóhoz hasonló ember. Az asztal felé dőlt, de nyomban kihúzta kezét a zsebéből, háta mögé rejtette, és kiegyenesedett. — Nem azért gyűltünk össze, hogy a zsidókérdéssel kapcsolatos álláspontunkat vizsgáljuk. Nem időszerű most ennek a... a kérdésnek a megoldása, egy másik, sokkal fontosabb és tragikusabb probléma áll előttünk a mi kérdésünkre: hogy mi lesz sokat szenvedett hazánkkal. Miközben erről gondolkodunk, ennek megoldásán töprengünk, tárgyilagosnak kell lennünk... Természetesen, a zsidók között éppúgy akadhatnak kémek, mint az oroszok között. Tegyük fel, hogy százalékarányban, a zsidók egységes fajú tömegéhez képest, több közöttük a kém, mint az oroszok között, de ez földrajzi okkal magyarázható: a zsidók a határvidéken élnek. Megemlítem viszont Baudouin de Courteney szarkasztikus tréfáját: amikor egy orosz lop, ezt mondják: „Ellopta egy tolvaj", de amikor egy zsidó lop: „Ellopta a zsidó."

Szamginnak suttogás ütötte meg a fülét:

— Hallja? Kiütközik belőle a zsidó vér.

— Belőle? Lehetséges? Hiszen herceg...

— A cím nem biztosít a fertőzés ellen. Alekszandr Mihajlovics nagyherceg anyja egy zsidóval élt...

Csengő csörömpölt a közelben, lágyan csapódott egy ajtó, új vendégek léptek be nesztelenül az ebédlőbe.

Nyugodtan és magabiztosan csengett a hosszú ember hangja, mindinkább dongó zümmögésére emlékeztetett.

— És szem előtt kell tartani, hogy nálunk a hadseregben bizonyára tízezrével szolgálnak zsidók. Ha az elővigyázatlan, tapintatlan mendemondák helyet kapnak a sajtóban, igen káros visszhangot kelthetnek a hadseregben.

— Ügyesen keveri...

— Liberális! Az ő taktikájuk az ijesztés.

— Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ha öt szocialista képviselőt kényszermunkára ítéltek, ez még nem jelenti azt, hogy a bajt gyökerestül kiirtották. A belső ellenség leküzdésére hivatott intézmény, ámbár Azef és Bogrov esetével némiképp kompromittálta gyakorlati munkamódszereit, kellően tájékozott az ellenséges erők megmozdulásairól és szándékairól, ezek az erők pedig tiltakozásokat, sztrájkokat szítanak a munkások között, az elkerülhetetlen vereség anarchikus eszméjét hirdetik. Rendkívül értékesnek tartom az előadó közlését arról, hogy a menekültek között is észlelhető propaganda...

Klim Ivanovics Szamgin kissé zavarban volt.

„Ezt elhallgathattam volna. Hiszen nem neveztem meg a propagandistát."

És nyomban megkérdezte önmagától:

„De miért kellett volna hallgatnom?"

Választ keresni nem volt idő. Szamgin háta mögött, a szoba sarkában felsuttogott valaki:

— Ó, hogy rémít...

— Ige-en... De mégis, tudja...

A szónok mindkét kezét lassan előhúzta a háta mögül, és összefonta a mellén, s zümmögő hangján folytatta:

— De mit tegyünk? A jelenlevők közül egyesek már ismerik az eszmét, amelynek én hirdetője vagyok. Igen egy-

szerű. A városok és a zemsztvók szövetségeinek szorosan egyesülniük kell, olyan szervezetté, amelyre a történelmi pillanat parancsszava azt a kötelezettséget rója, hogy bénultságának ideje alatt helyettesítse az Állami Dumát. A haladó felfogású embereket magába tömörítő, ezen egységes szövetségnek az az előnye lenne a Dumával szemben, hogy széles körű, és hogy úgy mondjam, mindent magába foglal. Magához von minden értékes, józan gondolkodású elemet, amely kívül maradt a Duma kapuin. Egyszóval széles körű, demokratikus tömörülés, amelynek tagjai lehetnek kishivatalnokok, tanult munkások s a többi. Ha létrehozunk egy ilyen szervezetet, kihúzzuk a talajt a „baloldal szamarai"-nak lába alól, mint Miljukov nevezte őket, és tág lehetőség nyílik számukra, hogy az egész országban végrehajthassuk a legkülönb elemek kiválogatását.

— Tehát a baloldaliakét? — kérdezte a görényszemű kövér ember; a szónok rá sem pillantva, változatlan hangnemben kérdezte:

— Ön tehát önmagát és pártjának tagjait a hitványabbak közé sorolja?

Elhallgatott, de amikor ketten-hárman tapsolni kezdtek, tiltó mozdulatra emelte kezét.

— Még néhány szót. Közismert dolog, hogy a zsidók kiváló propagandisták. Ezért a zsidók lakóhelyét úgy kell kijelölni, hogy elszigetelő hatású legyen, vagyis parasztlakta, nem sűrű népességű vidékekre kell küldeni őket.

— És mit fognak ott csinálni? — kérdezte dühösen a fiatal hang.

— Majd találnak dolgot maguknak — jegyezte meg a piszeorrú.

— Mese, hogy a zsidók éhen halnak...

Szamginnak nagyon megtetszett a hórihorgas szónok gondolata, beszédmodora. Gondterhes méhzümmögésében az a szilárd hit érződött, hogy ő az egyetlen, megdönthetetlen igazság hirdetőjének nehéz kötelességét teljesíti, s minden szava igen becses ajándék embertársainak. Klim Ivanovics még sajnálta is, hogy a szónok külseje nincs összhangban e

hitével: lángvörös haj, vértelen aszkétaarc, izzó szem, széles taglejtés illett volna hozzá. A sima, kopasz kis öregember szünetet rendelt el; a vendégek felálltak az asztal mellől, és nyomban kisebb csoportokba verődtek. Szamgin megállapította, hogy számuk majdnem kétszeresére nőtt. Ekkor odalépett hozzá a piros arcú, kövér ember.

— Nem ismer meg? Sztratonov vagyok. Maga fölött is eljárt az idő, bátyuskám. Én viszont beteg vagyok, cukorbajom van.

Betegsége nevét élvezettel, fontoskodva ejtette ki, és megnyalta biggyedt, kékes ajkát. Piszének azért látszott, mert orcái püffedtek voltak, feszesen duzzadtak, orra szinte elveszett köztük.

— Jólesett hallani, hogy maga is megtagadta az ezerkilencszázötös év illúzióját — kezdte, és kihívó, de már kissé zavaros szeme átható pillantással tapogatta Szamgin arcát. — Kijózanodunk. Hála a németeknek, vernek bennünket. Tanítanak. Osztályforradalomról ábrándoztunk, és közben megfeledkeztünk az ellenséges szomszédról, de ő, lám, eszünkbe juttatja létezését.

Odajött az aranykeretes pápaszemet viselő hölgy, karon fogta, és szó nélkül magával vonta.

— De hová viszel, hová? — mormogta Sztratonov, nehézkesen lépdelve.

A következő kellemetlen találkozás Tagilszkijjal történt. Bosszantó volt viszontlátni ugyanolyan katonai hivatalnoki egyenruhában, mint amilyent ő viselt, arany váll-lappal.

— Én pedig azt olvastam a lapokban, hogy maga . . .

— Miféle lapokban? — kérdezte Tagilszkij.

— Nem emlékszem.

— Pétervárott csak egyetlen újság közölte. Sietett eltenni láb alól.

— De miért tette?

— Részeg voltam. Hát harcolgatunk, mi? — kérdezte és felvetette kurtára nyírt, kefehajjal borított fejét. — Lázálom! Ezerkilencszáztizenkettőben Vannovszkij kijelentette, hogy a hadsereg nyomorúságos állapotban van: a felszerelés

rossz és elégtelen, a puskák elavultak, ágyú kevés, géppuska nincs, a katonákat hadiszállítók élelmezik, mégpedig pocsékul, pénz az ellátás megjavítására nincsen, a hitelek késnek, az ezredek adósságban úsznak. És mindennek ellenére beleártottuk magunkat a verekedésekbe, hogy megvédjük Franciaországot, nehogy a németek másodszor is szétzúzzák.

Meglehetősen hangosan beszélt, és ujjával Klim Ivanovics övszíját bökdöste, s ezzel arra késztette, hogy hátráljon és a falhoz szoruljon, ahol a sima kis öregember és Nogajcev beszélgetett suttogó hangon és kölcsönösen mosolyogva.

Tagilszkij alaposan megváltozott: egészen más volt, mint amilyennek Szamgin itt Petrográdon látta, arca szinte leolvadt, kiszikkadt, apró ráncok pókhálója borította. Azt lehetett hinni, hogy a nyaka megsérült; fejét lehajtotta és bal vállára ejtette, mintha fülelne valamire, akár a riadt madár. Szemének szúrós csillogása és hetyke, metsző hangja azonban az ügyészhelyettes Tagilszkijra emlékeztette Szamgint, az ügyészhelyettesre, aki azt a különleges megbízatást kapta, hogy fényt derítsen Marina Zotova meggyilkolásának sötét ügyére.

„Igyekezett belerántani ebbe az ügybe, és bele akart fojtani, vagy pedig megmentett?" — tűnődött Klim Ivanovics, miközben Tagilszkij fesztelen beszédét hallgatta.

— Emlékszik Sztruvénak „Erosz a politikában" című művére? — kérdezte Tagilszkij, s kivillantotta fogait, és széles mozdulattal a vendégseregre mutatott. — Erotomániákusok, mi?

— Gonosz nyelve van magának, Anton Nyikiforovics — mondta sóhajtva Nogajcev.

— Alkalmas arra, hogy a „Novoje Vremja" munkatársa legyek? — kérdezte Tagilszkij. A sima kis öregember kétszer megbiccentette fejét, végigmérte Tagilszkijt keskeny szemecskéjével, majd szelíden így szólt:

— A mi lapunknak nincsenek szocialista munkatársai.

— Miért? A szocializmus nem rémítő azután, hogy pénzt adott a háborúra. És különösképp nem rémítő minálunk,

ahol Plehanov Miljukovval karonfogva vonult be a történelembe.

A kis öregember sietség nélkül elvált a faltól, és szótalanul odábbállt.

— Menysikov — nevezte meg Tagilszkij és elmosolyodott. — A toll betyárai és a sajtó hiénái táborának egyik díszpéldánya, mint ahogyan ez közismert. A Brockhaus lexikonban az áll róla, hogy mint finom erkölcsi érzékkel megáldott embert, az igazság megismerésének őszinte vágya hatja át.

Nogajcev ujjaival a szakállát csavargatta, és nyájas mosollyal, halkan megjegyezte:

— Látni rajta a képmutatást, farizeus!

— Tolsztojánus — toldotta meg Tagilszkij. Nogajcev beleprüsszentett szakállába, és eltávozott, és így Szamgin megfigyelhette, hogy puha talpú bársonycsizmát hord.

— Nemrég egy ugyanilyen összejövetelen találkoztam Sztruvéval — fordult Tagilszkij megint Szamginhoz. — Természetének megfelelően továbbra is olyan vak, mint a bagoly nappal. Megérdeklődte: hogyan vélekedem? Én azt mondtam: „Ha meg lehetne fürösztení az eszméket, akár az uraság zabtábláján kószáló lovakat, öt kopejkát fizetnék neki minden gondolatomért, amelyet felhasznált a »Vehi« gyűjteményes kötet."

Klim Ivanovics Szamgin már régen észrevette, hogy a tekintélyes vendégek ferde szemmel néznek Tagilszkijra, s arra a következtetésre jutott, neki is faképnél kell hagynia ezt az embert. Egy lépést tett előre, Tagilszkij azonban megragadta a karját:

— Hová megy? Várjon, itt vacsorát is adnak, mégpedig igen ízleteset. Hideg vacsora és egyáltalán nem rossz borocska. E régi edények gazdái — és széles gesztussal a falak tarka díszeire mutatott — derék és széles látókörű emberek. Tökéletesen mindegy nekik, ki eszik náluk és mit beszél, eléggé gazdagok ahhoz, hogy bekerüljenek a történelembe; a háborút úgy fogják fel, mint a történelem fő célját, mint hősök gyártását, és általában olyasvalamit, ami rendkívül megszépíti az életet.

Szamginban megint felébredt a régi gyanakvás.

„Arcátlanul viselkedik, és úgy látszik, botrányt akar csapni, mivel elkeserítik a kudarcai. Talán ilyen módon akarja rehabilitálni magát a társadalom szemében."

E sejtésen kívül azonban egy másik is feltámadt, s nem fojtotta el az elsőt:

„Felderítő. Besúgó. Mint radikális akar karriert csinálni, hogy Azef szerepét játszhassa. De bárhogyan legyen is, a szép élet kigúnyolása valójában egy bugris gúnyolódása, akiről Merezskovszkij is írt, a kultúra megtagadása egy kocsmáros és nyilvánosház-tulajdonos fia által."

— Ahá, itt a mi bölcsünk, a mi rettenthetetlen bölcsünk, most olyat fogunk hallani, ami még nem volt — jelentette ki Tagilszkij, és nem is tompította hangját.

Bölcsnek egy fekete szakállas, apró emberkét nevezett, aki ugrált a székén, hadonászott, tapogatta magát, és közben sebes, csengő szavakat szórt.

— Egyszerre csak kiderül azonban, hogy ő az a Bolond Ivanuska, Ivan cárevics, akit réges-rég hevít az egész nép ábrándja az igazságos cárról... ez szent ábránd?

Apró vonásokból összegyúrt, sűrű fekete szőrzettel borított arca, sebesen futkározó szeme és testének görcsös mozdulatai cerkófmajomhoz tették hasonlóvá, s úgy beszélt, mint aki egyszerre hisz, kételkedik, és perzselő rémületet érez.

— „A nép szava, Isten szava?" Nem, nem! A nép csupán az anyagiról, a materiálisról beszél, de titkolt gondolata, ábrándja az Isten országáról, ez is létezik! Szent gondolat és ábránd. A szentség színlelést követel, igen, igen! A szentség álarcot követel. Vajon nem tudunk-e szentekről, akik félkegyelműnek, együgyűnek, bolondnak tettették magukat Krisztus kedvéért? Azért cselekedték ezt, hogy mi ne taszítsuk el őket, ne gúnyoljuk ki hitvány kacajjal a szent voltukat.

Vagy tízen némán hallgatták, lopva egymásra sandítottak, és várták, ki szánja rá magát elsőnek, hogy ellentmondjon; a kis emberke pedig szüntelenül beszélt, ugrándozott,

rángatózott, könyörgőn összetette a kezét, széttárta a két karját, átölelte a levegőt, és kicsiny markával meregette, s úgy tetszett, hogy fekete szemecskéje a szakállába bújik, felgördül a füléig, lecsúszik az orrlyukaihoz.

„Van benne valami Boschból, a groteszkből" — állapította meg Szamgin, aki feszülten figyelt a szónok izgatottan csengő szavaira.

— És meglehet, hogy mindaz a gyalázat, amit erről a szibériai muzsikról hallunk, csupán félkegyelműség, és csak az a célja, hogy ne ismerjük fel idő előtt, ne tudjuk bevonni nyomorúságos vitáinkba, pártjainkba, köreinkbe, ne fojtsuk bele istentelenségük örvényébe... Uraim, legenda van születőben...

Szépen csahol ez a kutya,
Biz meggyőzően csahol!

— szónokolt Tagilszkij, de ebben a pillanatban felcsendült a hosszú lábú, pocakos ember zümmögő hangja:

— Kedves és igen tisztelt barátom, a legkevésbé sem helyénvaló napjainkban a mesék misztikája, bármilyen szépek legyenek is a mesék. Engedje emlékeztetnem arra, hogy január óta az Állami Duma határozottan bírálta a kormány tényked éseit, azon tényked éseit, amelyek teljességgel megengedhetetlenek egy olyan ellenséggel vívott harc tragikus napjaiban, melynek hatalma nemzeti létünket fenyegeti, bizony! Rabigával fenyeget. Ön természetesen tud a vidéki közigazgatási hatóságok egyre szaporodó visszaéléseiről, amelyek szenátusai vizsgálatokat vontak maguk után, a moszkvai németüldözésről, Goremikin magatartásáról, a Közgazdasági Társaság megszüntetéséről és más efféle rendszabályokról, amelyek csak fokozzák az arcvonalakon elszenvedett kudarcaink nyomasztó tudatát.

Egyre mérgesebben beszélt, és hangja már a vízsugár hideg, süvöltő fütyüléséhez hasonlított, amikor erős nyomás alatt kitör a tűzifecskendőből.

— Tudja továbbá, hogy bár némi nehézség árán, de sikerült a Duma hat frakcióját egységes, haladó szellemű

tömbbe egyesítenünk, és hogy megérett a helyzet a Zemsztvo- és a Városi Szövetség egy szervezetbe olvasztására. A falu és a város, a földbirtokos és a gyáros egy és ugyanazon ellenséggel áll szemben. Mint hazafiaknak, jogunk van reménykedni, hogy az ország valóban haladó szellemű erői mind megértik e tömörülés jelentőségét. Nem csupán reménykedni van jogunk, hanem arra is feljogosítottnak érezzük magunkat, hogy követeljünk. Ezért mélységes elkeseredéssel hallgattam az ön Raszputyin mentegetésére irányuló, irodalmilag szellemes, politikailag azonban feltétlenül káros próbálkozását, mely éppen abban az időben történik, amikor romboló, ocsmány befolyása növekedőben van.

— Adok én neked! — dörmögte Tagilszkij, megnyaldosta ajkát, zsebre dugta kezét, majd óvatosan, akár a madárra vadászó macska, apró léptekkel megindult a szónok felé; Szamgin pedig „körültekintően" az előszoba felé indult, hogy Tagilszkij meghallgatása után bármely pillanatban észrevétlenül eltávozhasson. Tagilszkij azonban meg sem tudott szólalni, mivel a kövér hölgy kihirdette:

— Fáradjanak az asztalhoz, uraim! Kóstolják meg, amit Isten adott...

Nem egyedül Tagilszkij várt erre a pillanatra: a vendégsereg egy emberként indult az ebédlő felé. Szamgin hazament; útközben a progresszív tömbről gondolkodott, igyekezett elképzelni a maga helyét benne, eltűnődött Tagilszkijról és mindarról, amit az este hallott. Mindezt össze kellett egyeztetni, szoros rendbe csoportosítani, hogy kivonja belőle a hasznos szemcséit, és megfeledkezzék arról, ami haszontalan...

Az idő meglepő gyorsasággal múlt. Anyagszerűtlenségéről bizonyságot téve, nyomtalanul eltűnt a heves beszédek áradata, a szavak füstje közepette, és nem maradt utána semmi. Klim Ivanovics sokat látott, sokat hallott, és megmaradt önmagának; mintha a levegőben lebegett volna a szélesen hömpölygő események fölött. Az események elsuhantak előtte, és átfutottak rajta, megérintették, elszomorították,

olykor megrémítették. De mindez elmúlt, és rendíthetetlenül, továbbra is puszta nézője maradt az életnek. Megfigyelte, hogy a saját állhatatossága iránti tisztelete, függetlenségének tudata mindjobban erősbödik benne. Nem nevezhette volna magát közömbös embernek, mert mindaz, ami közvetlenül érintette személyét, rendkívül izgatta. Így például egy olyan élményben volt része, amelyhez hasonlót már egyszer átélt, vagy tíz évvel ezelőtt.

Útban az arcvonal felé, Pszkov környékén kisiklott a meglazult vágányokról egy tehervonat; a szerelvényben volt három, cukorral, hajdinakásával és a katonáknak szánt ajándékokkal megrakott vagon. Ezek a kocsik nem törtek össze, de nem találták az épségben maradtak között sem.

Klim Ivanovics Szamgint felkérték, derítsen fényt erre a csodára, mivel a nyomozóhatóság egyáltalán nem válaszolt a Szövetség érdeklődésére, amely az egyik ezred számára küldte a rakományt, történelmi fennállásának százesztendős jubileumán.

A vizsgálatot egy vidéki hivatalnok vezette, rendkívül eredeti külsejű bölcs; magas volt, hajlott hátú, nagy, súlyos fejét ősz hajcsomók borították, olyan csapzottan, mintha az imént verekedett volna, ráncokkal barázdált magas homlokát komoran ékesítette a sűrű, ősz szemöldök, elfödve rozsdaszínű szemét; horgas karvalyorra szinte elveszett tömött, vastag bajuszában, melynek ősz szálai igen észrevehetően megsárgultak a dohányfüsttől. Katonához hasonlított, legalább ezredesi rangban.

— Jevtyihij Ponormov — mutatkozott be, miközben szinte kelletlenül vagy határozatlanul nyújtotta kezét Szamginnak; miután pedig megtudta, mi célból érkezett a látogató, kijelentette: — Nem szerezhetek örömet önnek: ördög tudja, hová tűntek ezek az átkozott vagonok.

Hangja durva volt, színtelen, bizonytalan tónusú, s olyan sajnálkozva beszélt, mintha éppen az volna a kötelessége, hogy örömet szerezzen az embereknek, és most el van keseredve, mivel jelen esetben képtelen eleget tenni e kötelességének.

— Megállapíttatott, hogy ennek a falunak a parasztjai, amelynek közelében a vonat kisiklott, kifosztották a vagonokat, sőt összeverték a kalauzt, betörték a koponyáját, a fűtőt felképelték, de azért a kocsikat mégsem lophatták el. Elgurították valahová a pokolba. Hét embert letartóztattak, köztük négy nőt. A nők, uram, rendkívül fel vannak bőszülve az események miatt! Ez már, tudja... Nem valami örvendetes, hogy úgy mondjam.

Szamgin megkérdezte: kísérték-e katonák a vonatot.

— Hát hogyne! Tizenegy fő. Őket letartóztatta a katonai nyomozó, miután megállapította, hogy elősegítették a rablást. Tudja: nők, az éjszaka leple, és így tovább. Hát igen. A lopás minden formájában rendkívül virágzik. A lopás meg a szélhámosság.

Szamgin látta, hogy ez a tolvajok és szélhámosok leleplezésének fáradalmaitól meggörbedt ember már régen elfásult, és mélységes közönnyel viseltetik feladata iránt.

— Megtekinthetem a kihallgatási jegyzőkönyveket?

— Általában ez nem szokás, de tekintettel a háborúra és az ön hivatalos megbízatására... Úgy vélem, lehetséges. Majd jóval élénkebben folytatta. — Mondja csak, hol szállt meg? Még sehol, hát persze! Bőröndje az állomáson maradt? Ahá.

És már a diadal árnyalata csengett hangjában, amikor közölte:

— Megszállni itt nincs hol. A városban hemzsegnek a menekültek, sebesültek, hadi fáradalmaikat kipihenő katonák, üzérek, hamiskártyások és mindenféle martalóc és szemét népség. Viszont jó hírt is mondhatok: itt mindenki, még a módosabb lakosok is, bérbe adják szobáikat. Az értékes, apró holmit eldugják, maguk kiköltöznek a fészerbe, fürdőházba, lugasba. Az én lakásadónőm is efféle. Megszállhat nála, de a szobában már lakik egy katona; sebesült főhadnagy és tökfilkó. Ebéddel, teával vagy kávéval, vacsorával együtt huszonöt rubelbe kerül, nem nagy pénz.

Amikor Szamgin kijelentette, hogy elfogadja, a vizsgálóbíró mintha elcsodálkozott volna:

— De voltaképpen mit is fog itt csinálni? Egyébként ez nem az én dolgom. Felhívjuk a háziasszonyt. — Nyelvével szája jobb sarkából a balba taszította a fityegő cigarettát, és leemelte a telefonkagylót: — Igen. Most mindjárt.

Megjelent a háziasszony, vörös hajú, zöld köténves, kicsi fürge nő, piros babaarcocskáján naiv, szürke szempár fénylett.

— Polina Petrovna Vitovt — mutatta be a vizsgálóbíró.

Az asszony igen nyájasan elmosolyodott, majd elkalauzolta Szamgint a szobába, amelynek ablakai egy hordókkal telezsúfolt udvarra néztek. Klim Ivanovics rosszul aludt az éjjel, Petrográdból lassan vánszorgott a vonat, többször feltartóztatták, sokáig vesztegelt az állomásokon; majdnem mindenütt katonák, asszonyok, csapzott öregek szorongtak, undorítóan visítottak a harmonikák, nótáztak, tánc ütemes kopogása robajlott, és a fülke ablakán bekandikáltak a szakállas tartalékos-ábrázatok. Még visszaemlékezni is fárasztó volt erre a napra, amelyet vas robaja és csikorgása, füttyszó, jajongó ének, kiáltozás, káromkodás és a harmonikák tolakodó, egyhangú süvöltése töltött be. Klim Ivanovics lehúzta zubbonyát, ledűlt a pamlagra, és nyomban álomba merült. Furcsa érzésre ébredt: úgy rémlett, valamilyen erő tótágast akarja állítani. Felemelte fejét, és ekkor lábánál egy másik fejet vett észre: a fekete fej két tiszti váll-lap között nyugodott, igen izmos, széles vállon. Könnyű volt kitalálni, hogy a tiszt megemeli és rázogatja a pamlagot, és fáradozásának nyilván az a célja, hogy ledobja róla a rajta fekvőt. Szamgin gyorsan felhúzta lábát, a padlóra eresztette, és sietve megérdeklődte:

— Mit művel? Mit óhajt?

— A könyvet, itt egy könyvnek kell lennie — magyarázta a tiszt hangos cuppantással, s felegyenesedett. Hangja rekedt volt, náthás vagy elcsukló; termete tagbaszakadt, széles mellén kicsiny fehér kereszt csúszkált; alacsony homloka fölött fekete kefehaj meredezett.

— Valerij Nyikolajevics Petrov főhadnagy — mutatkozott be, és Szamgin elé állt. Klim Ivanovics szintén megnevezte

magát, és kezét nyújtotta, a tiszt azonban felvetette fejét, és így szólt: — Nem szoríthatom meg a kezét.

— Miért nem?

— Ön ül, én pedig állok. Megengedhető-e, hogy egy tiszt kinyújtott kézzel álljon egy civil előtt?

— Rövidlátó vagyok, és most ébredtem — magyarázta Szamgin békésen, maga előtt látva az apró, mongol szemű, széles orrú, vastag ajkú, borotvált ábrázatot.

— Magyarázatot kellett volna adnia — jelentette ki a tiszt, és kezét háta mögé rejtette.

— Meg is magyaráztam.

— Késő. Joggal vélhetem, hogy viselkedése megfelel a liberális, szocialista civilek szokásos viselkedésének és általában azokénak, akik a Zemsztvo- és a Városi Szövetségben rejtőznek, és folyton előttünk lábatlankodnak...

Emeltebb hangon folytatta, s egyre hangosabban szuszogott, sípolt:

— Ön még el is mosolyodott, hogy ezzel is nyomatékot adjon a haza védelmezője és a hadsereg becsülete iránt táplált tiszteletlenségének, amely tiszteletlenségre jogom van revolvergolyóval válaszolni.

„Ez képes rá" — gondolta Szamgin, és igyekezve elfojtani izgalmát, békésen így felelt:

— Valóban, a hadsereg napjainkban megérdemli...

Petrov ízesen cuppantott.

— Napjainkban? Hát az ezerkilencszázhatos-hetes években, amikor a forradalmárokat irtotta, akkor nem érdemelte meg, nem?

— Természetesen akkor is — helyeselt sebesen Szamgin.

— Örülök, hogy ezt hallom — jelentette ki Petrov főhadnagy. — Örülök — ismételte. — Másként... Én híve vagyok a párbajnak. Hát ön?

— Még nem volt alkalmam eldönteni ezt a kérdést — válaszolta óvatosan Szamgin. — De azt hiszem, háborúban tilos a párbaj?

— Igen. De miért? — kérdezősködött makacsul a főhadnagy.

— Nagyon is érthető — felelte Szamgin, és érezte, hogy halántékán kiüt a verejték. — Képzelje el, hogy egy civil kihívja önt, és ön... egy ilyen kiváló ember, odaáll a golyója elé, és...

Petrov főhadnagy meghökkenve pislogott, cuppantott, majd széles mosolyra húzta vastag ajkát, Szamgin felé nyújtotta kurta ujjait, és helyeslőn, sőt örvendezve szuszogta:

— Bravó! A kezét... Örülök, hogy ilyen értelmes emberre akadtam... Erre iszunk! Sört, nemde? Kitűnő sörük van.

Ujjával a falba bökött, mire megjelent egy kese szemöldökű, kövér nő.

— Bier — mondta Petrov, és két ujját mutatta feléje. — Zwei Bier! Semmit sem ért, a tehén. Ördög tudja, mire jók ezek az apró nációk? Szibériába kellene telepíteni őket, bizony! Egyáltalán, Szibériát nemzetiségiekkel kell benépesíteni. Különben, tudja, itt élnek a határon, ez a sok lett, észt meg finn, és folyton a némethez húznak. És mind forradalmár. Tudja, hogy ezerkilencszázötben, Rigában, a tiszthelyettesi iskola növendékei pompásan kaszálták a letteket, irtották, mint a veszett kutyát. Derék legények a tiszthelyettesek, pompás lövészek...

A hajmeresztő ismeretség mind bizalmasabbá, nyomasztóbbá vált. Petrov főhadnagy Klim Szamgin mellett ült, váll váll mellett, tenyerével a térdét csapkodta, könyökével, vállával lökdöste, örvendezett valamin, Szamgin pedig meggyőződhetett róla, hogy nem normális, beszámíthatatlan emberrel áll szemben. Keskeny, mongol szeme valahogy természetellenesen ugrándozott a gödrében, és úgy csillogott, mint a hal pikkelye.

Szamginnak Trifonov főhadnagy jutott eszébe, de az veszélytelenebb, együgyűbb volt.

„Az korhely, sorsüldözött volt, emez viszont idegbeteg. Örült. Hős."

A kövér nő sört és egy tálka sós kétszersültet hozott. Petrov kardjával csörömpölve, gyorsan leoldozta szíját, lehúzta zubbonyát, és egy szál csíkos selyemingben maradt;

feltűrte bal ujját, megfeszítette karizmát, és megkérdezte Szamgintól:

— Derék, mi? Nosza, a hadseregre! Aztán meséljen, mi újság odafönt, Pétervárott? Ki az a Raszputyin, meg általában mi az a sok pletyka?

De nem várta meg, míg Szamgin mesélni kezd; kirántotta inge alját nadrágjából, lemeztelenítette a bal oldalát, ujjával egy vörös forradásra bökött, s büszkén jelentette ki:

— Szurony! Hogy az ember szuronydöfést kapjon, egészen közel kell férkőznie az ellenséghez. Igaz? Bizony, mi odakint a fronton nem kíméljük magunkat, de maguk, itt hátul... Maguk inkább ellenségeink, mint a németek — rikoltotta; pohara fenekét az asztalhoz koccantotta, és cifrán elkáromkodta magát, miközben Szamgin előtt állt, és úgy hadonászott kurta karjával, mint az úszó. — Maguk, civilek a hadsereg ellenségévé tették a hátországot. Igen, ez a maguk műve. Mit védelmezek én? A hátországot. De amikor rohamra vezetem az embereimet, arra kell gondolnom, hogy golyót kaphatok a tarkómba, vagy szuronyt a hátamba. Érti?

— Hallottam már egyes esetekről, amikor a katonák megölték tisztjeiket — kezdte Szamgin, mivel a főhadnagy választ várt.

— Ahá, hallott már?

— Igen, de nem hiszem el...

— Naivság nem hinni. Valószínűleg csak tetteti magát, kertel. Képzelje csak el: a katonák között, akiket a tiszt támadásra vezet, akad négy ember, akit ugyanez a tiszt megvesszőztetett ezerkilencszázhétben. És szinte bármelyik században találhatók rokonai azoknak a parasztoknak vagy munkásoknak, akiket megvesszőztek vagy agyonlőttek a forradalom éveiben.

E ravasz lehetőség gondolata teljesen új volt Klim Ivanovics számára, és meghökkentette.

„A Kutuzov-féle emberek természetesen megemlítették volna a Nemezist" — állapította meg nyomban, aztán így szólt:

— Még sosem gondoltam erre.

— Nem gondolt? És most mit gondol?

Klim Ivanovics Szamgin széttárta karját, és teljesen őszintén jelentette ki:

— Ez a körülmény fokozza szememben a tisztikar bátorságát és hősiességét. A hazát védelmezi...

— Amikor az egyik golyó a homlokán, a másik a tarkóján találhatja az embert, nemde? Igen? Így van?

— Ige-en — válaszolt Szamgin vontatottan a tiszt süvöltő suttogására.

Valerij Nyikolajevics Petrov főhadnagy Szamgin arcába pillantott, két kezét vállára tette, és elérzékenyülten így szólt:

— Nosza, hadd csókoljam meg, galambocskám!

Vastag ajka olyan erősen és hosszasan szívta Szamginét, hogy az majdnem megfulladt, az undorító érzést még a szúró fájdalom is fokozta, amelyet a kemény szálú, kurtára nyírt bajusz okozott. A főhadnagy bal keze kisujjával kihajtotta a könnycseppeket szeméből, szipogva felnevetett, cuppantott, és így szólt:

— Köszönöm, galambocskám! Micsoda helyzet, mi? És ráadásul az ezredem igen tevékeny részt vett a kilencszázötös forradalom elleni harcban, érti?

Jobb kezében poharát szorongatta, keze remegett, kilötyögtette a sört; Szamgin a szék alá rejtette lábát, s hallgatta a sisteregve bugyogó szavakat:

— Ezredesünk még Tambovban azt tanácsolta nekünk, tiszteknek, hogy minden században állapítsuk meg a fenyítettek és egyéb, politikailag megbízhatatlan egyének kilétét és számát, állapítsuk meg és elsősorban őket használjuk fel felderítésre, általában, érti már? Tudja, valódi apánk volt, igazi parancsnok! Bizonyára hadosztályparancsnokként végzi a háborút.

Sokáig regélt a parancsnokról, annak feleségéről, az ezredsegédtisztről: közben lassan leszállt az este, a nyitott ablakon át a legyekkel együtt kusza hangfoszlányok szálltak be, valahol a közelben egy zenekar a „Carmen"-t játszotta, a hor-

dóhalmaz mögött pedig, a szomszéd udvaron, egy mérges ember katonákat tanított énekre, s bőszen kiabált:

— Tökfilkó! Nem hallod a ritmust! Egy-kettő, bal, bal! Rajta, egy-kettő!

És egy sikongó tenorocska rázendített:

Életre csak az méltó,
Aki bátran meghalni is tud.

— Kórus, rajta!

A kar hangosan, de összhang nélkül énekelte a „Nagy csata volt Poltavánál" dallamára:

A pravoszláv orosz harcos
Garmadával öl, s az ellen fut...
Hangos zene, zendülj,
Dicsérd győzelmünk...

— Abbahagyni, golyhók!

— Kétszázharminc fővel indultam el, hatvankettő maradt belőle — mesélte a főhadnagy, s közben topogott.

Szamgin hallgatta és megpróbálta elképzelni, mikor és hogyan ér véget ez a beszélgetés.

— Száznyolcvanhat... tizenhét... — hallotta. — A háborút mi vezetjük, alacsonyabb rangú tisztek. Mi állunk a muzsikok élén, akik gyűlölnek minket, nemeseket, a munkások élén, akiket maguk, értelmiségiek, a cár, a nemesség és Isten ellen hangolnak...

Megtántorodott, mintha egyik lába hirtelen megrövidült volna, erősen megdörzsölte homlokát, cuppantott és elgondolkozott.

— Nem magáról beszélek, személy szerint — folytatta —, hanem általában a civilekről, értelmiségiekről. Az egyik unokahúgom egy forradalmárhoz ment férjhez. Bányamérnök-hallgató volt, jófejű legény. Kilencszázhétben aztán száműzték... valamilyen isten háta mögötti zugba... Ide hallgasson: mit gondol maga a cárról? Meg erről a szélhá-

mos Raszputyinról s a cárnéról? Hogyan, mindez a sok badarság igaz volna?

— Úgy látszik, részben igaz...

— Részben — dünnyögte Petrov. — De milyen nagy ez a rész?

— Nehéz megmondani.

Petrov főhadnagy leült a pamlagra, fogta kardját, félig kihúzta a pengét a hüvelyből, majd visszatolta, az acél ízesen csattant; Petrov megismételte a műveletet, és miután még hangosabban csörrent, elhajította a kardot s kijelentette:

— Mégis unalmas. Kártyázik? Ahá! Ez az alak, a vizsgálóbíró, szintén játszik. És a felesége is... Menjünk át hozzájuk, megkopasztanak.

Szamgin nem mert ellentmondani, de nem is volt oka; szintén unatkozott. Sokáig, unottan kártyáztak, először preferánszot játszottak, azután kopogósat. A játék egész tartama alatt a vizsgálóbíró mindössze egyetlen mondatot ejtett ki:

— Végeredményben lehetetlen megérteni: az ember játszik vagy a kártyák játszanak vele?

— Akár a körülmények — tette hozzá a főhadnagy.

A vörös hajú asszonyka, miután egész halom postabélyeget és papírpénzt nyert össze, zavart mosollyal kijelentette:

— Tovább nem játszhatok...

— Akkor igyunk még sört — szólt a vizsgálóbíró. Az asszony elment, a férfiak pedig cheminezni kezdtek. Petrov szünet nélkül nyakalta a sört, de nem részegedett le, csak morgott, dorombolt:

É-letre csak az méltó...
Aki bátran, ta-ta-tà-ta...
De ide nem, se oda nem —
Ez a nóta de buta...

Hanyagul játszott, esztelenül vakmerő volt, sokat veszített. A szoba, amelynek közepén ültek, nehéz, kárpitozatlan mű-mahagóni bútorokkal volt berendezve, a könyvszekrény

tetején Mickiewicz gipszfeje magaslott, s majdnem a menynyezetig ért, a szőnyegekkel borított, széles dívány fölött metszet csüngött: Jan Sobieski Bécsnél. A kertre néző két ablak egyike nyitva volt, odakint alig észrevehetően, nesztelenül libegtek a hársfa ágai, patikaszaga beáradt a szobába, az éjjeli sötétségben kusza, bizonytalan neszek szüremlettek be. Szamgin nem ült le cheminezni, cigarettázott, nézte a főhadnagy szinte mozdulatlan arcát, és igyekezett elképzelni a roham pillanatában: elöl a németek, hátul a parasztok, és ő egyedül közöttük. Szomorú gondolat ötlött fel benne a főhadnagyról.

„Egyedül két halál között, és életben marad."

— Mondja csak, rohamra meztelen kardpengével megy, mint a csataképfestők ábrázolják?

— Meztelen, meztelen — dünnyögte a főhadnagy, miközben pénzét számolgatta. — És nemcsak a kardot szeretem meztelenül, hanem a lányokat is. Én nem megyek, hanem rohanok. És ordítok. És hadonászok a kardommal. A legfontosabb: hadonászni kell, mozogni kell! Tudja, egyszer pompás megjegyzést csíptem el a lövészárokban: az egyik katona kegyetlenül ráordít a másikra: „Mi az, te marha, úgy mozogsz, mint az élő?"

A főhadnagy rekedten felkacagott, dűlöngélt a széken.

— Aranyköpés, mi? Az ám! Lám, mit tesznek a körülmények...

A vizsgálóbíró öblösen zubogó nevetéssel kontrázott és bejelentette:

— Bank.

És felrobbantotta a bankot.

Petrov főhadnagy felállt, megrázta két karját az asztal fölött, s így szólt:

— Kész.

Azután halkan füttyentett fogai között, a díványhoz ment, leült, ásított egyet, és oldalára dőlt.

— Így megy ez már második hete — mondta a vizsgálóbíró suttogva, miközben összeszedte a kártyákat. — Pihen a kórház után. Sebesülés és zúzódás.

Petrov hortyogott.

— Helybeli háztulajdonos, egy köztiszteletben álló kormányzósági tanácsos fia. Családját a Volga mellé küldte, házát előnyösen bérbe adta a katonai hatóságnak. De nem úszta meg élve a háborút, szívbajt szerzett.

A főhadnagy fütyülő hortyogásában volt valami ijesztő, s ezt csak fokozta a vizsgálóbíró suttogásig fojtott beszéde.

— Ez Mickiewicz — magyarázta. — A feleségem lengyel.

Már virradt. Szamgin jó éjszakát kívánt, átment szobájába, levetkőzött és lefeküdt, s közben fáradtan tűnődött a mértéktelenül szószátyár és unalmas emberekről, a magányos emberekről, akik hősiesen teljesítik kötelességüket, noha az ellenség szoros gyűrűjében élnek; panaszosan gondolkozott önmagáról, s neheztelt embertársaira, akik fesztelenül, sőt szinte bosszúvágyóan zúdítják élményeik terhét egymás vállára. Ő, Klim Ivanovics Szamgin, sosem engedi meg magának, hogy panaszkodjék, az életre, kiöntse a szívét, bizalmaskodjék. Még Marina Zotovával sem engedte meg. Már szunyókált, amikor belépett Petrov: süvítve ásított, fesztelenül, zajosan levetkőzött, hálóneműben ült, és mindkét kezével vakargatta szőrös mellét.

— Alszik? — kérdezte.

— Nem.

— Hát, magunk között szólva, az élet, drága barátom, értelmetlen. Tökéletesen értelmetlen. Bármennyire elnézőek legyünk is. Bizony, bizony. Jó éjszakát.

— Köszönöm — válaszolt halkan Szamgin, aki nagyon elcsodálkozott a főhadnagynak az életről tett megállapításán: ez egyáltalán nem volt összhangban hősi mesterségével, felfogásával, külsejével, és váratlanságával úgy hatott, mint amikor rásújtanak egy bronzharangra, és az fahangot ad. Klim Ivanovics egy idő óta, fáradtság, kudarc óráiban, olykor megengedte magának, hogy szemrehányást tegyen az életnek, amiért értelme nem világos, ez azonban azokhoz a túlzott szemrehányásokhoz hasonlított, amelyekre Varvarával való veszekedései során ragadtatta magát, hogy megsértse az asszonyt. Amióta Tagilszkij úgy határozta meg szere-

pét és helyét az életben, mint a demokrácia arisztokratáját, Szamgin természetesen nem gondolhatta komolyan, hogy élete értelmetlen. A főhadnagy azonban komolyan így gondolja.

— A fő dolog az, galambocskám, hogy isten nincsen! — mormogta a főhadnagy, és gondosan rágyújtott egy cigarettára; közben, mintegy régi szokásnak hódolva, hol mellét, hol hasonlóképp bozontos lába szárát vakargatta. — Érti, nincs isten. Nem Voltaire szerint, vagy ahogy ez a... hogy is hívják? No, vigye az ördög! Én azt mondom: nem a logika szerint, nem holmi bizonyítékok alapján nincs isten, hanem valóságban, fizikai, fiziológiai észlelés alapján, meg... mi is van még? Egyszóval... Gyermekkoromban az a szilárd hit alakult ki bennem, hogy Nyizsnyijben van egy híres Minyin- és Pozsarszkij-szobor. Az egyik Moszkvában, a másik... a szebb, Nyizsnyijben. Odaérkezem, hogy beléphjek a kadetiskolába, hát a szobor sehol! Volt? Nem is volt sohasem... Hát ilyen az isten is.

Amikor Szamgin felriadt az utcáról behallatszó vasrobajra, a főhadnagy már nem volt a szobában. Az úttest macskakövein ügetésben tovavonuló lovastüzérség csörömpölt, és a vas robajával szinte versenyre kelt a harangok kongása, amely oly erős volt, hogy úgy rémlett, még a szobában is megrezegteti a levegőt. A kávénál a vizsgálóbíró elmondta, hogy a Petrográdból érkezett tüzérség szemlére vonul fel a városban, a harangozásnak pedig a vasárnap az oka: déli misére szólítják a templomok a híveket.

— A feleségem elment a templomba — közölte feleslegesen, azután pedig gyakorlatiasan arra fordította a szót, hogy az elkallódott vagonokat nem itt kell keresni, hanem közelebb a fronthoz.

— De valószínűleg ott sem találja meg — tette hozzá egykedvűen. — Az élelmiszerszállítmányokat bámulatos ügyességgel dézsmálják, dézsmálják az üzérek, a szállítók, a katonák, általában mindenki, akinek kedve tartja.

Mégis felhozott néhány érvet, amelyből arra lehet következtetni, hogy a vagonokat valahová Litvániába terelték.

Szamginnak úgy rémlett: ennek az embernek oka van azt kívánni, hogy ő eltűnjön innen. A vizsgálóbíró azonban azzal támasztotta alá az utazás mellett szóló érveket, hogy felajánlotta, levelet ír felesége bátyjának, aki százados a tábori csendőröknél.

— Ő sokban a segítségére lehet.

A Szövetség megbízásából tett első útja elég kellemetlen élményt szerzett Szamginnak, de mégis kötelességének tartotta, hogy minél közelebb kerüljön a fronthoz, és lehetőség szerint megnézhesse a katonákat mesterségük gyakorlása közben, a harcban.

S most ott ül egy halom ócska talpfán, egy hatalmas fa árnyékában; az apró levelek világoszöldek, fonákjuk pedig ónszínű. A furcsa, könnyű levelek teljesen mozdulatlanok, noha körös-körül minden mozgásban van: a homályos égbolton vakítóan, forrón olvadozik a nap, és beragyogja a tágas, hepehupás síkságot. Egyik oldalán a vasút középmagas homoktöltése határolja, a másikon sűrű, fiatal erdő, amely nemrég még a töltésig érhetett, de most csak egy sereg különböző magasságú tönk maradt meg belőle, ott éktelenkednek az egész síkságon.

Mintegy száz lépésnyire Szamgintól a töltést folyó szeli át, rá híd vaskalitkája borul, alóla sebesen áramlik a szinte higanyosan csillogó víz; a folyó egyik keskeny, mocsaras partját sűrűn benőtte a nád és a sás, a másikat homok szegélyezi, és a part egész hosszában, ameddig a szem ellát, katonák gázolnak és úsznak a vízben, lovakat fürdetnek, három helyen halásznak, egymás mellét, lábát, hátát dörgölik a meleg, zsíros iszappal. Katona még több van, mint tönk és bucka, annyian lehetnek, hogy úgy rémlik, ha egyszer lefeküdnének a földre, a föld egészen eltűnne alattuk. Az egyik helyen birkóznak a homokban, akár a cirkuszban, másutt zöld gallyakkal fedik be egy barakk tetejét; messze, majdnem az erdő szélén, szétszednek egy kerek karókból összetákolt barakkot. Sátrak zöld és hervadt, őszi színű ágakkal borítva; rengeteg ilyen ág hever a nedves földbe taposva, vagy a fatönkök és buckák között húzódó ösvénye-

ket takarják. Füstölnek a tábori konyhák kéményei, füstölnek a tábortüzek. Szamgin nyolc tábortüzet számolt össze, azután tizenegyet, akkor abbahagyta a számolást; akadnak még kisebb tüzek is, amelyek fölött teáskannában tea forr, s kettesével, hármasával ülik körül őket a katonák. Fehér vagy szürke ing van rajtuk, igen sokan pedig anyaszült meztelenül javítgatják fehérneműjüket. Észre lehetett venni, hogy sok katona magányosan kószál, mintha kerülné a társaságot.

A földről lomhán, lassan felszálló füst egybeolvad a forró, nedves levegővel; alacsonyan, a fejek fölött, szürke felhő csüng, a füstöt mocsár- és ürülékszag itatja át. Az emberek kiabálnak, érthetetlen kiáltozásuk mintha szintén felhővé sűrítené a kusza zsivajt; ütemesen pattog a menetinduló, panaszosan jajgat az együgyű falusi nóta, fémesen csikorognak és sivítanak a harmonikák, kopognak a fejszék, valahol láthatatlan dobosok gyakorolnak, mintegy harminc lépésnyire a töltéstől pedig vastag embergyűrű verődött összse, és a közepén ketten ropják a táncot, s a kar elkeseredetten üvölti a réges-régi nótát:

A parasztok bugrisak,
Ostobák és piszkosak.
Hej, gyöngyvirág, hej, szarkaláb!

Levágják az ujjukat,
Cárnak bé nem vonulnak.
Hej, gyöngyvirág, hej, szarkaláb!

A kart Harlamov zászlós vezényli. Szamgin már látta őt, már beszélt vele. Az ellenforradalmár-irodalom piperkőc olvasója és a kormányellenes, csípős anekdoták kedvelője erősen megsoványodott, megnyúlt, bizonytalan színezetű szakáll nőtte be arcát, de nem veszítette el tréfálkozó és bohóckodó hajlamát.

Amikor Szamgin megkérdezte, hogyan érzi magát: így felelt:

— Gyakorlom magam a hazafiságban.

— Harcol?

— Közvetlen közelségbe nem kerültem az ellenséggel. Egy hosszú, nedves gödörben rostokolunk, és puskalövések útján érintkezünk. Az ellenség előnyben részesíti a géppuskát, és a hatásosabb irtószerszámokat. Szintén nem vágyik hősi szurony-, puskatus- és ökölviadalra.

Miközben ilyen gunyoros és sekélyes hangnemben beszélt, szüntelenül hunyorgott, ajkát harapdálta. Tárcastílusú, lapos mondatai között azonban olykor egészen kirívó, elütő, más tónusú mondatok is csendültek.

— Szerepem abban áll, hogy ügyeljek az emberekre, hogy szigorúan teljesítsék kötelességüket: ne beszéljenek ostobaságokat, lövöldözzenek, amikor kell, és ne szökjenek meg.

— És megszöknek?

— Képzelje, igen szívesen, bár tudják, hogy ezért főbelövés jár.

Ő közölte elsőnek Szamginnal, hogy nem eresztik közelebb az arcvonalhoz.

— Az egységek átcsoportosítása folyik az arcvonal kiegyenesítése végett; természetesen érti, mit jelent ez. Az a frontszakasz, ahol az én ezredem állomásozott, hátrább húzódik.

Széles kézmozdulattal a síkságra mutatott, ahol katonák nyüzsögtek.

— Ez a mögöttes terület. Itt pihennek. A zászlóaljat, amelyben szolgálok, éppen pihenés céljából irányították ide, de valószínű, hogy a többi pihenővel együtt nekünk is tovább kell hátrálni a mocsárba.

Szamgin megkérdezte: miért választottak ilyen nedves, kopár terepet.

— Ez nem ismeretes előttem. Mint látja, a töltés túlsó oldalán száraz, homokos a talaj, fenyves volt valamikor, az erdő maradványain túl pedig a Vöröskereszt tábori kórháza és telepe terül el. A folyóban rózsaszín gézdarabkák, tamponok és egyéb sebészeti intimitások voltak láthatók, a kato-

nák azonban tiltakoztak a folyó ily eredeti beszennyezése ellen, mert vizét ők ivásra használják.

Harlamov hallgatott néhány másodpercig, azután megkérdezte:

— Nem ismer véletlenül egy bizonyos Anton Tagilszkijt?

— Találkoztam már vele.

— Neki is van valami kapcsolata a Szövetséggel? Nem tudja? Nem viseli a szokásos egyenruhát, de valami köze lehet az ellátási kérdésekhez, és általában titkos inspektor lehet. Mindent tud, folyton számol.

— Kedveli a számokat — közölte Szamgin.

— Éppen ez az! Rendkívül érdekes és okos ember. A tisztek ki nem állhatják, sőt olyan húrokat is pengetnek, hogy állítólag köze van a rendőrséghez. De a katonákkal folytatott beszélgetéseiből ítélve nem valószínű.

— És az ilyen beszélgetéseket megengedik?

— Milyeneket? — kérdezte Harlamov naivan, Klim Ivanovics azonban tudta, hogy naivsága tettetett.

— A civilekkel való beszélgetéseket?

— Attól függ, miről? — mondta Harlamov mosolyogva. — Például: a szocializmusról nem szabad beszélgetni. A cárról szintén nem.

— Ó, vagy úgy! Hát erről beszélt?

— Nem — ellenkezett Harlamov komolyan és sebesen. — Nem mondtam, hogy éppen ezekről a kérdésekről volt szó. Az élet különféle apróságairól beszél, amelyek érdeklik a katonákat.

— És a tisztek ellenszenvvel viseltetnek iránta? — kérdezte Szamgin.

— Igen. Mint általában a civilek iránt.

— Viszont nem mindenkit gyanúsítanak azzal, hogy besúgó — mondta szárazon Szamgin, s kívánsága ellenére ugyanilyen szárazon tette hozzá: — Ismertem még ügyészhelyettes korából.

— Vagy úgy! — mondta Harlamov fojtott hangon.

Két órával e beszélgetés után Szamgin tanúja volt Tagilszkij megölésének. Szamgin éppen teázott a tiszti étkezdéül

szolgáló barakkban. A hosszú, fészerszerű alkotmányban mintegy tízen lehettek, ketten elmerülve sakkoztak az asztalnál, egy harmadik levelet írt, és mosolyogva a tetőre pillantgatott; a sarokban ketten képes folyóiratokat és újságokat nézegettek, az asztalnál egy kövér öregember kávézott; nyakában és mellén érdemrendek csüngtek, a többiek mellette ültek, és az egyik, fekete bajuszú, macskaképű katona, fojtott hangon mesélt valamit, ami nevetésre fakasztotta az öreget. Szamgin éppen az előbb fejezte be megbeszélését Ruscsic-Sztrijszkij kapitánnyal, aki olyan roppant méretekkel dicsekedhetett, hogy lehetetlen volt elképzelni a lovat, amely elbírt a hátán egy ilyen hatalmas, súlyos embert. Koponyáját sűrű, göndör, ősz hajtömeg borította, piros arcát birkaszem, piros orr és tömött, vastag fekete bajusz ékesítette, amelyet szépen átszőtt a dér. Miután végighallgatta Szamgint, öblös hangon, jólelkűen és nyájasan tanácsolta:

— Hagyja el, bátyuskám! Veszett ügy ez! Még ha korábban jön, mondjuk három nappal, akkor talán... De most egy kicsit visszafelé táncolunk, az élelmet szállító szerelvényeket oda tologatják, ahová lehet, minden összegabalyodott, és mi magunk sem tudunk megtalálni semmit. Most a hadianyagot kell összeszedni, ez a feladat. Egy és más talán úgyis a tűz martaléka lesz.

Ebben a pillanatban megjelent Tagilszkij. Belépett a nyitott ajtón, és olyan erővel csapta be maga után, hogy Szamgin háta mögött megremegtek a barakk vékony falai, az ablaküvegek feljajdultak, felcsörömpöltek; az ajtó azonban hirtelen hasonló lendülettel feltárult, s Tagilszkij nyomában egy magas, vörös hajú tiszt lépett be, jobb kezében lovaglópálcát szorongatott.

— Szíveskedjék válaszolni — kiáltotta magas hangon, és úgy topogott, hogy még a lármán keresztül is hallani lehetett sarkantyúi pengését; az étkezde öblösen kongott, akár a hordó.

— Kérem, hagyjon békén — kiabált szintén Tagilszkij; letelepedett az asztalhoz, és félretolta az edényeket. Szamgin észrevette, hogy a keze remeg. Az érdemrendekkel teliagga-

tott kövér tiszt, akinek püffedt arcán ősz szakáll ékeskedett, szigorúan rájuk szólt:

— Kérem, ne lármázzanak! Miről van szó?

A vörös hajú tiszt arca szürke volt, halott, kékes árny ülte meg, görcsös fintorok torzították el; igyekezett lehunyni a szemét, mintha fájdalom gyötörné, de a szeme minduntalan kidülledt.

— Tegnap ez az úr azt magyarázta nekünk, hogy a szibériai vajgyárosok abban a tudatban adják el a vajat a japánoknak, hogy Németországba kerül — beszélt a tiszt, és a korbáccsal csizmája szárát veregette. — Ma pedig azzal vádolt engem és Zaguljajev századost, hogy ártatlan embereket ítéltünk el...

— Igen — rikoltotta Tagilszkij, és felugrott. — Őrülteket lövettek agyon, nem pedig szökevényeket.

— Hallgasson! — kiáltotta bőszen a kövér tiszt. — Ki jogosította fel arra...

— Ilyen szökevények tucatjával akadnak itt, lám, ott mászkálnak! Ezek betegek. Meghibbantak. Nem tudják, hová...

Csupán a sakkozók maradtak ülve, a többi tiszt pedig, vagy hat ember, lassanként az asztalhoz szállingózott, és felsorakozott a másik oldalán, Tagilszkijjal szemközt, a kövér tiszt mellett. Szamgin megfigyelte, hogy valamennyien zordan, dühösen néznek Tagilszkijra, csak az egyik turkál egykedvűen fogpiszkálóval a fogai között. A vörös hajú tiszt Tagilszkij mellett állt, és vállal magasabb volt nála... Mondott valamit, amire Tagilszkij hangosan így felelt:

— Igen. Jogász vagyok, és tisztában vagyok azzal, amit beszélek. Pontosan így van: pszichikailag beszámíthatatlan embereket gyilkolnak meg...

A tiszt meglendítette a lovaglópálcát, Tagilszkij azonban odaugrott és felsivított:

— Ne merészelje! — s nagy erővel eltaszította; a tiszt hátratántorodott, a pálca az asztalra sújtott, az öreg katona pedig felugrott, és lihegve kiabálta:

— Ruscsic kapitány...

Ebben a pillanatban lövés dördült. Szamgin tisztán látta, amint Tagilszkij arca ámultan összerezzen, és elveszíti színét, látta, amint lomhán a székre huppan, és a székkel együtt a földre zuhan, majd a lövés után támadt csendességben hirtelen felcsikordul, eltörik a szék lába. Azután a kövér halkan így szólt:

— Eh, Veljaminov százados, mindig ön...

A vörös hajú tiszt az asztalra tette revolverét, leoldozta kardkötőjét, levette kardját, és szintén az asztalra tette, s fojtott hangon Ruscsichoz fordult:

— Szolgálatára kapitány úr...

— Hogy nem tudta fékezni magát? — kérdezte halkan, de dühösen a kövér tiszt.

— Elnézést kérek — szólt Ruscsic, szintén halkra fogva hangját, amitől az még öblösebben hatott. Az utolsó, ami megmaradt Szamgin emlékezetében: Tagilszkij teste, a gyűrött ruhában, az asztal alá csüngő fejével, sárga arca, a ráncba vont szemöldökkel...

Szamginnak úgy rémlett, ha megpróbálna felemelkedni a székről, ő is leesnék.

„Nem először látok gyilkosságot" — emlékeztette önmagát, ez azonban nem segített; az asztal fölé görnyedt, kortyolgatta az undorító, kihűlt teát, s a fojtott hangokra figyelt.

— Hát a civilek is a tábori törvényszék alá tartoznak?

— Ugyan, barátom! Hogyan ítélkeztek a forradalmárok fölött kilencszázhatban, meg hétben...

— Ah, igen! Elfelejtettem.

— A fő: ha kitudódik...

— A katonák...

Szamgin nem vette észre, hogy két tiszt termett mellette; az egyik így szólt:

— Mindnyájan, a tábornokkal az élünkön, arra kérjük önt, ne híresztelje el ezt a sajnálatos esetet.

— Igen. Értem.

Egymás szavába vágva folytatták:

— Legalábbis itt ne.

— Főképp pedig a legénység között.
— Nem érintkezem közkatonákkal — mondta Szamgin.
— Öngyilkossággal is magyarázható — javasolta nyájasan az egyik tiszt, a másik pedig megkérdezte:
— Ismerte ezt az embert?
— Igen, ismertem.
— Egy Szövetségben volt önnel, ugye?
— Közelről ismerte?
— Nem, nem közelről — felelte Szamgin, s gépiesen hozzátette: — Vagy másfél-két évvel ezelőtt csakugyan öngyilkossági kísérletet követett el. Benne volt a lapokban.
— Nagyszerű! — mondta az egyik halkan, örvendezve, a másik pedig hasonló hangnemben fűzte tovább:
— Pompás! Nem emlékszik, melyik lapban és mikor?
— Nem, nem emlékszem.
— Kár!... Tehát szavát adja?
— Hogyne — mondta Klim Ivanovics.
Akkor az egyik összevágta a bokáját, és így szólt:
— Tiszteletem!
A másik szintén összevágta bokáját, de szó nélkül, és mindketten igen gyorsan az asztalukhoz mentek.
Szamgin felállt, kilépett a barakkból, és elindult a sínek melletti kis ösvényen; amikor vagy másfél versztára ért az állomástól, leült a talpfákra, és ott üldögélt, elnézte a síkságon szétszórt katonai tábort. Azután egy nem könnyű kérdés vetődött fel benne: ki a nagyobb hős, Petrov főhadnagy vagy Anton Tagilszkij?
Tagilszkij halála megrendítette és felkavarta azzal, ahogyan egy ép, egészséges ember szinte pillanatok alatt ijesztő hullává változhat; a kocsma- és nyilvánosház-tulajdonos fiának halála azonban nem keltett benne sajnálkozást, sem pedig bármilyen „nemes érzés"-t.
Klim Ivanovics jól emlékezett azokra a rendkívül kellemetlen órákra, amelyeket a Marina meggyilkolása ügyében folytatott beszélgetésük szerzett.
„Nagyon sötét és sértő játékot űzött velem akkor. Jellegzetes kalandor, de szerencsétlen flótás, és ezért a legtermé-

szetesebb, hogy míg hősi pózra vágyott, ilyen dicstelenül pusztult el."

Eszébe jutott, hogy amikor a Szamszonov-hadsereg szétzúzása után egy ízben néhányan összegyűltek egy rendkívül ismert író lakásán, Tagilszkij így beszélt:

— Én azok közé az értelmiségiek közé tartozom, akik jobban elproletarizálódtak, mint bármelyik munkás. Egy mesterember, még ha nem is rendelkezik magasabb műszaki képzettséggel, nem csupán saját fizikai energiájának ura, hanem egyúttal olyan valaki, aki technikai ismereteit bizonyos igazságnak, hasznot hajtó valaminek tartja. Az én képesítésem: jogász, a társadalom védelmezője vagyok, szociálpolitikai rendjét, a magántulajdont védem a tagjai élete ellen irányuló merényletekkel szemben. De képzeljék el: belőlem eltűnt e rend védelmezése szükségességének tudata, képzeljék el, hogy ezt a rendet magammal szemben ellenségesnek érzem. Mert eltorzít engem.

— Nos, hát aztán? Ez annyit jelent, hogy maga anarchista — szögezte le hanyagul ellenfele, Alekszej Gogin. Ugyanolyan divatbáb volt, mint nyolc esztendővel ezelőtt; megőrizte sebesen futkározó szemének vidám csillogását, de ebben a csillogásban volt már valami gőgös, gunyoros; szép, lágy hangja öntelten, határozottan csengett.

Gogin szemlátomást megtestesedett, kecsesen ráncba vont szemöldöke valahogy különösen méltóságossá tette ápolt arcát.

— Lehetséges, hogy anarchista vagyok, de nem azért, mert ismerem ezt a mellesleg igen lapos, primitív, sőt sekélyes teóriát...

— No lám! — csodálkozott hitetlenkedve Gogin.

— Bizony. Ön hazafi, ön élesen elítéli a defetistákat. Én nagyon meg tudom érteni: ön bankban dolgozik, igazgató lesz valamikor, sőt esetleg a jövendő Orosz Köztársaság pénzügyminisztere. Önnek van mit védelmeznie. Én, mint tudja, egy kocsmáros fia vagyok. Természetesen, akárcsak önnek és dicső hazánk bármely más polgárának, nekem is jogom van újabb kocsmát vagy nyilvánosházat nyitni. De

én semmit sem akarok nyitni. Olyan ember vagyok, aki kihullott a társadalomból, érti? Kihullott a társadalomból.

— Mint a gyermek tejfoga? Vagy pedig? — kérdezte Gogin.

— Ahogy önnek tetszik — felelte Tagilszkij fáradtan; az író pedig ráncba vonta szemöldökét — arca szép volt, de kevéssé mozgékony —, és határozottan, prófétaian jelentette ki:

— Szavaiból a halál szól, öngyilkosság felé tart.

Tagilszkij némán vállat vont.

„Nem, Tagilszkij persze nem hős — állapította meg Klim Ivanovics Szamgin. — Tette az elkeseredés műve. Megkísérelte, hogy maga vessen véget életének, de nem sikerült, hát úgy intézte, hogy más ölje meg... Első generációs értelmiségi, így nevezte magát. Értelmiségi-e valóban? De hány embert öltek meg a szemem előtt!" — jutott eszébe, s egy ideig szórakozottan fontolgatta: büszkeséggel vagy csupán csodálattal gondolt-e erre.

„Jogom van arra, hogy büszke legyek széles körű tapasztalataimra" — gondolta azután, és elnézte a síkságot, ahol szünetlenül, fáradhatatlanul sürgött a száz meg száz szürke emberi alak, fölöttük pedig ezertorkú, kusza moraj felhője lebegett. El lehetett nézni ezt az értelmetlen nyüzsgést, hallgatni zsivaját, és közben nem látni, nem hallani semmit, saját gondolatai, emlékei reszkető fátyla miatt.

Valóban nem hallotta, amikor hozzálépett egy köpenyes, magas katona, bottal a kezében; odalépett és halkan kérdezte:

— Nagyságos uram, nem lenne újságja, olvasni?

Szamgin gyorsan körülnézett, senki sem volt körülötte, vagy száz lépésnyire azonban még három alak haladt lassan.

— Nincs — felelte szárazon.

A katona mélyet sóhajtott; a korhadt talpfát böködte botjával, és ismét megkérdezte:

— A Szövetségtől lenne itt?

— Igen.

Szamgin ráeszmélt, hogy sértően kurta válaszokat ad, s ezért megkérdezte:

— Sebesült?

— Reuma kínoz. Irgalmatlanul működik a lövészárokban. Nedves vidék ez. Mocsaras — mormogta a katona, és újabb kérdésre várt, de hiába; akkor meglóbálta botját, s együttérzően mondta: — Régen nézem már onnan, hogy itt ül magában egy ember, és töpreng a mi szerencsétlen dolgainkon...

Szamgin hallgatott. A katona ismét felsóhajtott, hosszan és még hangosabban, mint az előbb, azután botjával a földet döfködve, megindult az állomás felé.

Tompa bosszúság maradt utána, s a bosszúság nyomán különös gondolatok gyúltak fel, parázslottak Szamginban: „Mennyi értékes erő, kitartó tanítási kedv pazarlódik erre a félvad, műveletlen embertömegre. S ezek lényegében nem annyira segítik, mint inkább akadályozzák az életet."

Agyának egy kicsiny csücskével felfogta e gondolatok komikus paradoxonszerűségét, de nem zavarta őket, és így ott pislákoltak benne, mint valami tapló vagy elszáradt, korhadt ág; felidézték emlékezetében a magtár kifosztását, a harang felhúzását és még sok egyebet, egészen a novgorodi állomáson tolongó szakállas, nagy fogú alakokig, egészen addig a száz meg száz katonáig, aki ott sürög a sebtében kivágott fák tönkjei és a letaposott rőzse közepette.

A három katona egyre közelebb ért. Szamgin felkelt, és gyorsan a távozó után indult; az meg nyilván azt gondolta, az úr utol akarja érni, és megállt, várt. Akkor Klim Ivanovics kiválasztotta a legalkalmasabb helyet, lemászott a töltésről, s a város felé vette útját. A töltésnek ezen az oldalán csinosabb volt a táj, nem éktelenítette el annyi ember; a dimbes-dombos, pázsitos mezőn folyócska kanyarog, a mezőt kisebb nyírfacsoportok díszítik, itt-ott fenyők bronztörzsei magaslanak, koronájuk sűrű zöldje alatt fehér sátrak, sárga barakkok, ponyvával borított ládák gúlái, mindenütt vöröskeresztes, fehér ruhás ápolónővérek suhannak, egy

deszkaházikó ablaka előtt lila tafáros pap ül, rendkívül kellemes színfolt. Az állomásról a városba vezető út apró kövekkel van kirakva, a folyó partján halad, ár ellenében, azután elbújik a sűrű bozótban vagy a tömött nyírfacsoportok között. Fél versztányira a várostól kékinges, övetlen katona lép ki a cserjésből, hosszú, hajladozó vaslemezzel a vállán, nyomában pedig Harlamov.

— Hallotta? — kérdezte Szamgintól fojtott hangon, izgatottan. — Veljaminov százados lelőtte Tagilszkijt...

— Véletlenül? — érdeklődött Klim Ivanovics, és rásandított a katona piszkos képére.

— Dehogy! Vitáztak...

A katona megrándította bajuszát, s alig észrevehetően megrázta a fejét.

„Jakov — és Szamginnak eszébe ötlött Moszkva, az 1905-ös év, a barikád. — Jakov elvtárs..."

Harlamov pedig, mintha szemrehányást tenne valakinek, úgy magyarázta:

— Tagilszkijnak igaza volt, amikor azt állította, hogy betegeket, nem pedig szökevényeket ítéltek el és lőttek agyon, s ez a Veljaminov bíráskodott.

— Maga... jelen volt ennél? — kérdezte Szamgin szigorúan.

Jakov elvtárs szintén kérdéssel fordult Harlamovhoz:

— Távozhatok, nagyságos uram?

— Igen, eredj csak...

Jakov átment az út túlsó oldalára; valósággal hajtotta a vállán ringó vaslemez. Harlamov levette sapkáját, arcát legyezgette, és sebesen, fojtott hangon, egészen idegenül magyarázta:

— Majdnem minden tüzérségi harc lelki traumát idéz elő az emberben; kábultan csak megy, amerre a szeme lát, egyesek messzebb jutnak, elkapják őket: szökevény! Az pedig semmit sem ért az egészből, még az értelmes beszédet is elfelejtette, teljesen beszámíthatatlan!

Szamgin hallgatta, s közben fontolóra vette: ő szavát adta a tiszteknek, hogy nem híreszteli el a gyilkosság körül-

ményeit, de lám, már ismerik, és a tisztek azt gondolhatják, ő terjeszti a hírt.

— Régóta ismeri ezt a... katonát? — kérdezte és érezte, hogy száraz harag szorítja össze.

Harlamov némi csodálkozással, kérdőn pillantott Szamgin arcába, és közölte, hogy ismeri Jakovot: lakatos és a műhelyt vezeti, ahol fogatolt járműveket, tábori konyhát és más egyebeket szoktak javítani.

— Rendkívül értelmes, tanult ember. De miért?

— Helyes-e, hogy előtte mesél erről az... esetről, ami Tagilszkijjal történt? — kérdezte Szamgin, s nyomban ráeszmélt, hogy a kérdést rossz formában vetette fel.

— Csinos kis eset! — kiáltott fel Harlamov, és kidülleszte tette szemét. — Ő azonban előbb tudott róla, mint én, hiszen ott dolgozik.

Klim Ivanovics Szamgin rendkívül szigorú hangon jelentette ki:

— Ha már tudott róla, akkor... más! De általában úgy vélem, hogy ezekben a számunkra oly szomorú napokban nem volna szabad aláaknáznunk a legénység szemében a tisztikar tekintélyét...

— Ahá-á — húzta a szót lassan, mosolyogva Harlamov. — Maga a háború folytatásának híve?

— Igen — mondta bátran Szamgin, és utána nyomban megbánta ezt a kijelentését.

— Akkor, ez... valóban egészen más! — jelentette ki Harlamov leplezetlen gúnnyal. — De nézze csak: pontosan tudom, hogy Veljaminov százados ezerkilencszázötben a pszkovi ezred hadnagya volt, annak a századának a parancsnoka, amely a Sándor térnél tüzelt a népre. A pszkovi ezrednek van még egy történelmi érdeme a haza szemében: ezernyolcszázharmincegyben ő fékezte meg a lengyel felkelőket...

Klim Ivanovics Szamgin kérdéssel szakította félbe Harlamov elbeszélését:

— Mi következik ebből? Bomlasztani kell a hadsereget, igen?

Harlamov leplezetlen álmélkodással kimeresztette szemét, karvalyorrú arca mélyen elvörösödött; néhány másodpercig hallgatott, és ajkát nyalogatta, majd tanúságot tett bohóc hajlamáról: összecsapta bokáját, torz mosolyra fintorította ábrázatát, meghajolt, és így szólt:

— Nem merészelem tovább tartóztatni.

Hirtelen mozdulattal hátat fordított Szamginnak és elment.

„Szemtelen! — kísérte el néma pillantással Szamgin. — Pojáca. Operett-komikus. Persze nihilista. Anarchista."

A sebesen távolodó Harlamov után nézett, közben cigarettára gyújtott, s azon tűnődött, hogy abban az időben, amikor „az államot az a veszély fenyegeti, hogy elpusztul az ellenség csapásai alatt, és valamennyiünknek egységben, leküzdhetetlen gránitfalként kell az ellenség elé meredtnünk" — e zord napokban az olyan felelőtlen emberek, mint ez a piperkőc és a Jakovok, mint Oszip ács vagy Tagilszkij, romboló gondolatokat, eszméket hintenek el az emberek között. Egészen természetes, hogy eszébe ötlött Ruscsic-Sztrijszkij kapitány, ekkor azonban Klim Ivanovics megijedt: veszélyben érezte magát.

Joggal mondhatta volna, hogy egy bizonyos idő óta a valóság ellenséges vele szemben. Rázogatja mint a zsákot, és mindazt, amit ő látott, átélt, tarka s fárasztó ellentmondásokkal teli zagyvasággá gyúrja. Megesett, hogy rövid időre — egy órára, vagy akár csak tíz percre — hirtelen, aggasztóan ráeszmélt, milyen összefüggéstelen az élettapasztalata, mennyire hiányzik belőle a gondolatok és a célok erőssé kovácsoló egysége, és a megérzés mögött az élet értelmetlenségének sejtése lappangott. Sok mindent feleslegesnek, sőt teljesen értelmetlennek vélt, ami akadályozza egy más, sokkal erősebb és világosabb valami kialakulását. Tartózkodott a pontos meghatározástól, de beismerte, hogy ez az új, világos valami teljesen idegen beállítottságot követel: határozottságot, amellyel még nem rendelkezik. Jól tudta: az a hirtelen fellobbanó szándéka, hogy jelentést tegyen Ruscsic-Sztrijszkij kapitánynak Harlamovról és Jakovról, nem

sokban különbözik Harlamovnak tett attól a közlésétől, hogy Tagilszkij ügyészhelyettes volt azelőtt. Ilyen futó elhatározások mind sűrűbben jelentkeztek, nem lehetett személyes ellenszenvvel magyarázni őket, bizonyára más magyarázatuk volt. Klim Ivanovics Szamgin nem találta meg, mivel óvakodott keresni.

A fiatal nyírek árnyékában parasztszekér állt; hosszú lábú, ívelt hátú ló volt belefogva, az állat szőre valamikor fehér lehetett, a rárakódott portól azonban piszkosszürke színre tett szert, és sárga foltok tarkították; nagy csontos feje erőtlenül, szinte a földig csüngött, s beesett gödrében fakón csillogott a homályos, nedves szem.

Szamgin megállt, s nézegetni kezdte az állat karikatúrába illő, szomorú figuráját; eszébe jutott Lev Tolsztoj „Holsztomer"-je, Kuprin „Smaragd"-ja, s úgy határozott: jobb lesz, ha a legközelebbi vonattal elutazik innen.

„A tisztek nyilván azt gondolják majd, hogy én híreszteltem el Tagilszkij esetét..."

A nyírfatörzsek mögül óvatosan kilépett egy öregember, aki ugyanolyan karikatúrába illő volt, akár a ló: magas és görnyedt, a portól szürke vászoninget és ugyanolyan gatyát viselt, amelynek szára majdnem térdig fel volt gyűrve, és meztelenül hagyta rozsdás vasszínű lábát. Szürke szakálla vastag és furcsán egyenes szálú, arcáról úgy lógnak a szálak, akár a cérna; szeme alig látszik az ősz szemöldök alatt. Jókora pipát mutatott Szamgin felé, és lassan, halkan, szinte kelletlenül így szólt:

— Nincsen gyufája a nagyságos úrnak?

Kivette a dobozt Szamgin kezéből, két szál gyufával körülményesen meggyújtotta pipáját, a dobozt pedig nadrágzsebébe dugta.

— Adja vissza a gyufát — javasolta Szamgin. Az öreg megtapogatta, ott van-e a zsebében, és megrázta a fejét:

— Ajándékozza nekem az úr.

Tetőtől talpig végigmérte Szamgint, majd hirtelen kijelentette:

— Bizony, semmi jó sem származik ebből a háborúból...

Nem bizony. Minálunk, Sztarij Jaszenyban, learattuk a gabonát, aztán meg felégették az egészet, ugyanígy Halomeriben, meg Udrojban, végig! Hogy ne maradjon a németnek. A férfiember sír, az asszonynép rí. Minek a sírás? Könnyel nem oltod el a tüzet.

Elgondolkozva beszélt, a földre bámult, Szamgin lába elé; a csípős, zöldes füst ráborult szavaira.

— Irtják az erdőt. Olyan gondatlanul, mintha száz esztendeig senki sem élne majd ezen a vidéken. Meggyalázzák a földet, nagyságos uram! Az embereket öldösik, a földet gyalázzák. Hogyan értsük ezt?

Mondani kellett valamit az öregnek, Szamgin tehát megkérdezte:

— Mit csinál itt?

— Szalmát viszek a sebesülteknek. Most az asszonyt várom, pénzt kell kapnia... De már nincs is szükség rá, a pénzre... Rossz ez így, nagyságos uram. Nyomorúságos lett az élet...

— Tűrni kell — tanácsolta józanul Szamgin. — Mindenkinek nehéz — tette hozzá szigorúan, majd meggyőződéssel jósolta: — Hamarosan vége lesz az egésznek, és megint békében fogunk élni...

Sapkájához bökött, és megindult, miközben mérgesen vitatkozott valakivel.

„Aligha lesz haszna az országnak abból, ha a tanulatlan emberek okoskodni kezdenek."

Sietett, szeretett volna megfordulni, visszanézni az öregre, de nem nézett vissza, mintha félt volna, hogy az nyomába szegődik. Gondolatai szintén sebesen bukkantak fel és tűntek el, egymást kergetve.

„Harlamov bizonyára gondoskodik róla, hogy okoskodjanak. Vajon milyen indok készteti erre?"

„... Az a törekvés, hogy a parasztságot és a munkásokat politikai gondolkodásra szorítsák, feltehetően a becsvágyó emberek kétségbeesett gesztusa. Elveszítették az egyik tétet, és most revánsot akarnak venni."

Egy óra múlva Szamgin a sebesültszállító vonat egyik ko-

csijának peronján állt, és nézte a földeket, amelyeken úgy sorakoztak a sátrak, mint megannyi fehér hólyag. Nagyon rosszul érezte magát, az idegmegrázkódtatás fizikai gyengeséget keltett, belei háborogtak, a fülében furcsa zúgás volt, szeme előtt Tagilszkij csodálkozóan megremegő arca lebegett, bosszantotta Harlamov emléke. Mindez bőséges hasmenéssel végződött; Szamgin megijedt, hogy vérhast kap, öt napig feküdt az egyik állomáson, a vasúti kórházban, miután pedig visszatért Petrográdra, néhány hétig nem hagyta el a házat.

A fronton tett sikertelen útjai tompa, komor bosszúságra hangolták a szakállas katonák, az ácsok, a zsidók ellen. Ebben a bosszúságban már volt némi ellenszenv az emberek iránt, bárhogyan legyenek is öltözve: terepszínű ingbe vagy vászonba, kartonba. Azelőtt a zsidók iránt közömbös volt, s a Bejlisz-ügyet olyan ügynek tekintette, amely veszélyezteti az ország jó hírnevét, az ország arculata pedig: az értelmiség. Szilárdan hitte, hogy a kormány antiszemitizmusával szemben ugyanúgy viselteti, mint az értelmiségiek többsége, és hogy ez a helyes álláspont. De amikor a frontról a zsidók ellen táplált állati gyűlölet kábító, mérgező hulláma zúdult az országra, ezt gondolta:

„Valóban; miért töltenek be a zsidók olyan fontos szerepet minálunk?... Miért nem a tatárok, a grúzok, az örmények?"

Eszébe jutott, hogy grúzok és örmények a hadseregben is szolgálnak, és tábornokságig is felviszik. De nincs egyetlen szemita tábornokunk sem. Angliában viszont nemritkán lesznek zsidókból lordok, sőt még India egyik alkirálya is zsidó volt.

Krisztus személyében a zsidóság egy olyan vallás megalapítója, amelyet egész Európa vall, és a katolikus egyház világszerte hirdet. Marx Károly személyében a zsidóság pusztító tant terjeszt a földön, amely azt hirdeti, hogy a tőke és a munka érdekei összeegyeztethetetlenek, az osztálygyűlölet elkerülhetetlenül fokozódik, s elháríthatatlan a szociális forradalom katasztrófája.

„Végeredményben rendkívül sötét kérdés, hogy mi az antiszemitizmus forrása, én azonban egyáltalán nem vagyok köteles megoldani. És különben is: mit jelent az egyén társadalmi kötelessége, hol a kezdete, melyek a határai?"

Petrográdban inkább elemében érezte magát; itt az élet egyre hevesebben, izgatottabban zajlott, tomboló emberi szenvedélyek sűrű tajtékját kavarta fel, és különös vadsággal szította a nyereséghajhászást. Ebben a tajtékban bukdácsolt, úszott Ivan Dronov is, állandó mámorban, amelynek oka látszólag nem annyira a szesz volt, mint saját sikeres tevékenysége. Szamgin néhány hónapja nem találkozott vele, sőt eszébe sem jutott, egyszer azonban a Granovszkaja Színház előcsarnokában, a szünetben, Dronov hirtelen rárontott, megragadta a könyökét, megrázta a kezét, és vidám szemével Szamgin pápaszeme alá pillantva, borszagot árasztva, gyorsan kifejtette, mennyire örül a találkozásnak, majd elmesélte, hogy reggel érkezett Petrozavodszkból: most a Murman-vasút számára szállít.

— Négyesben dolgozom: Nogajcevval, Popov mérnökkel, ismer téged, meg Zauszajlovval, szintén mérnök. „Zauszajlov és Popov, műszaki iroda." Pompás fickók! Bohém üzletemberek, tudod. Vidám népség! Hát te a Szövetség huszárja lettél? Nos, mi újság a fronton, mi? Ide hallgass, elmegyünk vacsorázni! Elbeszélgetünk, jó?

Dronov kapatos volt. Kopaszra borotváltatta fejét, eltüntette bajuszát; vörös arca felpüffedt, megduzzadt, akár a hólyag, orra egészen elmosódott, alig látszott, vastag, húsos ajka viszont előreugrott, és mohón remegett, s úgy villogtatta aranyfogait, mint valami meg nem rágott, le nem nyelt ételt. A vörös szemöldök alatt forogva, ugrálva csillogott a sebes, kissé kancsal, apró szempár. Érdekesnek ígérkezett ez a beszélgetés; bementek az Európa Szállodába. Zsúfoltság, lárma fogadta őket; sok szép és pompásan öltözött hölgy volt, vonószenekar játszott, az asztalok között két pár bukdácsolt, s nem lehetett mindjárt kitalálni, hogy tulajdonképpen táncolnak. A dobogó mellett, pohárral a kezében, Valjaj-Markov Duma-képviselő állt, akit Péter cárhoz való

hasonlósága miatt „Bronzlovas"-nak neveztek el, állt és egy ujjal a levegőt döfködte a válla fölött, magyarázott valamit, de nem az ő szava hallatszott, hanem a mellette levő kicsiny emberkéé.

— Megvetettük a materiális kultúrát — rikoltozott, s úgy rémlett, mintha Markov hangtalan szavait ismételné. — Sokkal jobban szórakoztatott bennünket, hogy világirodalmat, anarchisztikus eszméket, páratlanul csodálatos balettet teremtettünk, verseket írtunk, bombákat dobáltunk. Mivel nem tudunk élni, megtanultunk szórakozni... s a terrort is mulatságaink közé soroltuk.

— Azt hiszem, Sulgin — mormogta Dronov türelmetlenül. — Úgy mondják: okos ember... De mit jelent okosnak lenni napjainkban? Ez itt a kérdés!

— Egy egész évszázadon át küzdöttünk az önkényuralom ellen — kiabálta valaki kapatos hangon, egy nő pedig, akinek olyan természetellenesen hosszú volt a háta, mintha hiányozna a tompora, hangosan, de helytelenül idézte:

Oroszhon szörnyű éveinek fiai,
Kik zord korban születtünk...

Ekkor Szamgin fülét hirtelen Berdnyikov emlékezetes, magas hangocskája ütötte meg:

— Bizony badarság az egész, badarsá-ág! — nyújtotta el a szót, rábeszélően, csitítóan. — Van egy hadosztályunk, amelyet „futtató társaság"-nak kereszteltek el, mivel folyton fut a németek elől. Ugyan miért volna rágalom? Kérdezze csak meg a katonákat, igazolhatják!

— Hát ez aztán nagykutya! — közölte Dronov tisztelettudóan. — Berdnyikov a neve, híresség, valóságos bűnöző típus, ritka koponya. Még a miniszterek is kikérik a véleményét.

Szamgin az asztal fölé hajolt, kissé felvonta a vállát, úgy figyelt.

— Nos, mit akar hát? A háború kezdete óta egy egész hadsereget a mocsarakba kergettek, a németek fogságába vetet-

tek. Kevés a puska, ágyú nincs, repülőgép sincs... A katonák mindezt jobban tudják, mint mi...

— Azt ajánlom, vessünk véget ennek az ocsmány beszédnek — kiáltotta bőszen Markov.

— Kérem — egyezett bele Berdnyikov. Szamgin pedig, aki a szeme sarkából figyelte, láthatta, hogy Berdnyikov milyen könnyen hordozza óriási hasát, felemelt fejjel átfurakodik az asztalok között, s petyhüdt arcán jóindulatú, sugárzó mosoly fénylik.

Egy fekete szakállú, magas, zekés ember a vendégek feje fölött hangosan beszélt Markovhoz:

— Ismerni kell az igazságot! A katonák ismerik: hogy megöljünk egy németet, elveszítünk három oroszt...

— Hazugság!

— Idegeskednek — állapította meg Dronov sóhajtva. — Berdnyikov viszont, látod? Nyugodt. Négymillió csizmára van szükség, a bőr pedig már a kezében van. Én gyűlölöm az ilyeneket, de tisztelem. Az olyanokat pedig, mint te, szeretem, de nem tisztelem. Mint a nőket. Ne sértődj meg, én magamat sem tisztelem.

Szamgin szigorú pillantást vetett a szétfolyó arcra, valami kijózanítót szeretett volna mondani, ehelyett azonban csak ennyit kérdezett:

— Hát Toszja hol van?

— Toszját tisztelem. Ő az egyetlen nő, akit tisztelek. A Don menti Rosztovban van. Nemrég itt járt nálam egy ember tőle üzenettel: azt írta, adjam ki neki a pénzecskéjét, százharminc rubelt. Én háromszázat adtam. Sok van nekem belőle, a pénzből. A küldönc pedig, amolyan... tuskó. Girhes. Nálam aludt. Azelőtt is megfordult Toszjánál. Valamilyen Tirkov vagy Tolcskov...

— Pojarkov — javította ki gépiesen Szamgin.

— Lehetséges. Toszja rejtegette előlem. Még azt is gondoltam: a régi szeretője. De olyan girhes. Szakasztott Avvakum protopópa.

Mint mindig, Szamgin feszülten figyelt az emberek hangjára, a bölcsesség forrására. A vendégsereg megfogyatkozott,

a teremben több lett a hely, már három pár táncolt, és noha behízelgően, koldus-tolakodással jajongtak a hegedűk, a cselló — az emberek hangja egyre erősebben és hevesebben csengett.

Szamgin figyelte, milyen csábítóan hajladozik egy derékig meztelen hátú, magas, karcsú nő egy katonatiszt karja között, aki jobb arcán fekete kötést visel; nézelődött és szokása szerint az emberi bölcsesség foszlányait halászta. Már régen megállapította, hogy az a bölcsesség, amelyet közvetlenül forrásáról, az emberi szájról lesnek el, igazabb, őszintébb annál, amelyet a könyvek és újságok kínálnak. Joga volt azt gondolni, hogy különösen őszinte a részegek bölcsessége, az utóbbi időben pedig úgy látta, hogy senki sem józan.

— Uraim! — kiáltott fel egy kerek képű, apró ember, akit gyér, de hosszú macskabajusz ékesített, és hajlott orrán csíptető remegett. — Uraim — hirdette még meggyőzőbben remegő tenor hangján. — A betegség okát kutatjuk, s meg is lelhetjük egyik tünetében: Raszputyin! De hiszen ez nevetséges, uraim, nevetséges! Raszputyin apró pattanás, a sejtszövet jelentéktelen gyulladása.

— Ez pesszimizmus!

— Hallod? — kérdezte Dronov. Klim Ivanovics bólintott.

— Egy dilemma áll előttünk: vagy különbéke, vagy hadseregünk teljes pusztulása, és forradalmak, parasztforradalom, Pugacsov-felkelés! — hirdette a szónok tompított hangon, de nyomban ketten is rátámadtak:

— Hát tudja, a béke...

— Felháborító!

— Idegeskednek — állapította meg ismét Dronov mosolyogva, és borospoharát vastag ajkához emelte. — Pedig tudod, sokan felvetik a forradalom lehetőségét! Ez a tény. Nogajcev el is utazott Norvégiába, házat vásárolt ott minden eshetőségre. Te hogyan vélekedsz: lehetséges?

— Nem — felelte Szamgin szigorúan és határozottan, s rászólt: — Ne zavarj a figyelésben.

— Én, pajtás, a forradalomra ürítem a poharamat — mor-

mogta Dronov. — Ez megoldás. A zűrzavar megoldása... Az egyénié... Meg egyáltalán...

Az apró szónokhoz odalépett a magas hölgy, és karjával vállára támaszkodva, előkelően meghajlította hosszú termetét, s a fülébe súgott valamit; az felállt, karon fogta a hölgyet, és a katonatiszthez ment. Dronov kacsintott, utána nézett, s ezt javasolta:

— Elmegyünk a lányokhoz?

Szamgin visszautasította; Jelenánál szokott aludni, ahol majdnem minden este változatos társaság gyűlt össze és zajongott: az eseményeken kesergő, fáradt emberek. Szemlátomást egyre többen lettek azok, akik panaszosan hajtogatták:

— Ó, mikor lesz már vége ennek a háborúnak?

Ott forgolódott Nogajcev, bőkezűen szórta a nyájas szavakat, mosolygott, és egyetértően magyarázta:

— Bizony, bizony! Az ágyúk messzire lőnek, de a háború végét nem látni. Hát ez a német technika!

Nogajcev vigasztalni igyekezett, Pilnyikov magántanár azonban még fokozta az általános izgalmat. Kint járt a fronton, mint katonai levélcenzor, vakbélműtét céljából jött vissza; egy hónapig feküdt a kórházban, erősen lefogyott, jámbor szőke szakállt növesztett, lágy arca kiszikkadt, megkeményedett, szeme tágra nyílt, és valami siralmas csüggetegség dermedt meg benne. Hallgatás közben összeszorította állkapcsát, füle körül szüntelenül, kellemetlenül hullámzott a szakálla, de keveset hallgatott, jobb szeretett beszélni.

— El sem tudják képzelni, miféle leveleket írnak a katonák a faluba, meg a faluból a frontra — magyarázta halkan, mintha titkot közölne. Hallgatói között volt egy mogorva zoológusprofesszor, aki összeráncolt homlokkal, leplezetlen csodálkozással nézte Jelenát, mintha nehezére esnék meghatároznia az asszony helyét az állatok között. Ott volt még Szamgin két ismerőse is: egy érdemrenddel teleaggatott, hosszú papi vezetéknevű, takaros, kopasz kis öregember, valamint egy bágyadt, telt idomú hölgy, Szuvorin színházának művésznője.

— Magától értetődik, az arcvonal helyzetéről tilos írni, s

a levelek körülbelül így oszlanak meg: túlnyomó többségük egyetlen szóval sem említi a háborút, mintha szerzőjük egyáltalán részt sem venne benne, a többi pedig olyasmiket ír, hogy a levelüket meg kell semmisíteni . . .

— Egyes leveleket pedig bizonyára az ügyészséghez kell továbbítani? — kérdezte magabiztosan, hunyorogva egy hosszú arcú, egyenlőtlen fogú vendég, aki a Szövetség angyalbőrét viselte.

— Igen, ilyesmi is előfordul — erősítette meg Pilnyikov, s még halkabbra fogva hangját, így folytatta: — Uraim, a mi népünk ijesztő! Ijesztő, hogy mennyire hidegen hagyja az ország sorsa, mennyire a faluhoz, a földhöz rögződött, és milyen állati, elpusztíthatatlan ellenszenv él benne az úr, vagyis a művelt ember iránt. Erre a gyűlöletre számítanak természetesen, és meg is lovagolják a németbarátok, a defetisták, a bolsevikok, et cetera, et cetera . . .

Pilnyikov noteszt húzott elő kabátzsebéből, odamutatta a hallgatóság felé, és engedélyt kért, hogy felolvasson néhány jellegzetes katonalevelet.

— Kérjük — szólt a kis öregember vékonyka hangon, igen nyájasan.

— „Hogy Jegor bátyánkat kényszermunkára suvasztották hát menjen isten hírével és most nincs joga a vagyonhoz hát te ne tátsd a szád" — olvasta Pilnyikov, miután előzetesen közölte, hogy a levélben ponton kívül egyéb írásjelek nincsenek.

— „Meg aztán iparkodj a Vaszilij öregapó utáni örökség miatt, dédelgesd, babusgasd az öreget, amíg él és vigyázz, Szaska el ne lopjon valamit. A gyerek meghótt, mind a kettő, hát nem mi tehettünk róla, Isten adta, Isten elvette, te először is vigyázz a malomra és okvetlenül javítsd meg a szárnyait őszre, de ne holmi zsindellyel, hanem vászonnal. A fogollyal ne légy elnéző, ha már idecseppent, hát dolgozzon is az átkozott kutya, ha egyszer ellenünk rugaszkodott." No lám! — mondta Pilnyikov, és újra meglóbálta noteszát.

— Nem értem, mi nyugtalanítja önt — szólalt meg a kis

öregember, és vállat vont. — Jó gazda lehet ez a muzsik, aki írta.

— És milyen együgyű — erősítette meg Jelena. A többiek várakozón hallgattak, Pilnyikov pedig felugrott a széken, és szomorúan elmosolyodott.

— A szerzője szakács, a tábori konyhán szolgál. Viszont ezzel szemben itt egy másik közlegény levele — jelentette ki, és emelt hangon olvasni kezdett: — „A háború egyre húzódik, folyton csak hátrálunk, és érthetetlen, hogy hová jutunk. Azt rebesgetik viszont, hogy a katonáknak maguknak kell véget vetni a háborúnak. A foglyok között akadnak olyanok, akik beszélnek oroszul. Az egyik gyári munkás, s négy évig dolgozott Pityerben, és azt magyarázta, hogy más mód nincs befejezni a háborút, mert ha ezt bevégzik, úgyis egy másikat kezdenek. A háború előnyös, a katonák kapják a sarzsit, a civilek megtollasodnak. És le kell fegyverezni a hatóságot mind, hogy a nép kedvére, saját magunk rendezzük el az életet."

Pilnyikov kabátja belső zsebébe rejtette a noteszt, a kis öregember pedig mosolyogva mondta:

— Bizony, ez már... más húrokat penget! Az ilyesmi ellen feltétlenül küzdeni kell. — Fenyegetőn rázogatta rubingyűrűs, rózsás öklöcskéjét és hozzátette: — Mindenekelőtt az a fontos, hogy a Duma fel ne ingerelje az uralkodót.

— Kegyelmes uram — jajdult fel Pilnyikov, akinek egész arca, sőt alakja is olyan emberre vallott, mint aki véletlenül megivott egy pohár ecetet. — De hát mit szól a hitvese németbarát nézeteihez és Raszputyinhoz, ehhez a szennyfolthoz?...

— Ön, professzor, bizonyára nem hisz Isten létezésében, és ön számára nincs Isten! — jelentette ki szelíden a kis öregember; egy kézmozdulattal elfojtotta Pilnyikov ellenvetését s megkérdezte: — Megpróbálna nem hinni Raszputyinban?...

— Pompás megjegyzés! — kiáltott fel a színésznő, de nyomban szájára tapasztotta zsebkendőjét, és csak a szeme nevetett.

— Túlságosan sokat beszélünk a rosszról, s ezzel fokozzuk erejét, elősegítjük növekedését.

Jelena hátradőlve ült egy karosszékben, és cigarettázott, a füstkarikákat ügyesen eregette a levegőbe. Pilnyikov az öregember előtt állt, és türelmetlenül hallgatta lassú beszédét.

— Az önkényuralom három évszázados hagyományokra tekinthet vissza. Ne feledkezzék meg róla, hogy alig három esztendővel ezelőtt egész Oroszország egy emberként ünnepelte ezt a jubileumot, és Európában nincs több állam, amely e kormányforma szilárdságával dicsekedhetnék.

Szamgin tudta, hogy a kis öregember fontos állást tölt be a pénzügyminisztériumban; Jelena pedig azt mesélte, nemrégiben szép összeget keresett valamilyen bank-operáción, és felajánlotta, hogy szívesen kitartaná.

— Engem ugyan ne tartson ki, de azért felcsípek tőle egy kis pénzecskét. Szereti, ha kedvesek hozzá, és jól fizet.

Jelenának ezeket a szavait a kis öregember juttatta Szamgin eszébe, ugyanis oktatóan így magyarázott:

— Az uralkodó magányos ember, barátai nincsenek, rokonai ellenségesen viselkednek, ő viszont szelíd ember, és szereti, ha kedvesek hozzá...

Szamgin Jelena mellett ült, hallgatta és mosolygott.

Amikor hazaért, ez a pár sor várta Jelenától: „Társaskirándulásra megyek, megnézzük a Murman-vasútat, onnan talán hajón Arhangelszkbe utazunk, aztán Jaroszlavlba, Nyizsnyijbe, hogy lássuk a sokat magasztalt Volgát. Tatarinov végül kifizette a honoráriumot. Csókollak. J."

Szamgin összeráncolta homlokát, és gondolatban leszidta az asszonyt:

„Szélhámos." A pénz olyan ügyből járt ugyan, amelyet a férjétől vett át, de már ő fejezte be, és megegyezésük szerint a honorárium fele őt illette; Szamgin azonban tudta, hogy Jelena nem osztozik vele, mint ez már nemegyszer előfordult.

Ez a kapcsolat már azelőtt is terhes volt, a háború alatt azonban Jelena határozott ellenszenvet ébresztett benne: riadt pénzsóvárság lobbant fel benne, nagyszabású spekulá-

ciókban vett részt, idegeskedett, szemtelenül beszélt, nyűgösen viselkedett, s ami különösképp felizgatta Szamgint, egyre élesebb megvetést tanúsított minden iránt, ami orosz: a hadsereg, a kormány, az értelmiség, a tulajdon cselédje iránt, és mind gyakrabban árulta el, különböző formában, hogy mennyire aggódik Franciaország sorsáért.

— Ördög vigye ezeket a németeket, a hosszú ágyúikkal! Ha szétrombolják Párizst, hát hol fogok én élni? A ti hadseregeteknek a mocsarakba kellene fojtani a németeket, az meg maga fullad bele. Szép kis tábornokaitok vannak, azt sem tudják, merre száraz, merre mocsaras...

Szamgin feleslegesnek tartotta, hogy ellentmondjon, Jelena efféle beszédei azonba eltaszították az asszonytól. Egy ízben mégis megjegyezte:

— Hogyhogy: számodra Franciaország csak Párizsból áll?

— Hát persze. És aki nem érti ezt, az nem érti Franciaországot. Csak nálatok lehetnek ilyen városok, úgy a szélére odabiggyesztve, mint ez. Képtelen vagyok megérteni: mi ez a Pétervár? Azért vagytok ti mind olyan ziláltak, mert nincs nálatok központ, nincsen Párizs. Azért minden olyan homályos, zűrzavaros, összefüggéstelen nálatok. Itt vagy például te. Miért nem vagy képviselő, miért nem ülsz a Dumában? Okos, nagy tudású ember létedre, de mire irányul a becsvágyad?

Ezt már annyira kellemetlen volt hallgatni, hogy határozott ellenszenv ébredt benne Jelena iránt. Mégis hasznosnak tartotta, hogy eljárjon hozzá, mivel az asszonynál esténként egyre nagyobb társaság sereglett össze; az emberek megijedtek a front eseményeitől, aggodalmuk nőttön-nőtt, s a külső ellenség ereje miatt érzett rémülethez lassanként egy másfajta rémület járult: a forradalom lehetősége. Ezek között az emberek között Szamgin szinte ördögnek érezte magát, okosabbnak, fontosabbnak náluk. Valahogyan egyre több idegen bukkant fel, az „Entente cordiale" országaiból. Különösen sok angol, mindenütt ott voltak, mindenkit oktattak, és általában úgy visekedtek, mintha ők volnának az „urak a házban". Szamgin nem is csodálkozott, amikor Jelenánál egy

angol tiszti egyenruhás férfival találkozott, akinek foga között pipa füstölgött, és a füst kékes fátyollal borította arcát, olyannyira, hogy nem fedezte fel benne mindjárt Mister Craytont. Szamgin emlékezetében úgy élt az arca, mint egészséges, pirospozsgás, kerek arc, most azonban megnyúlt, alsó állkapcsa szinte elnehezült, orra megnagyobbodott, bőre széltől cserzett, barnás lett, régente nyugodtan figyelő szemében pedig fáradt, hanyag és gúnyos mosoly bujkált. Tábornoki méltósággal viselkedett, taglejtések nélkül beszélt. Délceg alakjára pillantva, Szamginnak az ötlött észébe, hogy Crayton valószínűleg a háború előtt is tiszt volt. Az angol mosolyogva tekintett rá, de nem ment oda hozzá, mintha azt várná, hogy az orosz járuljon elébe.

— Megismer? — kérdezte parancsolón, s kivillantotta sűrűn álló, erős fogait, amelyek között két platinakorona fehérlett; majd néhány, az egészségre, időjárásra, háborúra vonatkozó, elmaradhatatlan mondat után — valamiért fojtott hangon — feltette a kérdést, amelyre már várt Klim Ivanovics.

— Nem derült ki, hogy ki ölte meg Zotova úrhölgyet? Rosszul dolgozik a maguk rendőrsége. A mi Scotland Yardunk a végére járt volna, bizony! Nagyszerű orosz asszony volt — dicsérte. — Kissé ... hogy is mondják? Túl-ter-hel-te magát mindenféle ismerettel, amelynek gyakorlati jelentősége nincs, de mégis jó, gyakorlatias észjárása volt. Ezt sokszor tapasztalom: az oroszok mintha szégyellnék a gyakorlatiasságot, és eltitkolják, vallással, filozófiával, etikával körítik ...

Nagyon hangosan beszélt, szavait az a meggyőződés hatotta át, hogy az e szobában céltalanul összeverődött, sokféle ember még sosem hallott egy igazi európait; s igyekezett szavait pontosan ejteni, ügyelt a hangsúlyra.

— Nemrégiben olvastam egy igen érdekes könyvet, „Gazdaságfilozófia" a címe, érdekes és fantasztikus kísérlet Marx tanításának teológiai megmagyarázására. Egy normális brit sosem fecsérelné humorát ilyen témára ... Lehetséges, hogy a teuton abba a kísértésbe esik, hogy megpróbálja teologizál-

ni a materializmust; a németek nem kevésbé irracionálisak, mint az oroszok, filozófiai hajlamuk azonban nem akadályozza őket abban, hogy ismét ki ne fosszák a franciákat. Van egy Kantjuk, Hegeljük, de a hozzájuk legközelebb álló filozófiát Fichte, Stirner, Nietzsche szolgálja. És tisztában vannak azzal, hogy a gyakorlat: a létért, az élet szabadságáért való küzdelem.

— Szélsőséges európai — mondta Jelenának tisztelettudóan, halkan Pilnyikov. — Földrajzi és intellektuális értelemben egyaránt szélsőséges.

— Nem szándékom túlozni Anglia múltbeli érdemeit Európa történelmében, most azonban szilárd meggyőződéssel állíthatom: ha Anglia nem száll harcba Franciaországért, a németek már rég szétverték, kirabolták, kegyetlenül megkínozták volna, és ugyanezt tették volna önöknél... önökkel.

Abbahagyta bölcsessége fitogtatását, mivel asztalhoz hívták a vendégeket; kis idő múlva azonban az asztalnál újra felcsendült meggyőző hangja, s mondatai könnyen emlékezetbe véső dtek.

Craytont ellenvetés nélkül hallgatták, és Szamgin azt gondolta, hogy ennek oka nyilván a szövetségesnek és vendégnek járó udvariasság. Az angol annyira felingerelte Szamgint, hogy Klim Ivanovics, bár nem szokott részt venni a vitákban, most csak az alkalmas pillanatot, alkalmas formát kereste, hogy visszavághasson Craytonnak.

Hirtelen azonban Jelena szólalt meg, merészen és gúnyosan.

— Önök a németeket rablóknak, állatoknak tartják, de hiszen az önök kormánya volt segítségére a poroszoknak Franciaország szétzúzásában, önök támogatták őket Ausztria ellen, önök támogatták Bismarckot.

Jelena előredőlt, kissé összehunyorította a szemét, amitől pillantása még szúrósabb lett, és így folytatta:

— Ismertem egy arab tudóst; ezt vallotta: „Az angol Európában róka, a gyarmatokon olyan állat, amelynek még neve sincs..." Ne sértődjék meg, Mister Crayton, hiszen bizo-

nyára tudja, hogy az angolokat nem nagyon kedvelik, és hogy rászolgáltak erre. Százkét évvel ezelőtt Waterloonál az önök katonái végképp kioltották a francia forradalom tüzét. Önök büszkélkednek e kétes érdemmel Európa színe előtt, amelyet önök akadályoztak meg abban, hogy egyesült államokká alakuljon... én hiszem, hogy Napóleonnak ez volt a célja. Száz esztendő alatt önök, az „arisztokratikus faj", a kompromisszumok emberei, akik példátlan képmutatással és közömbösséggel viseltetnek Európa sorsa iránt, önök, a valósággal komikusan gőgös emberek, annyi népet tudtak rabigájukba hajtani, hogy azt mondják, minden angolra öt indus dolgozik, nem számítva a többi leigázott fajtát.

Szamgin álmélkodva hallgatta Jelenát, és arcjátékát figyelte. Az asszony kifestett arca mélyen elvörösödött, annyira, hogy feltűnővé vált a púderréteg, nyaka szintén megtelt vérrel, s a vér nyilván fojtogatta: idegesen és furcsán rángatta a fejét, ékköves gyűrűktől csillogó ujjai a cukorfogót huzigálták. Szamgin, aki mellette ült, sosem látta még ennyire dühösnek, izgatottnak; előrehajolt, fejét válla közé húzta, és önmagát faggatta:

„Hogyan fog ez végződni?"

Hallgatással végződött. Crayton cigarettára készült gyújtani, és kérdőn pillantott körül, nyilván arra várva, hogy valaki ellentmondjon.

— Vessünk véget a politikáról való csevegésnek, amíg össze nem veszít bennünket — mondta Jelena, s bágyadtan felsóhajtott.

Crayton himbálózott a székkel együtt, nevetett. Pilnyikov ijedten nézett Jelenára, a többiek pedig — öten-hatan — a fejleményeket várták.

— Igen — mondta a színésznő, és mélyen felsóhajtott. — Valaki, valahol csinál valamit, és egyszerre csak háborúskodni kezdenek! Szörnyű. És tudják, már szinte semmi sem maradt, amiről ne lehetne vitatkozni. Mindenki, mindenütt, mindenről vitatkozik, és ez gyűlöletté fajul.

Szamgin szinte félálomban hallgatta ezeket a szomorú szavakat. Olykor futó pillantást vetett Jelena festett arcára,

s azon tűnődött, hogyan sérthette meg Crayton hencegése ennyire ezt a kis énekesnőt, aki csupán azért nem lett kokott, mert szívesebben vette, hogy egy öregember kitartsa. Csókolhatta, amikor akarta, de sosem hallott tőle politikai elmefuttatást másként, mint anekdota vagy pletyka alakjában. Szamgin nagyon bízott saját kifinomult megfigyelőképességében, hitt megfigyeléseinek pontosságában, értékeléseinek helyességében. Jelenában azonban volt valami, ami elkerülte figyelmét, s igen kellemetlen volt meggyőződni erről; mivel butácskának tartotta az asszonyt, lehetséges, hogy a kelleténél őszintébb volt vele. Megfigyelte, milyen gondosan piszkálja ki Mister Crayton egy kis kanállal a hamut pipájából a hamutálcába, és hallgatta tagolt beszédét:

— A háborút voltaképpen önök, oroszok kezdték. Ha a tárgyalásokba nem szól bele az önök temperamentuma...

Az „arisztokratikus faj" képviselőjének szólamai nem érdekelték Szamgint. Crayton idegen ember, véletlen vendég; ha Oroszország urai közé fog tartozni, akkor szavai majd súlyt és jelentőséget kapnak; most azonban a saját, Jelenához fűződő kapcsolatát kell megvizsgálnia: nem kellene talán szakítania ezzel az asszonnyal? E kapcsolatnak vitathatatlan előnyei vannak, egyre bővíti ismerőseinek körét, s ezek idővel még hasznára lehetnek. De úgy látszik, Jelena képes támadni és védekezni is.

Szamgin szívesen látogatta a különféle összejöveteleket, s a frázisok tömkelegéből kiragadta azokat, amelyek a legértelmesebbnek tetszettek, s úgy találta, hogy ezek szoros, erős rendszerbe csoportosíthatók. Látta, hogy a front komor eseményei egyre riadtabb nyugtalanságot keltenek az emberekben, s mind őszintébben feltárják tulajdon gyávaságukat, arcátlanságukat, cinizmusukat, valamint azt a beismerésüket, hogy kénytelenek az eseményeket irányítani. Ördögnek érezte magát közöttük, de olyan ördögnek, amely segíteni kíván, és tud is nekik az életben. Minthogy világéletében zárkózott, szófukar ember volt, rendszerint néhány közéletű frázist szemelt ki, ügyesen kiválasztotta az alkalmas pillanatot a felszólalásra, és szárazon, oktatóan osztogatta tanácsait.

— Korunk nem alkalmas a fogalmak kiszélesítésére. Egy helyben keringünk a pontos, általános érvényű, tárgyilagos meghatározások szükségessége előtt. Magától értetődik, el kell kerülnünk azt a veszedelmet, hogy vulgarizáljuk a fogalmakat. Egyetértünk abban a felismerésben, hogy a rendszeren változtatni kell, és ez már sok. A valóság, a jelen helyzet azonban nehezebbet követel: egységet, mivel az adott körülmények összessége azt parancsolja, hogy számba vegyük és megszilárdítsuk mindazt, ami egyesíteni képes bennünket.

Az ilyen kijelentések kielégítették azokat az embereket — vagyis lecsendesítették aggodalmaikat —, akiknek szükséges volt érezniük, hogy a beszéd puszta tényével is valami hasznos, sőt történelmileg szükségszerű dolgot művelnek. Olykor nekiszegezték a kérdést:

— De hát miben és hogyan kell kifejezésre jutnia ennek az egységnek?

— Éppen ez az a téma, amelyet megfontolás tárgyává kell tennünk — felelte ilyenkor, s ha történetesen azt látta, hogy a kérdező nem elégszik meg ezzel a válasszal, nyomban órájára pillantott és eltávozott.

Az egyik összejövetelen szembeszállt vele egy magas ember, akinek szürke szakálla apró csigákban göndörödött; ráncba vont, dús szemöldöke alól szigorúan pillantott áttetsző, égszínkék szeme, felemás öltözete termetéhez képest kicsiny és szűk volt; barna és fekete kockás nadrág, csíkos szürke kabát, oldalgombos szatén ing. Volt ebben az emberben valami nevetséges és naiv, ami rokonszenvet keltett.

— Ide hallgasson — kezdte —, ön folyton az értelmiségiek egyesüléséről magyaráz, de hát kivel kell egyesülni? Lám, nálunk vannak bolsevikok, és vannak mensevikek, egyesek Leninnel tartanak, mások Plehanovval, Martovval, de kivel tart ön?

Szamgin megérezte a veszedelmet, és nem felelt mindjárt. Látta, hogy válaszára nem egyedül ez a göndör szakállas vár, hanem mind a harminc vagy negyven ember, aki összezsúfolódott ebben a nagyúri szobában, amely csukott mahagóni

szekrényeivel gardróbfülkéhez hasonlított, és közepén hosszú asztal állt. Szamgin ráérősen cigarettára gyújtott, és így szólt:

— Számomra, ami engem illet, e kérdés gyökere és lényege az internacionalizmus és a nacionalizmus közötti ellentmondásban rejlik. Önök tudják, hogy a német szociáldemokrácia a hadihitelek megszavazásával kopromittálta a nemzetközi szocializmust. Vandervelde még fokozta ezt, és még korábban az olyan szocialisták viselkedése, mint Vivianni, Millerand, Briand et cetera, szintén elárulta, milyen erőtlen és egyúttal milyen szomorúan hajlékony a szocialisták etikája. De nem világos: ez az alkalmazkodókészség az emberek tulajdonsága-e, vagy pedig a tané?

Gyakorlott bírósági szónok lévén, meglehetősen jól értett ahhoz, hogyan kell kikerülni a veszélyes helyeket, kitérni előlük. Eléggé olvasott volt ahhoz, hogy bármilyen meghatározást könnyen kitöltsön éppen azzal a tartalommal, melyet a nap és a perc követelt. És végül határozottan tudta, hogy az emberek mindig oktalanabbak azoknál a gondolatoknál és szólamoknál, amelyeket használnak, ezt onnan tudta, mivel igen gyakran ő is ilyennek érezte magát.

— Ahhoz, hogy a nemzetköziségről beszéljünk, előbb tisztázni kell a nemzet fogalom tartalmát. Vegyük például Angliát. Az angolok leginkább megfelelnek a nemzet fogalmának, egyfajtájú nép, ez az egység holmi monolitikus erővé kovácsolja, amely arra kényszerít sok százmillió, másfajtájú embert, hogy dolgozzon érte. Éppen emiatt Anglia feltehetően olyan ország, amelyben a szocializmus csak nehezen tud gyökeret verni. Vannak ugyan ott Fabianus-szocialisták, őket azonban akár meg sem kell említeni: nevüket Fabius Cunctator római hadvezértől vették, e név késlekedőt jelent, s erről a hadvezérről köztudomású, hogy tétlen, lomha, konzervatív ember volt, és miközben más hadvezéreknek engedte át, hogy verekedjenek Róma ellenségeivel, ő maga csak akkor ütötte az ellenséget, amikor annak kimerült az ereje. Az ő példája irányította az angolok viselkedését a tizenkilencedik század elején . . .

A göndör szakállú férfi zavart pillantást vetett a figyelmesen hallgató vendégseregre, s ezt mormolta:

— Hát nem tudom megérteni, miért meséli ezt?

Szamginnak nagyon nem tetszett az áttetsző kék szempár figyelmes pillantása, csillogása izzó szén kékes tüzére emlékeztetett, szakállában pedig kellemetlen, leselkedő mosoly bujkált.

— Az Egyesült Államokban élő amerikaiak még nem nemzet — folytatta. — Angolok, németek, zsidók, olaszok, szlávok és egyéb nációk egységes konglomerátummá még nem tömörített gépiesen egyesített halmaza. Amerika és Oroszország között sok a hasonlóság, Oroszország azonban még kevésbé egységes, még élesebben és mélyebben széttagolt állam. Az Egyesült Államok népessége túlnyomó többségében, a négerek kivételével, európai. A mi országunk lakossága ötvenhét, egymással semmi kapcsolatban nem álló népfajt számlál: a lengyelek nem értik meg a grúzokat, az ukránok a baskírokat, a kirgizek és a tatárok a mordvinokat, és így tovább, és így tovább. Nincs egyetlen más állam, amelynek ennyire szüksége volna művelt, központi hatalomra, egy jóakaratú, energikus intellektuális erő jelenlétére...

— Nos, most már érthető — jelentette ki a göndör, s lassan felkelt a székről. Kabátja zsebéből gyűrött sapkát húzott elő, térdére csapott vele, és mogorván odaszólt valakinek:

— Indulás, Mitya!

Középtermetű, zömök ember állt fel; jólelkű, kerek arca, csapzott haja volt, fekete posztóinget és térdig érő csizmát viselt. Mikor elhaladt Szamgin mellett, csengő hangon megjegyezte:

— Maga már annyit tud, hogy...

— Hallgatni is szégyen — fejezte be mogorván a göndör-szakállú.

— Úgy bizony! Tudni sokat tud, de keveset ért! — mondta a feketeinges; mindketten megindultak az ajtó felé, és úgy dobogtak a parketton, akár a lovak.

— Végig kellett volna hallgatni — szólt utánuk Szamgin. De Mitya így felelt:

— Hallottuk. Szoktunk olvasni.

— Én ismerem őket — jelentette ki fenyegetőn a vörös hajú Aljabjev hadnagy, és botjával kopogott a padlón. Terepszínű ingén fehér kis keresztke csillogott, vadonatúj válllapja, övcsatja, aranyfogai is csillogtak, s az egész embert szinte átjárta a különböző fémek ragyogása, még a hangja is fémesen csengett. Nehézkesen botjára támaszkodva felállt, eligazította hosszú, rézvörös bajuszát, és vádlón folytatta:

— Ezek munkások a Viborgi külvárosból, ott mindenki bolsevik, legyenek átkozottak!

— A munkásokat nem kell felingerelni — fűzte közbe békésen, de határozottan Marja Ivanovna Orehova.

— Mi az? Nem kell felingerelni? Hát így vagyunk? — kiabált Aljabjev, s közben a vendégeket fürkészte, mintha előre meg akarná állapítani, ki merészel ellentmondani. — A frontra kell küldeni őket, a legelső vonalakba, ezt kell tenni. A golyózáporba velük! Úgy bizony! Elég már a babusgatásból, elnézésből és általában a szavakkal űzött játékból. A szavak nem szelídítik meg a nyakasokat...

— De minek kiabálni? — kérdezte Visnyakov ügyvéd, színházbarát és szenvedélyes sakkjátékos, s közben szomorúan csóválta tar koponyáját, és mélyen sóhajtozott. — Késő a kiabálás — adta meg a választ önmagának, és szélesen széttárta karját. — Minden elpusztul, minden! Rendkívül találóan mutatott rá Klim Ivanovics, hogy Oroszország agyagfazék, amelyben forr, de nem tud megfőni a sok különféle, összeegyeztethetetlen...

— Ólomlábú kolosszus — közölte Orehova, mint valami újságot; három hölgy egyetértett vele, a negyedik azonban leplezetlen rémülettel kérdezte:

— De hát, ha köztársaság lesz, akkor ezek a burjátok, kalmükök és egyéb vademberek mind jogot kapnak arra, hogy orosz nőt vegyenek feleségül? — Magas termetű asszony volt, hosszú arca karikatúraszerűen hegyes állban végződött, porcos orrán csíptető remegett, mellén a Szmolnij-intézet növendékeinek jelvénye csillogott.

Vagy tízen beszéltek egyszerre. Aljabjev egyre vadabbul kiabált, úgy forgolódott, mint aki tűkön ül, kopogott botjával, tologatta, rázogatta székét, mintha hajánál fogva cibálna valakit, a sok fém csillogott rajta.

— Fanatizmus, avvakumság! — kiabált. Egy ódivatú szárnyas kabátot viselő kövér ember, két kézzel támogatva pocakját, tompa, zsíros basszus hangon dörögte:

— Egy bocskoros, zsúptetős állam harcba keveredett egy acélba kovácsolt ellenséggel, mi? Nem rossz, ugye? Már csak ezért is bukást érdemel a kormány, noha én egyáltalán nem vagyok liberális. Előbb kőházakat építs, vastetővel, tökfej, aztán harcolj...

Valaki így kiabált:

— Úgy mozgunk, mint az élők, pedig már...

Végül valamennyi kiáltást elfojtotta Aljabjev átható hangja.

— Én nem vagyok kereskedő, én nemes vagyok, de tudom: kereskedőtársadalmunk teljes mértékben képesnek bizonyult arra, hogy átvegye és továbbfejlessze a nemesség kultúráját, az arisztokrácia tradícióit. Kereskedőink már ösztönzik a művészetet, gyűjteményeket létesítenek, kitűnően értenek a könyvkiadáshoz, szép házakat építenek...

— Ugyan már! Homjakov kétszázezer rubelt akart kivasalni Moszkva városából a néhány szazseny nagyságú telkéért! — rikoltotta valaki.

— Kérem, ne szakítsanak félbe ilyen ostobaságokkal — ordított bőszen Aljabjev; a vendégek botrányt szimatoltak, és halkabbra fogták hangjukat, ami Aljabjevet is arra késztette, hogy nyugodtabban fejtse ki bölcsességét.

— Eszméjét tekintve, a szocializmus az egyén elnyomásának ősrégi, barbár formája. — Kiabált, a magasabb hangoknál szinte sikongott, fejét minduntalan felvetette, egyenes hajfürtjei egy pillanatra szabadon hagyták szögletes homlokát, azután ráhullottak fülére, arcára, s arca keskenynyé vált; ajka remegett, álla reszketett. Szamgin azonban ebben a cingár kis figurában mégis valami játékszerűt, komikusat látott.

— A szocializmus jogegyenlőséget feltételez, ez azonban annyit jelent: minden embert egyforma képességűnek kell elismerni, mi pedig tudjuk, hogy az európai kultúra egész fejlődése a képességek különbözőségében gyökerezik... Üdvözölném a szocializmust is, ha igazi emberré tudná változtatni, meg tudná szervezni az együgyű, lusta, de mohó pogányt, a mi parasztunkat, de nem hiszem, hogy a szocializmus alkalmazható agrártéren, különösképpen pedig nálunk.

Szamgin látta, hogy ez az ember szilárdan bitorolja az ő helyét, s ezért elment; úgy vélte, mindig ki tudta választani a távozásra azt a pillanatot, amely bizonyára sajnálkozást keltett az emberekben: lám, itt hagy bennünket valaki, aki nem mondta el a lényeget, amit tud. Szilárd meggyőződése volt, hogy nő az emberek szemében, észrevette, hogy mind követelőbben néznek rá, egyre figyelmesebben hallgatják. Ez a meggyőződés büszkeséget ébresztett benne; egyúttal azonban mind erősebben izgatta: szüksége van erre a „lényeg"-re, ez azonban még nem alakult ki sókrétű tapasztalataiból. Egyre gyakrabban érezte, hogy a nyers anyaghalmazból rendkívül nehéz egységes értelmet leszűrni, sajátos alakba öltöztetni, s odaállni az emberek elé egy felfedezéssel, amely az ország haladó erőit egyesítené.

Nemrégiben a csapzott, borotválatlan és szokása szerint kapatos Dronov így panaszkodott neki:

— Megkopasztottak a társaim, kétszázhetvennyolcezerrel. Nogajcev címeres gazember, vigye el az ördög! De sajnálom Zauszajlovot és Popovot, derék fiúk, tudod, olyan kedves haramiák. Zauszajlov Szologub elvét vallja: az élet „játékom törvénye". Popov tunya, puhány, balszerencsés játékos, de rokonszenves dög. Általában unom magam. Főként, mert nem tudom: mit kezdjek? Világos, reális célra van szükség. Nekem pedig éppen célom nincsen. A pénz? Pénz van, de olvad: ma a rubel negyvenhárom kopejkát ér. Meg különben is, a pénz nekem nem cél. Ha velem volna Toszka, aranyba foglalnám, briliánsokkal aggatnám teli, élj kedvedre!

— Bolsevik lett? — kérdezte Szamgin.

— Olyasmi — felelte Dronov, és nekikészülődött az ivásnak. Kabátja belső oldalzsebében, ahová a tekintélyes polgárok levéltárcájukat rejtik, ezüsthálóval díszített, lapos üvegkulacsot hordott, amelyben valamilyen ritka konyak kotyogott. Óvatosan lecsavarta a pohárkát a kulacs nyakáról, s így mormogott:

— Ezt az üvegecskét Tagilszkijtól kaptam ajándékba. Hazudtak a lapok, hogy öngyilkos lett; egy hónapja mesélte Hotyaincev katonatiszt öccse, hogy véletlenül meghalt valahol a fronton. Érdekes alak volt. Kiszámította, mennyibe kerül a mi önkényuralmunk gépezete, és mennyibe a francia köztársaságé, és kiderült: a különbség nem is olyan nagy, ezen a téren a frank nem sokkal marad el a rubeltől. A köztársaságon nem lehet takarékoskodni.

„Elmondjam neki? — kérdezte Szamgin önmagától. — De miért?" — A második kérdés megsemmisítette az elsőt, és ezzel együtt eltűnt Anton Tagilszkij emléke is. De felötlött benne a gondolat: „Dronov első generációs értelmiségi."

Dronov minden találkozás alkalmával temérdek apró badarsággal szórakoztatta Szamgint, melyeket az élet felkavart mocsarából merített. Úgy rázta le őket zömök alakjáról, akár a porszemeket, de a sok badarság között majdnem mindig akadt értékes is Szamgin számára.

— Egy fiút küldött Toszja hozzám, az odesszai egyetem hallgatója volt, jogász, de kizárták a harmadik évfolyamról, mert nem fizetett tandíjat. Azután rakodómunkás lett a kikötőben, palackokat dugaszolt a sörgyárban, halászott Ocsakov vidékén. Jófejű, vidám kópé. Felfogadtam titkáromnak.

Jobb kezével simogatta a kulacsot, ujjával elgondolkodva vakargatta szemöldökét, és így folytatta:

— Lám, egy igazhitű bolsevik! Neki van célja. Polgárháború, üsd a burzsoáziát, csinálj szociális forradalmat a szó teljes, ünnepélyes értelmében, és kész!

— Mi az, te hiszel ebben a lehetőségben? — kérdezte Szamgin egykedvűen.

— Én-e? Én az emberekben hiszek. Nem általában az em-

berekben, hanem az ilyenekben, mint ez a Kantonyisztov. Néha találkozom bolsevikokkal. Hát ők, pajtás, nem tréfálnak! Forronganak a munkások, már sztrájkok robbannak ki, háborúellenes jelszavakkal, a Don mentén a bányászok összeverekedtek a rendőrséggel, a parasztocska belefáradt a harcolásba, a szökevények száma nő, a bolsevikoknak van kivel csevegniük.

Mélyet sóhajtott, majd hirtelen felállt, és mérgesen mondta:

— Te folyton csak vallatsz engem, Klim Ivanovics! Közben pedig magad természetesen jobban tudsz mindent, mint én. Mire való ez a vallatás? Hogy mennyire ostoba vagyok, azt magam is tudom, de segíts megértenem: miért vagyok én ostoba?

— Részeg vagy — jelentette ki Szamgin.

Dronov megsértődött, és duzzogva távozott. Szamgin komor pillantással kísérte, sőt, a cigarettacsutkáját is utána hajította.

„Harlamov valószínűleg szintén bolsevik" — gondolta, majd eszébe jutott Hotyaincev, aki nemrég egy szerkesztőségi összejövetelen fülsiketítően így prédikált:

— Már Saint-Simon megjósolta, hogy az élet urai a bankárok lesznek. Minden államban tarsolyaikba söprik az összes tőkét, azután egy tarsolyba rakják, később minden állam, minden nemzet koncentrált tőkéit egyetlen zsákba gyűjtik, s akkor nagylelkűen megszervezik az egész földön a termelést és a fogyasztást, a legszigorúbb, sőt szent igazságosság törvénye alapján, mint ezt néhány igen okos német jövendöli, Marx Károly és egyéb hozzá hasonló őrült fantaszták kivételével. Így hát: miért rettegünk, és minek remegünk? Nem volna okosabb higgadtan és nyugodtan megvárni a bankok energikus működésének, a bankárok reformtevékenységének áldásos eredményeit? Naivság attól félni, hogy a bankár az utolsó szál ingünket is lehúzza! Lehúzza, igen!... de csupán rövid időre, a koncentrálás, monopolizálás tartamára, azután arra kényszerít bennünket, hogy szervezetten készítsünk ruhát és cipőt, kenyeret és bort; és ru-

hát és cipőt ad, etet és itat bennünket. Miért fájjon a fejünk a tengerszorosok meg amiatt, hogy a balkáni államok orosz tartományok legyenek, mire való ez?

Klim Ivanovics Szamgin úgy látta, hogy a beszéd durva humorában némi egészséges mag rejlik, de nem szerette a humort, viszolygott a szatírától, és különösen ellenszenvesnek tartotta az olyan típusú embereket, mint Hotyaincev, Harlamov. Csodabogárnak, zsiványnak tekintette őket, akik hitvány szóáradatukkal a rombolás iránti nihilista szenvedélyüket leplezik. Harlamov az ellenforradalmár irodalom komoly tanulmányozójának, Leontyev, Katkov, Pobedonoszcev hívének tettette magát. Hotyaincev a hóbortos alak szerepét játszotta, akinek öröme telik, ha önmagát nem kímélve, vidámságra deríti az embereket badarságaival, egy idő óta azonban a legbadarabb szóképek mögé is mind csökönyösebben igen komoly gondolatokat rejt. Akárcsak Harlamov, ő is defetista, a háború ellensége, közömbös hazája sorsa iránt, ez a sors pedig a frontokon dől el.

Az újságok lármája, a gyűlések vitái, az arcvonalakról érkező baljós hírek, a cárné titkos béke-puhatolózásairól keringő mendemondák közepette az idő szélsebesen rohant, a napok észrevétlen gyorsasággal váltották fel az éjszakákat, s egyre sűrűbben ismétlődött e három szó: hon, haza, Oroszország; az emberek sebesebben, izgatottabban lépkedtek az utcán, közlékenyebbé váltak, könnyen ismerkedtek, és mindez erősen, újszerűen izgatta Klim Ivanovics Szamgint. Jól emlékezett rá, hogy mikor lobbant fel benne ez az ismeretlen izgalom.

Az éjszakát Jelenánál töltötte; az asszony ittas volt, nagyon követelőző, szeszélyes, és kifárasztotta; Szamgin roszszul és keveset aludt, kora reggel fejfájással ébredt, s gyalog indult hazafelé.

Már régóta kora reggeltől késő estig folyt a kiképzés a város utcáin és terein, s sűrűn harsant a vezényszó:

— Vi-gyázz!

Gyermekkorából emlékezett erre a vezényszóra, amikor magabiztosan és parancsolón hasított a vidéki városka

csendjébe, ámbár messziről, a mezőről szállt. Itt, a városban, amely a hatalmas ország minden erejét, másfélszáz millió ember életét irányítja, bosszúsan és reménytelenül, vagy csüggetegen és erőtlenül csengett ez a vezényszó, mint kérelem vagy kétségbeesett kiáltás.

Szamgin megrázta fejét, nem hitt a fülének és megállt. Az utca kövezetén apró emberek vonultak, penészszínű, nem rájuk szabott katonaruhában, egyesek pedig még civilben. Szinte kelletlenül lépkedtek, mint akik nem hiszik, hogy az öldöklésbe indulóknak feltétlenül szükséges különösen pontosan rakni a lábukat a kövezetre vagy a korhadt fakockákra.

— Bal! Bal! — tanácsolta rekedten egy magas katona, akinek mellén kereszt, zubbonya ujján rangjelzés volt; sántított és vastag botra támaszkodott. A különböző emberi arcokat egyformán feszesre húzta a zord unalom, s egyformán üresek voltak a sokféle színű szempárok is.

— Vi-gyázz! — rikoltanak rájuk a katonák, akik belefáradtak már abba, hogy parancsolgassanak ennek az élő, de esetlen tömegnek; az emberek olyan gyűröttnek és üresnek tetszettek Szamgin szemében, mint megannyi elcsúfított gumilabda. Az utcák kőcsatornái s a terek fölött felhőfoszlányokkal barázdált, buckás mocsári ég csüng; valahol messze, a felhők mögött foszladozik a halvány nap, homályos világosságot szórva.

— Vi-gyázz! — vezényelnek a tisztek.

A város már felébredt, zúg, egy befejezés előtt álló házról leveszik az állványokat, visszatér munkájából a tűzoltóosztag, a tüzek gyűrött, ázott megfékezői egykedvűen néznek az emberekre, akiket arra oktatnak, hogyan kell váll váll mellett járni a földön; a sarok mögül előrúgtat tarka lován egy tiszt, nyomában pedig, elvágva a tűzoltók útját, apró ágyúk kúsznak elő vasrobajjal, acélsisakos katonák vonulnak; utánuk egy kis csapat szedett-vedett öltözetű ember halad, élükön egy fekete szakállú óriás szentképet visz, mellette pedig egy suhanc rudat cipel a vállán, mint valami puskát, s a rúd végén a nemzeti zászló leng.

Szamgin a járdán állt, cigarettázott és figyelt; érezte, hogy mindez nem annyira nyomasztó, mint inkább feszélyező, csüggedt, szomorú érzést kelt. A keresztes, rangjelzéses katona fojtott hangon kiadta a vezényszót:

— Pihenj! Rá lehet gyújtani...

Sántikálva, botjával az úttest fakockáit böködve, felment a járdára, és letelepedett egy kerékvető kőre, zsebéből újságot húzott elő, és eltakarta vele arcát. Szamgin megfigyelte, hogy a katona, amint pillantása ráesett, tisztelegni akart, de valamiért meggondolta magát.

— Kiképzés? — kérdezte. A katona felpillantott az újság fölött, és halkan, kelletlenül felelte:

— Hát igen... sulykolás. De egy hónap alatt nem lehet katonát faragni az emberből. Majd meglátja maga is.

Szamgin továbbment, de ezután, valahányszor katonai kiképzést látott, mindig megállt néhány percre, nézelődött, figyelt a járókelők és a magafajta szemlélők megjegyzéseire; ezek pedig gunyorosak, mérgesek, csüggedtek, mogorvák voltak.

— Tökmag népség...

— A nagyobbakat nyilván mindet eltették láb alól.

— Az ilyen hősök aligha verik meg a németet.

A nők sopánkodtak:

— Istenem, mikor lesz már vége!

Klim Ivanovics Szamgin megfigyelései egyre világosabban és határozottabban öltöztek kurta mondatokba:

„Az átlagpolgár szkeptikusan vélekedik a hadseregről, a katonákról." „Az ország válogatott erőtartalékai nyilván kimerültek." „Unják a háborút, be kell fejezni."

Azok a kósza hírek, hogy a cárné különbékét igyekszik kötni Németországgal, csak Szamgin megállapításait igazolták, és még jobban megerősítették ezt más természetű jelenségek. Jelentősen csökkent az egészséges fiatalemberek száma, ez különösen szembetűnt a katonák láttán, akik már a város valamennyi terén dobogtak. Az apró emberkék nagy csoportjait frontot járt, nyilván sebesült vagy zúzódást szenvedett, megviselt tisztek vezényelték, fitymáló fintorgás,

hisztérikus kiabálás közepette... A közkatonák ügyetlensége, esetlensége betegesen ingerelte őket, cifrán, de halkan káromkodtak, s körülnéztek, nem látja-e valaki. Szamginnak úgy rémlett, legszívesebben megbotoznák a leendő katonákat, és ezek a megtépázott, kopott emberek együttérzést ébresztettek benne.

„A hadsereg intelligenciája — gondolta. — Az intelligencia, amely a haza védelmére szervezi a tömeget."

Emlékezete felvillantotta Tagilszkij megölésének képét, Veljaminov százados hatásos gesztusát, amikor feljebbvalója elé, az asztalra dobta kardját.

Egy idő óta nem is kellett elhagynia lakását ahhoz, hogy láthassa, miként születnek a katonák: a kiképzés szinte az ablaka előtt folyt, s ha kinyitotta, ezt hallhatta:

— Vigyá-ázz! Hé, te ragyásképű, húzd be a hasad! Mi vagy te, viselős asszony? A lábfej, a lábfej, az ördög bújjon beléd! Nem hallottátok: sarkat össze, lábfejet szét. Hogy állsz ott, te ördögfajzat? Miért magasabb az egyik vállad a másiknál? Hej, ti fajankók, ostoba népség. Vigyázz! Igazodás balra, lépésben... Hová a fenébe mászol, te tambovi marha, hová? Vigyázz! Igazodás jobbra, lépésben... in-duli! Egy-kettő, egy-kettő, bal, bal... Állj! No, ti istentől elrugaszkodott kapcabetyárok, hát mit is kezdjek én veletek, mi?

Jól megtermett, széles arcú, pisze orrú, vörös bajuszos, lomha katona vezényelt, jobb szemét fekete kötés takarta. Vagy két óráig menetgyakorlatokat végeztetett, rövid pihenő után pedig szuronyroham következett. A Szamgin lakásával szemközti ház udvaráról kicipeltek egy faalkotmányt, amelyen szalmával megtömött zsák lóbálózott. A katonák egymás után, hangos hurrázással, kimeresztett szemmel odarohantak, és szuronyukkal beledöftek a zsákba; kellemetlen és nevetséges látvány volt. Szamgin sokat hallott a német tüzérség hatásáról, zárótüzének erejéről, s nem tudta elképzelni, hogyan lehet szurony elé keríteni az ellenséget; ezt az egész szalmazsákos harci kiképzést szégyenletes ostobaságnak tartotta. Bizonyos volt benne, hogy a járókelők és

az ablakon kinéző lakosok is ugyanígy értékelik az újoncok esetlen ugrándozását.

Egy esős éjszakát követő, nedves, őszi napon, a kiképzés szünetében, a néhány percnyi csend után, balalajka cincogott fel az utcán, és halk nevetés zizegett. Szamgin az ablakhoz ment, és kipillantott: vagy egy tucatnyi katona sereglett az egyik lámpaoszlop köré, s egy terepszínű inget és fényesre suvikszolt csizmát viselő, göndör hajú, barna arcú, karcsú, takaros legénykére figyelt, aki énekelt, s balalajkán kísérte önmagát. Halkan énekelt, és nehéz volt kivenni a fürge, táncütemű nóta szövegét, zavart a balalajka, a csoszogás, a fojtott nevetés. Szamgin, ahogy odafigyelt, elkapott két sort:

Például nem egykutya
Az altiszt meg a kutya!

— Hű, te... — rikoltotta az egyik hallgató, s lábával verte az ütemet. A leendő katonák halkan, körülnézelődve nevetgéltek, és a fojtott nevetésbe valósággal belefúródtak a vidám szavak:

Egymást ütjük, egymást verjük,
S ki minket ver, azt nem merjük!

Szamgin felháborodott:

„Megcibálom a fülét a kölyöknek" — határozta el. Éppen ideje volt, hogy a bíróságra induljon: felöltözött, fogta aktatáskáját, és két-három perc múlva, csodálkozva és kissé lehiggadva, a fiú előtt állt; a sötét hajú legényke barna arcából furcsán ismerős kék szempár ragyogott. A fiú nyakánál fogva lógatta a balalajkát, lóbálta, és a közelből még kisebbnek és vékonyabbnak látszott. Akárcsak a katonák, ő is kérdő, várakozó pillantással nézett Szamginra.

— Megtudhatom, miért van katonai egyenruhában? — kérdezte szigorúan Szamgin. A legényke csengő hangon felelte:

— Önkéntes vagyok, a katonazenészeknél szolgálok.

— Vagy úgy! A neve?

— Szpivak, Arkagyij — mondta a fiú; ráncba vonta homlokát, és maga tett fel kérdést: — De miért érdekli annyira, ki vagyok? Milyen jogon faggat? Maga zemsztvohuszár?

— Zemsztvohuszár — ismételte Szamgin gépiesen. — Az anyja neve Jelizaveta Lvovna?

— Igen.

— Itt van ő is?

— Meghalt. Ismerte? — kérdezte Szpivak szelídebben.

— Igen, ismertem — mondta Szamgin, és még közelebb lépve a fiúhoz, suttogva magyarázta: — Hallottam, mit énekelt. Nagyon kockázatos...

— Valóban? — kérdezte tréfásan, hangosan Szpivak, és közben a balalajkát pengette. Szamgin észrevette, hogy a katonák barátságtalanul néznek rá, mint olyan emberre, aki zavarja őket. Ketten különösen áthatóan vizsgálták: egy tagbaszakadt, vastag ajkú, nagy szemű katona, akinek kurtára nyírt vörös bajusza volt, mellette pedig egy kékzubbonyos, zsidó arcú, aki hunyorgott, és beharapta az ajkát. Szamgin a sapkája széléhez bökött, és tovább indult, de utána szállt a kiáltás:

— Huszár, de nincs kardja, csak a paszomány csillog rajta...

Azután két halk fütty hallatszott.

„Nem lehet több tizenhat esztendősnél. Az anyja szeme. Szép fiú" — fontolgatta Szamgin, és igyekezett elfojtani a feltörő érzést, amely perzselte, mint az égési seb.

„Mi zavart meg ennyire? — töprengett. — Miért nem mondtam meg azt a fiúnak, amit meg kellett volna mondanom? Persze a defetisták, a bolsevikok tanították ki és küldték ide. Lehetséges, hogy személyes érzés is vezeti: bosszú az anyjáért. Megvalósul Zimmerwald jelszava: a külső ellenséggel vívott háborút az ország belsejében folyó polgárháborúvá kell változtatni. Ez annyi, mint elárulni az országot, tönkretenni... Természetes, hogy így van. Kölyök, még félig gyerek, kis senki. De itt nem az emberen múlik, hanem az igén. Mit kell tennem, és mit tehetek?"

Választ nem keresett erre a kérdésre, mivel tudatában

volt, hogy a válasz cselekvést követelne, s ehhez nincs ereje. Meggyorsította lépteit, és befordult a sarkon.

„Mennyire értelmetlen az élet!" — kiáltott fel gondolatban. Ez a felháborodott kiáltás megnyugtatta; megint maga elé képzelte Arkagyijt a katonák között, a barna arcán fénylő mosolyt, s hirtelen eszébe jutott:

„Hát az a szeplős kékzubbonyos... moszkvai... hogy is hívták? A rézműves tanonca? Igen, ő az. Persze. Hát megint találkoznom kell mindenkivel, akit valaha ismertem? És mit jelentenek ezek a találkozások? Azt jelentik, hogy ezek az emberek olyan ritkák, akár az erős fényű csillagok, vagy olyan sokan vannak, mint a kis csillagok?"

Gyönyörködött e tucatnyi szó társításában, amelybe ő vitt gondolatot és képet. Kisebb csoport állta el az útját, s elfoglalta az egész járdát, mint másutt is a járókelők. Szamgin kikerülte a tömeget, lement a kocsiútra, megállt és figyelt.

— Amikor visszavonultunk Galíciából, az egész úton mindenütt égett az eleség: a liszt, a kása, égtek az élelmiszerraktárak, a falvak, minden égett! A földeken pedig temérdek gabonát tiportunk össze! Uramisten! Hát mi az oka az élet pusztításának?

Szamgin lábujjhegyre ágaskodott, kihúzta magát, átnézett a fejek fölött, és a következő látvány tárult elébe: bepólyált fejű, magas katona támaszkodik a falhoz, hóna alatt mankó, mellette egy kövér ápolónővér, nagy, fehér arcán sötét szemüveg, hallgat, és kendője sarkával ajkát törölgeti.

— Jó uraim — rimánkodik a katona, köpenye gallérját rángatva, s előbukkan hegyes ádámcsutkája: — Meg kell keresni az okát ennek a pusztító ügynek, meg kell érteni: mi az oka? És mit jelent az, hogy: háború?

Szamgin sietve odábbállt, s arra gondolt, mi lesz, ha az emberek, akik így vagy úgy, mind megszenvedték a háborút, abban fogják látni az okát, amire a bolsevikok mutatnak?

„A XX. században aligha lehetséges Pugacsov-felkelés, még a mi paraszti országunkban sem. De mindig a legroszszabbat kell várni, és sietve egyesíteni kell az országg haladó erőit. Oroszországnak nem forradalomra, hanem reformokra

van szüksége. A forradalmat nem lehet másként értelmezni, mint betegséget, a társadalmi organizmus gyulladását... Anglia, a képviseleti kormányforma és a társadalmi kompromisszum hazája, forradalom nélkül nőtt naggyá, és meghódította a fél világot. Nem új gondolatok ezek, de nemigen emlékeznek rájuk. Az angol liberalizmus szerepe Európa történelmében, az utolsó két évszázad alatt. Előadást kellene tartanom erről a témáról."

Ekkor Klim Ivanovics Szamgin figyelmeztette önmagát: „Úgy érvelek, mint az alkotmányos demokrata párt bármely egyszerű tagja."

Tudta, hogy személyes élettapasztalatát mások öntik szavakba, fiatalabb korában ez sértette, idegesítette, fokozatosan azonban megszokta, hogy ne fordítson figyelmet a szavaknak erre az erőszakára: ez — mint vélte — elsekélyesíti igazi gondolatait, megakadályozza abban, hogy pompás alakban, sajátos erővel, egyéni csillogással tündököljenek. Észrevétlenül meggyőzte önmagát arról, hogy ha a körülmények úgy követelik, könnyen le tudja vetni az idegen szavak kötését mindarról, amit ő élt át és fogalmazott meg. Most azonban olyan napok köszöntöttek be, amikor érzése szerint ideje megszabadulni a tehertől, amely alatt valódi, utánozhatatlan lénye rejtőzött.

„Nem azért éltem fél évszázadot, hogy felfedezzem az angol liberalizmus üdvözítő voltát — gondolta komor iróniával. Gyorsan lépdelt, s úgy rémlett, menés közben fesztelenebbül bukkannak fel benne a gondolatok, és könnyebben maradnak is le. Az utcákat zsörtölődő izgatottság töltötte meg, az élelmiszerüzletek előtt dühös, csapzott asszonyok tolongtak, és kiabáltak ingerülten, az utcasarkokon férfiak álldogáltak, szoros csoportba verődve, és mormogtak valamiről; egy kocsis konflisa bakján ült, és szőrös arcát fintorítva, újságot olvasott, s közben felnézegetett a borús égboltra; mindenütt katonák tűntek fel... Kiképzésre mentek, csillogó szuronnyal vonultak a pályaudvarok felé, katonabandák érces harsogása közepette, hosszú sorokban haladtak a sebesültek, ápolónők kíséretében.

„Ha őszinte akarok lenni önmagamhoz — el kell ismernem, hogy rossz demokrata vagyok — tűnődött Szamgin. — A démosz: csőcselék, uralmát a görögök ochlokráciának nevezték. A népet szolgálni — annyi, mint vezetni a népet. Mint individualista, csupán a társadalom hierarchikus, arisztokratikus szervezetét kell jogosnak és természetesnek elismernem."

Végre valamilyen egyéni gondolatra bukkant; a kerületi bíróság épülete előtt állt, s homlokát ráncolva végigpillantott a Lityejnij proszpekton, átnézett a Néván túlra, ahol tétován, gyéren füstöltek a gyárak kéményei. Az ügyvédi szobában kusza vita forrt, vagy öten a sarokba szorítottak egy széles vállú, nagy szakállú kollégát, és arcába kiabáltak:

— Mondja már ki!

— Igen, igen!

— Ne-em, veszedelmes gondolat ez!

A sűrű szemöldök alól, a világosszőke, dús szakáll tengeréből zavartan, nyájasan mosolygott az ügyvéd nagy kék szeme, és magas, valósággal szoprán hangon felelte:

— Én csak kérdés formájában említettem, nem állítom. Úgy vélem, hogy hadsereggé szervezett ellenséggel kényelmesebb harcolni, mint például az eszerek partizánosztagaival.

Visnyakov — igen tekintélyes ügyvéd, az egyik legnagyobb bank jogtanácsosa — határozott bariton hangon jelentette be:

— A németek örökre kompromittálták Marx tanításának nemzetközi alapját, mivel bebizonyították, hogy a szociáldemokraták jó hazafiak lehetnek...

— Viszont Zimmerwald...

— Lázálom...

A szoba közepén álló asztalnál egy petyhüdt, lomha öregember ült; füstüvegű szemüveget viselt, és hónalját vakargatta, mintha oldalzsebéből ráncigálná elő tempós szavait, és szuszogva így beszélt:

— Careno, Hamsun trilógiájának hőse, aki anarchista,

nietzscheánus, Ibsen eszméinek követője, igen könnyen lemondott minderről, hogy helyt kapjon a storthingban. És tudja, itt nem annyira az eszmék számítanak, mint inkább a példák... Franciaország, bátyuskám, Franciaország, ahol jogtudósok, jogászok kormányoznak...

— És úgy tudják öltöztetni az eszméket, akár a nőket — fűzte tovább társa, egy Gogol-frizurás, nagy orrú, barna férfi; abbahagyta az iratok zizegtetését, leszorította tenyerével, és nem is figyelve a másikra, haragosan, hangosan beszélni kezdett:

— Gondolja csak el: a tizenkilencedik századot mi Karamzinnal, Puskinnal, Szperanszkijjal kezdtük, a huszadikban pedig kit említhetünk: Gapont, Azefet, Raszputyint... Egy elfajzott zsidó szétzúzta az ország legerősebb és úgyszólván nemzeti politikai pártját, és egy elfajzott paraszt, népmesébe illő bolond, lerombolja a trónt...

— No, aligha bolond...

Szamgin, miközben még egyszer átfutotta a tényállás kifejtéséhez előkészített iratokat, a kusza hangzavarra figyelt, s elfogott néhány mondatot, amely igen ügyesen megfogalmazottnak tűnt fel. Még nem veszítette el azt a képességét, hogy irigyelni tudja a szép szó mestereit, és szemrehányást tett magának: miért nem jutott őneki eszébe egymás mellé állítani Gapont, Azefet, Raszputyint? Az első kettő igen széles körű magyarázatra ad lehetőséget...

A petyhüdt öregember letépte orráról a szemüveget, meglóbálta a levegőben, és duzzogva, szuszogva kiabált:

— Nem így van ez, kérem szépen. Ha Plehanov kigúnyolja a defetistákat, és Kautsky, Vandervelde szintén, akkor én azt mondom: a defetistákat le kell borotválni! Igen, kérem! Leborotválni a fél fejüket, mint a kényszermunkára ítéltekkel tették! Hogy lássam... hogy mindenki lássa: defetista, tehát ellenség! Igen, igen!

Valaki felnevetett, mire az öreg még hisztérikusabban kezdett kiabálni:

— Engedelmet kérek, ez nem nevetséges, hanem a társadalom védekezési módszere a belső ellenséggel szemben...

— Kazimir Bogdanovicsnak igaza van: ezeket az embereket valamilyen Káin-bélyeggel kellene megjelölni.

— A Duma bolsevik képviselőit kényszermunkára ítélték... de ki elégszik meg ezzel?

— Csakhogy megszegték a képviselői sérthetetlenség elvét.

— Tegnap ők, holnap mi.

— Emlékezzenek Viborgra.

— Szükségük van Oroszország vereségére, hogy megismételhessék a párizsiak ezernyolcszázhetvenegyes őrültségét.

— Hát persze, természetesen! Nem is titkolják...

— Nekünk meg arra van szükségünk, hogy az önkényuralom megbukjon...

— Nem nekünk, hanem az egész orosz népnek!

— Az internacionalizmus olyan emberek tanítása, akikben elsorvadt az érzés a haza, a hon iránt...

A frakkos emberek serege egyre növekedett, már vagy tizenöten rikoltoztak az asztal körül, az öreg széttárta karját az asztal fölött, s úgy hadonászott, mintha úszna, felemelte bíborvörös arcát és ordított:

— Én nem vagyok kereskedő, sem nemes, az osztályokon kívül állok. Nehéz munkát végzek, amikor védelmezem az egyén jogait egy olyan államban, amely még most sem érti meg e jogok kibővítésének kulturális jelentőségét.

— A szociális forradalom: kalandorok utópiája.

— Oroszok utópiája...

— Meg zsidóké. Marx zsidó.

— Lenin orosz. Az európai szocialisták nem ábrándoznak szociális forradalomról.

Szamgin nem először hallotta, hogy az emberek hangjában a forradalomtól való rémület cseng, és még tegnap elmondhatta volna, hogy ő teljesen mentes ettől a rémülettől. Már réges-régen szkeptikus, sőt ellenséges magatartás alakult ki benne az embertömegek iránt. A szerencsétlen, elesett, szenvedő népről szóló elmefuttatásokat és könyveket már ifjúkorában megunta. Nemegyszer volt alkalma meggyőződni a tüntetések és általában a tömegmozgalmak eredménytelenségéről. Önkéntelen részvétele az 1905-ös év ese-

ményeiben kétkedést oltott bele a tömegek erejét illetően, a moszkvai felkelést régóta csak működvelő színjátéknak tartotta. Engedelmeskedve a kor követelményeinek, természetesen belepillantott Marx könyveibe, olvasta Plehanovot, Lenint. Nem szívesen és nem nagyon sok időt áldozott erre a feladatra, de az az idő, amelyet ráfordított, teljesen elegendőnek látszott ahhoz, hogy végképp ne értsen egyet azzal a történelemfilozófiával, amely újszerű módon ábrázolja a világkultúra fejlődésének alakulását. Nem, a történelmet természetesen nem az osztályok, a vak embertömegek mozgatják, hanem az egyének, a hősök; és az angol Carlyle közelebb jár az igazsághoz, mint a német-zsidó Marx. A marxizmus nem csupán korlátozta, hanem majdnem meg is semmisítette az egyén szerepét a történelemben. Ez a felfogás meglehetősen szilárdan, tartósan alakult ki Klim Ivanovics Szamginban, s életének feladatát abban látta, hogy olyan képességeket alakítson ki magában, amelyek méltók egy vezérhez, hőshöz, a valóság erőszakától független emberhez.

De már több mint egy esztendeje homályos aggodalmat érzett, amelynek okait még nem merte meghatározni. Ma pedig kartársai izgatott zsivaja közepette, hirtelen azon kapta magát, hogy míg a frakkos ügyvédek bősz kiabálását hallgatja, megpróbálta összegezni azokat az új személyeket, akiket nem tud elfogadni, akik ellenszenvesek. Arkagyij Szpivak, Jakov elvtárs, Harlamov, igen, nyilván Harlamov is. Bizonyára Tagilszkij is védelmezője az elnyomott népnek, olyan Ljutov-szerű, torz alak. Makarov, a bandita Inokov, Pojarkov, Toszja. És még sokan mások. S végül Kutuzov, a régi ismerős, Kutuzov nehéz, nyomasztó ember. Mindezek olyan emberek, akik hisznek a szociális forradalom szükségességében, hirdetik a gyárakban, politikai sztrájkokat szítanak, propagandát fejtenek ki a hadseregben, polgárháborúról ábrándoznak.

„A történelmet hősök írják ... A bátrak őrültsége ... Harlamov ..."

Tömény illatfelhőben lépett hozzá perbeli ellenfele, Nyi-

font Jermolov; rózsás arcú, szép, gazdag férfi, ápolt, mint egy asszony, barna szeme bágyadtan pillant, kipödört bajusza és őszbe csavarodó kecskeszakálla között nyájas mosoly bujkál.

— Drága Klim Ivanovics, nem tenné meg nekem azt a szívességet, hogy elhalasztja az ügyet? Most van még egy kis ügyem, azután igen fontos tanácskozásra kell mennem, nagyon kérem, tegye meg!

Kezét nyújtotta, amelyen csillogtak a rózsaszín, kifényesített körmök.

Szamgin szívesen beleegyezett, minthogy nem érzett semmi vágyat ügyfelei jogainak védelmezésére. Irattáskájába dugta aktáit, és elindult hazafelé. Amíg a bíróságon volt, megváltozott az idő: a tenger felől nyirkos szél fújt, az ősz előhírnöke, s piszkos színű felhőket kergetett a háztetők fölött, mintha bele akarná zsúfolni őket a Lityejnij proszpekt kőcsatornájába; a szél nekizúdult az emberek mellének, arcának, hátának, ők azonban nem is hederítettek buzgólkodására, sebesen haladtak egymás felé, el-eltűntek az udvarokban és a kapualjakban. Szamgin útközben megelőzött egy körülbelül harminc főből álló rabszállítmányt, amelyet kihúzott karddal kísértek a fegyőrök. Az egyik fogoly, apró emberke, úgy bicegett mankóin, mintha gólyalábon járna. Púposnak látszott; a szél zizegett, süvöltött, mintha fenné a kardok kékes pengéit, és ezt suttogná:

— Vigyázz!

Azután gyászmenet kanyarodott a körútra; elesett hőst temettek, a réztrombiták gyászinduló dallamát zengték, lassan lépkedtek a fekete lovak és a katonák, akiknek piszkoszöld öltözete színével mocsári békára emlékeztetett, lengtek a halottaskocsi bojtjai és rojtjai; beléje kapaszkodva, mereven lépdelt egy magas asszony, talpig fekete fátyolban, a fátyol röpködött fölötte, körülötte, a szél mintha darabokra akarta volna szakítani az asszonyt, hogy felhajtsa a felhők felé. Az emberek sietve, gondterhesen igyekeznek dolguk után, ügyet sem vetnek a hős temetésére, a foglyokra, egymásra. Sebesültek haladnak hosszú sorban, élükön magas,

kövér ápolónővér, aranykeretes szemüveggel. Szamgin már látta valahol.

„Harlamov" — gondolta Klim Ivanovics Szamgin, és emlékezetében felcsendültek a tréfás, gunyoros szavak, amelyekkel Harlamov a bolsevikok szándékait magyarázta Jelenának. „Mindaz, ami éghető, csupán akkor ég, ha egy bizonyos hőfokra felmelegszik, és ha elegendő oxigént kap. Ha e két feltétel hiányzik, rothadás keletkezik, nem pedig égés. A rothadás, Marx szerint, az a folyamat, amelyet a munkásosztálynak égéssé, világégéssé kell változtatnia. Napjainkban a munkások és a parasztok elég magas hőfokot értek el, az oxigén szerepét nagyszerűen betöltik a bolsevikok, és ezért a munkásnépnek lángra kell lobbannia. Nem ő egyedül ilyen, ez a Harlamov. A magafajta tréfacsinálók, gúnyolódók közel állnak a bolsevikokhoz. Bizonyára első generációs értelmiségi, akár Tagilszkij vagy Dronov. Hagyományok nélküli emberek, és az iskolán kívül semmi más nem köti őket hazájuk történelméhez. Sehonnaiak."

Még Gyeljanov miniszter is eszébe jutott, aki nem akarta beengedni a gimnáziumokba a „szakácsnő-porontyok"-at, ekkor azonban kissé zavarba ejtette gondolatainak ez a hirtelen fordulata; és miközben kinyitotta lakása ajtaját, mentegetőzni próbált:

„Hiszen engem nem az izgat, hogy megelőznek a XX. század nihilistái..."

Gondolatai azonban önmaguktól siklottak tovább, szinte lejtős síkon:

„Rómát azok a barbárok pusztították el, akiket a rómaiak neveltek."

Majd már vagy tizedszer jutott eszébe Brjuszov verse, a „jövendő hunok"-ról és valakinek a kényszermunkára ítélt szocialista képviselőkről tett megjegyzése:

„Ötöt kényszermunkára ítéltek, ötszáz pedig személyes kihívásnak fogja fel az ítéletet..."

Szamgin az asztalnál ült, tenyerébe támasztotta fejét, és elnézte, amint a zöld posztóra rászállnak a cigarettafüst kék kígyói, és ha rájuk fúj, eltűnnek. Gondolatai úgy kúsztak

egymás után, akár ez a könnyű füst, és ugyanilyen gyorsan tűntek el, amikor másfajta eszmék bukkantak fel fölöttük.

„Orsóra lenne szükség, amely egyetlen erős, szabályos szállá sodorná össze gondolataimat... A pók pontosan meghatározott céllal szövi hálóját."

Ezek a kellemetlen gondolatok némi sértő szemrehányást tartalmaztak, mintegy azt súgták, hogy az élet értelmetlen: Szamgin gyorsan kioltotta őket, akár a gyufa lángocskáját, és ismét a sehonnai emberekről töprengett.

„Gapon, Azef, Raszputyin. Valami Iliodor barát. Belügyminiszterjelöltnek Protopopovot emlegetik."

Eszébe jutott mindaz, amit Protopopovról beszéltek: bizonytalan politikai felfogású, sőt nem is nagyon művelt ember, viszont ügyes, alkalmazkodó, fürge, de sürgölődésében egyesek valami egészségtelen vonást látnak. Vidéki, szimbirszki kisnemes, posztógyár tulajdonosa, amelyet Szilversztov csendőrtábornok után örökölt, akit Párizsban meggyilkolt Podlewski lengyel forradalmár. Egyáltalán: zavaros, jelentéktelen ember.

„Az ország nyilván elhasználta összes egészséges erőit... Miljukov pártja: ez minden, amit összegyűjtött a XIX. század alatt, s ez igyekszik megszervezni a burzsoáziát... Belépjek ebbe a pártba? Szorítsam magam programjának korlátai közé, engedelmeskedjem üzletember-vezetőinek, veszítsem el közöttük a magam egyéniségét..."

Most először gondolt arra, hogy belépjen egy pártba; önmagát is váratlanul érte a gondolat, és ez csak fokozta ideges hangulatát.

„A pártok széthullanak, akárcsak minden körös-körül" — állapította meg, miközben cigarettacsutkáját dühösen nyomkodta a hamutartóba.

Az utóbbi időben, valahányszor szemlét tartott gondolatai fölött, egyre gyakrabban talált közöttük olyan kijózanító hatásúakat, mint amilyenek például az orsóról, a pókhálóról való gondolatok; ilyenkor úgy érezte, hogy az a magaslat, amelyre fölemelkedett, igen ingatag, és cselekedetekkel kell megerősítenie, megszilárdítania helyzetét. Cáfolhatatlan

bizonyítékokat kell az emberek elé tárnia erejéről s arról, hogy joga van figyelmükre. De valahányszor részt vett egy-egy gyűlésen, mindig úgy érezte, hogy az ingerült beszédek, dühös viták majdnem mindegyik emberben ugyanolyan háborgó izgalmat, a holnappal szemben érzett ijedtséget, valamint erőik kifejtésére irányuló szándékot és önbizalomhiányt árulnak el. Túlnyomórészt pártonkívülieket látott maga körül, látta, hogy ezek az emberek, akárcsak ő, büszkék függetlenségükre, hangsúlyozzák a politikai érdektelenségüket, és bőven élnek a kritika jogával. Az ilyenek száma egyre nőtt. Szamginnak olykor úgy rémlett, hogy túlságosan is sok van belőlük, ám könnyűszerrel meggyőződött arról, hogy ő a legkiforrottabb és legjelentékenyebb közöttük. Különösen jellegzetes volt az az összejövetel, amelyet nemrégiben Leonyid Andrejevnél tartottak, s ahová Ivan Dronov cipelte el.

A mindig kissé kapatos és további ivásra mindig kapható Ivan Dronov gazdagon, de rendetlenül volt öltözve; csapzott, tarka nyakkendője balra csúszott, vörös haja égnek állt, csontos arca remegett. Hangulata természetellenes hirtelenséggel csapongott, az utolsó év alatt még nyughatatlanabb, izgágább lett, olykor azonban egészen nyomott, csüggedt, levert hangulatban állított be. Klim Ivanovics megszokta, hogy úgy nézzen rá, mint tájékoztatóra, az események értékelőjére, olyan készülékre, amely a jelenlegi helyzet hőmérsékletét jelzi, s most azt látta, hogy Ivan mindinkább elveszíti ezt a képességét, és teljesen leköti a lázas igyekezet, hogy átugorjon valahová, egy Szamgin számára láthatatlan és érthetetlen akadályon keresztül, s egyáltalán egészen belemerült önmagába. Ebben a hangulatban annál inkább kellemetlenül hatott, mivel mogorván és szinte szemrehányón nézett.

— Másnapos vagy? — érdeklődött Szamgin.

— N-nem, csak... Fáradt vagyok.

Néha azonban a „vidám szörnyűködés" állapotában jelent meg, ha a szörnyűködésnek ilyen fajtája egyáltalán lehetséges. Bőbeszédű volt, nevetgélt, valahogy humorosan

csipkedte magát, körmeivel fricskázgatta mellénye gombjait, és úgy szórta magából az újságokat, mint egy zsákból.

— Ugyan, Klim Ivanovics, gondold csak el! — sopánkodik kéjesen, miközben ide-oda forgolódik a szobában. — Mikor is volt az, hogy a miniszterelnökünk nyilvános szócséplést rendezzen Gakebus vezetésével, Leonyid Andrejev, Korolenko, Gorkij részvételével? Gabekus százezret, Andrejev hatvanezret kapott a sordíjon kívül, Korolenko és Gorkij pedig egy rubelt soronként. Hát ez nem Európa?! Világraszóló attrakció és falrengető kacaj!

Azután egy különös történetet mesélt: Leonyid Andrejevnél néhány napig egy illegalitásban élő bolsevik rejtőzött, de összeveszett a házigazdával, és Andrejev rálőtt; majd minden összefüggés nélkül közölte, hogy néhány gárdatiszt egy divatos kocsmában összeverte Raszputyint, és hogy hírek keringenek az udvari főnemesség összeesküvéséről: meg akarják buktatni Miklóst, és Mihailt ültetik helyére.

— Inkább engem ültessenek! — mondta vidáman Dronov, és Saljapint utánozva, hamisan zengte:

Ha a cárság reám várna,
Belenyúlnék a pénztárba!
Ha úr vagy, hát így kell élni:
Jól kell élni, nem kell félni!...

— Minek örülsz ennyire? — kérdezte Szamgin.

— Hát igen... magam sem tudom! — mondta Dronov, miközben belepréselte magát egy karosszékbe, és kissé nyugodtabban, tűnődve folytatta: — Talán nem is örülök, hanem félek. Tudod, italos ember vagyok én, és nem kellek a kutyának sem, de mégsem vagyok ostoba. Nagyon sérelmes ez, pajtás, nem vagyok buta, de semmire sem kellek. Bizony. Hát tudod, sokféle embert látok, és az egyik politikát csinál, a másik hitványságot, úgy elszaporodtak a tolvajok, hogy ha idejönnek a németek, már rabolniuk sem lesz mit! A németeket nem sajnálom, úgy kell nekik, megérdemlik a büntetést. Oroszországot viszont sajnálom.

Felugrott a karosszékből, mint a labda, s miközben bort töltött poharába, meggyőződéssel mondta:

— Derekas forradalom lesz minálunk, Klim Ivanovics. Lám, a munkások már sztrájkolnak a háború ellen, tudsz róla? Élelmiszert is nehéz szerezni, minden gabonát felemészt a hadsereg. Ó, a végén az európai hatalmak békét kötnek egymás közt, a mi kárunkra, darabokra szabdalják Oroszországot, és rágni kezdik a húst a csontjairól.

Még vagy három percig beszélt erről a témáról, azután azt ajánlotta Szamginnak, hogy menjen el egy kormánytámogatással megjelenő új lap alapítási értekezletére. Klim Ivanovics visszautasította: kifárasztották már ezek a szinte mindennapos gyűlések, ahol az emberek sietve és idegesen igyekeztek levezetni, kioltani izgalmaikat. Látta, hogy ennek az izgalomnak a közös forrása a tulajdon politikai éleslátásukba vetett szilárd hit és a kikerülhetetlen, pusztító katasztrófa előérzete. Megfigyelte, hogy összetételüket tekintve, ezek a gyülekezetek egyre tarkábbak, s különös elégtétellel tapasztalta, hogy az ilyen gyűlések alapjául szolgáló, pártonkívüli maghoz a reformpártok mind több tagja csatlakozott, és egyre gyakrabban s nyíltabban szólaltak fel forradalmi felfogású egyének. Szamginnak úgy tetszett, hogy a pártok szétmorzsolódnak, bomlanak, és valami gépies újjászerveződés megy végbe. Feltűnnek a mensevikek, akiket Dronov „gocliberdanoknak"[37] nevezett, Harlamov pedig már régen elkeresztelt „az árulás német ortodoxai szerény tanítványai"-nak, megjelentek az alkotmányos demokrata párt hívei, sőt még az októbristák is: Sztratonov, Aljabjev; a sarokban bujkált Platonov professzor, felbukkant Mjakotyin, Pesehonov szürke figurája, ott köhécselt, betegnek tettetve magát a novojevremjás Menysikov, és még sok más neves személy volt látható. Teljes véleményszabadság uralkodott. Advokatov, egy vidéki kadetpárti, felvetette a kérdést: „Van-e nálunk demokrácia a szó európai értelmében?", és félóra alatt bebizonyította, hogy

[37] *Goc, Liber és Dan vezető mensevikek közös gúnyneve.*

Oroszországban nincs demokrácia. Ugyanolyan figyelmesen hallgatták, mint mindenkit, s érezni lehetett, hogy mindegyik valami szilárd, megnyugtató dolgot szeretne mondani vagy hallani, egy mindent átfogó történelmi igét lelni; Szamgin fülében pedig a szónoklatok, szavak zűrzavaros gomolya közepette ott csengett az egyszerű katonai vezényszó:

„Vi-gyázz!"

Különben emlékezetes maradt számára az egyik ilyen összejövetel, amely Leonyid Andrejev lakásán zajlott le.

A nagy szobában, amelynek ablakai a Mars-mezőre néztek, mintegy húsz ember gyülekezett össze. Fülükre fésült hajú, érdekes hölgyek, elegáns fiatalemberek, szabójuk művészetét hirdető ruhában, tekintélyes ügyvédek, írók. A szoba nem volt lakályos, mintha csak most költöztek volna be, és még nem volt idő berendezni. Szamgin az ablaknál ült. Odakint őszi homály és olyan csendesség, mintha a ház mezőn állna, messze a városon kívül. És mint mindig, a csend fokozására, most is hallatszott valami nesz: egy drót csikorgott, amely nekivetődött a vas ereszcsatornának.

Az üres szobában természetellenesen hangosan és mérgesen csengtek az emberi hangok; a vendégek az asztal körül ültek, de szétszórtan, két-három főnyi csoportokra tagolva. Az asztalon, a gőz felhőjében, nagy szamovár áll, szénszag terjeng, a teát heves mozdulatokkal tölti ki egy nagy, rideg arcú, fekete hajú asszony, és úgy rémlik, hogy őbelőle árad a széngázszag.

A házigazda rövid bársonykabátot visel, arca szép, de kevéssé mozgékony; harciasan fel-felveti fejét, egyik kezét az asztalon nyugtatja, a másikkal füle mögé vet egy makacs hajfürtöt, és így beszél:

— Nem akarom a csíz szerepét játszani, amely egyszer hazudott, és kénytelen tovább hazudni. Csupán a gyávák vagy őrültek hirdethetik a népek testvériségét azon az éjszakán, amikor az ellenség felgyújtotta a házukat.

— De hiszen ezt az ágrólszakadtak hirdetik — szólalt meg egy szőke hajú férfi, aki az asztal túlsó végén ült, melynek

sarka valósággal odaszorította a falhoz, egy sötét kép széles kerete alá.

Az író felvonta és leeresztette sűrű, sötét szemöldökét, bizonyára ezzel igyekezett élénkséget varázsolni arcára.

— A haza veszélyben forog, erről kell kiabálni reggeltől estig — javasolta és tovább beszélt, s könnyűszerrel talált érdekes szóképeket. — A haza azért forog veszélyben, mert a nép nem szereti és nem akarja megvédeni. Mesterien írtunk a népről, szívvel-lélekkel beszéltünk róla, de rosszul ismertük, és csak most fogjuk megismerni, amikor sorsa iránt táplált közönyével áll bosszút a hazán.

— Micsoda badarság — állapította meg udvariatlanul a sarokba szorult vendég; szavait nyomban elfojtotta egy Szamginnak ismerős ügyvéd kérdése:

— De mit szól azokhoz a zsidókhoz, akik elpusztulnak a fronton, mert szeretik Oroszországot, a zsidóüldözések országát?

— Nem csodálkozom rajta, hogy az idegen hitűek, idegen fajúak védelmezik leigázóik érdekeit: a rómaiak rabszolgáikkal hódították meg a világot, így volt, így van, így lesz! — mondta oktatóan az író.

— Ó, nincs szükség jövendölésekre! Értse meg, a zsidó olyan emberek érdekeiért küzd, akik őt, a zsidót, faji ellenségüknek tartják.

Szembeszállt vele Jeruszalimszkij szerkesztő: magas, hízásra hajlamos férfi, sápadt arcát gyér szakáll ékesítette.

— Kiabálni természetesen lehet — kezdte bágyadtan és unottan. — Hurrával kezdtük, és most, lám, segítségért kell kiáltani. És amíg mi kiabálunk, a németek nyakon ragadnak, és szövetségeseink ellen vezetnek. Vagy pedig a szövetségesek békülnek össze a németekkel a mi kárunkra, s azt mondják: „Vigyétek Lengyelországot, Ukrajnát, és menjetek a pokolba, a mocsaraitok közé! Minket pedig hagyjatok békében!"

Egy érdes arcú, tagbaszakadt férfi — szintén író — szürke pihével borított nyakszirtjét dörzsölgetve, krákogva, köhécselve közölte:

— Nyáron már tárgyaltak a németekkel a különbékéről.

A beszélgetés lassan, kelletlenül folyt, a vendégek mintha túl óvatosak, tartózkodóak lettek volna, vagy talán belefáradtak abba, hogy kénytelenek egy és ugyanazon gondolatokat ismételgetni egymás előtt. Az emberek többsége úgy tett, mintha érdekelné a híres író mondanivalója, aki gondolatai helyességének és mélységének bizonyítására saját könyveiből idézgetett, és közben nem mindig sikeresen választotta meg az idézeteket. Egy szürke kis öregasszony fojtott hangon mesélte egy magas, kövér nőnek, aki csíptetőt viselt, és haja a fülére volt fésülve:

— Szegénykém nagyon ideges. Éjszakákon át nem alszik, folyton csak gondolkodik, ír, meg erős teát iszik.

Néha-néha — de egyre gyakrabban és mindig ugyanabban a sarokban, a sötét kép alatt — ingerültség lobbant fel, baljós hangok hallatszottak, csípős szavak röpködtek, és mint a selyemszalag, úgy tekeredett egy szárazkás tenor hang:

— Tudják, ez valósággal nevetséges, hogy önök számára egy százötvenmilliós nép élete egyetlen egyén viselkedésétől függ, ráadásul olyantól, mint Griska Raszputyin...

Az effajta, sarkokból csendülő hangokra Szamgin egyre figyelmesebben fülelt, mind gyakrabban hallott ilyeneket; most azonban zavarta a figyelésben a házigazda, aki még a cukrot kevergette igen erős teájában, prófétai hangossággal és meggyőződéssel így beszélt:

— Az emberek csupán akkor fogják egymás testvéreinek érezni magukat, amikor megértik kozmoszbeli létük tragikumát, ráeszmélnek szörnyű magányosságukra a világmindenségben, megérintik az élet megoldatlan titkai vasketrecének rúdjait, az életét, melyből csak egy menekvés van: a halál.

Megízlelt egy kanál teát, és mivel úgy találta, hogy nem elég forró vagy nem édes, a nedű felét kiloccsantotta az öblögető edénybe; majd poharát a szamovár csapja alá tolta, és közben ünnepélyesen, szelíden és behízelgően magyarázta:

A szocialisták, a bolsevikok arról ábrándoznak, hogy ál-

talános jólét jegyében egyesítik az embereket. Nem és nem! Ez naivság. Láthatjuk, hogy a jóllakottak ellenségei egymásnak, lám, most is háborúskodnak! Mindig volt háború és lesz is! Az a feltevés, hogy a jóllakottság valaha is lecsendesítheti az embereket, sértő az emberekre nézve.

— Hát tudja, ez valamilyen hal-filozófia, bizisten! — rikoltotta a sarokban ülő vendég; felállt, meglendítette karját, és borzas, vörös haját simogatta ujjaival. — Tudja, hallgatni is nevetséges...

— Engedje meg, hogy befejezzem — mondta az író igen udvariasan.

— Nem, befejezni már én fogom... azazhogy nem én, hanem a munkásosztály — jelentette ki még hangosabban és határozottabban a vöröshajú, s mintegy elrugaszkodva a köré sereglő emberektől, a házigazda felé indult, és így folytatta:

— Maga már befejezte! A maga tudományos, holmi irodalmi képzettségének befellegzett, megérett a halálra. Tegyen pontot utána. A szó és a tett azokat illeti, akik most lépnek a történelembe, úgy bizony!

— Teremtőm, milyen kellemetlen ember — mormogta a szürke kis öregasszony, Szamgin felé fordulva. — Leonyiduska pedig úgy nem szereti, ha vitatkoznak vele. Nagyon ideges, éjszakákon át nem alszik, folyton csak ír, gondolkozik, meg erős teát iszik.

— A munkásosztály jól akar lakni, és jogot követel a képzettséghez, ehhez pedig, engedelmével ki kell ragadnia a hatalmat a jóllakottak kezéből. Ki kell ragadnia. Harccal! Úgy bizony. Odáig jutottunk, hogy az emberrel egyenértékű a vacak kis papírdarabka, amelyre rá van nyomtatva, hogy egy rubel vagy akár száz. Még a postabélyegek is úgy keringenek a forgalomban, akár a pénz. Meg van írva: a bankok uralma az ipar fölött, ez annyi, mint a finánctőke monopóliuma, vagyis minden munka pénzzé változik, értelmetlenséggé, ostobasággá. A bankár, a milliomos uralkodik, hogy vinné el az ördög, ellenséges nációkra szaggatta szét a dolgozó népet... Lám, micsoda öldöklést eszelt ki, maga

pedig csak teázik, és micsoda hal-filozófiát tenyészt... Hogy nem szégyelli magát!

Mérgesen ráncba vont arccal, megvető mosollyal néztek a szónokra, a Szamgin előtt ülő vendég pedig, aki valahogy tetőtől talpig szürke volt, felmordult, mintha sügért fogott volna ki:

— Ahá, megvan, megvan...

Az író hátradőlt a szék támlájára, szép arca elborult, szürke árnyék hullott rá, szeme szinte beesett, ajkát beharapta, és eltorzította a száját; kivett egy cigarettát az asztalon heverő dobozból, a szamovár előtt álló asszony azonban halkan figyelmeztette: „Abbahagytad a dohányzást!", mire az író a nedves réztálcára hajította a cigarettát, de nyomban kivett egy másikat, és rágyújtott, miközben a füstön keresztül komoran vizsgálta a szónokot A szónok középtermetű, szűk mellű emberke volt, sötét oldalt gombos inge fölött szürkés kabátot viselt, melyet széles szíj szorított össze, csapzott fürtjei termetéhez képest túl nagynak mutatták a fejét, arcát sűrűn borították a szeplők. Szamgin néhány másodperc múlva felismerte: „Lavruska. A rézműves tanonca."

— És íme, e pénztulajdonosok, kalmárok nyugalma és jóléte érdekében maga azt akarja, hogy én valahová a kozmoszba, a világmindenség belsejébe, az ördög öreganyjába bújjak...

— Engedje meg, hogy figyelmeztessem: itt nők is vannak — jelentette ki sértődötten a kövér hölgy, akinek a fülére volt fésülve a haja.

— Látom! No és aztán?

— Illedelmes kifejezéseket kell használni...

— Semmi illetlent nem mondtam, és nem szándékozom mondani — jelentette ki a szónok meglehetősen nyersen. — Ha pedig merészen beszélek, hát ez így is szükséges, manapság már a kadetok is igyekeznek merészen beszélni — fűzte hozzá; meglendítette bal karját, jobb keze hüvelykujját övszíjába akasztotta, a többi négy ujja pedig sebesen mozgott, ökölbe szorult és szétnyílt, és kicsiny, rézszínű bajusza is mozgott a foltos arcán.

— Nem önként jöttem ide magukhoz, hanem hívtak: okos beszédeket hallgatni.

— Ki hívta, kicsoda? — mormogta egy meredeken lejtő tarkójú férfi.

— Okosok helyett azonban bolondokat hallok, engedelmet! Osztálytársadalomban kozmoszról és titkokról csupán elrettentés céljából lehet beszélni, más ok erre nincsen, mivel a kozmoszok és a titkok semmiféle hasznost nem hajtanak a burzsoáziának. Ezeket a kérdéseket majd akkor fogjuk megoldani, ha végzünk a szociális kérdésekkel. És nem egyes emberek fogják megoldani őket, akiket megrémít tulajdon magányosságuknak, védtelenségüknek tudata, hanem a kenyérgondtól megszabadult sok millió elme, úgy bizony! A földi siralom völgyéről pedig, arról, hogy „halál vándorol ezen a földön", meg hogy mi „ketrecbe zárt vadállatok vagyunk" a nap alatt, hát erről, tudja, Fjodor Szologub szebben ír magánál, noha éppoly kevéssé meggyőzően.

Elhallgatott, megnyalta alsó ajkát, ismét legyintett, majd megindult az ajtó felé, de előbb visszaszólt:

— Nos, minden jót!

Néma hallgatás kísérte az ajtóig, csak a meredek tarkójú suttogta zajos sóhajtással:

— Ahá, elment.

A vendégek várták, mit mond a házigazda. Az a csészealjra állította végig nem szívott cigarettáját, mint egy gyertyát, és míg a füst kígyóját nézegette, egy bölcs fölényével, helyeslőn jelentette ki:

— Érdekes legényke. Azok közé tartozik, akik arról ábrándoznak, hogy az egész világon egyformán kellemes időjárást teremtenek...

Egy újságíró, akinek forradalmár fivére annak idején provokáció gyanújába keveredett, az író segítségére sietett:

— ...és közben megfeledkeznek arról az emberről, aki másféle, eldugottabb föld alatti mélységben él, s aki fenntartja magának a jogot, hogy felrúgja a jólétet, ha egyszer ráunt.

— Igen, megfeledkeznek Dosztojevszkij emberéről, a leg-

szabadabb emberről, akit az irodalom valaha is ábrázolni merészelt — mondta az író, miközben szép fejét csóválta. — De Dosztojevszkijnél messzebb kell menni a végső szabadság felé, a felé, amelyet csupán az élet tragikumának érzékelése nyújthat... Mit jelent a moszkvai magányosság tudata a világmindenségben való magányossághoz képest? Az ürességben, ahol csupán anyag van, és nincs Isten?

Szamginnak úgy tetszett, hogy a házigazdát csupán udvariasságból figyelmetlenül hallgatják, s a vendégek közben halkan mormognak és zümmögnek. A házigazda nyilván szintén észrevette ezt, mivel megrázta fejét, és véget vetett beszédének; s ekkor nyomban ingerült hangok csaptak fel:

— Micsoda? — kérdezte egy szürke ember, akinek négyszögletes tarkója volt. — Ezerkilencszázhatos bandita! Vagy úgy!

Különösen háborogtak a hölgyek, a kövér nő fájdalmasan elfintorította arcát, s így beszélt:

— És a stílusa! Figyelték, milyen közönséges a nyelvezete?

Egy kisebb terjedelmű hölgy ráduplázott; vállát szinte a füléig felvonva, panaszkodott:

— A materializmus mérge bámulatos gyorsasággal harapódzik el...

Valamennyien egyszerre beszéltek, s mint mindig, figyelmetlenül hallgatták, minduntalan félbeszakították egymást abbeli igyekezetükben, hogy közhírré tehessék a saját gondolataikat. Egy vastag ajkú, barna nő, akire szorosan rátapadt trikószerű, sima, piros ruhája, és nagy orrán csíptetőt hordott, kellemes zengő hangon bizonygatta:

— Ezt a realizmusnak köszönhetjük, amely lehűtötte az életet, a földhöz tapasztotta az embert. A zöld mélabú és penész, amelytől az efféle realista irodalmi antológiák hemzsegnek, lelki szegénnyé tette az embereket. Vissza kell téríteni az embert önmagához, a mély érzések, nagy ihletek forrásához...

A házigazda hallgatta, cigarettázott, és a beszéd ütemére bólogatott.

Szamgin nem csodálkozott Lavruska megjelenésén, csak eszébe jutott saját összehasonlítása, amelyet az ilyen találkozások és a csillagok között tett:

„Sok van belőlük, vagy kevés? Úgy rémlik, már sok..."

— Istenem, ki volt ez, honnan jött? — kérdezte a kövér hölgy színpadiasan, fitymáló értetlenkedéssel. Az érdes arcú író krákogva, köhécselve így válaszolt:

— Költő, verseket ír, azt hiszem, meg is jelennek a bolsevista lapocskákban. Én hívtam ide, hogy megmutassam...

Andrejev igenlően bólintott:

— Igen, szerettem volna látni: ki lép a „Gyönyörű hölgy", a „Váratlan öröm" finom tollú költőjének örökébe. Nos, hát láttam. De nem hallottam. Nem adódott alkalom, hogy elszavaltassuk vele néhány versét.

— Istenem, istenem! Hová jutunk? — kérdezte drámaian a hölgy.

Szamgin szokása szerint figyelt, cigarettázott és hallgatott, még a kurta válaszoktól is tartózkodott. Az ablaküvegeken cigarettafüst kúszott, odakint a sötétben hideg fények bujkáltak, olykor fellobbant egy-egy új fényecske, üstökösre emlékeztetve tovasuhant és eltűnt, s mintha az egész élet nem is a város szélén folyt volna, hanem egy vaksötét, feneketlen szakadék szélén. Szamgin valósággal úgy érezte, hogy sűrű, langyos és savanykás nedvesség tölti meg, hullámzik, árad bensejében, és kitörést követel.

— Sehová sem megyünk — szólalt meg. — Zavartan topogunk egy helyben, miközben hatalmas, sokszínű, nehézkes hazánk egész tömegével feltartóztathatatlanul siklik lefelé a lejtőn, recseg, bomlik. És katasztrófa vár reá.

Elhallgatott, és körülpillantott, figyelnek-e rá? Figyeltek. Szamgin csak ritkán szokott felszólalni; halkan, meglehetősen szárazon beszélt, kerülte az idézeteket, mások gondolataira való hivatkozást; ezeket az eszméket más szavakkal tálalta fel, és bizonyos volt benne, mindezzel arra készteti hallgatóit, hogy elismerjék nézetei és véleménye eredetiségét. Úgy látszik, így is volt: Klim Ivanovics Szamgint figyelmesen hallgatták, s alig tettek ellenvetést.

— Nekünk, értelmiségieknek, a szellem arisztokratáinak, a démosz arisztokráciájának, elöl kell állnunk, a kormánykeréknél, egységben, s nem pártokra szakadva, hanem egységes kultúrpolitikai erő és mindenekelőtt kulturális erő gyanánt. Mi nem vagyunk tulajdonosok, nem vagyunk önzőek, nem hajszoljuk a hasznot...

— A nagy hasznot... — fűzte hozzá valaki halkan, de egy másik kissé hangosabban és szigorúan, nyomban megállapította:

— Nem igaz!

Szamgin folytatta, s úgy érezte, őszintébben beszél, mint valaha.

— Én nem vagyok a magántulajdon ellensége, nem! A magántulajdon az individualizmus alapja; a kultúra individuális alkotómunka eredménye, ezt bizonyítja a pozitív tudományok minden ereje és a művészet minden szépsége. Nem kell bolseviknak, orosz marxistának, anarcho-marxistának lenni ahhoz, hogy lássuk: a gazdag tulajdonosok uralma mindinkább kártékonnyá, rombolóvá válik, nem pedig alkotóvá. A háború tanúságot tesz őrültségükről. De van ezeknek egy másik csoportjuk is, s ezek vannak többségben: a nép közvetlen közelségében élnek, tudják, mit jelent az alaktalan matéria tömegének a materiális kultúra tárgyaivá, tárgyakká való átalakulása; az isten háta mögötti vidéken élő kisbirtokosról beszélek, kerületi székhelyeink szerény munkásairól, önök tudják, hogy százával vannak ilyen városok.

Számjegyeket rajzolt a levegőbe, s egyre fokozódó haraggal folytatta:

— Íróink pedig, akik ebből az egészséges környezetből származnak, a dicsőség felé törtetve könnyelműnek, karikatúrába illőnek ábrázolják a vidéki, kisvárosi Oroszországot...

— Lehetetlen alakok, hajmeresztő emberroncsok élnek ott — jelentette ki váratlanul és igen mérgesen Andrejev. — Ne próbáljon rábeszélni, hogy őket szolgáljam, nem vagyok hajlandó! „Az ember szenvedésre születik, mint a szikra

arra, hogy a magasba szálljon", én azonban szívesebben pusztulok el Napóleonnal, aki egész Európa császára akart lenni, mint a műveletlen Jemelka Pugacsovval. — És e kijelentést latin felkiáltással fejezte be: — Dixi![38]

Szavai megoldották az emberek nyelvét, a vendégek mintha álomból ocsúdtak volna; elsőnek a szerkesztő szólalt fel, szürkés szakállát dörzsölgette tenyerével, és így beszélt:

— Ez érthető. A demokrácia, bizony, mintha elkésett volna! A proletár és a tőkés összecsapásának küszöbén állunk.

— A mi számunkra, a mi országunkban még korai...

— De úgy látszik, elkerülhetetlen...

A szürke ember az íróhoz hajolt, megragadta térdét, mint egy hű kutya, belebámult szép, komor arcába, és így magyarázott:

— Magának, drága barátom, feltétlenül meg kell ismernie a legokosabb, a legzseniálisabb...

A piros ruhás barna nő a kövér hölggyel vitázott.

— Vezérre van szükségünk! — kiabált a barna, a kövér pedig zsebkendőjével legyezgetve vörös arcát, így felelt:

— Minden embernek a maga érzései és gondolatai vezérének kell lennie...

— Ez az a vezér! Zahar Petrovics Berdnyikov...

— Találkoztam már vele...

— A németekkel való szövetség híve, velük együtt egész Európát torkon ragadhatnánk! Mit nem ért még?

— Nem kell mindjárt torkon ragadni...

— Ugyan, hát mit nem ért? Az antant kezében van bankjaink alaptőkéjének hatvan százaléka, a németek része pedig csak harminchét! Sajnálja talán?

Szamginnal szemben a szerkesztő állt, ráncigálta mellénye gombját, és így beszélt:

— A bolsevizmus a csődbe jutott szociáldemokrácia kétségbeesett gesztusa. Tudja, mit mondott Vandervelde?

— Kérem, kóstolják meg, amit Isten adott — hívta a vendégeket vacsorához a kis öregasszony. — Az élelmiszer manapság olyan kevés! És drága, drága...

[38] *Megmondtam!*

Átmentek a szomszéd szobába; Szamgin pedig lemondott a drága, de kevés élelmiszer fogyasztásáról, és búcsú nélkül hazaindult. Nem jól érezte magát: bántotta, hogy megakadályozták gondolatai kifejtésében, amelyeket különösen becsesnek és nagyon egyéninek tartott. Akkor zavarták meg, amikor teljesen őszintén szeretett volna beszélni. Azelőtt mindig maga elé sorakoztatta fennhangon kimondott gondolatait, mintegy szemlére, s megfigyelte, melyek keltenek leginkább figyelmet, és melyek siklanak el kuszán, észrevétlenül, s így kirostálhatta a magból a konkolyt. Most azonban, feszülten figyelve, ezt állapította meg:

„Az eszmék uralma nyilván véget ért, a háborgó érzésekre került sor..."

Amikor a házból kilépett a térre, az üresség érzete eltűnt, a sötétben és a Nyári Kert homályba dermedt fáin keresztül egy fehér épület fakó foltja látszott, sárga fényfoltok világlottak a Néván túl.

A város hallgatott, s mintegy szintén a jövendőre fülelt. Az éjszaka hideg, nyirkos volt, a léptek tompán kongtak, a lámpák fehér fényei remegtek és vöröslöttek, mintha ki akarnának hunyni.

„Ahol érzések vannak, ott tragédiák is... Mindezek az emberek erőtlenek, szánalmasak. Mit tehetnek? Nem tragédiára termettek. Andrejev túlságosan fiziológiailag, a saját bőrén érzi a lét tragikumát; vulgarizálja a tragikumot, leegyszerűsíti. A tragikum nem lehet a demokrácia tulajdona, s nem is szabad annak lennie, a tragikum mindig kivételes emberek tulajdona volt és az is marad." Helyet szorított Andrejevnek a „magyarázó úriemberek" között, akik makacsul ráerőszakolják saját gondolataikat és meggyőződésüket az emberekre. Vannak olyan nézetek, eszmék, amelyek teljesen feleslegesek például Ivan Dronovnak. Vagy Tagilszkijnak. Ahogy Tagilszkijt Dronov mellé állította, meg is lassította lépteit, mivel érezte, hogy felfedezésre bukkant.

„Mindketten első generációs értelmiségiek. Akárcsak Kutuzov."

A „magyarázó úriemberek" sorában Kutuzov különösen

ellenszenves volt. Itt működik Pétervárott, Szamgin nemrégiben hallotta beszélni. Semjakinnál történt, aki könyvkiadóvállalatot akart létesíteni, és meghívta Szamgint, hogy segítsen a papírgyárossal kötendő szerződés elkészítésében. Már az előszobában, vetkőzés közben, megütötte Szamgin fülét a gunyoros árnyalatokban gazdag, ismerős hang, Kutuzov az újdonsült könyvkiadó fogadószobájában beszélt; zongora, szőnyegmintás anyaggal bevont, széles dívány, néhány bőrfotel állt itt, és igen sok cserép pelargónia. Kutuzov a zongoránál ült, háta mögött vicsorgott a billentyűsor, feje tisztán kivált a felemelt fekete fedél hátterében, amely szinte ütésre lendült feléje. Kívüle még néhányan voltak a szobában.

— Hadseregünket már szétverték, a forradalom küszöbére érkeztünk. Nem szükséges prófétának lenni ahhoz, hogy ezt állítsa valaki, csak el kell menni a gyárakba, a munkásbérkaszárnyákba. Maholnap kitörhet a forradalom. A burzsoázia kihasználja majd a munkásság megmozdulását, és megsemmisíti az önkényuralmat, s akkor valami új kezdődik. Ha a burzsoáziának a szoldateszka, a tábornokok segítségével sikerül megszerveződnie, akkor a proletariátus még veszélyesebb ellenséggel áll majd szemben, mint amilyen a cár és környezete.

Szamgin az asztal fölé hajolva, szeme sarkából figyelte a szónokot. Mindent felháborítónak talált Kutuzovon: esetlen, demokratikus jellegű zubbonya egészen a torkáig be volt gombolva, feszesen simult vállára, mellére, és mozdonyvezetőhöz tette hasonlóvá, sűrű, kemény szálú szakálla, kurtára nyírt haja, széltől cserzett, nagy, durva arca pedig lócsiszárra emlékeztetett. Különösen felháborította azonban a gunyoros szempár, amelyben kioldhatatlanul csillogott a régóta ismerős és sértő mosoly, meg ez a magabiztos, erős hang, ezek a szavak, amelyek olyan emberre vallottak, aki előtt minden világos, s aki feljogosítva érzi magát arra, hogy jövendöljön.

— A proletariátusnak megvan a maga feladata. Legjobb képviselői tisztában vannak azzal, hogy a munkásosztály-

nak a burzsoá reformok semmit sem adhatnak, és nem az a feladata, hogy a féktelen önkényuralom helyébe olyan köztársaságot állítson, amely a jóllakottak, hájasak fokozott kényelmét szolgálja.

Megsimogatta szakállát, másik tenyerét végighúzta koponyáján, homloktól tarkóig.

— Feltették nekem a kérdést: mit tegyen az értelmiség? Világos: vagy a tőke cselédje marad, s megelégszik olyan reformokkal, amelyek teljes szólás- és cselekedetszabadságot biztosítanak a tőkéseknek. De éppoly világos ez is: a proletariátussal együtt haladhat a szociális forradalom felé. Igen vagy nem, harmadik megoldást a logika kizártnak tart, a pszichológia azonban elismer, s ezért logikailag jogtalanul léteznek mensevikek, eszerek, sőt még holmi népi szocialisták is.

Némán hallgatták, és Szamgin meg volt győződve róla, hogy ellenségesen hallgatják. A könyvkiadó felesége halkan magyarázta:

— Hát ez szörnyű... És azt mondják róla, hogy az egyik fő bolsevik... Olyan ezredesféle náluk. Mindjárt megjön a férjem, várnak rá, már telefonáltam neki — magyarázta nyugodt, színtelen hangon; férje fogadószobájának ajtajára pillantott, és nyilván azon töprengett: bezárja-e vagy ne. A kicsiny termetű, de igen karcsú asszony magasnak látszott, szép arcán valami gyermekes bizonytalanság volt, kékes szeme kérdőn pillantott.

„Tizennyolc éves lehet — gondolta Szamgin, és magában leszidta Semjakint: — A marha."

— Miért lesz könnyebb az értelmiségi élete, ha a munkásosztállyal tart? — kérdezte valaki hirtelen, vakmerően.

Kutuzov így felelt:

— Nos, ez a kérdés világos, üzleties megfogalmazása. Én azonban nem gondolom, hogy a proletariátus holmi marmaládával fogja tömni az értelmiséget. Viszont ne felejtsük el: már megvannak a technikai feltételek, amelyeknek fennforgása esetén rendkívül széles, változatos területen bontakozhat ki a munkásosztály alkotó, teremtő gyakorlata. A

burzsoázia osztály-ostobasága a többi között abban is kifejezésre jut, hogy a tőkét nem érdekli a kultúra fejlődése, a gyáros csak elkészíti az árut, de cseppet sem törődik a hazai fogyasztó kulturális nevelésével, számára az ideális fogyasztó a gyarmatok lakója... A proletariátusnak mint gazdának, különösképp pedig a mi proletariátusunknak igen széles körű tevékenységgel kell majd megszerveznie hatalmas ipari és technikai gazdaságát. Ehhez a feladathoz sok tízsőt sok százezer tudományos képesítéssel rendelkező emberre lesz szükség. A marmaládról tehát még beszélünk.

— Marmalád? Én úgy hiszem, marmelád a helyes — mormolta a könyvkiadó neje. — Kér még teát? — kínálta Szamgint.

A vendégek a fogadószobából átszállingóztak a másik szobába, eltűntek, s kék füstfátyolt hagytak maguk után. Szamgin visszautasította a teát, és megkérdezte:

— Aki az előbb beszélt, az ajánl kiadásra könyveket?

— Igen, azt mondja a férjem, kapós könyvek, talán már meg is vette őket... Raszputyin, bolsevikok... besszarábiai földesurak — beszélt az asszony, és kérdőn pillantott Szamgin arcába. — Mindez szinte a föld alól tör fel, mint abból a... Hogy is hívják?... Amiből a láva jön?

— Magma?

— Igen, magma. Szörnyen furcsa minden.

Az asszony keresztbe tett lábbal ült, s himbálta a balt, hosszú szopókás, vékony cigarettát szívott; színtelen hangja halkan és szinte panaszosan csengett.

— Én csak második éve vagyok itt, Kisinyovban éltem, az is szörnyű hely, Kisinyov. De itt... Nehéz megszokni. Olyan utálatos, undok a folyó. És mindenki forradalmat akar.

Megjött Semjakin. Még szebbnek, ápoltabbnak látszott; Dronov kísérte, szinte azért, hogy még jobban hangsúlyozza Semjakin daliás megjelenését. A házigazda egy dráma főhősének gesztusával húzta le kesztyűjét, és közben vidáman újságolta:

— A legfrissebb hír: teljes zűrzavar a szállítás frontján!

A legteljesebb — tette hozzá, s nagy lendülettel keresztet rajzolt a levegőbe. A mozdonyok negyedrésze főjavításra szorul, további negyven százaléka pedig állandóan kisebb javításokra.

Az asszony kisimította Semjakin csomóba gyűrt kesztyűjét, és ráncba vont szemöldökkel pillantott férjére, homlokát mély redő szelte ketté, és egész arca annyira elváltozott, hogy Szamgin azt gondolta: lehet, hogy harminc felé jár.

— Ki zajong odabent? — kérdezte Dronov barátságosan az asszonytól, s az így felelt:

— Írók és még valaki. — Férjéhez fordult: — Az a bolsevik...

— Ahá! Nos, ebből sem lesz semmi. És egyáltalán semmi sem lesz! A nyomdász meg a papírgyáros egészen megőrült, mind a kettő olyan gyilkos feltételeket szab, hogy egyszerűbb mindjárt odadobnom nekik az összes pénzemet, hogy ne kelljen megvárnom, amíg százasonként vasalják ki belőlem. Nem, azt hiszem, inkább Japánba utazom.

— Szerencsés utat — helyeselt Dronov. — Add ide a pénzt, én nyélbe ütöm a dolgot a kiadóval, te pedig eredj, és élj édes semmittevésben. Amikor elintéztem az ügyet, rendbe hozom a honi állapotokat, sürgönyzök neked: térj vissza, vár a boldogság, hogy az ördög bújjon beléd!

— Bohóc — mondta Semjakin mosolyogva. — Így hát, Klim Ivanovics, a nyomdával és a papírgyárossal kötendő szerződés megbeszélését el kell halasztanunk...

— Menjünk teázni — ajánlotta az asszony. Szamgin kimentette magát, mivel nem kívánt Kutuzovval találkozni; s kilépett az utcára, a rövid téli nap borús hidegébe. Boszszantotta a gazdag úrnál tett céltalan látogatása; sebesen ment, s úgy lobbantak fel előtte az utcalámpák, mintha üldöznék a járókelőket.

— Ki elől futsz? — kérdezte Dronov, utolérve Szamgint, majd levette szilszkinprémes sapkáját, s megtörülte vele az arcát. — Térjünk be egy vendéglőbe, iszunk valamit, úgyis jó volna beszélgetnünk! — javasolta követelően, és meg sem várva Szamgin beleegyezését, magyarázni kezdte: — Japánba

készül. Elutazik és nagy pénzt visz magával, a tulok! Sztratonov is összekapart némi pénzmagot, és az Altajba inalt, állítólag kezeltetni magát, bizonyára szintén Japánba tart. Mások Svédországba utaznak.

— Folyton pénzről beszélsz — jegyezte meg Szamgin mérgesen.

— Igen, igen, én folyton erről beszélek! Kellemesen cseng: ding-dong-bumm! a kobakodra. Úgy rémlik, én már elkéstem, veszít az erejéből a pénz, hacsak nem arany... Találkoztál a fivéreddel?

— Kivel?

— Hát Dmitrijjel? Nem találkoztál vele? Menjünk be ide...

Beléptek a vendéglőbe, és egy sarokasztalnál foglaltak helyet. Szamgin türelmesen hallgatott, várta, mit mesél majd Dronov, és közben tűnődött, hány esztendeje nem látta a bátyját, milyennek találja? Dronov ráérősen kiválasztotta a bort, sajtot rendelt, majd megkérdezte:

— Akarsz forralt bort? Itt pompásan készítik.

Szamgin cigarettára gyújtott, bólintott, aztán már nem állta meg, hogy meg ne kérdezze:

— Hol találkoztál Dmitrijjel?

— Nálam aludt. Toszja küldte. Jól megöregedett, alaposan! Ti nem leveleztetek?

— Nem. Mit csinál?

Dronov elmosolyodott.

— Nem tudom, nem kérdeztem. Kilencben letartóztatták Tomszkban, száműzték három évre, azután szökési kísérlet miatt újabb kettőt sóztak rá, és Berjozovba vitték.

— Szökni próbált? — kérdezte Szamgin; a szökési kísérlet sehogy sem illett bátyjáról való elképzeléséhez.

— Mi az: nem hiszed?

Szamgin nem válaszolt.

— Kérte a címed, megadtam neki.

— Természetes.

— Toszja pedig Jaroszlavlban működik — mondta Dronov elgondolkozva.

— A bolsevikokkal?

— Nyilván ővelük.

A beszélgetés akadozott. Szamgin nem talált kérdeznivalót; terhesnek találta a múlttal való találkozásnak e szinte gúnyos láncolatát.

„Dmitrij... Színtelen, tehetségtelen... De miért? A bátyám. Az anyám..."

Eszébe ötlött, milyen tökéletesen magányos az ember: a korral még a rokoni kapcsolatok is elsatnyulnak, meglazulnak.

Dronov szótlanul itta borát, olykor ajkát fintorgatta, hunyorgott, s mosolyogva, fojtott hangon kérdezte:

— Hallod?

Igen, Szamgin hallotta:

— Állítom: a művészet csupán akkor tölti be majd gondviselésszerű rendeltetését, ha érthetetlen nyelven beszél, amely épp olyan titoksejtő szent remegést kelt, mint amilyet nálunk az istentiszteletek egyházi szláv nyelve ébreszt, vagy a katolikusoknál a latin.

Mindez magas, de fakó hangon csengett egy középtermetű, választékosan öltözött férfi ajkáról; tarkójára fésült fekete haja szabadon hagyta szögletes, magas homlokát, mélyen ülő sötét szemét, sárgás arcát. Keskeny ajkán borotvált bajusz vékony csíkja feketéllett, álla hegyes volt. Állva beszélt, a szék támlájába kapaszkodott, himbálta és maga is himbálózott. Hallgatósága két összetolt asztalnál foglalt helyet; három lány, két egyetemista, egy hadapród, egy tengerésziskolai egyenruhás, széles vállú, atléta termetű fiatalember, meg egy kövér, szőke, pirospozsgás ifjú, akinek szürke szemében boldog mosoly fénylett. Idegesen, vegyes érzéssel hallgatták, helyeslő vagy tiltakozó felkiáltásokkal szakították félbe beszédét.

— Igen, igen, én állítom: a művészetnek arisztokratikusnak és elvontnak kell lennie — magyarázta makacsul a szónok. — Meg kell értenünk, hogy a realizmus, a pozitivizmus, a racionalizmus mind csak különböző álarca egy és ugyanazon ördögnek: a materializmusnak. Örömmel üdvözlöm

a futurizmust, ez mégis félreugrás a múlt nyomasztó posványából, amelynek mérgétől megfertőzve nem értették meg a szimbolizmust...

— Toszja is szónokol valahol — dünnyögte Dronov, és rázogatta poharában a fehér bort. — Holnap elutazom hozzá. Tudom, hogyan találjam meg — mondta szinte fenyegetően. — Érdekes dolgokat mesélt Dmitrij Ivanov — folytatta sóhajtva, és zavarta Szamgint a figyelésben.

Szamgin lenyelte a forró bor utolsó cseppjeit, majd felállt, szó nélkül biccentett Dronovnak és elment.

Dmitrij reggel kilenc és tíz óra között állított be, Klim Ivanovics még fel sem öltözködött. Öltözés közben a nyitott ajtó keskeny résén keresztül szemügyre vette bátyját. Dmitrij a könyvszekrény előtt állt, görnyedt válláról térdig érő, hosszú, kék kabát lógott alá, fekete nadrágja a csizmájába volt tűrve.

„Mozdonyvezető. Kocsikapcsoló..."

Némi erőfeszítésre — bár nem nagyra — volt szüksége ahhoz, hogy odamenjen bátyjához. A szőnyeg és a puha téli papucs elfojtotta léptei zaját, s Dmitrij csak akkor fordult meg, amikor öccse üdvözölte:

— Isten hozott!

Dmitrij hevesen átölelte, és arcon csókolta, de hirtelen ellökte, és feltüsszentett. Suta jelenet volt; Dmitrij szürke arca elvörösödött, s ezt dünnyögte:

— Bocsáss meg... A kölni. — Még kétszer tüsszentett, majd így szólt: — Nagyon erős.

— Megöregedtünk! — állapította meg Klim Szamgin, miközben asztalhoz ült, és meggyújtotta a spirituszégőt a kávéskanna alatt.

— Sebaj, azért még élünk! — felelte frissen Dmitrij, majd mosolyogva megdicsérte öccsét: — Te még most is délceg legény vagy!

Klim Szamgin úgy találta, ismeri az efféle testvéri találkozást, valamilyen regényben olvasott róla; ott ugyan nem tüsszentettek, de szintén volt valami suta, ügyetlen dolog.

— Nos, mesélj — javasolta, bátyját vizsgálgatva. Dmitrij

nyilván nemrég nyiratkozott és borotválkozott; arca parasztos volt, tüskés ősz bajusza katonához tette hasonlóvá, a bőre pedig olyan cserzett, mint katonáké nyár végén a táborban. Nyers arcát szürkéskék szempár világítja meg; Klim gyermekkorában birkaszemnek nevezte.

— Nem valami barátságos vidék. Szomorú. Körülnézel — magyaráz Dmitrij —, és felháborodsz az államhatalom gyengeelméjűségén, ostoba módszerein, amelyekkel meg akarja fojtani az életet. Nos, utána pedig szemügyre veszed a kietlen tájat, s mintha éreznéd, hogy emberre szomjazik... igazán! És mintha a szél is ezt súgná: „Ahá, hát megjöttél? Nos, kezdd el hát..."

„Még most is fantáziál, poetizál" — gondolta Klim. Bátyja öblös hangon beszélt, de selypítve, és szinte gyűrte a szavakat, mintha a nyelve fájna.

— Milyen furcsán beszélsz — jegyezte meg Klim.

— A fogaim miatt — magyarázta Dmitrij. — Két műfogsort csináltattam magamnak Jaroszlavlban, majdnem minden keresetem rámént erre a tatarozásra... A saját fogaimat tönkretette a skorbut. Odafönt gyengén állunk főzelék dolgában, a hús is ritkaság, még a szarvas is. Csupa hal meg hal. És az idő is olyan halnak való, szárazföldi embernek kellemetlen: a földön csupa mocsár, az égből meg eső. És gomba gomba hátán... A Szoszva folyócska valóságos halas medence. Negyven versztányira pedig ott az Ob, szintén halparadicsom — magyarázta Dmitrij, miközben leplezetlen gyönyörűséggel szürcsölte a kávét, s bal öklét erősen az asztal lapjára szorította.

Egy helybeli kereskedő fiáról, kamai hajóskapitányról mesélt, akit szülőföldjére száműztek, az eszerekkel való kapcsolatai miatt; kurtán beszélt, szinte fejszével faragta ki alakjait.

— Jól megtermett, nagy hajú, vörös ember, jó torkú, mint egy diakónus, szakálla az övét verdesi, bikaszemű és bikaerejű is, tudod, olyan mesébe illő lény. Ha összevész az apjával, jó hét pudot nyom az öregúr, összekötözi törülközőkkel, felcipeli a létrán a padlásra, aztán kioldja, és lovaglő-

ülésben felrakja az oromra. Dorbézolt is, persze. De mértékkel. Arrafelé mindenki iszik, mást nem is lehet csinálni. A helység több mint háromezer lakosából mindössze öt fordult meg Tomszkban, s csak egyetlenegy tudja, mi fán terem a színház, bizony!

Dmitrij elhallgatott, nyilván valami izgalmas emlék juthatott eszébe: árny borult arcára, lesütötte szemét, és öccse elé tolta csészéjét.

„Merő kitalálással tölti ki élete üres éveit" — állapította meg Klim, miközben kávét töltött bátyjának, majd megkérdezte:

— No, és mi lett azzal a... daliával?

— Fél esztendő alatt felfalta a skorbut — felelte Dmitrij. — Különös — folytatta, s értelmetlenül felrántotta a vállát —, de én megfigyeltem: minél egészségesebb valaki, annál kegyetlenebbül marja a skorbut, a gyenge pedig könnyebben elviseli. Valószínűleg még sincs így, csak én képzelem. Leprások is akadnak... Egyszóval nem valami vidám táj. És mégis, tudod, Klim, pompás nép él a Romanovok országában, hogy vinné el őket az ördög! Az osztyákok például, és különösen a vogulok...

Sokáig lelkesen mesélt a vogulokról, a magyarokkal való vérrokonságukról, az osztyákokról, az évi vásárokról, amelyeken a helybeli kalmárok arcátlanul kifosztják a nemorosz nemzetiségűeket.

— Rabolni, azt tudnak! Csupán ezzel a tudományukkal emelkednek a bennszülöttek fölé. A mohóságuk pedig rövidlátó, kicsinyes, ostoba, sőt valahogyan céltalan is. Végeredményben ezek a kupecek semmirekellő, hitvány népség, amely csak ideiglenesen tölti be az ember hivatását.

Klim Ivanovics Szamgin egyre figyelmesebben vizsgálta bátyját. Dmitrij kabátja alatt begombolt szarvas- vagy jávorszarvasbőr mellény feszült, mint a páncél, és kilátszott oldalgombos inge kék gallérja. Tenyere széles, mint egy evezőslegényé. És noha a haja ősz, még most is a régi egyetemistára emlékeztet, aki szerelmes Marinába, és valóságos lexikon mindenki számára, mindenféle kérdésben.

„Kietlen vidéken élt, és most megtölti képzelete szüleményeivel" — ismételgette makacsul Klim Szamgin, miközben bátyját hallgatta.

— Amolyan funkció nélküli, egysejtű szervezetek — jelentette ki Dmitrij, és nyájasan elmosolyodott. — Ez az én titulusom, tudod, Poltavában tüntetett ki vele egy társam, marxista volt. Én abban az időben, emlékszel, reformista felfogású voltam, a bolsevizmussal nem tudtam kiegyezni. És akkor a vita során egyszer azt mondja nekem: „Maga, Szamgin, sokat tud, de mindez meddő tudás, nem funkcionál magánál. Jó anyagot szerzett a ruhához, megvarrni azonban nem tudja, és általában, maga funkció nélküli, egysejtű szervezet." Én ellenkeztem. „Nincs szervezet funkció nélkül!" De ő nem tágít: „Van, és ez maga!" Megnevettetett, de eltűnődtem rajta, aztán komolyan nekifogtam Marxnak, és megértettem, hogy az ő történelemfilozófiája teljesen háttérbe szorít mindenféle burzsoá szociológiát és egyéb csűrés-csavarást. Aztán Lenin, aki, tudod, igen jelentős politikai elme...

Elhallgatott, a füstöt hessegette, majd megjegyezte:

— Sokat szívsz!

És megkérdezte:

— Azt mondják rólad, eltávolodtál a párttól, igaz?

Klim Szamgin kérdéssel felelt:

— Ki mondja ezt?

— Toszja Antonyida...

— Sosem voltam párttag... egyik pártban sem, és ezzel a hölggyel nem csevegtem politikáról.

— Na, ő aztán nem hölgy, nem bizony — mormogta Dmitrij.

Klim pedig, hogy elkerülje a további eszmecserét erről a témáról, megkérdezte:

— Tudod, hogy Marinát megölték?

— Igen, tudom, hát persze! Sztyepan mondta. És nem is tudom, ki tette és miért?

— Nem.

— Érdekes — állapította meg Dmitrij halkan, kezét ka-

bátja zsebébe dugta, és öccse feje fölött kinézett az ablakon: odakint a szél süvöltve szórta a havat.

— Te ugye családos vagy? — kérdezte Klim.

— Nem, nem — felelte gyorsan bátyja, és meg is rázta a fejét.

— De úgy rémlik, azt mondtad...

— Nem sikerült a dolog. Neki, vagyis a feleségemnek, rengeteg rokona van, a nagybátyjai földbirtokosok, a fivérei hivatalnokok, liberálisok, és mert ők szeparatisták, én pedig az elnyomó nemzetiség képviselője vagyok, hát... mint a dongó úgy zúgtak rám! Nos, és ő is. Különben pompás asszony. Eleinte még bánatos leveleket írt utánam Tomszkba. Mégis majdnem három évig éltem vele. Igen. A gyerekeket sajnálom. Egy fia van meg egy lánya, nagyszerű gyerekek. A kölyök tizenöt lehet, Julja pedig már tizenhét. Jól megfértünk egymással...

Mindezt nagyon sebesen hadarta el, aztán elhallgatott, és csészéjét megint Klim elé tolta; figyelte, amint öccse kitölti a kávét, azután halkabban s némi csodálkozással vagy sajnálkozással így folytatta:

— Pedig tudod, én már hozzászoktam a gondolathoz, hogy te párttag vagy. És akkor közben, amikor azt mondtad nekem, hogy nem vagy bolsevik, arra gondoltam: konspirálsz...

A továbbiaktól Dronov mentette meg Klimet; úgy rohant be a szobába, mintha erősen hátba taszították volna; meglóbálta sapkáját, és harsogó hangon közölte:

— Ma éjjel Puriskevics, Juszupov herceg és Dmitrij Pavlovics hercegecske, a Romanovok közül, megölte Raszputyint.

Néhány másodpercig mind a hárman hallgattak, azután Dronov a két fivérre pillantott, s miközben sapkájával lerázta a havat télikabátjáról, követelően kérdezte:

— Nos, mit szóltok hozzá, mi?

Klim Ivanovics Szamgin örült, hogy Ivan éppen ilyen kellemetlen pillanatban állított be, s ráadásul ilyen újsággal, és mosolyra derült:

— Úgy kiabálsz, mintha valami világrengető esemény volna.

— Érdekes — Dmitrij másodszor is halkan ejtette ki ezt a szót, Dronov pedig, miközben lehúzta kabátját, sértetten mormogta:

— Mi ez, talán egy operett finálé ja? Képzeld csak el: tegnap Raszputyint, holnap meg Miklós cárt.

Dmitrij legyintett, és előhúzott nadrágzsebéből egy lánc nélküli ezüstórát, rápillantott, és lassan, unottan mondta:

— Romanov sok van, mindet nem győzik kiirtani, az egyik majd megretten, és azt ajánlja Gucskovnak, Miljukovnak: ültessetek engem a trónra, én engedelmeskedni fogok utasításaitoknak.

— Természetesen nem mindennapi esemény — jegyezte meg Klim békéltetően; Dronov hévvel dörzsölgette kezét, ugrándozott, forgatta szemét, mintha el akarná rejteni; Szamgin figyelte, és nem értette: mi miatt ijedt vagy elégedett Ivan?

Dmitrij kezét nyújtotta öccsének, és így szólt:

— Mennem kell.

Dronov kiment utána, s így időt adott Klim Szamginnak, hogy eltöprengjen:

„Azt kellett volna mondanom neki: nézz el máskor is hozzám, vagy valami effélét. Viszont fonák dolog engedélyt adni valakinek, hogy meglátogassa a fivérét. Hiszen nem vesztünk össze" — nyugtatta meg önmagát, és közben az előszobából behallatszó beszélgetésre figyelt.

— Hogyan találom meg őt? — kérdezte Dronov.

Dmitrij kelletlenül felelte:

— Hiszen mondom: Izakszon doktor eligazít.

— Ahá . . .

Dronov visszatérve, sebesen kérdezte:

— Nos, milyennek találod, mi?

És még mielőtt Szamgin rájött volna, mit feleljen, Dronov mint a csapdába esett egér, faltól falig futkározva, kezét dörzsölgetve feldünnyögött:

— Így emlékszem rá . . . olyan szerény volt mindig. Re-

cseg, törik minden. Forradalom bújik elő minden résből... A forradalom... mozgósít. A jobboldaliak balra tolódnak, észrevetted, milyen befolyásos lesz a progresszív tömb?

Vakon nekiütközött egy karosszéknek, leült; tenyerével térdét veregetve, szemét kérdőn s kellemetlenül Szamgin arcára függesztette; ezzel arra késztette Klim Ivanovicsot, hogy figyelmeztesse:

— Feloszlatták a városok és a zemsztvók gyűlését.

— És a polgárok? A munkások?

— A polgárok nem csinálnak forradalmat. A munkások a fronton vannak.

Dronov mélyet sóhajtott, ajkával cuppantott.

— A fronton nincs minden rendben. Dmitrij Ivanov majdnem egész éjjel mesélt. A tünetek fenyegetőek. És Raszputyin meggyilkolása nem tréfa! Nem ám...

— Mitől félsz? — kérdezte Szamgin mosolyogva.

— Magam sem tudom — mondta Dronov. — Talán nem félek.

Felállt, körülnézelődött, a díványról felvette sapkáját, s a belsejébe bámulva, vállat vonva közölte:

— Holnap Jaroszlavlba utazom. Megnézem Tosziát. Nevetséges?

— Nem nagyon.

— Igen. Az első és az egyetlen az életemben. Úgy éltem vele... egyszóval csodálatosan. Majdnem három évig, és nemsokára ötven leszek. És negyven évig úgy éltem... olyan megalázóan.

— Nem vártam, hogy ilyen... panaszos húrokat fogsz pengetni — jegyezte meg gunyorosan, szárazon Szamgin.

— Felizgatott Dmitrij Ivanovics — dünnyögte Dronov, miközben felhúzta télikabátját; aztán megköszörülte torkát, és érthetőbben folytatta: — Tudod, Klim Ivanovics, nem valami könnyű dolog értelmet találni az életben.

Végül elment és fáradtan, mérges hangulatban hagyta magára Szamgint. A házigazda átment dolgozószobájába, és nekiült, hogy fellebbezést írjon egy ügyben, amelyet a kerületi bíróságon elveszített, de sehogyan sem ment a munka. Oda-

kint fütyült a szél, egyre sűrűbben szórta a havat, az ablaküvegeken a hó zizegett, és szinte hideg, izgató gondolatokat súgott.

„Igen, nem könnyű megtalálni az értelmet az életben... Az értelemhez vezető utak szörnyen teli vannak szórva szavakkal, szó-buckákkal. Művészet, tudomány, politika... Trimutri... Sancta Trinitas... Szentháromság... Az ember mindig valamiért él, és nem tud önmagáért élni, erre a bölcsességre senki sem tanította." Eszébe jutott, hogy az önmagáért élő emberről érdekesen beszélt Kumov. „Vele még nem találkoztam."

„Dmitrij megtalálta az értelmet a politikában, a bolsevizmusban. Ezt úgy lehet felfogni, mint utolsó menedéket a magafajta emberek számára... a tehetségtelenek számára. A sikertelenek dús választéka jellemző az orosz értelmiségre. Mindig eszköznek tekintette önmagát, senki sem tanította arra, hogy önállóan létezzék, a világ legértékesebb jelenségének tartsa magát."

Ült, cigarettázott, azután belefáradt az ülésbe; róni kezdte a szobákat, és gondolatai egymást kergették, így töltötte az időt alkonyatig, akkor elment Jelenához. Az utca hideg volt és csendes, a puha hó letompította a hangokat, csupán suttogáshoz hasonló zizegés hallatszott. Sokféle ember sietett sokfelé, és úgy rémlett, valamennyien igyekeznek minél kevesebbet beszélni, minél csendesebben lépni.

Jelenánál szokás szerint vendégek voltak teára: Pilnyikov professzor és egy magas, cingár férfi, aki szürke kecskeszakállt viselt kormos sötét képén. Jelena vidám kiáltással fogadta.

— Hallotta Raszputyint? Ügyes trükk! Ismerkedjenek össze.

— Voinov — mutatkozott be mély basszus hangon, de meglehetősen kelletlenül a kopasz vendég. Szamgin, amikor megszorította a hideg, kemény kezet, két kerek tehénszemet pillantott meg a saját arca fölött; a furcsa szempár kékes ködbe borult, és homályos pillantása a porcos, hosszú orr végére szegeződött. A vendég kétrét hajtotta törzsét és letelepedett,

s olyan óvatosan nyújtóztatta ki hosszú lábát, mintha attól félne, hogy leszakad. Keskeny vállán zubbonykabát csüngött, lábán lovaglónadrág, vastag sportharisnya és vastag talpú, ormótlan bakancs.

Pilnyikov zöldes színű, bolyhos anyagból készült civil ruhájában olyan volt, mintha fa-sömör ütött volna ki rajta, s erősen lefogyott; lóbálta ezüst kötésű, fekete noteszát, és izgatottan magyarázta Jelenának:

— Majdnem három esztendeig katonai levélcenzor voltam, kitűnően ismerem a hadsereg hangulatának alakulását, és állíthatom: hadsereg nem létezik többé nálunk.

— Citrom nincs — mondta Jelena, és Szamgin elé tolt egy pohár teát; összehunyorította szemét, foga közt cigaretta füstölt. — Azt beszélik, hogy citromot csak az olasz nagykövet árul. Tehát?

Pilnyikov fel-felugrált a széken, és sebesen folytatta:

— Vaszilij Kirillovics egy éve cenzor, és ő is megerősítheti: vannak egyes harcképes egységek, de hadsereg mint egész nincs!

— Úgy van — mondta Voinov bólintva, majd zubbonya gallérja mögé dugta ujját, és fájdalmasan összeráncolta arcát.

— Ijesztgetnek engem — fordult Jelena Szamginhoz, és cigarettáját az öblögetőedénybe dobta. — Beállítanak és ilyesmiről beszélnek: a katonák a földön kívül semmi mással nem törődnek, harcolni nem akarnak, forradalom lesz.

— Drágám, túloz!

— Egy cseppet sem. Én már meg is ijedtem. Nem akarok forradalmat, Párizsba akarok menni. De nem tudom, kinek mondjam: hé, ti, legyetek szívesek, és ne csináljatok forradalmat, s hagyjátok abba a háborúzást!

Jelena tréfált, Szamgin azonban tudta, hogy bosszankodik: művészien kifestett arca mosolygott, de szeme szárazon villogott, és apró füle mintha megdagadt volna, elöntötte a lila színű vér.

A kicsiny, fürge asszony különböző nagyságú piros rongydarabkákból varrt, furcsa ruhájában ritka madárhoz hasonlított.

— Nagyon kedvesen tréfál — szakította félbe makacsul Pilnyikov, Jelena azonban nem engedte szóhoz jutni.

— Azt szeretné, hogy komolyan beszéljek? Hát legyen meg az akarata!

Ökölbe szorította ujjait, az asztal szélére tette kezét, és határozott hangon beszélni kezdett:

— Amennyire én tudom, katonák nem csinálnak forradalmat. Amikor a franciák a poroszok ellen indultak, így énekeltek:

Megyünk, mint egy csapat birka,
Megyünk mi a vágóhídra.
Mint a patkány meggebedni,
De jót fog Bismarck nevetni!

Elmondta a dalt franciául is, s így folytatta:

— Így is történt: a poroszok elpáholták őket. De ahogy visszatértek Párizsba, lemészárolták a kommünárokat. Ilyenek a katonák! Valószínűleg nálunk is így lesz. Igen vagy nem, majd meglátjuk. Addig is pokolian belefáradtam a katonák szinte mindennapos szapulásába, a forradalomtól való rettegésbe, amellyel engem meg akarnak fertőzni. Én optimista vagyok, vagy... hogy is hívják? Fatalista. Lesz forradalom? Tehát szükséges, hogy legyen. És hogy felrázza magukat. Arra kényszerítené, hogy csináljanak valamit a forradalom érdekében, vagy ellene, ahogy jobban tetszik. Értik?

Szamgin zajtalanul tapsolt az asszonynak, úgyhogy azt lehetett hinni, a tenyere viszket.

„Ő nem Alina, nem tetteti magát áldozatnak és mártírnak..."

Igen — kezdte Pilnyikov csüggedten, és halántékát vakargatta. — De, tudja...

Voinov maga alá húzta a lábát, meggörbítette, majd kiegyenesítette, teljes nagyságában felemelkedett, és lassan, szinte dadogva préselte ki magából a tömör, súlyos szavakat:

— A háború kegyetlenül lerántotta a leplet a történelem alapvető, kibékíthetetlen ellentmondásáról, amelynek téves

értelmezésére tanítanak bennünket. Van egy kisebbség, amely a kultúrát teremti, és egy többség, mely alárendelt, gépies szerepet játszik ebben a folyamatban. Automaták. Fizikai erők. De egyúttal Spartacus, Sztyenyka Razin. Majdnem állandóan Razin. Vadember, aki arannyal akarja ékesíteni önmagát és asszonyát. Csak ez a vágya. Igen, csak ez. Nietzsche, ez a zseniális gondolkodó, a tizenkilencedik század végének Prométheusza értette meg és mutatta ki, milyen hibásan értelmezzük mi a logikát. És a történelemfilozófiát is. Az élet értelmét.

Voinov zubbonygallérja mögé dugta mindkét mutatóujját, szétfeszítette a gallért, és egy pillanatra lehunyta szemét; eközben azonban nem szakította meg előadását.

— A forradalmár értelmiségi hősszámba megy. Dicsőítik és magasztalják. Tevékenységének értelmét tekintve pedig a kultúra árulója. Szándékaiban ellensége. A nemzet ellensége, a hazáé. Természetesen ő is egyéniségnek állítja magát. Érzi, a világ alapja, arkhimédészi támpont: az egyén vezető szerepe. Igen. De hamisan érvel. Az egyéniségnek nem a tömegre támaszkodva kell növekednie és felemelkednie, hanem a tömeg legyűrése által. Arisztokrácia és demokrácia. Mindig ez. Örökre.

Jelenához lépett, lehajolt, az asztalra támaszkodott, és szigorú szavak peregtek ajkáról:

— A katasztrófa előestéjén állunk. A tréfa már bűn...

— Éppenséggel bűn? — kérdezte az asszony mosolyogva.

— Az. És bűnös a művészet, amikor komor színekkel ábrázolja a demokrácia életét. Az igazi művészet tragikus. A tragikumot a tömeg erőszaka teremti az életben, de nem érzi a művészetben. Shakespeare Calibanja nem tudja felfogni a tragédiát. A művészetnek arisztokratikusabbnak és érthetetlenebbnek kell lennie, mint a vallásnak. Pontosabban: mint az istentiszteletnek. Jó, hogy a nép nem érti a latin és az egyházi szláv nyelvet. A művészetnek érthetetlen és rémítő nyelven kell beszélnie. Én osztom Leonyid Andrejev véleményét.

— Én viszont ki nem állhatom, és nem is olvasom — jelen-

tette ki Jelena meglehetősen élesen. — És az egész, amit maga mond, fenemód bölcs nekem. Én nem vagyok forradalmár, nem írok regényeket, drámákat, csupán szeretek élni, ennyi az egész.

— Én sem érthetek egyet ezzel — jelentette ki Pilnyikov, de nem túl határozottan, s megkérdezte: — Hát ön, Klim Ivanovics?

— Amikor olyan gyakran beszélnek Marxról, természetes dolog Nietzschére emlékezni — felelte Szamgin rövid szünet után, majd ezt ajánlotta: — Hallgassuk tovább.

Nem tudta, miként vélekedjék Voinov szavainak értelméről, de érezte, hogy gondolatai különböző időben s egyre sűrűbben igen közel jártak ehhez az értelemhez.

Eszébe jutott „A remete és a medve" című mese tanulsága: „A szolgálatkész ostoba veszedelmesebb az ellenségnél."

Voinov megint figyelemre késztette a vendégeket, beszédmodora azt a reményt keltette, hogy egyszer mégiscsak mond talán valami újat, egyelőre azonban komoran ismételgette önmagát. Pilnyikov helyeslőn bólogatott, előzékenyen kurta ellenvetéseket szőtt a szónok szavaiba, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy kisimítsa, meglágyítsa a darabos magyarázatot.

— Ki ez? — kérdezte Szamgin halkan Jelenától; az asszony saját tükörképét nézegette a szamovár üstjében, szemöldökét simogatta egy ujjal, és fojtott hangon így felelt:

— Azt hiszem, zemsztvofőnök, könyvet írt, vagy fog írni, új csillag, mint a balettben mondják, Pilnyikov hozzám cipeli ezeket az... alakokat, mert a felesége megtiltja, hogy politikával foglalkozzék; ő pedig azt hiszi, én szívesen eltűröm a házamban...

Mosolyba fojtotta szavait, majd a mondatot egy nem nagyon szellemes, de igen csípős szójátékkal fejezte be, a nyilvánosházakkal kapcsolatban, s nyilván egy fontosabb természetű kérdésre tért át:

— Ide hallgasson, uram, mi lesz hát a pénzzel? Aranyakat kell vásárolni. Te értesz valamit a régi aranytárgyakhoz?

Nem, Szamgin nem értett ehhez, Jelena azonban ma nagyon tetszett neki, és kedvébe akart járni az asszonynak: közölte, hogy holnap elküld valakit, aki valószínűleg segítségére lehet ebben az ügyben.

— Ivan Dronov, elküldöm holnap vagy holnapután...

Fenségesen belejtett, mintha színpadra lépne, egy szőrmével szegélyezett kosztümöt viselő hölgy, nyomában egy választékosan öltözött, vértelen arcú egyetemista. A hölgy mindjárt az élelmiszerhiányra és a még el nem fogyasztott élelmiszerek drágaságára fordította a szót.

— Tizenkét rubel fontja! — kiabálta, és szép szemében rémület csillogott. — Tizennyolc rubel! És különben is csak Jeliszejevnél lehet vásárolni, vagy még inkább a gárdatisztek pompás üzletében...

Pilnyikov már szigorúan faggatta az egyetemistát.

— Kik a maguk tanítómesterei? Nem személyesen a maga mestereit értem...

Az egyetemista szelíden felelte magas tenor hangján:

— Legszívesebben Rozanovot, Lev Sesztovot, Merezskovszkijt olvassák... A külföldiek közül meg Bergsont, úgy hiszem.

Voinov megint az egyén uralkodó szerepén lovagolt, és Szamginnak ismét Kumov szónoklatait juttatta eszébe; a hölgy pedig elragadtatással mesélte:

— Ismerek egy nőt, aki bort és édességet árul a Téli Palota készleteiből: bizonyára az egyik udvari lakáj felesége. Lakásról lakásra jár, kosárral, tessék! Az édesség pocsék, de a bor pompás! Bordói és burgundi. Elküldöm magához.

— Ez az... Andronov, Antonov?... nem nagy szélhámos? — kérdezte Jelena; Szamgin megnyugtatta:

— Ugyan.

Voinov harsogott:

— A szocialisták az hirdetik, hogy az egyénnek fel kell oldódnia a tömegben. Ez misztika. Alkímia.

Pilnyikov fürge hangocskája gyorsan a segítségére sietett:

— Az ember visszatérése az ősállapotba, az évszázados kultúrélet során bonyolult szervezetté alakult lény átválto-

zása szerves anyaggá, amilyennek a kultúrtörténet és a szociológia az ősemberek csordáit ábrázolja...

Klim Ivanovics Szamgin úgy vélte, mindent tud, amit e világ bölcs írástudói elmondtak, és amit sokszorosan, szétforgácsoltan ismételnek az efféle Pilnyikovok, Voinovok. Bizonyos volt benne, hogy azt is tudja, amit az ember védekezésül felhozhat az élet ellene irányuló erőszakával szemben, tudja mindazt, amit elmondtak, és mondani képesek azok, akik szerint az embert csupán a társadalom osztályszerkezetének gyökeres megváltoztatása szabadíthatja fel.

„Dmitrij Szamgin, az emberiség felszabadítója" – gondolta Voinov, Pilnyikov szónoklatainak hangnemében Klim Ivanovics Szamgin, és elmosolyodott annak láttán, hogy az egyetemista a két bölcs beszédének hallgatása közben hol az egyik, hol a másik felé fordítja természetellenesen fehér arcát.

Szamginnak úgy tetszett, az emberek egyre kisebbé, jelentéktelenebbé válnak; a háború összenyomta, ellaposította őket. Bárkihez képest gazdagnak, igen tapasztalt embernek érezte magát; ez a tapasztalat más feltételeket követelt ahhoz, hogy fellobbanjon és ragyogó fénybe borítsa tulajdonosa alakját. De haszontalan dolog olyanokkal beszélgetni, akik képtelenek másokat hallgatni, és maguk – ezt elismerte – jobban, bátrabban beszélnek őnála. Tapasztalata nyomasztotta, meddően hamvadt el, s bár az élet bővelkedett eseményekben, Szamgin mégis unatkozott. Mindent ismert, mindent megunt. Csapásra, vészharangra, riadalomra vágyott, amely megijeszti, meglódítja, más hangulatba hozza az embereket. Szerette volna, ha ez a bizonytalanság már véget ér.

A vég mintha közeledett volna, de nem egyenletesen, hanem ugrásszerűen: egy ugrás előre és nyomban utána egy hátra. November végén a Duma meglehetősen egységes ellenzéki álláspontot foglalt el, ezt azonban hamarosan a „progresszív tömb" széthasadása követte, majd a kormány feloszlatta a Városok és Zemsztvók Szövetségeit. Az események váltakozását észlelő műszerül Ivan Dronov szolgált

Szamginnak. A közelben lakott, és majdnem minden reggel, amikor elindult a pénz utáni hajszára, beállított Szamginhoz, és szinte rázúdította újságait, híreit, pletykáit. Egy ízben Szamgin megkérdezte:

— Végeredményben mit csinálsz, te, Ivan?

— Pénzt.

— És mi mást?

— Semmit.

— Vagyis?

— Hogyhogy vagyis? — vágott vissza mérgesen Dronov. — Hát spekulálok ezzel meg azzal. Kivasalok öt-tízezret, aztán engem kopasztanak meg. Játék. Kockázat. Hát mit csináljak? Ez is nagyon kellemes.

Erősen öregedett, csontos arcán, füle táján, halántékán ráncok tűntek fel, szeme alatt kékes zacskók duzzadtak, nemrégiben még telt, feszes orcái petyhüdten csüngtek. Jaroszlavlból komoran tért vissza.

— Nos, mesélj, hogy van Toszja?

Dronov földre bámult:

— Ócska cipőben jár. Dohánygyárban dolgozik. Egy vén boszorkány odújában lakik, egy barátnőjével.

Beszéd közben mellénye gombjait, kabátja hajtókáját rángatta, mintha tapogatná önmagát, és igyekezett mulatságos színt adni elbeszélésének.

— A boszorkány, ismeretségünk ötödik percében szigorúan megkérdezte tőlem: „Miért nem csinál forradalmat, mire vár?" És eldicsekedett vele, hogy a férje csak tavaly tért vissza hétévi száműzetésből, csupán néhány hónapig élt otthon, majd hirtelen meghalt, és sok ezer munkás kísérte utolsó útjára. Jó két óráig beszélgetett velem, én ötöltem-hatoltam, és azt hittem, mindjárt nekem esik, kidob. Megjött Toszja: kicsit fakóbb lett, olyan, mintha vasból öntötték volna, de különben nem változott. A barátnője göndör hajú, nagy orrú teremtés, biztosan zsidólány, értelmiségi. Körülöttük forgolódik fél lábon a boszorkány fia, csupa csont és bőr, katona volt, előrenyomult, visszavonult, György-keresztet kapott. Valamennyien egyetértenek abban, hogy a háborút

polgárháborúvá kell változtatni, mint ezt Zimmerwaldban meghagyták.

Elhallgatott, zsebóráját himbálta az aranyláncocskán. Szamgin kis ideig várt, aztán megkérdezte:

— És mit mond Toszja?

— Valószínűleg azt, amit gondol. — Dronov óráját mellénye zsebébe, kezét nadrágzsebébe dugta. — Akarod tudni, hogyan bánt velem? Arra sem méltatott, hogy négyszemközt beszéljen velem. A háznépnek így mutatott be: nem egészen rossz ember, de teljesen zavaros. Ez nagyon tetszett a boszorkány fiának, majd megfúlt a kacagástól.

Szaporán pislogott, azon igyekezve, hogy futkározó szemét Szamgin arcára függessze, és halkabban folytatta:

— Úgy hiszem, sajnált engem, én pedig őt. Rongyos a cipője... Gyönyörű a lába, az ujjacskái olyan szabályosak... mindegyik önmagában is díszpéldány. És tetőtől talpig milyen szép, hej, de szép! Ha felcsapna kokottnak, százezreket kereshetne — vonta le a váratlan következtetést, és bizonyára maga is elcsodálkozott rajta, hogyan mondhatott ilyen ocsmányságot. Eltátotta száját. Szamginra pillantott, Klim Ivanovics azonban ráncba vonta szemöldökét és megkérdezte:

— Alina Tyelepnyevára emlékszel? Ő is szép nő...

— Igen. Hol van?

— Nem tudom. Kokott volt, Aumont-nál dolgozott, összeállt egy gazdag... gnómmal, aki aztán agyonlőtte magát...

— Ördög tudja, hogy is van ez — dünnyögte Dronov, miközben erősen simogatta a koponyáját borító megfakult, rőt hajat. — Emlékszem, a dajka egyszer a jámbor asszonyok életéről mesélt, akik elvonultak a világtól, szenvedtek, otthagyták gazdag családjukat, szeretett férjüket, gyermekeiket, azután a rómaiak kínozták őket, vadállatokat uszítottak rájuk...

Klim Ivanovics Szamginnak eszébe jutott az Ábrahám áldozatáról szóló bibliai legenda, amelyet apja mesélt neki, visszaemlékezett arra, amikor magát Don Quijoténak, Dronovot pedig Sancho Panzának képzelte, és oktatóan jegyezte meg:

— Mindig voltak és lesznek olyan emberek, akik, mivel úgy érzik, képtelenek szembeszállni a belső világuk ellen irányuló erőszakkal, maguk mennek sorsuk elé, feláldozzák magukat. Ennek megvan a maga szakkifejezése: mazochizmusnak hívják, és ez teremti a szadistákat, akiknek örömet szerez a mások szenvedése. Nyers átlagban, a szadisták és a mazochisták az emberek két fő típusa.

Elhallgatott, mert érezte, hogy kétértelműen beszélt, és ez a téma eltéríti önmagától. De nyomban megtalálta a megoldást, hogy visszatérjen önmagához:

— Vessük fel a kérdést: ki szenved jobban. Természetesen az, aki erősebben szenved. Byron természetesen mélyebben, erősebben szenvedett, mint a takácsok, akiknek védelmében felszólalt a parlamentben. Ugyanígy Hauptmann is, amikor drámát írt a takácsokról.

Kávéját szürcsölgette, és így folytatta:

— Különbséget kell tenni áldozatkészség és hősiesség között. A római Curtius belevetette magát a Róma városa közepén tátongó szakadékba, ez a hősiesség legdicsőbb tette és egyúttal az öngyilkosság teljesen jogos aktusa. Ugyanis mi sem gátol abban, hogy azt ne véljem: Curtiust az elkerülhetetlen pusztulástól való félelem taszította a szakadékba. De a szakadékba vethette a hiú vágy is, hogy elsőnek haljon meg a rómaiak közül, és a finnyás húzódozás, hogy ne a rabszolgák tömegével együtt pusztuljon el.

— N-na igen — mondta unottan Dronov —, néha nagyon szívesen ugrana az ember valahová . . .

„Semmit sem értettél meg belőle" — gondolta Klim Ivanovics méltatlankodva, és korholón mondta:

— Úgy látszik, te túl sokat ugrálsz és futkosol.

Dronov a kabátját gombolta, és már távozóban mormogta:

— Gyermekkoromban sosem tudtam eleget játszani. Az előkelő csemeték nem vettek be játékaikba. Hát most játszom kedvemre . . .

„Mi az, megsértődött?" — gondolta Szamgin, és nyomban megfeledkezett Dronovról, mint ahogyan az ember megfeledkezik a szolgáról, ha az ügyesen teljesíti kötelességét.

Dronov csupán azokban az órákban létezett számára, amikor elébe járult, és beszámolt sokrétű ügyeiről, arról, hogy mit vásárolt előnyösen, meg hogy túladott egy tétel vásznon vagy könyvpapíron; általában mindig vett, eladott, azonkívül Nogajcevval együtt egy kis színházat is berendezett valamilyen sötét pinceodúban, „szatíra és humor" cégér alatt; Szamgin benézett a színházba, s meggyőződött róla, hogy a humort csupán egy közjegyző furcsa esete képviseli, aki a felesége szeme láttára női nadrágocskára bukkant aktatáskájában. A színház alig egyhónapos fennállás után zenés kávéházzá alakult át.

Szamgin megkérdezte Dronovtól:

— Mi az, veszítettél rajta?

— Nem, Nogajcev veszített. Már nem először veszít. Ostoba és mohó; legszívesebben tönkretenném, hogy villamoskalauznak vagy postásnak menjen az ebadta. Ki nem állhatom a tolsztojánusokat.

Dronov erélyesen, undorral megrázta fejét, azután megkérdezte:

— Neked nem kell pénz?

— Minek?

— Csak úgy. Sok gyűlt össze nálam. Hamarosan sok pénz lesz, ki akarnak bocsátani egymilliárdot vagy kettőt...

Pénzre nem volt szüksége Klim Szamginnak, de nagyon becsülte Dronovot mint tájékoztatót. Ivan borzasan, álmosan, gyulladásos szemmel állított be reggelente, és mesélt:

— A progresszív tömb vezérei palotaforradalomról tárgyalnak a „feketeszázasok"-kal és a „szövetségiek"-kel, mást akarnak Miklós cár helyébe ültetni. Az ellenségekből barátok lesznek! Te hogyan vélekedsz erről?

— Nem hiszek benne — jelentette ki Szamgin, a legegyszerűbb választ szemelve ki; de tudta, hogy minden hír, amelyet Dronov hoz, rendszerint igaz: Protopopov belügyminiszternek Németország képviselőivel a különbékéről folytatott tárgyalásait Ivan még azelőtt újságolta, hogy a Duma és a sajtó szellőztetni kezdte.

— Honnan tudsz te minderről? — kérdezte Szamgin. A

vendég felvonta vállát, majdnem az elálló füléig, s hanyagul mondta.

— A hölgyek. Keveset értenek, de mindenről tudnak.

Klim Ivanovics Szamgin élete eléggé unalmasan folyt, de minden nappal egyre határozottabban érezte, hogy hamarosan feltárul előtte egy másik élet széles lehetősége, egy másik életé, amely méltóbb hozzá, e páratlanul eredeti emberhez.

Az élelmiszerhiány már-már katasztrofális jelleget öltött a városban, és ez lázítóan hatott a munkásságra; januárban azonban letartóztatták a „Központi Hadiipari Bizottság" intézőcsoportját, február 6-án pedig megjelent a bolsevik párt petrográdi bizottságának kiáltványa, amely sztrájkra szólított fel, és tüntetést hirdetett 10-ére, a Duma szociáldemokrata frakciójának tagjai ellen hozott ítélet évfordulójára, a kiáltványnak azonban nem volt sikere.

„Minden megy a maga rendjén, működik a történelem logikája, emezt rombolja, amazt erősíti" — gondolta Klim Szamgin.

Február 14-én, az Állami Duma megnyitásának napján azonban munkássztrájkok törtek ki, tíz nap múlva pedig általános sztrájk robbant ki, és a város utcáin, akár a tavaszi vizek, viharosan hömpölyögtek a forradalmi tüntetők.

Klim Ivanovics Szamgin bátran várt és figyelt. Nem óhajtotta, hogy a tüntetők sötét hullámai rázúduljanak, beszívják sűrű tömegükbe, s inkább csak messziről, az utcasarkok mögül figyelt. Nem volt értelme összeolvadni ezzel a fenyegetően bömbölő emberáradattal; nagyon jól emlékezett rá, milyen a munkások alakja és arca, elég sok tüntetést látott már Moszkvában, itt is látott január 9-én, azon a vasárnapon, amelyet „véres"-nek neveztek el.

Elnézte, amint tovahömpölyög mellette a sokszemű házfalak kőcsatornájába szorított, véget nem érő, szokatlanul tömör, szürke, bozontos tömeg; férfiak, nők, kamaszok vonultak, és ütemesen szállt az ének:

Fel, fel, ti rabjai a földnek
Fel, fel, te éhes proletár . . .

— Kenyeret! Kenyeret! — kiáltoztak harsányan a magas női hangok. Az emberek néha meglassították lépteiket, sőt egy helyben topogtak, ha valamilyen akadályt kellett legyőzniük, amely útjukban állt, éles füttyszó, kiáltás hangzott:

— Mi az? Le vele! Elvtársak, bátran!

Ez a harc lesz a végső,
Csak összefogni hát . . .

A kórus hatalmas volt, szüntelenül szállt az ének. Szamgin megállapította, hogy a tüntetők talán most először énekelnek ilyen ütemesen, egységesen, s először tárul fel előttük ily rettenthetetlen nyíltsággal a munkáshimnusz zord értelme. 1905. január 9-én nem énekeltek. Valószínűleg nem is tudtak így énekelni. De az sem lehetetlen, hogy megismétlődik az a vasárnap . . . Nincs kizárva. A menet testéről darabkák, emberi alakok szakadtak le, váltak el, zavartan mosolyogva vagy komoran ráncba vont homlokkal haladtak el Szamgin mellett, de tucatjával siettek az emberek velük szemközt, és olvadtak bele a tömegbe.

Szamgin a homályos ablaküvegre pillantott, de nem látott mögöttük semmit, a kékes ködön és a benne gomolygó alaktalan foltokon kívül. A tömeg végül eltűnt, és látni lehetett, milyen simára taposta a havat a kocsiúton.

„Új seprű jól seper" — emlékezett Szamgin, miközben hazafelé tartott, és szabadjára eresztette gondolatait, amelyeknek naivságával maga is tisztában volt.

„Sokkal több olyan ember van, aki zavarja az életet, mint aki nélkülözhetetlen és kellemes számomra. Gondolatainknak könnyen irányt lehet szabni, de nehéz megfelelő környezetet teremteni embertársainkból."

Odahaza a cselédlány ünnepi arccal fogadta. Erősen meghízott, édeskésen mosolygott, élénkpiros ajka duzzadt volt,

szemében kiapadhatatlan öröm fénylett. Nagyon ellenszenves teremtés, egyre bizalmasabb lett, Klim Ivanovics azonban megtűrte, mivel jó munkaerő volt: elég jól és olcsón főzött, szigorú rendben tartotta a szobákat. Olykor megkérdezte a lánytól:

— Minek örül úgy?

— Nagyon érdekes manapság, Klim Ivanovics.

— Mi érdekes? A háború?

— A háborúnak hamarosan vége lesz.

— De ki vet véget neki?

— A munkások és a parasztok nem akarnak tovább harcolni.

— Vagy úgy? És ki engedi meg nekik, hogy véget vessenek a háborúnak?

— Hát ők saját maguk.

— Ah, vagy úgy...

Céltalan volt beszélgetni vele. Szamgin tudta ezt, de ez a „lét öröme" egyre jobban bosszantotta. És amikor a február 27-ike előtti napon hazatért az utcáról, hogy megebédeljen, nem állta meg, hogy meg ne kérdezze:

— Nos, mit szól hozzá?

— Elkezdődött a forradalom, Klim Ivanovics — mondta a lány, de miután nyelve csücskével végignyalta ajkát, megkérdezte: — Valóban?

— Lehetséges. De nem kevésbé lehetséges az is, ami ezerkilencszázötben történt, január kilencedikén. Tudja, mi volt akkor?

— Igen, olvastak róla nekünk.

— Mit olvastak? Ki és hol?

— Lent az ebédlőben, Arkasa, egy fiatalember, aki a lapokat szokta magyarázni...

— Hozza az ebédet — szólt szigorúan Szamgin.

Jól emlékezett Moszkva 1905-ös élményeire, s február 27-ikén nem ment ki az utcára. Egymagában álldogált a leégő sztearin gyertya szánalmas fényecskéjétől megvilágított, fűtetlen szobában, az ablak előtt, és kibámult a késő este sötétjébe, mely két helyen vészesen, vörösen izzott a tüzek

pírjától, és mintha olvadozott volna; a pír növekedett, szétfolyt, s azzal fenyegetett, hogy izzóra hevíti a város egész levegőjét. Valahol messze, ráérősen rakéták tarka, tüzes gömböcskéi kúsztak felfelé, s hasonló lassúsággal ereszkedtek alá a háztetőkre.

A vidám lány reggel elkészítette a kávét, majd eltűnt. Szamgin egész nap szardíniával és sajttal táplálkozott, megevett mindent, amit a konyhában talált, éhes volt és dühös. A konyhára ráboruló szokatlan sötétség fokozta az elhagyatottság érzetét; a sötétség remegett, mintha ki akarná oltani a gyertya fényét, amely különben is alig negyedórára futotta. „Menjetek a pokolba . . ."

A sötétbe belehasító világítórakétákat közönséges, de vészjósló jelenségnek tartotta. Úgy vélte, lövéseket hall, de lehet, hogy csupán ajtók csapódtak. Az utcán két teherautó haladt végig nagy robajjal, és megremegtette az ablakkereteket; az elülső nyilván vassal volt megrakva, a másodikban pedig mintegy húsz ember állt, néhányan puskával, homályosan megvillantak a szuronyok.

„Kit tartóztatnak le?" — tűnődött Klim Ivanovics; már régen levette a szemüvegét, de még egyre dörzsölgette a szarvasbőrrel; feszülten figyelt, és nem értette, miért nem hallani lövéseket.

Meglehetősen rosszkedvű volt: előző este alaposan összeveszett Jelenával. Az az illető ugyanis, akit Dronov ajánlott, a római birodalom korából való aranypénzeket adott el az asszonynak, a pénzdarabokról azonban kiderült, hogy mai utánzatok, a valódiságukat és régiségüket igazoló bizonyítványról pedig, hogy hamis; az egyik antik serleg pedig nem volt aranyból, hanem csak aranyozott. Jelena topogott, hisztérikusan kiabált, s azt hajtogatta, hogy Dronov összejátszott az eladóval.

— Szélhámos képe van annak a maga barátjának! — kiabált, és azt követelte, hogy Szamgin citálja bíróság elé Dronovot. Olyan dühösen kifakadt, hogy Szamgin megijedt:

„Ha ez a nő bíróság elé viszi a dolgot, nem kerülöm el, hogy bele ne keveredjem" — állapította meg, és csítítani

kezdte Jelenát; ez azonban erre egy csomó sértést vágott a fejéhez, úgyhogy Szamgin is megneheztelt, alaposan lehordta és eltávozott.

Amikor sebes kopogás hallatszott az ajtón, Szamgin nem tudta mindjárt rászánni magát, hogy kimenjen az előszobába; felvette a gyertyatartót, tenyerével óvta a reszkető lángocskát, várta, hogy még egyszer kopogjanak, közben arra gondolt, hogy ő nem adott okot a letartóztatásra, és valószínűleg Dronov kopog — ki más kereshetné? Így is volt: a dülledt pocakú, alaktalanul elhízott Dronov lépett be.

— Mi az, aludtál? — kérdezte rekedten, lihegett, köhögött, kigombolta télikabátját, majd nehéz csomagot tett le lábához, zacskókat huzigált elő zsebeiből, és Szamgin kezébe dugdosta. — Ennivaló — magyarázta, miközben felakasztotta kabátját. — Ez a tenyeres-talpas ostoba leányzód mesélte, hogy betevő falatod sincsen.

— Mi történik a városban? — kérdezte dühösen Szamgin.

— Forradalom történik! — felelte Ivan; zsebkendőjével letörülte arcáról az izzadságot, és egy ujjal belebökött bal orcájába.

— A Pál-ezred, és hír szerint, a helyőrség más ezredei is a nép oldalára álltak, vagyis a Dumához. A nép pedig cselekszik; feldúlták a rendőrőrszobákat, ég a kerületi bíróság, a Litván palota szintén, minisztereket tartóztatnak le, tábornokokat.

Szamgin a szoba közepén állt, hallgatta és nem hitte, Dronov pedig tenyerével arcát simogatta, és ráérősen magyarázta:

— Zűrzavar és fejetlenség. Puskás emberek állítottak be hozzám, és azt kérdik: „Maga Golombijevszkij tábornok?" Azt hiszem, ilyen nincs is a világon.

— Rendőrök, csendőrök? — érdeklődött Szamgin, szakállát csipkedve; ráeszmélt, hogy a Jelenával lezajlott botrány már a múlté.

— Ördögöt rendőrök! A rendőrök elbújtak. Azt mondják, állítólag a padláson lapulnak, géppuskával fognak tüzelni... Mi az, rosszul vagy?

— A fejem...

— Nos, a feje mindenkinek... kóválygyog. Én is, pajtás... Nálad szeretnék aludni, mert, tudod...

Tenyerével a térdére sújtott, és elkeseredetten mondta:

— Mi tűrés-tagadás, bizony megijedtem. Beállít hozzám öt ember: két egyetemista, egy katona, még valaki, meg egy revolveres nőszemély... Én mondtam nekik valami tréfásat, mire a nő: zutty bele a pofámba!

Szamgin leült; érezte, hogy nem az történik, amire várt. Dronov megjelenésével hidegebb lett a szobában, odakint pedig sötétebb.

— A miniszterek letartóztatása, ez érthető. De miért tartóztatják le a tábornokokat, ha a csapatok... Mit jelent, hogy a nép oldalán? A katonaság elismerte a Duma hatalmát, így van?

Dronov a vállára hajtotta fejét, fél szemével Klimre pillantott; a másikat csaknem eltakarta a daganat.

— Holnap mindent megtudunk — jelentette ki. — Vigyázz, leég a gyertya, adj egy másikat...

Kibontotta a csomagokat, kenyeret, kolbászt, füstölt halat rakott az asztalra, megkerestette Szamginnal a dugóhúzót, kinyitotta az üvegeket, s közben szüntelenül beszélt:

— Általában jóindulatú a hangulat, az emberek ugyan éhesek, de szabadon lélegeznek, szívesen nevetnek, zord arcokat nem látni, a többség sürög-forog. Egyáltalán... elég hirtelenül kezdték. A szónokok mindenütt azt bizonygatják, hogy „a haza veszélyben van", meg „egységben az erő", sőt még azt is kiabálják: „le a cárral!" Sebesült katonák is felszólalnak: a háború ellen beszélnek, s roppant lázítóan. Roppantul.

Szamgin megpróbálta a gyertyatartóba illeszteni a gyertyát, de nem sikerült: a gyertyatartó erősen át volt melegedve, a gyertya olvadozott, csepegett. Dronov segített neki, egymást akadályozva, hosszasan és némán igazgatták a gyertyát, majd Dronov így szólt:

— Nos, üljünk vacsorához. Reggel óta nem ettem.

Azután megint némán itták a konyakot,ették a sonkát,

szardíniát, marénát. Szamgin kortyolt a borból és kijelentette:

— Ismerős ez a bor.

— A cári pincékből való — mormogta Dronov. — A te hölgyed ismertetett össze e kellemes cikk árusnőjével.

— Te vetted az aranyat neki?

— Miért vettem volna én? Elküldtem egy régiségkereskedőt.

— Becsapta Jelenát — közölte Szamgin. Dronov ezen nem csodálkozott:

— Nos, és aztán? Azért kereskedő, hogy lopjon...

Dronov abbahagyta az evést, eltolta a tányérját, és felhajtott egy nagy pohár konyakot.

— Nos hát, megértük a forradalmat — mondta kellemetlenül hangosan, olyan hangosan, hogy még hátra is nézett, mintha nem hinné, hogy ezt ő mondta. — Nekem a forradalom nem szükséges, de természetesen az ujjam sem mozdítom ellene. Viszont úgy hozta a sors, hogy a forradalomnak talán az első pofonja az én képemen csattant. Nem olyan ajándék, amellyel büszkélkedni szoktak... Tudod, Klim Ivanovics, amikor elmentek ezek a... tábornokvadászok, amikor elmentek, én nagyon... pocsékul éreztem magam. Ostoba ez az élet. Te az első emeleten éltél, én az alagsorban, a konyhában. Ti, előkelő gyerekek ocsmányul viselkedtetek velem. Mintha néger, zsidó vagy kínai lettem volna...

Klim Szamgin emlékezete felvillantotta Tagilszkijnak a harmadik generációs értelmiségről tett megállapítását, majd a párizsi élet leírását, ahogyan ő megfigyelte a második emelet magasságából. Elmosolyodott, s hogy elrejtse mosolyát Dronov szeme elől, lehajtotta fejét, levette pápaszemét, és törülgetni kezdte üvegeit.

— Csupán egy ember majdnem félszáz esztendőnyi élet alatt, egyedül Toszja...

„Mesélhetnék neki Marináról — gondolta Szamgin, s nem figyelt Dronovra. — Lehetséges ugyan, hogy Marina is bolsevik volna. Mint sok más ember, aki nem vert gyökeret az

életben, nem foglal el benne szigorúan meghatározott helyet."

Ivan Dronov pedig panaszkodott, s már világosan látszott, hogy fejébe száll a szesz.

— Dunajev, a barátom, nyomdai tördelő, folyton unszolt: „Hagyjon fel ezzel a hercehurcával, olvasson, tanuljon, foglalkozzon a munkásosztály ügyével, a mi bolsevik ügyünkkel."

— És nem csábított el? — kérdezte Szamgin, csak azért, hogy mondjon valamit.

— Nem csábított el, nem! De te elkanyarodtál... Miért?

— Várj csak — kérte vendégét Szamgin, felállt és az ablakhoz ment.

Már éjfél felé járt az idő, és ebben az órában rendszerint háborítatlan, szinte vidéki némaság honolt az utcán, amely még nappal is csendes volt. Ezen az éjszakán azonban a kettős ablaküvegen keresztül csaknem szüntelen mozgás fojtott, lágy zaja áradt be, csoportok vonultak, autó dudált, tűzoltókocsi haladt. Szamgint a szokatlanul súlyos moraj szólította az ablakhoz: vékony hangon feljajdultak az üvegek, sőt még az edény is csörömpölni kezdett a pohárszékben.

Szamgin látta, hogy két kocka alakú szörny mozog lassan az úttesten, fegyveres emberek szakadozott gyűrűje veszi körül, szuronyok hullámzanak, hasítják, szaggatják a sötétséget.

„Páncélkocsik" — állapította meg rögtön.

— Páncélkocsik vonulnak — szólt érces hangon, és érezte, hogy különös öröm fűti.

— Mit gondolsz, tüzelni fognak? — dünnyögte Dronov álmosan. — Nem fognak, megunták...

A páncélkocsik elmentek. Dronov szétterült a karosszékben, és ezt mormogta:

— Semmi sem lesz. Ivan Dronovnak a pofájába sóztak, és kész!

Szamgin rápillantott, s ezt gondolta:

„Iszákos lesz."

Átment a hálószobába, hozott egy párnát, a díványra hajította, és így szólt:

— Feküdj le.

— Lehet. Ezt lehet.

Dronov felállt, a díványhoz lépett, előrenyújtotta két kezét, akár a vak; úgy vetette magát a díványra, mint a vízbe, lefeküdt és feldünnyögött:

Ó, sírgödör, megásott mély verem . . .
Magány az élet, nincs ott értelem . . .

— Ki írta ezt a verset, Szamgin?

— Nyikityin.

— Az ördögbe is. Hogy te mindent tudsz. Mindent.

Elaludt. Klim Ivanovics Szamgin szintén mámorosnak érezte magát a jóllakottságtól, a bortól, az eseményektől. Cigarettára gyújtott, egy ideig az ablaknál álldogált, s lenézett a sötétségbe, ahol durván megformált emberi figurák úsztak tova, sebesen és zajtalanul, akár a halak, és csupán azért tűntek fel, mert sötétebbek voltak a sötétségnél.

„Tehát forradalom. A második az életemben."

Elhatározta, hogy holnap reggel kimegy, és megnézi a forradalmat, s meghatározza a maga helyét benne.

Reggel, miután elkészítették a kávét, elpusztították az élelem maradványait, kimentek az utcára. Hideg volt, szél süvített, és szórta az apró, száraz havat; egy-két percig hevesen sürgött, fújt, s aztán elhalt, mintha megértené, hogy már késő havat hinteni.

Szamgin Dronov előtt ment, és figyelmesen nézelődött, valami szokatlan, de azért már ismerős jelenséget igyekezett felfedni, Dronov a segítségére sietett.

— Észreveszed, milyen szegény lett a város?

— Igen — helyeselt Szamgin, és eszébe jutott: ugyanígy volt Moszkvában is, az 1905-ös esztendő végén; eltűntek a hivatalnokok, konflisok, gimnazisták, rendőrök, eltűntek a tekintélyes, rendesen öltözött emberek, az utcákat a szürke nép csúfította el; ott azonban nehéz volt megérteni, merre

tart a zegzugos utcákon, itt pedig teljesen világos, hogy a többség egy irányban halad, sebesen és magabiztosan. Sötét arcú munkások, fegyvertelen katonák, csapzott nők sietnek, a takarosabban öltözött emberek nem mennek olyan gyorsan, nem ritkán kisebb katonai alakulatok vonulnak, puskásan, de tisztek nélkül: katonákkal és munkásokkal teli teherautók gördülnek lomhán. Vörös szalagcsokrok villannak fel a melleken, karszalagok a kabátok ujjain.

— Hé, hé, Knyazev — kiáltott fel Dronov, és egy kerékpáros után iramodott, aki dús szakállát bal vállán hordozta; Szamgin egy percig várt Ivanra, azután továbbment.

Hatalmas lovas kocsi haladt el, ügyesen feltornyozott hajlított székekkel, a szalmával összekötözött bútordarabok majdnem az első emelet magasságáig nyúltak; a kövér, sárga ló és a piros képű fuvaros nevetségesen kicsinek hatott a szekérhez képest; a kocsi mellett egy diák lépdelt, kigombolt télikabátban, tarkójára tolt sapkában, hadonászott és kiabált:

— Gondold csak el: a nép...

— Mi a magunk részével törődünk... — zúgta a kocsis basszusban, mint egy diakónus. — Tárgyalj a gazdámmal, ő aztán megfejti minden találós kérdésedet. Még a népről is hazudik neked.

A fuvaros boldogan felkacagott, Klim Ivanovics pedig meglassította lépteit, mivel hallani akarta, mit mond még a kocsis. A járdán azonban mintegy tíz ember sereglett össze egy fegyverkereskedés kirakata előtt: az üzletből zömök, borotvált arcú férfi lépett ki — hódprémes sapkát és szőrmével szegélyezett télikabátot viselt — meglendítette karját, és hangosan így szólt:

— A fogászra! — majd elsütötte revolverét.

A kapualjban lógó zománcozott fehér cégtábláról eltűnt az *a* betű, a lövész öntelt mosollyal pillantott a nézőközönségre, s valaki megdicsérte: — Jól céloz!

Egy olajfoltos, vastag kabátot viselő, nagy bajuszos ember pedig kinyújtotta a kezét s kérte:

— Engedje, hogy megnézzem!

Megnézte, aztán kijelentette:

— Colt! — és kabátja zsebébe dugta a fegyvert s odábbállt.

— Hová viszi? — üvöltött a mesterlövész, s a rabló után akart iramodni, de ketten is elébe álltak, az egyik arcát, a másik hátát fordította feléje.

— Látták? — kérdezte mérgesen.

— Minek magának ez a játékszer? — kérdezte békésen az egyik fiatal legény; az pedig, aki háttal állt, elkiáltotta magát:

— Gorgyejev, gyere vissza!

Majd a mesterlövészhez fordult:

— Menjen az útjára, uram, nincs itt semmi keresnivalója. Hát maga mit akar? — kérdezte Szamgintól, miközben végigmérte kék szeme pillantásával. — Az üzlet nincs nyitva, távozzanak.

Szamgin engedelmesen, készséggel továbbment, de a mesterlövész nyomban utolérte, és magyarázni kezdett:

— Semmit sem értek az egészből! Kik ezek? Ördög tudja!

Átmentek az utca túlsó oldalára; Szamgin hátrapillantott: az üzlet elé teherautó gördült, és a kirakat előtt álldogáló emberek ládákat hordtak ki.

— Rablás fényes nappal — mormogta a mesterlövész. Szamgin hallgatott, nem volt szüksége beszélgető partnerre. A másik megértette, és a következő sarokhoz érve, gúnyosan megjegyezte:

— Maga, úgy látszik, szintén... közéjük tartozik...

Majd eltűnt a sarkon.

A Taurisz kert közelében az emberek nem sűrű, de csaknem egységes tömegben vonultak; a Lityejnij proszpekten, a híd táján vagy talán azon túl, és a Viborgi külvárosban néhány puskalövés csattant; leégett a kerületi bíróság, csak a puszta falak maradtak meg, de a hatalmas épületváz belsejében még mohón ropogott a tűz, és emésztette a fát, olykor nehéz sóhajtás tört fel belőle, s ilyenkor apró lángnyelvecskék váltak le és reszketve felröppentek a levegőbe, akár a pillangó vagy a virág, s hamarosan sötétszürke papírhamuvá változtak. A tűzzel szemközt vagy félszázan sereg-

lettek össze a járdán; majdnem mind éltesebb korúak, sok volt közöttük az öregember; gyönyörködtek a tűz játékában, s közben egykedvűen beszélgettek, mint a tapasztalt nézők, akik már semmin sem csodálkoznak.

— A rablók gyújtották fel.

— Hát persze.

— A Litván palotát is ők.

— Hát ki más?! A rendőrőrszobák szintén az ő művük!

— A politikai foglyok is bizonyára benne voltak...

— Az ő szemükben szálka a csendőrség.

— A rendőrség...

— Azt nem gyújtották fel.

— Majd felgyújtják.

Szamgin bekanyarodott a Szergijevszkaja utcára, és meglassította lépteit. Ebben az utcában nemrégiben még sebesült, sérült katonák oktatták az újoncokat, és szorgalmasan kiáltoztak:

— Vigyázz!

A Taurisz kert kerítése mentén mintegy húszfőnyi csoport vonult; közepén, három katona kíséretében, két ember haladt: az egyik hajadonfőtt, magas termetű, magas homlokú, kopasz, csapzott szakálla rézvörösen csillogott, széles arca vérfoltos, szeme lehunyva, s leszegett fejjel ment; mellette egy szintén jól megtermett férfi sántikált, dülöngélt, sapkája szemöldökére húzva, fekete bekecs és nemezcsizma volt rajta. Némán, komolyan haladtak, mint a temetésen, hátul pedig, mintha kísérné az egész menetet, egy apró emberke lépdelt kétcsöves puskával a vállán; vastag, gyűrött átmeneti kabátját széles vörös öv szorította össze, nagy szemű arcocskája, melyet nem sűrű, de szabályosan nyírt szakáll keretezett, egészen eltűnt a füles szőrmesapka alatt. Szamgin megkérdezte: kit tartóztattak le és miért.

— A magasabb csendőr, a másik nem tudni, kicsoda. Azért fogták le őket, mert lőttek a népre — mondta a kis ember; igyekezett lépést tartani Szamginnal, s magyarázóan tette hozzá: — Ez a módszer már a katonaságnak is tilos, hogy a saját embereikre lőjenek...

— De hová viszik őket?

— Az Állami Dumába, számadásra. Bizonyára tudja, az uralkodó felhatalmazta a Dumát arra, hogy rendet teremtsen, egyszóval ott folyik össze... minden jó és rossz, ahogyan én látom.

Szamgin az arcába pillantott: a szúrós szemű, hegyes orrú, csontos arcot kellemesen meglágyította néhány vidámráncocska.

— Maga vadász? — kérdezte Szamgin. A rokonszenves emberke már lépést tartott vele, s könnyedén meg-meglökte a könyökével.

— Nem, van nekem mesterségem, kárpitos és lakberendező vagyok. Fjodor Prahov a nevem, nem cseng ismeretlenül. A vadászat nem mesterség, csak mulatság.

Klim Ivanovics Szamgin általában nem rokonszenvezett az emberekkel, de tetszettek neki a Mitrofanov-fajta, egészséges észjárású egyének; úgy vélte, ezek teljesen megfelelnek Kljucsevszkij történész jellemzésének a nagyorosz típusról. Gyönyörűséggel hallgatta bőbeszédű útitársát, az pedig oktatóan és könnyedén beszélt, mintha olyasmit mondana el, amit már régen átgondolt.

— A vadászat állati, pusztító munka. A róka irtja a fajdkakast és egyéb madarat, a farkas a bárányt, borjút, és kárt okoz nekünk. Nos, erre az ember, mivel félti önmagát, kénytelen irtani a farkast, hát így értem én ezt...

A Taurisz palota kerítésének kapuja előtt a tömeg elszakította Szamgint útitársától, háttal nekiszorította a kapu kőoszlopának, azután betaszította a bejáraton, s egy sarokba sodorta, ahol tágasabb volt. Szamgin kifújta magát, meggyőződött kabátgombjainak épségéről, majd körülpillantott, és megállapította, hogy a kerítésen belül a tömeg nem olyan sűrű, mint odakint: a falakhoz lapul, és szabad teret hagy a palota bejárata előtt, az utcáról azonban az emberek mégsem jönnek be a kertbe, mintha valamilyen láthatatlan akadály állaná útjukat.

„Tegnap még milyen néptelenek és csendesek voltak az utcák."

Emberek vették körül, javarészt rendesen öltözött férfiak és nők; háta mögött egy kőfokon kövérkés, kék szemű hölgy állt, fehér szőrmesapka volt rajta, s a karakülprém alól fekete hajfürtök csüngtek alá rózsaszín homlokára; Klim Ivanovics mellett magas, fekete szemöldökű öregember állt, zöld zsinórral szegélyezett szürke zekét és különös alakú kalapot viselt, szakálla szürkén göndörödött. Előrefurakodott egy szilszkinsapkás, magas, kerek képű, piros arcú férfi, aranyszőke vidám bajuszkája volt, és sziszegve mondta a hölgynek:

— Teljesen hiteles: Sidlovszkij, Singarjov, Sulgin, persze Miljukov, Lvov és a te nagybácsid. Ez a progresszív tömb vezetősége. Elhatározták, küzdeni fognak a hatalom ellen, és mindent megtesznek, hogy a hadsereg nyugodtan harcolhasson.

— Nyugodtan harcolni, ez lehetetlenség! — jegyezte meg valaki.

— Pardon! Úgy mondták: hogy a hadsereg nyugodtan láthassa el feladatát a fronton, a munkások pedig nyugodtan szállíthassák a töltényeket.

— És mivel élelmezik őket? — kérdezte Szamgin apró, sárga arcú szomszédja.

— A Duma magára vállalja a harcot.

— De mivel élelmezik a katonákat? — kérdezte a sárgaarcú hangosabban, makacsul; a zsinórokkal kivarrott zekéjű ember ekkor lehajolt, s odasúgott valamit.

— Nekem egyre megy, kicsoda, ma nem számít az ilyesmi — jelentette ki a sárgaarcú; levette sapkáját, és meglóbálta tar feje fölött.

A vidám bajuszos férfit többen hallgatták, és az így beszélt:

— Miljukov... igen okosan...

— Miljukov nem katona, hanem szanitéc, de még annak is csak...

— Az kell, hogy az ország csendben legyen, beszélni helyette mi fogunk, a Duma. Az imént kezdődött meg a pártfrakciók vezetőinek ülése, Rodzjanko elnökletével...

A bajuszos piros képe elhalványult, s odafordult a kopaszhoz:

— Ide hallgasson, mi az ördögöt akar maga tulajdonképpen?

— Menjünk, menjünk — mondta sietve a hölgy, és leugrott a földre; erősen meglökte Szamgint, és nem is mentegetőzött, kabátja ujjánál fogva ráncigálta a bajuszos férfit, és a palota bejárata felé vonszolta.

— Kik ezek? — kérdezte Szamgin a zsinóros öregembert, az tiszteletet parancsolóan felelte:

— Urak. Ő kegyelm... — az öreg nem tudta befejezni a szót: halk, csodálkozó fütty tört elő foga között. Rekedt, medveszerű hörgéssel, teherautó kanyarodott be az udvarra, a vezető mögött bepólyált fejű katona ült, sapkája jobb fülére csúszva, mellette egy egyetemista; a kocsiban két munkás puskával a kezében, egy civil szemébe húzott kalapban, valamint egy ősz szakállú, kövér tábornok s még egy egyetemista. Az utcán fokozódott a zsivaj, még hurráztak is, a kerítésen belül pedig csendesebb lett.

— Mit jelentsen ez? — kérdezte halkan Szamgintól a szürke öregember.

— Letartóztatottak — felelte Klim Ivanovics bizonytalanul; elnézte, amint a munkások leteszik a civil ruhás embert, majd hozzátette: — A civil, azt hiszem, az igazságügyminiszter...

— De ki... rendelkezik?

— A Duma — mondta hangosan a sárgaarcú. — Be akarták zárni, és lám...

Szamgin figyelt. A miniszter könnyű volt, mintha belül üres volna: gyorsan megragadta az egyetemista feléje nyújtott kezét, és maga ugrott le a földre, majd ugyanolyan gyorsan felsietett a lépcsőn, s eltűnt az oszlop mögött; a tábornokkal viszont sokáig vesződtek, kerek volt, akár a hordó, és hangosan nyögött az autó szélén üldögélve, óvatosan leeresztette vörös lampaszos lábát, felrántotta, lelógatta a másikat, végül az egyik munkás rákiáltott:

— Ugorjon már bátran! Hisz nem a tengerbe ugrik...

Szamgin mellett hirtelen felbukkant Dronov, és szinte habogva, krákogva, fojtott hangon mesélte:

— Jön a tömeg... jó húszezren... talán többen is, bizisten! Becsületszavamra. Munkások. Katonák, zeneszóval. Tengerészek... Itt-ott már lövöldöznek is, szentigaz! A tetőkről...

Világosan látszott, Dronov megijedt, még a válla is remegett, forgatta a fejét, az embereket vizsgálta, mintha ismerőst keresne és feldünnyögött:

— Ez a... Markov-Valjaj, a címeres ökör, állítólag géppuskás ezredet hozat Oranienbaumból. Ide hallgass, ki itt az erő?

— Ez az, amit én sem értek — avatkozott közbe a zöld zsinóros öregember.

— Be kell menni a palotába — mondta Szamgin.

Dronov nyomban ráállt.

— Helyes! Ott mégis, abban az esetben, ha...

Szamgin előtt indult el, fesztelenül szétlökdöste az embereket, a bejáratnál azonban megállította őket egy tiszt: közölte, hogy ő a Dumát védelmező őrség parancsnoka, és nem engedte be a palotába Szamginékat. Mégis ott maradtak az előcsarnok bejárata előtt, az oszlopsor alatt, s innen a magasból kényelmesen szemmel lehetett tartani az odalent zúgó forradalmat. Egy magas öregember bukkant fel mellettük:

— Ha őrség van, akkor van hatalom is — mondta megnyugtató hangon. Dronov rásandított és megkérdezte:

— Vadász?

— Igenis. Huszonnyolc évig szolgáltam Mecklenburg-Sztrelickij herceg őfenségét és más urakat.

Szemlátomást örült, hogy figyelemre méltatják, és Dronov feje fölé hajolva, sorolni kezdte:

— Kapnyiszt gróf vagy például Mihail Vlagyimirovics Rodzjanko...

Hirtelen valahol a közelben egy fúvószenekar rázendített a „Marseillaise"-re, a kerítésen belül és kívül egyaránt mozgolódni kezdtek az emberek, mintha a föld rengene a lábuk

alatt, s egy hisztérikus, örvendező vagy kétségbeesett kiáltás harsant:

— Jönnek a katonák!

Szamgin olyasmit érzett, mintha mellen taszítaná valaki, és hirtelen meginganának a kőkockák a lába alatt, ez annyira kellemetlen volt, hogy igyekezett fizikai magyarázatot találni a szégyenletes, kishitű érzésre, s rászólt Dronovra:

— Lassabban, ne lökdöss!

— Nem én lökdöslek — mormogta Dronov; alkoholmámortól gyűrt arca megnyúlt, száját kissé kitátotta, álla remegett. Szamgin észrevette, és ezt gondolta:

„Bizonyára ő sem tartja lehetetlennek, hogy megismétlődjék január 9-ike."

Az utcán sebesen szétvált a tömeg: a többség meglehetősen bizonytalan hurrázás kíséretében a zene felé indult, a többi pedig gyorsan jobb felé vette útját, távolodott a palotától; a kerítésen belül pedig az emberek az épület falához lapultak, és a palota előtt szabadon hagytak egy kis térséget, melyet szürke porrá széttaposott hó borított.

Klim Ivanovics Szamgin a homlokát ráncolta, és arra gondolt, hogy ezt a kis helyet szinte szándékosan azért hagyták szabadon, hogy ő láthassa, amint némán, gondterhesen, kettes-hármas sorokban felvonulnak az emberek, akikről kétségtelenül meg lehetett állapítani, hogy munkások. A felső lépcsőfokon a tiszt megállította őket, a katonák keresztbe tett szuronnyal elállták az utat; a munkások azonban kijelentették, hogy a gyárak küldöttei, mire a tiszt fázósan felvonta a vállát, és beengedte őket. Egyre hangosabban harsogott Franciaország himnuszának dallama, a levegőben zsörtölődő moraj úszott, és szinte gunyoros-feleslegesen peregtek a vadász szavai:

— Az igazi urat a szagáról ismerni meg, olyan meleg szaga van, a kutya megérzi... Az urak a sok száz év alatt eltanulták őseiktől a tudományt, hogy megértsék a dolgok okát, és eljutottak a megértéshez, és most az uralkodó nekik adta a Dumát, de a méltatlan nép tolakodott be oda.

A vadász göndör szakálla valamikor ugyanolyan fekete

lehetett, akárcsak sűrű szemöldöke, de elszíntelenítette a dér, mintha nagy szemű sóval hintették volna be; hangja erősen, bádogszerűen kongott, és az egész fakószürke figura úgy hatott, mintha ónból öntötték volna.

Némán hallgatta vagy hat ember, az egyik, aki feltűrt gallérú, szőrmebélésű télikabátot és hódprémes sapkát viselt, s nyaka vörösen duzzadt, kesztyűs kezével megsimogatta bajuszát, és sóhajtva mondta:

— Eh, öregem, elkéstél te...

— Hát szomorú is, bizony... Egyetemisták letartóztatnak egy tábornokot, lehetséges ilyesmi?

Szamgin hallgatta a vadászt, s ezt gondolta:

„A józan ész hangjához hasonlít."

A kerítésen túl szokatlanul szoros rendben haladó tömeg tűnt fel: az első sor közepén széles vállú, fekete bajuszos, magas férfi lépkedett, vörös zászlót vitt, hajadonfőtt volt, bekecsének jobb ujja leszakadt. Igen erős lehetett: a zászlórúd vastag és hosszú volt, két ember magasságú, a lobogó — bársonyból, a férfi azonban olyan könnyen tartotta maga előtt, akár a gyertyát. Kétoldalt egy-egy puskás katona haladt, mögöttük még kettő, és az első sorok majdnem mind fegyveresen: még a kis Arkagyij Szpivak is, aki az első sor szélén lépdelt, puskát vitt a vállán, de szurony nélkül. A tömeg egy pillanat alatt megtöltötte az utcát, behömpölygött a kerítés kapuján, és a zászlós ember megállt a bejárat lépcsője előtt. Valaki felkiáltott:

— Ne hajtsd meg a zászlót, hé, ne hajtsd meg!

A tömegen keresztül, mint a rostán, úgy furakodott előre néhány katona, géppuskákat, bádogdobozokat, ládákat cipeltek vállukon és kiáltoztak:

— Félre!

Nem volt parancsnokuk, nem hederítettek a tisztre, az őrcsapat parancsnokára, sőt, szinte észre sem vették, s beléptek a palota kapuján.

Klim Ivanovics Szamgin rövidlátása a korral egyre csökkent, látása majdnem normális lett, és szemüveget már nem annyira szükségből, mint inkább megszokásból hordott; most

a magasból az emberek arcát fürkészte, és elég jól kivette a sötétszürke tömeg fölött, a gyűrött sapkák árnyékolta csontos, maszatos, kormos, borostás ábrázatokat, s megpróbált egyetlen arcot gyúrni belőlük. Ez nem sikerült, boszszantotta, s mindjobban magával ragadta. Alkalmatlanul felötlött benne Hieronymus Bosch zegzugos, töredezett vonalú világa, Leonardo da Vinci maszkjai, a Dürer-képen Krisztust közrefogó bölcsek ijesztő ábrázata.

„Nem, mindez nem az. nem úgy, ahogy kell... Az összes arcot eggyé kell gyúrni, az összes fejet eggyé, egyetlen nyakon..."

Eszébe jutott, hogy valamelyik római császárnak volt ez a kívánsága, hogy levághassa a fejet.

„Őrültséggé fajult embergyűlölet. De milyennek kell lennie a vezérnek, a Napóleonnak, aki ezeket az embereket irányítja? Akik a boldogságot, az életet csupán a jóllakottságban látják?"

— Rodzjanko-o! — bömbölte száz torok. — Halljuk Rodzjankó-ót!

Klim Ivanovics Szamgin annyira belemerült a vezér alakjának megalkotásába, hogy csupán gépiesen észlelte mindazt, ami körülötte folyt.

Most kiugrott a palota kapuján Kerenszkij ügyvéd, aki nagyon hasonlított valakihez, a katonák elé sietett, és kiabálni kezdett:

— Katona polgártársak! Köszöntöm önöket ama nagy tisztesség alkalmából, hogy az Állami Dumát védelmezhetik. Első forradalmi őrségnek nevezem ki önöket...

A tömegben hurrá-kiáltások harsantak, egy bádogládákkal megrakott fiatal katona pedig odakiáltott Kerenszkijnek:

— Félre az útból!

— Miért cipelik be a géppuskákat? Talán az ablakokból akarnak lövöldözni? — kérdezte a vadász értetlenül.

— Nem fognak lődözni, öregem, nem fognak — mondta a kesztyűs ember, és kirántotta hüvelykujját a kesztyűből, amelyet éppen lehúzott jobb kezéről.

— Razzjanka-a! — rikoltotta Fjodor Prahov; az első lépcső-

fokon állt, előretaszigálták, oldalvást, hátraforgolódott, igyekezett megmaradni a helyén, kiabált és kacsintott valakire:

— Razzjanka-a!

A palota ajtaján kilépett egy hatalmas termetű, kövér ember, és fülsiketítő, öblös hangon, bőszen elkiáltotta magát:

— P-polgártársak!

Olyan hatalmas volt, hogy Szamginnak úgy rémlett: ezt az embert kis távolságból egyetlen pillantással fel sem lehet mérni, akár a templomtornyot. A palota kerítésén belül, de odakint az utcán is, fokozatosan csendesedett a zsivaj; Rodzjanko viszont mindjobban tűzbe jött, kövér arcát elöntötte a vér, és fáradhatatlan vastag hangja egyre bömbölt:

— Káosz...

A két hang — az *á* és az o — egyetlen, nem-emberi kiáltássá, trombitaharsogássá folyt össze.

Szamginnak úgy tetszett, Prahov kárpitos szinte leguggol, azok pedig, akik közel álltak a szónokhoz, de egy lépcsőfokkal lejjebb, hátratántorodnak; a kesztyűs ember feltűrte kabátja gallérját, elrejtette fejét, s válla úgy remegett, mintha nevetne.

— Az ellenség Péter városának kapui előtt áll — bömbölte Rodzjanko. — Meg kell menteni Oroszországot, a mi drága, hőn szeretett, szent Oroszországunkat. Nyugalom. Türelem... „Aki tűr, idvezül." Dolgozni kell... Küzdeni. Ne hallgassatok azokra, akik azt beszélik... A nagy orosz nép...

Klim Ivanovics Szamgin először látta Rodzjankót: megtetszett neki a zaporozsjei kozák arisztokráciának ez a hatalmas termetű, pompásan táplált, harsány hangú ivadéka. Bizonyára azért, mert sokáig beszélt, és az orosz népnek nincs elég türelme a hallgatáshoz, ezernyi torokból szálló hurrázás némította el csengő szavát, és a szónok hátát, vörös tarkóját fordította a nagy orosz nép felé.

— Micsoda látvány Rodzjanko meztelenül, amikor fürdik — magyarázta a vadász elégedetten, sőt szinte büszkén. — Vagy amikor eszik: akkor király és isten egy személyben. „Az elmaradhatatlan ostobaság és sekélyesség keveré-

ke..." — állapította meg Szamgin nyugodtan, sőt szinte elégedetten.

A kesztyűs ember végül is letépte jobb kesztyűjét; hirtelen mozdulattal elővette zsebkendőjét, megtörülte nedves arcát, majd a palota bejárata felé furakodott: úgy rontott neki az embereknek, mint a vak. Vállával megtaszította Szamgint, de nem kért bocsánatot; csontos arcát sötét szakáll keretezte, mélyen beharapta alsó ajkát, a felső pedig felcsúszott, és kivillantotta szabálytalan nagy fogait.

Bősz ordítás, tülkölés, lövöldözés kíséretében egy sereg teherautó rontott a tömeg közé: tábornokokat és civileket hoztak, a lépcső előtt óvatosan kirakták őket, s minden egyes rakomány egyre nyomasztóbb hatással volt a tömegre, a lárma elcsitult, az arcok tűnődőbbek vagy bosszúsabbak, gunyorosak, mogorvák lettek. Szamgin fülét megütötte néhány halk megjegyzés:

— Mit fognak csinálni velük?

— Minket nem kérdeznek meg.

— Eldugják őket csendesebb időkig. .

— Világos. Aztán kieresztik őket...

— De akkor bosszút állnak majd a háborgatásért!

— Kolostorba velük, kenyéren és vízen.

— Jó ötlet.

— Száműzni kell őket valahová...

— Vagy inkább vigyék ki a Ladoga-tóra, és fojtsák bele — mondta, erősen megnyomva az o betűket, egy elnyűtt, füles prémsapkát és kopott fekete bőrkabátot viselő ember; a sapka szemöldökére volt húzva, alatta kékesen duzzadt ősz sörtével tűzdelt orcája, kifújta magát, aztán megismételte:

— Kolostorba... Tegnapelőtt összegyűltek minálunk az asszonyok, és elmentek az Alekszandr Nyevszkij kolostorba, hogy kenyeret kérjenek a gyermekeiknek: a szegény porontyok már közel vannak az éhhalálhoz, az embernek fáj a szíve, ha rájuk néz. Nos, elmentek. Hát az egyik barát, valami főemberük, meg is neheztelt, a bitangja: „Nem bolt ez, nem árulunk mi kenyeret", mondja. „No, akkor adjátok ingyen, az isten szerelmére. Legalább egy zsák rozs-

lisztet..." „Mit gondoltok, asszonyok, mondja, hisz mi magunk is alamizsnából élünk..." Lám, a gazemberek! Pedig tele raktáraik vannak! Értik? Raktáraik. Cukor, liszt, hajdinakása, krumpli, napraforgó- és kenderolaj, szárított hal szekérszámra!... Az Istent szolgálják, mi?

Néhány zord hang helyeselt:

— Bizony, mind az istent szolgálják, az embert meg a kutya sem!

— No, az embert mi szolgáljuk, dolgozunk is...

— Hisz Putyilov is csak ember.

— Parviainen...

— Sokan vannak.

— A népet bizony senki sem szolgálja, az ám! — jelentette ki hangosan egy férfikabátot viselő, magas, vékony asszony.

— Senki, az eszerek pártját kivéve.

— Hát a bolsevikok?

— Ők maguk is munkások, a bolsevikok.

— Sokan vannak?

— Kölykök, apró népség...

— Az apró is erős olykor: a bors, a puskapor...

— Nézzétek, megint letartóztatottakat hoznak.

Amikor a letartóztatottak — egy tábornok és két civil — felmentek a bejárat lépcsőfokain, és nyomukban bezúdult a tömeg hulláma a palotába, az elgémberedett Szamgin szintén átengedte magát a tömeg hatalmának, s nyomban bepréselődött a palota ajtaján, félrevágódott és térdével nekiütközött egy katona hátának: a katona a földön ült, géppuskát tartott a lába közt, és valamilyen szerszámmal turkált benne.

— Bocsánat — mondta Szamgin.

— Sebaj, sebaj, csak működj! — válaszolt a katona, és fel sem nézett. — Kissé szűkösen vagyunk, testvér — mormogta, miközben csikorgott az acéllal a vaslemezen. — Sebaj, az utolsó napokat szorongjuk...

A katona körül egészen elborította a padlót a sok géppuska, heveder, hevederláda, hátizsák, puska, felszerelési tárgy meg zsák, amelyben kockakőhöz vagy görögdinnyéhez

hasonló tárgyak voltak. E holmik között és a tetején, összekuporodva aludt néhány katona, vagy tízen.

— Vikentyev! — mormogta a katona, miközben tovább turkált a géppuskában, s lábával megtaszította az egyik alvó vállát: — Ébredj, sátán! Hé, hol a kulcs?

Odalépett egy munkás, aki vörösesbarna mellényt viselt fekete posztóinge fölött; szögletes volt, kormos arcából beesett szempár csillogott, köhögésben tört ki, körülnézett, hová köphetne, de nem talált alkalmatos helyet, így lenyelte a nyálát, majd rekedten, halkan mondta:

— Szavjol, pajtás, adj egy cipót! A küldötteknek...

— Nem, nincs jogom hozzá — mondta a katona, és fel sem nézett.

— De fura vagy: a gyárak küldötteinek, a munkásoknak kell...

— Nincs jogom...

A géppuska javítója ekkor azonban rábukkanhatott valamire, mivel örvendezve felkiáltott:

— Á, megyagy, te dög? Kat-kat-kat...

Feltérdelt, felemelte kerek, vidám arcát, melyet szürke szempár világított meg, és gyér, aranyszínű szőr borított, s megadta az engedélyt:

— No, vegyél egyet.

— Kettőt nem lehet?

— Látod ezt?...

A katona felemelte hosszú karját, jókora, olajfoltos, fekete öklét. A munkás kioldozta a zsákot, kihúzott egy cipót, hóna alá dugta, és így szólt:

— El kellene rejteni, még megirigylik...

— És te még kettőt követelsz! Fogd ezt az újságot, csavard bele...

Klim Ivanovics Szamgin belevetette magát a kapun beáradó szakadatlan emberfolyamba, és hamarosan a palota belsejébe sodródott, ahol száz meg száz hang morajlott: Szamgin ment, és igyekezett elfogni szemével a legjelentékenyebb alakokat, arcokat, ellesni a legérdekesebb szavakat. Egy végtelen folyosóra jutott, amely nyilván a Duma

egész épülettömbjét átszelte. Itt több volt a hely, és minél tovább ért, egyre tágasabb lett; a folyosó két oldalán ajtók csapódtak szüntelenül, mintha be akarnák csípni az embereket. Valahogyan különös volt, hogy ez a folyosó elegánsan berendezett étteremben végződött, ahol vagy harminc mogorva, csüggedt, mérges ember sereglett össze, de akadt közöttük egy vidám is: Sztratonov, aki háziruhaszerű, meglehetősen gyűrött öltönyben, puha csizmában volt.

— Á-á, van szerencsém! — üdvözölte Szamgint, és meglendítette mindkét karját, mintha át akarná ölelni.

Szamgin egy lépést hátrált, elkapta a kezét, s megszorította; közben Sztratonov élénken, fojtott hangon mesélte:

— Hát engem, bátyuskám, teherautón szállítottak ide, úgy bizony! Letartóztattak, mi az ördög! Mondom nekik: „Ide hallgassatok, hisz ez... törvénysértés, én képviselő vagyok, mentelmi jogom van, sérthetetlen vagyok." Erre egy nyavalyás és kis egyetemista felnevet: „Hát mi megsértjük." Van benne humor, mi? Mellette egy matróz, olyan ronda fráter, tudja. „Sérthetetlen? ordítja. Hát a mi képviselőink, akiket kényszermunkára vittek, azok sérthetők voltak?" Nos, hát mit feleljen neki az ember? Hisz egyszerű paraszt, nem érti a szót...

Hozzájuk lépett egy tekintélyes külsejű, melegen öltözött, simára fésült, vakító tisztára mosakodott, de már kissé megfakult ember; arca színtelen volt és valahogy elmosódott; kiduzzasztotta kicsiny orra cimpáit, és lassan mozgatva kékesszürke ajkát, szelíd hangon kérdezte:

— Mi újság az utcán? Jönnek a csapatok?

— Nem, nincsenek semmilyen csapatok! — kiabált egy apró emberke, és teáskanalával csörömpölt az üres pohárban. — Elárult a katonaság. Hát nem képes megérteni!

— Nem hiszem! — mondta Sztratonov mosolyogva. — Nem tudom elhinni.

— Majd elhitetik mások... — mondta a tekintélyes külsejű ember, s felvonta kövér vállát.

— Katonák nem csinálnak forradalmat.

— Nincs hadsereg! Én kint jártam a fronton... Hadsereg nincs!

— Elhiszi ezt? — kérdezte Sztratonov. Szamgin körülpillantott, és így felelt:

— Kenyér nincs. Adjanak kenyeret, és lesz hadsereg.

Nyomban ráeszmélt, hogy nem kellett volna ezt mondania, s tétován hozzátette:

— És általában minden... rendes kerékvágásba kerül.

— Géppuska kell, géppuska, nem pedig kenyér! — jelentette ki halkan, de jól érthetően egy elegáns ember.

Belépett valaki, s vigasztalóan közölte:

— A géppuskák működnek! Az Admiralitás épületében egy tábornok ellenállást szervezett. A rendőrök és a csendőrök a háztetőkről tüzelnek.

Zajtalanul ott termett egy kis öregember, akit Szamgin néha látott Jelenánál, de valahogy nem tudott visszaemlékezni a nevére: Loszev, Broszov, Barszov? A kis öregember botja gombjával megkopogtatta az asztalt, hogy magára vonja a figyelmet, majd oktatóan beszélni kezdett:

— Uraim! Engedjék meg emlékeztetnem önöket arra, hogy személyes rokonszenvünk és nézeteink kifejezése manapság különösen óvatos formát követel... — Elhallgatott, botjának gumikorongjával néhányszor megbökte a padlót, és szomorúan megcsóválta ősz fejét: — Hacsak nem akarjuk, hogy egyéni véleményünk hatására ellenségeink bírálattal illessék pártunk programját, és rosszindulatúan eltorzítsák pártunk nemes, nemzeti orosz célkitűzéseit. Természetesen, nem tanácsolom ezt: „aki farkasok közt él, annak farkas módra kell üvöltenie", mint ezt a mély politikai bölcsességet tartalmazó, réges-régi közmondás tartja. Önök azonban tudják, hogy a hangnem megváltoztatása még nem jelenti az értelem megváltoztatását, s hogy a szóbeli visszavonulás nincs mindig az ügy sikerének kárára.

Szamgin nem kívánta tovább Sztratonov társaságát, gyorsan kilépett a büféből, elégedetlen volt önmagával, s haza akart menni, hogy otthon átgondolja mindazt, amit látott, hallott.

A folyosón szembejött vele Dronov; kabátja kigombolva, sapkája zsebébe gyűrve, szélesen hadonászott.

— Várj, hová mész? — állította meg Szamgint, s nyomban újságolni kezdte: — A hatalmat a Duma Ideiglenes Bizottsága vette át, és megalakult, mint ezerkilencszázötben, a Munkásküldöttek Szovjetje. Mi lesz ebből hát: kettős hatalom? — kérdezte és remegő szemét igyekezett Szamgin arcára függeszteni.

Szamgin meggyőzően így felelt:

— Ugyan miért? A munkások szovjetjének megvannak a maga szakmabeli érdekei...

— — — — — — — — — — — — — — — —

(Külön jegyzetek)

10 év.

Amikor először futott híre, hogy Vlagyimir Iljics Oroszországba érkezhet, egy ember zsörtölődve jegyezte meg:

— No, ez aztán megkeveri a kártyát.

Szkorohodov:

— Természetesen Lenin teljesen a mienk és igazi forradalmár. Csakhogy megértünk-e mi már egy igazi forradalmárra vagy nem?

Egy paraszt Klim mellett.

— No... megjött hát. Milyen zömök.

— Nos, segítse az Isten, ő meg segítsen rajtunk.

— Parancsoló megjelenésű.

— Engedjetek át! Hadd nézzem meg jobban.

Ott pedig, a páncélautó körül, szorosan, egy testként...

— Éljen a szocialista forradalom!

Halkan, de úgy, hogy az egész téren hallani lehetett. Megtántorodtak.

— Ahá? Hallod?

Tolakodott, előrefurakodott, s így kiáltott:

— Lenin elvtárs, készek vagyunk. Értjük, elvtárs, ugye?

— Iljics! — Egyszerűen odalépett hozzá, és így szólt: Adjisten, Iljics?! Nos?

Lenin.

Valahogy belenőtt a tömegbe, eltűnt, felolvadt benne, de a tömeg még fenyegetőbbé vált, s mintha megnőtt volna. Szamginnak Gapon jutott eszébe.

Lenin.

Mindaz, amit mondott, nagyon egyszerű és meggyőző volt — annál kevésbé akaródzott egyetérteni vele.

V. I. Lenin — Szamgin számára:

„Magyarázó úriember", aki gyakori jelenség az orosz szociáldemokrata értelmiségiek, Marx magyarázói stb. között. Igen, alakja, taglejtése, hangja, nemesi raccsolása. „Bakunyin-szerű."

Azután: a mensik reformizmusának mind élesebb bírálata, a II. Internacionálé vezetői ellen intézett támadások, leplezetlen ellenszenv irántuk. „Valami új, vagyis eredeti, vidéki-orosz, vad."

Kutuzov. Szpivak.

Ljubasa? Ljubasa... meghalt. Befejezte. Nem illik hozzá, hogy meghalt. Hiába élt a lány. Ingeket varrt és foltozott az eszereknek, pedig az üzemekben, a gyárakban kellett volna működnie.

Érzés: Lenin *személyes* ellenség.

Furcsa és nagyon bosszantó volt arra gondolni, hogy ennek az embernek a neve közismert, és ezrek figyelnek szavára.

B e f e j e z é s.

Széles arcú nő megy az utcán, kockás szoknyát, fekete blúzt visel, amelyen vörös szalag fut körbe, rőt haját vörös kendő takarja; mellette egy sapka nélküli, kopaszodó paraszt, és a nő boldog mosollyal bámul a férfi kerekre nyitott, vicsorgó szájába.

A paraszt fenyegetően énekel:

Nem lesz a tőke . . .

V é g.

— Eredj innét az utamból, te tetű. Eh, t-tetű!

Hátrahúzta lábát, meglendítette, és Szamgin hasába rúgott . . .

Öblös basszus hangon ordította:

— A magad dolgával törődj, hallod!

— Rendre, elvtársak. R-rendre. Rendre van szükség.

Csonthalmaz.

Szamgin.

Piszkos halmaz, apró, szögletes tárgyakkal tele.

Vér folyt a sapkája alól és még valahonnan, lábánál dagadt a vértócsa, s úgy rémlett, az egész ember olvad.

A nő lehajolt, és megpróbálta lecsukni Szamgin fél szemét, de nem sikerült; akkor fogott egy deszkát, amely egy szétvert töltényesládáról szakadt le, és letakarta vele a férfi arcát.

М. Горький
Собрание сочинений в тридцати томах,
том 21., 22.
Государственное Издательство
Художественной Литературы
Москва, 1952

A válogatást a szovjet harminckötetes kiadás (1949—1956) alapján az Európa Könyvkiadó szerkesztősége végezte

A válogatást ellenőrizte
WALDAPFEL JÓZSEF

A kiadásért felel az Európa Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Apostol András
A szöveget az eredetivel egybevetette: Palotás Magda
A védőborítót és kötéstervet készítette: Rudas Klára
Képszerkesztő: Láng Pálné
Műszaki vezető: Siklós Béla
Készült: 6.600 példányban, 52,4 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601-59 sz. szabvány szerint
EU 5 — g — 6466

63.5279 Kossuth Nvomda, Budapest